

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

DERZİZÂDE ULVÎ DÎVÂNI'NIN TAHLİLİ

DOKTORA TEZİ

Vildan ÖZMEN

**Enstitü Anabilim Dalı : Türk Dili ve Edebiyatı
Enstitü Bilim Dalı : Eski Türk Edebiyatı**

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Ozan YILMAZ

MART – 2017

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

DERZİZÂDE ULVÎ DÎVÂNININ TAHLİLİ

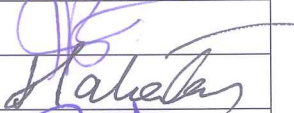

DOKTORA TEZİ

Vildan ÖZMEN

Enstitü Anabilim Dalı: Türk Dili ve Edebiyatı

Enstitü Bilim Dalı : Eski Türk Edebiyatı

"Bu tez ^{07/03}.../2017 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği/ Oyçokluğu ile kabul edilmiştir".

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI	İMZA
Doç.Dr. İnan Yılmaz	Basarılı	
Prof.Dr. Bayram AKKAYA	BASARILI	
Prof. Dr. Hakan TAŞ	BASARILI	
Yardımcı Doç. Dr. M. Hüseyin Şentürk	Basarılı	
Doç. Dr. Üzeyir ASLAN	Basarılı	

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Vildan ÖZMEN

07/03/2017

ÖNSÖZ

Divan edebiyatının anlaşılması ve anlatılması hususunda divan tahlilleri önemli bir yer teşkil eder. Bu çalışmalar, hem Türk kültür ve medeniyet birikiminin ortaya konmasında hem de divan edebiyatının anlaşılması hususunda çok faydalı olacaktır. Tezimize konu olan XVI. yüzyıl divan şairi Ulvî'nin Divanı üzerine İsmail Çetin tarafından karşılaştırmalı bir yüksek lisans tezi hazırlanmıştır. Ancak okumalarda bazı hatalar ve eksiklikler olduğu için, çalışmamızda el yazması nüshalardan yardım alınmıştır. Bu gibi durumlarda Ulvî'nin en kapsamlı nüshası olan Süleymaniye Kütüphanesi Halet Efendi-Ek bölümünde kayıtlı 150 numaralı nüsha esas alınmıştır. Bu nüshada Ulvî'ye ait görünen; ancak Bâkî'nin olduğu tespit edilen şiirler tahlil dışına alınmıştır.

Yararlanılacak bütün unsurlar hem gerçek hem de beyitlerde kazandırdıkları anlamlar çerçevesinde değerlendirilerek tasnif edildi. “Din-Tasavvuf, Cemiyet, İnsan, Tabiat” başlıklı dört bölümden oluşan eserin giriş kısmında Ulvî'nin hayatı, edebî kişiliği ve Divan'ı hakkında bilgi verildi. Ardından elde edilen malzemenin kullanılacağı ana ve alt bölümlerin işlenmesine geçildi. Metnin oluşturulmasında açıklanan konular, alıntı bilgilerle desteklenmeye çalışıldı. Tez içerisinde tekrarlardan kaçınılmakla birlikte her konu, ilgili bölümde tüm yönleriyle yansıtılmaya çalışıldı. Anlatılan konuyu en iyi ifade eden beyitler örnek olarak verildi ve beyit numaraları belirtildi. Benzer anlamdaki beyitler gerektiğinde dipnotlarda gösterildi.

Çalışmanın hazırlanıp ortaya çıkmasında bilgi ve birikimlerini paylaşarak katkı sağlayan değerli danışman hocam Doç. Dr. Ozan Yılmaz'a teşekkürlerimi sunarım. Yorumlarıyla çalışmayı zenginleştiren Prof. Dr. Bayram Ali Kaya hocama ve bu konuyu seçmemi sağlayıp yaş haddinden emekli oluncaya dek tezimin danışmanlığını yürüten Yrd. Doç. Dr. M. Emin Ertan hocama teşekkür ederim. Ayrıca değerli aileme sabır ve destekleri için çok teşekkür ediyorum.

Vildan ÖZMEN

07/03/2017

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	xxx
ÖZET.....	xxxi
SUMMARY	xxxii
GİRİŞ	1
BÖLÜM 1: DİN-TASAVVUF.....	13
1.1. Din.....	13
1.1.1. Allah	13
1.1.2. Melekler.....	20
1.1.2.1. Kerrûbiyân.....	21
1.1.2.2. Cebrâîl	21
1.1.2.3. İsrâfil	22
1.1.2.4. Hârût.....	22
1.1.3. İlahî Kitaplar.....	23
1.1.3.1. İncîl.....	23
1.1.3.2. Kur'ân.....	23
1.1.4. Âyetler ve Hadisler	24
1.1.4.1. Âyetler	24
1.1.4.2. Hadisler	30
1.1.5. Peygamberler	31
1.1.5.1. Hz. Âdem	31
1.1.5.2. Hz. Nûh	33
1.1.5.3. Hz. İbrâhim.....	35
1.1.5.4. Hz. Ya'kûb	36
1.1.5.5. Hz. Yûsuf	37
1.1.5.6. Hz. Eyyûb.....	39
1.1.5.7. Hz. Mûsâ	40
1.1.5.8. Hz. Hızır	41
1.1.5.9. Hz. Dâvûd.....	42
1.1.5.10. Hz. Süleymân	42
1.1.5.11. Hz. Zekeriya.....	44

1.1.5.12. Hz. Dânyâl.....	44
1.1.5.13. Hz. Lokman.....	45
1.1.5.14. Hz. İsbâ.....	46
1.1.5.15. Hz. Muhammed.....	48
1.1.6. Dört Halife (Çâr-yâr).....	56
1.1.6.1. Hz. Ebû Bekir.....	57
1.1.6.2. Hz. Ali.....	57
1.1.7. Ehl-i Beyt.....	59
1.1.7.1. Ehl-i Beyt-Hz. Ali.....	59
1.1.7.2. Ehl-i Beyt-Hz. Hasan.....	59
1.1.7.3. Ehl-i Beyt-Hz. Hüseyin.....	59
1.1.8. Sahâbe (Ashâb), Tâbiîn.....	60
1.1.8.1. Bilâl el-Habeşî.....	60
1.1.8.2. Cafer bin Ebu Tâlib (Câfer-i Tayyâr).....	60
1.1.8.3. Hassân Bin Sâbit.....	61
1.1.8.4. Sa'd b. Ebî Vakkâs.....	61
1.1.9. Kazâ ve Kader.....	61
1.1.10. Âhîret ve İlgili Kavramlar.....	63
1.1.10.1. Âhîret.....	63
1.1.10.2. Kıyâmet.....	64
1.1.10.3. Cennet.....	67
1.1.10.4. Cehennem (Dûzâh).....	75
1.1.10.5. Âlem-i Berzah.....	76
1.1.10.6. Âhir Zamân.....	76
1.1.10.7. Rûz-ı Ezel.....	77
1.1.11. Diğer İtikadi Mefhumlar.....	77
1.1.11.1. Ölüm.....	77
1.1.11.2. Rûh.....	80
1.1.11.3. Şeytân.....	82
1.1.11.4. Cin.....	82
1.1.11.5. Perî.....	83
1.1.12. Din ve Din İle İlgili Diğer Mefhumlar.....	84

1.1.12.1. Din.....	84
1.1.12.2. Şerî'at	85
1.1.12.3. İslâm, Müslümân	85
1.1.12.4. İmân, Mü'min.....	86
1.1.12.5. Küfr, Kâfir	86
1.1.12.6. Münkir, Münâfik	87
1.1.12.7. Put.....	87
1.1.12.8. Büt-hâne	88
1.1.12.9. Âteş-perest, Âteş-gede	89
1.1.12.10. Kilise (Deyr).....	89
1.1.12.11. Hidâyet, Dalâlet.....	90
1.1.13. İbâdet ve İbâdetle İlgili Mefhumlar	91
1.1.13.1. Namâz.....	91
1.1.13.2. Oruç ve İlgili Mefhumlar	95
1.1.13.3. Hac ve İlgili Mefhumlar	95
1.1.13.4. Ka'be ve İlgili Mefhumlar.....	96
1.1.13.5. Kurbân	98
1.1.13.6. Harâm, Helâl	99
1.1.13.7. Günâh	100
1.1.13.8. Sevâb	101
1.1.13.9. Tövbe (İstiğfâr)	101
1.1.13.10. Şehit.....	102
1.1.13.11. Guzât	102
1.2. Tasavvuf	102
1.2.1. Aşk.....	102
1.2.2. Âşık.....	104
1.2.3. Tarîk, Sülûk	104
1.3. Tarikatlar ve İlgili Mefhumlar	104
1.3.1. Semâ'	104
1.3.2. Hayderî	105
1.3.3. Kalenderî.....	105
1.3.4. Işık	106

1.3.5. Abdâl.....	106
1.3.6. Hırka-pûş	106
1.3.7. Dervîş.....	106
1.3.8. Sâlik	107
1.3.9. Tâlib.....	107
1.3.10. Mürîd	108
1.3.11. Pîr.....	108
1.3.12. Pîr-i Mugân.....	108
1.3.13. Mürşid.....	108
1.3.14. Şeyh	109
1.3.15. Dergâh.....	109
1.3.16. Hırka	109
1.3.17. Asâ	110
1.3.18. Tecellî	110
1.3.19. Cezbe	110
1.3.20. Hâlet.....	111
1.3.21. Hayret	111
1.3.22. Tecrîd.....	111
1.3.23. Halvet.....	112
1.3.24. Uzlet.....	112
1.3.25. İrfân, Marifet, Ârif.....	112
1.3.26. Fenâ ve Bekâ.....	113
1.3.27. Kesret-Vahdet	114
1.3.28. Akıl	115
1.3.29. Âşina, Bîgâne.....	116
1.3.30. Zâhir, Bâtın	116
1.3.31. Gayb.....	117
1.3.32. Sır (Râz).....	118
1.3.33. Keşf.....	118
1.3.34. Fakr, Kanaât, İstiğnâ, Gınâ	119
1.3.35. Ferâgât	120
1.3.36. Gedâ.....	120

1.3.37. Terk.....	121
1.3.38. Himmət	121
1.3.39. İnâyet	122
1.3.40. Lutf	122
1.3.41. Rızâ.....	122
1.3.42. Kerâmet.....	122
1.3.43. Melâmet	123
1.3.44. Mâsivâ.....	124
1.3.45. Hicâb, Nikâb, Perde.....	124
1.3.46. Nefs.....	125
1.3.47. Riyâ, Zerk	125
1.3.48. Sûfi.....	125
1.3.49. Zâhid	126
1.3.50. Vaiz.....	127
1.3.51. Mutasavvıflar	127
1.3.51.1. Hallâc-ı Mansûr.....	127
1.3.51.2. Şems-i Tebrizî	128
1.3.51.3. Şeyh-i San'ân	128
BÖLÜM 2: CEMİYET	129
2.1. Şahıslar	129
2.1.1. Hükümdarlar ve Şehzadeler.....	129
2.1.1.1. Kanunî Sultan Süleyman.....	129
2.1.1.2. II. Selim.....	129
2.1.1.3. III. Murad	131
2.1.2. Devlet Adamları.....	131
2.1.2.1. Bursa Beyi Abdurrahman Bey	131
2.1.2.2. Cevherizâde.....	132
2.1.2.3. Haleb Defterdârı Halil Paşa.....	132
2.1.2.4. İskender Paşa Oğlu Ahmed Paşa (Karaca Ahmed Paşa).....	132
2.1.2.5. Kapudân-ı Deryâ Kılıç Ali Paşa.....	133
2.1.2.6. Lala Kara Mustafa Paşa.....	133

2.1.2.7. Manisa Müftüsü Muallimzâde Ahmed Efendi	134
2.1.2.8. Molla Çelebi/Vusûlî Muhammed Efendi	134
2.1.2.9. Piyâle Paşa.....	135
2.1.2.10. Osman Paşa	136
2.1.2.11. Sokullu Mehmed Paşa.....	136
2.1.2.12. Turak Çelebi (Nihânî)	136
2.1.3. Osmanlı Haricinde Devlet Adamları	137
2.1.3.1. Bahâdır Hân, Cengîz, Hülâgü, Bâysungur	137
2.1.3.2. Gazneli Mahmûd ve Ayâz.....	137
2.1.3.3. Sâsân, Sâmân, Hâkân, Sencer	137
2.1.3.4. Şah İsmâil Hatâyî	138
2.1.4 Şairler.....	138
2.1.4.1. Abdurrahman Câmî	138
2.1.4.2. Bâkî	139
2.1.4.3. Ferîdüddin Attâr	139
2.1.4.4. Gınâyî Çelebi (Gınâyî Abdü'l-ganî Efendi).....	139
2.1.4.5. Hâfız, Câhız, Zahîr-i Fâryâbî, Enverî.....	139
2.1.4.6. Manastırlı Celâl Bey.....	140
2.1.4.7. Necâtî	140
2.1.4.8. Sehbân (Sahbân).....	140
2.1.4.9. Selmân-ı Sâvecî, Nizâmî, Kemâl-i Hocendî	140
2.1.5. Sanatkârlar	141
2.1.5.1. Davud Ağa.....	141
2.1.5.2. Mânî	141
2.1.5.3. Yâkût ibni Abdilmusta'sımî.....	142
2.1.6. Eserler	142
2.1.6.1. Bostân, Gülistân, Bahâristân	142
2.1.6.2. el-Makamât, el-Makalât	143
2.1.6.3. Keşşâf.....	143
2.1.6.4. Mantıku't Tayr	143
2.1.7. Filozoflar ve Âlimler	144
2.1.7.1. Buhârî	144

2.1.7.2. Câlînûs, Eflâtûn	144
2.1.8. Mitolojik ve Efsânevî Şahsiyetler	144
2.1.8.1. Âsaf	144
2.1.8.2. Behrâm	145
2.1.8.3. Cem-Cemşîd	145
2.1.8.4. Dahhâk	146
2.1.8.5. Dârâ, Dârâb	147
2.1.8.6. Efrasiyâb	148
2.1.8.7. Erdeşîr, Güstehem, Kâsım	148
2.1.8.8. Fağfûr	148
2.1.8.9. Ferîdûn (Efrîdûn)	148
2.1.8.10. Firavûn	149
2.1.8.11. Hüsrev (Pervîz), Şâpûr	149
2.1.8.12. İrec, Tûr, Selm, Sührâb, Rûyîn-ten	150
2.1.8.13. İskender	151
2.1.8.14. Kahramân	152
2.1.8.15. Kârûn	152
2.1.8.16. Kayser	153
2.1.8.17. Kaytafâ	153
2.1.8.18. Keyhüsrev	153
2.1.8.19. Keykâvus	154
2.1.8.20. Keykubâd	154
2.1.8.21. Keyûmers, Siyâmek, Hûşeng, Tahmûres	154
2.1.8.22. Kisrâ (Enûşîrvân)	154
2.1.8.23. Mukavkıs	155
2.1.8.24. Nemrûd	155
2.1.8.25. Nerîmân	155
2.1.8.26. Rüstem	155
2.1.9. Diğer Şahıslar	156
2.1.9.1. Âzer	156
2.1.9.2. Haccâc	156
2.1.9.3. İbn Mülcem, Şimr b. Zilcevşen	156

2.1.9.4. Mûsâ Rızâ (İmâm Ali Rızâ)	157
2.1.9.5. Yezîd	157
2.1.10. Masal ve Hikâye Kahramanları ve Onlarla İle İlgili Unsurlar	157
2.1.10.1. Leylâ (Leylî) ve Mecnûn (Kays)	157
2.1.10.2. Ferhâd (Kûh-ken) ve Şîrîn.....	159
2.1.10.3. Vâmık ve Azrâ	160
2.1.10.4. Vîs ve Râmîn	161
2.1.10.5. Âb-ı Hayât	161
2.1.10.6. Ankâ, Sîmurg	162
2.1.10.7.Ejder	162
2.1.10.8. Genc-i Bâdâverd.....	164
2.1.10.9. Gülgûn, Şebdîz	164
2.1.10.10. Hümâ	164
2.1.10.11. Kâf dağı	165
2.1.10.12. Kaknûs.....	166
2.1.10.13. Semender	166
2.2. Kavimler.....	166
2.2.1. Acem.....	166
2.2.2. Âd	167
2.2.3. Arap	167
2.2.4. Habeş	167
2.2.5. Hindû	168
2.2.6. Leh, Çeh.....	168
2.2.7. Mecûs.....	168
2.2.8. Osmânî, Türk	168
2.2.9. Rûs	169
2.2.10. Tâtâr	169
2.2.11. Ye'cüc.....	169
2.2.12. Zengi	170
2.3. Ülkeler ve Şehirler.....	170
2.3.1. Aden.....	170
2.3.2. Âmid	170

2.3.3. Bağdat	170
2.3.4. Bedahşân.....	171
2.3.5. Bursa	171
2.3.6. Çin, Maçin	171
2.3.7. Edirne.....	172
2.3.8. Firengistân	172
2.3.9. Halep.....	172
2.3.10. Hama.....	172
2.3.11. Hıtâ (Hıtây, Hoten)	172
2.3.12. Hicâz	173
2.3.13. Hind	173
2.3.14. Horâsân	173
2.3.15. İsfahân, Irâk	173
2.3.16. İstahr	174
2.3.17. İrân, Tûrân	174
2.3.18. İstanbul/Sıtanbul	174
2.3.19. Karamân.....	175
2.3.20. Ken'ân.....	175
2.3.21. Kerbelâ.....	175
2.3.22. Kıbrıs, İspânya, Cerbe	175
2.3.23. Kudüs.....	176
2.3.24. Manisa.....	176
2.3.25. Medine (Yesrib), Mekke (Bathâ).....	176
2.3.26. Meşhed.....	177
2.3.27. Mısır.....	177
2.3.28. Nahşeb	178
2.3.29. Necef.....	178
2.3.30. Rûm	178
2.3.31. Şâm (Dımışk).....	179
2.3.32. Şirvân.....	180
2.3.33. Türkistân.....	180
2.3.34. Yemen.....	180

2.4. Nehirler, Dağlar, Denizler	180
2.4.1. Nehirler	180
2.4.2. Dağlar	181
2.4.3. Denizler.....	181
2.4.3.1. Akdeniz (Bahr-ı Sefid), Karadeniz.....	181
2.4.3.2. Bahr-ı Ummân.....	181
2.4.3.3. Bahr-ı Ahdar.....	182
2.5. İçtimâî Hayat	182
2.5.1. Padişah ve Çevresi	182
2.5.1.1. Sultân.....	182
2.5.1.2. Vezîr	183
2.5.1.3. Kapudân	184
2.5.1.4. Mîr, Paşa, Bey, Beylerbeyi, Ümerâ, Efendi	184
2.5.1.5. Kul (Abd, Bende, Çâker, Gulâm, Esîr)	184
2.5.2. Resmî ve Gayriresmî Vazifeler ve Meşguliyetler	185
2.5.2.1. Aşçı (Âş-pez).....	185
2.5.2.2. Âteş-bâz.....	186
2.5.2.3. Attâr.....	186
2.5.2.4. Âyine-dâr.....	186
2.5.2.5. Bahçivân (Bâğ-bân, Bostancı).....	186
2.5.2.6. Bekçi (Pâsbân).....	187
2.5.2.7. Büyücü (Füsûn-ger, Sâhir)	187
2.5.2.8. Cân-bâz.....	187
2.5.2.9. Câsûs	188
2.5.2.10. Cellâd	188
2.5.2.11. Dalgıç (Gavvâs).....	188
2.5.2.12. Defter-dâr	189
2.5.2.13. Gemici (Keştî-bân, Mellâh).....	189
2.5.2.14. Göz Hekimi (Kehhâl)	190
2.5.2.15. Gözcü (Dîde-bân).....	190
2.5.2.16. Kazzâz, Haffâf, Dellâl, Müezzin.....	190
2.5.2.17. Haberci (Peyk).....	190

2.5.2.18. Hakkâk	191
2.5.2.19. Hallâc	191
2.5.2.20. Hatîb	191
2.5.2.21. Hattât	192
2.5.2.22. Hokka-bâz (Müşâbid/Şu‘bede-bâz).....	192
2.5.2.23. Kapıcı (Der-bân)	192
2.5.2.24. Kâse-bâz	193
2.5.2.25. Kâtib (Münşî)	193
2.5.2.26. Kuyumcu (Gevher-Şinâs).....	193
2.5.2.27. Me’mûr	194
2.5.2.28. Meyhâneci	194
2.5.2.29. Muhâfiz (Yasâvul), Gözcü (Karakul/Karavul).....	194
2.5.2.30. Muhtesib.....	194
2.5.2.31. Müftî.....	194
2.5.2.32. Müneccim, Kâhin	195
2.5.2.33. Meşşâta/Mâşıta.....	195
2.5.2.34. Mimâr	195
2.5.2.35. Mutrib.....	196
2.5.2.36. Nakkâş.....	197
2.5.2.37. Neyzen.....	197
2.5.2.38. Okçu (Nâvek-endâz, Tîr-endâz, Kemân-keş).....	197
2.5.2.39. Pehlivân (Küşî-gîr).....	198
2.5.2.40. Perdedâr.....	199
2.5.2.41. Rakkâs (Kûçek)	199
2.5.2.42. Sarrâf (Sayrefî).....	199
2.5.2.43. Serdâr, Sipeh-sâlâr	200
2.5.2.44. Silâh-dâr	200
2.5.2.45. Subaşı	200
2.5.2.46. Şahne	201
2.5.2.47. Seyis (Gâşiye-dâr).....	201
2.5.2.48. Tabîb/Etibbâ	201
2.5.2.49. Tellâk (Dellâk)	202

2.5.2.50. Terzi (Derzi, Hayyât)	202
2.5.2.51. Tüccâr (Hâce).....	202
2.5.2.52. Zaîm	203
2.5.2.53. Zernişânî.....	203
2.5.3. Muhtelif İçtimâî Haller, Münâsebetler ve Bunlara Göre Bazı Tipler.....	203
2.5.3.1. Çocuk (Tıfl).....	203
2.5.3.2. Ana (Mâder)	205
2.5.3.3. Baba (Peder).....	205
2.5.3.4. Gelin (Arûs).....	205
2.5.3.5. Pîre-zen.....	206
2.5.3.6. Pîr	206
2.5.3.7. Bîve, Evbâş.....	206
2.5.3.8. Civân	206
2.5.3.9. Yetîm.....	207
2.5.3.10. Garîb, Bî-kes	207
2.5.3.11. Ayyâr (Dolandırıcı)	208
2.5.3.12. Celâlî	208
2.5.3.13. Dilenci (Cerrâr, Sâ'il).....	208
2.5.3.14. Dilsiz (Bî-zebân, Lâl, Ebkem).....	209
2.5.3.15. Harâmî.....	209
2.5.3.16. Hırsız (Uğrı, Şeb-rev).....	210
2.5.3.17. Hûnî, Hûnhâr	210
2.5.3.18. Koltuk Veziri.....	210
2.5.3.19. Merdüm-küş (Kâtil), Kattâl.....	211
2.5.3.20. Reh-zen.....	211
2.5.3.21. Sâkî.....	211
2.5.3.22. Sarhoş (Mest, Mest-i lâ-ya'kıl, Ser-mest, Mey-hâre)	212
2.5.3.23. Tarrâr (Yankesici)	214
2.5.3.24. Şâhid-i Bâzâr	214
2.5.3.25. Şâhid-bâz.....	214
2.5.3.26. Tercümân.....	215
2.5.4. Eğlence Hayatı.....	215

2.5.4.1. Bezm, Meclis, Encümen, Cemiyet, İşret-geh.....	215
2.5.4.2. Bayramlar	216
2.5.4.3. Musikî.....	218
2.5.5. Bazı Oyunlar	229
2.5.5.1. Gûy u Çevgân.....	229
2.5.5.2. Tavla (Nerd, Şeş-der)	230
2.5.5.3. Okçuluk	230
2.5.5.4. Nükte	235
2.5.5.5. Hikâye, Kıssa, Sergüzeşt, Macera	235
2.5.5.6. Destân, Efsâne	236
2.5.6. Rezm ve İlgili Unsurlar	236
2.5.6.1. Âteş-i bahrî	237
2.5.6.2. Balta (Tîşe)	238
2.5.6.3. Hançer	238
2.5.6.4. Kalkan/Siper	240
2.5.6.5. Kılıç (Şemşîr, Tîg, Seyf, Gaddâre).....	241
2.5.6.6. Mızrak (Nîze, Sinân)	244
2.5.6.7. Miğfer.....	245
2.5.6.8. Sâtûr	245
2.5.6.9. Şeşper	245
2.5.6.10. Top	246
2.5.6.11. Zırh (Cevşen, Cebe)	246
2.5.7. Haberleşme	247
2.5.7.1. Mektûb (Nâme)	247
2.5.8. Medrese, Ders (Sebak), İlim, Fen	249
2.5.9. Taşıma Araçları	250
2.5.9.1. Gemi	250
2.5.9.2. Kayık (Zevrak)	252
2.5.10. Hastalıklar	252
2.5.10.1. Baş Ağrısı (Humâr)	252
2.5.10.2. Göze Karasu İnmesi (Glokom)	252
2.5.10.3. Kan Tutması	253

2.5.10.4. Remed.....	253
2.5.10.5. Sebel.....	253
2.5.10.6. Sıtmâ (Teb).....	254
2.5.10.7. Sivilce (Âbile).....	254
2.5.10.8. Uçuk (Tebhâle).....	254
2.5.11. Bazı Telakki ve İnanışlar.....	255
2.5.11.1. Bâzûbend/Hamâ'il.....	255
2.5.11.2. Esmâ Çekmek.....	255
2.5.11.3. Fal.....	255
2.5.11.4. Hazinelele İlgili İnanışlar.....	255
2.5.11.5. Kargaların Haber Getirmesi.....	256
2.5.11.6. Nazar/Göz Değmesi.....	256
2.5.11.7. Ölümle İlgili Âdet ve Uygulamalar.....	257
2.5.11.8. Perilerle İlgili İnanışlar.....	258
2.5.11.9. Sihir.....	259
2.5.11.10. Şerha Kesmek.....	259
2.5.12. Âdetler, Gelenekler, Bazı Davranışlar.....	259
2.5.12.1. Armağan Vermek (Pîş-keş Çekmek).....	259
2.5.12.2. Başta Gül, Sümbül, Lâle, Benefşe, Nergis, Misvâk Taşımak.....	259
2.5.12.3. Bayramda El Öpmek.....	260
2.5.12.4. Eşya Rehin Bırakma.....	261
2.5.12.5. Evlilik Âdeti Olarak Ağrlık (Mehr-i Muaccel).....	261
2.5.12.6. Gül Vermek.....	261
2.5.12.7. Güvercinle Mektup Gönderme.....	261
2.5.12.8. İçkinin Son Damlasının Yere Dökülmesi.....	262
2.5.12.9. Kadeh Duası.....	262
2.5.12.10. Saçı Saçmak.....	262
2.5.12.11. Sayfalar Arasına Sümbül Koymak.....	263
2.5.12.12. Yüze Kara Sürmek.....	263
2.5.13. Giyim-Kuşam.....	263
2.5.13.1. Kumaş Çeşitleri.....	263
2.5.13.2. Giyim Eşyaları ve İlgili Unsurlar.....	268

2.5.14. Yiyecek ve İçecek Maddeleri	279
2.5.14.1. Tatlılar	279
2.5.14.2. Diğer Yiyecekler	281
2.5.14.3. İçecekler	283
2.5.14.4. Diğer Maddeler	288
2.5.15. Yazı ve İlgili Unsurlar	290
2.5.15.1. Kalem (Kilk, Hâme).....	290
2.5.15.2. Defter.....	294
2.5.15.3. Kitap (Kitâb)	295
2.5.15.4. Cerîde	296
2.5.15.5. Mecmua.....	296
2.5.15.6. Kâğıt.....	296
2.5.15.7. Varak	297
2.5.15.8. Levha.....	298
2.5.15.9. Serlevha.....	299
2.5.15.10. Pergel (Pergâr).....	299
2.5.15.11. Cedvel.....	299
2.5.15.12. Şemse	300
2.5.15.13. Şükûfe.....	300
2.5.15.14. Mıstâr	301
2.5.15.15. Meşk.....	301
2.5.15.16. Devât	301
2.5.15.17. Hokka	302
2.5.15.18. Mürekkep (Midâd)	302
2.5.15.19. Hat	303
2.5.15.20. Minyatür (Hurde-nakş).....	305
2.5.16.7 Süs Eşyaları	306
2.5.16.1. Kıymetli Taşlar ve Madenler.....	306
2.5.16.2. Güzel Kokular	318
2.5.16.3. Diğer Süs Unsurları.....	322
2.5.17. İnşâî Unsurlar.....	329
2.5.17.1. Kasr	329

2.5.17.2. Ev (Beyt, Hâne).....	331
2.5.17.3. Güvercinlik (Kebûter-hâne)	332
2.5.17.4. Kubbe (Künbed), Çatı (Tâk/Sakf/Bâm/ Târem/ Küngüre).....	332
2.5.17.5. Kemer	333
2.5.17.6. Sütûn.....	333
2.5.17.7. Kapı	333
2.5.17.8. Duvar (Dîvâr)	334
2.5.17.9. Pencere (Revzen, Manzara).....	334
2.5.17.10. Balkon (Şeh-nişîn)	335
2.5.17.11. Merdiven (Nerdübân).....	336
2.5.17.12. Çeşme (Sebîl, Selsebîl)	336
2.5.17.13. Musluk (Lûle).....	337
2.5.17.14. Su Terâzisi.....	337
2.5.17.15. Köprü (Cisr)	337
2.5.17.16. Hamam (Germâbe).....	337
2.5.17.17. Kaplıca	339
2.5.17.18. Kale (Kal'a, Hısn, Hisâr).....	339
2.5.17.19. Çadır	340
2.5.17.20. Mutfak (Matbah)	341
2.5.17.21. Değirmen (Âsiyâb).....	341
2.5.18. Eşyalar	342
2.5.18.1. Aydınlatma Araçları	342
2.5.18.2. Halı (Kâli), Kilim (Bisât, Ferş)	347
2.5.18.3. Hasır (Bûriyâ).....	348
2.5.18.4. Fincan	348
2.5.18.5. Kadeh	348
2.5.18.6. Kâse.....	350
2.5.18.7. Şişe (Mînâ, Mînû)	352
2.5.18.8. Sürahi	352
2.5.18.9. Testi (Sebû), Bülbüle.....	353
2.5.18.10. Beşik (Mehd).....	353
2.5.18.11. İplik (Rişte, Rismân, Resen)	353

2.5.18.12. Kafes.....	354
2.5.18.13. Kalbur (Gırbâl).....	354
2.5.18.14. Kible-nümâ.....	355
2.5.18.15. Kilit (Kufî), Anahtar (Miftâh)	355
2.5.18.16. Makas (Mikrâz).....	355
2.5.18.17. Micmer	355
2.5.18.18. Mîl	356
2.5.18.19. Orak (Dâs).....	356
2.5.18.20. Saat	356
2.5.18.21. Sandık.....	356
2.5.18.22. Seccâde.....	356
2.5.18.23. Süpürge (Cârûb).....	357
2.5.18.24. Sürme Kutusu (Mükhüle).....	357
2.5.18.25. Yastık (Bâliş, Bâlin).....	357
2.5.18.26. Yatak (Bister)	358
2.5.19. Alışverişle ilgili Unsurlar	358
2.5.19.1. Çar-sû, Bâzâr	358
2.5.19.2. Kesat (Kesâd)	359
2.5.19.3. Sermâye.....	360
2.5.19.4. Vâde, Borç (Deyn)	360
2.5.19.5. Vergi (Harâc, Bâc)	360
2.5.19.6. Zeamet, Timar	360
2.5.20. Para ve Para Birimleri.....	361
2.5.20.1. Para (Pâre, Nakd, Pul).....	361
2.5.20.2. Akçe	362
2.5.20.3. Dirhem, Dinâr.....	362
2.5.20.4. Kızıl Altın.....	363
2.5.20.5. Mangır, Fûls-i Ahmer.....	363
2.5.20.6. Sikke.....	363

BÖLÜM 3: İNSAN.....364

3.1. Sevgili.....	364
-------------------	-----

3.1.2. Sevgili İle İlgili Diğer Unsurlar	367
3.1.2.1. Bûse	367
3.1.2.2. Kûy	369
3.1.2.3. Eşik, Kapı, Âsitân	372
3.1.2.4. Ayağı Toprağı (Hâk-i Pây)	374
3.1.3. Sevgili İle İlgili Tasavvurlar	376
3.1.3.1. Sevgili-Sultân	376
3.1.3.2. Sevgili-Hz. Yûsuf	377
3.1.3.3. Sevgili-Hz. İsa/Mesîh	377
3.1.3.4. Sevgili-Hz. Süleymân	378
3.1.3.5. Sevgili-Hz. İbrâhim	378
3.1.3.6. Sevgili-Perî	378
3.1.3.7. Sevgili-Melek	379
3.1.3.8. Sevgili-Hûri	380
3.1.3.9. Sevgili-Gilmân	380
3.1.3.10. Sevgili-Gonca	380
3.1.3.11. Sevgili-Gül	381
3.1.3.12. Sevgili-Fidan	382
3.1.3.13. Sevgili-Serv	382
3.1.3.14. Sevgili-Şem‘	383
3.1.3.15. Sevgili-Tabîb	383
3.1.3.16. Sevgili-Âfet	384
3.1.3.17. Sevgili-Hûnî (Kanlı)	384
3.1.3.18. Sevgili-Ay	385
3.1.3.19. Sevgili-Güneş	386
3.1.3.20. Sevgili-Tıfl	387
3.1.3.21. Sevgili-Civân	388
3.1.3.22. Sevgili-Büt/Sanem	388
3.1.3.23. Sevgili-Muğbeçe	389
3.1.3.24. Sevgili-Âhû/Gazâl	389
3.1.3.25. Sevgili-Kebg (Keklik)	390
3.1.3.26. Sevgili-Şehbâz	390

3.1.4. Sevgilide Güzellik Unsurları	390
3.1.4.1. Saç	390
3.1.4.2. Kaş (Ebrû)	399
3.1.4.3. Göz	404
3.1.4.4. Gamze.....	409
3.1.4.5. Kirpik (Müje)	414
3.1.4.6. Yüz ve Yanak	416
3.1.4.7. Ben (Hâl)	424
3.1.4.8. Hat (Ayva Tüyleri).....	429
3.1.4.9. Ağız	437
3.1.4.10. Dudak (Leb)	440
3.1.4.11. Diş (Dendân)	447
3.1.4.12. Boy (Kad, Kâmet, Endâm).....	448
3.1.4.13. Çene ve Çene Çukuru (Zekan) ile İlgili Tasavvurlar	451
3.1.4.14. Gabgab (Çene Altı)	453
3.1.4.15. Alın (Cebîn).....	454
3.1.4.16. Kulak (Gûş, Benâgûş)	454
3.1.4.17. Sîne (Ber), Gerdân.....	454
3.1.18. Beden/Ten ve İlgili Tasavvurlar.....	456
3.1.4.19. Bel (Miyân) ve İlgili Tasavvurlar.....	456
3.2. Âşık	457
3.2.1. Âşık İle İlgili Tasavvurlar.....	458
3.2.1.1. Âşık-Bülbül	458
3.2.1.2. Âşık-Pervâne	459
3.2.1.3. Âşık-Deli	459
3.2.1.4. Âşık-Bî-çâre	460
3.2.1.5. Âşık-Üftâde	460
3.2.1.6. Âşık-Hasta	460
3.2.1.7. Âşık-Mest	460
3.2.1.8. Âşık-Nâ-tüvân	461
3.2.1.9. Âşık-Garib, Âşık-Fakir.....	461
3.2.1.10. Âşık-Aşüfte	461

3.2.1.11. Âşık-Derd-mend.....	461
3.2.1.12. Âşık-Hâr u Hakîr	462
3.2.1.13. Âşık-Âvâre	462
3.2.1.14. Âşık-Mübtelâ.....	462
3.2.1.15. Âşık-Sultân/Padişâh/Şâh	462
3.2.1.16. Âşık-Kul	463
3.2.1.17. Âşık-Kurbân	463
3.2.1.18. Âşık-Zerre, Âşık-Gubâr	463
3.2.1.19. Âşık-Karınca	463
3.2.1.20. Âşık-Köpek	464
3.3. Gönül/Dil/Derûn/Hâtır	464
3.3.1. Gönül İle İlgili Tasavvurlar	464
3.3.1.1. Gönül-Mülk/Şehr/Mısr	464
3.3.1.2. Gönül-Bağdat.....	465
3.3.1.3. Gönül-Kâbe.....	465
3.3.1.4. Gönül-Gülzâr/Gülistân	465
3.3.1.5. Gönül-Mezra.....	465
3.3.1.6. Gönül-Bünyâd, Gönül-Kasr, Gönül-Serâçe, Gönül-Kale.....	466
3.3.1.7. Gönül-Hâne/Ev	466
3.3.1.8. Gönül-Misafir (Mihmân).....	466
3.3.1.9. Gönül-Virâne/Yıkık.....	466
3.3.1.10. Gönül-Simât.....	467
3.3.1.11. Gönül-Sultân/Şâh.....	467
3.3.1.12. Gönül-Gedâ.....	467
3.3.1.13. Gönül-Dîvâne/Deli/Mecnun	467
3.3.1.14. Gönül-Perişân/Şûrîde.....	468
3.3.1.15. Gönül-Hasta/Bîmâr	468
3.3.1.16. Gönül-Mecrûh.....	469
3.3.1.17. Gönül-Nâtüvân	469
3.3.1.18. Gönül-Bî-çâre/Nâ-çâr	469
3.3.1.19. Gönül-Gamnâk/Gam-gîn/Gam-güsâr	469
3.3.1.20. Gönül-Aşüfte, Gönül-Üftâde	470

3.3.1.21. Gönül-Mihnet-zede.....	470
3.3.1.22. Gönül-Levhâ, Gönül-Ayna/Mir'at.....	470
3.3.1.23. Gönül-Şîşe	470
3.3.1.24. Gönül-Sebû.....	471
3.3.1.25. Gönül-Keştî/Fülk.....	471
3.3.1.26. Gönül-Su.....	471
3.3.1.27. Gönül-Tıfl, Gönül-Nev-heves	471
3.3.1.28. Gönül-Gonca.....	472
3.3.1.29. Gönül-Murg	472
3.3.1.30. Gönül-Bülbül	472
3.3.1.31. Gönül-Tûtî	473
3.3.1.32. Gönül-Kebûter	473
3.3.1.33. Gönül-Pervâne	473
3.3.1.34. Gönül-Şeh-bâz	473
3.3.1.35. Gönül-Nahcîr, Gönül-Gazal	473
3.3.1.36. Gönül-Gavvâs	474
3.3.1.37. Gönül-Küşti-gîr.....	474
3.3.1.38. Gönül-Mutrib.....	474
3.4. Âşığa Ait Vücut Aksamı İle İlgili Unsurlar	474
3.4.1. Vücut ve İlgili Tasavvurlar.....	474
3.4.1.1. Vücut-İklîm/Kişver.....	474
3.4.1.2. Vücut-Şehir.....	475
3.4.1.3. Vücut-Hisâr/ Hısn/Kal'a, Vücut-Beden.....	475
3.4.1.4. Vücut-Duvar/Dîvâr	475
3.4.1.5. Vücut-Hâne.....	475
3.4.1.6. Vücut-Kasr.....	476
3.4.1.7. Vücut-Köprü (Cisr)	476
3.4.1.8. Vücut-Siper	476
3.4.1.9. Vücut-Gülzâr/Gülşen/Gülistân/Bağ	476
3.4.1.10. Vücut-Hâr u Hâs.....	477
3.4.1.11. Vücut-Gonca	477
3.4.1.12. Vücut-Hâk/Türâb	477

3.4.1.13. Vücut-Gubâr (Toz).....	477
3.4.1.14. Vücut-Hâkister	477
3.4.1.15. Vücut-Gemi/Fülk/Keşî, Vücut-Zevrâk	478
3.4.1.16. Vücut-Hilâl/Mâh-ı Nev	478
3.4.1.17. Vücut-Şem‘/Mum	478
3.4.1.18. Vücut-Rişte, Vücut-Mûy, Vücut-Nâl	478
3.4.1.19. Vücut-Kafes	479
3.4.1.20. Vücut-Çeng	479
3.4.1.21. Vücut-Tennûr	479
3.4.1.22. Vücut-Defter.....	479
3.4.1.23. Vücut-İbrişim (Lâgar), Vücut-Hırka, Vücut-Hil’at, Vücut- Cübbe	479
3.4.1.24. Vücut-Zerrîn Kumaş	480
3.4.1.25. Vücut-Meta‘	480
3.4.2. Cân.....	480
3.4.2.1. Cân İle İlgili Tasavvurlar	481
3.4.3. Gözyaşı	484
3.4.3.1. Gözyaşı-Bârân/Yağmur.....	484
3.4.3.2. Gözyaşı-Akarsu/ Âb-ı Revân/Nehir/Cûy/Cûy-bâr	484
3.4.3.3. Gözyaşı-Sel	485
3.4.3.4. Gözyaşı-Bahr/Deryâ, Gözyaşı-Ummân	485
3.4.3.5. Gözyaşı-Tûfân.....	485
3.4.3.6. Gözyaşı-Akdeniz, Gözyaşı-Karadeniz	485
3.4.3.7. Gözyaşı-Cevher.....	486
3.4.3.8. Gözyaşı-Elmas, Gözyaşı-İnci, Gözyaşı-Akîk	486
3.4.3.9. Gözyaşı-Nakd.....	486
3.4.3.10. Gözyaşı-Dirhem	486
3.4.3.11. Gözyaşı-Jâle/Şebnem	487
3.4.3.12. Gözyaşı-Gûy/Top	487
3.4.3.13. Gözyaşı-Zencîr	487
3.4.3.14. Gözyaşı-Şarap, Gözyaşı-Kan	487
3.4.3.15. Gözyaşı-Kevkeb.....	488

3.4.3.16. Gözyaşı-Subaşı.....	488
3.4.3.17. Gözyaşı-Hayl, Gözyaşı-Asker.....	488
3.4.3.18. Gözyaşı-Rişte	488
3.4.4. Göz.....	488
3.4.4.1. Göz İle İlgili Tasavvurlar	489
3.4.5. Yüz/Yanak	492
3.4.5.1. Yüz İle İlgili Tasavvurlar	492
3.4.6. Boy.....	494
3.4.6.1. Boy İle İlgili Tasavvurlar	494
3.4.7. Sîne/Bağır	495
3.4.7.1. Sîne ile İlgili Tasavvurlar	496
3.5. Rakîp Üzerine Teşbih ve Mecazlar	502
3.5.1. Rakip-Hayvân	502
3.5.2. Rakip- İt/Seg.....	502
3.5.3. Rakip-Akrep	504
3.5.4. Rakip-Bûm (Baykuş)	504
3.5.5. Rakip-Gurâb/Zâg (Karga).....	505
3.5.6. Rakip-Tonuz	505
3.5.7. Rakip-Zagân	505
3.5.8. Rakip-Şeytân/Ehremîn/Dîv/İblîs	505
3.5.9. Rakip-Sâye, Rakip-Kara Yüzlü	506
3.5.10. Rakip-Ebr-i Siyeh	506
3.5.11. Rakip-Yıldız Düşkün.....	507
3.5.12. Rakip-Pelîd	507
3.5.13. Rakip-Denî, Rakip-Nâmerd	507
3.5.14. Rakip-Düşmen/Adû/Hasûd.....	507
3.5.15. Rakip-Ecel	508
3.5.16. Rakip-Leş.....	508
3.5.17. Rakip-Diken.....	509
3.5.18. Rakip-Kazâ	509
3.5.19. Rakip-Bîgâne	510
3.5.20. Rakip-Münâfık.....	510

3.5.21. Rakip-Kâfir, Münkir	510
3.5.22. Rakip-Ebû Cehl, Rakip-Ebû Leheb	510
3.5.23. Rakip-Yezid.....	511
3.5.24. Rakip-Nemrud	511
BÖLÜM 4: TABİAT	512
4.1. Kozmik Âlem	512
4.1.1. Felek	512
4.1.1.1. Felek Üzerine Teşbih ve Mecazlar.....	515
4.1.2. Yıldızlar	526
4.1.2.1. Genel Olarak Yıldız (İldız)	526
4.1.2.2. Yıldızlarla İlgili Tasavvurlar	528
4.1.2.3. Bazı Yıldız ve Yıldız Kümeleri.....	531
4.1.3. Burçlar	533
4.1.3.1. Akrep Burcu (Burc-ı Akreb)	534
4.1.3.2. Aslan (Esed) Burcu	535
4.1.3.3. Başak (Sünbüle) Burcu.....	535
4.1.3.4. Boğa (Sevr) Burcu.....	535
4.1.3.5. Su Burcu (Burc-ı Âbî), Yengeç Burcu (Burc-ı Hilâl)	535
4.1.3.6. Yay (Kavs) Burcu.....	536
4.1.4. Gezegenler (Seyyâre).....	536
4.1.4.1. Mirrîh (Behrâm)	536
4.1.4.2. Müşterî (Bercîs, Jüpiter).....	537
4.1.4.3. Utârid (Tîr)	537
4.1.4.4. Zühre (Tan Yıldızı)	537
4.1.4.5. Ay (Mâh, Kamer)	538
4.1.4.6. Güneş.....	553
4.1.5. Işık	562
4.1.6. Karanlık	563
4.1.7. Gölge.....	565
4.1.8. Diğer Kozmik Unsurlar	567
4.1.8.1. Ay Tutulması (Hüsûf)	567

4.1.8.2. Güneş Tutulması (Küsûf).....	568
4.1.8.3. Gök Gürültüsü (Ra'd), Şimşek (Berk).....	569
4.1.8.4. Gökkuşağı (Kavs-ı Kuzâh).....	570
4.2. Zamân ve İlgili Mefhumlar	570
4.2.1. Zamân	570
4.2.2. Asr.....	572
4.2.3. Yıl (Sene, Sâl).....	572
4.2.4. Ay	573
4.2.5. Hafta	574
4.2.6. Mevsimler (Fasl).....	575
4.2.6.1. Bahâr	575
4.2.6.2. Hazan (Fasl-ı Hazân, Köhne Bahâr)	578
4.2.6.3. Kış	581
4.2.6.4. Yaz	582
4.2.7. Gün ve Gün İle İlgili Unsurlar.....	582
4.2.7.1. Gün.....	582
4.2.7.2. Sabah (Subh, Seher) ve İlgili Tasavvurlar	584
4.2.7.3. Şafak ve İlgili Tasavvurlar	585
4.2.7.4. Gece (Şeb, Leyl, Mesâ, Şâm).....	587
4.3. Dört Unsur	592
4.3.1. Su ve İlgili Unsurlar	592
4.3.1.1. Deniz	597
4.3.1.2. Girdâb.....	603
4.3.1.3. Dalga (Mevc).....	604
4.3.1.4. Akarsu	605
4.3.1.5. Bulut (Ebr, Sehâb).....	609
4.3.1.6. Yağmur.....	612
4.3.1.6. Jâle (Şebnem, Çiy)	615
4.3.2. Toprak (Hâk, Tûrâb).....	617
4.3.2.1. Toz.....	620
4.3.2.2. Dağ	623
4.3.2.3. Taş (Seng)	625

4.3.2.4. Mermer (Ruhâm).....	629
4.3.2.5. Balçık (Âb u Gil).....	629
4.3.2.6. Kerpiç	629
4.3.2.7. Kara (Berr)	630
4.3.2.8. Çöl	630
4.3.2.9. Vâdî	632
4.3.2.10. Kenâr (Yaka)	633
4.3.2.11. Uçurum (Yâr), Bel.....	634
4.3.3. Hava İle İlgili Mefhumlar	634
4.3.3.1. Rüzgâr (Bâd, Nesîm, Yel, Esen)	634
4.3.3.2. Rüzgâr Çeşitleri.....	638
4.3.4. Ateş ve İlgili Unsurlar	642
4.3.4.1. Duman	647
4.3.4.2. Kül.....	648
4.4. Hayvanlar	649
4.4.1. Sürüngenler.....	649
4.4.1.1. Yılan (Ef'î, Mâr)	649
4.4.1.2. Timsâh (Neheng).....	651
4.4.1.3. Karınca (Mûr).....	651
4.4.2. Böcekler.....	652
4.4.2.1. Örümcek	652
4.4.2.2. Pervâne	652
4.4.2.3. Sinek (Meges)	652
4.4.3. Balıklar	652
4.4.4. Dört Ayaklı Hayvanlar	653
4.4.4.1. Âhû (Gazâl)	653
4.4.4.2. Aslan, Panter	654
4.4.4.3. At.....	655
4.4.4.4. Manda (Câmûs)	657
4.4.4.5. Kuzu	658
4.4.4.6. Kâkum	658
4.4.4.7. Köpek	658

4.4.4.8. Fil (Pîl)	659
4.4.4.9. Deve	659
4.4.5. Kuşlar.....	660
4.4.5.1. Bülbul (Andelîb, Hezâr).....	661
4.4.5.2. Güvercin (Kebûter)	663
4.4.5.3. Tâvûs	664
4.4.5.4. Papağan (Tûtî)	665
4.4.5.5. Horoz (Horûs)	666
4.4.5.6. Karga (Gurâb, Zâg)	666
4.4.5.7. Akbaba (Kerkes)	667
4.4.5.8. Çaylak (Zagan).....	667
4.4.5.9. Baykuş (Bûm)	667
4.4.5.10. Yarasa (Huffâş)	668
4.4.5.11. Ördek (Mürg-ı Âbî).....	668
4.4.5.12. Şâhbâz	668
4.4.5.13. Kartal (Karkuş) Çakır.....	670
4.4.5.14. Keklik (Kebk).....	670
4.4.5.15. Çil Kuşu (Dürrâc).....	671
4.4.5.16. Sülün (Tezerv).....	671
4.5. Bitkiler.....	671
4.5.1. Ağaçlar.....	671
4.5.1.1. Ar'ar	674
4.5.1.2. Bîd (Söğüt)	674
4.5.1.3. Çınâr	675
4.5.1.4. Narven (Karaağaç)	676
4.5.1.5. Pelîd (Meşe)	676
4.5.1.6. Sanavber (Çam).....	676
4.5.1.7. Servi	677
4.5.1.8. Şimşâd	680
4.6. Çiçekler	680
4.6.1. Çiçek Çeşitleri	682
4.6.1.1. Gül.....	682

4.6.1.2. Gonca	687
4.6.1.3. Lâle.....	690
4.6.1.4. Menekşe (Benefşe).....	692
4.6.1.5. Sûsen	693
4.6.1.6. Sünbül.....	694
4.6.1.7. Nergis (Abher).....	697
4.6.1.8. Reyhân (Fesleğen).....	699
4.6.1.9. Nilüfer	700
4.6.1.10. Ergavân/Erguvân.....	700
4.6.1.11. Yâsemen/Semen.....	701
4.6.1.12. Zambak.....	702
4.6.1.13. Horozibiği (Mîr-i Âşıkân, Tâc-ı Horos).....	702
4.6.1.14. Sarmaşık (Leblâbî).....	702
4.6.1.15. Gülnâr.....	702
4.6.1.16. Karanfil.....	703
4.6.1.17. Za‘ferân	703
4.7. Diken	703
4.8. Meyveler.....	705
4.8.1. Genel Olarak Meyve (Mîve).....	705
4.8.1.1. Elma (Sîb)	706
4.8.1.2. Ayva (Bîh), Şeftali (Şeftâlû)	706
4.8.1.3. Limon	706
4.8.1.4. Rûmmân	706
4.8.1.5. Turunç, Kavun (Şemmâme).....	707
4.8.1.6. Hûnnâb (Unnâb).....	707
4.8.1.7. Hurma.....	707
4.8.1.8. A‘nâb (Yaş Üzüm)	707
4.9. Bağ, Çemen, Çiçeklik Ve İlgili Mefhumlar	707
4.9.1. Bağ.....	707
4.9.2. Çemen.....	711
4.9.3. Gül Bahçesi (Gülistân, Gülşen)	714
4.9.4. Lâlezâr	717

4.9.5. Hâristân.....	718
4.9.6. Bahâristân	718
4.9.7. Sünbülzâr	718
4.9.8. Benefsezâr.....	719
4.9.9. Şekeristân.....	719
4.9.10. Neyistân	719
4.9.11. Şâh-sâr	719
SONUÇ.....	720
KAYNAKÇA	723
SİSTEMATİK İNDEKS	737
ÖZGEÇMİŞ.....	829

KISALTMALAR

AKM	: Atatürk Kültür Merkezi
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
ev.	: Çeviren
G	: Gazel
H	: Halet Efendi Nüshası
hzl.	: Hazırlayan
İ	: İstanbul Üniversitesi
K	: Kaside
M	: Manzume
Msm.	: Musammat
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfa sayısı
terc.	: Tercüme eden
TDK	: Türk Dil Kurumu
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
Trh.	: Tarih
TTK	: Türk Tarih Kurumu
t.y.	: Tarih yok
v.	: Varak
vd.	: Ve Diğerleri
Yay.	: Yayınları
YKY	: Yapı Kredi Yayınları

Tezin Başlığı: Derzizâde Ulvî Dîvânı'nın Tahlili	
Tezin Yazarı: Vildan ÖZMEN	Danışman: Doç. Dr. Ozan YILMAZ
Kabul Tarihi: 07.03.2017	Sayfa Sayısı: xxxii (ön kısım) +829 (metin kısmı)
Anabilimdalı: Türk Dili ve Edebiyatı	Bilimdalı: Eski Türk Edebiyatı
<p>Bu çalışma, XVI. yüzyıl Klasik Türk Şiirinin önemli isimlerinden Derzizâde Ulvî'nin Divan'ının tahlili üzerinedir. Devrinin önemli bir şairi olmasına rağmen Divan'ı üzerine herhangi bir tahlil çalışması yapılmamıştır. Ulvî'nin duygu, düşünce ve hayal dünyasını edebiyat ve kültür hayatımıza kazandırmak gerektiği düşünüldüğünden böyle bir çalışma amaçlanmıştır. Çalışmamızda Divan'ın en kapsamlı nüshası olan Süleymaniye Kütüphanesi Halet Efendi-Ek Bölümü 150 numarada kayıtlı nüshası esas alınmıştır. Divan, ele alınarak tasnif edilmiş ve çeşitli unsurlar açısından incelenmiştir. Din-Tasavvuf, Toplumsal Hayat, İnsan, Tabiat olmak üzere dört bölümden oluşmuştur. Şairin yaşadığı devre ait sosyal, dinî, mimarî, savaş, eğlence gibi pek çok hususla ilgili unsurlar tespit edilerek incelenmiştir. Böylelikle hem Ulvî'nin kendi sanat anlayışını hem de yaşadığı devrin toplum hayatını nasıl yansıttığı ortaya konulmuştur.</p>	
Anahtar Kelimeler: : Derzizâde Ulvî, Divan, 16. Yüzyıl	

Title of the Thesis: An Analysis of Derzizâde Ulvî's Dîvân**Author:** Vildan ÖZMEN**Supervisor:** Assoc. Prof. Ozan YILMAZ**Date:** 07.03.2017**Nu.of pages:** xxxii(pre.)+ 829 (main body)**Department:** Turkish Language and Literature**Subfield:** The Old Turkish Literature

This work was done based upon Derzizâde Ulvî who was one of the important names of 16th Century classical Turkish poetry and his Divan's analyze. Although, he was one of the most important poet, there wasn't done any analyses for his Divan. This work was aimed in order to gain Ulvî's feelings, opinions and his imagination world for our literature and cultural life.

In our work, the most richest copy of Divan, kept and registered in Süleymaniye Library Hâlet Efendi, Supplement department number 150, was targeted. The Divan was sorted and examined from different part of views. The Divan was formed by four chapters such as Religion, Community, Mysticism, Humanity and Nature. A lot of subjects belong to the poet's century such as Social, Religious, Architecture, War and Fun life were identified and examined.

As a result of this, Not only Ulvi's literature opinions but also the reflection of social life of his time were found out.

Keywords: Derzizâde Ulvî , The Divan, 16th Century

GİRİŞ

Çalışmanın Amacı

XVI. yüzyıl divan şairi Derzizâde Ulvî'nin hayal dünyası ve şiir anlayışı hakkında bir hüküm verebilmek için öncelikle şiirlerinin detaylı bir şekilde incelenmesi ve sonuçlarının somut bir şekilde ortaya konulması gerekmektedir. Sadece tezkirelerde yer alan bilgilerin edebiyat araştırmalarında kullanılması şairle ilgili sağlam hükümler verebilmek için yeterli değildir; bilimsel ve objektif bir değerlendirme ile eserin geniş çaplı incelenmesi de zaruri bir ihtiyaçtır. Bu çalışma; Ulvî Divânı'ndaki mefhumların tespit edilip fişlenmesi ve sistematik olarak tasnifinin yapılmasını amaçlamıştır. Böyle bir çalışma hem şairin yetiştiği dönemin kültür ve sanat anlayışı hem de sanatının geçirdiği safhalar hakkında bilgi vereceğinden, onun edebiyat tarihimizdeki yerini tayin etmek mümkün olacaktır.

Çalışmanın Önemi

Çalışma, daha önce hakkında ayrıntılı herhangi bir çalışma yapılmamış olan Ulvî'nin sanat anlayışının farklı yönleriyle belirlenmesi ve edebiyat tarihine kaynaklık edecek malzemelerin ortaya çıkarılması açısından önemlidir.

Çalışmanın Yöntemi

Bu çalışmamızda İsmail Çetin tarafından yüksek lisans tezi olarak hazırlanan “Derzî-zâde Ulvî -Hayatı, Edebî Şahsiyeti ve Divanının Tenkidli Metni” adlı çalışma esas olarak alınmıştır. Ancak çalışmamız sırasında karşılaştığımız belirsiz ve hatalı okumalar için eserin Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi 150 numarada kayıtlı Halet Efendi-Ek nüshasından yararlanılmıştır. Her beyti oluşturan kavram, ait olduğu unsurlara göre fişlenerek tasnif edilmiştir. Elde edilen fişler, tekrar bir tasnif yoluyla değerlendirilip tespit edilmiştir. Fişlerin tasnifinin neticesinde Din-Tasavvuf, Cemiyet, İnsan, Tabiat ana bölümleri ortaya çıkmış ve bu ana bölümlere ait alt başlıklar oluşturulmuştur. Şairin düşünce ve duygu dünyasını ifade eden kelimeler ele alınmış; hangi anlam ve tasavvurlara konu oldukları gösterilmeye çalışılmıştır. Madde başlıklarıyla ilgili gerekli görülen yerlerde bilgiler verilmiş; ardından açıklamalarıyla örnek beyitlere geçilmiştir. Çalışmada, tematik tahlil yöntemleri esas alınmıştır. Çalışma

hazırlanırken daha önceden hazırlanmış divan tahlillerinden ve bu sahada yayınlanmış çeşitli çalışmalardan faydalanılmıştır. Özellikle Cemal Kurnaz'ın, "Hayâlî Bey Divânı Tahlili", Harun Tolasa'nın "Ahmed Paşa'nın Şiir Dünyası" ve Nejat Sefercioğlu'nun hazırladığı "Nev'î Divânı'nın Tahlili" isimli çalışmalar, eserin fişlenmesi sırasında örnek alınan eserlerdir. Sonuç kısmında dört bölümden oluşan eserin genel bir değerlendirilmesi yapılmıştır. Eserin hazırlanmasında başvuru kaynaklar ise bibliyografya kısmında belirtilmiştir. Son bölümü, çalışmamızın planına uygun olarak sistematik bir şekilde hazırlanmış indeks oluşturmaktadır.

Tahlilde kullanılan kavramların geçtiği örnek beyitler, nazım şeklinin kısaltması ve beyit/mısra numarası gösterilerek Msm.2/5; K.8/51; G.40/3 biçimleriyle ifade edilmiştir. Tahlilde esas alınan Halet Efendi-Ek nüshasında Bâkî'ye ait olduğu tespit edilen beş gazel tasnif dışı tutulmuştur. Çalışma, eserin muhtevasına yönelik olduğundan transkripsiyon alfabesi kullanılmasına gerek görülmemiştir.

Derzizâde Ulvî'nin Hayatı (?-1585)

XVI. yüzyıl divan şiirinin temsilcilerinden Ulvî İstanbulludur. Asıl adı Mehmed olup Derzizâde namıyla anılır. Doğum tarihi hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanmaz. Âşık Çelebi; kardeşi Mustafa, Re'yî mahlaslı şiirler yazan bir şairdir. İki kardeşin zamanın tanınmış güzellerinden sayıldıklarını ve ilim sahibi olduklarını ifade eder (Kılıç, 2010: 2/1105).

Kınalızâde Hasan Çelebi; Ulvî'nin şairliğinin yanında tarik-i ilme süluk ettiğini ve Muallimzâde'nin Manisa müftüsü olduğu sıralarda ona danışmend olduğunu belirtir. Ulvî, Celal Çelebi vasıtasıyla Manisa'da Şehzade II. Selim'e intisap eder ve Turak Çelebi'nin himayesine girer. Altı akçe ulufeyle sarayda bölük sipahilerinden olur. Turak Çelebi'nin Kanunî'nin fermanı ile idam edilmesinden etkilenerek söylediği bir matla halk içinde dilden dile dolaşır (Kutluk, 1981: 649). Kanunî'ye rahatsızlık vererek Ulvî'nin hapsine ve katline ferman çıkmasına neden olan matla şöyledir:

Dil harâba varıyor sîneye cânân gelsün

Şehri hâlî komasun tahta Selîm Hân gelsün (H 178^b, G. 455/1)

Uzun bir süre ortadan kaybolan Ulvî, kendisinden iltifatını esirgemeyen II. Selim'in Kanunî'nin ölümüyle tahta çıkması üzerine İstanbul'a dönerek Hubbî Mollası Mehmed

Vusûlî Efendi'ye mülazım ve müderris olur. Bazı ümera ve vüzeranın himayesiyle çeşitli rütbelere alır.

Müderris olduktan sonra işreti bırakmayan Ulvî'nin talihi II. Selim'in ölümünden sonra büsbütün döner. 1579'daki büyük yangında evi yanması onu daha da sıkıntıya düşürür. Sıhhati bozulur, ekabir meclislerine de giremez olur (İpekten, 1996: 122). Gelibolulu Ali, şaraba düşkünlüğü dolayısıyla Ulvî'nin sabah akşam meyhaneden çıkmaz olduğunu; ayyaşlara karıştığını belirtir (İsen, 1994: 318). Meyhane köşelerinde öldüğü belirtilen Ulvî, Galata Mezarlığı Kanlı Kozlar mevkiinde defnedilmiştir. Vefatı, kaynaklarda 993/1585 olarak geçer (B. Mehmed Tahir Efendi, 1972: 2/23). Yenipazarlı Vâlî, vefatı için 993/٩٩٣ tarihini düşmüştür (Tuman, 2001: 2/699):

İçüp Ulvî bekâ câmını geçdi bezm-i mihnetden

Derzizâde Ulvî'nin Edebî Şahsiyeti

XVI. yüzyıl gibi edebiyatın olgunluğa eriştiği, birçok büyük şairin yetiştiği bir çağda yaşamış olan Ulvî, devrinin dikkate değer şairlerindedir. Şehzade II. Selim Manisa valisi iken Manisa'da onun maiyetinde bulunmuş ve burada edebiyata önem veren, sanatkârları koruyan bir kısım şahsiyetlerin himayesini kazanmıştır. Özellikle II. Selim'in yakın adamlarından Turak Çelebi'nin Ulvî'nin hayatında önemli etkisi olmuştur. Ancak hem onun katli hem de II. Selim'in ani vefatı Ulvî'nin zorluklar yaşamasına ve ömrünün son günlerini meyhane köşelerinde geçirmesine yol açmıştır.

Birçok mecmuada şiirlerine tesadüf edilen¹ Ulvî'nin Divan'ı bulunmaktadır. Kınalızâde Hasan Çelebi; Ulvî'nin meyhaneden çıkmaması, şaraba düşkünlüğü dolayısıyla divanını tertip etmeye vakit bulamadığını belirtir (Kutluk, s. 650). Çeşitli yerlerde birçok nüshası bulunan Divan'ın en kapsamlısı Süleymaniye Kütüphanesinde bulunmaktadır. Ayrıca şairin bir başka eseri olan Manisa Şehrengizi², "Medh-i Şehr-i Manisa" başlığıyla bu nüshada bulunmaktadır. Oldukça hacimli olan Divan, şu şekilde düzenlenmiştir:

Baştan ilk dokuz beyti eksik mesnevi biçimde yazılmış 1 Besmele Manzumesi; manzum ve mensur dibace; tevhid, na't ve münâcâtlarla birlikte II. Selim, III. Murad, Bursa Beyi

¹ Bkz. Ali Nihad Tarlan, (1948), *Şiir Mecmualarında XVI ve XVII. Asır Divan Şiiri: Ulvî-Me'âlî-Nihânî-Feyzî-Kâtibî*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

² Bkz. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi TY 1532.

Abdurrahman Bey, Hubbi Mollası Molla Çelebi, Manisa Müftüsü Muallimzâde, Halep Defterdarı Halil Paşa, Karaca Ahmed Paşa, Cevherizâde ve Bostanzâde Mehmed isimli şahıslar için söylenmiş 27 kaside; II. Selim, Turak Çelebi, Mehmed Paşa, Ulvî'nin kardeşi ve bir şahıs için söylenmiş terki-i bend şeklindeki mersiye; Mustafa Paşa'ya söylenen terci-i bend şeklinde bir mersiye, Piyale Paşa'nın Cerbe Kalesi'ni fethi ve çeşitli konular üzere söylenmiş terci-i bendler; murabba, müseddes, tesdis, müsebba, müsemmen şeklindeki şiirler ve 4'ü II. Selim'e ait olmak üzere Turak Çelebi, Piyale Paşa ve Meşâmî'ye ait gazellerin tahmisi; gazeller; Manisa Medhiyesi; Hasb-ı Hâl; İstiğnâ-yı Cevân; Kılıç Paşa, Turak Çelebi, Piyale Paşa, Şaban Bey, Gınâyî Çelebi, Kaya isimli bir şahıs, Kıbrıs'ın fethi, bazı şahısların düğünleri, Mimar Davud Ağa ve çeşitli mimarî yapılar ile ilgili tarihler; matlalardan ibarettir.

Ulvî'nin şiirleri ile ilgili devrinin birçok tezkire yazarı olumlu değerlendirmelerde bulunmuştur. Hasan Çelebi; Divan'daki çâr-ender-çâr" adlı kasidesini Ulvî'nin Selmân-ı Sâvecî'ye cevap olarak yazdığını belirtir. Benzersiz olarak nitelendirilen kasidelerin Ulvî'nin kendi icadı olduğunu ifade eder. Evi yandığında yazdığı kasidesinin her beytinde "âteş" ve "âb"; hazan kasidesinin her beytinde "bahâr" ve "hazân" kelimelerini kullandığını söyler (Kutluk, s. 646-648). Ayrıca "tîg u kemer" kasidesinin her beytinde "tîg" ve "kemer"; "tîr ü kemân" kasidesinde ise "tîr" ve "kemân" kelimeleri yer alır.

Gelibolulu Ali; Ulvî'nin gazel söylemede İshâk Çelebi'nin yolunda sade ve âşıkâne tarzda şiirler yazdığına "Gazel-gûlukda İshâk Efendi merhumun tarîkına sâlik ya'ni ki sâde ve âşıkâne eş'âr-ı belâgat-şi'âr nazmına mütehâlik şâ'ir idi." şeklindeki ifadeleriyle işaret eder (İsen, s. 318).

Hasan Çelebi, hayal ve sanat dolu benzersiz kasideleri olan Ulvî'nin şiir tarzını sade olarak nitelendirmenin insafsızlık olduğunu düşünür (Kutluk, s. 646). Ulvî de gazellerini sade bulanları eleştirir. Gazellerinden birinde sözlerinin güzel, süslü ve şirin olduğuna "rengîn", şîrîn" sıfatlarıyla işaret eden şair; sözlerindeki nükteli rakiplerin anlayamayıp sade bulduklarını belirterek bu durumdan şikâyet eder:

Sözüm vasf-ı leb-i la'lünle hem rengîn ü hem şîrîn

Adûlar nükteli fehm eylemezler sâdedür dirler (H 109^b, G. 91/4)

Âşık Çelebi, gazel ve kasidede ustalığına “*Tab ‘ında letâfet ü dikkat ü gazele vü kasideye kudret vardır.*” ifadesiyle işaret eder (Kılıç, s. 605). Hasan Çelebi; *Hakkâ ki şâ ‘ir-i pâk-edâ vü latîf hayâl ü nazm-ı rûşen-beyân ü şîrîn-makâl şeh-bâz-ı tab ‘-ı ulvîsi cenâheyn-i fikr ü hayâl ile hevâ-yi fesâhat u semâ-yi belâgatde tayerân iden şu ‘arâ-yı zemândan ve ikdâm-ı insicâm-ı kelâm ü hiddet-i tevriye ve îhâm ile lutf-ı makâle i ‘tilâ vü irtikâ eden nuzamâ-yi devrândandır.*” ifadelerinde Ulvî’nin renkli, temiz, tatlı söyleyişiyle ve ince hayalleriyle devrinin kabiliyetli şairlerinden olduğunu; güzel söz söylemesi, iham ve tevriye sanatlarıyla şiirlerine güç kazandırdığını belirtir (Kutluk, s. 646).

Ahdî; “*Tab ‘-ı şûhî nezâketle efvâhda mezkûr hakkâ budur ki durûb-ı emsâl bulmada peyrev-i Necâtî ve mazmun-ı belâgat-nümûn ile mânend-i Zâtî ve edâ-yı nâzûk ile misâl-i Hayâlî ve selâset-i elfâz ile reşk-i Hilâlî geçinürse yiridür.*” diyerek onu atasözleri kullanmada Necâtî’nin takipçisi olarak görür ve mazmun ve belagat hususunda Zâtî’den, nazik edası ile Hayâlî’den etkiler taşıdığını ifade eder (Solmaz, 2005: 429). Şairin kendisi de Necâtî tarzını benimsediğini belirterek şiirlerinde atasözü kullanımına yer verdiğini dile getirir. Divan’ında özellikle gazellerinde atasözü, deyim ve vecizeleri sık kullandığı göze çarpar. Bu durum, aynı zamanda döneminin Türkçesine ve halk söyleyişine yakınlığını göstermesi bakımından önemlidir:

Nazm-ı Ulvîye n’ola dirsem Necâtî tarzıdur

Besler oldı bîkr-i ma’nîler bulup niçe mesel (H 157^b, G. 359/5)

Ulvî’nin dili kullanmada divan şiirinin gereği olarak Arapça, Farsça kelime ve tamlamalara başvurduğunu görürüz. Ancak bu kullanımlarda şair, abartıya kaçmamıştır; genellikle ikili terkiplerin oluşturduğu şiirlerinin doğal bir divan şiiri diline yakın olduğu görülür. Türkçe söyleyişe önem veren şair; günümüzde hala geçerliliğini koruyan atasözleri ve deyimlere, “çabga, ırgarmak, tamzurmak” gibi birçok arkaik kelimeye şiirlerinde yer verir. Konuşma diline ait “begcegizim, hey zâlim, a zâlim, gel kuzucağum, ne günâhım var, âferin olsun sana” şeklindeki ifadelere sıkça tesadüf edilir. Aşağıdaki dizelerde de benzer söyleyişe rastlarız:

Bezme gel bu gice ey âlem-i hüsnün mâhı

Yoksa yirden göğe dek incinürüz vâllahî (H 78^b, Msm. 24/1)

Efendi sana kim dîrler ne yirdensün nedür adun

Cefâyı kimden öğrendün a zâlim kimdür üstâdun (H 80^a, Msm. 29/1)

Daha çok halk şiirinde görülen “dedim-dedi” tarzı karşılıklı konuşma biçimindeki şiir örneklerine Ulvî'nin özellikle gazellerinde tesadüf edilir. Divan şiirinde mürâca'a olarak adlandırılan bu şiir örneklerinin bulunduğu Divan'da “baş üstüne, gözümün iki merdümü, al cânımı” şeklindeki sade anlatımların günlük konuşma dilinin özelliklerini yansıttığı dikkati çeker:

Didi ol şeh tîguma tut ser didüm baş üstine

Didi kim çâk ideyin yer yer didüm baş üstine (H 211^b, G. 611/1)

Divan'daki bazı gazellerin Bâkî'ye yazılmış nazireler olduğu dikkati çeker. Bu durum, Ulvî'nin Bâkî'nin tarzından etkilendiğini gösterir. Aynı şekilde Bâkî'nin de Ulvî'ye nazireleri olması karşılıklı bir etkileşim olduğuna işarettir. Ayrıca Ulvî'nin Divan'ının el yazmasının derkenarında Bâkî ile Ulvî'nin kardeşi Re'yî'nin şiirleri de bulunmaktadır.

Ulvî'nin şiir anlayışından kendisinden sonraki çağlarda yaşayan şairlerden Nedîm'in etkilendiği söylenebilir. Divan edebiyatındaki soyut güzeller ve mekanlar, Nedîm'de yerini gerçek hayata bırakmıştır. Ulvî'nin bazı şiirlerinde görülen İstanbul gibi somut mekan tasvirleri ve günlük dilin canlılığı Nedîm'i hatırlatır:

İki yanında güzeller salınur her yolun

Ne güzel yollar olur yolları İstanbulun (H 154^b, G. 346/1)

Bir civân-ı pâk-dâmen saydın ister gönlümüz

Câmcı-zâdeye buluşduk Aksaraya uğraduk (H 145^a, G. 297/6)

Bazı şiirlerinde Hayâlî Bey'den izler de görebiliriz. Hayâlî'nin aşağıdaki beyti;

Anı hoş tut garîbindir efendim işte biz gittik

Gönül derler ser-i kûyunda bir dîvânemiz kaldı (Hayâlî B., G.631/2)³

Ulvî'nin şiirindeki ifadelerle benzer söyleyişte kabul edilebilir:

Garîb ü bî-kesüm gerçi ne yârüm ne diyârüm var

Gönül dirler bu illerde hele bir gam-güsârüm var (H 69^b, Msm. 14/2)

³ Ali Nihat Tarlan (1992), *Hayâlî Bey Divanı*, Akçağ Yayınları, Ankara.

Ulvî'nin şiirleri arasında kasideleri önemli yer tutar. Kasidelerin geneli II. Selim için yazılmıştır. Bazı kasideler aynı zamanda tarihi belge özelliği taşıması bakımından önemlidir. Bunlardan biri II. Selim'in cülusu münasebetiyle yazılandır. Ancak bu kasidede cülûsla ilgili herhangi ayrıntılı bir bilgi bulunmaz; sadece II. Selim'e övgü ifadeleri yer alır. Bir diğeri ise Selmân Sâvecî'ye nazire olarak yazdığı “çâr-ender-çâr” kasidesidir ki şiirin geneli “leff ü neşr” sanatıyla örülüdür. Bir diğeri önemli kaside III. Murad'ın oğlu Şehzade Mehmed için düzenlediği, şenlikler arasında görkemiyle bilinen sünnet eğlencesi için yazılmış 50 beyitlik bir sûriyyedir⁴. Bu kasidede eğlence, kuvvetli bir gözlem gücüyle canlı olarak yansıtılmıştır. Birçok hazırlığın yapıldığı, tüm ülkelerin kral ve hakanlarının davet edildiği bu eğlencenin sabah başlayıp gece devam ettiği anlatılır. Sayısız yiyecek, içeceklerin bulunduğu ziyafet sofralarının kurulduğu; hokkabazlık, ateşbazlık, cambazlık, havaî fişek ve at gösterilerinin yer aldığı; meşalelerin yandığı, nahılların yapıldığı, çok sayıda altın, gümüş, mücevher saçıldığı, çalgı seslerinin her tarafta yankılandığı bir düğün tasviri yapılır.

Divan'da dikkati çeken şiirlerden biri de terakib-i bend şeklindeki şiirlerinden Turak Çelebi'nin katli üzerine söylediği mersiye'dir. Bu mersiye'nin hanedan mensupları dışında devlet tarafından katledilen diğeri şahıslar için söylenen ilk mersiye olduğunu söyleyebiliriz⁵. Şair, Turak Çelebi'nin ölümü için yazdığı mersiyeyle birlikte bazı gazelleri de II. Selim'e sunduğunu Divan'ında belirtmektedir. Bu gazellerden birinde Turak Çelebi için cennet dilerken II. Selim'e duada bulunur:

N'ola göçdiyse bir âşık ana cennet *turak* olsun

Musâhib bulunur yüz bin hemân şeh-zâde sağ olsun (H 186^b, G. 494/2)

Devrinde güçlü şairlerin yetişmesi; belki de Ulvî'nin yeterince tanınmasını, değer bulmasını engellemiştir. İnce hayalleri, orijinal buluşları, parlak şiirleri, âşıkâne gazelleri ile başarılı bir şair olduğunu söyleyebileceğimiz Ulvî, her ne kadar devrindeki edebî ve sosyal çevrelerde tanınsa da gerçek anlamdaki değerini bulamamıştır.

⁴ “1582 yılı Mayıs ayında başlayan ve 55 gün ve 55 gece süren düğünün hazırlıkları bir yıl sürmüş, dünyanın birçok ülkesine haber salınarak krallar, hükümdarlar düğüne davet edilmiş, gelemeyenler elçilerini göndermişlerdi. İbrahim Paşa Sarayı'ndaki değişiklikler ve tamirler yapılarak yapıya yeni bölümler eklenmişti. Bu değişikliklerin en önemlisi, saray kapısının ve merdivenin değiştirilmesi, bir kasr-ı nişin yapılması ve yapının bu bölümünün önüne davetliler için ahşap, üç katlı localı tribünler yapıdır.” (Tülay Reyhanlı (1983), *İngiliz Gezginlerine Göre XVI. Yüzyılda İstanbul'da Hayat*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.)

⁵ Daha geniş bilgi için bkz. Mustafa İsen (2012), *Dile Duran Ölüm-Klasik Türk Edebiyatında Mersiyeler*, Kapı Yayınları, İstanbul.

Derzizâde Ulvî'nin Şiir Telakkisi

Ulvî; şiirleri ve sözleriyle ilgili olarak “*cân-feşân, şi‘r-i ter, âb-dâr, ter ü tâze, nazm-ı rûşen, bî-nazîr, bî-şebîh, bî-misâl, ummân, gencîne-i ma‘ânî, dürr-i şehvar, şîrîn, güftâr-ı rengîn, rengîn-edâ, selîs ü pür-sûz*” gibi tasavvurlarda bulunur. Söylediği gazellerin etkileyici olduğuna “pür-sûz” ifadesiyle işaret ederek gösterişli sözler, muğlâk, anlaşılmaz kelime ve cümleler kullanmadığını belirtir:

Her gazel kim disevüz pür-sûzdur Ulvî velî
Tumturak elfâz ile muğlak ibârât itmezüz (H 127^b, G. 214/5)

Övgüde bulunduğu bir beytinde şiirine maharet sahiplerinin rağbet etmesinin şaşılacak bir şey olmadığını; parlak şiiriyle hüner denizinin incisi olduğunu ifade eder:

Hüner-verler aceb mi rağbet itse şi‘rine Ulvî
Bu nazm-ı âb-dâr ile dür-i bahr-i hünersin sen (H 174^b, G. 438/5)

Ulvî, renkli sözleri için “bir içim su” nitelendirmesi yapar (G.531/5). Her sözünün güzel ve canlı olması için hoş bir üslûbun daha makbul olacağını düşünür:

Ruh-ı dilber gibi dirszen sözün her dem bahâr olsun
Hayâlâtı düşünme Ulviyâ rengîn edâ yeğdür (H 118^a, G. 132/5)

Kendisini “pâdişâh-ı milket-i nazm, pâdişeh-i nazm u belâgat, gavnâs-ı ma‘ânî, gavnâs-ı lûlû-yı ma‘ânî, mîr-i suhan, mîr-i suhan-dân, suhan-gûy, dürr-i bahr-ı hüner” gibi vasıflarla nitelendirir. Kılıç gibi keskin diliyle kendisini söz ülkesini ele geçiren padişah olarak tasavvur eder (G.678/3). Sözüne şiir sultanının rağbet ettiğini belirten şair (G.37/5); şiir kabiliyetinin geçmişteki büyük şairleri diriltecek kudrette olduğunu düşünür:

Ne hâlet-bahş ider güftârına ey Ulvî bilsünler
Dirilsünler cihân şâ‘irleri eş‘ârı görsünler (H 233^a, G. 185/5)

Şair, kendisini için nazım şehrinin şahı nitelendirmesi yapıldığını belirtir (G.216/7). Nazım ve nesirde kudretli olduğunu ifade ederek fazlının büyüklüğüyle anılmak istediğini söyler:

Kâdirüm nesr ile nazma ne ki fermân olsa
N’ola vassâfun olup fazl ile olsam mezkûr (H 45^a, K. 17/41)

Nâmını sürdüreceğini düşündüğü gazeli için ölmez bir oğul benzetmesi yapar. Ulvî, gazellerinin her zaman yaşayacağını ve adını hatırlatacağını belirtir:

Dem-â-dem bâ'is olur nâmını andurmağa Ulvî

Gazel bir ölmez oğuldur kişiye nâ-halefden yeğ (H 149^b, G. 321/5)

Bir beyitte ise değerli olduğunu düşündüğü sözlerini cevhere benzetir ve kimsenin önem vermediğinden yakınır (K.20/6). Belâgat ve inceliğin bilinmediğini belirten Ulvî, “zarîf” olduğunu düşünenlerin çoğalmasını eleştirir. Beyitte bazı şairler için kullanılan “zarîf” kelimesinde ince bir tenkit bulunmaktadır:

Ne zarâfet ne belâgat bilinür ey Ulvî

Bir aceb âleme geldük katı çoğaldı zarîf (H 140^a, G. 276/5)

Ulvî, kendi şiirini överken pek çok büyük şairle benzetme ve karşılaştırma yapar. Şiirde atasözleri ve mazmun kullanımı bakımından kendisini Necatî'ye benzetir (G.359/5). Nizâmî gibi şiiri güzelleştirdiğini (G.391/8), üslup güzelliğiyle Hasan'a eriştiği düşünür (G.613/5). Kendi tarzının Selmân'la mukayese edildiği bir beyitte yeni üslubunu gören şairlerin Ulvî'yi üstün bulduklarını belirtir (G.146/5). Başka bir beyitte ise gazeldeki olgunluğuyla şiir tarzını Selmân'a benzetir:

Nazm tarzında dimiş Ulvî ki Selmânâ ben

Okısun bir gazelin biz de Kemâlin görelüm (H 161^b, G. 379/5)

Şairin kendisi dışında sanatını övdüğü bir şahıs da II. Selim'dir. II. Selim'in şiirleri için inci benzetmesi yapar ve nazım ve nesrin kaynağı olduğunu belirtir (K.5/11). Nazımdaki kudretini İranlı büyük şairlere benzetir (K.8/49). II. Selim'in gazeline yazdığı nazîrenin bir beytinde nazîre yazmanın haddi olmadığını; rica için yazdığını ifade ederek hükümdâra övgüde bulunur:

Nazm-ı sultâna nazîre söylemek haddüm değil

Bu redîf üzre gazel dimezdüm ibrâm olmasa (H 203^a, G. 570/4)

Ulvî, tab'ı için üstat benzetmesi yapar. Sözlerini anlam güzelinin biçtiği bir elbiseye benzetir ve kendisinin sanat kabiliyeti bakımından usta olduğunu belirtir (G.375/4). Mizacını çabuk şiir oluşturması ile semend olarak vasıflandırır ve mizacına söz yolunda kimselerin ulaşamadığını düşünür (G.206/5). Şiir tarzını âlemin kabul ettiğini belirterek şiir ehli arasında kabul gördüğünü ifade eder:

Edâ-yı şî'r-i hâlet-bahşına teslîm eder âlem

Bugün erbâb-ı nazm içinde ey Ulvî müsellemsin (H 176^a, G. 446/5)

Kendisini övdüğü bir husus da güzel söz söyleme kabiliyeti fesâhat ve belâgat iledir. Mürettep bir divanı olduğunu belirten şair, belâgat ülkesinde zamanın şâhı olduğunu düşünür (G.125/6). Nazım ve belâgat şâhı olduğundan elindeki her bir beyti için fesâhat kılıcı benzetmesi yapar:

Benem ol pâdişeh-i nazm u belâgat Ulvî

Beytimün her biri destümde fesâhat kılıcı (H 226^a, G. 677/5)

Ulvî, fesâhat gülşenin inleyen kuşu olduğunu ifade eder (K.23/18). Fesâhatte kendisini Câmî gibi büyük bir şairle kıyaslar ve daha iyi olduğunu düşünür (K.20/5). Fesâhatte başka bir dil ortaya çıktığını belirterek kendi sözlerini eski sözlerden üstün görür:

Fesâhât şöyledür şimdi k'olupdur başka dil peydâ

Aceb mi sözlerüm olursa elfâz-ı selefden yeğ (H 149^b, G. 321/4)

Güzel ve tesirli olarak nitelediği sözleri için sihr-i helâl benzetmesi yapan şair, bu duruma kimsenin kulak vermediğinden yakınır:

Oldı güftâr-ı belîğün turalum sihr-i helâl

Kimse kılmaz sözün ısgâ kime söylersin sen (H 172^b, G. 428/4)

Şiirindeki mânâyı denizden çıkarılan değerli bir inci, kendisini de dalgıç olarak tasavvur eder (G.337/4). Denizdeki inciyi bulmanın zorluğuna işaret eden şair, şiirlerindeki anlam derinliğine kolayca ulaşılamayacağını düşünür. Zor ve zahmetli bir iş olan inciyi bulmak, her dalgıcın başaracağı bir şey değildir. Şair, bu sebeple inci gibi zor bulunan bir anlam üretmeyi her şairin yapamayacağını ifade eder:

Ulvî gibi gavnâs-ı ma'ânî olımsun

Ka'rına anun ey dil-i dîvâne el irmez (H 113^b, G. 232/5)

Mânâyı herkesin avlamaya gücünün yetmeyeceği bir kekliğe benzeten Ulvî, kendisinin her zaman bu duruma muktedir olduğunu belirtir:

Kâdir olmaz her kişi kebg-i ma'ânî saydına

Yâr firkatle ider Ulvî anı her an şikâr (H 113^b, G. 110/6)

Başka bir beyitte ise şiirleri için mânâ hazinesi benzetmesi yapar. Sözlerinin satırının, anlam hazinesini koruyan tılsım olduğunu hayal eder:

Ulvîyâ gencîne-i ma'nîdür eş'ârun senün
Bu tılsım-ı satr-ı elfâzun olupdur ana mâr (H 110^a, G. 94/5)

Ulvî Mahlaslı Şairler

1. Ali Ulvî Çelebi (d.?./ö.993/1585)

İstanbuldur. Yeniçeri ocağı ricalindedir. “Makâm-ı cennet-i ulyâyı Ulvî eyledi me'vâ” mısraı vefatına düşülen tarihtir (Tuman, s. 699).

2. Hacızâde Ulvî Efendi

Hakkında fazla bilgi bulunmayan Hacızâde Ulvî Efendi, Anteplidir. (Tuman, s. 700).

3. Hüseyin Ulvî Efendi

Namı Hüseyin'dir. Bursalı olup sipahi zümresindedir (İnce, 2005: 217; Tuman, s. 700).

4. Seyyid Ali Bedreddîn Efendi

Ulvî mahlaslı şairin, Tuhfe-i Nâilî'ye göre 1866 tarihinde hayatta olduğu belirtilir (Tuman, s. 700).

5. Şâh Ali Bursavî, Ulvî

Latîfî'ye göre Sultan II. Murad ve Sultan Mehmed devrinin şairlerindedir. Bursalıdır (İsen, 1999: 450). Şeyh Nizamî'nin “Heft Peyker”ini tercüme etmiştir. “Revnakı bu kâinatın şehri-i Kostantîn'dedir” şeklindeki meşhur mısra' şaire aittir (Bursalı M. Tahir, s.16). Gazelinin bir beyti:

Ey sefer azmin iden yâr-ı Hudâ yârun ola
Himmet-i ehl-i nazar kâfile-sâlârun ola

6. Yegânoğlu Ulvî- Bursavî

Bursalıdır. Yegânoğlu Ulvî adıyla tanınmış olup Sultan Selim devrinde Bursa'da müderrisen öldü. Güzel, renkli nazmı ve sanatkârane şiirleri vardır (İsen, 1999: 451).

Basılmamış bir divanı vardır. Ömrünün sonlarına doğru müderrislik mesleğini terk ile Nakşibendî tarikatına sülûk edip inzivaya çekildi (Bursalı M. Tahir, s. 17). Bir gazelinden:

Dâr-ı dünyâ-yı denînin kim cefâ bünyâdındır
Mihnet ü derd ü belâ vü gam çehâr erkânıdır

7. Zâ'îm Alî Çelebi/ Ulvî Beg (d. ?/ö. 1578-79)

İstanbuldudur. Rumeli Beylerbeyi'nin defter kâtiplerindendir (Solmaz, s. 428). Gazelinin bir beyti şöyledir:

Vechi var meyden kızarsa dil-berün zîbâ yüzi
Bu mukarrerdür kızardur bâde-i hamrâ yüzi

BÖLÜM 1: DİN-TASAVVUF

1.1. Din

1.1.1. Allah

“İsm-i Âzam” olarak kabul edilen Allah ismi, bütün ulûhiyyet mertebelerini kendisinde barındıran zâtfî bir isimdir (İbn-i Arabî, 2010: 32-37). İçerdiği anlamlar, yücelik, azâmet gibi sıfatlarından dolayı isimleri en güzel olma sıfatıyla nitelendirilen Allah’ın ismi yalnızca zatına mahsustur (Kuşeyri, 2011: 13).

Divan’da Allah, İslâmî inanca uygun vasıflarıyla ele alınır. “Besmele” manzumesi ile başlayan Divan’da söz konusu manzumeyi “Medh-i Hudâ-yı Te‘alâ” başlıklı mesnevî şeklinde yazılmış bir tevhid izler. Dibâce bölümünün giriş beyti Allah’ın ism-i şerifinden oluşan besmele ile başlar. Bir tevhid kasidesi⁶, bir zât u sıfât kasidesi ve çeşitli nazım biçimleri içinde doğrudan veya dolaylı şekillerde isim ve sıfatlarıyla Allah’ın isimleri zikredilir. Allah; beyitlerde yaratma kudreti ve yüceliği, merhametli ve affedici olması, O’na sığınan kullarına yardım etmesi, lütuf göstermesi, O’ndan ümit kesilmemesi, her şeyin takdirinin O’na bağlı olması, şairin hem kendisi hem de devrin sultanının ömrü ve devleti için O’na duada bulunması hususlarıyla ele alınır. Divan’da O’na ait olarak zikredilen isim ve sıfatlar şöyledir:

Allah (K.18/17; Msm.32/2; G.6/3; G.52/1; G.290/1; G.390/4; G.394/5; G.414/1; G.498/5; G.567/6; G.627/2; Trh.13/4; Matla 4/1). **Abîr-âmîz-i enfâs-ı bahârî** (M.2/19). **Cân** (M.5/17). **Cenâb-ı Hakk** (G.222/1). **Cenâb-ı Kâdî’-yi hâcât** (K.21/18). **Cihândâr-ı serîr-i Len-terânî** (M.2/20). **Çerâğ-efrûz-ı bezm-ârâ-yı dünyâ** (M.2/18). **Dârâ-yı Dâdâr** (M.3/1). **Dârâ-yı bâd u âteş** (Msm.23/2). **Dâver-i hükm ü kazâ** (G.534/4). **Dest-i kudret** (K.13/1, K.14/1; G.600/7; G.678/2; M.6/33). **Defil-i rehberân-ı râh-ı ukbâ** (M.2/18). **Fettâh** (G.72/5; G.73/5; M.11/87; Matla47/1). **Hakk** (M.5/13; K.4/23; K.8/24; K.8/44; K.7/49; K.7/50; K.12/43; K.13/37; K.17/48; K.18/50; K.19/35; K.20/10; K.21/11; K.23/22; K.25/34; Msm.2/3; Msm.2/5; Msm.3/1; Msm.7/4; Msm1/5; Msm.1/4; Msm.7/5; Msm.8/3; G.26/3; G.28/2; G.29/2;G.32/3; G.118/1; G.121/1; G.222/1; G.301/5; G.322/5; G.387/3; G.423/7; G.489/4; G.425/4; G.504/1; G.508/7;

⁶ Bkz. K.1, s. 50-51.

G.515/3; G.567/4; G.552/4; G.610/2; G.610/4; G.652/1; M.9/45; Trh.6/2; Trh.7/5; Trh.13/1; Trh.18/1; Matla 29/3). **Hak-te'âlâ** (K.5/21; K.10/34; K.23/25). **Hallâk** (M.2/24; K.10/18; K.22/39). **Hallâk-ı felek** (K.22/23). **Hallâk-ı âb u hâk** (Msm.23/2). **Hâlık** (M.2/1; G.119/5; G.673/2). **Hâlık-i bî-çün** (K.4/9). **Hâlık-i kevn ü mekân** (M.1/25). **Hattât-ı ezel** (Matla 76). **Hayy-ı lâ-yemût** (G.58/4). **Hayyullah** (Trh.12/3). **Hazret-i Yektâ-yı Bî-yâr** (M.3/2). **Hû** (Msm.1/4). **Hudâ** (M.2/1; M.3/16; Msm.1/5; Msm.3/1; Msm.6/6; Msm.7/5; Msm.36/2; Msm.37/5; Msm.40/1; Msm.40/3; Msm.42/4; K.4/14; K.17/6; K.21/26; G.18/2; G.55/2; G.98/3; G.214/1; G.245/3; G.252/3; G.364/3; G.440/2; G.443/1; G.449/1; G.503/4; G.562/1; G.673/3; G.675/4; M.9/15; M.11/28; M.11/50; M.11/59; M.11/86; M.11/175; Trh.16/2). **Hudâ-yı ins ü cân** (G.252/3). **Hudâ-yı zü'l-celâl ü zü'l-cemâl ü hayy u kâdir** (K.8/52). **Hudâvend-i rahîm ü zü'l-celâl** (M.2/20). **Hudâvend-i cihân** (K.22/21). **Hüsrev** (M.5/20). **Kâdî'l-hacât** (G.214/1). **Kâhir ü Kakhâr** (K.21/14). **Kâtib-i Kudret** (K.15/28; G.245/4). **Kerem-i lâ-yezâl** (Matla 26/1). **Kemâl-i dest-i sun'-ı Lem-yezel** (Msm.41/1). **Kuddûs** (K.10/18). **Kudretu'llah-i te'âlâ vü tekaddes** (K.24/1). **Îlâh** (M.2/1; Msm.4/5; K.1/8). **Ma'bûd** (Msm.43/2). **Mescûd** (Msm.43/2). **Mevlâ** (Msm.1/5; Msm.4/5; Msm.38/1; K.7/44; G.356/1; G.457/5; G.544/1). **Mücîb** (M.1/2). **Nakkâş-ı ezel** (Msm.41/1). **Pâdişâh** (M.2/1). **Perver-digâr** (M.2/1). **Rabb** (Msm.2/5-5; Msm.17/3-1; K.12/43; G.16/1; G.258/1; G.309/3; G.368/5; G.421/5; G.500/1; G.675/3; M.10/7; M.10/8; M.11/54; M.11/95). **Rabb-ı Gafûr** (K.17/43). **Rahmân** (Msm.8/5). **Rahîm** (Matla 26/2). **Rumûz-âmûz-ı kebg-i kuhsârî** (M.2/19). **Sübhân** (M.8/7; K.20/22). **Üstâd-ı Lem-yezel** (G.153/3). **Sâni' ü Ekber** (Msm.30/4). **Sâni'-i nakş-ı rüsûm** (G.466/2). **Sun'-ı Kird-gâr** (G.153/4). **Sun'-ı ezel** (G.252/2). **Şehin-şâh** (M.2/1). **Yed-i kudret** (K.4/9; K.4/16; Msm.29/1; G.301/3; G.495/4; M.11/59). **Yed-i takdîr** (Msm.2/1; G.605/4). **Yezdân** (K.7/16; K.20/34; K.22/14; K.23/23; K.27/14; Msm.2/2; G.190/4; G.283/1; Trh.1/10).

Allah-Besmele

Klasik Türk edebiyatında manzum ve mensur her edebî eserin besmeleyle başlaması gerekliliği bir gelenek haline gelmiştir (Gürgendereli, 2010: 15-21). Kur'an'da sure başlarında tekrarlanan ve Allah adını vurgulayan Besmele, Divan'ın girişinde 33

beyitlik mesnevi şeklindeki bir manzumeyle konu edilmiştir.⁷ Besmeleyi oluşturan ve İsm-i Âzam olarak da kabul edilen Allah ism-i zâtı, Rahmân ve Rahîm isimleriyle birlikte her harfiyle manzumede ele alınmıştır.

Allah sözünün başlangıcı olan besmele, Kurân-ı Kerim'in düzgün ve ölçülü satırı olarak zikredilir (M.1/1). Allah'ın imzası, tuğrasıdır. Her şeyden yükseğe yazılması ve düz oluşu ile cömertlik bahçesinin dik başlı servisi; sancağın üzerinde yazılı oluşu ile Allah'ın sancağı olarak tasavvur edilir:

Serv-i ser-efrâz-ı çemenzâr-ı cûd

Râyet-i sultân-ı diyâr-ı vücûd

(H 1^a, M. 1/3)

Allah-Azâmet

Azamet ve merhamet sahibi Allah, Lenterânî (Bkz. Ayetler) tahtının hükümdarıdır (M.2/20). Bütün noksan sıfatlardan münezze olan Allah'ı göremeyiz⁸; ancak tecellilerini müşahede edebiliriz. Hayalden ibaret olan kevn âlemine Allah, nazar ettiğinde nuruyla her şeyi aydınlatır. O'nun azamet denizinde felek, bir katre kadardır; O'nun ihtişam göğünde güneş, bir zerredir. O'nun kudretinin denizi dalgalandıkça ruhlar âleminde dalgalanmalar görüldüğü; kudretinin evrenin her yerini sardığı belirtilir:

Hayâl-i zılla benzer sûret-i kevn

Nazar kılsan görünür niçe bin levn

(H 1^b, M. 2/27)

Bihâr-ı heybetünde çarh katre

Sîpihr-i haşmetünde şems zerre

(H 1^a, M. 2/5)

Muhît-i kudretün oldukça mevvâc

Görindi âlem-i ervâha emvâc

(H 1^a, M. 2/8)

Allah-İsim ve Sıfatları

Kurân'da ifade edildiği üzere en güzel isimler (Esmâü'l Hüsnâ) O'na mahsustur.⁹ Bâkî sıfatıyla varlığının sonu olmayan, ebediyyen var olan Allah, hiçbir zamana bağımlı değildir (Yurdagür, 1996: 248).

⁷ Bkz. M.1/1-33.

⁸ Kur'ân, En'am, 6/103.

⁹ Bkz. Kur'ân, İsrâ, 17/110.

Elif, lâm ve he harflerinden oluşan Allah ism-i zâtının tüm sıfatlarını içinde barındırdığı ifade edilir:

Oldı elif lâm ile hâ ism-i zât
Münderic altında ser-â-ser sıfât (H 1^a, M.1/21)

Tüm mahlukatın yaratıcısı olan Allah'ın dışında her şey fanidir. Ezelî ve ebedî olan Allah'ın¹⁰ varlığının başlangıcı ve sonu yoktur:

Bu âlem cümle fânî Bâkîsin sen
Kamu mahlûkdur Hallâkısın sen (H 1^b, M. 2/24)
Bekâ-yı zâtuna hergiz fenâ yok
Ana hiç ibtidâ yok intihâ yok (H 1^b, M. 2/26)

Kelime-i tevhiddeki “lâ” ile masivanın yokluğuna, illâ” ile Allah'ın varlığına işaret edilir. (Uludağ, 2001: 224.) Gönlüne seslenen şair, “lâ” ve “illâ”yı kavrayarak Allah'ın pâk zâtını idrak ettiğini ifade eder:

Ey gönül fehm itmeseydüm lâ ile illâyı ben
Anlamazdum zât-ı pâk-i hazret-i Mevlâyı ben (H 179^a, G. 457/5)

Allah, zamanı yarattığı için zamandan da öncedir. Zamanı yarattığı zaman zatından hiç bir şey değişmemiştir (İmam-ı Gazali, 2005: 181). Zaman ve mekânın yaratıcısı olan Allah'ın zâtı, her şeyin üstündedir; her şey O'dur:

Zamân zâtunladur sensiz zamân yok
Münezzehsin mekândan hiç mekân yok (H 1^b, M.2/15)

Hâlik olan Allah, her şeyi yoktan var etmiştir. Her şey O'nun emrinde ve hizmetindedir (İbn Kesir v.d., 2005: 156). Tüm mahlukat, O'nu tespih etmektedir¹¹ (M.2/3):

Zâtı durur Hâlik-ı kevn ü mekân
Hamdın ider vahş u tuyûr ins ü cân (H 1^a, M.1/25)

¹⁰ Bkz. Kur'ân, Rahmân, 55/27.

¹¹ Bkz. Kur'ân, İsrâ, 17/44; Cuma, 62/1; Tegâbün, 64/1; En'am, 6/1.

“Allah'a tevekkül et, vekil olarak Allah yeter.”¹² âyetinden hareketle şair; Allah'tan başkasına tevekkül ve itimat etmez. O'ndan başkasından bir şey istemez, yardım dilemez:

Vardur Cenâb-ı Hakka bizüm istinâdumuz
Yok gayrıya tevekkülümüz i'timâdumuz (H 129^b, G. 222/1)

Biz Hudâdan gayrıya hîç arz-ı hâcât itmezüz
Kâdiyü'l-hâcâtdan gayra münâcât itmezüz (H 127^b, G. 214/1)

Gayb anahtarlarını ve rızık anahtarlarını elinde bulunduran Fettâh'ın inayetiyle bütün kapalı kapılar açılır (İmam-ı Gazali, 2005: 96). Allah; Fettâh ismiyle ümitsizliğe düşen kullarına hayır kapılarını açar, onların dertlerini giderir:

Melûl olma bir ümmîde bulmadunsa necâh
Kaparsa bir kapuyı niçesin açar Fettâh (H 244^a, Matla 47/1)

Günahları bağışlayan, merhameti çok olan Allah¹³; asi ve suçlu kulları için şefkatli ve affedicidir:

Gerçi bir asî vü mücrim kulunum sultânım
Umarum mazhar ide şefkatine Rabb-ı gafûr (H 45^a, K. 17/43)

Kur'ân-ı Kerim ve hadislerde yer alan, sadece işitme ve haber yoluyla sabit olan ilâhî sıfatlara haberî sıfatlar denilir. Zahirî anlamları Cenâb-ı Hak hakkında kullanıldığında “istivâ, yed, ayn, vech” sıfatları gibi benzerlik çağrıştıran sıfatlardır (Aydın, 1999: 133). İlim ve irade sahibi Allah, haberî sıfatları ile “yed-i kudret, yed-i takdîr, dest-i ezel, dest-i kudret” şeklinde şiirde zikredilir. Takdir eli, gamla uykusuz kalan şairin gözüne uyku perdesini çeker. Şair; şiirini Allah'ın kudret eliyle herkese duyurmasını istemektedir:

Bir gice iderken gam ile nâle-i şeb-gîr
Çekdi gözüme perde-i hâbı yed-i takdîr (H 59^a, Msm. 2/1)

Murâdım bu durur senden Hudâyâ
Yed-i kudretle nazmum eyle ifşâ (H 238^b, M. 11/59)

¹² Bkz. Kur'ân, Ahzâb, 33/3.

¹³ Bkz. Kur'ân, Yûsuf, 12/53; Al-i İmran, 3/135.

Her varlığı dilediği özellikte, seçtiği suretlerde ve farklı biçimlerde yaratan Allah'ın güzel isimlerinden biri de "El-Musavvir"dir (Yurdagür, 1996: 96-97.) Şiirde Allah'ın bu ismine işaret eden "nakkâş, kâtip, hattat" gibi çeşitli benzetmeler kullanılmıştır. Bütün yarattıklarına şekil veren,¹⁴ bir sanatkâr gibi her şeyin nakşını en güzel yapan ezeli ve bâkî olan Allah; sevgilinin sûretini melek şeklinde yazmıştır. Sultanın yanağının vasıflarını Kudret Kâtibi'nin güzel yazması için denizin rüzgâr koparan dalgalarla mıstar çektiği ifade edilir:

Sûretün yazmış melek şeklinde Nakkâş-ı ezel
Bâreka'llah ey kemâl-i dest-i sun'-ı Lem-yezel (H 87^b, Msm. 41/1)

Ruhun vasfını yazsun diyü şâhâ Kâtib-i Kudret
Dem-â dem mevc-i bâd-engîz ile mıstar çeker deryâ (H 41^b, K. 15/28)

Allah isminin söz konusu edildiği konulardan biri de "zıll-ı Yezdânî" hadisiyledir (Bkz.). "Zıll-ı Yezdânî", Allah'ın gölgesi olarak devrin padişahı için kullanılan bir ifadedir:

Celîs-i kişver-i şevket enîs-i izzet ü devlet
Sezâ-yı kasr-ı hâkânî hümâ-yı zıll-ı Yezdânî (H 30^b, K. 7/16)

Devrin hükümdarını öven şair; hükümdarın saltanatının, devletinin, ömrünün uzun olması için Allah'a duada bulunur (K.8/24; K.12/44; K.19/35):

Ziyâd itsün bu izz ü câh u kadr u şevketün Mevlâ
Bahâr u deyde rûz u şebde olsun Hak sana yâver (H 33^a, K. 8/44)

Divan'da zat ve sıfat ilişkisinin tasavvufî boyutla anlatıldığı bir kaside bulunmaktadır¹⁵. Sıfatlarla vasıflanmış zat olmadan sıfatların mevcut olması imkânsızdır. Allah'ın âlemde yarattığı her şey, kendiliğinde mükemmellik üzere, Allah tarafından yaratılmıştır. O'nun zâtını anlamada akıl aciz kalır. Allah, bütün sıfatları ilahî Zat için mevcut manalar olarak yaratmıştır. Sıfatlar, Allah değildir ve Allah'tan başkası da değildir (Keklik, 1990: 388-397). Yani O'nun sıfatları zatının aynı ve tıpkısı olmadığı

¹⁴ Bkz. Kur'ân, Haşr, 59/24.

¹⁵ Bkz. K.2, s.51-52.

gibi zatının başkası da değildir. Allah'ın sıfatları, kendisi gibi ezeli ve ebedi olduğundan zatından ayrılmazlar. Allah'ın Bekâ sıfatını işaret eden Lemyezeli zâtı, sıfat ile bilinir. Allah'ın sıfatları, mahlukatın sıfatlarından başkadır. Yaratma sıfatı olan Hâlik sıfatını mahlûkat zâtı anlayamaz. O'nun zatından başka her şey geçicidir. Beşer sıfatı fanidir, geçicidir; Allah'ın sıfatı bizzat O'nun zatıdır:

Sıfat-ı hüsn ile zâtun mükemmel itdi Hudâ

Sıfat-ı zâtunı fehm eylemek bize heyhât (H 25^a, K. 2/2)

Ne aynıdır u ne gayrı sıfât-ı zâtun çün

Sıfât u zât ile bulmaz mı âlem içre sebât (H 25^a, K. 2/5)

Sıfât ile bilinür zât-ı Lem-yezeli ammâ

Sıfât-ı Hâlıkı anlar mı zât-ı mahlûkât (H 25^a, K. 2/7)

Sıfat- ı zât-ı beşer cümle bi'l-'arazdur hep

Sıfat-ı zâtı Hudânun sıfâtıdır bi'z-zât (H 25^a, K. 2/3)

Dünyanın ziynetlerine ibret gözüyle bakanların Mevlâ'nın kudretini görecekleri zikredilir (Msm.38/1). Allah, kullarını farklı sınıflarda yaratmıştır. Kimini muhtaç eder; kiminin yükselmesine yardım eder. Kimine padişahlık makamını, kimine dervişlik makamını verdiğiine değinilir¹⁶(Msm. 40/1; M.2/10-11-21-22). Allah, canı her türlü belâdan en iyi koruyandır¹⁷. O'nun zikri, ebedi hayata ulaştırır (M.2/12). Allah, yarattığı güzelliklerle hayranlık uyandırır. Sevgilinin kabiliyetleri ve güzelliği, Allah'ın yüceliğinin ve sanatının eseri olarak ifade edilir (Msm.29/4). Dünyadaki her varlık, lutfunu ister (M.2/29). Şair, uğradığı bir haksızlık karşısında Allah'ın isimlerini anarak O'ndan yardım ister. Şair için tek sığınılacak yer, Hakk'ın huzurudur. Şairin sözlerinin doğru olduğuna yemin ettiği bir beyitte Allah, bütün ihtiyaçları gidermesi¹⁸(K.21/11; K.21/18) ile zikredilir.

¹⁶ Bkz. Kur'ân, İsrâ, 17/21.

¹⁷ Bkz. Kur'ân, Yûsuf: 12/64

¹⁸ Bkz. Kur'ân, Bakara, 2/186.

1.1.2. Melekler

Kurân-ı Kerim'in çeşitli ayetlerinde isimleri geçen melekler¹⁹; insanlar ve cinlerden farklı olarak nurdan yaratıldıkları nakledilen, farklı suretlere girebilen ve duyularla algılanamayan nuranî varlıklardır (Erbaş, 2004: 29/40).

Divân'da melek mefhumu, "melek-sîmâ, melek-rehber, melek-çihre, melek-ruhsâr, melek-manzar, melek-haslet, kudseyn, melâik, ulî ecniha" gibi isim ve tamlamalarla zikredilir. Beyitlerde yaratılış güzellikleri, müminler için dua etmeleri²⁰, günah işlememeleri²¹, masum oluşları, gökyüzünde bulunmaları, Miraç'ta Hz. Muhammed'i karşılamaları²², Allah'ı zikretmeleri²³ gibi hususlarla ele alınır.

Melekler-Güzellik

Allah'ın sevgilinin suretini en güzel şekilde, melek görünümünde nakşettiği belirtilir (Msm.41/1). Güzeller, melek olarak tasavvur edilir (G.453/3). Meleğe benzeyen sevgilinin insanlar arasında benzeri olmadığı (G.434/2); hatta güzellikte melekten daha üstün olduğu ifade edilir (G.446/3). Güzelliği ile yeri ve göğü karıştıran sevgilinin sadece insanı değil; melekleri bile kendisine âşık ettiğine işaret edilir:

Zemîn ü âsumâna sıyt-ı hüsnün gulgule saldı

Habîbüm sana olmuşdur melek âşık beşer âşık (H 146^b, G. 304/2)

Melekler-Felek

Meleklerin, mekân olarak feleklerde bulunduğu düşünülür. Devrin padişahı Sultan II. Selim'in övüldüğü beyitlerde masumluk ve semavî özellikleriyle melekler söz konusu edilir. Adaletiyle, güzellik ve iyi huyuyla övülen hükümdar; melek görünüşlü (K.8/30), melek huylu, felek rütbeli (K.7/15) olarak tasvir edilir. Yerinin felekler; arkadaşlarının ise melekler olduğu ifade edilir:

¹⁹ Bkz., Kur'ân, Bakara 2/285; Meâric, 70/4; Nisâ 4/136; Âl-i İmrân, 3/87; Fecr, 89/22.

²⁰ Bkz. K.8/24.

²¹ Bkz. G.517/5.

²² Bkz. G.673/2.

²³ Bkz. M.2/7.

Melekler hem-nişînündür felekler şeh-nişînündür

Adâlet ferş-i tahtânî sa'âdet arş-ı fevkânî (H 31^a, K. 7/37)

1.1.2.1. Kerrûbiyân

Kerrûbiyân, arşın çevresinde bulunan ve Allah'ı hamd ile tesbih eden meleklerdir (İbn-i Kesir, 1986: 13/6972-6973). Şair, memduhun ölümü üzerine Allah'ın haşre kadar ona büyük melekleri arkadaş etmesini diler:

Rûz-ı mahşerde şefâ'at ide hayrû'l-mürselîn

Eylesün Hakk haşre dek kerrûbiyânı hem-nişîn (H 64^b, Msm. 7/5)

1.1.2.2. Cebrâîl

Vahiy meleği²⁴ olarak bilinen ve Kur'ân'da "Rûh, Rûhu'l-Emin, Rûhu'l-Kuds" gibi isimleriyle anılan Cebrâîl²⁵; melekler içinde en faziletli, Allah'ın yanında en itibarlı olanıdır (Muhyiddin-i Arabî, 2008: 31).

Divan'da Cebrail; Kur'ân-ı Kerim'i Allah'tan alarak Hz. Muhammed'e taşıması ve O'nunla tekellüm etmesi, Miraç gecesi Hz. Muhammed'e semada eşlik etmesi, Sidre'de bulunması, kanatları, Hz. İsa'nın onun ruhundan dünyaya gelmesi gibi vesilelerle ele alınır.²⁶

Kur'ân-ı Kerim'de meleklerin kanatlı oldukları bildirilmiştir.²⁷ Altı yüz kanatlı olduğu rivayet edilen Cebrail'in kanatlarının arası, doğu ile batı arası kadardır (İbn-i Kesir, 1986: 12/6677-6678).

Cebrail, beyitlerde kanatlı oluşu ve Allah kelâmını konuşması bakımından kutsal bülbül olarak nitelendirilir (M.1/4). Mekânsızlık göğünün koşucusudur (G.658/3). Sevgilinin kâkülleri, Sidre'de bulunan Cebrail'in kanatlarına teşbih edilir (G.657/5).

²⁴ Bkz. Kur'ân, Şûra, 42/51.

²⁵ Bkz. Kur'ân, Kadir, 97/4; Şuarâ, 26/193; Nahl, 16/102.

²⁶ Bkz. M.4/6, M.3/6, K.10/7, K.24/17, G.13/3.

²⁷ Bkz. Kur'ân, Fâtır, 35/1.

Melek olarak teşbih edilen sevgilinin yüzünde kaşlarını görenler, arşın üzerinde Cebrail'in kanatlarıyla belirmiş olduğunu zannederler. Sevgilinin kaşları ile kanatlar arasında şekil yönüyle ilişki kurulur:

Bir meleksin ârızunda dir gören ebrûların

Zâhir oldı gûyiyâ arş üzre perr-i Cebre'îl (H 155^a, G. 348/2)

Kurân, Cebrail vasıtasıyla gelmesi dolayısıyla birlikte konu edilir (G.454/3). Cebrail'in Hz. Muhammed'e delil olan Kurân'ı ulaştırmasına işaret edilir:

Tenzîl-i mübârek ü tevâlâ sana bürhân

Cibrîl-i tebârek ü te'alâda delâlât (H 26^a, K. 3/20)

1.1.2.3. İsrâfil

İsrâfil, kıyamet gününde "Sûr"a üflemeyle görevli büyük bir melektir. Sûra ilk üflemeyle kıyametin kopmasını başlatacak ve ikinci üflemede tüm canlılar mahşer için dirilecektir (Cebeci, 2001: 23/180).

Şiirde bir beyitte sûra ikinci üflemeyle zikredilir. Baharın habercisi olan sabah rüzgârı estiğinde toprak altındaki bitkiler canlanarak ortaya çıkar. Sabah rüzgârının nefesinin İsrâfil'in ölüleri diriltten sûru gibi toprak altındaki bitkileri dirilttiği ifade edilir:

Gulgul-ı bâd-ı seher oldı dem-i İsrâfil

Cümle emvât-ı nebâtâta hayât irse ne var (H 45^a, K. 18/3)

1.1.2.4. Hârût

İsmi Kur'ân-ı Kerim'in bir ayetinde²⁸ zikredilen Hârût, Mârût adlı meleklerle Babil'de insanlara sihir öğrettiklerine inanılan melektir. Rivayete göre ateşle dolu bir kuyuda aşağıdan yukarıya ve yukarıdan aşağıya doğru çekilerek azap görmüştür (İbn Kesir, 1994:2/444-449).

Hârût, Bâbil kuyusunda asılı bulunması vesilesiyle bir beyitte anılır. Âşığın gönlünün düştüğü kuyu, sevgilinin çene çukurudur. Âşığın Hârût'a benzeyen gönlü, sevgilinin saçlarıyla gam kuyusuna bağlanmış olarak tasvir edilir:

²⁸ Bkz. Kur'ân, Bakara, 2/102.

Bend olalı zülfi resenine dil-i Hârût
Çâh-ı gama saldı beni ol hûb zenehdân (H 241^b, Trh. 1/5)

1.1.3. İlahî Kitaplar

İlahî kitaplar, Allah'ın insanlar arasından seçtiği peygamberlere, kendi milletlerine veya insanlığa tebliğ etmeleri için vahyettiği kitaplardır. Allah kelâmı olan bu kitaplar, insanları doğru ve güzel yollara sevk etmek için gönderilmiştir (Aydın, 1984: 419).

İlahî kitaplardan Tevrât, Hz. Mûsa'ya²⁹(Bkz.); Zebûr ise Hz. Dâvud'a³⁰ (Bkz.) verilmiştir. Divan'da bir beyitte bu kitapların İncil'le birlikte adları zikredilir:

Tevrât u Zebûr u dahı İncil değıldür
Âciz bunı fehm itmede Sehbân ile Hassân (H 178^a, G. 454/2)

1.1.3.1. İncil

Hz. İsa'ya verilen İncil, Kurân-ı Kerim'de adı geçen³¹ ilahî kitaplardandır. Divan'da “sanem, rahip, deyr, küfr” gibi Hristiyanlıkla ilgili terimler İncil'le birlikte zikredilir. Sevgilinin yüzündeki ayva tüylerini düşünen âşıklar ile İncil'deki yazıları okuyan rahipler arasında benzerlik kurup, rahiplerin “küfrü ezber oku”duklarını söyler:

Ey sanem fikr idüp İncil-i hattun râhib
Deyr-i aşkunda okur her biri küfri ezber (H 117^a, G.128/4)

1.1.3.2. Kur'ân

Kurân, Allah tarafından son peygamber Hz. Muhammed'e indirilen Arapça muciz bir kelâmdır (Birişik, 2002: 26/383). Divan'da Kurân; Cebrail tarafından tebliğ edilmesi, Hz. Muhammed'in en büyük mucizesi oluşu, derin manalar ifade eden benzersiz sözler oluşu ve sevgilinin güzellik unsurlarının temsilî yönleriyle ele alınır.

²⁹ Bkz. Kur'ân, İsra, 17/2.

³⁰ Bkz. Kur'ân, İsra, 17/55.

³¹ Bkz. Kur'ân, Hadid, 57/27.

Kur'ân-Cebrail

Kurân-ı Kerim'in Cebrail tarafından taşınan Allah sözü olduğuna işaret edilir (G.454/3). Münkir olanların Kurân'ın derin manalarını idrak edemeyeceği, ondan haz alamayacağı belirtilir:

Âyet-i aşkı sana münkir olan fehm itmez
Eylemez münkir olan nükte-i Kurândan haz (H 138^a, G. 267/3)

Kur'ân-Hz. Muhammed

Hiz. Muhammed'in peygamberliğinin delili olan Kurân, O'nun en büyük mucizesidir (G.673/1). O'nun peygamberliğinin delili olarak ifade edilir (K.3/20):

Da'vâ-yı nübüvvetde eyâ server-i âlem
Fürkân-ı Hudâdur sana bürhân-ı risâlet (H 27^a, K. 4/14)

Kur'ân-Güzellik Unsurları

Kurân; daha çok sevgilinin güzelliği, yüzü, ayva tüyleri gibi güzellik unsurları için ele alınır. Güzellik; mushafa benzetilirken mushaftaki harfler, tezyinat, ayetler bu güzelliğin muhtelif unsurları olarak düşünülür (Tolasa, 2001: 31-32). Sevgilinin güzellik kitabında kaşları mürekkeple yazılmış "ra" harfine benzer:

Muhassal bu ki râdur mushaf-ı hüsnünde ol ebrû
Dökilmiş üstine gûyâ mürekkeb ey kâmer-sîmâ (H 90^b, G. 2/4)

Kur'ân-Kelâmullah

İnsanın söz söyleme gücü, Allah'ın verdiği bir yetenektir. Şairin lisanı için "Allah'ın sözü" benzetmesi yapılır:

Kelâmu'llah-ı nâtıkdur lisân-ı pâkin ey Ulvî
Elün alsun senün Hakk hîç nazîr olmaz sana el-hak (H 146^a, G. 301/5)

1.1.4. Âyetler ve Hadisler

1.1.4.1. Âyetler

Divan'da isim, kelime, cümle halinde konu edilen ayet ve hadisler iktibas veya telmih yoluyla zikredilir. Ayet ve sureler; bazı beyitlerde yaygın kullanılan isimleriyle, bazı beyitlerde mealen, bazı beyitlerde ise birkaç kelime halinde ve sûre başlarındaki rumûz

harflerle iktibas edilir. Ayrıca peygamber kıssalarının telmih edildiği beyitlere de sıkça tesadüf edilir.

Kur'ân, **A'râf** 7/143³², "Beni katiyen göremezsin!" meâlindeki "Len Terânî" ifadesi, Hz. Musâ ile telmih edilir (M.5/17). Allah, *Len Terânî* hitâbının hükümdarıdır:

Cihân-dâr-ı serîr-i *len-terânî*

Hudâvend-i Rahîm ü Zü'l-celâlî (H 1^b, M. 2/20)

Kur'an, **Necm** 53/9³³, "Kâbe kavseyn" ifadesi bir beyitte Hz. Muhammed'in kaşları için benzetme unsuru olur:

Kemân ebrûlarundur *kâbe kavseyn*

Nişân-ı tîr-i gamzen oldı kevneyn (H 1^b, M. 3/18)

Kur'ân, **İsrâ sûresi** 17/1, "Sübhân'e-llezi esrâ bi'abdih" ifadesi³⁴, Divan'da Miraç hadisesinin anlatıldığı mesnevinin bir beytinde zikredilir. Beyitte Miraç mucizesinin içinde çok büyük sırlar bulunduğu işaret edilir:

Ne esrâr itdi dirsün halkı vallâh

Ki *sübhânellezî esrâ bi'abdih* (H 2^a, M. 4/15)

Kur'ân, **Fetih** 48/1, "innâ fetehnâ", ifadesi ve **Hicr** 15/95, "innâ kefeynâ" ifadesi³⁵ Hz. Muhammed'le ilgili bir beyitte iktibas edilir. Hz. Muhammed'in sancağının yazıları "innâ fetehnâ", askerinin topluluğu ise "innâ kefeynâ" olarak tasavvur edilir:

Hutût-ı râyeti *innâ fetehnâ*

Gürûh-ı askeri *innâ kefeynâ* (H 2^a, M. 5/7)

³² "Mûsâ, belirlediğimiz yere (Tûr'a) gelip Rabbi de ona konuşunca, Rabbim! Bana (kendini) göster, sana bakayım, dedi. Beni (dünyada) katiyen göremezsin. Fakat (şu) dağa bak, eğer o yerinde durursa sen de beni görebilirsin." dedi. Rabbi dağa tecelli edince onu darmadağın ediverdi. Mûsâ da baygın düştü. Aylınca, "Seni eksikliklerden uzak tutarım Allah'ım! Sana tövbe ettim. Ben inananların ilkiyim" dedi"

³³ "Peygambere olan mesafesi) iki yay aralığı kadar, yahut daha az oldu."

³⁴ "Kendisine âyetlerimizden bir kısmını gösterelim diye kulunu (Muhammed'i) bir gece Mescid-i Haram'dan çevresini bereketlendirdiğimiz Mescid-i Aksa'ya götüren Allah'ın şanı yücedir. Hiç şüphesiz O, hakkıyla işitendir, hakkıyla görendir."

³⁵ "Şüphesiz biz sana apaçık bir fetih verdik." "Şüphesiz biz, Allah ile beraber başka ilah edinen alaycılara karşı sana yeteriz. İlerde bilecekler."

Kur’ân, **Meâric** 70/5³⁶ ile **Müddesir** 74/2³⁷ iktibas edilir. Hz. Muhammed, ululuğu ve heybetiyle “kum feenzir”, “fasbir” hitabına uyararak gösterdiği sabır ve hoşgörüsüyle “fasbir” gül bahçesinin bitkisi olarak tasavvur edilir:

Şükûh-ı serv-i cûy-ı *kum feenzir*

Nebât-ı gülbün-i bustân-ı *fasbir* (H 2^a, M. 5/8)

Kur’ân, **Hicr** 15/72, “le amrük”³⁸ ifadesi, “levlâke” (Bkz. Hadisler) hadisi ile iktibas edilir. Hz. Muhammed’e “le-amrük” âyeti tâc olmuştur (M.5/6).

Kur’ân, **Necm** 53/17³⁹, “mâzâg” kelimesi ile iktibas edilir. Hz. Muhammed’in Miraç gecesinin sırlarına ulaşan gözlerinde mâzâg sürmesinin belli olduğu ifade edilir:

Ayândur nergisinde kuhl-i *mâ-zâg*

Beyândur ârızında bâğ-ı iblâg (H 1^b, M. 3/7)

Hem sure ismi hem ilk ayet olan “**Ve’ş-Şems**” ile “**Ve’d-Duhâ**”⁴⁰, **Kevser sûresi**⁴¹ ile birlikte iktibas edilir. Hz. Muhammed’in alnı *Şems sûresi* gibi parlak; yüzü *Duhâ sûresi* gibi aydınlık; dudağı *Kevser* gibi şifâ verecek nitelikte zikredilir:

Sûre-i ve’ş-şemsdür alnı yüzidür ve’d-duhâ

Kevser olsa tan mıdur la’l-i zülâli Ahmedün (H 152^b, G. 336/4)

Hz. Muhammed’in telmih edildiği bir beyitte yüz, duhâ güneşinin başlangıcı olarak ifade edilir (M.11/175).

Kur’ân, **Rûm** 30/50⁴², Divan’da iki beyitte zikredilir. Beyitlerde Allah’ın kudretinin tabiattaki etkisi, “fenzurû ilâ âsâr” ve “fenzur âyeti” şeklindeki âyet ifadeleriyle iktibas edilir (K.18/1):

³⁶ “Ey Muhammed! Sen güzel bir şekilde sabret.”

³⁷ “Kalk da uyar!”

³⁸ “Ömrüne andolsun ki onlar (şehvetten) gözleri dönmüş hâlde, sarhoşlukları içinde bocalayıp duruyorlar (Bu durumda asla seni dinlemezler) dediler.”

³⁹ “Göz (gördüğünden) şaşmadı ve (onu) aşmadı.”

⁴⁰ Ve’ş-Şems, 91/1 “Kasem olsun o güneşe...” ; Ve’d-Duhâ, 93/1 “Kasem olsun o duhâya...”

⁴¹ Bkz. Kur’ân, 108.

⁴² “Allah’ın rahmetinin eserlerine bak! Yeryüzünü ölümünden sonra nasıl diriltiyor. Şüphe yok ki, o ölüleri de elbette diriltecektir. O her şeye hakkıyla gücü yetendir.”

Kemâl-ı sun‘-ı bahâr u hazânı seyr et kim

Hazân bahâr iledür *fenzurû ilâ âsâr* (H 36^b, K. 12/6)

Kur’ân, **Yâsin** 36/80⁴³, bir beyitte iktibas edilir. Sevgili, yeşil kadehiyle yüzünü gösterdiğinde âşığa yeşil ağaçtan çıkan ateşin sırrının keşfolunduğu düşünülür:

Sebz câm ile kaçan arz-ı cemâl eylese yâr

Keşf olur âşıkta sırr-ı *şecerü’l-ahdari nâr* (H 46^a, K. 18/19)

Kur’ân, **Nûh** sûresi 71/6⁴⁴, “lâ tezer” sözü Nûh tûfanı (Bkz. Hz. Nûh) ile zikredilir (G.376/3).

Kur’ân, **Fâtır** 35/1, “ulî ecniha”⁴⁵ ifadesi bir beyitte iktibas edilir (G.329/4).

Kur’ân, **Kasas** 28/30⁴⁶, Divân’da “Enallah âyeti” şekliyle iktibas edilir (G.301/4).

Kurân, **Muhammed** 47/19⁴⁷; Sâffât 37/35⁴⁸, “lâilahaillallah” ifadesi Divan’daki tevhid kasidesinde zikredilir (Bkz.K.1).

Birkaç beyitte **Nûr** 24/35⁴⁹; **Duhân** 44/10⁵⁰ iktibas edilir. Nûr ve Duhân sureleri; sevgilinin yanağı ve kâkülü (G.270/1), yanağı ve ayva tüyleri (K.26/22; G.398/1), yanağı ve zülfü ile ilişkilendirilir:

Mushaf-ı hüsnünde bu zülf ü izârun bî-gümân

Sûre-i Nûr oldu biri birisi oldu Duhân (H 159^b, G. 520/1)

⁴³ “O, sizin için yeşil ağaçtan ateş yaratandır...”

⁴⁴ “Nûh, şöyle dedi: “Ey Rabbim! Kâfirlerden hiç kimseyi yeryüzünde bırakma!”

⁴⁵ “Hamd; gökleri ve yeri yaratan, melekleri ikişer, üçer, dörder kanatlı elçiler yapan Allah’a mahsustur...”

⁴⁶ Mûsâ, ateşin yanına gelince, o mübarek yerdeki vadinin sağ tarafındaki ağaçtan şöyle seslenildi: “Ey Mûsâ! Şüphesiz ben, evet, ben âlemlerin Rabbi olan Allah’ım.”

⁴⁷ “Bil ki Allah’tan başka hiçbir ilâh yoktur...”

⁴⁸ “Çünkü onlar, kendilerine, "Allah'tan başka hiçbir ilah yoktur" denildiği zaman inanmayıp büyüklük taşıyorlardı.”

⁴⁹ “Allah, göklerin ve yerin nurudur. O’nun nurunun temsili şudur: Duvarı bir hücre; içinde bir kandil, kandil de bir cam fânûs içinde. Fânûs sanki inci gibi parlayan bir yıldız. Mübarek bir ağaçtan, ne doğuya, ne de batıya ait olan zeytin ağacından tutuşturulur. Bu ağacın yağı, ateş dokunmasa bile neredeyse aydınlatacak (kadar berrak)tır.”

⁵⁰ “Göğün açık bir duman getireceği günü bekle.”

Kur'ân, **Tekvîr** 81/17, “subhî izâ teneffes”⁵¹; Duhâ 93/2, “leyli izâ secâ”⁵² ifadesi birlikte iktibas edilir. Bu ifadeler, yanak ve ayva tüyleri için benzetme unsuru olur (G.32/1).

Kur'ân, **Kalem** 68, surenin başındaki rumûz harf “nûn”, kader konusu (Bkz.) ile iktibas edilir⁵³ (K.14/32).

Sevgilinin mushafa benzeyen yüzündeki ayva tüyleri güzelliğiyle **Yûsuf** suresi⁵⁴ olarak teşbih edilir (M.11/133).

Kur'ân, **Fâtiha** 1; **İhlâs** 112, sureleri isimleriyle iktibas edilir. Bu sureleri okuyanın dertlerinden kurtulacağı belirtilir (G.73/5). Bir beyitte ise İhlâs sûresi Kur'ân ayeti olarak zikredilir:

Muhibb-i muhlisün oldı kapunda Ulvî senün

Bi-hakk-ı âyet-i Kurân u sûre-i İhlâs (H 136^b, G. 259/5)

Fâtiha suresi isminin yanı sıra “Seb'a'l-Mesânî” adıyla da zikredilir. “Seb'a'l-Mesânî” ile yedi âyetten oluşan Fâtiha suresinin kastedildiği kabul edilir⁵⁵. Beyitlerde yüz ile ilgili bir unsur olarak ele alınır (G.153/5; G.301/2; G.549/2).

Tüm surelerin başında okunan **Besmele**, aynı zamanda müstakil bir ayettir⁵⁶. Beyitlerde besmele, benzetme unsuru olarak kullanılır (K.18/4; G.364/3). Divan'ın başında bir besmele manzumesi bulunup manzumenin ilk beyti besmele ile başlar. Kurân'ın ölçülü mısrası olarak tasavvur edilir:

Bismillâhirrahmânirrahîm

Mısra⁷ -1 mevzûn-1 kelâm-1 kadîm (H1^a,M.1/1)

⁵¹ “Andolsun aydınlandığı zaman sabaha ki”

⁵² “Karanlığı çöktüğü vakit geceye andolsun ki.”

⁵³ “Nûn. (Ey Muhammed) Andolsun kaleme ve satır satır yazdıklarına...”

⁵⁴ Bkz. Kur'ân, 12.

⁵⁵ Kur'ân, Hicr, 15/87. “And olsun ki sana namazlarda tekrarlanan yedi âyeti ve Yüce Kurân'ı verdik.”

⁵⁶ Kur'ân, Neml, 27/30. “Mektup Süleyman'dan gelmiştir. O, Bismillahirrahmânirrahîm, diye başlamakta ve içinde ‘Bana karşı büyüklük taslamayın ve teslimiyet göstererek bana gelin’ denilmektedir.”

Beyitlerde lafzen iktibasların yanında mealen iktibas edilen ayet ve sureler de bulunmaktadır:

Kur’ân, **Mürselat** 77/10, “*Dağlar ufalanıp savrulduğu zaman*” ifadesi bir beyitte iktibas edilir:

Mevcler kopdı sanasın ki kıyâmet kopdı
Taglar penbeveş atıldığı dem oldı ayân (H 57^a, K. 27/15)

Kur’ân, **Saffat** 37/8 mealindeki⁵⁷ ifadenin iktibas edildiği beyitte âşık-rakip ilişkisi ele alınır:

Âh-ı âşıkdan kaçır kûy-ı dil-ârâda adû
Atılır zîrâ ki Şeytân üstine gökde şihâb (H 98^a, G. 38/3)

Kur’ân, **İnfitar** 82/2, “*Yıldızlar saçıldığı zaman*” ifadesi, kıyametle ilgili iki beyitte iktibas edilir (G.40/5):

Göricek kâmet-i sâkîyi kıyâmet sandı
Cür’adan dökdi yire bir niçe ahter sâgar (H 35^b, K. 11/4)

Kur’ân, **Nisâ** 4/59⁵⁸, mealen iktibas yapıldığı beyitte hükümdara itaat edilmesi gerektiği ifade edilir:

Ulu’lemre itâ’at eylemek nass ile sâbitdür
Anunçün nass-ı kâtî’dur o şâhun tîg-ı bürrânı (H 30^b, K. 7/19)

Kur’ân, **Nûr** 24/35⁵⁹, mealinin iktibas edildiği bir beyitte güneşin, Allah’ın nurundan var olduğu belirtilir:

Güneş nûrunla bulmuşdur vücûdı
Hilâl-i çarh ider sana sücûdı (H 1^a, M. 2/13)

⁵⁷ “Onlar, yüce topluluğu (ileri gelen melekler topluluğunu) dinleyemezler. Kovulmaları için her taraftan taşta tutulurlar.”

⁵⁸ “Ey imân edenler! Allah’a itaat edin. Peygamber’e itaat edin ve sizden olan ulu’l-emre(idarecilere) de.”

⁵⁹ “Allah göklerin ve yerin nurudur... Nur üstüne nur. Allah dilediği kimseyi nuruna iletir.”

Kur’ân, **Nahl** 16/49⁶⁰; **İsrâ** 17/44⁶¹, meallerinde zikredilen tüm âlemin, canlıların Allah’ı tespih etmesi Divân’da iktibas edilen hususlardan biridir (M.2/3).

Kur’ân, **Ahzâb** 33/3, mealindeki “*Allah'a tevekkül et, vekil olarak Allah yeter.*” ifadesi birçok beyitte iktibas edilir (G.290/1; G.498/5; G.222/1):

Cevr-i a‘dâya tahammül yegdür

Dergeh-i Hakka tevekkül yegdür (H 115^a, G. 118/1)

Kur’ân, **Mâide** 5/38, “*Yaptıklarına bir karşılık ve Allah'tan caydırıcı bir müeyyide olmak üzere hırsız erkek ile hırsız kadının ellerini kesin.*” ifadesi bir beyitte iktibas edilir:

Gitdi meclisde ayagunı öpelden keselüm

El uzunluğu ise itdüğüm ey şeh kes elüm (H 163^a, G. 385/1)

1.1.4.2. Hadisler

1.1.4.2.1. Lî-ma‘a’llâh

“**Benim Allah ile öyle** anlarım olur ki ne bir mukarreb melek ne de gönderilmiş bir nebi öyle bir yakınlığı elde edebilir.”(Yılmaz, 1992: 115) mealindeki hadis, bir beyitte iktibas edilir. Hz. Muhammed, Li-Ma‘a’llah sarayının emiri olarak tasavvur edilir:

Emîr-i bârgâh-ı *Lî-Ma‘a’llah*

O mihre sâyebân olmaz bu hargâh (H 2^a, M. 5/11)

1.1.4.2.2. Levlâk le mâ halaktü’l-eflâk

“Sen olmasaydın, ben bu kâinatı yaratmazdım.” (Kutlay, 2012: 212). Divân’da iki beyitte bu hadisin iktibas edildiğine rastlanır. Hz. Muhammed’in Levlâke hadisinin muhatabı olduğuna işaret edilir (K.21/11). O’na Levlâke hitabının taht; Le-‘amrük (bkz. Âyetler) ayetinin de tâc olduğu ifade edilir:

Çü *levlâke le-‘amrük* taht u tâcı

Bütün dünyâ anun cümle harâcı (H 2^a, M .5/6)

⁶⁰ “Göklerde ve yerde bulunan canlılar ve melekler büyüklük taslamadan Allah'a boyun eğerler.”

⁶¹ “Yedi gök, yer ve bunların içinde bulunanlar Allah’ı tespih ederler. Her şey O’nu hamd ile tespih eder. Ancak, siz onların tespihlerini anlamazsınız. O, halîm’dir (hemen cezalandırmaz, mühlet verir), çok bağışlayandır.”

1.1.4.2.3. Men Samete Necâ

“Dilini tutan kurtulur.” (Yardım, 1999: 89) mealindeki hadis, bir beyitte iktibas edilir:

Kenz-i nihânun açar idün ehl-i zâhire
Hall olsa sırr-ı *men samet* ü nükte-i *necâ* (H 97^a, G. 32/4)

1.1.4.2.4. Ben Yere ve Göğe Sığmadım; Mü'min Kulunun Kalbine Sığıdım

Asılsız ve zayıf hadislerden olan bu hadis (Uysal, 2012: 307), “Müminin Kalbi Rahmân'ın Arşıdır” şeklindeki ifadesiyle iktibas edilir. Âşığın gönlü, arş olarak telakki edilir:

Habîbüm *kalb-i mü'min arş-ı Hakdur* dirler anuñçün
Benüm gönlüm sana arş oldu nûr-ı a'zamumsın sen (H 172^a, G. 425/4)

1.1.4.2.5. El-fakru fahrî

“Fakirlik benim övüncümdür. Ben fakirlikle iftihar ederim.” mealindeki sözün, sahih hadis olmadığı yönünde görüşler bulunmaktadır (Kutlay, 2012: 183). Bir beyitte bu söz iktibas edilir:

Zevk-i ukbâyı temâşâ kıl gam-ı dünyâyâ bak
Sen gerekse *fakr ile fahr* it gerekse mâl ile (H 207^a, G. 589/4)

1.1.4.2.6. Zıll-ı Yezdân

“Âdil olan hükümdar, Allah'ın rahmetinin gölgesi ve yeryüzündeki kalkanıdır.” (Suyûtî, 1977: 1/258) hadisidir. Devrin hükümdarı için zikredilen bir vasıf olarak telmih edilir:

Celîs-i kişver-i şevket enîs-i izzet ü devlet
Sezâ-yı kasr-ı hâkânî hümâ-yı zıll-ı Yezdânî (H 30^b, K. 7/16)

1.1.5. Peygamberler

1.1.5.1. Hz. Âdem

İslâmî kaynaklarda insanlığın atası olması dolayısıyla “ebu'l-beşer”, Kurân-ı Kerim'de ise Allah'ın seçkin kıldığı kişiler arasında sayılmış olması yönüyle “Safıyyullah” gibi unvanlarla anılan (Bolay, 1988: 358) Hz. Âdem hakkında Kur'an-ı Kerim'de pek çok

ayet mevcuttur. İlk insan ve ilk peygamber yaratılışı, cennete girişi, cennetten indirilişi, tevbesi, İblis ile arasında geçenler gibi çeşitli durumlarından bahsedilir (Aydemir, 2006: 1/19).

Divanda Âdem peygamberden yaratılışı, Allah tarafından kendisine Âdem isminin verilmesi ve bu isimle saygı görmesi (M.3/23), dünya hırsları ve uzun yaşaması (G.289/3), kandırılması (G.666/4), cennetten kovulmasına neden olan dâne hadisesi (Msm.7/4; G.556/2), Hz. Âdem'in neslinden gelen sevgilinin meleklerden daha güzel olması (G.446/3), birçok beyitte ise kelimenin “insan”, “insanoğlu” anlamında kullanılması gibi hususiyetlerle söz edilmiştir.

Hz. Âdem-Yaratılışı

İlk insan ve ilk peygamber Hz. Âdem; toprak, su, ateş ve hava karışımından oluşan malzemedan yaratılması⁶² ile ele alınır (G.678/2), Allah'ın onu “ahsen-i takvim” üzere yarattığı⁶³ ve neslinden tüm insanoğlunun geldiği belirtilir:

Vücûda gelmek için nesl-i âdem

Yaratdun ahsen-i takvîm ile hem

(H 1^a, M. 2/9)

Hz. Âdem-Hz. Havvâ

Kurân'da Hz. Havvâ'nın yaratılışı ile ilgili bir bilgi bulunmamaktadır. Müfessirler, Hz. Âdem ve ondan yaratılan zevcesinin Havvâ olduğuna hükmetmişlerdir (Erdem, 1993: 145). Memduhun düğün meclisinin anlatıldığı bir tarih kıt'asında Hz. Havvâ, Hz. Âdem'le birlikte Hz. Muhammed'in dininin şahitlerinden olarak ifade edilir:

Oldılar isbât şer'-i Ahmede iki güvâh

Âdem ü Havvâ gibi çün eylediler iktirân

(H 240^b, Trh. 2/6)

Hz. Âdem-İblis

Kendisine yasak edilen meyveyi⁶⁴ İblis'in oyununa gelerek yemesi üzerine cennetten çıkarılması hususu (Hirevi, 1978: 125-130) beyitlerde telmih olarak karşımıza

⁶² Bkz. Kur'ân, Mü'minûn, 23/12.

⁶³ Bkz. Kur'ân, Tîn, 95/4.

⁶⁴ Bkz. Kur'ân, Bakara, 2/35-36.

çıkılmaktadır. Âşık; Hz. Âdem olarak, rakip ise cennetten kovulmasına neden olan İblis'e teşbih edilir. Rakibin sözüne aldanan âşığın sevgilinin mahallesinden uzaklaşması ile Hz. Âdem'in cennetten çıkarılması hadisesi arasında ilgi kurulur:

Hâsid sözünü tutup çıksa n'ola kûyundan

Cennetten ırag oldu İblîse uyup Âdem (H 166^a, G.399/3)

Hz. Âdem-Cennetten Kovulma

Hz. Âdem'e yasaklanan ağacın hangi ağaç olduğu konusunda farklı görüşler mevcuttur. İslamî kaynaklar, Yahudi metinlerine dayanarak bu ağacın üzüm asması, incir, buğday ağacı gibi bir cins ağaç olduğu rivayetini nakletmişlerdir (Yiğit, 2007: 90). Ancak Klasik edebiyatımızda buğday ağacı kullanımı yaygındır. Şiirde kullanılan “gendüm” kelimesi ile Hz. Âdem'in cennetten uzaklaştırılmasına neden olan “buğday” telmih yapılmıştır. Şair; Hz. Âdem'in cenneti terk etme sebebi olarak can nakdini sevgilinin buğday renkli beni için harcamasını gösterir. “Hâl” kelimesi hem sevgilinin beni hem de buğday tanesi olarak kullanılmıştır:

Nakd-i cânı hâl-i gendüm-gûnına harc itmedür

Terk idüp Âdem cinânı azm-i dünyâdan garaz (H 136^b, G.261/2)

1.1.5.2. Hz. Nûh

Hz. Nûh, kavmini putperestlikten uzaklaştırıp tevhid inancına döndürmek için gönderilmiş bir peygamberdir. Hakkında Kurân-ı Kerim'de yirmi sekiz surede bilgi verilmektedir. Kurân-ı Kerim, hayatının sadece peygamber olarak görevlendirildikten sonraki safhasından bahsetmektedir (Harman, 2007: 33/226). Tufan dolayısıyla insanlığın ikinci babası olarak kabul edilen Hz. Nûh, Kitâb-ı Mukaddes bilgisinin aksine “ülü'l-azm” peygamberlerdendir (Aydemir, 2006: 47).

Kavmini Allah'tan başkasına ibadet etmemeleri hususunda uyarmasına rağmen onlardan alay ve eziyet gören Hz. Nûh, Allah'tan inanmayanları cezalandırmasını ister. Duası kabul olur ve inkârcı kavminin tufanla helak edileceği bildirilerek kendisi ve inananların kurtulacağı bir gemi yapması istenir. Her canlıdan birer çift hayvanı ve inananları

gemiye bindirmesi emredilir. Tûfan bittikten sonra gemidekiler dışında kurtulan olmaz ve gemi Cudi dağı üzerine oturur⁶⁵.

Hz. Nûh-Tufan

Klasik edebiyatta Hz. Nûh'tan uzun ömrü, gemisi, tufan hadisesi gibi hususiyetlerle söz edilmiştir. (Onay, 1992: 322; Pala, 1995: 432) Divanda da buna benzer kullanımlar karşımıza çıkmaktadır. Savaş meydanının karışıklığı tufana benzetilir (K.7/2). Can gemisini kurtarmaya, tufandan inananları kurtaran Gemici Nûh'un bile çare bulamayacağı belirtilir (K.27/5). Âşığın gözyaşları ile tufan arasında benzerlik kurulur (G.6/3; G.88/1; G.562/6).

Ebr-i zülfün hasretiyle işte ben

Ger koparmazsa gözüm tûfân-ı Nûh (H 105^b, G. 71/2)

Kavminin tüm eziyetlerine rağmen tebliğine devam eden Hz. Nûh, kavminin inkârcılıktan vazgeçmediğini anlayınca Allah'a dua eder⁶⁶ ve büyük bir tufan meydana gelir. Şiirde âşığın gözyaşları ve tufan arasında benzerlik ilgisi kurulur. Âşık, çektiği aşk acısıyla o kadar çok gözyaşı dökmüştür ki Nûh peygamber daha "lâ-tezer" (bırakma!) sözünü söylememişken - asıl büyük tufan olmamışken - gözyaşlarının tufan kopardığını ifade eder:

Olmamışdı Nûhdan sadr kelâm-ı lâ-tezer

Ben sirişk-i çeşmüm ile garka-i tûfân idüm (H 162^a, G. 376/3)

Hz. Nûh- Uzun Ömrü

Kur'an-ı Kerîm'de ömrü 950 sene olarak geçen Hz. Nûh⁶⁷, beyitlerde ömrünün uzunluğu ile anılır. Âşık/şair; "bin yıl" ile "ömr-i Nuh" kelime grupları arasında ilgi kurarak ömrü sıkıntı içinde geçen Hz. Nûh'un ömrünü kıskanmaya gerek olmadığını, sevgilinin derdinin bir anının bin yıla değdiğini dile getirir:

Ömr-i Nûha n'ola reşk eylemese ey Ulvî

Gâh olur kim niçe bin yıl yaşaruz bir demde (H 200^a, G. 556/5)

⁶⁵ Bkz. Kur'an, Hud 11/25-44.

⁶⁶ Bkz. Kur'an, Nûh 71/26-27.

⁶⁷ Bkz. Kur'an, Ankebût 29/14-15.

1.1.5.3. Hz. İbrâhim

Hz. İbrahim, isminden ve kıssalarından Kurân-ı Kerim’de detaylıca bahsedilen bir peygamberdir. Hatta Kurân-ı Kerim’in uzun bir suresi İbrahim adını taşır (Aydemir, 2006: 57). Lakabı “Allah’ın dostu” anlamına gelen Halil ismidir⁶⁸.

Klasik edebiyatta Hz. İbrahim putları kırması, Firavun ve Nemrut’la mücadelesi; cömertlik ve bereket ilgisiyle tavsif edilmiş, sevgili ve memduhun benzetilene olarak yer almıştır (Akkuş, 2000: 84).

Hz. İbrâhim-Ateş

Divanda Hz. İbrahim, “Kâbe, Nemrud, Halil, Âzer, dost, düşman” kelimeleriyle birlikte anılır. “Evvâh” sıfatlı Hz. İbrahim’in Nemrud’la olan mücadelesi (Msm.21/1), Nemrud’un Halil peygambere düşmanlık etmesi (M.10/147), onu ateşe atması (G.57/2), düştüğü ateşin gül bahçesine dönmesi (M.5/28; K.23/11) gibi hususlar telmih edilir. Aşkın ateşe teşbihinde sevgili için aynı zamanda “dost” anlamındaki “Halil” kelimesi benzetme yapılır:

Dilersen menzîlün dâim gülistân-ı İrem olsun

Halîl-âsâ harîk-i nâr-ı aşk ol kaçma âteşden (H 192^a, G. 521/3)

Babası ve kavmini şirkten uzaklaştırmak için davetini sürdüren Hz. İbrahim, onların taptıkları putların acizliğini göstermek için en büyükleri hariç bütün putları parçalar. Nemrut, bu durum karşısında Hz. İbrahim’i ateşe atıp yakmaya karar verir (Yiğit, 2007: 213-227). Ancak Allah, ateşe: Ey ateş! İbrahim'e karşı serin ve esenlik ol"⁶⁹ diye buyurduğu için Hz. İbrahim ateşten kurtulur.

Şiirde bu olay telmih yoluyla sıkça karşımıza çıkmaktadır. Halil ile put kelimesi arasında ilgi kurulur (M.10/144). Aşk ateşine düşen âşık, kendisini Halil peygamberle benzerlik içinde anar (G.360/1). Sevgilinin yanğındaki beni, Hz. İbrahim’in ateşteki halini hatırlatır. Yanak, renk dolayısıyla ateşe; ben ise Hz. İbrahim’e teşbih edilir:

Görenler hâlini haddünde dirler

Düşüpdür nâra İbrahîm bin Âzer (H 236^b, M. 10/148)

⁶⁸ Bkz. Kur’ân, Nisa, 4/125.

⁶⁹ Bkz. Kur’ân, Enbiya, 21/69.

Bir beyitte Hz. İbrahim'in düştüğü ateşin gül bahçesine dönüşmesi ile Hz Muhammed'in gelişinin karanlıkları aydınlatması hadiseleri arasında benzerlik kurulur:

Şeb-i zulmet gidüp geldi o mehveş

Halîle gülşen oldu sanki âteş

(H 2^a, M.5/16)

Hz. İbrâhim-Kâbe

Kurân-ı Kerim'de ilk yapılan evin Mekke'deki Kâbe olduğu ifade edilir⁷⁰. Bu evin ilk olarak Hz. İbrahim ve oğlu İsmail tarafından yapıldığına işaret edilir (Aydemir, 2006: 63). Sevgilinin Hz. İbrahim olarak tasavvurunda âşığın cefa dolu gönlü, Hz. İbrahim'in Kâbe'yi onarmasıyla ilişkilendirilir (G.562/4). Şiirde Hz. İbrahim, Kâbe ile söz konusu edilirken put yapıp satan babası Âzer'in de⁷¹ birlikte anıldığı dikkati çekmektedir. Şair; gönlünü kıran sevgili ile kavminin putlarını parçalayan Hz. İbrahim arasında benzerlik kurarak Âzer'in oğlu İbrahim'in Kâbe'yi inşa ettiği gibi sevgilinin de âşıkların gönlü olan Kâbe'yi yapmasını, onarmasını ister:

Niçe yapıdıysa Beytu'llâhı İbrâhîm bin Âzer

Bu gönlüm Ka'besin sen dahı yapup eyle ihsânı (H 53^a K. 23/24)

1.1.5.4. Hz. Ya'kûb

Hz. İshak'ın oğlu ve Hz. Yusuf'un babası olan Hz. Yakub, İsrailoğullarının atasıdır. Kurân-ı Kerim'de peygamberliği ile ilgili bilgiler dışında hakkındaki bilgilerin önemli bir kısmı oğlu Hz. Yusuf'un gördüğü rüyadan itibaren Yusuf kıssası içinde verilmiştir (Yiğit, 2007: 300-304).

Kurân-ı Kerim'de sabrı, basiret sahibi oluşu⁷² gibi özellikleriyle kendisinden bahsedilen Hz. Yakub, Divan'da oğlu Hz. Yusuf ile birlikte anılır. Beyitlerde Hz. Yakub; gönlü, Hz. Yusuf'a duyduğu büyük sevgisi, aşkı, ondan ayrı kalışı, çektiği hasret ve ayrılık acısı gibi hadiselerle değinilerek telmih edilir⁷³.

⁷⁰ Bkz. Kur'an, Al-i İmrân, 3/96.

⁷¹ Bkz. Kur'an, En'am, 6/74.

⁷² Bkz. Kur'an, Yûsuf, 12/83; Sad, 38/45.

⁷³ Bkz. K.21/13; Msm.25/1; G.372/3; G.427/1; G.385/5; G.456/4; G.560/3; G.594/1; M.9/50; M.9/130; M.11/598; Kit.1/3.

Hz. Yakûb- Beytü'l-Hazen

Hz. Yakub'un, oğlu Yusuf'a olan aşırı ilgi ve sevgisi diğer oğulları arasında kıskançlığa sebep olmuş ve bu kıskançlık sonucunda Hz. Yakub, oğlundan uzun yıllar ayrı kalmıştır. Oğlunun öldüğü yalanına inanan Hz. Yakub⁷⁴, "Beytü'l-Hazen" denilen gam evinde yıllarca gözyaşı döküp hasret içinde beklemiştir. Hz. Yusuf, sevgili; Hz. Yakub, sevgiliden ayrı düşen âşık; Beytü'l Hazen ise âşığın gönlü için birer benzetme unsurudur. Sevgiliden ayrı kalan âşık için dünya, hüznler evine dönmüş gibi düşünülür:

Beni terk eyledi ol Yûsuf-ı gül-pîrehen şimdi

Gönül Ya'kûbına oldı cihân Beytü'l-Hazen şimdi (H 70^a, Msm. 14/5)

Hz. Yakûb-Ayrılık

Ömrü gözyaşı döküp hasret çekmekle geçen Hz. Yakub'un gözleri ağlamaktan kör olmuştur. Kendisini ayrılık acısı çeken "Pîr-i Kenân" Hz. Yakub'a, sevgilisini de güzelliği dolayısıyla Hz. Yusuf'a benzeten şairin ağlamaktan gözlerinin kör olduğu ifade edilir:

N'ola Ya'kûbveş ağarsa çeşmüm giryeden her dem

Beni pîr eyledi ol Yûsuf-ı Ken'ândan ayrılmak (H 144^b, G. 294/4)

1.1.5.5. Hz. Yûsuf

Hz. Yakub'un oğlu olan Hz. Yusuf; babasının kendisine olan sevgisi dolayısıyla kardeşlerinin kıskançlığına ve eziyetlerine maruz kalmış bir peygamberdir. Kurân-ı Kerim'de Yusuf isimli surede kendisinden uzunca bahsedilir. Bahsi geçen surede anlatılan kıssa "Ahsenü'l-Kasas" şeklinde vasıflandırılmıştır (Aydemir, 2006: 75).

Divanda adı en çok geçen peygamberlerden olan Hz. Yusuf'la ilgili "*Yûsuf-ı Kenân, Tal'at-ı Yûsuf, Yûsuf-ı Mısr-ı melâhat Yûsuf-cemâl, Yûsuf-ı sâni, Yûsuf-ı Mısr-ı hüsn, Yûsuf-ı gül-pirehen, Yûsuf-ı lika, Yûsuf-ı Mısr-ı cemâl, Yûsuf-ı dil*" gibi çeşitli tabirler kullanılır. Ayrıca Divân'da bir gazelin "Yûsuf" redifli oluşuna tesadüf edilir (Bkz. G.372).

⁷⁴ Bkz. Kur'ân, Yûsuf, 12/8-16.

H.z. Yûsuf-Güzellik

H.z. Yusuf, güzelliği yönüyle sevgili için bir benzetme unsuru olur⁷⁵. Güzelliğiyle “Mâh-ı Ken’ân” olarak adlandırılan H.z. Yusuf’un sadece Zeliha’yı değil; tüm halkı kendine hayran bırakması olayına telmih yapılır (M.11/152; M.11/153). Sevgilinin güzel yüzünün H.z. Yusuf’u andırmakta oluşu anlatılırken Yusuf suresine telmih yapılır (M.11/133). Sevgili, H.z. Yusuf ile kıyaslanamayacak derecede güzel olarak tasavvur edilir (G.48/2):

Ey güneşden ruh-ı pür-nûrî kemâl ile vecîh
Hüsn-i Yûsuf olımaz hüsnüne hakkâ ki şebîh (H 212^b, G. 616/1)

H.z. Yûsuf-H.z. Yakûb

H.z. Yakub ve H.z. Yusuf, âşık-mâşûk ilişkisi içinde birlikte kullanılır⁷⁶. H.z. Yusuf’un kardeşleri tarafından kuyuya atılması hadisesine telmih yapılır⁷⁷. Kardeşleri tarafından eziyetlere uğrayan H.z. Yusuf, gömleğiyle telmih edilir (G.113/4). Sevgilinin H.z. Yusuf’a tasavvurunda âşık da ondan ayrı kalan H.z. Yakub olarak düşünülür. Sevgiliden haber veren gömlek; kokusu dolayısıyla gül benzetmesi ile ele alınır:

Devrân beni ayırdı dirîğa hasenümden
Ya’kûb gibi Yûsuf-ı gül-pîrehenümden (H 172^a, G. 427/1)

H.z. Yûsuf-Ay, Güneş ve Yıldızlar

H.z. Yusuf; çocukken rüyasında güneş, ay ve on bir yıldızın kendisine secde ettiğini görür ve bu rüyasını babasına anlatır. Babası da ona bu rüyayı kardeşleriyle paylaşmamasını; kardeşlerinin ona tuzak kurabileceklerini söyler⁷⁸. Divanda bu olay, telmih yoluyla ele alınmıştır. H.z. Yusuf’a benzetilen sevgili; güzellik ülkesinin şahıdır ve kapısının ay, güneş ve yıldızlar için secde yeri olduğu belirtilir:

Yûsuf gibi olalı bugün Mısr-ı hüsne şâh
Mihr ü meh ü nücûma kapun oldı secde-gâh (H 78^a, Msm .25/2)

⁷⁵ Bkz. K.7/38; K.8/16; M.9/50; G.4/3; G.9/1; G.98/2; G.227/2; G.195/2; G.218/2; ; G.252/4; G.360/3 G.385/5; G.553/3; G.547/7; G.605/3; G. 615/1; M.11/129; M.11/151.

⁷⁶ Bkz. G.294/4; G.372/3; G.427/1; G.456/4; G.560/3; Kit.1/3.

⁷⁷ Bkz. Msm.25/5; Msm.21/1; G.157/3; G.308/2; G.599/3; G.637/2; M.11/173.

⁷⁸ Bkz. Kur’ân, Yûsuf, 12/4-5.

Hz. Yûsuf-Züleyha

Kur'an-ı Kerim'deki Yûsuf suresinde ifade edildiği üzere Hz. Yusuf'u Mısır'dan köle olarak satın alan kişinin hanımı, ona gönünü kaptırır. Yusuf, iffetli bir kul olduğu için kadının isteklerine karşı koyar. Kadından ne kadar kurtulmaya çabalasa da kadın tarafından gömleği arkadan yırtılır. Kadın tarafından iftiraya uğrayan Hz. Yusuf, zindana atılır⁷⁹.

Kurân'daki surede adı anılmayan bu kadının adının Züleyha olduğu rivayet edilir. Bir beyitte Züleyha'nın Hz. Yusuf'un gömleğini tutması, onu yoldan çıkarmaya çalışması konu edilir (G.502/3). Diğer beyitte Hz. Yusuf'un güzelliğine Züleyha gibi halkın da hayran oluşu telmih edilir:

Tulû idüp bugün ol mâh-ı Ken'ân

Züleyhâ gibi halkı kıldı hayrân (H 239^b, M. 11/152)

Aşk derdinden bir türlü kurtulamadığını dile getiren şair; Züleyha olarak rivayet edilen bu kadına ve Hz. Yusuf'a gömlek hadisesiyle telmihte bulunur:

Sa'y eyledi çok gerçi halâs olmağa Yûsuf

Kurtılmadı dâmânı Zelihânun elinden (H 188^a, G. 502/3)

1.1.5.6. Hz. Eyyûb

İsmi Kur'ân-ı Kerim'de dört surede geçen⁸⁰ Hz. Eyyûb, Hz. İbrahim soyundan bir peygamberdir. Malı, ailesi ve bedeni ile ilgili şiddetli belalara tutulmuş; bu sıkıntılara katlanıp büyük bir sabır örneği göstermiştir (Sabûnî, 2003:607).

Klasik şiirde sabır ve tahammülün sembolü olan Hz. Eyyûb, Divan'da iki yerde geçer. Yaşadığı bir haksızlığı anlattığı kasidesinde şair, sıkıntılara katlanan Hz. Eyyûb'un sabrını örnek aldığı dile getirir (K.21/13). Bir başka şiirde ise şair, dertlerinin Hz. Eyyûb'un çektiği dertlerden daha çok olduğunu ve sabredek gücünün olmadığını ifade eder:

Eyyûbveş tahammül iderdüm bir olsa derd

Bu nâ-tüvân gönül nice ide hezâra sabr (H 230^b, G. 174/2)

⁷⁹ Bkz. Kur'ân, Yûsuf, 12/21-35.

⁸⁰ Bkz. Kur'ân, Nisa, 4/163; En'âm, 6/84; Enbiyâ, 21/83; Sâd, 38/41

1.1.5.7. Hz. Mûsâ

Hem Yahudilik ve Hristiyanlık hem de İslâm için büyük peygamber olan Hz. Musa, gönderildiği İsrailoğullarını Firavun'un zulmünden kurtaran bir liderdir. Hakkında Kurân-ı Kerim ve Tevrat'ta geniş bilgi bulunmaktadır (Harman, 2006: 31/207).

Kurân-ı Kerim'de adı sıkça zikredilen peygamberlerden olan Hz. Musa'ya Allah tarafından birçok mucize verilmiştir. Edebiyatımıza da yansıyan "Tûr Dağı'nda Allah'ın tecellisine mazhar oluşu, elini göğsüne sokup çıkarmasıyla bembeyaz oluşu (yed-i beyzâ), asâsının ejderhaya dönüşmesi, asâsı ile Kızıldeniz'i ikiye ayırması gibi hadiseler, Klasik şiirde telmih edilmiştir.

Hz. Mûsa-Tecelli

Divanda Hz. Musa'nın Tûr Dağı'nda Allah'ın ilahî tecellisi hadisesine telmih yapılır (M.5/17). Memduhun eğlence meclisinin tasavvurunda etraftaki ışıklar, Tur Dağı'nda yanan tecelli ateşi gibi parlak olarak hayal edilir. Ayrıca Hz. Musa'nın "yed-i beyzâ" mucizesine⁸¹ işaret edilir:

Yed-i beyzâ gibi bir şu'le görindi gözüme
Şöyle sandum ki yanar nâr-ı tecellâ ile Tûr (H 44^b, K. 17/27)

Hz. Mûsa-Asâ

Tebliğ yapmak amacıyla Firavun'a giden Hz. Musa, Firavun tarafından yalancılıkla suçlanır ve zindana atılmakla tehdit edilir. Firavun'u ikna etmek isteyen Hz. Musa, Allah'ın ona lutfettiği mucizesini gösterir. Yere bıraktığı asâsı büyük bir ejderhaya dönüşerek Firavun ve yanındakileri korkutur (Köksal, 2013: 34-37). Şiirde, bahsi geçen mucizeye telmih yapıldığı görülür. Baharın gelişini haber veren sümbül, kış hükümdarına karşı Musa olup birdenbire elindeki asâsını ejderha yapar. Sümbül, Hz. Musa'nın ejderhaya dönüşen asâsı; kış mevsimi ise Firavun olarak tasavvur edilir:

Nâ-gehân eyledi destinde asâsın ejder
Olsa Fir'avn-ı şitâya n'ola Mûsâ sünbül (H 47^a, K. 19/3)

⁸¹ Bkz. Kur'an, İsra, 17/101.

Kıvrımları bakımından sevgilinin saçı, Hz. Musa'nın ejderhaya dönüşen asâsına; hattı da çokluğuyla Firavun'un askerlerine benzetilir:

Asker-i Fir'avn-ı hattundan ne gam mâdâm kim

İde su'bân-ı asâ izhâr Mûsâ-vâr zülf (H 140^a, G. 277/2)

1.1.5.8. Hz. Hızır

Kur'ân'da Kehf sûresinde Hz. Musa'ya kılavuzluk eden şahsiyet olarak kabul edilen Hz. Hızır'ın velî veya peygamber olduğu yönünde rivayetler bulunmaktadır. Arapça aslı "el-Hadır" yani "yeşil veya yeşilliği çok olan yer" anlamlarına gelen "Hızır" kelimesi, kaynaklarda bir lakap olarak değerlendirilmiştir (Ocak, 2007: 44-64). Âb-ı hayâtı içerek ölmezlik sırrına erişen Hızır'ın hala yaşadığına ve darda kalanlara yardıma koştuğuna dair pek çok rivayet bulunmaktadır (Tökel, 2000:361).

Hızır; Divan'da "İskender, âb-ı hayât, zulemât" gibi kavramlarla birlikte anılır. Sevgilinin yanak ve çevresinde bulunan ayva tüylerinin, denizde imdada yetişen Hızır gibi âşığın yardımına yetiştiği düşünülür (G.17/1). Sevgilinin gül yanağındaki yeşil ayva tüyleri, yeşillik anlamı da bulunan Hızır'ın şehrin kenarında görünmesine teşbih edilir (G.545/1). Yeşil ayva tüyleri Hızır'ı andırır. Şair, sevgilinin ayva tüylerini andığında Hızır'ı gördüğünü belirtir:

Hatt-ı ser-sebzin anup dün gice Hızırı gördüm

Umaram bana erenler bakalar himmet idüp (H 98^b, G. 39/3)

Tasavvufî bir beyitte sevgilinin saçları karanlık (zulemât ülkesi), yeşil ayva tüyü ise zamanın Hızır'ıdır. Zülal dudağı, gönül ehli için ölümsüzlük suyudur. Sevgilinin yeşil hattının yanında beliren dudaktan âb-ı hayâtı içen gönül ehli fenâfillâha ulaşır. Hızır'ın zulmet karanlığından geçerek âb-ı hayata ulaşması hadisesi telmih edilir:

Gîsûsı zulmet ü hat-ı hadrâsı Hızır-ı vakt

La'l-i zülâli ehl-i dile çeşme-i hayât (H102^a, G. 54/6)

Sevgilinin yeşil ayva tüyleri Hızır, dudağı da âb-ı hayât olunca ayva tüylerinin dudak üzerinde belirmesi, Hızır'ın âb-ı hayât üstüne gelmesi şeklinde tasavvur edilir:

Yüridi cânib-i la'l-i lebüne hatt-ı ruhun

Hızra benzer sanasın çeşme-i hayvâna gider (H 112^b, G. 105/4)

İskender’le konu edildiği bir beyitte ölüm gerçeğini hatırlatan şair; Hızır ve İskender gibi sıkıntı çekerek ölümsüzlük getiren âb-ı hayatı aramanın faydasız olduğunu belirtir (G.433/3).

1.1.5.9. Hz. Dâvûd

Hz. Davud, kendisine Zebur gönderilen İsrailoğulları peygamberlerindedir. Allah tarafından hem hükümdarlık hem peygamberlik verilmesinin yanında sesinin güzelliği, demiri elinde yumuşatması, zırh yapması gibi kabiliyetleri de bulunmaktadır (Sabûnî, 2003:622-631).

Kendisine lutfedilen ilimlerden biri olan demircilik ve zırh yapma sanatı, Kurân’da açık olarak beyan edilmektedir⁸². Bu ayetlerde Hz. Davud’un, demiri kızdırmaya ve dövmeye ihtiyaç duymadan elinde balmumu gibi istediği şekle çevirdiği belirtilir.

Divanda Hz. Davud, zırh hadisesiyle söz konusu edilir. “Zırh” redifli bir gazelde şair; gönlüne seslenerek zırhın düşmanın boyunu halka gibi bükmesini, Hz. Davud’un demiri bükmesi mucizesiyle birlikte ele alır:

Var gibi anda dilâ mu‘cize-i Dâvûdî

Halkaveş bükdi yire kâmet-i düşmânı zırh (H 213^b, G. 619/6)

1.1.5.10. Hz. Süleymân

Kurân’da adından sıkça bahsedilen Hz. Süleyman, babası Hz. Davud’un saltanat ve peygamberlikte varisidir. Büyük bir saltanat sahibi oluşu, kuş dilini bilmesi, rüzgâra hükmetmesi, insanlar, cinler ve kuşlardan müşterek ordularının oluşu; bakır madeninin akıtılması gibi pek çok dünya nimetine mazhar olmuştur (Aydemir, 2012:187). Divan’da Hz. Süleyman; saltanatı, tahtı, mührü, insan, peri, cin, rüzgâr gibi varlıklara hükmetmesi, karınca hadisesi ile söz konusu edilmiştir.

Hz. Süleymân-Saltanatı

Allah’a kendisine kimseye nasip olmayacak mülk ve saltanat vermesi için dua eden Hz. Süleyman’a⁸³ büyük bir saltanat ve dünya nimetleri verilir. İnsanlar, cinler, kuşlar onun

⁸² Bkz. Seb’e, 34/10-11.

⁸³ Bkz. Sâd, 38/35

hükümüne boyun eğerler. Rivayete göre bu hakimiyeti, üzerinde ism-i a'zâm yazılı yüzüğü sayesinde sağlar (Tâberî, 1980: 1/485).

Devrin padişahı II. Selim'e sunulan kasidelerde memduh, saltanatı ile övülürken babası Kanunî Sultan Süleyman uzun ve muazzam saltanatı dolayısıyla telmihen Hz. Süleyman'a teşbih edilir (K.9/17). Sultan Süleyman'ın oğlu II. Selim; karınca, cin gibi tüm varlıkların kendisine boyun eğdiği bir saltanata sahip olarak vasıflandırılır. "Süleyman" ismi ile aynı zamanda Hz. Süleyman'a işaret edilir:

Hân Selîm ibni Süleymân-ı zamân olalı sen

Mûrveş vahş ile cîn sana olupdur me'nûs (H 34^b, K. 10/9)

II. Selim'in övüldüğü bir şiirde saltanatının büyüklüğü, ihtişamı Hz. Süleyman'a telmih yönüyle teşbih edilir. Süleyman kelimesi ile hem babası Kanunî Sultan Süleyman hem de Hz. Süleyman kastedilerek tevriye yapılır. Hz. Süleyman'ın insan, hayvan, cin olmak üzere tüm mahlûkatı etkileyen mührü ile II. Selim'in tüm âleme hükmettiği saltanat mührü arasında ilgi kurulur:

Hâtem-i la'lün ile âlemi teshîr itdün

Râm olur ins ile cin mühr-i Süleymân olıcak (H 34^a, K. 9/13)

H. Süleymân-Mühür

H. Süleyman'ın tüm varlıkları boyun eğdiren mührü, şekil ve etkileyicilik yönüyle sevgilinin dudağı ile ilişkilendirilir (G.181/2). Âşıklar için peri gibi güzel olan sevgilinin dudağına erişmek, H. Süleyman'ın mührüne ulaşmak kadar zor olarak düşünülür (G.232/4). Sevgili; dudağının mührüyle sultan olan H. Süleyman'a (G.100/4), âşıklar ise acizlik yönüyle kul olan karıncaya benzetilir:

Hak seni hâtem-i la'lünle Süleymân itdi

Mûrveş halkı sana bende-i fermân itdi (H 220^b, G.652/1)

H. Süleymân-Karınca

H. Süleyman'la ilgili şiirde söz konusu edilen diğer bir hadise de Kurân-ı Kerim'in de temas ettiği karınca ile olan sohbetidir.⁸⁴ Tasavvufî bir beyitte bu kıssaya teşbihle telmih

⁸⁴ Bkz. Kur'an, Neml, 27/18. "Nihayet karınca vadisine geldikleri vakit bir karınca, 'Ey karıncalar! Yuvalarınıza girin, Süleyman ve ordusu farkına varmadan sizi ezmesinler' dedi."

yapıldığı görülür. Kendisini ebed tarlasındaki aciz bir karıncaya benzeten âşık, ilahî aşk hazinesine sahip olduğu için Hz. Süleyman'ın mülküne heves etmediğini belirtir:

Bir mûr-ı kemterüz ki ebed mezra'ındayuz
Arz itmezüz cihânda Süleymâna ihtiyâc (H 103^a, G. 61)

Hz. Süleymân-Rüzgâr

Hz. Süleyman'ın mucizelerinden biri de rüzgârın emrine verilmesidir⁸⁵. Karınca unsuruyla birlikte telmih edildiği bir beyitte haber götürmesi hususuna değinilir. Rüzgârın sevgiliye âşığın aşk mektubunu, karıncanın ise selamını ulaştırdığı düşünülür:

Ey sabâ nâme-i aşkum yüri cânâna ilet
Mûr-ı dil-haste selâmını Süleymâna ilet (H 242^b, Matla 13/1)

1.1.5.11. Hz. Zekeriya

İsrâiloğulları peygamberlerinden olan Hz. Zekeriya'nın kıssası, Âl-i İmrân ile Meryem surelerinde detaylı bir şekilde anlatılmıştır. İsrâiloğullarının yaşadığı azgınlıklar, sapkınlıklar dolayısıyla birçok eziyet ve sıkıntı çeken Hz. Zekeriya'nın testereyle biçilerek şehit edildiği rivayet edilmiştir (Sabûnî, 2003: 680-683).

Hz. Zekeriya, Divan'da bir beyitte çektiği eziyetlerle, sıkıntılarla telmih edilir:

Be-sabr-ı hazret-i Eyyûb u hasret-i Ya'kûb
Be-mihnet-i Zekeriyyâ ki oldı kâlebi çâk (H 50^a, K. 21/13)

1.1.5.12. Hz. Dânyâl

İsrailoğullarına gönderilen Danyal peygamber, Eski Ahid'de kitabı ile birlikte anılır⁸⁶. MÖ VI. asırda Bâbil sarayında yaşamış olan Danyal peygambere hikmet ve rüyaları anlama yeteneği verilmiştir. Kurân'da ismi anılmasa da Müslümanlar arasında tanınan, sevilen bir peygamberdir (Sarıkçioğlu, 2004: 31).

Edebiyatta bir hikmet sembolü olarak zikredilen Danyal peygamber, rivayetlere göre Hz. Âdem'in hikemî sırlarının olduğu bir kuyudaki sırları çıkarmış ve bu bilgileri bir

⁸⁵ Bkz. Kur'ân, Enbiya, 21/81. "Süleyman'ın hizmetine de güçlü esen rüzgarı verdik. Rüzgâr, onun emriyle içinde bereketler yarattığımız yere eser giderdi. Biz her şeyi hakkıyla bileniz"

⁸⁶ Bkz. Daniel, 1/12.

kitap halinde yazmıştır (Tökel, 2000: 292-293). Aynı zamanda remil (fal) ve rüya tabiri ilimlerinin babası olarak kabul edilir (Şemseddin Sâmî, 1996: 3/2104).

Danyal peygamber, Divan'da bir beyitte telmih edilir. Şair; sevgilinin yüzünü parlaklığı bakımından akarsuya, kudsiyeti bakımından da mushafa ve kitaba benzeter. Eskiden falcıların suya bakarak gaybdan haber vermeleri hususuyla bağlantılı olarak fal ilmiyle uğraşan Danyal peygamberin de kitabı, sevgilinin suya benzeyen yüzü olur:

Mushaf-ı hüsnünde hattun vechini bilmez ukûl

Anladum âb-ı revân olmuş kitâb-ı Dânyâl (H 158^b, G. 364/2)

1.1.5.13. Hz. Lokman

Hz. Davud zamanında yaşadığı rivayet edilen Lokman; ibadetine bağlı, büyük hikmet sahibi, salih biridir. Kurân'da kendisine hikmet verildiği bildirilen Lokman'ın peygamber olduğu görüşünden daha çok veli bir kul olduğu inancı yaygındır (İbn Kesir, 1994: 2/205-207). İsmi, Kurân-ı Kerim'de bir sureye verilmiş ve bu surenin bir bölümünde oğluna verdiği öğütler nakledilmiştir. Kurân'da onun hayatı hakkında bilgilerden ziyade nasıl bir kişiliğe sahip olduğu üzerinde durulmuştur (Güngör, 1996: 35/168-169).

Türk edebiyatında Lokman; hakîm/filozof kimliğinden çok, hekim hüviyetinde görüldüğü için daha çok “Lokmân Hekim, Tabib Lokmân” gibi ad ve sıfatlarla anılarak bu özelliğini vurgulayacak “şifâ-yı Lokmân, devâ-yı Lokmân, ilâc-ı Lokmân” gibi kelimelerle tavsif edilir (Uzun, 2003: 27/206).

Hekimliğin pîri olarak kabul edilen Lokman, Divan'da “hekim” sıfatıyla birlikte “devâ, hikmet” gibi kelimelerle birlikte anılır. Her derde çare bulan Hekim Lokman, ölüme çare bulamamıştır⁸⁷. Divan'daki bir mersiyede şair, ölüm karşısındaki çaresizliğini ve üzüntüsünü anlatırken Hz. Lokman'ın ölüme çare bulmadığını söyleyerek Lokman ve hikmet kelimelerini bir arada kullanır:

Bulmadı devâsın ecelüñ hazret-i Lokmân

Elden ne gelür böyle imiş hikmet-i Yezdân (H 59^b, Msm. 2/2)

⁸⁷ Geniş bilgi için Bkz. Ali Haydar Bayat (2000), *Türk Kültüründe Lokman Hekim*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay., İstanbul.

Sevgilinin dudaklarından dökülen sözler, güzel ve hikmetli konuşması ile hastalara şifa veren Lokman'ın hikmeti gibi telakki edilir:

Maraz-ı aşk devâsın leb-i cânândan sor

Yüri ey haste gönül hikmeti Lokmândan sor (H 114^a, G.113/1)

1.1.5.14. Hz. İsa

Kurân'da "Allah'ın Kelimesi", "ilahî nimete ermiş" ve "salihlerden" olarak nitelendirilen Hz. İsa, İsrailoğullarına tebliğ için gönderilen bir peygamberdir. Aynı zamanda Hz. Meryem'in oğludur ve Kurân-ı Kerim'in seçkin aile olarak belirttiği "Âl-i İmrân"a mensuptur (Küçük, v.d, 2010: 353-354).

Beyitlerde en fazla söz konusu edilen peygamberlerden olan Hz. İsa; Cebrail'in Hz. Meryem'e üflediği ruh oluşu, dördüncü kat feleğe çıkıp orada kalması, dünyaya değer vermemesi, tecrîdi, nefesi ile ölüleri diriltmesi, hastaları iyileştirmesi gibi çeşitli hususiyetlerle telmih edilir.

Hz. İsa-Cebrail

Hz. İsa'nın dünyaya babasız olarak gelmiş olması mucizesi, Kurân'da ve İncil'de bahsedilen bir hadisedir.⁸⁸ Kurân'a göre Hz. Meryem'e Allah tarafından gönderilen Cebrail, bir adam suretinde görünür. Hz. Meryem'in kaftanının yenine üfler ve Allah'ın emriyle Hz. Meryem, Hz. İsa'ya hamile olur (Tâberi, 1982: 2/90). Beyitlerde Cebrail'in Hz. Meryem'e üflediği ruh oluşu ve nefesiyle ölüleri diriltme, hastalara şifa verme özelliğiyle söz konusu edilen Hz. İsa; nefesiyle âşıklerini diriltme, dudağıyla can bağışlayan sevgili için benzetme unsuru olur. Kilise ile zikredildiği bir beyitte sevgili, dudağı ile Rûhu'l-Kudûs olarak tasavvur edilir:

Deyr-i âlemde bugün hüsn ile İsa-demsin

Didiler cümle melek la'lüne Rûhu'l-Kuddûs (H 34^b, K. 10/7)

Hz. İsa-Diriltme Mucizesi

Hz. İsa; diriltme mucizesinin⁸⁹ telmih edildiği pek çok beyitte can bağışlayıcılığıyla sevgilinin dudağı için benzetme yapılır (K.8/10). Âşığa göre sevgilinin dudağında Hz.

⁸⁸ Bkz. Âl-i İmran 3/59; Bkz. Luka 2/1-21

⁸⁹ Bkz. G.126/5; G.437/3; G.541/3; G.622/3; M.10/12.

İsa'nın mucizesi bulunur (G.457/1). Âşık, "Mesîhâ" olarak nitelendirdiği sevgiliden âşıklarını nefesiyle iyileştirmesini ister:

Ey Mesîhâ-dem n'ola âyîn-i İsa eylesen
Âşık-ı dil-hasteni lutf ile ihyâ eylesen (H 149^b, G. 323/1)

Hz. İsa-Tecrid

Hz. İsa, taşkınlık ve sapkınlıklarından bir türlü vazgeçiremediği İsrâiloğulları tarafından öldürülmek istenir. Fakat Allah, onu kurtararak kendi katına yükseltir. İsrâiloğulları, Hz. İsa'nın suretinde birini öldürür ve çarmıha gererler (İbn Kesir, 1994: 2/128-141). Hz. İsa'nın mücerred olarak Allah katına yükselirken⁹⁰ üzerindeki bir iğneden dolayı dördüncü gökte kaldığı rivayet edilir.

Beyitlerde Hz. İsa'nın dünya kesretinden el çekmesi (G.662/1), tecerrüd vasfı (G.312/3) çeşitli tasavvurlarda konu edilir. Dünya malına değer vermediğini dile getiren şair, Hz. İsa'nın tecride girip felekte kalması hadisesine teşbihte bulunur (G.283/4). Dördüncü felekte bulunan Mesihâ'dan söz edildiği vakit güneş, ışığıyla âlemi baştan başa diriltir. Hz. İsa'nın ölüleri diriltmesi gibi güneşin de âlemi canlandırdığı ifade edilir:

Çarh-ı çârümde Mesîhâdan dem urur var ise
Pertevinden âlemi ihyâ ider yek-ser güneş (H 55^b, K. 26/10)

Hz. İsa'ya benzeyen sevgilinin seyrinin aslan burcunda (Bkz. Burçlar) dönen güneşle eş olduğu ifade edilir (G.291/4). Sevgilinin yüzü ve can bağışlayan dudağı ile Hz. İsa'nın güneşle yakınlığı arasında ilgi kurulur (K.20/7). Hz. İsa, diriltici özelliği ile güneşle ilişkilendirilir:

Gör ne yüzden hem-dem olmuş âfitâb ile Mesîh
Mülk-i hüsn-i yâr ile câm-ı hayât-efzâya bak (H 142^b, G. 244/4)

Hz. İsa-Hz. Muhammed

Diriltme mucizesi olan Hz. İsa, bir beyitte Hz. Muhammed'le konu edilir (G.673/1). (bkz. Hz. Muhammed).

⁹⁰ Bkz. Âl-i İmrân 3/55 "Ey İsa, ben seni öldüreceğim, bana yükselteceğim, seni inkâr edenlerden temizleyeceğim ve sana uyanları ta kıyamet gününe kadar inkar edenlerin üstünde tutacağım."

1.1.5.15. Hz. Muhammed

Allah'ın resulü ve peygamberlerin sonuncusu olan Hz. Muhammed, tüm insanlık âlemine gönderilmiştir⁹¹. İslam medeniyeti çevresinde gelişen Türk edebiyatında başlangıçtan itibaren yazılan her edebî eserde, Hz. Peygamber'e duyulan sevgi ve bağlılık ifadelerinin zengin örnekleri ile karşılaşırız.⁹² Doğumundan vefatına kadar hayatının her safhası edebiyata yansımış olan Hz. Peygamber'le ilgili pek çok eser kaleme alınmıştır. Çeşitli tür ve şekillerde verilen sayısız eserler, aynı zamanda bir naat karakteri taşır (Yeniterzi, 1993: 38).

Divan'da ismi en fazla anılan peygamber olan Hz. Muhammed hakkında biri mesnevi, ikisi kaside şeklinde yazılmış üç naat; mesnevi şekliyle yazılmış bir mirâciye ve bir mûcizât bulunmaktadır. Ayrıca “*Ahmed, Muhammed, Muhammed Şâh*” redifleriyle yazılmış gazeller ve kendisinden çeşitli vesilelerle söz edilen birçok beyit de karşımıza çıkmaktadır.

Hz. Muhammed, beyitlerde *Ahmed* (G.336; G.506/4; K.3/15; Trh.2/6; Trh.20/2; Matla45/7; Matla45/8; M.11/154; M.11/180; M.11/174), *Ahmed-i Muhtâr* (G.291/5), *Âl-i Ahmed* (G.318/3), *Âl-i Nebî* (Msm.31/1-1), *Nebî* (M.4/2), *Resûl*(G.16/4; Trh.18/1), *Ebu'l Kâsım Muhammed* (M.3/2), *nûr-ı Muhammed* (K.21/16), *Muhammed* (G.318; G.562/1; M.11/85; M.11/180), *Muhammed Şâh* (Matla35/1, Matla36/2, Matla37/2), *Mahmûd* (K.3/15; G.55/3), *Habîb* (K.4/20; G.673/1; G.673/4), *Habîb-i hazret-i yektâ-yî Bîyâr* (M.3/1), *hayrî'l-mürselîn* (Msm.7/5-1), *nûr-ı Hudâ* (M.3/16; G.562/1), *nûr* (M.3/20), *cemâl-i pâk-me'âli sun'-ı Yezdân* (Matla35/2), *ömr-i sermed* (M.4/7), *server-i sakaleyn* (K.21/15), *sultan-ı risâlet* (K.4/23), *şeh-i şâhân-ı risâlet* (K.4/1), *cemşid-i eyvân-ı risâlet* (M.5/5), *sultan-ı eyvân-ı risâlet* (M.5/4), *hân-ı risâlet* (K.4/19), *zübde-i erkân-ı risâlet* (K.4/4), *dirahşân-ı risâlet* (M.5/4), *mihir-i hurşid-i gerdûn-ı risâlet*(M.5/5), *dürr-i girân-mâye-i ummân-ı risâlet*, *cân-ı risâlet* (K.4/21), *hâtem-i cumhûr-ı rüsûl* (K.4/4), *sahib-i hâtem* (K.4/4), *hayl-ı nebî-i asker* (K.4/19), *fahr-ı cihân* (K.4/4), *şâh* (M.4/11; M.6/32), *sipihir-i hamd* (M.3/2), *mefhar-ı kevneyn* (K.4/19), *mefhar-ı mevcûdât* (Msm.1/4-15), *emîr-i bârgâh-ı Lî-Ma'a'llah* (M.5/11), *levlâke le-*

⁹¹ Bkz. Ahzab 33/40; Arâf 7/158

⁹² Geniş bilgi için Bkz. Mahmut Kaplan (2010), *Klasik Türk Şiirinde Hz. Muhammed*, Etkileşim Yayınları, İstanbul.

'amrük taht u tâcı (M.5/6), mahall-i feyz-i nûr-ı aşk-ı sermed (M.3/2), şeh-i Yesrib ü Bathâ (K.4/19), Karîb-i halvet-i Dârâ vü Dâdâr (M.3/1), maksad-ı maksûd (K.3/15), server-i âlem (K.4/14), gülbin ü gülzâr-ı devlet (M.4/8), mihr (M.5/11), mehveş (M.5/16), âfet (M.3/9), umde-i âlem (K.3/7), sermâye-i insân (K.3/7), tabîb-i lutf (M.5/14), tâlib (M.5/2), matlûb (M.5/2), sultân-ı selâtîn-i cihân (K.4/22), ma'sûk (K.4/21), nahl-ı bâlâ (G.673/3), kaşı pür-çîn (M.3/8), cihân-ı feyz (M.3/13), feyz-i cihân (M.3/13), mekân-ı kân (M.3/13), kân-ı mekân (M.3/13), dehr-i fûnûn (M.3/14), derûn-ı bahr (M.3/14), bahr-ı derûn (M.3/14), dürr-i deryâ (M.3/15), deryâ-yı dürr (M.3/15), mu'ciz-nümâ (M.3/16), pîrâne-i devrân (K.3/7) gibi isim ve sıfatlarıyla zikredilir.

Hz. Muhammed-Nûr

Allah'ın yarattığı ilk cevherin “Nûr-ı Muhammedî” olduğu hadisle (Bkz. Hadisler) konu edilir. Daha hiçbir şey yokken evvel O'nun nurunun, sonra latif cisminin yaratıldığı ifade edilir. O'nun nuru -ruhu- olmasaydı nur denen şeyin olmayacağına işaret edilir:

Mukaddem cümleden rûh-ı şerîfin

Mu'ahhardur velî cism-i latîfin (H 1^b, M. 3/19)

Vücûdî nûrîdur nûrun vücûdî

Meh-i nev eyler ol nûra sücûdî (H 1^b, M. 3/20)

Hz. Muhammed-Hâtem

Milâdi 570 yılında dünyaya gelen Hz. Muhammed, doğumundan itibaren mucizeler göstermiştir. Melekler onu yıkamış, peygamberlik mührünü sırtına, omuzlarının arasına damgalamıştır (Hamidullah, 1972: 39-40). Divân'da son peygamber oluşu, peygamberlik vazifesinin verilmesi anlatılırken kullanılan “mühür” kelimesi; risaleti tasdik eden bir imza veya damga olarak kabul edilir. Hz. Muhammed, son peygamber olduğundan risaleti mühürler. Peygamberliğinin Hâlık eliyle mühürlü bir fermanla tasdiklendiği ifade edilir:

Mühr urdı Yed-i kudret ile Hâlık-i bî-çûn

Hatm olduğu dem nâme-i unvân-ı risâlet (H 26^a, K. 4/9)

İki cihanın iftiharı Hz. Muhammed; peygamberliğin sultanı, ordusu olan savaş peygamberi olarak zikredilir. O, risalet ve nübüvvetin mühürlendiği son peygamberdir. Cihanın övünç kaynağı, peygamberliğin özüdür. Şanının büyüklüğü ile vasıflandırılan Hz. Muhammed'i peygamberlik terazisinin son peygamber yaptığı tasavvur edilir:

Ey hâtem-i cumhûr-ı rüsûl sâhib-i hâtem

Ey fahr-ı cihân zübde-i erkân-ı risâlet (H 26^a, K. 4/4)

Şânunda salâbet şu kadar var ki habîbüm

Hatm-ı rüsûl itdi seni mîzân-ı risâlet (H 26^b, K. 4/20)

Hz. Muhammed-Şefaât

Hz. Muhammed, kıyamet günü ümmetinin kurtuluşu, affi için şefaatte bulunacaktır⁹³. O, ümmeti için hem şefaât isteyen hem de kendisinden şefaât istenen olmuştur (M.5/2). Şair, bazı beyitlerde Allah'tan mahşer günü kendisi ve sevdikleri için peygamberlerin en hayırlısının şefaâtçi olmasını diler⁹⁴:

Ey Ulvî-i mihnet-zede Hakdan dilerüm kim

Mahşerde şefî'un ola sultan-ı risâlet (H 26^b, K. 4/23)

Hz. Muhammed-Salavât

Gerek Kurân-ı Kerim gerekse bazı hadislerde değinilen Hz. Muhammed'e salât ve selam, ümmeti için Hz. Muhammed'in şefaâtini istemektir. Allah'ın nurunun görüldüğü sevgilinin cemaline bakanların salavât verdiği (G.55/2), vahdet-kesret fikriyle zâhidin elindeki tespihle salavât ettiği (G.138/4) belirtilir. Hz. Muhammed ve onun ehl-i beytine ümmeti olanların salavât etmesi gerektiği ifade edilir:

Vir ümmeti isen salavât Âl-i Ahmede

Olsa ayân ruhları Âl-i Muhammedün (H 149^a, G. 318/3)

⁹³ Bkz. Sahih-i Buhârî, Da'avat 1.

⁹⁴ Bkz. K.4/23; Msm.2/5; Trh.18/1; Msm.7/5; 3M.11/154.

H.z. Muhammed-Sözleri

H.z. Muhammed'in söz ve davranışları onun hadisleridir. Çevresinde bulunan ashabı için onun ağzından çıkan her söz çok değerli o-lduğundan dikkatli bir şekilde dinler. Ashaba Kurân ayetlerini anlatan ağzı, sabah rüzgârıyla açılmış bir güle benzer:

Takrîr-i ehâdîs idüp ashâba dehânun

Açıldı sabâdan gül-i handân-ı risâlet

(H 26^a, K. 4/3)

H.z. Muhammed-Vasıfları

Ümmî olduğu Kurân'da da ifade edilen H.z. Muhammed⁹⁵, Allah tarafından ilahî bilgilerle donatılmıştır (M.5/13). İlim ve feyz âlemi olan H.z. Muhammed, cihanın feyzidir. Pek çok güzel vasfın kaynak yeridir. Zamanın ilmi, ilimlerin zamanı olup tüm ilimlere vâkıftır. İnci denizidir. Faziletleri çoktur. Allah'ın nuru olan H.z. Muhammed, gayb âlemlerinin sırlarını bilen, mucizeleri aşikâr olan bir peygamberdir. İyilik, cömertlik ve ihsan sahibidir. Her şey onunla mükemmel olduğundan mutluluk kaynağıdır:

Cihân-ı feyzsin feyz-i cihânsın

Mekân-ı kânsın kân-ı mekânsın

(H 2^b, M. 3/13)

Fünûn-ı dehr ile dehr-i fûnûnsın

Derûn-ı bahrsın bahr-ı derûnsın

(H 1^b, M. 3/14)

Dür-i deryâsın u deryâ-yı dürsün

Pür oldun fazl ile fazl ile pürsün

(H 1^b, M. 3/15)

Ledün ilmi bilür nûr-ı Hudâsın

Nümâyân mu'cizün mu'ciz-nümâsın

(H 1^b, M. 3/16)

Kerem-i lutf u kerâmet sendedür hep

Sa'âdetle sa'âdet sendedür hep

(H 1^b, M. 3/17)

⁹⁵ Bkz. Arâf, 7/157.

H. Muhammed-Mucizeleri

a. Kur'ân

H. Muhammed'in en büyük mucizesi Kurân-ı Kerim'dir. Kurân mucizesi, diğer peygamberlere verilen mucizelerden daha büyük bir mucizedir. Bu mucizenin, diriltme gibi büyük bir mucize gösteren H. İsa'nın mucizesinden daha büyük olduğuna işaret edilir:

Habîbüm gerçi izhâr itdi İsa fenn-i ihyâyı

Senün mu'ciz kelâmun dirgürür ammâ Mesîhâyı (H 225^b, G. 673/1)

b. Şakku'l-Kamer

H. Muhammed, kendilerine bir mucize göstermesini istediklerinde ay'ı iki parça halinde göstermiştir (Muhammed Ebu Zehra, 1993: 2/ 242). Bu durum, gökyüzünde ay'ı hilâl halinde gördüğünde parmağı ile onu ikiye ayırdığı şeklinde telmihle ifade edilir:

Hilâl-âsâ göründükde benânı

İki şakk itdi mâh-ı âsumânı (H 2^a, M. 5/1)

c. Kistrâ Sarayı'nın Yıkılması

Tâk-ı Kistrâ, divan edebiyatında yüksekliği ve ihtişamıyla anılan Sâsânî sarayı ve kemerinin adıdır (Coşkun, 2010: 39/450). H. Muhammed'in doğduğu gece Kistrâ'nın yaptırdığı bina çatlamış, saltanatının gücü kırılmıştır (Dimaşki, 2006:301). H. Muhammed'in yanağının parlaklığının ışığı hayrete düşürdüğü, kaşının Kistrâ'nın sarayını kırdığı ifade edilir. Beyitte zikredilen "kaş" kelimesinin aynı zamanda mimarî anlamı da kastedilir:

İzârıyla olub hayretde garrâ

Kaş ile münkesirdür tâk-ı Kistrâ (H 1^b, M. 3/11)

d. Mirâç

İslâm'da "isrâ" ve "mi'râç" kelimeleri, H. Muhammed'in Mescid-i Haram'dan Mescid-i Aksa'ya; oradan da Sidretü'l-Müntehâ'ya yaptığı yolculuğu ifade eder (Gündüz, v.d., 1996:70-71). Divan'da H. Muhammed'le ilgili değinilen büyük mucizelerinden biri de "İsrâ" ve "Mirâç" hadiseleridir. Bir mi'râciyede, na't şeklindeki

iki kasidede ve bir gazelde ele alınan Miraç hadisesi⁹⁶; “şeb-i mirâç, mirâc-ı şeb, leyletü'l-isrâ” gibi terkiplerle zikredilir. Beyitlerde Hz. Muhammed’in peygamberliğinin en büyük mucizelerinden biri oluşu ve Allah’a yaklaşması, gece vakti gerçekleşmesi, Cebrâil’in rehberliğinde olması gibi hususlarla söz konusu edilir.

Mirâç-Ümmü Hânî bint Ebî Tâlib

Ümmühani, hadis rivayet eden kadın sahabelerdendir. Hz. Muhammed’in amcasının kızı, Hz. Ali’nin kız kardeşidir (El-Askalânî, 2008: 537). Hz. Muhammed’in semâvî yolculuğu olan Miraç, bir gece amcasının kızı Ümmühânî’nin evindeyken uyku ve uyanıklık halinde gerçekleşir⁹⁷. Ümmühani’nin evinin Hz. Muhammed’in Miraç yolculuğunun başlangıç yeri olması vesilesiyle safa bulduğu ifade edilir:

Kurup bir gice ayş-ı câvidânî

Safâ bulmuşdı beyt-i Ümmühânî

(H 2^a, M. 4/1)

Mirâç-Cebrâil

O gece semada kendisine kılavuzluk edecek olan Cebrail’in binlerce müjdeyle geldiğine işaret edilir:

O şeb kim bin beşâret itdi ta’cîl

Nesîm-i subh gibi irdi Cibrîl

(H 2^a, M. 4/6)

Mirâç-Burâk

Burâk, Hz. Muhammed’i Mirâç gecesinde taşıdığı rivayet edilen bineğin adıdır (Uzun, 1992:6/417). Beyitlerde cennette oluşu ve Miraç gecesini vesilesiyle zikredilir.

Cennet unsurlarının konu edildiği bir beyitte sabah rüzgârı, Burak’a teşbih edilir (K.19/7). Hızlı oluşu ile rüzgâr olarak tasavvur edilen Burak, Miraç gecesinde Hz. Muhammed’i taşıması hadisesiyle ele alınır (M.4/14). Arşta yapılan bu yolculuğun Burak adlı binekle gerçekleştirildiği ifade edilir (M.4/11-14). Miraç gecesinde Hz. Muhammed’e gönderilen Burak, mücevherden eğerlerle süslü olarak ifade edilir:

⁹⁶ Bkz. M.4; G.673/2; K.4/15.

⁹⁷ Bkz. M.4.

Çekildi bir Burâk ol şâha ol hîn

Murassa‘ hem-licâm u zîn ü zerrîn (H 2^a, M.4 /11)

Mirâç-Melekler

Miraç gecesinde Allah; Hz. Muhammed’in ayağının altına arşı yayar. Arştaki melekler de ona hizmet ederler:

Melâik oldı huddâmun şeb-i Mi‘râcda Hâlik

Mübârek pâyüne ferş eyledi arş-ı mu‘allâyı (H 225^b, G. 673/2)

Mirâç-Sidretü’l Müntehâ

Hz. Muhammed, Miraç yolculuğu sırasında Cebrail tarafından arşın sağ yanında bulunan Sidretü’l-Müntehâ denilen bir mekâna kadar götürülür (Gündüz, v.d., 1996: 87-103). Sidre; uzunluğu bakımından ele alındığında Tûbâ ağacı ile birlikte anılır (G.13/3). Bir beyitte Manisa şehrinin camilerinin minberleri yüceliği itibarıyla sidreye teşbih edilir:

Olupdur kürsleri arşa mu‘allâ

Hemân minberleridür sidre gûyâ (H 236^a, M. 9/11)

Sidre, “müntehâ” kelimesiyle birlikte kullanıldığında sevgilinin boyu için benzetme unsuru olur (G.348/1). Cebrail’in makamı oluşunun telmih edildiği bir beyitte sevgilinin uzun boyunun sidreyi andırdığı belirtilir:

Sanurlar sidre üzre şehper-i Cibrîldür Ulvî

Görenler kâkül-i miskîn ile kadd-i hırâmânı (H 222^a, G. 657/5)

Mirâç-Gece

Hz. Muhammed’in bir gece göğe yükselerek gerçekleştirdiği Miraç gecesi yolculuğunun, peygamberlik mucizelerinden olduğu belirtilir:

Bu mu‘cize yetmez mi ki mi‘râc şebinde

Bir lahzada tayy oluna meydân-ı risâlet (H 26^b, K. 4/15)

Bazı beyitlerde kara rengi dolayısıyla saç-Miraç gecesi ilgisi kurulur. Birçok ilahî sırrı ve hikmeti barındıran İsrâ gecesinin sırrının, saçlarda gizlendiği düşünülür (G.457/1).

Hz. Muhammed'le ilgili bir beyitte yüz için dolunay tasavvuru yapıldığında saç için Miraç gecesi benzetmesi yapılır. Beyitte Miraç gecesi, hem rengi hem de kutsallığı ile ele alınır:

Ey turre-i ruhsâr ile bedr-i şeb-i mi'râc

Ey garra-i dîdâr ile tigrâ-yı misâlât (H 25^b, K. 3/12)

Hz. Muhammed-Fizikî Özellikleri

Divan'da Hz. Muhammed, sadece ahlakıyla değil; fizikî vasıflarıyla da benzetmelere konu olmuştur. Servi boyu kıyamet, beni fülful, dudakları Kevser, kaşları yay, yanağı parlak oluşu ile ele alınır (G.336/4; G.336/7; M.3/11). Yüzü, âlemi aydınlatan güneş gibi parlak; kaşları, hilâli utandıracak kadar düzgün olarak tasavvur edilir:

Âfitâb-ı âlem-ârâdur cemâli Ahmedün

Ta'n ider mâh-ı neve kaşı hilâli Ahmedün (H 152^b, G. 336/1)

Hz. Muhammed bir nur olduğu için gölgesinin yere düşmediği rivayet edilir (Suyûtî, 1994: 129-130). Allah, O'nu gölgesiz yarattığı için gölgesinin yere düşmediğine değinilir:

Letâfetde nihâl-i kâmetün rûh oldı anunçün

Hudâ halk eylemişdür sâyesiz ol nahl-i bâlâyı (H 225^b, G. 673/2)

Toprak; Hz. Muhammed'in ayağının tozunu öptüğü anda feleğin başına şeref tacı olacağı belirtilir:

Ayağı tozı bûs eylese hâk

Olur ol demde tâc-ı fark eflâk (H 1^b, M. 3/12)

Hz. Muhammed'in ayakkabısında bulunan iki kayış (İbnü'l Cevzi, 1992: 470), bir beyitte telmihle ele alınır. Can ve gönül ipliği, tüm âlemin serverinin papuçlarına kayış olarak tasavvur edilir:

Be-kadr ü hürmet-i na'leyn-i server-i sakaleyn

Ki niçe rişte-i cân u dil oldı ana şîrâk (H 50^a, K. 21/15)

H.z. Muhammed-Ebû Cehil

Ebû Cehil, H.z. Muhammed'le hiç anlaşamayan ve O'nun tarafından "Asrımızın Firavunu" olarak nitelendirilen biridir (Hamidullah, 1986: 6/212-213). İki beyitte konu edilen Ebû Cehil, H.z. Muhammed'in düşmanı olması nedeniyle rakibe teşbih edilir (M.11/182):

Bû Cehl ile hem-dem ola mı Ahmed-i Muhtâr

Ağyâra yakın olma meded kendüni sakın (H 189^a, G. 506/4)

H.z. Muhammed-Ebû Leheb

H.z. Muhammed'in amcası olan Ebû Leheb, baş düşmanlarından (Hamidullah, 1986: 6/212). H.z. Muhammed'le bir beyitte zikredilen Ebû Leheb, rakip için benzetilen olur:

Görenler yâri ağyâr ile dirler

Biri Ahmed birisi Bû Lehebdür (H 244^a, Matla 45/1)

1.1.6. Dört Halife (Çâr-yâr)

Hulefâ-yı Râşidin⁹⁸ de denilen "Dört Halife" H.z. Ebû Bekir, H.z. Ömer, H.z. Osman, H.z. Ali Divân'da hem isim hem de temsil ettikleri özelliklerle zikredilir. Şeriat köşkünün dört direği olan dört halife ile bu köşkün güçlendiği ifade edilir (M.6/34). Her biri güzel, iyi özelliklere sahip olup bu özellikleriyle memdûh için benzetme unsuru olurlar. Sultan Selim; sadâkatte Ebû Bekir, heybette Ömer, fesâhatte Osmân, yiğitlikte Ali olarak teşbih edilir:

Sadâkatle mehâbetle fesâhatle şecâatle

Şehâ sensin Ebû Bekr ü Ömer Osmân u hem Haydar (H 32^b, K. 8/31)

Büyük bir saltanata sahip olan Osmanlı hükümdarlarının Allah'ın kudreti karşısında aciz kullar olduğunu söyleyen şair, dört halifeden H.z. Ebû Bekir'in ve H.z. Osmân'ın adıyla yemin eder:

Be-hakk-ı hazret-i Bû Bekr ü Osmân

Kemîne kullarundur Âl-i Osmân (H 1^b, M. 2/25)

⁹⁸ Bkz. Ahmet Cevdet Paşa (1994), *Kıyas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulefa*, Bedir Yayınları, İstanbul.

1.1.6.1. Hz. Ebû Bekir

Dört halifenin birincisi olan Hz. Ebûbekir, ilk Müslümanlardandır (Şarâvî, 2012:19). Hz. Muhammed'i ilk tasdik edenlerden biri olması dolayısıyla “çok samimi, çok sâdık” anlamlarına gelen “Sıddîk” lakabı, Hz. Muhammed tarafından kendisine verilmiştir (Delice, 1999: 171). Beyitlerde sadâkat vasfının yanında Hz. Muhammed'e mağara arkadaşı olması vesilesiyle “mağara dostu⁹⁹” anlamına gelen ‘yâr-ı gâr’ ismiyle de telmihen zikredilir (M.6/4; M.6/5; K.5/19; Msm.14/2; Msm.27/4). Şairi bela mağarasında yalnız bırakmayan tek vefalı dostunun elem olduğunu belirtir:

Beni kehf-i belâda sanmasun ashâb-ı gam tenhâ
Elem dirler cihânda Ulviyâ bir yâr-ı gârüm var (H 122^a, G. 150/5)

1.1.6.2. Hz. Ali

Dört büyük halifenin sonuncusu olan Hz. Ali, Hz. Muhammed'in peygamberliğine ilk iman edenlerdendir (Fığlalı, 1989: 2/371.)

Hz. Ali; ilim, fazilet, kahramanlık, mürüvvet ve fütüvvet sahibi olup çok sayıda unvan ve vasıflarla anılır. Şiirlerde devlet adamı, din büyüğü, engin ilim sahibi, İslâm cengâveri, mutasavvıfların piri olarak yer alır (Akkuş, 2000: 10-11). Divan'da fizikî ve ahlakî özellikleri, cesareti, cömertliği, ilmi, oğlu Hüseyin'in ve kendisinin şehâdeti, sâdık kölesi Kanber, ucu çatallı kılıcı Zülfikâr, atı Düldül ile telmih edilir.

Hz. Ali-Kahramanlığı

Padişahın kahramanlıklarının övüldüğü bir beyitte memduh, Hz. Ali'nin cesaret ve ahlakıyla teşbih edilir. Esedullah sıfatının hatırlatıldığı beyitte padişah; Hz. Ali yaratılışlı, aslan heybetli olarak vasıflandırılır (K.8/30). O, savaşta yiğitliği ile kılıç; söz meydanında ilmiyle kalem gücüne sahiptir. Padişah, Hz. Ali gibi kılıç kullanır; kılıcı Zülfikâr, kendisi Haydar'dır. İki ucu çatallı Zülfikâr'ın telmih edildiği beyitte padişahın yiğitlik ve ilim kılıcına sahip olduğuna değinilir:

Kalem ü tîg ile sen Hayder-i Kerrâr oldun
Zülfekâr oldu elünde [dahı] tîg ile kalem (H 40^a, K. 14/18)

⁹⁹ Bkz. Tevbe, 9/40.

Hz. Ali-Kanber, Hz. Ali-Düldül

Kanber, Hz. Ali'nin kölesidir. Ona sadakati ve sevgisi ile bilinir (Levend, 1984: 155). Hz. Ali'nin yiğitliğinin ve cömertliğinin söz konusu edildiği bir beyitte atı Düldül ile kölesi Kanber konu edilir. Yiğitlik atına binen şair, Hz. Ali gibi ihsanda bulunursa âlemi kendisine köle edeceğini düşünür (G.42/5). Âşığın Ali bakışlı ve aslan sineli sevgili tarafından terk edilmesi, bağrını yaralar. Hz. Ali sevgili için, sadık kölesi de âşık için benzetme unsuru olur:

Bendesin terk eyleyüp hûn itdi bagrum nâfeveş
Ol Alî bakışlu âhû gözlü aslan sînelü (H 194^a, G. 528/2)

Hz. Ali'nin cömertliğine işaret edilen bir beyitte Kanber, köle anlamıyla ele alınır:

Süvâr oldun mürüvvet Düldüline Ulviyâ çün kim
Alîlik eyle âlem Kanber-i ihsânun olsun hep (H 99^a, G. 42/5)

Hz. Ali-Sâkî-i Kevser

Divan'da yer verilen lakaplarından biri de "sâkî-i Kevser"dir. İlmiyle ve faziletleriyle pek çok şeyin menba'ı olan Hz. Ali, Kevser havuzunun sâkîsi olarak telmih edilir:

Bezm-i mey içre zülâl-i la'lüni nûş eylesem
Gûyiyâ cennetde sunar sâkî-i kevser kadeh (H 105^a, G. 70/4)

Hz. Ali-Şehâdeti

Beyitlerde mevzu edilen diğer bir husus da İbn Mülcem (Bkz. İlgili Madde) tarafından şehit edilişi üzerinedir (M.1/22). Mersiyede memduhun kılıçla şehit edilişi dile getirilirken Hz. Ali ve oğlunun şehadeti hadiselerine telmih yapılır (Msm.3/2). Şair, Ali isimli şahsın övgüsünde Hz. Ali'nin kabrinin Necef'te bulunması hususunu tevriyeli olarak ele alır:

Yâ Alî diyü mezârumdan kopar feryâd u âh
Mesnedüm kılsa ziyâret Ulviyâ Sultân Alî (H 149^a, G. 649/3)

1.1.7. Ehl-i Beyt

Âl-i Nebî ve Âl-i Muhammed tabirleriyle Hz. Muhammed'in ehl-i beyti yani aile fertleri kastedilir. Divan'da ehl-i beytten Hz. Ali, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin çeşitli vesilelerle zikredilir.

Hz. Muhammed'in güle teşbih edilen yanağı görüldüğünde ümmetinin O'na ve ehl-i beytine salavât ifade edilir:

Vir ümmeti isen salavât Âl-i Ahmede
Olsa ayân ruhları Âl-i Muhammedün (H 149^a, G. 318/3)

1.1.7.1. Ehl-i Beyt-Hz. Ali

Hz. Muhammed ve O'nun himayesinde yetişen ehl-i beyti Hz. Ali, birbirine gönülden bağlıdır. Gül ve onun yeşil yaprakları, Hz. Muhammed ve Hz. Ali'yi hatırlatır. Gül, Hz. Muhammed'in sembolü; yaprakları ise Hz. Ali'nin atı Döldül olarak telakki edilir:

Ey gönül Âl-i Nebîdür kıl nazar her dem güle
Berg-i sebz-i yâre benzer Hayder ile Döldüle (H 81^b, Msm. 31/1)

1.1.7.2. Ehl-i Beyt-Hz. Hasan

Hz. Muhammed'in torunu Hz. Hasan, memduhun vasıflarının övgüsünde benzetme unsuru olur (K.8/30, Trh.2/1; Trh.4/1). Bir gazelde Kerbela'da susuz bırakılmalarına değinilir (G.378/5) Kardeşi Hz. Hüseyin ile birlikte admın geçtiği bir beyitte kullanılan "âl" kelimesi ile Hz. Hüseyin'in yanağı ve şehit oluşu tevriyeli olarak hatırlatılır:

Kırma hatdur ki yazıldı varak-ı al üzre
Ulviyâ hadd-i Hüseyin üzre olan hatt-ı hasen (H 193^a, G.525/5)

1.1.7.3. Ehl-i Beyt-Hz. Hüseyin

Divan'da hem çeşitli beyitlerde hem de "Hüseyinün" redifli bir gazelde Hz. Hüseyin zikredilir (Bkz. 314. Gazel). Hz. Hüseyin'in kaşlarının heybeti ile Allah'ın tuğrası Besmele arasında şekil yönünden ilişki kurulur (M.1/2). Beyitlerde Hz. Hüseyin, Kerbela'daki şehadeti ile zikredilir (Msm.3/2). Hz. Hüseyin'in abdalı olan âşığın; Kerbela'daki şehadeti dolayısıyla karalar giyip matem tutarak ona bağlılığını göstermesi gerektiğine değinilir:

Hüseyin-i Kerbelâ hakkı senün abdâlun olmuşdur
Karalar giyse egnüne yaraşur Ulvî-i şeydâ (H 90^b, G. 2/5)

Hz. Hüseyin, Muharrem ayında Yezid'in halifeliği zamanında şehit edilmiştir (İbn Kesir: 1994: 8/266-286). Bu hadisenin telmih edildiği bir beyitte Muharrem, Hüseyin ve Yezid kelimeleri birlikte kullanılır. Hüseyin, sevgiliyi; Yezid (Bkz. Yezid) ise rakibi temsil eder (G.624/2).

1.1.8. Sahâbe (Ashâb), Tâbiîn

Sahabe, Hz. Muhammed'i gören ve sohbetinde bulunan dostlarıdır (El-Askalânî, s. 17-18). Beyitlerde Hz. Muhammed'in sohbetinde bulunmaları vesilesi ile anılır. Hz. Muhammed'in ashabına söylediği sözleri diriltici özelliği bulunan sabah rüzgârının açtığı güle teşbih edilir:

Takrîr-i ehâdis idüp ashâba dehânun
Açıldı sabâdan gül-i handân-ı risâlet (H 26^b, K. 4/3)

1.1.8.1. Bilâl el-Habeşî

Hz. Muhammed'in yanından ayrılmayıp tüm savaflara katılan ilk müezzindir (El-Askalânî, 2008: 192).

Beyitlerde Bilâl; ezan okuması ve siyahî oluşu ile ele alınır. Bilâl, siyahî oluşu dolayısıyla yanaktaki ben olarak teşbih edilir (M.11/127). Hicret öncesi müşriklerin saldırılarından korunmak için kuyularda ezan okuması ile konu edildiği bir beyitte sevgilinin çenesindeki ben, kuyularda ezan okuyan Bilâl'i andırmaktadır:

Hâl-i müşgînün zenehdânında ey mihrâb-ı dil
Dir gören gûyâ ki çâh içre ezân okur Bilâl (H 158^b, G. 364/4)

1.1.8.2. Cafer bin Ebu Tâlib (Câfer-i Tayyâr)

Hz. Muhammed'in amcasının oğlu ve Hz. Ali'nin kardeşidir. Savaflta iki kolu kesilip şehit edilmiştir. Hz. Muhammed, Allah'ın ona iki kanat verdiğini ve onu cennette meleklerle uçarken gördüğünü söylemiştir (El-Askalânî, s. 198-200).

Divan'da bir beyitte "Tayyâr" lakabına telmih yapılır. Sevgilinin yüksekte uçması âşığa ilgisiz davranması ile ilgilidir. Sevgili, âşığa yaptığı nazıyla yüksekte uçan bir kuşa ve Cafer-i Tayyâr'a benzetilir. Ayrıca "dem" kelimesini kan anlamına işaret edilir:

Hümâveş yüksek uçar ol dil-âver
Hem-ân-dem Ca'fer-i Tayyâra benzer (H 239^b, M. 11/138)

1.1.8.3. Hassân Bin Sâbit

Hz. Peygamber'in şairi olarak tanınan sahabîdir. Şiirleriyle Hz. Muhammed'i, ashabını ve İslâm dinini müşriklerin hicivlerine karşı savunmuştur (Elmalı, 1997: 16/399).

Divan'da Hassan bin Sâbit, şairlik yönüyle ele alınmıştır. Bir beyitte Hasan, Cahiliye Dönemi'nde en beğenilen şiirlerin Kâbe'ye asılması hususuyla anılır (G.80/5). Ulvî, kendisini güzel söz söylemede cihanın Hasan'ı olarak nitelendirir (G.80/5):

Belâgatle cihânun Ulviyâ Hassâniyam ammâ

Görüp hâl-i melâlüm şefkat eyler bir zahîrüm yok (H 146^b, G. 303/5)

Şair, Hasan'dan ve devrin büyük şairlerinden güzel söz söyleyişi bakımından üstün olduğunu ifade eder:

Kelâmum iltifâta Ulviyâ düşseydi ger mazhar

Unutdurmag olurdu zümre-i irfâna Hassânı (H 52^b, K. 23/20)

Dişün vasfiyla Ulvînün görüp nazm-ı dürer-bârın

Nice Hassân-ı vakt olan kulak çekdi idüp tahsîn (H 180^b, G. 465/5)

1.1.8.4. Sa'd b. Ebî Vakkâs

Cennetle müjdelenen on kişiden biri olan Ebu Vakkas, Allah yolunda ilk ok atan kimsedir (El-Askalânî, s. 103-104).

Ebu Vakkas, "Tîr ü Kemân" başlıklı bir kasidede okçuluğu ile anılır. Memduh övülürken Vakkas'la karşılaştırılır. Ok ve yay kullanımıyla Vakkas'tan daha usta olduğu belirtilir (K.13/32):

Getirüp kuvvet-i bâzûya kemânun çeksen

Tîr-i Vakkâs idemez tîrüne mânend-i kırân (H 39^a, K. 13/25)

1.1.9. Kazâ ve Kader

Kader; Allah'ın ezelden ebede kadar olmuş ve olacak şeylerin zamanını, mekânını, sıfatlarını, her türlü özelliklerini bilip ezelde takdir etmesidir. Kaza ise Allah'ın olacak her şeyi ezelde takdir ile yaratmasıdır (Keskin, 1997: 63-114).

Beyitlerde kaza ve kader terimleri “*sehm-i kazâ, tîg-ı kazâ, tîr-i kazâ, cellâd-ı kazâ, çevgân-ı kazâ, güzer-gâh-i kazâ, nerrâd-ı kazâ, Dâver-i hükm ü kazâ, kazâ-yı aşk, tîg-ı kader, kavş-i kader*” gibi terkiplerle ele alınır.

Divan’da kaza ve kader kelimeleri genellikle ok, yay, kılıç gibi savaş aletleriyle kullanılır. Kader, yaya (Msm.2/1); kaza, oka (G.224/2) teşbih edilir. Bu oklardan canını sakınan âşığın kazaya göğsünü siper ettiği belirtilir (G.116/6). Âşık, sinisini kaza okuna siper ettiği için bela yağmurlarından çekinmediğini ifade eder:

Ko yağsun turmasun bârân-ı mihnet

Siperdür sînemüz tîr-i kazâyâ

(H 213^b, G. 620/5)

İlahî bir kalemle yazıldığına inanılan “Levh-i Mahfûz”, kâinatta meydana gelecek tüm olayların kayıtlı olduğu bir kitaptır (Yavuz, 2003: 27/151). Beyitlerde “Levh-i Mahfûz”, kaderle bağlantılı olarak ele alınır. Allah’ın ezelde takdiridir (K.14/32; G.245/3). Âşığın kara yazısının Allah’ın kudretiyle yazıldığı belirtilir (G.600/7). Kalemın yazdığını kaza kılıcının yerine getirdiği ifade edilir (K.14/9). Allah, kaza hükmünün sultanıdır (G.534/4). Başa gelen her şeyin Allah’ın takdiri olduğunu bilen şair, bu durumdan şikâyetçi olmaz; kadere teslimiyet gösterir:

Şekvâ ide mi sâdık olan derd ü belâdan

Başâ ne ki gelürse gelür cümle Hudâdan

(H 88^a, Msm. 42/4)

Ser-kalem başâ ne yazdıysa gelür tîg-ı kazâ

Başumı yarsa misâl-ı kalem ol tîg ne gam

(H 39^b, K. 14/7)

Beyitlerde kaza kelimesi çoğunlukla “beklenmedik bela” anlamı kastedilerek kullanılır (G.677/2). Aşkî birdenbire gelen bir bela olarak tasavvur eden âşık (Msm.45/4), sevgilinin rakiplerle yakınlaşmasının bela getireceğini düşünür (Msm.25/4). Sevgilinin, rakipleri kendisinden uzaklaştırmasını beladan kurtulmak olarak ifade eder (G.31/5). Olumsuz şeyler yaşayan şair, kendisini bela yeri olarak görür:

Güzer-gâh-ı kazâyum bana ugrar

Atılsa her kaçan seng-i havâdis

(H 102^b, G. 59/2)

Göklerin dönmesinin insan talihine etkisi olduğu inancı dolayısıyla felekten şikâyet edilir. Beyitlerde “asmânî” kelimesi ile bu görüşe işaret edilir. Âşığın çektiği sıkıntıların felekten olduğu düşünülür (G.8/4). Sevgilinin gamzesinden gelen kaza oklarının hükmünün felekten geldiği belirtilir (G.30/1):

Âh kim zülfün belâsı nâ-gehânîdür bana
Nâvek-i gamzen kazâsı âsumânîdür bana (H 96^b, G. 30/1)

Baht kelimesi ile birlikte anılan kaza, yanına kılıç takan bir cellada benzetilir (Msm.2/1). Bir beyitte ise âşığın canı üstüne zar atan tavla oyuncusuna benzetilir (G.462/4). Çevgâna benzetildiğinde savaş meydanında birçok kelleyi topa çevirdiği, kan dökücü özelliği bulunduğu ifade edilir (Msm.37/4). Aşk meydanında kaza çevgânı tarafından çok hırpalandığını belirten şair; “yerden yere çalmak” deyimini kullanır:

Meydân-ı mahabbetde seyir eyleyeli tûb
Çevgân-ı kazâ Ulvîyi yirden yire çaldı (H 225^a, G. 670/5)

Kaza kelimesi bazı beyitlerde “telâfi etmek” anlamında da kullanılır. Âşığın vuslata erdiğinde daha kayıp günlerini telâfi etmeden tekrar ayrılığa düştüğü konu edilir (Msm.22/3). Bahar mevsiminde yeşilliklerin ortaya çıkması, bahçenin verdiği kayıpları telafi etmesi gereği olarak düşünülür:

Nev-bahâr irdi çemen arz eyledi dârâtını
Bâğda her gün kazâ itmek gerek mâfâtını (H 86^a, Msm. 38/5)

1.1.10. Âhiret ve İlgili Kavramlar

1.1.10.1. Âhiret

Ahiret; dünya hayatını takip eden, ona benzeyen yönleri olduğu kadar daha değişik ve ölümsüz bir hayattan ebediyet âlemine ait çeşitli safhalardan, hallerden ibaret olarak tanımlanır (Topaloğlu vd., 1998:271).

Divan’da “âlem-i ukbâ, cânib-i ukbâ, zevk-i ukbâ, râh-ı ukbâ, azm-ı bekâ, dâr-ı bekâ, gülzâr-ı bekâ” gibi ifadelerle zikredilen ahiret kavramı, İslamî inançlar çerçevesinde ele alınmıştır. Daha çok “dünya” kelimesi ile birlikte kullanılır. Ulvî, bu dünyanın geçiciliğine dikkat çekerek gerçek ve ebedî hayatın ahiret hayatı olduğunu söyler (G.67/3). Ahiret; ölümden sonra kavuşulan ebedî bir mekândır (Msm.1/3; Msm.3/4;

Msm.4/1; Msm.4/3). Şair; ruh kuşunun uçacağı bir gül bahçesi olarak tasavvur eder. Geçici oluşuyla dünya için “mekân” ifadesi kullanılır:

Murg-ı rûh uça bekâ gülzârına Ulvî n’ola

Lâ-mekân olmak diler gönlüm mekânı neyleyin (H 192^b, G. 522/5)

Şaire göre bu dünya geçici olduğu için önemsenmemeli; asıl mekân olan ahiret âlemi düşünülmelidir (Msm.2/5; Msm.7/3). Ahiret hayatının zevkini tatmak için dünyanın gamını çekmek gerektiği belirtilir (G.589/4). Fani dünyada yolcu olan şairin asıl düşüncesinin ahiret âlemi olduğu ifade edilir:

Cânib-i ukbâyadur azmüm inâyet kıl bana

Bir müsâfir hastenem yâ Rab ri’âyet kıl bana (H 93^a, G. 16/1)

Kimi insanların hırsla sultanlığına talip olduğunu kimilerinin de gerçek âleme kavuşmayı istediğine değinilir (Msm.22/4). Tüm canlıların vakti geldiğinde gideceği yer olan ahiretin, Hz. Muhammed’in de tercih ettiği ebedî bir âlem olduğu belirtilir (Msm.1/4). Herkesin sonunda varacağı yer, ahiret âlemidir. Dünya ise insanı alçaklığa düşüren yer olarak ifade edilir:

Herkesün menzili Ulvî bilürüz ukbâdur

Bizi bu hâk-i mezelletde koyan dünyâdur (H 63^b, Msm. 6/6)

Âşık için asıl gaye sevgilidir. Sevgilinin âşığa dünya ve ahireti unutturduğuna işaret edilir:

Kâmetün Tûbâ lebün Kevser yüzün bâğ-ı ni’am

Sensin ey rûh-ı revân dünye vü ukbâdan garaz (H 136^b, G. 261/3)

1.1.10.2. Kıyâmet

“Kalkmak, ayaklanmak, doğrulmak ve dirilmek” gibi sözlük anlamları bulunan kıyamet, helâk olan şeylerin yeniden diriltiyle mahşere doğru yönelmesi olarak tanımlanır (Gölcük ve Toprak, 1988: 372). Divan’da kıyamet mefhumu “*rûz-ı kıyâmet, rûz-ı mahşer, arsa-i mahşer, seher-i haşr*” gibi isimlerle zikredilir.

Kıyâmet-Toplanma

Kıyamet, genellikle “mahşer” ve “haşr” kelimeleriyle birlikte kullanılır. Beyitlerde “haşr” kelimesi “dek, degin” gibi edatlarla kullanılarak bir şeyin devamlılığını, süresini ifade eder.¹⁰⁰ Bir beyitte memduhun ölümüne duyulan üzüntünün haşre kadar süreceği dile getirilir (Msm.6/1). Âşığın ağlama ve yalvarmaları haşre kadar sürse de sevgilinin ona asla merhamet etmeyeceği belirtilir:

Haşre dek ağlasam ol yâr terahhum kılmaz

Dâmen-i lutf ile gözyaşını hergiz silmez (H 126^b, G. 210/1)

Beyitlerde “haşr” kelimesi; ölen memduhun huri ve gılmanla beraber olması (Msm.4/5), mahşerde herkesin toplanması, bir arada olması (K.21/39; G.586/6), âşığın sevgiliyle beraber olmak istemesi (G.322/5) anlamlarında ifade edilirken “toplanmak” manasıyla kullanılır. Bir başka beyitte ise sözlük anlamıyla ilgili bir durumu işaret eder:

Her ki şemşîründen ey meh nûş ider bir cür‘a kim

Şöyle mest olur uyanmaz haşr olunca hâbdan (H 176^b, G.447/4)

Âşık; sevgiliden ayrı olmanın, sıkıntı ve zorlukları olan mahşer gününden bir farkı olmadığını düşünür (G.514/3). Kıyamet boylu sevgili, bir araya gelme hususunda âşığa zorluk çıkarmaktadır. Şair, istifham sanatıyla sevgiliye seslenerek sürekli vuslatı ertelemesinin neden olduğunu sormakla, eninde sonunda kıyamet olacağını söylemektedir:

Vuslat olmaz mı müyesser rûz-ı mahşer yok midür

Hey kıyâmet ney ki bilsem bunca ferdâdan garaz (H 137^a, G. 261/4)

Kıyâmet-Alâmetleri

Kıyamet, bazı beyitlerde âşık ve sevgili ile ilgili hususların anlatılmasında ele alınır. Âşık için sevgilinin uzun boyu kıyamet olarak ifade edilir (G.380/12; G.402/2; M.11/177). Sevgilinin boyu, verdiği karışıklık dolayısıyla kıyametle ilişkilendirilir; kıyamet alametlerinden biri sayılır:

Gülşen-i ömrinde Ulvînün nihâli tâzedür

Kâmetün olsa aceb midür kıyâmetden nişân (H 182^a, G. 472/5)

¹⁰⁰ Bkz. K.17/45; K.24/20; Msm.2/2; G.122/2; G.155/1; G.337/4; G.391/6; G.394/2.

Kıyamet kopmadan önce büyük felaketler, afetler ortaya çıkar. Güzelliği ile afet olan sevgilinin gelişiyile kıyameti başlattığı; ortalığı karıştırdığı hayal edilir (M.11/183). Âşığın âh rüzgârının vücut ülkesini sarsması, kıyamet alâmetlerinden olan şiddetli rüzgârların esmesiyle ilgi kurularak ifade edilir:

Meger var ise eşrât-ı kıyâmetden alâmet var

Dem-â-dem âhumun bâdı vücûdum kişverin sarsar (H 114^a, G. 112/4)

Kıyamet başladığında yer yarılr¹⁰¹, gökteki yıldızlar düşmeye başlar.¹⁰² Sevgilinin dert verip gözyaşı döktüren boyunun, âşığın yüreğini yaraladığı zikredilir. Bu durum, kıyamet koştığında yerin yarılması ve yıldızların düşmesi hadisesiyle ilişkilendirilir:

N'ola yaşlar döküp kaddün gam ile sîne-çâk olsam

Kıyâmet kopıcak yir yarılr gökden düşer kevkeb (H 98^b, G. 40/5)

Sâkînin boyunu gören kadehin, kıyametin başladığını düşünüp damlalarını yere saçtığı ifade edilirken kıyamette yıldızların döküleceği hadisesine işaret edilir:

Göriccek kâmet-i sâkîyi kıyâmet sandı

Cür'adan dökdi yire bir nice ahter sâgar (H 35^b, K. 11/4)

Kıyâmet-Sûr

Şair, yaşadığı sıkıntıları anlatırken kıyamet gününün hadiselerine telmihte bulunur (K.27/15). Kıyamet; İsrâfil adlı meleğin sûra üflemesiyle gerçekleşecektir (Bkz. İsrâfil). O gün birbirine karışan canlılar, sûrun üflenmesiyle akın akın bir araya gelecektir¹⁰³. Memduhün sünnet eğlencesindeki çalgı sesleri, kalabalık insan gürültüleri şaire dünyadaki kıyameti gösterir (K.17/29). Kıyamet vaktine “haşr, nişûr, nüfus” gibi kelimelerle çağrışımında bulunulur:

Vüzerâ vü ulemâ vü ümerâ cümle nüfus

Haşr olup bir yire geldi nitekim vakt-i nüşûr (H 44^b, K.17/30)

¹⁰¹ Bkz. Kur'ân, Kaf, 50/44; Zilzal, 99/2.

¹⁰² Bkz. Kur'ân, İnfîtâr, 82/2.

¹⁰³ Bkz. Kur'ân, Yasin, 36/51-53.

Kıyâmet-Sorgu

Kıyamet günü herkes hesaba çekilecektir.¹⁰⁴ Şair, güneşin kavurarak yaktığı hesap gününde memduha duada bulunur (Trh.13/2) Âşık; kendisine bu dünyada eziyet eden, azap veren sevgiliden kıyamet gününde hesap sormak ister (M.11[G/3]; G.401/3). Bir beyitte ise serviye teşbih edilen sevgilinin kıyamette hatırının incinmemesi için ona ahiret hakkını helal ettiğini belirtir. Sevgilinin servi yürüyüşlü olması uzun boyu dolayısıyladır ve âşığa çektirdikleri dolayısıyla kıyamete işaret eder:

Ben ol serv-i revâna âhiret hakkın helâl itdüm
Kıyâmetde dahı rencide-hâtır olmasun benden (H 186^a, G. 491/2)

Kıyâmet-Şefaât

Kıyamet günü müminler önce Allah'tan şefaât dileyebileceklerdir.¹⁰⁵ Şair, ölen memduhun ailesi için Allah'ın kıyamet günü şefaât etmesini diler (Msm.6/6). Mahşer günü Hz. Muhammed, ümmeti için şefaatte bulunacaktır. Şair, Hz. Muhammed'in memduha mahşerde şefaâtçi olmasını diler (Msm.2/5; Msm.7/5). (bkz. Hz. Muhammed).

Kıyâmet-Zorlukları

Beyitlerde kullanılan “kıyâmet koparmak”, “kıyâmet kopmak” gibi deyimler, sevgilinin zulmünün tesirini anlatmak için kullanılır (G.598/1; M.9/67). Âşığın başına sevgiliden gelen darbeler, etkisiyle kıyametle ilişkilendirilir. Beyitte kullanılan “kıyâmet kopmak” şeklindeki deyimle “büyük bir sıkıntıyla yüz yüze gelmek” anlamı kastedilir:

Urdı tıgun hışm ile ol serv-kâmet başuma
Şöyle sandum kim hemân kopdı kıyâmet başuma (H 209^a, G. 600/1)

1.1.10.3. Cennet

Cennet; bütün dini inanışlara göre inananların ölümden sonra ebedî mutluluk içinde yaşayacakları yerin ismidir. Cehennem teriminin karşısında kullanılarak ahiret hayatının mükafat boyutunu ifade eder (Kara, 2002: 51-116).

¹⁰⁴ Bkz. Kur'an, İbrahim, 14/51.

¹⁰⁵ Bkz. Taha, 20/109. “O gün, Rahmân'ın izin verdiği ve sözünden razı olduğu kimseden başkasının şefaati fayda vermez.”

Cennet mefhumu, Divan'da “*gülcâr-ı cinân, bâğ-ı cinân, gülşen-i cinân, gülistân-ı cinân, çemenzâr-ı cinân, hûr-ı cinân, nahl-ı cinân, cinân bağı, bâğ-ı İrem, nihâl-i İrem, bâğ-ı cennet, cennet bağı, gülşen-i cennet, gül-i cennet, şâh-ı gül-i cennet-i a'lâ, cennet-i şühedâ, cennet-i kûy, firdevs-i kevser, dâire-i havz-ı riyâz-ı cinân*” gibi ifadelerle ele alınır.

“Sevgilinin güzelliği, vuslatı, bulunduğu yer, Hz. Âdem'in mekânı, baharda yeryüzünün canlanması ve güzelleşmesi, şairin gördüğü güzellikler, memduhun öldükten sonrası için yapılan dualarda makamı, içindeki güzellikler; köşkler, ırmaklar, güzel hava, huri, gılman, Kevser” gibi unsurlar ile söz konusu edilir.

Cennet-Bahâr

Beyitlerde yapılan cennetle ilgili teşbihlerden biri, baharın yaşanması hususudur. Cennette bahçeler¹⁰⁶, durmadan akan sular¹⁰⁷ bulunur; her yer alabildiğine yeşildir¹⁰⁸. Daima bahar mevsimi yaşanır; hazan mevsimi yaşanmaz. (K.12/19). Bahar mevsiminde güzeller görünür, her yer cennete döner.¹⁰⁹ Baharın gelişiyile cennete benzeyen gül bahçesinde rüzgâr, Burak; gonca, gılman; çimenlik, cennet elbisesi; sümbül, huri olarak tasavvur edilir (K.19/7). Coşarak akan nehirler, cennet bağının suyundan bir kesit gibidir:

Fasl-ı bahâr irişdi enhâr cûşa geldi

Sular nümûne oldu bâğ-ı cinân suyundan (H 188^a, G. 501/4)

Cennet-Yeşillik

Bahar mevsimini andıran cennette dikensiz çeşitli meyveler bulunur.¹¹⁰ Cennet bahçesinde hazan ve diken bulunmaz (Msm.21/2; G.226/6). Yeşil ayva tüyleri renk ve koku bakımından cennet çayırlarına benzetilir (G.265/1). Cennetteki çayırlar gibi şairin can bahçesini tazeliği ve hoş kokularıyla güzelleştirdiği tasavvur edilir:

¹⁰⁶ Bkz. Şura, 42/22.

¹⁰⁷ Bkz. Vâkıa, 56/28.

¹⁰⁸ Bkz. Rahman, 55/64.

¹⁰⁹ İlgili beyitler için bkz. G.281/5; G.436/3; G.453/3; G.590/1.

¹¹⁰ Bkz. Kur'ân, Vâkıa, 56/28.

Cân gülşeninde Ulvî mezîd itdi hüsnini

Cennet çemenleri gibi anber-feşân-ı hat (H 137^b, G. 264/5)

Beyitlerde cennet; bahçeleri, gülleri, fidanları, çiçekleri ile konu edilir (M.1/15; K.24/2; K.14/23). Sevgili; cennet bahçesinin goncası, fidanı olarak düşünülür (G.243/1). Cennetteki gül bahçeleri daima taze ve canlıdır. Sevgilinin güzelliğinin de cennet bahçesinin gülleri gibi hep canlı olduğu, solmadığı ifade edilir:

Günden güne artarsa n'ola hüsn-i dil-ârâ

Gülzâr-ı cinânun gül-i ra'nâları solmaz (H 128^a, G. 215/2)

Cennet-Sevgilinin Kûyu

Divan'da cennetin sıkça teşbih edildiği husus; sevgilinin semti, mahallesi, bahçesi üzerinedir. Sevgilinin bulunduğu yer, güzellik açısından cennetle kıyaslanır (Msm.43/3). Rüyasında cenneti gören âşık, cennetin her yerini sevgilinin mahallesine benzeter (G.41/6). Sevgilinin mahallesi, güzelliği ile cennet bağına andırır (G.297/4; G.337/1). Sevgilinin bahçesini görmek isteğinin asıl maksadının cennet seyri olduğu belirtilir:

Bâğ-ı kûyun seyridür firdevs-i a'lâdan garaz

Pertev-i nûr-ı cemâlündür tecellâdan garaz (H 136^b, G. 261/1)

Bazı beyitlerde sevgilinin mahallesi, âşığın gözünde cennet olarak tasavvur edilir (G.357/3). Âşık; sevgilinin mahallesinde cenneti bulduğunu (G.457/2), artık cenneti istemediğini belirtir (G.3/1; G.67/2). Bir beyitte âşık, vaizin cennetle ilgili öğütlerini dinlemek istemez. Sevgilinin mahallesinin güzelliği karşısında görenlerin cenneti aramayacaklarını düşünür:

Cinânı anma vâ'iz kûy-ı dilber var iken şimdi

Hele evvel bu meydâna gelen gelsün giden gitsün (H 181^b, G. 470/4)

Ulvî, cennet anlamında eski Türkçe kelimelerden “uçmag” kelimesini de kullanır (M.1/13). Sûfinin sevgilinin kuyuna varmak istemesi, cenneti istemesi olarak ifade edilir (G.172/1). Şekilci olan zâhidin hayalinin cennet; gönül ehlinin ise asıl isteğinin sevgilinin bulunduğu bağı dolaşmak olduğu konu edilir:

Sülûkı ehl-i dilün seyr-i bâğ-ı dîdâra

Hemîşe zâhid-i huşkûn hayâli uçmakda (H 199^a, G. 552/2)

Gözyaşları ile cennet nehirleri arasında ilgi kurulan bir beyitte âşığın sevgilinin mahallesinde döktüğü gözyaşları, kaynağı cennet bahçelerinden olan Nil ve Fırat nehirlerine benzer (G.55/3). Âşık, sevgilinin mahallesindeki rakiplerin her birinin ayak izini cennet bağındaki bir güle değişmez:

Her bir segün ayağı izin kûy-ı yârdan

Bâğ-ı cinânda bin gül-i ra'nâyâ virmez (H 181^a, G. 467/4)

Cennet-Vuslat

Cennetin tasavvufî olarak ele alındığı bir beyitte âşık -sâlik- için asıl cennet, vuslat hali olarak nitelendirilir (G.74/1). Âşık, vuslatın olmadığı bir cennet bağının seyrini istemez (G.522/3). Sevgilinin olmadığı cennet bağı, âşığa cehennem olarak görünür (G.598/2). Cennet bağının ve çiçeklerinin işaret edildiği bir beyitte âşık için gül yüzlü sevgilinin bulunmadığı bir cennet bağı bile zindan gibi görünür:

Bâğ-ı cennet bana sensüz bâğ-ı zindândur bugün

Sahn-ı gülşen gül yüzünsüz beytü'l-ahzândur bugün (H 68^b, Msm. 12/5)

Cennet-Güzellikleri

Kuran'da cennette altlarından ırmaklar akan yüksek, çok güzel köşkler bulunduğu bildirilir¹¹¹. Güzellerin yaşadığı bir saraya benzetilen âşığın gönlünün giderek güzellerle dolu bir cennet haline geldiği zikredilir (K.5/6). Şair, övdüğü mekânların cennetteki yapılar gibi yüksek kemerli ve kusursuz güzellikte olduğunu ifade eder (K.17/15):

Bâreke'llâh zihî tâk-ı bülend-eyvân kim

Kasr-ı cennet gibi bir yirde bulunmaya kusûr (H 44^a, K. 17/16)

Şair, gördüğü mekânların güzelliklerini tasvir ederken cennetle kıyaslar ve teşbihte bulunur. Güzeller cennetteki huriler gibidir; Manisa şehri, güzelleri ve camileri ile cennetin bir benzeri olarak nitelendirilir¹¹². Sevgilinin bulunduğu şehri cennete teşbih etmenin hata olmadığı ifade edilir:

O şehre tan mı cennet dine her ân

Olur dîdâr-ı yâre anda imkân (H 236^b, M. 9/48)

¹¹¹ Bkz. Zümer, 39/20; Tevbe, 9/72.

¹¹² Bkz. M.9/46; M.9/49; M.9/10.

Cennet-Ebedî Mekân

Cennet mefhumunun ele alındığı bir diğer husus da *ebedî ikamet yeri*¹¹³ oluşu dolayısıyladır. Şair; tarih kıtalarından birinde, beğendiği bir yapı vesilesiyle yaptırın kişinin yerinin cennet olması için duada bulunur (Trh.6/1). Memduh için ettiği bir duada ömrünün cennet bahçeleri gibi ebedî olmasını diler¹¹⁴. Ölümüyle mekânının cennet olması duasında bulunur¹¹⁵.

Şehitlerin ruhlarının cennette olduğu¹¹⁶ hadisine telmih edildiği bir beyitte vatan toprağının şehitler cennetine döndüğü düşünülür:

Oldı cennet şühedâ askerine cây-ı vatan
Ulvînün düşmez ise n'ola dilinden bu sühan (H 65^b, Msm. 8/5)

Cennet-Hz. Âdem

Divan'da cennet, Hz Âdem'in mekânı olarak zikredilir. Hz. Âdem'in, Şeytan'a uyararak yediği bir buğday tanesi yüzünden asıl mekânı olan cennetten ayrılmak zorunda kalmasıyla ele alınır (G.399/3; G.261/2). (Bkz. Hz Âdem).

Cennet-Hûrî, Gilmân, Vildân

Huri, cennetteki erkekler için ödül olarak vadedilen beyaz tenli, siyah ve iri gözlü cennet kadınlarıdır (Kara, s. 221-225). Gilman ve vildan ise cennet ehlinin çevresinde kendilerine mahsus hizmet için dolaşan cennet hizmetçileridir¹¹⁷.

Divan'da çoğunlukla bir arada zikredilen huri ve gilman, güzellikleri ve cennetle ilgileri yönüyle ele alınır. Sevgili güzelliğiyle cennetteki hurilere ve gilmana benzetilir¹¹⁸. Sünnet düğününde sarayın cariyeleri huri, erkek hizmetçileri gilman olarak vasıflandırılır (K.17/14). Şair, bir şehrin tavsifinde huri gibi güzellerin varlıklarıyla o

¹¹³ Bkz. Mücadele, 58/22.

¹¹⁴ Bkz. K.17/48; K.18/50; K.22/23; K.20/15.

¹¹⁵ Bkz. Msm.2/5; Msm.3/4; Msm.6/6; Msm.7/5; G. 494/1.

¹¹⁶ Bkz. Tirmizi, Fedailu'l-Cihad 13/1643

¹¹⁷ Bkz. Tur, 52/24; Vakıa, 56/17-21.

¹¹⁸ Bkz. G.165/1; G.348/1; G.481/1; G.590/1; G.613/4; T.1/2; M.11[G/4].

yeri cennete çevirdiklerini ifade eder¹¹⁹. Huri güzelliğindeki sevgililerin seyri ile etraf cennete döner:

Seyre varduk bir iki dilber-i ra'nâlar ile

Döndi seyrân-gehimüz cennete havrâlar ile (H 204^b, G. 579/1)

Cennette huri ve gılmanların cennet ehli için hizmette bulunmaları, beyitlerde ele alınan diğer bir husustur. Şair, memduhun cennette huri ve gılmanla beraber olması duasında bulunur (Msm.2/5):

Hûr u gılmânıla haşr eyleye Mevlâ anı

Sahn-ı sıhhatde selâmetde ola ihvânı (H 62^b, Msm. 4/5)

Memduh öldükten sonra ona cennet makamında gılmanın ve vildanın hizmette bulunmasını ister (Msm.1/5). Hurilerin cennet makamında ona dudağının şarabını sunmalarını diler (Msm.1/5). Ölen memdûhun cennet varlıkları gibi günahsız olduğu ve cennette etrafında cennet kızlarının bulunacağı düşünülür (Msm.6/6).

Cennet-Cinân Tâvûsu

Tavus, ilâhî güzelliği yansıttığı ve görenleri hayran bırakacak güzellikte olduğu düşünüldüğünden cennet kuşu olarak da bilinir. (Ceylan, 2011: 40/184). Güzelliği ve rengârenk tüyleri ile şiirlerde söz konusu edilen tavus kuşu, Divan'da bir beyitte tüyleri vesilesiyle anılır. Şair, sevgilinin yeşil sarığının ucunu cennet tavusunun yeşil teleğiyle ilişkilendirir:

Ser-i destâr-ı sebzün şeh-per-i Cibrîldür yâhud

Cinân tâvûsıdur kim ana şâh-ı sidredür Tûbâ (H 92^b, G. 13/3)

Cennet-Kevser

Kevser; Hz. Muhammed'e cennette tahsis edilmiş süttten beyaz, baldan tatlı bir nehirdir.¹²⁰ Divan'da “*Kevser-i mâ-i ma'în, çeşme-i Kevser, âb-ı Kevser, Kevser-i âb-ı hayât, Kevser-i âb-ı zülâl, Kevser-i ferdâ, sâkî-i Kevser*” şeklindeki çeşitli terkiplerle anılan Kevser, daha çok sevgilinin dudağının benzetileni olarak karşımıza çıkar. Tatlı ve

¹¹⁹ Bkz. M.9/38; M.9/46; M.9/49.

¹²⁰ Bkz. Ebu Davud, Sünnet, 22-23; Tirmizi, Kıyamet, 14-15.

temiz oluşu, ab-ı hayatla kıyaslanması, ebedîlik özelliği, memduhun sarayının çeşmeleri ve suları, memduh için dua olarak, şarapla ilgisi, Hz. Ali'nin mahşer günü sâkîsi oluşu gibi vesilelerle ele alınır.

Beyitlerde Kevser; sevgilinin, güzellerin dudağı için benzetme unsuru olur (G.261/3; G.453/3). Tatlılık mahiyetini ifade eden “şirin” ve “şerbet” gibi sıfatlarla kullanılır. Sevgilinin dudağı güzel ve tatlı sözler söylemesiyle Kevser olarak nitelendirilir (Trh.1/2).

Memduhun mekânı, Kevser gibi çeşmeleri ve tertemiz suları olan bir yerdir (K.17/15). Bir tarih kıtasında düğün meclisinde sâkiler tarafından sunulan şarap, lezzeti dolayısıyla Kevser şarabı olarak nitelendirilir:

Eyledün bezm-i te'ehhül çekdün envâ'-ı ni'am

Sundılar kevser şarâbın halka sâkîler revân (H 240^b, Trh. 2/2)

“Kelime-i Tevhid” sözü, susamışları son nefeslerinde ferahlatan Kevser suyu olarak tasavvur edilir (K.1/8). Memduh susuz can verdiği için cennette Kevser suyunun ona yardımcı olmasını (Msm.7/5), hayat vermesini (Msm.6/6), onu susuz koymamasını (Msm.2/5); hurilerin dudağının kadeh olup cennette ona daima Kevser suyunu sunmasını diler:

Kevser suyunu Mevlâ bezmünde müdâm itsün

La'l-i lebini hûrî sunsun ana câm itsün (H 58^b, Msm. 1/5)

Sevgilinin dudağı ile Kevser sunulan kadeh arasında benzerlik ilgisi kurulan beyitte Hz. Ali'nin cennette Kevser sunmasına telmih yapılır (G.70/4). Sevgilinin dudağı, susamışlara sunulan Kevser şarabını andırır:

Dâ'imâ teşnelere sunmasa kevser sâgar

Dimez idüm leb-i cân-bahşına benzer sâgar (H 36^a, K. 11/15)

Beyitlerde ölümsüzlük özelliği olan “âb-ı hayât” ile kıyaslanan cennet suyu Kevser, sevgilinin dudağının şarabı olarak teşbih edilir (K.26/24) ve mukayese edildiği “âb-ı hayat”tan üstün tutulur. Âb-ı Hayât için “yaban suyu” benzetmesi yapan şair, dudağın Kevser suyu gibi ölümsüzlük, dirilik verdiğiğine çağrışım yapar:

La'lün şarâbın içen âb-ı hayâtı neyler

Kevser suyu tururken n'olur yaban suyundan (H 188^a, G. 501/2)

Kevser, Hz. Muhammed'in sözlerinin güzelliğini ifade etmek için kullanılır. Aynı zamanda kendisi ile ilgili olan Kevser suresine telmih edilir (G.336/4). (Bkz. Kevser Suresi).

Cennet-Selsebil

Selsebil, cennetteki bir pınardır.¹²¹ Övgüsü yapılan bir şehrin sularının cennetteki selsebil ırmağı gibi kesintisiz aktığına işaret edilir (M.9/47). Ruh bahşeden bir su olarak nitelendirilen selsebil (Trh.13/5), bir beyitte sevgilinin dudağının kevserine susamış olarak tasavvur edilir (G.348/1). Selsebil ırmağının iki kola ayrılması dolayısıyla ay için Hz. Muhammed'in "Şakku'l-Kamer" mucizesine telmih yapılır. Selsebil; cennet ve unsurlarından "huri" ile birlikte ele alınır:

Selsebîl ırmağıdur cennetde ey hûr-ı cinân

İki şakk oldı felekde sanki mâh-ı âsumân (H 184^a, G. 481/1)

Cennet-Tûbâ

Tûbâ; kökü yukarıda, dalları aşağıda olan ve Sidre'de bulunan bir ağaçtır (Tolasa, 2001: 51). Kur'an'da iman sahipleri için vadedildiği bildirilir¹²². Divan'da gölgesinin genişliği, dallarının baş aşağı oluşu, uzunluğu, Sidre'de bulunuşu gibi hususlarıyla ele alınan Tûbâ ağacı; memduhun sarayının bahçelerinin övgüsü, ömür uzunluğu ve çoğunlukla da sevgilinin boyu vesilesiyle teşbih edilir.

Sevgilinin boyu için benzetme unsuru olarak kullanılır (G.380/12; Trh.1/2). Sevgilinin mahallesi, güzelliğiyle cennet bağı olarak kabul edilince uzun boyu da o bahçedeki Tûbâ ağacı olarak düşünülür (G.337/1). Huri gibi güzel sevgilinin Tûbâ ağacına benzetilen müntehâ boyunu başka bir ağaca benzetmenin doğru olmadığı belirtilir (G.613/4). Âşığa yüz vermeyen, yüksekte bakan sevgili; Tûbâ gibi uzun boyludur. Dolayısıyla âşığın ona ulaşabilmesi zordur:

Hümâveş yüksek uçar şeh-süvârum bana meyl itmez

Dirîğ ol kadd-i Tûbâyâ elüm irmez gücüm yitmez (H 126^a, G. 206/1)

¹²¹ Bkz. Kur'an, İnsan, 76/17.

¹²² Bkz. Ra'd, 13/29.

Tûbâ ağacı, Sidre'de bulunması münasebetiyle zikredilir (G.13/3). Cennet ile zikredilen Tûbâ ağacı, sevgilinin boyu münasebetiyle ele alınır. Sevgilinin boyu Tûbâ ağacıyla mukayese edilir ve ondan üstün tutulur (G.13/4; G.165/1; G.101/5). Sevgilinin uzun boyunu kucaklayanların Tûbâ ağacı ile ilgilenmeyecekleri belirtilir:

Mukîm-i kûyun eyler cennet-i me'vâya istiğnâ

Der-âgûş eyleyen kaddün ider Tûbâya istiğnâ (H 90^b, G. 3/1)

Şehrin güzelliği anlatılırken ağaçları, Tûbâ ağacı olarak hayal edilir (M.9/47). Memduhun sarayının bahçelerinin nahlı, gölgesinin verdiği huzur ile Tûbâ ağacının dallarına teşbih edilir (K.17/35). Diğer ağaçlardan farklı olarak Tûbâ ağacının dalları yere doğrudur. Bu durumun işaret edildiği bir beyitte Tûbâ ağacının sevgilinin boyunun ölçüsünün karşısında baş aşağı olduğu düşünülür:

Lâlenün bağı ruhun hicriyle hûn olmuşdurur

Nisbet-i kaddünle Tûbâ ser-nigûn olmuşdurur (H 230^a, G. 171/1)

1.1.10.4. Cehennem (Dûzâh)

“İnkârcıların ve günahkârların âhirette cezalandırılacakları yer” anlamına gelen cehennem; Kurân'da kâfirlerin, münafıkların, zalimlerin azap görecekleri yer olarak tasvir edilir (Harman ve Topaloğlu, 1993: 7/225-229).

Divan'da cehennem; memduhun kudreti, âşığın çektiği sıkıntılar, sevgiliden ayrı düşme gibi durumların anlatımında yakıcı bir ateş olması, kâfirlerin yeri olması, karanlık, kötü yerlerinin olması gibi hususlarıyla ele alınır.

Beyitlerde cehennem sözcüğü genellikle ateşle ifade edilir. Âşık için kavuşmak cennet; ayrılık ise cehennem ateşi gibidir (G.74/1). Sevgilinin hasret ateşi o kadar fazladır ki bu ayrılık cehennemine sabretmek, âşık için mümkün değildir (G.174/5). Cehennemin karanlık oluşuna işaret edilen bir beyitte âşığa sevgilinin yüzünü göremediği bir cennet anlamsız gelir; âşık, kendisini cehennem karanlığında hisseder:

Bâğ-ı cennet sensizin bana cehennem gibidür

Görmesem didârünü tar ola cennet başuma (H 209^a, G. 598/2)

Kurân'da kötü ve korkunç mekânları bulunduğu bildirilen cehennem¹²³, şiirde olumsuz durumları anlatmak için zikredilir. Âşık, sevgiliden rakibi cennete benzeyen mahallesinden uzaklaştırarak ona dünyadaki cehennemi göstermesini ister. “Cehennem deresi” ifadesi ile ayrılığın kötü etkileri kastedilir:

Bağrını hicr ile dil düşmenün ey hûr-ı cinân

Dünyede göster o mel'ûna cehennem deresin (H 174^a, G. 434/6)

İnanmayanların, kâfirlerin yeri cehennemdir.¹²⁴ Şair; memduhun kudretinin kâfir düşmana savaş meydanında cehennemi göstereceğini (Msm.8/5), kahır ateşinin cehennem ateşi olacağını ifade eder:

Âb-ı şemşîrini sun âteş-i kahrun arz it

Âteşün düşmene dûzah ola âbun tîz-âb (H 29^b, K. 6/56)

1.1.10.5. Âlem-i Berzah

Berzah âlemi, dünya ile âhîret hayatı arasındaki bir geçiş dönemi olarak ifade edilir (Topaloğlu, vd., 1998: 265).

Âşık için sevgiliye kavuşma cennet, ayrılık ateşi cehennemdir. Bu iki âlem arasında kalan âşık, cehenneme düştüğünü belirtir. Şaire göre berzah âlemi, dünyadır:

Vaslun bana huld oldı firâkun odı dûzah

Ol dûzaha saldı beni bu âlem-i berzah (H 106^a, G. 74/1)

1.1.10.6. Âhir Zamân

Âhir zaman, son peygamber Hz. Muhammed'le başlayarak kıyâmete kadar sürecek devreye denir (Tümer, 1988: 1/543). Bu devirde fitne artacağı inancı olduğu için beyitlerde “ser-fitne-i âhir zamân, fitne-i devr-i kamer” şeklinde ifade edilir.

Beyitlerde “devr-i kamer” de denilen ahir zaman, sevgilinin güzellik unsurları ile söz konusu edilir. Devrin afeti olarak nitelendirilen sevgili, ahir zaman fitnesidir (Msm.12/2). Kıyamet koparan gamzeleri ve gözü, fitnelerin en büyüğü ahir zaman

¹²³ Bkz. Kur'ân, Meryem, 19/59; Bakara, 2/206; Kehf, 18/29.

¹²⁴ Bkz. Kur'ân, Hicr, 15/43.

fitnesini işaret eder (G.327/5; M.11/179). Âşığın kargaşaya düşmesine yol açan sevgilidir. Sevgili; saçı, beni, gamzesi ve ayva tüyleri ile ahir zaman fitnesi olur:

Behey âfet nedür bu hatt u hâl ü gamze vü gîsû
Meger kim var ise sen fitne-i âhir zamân oldun (H 147^b, G. 311/2)

1.1.10.7. Rûz-ı Ezel

Rûz-ı ezel terkibi, Allah'ın “Ben sizin Rabbiniz değil miyim?” hitabı ve ruhların da “Evet” diye cevap verdikleri toplantı için verilen addır¹²⁵. Şair; hangi makâmda olursa olsun herkesin ezeldeki kısmetine razı olması gerektiğini belirtilir (Msm.19/4). Başka bir beyitte âşığın ezel gününde kararlaştırılan kısmetinin gece gündüz ağlayıp inlemek olduğu ifade edilir:

Kısmet-i rûz-ı ezeldür sana Ulvî bilmiş ol
Gice gündüz nâle idüp dîde giryân eylemek (H 149^b, G. 320/5)

1.1.11. Diğer İtikadi Mefhumlar

1.1.11.1. Ölüm

İnsan hayatı ve diğer canlılar için tayin edilmiş müddete ve bu müddetin sonuna ecel denilmektedir (Kılavuz, 1993: 128). Kurân'da da belirtildiği gibi ölüm, her canlı için kaçınılmaz bir gerçektir¹²⁶. Divan'da ölüm, “*tîg-ı ecel, tîr-i ecel, şâm-ı ecel, dest-i ecel, hâb-ı ecel, bârân-ı ecel, bâd-ı ecel, sultân-ı ecel, şâh-ı ecel, seyl-i ecel, mekr-i tîg-ı ecel, âlem-i mevt, hâlet-i mevt, kasr-ı memât, şarâb-ı merg, fasl-ı hazân, hâb-ı adem*” şeklindeki ifadelerle zikredilir.

Beyitlerde Allah'ın kudreti, geçici âlemden sonsuz âleme geçme oluşu, İsrâfil'in sûra üfleyerek ölümlere hayat vermesi, ölümün kaçınılmaz olması, vaktinin bilinmemesi, aman vermemesi, canın cisimden ayrılması, sevgilinin âşığa etkileri, Hz. İsa'nın ölümleri diriltmesi gibi hususlarla ele alınan ölüm mefhumu, genellikle “diriltmek” kelimesiyle birlikte söz konusu edilir. Beyitlerde geçen “*hazan faslı erişmek, hâke düşmek, hâk olmak, hâk ile yeksân olmak, hâk ile beraber olmak, ömrü vefâ etmemek, dünyadan*

¹²⁵ Bkz. Araf, 7/171-172.

¹²⁶ Bkz. Kur'ân, Al-i İmrân, 3/185.

göçmek, göz yummak, adem olmak, hebâ itmek” gibi çeşitli deyimler, aynı zamanda ölümü ifade etmektedir.

Ölüm-Vuslat

Tasavvufî anlamıyla ölüm, âşığın sevgiliye kavuşmasıdır. Ebedî hayatı elde etmek için candan vazgeçmek gerekir. Vücut, kavuşmanın önündeki maddî engeldir. Vücudu ecel almadan ölmek yani ölmeden evvel ölmek gerektiği belirtilir (G.568/5). Can, âşığa ağır bir yük olduğu için onu bu dertten ancak ecelin kurtarabileceği düşünülür (G.61/5; G.258/2). Canından kurtulmak için âşık, ölümün kendisini bulması için feryat ettiğini söyler:

Bulmazdı ben ölümlü hasteyi cânâ ecel
Künc-i mihnet cânâ âh ile efgân olmasa (H 203^a, G. 572/3)

Can, sevgiliye kavuşmadaki maddî engel olduğu için canın bırakılıp ölüm âlemine gidildiği zikredilir:

Âlem-i mevte sefer eyledi bu cânı koyup
Yol bilen kimseye ey rûh-ı revân katlanmaz (H 127^a, G. 211/2)

Ölüm-Âşık

Sevgilinin gamzesinin oku, siperi olmayan bir ecel oku (G.224/1); ayva tüyleri âşığın eceli (G.65/1) olarak düşünülür. Ölüme çare olmadığı gibi âşığın çektiği derde de çare olmadığı belirtilir (Msm.14/4). Sevgiliden ayrı düşmek, âşık için ölümdür. Ayrılık gecesi, ölüm gecesi gibi karanlık olarak hayal edilir¹²⁷. Sevgiliyle arasına rakibin girmesi, âşık için ölümün gelmesi gibidir (G.385/3). Âşığı usandıran sevgilinin vefâsızlığı; âşığın ölümü istemesine neden olarak görülür:

Vefâ gelmek muhâl oldu nigâr-ı dil-pesendümden
Ölümüm ihtiyâr itdüm usandum kendi kendümden (H 175^b, G. 490/1)

Ölüm-Hazân

Ölüm; ömür bahçesine gelen hazan mevsimi (Msm.4/1), perişân edici bir rüzgâr (Msm.6/2) olarak tasavvur edilir. (bkz. Hazân maddesi).

¹²⁷ Bkz. G.20/3; G.324/4; G.305/1; G.560/1; G.20/3.

Ölüm-Kaçınılmazlık

Divan'da ölüm mefhumu daha çok mersiyelerde söz konusu edilir. Memduhun dünyaya da hâkim olsa ecel sultanının karşısında aciz kaldığı belirtilir:

Hâkim olsan rub'-ı meskûna yine somı adem
Çünkü sultân-ı ecel âhir çeker tûg u alem (H 63^b, Msm. 7/2)

Ecel, ölüm şarabını herkese sunan bir kadehe teşbih edilir (G.23/3). Ölümün herkes için kararlaştırıldığı (G.433/3), ansızın geldiği (Trh.11/5), çaresinin olmadığı belirtilir. Lokman'ın bile çaresini bulamadığına işaret edilir (Msm.2/2). Şaire göre mademki ölüm vardır; dünya uğruna boş gürültü yapılmamalıdır (G.430/1). Ölüm; musallada herkesin eşit olduğu bir ibret olarak zikredilir:

İbret alacak yirdür âriflere dünyâda
Öldükde berâberdür her kişi musallâda (H 58^a, Msm. 1/2)

Ölüm-Ölü

Sevgiliye hasret olan âşğın teni (G.525/3; G.415/3), dudağından nasip almayanlar (G.267/1) ölüye teşbih edilir. Âşğın dirilmesinin sevgilinin hayat veren dudağına ve lütfuna bağlı olduğu zikredilir¹²⁸.

İttihâdum şöyledür kim la'-i rûh-efzân ile
Aramuz fasl idemez kimse meger tîg-ı ecel (H 157^b, G. 359/3)

Bir beyitte şarap, cana can katıp ölüleri diriltmesiyle ikinci ruh olarak ifade edilir (G.175/5). Sabah rüzgârının tabiata hayat vermesi, İsrâfil'in diriltme hadisesiyle telmih edilir (K.18/3).

Ölüm-Tabut

Ölümlle ilgili olarak ayrıca kefen, tabut gibi kavramlar da kullanılır. Âşık; dünyanın saltanatı yerine başına tahta tabutu mesken etmek istediğini belirtir (G.430/3). Memduhun ölümü, dünyadaki saltanatını bırakıp tabutu mesken etmek olarak düşünülür (Msm.4/3; Msm.7/1):

¹²⁸ Bkz. G.252/1; G.647/5; M.11/163.

Taht-ı izzetde adâletle sürerken devrân

Âh kim itdi bugün tahta tâbûtı mekân

(H 61^a, Msm. 3/4)

Ölüm-Kefen

İslamî inanişâ göre ölü; kefen denilen beyaz bir bez parçasına sarılarak gömülür. Mahşer günü tüm insanların çıplak olarak toplanacakları telmih edilirken kefen zikredilir (G.586/6). Herkesin sonunda giyeceği elbise, kefendir¹²⁹. Ölüm başucunda olunca şairin yatağı toprak; sırtındaki elbise kefen olur (K.8/47). Bu dünyanın debdebesinin geçici olduğu ve herkesin ölüme bir kefenle gideceği belirtilir:

Bir kefenle gitse âlemde aceb mi âkıbet

Gördi kim bu tumturâkun cümlesi hep âriyet

(H 64^a, Msm. 7/3)

Kefen, beyitlerde beyaz rengi ile de konu edilir (Msm.3/4; Msm.1/2). Diğer teşbihlerden biri de beden üzerinedir. Âşığın bedenindeki beyaz saç, kefendeki beyaz pamuğu hatırlatır (G.561/5). Âşığın kefeni, kana boğulmuş olarak hayal edilir (G.391/7). Sevgilinin muhtaç bıraktığı âşık, kefenini başkalarının sarmasından endişe duyduğunu ifade eder:

Beni şol denlü fakîr eyledi ol sîm-tenüm

Korkum oldur ki ölürsem sara eller kefenüm

(H 164^b, G. 396/1)

1.1.11.2. Rûh

Kur'ân-ı Kerim'de çeşitli anlamlar içinde zikredilen¹³⁰ rûh; mücerred bir cevher, bedene girmiş latif bir cisimdir (Kılavuz, 1993: 236).

Divan'da “*kuvvet-i rûh, kuvvet-i ervâh, ervâh-ı kudsiyân, mürğ-i rûh, rûh-ı sâni, rûh-bahş-ı mürde-i gam, rûh-ı revân, rûh-ı revân-bahş, bî-rûh, zevk-i rûhânî, şâhid-i rûh, kelâm-ı rûh-bahş, rûh-ı musavver, la'l-i rûh-ı efzâ, âlem-i ervâh, gıdâ-yı rûh, âb-ı rûh-bahş, nev-sıhhat-ı rûh, rûh-ı mukaddes, rûh-ı pâk, bülbül-i rûh, ervâh-ı gürûh-ı şühedâ, ervâh-ı guzât-ı müslimîn*” gibi tamlamalarla canlılığı, bedenle ilgisi, mücerred oluşu, Hz. Muhammed'in yaratılan ilk ruh olması, Cebrail'in adı, Hz. İsa ile ilgili hususlarla söz konusu edilir.

¹²⁹ Bkz. G.136/4; G.430/2; Msm.3/1.

¹³⁰ Bkz. Kur'ân, Secde, 32/9; Enbiya, 21/91; Tahrim, 66/12; Mücadele, 58/22; Nahl, 16/102; Mearic, 70/4; Şura, 42/52.

Rûh-Sevgili

Beyitlerde sevgili ve unsurlarını ifade etmede “rûh-ı revân”, “rûh-ı musavver”, “şâhid-i rûh” gibi sözcükler kullanılır. Sevgili; tüm güzellikleri kendisinde toplayan (G.276/2), tüm âleme hayat veren (G.446/1), meleklerden daha güzel; *rûh-ı musavver* (G.446/3), âşığı iyileştirecek *rûh-ı revân* (G.68/5) olarak tasavvur edilir. Ruhsuz beden, mumsuz hane gibi düşünülür. Sevgili, âşığın bedenini canlandıran ruh olarak teşbih edilir:

Yaraşmaz hâne bî-şem‘ olsa ey Ulvî beden bî-rûh
Beni yakdun diyü şekvâyı ko ol yâr-ı mehveşden (H 192^a, G. 521/5)

Rûh-Beden

Ruh; ebedî bahçeye, ahirete uçan bir kuş olarak teşbih edilir (G.522/5). Beden yuvasından ruh kuşunu uçuran âşık, dertlerinden kurtulmuş olduğunu ifade eder:

Uçurdum murg-ı rûhı âşiyân-ı âlem-i tenden
Halâs oldum gam-ı hicrân ile gavgâ-yı düşmeden (H 186^a, G. 491/1)

Ölüm, ruhu teslim etmek olarak ifade edilir (Msm.1/4). Ölüm esnasında ruhun candan ayrılışı, bir suyun akıp gitmesine teşbih edilir:

Ten âleme benzer ana rûh âb-ı revândur
Cân gülşene dönmişdür ölüm fasl-ı hazândur (H 60^a, Msm. 2/4)

Rûh-Canlılık

Tarih manzumelerindeki beyitlerde; yaptırılan çeşmenin sularının ruh bahşedici (Trh.13/5), hamamın ise beden ve ruh için sağlık verici olduğu (Trh.14/5) ifade edilirken ruhun canlılık özelliği ele alınır. Ruha canlılık ve kuvvet verdiği düşünülen şarap, ikinci ruh olarak tasavvur edilir¹³¹(Bkz. Şarap). Âşığın ölü bedenine neşe vererek yüzünü canlandırır:

Ten-i fersûdemüze bâde virüp neşv ü nemâ
Çihre-i zerdimüzi gül gibi ra‘nâ eyler (H 231^a, G. 175/2)

Sevgilinin âşığa lütuflarından biri de sözleridir. Ağzından çıkan her söz, âşığın ruhuna gıda gibidir (G.226/1). Ruhun mücerred oluşunun işaret edildiği bir beyitte Hz. İsa'nın diriltme mucizesine ve tecerrüd vafına telmihte bulunulur. İsa nefesli sevgili, sözleriyle

¹³¹ Bkz. G.72/4; G.73/1; G.647/3.

(G.446/2) ve dudakları ile âşığı canlandırır¹³². Şair, İsa nefesli olarak tasavvur ettiği sevgilinin dudağının ruha gıda gibi geldiğini belirtir:

Îsâ-dem itdi nazmumu evsâf-ı la‘l-i yâr

Oldı gıdâ-yı rûh nüfûs-ı mücerrede

(H 199^b, G. 554/4)

Rûh-Hz. Muhammed

Yaratmanın ilk olarak ruhla başladığı ve yaratılan ilk ruhun Hz. Muhammed’in olduğu mutasavvıflarca benimsenen bir görüştür (Uludağ, 2006: 15). Divan’da bu görüşe işaret edildiği dikkati çeker (M.3/19). (Bkz. Hz. Muhammed).

1.1.11.3. Şeytân

Kurân-ı Kerim’de ateşten yaratılmış olduğu bildirilen Şeytan, Hz. Âdem’e secde etme emrine uymayarak Allah’a isyan etmiştir (Cebeci, 1989b:7). Divan’daki beyitlerde meleklerle bir arada bulunamayışı, kötülük yapması, Hz. Âdem’in cennetten çıkarılması gibi hususlarla ele alınır.

Şeytan, rakip için benzetme unsurudur (G.38/3). Âşığı sevgilinin kûyundan çıkartan rakip ile Hz. Âdem’in fitne ile cennetten uzaklaşmasına neden olan Şeytan arasında ilgi kurulur (G.399/3). (Bkz. Hz. Âdem).

Sevgilinin rakibe ilgi göstermesi, yanında bulunması âşık için istenmeyen bir durumdur. Sevgilinin melek; rakibin de Şeytan olarak teşbih edildiği beyitlerde melekle imana kasteden Şeytan’ın bir arada bulunamayacağı; ikisinin arkadaş olmasının uygun olmadığı ifade edilir (M.11[G/4]):

Çün bilürsin ihtilât itmez melek şeytân ile

Ey perî itme adû-yı dîv ile sen imtizâc

(H 104^a, G. 65/3)

1.1.11.4. Cin

Cin; duyularla idrak edilemeyen, insanlar gibi şuur ve iradeye sahip bulunan ve ilâhî emirleri yerine getirmekle yükümlü olan varlık türüdür (Şahin, 1993:8/5) Çoğulu “cân” ile şiirde zikredilir.

¹³² Bkz. G.71/1; G.359/3; G.446/2.

İnsan kelimesi ile birlikte kullanıldığı bir beyitte yaratılan varlıklardan bir tür olarak zikredilir. Cinin de tüm yaratılan varlıklar gibi Allah'ı tesbih ettiği ifade edilir:

Senün tesbîhün eyler cümle âlem

Perî vü vahş u tayr u cinn ü âdem

(H 1^a, M. 2/3)

Beyitlerde Hz. Süleyman'ın cinlere hükmetmesi hususu telmih edilir. Sultan Selim'in insan ve cinlere hükmeden Hz. Süleyman gibi tüm âlemi etkisi altına aldığı belirtilir (K.9/13; K.10/9; G.100/3). (Bkz. Hz. Süleymân).

1.1.11.5. Perî

Peri, cinlerin dişileridir ve çok güzel olduklarına inanılır. Büyü ile ortaya çıkarılabilen periler, insanlardan kaçar ve göze görünmezler (Pala, 1995:440). Divân'da “*perî-ruhsâr, perî-zâd, perî-rû, perî-peyker, perî-ra'nâ*” gibi terkiplerle anılan peri, oldukça güzel olması, büyü ve sihirle ilgisi, insanlardan kaçması, görünmez olması, deliliğe sebep olması, çeşme, hamam ve تنها yerlerde bulunması, insandan farklı olması, insanları kendine bağlaması gibi inanışlarla beyitlerde işlenir.

Peri-İnsan

Peri olarak tasavvur edilen sevgilinin âşıktan kaçtığı (G.109/2), bazen ona düşmanca davrandığı (G.52/4), merhamet etmediği belirtilir. Peri olduğu için onda insanlık hali bulunmadığı; insan gibi hareket etmediği ifade edilir:

Bu âdemlik midür kim ey perî ra'nâ rakîb-i seg

Sana hem-râh olup her dem yanuñda ola bizden yeg (H 149^a, G. 319/1)

Halk hikâyelerinde karşımıza çıkan peri-ahu motifi, beyitlerde de ele alınır (G.327/2; G.608/2). Vahşi ceylan olan sevgili, kimseye yakalanmamıştır; peri soylu olduğundan insandan kaçtığı belirtilir (G.392/2). Peri gibi latif cismi olduğuna, insanlara görünmediğine işaret edilir:

Aceb bilsem perîlerden mi ol cân

Anun cism-i latîfin görmez insân

(H 238^b, M. 11/70)

Peri-İnanışlar

Perilerin çeşmeleri mekân etmeleri inanının ele alındığı bir beyitte âşık, sevgilinin mahallesinde gözyaşını çeşme gibi akıttığını söyler (G.538/1). (Bkz. İnanışlar). Delilik vermesiyle zikredildiği bir beyitte peri gibi sevgilinin aşkının âşığa delilik verdiği ifade edilir:

Aceb midür dil-i a‘dâda mesken tutmasa aşkun

Bilürsin ey perî olmaz çü hayvâna cünûn ârız (H 137^a, G. 262/3)

Peri yüzlü sevgilinin yeteneği âşıklarını sihirle kendine bağlamaktır (G.209/3). Sevgili, adıyla halkı etkisi altına alır (G.555/3). Dudağı, Hz. Süleyman’ın mührü gibi herkesi sihri ile etkisi altına alır (G.181/2). Âşık, peri yüzlü sevgiliyi büyülemek için gözyaşı tesbihiyle esmâ çeker (Bkz. İnanışlar) (G.373/4).

Peri-Güzellik

Peri, güzellik bakımından sevgili için benzetme yapılı (G.185/2; G.304/3). Yüzü peri olarak tasavvur edilen sevgilinin melekten daha güzel olduğu düşünülür:

Perî peyker melek-manzar aceb rûh-ı musavversin

Melekden dahi ahsensin egerçi nesl-i âdemsin (H 176^a, G. 446/3)

1.1.12. Din ve Din İle İlgili Diğer Mefhumlar

1.1.12.1. Din

Beyitlerde “*gayret-i dîn, ehl-i dîn, âfet-i dîn, gâret-i dîn*” şeklindeki terkiplerle zikredilir. Şair, memduhun kahrının kılıcının din düşmanlarına hükmetmesini ister. Din düşmanı tabiri başka dinden milletleri kasteder (G.423/8). Başka bir beyitte mümin olanların, dünyada kin ve kibri bırakmaları gerektiği ve böylelikle din kıskançlığının kalmayacağı belirtilir:

Ehl-i dîn olan cihânda terk-i kibr ü kîn ider

Gayret-i dîn kalmaya şimdi müselmânlıkda hayf (H 140^b, G. 278/3)

Sevgili, güzellik askerleriyle âşığın hayat ülkesini zapteden din yağmacısı olarak tasavvur edilir (G.551/4). Sahip olduğu tüm değerli varlıklarını canını, aklını, sabrını sevgiliye feda ettiğini belirten âşık; bunlar arasında dinini de sıralamaktadır

Akl u sabr u ten ü cân u dil ü dînüm ne ki var

Ulviyâ cümlesi ol turre-i tarrâra fedâ (H 92^a, G. 10/5)

H. Muhammed, şairin dini ve imânı olarak nitelendirilir¹³³. Sevgilinin ise âşığın imânına kasteden “din belası” olduğu ifade edilir:

Bilmezsin sanma senün âfet-i dîn olduğunu

Bilürin ben seni ey gözleri âfet bilürin (H 190^b, G. 514/2)

1.1.12.2. Şerî‘at

Divân’da “*gülcâr-ı şeri‘at, şer‘-i Ahmed, şer‘-i Mahmûd*” gibi ifadelerle zikredilir. Bir saraya benzetilen şeriat, dört halife ile sağlamlaşmıştır (M.6/34). Kurân-ı Kerim’de de ifade edildiği gibi üstün bir ahlâka sahip olan Hz. Muhammed’in¹³⁴ güzelliğiyle din bahçesinin gülünü; yüce ahlâkıyla peygamberlik bahçesini yemyeşil ve taze hale getirdiği belirtilir:

Hüsünle mutarrâ gül-i gülcâr-ı şerî‘at

Hulkunla ter ü tâze gülistân-ı risâlet (H 26^a, K. 4/6)

Kadılık görevini yürüten Ahmed isimli memduhun, kararlarını uygulamada şeriata bağlı olması gerektiği ifade edilir:

Nâmı Ahmed olup ol şems-i sipih-i fazlun

Şer‘-i Mahmûd olur ise yiridür icrâda (H 200^b, G. 559/3)

1.1.12.3. İslâm, Müslümân

İslâm ve Müslümanlık, genellikle “küfür-imân ilişkisi içinde ele alınır. (Bkz. Küfr). Âşığa merhamet etmeyen sevgili ve rakip, Müslüman olmayan; âşık ise imân sahibi olarak telakki edilir (G.488/3; G.487/5). Sevgilinin gözleri, MüslümAn kesici kâfire teşbih edilir (G.676/4). Küfr içindeki sevgilinin esiri olan âşık, Müslümanlardan yardım ister (G.403/1). Bir beyitte ise sevgilinin rakiple dost oluşuna kâfir ve Müslüman herkesin üzüleceği belirtilir:

Ağyâr ile yâr olalı cânân gice gündüz

Ağlar bana kâfirle müselmân gice gündüz (H 131^b, G. 233/1)

¹³³ Bkz. Matla 35/2, Matla 36/2; Matla 37/2.

¹³⁴ Bkz. Kur’ân, Kalem, 68/4.

Sultan Murad'ın Şehzâde Mehmed için yaptırdığı sünnet töreni üzerine yazılan kasidede memduhun Sünnî itikâdından oluşu ve şeriata bağlı olması hususuna işaret edilir (K.17/10). Sultanın, şehzâdeyi sünnet ettirerek sünnete uyduğu; sünnetle İslâm'a yücelik geldiği ifade edilir:

Sünnet itsün n'ola şeh-zâde Mehemmed Hânı

Sünnet ile gelür İslâm'a şeref kalbe gayûr (H 44^a, K. 17/9)

İslâm, tevhid ejderinin tılsım olduğu bir hazineye teşbih edilir (K.1/13). Sevgilinin güzelliğini gören pek çok Hristiyan, İslâm'ı kabul eder (G.460/1). Memduhun yaptığı seferler sırasında kâfir olanlar, gönül rızası ile Müslümanlığı kabul eder (K.8/42). Şair, İslâm askerinin, düşmanı yağmalamasını ister (Msm.37/5).

1.1.12.4. İmân, Mü'min

Beyitlerde imân kelimesi, genellikle zıddı olan “küfr” ile birlikte ele alınır (M.11/166). Ben, sevgilinin yanağındaki nuru görenler için imân olarak tasavvur edilir. Benin tespih taneleri benzetmesi ile ele alındığı beyitte zâhidin tespihten uzak durarak ömrünü küfürle geçirdiği ifade edilir:

Zâhid ruhunda sübha-i hâlünden el çeküp

Ömrin geçürdi küfr ile imâna gelmedi (H 224^b, G. 669/4)

Hz. Muhammed'in aşkının imânı olanı secde ettirdiği belirtilir (K.3/18). İmânın gönülde olduğuna işaret edilen beyitte Hz. Muhammed'in bir hadisi (Bkz. Hadisler) zikredilir (G.425/4).

Şair, sûriyyesinde müminin eğlencesinin cana sağlık verdiği, dolayısıyla sünnet eğlencesinin de âleme neşe verdiği dile getirilir (K.17/2).

1.1.12.5. Küfr, Kâfir

Divan'da “*kâtil-i küffâr, garet-i küffâr, sûr-ı küffâr, kavm-ı küffâr, ehl-i küfr, küfr-i zülf, kâfir-sitân, kâfir-i Hindû, asker-i küffâr*” gibi terkiplerle işlenen “küfr” mefhûmu, daha çok “küfr-imân” tezati içinde kullanılır.

Kâfir -Düşman

Kâfir kelimesi, Müslüman olmayan düşman orduları için kullanılır (Msm.8/1; Msm.8/3). Kâfir düşman, Müslüman askerlerine kılıç ve hançerle saldırır (Msm.37/3). Kâfirlerin yerinin cehennem olduğuna işaret edilir (Msm.8/5). Memduhun kâfirlerin kalelerini yakıp yerle bir ettiği belirtilir:

Sûr-ı küffârı yakup hâk ile yeksân itdün
Ehl-i küfrün başına âlemi zindân itdün (H 65^b, Msm. 8/4)

Kâfir-Rûm

Küfr kelimesinin çoğulu olan “küffâr” kelimesi, “Rûm” kelimesiyle birlikte aydınlık-karanlık tezatı içinde kullanılır (K.26/5). (Bkz. Rûm).

Kâfir-Sevgili

Beyitlerde küfrün ele alındığı hususlardan biri de sevgili ve ona ait unsurlar üzerinedir. Âşığın esir düştüğü bir kâfir ülkesi olarak zikredilen sevgilinin (G.403/1); beni (G.576/1) ve zülfü (G.53/2) küfr olarak teşbih edilir. “Îmân-küfr” tezatının kullanıldığı bir beyitte âşık, sevgilinin saçlarının küfrüne imânını verebileceğini söyler:

Vasluna genc-i firâvân virmeyen kimdür şehâ
Zülfünün küfrine îmân virmeyen kimdür şehâ (H87^b, Msm. 41/3)

1.1.12.6. Münkir, Münâfık

Münkir kelimesi, bir beyitte “dinsiz” anlamında kullanılır (G.125/2). Âşık, sevgili ile arasına giren rakipleri münafık olarak görür (G.119/4). Âşığın söylediklerine inanmayan rakip, kalbinde imân olmayan münkire teşbih edilir:

Yâri çekdüm sîneye didüm inanmadı adû
Münkir olur hakk söze kalbinde îmân olmayan (H 185^a, G. 487/4)

1.1.12.7. Put

Büt veya sanem, “*büt-i tersâ, büt-i ayyâr, büt-i Çîn, büt-i Azer, sanem-i pîr-i mugân*” şeklindeki ifadelerle daha çok sevgili ve ona dair unsurlarla ilgili çeşitli benzetmeler içinde ele alınır.

Put-Güzellik

Sevgili, güzelliği ile sanem olarak teşbih edilir (G.106/3; G.508/5). Beyitlerde “put, resim” gibi anlamları bulunan “nigâr” kelimesi; kilise ve puthanedeki tasvirler, nakışlar olarak zikredilir ve Mânî (Bkz. İlgili madde) ile ele alınır (G.256/1). Sevgili; âşığın gönlünü çelen hilekâr bir put olarak tasavvur edilir:

Sana bu saltanat yitmez mi Ulvî
Ki gönlün bir büt-i ayyâra düşdi (H 221^a, G. 653/7)

Put-Cansızlık

Putların güzelliğinin yanında ruhlarının olmaması, cansız oluşlarının işaret edildiği beyitlerde sevgili; âşıkla söyleşmediğinden âlem kilisesinin putu olarak nitelendirilir (G.349/4). Sevgili; güzelliği ve canlılığıyla cihan kilisesinde putların imrendiği, eşi ve benzeri olmayan bir güzeldir:

Deyr-i cihânda sencileyin kanı bir nigâr
Öykünmege sanem sana cânâ ne cânı var (H 228^a, G. 163/1)

Put-Uzzâ, Put-Lât

Câhiliye Devri putlarından Uzzâ ve Lât, İslâmiyetten sonra Kâbe’den temizlenmeleri hususuyla bir beyitte Hz. Muhammed’le birlikte ele alınır. Şair; Hz. Muhammed’in yanağının güzelliği karşısında Uzza’nın utandığını, sözlerinin etkisiyle Lat gibi binlerce putun ortadan kalktığını belirtir:

Şermende-i ruhsârun olupdur niçe Uzzâ
Efgende-i güftârun olupdur niçe bin Lât (H 25^b, K. 3/3)

1.1.12.8. Büt-hâne

İbadet etme yerleri olan Kâbe ile puthane, aslında iki dünya mabuduna vesile yerleridir (G.605/4). Hz. İbrahim’in putları kırması hadisesinin telmih edildiği bir beyitte sevgilinin güzelliği karşısında tüm putların canını vereceği belirtilir (M.11/144). Bir beyitte ise puthanedeki Âzer’in putunun ateşte yanması ele alınır. Kalp-puthane, yanak-put arasında benzerlik kurulur:

Kâşâne-i kalbümde yiter nakş-ı izârun
Büt-hâne yıkılsun büt-i Âzer oda yansun (H 192^b, G. 524/3)

1.1.12.9. Âteş-perest, Âteş-gede

Yanağın kırmızılığı ile ateş arasında ilgi kurulan beyitlerde âşığın sevgilinin yanağının şevkiyle ateşperest olduğu belirtilir (G.478/6; G.53/2). Ateşperest kelimesi, sevgilinin beni için de kullanılır (G.277/3). Sevgilinin beni, ateşe secde eden Hind kâfirine teşbih edilir (G.576/1). Şair, bir beyitte içi ateşle dolu gönlü için ateşgede benzetmesi yapar:

Âb-ı gül-gûn içelüm âteşe karşı berü gel

Sîne âteşkededür dîde kedû âb şarâb (H 28^a, K. 6/14)

1.1.12.10. Kilise (Deyr)

Hristiyanlıkla ilgili kavramlardan kilise; dünya için benzetme yapılı (K.10/7; G.466/2). Bir beyitte ise bağ, sümbül putunun geldiği bir kilise olarak tasavvur edilir (K.19/2). Başka bir beyitte putlar, nakışlar, resimler bulunan kilisenin güzelliğinin aldatıcı olduğu belirtilir. Beyitte geçen “nigâr” kelimesi ile aynı zamanda put kastedilir. “El vermemek” deyimini putun cansızlığına göndermedir:

Deyr içinde bir sanem gördüm alındum nakşına

İstedüm zünnâr-ı aşkın ol nigâr el virmedi (H 217^a, G. 634/2)

Kilise-Tersâ

Hristiyan anlamındaki tersâ, “mahbûb-ı tersâ, büt-i tersâ” şeklindeki ifadeler içinde zikredilir. Genellikle sevgili için kullanılan tersâ, Hz. İsa ile birlikte söz konusu edilir. Hristiyan güzeli olarak tasvir edilen güzel; yeryüzündeki Hz. İsa olarak düşünülür:

Birisi dahı bir mahbûb-ı tersâ

Gök altında lebi gûyâ Mesîhâ (H 240^a, M. 11/164)

Kilise-Râhip

Rahip; kilisede putların karşısında İncil okuması (G.128/4), erganun çalması (G.478/4), tasvirlerin karşısında ibadet etmesi (G.245/2) gibi hususlar içinde söz konusu edilir. Sevgili, güzelliği ile Hristiyan papazlarının Müslüman olmalarına sebep olur (G.460/1). Bir beyitte Şeyh San'ân (Bkz.) telmih edilir (G.332/2).

Papazların bellerine bağladıkları kuşak olan zünnar, beyitlerde sevgilinin saçına teşbih edilir (G.380/2). Güzellik kilisesinde saç; şekil ve küfür özelliğiyle zünnar olarak tasavvur edilir:

Geldi deyr-i hüsnine âteş-perest iken o hâl
Oldı bir sâ'il beline bağlayup zünnâr zülf (H 140^a, G. 277/3)

Kilise-Ceres

Kilise, içinde bulunan tasvirler ve çan sesi ile ele alınır. Sevgiliyi gören âşığın feryadı ile biçim olarak baş aşağı ve asılı duran çanın çınlaması arasında ilişki kurulur:

Seni deyr içre gördüm nâle kıldum ey musavver rûh
Yüregi ağzına geldi ceres âh itdi havfından (H 183^b, G. 478/5)

Kilise-Haç (Çelîpa)

Hristiyanlığın sembollerinden olan haç, bir beyitte “kâfir” ve “zünnâr” ile birlikte zikredilir. Elindeki kılıcı, belindeki kemeri ile memduh, hücum eden kâfire teşbih edilir. Kılıç-haç, kemer-zünnar benzetmeleri yapılıır:

Benedi tîg çelîpâya kemer zünnâra
Kemer ü tîg ile kasd itdi bana bir kâfer (H 42^a, K. 16/6)

1.1.12.11. Hidâyet, Dalâlet

Hidayet doğru yolu bulmak, yol göstermek ve yola girmek; dalâlet ise doğru yoldan sapmak, yolunu şaşırarak kaybolmak gibi çeşitli anlamlar içerir (Altıntaş, 1995: 271). Hidayet, Divan'da “*sâkî-i bezm-i hidâyet, kevkeb-i burc-ı hidâyet, şu'le-i şem-i hidâyet, pertev-i nûr-ı hidâyet*” şeklindeki ifadelerle kullanılır. Aydınlık ve kılavuzluk olarak beyitlerde tasavvur edilir.

Memduh, hidayet burcunun yıldızı (K.22/14; K.20/34), hidayet nurunun ışığı (K.26/19) olarak teşbih edilir. Aşk, kimilerince hidayet mumunun alevi olarak telakki edilir:

Kimi der pertev-i nûr-ı bidâyet
Kimi der şu'le-i şem'-i hidâyet (H 3^a, M. 7/3)

Doğru yoldan uzaklaşma anlamı olan dalâlet, “*def-i şirk ü dalâlet, râh-ı dalâlet*” gibi ifadelerle zikredilir. Memduh; şirk ve dalâleti ortadan kaldırmıştır (Msm.7/1). Hidayetin

ışık olarak teşbih edildiği bir beyitte şair, Allah'ın hidayetinin mumuyla dalâlet yolundan kurtulmak istediğini belirtir:

Menzile irgür çıkar râh-ı dalâletden beni

Yâ İlâhî lutfunı şem‘-i hidâyet kıl bana (H 93^a, G.16/2)

1.1.13. İbâdet ve İbâdetle İlgili Mefhumlar

1.1.13.1. Namâz

Namâz; dua etmek, ibadet etmek, başışlanmak, yalvarmak gibi anlamları bulunan “salât” sözcüğünün karşılığı olarak Türkçeye geçmiştir. Terim olarak salât; tekbirle başlayıp selamla biten, belirli hareket ve sözlerden oluşan bedeni ibadettir (Yaşaroğlu, 2006: 32/350).

Namaz, Hz. Muhammed'in zikredildiği bir beyitte “beş vakit” anlamı olan ve aynı zamanda bir musikî terimi olan “penç-gâh” terkihiyle konu edilir (M.5/10). Bir beyitte tasavvufî anlamda sevgili ve âşık ilgisiyle söz konusu edilir. Namaza kibleye yönelerek başlanır. Âşığın yöneldiği taraf ise sevgilidir. Sûfî, niyaz için yöneldiği sevgiliden yüz bulamazsa geçmiş namazlarını kaza etmeyi ganimet bilmesi gerektiği belirtilir:

Rûy-ı niyâzı sûfî var ol serv-i nâza tut

Ger yıkamaz ise yüzün geçmiş namâza tut (H 102^b, G. 58/1)

Namâz-Mescid, Câmi

Mescid, “sücûd” kökünden olup “secde edilen yer” anlamında bir mekân ismidir. Cami ile aynı karşılıkta kullanılır (Önkal ve Bozkurt, 1993/7:46).

Âşığın asıl secdegâhı, sevgilinin mahallesi olduğundan mescid yolunda âşığın feryadı gereksiz bulunur (G.58/2). Mescid, meyhane ile birlikte ele alınır. Âşığı aşkından vazgeçirmeye çalışan nâsîh ve düşmanın ona ne meyhânedeki ne de mescitte yer bıraktığı zikredilir (G.25/2). Âşık için meyhane ve mescidin farkı yoktur; isteyen istediğine gelip gider:

Kimisi mescide varsun kimi meyhâneye girsün

Var ey dil söyle yârâna gelen gelsün giden gitsün (H 181^b, G. 470/3)

Divan'da Hz. Muhammed'in Miraç yolculuğunda namaz kıldığı cami olan Mescid-i Aksâ, bir beyitte Hz. Muhammed'le zikredilir. Başka bir beyitte ise sevgilinin yüzü için benzetme unsuru olarak kullanılır (G.457/2).

Cami, sevgiliyle ilgili beyitlerde güzellik için teşbih unsuru olur (G.2/3; G.282/2). Bir beyitte ise gönül, mescide teşbih edilir (M.11/79). Memduhun yaptırdığı cami vesilesiyle yerinin cennet olması (Trh.6/1), imân ehli için bir ibadet yeri olması dilenir (Trh.6/3). Caminin kemerleri ve sütunları, Allah'a duada bulunmak için toplanan insanlara teşbih edilir. Namazın farzlarından olan *rükû* ve *kıyâm* birlikte konu edilir:

Haşr olunca itmek için Hazret-i Hakka niyâz

Her kemer varmış rükû'a her sütün eyler kıyâm (H 241^a, Trh. 6/2)

Namâz-Secde

Secde; namazda alın, burun, el ayakları, dizler ve ayak parmakları zemine degecek şekilde yere kapanma olarak ifade edilir. "Eğilmek, boyun eğmek, tevazu ile alını yere koymak" gibi anlamları içermektedir (Dalgın, 2009: 36/271).

Beyitlerde evrendeki her şeyin Allah'a secde halinde olması, Hz. Muhammed'e ayın secde etmesi, Hz. Yusuf'a ay ve güneşin secde etmesi, namazda yanılma secdesi yapılması, ateşperestlerin ateşe secde etmesi¹³⁵, rahibin kilisede secdesi¹³⁶ ve sevgiliyle ilgili unsurların işlendiği görülür.

Gökteki ay'ın Allah'a secde ettiği (M.2/13); Hz. Muhammed'in aşkının, imânı olanı secdeye vardırıldığı (K.3/18); hilâlin O'na secde ettiği belirtilir. Şekli dolayısıyla hilâl, secde eden birine benzetilir:

Güneş nûrunla bulmuşdur vücûdî

Hilâl-i çarh ider sana sücûdî

(H 1^b, M. 3/20)

Namâz-Secde-gâh

Sevgilinin kapısı ay, güneş ve yıldız için secde yeri olarak tasavvur edilirken Hz. Yûsuf telmih edilir (Msm.25/2). Cami'nin kemerleri, şekil yönünden secde etme haline

¹³⁵ Bkz. G.576/1.

¹³⁶ Bkz. G.245/2.

benzetilir (M.9/14). Namazın saflarla kılınması hususu ele alınır (G.282/2). Kaş, kavisli oluşuyla mihrap olarak teşbih edilir. Sevgilinin kaşlarından başka yere secde etmeyen imam, hatasını anlayınca mihraptan yüz çevirir. Beyitte imamın namazda sehiv secdesi yapması ele alınır:

Kaşlarından gayra kılmaz çün sücûd itdi imâm
Sehv idüğün anlayup yüz döndürür mihrâbdan (H 176^b, G. 447/2)

Namâz-Mihrâb

Mihrap, câmilerin kible tarafında bulunan, imamın cemaatle namaz kılınırken durduğu çıkıntılı yerdir (Karagöz, 2010:445).

İmamın secde ederken yüzünü döndüğü yer olarak işlenir (G.447/2). Şekil yönünden sevgilinin kaşı için benzetilen olur (G.282/2; G.457/2; G.2/3). Mihrabın iki yanında geceleri mumların yakılması hususunun ele alındığı bir beyitte kaş mihrap, benler de muma teşbih edilir (G.270/5).

Sevgili, gönül mihrabı olarak tasavvur edilir (G.364/4). Sevgilinin ayakkabısının izi ile mihrab arasında ilgi kurulur. Sevgilinin başmakının/ayakkabısının izini gönüller mescidinde mihrap yaptığı hayal edilir:

Dilâ başmağı resmini o meh-tâb
Gönüller mescidinde kıldı mihrâb (H 238^b, M. 11/79)

Namâz-Minber

Minber, üzerinde hatiplerin konuşma yapması hususuyla ele alınır (G.34/3). Şair, bir şehrin camilerinin minberlerini yükseklik yönüyle sidreye teşbih eder:

Olupdur kürsleri arş-ı mu'allâ
Hemân minberleridür sidre gûyâ (H 236^a, M. 9/11)

Namâz-Kible

Müslümanların kiblesi Kâbe'dir. Âşıkların kiblesi ise kutsallık yönünden sevgilinin bulunduğu yerdir. Kible, Kâbe'nin bulunduğu yerde olması açısından birlikte zikredilir (G.348/3). Sevgili, âşıkların dua ederken yöneldikleri kible olarak tasavvur edilir

(Msm.21/1). Yine başka bir beyitte sevgili için âşığın yolunda ölmeyi göze aldığı kible benzetmesi yapılır:

Merve hakkı sana dil virdüm yüzi Ka‘bem benüm

Râh-ı aşkunda ölürsem gam değil kiblem benüm (H 158^b, G. 365/1)

Namâz-Ezân

Farz namazların vaktinin geldiğini bildiren özel bir çağrı şekli olarak ezan; “salâ” (G.308/1), “penç-i nevbet” (M.11/128) gibi ifadelerle zikredilir ve ilk müezzin Bilâl (Bkz. Sahâbeler) münasebetiyle konu edilir (G.364/4). Bir beyitte ezan okuyan şahsın sesinin etkileyiciliğine değinilir:

Sadâsını işitmiş oldum anun

Bize vechi nedür bunca ezânun (H 239^b, M. 6/126)

Namâz-Duâ

Dua, Allah’ın yüceliği karşısında kulun aczini itiraf ederek sevgi ve tâzim duyguları içinde O’ndan yardım dilemesi olarak tanımlanır (Cilacı, 1994: 9/529). Divan’da dua ve niyaz; Allah’a yönelme, O’ndan yardım isteme, sevgiliye yakarış, halini arz etme gibi çeşitli hususiyetlerle ele alınır.

Âşık, daima yakarış içindedir (M.7/1; K.18/49). Âşığın niyazı karşısında sevgili, nâz yapmaktadır¹³⁷. Âşık, haline üzülen sevgilinin ömrünün uzun olması için Allah’a dua eder:

Ağladun hâlüme çok ömrün Hakk ide mezîd

Hazret-i Hakka niyâz eyleyeyin yaşun için (H 184^b, G. 489/4)

Yapılan tüm duaların Allah’a yönelik olduğu belirtilir (G.283/1). Dua, el kaldırılıp içten edilir¹³⁸. Şair, Allah’a ellerini açarak niyazda bulunmak istediğini belirtir:

Aç Hakka niyâz ellerin ey Ulvî senâ kıl

Hidmetde kusûr itme sakın hakkı edâ kıl (H 60^a, Msm. 2/5)

¹³⁷ Bkz. K.22/22; G.122/6; G.170/3.

¹³⁸ Bkz M.9/45; Msm.6/6; K.25/33.

Övülenin kendisi, devleti¹³⁹; sevilenin sağlık ve esenliği için (Msm.44/2) dua edilir. Kabirde dua edilmesi hususuna değinilir (G.612/5). Ölen şahıs için verilecek tek hediye duadır (Msm.3/3). Namaz kılarken dua edilmesi (Trh.6/2), Kâbe’de yapılan duanın kabul olacağı değinilen diğer hususlardır.

1.1.13.2. Oruç ve İlgili Mefhumlar

İslâm’ın beş şartından biri olan oruç; tan yerinin ağarmasından güneşin batmasına kadar ibadet amacıyla yeme, içme gibi belirli fiillerden uzak durmayı ifade eder (Yitik, 2007: 33/414).

Âşığın sevgiliden uzak kalması, oruç hali gibidir. Sevgilinin hayalinin orucu, âşığın boyunu hilâle döndürür. Hilâlin ilk görünmesi orucun, son görünmesi bayramın başladığını gösterir:

Zihî ıyd-ı mübârek oldı rûz-ı vuslatun ey meh

Hilâle dönmiş idi kâmetüm savm-ı hayâlünle (H 206^a, G. 585/3)

Bir beyitte Ramazan ayında şarap içilmemesi konu edilir (Matla64/2).

1.1.13.3. Hac ve İlgili Mefhumlar

Hac-Hacı

Hac, her Müslüman’ın ömründe bir defa Kâbe’yi ziyaret etmesi ile gerçekleşen hem bedenle hem de malla yapılan farz ibadettir (Akyüz, 1995: 4/137-138). Bu ibadeti yerine getirenler hacı olarak ifade edilir.

Bir beyitte ölen “Hacı” isimli memduhun ahiret Kâbesi’ne yolculuk yaptığı zikredilir (Msm.4/1). Gönül ehlinin sevgilinin kapısında feryat etmesi, hacıların Kâbe’de birbirleriyle selamlaşmalarına teşbih edilir:

Ehl-i diller sarılup kapunda feryâd itdiler

Hâcılardur kim iderler merhabâyı Ka‘bede (H 201^a, G. 562/5)

¹³⁹ Bkz. K.7/46; K.20/16; K.22/21 .

Hac-Tavâf, Hac-İhrâm

Haccın gereklerinden biri olan tavaf, Kâbe'nin etrafında usulüne uygun olarak yedi defa dönmeyle gerçekleşir (Akyüz, 1995: 173).

Kâbe'yi tavaf; ihram adlı özel bir elbiseyle yapılır. Bu hususun değinildiği bir beyitte sevgilinin mahallesinin çevresinde dolaşan âşıkların giysisi ile Kâbe'yi tavaf eden hacıların ihrâmı arasında ilgi kurulur (G.400/4). Kâbe'yi tavaf etmek, sıhhati elvermeyen kişilere farz değildir. Şaire göre buna rağmen aşk hastaları, sevgilinin mahallesinin çevresini boş bırakmazlar:

Hâlî değil kapundan bir lahza haste-diller

Olmaz tavâf-ı Ka'be her şahsa gerçi kim farz (H 136^b, G. 260/6)

Hac-Safâ, Hac-Merve, Hac-Sa'y

Merve ve Safâ, Kâbe'nin doğusunda bulunan iki küçük tepedir. Haccın gereklerinden olan sa'y, bu tepeler arasında yapılır (Paçacı, 2010:571).

Genellikle Kâbe ile birlikte zikredilir. Beyitte "Merve hakkı" şeklindeki bir ifade dikkati çeker (G.365/1). Sevgilinin mahallesini ziyaret etmek için çabalayan herkes, aradığı huzuru orada bulamaz. "Safâ" ve "sa'y" kelimeleri tevriyeli olarak kullanılır:

Bir safâ sür dimen eylerken ser-i kûyun tavâf

Niçeler sa'y itse bulmaz ol safâyı Ka'bede (H 201^a, G. 562/2)

Hac-Zemzem

Zemzem suyu, sevgilinin dudağının benzetilenidir (G.348/3). Yüzü Kâbe olan sevgilinin dudağındaki ayva tüyü, zemzem suyundan çıkan sümbüle teşbih edilir:

La'lün etrâfında hattun ey yüzi Ka'bem benüm

Sünbül-i müşğîne benzer âb-ı zemzemden biter (H 235^a, G.196/3)

1.1.13.4. Ka'be ve İlgili Mefhumlar

Mekke'de Mescid-i Harâm denilen câminin ortasında bulunan Kâbe, bütün Müslümanların kiblesidir (Karagöz, 2010: 350).

Divân'da Kâbe mefhûmu, “*Ka‘be-i kûy, Harem-i Ka‘be-i hüsn, Ka‘be-i kûy-ı makâm, Ka‘be-i cân, Ka‘be-i maksûd, misâl-i Ka‘be*” gibi terkiplerle zikredilir. Ayrıca “*Kâbede*” redifli bir gazel de bulunmaktadır. Kâbe; beyitlerde Müslümanların kiblesi oluşu, sevgilinin köyü, vuslatı, yüzü, güzelliği, âşığın gönlü, hac vazifesi, Câhiliye Devri’nde duvarına şiirlerin asılması, Hz. Muhammed ve Hz. İbrahim’le ilgisi, müezzin Bilâl’in ilk ezanı Kâbe’de okuması, siyah örtüsü, Haccâc’ın Kâbe’yi yıktırması, Hâcerü’l-esved, zemzem suyu gibi hususlarla ele alınır.

Sevgilinin mahallesi, kutsallığı yönüyle Kâbe’ye teşbih edilir (G.457/2). Sevgilinin mahallesi Kâbe olarak düşünüldüğünde sevgili, can Kâbe’si olarak ifade edilir. Âşık, sevgilinin mahallesini gösteren bir kıblenümâdır (G.343/1). Sevgiliyi mahallesinde görmek, Hz. Muhammed’i Kâbe’de görmeye eş olarak görülür:

Yâri gör kûyında seyr it Mustafâyı Ka‘bede
Görmek istersen eger nûr-ı Hudâyı Ka‘bede (H 201^a, G. 562/1)

Kâbe’ye ulaşmak için uzun mesafeler kat etmek gerekir. Tasavvufî manada Kâbe, vuslat olarak kullanılır (G.74/4). Kâbe gibi ulu bir makam varken başka makamın hiçbir değerinin olmadığına değinilir (G.522/4). Bir beyitte âşık için mürşidin huzuru, Kâbe’dir:

Ulviyâ kûy-ı harâbâtı n’ola kılsam tavâf
Âsitân-ı meykede Beytü’l-harâm oldı bana (H 94^b, G.22/5)

Kâbe için güzellik (G.642/2) ve yüz unsuru benzetme yapılır (G.280/5). Sevgilinin yüzü Kâbe, onu örten zülfü de Kâbe’nin çevresindeki saha olan Harem olarak tasavvur edilir (M.11/145). Bir beyitte ise âşığın gönlü Kâbe’dir. Sevgilinin âşığın gönlünü yapması ile Hz. İbrahim’in Kâbe’yi inşâsı arasında ilgi kurulur:

Bu yıkılmış gönlümü yaptı cefâ taşıyla yâr
San Halîlullahdur örmüş binâyı Ka‘bede (H 201^a, G. 562/4)

Kâbe’yle ilgili olarak Kâbe’yi yıktıran Haccâc bir beyitte konu edilir (Bkz. İlgili Madde) (Msm.12/1; K.21/31). Câhiliye Dönemi’nde şiir yarışmalarında en beğenilen şiirler, Kâbe’nin duvarına asılırdı. Sevgilinin eşığının Kâbe olarak nitelendirildiği beyitte şair Hasan (Bkz. İlgili Madde) bu vesileyle telmih edilir (G.80/5).

Kâbe'nin üzerindeki siyah örtü, "karalar bağlamak" deyiimiyle (Bkz. Çeşitli İnanışlar) zikredilir (G.348/3).

Kâbe-Hâcerü'l-esved

Kâbe ile ilgili ele alınan hususlardan biri olan "Hâcerü'l-esved", Hz. Muhammed'le ilgili beyitlerde zikredilir. Bir beyitte Hz. Muhammed, âşıkların Kâbe'sinde bulunan peygamberlik madeninin cevheri olarak teşbih edilir. Devamında ise peygamberlik binasını sağlamlaştıran Kâbe'ye konmuş Hâcer-i Esved taşı olarak tasavvur edilir:

Ey Ka'be-i uşşâk miyânunda olan taş
Göz merdümüdür ya güher-i kân-ı risâlet (H 26^a, K. 4/7)

Ya Ka'beye konmuş Hacerü'l-esved olupdur
Muhkem durur ol taş ile bünyân-ı risâlet (H 26^a, K. 4/8)

Kâbe-Beyt-i Ma'mûr

Bir beyitte zikredilen "beytü'l-ma'mûr", memduhun düzenlediği sünnet eğlencesiyle söz konusu edilir. Memduhun sarayı güzellikleriyle beytü'l-ma'mûr bahçesini andırır:

Gül-i sûrfler ile nahl-ı murassa'lar ile
Oldı sahn-ı haremün gülşen-i beytü'l-ma'mûr (H 44^a, K. 17/21)

1.1.13.5. Kurbân

Kelime anlamı "yaklaşmak" olan kurban, Allah'a yaklaşmak için kesilen hayvan manasında kullanılır (Akyüz, 1994: 278).

Beyitlerde kurban, âşığın gönlü ve canı için benzetme unsuru olarak kullanılır. Âşık için kavuşmanın tek şartı canını vermektir (Msm.41/3; G.647/2). Kurban kesmek Allah'ın emri olduğundan sevgilinin cemalinin bayramına kavuşan âşığın, canını kurban etmek istemesi Allah'ın emridir (Matla4/1). Sevgilinin yanağı için bayram benzetmesi yapan âşık, kendisini sevgilinin yolunda kurbân olarak tasavvur eder:

Iyd-ı adhâ-yı ruhun şevkiyle giryân olduğum
Hep senünçündür benüm yolunda kurbân olduğum (H 89^a, Msm. 44/1)

Memduhun yüceliğini anlatmak için gökteki boğa burcunun kurban edileceği ifade edilir (K.20/28). Beyitlerde birlikte kullanılan “kurbân” ve “kemân” kelimeleriyle hem sevgilinin yay kaşlarına kurban olmak hem de yayın konulduğu “sadak” kastedilir (G.142/6). (bkz. Okçuluk). Sevgiliye kavuşma sabahı, nice âşığın kurban olduğu Kurban Bayramı’dır (G.453/1). Kavuşma bayramı gerçekleşince âşığın canını kurban edeceği belirtilir (G.336/3).

Âşık, kavuşma bayramında sevgilinin kapısına kurban gibi bağlanmak ister (G.607/5). Kavuşma bayramı geldiğinde âşığın gönlü, sevgilinin keskin ve kan dökücü hançeri ile kurban edilir:

Iyd-ı adhâ-yı visâlünde o şâhun Ulviyâ
Oldı kurbânı gönül hançeri kurbân kesici (H 226^a, G. 676/5)

Tasavvufî beyitlerde kurban, “yakınlaşmak” manasıyla ele alınır. Maddî varlığı olan canından kurtulan âşık, asıl sevgiliye yaklaşmış olur. Mihnet tekkesinde sevgilinin kurbanı olduğu belirtilir (G.57/5). Kan anlamını da taşıyan “dem” kelimesinin kullanıldığı bir beyitte sevgiliye yakın olmak isteyen âşık, canından vazgeçerek sevgiliye kurban olur:

Ulviyâ bassa ayağın yüzüme bir kez gelüp
Cân virüp yolunda olurdu o dem kurbân-ı yâr (H 123^a, G. 154/5)

Sevgilinin, rakibi yakınından uzaklaştırması beladan kurtulmak olarak ifade edilir. Beyitte başa gelecek belalardan korunmak için kurban kesilmesi inancı ele alınır:

Hûb def’ itdün rakîbi gel sana cânım fedâ
Bir kazâ savdın şehâ itmek gerek kurbân ana (H 96^b, G. 31/5)

1.1.13.6. Harâm, Helâl

Haram, ister fitratın getirdiği nitelik veya zorla ya da emir açısından yapılması yasak olan şey anlamındadır (Ünal,1998: 261).

Bir beyitte haram kelimesi “bir şeyden rahat tattırmamak” anlamında kullanılır. Sevgiliden ayrı kalan âşık için yaşamak, haram olarak ifade edilir (G.22/1). Feleğin, şairin gözüne uykuyu haram ettiği; rahat bir uyku yüzü göstermediği belirtilir:

Yüri hey dîde-i Ulvîye uyhuyı harâm idüp
Anı her gice encüm gibi bîdâr eyleyen tâli‘ (H 138^b, G. 269/5)

İçilmesi İslâm'a göre haram olan şarap, sûfî tarafından her zaman yasaklanır (G.379/4). Verdikleri karışıklık ve renk dolayısıyla dudak ve şarap arasında benzetme ilgisi kurulur ve şarabın haram oluşu zikredilir (G.575/4). Sûfî, şaraba ve sevgilinin dudağına meyli olan âşığa bunları yasaklar. Sûfinin helal olan dudakla haram olan şarabı bir tuttuğundan yakınılır:

Beni men' itdi lebünle meye meyl eylemeden

Bir görür sûfî helâl ile harâmı nidelüm (H 163^a, G. 385/4)

Helâl kelimesi, genellikle zıddı olan haramla birlikte ele alınır (G.379/4). Bir beyitte ise "hakkı helal etmek" tabiri içinde kullanılır (G.491/2).

1.1.13.7. Günâh

Günah kavramıyla ele alınan hususlardan biri meleklerin günahattan uzak, masum oluşları¹⁴⁰ üzerinedir, Ölen kişi, masum ve günahsız oluşuyla melektir ve yeri göklerde dir (Msm.4-2). Melek yüzlü sevgiliyi sevmesi ile günahkâr olan âşık, bu günaha sebep olan sevgiliden kendisinin affını ister:

Günâh ise seni sevmek yanunda ey melek-çihre

Günâh-kârundurur Ulvî kerem kıl geç günâhından (H 191^b, G. 517/5)

Âşık için sevgili, günahsız bir çocuktur (Msm.25/2). "Kâfir, günâh, imân" kelimelerinin birlikte zikredildiği bir beyitte âşığın küfre gönül vermesi, günahı olarak nitelendirilir (G.484/8). Şair, çektiklerinin günâhından kaynaklandığını düşünür (Msm.32/5-1). Bir beyitte ise şarabın Cem'in (Bkz.) günahı olduğu zikredilir (G.381/5).

Günah, ayrıca "kabahat" anlamıyla da kullanılır (G.289/1). Sevmek, günah olarak düşünülür (G.383/1). Sevgilinin birçok günahsızın kanına girdiği belirtilir (G.246/1). Bir beyitte âşık, günahını/suçunu anladığını söyleyerek sevgiliden bağışlanmayı diler:

Günâhum bildüm eylersem n'ola şefkat recâ senden

Benüm devletlü sultânım hatâ benden atâ senden (H 188^b, G. 503/1)

¹⁴⁰ Bkz. Lutfullah Cebeci (1989), *Kurân-ı Kerim'e Göre Melekler*, İstişare Yayınları, Kayseri.

1.1.13.8. Sevâb

Sevap; sevgili ve âşık münasebetiyle bir beyitte ele alınır. Âşık için sevgilinin ona yaklaşması, sevaba girmek olarak düşünülür:

Gelüp bir gice Ulvînün sînesine
Gireydün habîbüm girerdün sevâba (H 195^b, G. 535/5)

1.1.13.9. Tövbe (İstiğfâr)

Tövbe, sâliklerin vuslata ermeleri için uğradıkları ilk menzildir (Uludağ, 1991: 227). Genellikle şarapla zikredilen tövbe; tasavvufî yönüyle ele alınır, âşık-pîr-i mugân ilişkisiyle konu edilir (G.297/5). Zühd içinde olan şair, şaraba tövbe ettiğini belirtir (G.564/6).

Tövbe etmek; şarapla birlikte afyon unsuru için de ele alınır (G.553/2). Bahar mevsiminde kadehleri görenler, şaraba tövbe etmekten pişman olurlar (G.564/3). Şair, tövbe bozduranın gelip ısrar etmesini ister:

Kendümüz sımaz isek tevbemüzi ey Ulvî
Gelse ol tevbe-şiken eylese ibrâmı bize (H 202^b, G. 567/7)

Bir beyitte nasûh tövbesine işaret edilir. Nasûh tövbesi, Tahrîm sûresinde zikredilen “Ey imân edenler, Allah’a içtenlikle tevbe edin!”¹⁴¹ ifadesinde belirtildiği gibi samimi, içten edilen tövbedir. Şair, büyük bir tövbe olan nasûh tövbesini şarap hususuyla konu eder:

Gâlibâ la‘lünden irse kût-ı rûh
Tövbe itmezdi mey-i nâba nasûh (H 105^b, G. 71/1)

Bir beyitte şair, dili tutmayı öğütler; yoksa tövbesinin zor olduğunu belirtir. Beyitte “sormak” kelimesi tevriyeli olarak kullanılır:

Ulviyâ sormak dehân-ı yâri düşmez ağzuna
Tut zebânun yiridür yok anı istigfâr güç (H 103^b, G. 62/7)

¹⁴¹ Bkz. Kur’ân, Tahrîm, 66/8.

1.1.13.10. Şehit

Memduhun ruhuna şehâdet şerbetinin sunulması, şehit olması olarak telakki edilir (Msm.37/1). Şehitlerin ruhlarının cennette olduğu inancına işaret edilir (Msm.8/5). Memduh için şehitler zümresinin başı olması dilenir (Msm.2/5). Ölen memduhu şehitler zümresinin ruhlarının karşıladığına inanılır (Msm.3/1). Hz. Ali ve Hz. Hüseyin, şehit edilmeleri ile telmih edilir (Bkz. İlgili Maddeler).

Âşık, canının aşk kılıcının şehidi olmasını ister (M.11/49). Memdûh, şehit olduğu için akan kanıyla defnedilir (Msm.2/2). Sevgilinin gamzesinin kılıcıyla kana boğulan âşık, kendisini şehit olarak nitelendirir. Akan kanını, mezarından çıkan lâleyle ilişkilendirir:

Aceb midür mezârumda biterse ser-be-ser lâle

Şehâ şemşîr-i gamzenle şehîd-i gark-ı hûnum ben (H 183^a, G. 478/2)

1.1.13.11. Guzât

Bir beyitte “gâzi” kelimesinin çoğulu olan “guzât” kelimesi zikredilir. Can veren memduhu Müslüman gazilerin ruhlarının davet ettiği belirtilir:

Da‘vet itdi çünkü ervâh-ı guzât-ı müslimîn

Ulviyâ olsun Hudânun lutfi yanınca mu‘în (H 64^b, Msm. 7/5)

1.2. Tasavvuf

1.2.1. Aşk

Divan’daki bazı beyitlerde aşk ve âşık kavramları tasavvufî görüşle ele alınmıştır. Aşk kavramı “*râh-ı mahabbet, yâr-ı mahabbet, nâr-ı mahabbet, keyfiyyet-i mahabbet, deyr-i mahabbet, keyfiyyet-i esrâr-ı aşk, tekmîl-i aşk, aşk-ı hakîkî, hükm-i aşk, sülûk-ı aşk, reh-i aşk, râz-ı aşk, tekye-i aşk, tekye-gâh-ı aşk, ma‘reke-i aşk, şarâb-ı aşk, bâde-i aşk, tac-ı aşk, deryâ-yı aşk, bâzâr-ı aşk, hevâ-yı aşk, diyâr-ı aşk, âteş-i aşk, germiyyet-i aşk, tarîk-i aşk, genc-i aşk, eyvân-ı aşk, mesken-i sultân-ı aşk, şâl-ı gam-ı aşk, mülk-i aşk, nakş-ı hâtem-i aşk, câm-ı aşk-ı Lâ-yezâl*” gibi birçok terkiplerle zikredilir. “*Ehl-i dil, ehl-i aşk, ehl-i niyâz, ehl-i derd, ehl-i irfân, ehl-i fenâ, erbâb-ı aşk, erbâb-ı nazar, gedâ-yı aşk, gedâ-yı kûy-ı aşk, gedâ-yı sâlik-i râh-ı mahabbet, gedâ-yı sâkin-i kasr-ı ferâgat, ehl-i ferâg, bî-nevâ-yı aşk, ser-mest-i harâb, pîr-i aşk, haste-i aşk, şeh-i aşk, mahmûr-ı mey-i*

aşk, mürid-i pîr-i aşk, âşık-ı âvâre, âşık-ı dîdâr, âşık-ı âvâre, âşık-ı uryân, uşşâk-ı irfân, sultan-ı âlem” gibi terkipler de âşıklar için kullanılır.

Aşk, kahredici; ciğerler yakan bir ateş olarak tasavvur edilir (M.6/9). Feleklerin dönüşünün aşkla olduğu (M.6/12), yeryüzünün muhabbet kûyunun; göğün ise muhabbet kokusunun âşığı olduğu ifade edilir (M.6/19).

Aşk; tendeki can cevheri olarak tasavvur edilir. Aşk yolculuğunda birçok makam ve o makamlarda işaretler bulunduğu; âşığın bu yolda sadık olması gerektiği belirtilir (M.6/1-4). Bu yolda aklın çaresiz kaldığı; idrakin gittiği ifade edilir:

Hired yolunda olmuşdur fütâde
Ayağuna dil ü cân ser-nihâde (H 2^b, M. 6/15)

O aşk itmiş durur hûbânı çâlâk
O aşk ile gidüpdür akl u idrâk (H 2^b, M. 5/25)

Hakiki aşk, Allah’a olan aşktır. Bu aşka mecâzî aşktan geçilerek ulaşıldığına işaret edilir. Şair, mecâzî aşktan vazgeçip hakikat ülkesinin sakini olmayı istediğini söyler:

Niçe bir aşk-ı mecâz ile melâmet olalum
Gelinüz sâkin-i iklîm-i hakîkat olalum (H 66^b, Msm .9/4)

İlahî aşk; âşığı sarhoş eden (G.237/3), aklını başından alan (G.448/1) bir şaraba teşbih edilir. Âşığın daha diğer âşıklar yokken gam ateşinde yandığı (G.376/5), aşkın iç yüzü bilinmeden aşkla hayran olduğu ifade edilir (G.376/6).

Aşk vadisini geçmek için bu yolun sıkıntısını çekmek gerektiğine işaret edilir (G.407/2). Bu yolda önce baş verildiği (G.382/1), can vermek gerektiği (G.284/3) belirtilir. Canı terk eden âşık, kendisini başına aşk tacını takmış bir sultan olarak görür:

Terk-i cân eylemişem âşık-ı cânânum ben
Tac-ı aşkı geyelü başuma sultânnum ben (H 171^b, G. 424/1)

1.2.2. Âşık

Âşık; köşk, taht gibi şeylere ihtiyaç duymadığını (G.205/1), gösterişe kıymet vermediğini belirtir (G.214/2). Ferâgat ehli olup tâc ve kabâdan vazgeçtiğini dile getirir (G.347/5).

Gerçek aşk yolunda kesretten vahdete doğru gidilir. Kesretten el çeken âşık, vahdet makamını tercih ettiğini ifade eder (G.377/1). Zevk ve safayı bırakıp dert ve sıkıntıyı tercih eder (Msm.16/3). Âşığın bu yolda vasıtaları terk edip yükünü hafifletmesi ve tahammül etmesi gerekir (G.118/2). Gerçek aşkın vasfını yazmak isteyen âşık, gönlünü kötü duygulardan arıtır:

Ulviyâ yazmağ için aşk-ı hakîkî vasfın

Gıll u gışdan dil ü cân levhaların pâk itdüm (H 169^a, G. 411/5)

1.2.3. Tarîk, Sülûk

Tarîk ve sülûk, beyitlerde Allah'a giden yolu ifade eder. Tarîk, "tarîk-i müstakîm" ile zikredilir. Âşık, doğru yolun yolcusu olmak istediğini belirtir:

Bizi genc-i visâle mâlik eyle

Tarîk-ı müstakîme sâlik eyle (H 1^b, M. 2/28)

Bazı beyitlerde âşık ve zâhid, yolları ile karşılaştırılır (G.552/2). Gönül ehlinin yolunun bağ seyri (G.552/2); âşığın yolunun ise ebedî olan ahiret yolu olduğuna işaret edilir (G.249/5).

1.3. Tarikatlar ve İlgili Mefhumlar

1.3.1. Semâ'

Makâm ve nağmeyle okunan dinî metinleri dinleme, dinlenen musikînin tesiriyle coşup dönme gibi anlamları içeren semâ, Hak'tan gelen bir mesajdır (Uludağ, 2012: 312). Özellikle Mevlevîlikte görülüp tasavvuf ehlinin vecde gelip raksetmesi, dönmesi olarak tanımlanır (Gölpınarlı, 1977: 290).

Semâ, tabîî ve rûhânî olmak üzere iki türdür. Tabîî semâdaki dönme feleklerin dönüşünden, rûhânî semâdaki yatık durma ise ruhlar âleminden maksattır (Ceylân, 2007: 277). Kurân-ı Kerim'de meleklerin meskeninin gökyüzü olduğu ve arşın etrafını

kuşatmış olarak Allah'ı tesbih ettikleri ifade edilir¹⁴². Bir beyitte Allah'ın aşkıyla feleklerin döndüğü, meleklerin de semâ' ederek Allah'ı zikrettikleri konu edilir:

Girürler raksa şevkünle felekler
Feleklerde semâ' eyler melekler (H 1^b, M. 2/7)

Semâ yapılırken zikir halkasına girilip Allah'ın adının zikredildiğine işaret edilir:

Halka-i zikir içre girdükçe semâ'a ol sanem
Âhlar ile âlemi âvâze-i yâ hû basar (H 119^b, G. 139/5)

Bir beyitte gönül, sevgilinin dudağının zikriyle semâ'a girmiş olarak düşünülür (G.259/4). Bir başka beyitte ise semâ, Hz. İsa ile zikredilir. İsa nefesli sevgilinin âşıklarını diriltmeye gelmesiyle âşıkların aşkla semâ ettikleri ifade edilir (G.622/3).

1.3.2. Hayderî

Hayderîler, esrar içmekten sarhoş bir şekilde durmadan şiirler okuyarak şehir ve kasaba dolaşan serseri dervişler olarak tasvir edilir. Yarı çıplak dolaşırlar; boyun ve kulaklarında demirden halkalar bulunur (Ocak, 1992: 113). Bir beyitte Hayderîlerin boyunlarında halka oluşu ve yarı çıplak dolaşmaları konu edilir. Sevgilinin aşkında soyunan âşıklar, boyunlarına halka olarak sevgilinin kolunun sarılmasını ister:

Hayderîler gibi aşkunda soyınduk cânâ
Tavk-ı sîmîn idelüm boynumuza sal kolun (H 154^b, G. 346/2)

1.3.3. Kalenderî

Kalenderîlik; yaşadığı toplumun düzenine karşı çıkararak dünyaya önem vermeyen ve bu düşünce tarzını günlük hayat ve davranışlarla da açığa vuran tasavvuf akımıdır (Ocak, 1992:5). Beyitlerde baş açık gezmeleri, tıraş olmaları ile zikredilir (G.354/5). Şair, kalenderîler gibi ayna ile dolaşıp dünyayı seyretmek istediğini söyler (G.581/5). Bela vadilerini gezenler, post örtünen Kalenderîlere benzer. Kalenderîler, uzaklarda gezmeleri ve post örtünmeleri ile ele alınır:

Belâ vâdîlerin geşt eyleyenler post-pûş olmuş
Yaraşur Ulviyâ seyyâh olanlara kalenderlik (H 148^a, G. 312/5)

¹⁴² Bkz. İsra, 17/95; Zümer, 39/75.

1.3.4. Işık

Işık; bâtinî inançları benimsemiş Kalenderî, Bektâşî gibi dervişler için kullanılan bir kelimedir (Üstüner, 2007: 416). Bir beyitte yüzü tıraş etmeleri vesilesiyle “yalın yüzlü” tabiri ile ifade edilir. Ayrıca ellerinde çerağ taşımalarına değinilir:

Tekye-i aşkunda şol semmûr-pûş abdâlveş
Oldı cânâ bir yalın yüzlü ışık-meşreb çerâğ (H 139^b, G. 275/3)

1.3.5. Abdâl

Abdâl; kendini âhirete, gönlünü Hakk’a veren ermiş insandır (Uludağ, 2012:19). Başları açık bir şekilde gezdikleri belirtilen abdâllar (M.11/81), taht ve tâc gibi şeylere ihtiyaçları olmaması (G.387/1), gösterişe ve riyâyaya önem vermemeleri, Hz. Hüseyin’e bağlı olmalarıyla zikredilirler. Âşık; kendisini Hz. Hüseyin’in izinde giden, her şeyden vazgeçmiş baş açık bir abdâl olarak nitelendirir:

Işk âteşine yandı yine cübbe vü destâr
Olsam yiridür baş açık abdâlı Hüseyün (H 148^a, G. 314/3)

1.3.6. Hırka-pûş

Hırka giymeleri yönüyle “hırka-pûş” tabiri ile ifade edilen abdâllar, yarı çıplak gezmeleri ve vücutlarına yaralar yakmalarıyla konu edilir (G.589/3). Yaktıkları yaraların pamukla dağlanması, mekânlarının tekke ve hankâh gibi yerler olması değinilen diğer hususlardandır:

Penbeli key kim görünür sîne-i uryân ile
Hırka-pûş abdâldur biri birisi hânkâh (H 213^a, G. 618/4)

1.3.7. Dervîş

Tasavvufun amacı iyi bir dervîş yetiştirmektir. Dervîş, ilahî yolda yürüyüş için seçilmiş örnek bir varlıktır (Şar, 1991: 382). Dervîşler; bir şeyhe bağlanıp hizmet etmeleri (M.11/84), yarı çıplak dolaşmaları ve uzlete çekilmeleri ile söz konusu edilir (Msm.9/5). Dünya nimetlerine bağlanmayan dervîş için köhne bir kabâ giymek kâfi gelir. Şair, sırtına giydiği eski dervîş giysisinin kendisi için yeterli olduğunu belirtir:

Bir şâl-ı köhnedür egnüme Ulvî kabâ yiter
Dervîş olana hil‘at-i şâh-ı abâ yiter (H 85^a, Msm. 36/5)

Beyitlerde “yoksul” manasıyla da konu edilen derviş (K.11/7), “şâh” ve “gedâ” kelimeleriyle birlikte kullanılır:

Kimin şâh eyledün kimini dervîş
Araya düşdi ıtlâk ile teşvîş (H 1^a, M. 2/10)

1.3.8. Sâlik

“Ehl-i sülûk” da denilen sâlik; menzil-i maksuda varma azmine sahip, hedefe ulaşma kararıyla tasavvuf yolunu tutan kişilerdir (Uludağ, 2012: 306).

Beyitlerde tarîk-i müstakîmin (M.2/28), aşk yolunun (K.9/4) yolcusu olarak tasavvur edilir. Şair; vücudu terk ederek yokluk yolunun sâliki olunacağı belirtir (Msm.16/2). Gururu ve kibri bırakarak ahiret yolunun yolcusu olmak gerektiğine işaret eder:

Sâlik-i râh-ı bekâ ol kim budur sana ehem
Gögsünü germe önünce yürüdüp hayl u hadem (H 64^a, Msm. 7/2)

Fenâ yolu sâlikinin akıl, sabır ve karâra ihtiyacı olmadığı belirtilir (G.592/3). Şair, kendisini muhabbet yolunun fakir sâliklerinden sayar. Hiçbir şeye sahip olmayan şair; bu yoldaki azığının gözyaşı ve elem olduğunu söyler:

Birkaç gedâ-yı sâlik-i râh-ı mahabbetüz
Gözyaşı suyımız elem ü gussa zâdımız (H 129^b, G. 221/3)

Hoca kelimesinin tüccar olarak ele alındığı bir beyitte şair, tüccara seslenerek Hak yolunun sâliki olmasını öğütler (G.675/4).

1.3.9. Tâlib

Dervişlikte birinci sıra olan talib; kendini İslâmî yola veren, istekli kişidir (Şar, 1991: 364). Âşık; sevgiliye kavuşma hazinesinin talibi olarak ifade edilir (G.631/7). Kesret talibi (Msm.9/4), dünyanın taliplisi (G.553/4) olmadığını belirtir. Bir beyitte talip, Hz. Muhammed için ifade edilir:

Niçe dürlü tarîke yol bulurdı
Gehî tâlib gehî matlûb olurdu (H 2^a, M. 5/2)

1.3.10. Mürîd

Mürîd; hiçbir şey irade etmeyen, bütün iradesini mürşidine teslim edendir (Kara, 1992: 27). Âşık, zamâne şeyhindeki riyâyı görünce pîr-i mugâna mürîd olmak istediğini belirtir:

Gördi zamâne şeyhini ehl-i riyâ geçer
Gönlüm diler ki pîr-i mugâna mürîd ola (H 214^b, G. 624/4)

1.3.11. Pîr

Pîr; tasavvuf ve tarikatlar tarihinde tarikatın kurucusu kabul edilen mutasavvıf için kullanılan isimdir (Kara, 1985: 225).

Pîr, aşk şarabını sunan (G.147/2; G.554/3), muhabbet pîri olarak tasavvur edilir (M.6/6). Âşık, muhabbetin esası gereği aşk pîrlerinin mahremi olup canından geçmek ister:

Ey dil olalum mahrem-i pîrân-ı mahabbet
Cândan geçelüm çün budur erkân-ı mahabbet (H 102^a, G. 56/1)

1.3.12. Pîr-i Mugân

Pîr-i mugân; aşk şarabı sunan, Allah sevgisini insanlara öğretmeye çalışan hakiki mürşidler için kullanılır. Genellikle âşıkla birlikte zikredilen pîr-i mugân, tembihte bulunmasıyla konu edilir (G.616/2). Âşık, şaraba tövbe etmemesinin sebebini pîr-i mugânın bedduasından korkmasına bağlar:

Tevbe eylerdi şarâba sûfiyâ Ulvî velî
Havf ider pîr-i mugânun bed-du'âsından kaçır (H 113^b, G. 109/5)

1.3.13. Mürşid

Birçok mürşidin intisap ettiği pîr-i mugânın lütuf sahibi bir şeyh olduğuna değinilir (G.429/3). Âşık, pîr-i mugânın dergâhına yüz sürdüğünden beri halvetteki mürşidin minnetini çekmek istemediğini belirtir (G.492/4). Pîr-i mugânın sunduğu sudan içerek susuzluğunu gideren âşık için dünya nimetlerinin bir değerinin olmadığı ifade edilir:

Şevk-i lebünle çekdüm pîr-i mugân suyundan
Susuzluğum kesildi geçdüm cihân suyundan (H 188^a, G. 501/1)

1.3.14. Şeyh

Şeyh; kendisine intisap eden müridin bütün hususiyetlerini göz önünde bulundurarak ona yol gösteren, talipleri irşâd etmek ehliyetine ve liyâkatine sahip olan rehberdir, mürşittir (İz, 1981: 183-184; Uludağ, 2012: 334). Bir beyitte “râhib”, “sûfi” kavramları ile birlikte konu edilir:

Ne mu‘tekid-i şeyhem ü ne münkir-i râhib
Ey sûfi bu meşreb ki benüm var kimün var (H 116^b, G. 125/2)

Pîr-i mugânın himmet sahibi oluşunun zikredildiği bir beyitte âşığa himmet ederek onu kadeh şeyhi yaptığı ifade edilir:

Add olındunsa harâbât erlerinden Ulviyâ
Şeyh-i câm eyler seni pîr-i mugânun himmeti (H 224^b, G. 668/7)

Bazı beyitlerde geçen “şeyh”, “pîr” gibi kelimeler; “el almak, yüz sürmek” gibi tarikat adetleri ile zikredilir (G.381/4; G.459/5).

1.3.15. Dergâh

Bu tarikat unsurları beyitlerde genellikle âşık, zâhid ve abdalla ilgili olarak ele alınır. Dergâh; sevgilinin eşiği, şeyhin bulunduğu yer, övülenin huzuru ve Hakk’ın makâmı olarak ifade edilir. Sevgilinin eşiğinin dünyada eşi bulunmayan yüce bir dergâh olduğu (Msm.34/5); bu dergâhın âşıklar tarafından mesken edildiği (G.290/2) belirtilir. Bazı beyitlerde ise âşığın yüz sürdüğü pîr-i mugânın dergâhı konu edilir (G.492/4).

Hakk’ın huzuru olarak zikredildiği bir beyitte O’nun dergâhından başka yere sığınmamak gerektiğine işaret edilir:

Maglûb-ı mâl u devlet olup kayda düşdiler
Dergâh-ı Hakdan özgeye idenler ilticâ (H 97^a, G. 32/3)

1.3.16. Hırka

Tarikat mensuplarının giydikleri elbise olan hırka; abdalların giysisi olarak zikredilir (G.618/4). Şair, madde âleminden vazgeçerek dervişlik hırkasını giymeye karar verdiğini ifade eder:

Ulviyâ hırka giyüp cismüni uryân eyle
Dest-i şevk ile çeküp çâk-ı girîbân eyle (H 78^a, Msm. 26/5)

1.3.17. Asâ

Asâ, bir beyitte âşığın âhının dumanı olarak tasavvur edilir (G.290/5). Zâhid tipinin elinden bırakmadığı tespih ile birlikte konu edilir:

Zâhidi hâl u hadûñ fikri za‘îf eyleyeli

Elde tesbîh ü asâsı salavât ile yürür

(H 119^a, G. 138/4)

1.3.18. Tecellî

“Görünmek, zuhur etmek” anlamları bulunan tecelli, tasavvufî olarak gaybdan gelen ve kalpte zâhir olan nurlar olarak tanımlanır (Uludağ, 2012:346).

Tecelli kavramı, beyitlerde genellikle “nûr” ve “ateş” olarak telakki edilir (K.18/24). Yüz, tecelli yeri olduğundan âşık için tecelliden kasıt, Allah’ın nurunu görmektir (G.261/1). Sevgilinin düşte âşığa görünmesi, tecelli ile ifade edilir ve bu tecellinin seyrinin âşığa teselli verdiğiğine işaret edilir (M.11/18).

Bir beyitte ay ve yıldızların ışığının tecelli ateşinin aleviyle oluştuğu zikredilir (M.2/6). Güneşin görünmesi, Allah’ın nurunun tecelli etmesi olarak ifade edilir (M.11/28). Başka bir beyitte ise Hz. Muhammed’deki tecelli nurunun karşısında güneşin zerrelerinin çok küçük kaldığı söylenir:

Ne yüzden zerre-i nâçîz imiş hurşîd fehm eyler

Habîbün rûy-ı pâkine bakup nûr-ı tecellâyı

(H 225^b, G. 673/4)

Ayrıca Hz. Musa’ya Tûr’da Allah’ın tecelli etmesi hadisesine¹⁴³ telmih yapılır (Bkz. Hz. Musâ). (K.17/27).

1.3.19. Cezbe

Cezbe, Allah’ın kendisine giden yolda kulu kendine çekmesi ve yaklaştırması olarak tanımlanır (Uludağ, 2012: 89).

Bir beyitte ölenin ahirete gitmesi, Hakk’a yaklaşması olarak tasavvur edilir (Msm.2/3). Memduhun, huyunun cezbesiyle halkı kendisine bağladığına değinilir (Matla54/1). Sevgilinin âşığı hatırlaması, kalbinin aşkın cezbesine kapılmasıyla telakki edilir:

¹⁴³ Bkz. Kur’ân, Arâf, 7/143.

Meger kim cezbe-i aşkun idüpdür kalbüne te'sîr
Unutmuşdun dil-i Ulvîyi sultânum ana geldün (H 150^b, G. 325/5)

1.3.20. Hâlet

Sevgili, âşığı çeşitli hallere getirir (G.4/1). Dudağının şevkiyle (G.416/1), yanağının aynasıyla (G.147/4) çeşitli haller gösterdiği ifade edilir. Cefaları, âşığa türlü haller kazandırır Sevgiliden ayrı düşen âşık, vuslat hallerine özlem duyar (Msm.14/5).

Leb-i la'lin hallerini aşk ehlinin bildiği ifade edilir (G.193/2). Aşkın ortaya çıkardığı halleri, ayıpları irfân sahibi olanların olgunlukla karşılayacağı belirtilir:

Hâlet-i aşkuma dahl eylese nâsîh ne aceb
Eylemez ayba nazar kişide irfân olıcak (H 34^a, K. 9/10)

1.3.21. Hayret

Hayret mefhumu, tasavvufî manada kalbe gelen bir tecelli sebebiyle sâlikin düşünemez ve muhakeme edemez hale gelmesidir (Uludağ, 2012: 163). Beyitlerde “bahr-ı hayret, vâdî-i hayret, âşinâ-yı bahr-ı hayret, garka-ı deryâ-yı hayret, sâkî-i hayret, girdâb-ı hayret, cünd-i hayret” şeklindeki terkiplerle işlenir.

Hayret girdaba (G.111/4) ve denize teşbih edilir (M.5/31; Matla22/3). Harâbât ehlini hayret denizinin âşinâsı olarak telakki eden şair, zâhidi eleştirir (G.448/3). Aşk sırlarının keyfiyeti daha bilinmeden âşık, sevgilinin aşkıyla hayran olduğunu belirtir (G.376/6). Âşığın akli ve canı şaşkın ve hayran olarak düşünülür (G.616/4). Hayretin âşığın aklını aldığına ve âşığın bu durumu geç idrak ettiğine işaret edilir:

Hayret almış beni bir niçe zamân geçmiş âh
Aklumun gitdüğünü sonradan idrâk itdüm (H 169^a, G. 411/3)

Hayret bir vâdiye teşbih edilir ve bu vâdide Mecnun gibi uryan olmak gerektiği belirtilir (G.451/3). Âşığın, hayret vadisinde feryat edip ve hüznlendiği ifade edilir (G.392/4).

1.3.22. Tecrîd

Tecrid, sâlikin zâhirini mal ve menfaatten, bâtınını karşılık bekleme anlayışından arındırmasıdır (Üstüner, 2007: 243).

Beyitlerde tecrid; Hz. İsa'nın tecridi, dünyaya değer vermeyişi ile konu edilir (G.312/3; G.283/4). (Bkz. Hz. İsa).

1.3.23. Halvet

Halvet, insanlardan ayrı ve yalnız yaşamak anlamındadır (Kara, 1985: 106). Hz. Muhammed'in Allah'a yakınlığı anlatılırken halvet kelimesi kullanılır (M.3/1). Daha çok sûfî ile birlikte konu edilir. Sûfinin halvet yerinde şarap içip mescitte zikir yaptığı eleştirilir ((Bkz. Sûfî) (G.593/2). "Halvet çekmek" deyiminin kullanıldığı bir beyitte mürid olmak isteyen sûfinin, halvete çekilip ibâdet etmesi gerektiği ifade edilir:

Mürîd-i Şeyh-i San'ân olmak istersen eger sûfî
Sanemler yâdına deyr-i mahabbet içre halvet çek (H 151^b, G. 332/2)

1.3.24. Uzlet

Uzlet; daha çok ve ihlaslı ibadet etmek için toplumdan ayrılıp ıssız ve kimsesiz yerlere çekilmek, tek başına yaşamak anlamındadır. Halvetle aynı anlamda bir terimdir (Uludağ, 2012: 364).

Beyitlerde şerbet (Msm.7/3), kılıç (G.32/2) gibi unsurlara teşbih edilen uzlet; dervişlerin çekildikleri yer olarak belirtilir (Msm.9/5). Şair, kimsenin minnet ve kahrını çekmek istemez. Halktan uzaklaşarak uzlete çekildiğini söyler:

Uzlet it halk-ı cihândan Ulviyâ âzâde ol
Çekme hergiz kiminün kahrın kiminün minnetin (H 186^b, G. 493/5)

Şair; dünyadan el çekip uzlet köşesini tercih ettiğini belirtir (Msm.16/3). Âşık için uzlet köşesinde sultan tahtının bile değerinin olmadığı düşünülür (G.205/1) Âşık; gayb erenlerine yakın olmak için uzlet köşesinde ibadet etmek gerektiğini ifade eder:

Varalum mu'tekif-i gûşe-i uzlet olalum
Dirsenüz gâyb erenlerle ger ülfet olalum (H 66^b, Msm. 9/4)

Bir beyitte uzlet, Hz. Yusuf'un kuyudaki uzleti ile konu edilir (G.407/5).

1.3.25. İrfân, Marifet, Ârif

Divan'da bu kavramlar, "*vâsıl-ı gencîne-i irfân-ı risâlet, kulûb-ı irfân, zümre-i irfân, makâm-ı zümre-i irfân, mahrem-i irfân, meclis-i irfân, kûy-ı irfân, gürûh-ı irfân, ehl-i*

irfân, erbâb-ı irfân, uşşâk-ı irfân, güher-i ma‘rifet, tahsîl-i ma‘rifet, deryâ-yı ma‘ârif, ârif-i devrân, ârif-i bî-kâr, ârif-i vahdet” gibi terkiplerle işlenir.

Hz. Muhammed, peygamberliğin irfân hazinesine kavuşanı olarak nitelendirilir (K.4/13). Hz. Muhammed’in aşkının irfân sahiplerini vecde getirdiği ifade edilir (K.3/18).

Ârif olana fena hazinesi, saltanat tahtından yeğ görülür (G.132/1). Ârif için makamın bir öneminin olmadığına işaret edilir:

Sadr ile saff-ı ni‘âli hele ben bir bilürin

Ârif olanlara yeksân görünür alt ile üst (H 101^a, G. 51/3)

İrfân sahiplerinin ayıpları ve kusurları görmediği belirtilir (K.9/10). Şair, irfân topluluğundan kusurunu örtmesini bekler (G.375/6). Bir beyitte ise düşmanın ayıplamalarının ârif için övgü olduğuna değinilir (G.393/3).

İrfân zümresinin makâmı olarak sevgilinin mahallesi zikredilir (Msm.34/2). Şair, irfân mahallesinin yoluna toprak olanın kıymetinin artacağını ifade eder:

Kûy-ı irfânda hâk-i râh olanun

Gün gibi kadr u kıymeti artar (H 109^b, G. 92/2)

Marifet, cevhere teşbih edilir (G.255/5). Akıllı insanın marifet tahsil ettiği belirtilir (G.63/2). Cahil ve marifet ehlinin karşılaştırıldığı bir beyitte marifet ehlinin değer görmemesi eleştirir (G.300/3). Cahil olan kimsede irfân bulunmayacağını söyleyen şair (G.63/1), ârif insanın dünyada cahile ihtiyacı olmadığını ifade eder:

Arz itme ey gönül der-i hâkâna ihtiyâc

Ârif çeker mi dünyede nâ-dâna ihtiyâc (H 103^a, G. 61/1)

1.3.26. Fenâ ve Bekâ

Birbirinin zıddı olan bu iki kavram, beyitlerde genellikle “*fenâ-yı dehr, h`âb-ı fenâ, genc-i fenâ, bâğ-ı fenâ, şâm-ı fenâ, dâr-ı fenâ, iklim-i fenâ, kûy-ı fenâ, câm-ı fenâ, bezm-i fenâ, bâzâr-ı fenâ, mülk-i fenâ, bâd-ı fenâ, fenâ-yı mutlak, sâlik-i fenâ, seyl-i bârân-ı fenâ, ehl-i fenâ, bekâ-yı zât, dâr-ı bekâ, azm-ı bekâ, sâlik-i râh-ı bekâ, şem‘-i bekâ, gülzâr-ı bekâ*” gibi terkiplerle ele alınır.

Fenâ, bütün şekil ve suretlerin Allah'ta yok olması anlamındadır. Kul, kendi filini görmez olur; Hak'ta yaşar. Bekâ ise var olmak, devam etmek, kötü huyları terk ederek iyi huylar edinmek, Allah'tan başka bir şeyi görmemek gibi anlamlar içerir (Necmüddin Kübra, 1980: 41).

Beyitlerde fenâ kelimesi geçicilik; bekâ ise süreklilik anlamıyla daha çok konu edilir. Dünya için “fenâ”, âhiret için ise “bekâ” tabiri kullanılır (G.522/5; Msm.4/1). Hayatta ölümün olduğu; fânî dünyada bekânın olmayacağı (Msm.14/4), ebedîliğin Allah için olduğu (M.2/24) belirtilir. Allah'ın zatının bekâ olup asla fenâ bulmayacağı dile getirilir (M.2/26).

Şair, fenâdan alakayı kesip bekâyâ yönelmek gerektiğini düşünür (G.23/5). Dünya fani olduğundan beka âleminin tercih edilmesi gerektiğine değinir:

Cân atup eyle azm-i mülk-i bekâ

Çünkü fânîdurur cihândan geç

(H 104^b, G. 67/3)

Fenâ gül bahçesine teşbih edilir (G.558/2). Âşık, fenâ bahçesine inleyerek gelen bir bülbül olarak telakki edilir (Msm.40/2). Âşık; fenâ meclisinde ayrılık kadehini içip (Msm.39/4), fenâdan lezzet aldığını belirtir (G.228/1). Bir beyitte âşık için fenâ ehli tabiri kullanılır. Onun için yokluğun ve varlığın bir görüldüğü belirtilir:

Âşık vuslat u firkat n'ola yeksân olsa

Bir görür ehl-i fenâ yokluk ile varlığı

(H 217^a, G. 635/2)

1.3.27. Kesret-Vahdet

Çokluk-birlik anlamları bulunan iki zıt kavramdan kesret; bir olan Hakk'ın isim ve sıfatlarıyla tecelli edip çokluk halinde görünmesi, vahdet ise bu çokluğun hakiki bir varlığı olmadığını kavrayıp var olarak sadece Hakk'ı görme olarak tanımlanır (Uludağ, 2012: 212).

Vahdet-kesret unsurlarının birlikte anıldığı beyitlerde âşık, vahdeti istediğini belirtir (Msm.9/4; Msm.26/2). Kesretten uzaklaşarak vahdet makâmını seçtiğini belirtir:

Çeküp kesretten el vahdet makâmın ihtiyâr itdüm

Diyâr-ı aşkı gezdüm kûy-ı firkatde karâr itdüm

(H 162^b, G.377/1)

Dünya, kesret olarak ifade edilir (Msm.7/4). Güneş ise vahdeti temsil eder. Şair, dünya kesretinden Hz. İsa gibi uzak durarak vahdete ulaşılabacağını belirtir (G.662/1). Vahdet köşesini yer edinmek isteyen âşık (Msm.28/4), vahdet âleminde selâmet köşesini bulduğunu ifade eder (G.238/2).

Ezel bezminde vahdet sâkisinin âşığın aklını başından alacak kadehi sunduğu belirtilir (G.400/3). Âşık, vahdet bezminin yudumundan sarhoş olduğunu ve dünyayı idrak edemediğini ifade eder:

Bezm-i vahdet cür‘asından şöyle mestüm sâkiyâ

Bir aceb âlemdeyin kim bilmezsin dünyâyı ben (H 179^a, G. 457/4)

Bir beyitte ise “besmele”deki “te” harfi ile vahdet nüktesinin keşf olunduğuna işaret edilir (M.1/10).

1.3.28. Akıl

İnsandaki idrak kabiliyeti olan akıl, hak ile batılı ayırt etmeye yarayan bir nurdur (Cebecioğlu, 2009: 28).

Beyitlerde akıl mefhûmu “*semend-i akl, cevher-i akıl, akl-ı kül, akl-ı evvel, bahâr-ı akıl, ukûl-ı insan, akl-ı ma‘âş, diyâr-ı akıl, esâs-ı akıl, ehl-i akıl, merd-i âkil*” şeklindeki terkiplerle ele alınır.

Beyitlerde akıl, aşk mefhumuyla zıtlık içinde zikredilir (M.5/25; G.308/3). Akıl ve aşk bir arada bulunamayacağından âşık; akıl bağımlı önemsemediğini, aşkını terk etmediğini söyler:

Akl pendine uyup aşkını Ulvî ide terk

Ehl-i akıl olan uyar mı sözine her gûlün (H 147^b, G.310/5)

Beyitlerde akıl, “Allah’ın kudretinden ilk evvel ortaya çıkan akl-ı kül, aşk ve keşf erbâbının akli olan akl-ı evvel, dünyevî olan akl-ı ma‘aş adlı türleriyle ele alınır. Besmeledeki “be” harfi “akl-ı kül” olarak ifade edilir (M.1/10). Sevgili, memduh ve gönül için “akl-ı evvel” tabiri kullanılır (Msm.29/4; K.7/17; G.610/3). “Akl-ma‘âş” ifadesinin zikredildiği bir beyitte ise deli gönülde dünyevî akıl bulunmadığına işaret edilir:

Bûse-i la‘lüne virdi nakd-i cânı yok yire

Sanmanuz vardur dil-i dîvânede akl-ı ma‘âş (H 134^a, G. 247/4)

1.3.29. Âşina, Bîgâne

Âşina, ilahî sır ve hikmetlere vâkıf; hakikat şarabını içip ruhî zevke eren, Hakk'ın vahdetinden haberdar olan kişiye denir. Zıddı olan bigâne ise tasavvuf yolunu bilmeyen kimse demektir (Üstüner, 2007: 499-500).

Beyitlerde genellikle birlikte zikredilen bu iki kelime, zıtlık içinde ele alınır. Âşığın gönlünün sevgiliye evvelden âşina olduğu belirtilir (G.4/4). Âşık, şâhın dergâhındaki âşinalarla bigâne olmadığını söyler. Âşığın şâhın dergâhındaki âşinalarla âşina olması, aynı tarikata bağlı olduklarına işaret eder:

O şâhun dergehinde âşinâ olduk gedâsıyla

Bizi bîgâne sanma âşinâyuz âşinâsıyla (H 205^b, G. 582/1)

Âşık; bela ve gamla âşina olduğunu belirtir (G.21/2). Gerçek âşık; gam denizine âşina olan; sevgili ise âşığa bigâne olmayan olarak ifade edilir:

Âşık odur ki bahr-i gama âşinâ ola

Ma'şûk odur ki âşika bîgâne olmaya (H 95^a, G. 24/2)

Bazı beyitlerde yüzmek anlamındaki “şinâh” fiiliyle ilgisinden “bahr” kelimesiyle ilişkili kullanılır (G.661/6; G.357/5). Zâhid ile harâbât ehlinin çatışmasının zikredildiği bir beyitte harâbât ehli, hayret denizinin âşinâsı olarak ifade edilir (G.448/3). Gönül, uzun zamandır aşk denizinde gezdiği için âşık, kendisini sevgilinin âşinası olarak telakki eder:

Niçe demdür bahr-i aşkunda gezer gavvâs-ı dil

Kulunı bîgâne sanma âşinâ oldum sana (H 91^b, G. 7/2)

1.3.30. Zâhir, Bâtın

Zâhir, bir şeyin görünen tarafı; bâtın ise sâlikin kalbi ve gizli âlem olarak tanımlanır (Uludağ, 2012: 67-389).

Genellikle birlikte kullanılan bu iki zıt kavram, Kurân'da “Allah size nimetlerini zâhir ve bâtın olarak ihsân etti.”¹⁴⁴ şeklinde de zikredilir.

Bâtın kelimesi; iç, gönül anlamlarında kullanılır (Msm.28/4; G.29/3). Bedenin, zâhirde can gözüne perde olduğu; bâtın âlemine bakılınca her tarafın görüldüğü ifade edilir:

¹⁴⁴ Bkz. Lokman, 31/20.

Perdedür cân gözine kasr-ı beden zâhirde

Âlem-i bâtna baksan görünür her cânib (H 98^a, G. 37/4)

Bir beyitte adem şehri ile bâtn mülkü benzerlik içinde zikredilir (G.654/5). Şair; bâtn gözünün açılarak sırların görüldüğünü ifade eder:

Bâtn gözün açdukda görindi bana esrâr

Dem-beste idüp kıldı beni vâlih ol esrâr (H 59^b, Msm. 2/4)

Âşık; gönlünün ve gözünün sevgilinin hayaline ulaştığını belirtir. Bâtn kelimesi gönülle, zâhir ise göz ile ilişkili olarak kullanılmıştır:

Gönlümle gözüm oldı hayâlünle mukârin

Ey şâh-ı cihânum kulunum zâhir ü bâtn (H 188^b, G. 506/1)

Âşık; zâhirde kesâfet âleminde olduğunun farkında olduğunu söyler (G.228/3). Ölen memduhun zâhire göre yerinin toprak; bâtn âlemine göre ise felekler olduğuna inanılır:

Zâhir egerçi o gün yüzlü melek hâk oldı

Âlem-i bâtna baksan yiri eflâk oldı (H 61^b, Msm. 4/2)

1.3.31. Gayb

Duyu organları ve akılla bilinmeyen, görülmeyen varlıklar ve bunların buldukları âleme “gayb âlemi” denir (Uludağ, 2012: 144).

Beyitlerde gayb kelimesi “ricâl-i gayb, sera-perde-i gayb-ı hâtif, perde-i gayb-ı hüviyyet, sırr-ı gayb” şeklindeki ifadelerle geçmektedir.

Gayb, genellikle sevgilinin dudağı ile birlikte ele alınır (G.280/4). Sevgilinin dudağı, gayb sırrının noktası olarak telakki edilir (G.241/5). Beyitlerde zikredilen “ricâl-ı gayb” ifadesi ile göze görünmeyen veliler topluluğu kastedilir. Şair, gayb erenlerine yakın olana meyhâne köşesinin makâm-ı erbâin olacağını belirtir (G.29/5). Şairin gönlünün yokluk şehrine gitmesi, gayb erenleri gibi bâtn mülkünü mekân tutmasıyla ilişkilendirilir:

Adem şehrine gitdi hicr-i la‘lünle dil-i Ulvî

Ricâl-ı gayb gibi mülk-i bâtnında mekân tutdı (H 221^a, G. 654/5)

1.3.32. Sır (Râz)

Sır, esrâr; beyitlerde “*sırr-ı aşk, kâtib-i sır, sırr-ı fem-i cânâne, sırr-ı ebîh, sırr-ı leyletü’l-isrâ, sırr-ı leb-i dil-dâr, sırr-ı tevhîd, sırr-ı şecerü’l-ahdar-i nâr keşf-i râz-ı tâlib, râz-ı aşk, râz-ı pinhân, râz-ı nihân, râz-ı fazilet, râz-ı dil, râz-ı mahfî, keşf-i râz, râz-ı derûn, râz-ı ruhsâr, esrâr-ı ilâhî, vâkıf-ı esrâr, gam-ı esrâr-ı la’l-i yâr, mahzen-i esrâr*” tabirleriyle işlenir.

Aşk bir sır olarak ifade edilir (G.172/2; G.589/1). Âşık, sırlara vâkıf olmayı ister (Msm.9/2). Aşk sırrının açıklanması, âşığın gözyaşı (G.248/5), âhı (G.247/1); canı ve gönlü (G.273/3) ile olur. Ayrıca kan dökülünce sırrın ortaya çıkacağı düşünülür (G.435/3). Sır gönülde gizlidir. Gözyaşı kanlı akarak âşığın gizli sırrını açıklamış olur:

İtdügiçün gizlü râzum göz göre ağıyâra fâş

Çıkdı gönülden gözümünden hâsılı bu kanlu yaş (H 135^a, G. 254/1)

Saç (G.457/1), tevhid (G.91/6) sırta teşbih edilir. Sevgilinin dudağı ise âşığın gönlünde sakladığı sır olarak telakki edilir (G.636/1). Ayrıca Hz. Muhammed’in sözlerinin ilahî sırlar içermesi (K.3/8) ve Miraç yolculuğunda sırlar bulunması (M.4/15) beyitlerde zikredilen diğer hususlardandır.

Bazı beyitlerde "esrâr" kelimesi; hayran (Msm.16/1; G.487/2; G.488/5), afyon (G.283/2), gubar (G.388/5) gibi kelimeler ile bir arada kullanılır (Bkz. İlgili Maddeler).

1.3.33. Keşf

Keşf; perde arkasında ve aklın ötesinde olduğu için gâib olan bazı şeyleri bilme ve Allah’ın tecellilerini temaşa etme mânâsındadır (Üstüner, 2007: 162). Keşf mefhumu, beyitlerde genellikle “sır, râz” gibi kelimelerle zikredilir. Şair, sırrını keşfedecek ilm-i ahfâ bulmadığını belirtir (Msm.28/1). Ağız sırlarla dolu olduğundan o sırrı gizli ilimlere vâkıf olanların keşfedeceği ifade edilir (K.20/20). Bir beyitte ayva tüyünün yanakta dolaşması, dudağın sırrını keşfetmesi ile ilişkilendirilir (G.280/5).

Sevgilinin yüzü, âşık için sırrın keşf yeri olarak nitelendirilir (K.18/19; G.301/2). Goncanın kapalı hali, sırrın saklanması; gülün açılması ise sırrın keşfi olarak ifade edilir:

Gonçe iken leblerün sırrın nihân eylerdi berg

Böyle gice açılıp başladı keşf-i râza gül (H 155^b, G. 351/4)

Kalp, keşf halinde ifade edilir (M.1/8). Hz. Muhammed'e Hak'tan ilim (M.5/13) ve peygamberliğin sırlarının keşfolunduğuna değinilir. Allah'ın gayb perdesini Hz. Muhammed'e açtığı belirtilir:

Açdukça serâ-perde-i gaybı yed-i kudret

Keşf oldı tılısmât-ı firâvân-ı risâlet (H 26^b, K. 4/16)

Bir beyitte vahdetteki ince mananın keşfine değinilir (M.1/10).

1.3.34. Fakr, Kanaât, İstiğnâ, Gınâ

Fakr; sâlikin hiçbir şeye mâlik olmadığını ve her şeyin gerçek sahibinin Allah olduğunun şuurunda olması, kendisini daima Allah'a muhtaç bilmesi anlamlarındadır (Uludağ, 2012: 131).

Beyitlerde "fakr" kelimesi genellikle âşığa ait özellikler olarak karşımıza çıkar (G.203/5; G.307/2). Ayrıca yokluk anlamındaki "fakr u fenâ" tabiri de âşik için kullanılır (G.135/4; Msm.11/5). Vücut ülkesinin fakr ile yok olduğunu belirten şair (K.15/32), kendisini yokluk ülkesinin padişahı olarak ifade eder (Trh.19/2). Bir beyitte kendisinin fakr sahibi olduğunu belirterek sevgilinin kendisinden feragat ettiğini belirtir:

Görüp fakrum benüm ol devletüm âh

Ferâgat eyleyüp benden usandı (H 217^a, G. 633/2)

Beyitlerde Hz. Muhammed'in fakirliğiyle övüldüğü hadisi (bkz. Hadisler) zikredilir (G.238/4; G.589/4). Ayrıca Hz. İsâ'nın fakr tecridi, dünyaya değer vermemesi işlenen diğer hususlardandır (G.283/4). Bazı beyitlerde ateşe teşbih edilir (K.6/42; K.10/30).

Kanaat; yaşamak için zorunlu olan ihtiyaçların dışında kalan bütün nefse ait arzulardan uzak durmak; yeme-içme gibi konularda israfı gitmemek gibi anlamları içerir (Necmüddin Kübra 1980: 51). Beyitlerde kanaat, âşığın yetinmesi anlamında kullanılır (G.441/4). Âşığın gönlünün kanaat Kâfdağı'nda oturduğu hayal edilir (G.3/3). Âşik, sabır göstererek kanaat mülküne şâh olmak istediğini belirtir:

Hayl-i sabr ile şeh-i mülk-i kanâ'at olalum

Vuslat-ı yâri koyup mûnis-i firkat olalum (H 66^b, Msm. 9/4)

İstiğna, tasavvufa göre sâlikin Allah'ın kendisine kâfi olduğuna inanarak onadan başkasına ihtiyaç duymaması anlamındadır (Uludağ, 2012: 192). Gına ve istiğna

kelimeleri; zenginlik, bolluk anlamlarıyla zikredilir. Gına, kâmil insanla konu edilir (G.187/1). Âşık, aşk gınasından öldüğünü söyler (G.401/1).

İstiğna, kanaat kelimesiyle birlikte kullanılır (G.3/3). Sadık âşıkların istiğnayı tercih ettikleri ifade edilir (G.3/5). Âşık, kendisini istiğna mülkünün şahı olarak görür (G.216/3). Kendisini aşk gedâsı olarak nitelendiren âşık, dünyaya istiğna ettiğini belirtir:

Cihânun begligini aynına almazsa vechi var
Gedâ-yı aşk olan âşık ider dünyâyâ istiğnâ (H 91^a, G. 3/4)

1.3.35. Ferâgat

Ferâgat; âşığın oturduğu bir kasır (G.212/3), gönlünün misafir olduğu bir tekke (Msm.16/1) olarak tasavvur edilir. Ferâğ, âşığın eğlencesi olmuştur (G.162/7). Âşık; tâc ve kabâyı terk ederek ferâgat ehli olmak istediğini ifade eder:

Terk eyle ferâgat idüben tâc u kabâyı
Şimden gerü ey Ulvî yürî ehl-i ferâğ ol (H 154^b, G. 347/5)

1.3.36. Gedâ

Sâlik anlamındaki gedâ, “*gedâ-yı sâlik-i râh-ı mahabbet, gedâ-yı aşk, gedâ-yı kûy-ı aşk, gedâ-yı bî-nevâ, gedâ-yı âstân, gedâ-yı müstemend, gedâ-yı sâkin-i kasr-ı ferâgat*” gibi terkiplerle beyitlerde zikredilir. Genellikle âşık, derviş anlamında kullanılır (K.11/7; G.3/4; G.61/2; G.109/1; G.140/3; G.221/3; Msm.23/6).

Çoğu beyitlerde gedâ kelimesi şâh, padişâh, sultan ile birlikte konu edilir. Gedâ; âşığın gönlü (G.166/1; G.357/6; G.361/5), kendisi (G.7/1) için zikredilir. Gedâ olan âşığın fahr elbisesi yoktur; mal ve mülkten vazgeçmiştir (G.475/5). Bir beyitte şair, kendisi için gedâ veya padişahın bir olduğunu ifade eder (G.26/4). Âşık, kendisini ferâgat kasrının gedâsı olarak ifade eder:

Birkaç gedâ-yı sâkin-i kasr-ı ferâgatüz
Ma‘zûr tut şehâ bizi hizmetde kâsirüz (H 127^b, G. 212/3)

1.3.37. Terk

Bırakmak anlamındaki terk; beyitlerde vücut (G.168/5; (G.508/1), kibir ve kin (G.278/3), riya (G.37/2), vatan (Msm.33/3), namus/benlik (K.10/29), diyar (G.538/3) gaflet uykusu (G.507/7), gönül (G.311/1), can gibi pek çok unsur için ele alınır. Canından vazgeçtiğini belirten âşık; kendisini başına aşk tacı giyen bir sultan olarak ifade eder:

Terk-i cân eylemişem âşık-ı cânânım ben

Tac-ı aşkı geyelü başuma sultânım ben (H 171^b, G. 424 /1)

1.3.38. Himmet

Himmet; kendini veya başkasını kemale erdirmek için kalbin, arzulardan tecrit edilerek bütün gücüyle Allah'a yönelmesi ve velînin teveccühü, tasarrufu ve olağanüstü işleri başarma gücü manasında kullanılır. Velînin hakiki manada himmet sahibi olabilmesi için fenâfillaha erişmesi lazımdır (Üstüner, 2007: 238).

Himmet mefhumu, ulaşılmak istenen bir hususta manevî yardım istemek anlamıyla beyitlerde kullanılır. Pîr-i mugân, himmet etmesiyle anılır (G.668/7). Âşık; erenlerden himmet beklediğini belirtir (G.39/3). Bir beyitte ise kendisi için rindlerin himmetinin yeterli olduğunu söyler (G.27/2). Manevî bakış olan nazar ile birlikte konu edilir (Msm.5/2).

Genellikle himmet; sevgili ve âşık arasındaki münasebetler vesilesiyle zikredilir (G.402/5). Himmet; âşığın gönlünün meydanı aldığı bir ata teşbih edilir (G.627/4). Bir beyitte himmet kavramı, Hz. Muhammed'i Miraç yolculuğunda Allah'a götüren Burak olarak tasavvur edilir:

Ulviyâ dirsen semend-i himmetün meydân ola

Çeşm-i cân ile Burâk-ı Ahmed-i Muhtâra bak (H 144^a, G. 291/5)

Kişinin değerinin himmetine göre olduğu ifade edilir (K.18/33). Himmet; bazı beyitlerde “âlî” sıfatıyla birlikte kullanılır (Trh.4/3):

Kişinün himmeti alî gerekür kendüye Ulvî

Niçün ol serv-kadün pâyine yüz sürmezsın (H 173^a, G. 432/5)

1.3.39. İnâyet

İnâyet mefhumu, himmetle benzer anlamlarda kullanılır. Şair, hidayet meclisinin sâkisinden inâyet ister (M.5/30; M.6/36). Şair; Allah'ın inâyetini, ilahî yardımını diler:

Cânib-i ukbâyadur azmüm inâyet kıl bana

Bir müsâfir hastenem yâ Rab ri'âyet kıl bana (H 93^a, G. 16/1)

Âşık için inâyet; sevgilinin ağzını öpmek, ona kavuşmak olarak ifade edilir:

Dehânun öpmeğe fırsat zamânı gelmedi mi

Aceb fakîre inâyet zamânı gelmedi mi (H 68^b, Msm. 13/1)

1.3.40. Lutf

Lutf kavramı genellikle âşık için konu edilir (G.258/2). Âşık tarafından Allah'ın lutfu istenir (M.11/54). Bir beyitte lutf, azap ile birlikte zikredilir. Âşık, lutf sahibi Allah'tan isteyecek çok şeyi olduğunu söyler:

Lutf-ı Hakdan murâdımız çokdur

Emrine hiç inâdımız yokdur (H 115^b, G. 121/1)

Hz. Muhammed; beyitlerde kerem-i lutf (M.3/17) ve lütuf tabibi (M.5/14) olarak nitelendirilir.

1.3.41. Rızâ

Rızâ kelimesi, beyitlerde teslimiyet ile birlikte konu edilir. Kılıca teşbih edilir ve âşık o kılıca boynunu teslim ettiğini belirtir (G.221/2; G.297/7). Bir beyitte aşk yolundaki belalara kâlû belâdan râzı olmuş âşıkların bulunduğu ifade edilir:

Reh-i aşkunda gerçi kim görünmez çok belâlar var

Ana kâl u belâdan râzı olmuş mübtelâlar var (H 113^a, G. 108/1)

1.3.42. Kerâmet

İhsan, lütuf gibi anlamları olan kerâmet, tasavvufî manada sûfîlerin hayatlarında görülen olağanüstü olay ve davranışlardır. (Kara, 1985: 153-156).

Kerâmet mefhumu bir beyitte “İsm-i â'zâm” duası ile ele alınır (G.555/3). Bir beyitte ise Hz. Muhammed, kerâmet sahibi oluşuyla konu edilir:

Kerem lutf u kerâmet sendedür hep
Saâdetle saâdet sendedür hep

(H 1^b, M. 3/17)

1.3.43. Melâmet

“Kınamak, kötölemek, ayıplamak” gibi anlamlara gelen melâmet; tasavvuf literatüründe bir terim, bir makam ve bir tasavvuf anlayışının adı olarak yaygın bir kullanımı bulunur (Azamat, 2004: 29/24).

Âşık, talihinin aynasına baktığında melâmeti gördüğünü belirtir (G.147/1). Gönlü bela ve zorluklar içinde olan âşığın vücudu melâmet hisarı olarak düşünülür (G.156/5). Âşık; bükülmüş boyuyla (G.332/5), zayıf ve sararmış teni ile aşk derdini yüklenmiş olduğunu ifade eder. Âşığın bu halleri ile Melâmîlere ait özelliklere işaret edilir:

Ten-i zerd ü nizâr ile belâ bârını yüklendük

Melâmet âsumânında tulû‘ itmiş hilâlüz biz (H 130^b, G. 228/2)

Aşk ve deliliği ile kınanan Mecnun’un zikredildiği bir beyitte âşığın boynuna melâmet zincirinin geçtiği belirtilir (G.684/2). Delilik hallerinden biri olan yaka yırtmak, âşığın içinde bulunduğu melâmet yüzündendir (G.314/4). Teni yaralarla gül bahçesi olan âşığın tüyleri, melâmet dikenini olarak tasavvur edilir (G.374/2). Âşık; vücudundaki yaralardan memnundur. Âşık; vücudunun görüntüsüyle melâmet kaftanı giymiş olduğunu belirtir:

Cism-i pür-dâğum görünmezse aceb mi penbeden

Âşıkam ben âşika hoşdur melâmet hil‘ati (H 224^a, G. 668/3)

Melâmet meyvesi olan bir fidana teşbih edilir (G.104/3). Gözyaşı dökmek ve âh çekmek, melâmet içindeki âşığın vasıflarındandır (G.403/2). Âşığın bela içinde akıttığı gözyaşı, melâmet nehri olarak ifade edilir (G.671/4). Deniz, dalga, girdap benzetmeleri âşıklık hallerini yansıtır. Âşığın döktüğü gözyaşı, melâmet denizine teşbih edilir:

Melâmet bahrıdur yaşum felâket fülkidür başum

Musîbet mevcidür kaşum gözüm girdâb-ı hayretdür (H 114^a, G. 111/4)

Melâmet kelimesi bir beyitte “selâmet” ile zikredilir. Âşık, melâmet âhiyle selâmet kazanmak istediğini belirtir (Msm.9/4).

1.3.44. Mâsivâ

Mâsivâ, Allah'tan başka her şeye denir. Dünya hayatı ile ilgili mal mülk gibi şeyler de masivadan sayılır (Üstüner, 2007: 67).

Masiva, kesret için kullanılır. Âşık; gönlünü masiva ile ilgili şeylerden temizlemelidir (Msm.7/4). Âlem bir hayâle benzediğinden âşık; masivanın varlığından vazgeçmiş olduğunu (G.228/4), ona bağlanmayarak vahdete ulaşmak istediğini (Msm.9/4), uzlet köşesini tercih ettiğini (Msm.16/3) belirtir.

“Lâ nefyi ile mâsivâ âlemi yani kesret; illâ ile vahdet kastedilir. Âşık; nefy ve isbât sözleri olan “Lâ” ve “İllâ”yı anlamayınca mâsivânın nefyine/silinmesine gücünün olmadığını belirtir:

Mâsivânun nefyini isbâta kâdir olmadum

Ulviyâ fehm itmeyince lâ ile illâyı ben (H 179^a, G. 457/6)

Âşık, nefy ve isbâtın yani masivanın yokluğu ve Allah'ın varlığının asıl olduğunu ifade ederken masiva ile Allah'tan gayrılarını kasteder:

Senünçündür bu denlü nefy-i isbât

Arada mâsivâ cümle hayâlât (H 1^a, M. 2/4)

1.3.45. Hicâb, Nikâb, Perde

Hicâb kelimesi bir beyitte engel, perde anlamlarındaki “hâil” kelimesiyle kullanılır. Vahdeti simgeleyen yüz-güneş kelimeleri ve kesret olan ayva tüyü-zerre teşbihi ile birlikte konu edilir. Şair, vahdete ulaşmaya kesretin engel olmayacağını ifade eder:

Hâil olmazsa aceb mi ârız-ı cânâna hat

Pertev-i hurşîde zîrâ zerreler olmaz hicâb (H 98^a, G. 38/2)

Sevgilinin yüzündeki hat, nikâb olarak zikredilir (G.558/2). Şair, hattın cahil gözüne perde olduğunu belirtir (Matla32/1). Sevgili, yüzünün örtüsünü kaldırdığında cemâl güneşinin yansımalarının görüldüğü ifade edilir:

Cemâlün âfitâbın arz idüp ref'-i nikâb eyle

Perî-peykerler ol âyîne-i ruhsârı görsünler (H 233^a, G. 185/2)

Perde kelimesi, “perde-i gayb-ı hüviyet, perde-i hâb, serâ-perde-i gayb” gibi terkiplerle zikredilir. Âşığın bedeni; can gözüne perdedir, kalp gözünün açılmasına engeldir (G.37/4). Kanlı gözyaşları ise sevgiliyi görmesini engelleyen bir perde olarak ifade edilir (G.21/3). Bir beyitte ise Allah’ın kudretiyle açılan gaybın perdesinden bahsedilir:

Açdukça serâ-perde-i gaybı yed-i kudret

Keşf oldı tılısmât-ı firâvân-ı risâlet (H 26^b, K. 4/16)

1.3.46. Nefs

Nefs; kulun kötü huyları ve çirkin vasıfları için kullanılan bir terimdir. Kişinin en büyük düşmanı olduğundan onu kırmak, ezmek gerekir (Uludağ, 2012: 274).

Âşık, nefsin hücumundan kurtulmak ister (G.16/3). Kimseye baş eğmeyen şair, nefs-i emmâreye mecbur olduğunu belirtir (K.17/44). Âşığı gönlünü nefs-i emmâresi ele geçirmiştir. Nefsine hâkim olamamıştır:

Nefs-i emmâren seni gâyetde mağlûb eylemiş

Kendü hâlünden biraz ey dil şikâyet kıl bana (H 93^a, G. 16/5)

Bir beyitte ise soyut ruhlar anlamındaki “nüfûs-ı mücerrede” terkihi kullanılır (G.554/4).

1.3.47. Riyâ, Zerk

Zerk kelimesi ile “riyâkâr, ikiyüzlü” mânâlarındaki “sâlûs” birlikte zikredilir. Âşık, riyakâr ve ikiyüzlü davranışları olan zâhide seslenerek ikiyüzlülüğe gerek olmadığını ifade eder (K.10/3). Zâhid, riya ehli olarak zikredilir (G.169/4). Riya, zamane şeyhinin (G.624/4), sûfinin (G.37/2) vasıfları olarak konu edilir. Âşık, zâhidin selâmete kavuşması için riya ve ikiyüzlülüğü bırakıp içmesini önerir:

Riyâ vü zerki ko zâhid müdâm iç

Ki zerk ile kimesne olmaz iflâh (H 105^b, G. 72/2)

1.3.48. Sûfi

Sûfi tefekkür eden, beşerden kesilerek Allah’a bağlanan kimsedir. Sûfi ile aynı anlama gelen zâhid, “zühd ve salâh ile muttasıf sûfi” olarak tarif edilir (Şentürk, 1996:30).

Divan'da zikredilen bu tipler; dinin özünden uzak, şekilci, gösteriş için ibadet eden, samimi olmayan, âşığı sürekli kınayan, eleştiren, aşktan anlamayan vasıflarla dikkati çeker. Bunlar, gerçek âşığın karşısında bir tavırla karşımıza çıkar.

Sûfî; âşığa nasihat eden, onu anlamayan, gösteriş için ibâdet eden, riyâkâr bir tip olarak ele alınır. Sûfînin âşıkların gönlüne yakın olmadığı belirtilir (G.219/1), İrfânı olmayan bir cahil olduğundan ondan yakınlık beklenmediği ifade edilir (G.63/1). Genellikle âşığa nasihat ve ikazda bulunmasıyla zikredilir (G.616/2). Âşığın şarap içmemesini (G.385/4; G.379/4), şaraba tövbe etmesini ister (G.109/5). Âşık ise sûfînin şaraba bakmasını ister (G.286/3). Âşık, zihni deliliğe varan sûfînin şarapla ıslah olmasını önerir:

Dimâğun sûfiyâ varmış fesâda

Şarâb-ı nâb ile it anı ıslâh

(H 105^b, G. 72/3)

Sûfî, halvetteyken gizli gizli şarap içer, mescitte ise zikir yapar. Gösteriş için yaptığı amellerin kendisine fayda getireceğini düşünür:

Halvetünde bâde içüp mescid içre zikr ider

Sûfî ister kurtara başın kuru gavgâ ile

(H207^b, G. 592/2)

Bir beyitte âşık, zikrinin sâkiyle kadeh olduğunu belirtir (G.53/3). Şaire göre sûfînin isteği tevhitse kesreti işaret eden “lâ”dan vazgeçmesi gerekir (G.91/6). Şair, cenneti isteyen sûfînin riyâzetini samimi bulmaz (G.172/1). Sûfî; ikiyüzlüdür, riyakârdır. Şair; hem şarap içip hem de âşığı ayıplayan sûfînin riyayı terk etmesi gerektiğini belirtir:

Assı kılmaz gamuna terk-i riyâ itmeyicek

Sen gerek şârib ol ey sûfî gerekse tâib

(H 98^a, G. 37/2)

1.3.49. Zâhid

Sûfî ile benzer özellikler gösteren zâhid de beyitlerde âşığın karşısında olan bir tip olarak dikkati çeker. Ehl-i riya olarak vasıflandırılan zâhid, dünyaya bağlıdır (G.169/4). Riyave zerki bırakmadığı belirtilir (G.72/2; K.10/3). Mağrur olarak vasıflandırılır (G.465/2). Hayalinin hep cennet olduğu ifade edilir (G.552) Âşık, zâhiden sevgilinin cemâlini seyretmesini ister (G.66/4). Sevgilinin cemâlinden uzak durması, ona bakamaması ile yarasaya (G.109/3) ve âmâ bir insana teşbih edilir:

Zâhid izâr-ı yâre nice eylesün nazar

A‘mâ olana şems-i dirahşân ne fâ’ide

(H 200^b, G. 560/2)

Zâhid; âşığın sararmış benzinden anlamayan, değer bilmeyen bir kişiliğe sahiptir. (G.218/3). Âşık; zâhidin ömrünü küfürle geçirdiğini, imâna gelmediğini belirtir (G.669/4).

Âşık, sadece aşk ilmini bilir; zâhid ise zühd ve takvâ hayatı yaşadığından âşığı sorgular (G.203/3). Vaktini tesbihle geçirmesi (G.162/3), başına kara sarık sararak dua okuması (G.577/4) ile zikredilir. Âşıklarla kavga halindedir. Bu durum elindeki asâsı ve bükülmüş boyu ile ilgili benzetmelerle anlatılır:

Aceb midür şehâ ceng eylese uşşâk ile zâhid

Asâ ile hamîde kâmeti tîr ü kemânıdur (H 231^b, G. 178/3)

Zâhid, âşığı şaraptan (G.43/5), çengin feryadından men eder (G.553/1). Bir beyitte âşık, zâhidin gamdan kurtulması için şarap içmesini önerir (G.331/5; G.508/6). Kadehin parlaklığına, güzelliğine bakmaz; ondan hazzetmez (G.267/2). Zâhid içki içmediğinden âşık, onun meyhane yolunda bulunmaması gerektiğini düşünür (G.381/6).

1.3.50. Vaiz

Vâiz; cübbe ve destâr giyer (G.17/3). Kitabî bilgi verir (G.353/3). Güzellikten anlamaz (G.475/2). Güzele ve şaraba baş eğmez (G.316/5). Hiddet ve korkutma özelliği vardır (G.113/2). Âşığı kıyamet günüyle korkutur (G.514/3). Vâiz, âşığın çektiği dert ve beladan habersiz olduğundan onu ayıplar:

Bana ta'n itme âşıksın diyü lutf eyle ey vâ'iz

Benüm bu çekdüğüm derd ü belâdan bî-habersin sen (H 174^b, G. 438/3)

1.3.51. Mutasavvıflar

1.3.51.1. Hallâc-ı Mansûr

Hallâc-ı Mansûr, tasavvufun gelişmesine katkıları bulunan meşhur bir mutasavvıftır (Uludağ, 1997: 15/377).

Beyitlerde darağacı ile zikredilen Mansur, âşık için benzetme unsuru olur. Asıldığı darağacı, sevgilinin saçları ile ilişkilendirilir (Msm.13/3). Aşk yolunda başını veren Mansur, sevgilinin zülfüne baş veren âşıklarla ilgili zikredilir (G.635/3). Sevgilinin zülfünün ucundaki ben, Mansur'un darağacındaki haline teşbih edilir:

Görinen gîsû-yı hoş-bûyun ucunda kara hâl

Gûyiyâ Mansûra benzer olur ana dâr yir (H 110^b, G. 95/3)

1.3.51.2. Şems-i Tebrizî

Şems-i Tebrizî, Mevlânâ'nın sohbet dostudur. Bir beyitte sevgili ile ilgili hususta konu edilir:

Şems-i Tebrîzî serin virdügiçün yolunda

Tabla-i çarha koyup başını devrân götürür (H 232^a, G. 181/4)

1.3.51.3. Şeyh-i San'ân

Şeyh-i San'ân, Hristiyan bir kıza âşık olan sûfî bir şeyhin İslâm'la ilgili her şeyi terk ederek sevgilinin domuzlarına çobanlık edip sonra eski durumuna dönmesinin anlatıldığı bir hikâyenin kahramanıdır (Schimmel, 2004: 452).

Bir beyitte “sanem, deyr” gibi Hristiyanlık unsurlarıyla zikredilir. Âşık, sûfinin Şeyh Sanân'ın müridi olmak için muhabbet kilisesinde halvet çekmesi gerektiğini düşünür. Gerçek âşığın sembolü olan Şeyh Sanân'ın aşk için her şeyi terk ettiğine telmih edilir:

Mürîd-i Şeyh-i San'ân olmak istersen eger sûfî

Sanemler yâdına deyr-i mahabbet içre halvet çek (H 151^b, G. 332/2)

BÖLÜM 2: CEMİYET

2.1. Şahıslar

2.1.1. Hükümdarlar ve Şehzadeler

Ulvî Divanı'nda Osmanlı hanedanından 3 şahıs zikredilmiştir. Bu şahıslar içinde kaside yazılanlar, II. Selim ve III. Murad'dır. İsmi zikredilen diğer şahıs, II. Selim'in babası olması vesilesiyle Kanunî Sultan Süleyman'dır.

2.1.1.1. Kanunî Sultan Süleyman

Kanunî, kırk altı yıl tahtta kalmış Osmanlı padişahıdır. Devrinde ülke büyük bir güce erişmiştir (Öztuna, 1983: 4/259).

Beyitlerde "Süleymân-ı zamân" olarak vasıflandırılan Kanunî (K.10/9; Msm.8/2), II. Selim'in babası olması ilgisiyle birlikte konu edilir (K.7/50; K.9/17):

Kulisun Ulviyâ Sultân Selîm ibni Süleymânun

İşigünde n'ola günden güne artarsa unvânun (H 87^a, Msm. 40/5)

Ayrıca Hz. Süleyman'la mühür sahibi oluşu ve saltanatının gücü ile benzerlik kurulur:

Hâtem-i la'lün ile âlemi teshîr itdün

Râm olur ins ile cin mühr-i Süleymân olıcak (H 34^a, K. 9/13)

2.1.1.2. II. Selim

II. Selim, babası Kanunî Sultan Süleyman'ın ölümünden sonra tahta oturmuştur. Babasının devrinde birçok sefere katılsa da padişahken sefere bizzat komutanlık etmeyen ilk Osmanlı padişahıdır. Nazik, ince duygulu mütevazi bir kişiliğe sahip olarak tanınan II. Selim; aynı zamanda divan sahibi bir şairdir (Öztuna, 1994: 3/101-177).

II. Selim, Divan'da en fazla kaside yazılmış hükümdardır. Divan'da 11 kaside¹⁴⁵, terkihi bend şeklinde yazılmış 1 mersiye, 4 tahmis bulunmaktadır. Kasidelerde II. Selim; "*şeh-i hurşîd-cenâb, sâhib-kırân, mâh- rikâb, meh-i burc-ı şecâat, gül-i bâğ-ı adâlet, Esed-heybet, Ali-sîret, Hasân-sûret, melek-manzar, taht-ı Süleymân, İbni Süleymân-ı zamân, şâh-ı felek, şâh-ı serîr, şâh-ı cihân, şeh-i şâhân-ı cihân, şâh-ı cihân-dâr, şeh-i*

¹⁴⁵ Bkz. K.5, K.6, K.7, K.8, K. 9, K.10, K.11, K.12, K.13, K.14, K.15.

iklîm-i himem, Hayder-i Kerrâr, mihr-i kerem, sâhib-i tîg u kalem, sâhib-i tîr ü kemân, fâris-i meydân-ı vegâ, mâlik ü seyf ü kalem, husrev-i iklim-sitân, şehin-şâh-ı atâ-bahş, kân-ı kerem, suhan-perver, akl-ı evvel, felek-rütbet, melek-haslet, Dâver-i Efridûn-fer, hümâ-yı zıll-ı Yezdânî” gibi terkiplerle tavsif edilir.

Kasidelerde onunla ilgili benzetme ve mübalağaya sıkça başvurulur. Selim Han; beyitlerde cömertliği (K.6/26), ahlakı (K.12/19), adaleti, güzelliği (K.8/30) ile zikredilir. Devrin Süleymanı'nın oğludur. Süleyman tahtının saltanatına layıktır (K.9/17). Şair; güzellikte, ahlakta, heybette Selim gibi büyük bir şaha kul olduğunu ifade eder. Yüce saltanat ve adalet ona aittir. Adaletli olduğundan feleklerin onun için çalıştığı, meleklerin ona duacı, Allah'ın yardımcı olduğu ifade edilir (K.8/23). Savaş sırasında felek, yıldızlar, güneş, ay gibi unsurların da ondan yana olduğuna işaret edilir (K.8/37). Hükmetmesiyle, yiğitliğiyle, itibarıyla, adaletiyle büyük hükümdarlardan Enûşirvân ve İskender'e teşbih edilir:

Hükûmetle şecâ'atle vecâhetle adâletle

Enûşirvân-ı ferrûh-ruh gazanfer-fer Sikender-der (H 32^b, K. 8/25)

Hükümdar; maddî ve manevî kuvvetin sembolleri olan kalem ve kılıcın sahibi (K.14/14), kara ve denizin padişahı (K.15/11) olarak vasıflandırılır. Sözlerinin nesir ve nazmın kaynağı olduğu belirtilir (K.5/11). Şair, sultanın kulu olarak kabul gördüğünü dile getirir (K.9/12).

II. Selim; bir beyitte gönül ehli, söz ustası, yaratılıştan akıllı gibi sıfatlarla zikredilir:

Selîm-i sâni akl-ı evvel ehl-i dil sühan-perver

Adâletle olupdur zübde-i evlâd-ı Osmânî (H 30^b, K. 7/17)

İran'ın tarihî ve mitolojik şahsiyetlerinden üstün olarak (K.8/33), İslâm tarihindeki şahsiyetlere teşbih edilerek tasavvur edilir (K.8/31). Allah'ın yeryüzündeki gölgesidir (Bkz. Hadisler) (K.7/16). Kahrı, heybeti, gazabı ile yeri ve göğü titretecek güçte olduğu belirtilir:

Süvâr-ı esb-i kahr u heybet ü hışm u gazab olsan

Dil ü cân hayrete varur zemîn ü âsumân ditrer (H 46^b, K. 8/39)

2.1.1.3. III. Murad

Manisa valisi iken II. Selim'in yerine tahta çıkan Osmanlı padişahıdır. Yirmi bir sene padişahlık etmiş olan III. Murad, saraydan çıkmamayı tercih etmiştir (Uzunçarşılı, 2014: 78-79).

Divan'da III. Murad'a "Tîg u Kemer" başlıklı bir kaside ve Şehzade Mehmed'in sünnet töreni için söylenen bir sûriyye kasidesi yazılmıştır. Ulvî, "Tîg u Kemer" kasidesinde¹⁴⁶ III. Murad'ın kılıcı ve kemeri için övgüde bulunur. Kılıcı zafer; kemeri üstünlük sembolüdür. Şair, saltanat kılıcını takıp adalet kemerini kuşanmasını ister:

Saltanat tîgını takın kemer-i adli kuşan

Boynı bağlı kul idin herkesi çün tîg u kemer (H 43^b, K. 16/36)

Şehzade Mehmed'in sünnetini anlatan sûriyyede¹⁴⁷ daha çok düğünün görkemi ve hükümdarın cömertliği zikredilir. Kuvvet ve saltanat sahibi olan hükümdarın, düğünde elindeki altın ve gümüşleri bolca saçtığı belirtilir. Düğünün zenginliğiyle devrin Süleyman'ı olarak adlandırılır. Divan'da Sultan Murad'ın sarayı için yazılmış bir de tarih kıt'ası bulunmaktadır¹⁴⁸.

2.1.2. Devlet Adamları

2.1.2.1. Bursa Beyi Abdurrahman Bey

Divan'da Bursa Beyi Abdurrahman Bey için söylenmiş "Kaside-i Bahar" başlıklı bir kaside¹⁴⁹ bulunur. Beyitlerde Abdurrahman Bey, "*gül-i gülzâr-ı kerem, ma'den-i fazl u hüner, melce-i ashâb-ı kibâr, lücce-i bahr-ı kemâl, sedef-i dürr-i hayâl, mîr-i Cemşîd-serîr, meh-i hurşîd-izâr, tâbi '-i emr-i nebevî, zâbit-ı şer '-i kavî*" gibi sıfatlarla övülür.

Memduhun büyüklüğünü anlatılırken feleğin güneşinin, onun ayağına yüz sürdüğü ifade edilir. Himmeti gibi değerinin de yüksek olduğuna değinilir:

¹⁴⁶ Bkz. K.16.

¹⁴⁷ Bkz. K.17.

¹⁴⁸ Bkz. Trh.3.

¹⁴⁹ Bkz. K.18.

Pâye-i kadrün olup tâk-ı felekden âlî
Yüz sürer ayağuna mihr-i sipihr-i devvâr (H 46^b, K. 18/32)

Himmetin gibi bülend olsa aceb mi kadrün
Himmetine göre olur kişide çün mikdâr (H 46^b, K. 18/33)

2.1.2.2. Cevherizâde

Şair; Cevherizâde isimli memduh için söylediği kasidede¹⁵⁰ memduhu lütuf ve cömertlik denizinin incisi olarak vafeder (K.24/11). Cevherizâde; ismiyle müsemmâ olarak mürüvvet kaynağı, ihsan madeni gibi sıfatlarla tasavvur edilir:

Bir kân-ı mürüvvetsin eyâ ma'den-i ihsân
Eltâfına nisbet n'ola hâtem ola nâ-kes (H 53^b, K. 24/13)

2.1.2.3. Haleb Defterdârı Halil Paşa

Divan'da Halep Defterdâr'ı Halil Paşa için yazılmış bir kaside bulunmaktadır¹⁵¹. Kasidede Halil Paşa; iyilikseverliği, cömertliği ile konu edilir:

Elüm al sâyeveş ayakdayum devletlü sultânüm
Kerem bâğınun oldı kâmetün serv-i hırâmânı (H 52^b, K. 23/12)

Bir beyitte Hz. İbrahim'in Halil ismiyle benzerlik içinde düşünülür. Hz. İbrahim'in Kâbe'yi onardığı gibi şair, gönlü için ihsan ister (K.23/24). Şair, içinde bulunduğu zillet ateşinden kurtarmasını ister:

Halîl oldı sana nâm-ı şerîfün ey gül-i cennet
Bana bu zilletüm nârını kıl devlet gülîstânı (H 52^b, K. 23/11)

2.1.2.4. İskender Paşa Oğlu Ahmed Paşa (Karaca Ahmed Paşa)

Fatih Sultan Mehmed ümerâsından olan Ahmed Paşa, İskender Bey'in oğludur. Beylerbeyi olarak görev yapmıştır (Süreyya, 1995: 1/186).

¹⁵⁰ Bkz. K.24.

¹⁵¹ Bkz. K.23.

Divan'da Ahmed Paşa için yazılmış “nergis” redifli bir kaside bulunmaktadır.¹⁵² Beyitlerde Ahmed Paşa daha çok fiziki nitelikleriyle medhedilir. Ulvî, Ahmed Paşa'yı kerem gül bahçesinin goncası olarak vasıflandırarak ondan lütuf bekler:

Sensin ol gonçe-i gülzâr-ı kerem âlemde
Dest-i lutfundan ider kâseyi pür-zer nergis (H 55^a, K. 25/32)

2.1.2.5. Kapudân-ı Deryâ Kılıç Ali Paşa

II. Selim döneminin kapudân-ı deryâsı olan Kılıç Ali Paşa; tersanelerde ıslahat yapmış, donanmayı her zaman yeni, donanımlı, dünyanın birinci deniz kuvveti olarak elde tutmuştur. Ölümüyle Türk denizcilik tarihinin büyük bir devri kapanmıştır (Öztuna, 1994: 3/303).

Divan'da terci-i bend şeklinde yazılmış bir şiirde Kılıç Ali Paşa zikredilir¹⁵³. Bir tarih kıt'asında yaptırdığı câmi ile zikredilir¹⁵⁴:

Mîr-i bahr a'nî Kılıç Pâşâ kapudân-ı zamân
Yapdı çün bu câmi'î ola yiri dârü's-selâm (H 241^a, Trh. 6/1)

2.1.2.6. Lala Kara Mustafa Paşa

Divan'da yazılan mersiye'nin¹⁵⁵ adandığı şahsın ismi Mustafa Paşa olarak geçmektedir. Tespitlere göre bahsi geçen kişinin Kara Mustafa Paşa olduğuna dair bir ihtimal bulunmaktadır (İsen, 2012: 197). Ayrıca Divan'daki bir tarih kıt'asında¹⁵⁶ da ismi verilmeden Kıbrıs Fatihî olarak zikredilmesi Lala Mustafa Paşa olduğu ihtimalini güçlendirir:

Ulviyâ didüm hemân târîhini
İki fâtiḥ Kıbrısı feth itdiler (H 242^a, Trh. 17/3)

¹⁵² Bkz. K.25.

¹⁵³ Bkz. Msm.37.

¹⁵⁴ Bkz. Trh.6.

¹⁵⁵ Bkz. Msm.7.

¹⁵⁶ Bkz. Trh.17.

Beyitlerde dünyaya hâkim olsa da kişi için ölümün kaçınılmaz olduğu ve Mustafa Paşa için dilek ve dualar ifade edilir:

Hâküm olsun rub‘-ı meskûna yine sonı adem
Çünkü sultân-ı ecel âhir çeker tûğ u alem (H 63^b, Msm. 7/2)

2.1.2.7. Manisa Müftüsü Muallimzâde Ahmed Efendi

Muallimzâde Ahmed Efendi, Anadolu ve Rumeli kazaskerliği yapmıştır. 1556’da Manisa müftüsü olmuştur (Süreyya, 1995: 1/193-194).

Divan’da adına yazılmış bir kaside ve bir gazel ile zikredilir¹⁵⁷. Kasidenin medhiye bölümünden itibaren övgü başlar. Muallimzâde, “*bûlbül-i gülîstân-ı ulûm, müftî-i devr-i zamân, efzâl-i dehr ü felek, mertebe-i âlî-şân, kân-ı kerem, mâlik-i mülk-i belâgat, şeh-i iklîm-i hüner, kevkeb-i burc-ı hidâyet, meh-i nûr-ı Yezdân*” gibi sıfatlarla vasıflandırılır.

Muallimzâde; beyitlerde cömertliği, ilminin büyüklüğü, fazilet sahibi oluşu gibi çeşitli yönleriyle methedilir. Şair, bir beyitte kadılığıyla halkın zulümden kurtulmasını sağladığını belirtir:

Kâdî oldı çü sa‘âdetle Mu‘allim-zâde
Zulmden kurtulup oldı yine halk âzâde (H 200^b, G.559/1)

2.1.2.8. Molla Çelebi/Vusûlî Muhammed Efendi

Âlim şairlerden olan Molla Çelebi’nin rütbesi kazaskerdir. Hubbî Hanım’ın damadı olduğu için “Hubbî Mollası” şöhretiyle de tanınmıştır. Mürettep divanı bulunmasının yanında II. Selim’in nâmına Cihad-nâme” adlı bir eseri de bulunmaktadır (M. Tahir Efendi, 1972: 2/422). Molla Çelebi, Kanunî’nin ölümünden sonra Ulvî’nin İstanbul’a döndüğünde mülazım ve müderrislik yaptığı şahsiyettir. Divan’da onun için yazılmış iki kaside bulunmaktadır¹⁵⁸. Kasidelerin ilki “sünbül” rediflidir. Beyitlerde fiziki özelliklerinin yanında cömertliği ile de övülür. İkinci kaside ise şairin Molla Çelebi’ye incinip durumunu hikâye ettiği bir kasidedir. Molla Çelebi; fazileti, ilmi, anlayışı ile

¹⁵⁷ Bkz. K.20; G.559.

¹⁵⁸ Bkz. K.19; K.21.

övülür. Şair; kendisine yapılan bir haksızlığı, iftirayı kabul etmediğini; memduhtan şefkat beklediğini belirtir:

Bu nâ-murâda revâ mıdur ki iftirâ ideler
Bir iki hâsid ü gammâz u ebter ü etrâk (H 50^a, K. 21/10)

Dehânuna dil uzatdumsa bî-zebân varayın
Cenâb-ı Kâdî-i hâcâta mücrim ü gamnâk (H 50^a, K. 21/18)

Garîb ü bî-kes olanlara şefkat eyler iken
Cefâ vü cevri idesün yok yire bana hâşâk (H 51^a, K. 21 /36)

2.1.2.9. Piyâle Paşa

Piyâle Paşa; Kanunî'nin son, II. Selim'in ilk kaptân-ı deryâsıdır. Saraydan yetişmiş olan Piyâle Paşa; Kıbrıs seferinde donanmaya kumandanlık etmiş, Cerbe'yi zaptetmiştir (Öztuna, 1983: 4/38-50).

Ulvî'nin terci-i bend şeklinde yazdığı kaside¹⁵⁹ Piyâle Paşa'nın Cerbe Kalesi'ni fethi üzerinedir. Kasidede Piyâle Paşa'nın Kanunî döneminde kaptan-ı deryâ olduğu belirtilir. İspanya donanmasını askerleriyle mağlup edip Cerbe Kalesi'ni fethetmesi tasvir edilir:

Mîr-i bahr itdi seni çünki Süleymân-ı zamân
Başı üstünde yir eyler sana her dem deryâ (H 64^b, Msm. 8/2)

İdüp İspanya tonanmasını bir bir yağma
Kal'a-i Cerbeyi feth itdi Piyâle Pâşâ (H 64^b, Msm. 8/1)

Ayrıca ölümü için yazılmış bir tarih kıt'ası bulunmaktadır¹⁶⁰:

Herkes safâ sürerken bezm-i cihânda Ulvî
Nâ-geh ecel tolısın çekmiş Piyâle Pâşâ (H 241^b, Trh. 11/5)

¹⁵⁹ Bkz. Msm.8.

¹⁶⁰ Bkz. Trh.11.

2.1.2.10. Osman Paşa

Özdemiroğlu Osman Paşa, Osmanlı tarihinin en büyük askerlerindedir. İran Azerbaycanı'nın fethi dönüşünde 1585'te vefat etmiştir (Danişmend, 1971: 22).

Divan'da Osman Paşa için söylenmiş dört gazel bulunmaktadır¹⁶¹. Bir süre Âmid'de (Bkz. Şehirler) bulunan Ulvî, o yerin valisi Osman Paşa için bu gazelleri adamıştır. Ulvî, Osman Paşa'dan kendisine ihsanda bulunmasını ister (G.375/8). Osman Paşa'yı cömertlik sahibi olarak nitelendirir:

Bir atâ-bahşa kul olmuşsın işitdüm Ulviyâ

Var ise ol pür-kerem hazret-i Osmân Pâşâdur (H 177^b, G. 453/7)

2.1.2.11. Sokullu Mehmed Paşa

II. Selim'in damadı ve sadrazamı olan Sokullu Mehmed Paşa, büyük bir devlet adamıdır (Uzunçarşılı, 1983: 2/552).

Divan'da Sokullu Mehmed Paşa için yazılmış terakib-i bend şeklinde bir mersiye bulunmaktadır¹⁶². Ulvî, mersiyede onun kaybindan dolayı duyduğu üzüntüsünü dile getirir. Beyitlerde üç hükümdara vezir-i azâm olduğu, büyük bir saltanat dönemi olduğu ve şehit edildiği ifade edilir:

Üç şehin-şâha ol olmuşdı vezîr-i a'zam

Hâtem-i kudretine râm idi halk-ı âlem (H 60^b, Msm. 3/2)

Geldi bir zâlim ü hûn-rîz çeküp tîg-ı sitem

Ana ihsân ideyin dirken o sultân-ı kerem (H 60^b, Msm. 3/2)

2.1.2.12. Turak Çelebi (Nihânî)

II. Selim'in musâhibi ve nedîmi olan Turak Çelebi, çok itibar görmüş bir şahsiyettir. Düşmanlarının iftiralı sonucunu Kanunî tarafından idâm ettirilmiştir (İpekten, 1996: 197).

¹⁶¹ Bkz. G.351; G.375; G.423; G.453.

¹⁶² Bkz. Msm.3.

Ulvî; Turâk Çelebi'nin şehadetinden sonra II. Selim'e mersiye ile bir gazel sunmuştur¹⁶³. Divan'da ayrıca ölümüne yazılmış bir tarih kıt'ası bulunmaktadır¹⁶⁴. Beyitlerde şair; şehit edilen Turak Çelebi için duyduğu üzüntüsünü samimi bir dille ifade eder:

Sînem gibi hâk olsa n'ola çâk-ı girîbân
Bir tâze civân oldu meded hâk ile yeksân (H 59^a, Msm. 2/2)

Ölümü üzerine şairin söylediği tarihte "Turak" kelimesi tevriyeli olarak kullanılır:

Gûş idüp Ulvî didi târîhini
Eyledi Hak ana cennâtı *turak* (H 241^a, Trh. 7/5)

2.1.3. Osmanlı Haricinde Devlet Adamları

2.1.3.1. Bahâdır Hân, Cengîz, Hülâgü, Bâysungur

Bir beyitte birlikte zikredilen Moğol kahramanlarının memduhun askerleri için hücum, akın ettiği belirtilir:

Bahâdır Hân u Cengîz ü Hülâgü Bâysungur hep
Ser-â-ser haylün için çapganın ılgârun itmişler (H 32^b, K. 8/27)

2.1.3.2. Gazneli Mahmûd ve Ayâz

Sultan Mahmud, Gazneli Hükümdarı Sebük Tegin'in oğludur (Merçil, 2003: 27/362).

Bir beyitte kölesi Ayaz'la aşk mefhumu ile konu edilir:

Ki şeh Mahmûda sevdürdi Ayâzı
Kulına itdürür dâ'im niyâzı (H 2^b, M. 6/1)

2.1.3.3. Sâsân, Sâmân, Hâkân, Sencer

Bu dört hükümdarın adı, memduhun övülmesinde zikredilir. Hükümdarın karşısında bu şahıslar biçare, düşkün gibi sıfatlarla tasavvur edilir:

Olupdur derd-mendün müstemendün benden efgenden
Eger Hâkân eger Sâsân eger Sâmân eger Sencer (H 32^b, K. 8/32)

¹⁶³ Bkz. Msm.2; G.494.

¹⁶⁴ Bkz. Trh.7.

Hâkân, memduh için vasıfları övülürken benzetme unsuru yapılır:

Kahramân-heybet ü Cem-haşmet ü Hâkân-azamet

Değmedi tâc-ı Ferîdûn ayağün kılmağa bûs (H 34^b, K. 10/14)

Büyük Selçuklu Devleti'nin hükümdarı olan Sencer, Sultan Melikşâh'ın oğludur (Demir, 2004: 142). Beyitlerde adı, büyük hükümdarlarla birlikte anılır. Memduhun büyüklüğünün anlatıldığı bir beyitte Sencer, kulları arasında sayılır (G.140/3). Dünya saltanatının geçiciliği dile getirilirken adı zikredilir:

Hâk-i zilletde gedâyân ile yeksân olmuş

Niçe Hüsrev niçe Sencer niçe Dârâ gördüm (H 165^a, G. 398/2)

2.1.3.4. Şah İsmâil Hatâyî

Safevî Devleti'nin kurucusu olan Şah İsmâil, Azerî edebiyatının önemli şairlerindedir. Şiirlerinde Hatâyî mahlasını kullanır. Çağdaşları tarafından “sâhib-i seyf ü kalem” olarak nitelendirilir (Anıl, 2010: 38/253). Bir beyitte sevgili için Şah İsmâil benzetmesi kurulur. Aşk ateşine düşen âşık, kendisini İbrahim peygambere; sevgiliyi ise gönül mülkünü yakan Şah İsmâil'e benzetir:

Âteş-i aşka düşersem n'ola mânend-i Halîl

Yakdı yandurdı gönül mülkini Şâh İsmâ'îl (H 157^b, G. 360/1)

2.1.4 Şairler

2.1.4.1. Abdurrahman Câmî

İranlı âlim ve şair olan Abdurrahman Câmî, daha çok Molla Câmî unvanıyla tanınır (Okumuş, 1993: 7/94).

Beyitlerde Câmî, “câm” kelimesi ile birlikte iştikak yoluyla zikredilir. Kendi şiirini övmek isteyen Ulvî, Câmî'yi kıyas olarak ele alır. Fesâhat kadehinin son damlası ile meydanın kendisine ait olduğunu düşünür. Fesâhatte kendisini üstün gören Ulvî; şiir meclisinde Câmî'nin kendisine arkadaş bile olamayacağını belirtir:

Bezm-i nazm içre ayakdaş olamaz Câmî bana

Cür'a-i câm-ı fesâhatla benümdür meydân (H 48^b, K. 20/5)

2.1.4.2. Bâkî

“Sultânü’ş Şuarâ” olarak anılan Bâkî, klasik Osmanlı şiirine söyleyiş gücü kazandıran büyük divan şairidir (Çavuşoğlu, 1991: 4/537).

Şair, kendi çağında Bâkî gibi üslup sahibi pek çok şairin bulunduğunu söylerken kendi tarzının Bâkî’ye benzediğine işaret eder:

Müsellemdür diyü Bâkî edâda Ulvî baş eğme

Bu asr içre niçe anun gibi sahib-edâlar var (H 113^b, G. 108/5)

2.1.4.3. Ferîdüddin Attâr

İrânlı büyük şair ve mutasavvıftır. Daha çok mesnevi ve gazelde başarı kazanmıştır (Şahinoğlu, 1991: 4/95).

Bir beyitte zikredilen Attâr, memduhun şiirlerini anarak kendi ününü yok ettiği şeklinde telmih edilir:

Defterin dürdise Attâr n’ola dîvânun anup

Ağladı gökde bulutlar meh-i tâbânun anup (H 61^b, Msm. 4/2)

2.1.4.4. Gınâyî Çelebi (Gınâyî Abdü’l-ganî Efendi)

Gınâyî, Manisa’dan gelip müderris olduktan sonra Kayseri kadısıyken (1604-1605) tarihinde Celâlî isyanında şehit olmuştur (Ekinci, 2013: 195). Divan’da ölümüne yazılan bir tarih kıt’asında adı geçmektedir. Ulvî’nin bu şahsı Şehzade Selim’in Manisa’daki sarayında bulunduğu sıralarda tanımış olduğu muhtemeldir:

Geçdi bir zât cihândan didi Ulvî târîh

Başımı virdi Gınâyî Çelebi devr dönüp (H 241^b, Trh. 9/2)

2.1.4.5. Hâfız, Câhız, Zahîr-i Fâryâbî, Enverî

İrân’ın büyük şairleri olan bu dört şahıs, hükümdarın övgüsünde birlikte konu edilir. II. Selim, aynı zamanda şair olduğu için lütuf ve iyilikleriyle birlikte şiir kabiliyetine övgü yapılıır. Memduh, bu şairlerle nazımdaki kudreti ile benzerlik içinde övülür:

Bu denlü kudret-i nazm u bu denlü lutf u ihsânun

Ya Hâfızdur ya Câhızdur Zahîr ü Enverî benzer (H 33^b, K. 8/49)

2.1.4.6. Manastırlı Celâl Bey

Kanunî devrinde İstanbul'a gelerek Defterdar İskender Çelebi'nin himayesine giren bir şairdir (Ergun, t.y: 2/919).

Bir beyitte Divanı'yla konu edilen Celâl, Ulvî'nin şiirlerini okuduğu bir şair olarak konu edilir:

Ulvîyâ ben de okurdum anda Dîvân-ı Celâl
Gözüme görindi bu matla' o demde hasb-ı hâl (H 80^a, Msm. 28/5)

2.1.4.7. Necâtî

Fâtih zamanında yetişmiş olan Necâtî, Osmanlı şiirinin kurucularından sayılır. Şiirlerde mesel getirmek öncelikle Necâtî'de görülmüştür (Yavuz ve Özen, 1972: 2/248-249).

Ulvî, bir şiirinde söz sahibi olarak nitelendirdiği Necâtî'nin "Tek yirde gökde zerre kadar minnet olmasun/ Örti döşek Necâtîye bir bûriyâ yeter" beytini iktibas eder (Msm.36/5). Necâtî, beyitlerde mesel söyleme özelliği ile zikredilir (G.574/5). Şair, mazmun ve mesel bulmasıyla şiirini Necâtî tarzı olarak ifade eder:

Nazm-ı Ulvîye n'ola dirsem Necâtî tarzıdır
Besler oldı bîkr-i ma'nîyle bulup niçe mesel (H 157^b, G. 359/5)

2.1.4.8. Sehbân (Sahbân)

Şiir ve fesâhatla tanınan Sehbân, hitâbetiyle ünlenmiştir (Zavotçu, 2006: 421). Güzel söz söylemede başarılı olan Sehbân, Hassân'la (Bkz. Sahâbeler) bir beyitte anılır:

Tevrât u Zebûr u dahı İncîl değıldür
Âciz bunı fehm itmede Sehbân ile Hassân (H 178^a, G. 454/2)

2.1.4.9. Selmân-ı Sâvecî, Nizâmî, Kemâl-i Hocendî

Beyitlerde zikredilen Selmân-ı Sâvecî ve Nizâmî, İran edebiyatının büyük şairlerindendir. Ulvî, bazı beyitlerde kendi şairliğini Selmân'la mukayese ederek üstün bulur. Güzel sözlerinin kemal derecesine geldiğini ve Selmân'ın kendisinden yeni üslup tarzını öğreneceğini belirtir (K.20/4). Şiirlerindeki tarzı gören şairlerin Ulvî'yi Selmân'dan daha iyi bulduklarını dile getirir:

Ulviyâ tarz-ı nev-âyînümi görüp şu‘arâ
Böyle hâlet viremez nazmına Selmân didiler (H 121^a, G. 146/5)

Ulvî, güzel sözleriyle kendisini Nizâmî’ye teşbih eder. Güzel sözlerini işiten Selmân’ın Nizâmî’nin şiirleri gibi onu takdir ettiğini düşünür:

Ulviyâ nazm-ı Nizâmîveş iderdi tahsîn
Gûş-ı Selmân işidüp de kelimât-ı hüsnüm (H 164^b, G. 391/8)

İran edebiyatı şairlerinden Kemâl-i Hocendî de bir beyitte Selmân’la birlikte anılır. Ulvî, nazımdaki kusursuzluğu ile kendisini Selmân olarak ifade ederken “kemâl” kelimesini Kemâl-i Hocendî’yi hatırlatacak şekilde tevriyeli kullanır:

Nazm tarzında dimiş Ulvî ki Selmânâ ben
Okusun bir gazelin biz de Kemâlin görelüm (H 161^b, G. 379 /5)

2.1.5. Sanatkârlar

2.1.5.1. Davud Ağa

Hayatı hakkında yeterli bilgi bulunmayan Davud Ağa, mimarbaşıdır. Mimar Sinan’ın Türk sanat âlemine armağan ettiği en güzide haleflerindendir (Erdoğan, 1955: 12/185-186). Bir tarih kıt’asında kendisinden söz edilmektedir¹⁶⁵. İnşa ettiği sebil için kendisine şair tarafından övgü ve duada bulunulur:

Hak yoluna bu sebîl yapduğıçün Dâvûd Ağa
Mazhar-ı lutf oldı yok dünyâ gamından ana bâk (H 241^b, Trh. 13/1)

2.1.5.2. Mânî

Mânî, Sasani hükümdarlarından I. Erdeşir ve I. Şâpûr döneminde yaşamış ünlü bir ressamdır (Yıldırım, 2006:500).

Çin’de bulunması ve ressamlık yeteneği ile konu edilir (K.24/17). Şair, sevgilinin güzelliğini anlatırken Mânî’nin bu güzelliği tasvir etmeye gücünün yetmeyeceğini belirtir (G.671/6). Kilisedeki nakışlarla zikredilen Mânî, sevgilinin güzelliğinin övgüsünde kıyas edilerek ele alınır:

¹⁶⁵ Bkz. Trh.13.

Deyr-i dünyâ içre Mânî itmedin büt-hâne nakş

Ben senün tasvîrün etmişdüm nigârâ câna nakş (H 135^b, G. 256/1)

2.1.5.3. Yâkût ibni Abdilmusta'sımî

Fakîh, fâzıl, inşâd sahibi şair, iyi bir edip; Anadolu'dan ayrılıp Abbasîlerin son halifesi olan Musta'sım Billah'ın satın aldığı bir köle olduğuna, onun tarafından yetiştirildiğine, bazı tarihlerde de Amasyalı olduğuna dair kayıtlara rastlanmaktadır (Ülker, 1987: 18).

Yazıdaki yeteneği ile tanınan Yâkût, kalemle ilgili konu edilir. Hükümdarın övgüsünde kaleminin Yâkût'u şaşırtacak nitelikte olduğu ifade edilir:

Hayret alur kalem ü tîgun elünden düşüre

Kalem ü tîgunı Yâkûtla görse Rüstem (H 40^a, K. 14/15)

İcat ettiği kendisine has yazı tarzı dolayısıyla “hatt-ı Yâkût” ve “hatt-ı nesh” ile anılır. Memduhun yazma yeteneği, üstünlüğü Yâkût ile ilgi içinde zikredilir:

Yaraşur sana erbâb-ı kalem üzre re'îs olsan

Hat-ı yâkûtı nesh itdi hat-ı kilik-i dürer-bârün (H 242^a, Trh. 18/8)

2.1.6. Eserler

2.1.6.1. Bostân, Gülistân, Bahâristân

“Bostân ve “Gülistân”, İran edebiyatının en büyük temsilcilerinden olan Sâdî-i Şirâzî'nin eserleridir (Şeyh Sâdî-i Şirâzî, 2006: 9-10). “Bahâristân” ise Molla Câmî'nin eseridir¹⁶⁶. Bu üç eser, bir beyitte birlikte anılır. Hoca'ya teşbih edilen sabah rüzgârının çimenlere Bostân'ı, bülbül'e Bahâristân'ı okuduğu; güle Gülistân'ı öğrettiği ifade edilir:

Hâce-i bâd-ı sabâdan her çemen Bostân okur

Gül Gülistân öğrenür bülbül Bahâristân okur (H 81^b, Msm.31/4)

Bostân kelimesi bazen bir şahsın güzelliğinin övgüsünde benzetme içinde ele alınır. Yüz, kitap olarak düşünüldüğünde ağız, Bostân kitabını okuyan bir çocuktur:

Cemâlinde dilâ tıfl-ı dehânı

Okur gûyâ kitâb-ı Bûstândur (H 239^a, M.11/105)

¹⁶⁶ Bkz. Molla Câmî (1990), *Baharistân*, çev. M. Nuri Gençosman, MEB, İstanbul.

2.1.6.2. el-Makamât, el-Makalât

“el-Makamât”, Arap edebiyatında Harîrî’nin makâme türünde yazdığı elli kısa hikâyeden oluşan eserinin adıdır. Eserde toplumdaki çelişki ve çarpıklıklara dikkat çekmek amacıyla hayalî kahramanın maceraları anlatılır (Kılıç, 2003: 27/414). Makalât ise aslı Arapça mensur yazılmış, Hacı Bektâş-ı Velî’nin en hacimli eseridir¹⁶⁷.

Bu iki eser, Hz. Muhammed’in övgüsünün yapıldığı bir kasidede birlikte zikredilir. Hz. Muhammed’in hayâliyle Makamât’ın hayrette kaldığı, sözleri karşısında ise Makâlât’ın telaş ve korkuya kapıldığı belirtilir:

Hayrette hayâlünle Makâmât-ı Harîrî
Dehşetde makâlünle hayâlât-ı Makâlât (H 25^b, K. 3/5)

2.1.6.3. Keşşâf

Keşşâf, Mu’tezile mezhebinden Zemahşerî’nin Kurân-ı Kerîm’in belâgatini gösteren büyük eseridir (Işık, 2009: 1194).

Bir beyitte sevgilinin yüzü için Keşşâf tefsiri teşbihle anılır. Sevgilinin yüzündeki Keşşâf ayetinin onun güzelliğini açıkladığı düşünülür:

Yüzünde âyet-i Keşşâf hüsnüne tefsîr
Dilünde mahzen-i esrâr aşkuna miftâh (H 106^a, G. 73/4)

2.1.6.4. Mantıku’t Tayr

Mantıku’t Tayr, Ferîdüddin-i Attâr’ın mesnevisidir (Ferîdüddin-i Attâr, 2006: 9). Şair, bağdaki hoş sesli bülbülün her zaman Mantıku’t Tayr’ı, güzellerin ise köşe köşe dîvân okuduğunu tasvir eder:

Mantıku’t-tayrı dem-â-dem murg-ı hoş-elhân okur
Güne güne gûşe gûşe hûblar dîvân okur (H 81^b, Msm. 31/4)

¹⁶⁷ Bkz. Hacı Bektâş Velî (2007), *Makalât*, (hızl. Ali Yılmaz- Mehmet Akkuş- Ali Öztürk), Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara.

2.1.7. Filozoflar ve Âlimler

2.1.7.1. Buhârî

Kurân-ı Kerîm'den sonra en güvenilir kitap olan Câmî'ü's-Sahîh adlı eseriyle tanınmış büyük hadis bilginidir (el-A'zamî, 1992: 6/368).

Memduhun görevi müftü olduğundan hadis aktarması ile Buhârî ile mukayese edilir:

Nüktesinden sözün nakl-i hadîs itdükçe
Hiç haber-dâr olamaz şeyh-i Buhârî-i cihân (H 49^a, K. 20/23)

2.1.7.2. Câlînûs, Eflâtûn

Câlînûs/Claudius Galenos, 131 yılında Bergama'da doğmuştur. Fizyolojide öncü çalışmalar yapmış bir hekimdir (Uzel ve Süveren, 1999: 11). Eflâtûn, İslâm felsefesini önemli yönde etkileyen Yunan filozofudur (Olguner, 1994: 10/469).

Divan'da Eflâtûn ile Câlînûs birlikte anılır. Hükümdarın övgüsünde Eflâtûn, adalet kavramıyla; Câlînûs ise hikmeti ile telmih edilir:

Şerbet-i adlünü nûş eyleyemez Eflâtûn
Kudretün hikmetini anlıyamaz Câlînûs (H 35^a, K. 10/20)

2.1.8. Mitolojik ve Efsânevî Şahsiyetler

2.1.8.1. Âsaf

Kurân-ı Kerim'in Neml suresinde¹⁶⁸ kendisinden bahsedilen Âsaf, Hz. Süleyman'ın veziridir (Onay, 1992: 44).

Âsaf, bir beyitte vezir anlamıyla konu edilir. Kendisini şiir ülkesinin padişahı olarak gören Ulvî, vezirinin Âsaf niteliğinde olduğunu belirtir. “Âsaf” kelimesinin aynı zamanda erdemlilik, ileri görüşlülük anlamına işaret edilir:

Açmışum tîg-ı zebânumla sühan iklîmini
Pâdişâh-ı milket-i nazmem vezîrem Âsafî (H 226^b, G. 678/3)

¹⁶⁸ Bkz. Neml, 27/40.

2.1.8.2. Behrâm

Sâsâniyân sülalesinden olan Behrâm; cesaret, adalet ve kahramanlığıyla tanınmış bir padişaktır. Kelimenin padişah dışındaki başka bir anlamı da gökteki Mirrîh yıldızıdır. Mirrîh yıldızı, savaş tanrısı olduğundan şairler kelimeyi bu münasebetleri ifade edecek şekilde kullanmışlardır (Tökel, 2000: 117-120).

Beyitlerde Behrâm; hem yıldız (Bkz. İlgili Madde) hem de savaşçı, kahraman anlamı kastedilerek kullanılır. Memduhla kıyaslandığında Behrâm'ın memduhun üstünlüğü karşısında zayıf kaldığı düşünülür (K.7/39; K.10/19; K.14/14). Behrâm'ın savaşçı özelliğinin konu edildiği bir beyitte şairin bahtının yıldızının Behrâm'la cenk ettiği tasvir edilir:

Kevkeb-i bahtum çıkup Behrâm ile ceng eyledi

Kana gark oldı şafakda başdur ahmer güneş (H 55^b, K. 26/11)

2.1.8.3. Cem-Cemşîd

Pişdâdiyan sülalesinden dördüncü padişah olan Cemşîd, Tahmurs'un oğludur. Divan şiirinde adı en çok geçen şahıslardandır. Özellikle şarapla zikredilir (Tökel, 2000: 125-135).

Cem-Saltanat

Divan'da tahtı, kadehi, saltanatının ihtişamı, şarap meclisi gibi hususlarıyla zikredilir. Memduhun kudretini anlatan beyitlerde "Cem-haşmet, hazret-i Cem-menzilet" şeklinde terkipler kullanılır. Bu terkiplerle aynı zamanda Hz. Süleyman kastedilir (M.7/6; K.7/14; K.10/14). Cem; hem teşbih hem de kıyas ile memduhun övgüsünde konu edilir (K.16/24; K.18/28). Memduhun saltanatı karşısında Cem'in zayıf kaldığı belirtilir (K.8/34). Memduhun tahtının ve meclisinin Cem'i hatırlatmayacak derecede büyük olduğu düşünülür:

Kanı o saltanat-ı kâhire ol ayş u müdâm

Cihâna gelmemişe döndiler Cem ü Dahhâk (H 50^b, K. 21/30)

Bir beyitte Cem'in saltanatının ihtişamı, Hz. Muhammed için teşbih unsuru yapılır. Hz. Muhammed, peygamberlik köşkünün Cemşîd'i olarak zikredilir (M.5/5).

Divan'da "Cem" redifli bir gazel bulunmaktadır¹⁶⁹. Ancak burada daha çok tasavvufî mânâda zikredilir.

Cem-Ayna

Cem kelimesi ayna ile kullanıldığında İskender manası kastedilir (Tökel, age: 132). Beyitlerde Cem, İskender ile birlikte konu edilir (M.2/2; K.25/14; G.450/4). Kadeh; Cem'in dünyayı gösteren kadehi ile İskender'in aynası gibi doğu ve batıyı seyrettirecek özellikte tasavvur edilir (K.11/2). Sevgilinin yanağının kadehteki aksinin Cem'in kadehini hatırlattığına işaret edilir:

Cemâl-i yâr aksin sâgar-ı meyde gören der kim
Gelüpdür bir yire câm-ı Cem ü mir'ât-ı İskender (H 114^a, G. 112/2)

Cem-Kadeh

Cem; kadehi ve işret meclisi ile anılır (Msm.1/3). Şair; memduhun işretinin Cem'de bulunmadığını ifade eder (Msm.6/5). Ölümün kaçınılmazlığının işaret edildiği bir beyitte şair, Cem'in kadehinin cürası gibi niçe hükümdarın toprağa düştüğünü belirtir. Beyitte şarabın son damlasının yere dökülmesi âdetine gönderme yapılır (Bkz. Çeşitli Davranışlar):

Gel gurûr itme sunarlarsa aluban câm-ı Cem
Cür'a gibi hâke düşdi niçe mîr-i muhteşem (H 63^b, Msm. 7/2)

Âşığın aşk hallerinin anlatımında "câm-ı Cem" terkibi kullanılır. Âşık; sevgilinin köpeğinin çanağını Cem'in kadehi olarak görür (G.429/2). Bir beyitte ise köpeğin yal çanağının Cem'in kadehinden daha üstün geldiği ifade edilir (K.11/5; G.69/6; G.108/3). Şaire göre muhabbet meclisinde pek çok Cem ve kadeh bulunduğundan irfân meclisinde Cem'in kadehi anılmaz:

Anılmaz meclis-i irfânda sâkî câm-ı Cem hergiz
Mahabbet bezmidür bunda niçe câm u niçe Cem var (H 124^a, G. 159/2)

2.1.8.4. Dahhâk

Pîşdâdî hanedanının beşinci hükümdarı olan Dahhâk, klasik İran rivayetlerine göre çok güçlü bir devdir (Yıldırım, 2008: 228).

¹⁶⁹ Bkz. G.381.

Memduhun eğlence meclisi ve saltanatı övülürken Dahhâk, onun karşısında küçümsenir; adı bile hatırlanmaz (K.21/30). Dahhâk, kendisiyle mücadele eden Feridûn ve yerine tahta geçtiği Cemşîd ile konu edilir. Memduh, Feridûn gibi güçlü bir hükümdar olarak tasavvur edilir. Sahip olduğu kudretin Dahhâk ve Cem'in kudretinden büyük olduğu ifade edilir:

Tîg-ı Dahhâk ile bakmaz kemer-i Cemşîde

Kemer ü tîg ile ol dâver-i Efrîdûn-fer (H 43^a, K. 16/24)

2.1.8.5. Dârâ, Dârâb

Dârâ, on dört yıl İran'a hükmeden Erdeşîr'in oğlu olan kraldır. Döneminde İskender Makedonya tahtına çıkmıştır (Yıldırım, 2008: 233).

Dârâ; memduhun üstünlüğünü, kuvvetini anlatmak için zikredilir (M.7/6). Ulu, büyük hükümdar anlamında kullanılır (Msm.23/2). Padişahın kudreti karşısında pek çok hükümdarın büyüklük hevesinin yok olduğu ifade edilir (K.10/13). Geçmişte büyük bir saltanat sahibi bir hükümdar olan Dârâ ve diğer hükümdarların fani oluşuna işaret edilir (M.2/23). Şair; saltanatın ve ihtişamın geçici olduğuna Dârâ'nın gelip geçici kudretini örnek verir:

Bî-sebât olduğımı saltanat u hayl u haşem

Tahtgeh-i Husrev ile kudret-i Dârâdan bil (H 156^b, G. 356/2)

Memduh, cömertlik mülkünün Dârâ'sı olarak tasavvur edilir (Msm. 8/2). Âşığın istighnasının anlatıldığı bir beyitte İskender'le ele alınan Dârâ, ihtişamı ve büyüklükleri ile konu edilir (G.3/2).

Beyitlerde anıldığı bir diğer husus da tâcî iledir (K.19/33; G.467/2; G.579/5). Dünyanın saltanatının geçiciliği bahis konusu edilir (G.398/2). Şair, Dârâ'nın saltanatı ve tâcının faydasız olduğunu dile getirir:

İdersin ser-bürehne tahta-i tâbûtı çün mesken

Serîr-i saltanatda efser-i Dârâyı neylersin (H 173^a, G. 430/3)

Behmen'in oğlu olan Dârâb (Şişman ve Kuzubaş, 2012: 144) ise bir beyitte zikredilir (K.13/10).

2.1.8.6. Efrâsiyâb

Efrâsiyâb, uzun süre İran padişahlarıyla savaşmış bir Turan padişahıdır (Yıldırım, 2008: 268). Memduhun saltanatının karşısında Efrâsiyâb köle olarak nitelendirilir (K.8/34). Bir beyitte ise Efrâsiyâb, tâcı ile konu edilir:

Virdi nişâne efser-i Efrâsiyâbdan
Her lâle kim çemende ayân eyledi türâb (H 97^b, G. 35/3)

2.1.8.7. Erdeşîr, Güstehem, Kâsım

Beyitlerde zikredilen Erdeşîr, İran tahtına oturmuş adaletli bir hükümdardır. Güstehem ise İran'ın en ünlü pehlivanlarından, kumandanlarındandır (Şişman ve Kuzubaş, 2012: 84-151).

Bu şahsiyetler, bir beyitte İran kahramanlarıyla birlikte memduhun üstünlüğünü anlatmak için zikredilir. Memduhun yanında Kâsım güçsüz, Güstehem dağılmış, Erdeşîr aşağı olarak vasıflandırılır:

Zebûn Kâsımla Rüstem Kahramân u Güstehem berhem
Ferîdûn dûn Nerîmân nerm Sührâb Erdeşîr ahkar (H 32^b, K. 8/33)

2.1.8.8. Fağfûr

Fağfûr, Çin hükümdarlarına verilen addır (Pala, 1995: 177). Çin kelimesiyle birlikte kullanıldığı bir beyitte “porselen kâse” anlamını çağrıştıran şekliyle konu edilir (Trh.14/1). Memduhun büyüklüğü anlatılırken Fağfûr, onun yanında kâse sunup hizmet edecek değerinde olarak nitelendirilir:

Âş-pezlikler idüb matbahuna Key-Kâvûs
Şerbetün kâsesinün hidmetin itsün Fağfûr (H 43^b, K. 17/8)

2.1.8.9. Ferîdûn (Efrîdûn)

Ferîdûn, Pişdâdiyân sülalesinin altıncı hükümdarıdır. Babasını öldüren Dahhâk'ı mağlup ederek tahta geçer (Tökel, 2000: 166-167).

Beyitlerde Ferîdûn; hükümdarlığı, tacı, kudreti, yiğitliği ile zikredilir. “Efrîdûn-ı Dârâb, Ferîdûn-şevket, dâver-i Efrîdûn-fer” şeklindeki sıfatlar; memduhun üstünlüğünü anlatmada teşbih unsuru olarak kullanılır.

İran'ın efsanevî kahramanlarının anıldığı bir beyitte Ferîdûn, memduhun karşısında aşağı kaldığı (K.8/33), tacının memduhun yanına yaklaşamayacak değersizlikte olduğu belirtilir (K.10/14). Bazen de övülen şahıs, Ferîdûn kudretinde bir hükümdar olarak teşbih edilir (K.16/24):

Ferîdûn-şevket ü Cemşîd-haşmet
Senündür savlet ü Dârâ-salâbet (H 3^a, M. 7/6)

2.1.8.10. Firavûn

Firavun, Hz. Musa'nın telkinlerine rağmen imana gelmeyen ve İsrâiloğullarına zulmeden kraldır (Aydemir, 2000: 149-150).

Firavun, bir beyitte Hz. Musa'nın yılanı dönüşen asâsı ile konu edilir (K.19/3). Firavunun askerleriyle Hz. Musâ'yı takip etmesinin konu edildiği bir beyitte Hz. Musâ'nın yılan olan asâsı, zülfle benzerlik içinde ele alınır:

Asker-i Fir'avn-ı hattundan ne gam mâdâm kim
İde su'bân-ı asâyı izhâr Mûsâ-vâr zülf (H 140^a, G. 277/2)

2.1.8.11. Hüsrev (Pervîz), Şâpûr

Sasani padişahı Nûşirevân'ın torunu ve Hüsrev ü Şirin mesnevisinin erkek kahramanı olan Hüsrev, İran hükümdarlarından. Efsanevî hazinelere sahip olmuştur (Tökel, 2000: 176-179).

Divan'da “*Husrev-i Şîrîn-suhan, Husrev-i Şîrîn-dehen, Husrev-i Şîrîn-leb, Husrev-i sükker-leb, Husrev-i sükker-leb-i Şîrîn-suhan, Husrev-i iklim-i aşk, Hüsrev-i aşk, tâc-ı Husrev, husrev-i iklim-sitân, Hüsrev-i nazm, Hüsrev-i zamân, Husrev-i iklim-i melâhat*” şeklindeki terkiplerle zikredilir.

Beyitlerin genelinde Hüsrev, hükümdar anlamı kastedilerek kullanılır (K.12/16; K.5/18; Msm.5/2; G.37/5; G.70/5; G.132/2). Bazen âşık için (G.668/2; G.178/4; G.532/1; G.205/2) bazen sevgili için (G.54/3; G.158/10; G.613/2) bazen de memduh için benzetme unsuru olur (K.13/12). Hüsrev, sevgili için kullanıldığında saltanat tâcını başına giymiş bir hükümdar olarak nitelendirilir:

Ulviyâ hüsrev-i iklîm-i melâhat olalı

Saltanat tâcını geymiş başına ol ferrûh-fâl (H 158^a, G. 362/5)

Tarihî kişiliğine işaret edilen beyitlerde ihtişamı, yüksek makâmı (G.42/4; G.183/4; G.579/5), bir zamanlar büyük bir saltanatı olması ile zikredilir (G.356/2; G.398/2). Hüsrev gibi büyük padişahların ölümlü olduklarına, dünyanın geçici olduğuna işaret edilir (650/5).

Bazı beyitlerde ise Ferhad ve Şirin ile birlikte konu edilir (G.320/3; G.376/7). Sevgili; Şirin dudaklı Hüsrev (G.223/5; G.427/2), kapısında bulunan kullar da Hüsrev derecesinde ifade edilir:

Ben gedâya nice baksun ol şeh-i âlî-cenâb

Kulları var Key-kubâd u Husrev ü Sencer kadar (H 119^b, G. 140/3)

Beyitlerde ayrıca Hüsrev'in hazinelerinden “genc-i bâd-âver”e (K.5/16) ve atları Şebdîz ve Gülgûn'a (Bkz. Hikâye ve Efsane İle İlgili Unsurlar) atıfta bulunulur (G.291/3).

Şâpûr, Dârâ'nın oğludur (Onay, 1992: 13). Bir beyitte Hüsrev'le zikredilir (M.7/7).

2.1.8.12. İrec, Tûr, Selm, Sührâb, Rûyîn-ten

İrec; İrân'ın pişdâdiyân sülalesinden Feridûn'un oğludur. Feridûn; ülkesini oğulları Selm, Tûr ve İreç'e paylaştırır. Selm ve Tûr'un kardeşlerini öldürmesi üzerine İreç'in oğlu Minuçehr, tahta çıkararak Selm ve Tûr'u öldürür (Levend, 1984: 158).

Memduhun övgüsünde zikredilen İrec ve Tûr; İrân ve Tûrân'a hükmetmeleri ile konu edilir (K.17/20). Dünyanın geçiciliği anlatılırken İrân'ın büyük hükümdarları arasında adları anılır:

Kamı Dârâ vü Efrîdûn u Dârâb

Ya Selm ü İrec ü Tûr u ya Sührâb (H 1^b, M. 2/23)

Şehnâme'de gücü ve yiğitliğiyle anılan Sührâb, babası Rüstem'in bilmeden öldürdüğü oğludur (Zavotçu, 2006: 480). Beyitlerde memduhun gücünün üstünlüğü anlatılırken kıyas unsuru yapılır (K.8/33). Babası Rüstem'le telmih edildiği bir beyitte Sührâb'ın hançeri teşbih edilir (K.24/3).

Keyâniyân sülalesinden Güştasb'ın oğlu olan İsfendiyâr'ın lakabı “Rûyîn-ten”dir (Levend, 1984: 160). Bir beyitte Sührâb'la birlikte memduhun kudretinin anlatılmasında konu edilir. Memduhun kahrının ateşinin Rûyînten'i su gibi eriteceği, kılıcının suyunun ise Sührâb'ı korku ateşine düşüreceği ifade edilir:

Âbveş âteş-i kahrınla erir Rûyîn-ten
Âb-ı tîgunla düşer âteş-i havfa Sührâb (H 29^a, K. 6/33)

2.1.8.13. İskender

İskender, Yunan kralı Büyük İskender ile peygamber olduğu varsayılan Zülkarneyn'in birbirine karıştırılmasıyla ortaya çıkmış efsânevî hükümdârdır (Şişman ve Kuzubaş, 2007:157).

İskender-Saltanat

Divan'da doğu ve batıya hükmetmesiyle zikredilen İskender (M.11/33), memduh için teşbih unsuru yapılır. Memduh; adaletle, itibarla, yiğitlikle, hükmetmekle, kahramanlığıyla İskender olarak düşünülür (K.8/25). Dârâ ile anıldığı bir beyitte muhabbet mülküne şâh olan âşığın İskender'in saltanatının gösterişiyle ilgilenmediği belirtir:

Muhabbet şehrine şâhum ki vardur hayli dârâtum
Aceb mi eylesem İskender ü Dârâya istiğnâ (H90^b, G. 3/2)

İskender-Ayna

İskender'in beyitlerde sıklıkla zikredildiği hususlardan biri ayna unsurudur. İskender, denizdeki gemileri görebilmek için yüksekçe bir yere ayna yaptırır. Rivâyetlere göre bu ayna ile gemiler, bir aylık yoldan görülürmüş (Tökel, 2000 :202-203). Beyitlerde genellikle Cem'in kadehiyle birlikte zikredilir. Şarap kadehi, İskender'in aynası ve Cem'in kadehine benzer (K.11/2; G.112/2). Âşık, gözüne âlemi gösteren ayna olarak kadehi tercih ettiğini, İskender'in aynasını istemediğini dile getirir:

Câm-ı mey âyîne-i âlem-nümâdur çeşmüme
Ben ne mirât-ı Sikenderde ne câm-ı Cemdeyin (H 177^a, G. 450/4)

İskender'in aynası, gönül için teşbih unsuru olur (G.147/3). Bir yapının güneş şeklindeki işlemeleri ile kıyaslanır ve İskender'in aynasının ona eş değerinde olmadığı

ifade edilir (K.24/16). Güneş, ışığını ayna gibi yansıtmasıyla İskender'e teşbih edilir (K.26/23).

İskender-Âb-ı Hayât

İskender; Hızır'la zulûmât ülkesine giderek “âb-ı hayât”ı aramış. Hızır suyu içmiş olmasına rağmen İskender içememiştir (Tökel, a.g.e: 191). Bu hadisenin telmih edildiği beyitte İskender, sevgilinin dudağını arayan âşıklar için kullanılır (G.146/2). Hızır'la birlikte karanlıklar ülkesine yaptıkları âb-ı hayât seyahati ile zikredilir. Ölümsüzlük suyunu arayan İskender için bile ölüm, kaçınılmazdır:

Gerek Hızır ol gerek İskender ölümün çün mukarrerdür

Çeküp zulmet belâsın çeşme-i hayvânı neylersin (H 173^b, G. 433/3)

İskender'in Ye'cüc kavmi (Bkz. İlgili Madde) için bir sedd yaptırması kıssasına telmih yapılır (G.81/4; G.544/4).

2.1.8.14. Kahramân

İran'ın Pişdadiyan sülalesine mensup hükümdarlarından Tahmuras'ın oğludur. Meşhur bir pehlivandır (Levend, 1984: 156).

Memduhun övgüsünde Kahramân, kıyas yapılarak konu edilir (K.8/33; K.10/14). Bir beyitte güç ve kuvvet sembolü olaması dolayısıyla kılıçla birlikte ele alınır (G.423/8). Kahramân, büyük bir pehlivandır. Sevgili, gönülleri yıkmasıyla Kahramân olarak tasavvur edilir:

Kahr ile küşt-gîr-i dili ol civân basar

Bir Kahramân durur ki niçe pehlevân basar (H 231^a, G. 176/1)

Sevgilinin gözleri öldürücü etkisi ile Kahraman olarak telakki edilir (G.253/1; G.327/1; G.601/5).

2.1.8.15. Kârûn

Hz. Musa'nın kavminden olan Kârûn, Allah'ın ona verdiği hazinelerin çokluğuyla kibirlenmiş ve sonunda Hz. Musa'nın duasıyla malıyla birlikte yere geçmiştir (Aydemir, 2000: 277-280).

Beyitlerde Kârûn; malıyla gururlanması, yerle bir olması ile ele alınır. Dünya malına minneti olmadığını belirten şair, Kârûn'a ve hazineye istekli olmadığını belirtir (G.553/4). Hz. İsa'nın tecridi ile birlikte zikredildiği bir beyitte Kârûn'un, malıyla yere geçmesi hadisesi telmih edilir (G.283/4). Şair, mal ve mülküyle gururlananları alçak olarak nitelendirir. Minnetinin Allah'a olduğu, Kârûn'un eline bakmayacağını belirtir:

Mağrûr-ı mâl-ı devlet olan dûna bakmazın
Şükrüm Hudâyadur kefi Kârûn'a bakmazın (H 85^a, Msm. 36/2)

2.1.8.16. Kayser

Kayser, eski Roma ve Bizans imparatorlarına verilen addır (Pala, 1995: 318). Memduhun övgüsünde Kayser, diğer büyük hükümdarlarla birlikte küçümsenerek konu edilir:

Bu eyvân u bu dîvân u bu ayş u nûşını görse
Olur Efrâsiyâb u Kayser ü Cemşîd ü Cem çâker (H 32^b, K. 8/34)

2.1.8.17. Kaytafâ

İskender zamanında yaşamış Mağrib ülkesinin kadın padişahıdır. İskender tarafından denizden akıttırılan sularla Kaytafâ'nın ülkesi harap ettirilmiştir (Şişman ve Kuzubaş, 2012: 159).

Bir beyitte ülkesinin deniz suları altında kalması ile telmih edilir. Şair, ülkeye benzettiği vücudunun yok olmasını Kaytafâ'nın ülkesinin ortadan kalkmasına benzetir:

Vücûdum mülki oldı pâdişâhum fakr ile ma'dûm
Sanasun Kaytafâ mülki harâb idüp yakar deryâ (H 41^b, K. 15/32)

2.1.8.18. Keyhüsrev

Keyhüsrev; Keykâvus'un torunudur ve iktidar, ihtişam, kudret, saltanat sembolü şahsiyetlerden biridir (Tökel, 2000: 209-220).

Keyhüsrev, bir beyitte "câm" ile söz konusu edilir (M.7/7). Bazı beyitlerde sultan anlamıyla kullanılır (G.74/5). Aşk mülkünün Keyhüsrev'i olmak isteyen âşığın; başındaki yaranın pamuğu da keyânî tâcı olarak tasavvur edilir:

N'ola Keyhüsrev olsam mülk-i aşka ey lebi Şîrîn
Başumda penbe-i dâğum benüm tâc-ı Keyânîdür (H 121^b, G. 148/5)

2.1.8.19. Keykâvus

Keykâvus, Keykubâd'ın oğlu ve on ikinci İran padişahıdır (Tökel, 2000: 221). Memduhun üstünlüğünün anlatıldığı bir beyitte zikredilen Keykâvus, memduhun sunnet eğlencesinde aş-pez/aşçı olarak görev yapacak derecede ifade edilir:

Âş-pezlikler idüp matbahına Keykâvûs
Şerbetün kâsesinün hizmetin itsün Fagfûr (H 43^b, K. 17/8)

2.1.8.20. Keykubâd

Keykubâd, Keyâniyân tahtına oturarak hükümdarlığını ilan eden bir şahsiyettir (Tökel, 2000: 227). Şair, sevileni överken Keykubâd'ı onun yanındaki kullardan biri olarak zikreder (G.140/3). Keykubâd ve Keyhüsrev, bir beyitte “tâc” unsuru ile birlikte zikredilir. Bu şahıslar devletiyle anılır:

Eserdür hâke bak her lâle bir tâc-ı Keyâniden
Ne sandun devletin Keyhüsrevün yâ Keykubâdun ne (H 212^b, G. 610/5)

2.1.8.21. Keyûmers, Siyâmek, Hûşeng, Tahmûres

İran padişahlarından olan bu şahıslar, bir beyitte birlikte zikredilir. Memduhun yanında sadece asker, çavuş, kul olabilecek değerde oldukları zikredilir:

Keyûmers ü Siyâmekle sana Hûşeng ü Tahmûres
Karakuldur karavuldur yasavuldur dahı çâker (H 32^b, K. 8/26)

2.1.8.22. Kistrâ (Enûşirvân)

Nûşirevân veya Enûşirvân; İran'ın Sasani sülalesinden adaletiyle ün salmış bir hükümdardır. Kistrâ lakabı ilk defa bu kişiye verilmiştir. Nûşirevân hem adaleti hem de yaptırdığı ünlü saraylar, tâklar ile meşhur olmuştur (Tökel, 2000: 242-245).

Bir beyitte sarayı “Tâk-ı Kistrâ” ve Havernak ile birlikte konu edilir (Trh.3/5). Bir diğer beyitte ise Hz. Muhammed'in doğumunun mucizelerinden biri olan sarayının tâkının yıkılması ile telmih edilir (M.3/11).

Bir beyitte “Enûşirvân” ismi ile zikredilir. Memduhun büyüklüğü anlatılırken Nûşirvân; hükümdarlığı, kahramanlığı, adaleti, itibarı ile teşbih unsuru yapılır (K.8/25).

2.1.8.23. Mukavkıs

Mukavkıs, Hz. Muhammed'in mektup gönderdiği Mısır kralıdır (İmam Zehebî, 1996:4/192). Bir kasrın güzelliğinin övüldüğü bir beyitte Mukavkas'ın kasrı, İskender'in aynası ile birlikte kıyas olarak ele alınır:

Bu şemseye bu şâh-nişîne bedel olmaz

Âyîne-i İskender ile kasr-ı Mukavkıs (H 53^b, K. 24/16)

2.1.8.24. Nemrûd

Nemrud, Allah'a karşı gelen kâfir ve asi biridir. Kendisini Allah'a itaate çağıran Hz. İbrahim'i ateşe atmaya teşebbüs etmiştir (Tâberi, 1991: 1/395). Divan'da iki beyitte Hz. İbrahim'e olan düşmanlığıyla ele alınır (Msm.21/1):

Aceb midür hasûdı itse mevdûd

Halîle dost olmaz çünkü Nemrûd (H 239^b, M. 11/147)

2.1.8.25. Nerîmân

İran'ın ünlü kahramanlarından olan Nerîmân, akıllılığı ve cesaretini birleştirerek milli bir kahramana dönüşmüş Rüstem'in atasıdır (Yıldırım, 2008: 545-592).

Övdüğü şahsın kudretini anlatmak isteyen şair, Nerîmân'la kıyaslar (K.8/33). Savaşçı özelliğiyle teşbih edilen Nerîmân, iki yıldızın yakınlaşması hadisesi için konu edilir:

İki kevkeb kırân itdi biribiriyle gûyâ kim

İki şehzâde itdükte dilâ ceng-i Nerîmânî (H 30^b, K. 7/10)

2.1.8.26. Rüstem

Rüstem; beyitlerde kahramanlığı, yiğitliği ile zikredilir. Memduhun gücünün ifade edilmesinde Rüstem, kıyas unsuru yapılı ve memduh ondan daha üstün olarak nitelendirilir (K.8/33; K.13/32). Padişahın, zamanın Rüstemi'ni zayıf bırakacak üstünlükte olduğu belirtilir (K.7/24).

Gamze, kaş gibi unsurlarla birlikte kullanılan Rüstem, memduhun kemân kaşını çekmede âciz olarak tasavvur edilir (K.13/5). Bir yapının güzellikleri övülürken Rüstem yayıyla telmih edilir. Kaş ve kirpik gibi unsurlara Rüstem'in baş eğdiği düşünülür:

Baş eğdi hadüne müjene Rüstem-i Sührâb
Kul oldı mukavves kaşına niçe Mukavkıs (H 53^a, K. 24/3)

2.1.9. Diğer Şahıslar

2.1.9.1 Âzer

Âzer, kavminin tapmakta olduğu putları yapıp satan, Hz. İbrahim'in babasıdır (Tâberî,1991: 1/315).

Beyitlerde Âzer, İbrahim bin Âzer şeklinde Hz. İbrahim'le anılır. Hz. İbrahim'in ateşe atılması (M.11/148) ve Kâbe'yi onarması hadiseleri ile zikredilir (K.23/24). “Ateş” anlamı da bulunan Âzer, put yapıp sattığı için putlarla birlikte konu edilir:

Kâşâne-i kalbümde yiter nakş-ı izârun
Büthâne yıkılsun büt-i Âzer oda yansun (H 192^b, G. 524/3)

2.1.9.2. Haccâc

Zâlim lakabıyla anılan Haccâc, Emevî komutanlarından. Mekke'yi yağmalamasında Kâbe'nin zarar görmesine sebep olmuştur (Zavotçu, 2006:194).

Divan'da iki beyitte zulüm yapması dolayısıyla “Haccâc-ı zâlim ü seffâk” ve “Zulm-ı Haccâc” terkipleriyle işlenen Haccâc, Kâbe'ye zarar vermesi ile telmih edilir (K.21/31):

Zulm-i Haccâcı unutmışdı meger yâd itdi çarh
Yıkdı diller Ka'besin çok hâne ber-bâd itdi çarh (H 67^b, Msm. 12/1)

2.1.9.3. İbn Mülcem, Şimr b. Zilcevşen

İbn Mülcem, Hz. Ali'yi şehid eden Hâricîlerden (Sallâbî, 2008: 701-702); Şimr ise Hz. Hüseyin'i şehit edenlerdendir (İbn Kesîr, 1986: 8/286-327).

Divan'daki bir mersiyede İbn Mülcem, Hz. Ali 'yi; Şimr ise Hz. Hüseyin'i şehit etmeleriyle konu edilir:

Yâ Alîdür ki şehîd eyledi anı Mülcem
Yâ meger Şimr-i laîn kıydı Hüseyne muhkem (H 60^b, Msm. 3/2)

2.1.9.4. Mûsâ Rızâ (İmâm Ali Rızâ)

İmâm Ali Rızâ, İmâmiyye'nin sekizinci imamıdır (Öz, 2004: 29/363). Bir beyitte adı, mezarının bulunduğu bölgeyle (Bkz. Meşhed) zikredilir:

Biz senün tîg-ı rızâna gerden-i teslîm için
Dehri gezdük Meşhed-i Mûsâ Rızâyâya uğraduk (H 145^a, G. 297/7)

2.1.9.5. Yezîd

Yezid, babası Muaviye'nin ölümüyle yerine geçen halifedir (İbn Kesîr, 1994: 8/369). Yezid, Divan'da iki beyitte olumsuz özelliğiyle konu edilir. Yezid'in adı, bir yemin içinde zikredilir (M.11/91). Hz. Hüseyin'in katli, onun halifeliği zamanında olduğu için birlikte anılır. Bir beyitte Yezid, rakip olarak tasavvur edilir:

Ağyâr-ı dîv-sîrete mahremdür ol perî
Lâyık mıdur ki yâri Hüseynün Yezîd ola (H 214^b, G. 624/2)

2.1.10. Masal ve Hikâye Kahramanları ve Onlarla İle İlgili Unsurlar

2.1.10.1. Leylâ (Leylî) ve Mecnûn (Kays)

Leyla ve Mecnun'un hikâyesi hem Arap, Fars hem de Türk edebiyatında en çok işlenen hikâyelerdendir¹⁷⁰. Beyitlerde Leyla hem sevgili, saçı hem de lugat mânâsı “gece” için; Mecnun ise âşık için ve “deli” anlamıyla tevriyeli olarak kullanılır. Mecnun; Leyla'nın sevdasına düşmesi, aşkının verdiği delilik hali, perişanlığı, çektiği sıkıntılar, çöllere düşmesi, mezarı, aşkının destan olması gibi hususlarla konu edilir.

Sevgili Leyla'yı, âşık ise Mecnun'u temsil eder (G.188/3; G.307/1; G.674/5; M.9/52; M.9/69). Leyla-zülf ilişkisi renk yönüyle kurulur ve sevgilinin saçı Leyla kelimesiyle ifade edilir. Âşığın gönlü, bu saçların kıvrımlarına asılı olarak hayal edilir (G.544/3). Mecnun'un Leyla'ya olan aşkı gibi âşığın da sevgilinin saçına sevdâsı olduğu zikredilir:

Leylî-i zülfün hevâsına düşüp Mecnûn gibi
Bu dil-i miskînümün cânâ aceb sevdâsı var (H 228^b, G. 165/2)

¹⁷⁰ Bkz. Ağâh Sırrı Levend (1959), *Arap, Fars ve Türk Edebiyatlarında Leylâ ile Mecnûn Hikâyesi*, Türkiye İş Bankası Yay., Ankara.

Mecnun, aşk yolunda çektiği dertler, sıkıntılar, döktüğü gözyaşları ile konu edilir (G.256/3; G.286/1; G.407/2). Âşık; kendisini bela içinde şaşkın, perişan haldeki Mecnun olarak ifade eder (Msm.23/1; Msm.39/1). Kendisini sâbık âşıklardan görür (G.230/3). Âşığın halleri anlatılırken Mecnun'un aşkıdan çöllerde dolaşması hadisesi telmih edilir (Msm.9/3; G.377/3; G.484/3). Âşık, Leyla'nın aşkıdan yaka yırtık ve perişan bir halde dağlara düşen Mecnun'la kendisi arasında benzerlik kurar:

Göreliden ol saçı Leylâyı oldum bî-ser ü sâ mân

Giribân-çâk olup tağlara düşdüm Kaysveş uryân (H 87^a, Msm .40/4)

“Deli” anlamı bulunan Mecnun, beyitlerde “divâne, cünûn, zincir” kelimeleriyle tavsif edilir. Âşık, deliliğin Mecnun'dan önce kendi canına yapıştığını belirtir (G.262/1). Âşığı sevgilinin zülfünün Leyla'sının (karalığı) Mecnun (deli) ettiği (G.684/2), aşkın hallerinin ona sorulmayacağı ifade edilir:

Hâlet-i aşkı sakın eyleme Mecnûna su'âl

Delidür dınmaz anun bildügi yâ güldügi ne (H 244^b, Matla 62/2)

Mecnun'un mecazî aşktan ilahî aşka geçmesi işlenir (G.249/2). Âşık; kendisini aşk vadisinde Mecnun ve Ferhad'dan sonra üçüncü âşık olarak nitelendirir:

Olaldan vâdî-i aşk içre hâdis

Benem Mecnûn ile Ferhâda sâlis (H 102^b, G. 59/1)

Leyla ile Mecnun, hikâye kahramanları olarak anıldığı beyitlerde aşklarının âleme destan olması (G.24/5; G.361/3), efsanelerinin dillerde dolaşması (G.199/5) ile ele alınır. Bir beyitte Mecnun'un Leyla'nın köpeğine bile sevgi beslediği belirtilir (G.356/4). Ayrıca diğer aşk kahramanlarından Ferhad'la (G.16/6; G.103/3; G.485/3) ve Vamık'la birlikte zikredilir (G.230/3; G.315/4).

İşlenen hususlardan biri de hikâyenin kahramanlarından Leyla'nın Mecnun'un mezarına gitmesidir (G.462/3). Mecnun'un mezarının başındaki kemikleri, Leyla'nın aşkını anlatan bir yazıya teşbih edilir:

Seyâhat âleminde uğradum Mecnûn mezârına

Mahabbet-nâme-i Leylâ diyü bir üstühân kalmış (H 134^b, G. 250/3)

2.1.10.2. Ferhâd (Kûh-ken) ve Şîrîn

Ferhad ve Şirin hikâyesi, klasik edebiyatta bahsi sıkça geçen aşk hikâyelerindedir. Beyitlerde Şirin, hem kelime anlamıyla tevriyeli kullanılır hem de sevgiliyi temsil eder. Ferhad ise gerçek âşığın timsâlidir. Divan’da Ferhad’ın Şirin’e olan aşkı, Şirin’e kavuşmak için güçlüklerle mücadele etmesi, Bîsütûn dağına yarması, başını vermesi gibi hususlar ele alınır.

Ferhad ve Şirin, aşk hikâyesinin kahramanları olarak birlikte zikredilir (M.5/20). Ferhad’ın adı ise gerçek aşk kahramanlarından Vamık ve Mecnun’la birlikte anılır (G.230/3; G.315/4). Bir beyitte Leyla-Mecnun, gül-bülbül ile âşık-mâşûk ilişkisi içinde konu edilir:

Kaysa Leylâ gamı Ferhâda belâ-yı Şîrîn
Bülbüle mihnet-i gül Ulvîye ol yâr elemi (H 225^b, G. 674/5)

Âşık, kendisini bela Ferhad’ı olarak ifade eder (G.162/4). Şair, Ferhad’ın hikâyesini efsâne olarak telakki eder (G.599/5). Soyunun Ferhad’a eriştiğini belirten âşık, kendisini sevgilinin Şirin dudağının mirasçısı olarak görür:

İrişür silsilem Ferhâda Ulvî
Benem Şîrîn-i la‘l-i yâre vâris (H 102^b, G. 59/5)

Ferhad, Şirin’e kavuşmak için Bîsütûn’u deldiğinden beyitlerde “tîşe, kûh-ken, Bîsütûn” kelimeleriyle konu edilir (G.250/5). Sevgili, bela dağdır, âşık da o dağın Ferhad’ıdır (G.369/3). Şirin’e Ferhad olanın gönlü, gam baltasıyla delinen dağ olarak tasavvur edilir (G.613/2). Ferhad; Bîsütûn’da başını vererek bütün âşıkların serdari olduğunu gösterir (G.545/7). Kendisini Ferhad olarak nitelendiren âşığın vücudundaki aşk derdinin yaraları, üzerinde lâleler bulunan Bîsütûn dağına teşbih edilir:

Bîsütûn dâğı tenümdür lâlelerdür tâze dâğ
Oldı ben Ferhâda ey Şîrîn-sühan dâğ üzre dâğ (H 139^b, G. 274/1)

Ferhad için “dağ kazıcı” anlamına gelen “kûh-ken” tabiri kullanılır ve meskeni olarak Bîsütûn zikredilir (G.251/4). Şirin, Ferhad’ın giydiği bir aşk elbisesi olarak hayal edilir. Ferhad’ın cismini tutuşturan ateşten bir gömlek giydiği zikredilir:

Kabâ-yı aşk-ı Şîrîni şu dem kim kûh-ken geymiş
Tutuşmuş lâleveş cismi bir oddan pîrehe geymiş (H 134^a, G. 249/1)

Beyitlerde Ferhad'la Şirin'in zikredildiği bir husus da hikâyenin diğer kahramanı Hüsrev (Bkz. İlgili Madde) ile ilgilidir. Ferhad ve Hüsrev, Şirin'e âşık olmaları ile anılır (G.376/7). Hüsrev'in hükümdar anlamıyla kullanıldığında bir beyitte sevgili, Şirin dudaklı Hüsrev'dir; âşık da Ferhad olarak ifade edilir (G.223/5).

“Şirin” kelimesi beyitlerin genelinde “tatlı” anlamıyla “dudak, dil, söz, cân, şîve, belâ” gibi unsurlarla tevriyeli olarak kullanılır (G.148/5; G.298/3; G.380/7; G.650/5; G.668/2). Sevgili; şirin sözlü, şeker dudaklı Hüsrev olarak ifade edilir (G.609/5). Ferhad'ın Şirin için çektiği sıkıntıların telmih edildiği bir beyitte sevgili; Şirin dilli Hüsrev olarak nitelendirilir:

Hüsrev-i Şîrîn-zebânsın hiç düşer mi sana kim

Kûh-ı mihnetde dil-i Ferhadı nâlân eylemek (H 149^a, G. 320/3)

Şirin, bir beyitte Hüsrev'in atları ile anılır (Bkz. Şebdîz, Gülgûn).

2.1.10.3. Vâmık ve Azrâ

Vamık ve Azra, Fars edebiyatındaki aşk hikâyelerinden birinin kahramanlarından olan iki sevgilidir. Vamık “âşık”, Azra ise “delinmemiş inci, bakire kız” anlamlarına gelir (Yıldırım, 2008: 706).

Azra bir beyitte yüzünün güzelliği ile (K.8/16), Vamık ise kıssalarıyla bilinen aşk kahramanları Ferhad ve Mecnun'la birlikte anılır (G.315/4). Âşık; kendisinin Vamık, Ferhad ve Mecnun gibi eski âşıklardan olduğunu belirtir (G.230/3). Mecnun ve Vamık'a arkadaş olmak ister:

Olalum Vâmık u Mecnûn'a gelün hem-hâne

Vaktidür turmayalum azm idelüm yârâna (H 66^b, Msm .9/5)

Vamık'ın aşkıyla, Azra'nın güzelliği ile konu edildiği bir beyitte diğer aşk kahramanları Vîs ve Ramîn'le zikredilir (M.5/19). Âşık; daha Vamık ve Azra'nın vücudunun hamuru ortada yokken aşk ile gam ateşinde yandığını, onlardan daha eski olduğunu dile getirir:

Vâmık u Azranun âb u hâki tahmîr olmadın

Nâr-ı gamda ben hevâ-yı aşk ile sûzân idüm (H 160^b, G. 376/5)

2.1.10.4. Vîs ve Râmîn

Vis ve Ramin, Fars edebiyatında önemli bir yer edinmiş bir aşk hikâyesindeki sevgililerdir (Yıldırım, 2008: 714). Divan'da Vâmık ile Azrâ ile ele alındıkları bir beyitte Vis'in Ramin'e olan aşkı konu edilir:

Odur Râmîne iden Vîsi şeydâ
Ol oldu aşk-ı Vâmık hüsn-i Azrâ (H 2^a, M. 5/19)

2.1.10.5. Âb-ı Hayât

Hızır'ın zulumat içinde geçerek bulup içtiği; ancak İskender'in yolunu şaşırarak kavuşamadığı âb-ı hayât, katresi insanı ebedî hayata eriştiren su olarak ifade edilir (Levend, 1984: 175).

Divan'da âb-ı hayât; zulumatta bulunması, ölümsüzlüğü, can vermesi, Hızır ve İskender'le ilgisi ile konu edilir. Şairin şiiri, sevgilinin dudakları, hançeri (kirpiği) ve sözleri için benzetme unsuru olarak kullanılır. Bazı beyitlerde ise Kevser suyu ile konu edilir (K.26/24; Msm.6/6; G.501/2). (Bkz. Kevser).

Âb-ı hayât-Ölümsüzlük

Sevgili, dudağı ile âb-ı hayat olarak ifade edilir (K.6/21; G.380/7; G.533/5; M.11/67). Âb-ı hayâtı içenin ölümsüzlük bulması gibi sevgilinin dudağını öpenin can bulacağı düşünülür:

Yâkût-ı la'l-i yâri öpen tâze cân bulur
Âb-ı hayât içen nitekim ömr-i câvidân (H 179^b, G. 460/3)

Âb-ı hayât-Zulumat

Âb-ı hayât, mekânının zulumat oluşuyla işlenir (G.205/3). Yaralı ten, zulumat; sineyi yaralayan sevgilinin hançeri (kirpiği) ise âb-ı hayât olarak tasavvur edilir (G.55/1). Ulvî, şiirini can verici özelliğiyle âb-ı hayâta; şiirine rağbet olmamasını da zulematla ifade eder:

Cân-feşân nazmuma olmasa aceb mi rağbet
Çeşm-i âb-ı hayâta zulumât oldu mekân (H 48^b, K. 20/9)

Âb-ı hayât-İskender ve Hızır

Âb-ı hayât; çeşme-i hayvân olarak zikredilir ve “Hızır, İskender” ile anılır (G.433/3).

Hızır ve İskender’in ölümsüzlüğe kavuşmak için zulumatı geçerek aramaları ile telmih edilir (G.433/3). Sevgilinin dudağına ölümsüzlük suyu denmesinin nedeninin İskender gibi nice âşığın onu arayıp bulamaması olarak ifade edilir (G.146/2). Hızır’ın yolculuğu “zulmet, Hızır, la’l-i zülâl, çeşme-i hayât” kelimeleriyle konu edilir (G.54/6). Âb-ı hayât, Hızır’ın bulmak için zulumatta yürümesi ile anılır:

Hızır-ı dil kim şeb-i gamda zulumât ile yürür
Şöyle san kim heves-i âb-ı hayât ile yürür (H 119^a, G. 138/1)

Âb-ı hayât, dudağı çevreleyen ayva tüyleriyle birlikte konu edilir. Dudağı çevreleyen ayva tüyleri, âb-ı hayâtı arayan Hızır’a teşbih edilir (G.105/4). Dudak, âb-ı hayât olunca yanındaki ayva tüyleri de o suda yetişen sebze olarak düşünülür ve can kokusu verdiği belirtilir:

Âb-ı hayât sebzesiveş bûy-ı cân virür
Yanında la’lünün idelden karâr hat (H 137^b, G. 264/3)

2.1.10.6. Ankâ, Sîmurg

Anka; uzun boyunlu, ismi olup cismi olmayan büyük bir kuştur. “Sîmurg”, “Zümrüdüankâ” adlarıyla da bilinir (Batislam, 2002:195). Kafdağı’nın tepesinde bir yuvada yaşadığı ve çok yüksekten uçtuğu rivayet edilir (Ceylan, 2007b: 31).

İstiğna kelimesi ile birlikte zikredilen anka, simurgla mekânının Kafdağı (Bkz.) oluşuyla konu edilir (G.3/3). Bir beyitte pervane ile karşılaştırılan anka, yükseklerde uçtuğu için sevgiliye teşbih edilir. Sevgilinin aşkla yanmayıp sadece öğünmeyi bilmesi âşık tarafından eleştirilir:

Dil-i pervâne gibi âteş-i aşk ile yanmazsun
Var ey ankâ öğünme dahı yabanda uçarsın sen (H 176^b, G. 438/4)

2.1.10.7.Ejder

Ejderha, büyük yılan olarak bilinir. Büyük timsah görünümünde, iki kanatlı, ağzından ateş püsküren, yer altı hazinelerinin koruyucusu olduğuna inanılan efsânevî bir yaratıktır (Yıldırım, 2008: 274).

Divan'da ejderha; “*sevgilinin saçı, âşîğın âhı, memduhun kılıcı ve yayı, dünya, sümbül, güneş, derya*” gibi unsurlar için şekil, renk, kötülük, öldürücü olma yönleriyle benzetme unsuru yapılır.

Ejderha ateş saçmasıyla zikredilir (K.5/14). Ateş saçmasıyla güneşle ilgi kurulur (K.26/7). Bir beyitte ise dünya, gıdası insan olan bir ejderha olarak tasavvur edilir. Geçiciliğinin vurgulandığı beyitte dünya, doymak için avını öldüren bir ejderhaya benzetilir:

Bir ejdehâya benzer olmuş gıdâsı merdüm
Âkil takarrüb itmez dünyâ-yı dûna aslâ (H 241^b, Trh. 11/1)

Beyitlerde ejderhaların tılsımlı hazineleri beklediği inancı konu edilir (Bkz. İnanışlar). Memduh, hazinedir; kılıcı, ejder ağızlıdır (K.16/5). Gizli hazine olarak tasavvur edilen memduhun elindeki yayı, iki başlı ejder gibidir (K.13/20). Ejderha, yedi başlı olarak derya için benzetilen yapılır (K.27/6). Memduh, dört kıtayı define yapıp denizin yedi başlı ejderhasını tılsım etmiştir:

Define kıldı mahlûkât için bu rub‘-ı meskûnı
Tılsım olmuş ana çok ejdehâ-yı heft-ser deryâ (H 41^b, K. 15/30)

Âşîğın âhı, ejder olarak telakki edilir (G.103/5; G.448/7). Gönlündeki ateşin dumanı, şekil bakımından ejdere teşbih edilir (G.659/2). Ejder kelimesinin “hazine, tılsım, virân” kelimeleriyle zikredildiği bir beyitte şairin âhının ejderi, o hazineye “subân” olarak tasavvur edilir:

Olsa dil genc-i ma‘ârifle yiridür vîrân
Ejder-i tılsım-ı âhum ana oldı su‘bân (H 48^b, K. 20/13)

Ejderha, Hz. Musa'nın asasının ejderha olup büyücülerin tüm yılanlarını yutması hadisesi (Bkz. Hz. Musa) ile telmih edilir (K.19/3; G.277/2). Hz. Ali, destansı hikâyelerinde görülen ejderha ile mücadelesi¹⁷¹ ile bir beyitte anılır. Sevgilinin anber kokulu saçı, ejderhâya kılıç çeken Hz. Ali'yi andırır:

Gözlerüm kılssa nazar zülf-i anber-sâya
Çün Alîdür ki çeker tîgını ejderhâya (H 214^a, G. 622/1)

¹⁷¹ Bkz. İsmet Çetin (1997), *Türk Edebiyatında Hz. Ali Cenknâmeleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

2.1.10.8. Genc-i Bâdâverd

Badaverd, İran padişahı Hüsrev'in ünlü hazinelerinden biridir (Şişman ve Kuzubaş, 2012: 154). Divan'da bir beyitte Hüsrev'le birlikte telmih edilir. Hükümdarın olmadığı bir hazine şair için bir köşe, daha sonra mağara ve sonra da mezar olarak tasavvur edilir:

Mâlik olsam genc-i bâd-âverde sensiz Hüsrevâ
Genc künc ü künc gâr u gâr merkad-vâr olur (H 27^b, K. 5/16)

2.1.10.9. Gülgûn, Şebdîz

Rivayetlere göre “gece rengi” anlamı olan Şebdîz, Hüsrev'in atı; “gül rengi” anlamındaki Gülgûn ise Şirin'in atıdır (Yıldırım, 2008: 338-654).

Beyitlerde “Gülgûn” ve “Şeb-dîz” kelime mânâları ile ele alınır. Şebdîz, sevgilinin ayva tüyü; Gülgûn da yanağı için kullanılır:

Ol hat-ı şeb-dîz ile ol ârız-ı gül-gûnı gör
Hüsrev ü Şîrîni ko ol dilber-i ayyâra bak (H 144^a, G. 291/3)

2.1.10.10. Hümâ

Devlet kuşu, talih kuşu, kutlu kuş adları ile bilinen Hümâ'nın; Kafdağı'nda bulunduğu ve havada yaşadığına inanılır. Gölgesinin üzerine düştüğü insanın padişah veya zengin olacağına inanılır (Ceylan, 2007b: 116-117).

Divan'da “*hümâ-yı fikr, hümâ-yı efkâr, hümâ-yı zill-ı Yezdânî, zill-ı hümâ, mâh-ı hümâ-sîmâ, hümâ-yı evc-i istiğnâ, hümâ-pervaz, hümâ-yı evc-i rif'at, hümâ-yı evc-i izzet, hümâ-yı saltanat, hümâ-yı izz ü cân*” şeklindeki terkiplerle zikredilen hümâ; avlanamaz oluşu, elde edilemeyişi, yükseklerde uçması, gölgesinin uğur getirmesi gibi hususlarla ele alınır.

Hümâ, daha çok sevgiliyle ilgili hususlarda konu edilir. Sevgili, hümâ gibi ulaşılmaz olarak hayal edilir (G.206/1). Bir yerde karar etmez; mekânı yoktur (G.226/5). İstiğnâ göğünün hümâsı gibi âşığa görünmediği; gözden kaybolduğu ifade edilir:

Dil-i bî-çâremi terk eyledün ey cân revân oldun
Hümâ-yı evc-i istiğnâ gibi gözden nihân oldun (H 147^b, G. 311/1)

Hümanın yükseklerde uçması çeşitli benzetmelerle ele alınır (M.4/12; K.10/22; G.432/1; G.583/3). Memduh, değerinin yüceliğiyle hümaya teşbih edilir (Trh.5/1). Himmetinin büyüklüğüne hüma erişemeyecek güçtedir (K.18/26). Can, ruh ve gönül, hüma gibi yüksekte uçan bir kuşa benzetilir (Msm.6/4; G.461/4; G.570/3). İstiğnâ sahibi olan sevgili, hüma olarak tasavvur edilir (G.576/5). Hümanın gölgesi başına düşen kişilerin talihinin açılacağına dair inanış bulunmaktadır (Bkz. İnanışlar). Âşığa sevgilinin naz yapması, yüksekte uçan hümanın gölgesini salması ile eş olarak düşünülür:

Sanurum konar hümâ-yı evc-i rif'at başuma

Sâye salsa nâz ile ol serv-kâmet üstüme (H 208^b, G. 596/2)

Gökyüzündeki siyah bulutlar, gölgelerini salmış hümalar gibidir (Trh.2/4). Zülûf; gölge salan saltanat hüması (620/3), kâküller; hümanın gölge salması olarak teşbih edilir (G.598/5; G.618/6). Hümanın ulaşılmazlığının vurgulandığı bir beyitte âşığın gönlünden geçen sevgilinin iki saçı, hümayla ilişkilendirilir:

Zamîründen geçer ol iki gîsû

Egerçi kimseler irmez hümâya (H 213^b, G. 620/4)

Baht, talih kuşu olan hüma; uğursuzluk çağrıştıran baykuş ile birlikte anılır. Sevgili hüma, rakip ise baykuş olarak düşünülür (Msm.21/2). Hüma ve baykuşun yakın olması düşünülemez (G.466/4). Sevgiliyi avlamaya çalışmanın imkânsızlığı ifade edilirken hümanın ele geçirilemez oluşu telmih edilir (G.566/3). Hüma olan sevgilinin benlerinin tane; kâküllerinin de tuzak olup âşığın gönlüne kastettiği ifade edilir. Ayrıca beyitte zikredilen “kıl duzag” ifadesi ile kuş avında kullanılmak için kıldan yapılan tuzak kastedilir:

Kılmağ için ey hümâ murg-ı dil-i Ulvîyi hûn

Dânelerdür benlerün kâkülleründür kıl duzağ (H 139^b, G. 274/5)

Hüma, hükümdarın yüceliğini anlatan bir beyitte teşbih unsuru yapılır (K.7/16). İki beyitte Câfer-i Tayyâr (Bkz. İlgili Madde) ile yüksekte uçması özelliğiyle benzetme ve kıyas içinde zikredilir (G.369/5; M.11/138).

2.1.10.11. Kâf dağı

Kafdağı, dünyayı kaplayan ve aşılmasının imkânsız olduğuna inanılan dağın adıdır (Pala, 1995: 301).

Tasavvufî bir beyitte ele alınan “Kâf” kelimesi, kanaât ile birlikte kullanılır. Gönül, kanaat Kâf’ının sakini olarak nitelendirilir. Kafdağı ile ilgisi bulunan “Ankâ”ve “Sîmurg” da zikredilen mitolojik unsurlardandır:

Şehâ şeh-bâz-ı dil kim sâkin-i Kâf-ı kana‘âtdür
Niçe Sîmurga pervâz öğredür Ankâya istiğnâ (H 91^a, G. 3/3)

2.1.10.12. Kaknüs

Hind adalarında yaşadığı farz edilen, kanatları nakışlı, gagası delikli mevhum bir kuştur. Rivayete göre öleceği zaman birçok odun yığar, üstüne oturur, öterken kendinden geçermiş. Kanatlarını birbirine vurarak ateşler çıkarırmış. Bu ateşte odunlar tutuşur, sonunda kendi de yanarmış (Onay, 1992: 235). Bir beyitte kaknüs, ateşle birlikte âşığın teni için zikredilir. Yokluk ateşi ile kül olup dirilen ten, kaknüse teşbih edilir:

Nâr-ı fakr ile kül olup dirilür yine hemân
Var ise bu ten-i hâkister olupdur kaknûs (H 35^a, K. 10/30)

2.1.10.13. Semender

Aşk ıstırabının sembolü olarak kullanılan semender, ateşte yaşadığına inanılan, ateşten etkilenmeyen bir hayvandır (Kam, 1998: 190-191).

Beyitlerde semender, âşığın gönlü, canı için teşbih unsuru yapılıdır. Sevgilinin ayrılık cehennemine sabretmekle semenderin ateşe girmesi arasında benzerlik kurulur (G.174/5). Gönül, sevgilinin yanağının şevkinin şûlesi ile semenderin ateşteki haline benzer (G.95/5). Sinedeki sevgilinin hayali, ateşe düşmüş semenderi hatırlatır. Âşığın sinesindeki kanlı yaralar, rengi ve şekli dolayısıyla ateş olarak tasavvur edilirken sevgiliye kavuşma hayali de ateşe dayanıklı olan semendere teşbih edilir:

Hayâl-ı vasl-ı dilber sînem içre
Semenderdür ki gûyâ nâra düşdi (H 221^a, G. 653/5)

2.2. Kavimler

2.2.1. Acem

Acem kelimesi, düşmanın ülkesi olarak zikredilir (K.7/27). Memduhun büyüklüğü, tesiri anlatılırken kılıcına Acem ülkesinin baş egeceği belirtilir (K.14/24). Acem’in ülke

anlamıyla anıldığı bir beyitte Ulvî, şairliğinin övgüsünü yapar. Rum içinde şiirlerinin çok beğenildiğini belirten şair; Acem şairlerinin gördüklerinde hayran kalacağını düşünür:

Şehr-i nazmun şâhıdur dirlerdi Rûm içre bana
Ulviyâ mülk-i Acemde görseler dîvânımız (H 128^a, G. 216/7)

2.2.2. Âd

Kur'ân-ı Kerîm'de zikredilen Âd; peygamber olarak gönderilen Hûd'u yalanlayıp onun getirdiği dini inkâr ettiği için şiddetli bir rüzgârla cezalandırılmış eski bir Arap kavmidir (Kırca, 1988: 1/333-334).

Bir beyitte uyarıları dinlemedikleri için şiddetli bir rüzgârla helâk olmaları ile telmih edilir:

Be-kahr-ı Kâhir ü Kahhâr u ferd-i lâ-yefnâ
Ki sarsar-ı gazabı kavm-i Âdı kıldı helâk (H 50^a, K. 21/14)

2.2.3. Arap

Memduhla ilgili övgüde Arap kavminin sultanı ifadesi zikredilir (K.8/41). Diğer bir beyitte ise Arap askeri, sevgilinin hattı ile benzerlik içinde kullanılır. Ayva tüyleri ile Arap askeri arasındaki ilginin bir nedeni siyah rengi dolayısıyladır. Sevgilinin yüzü Kâbe olarak düşünüldüğünde yüzde birden ortaya çıkan ve güzelliğe zarar veren siyah renkli ayva tüyleri de Arap askerine benzetilir:

Baş kaldırdı hatun sanki Arab leşgeridür
Harem-i Ka'be-i hüsnüni basup tutdı alây (H 218^b, G. 642/2)

2.2.4. Habeş

Habeş, siyah renk dolayısıyla sevgilinin beni için benzetilen olur (Matla 52/1). Sevgilinin beni, hurma satan Habeş satıcısına teşbih edilir (G.101/3; G.131/2). Bir beyitte ise Rum'a giden Habeş oğlanı olarak tasavvur edilir. Habeş, beyaz anlamını çağrıştıran Rum kelimesiyle zıtlık içinde konu edilir:

Seyre varmış Rûma hâlün bir Habeş oğlanıdur
Kâkülün Hindûya benzer anber-i sârâ satar (H 234^b, G. 192/2)

2.2.5. Hindû

Hindû; siyah rengi dolayısıyla genellikle sevgilinin ayva tüyü, beni, saçı gibi unsurlar için benzetilen olur. Hindû kelimesi genellikle satıcı, hâce (tüccar) kelimeleriyle zikredilir. Sevgilinin ayva tüyü (G.131/1), kâkülü (G.192/2) anber satan Hindî'ye benzer. Bazı beyitlerde ise sevgilinin beni, Hindû kelimesiyle karşılanır (Msm.10/5; G.101/3). Sevgilinin yüzündeki ben ve ayva tüyü gibi unsurlar, Hindû nâfesiyle ilişkilendirilir:

Hatt u hâl ü ruh-ı cânânı görüp Ulvî didi

Benzer ol hâceye kim nâfe-i Hindû getirür (H 232^a, G. 179/5)

Bir beyitte ise âşîğın kanlı gözü ile Hind ceylanı arasında benzerlik kurulur (Msm.12/4).

2.2.6. Leh, Çeh

Divan'da zikredilem Leh ve Çeh krallarının, hükümdarın hükmüne boyun eğdiği belirtilir (K.17/7). Bir kasidenin duâ bölümünde Leh ve Çeh bânlarının, hükümdarın hükmüne tabi olmaları istenir:

Murâdum bu ki Hakdan taht-ı hükmünde olup âlem

Harâcın göndere sana Lehün hânı Çehün bânı (H 31^b, K. 7/49)

2.2.7. Mecûs

Bir beyitte zikredilen Mecus kavmi, hükümdarın övgüsünde düşman olarak tasavvur edilir:

Sana tâbi‘ olamaz pâdişehüm hayl-i adû

Gidemez râh-ı Selîme nitekim kavm-i Mecûs (H 34^b, K. 10/16)

2.2.8. Osmânî, Türk

Bir kavme ait isim olmayan Osmânî, Osmanlı devletine mensup olanlar için kullanılır. Divan'da Osmanlı ordusu, ülkesi, hükümdarları ve ailesi için zikredilen kelime, “*hayl-i Osmânî, zübde-i evlâd-ı Osmânî, der-i Osmânî, şâh-ı Osmânî mülket-i Osmân, Âl-i Osmân mülket-i Osmân*” şeklindeki ifadelerle geçmektedir. Osmanlı'nın her zaman adaletli olduğu, ordusunun büyüklüğü gibi hususlar konu edilir.

Türk veya Etrâk kelimeleri, sevgili ile ilgili hususlarda zikredilir. Sevgilinin hattı “Etrâk” olarak teşbih edilir (G.466/5). Şair; kendisine iftira edenleri gammâz, düşman, hayırsız gibi kötü vasıflar içinde sıralarken “Etrâk” kelimesini de kullanır:

Bu nâ-murâda revâ mıdur ki iftirâ ideler

Bir iki hâsid ü gammâz u ebter ü Etrâk (H 50^a, K. 21/10)

2.2.9. Rûs

Bir beyitte geçen Rûs kelimesi, kürkü yapılan bir hayvan cinsi için kullanılır (Bkz. Kâkum).

2.2.10. Tâtâr

Tatar, bazı beyitlerde elde edildiği bölgenin kavmi olması nedeniyle “misk, nâfe” gibi unsurlarla birlikte kullanılır. Sevgilinin beni için benzetme unsuru olur (G.19/4). Diğer beyitlerde ise “çeşm-i Tâtâr, Tâtâr-ı müjen” gibi terkiplerle yağmacı ve usta ok atıcı oluşlarıyla konu edilir. Sevgilinin gözü, her şeyi yağmalayan bir Tatar olarak teşbih edilir (G.507/6). Gözü Tatar olan sevgilinin kahrının askerleri, okçulukta usta olarak ifade edilir:

Cünd-i kahr ile gelen ol gözi Tâtâr ancak

Gâfil olma gözün aç hayl-i yamândur bu kirîş (H 135^b, G. 255/4)

2.2.11. Ye’cüc

Kurân’da ismi zikredilen kavimlerden olan Yecûc kavmi¹⁷², Divan’da iki yerde kötülüğüyle konu edilir. Gama teşbih edilen Yecûc, İskender’in yaptırdığı sedle birlikte anılır (G.81/4). Yecûc’ün hücumlarına karşı İskender’in sed yaptırması ile sevgilinin mekânına girmek isteyen rakibin hücumunun engellenmesi arasında ilgi kurulur:

Ne bâkûn var hücûm-ı cünbiş-i Ye’cüc-i a’dâdan

Otursun sedd-i İskender gibi şâhum mekânunda (H 197^a, G. 544/4)

¹⁷² Bkz. Kehf, 18/97.

2.2.12. Zengi

Hükümdarın kudretinin anlatıldığı beyitlerde Zenc kelimesi zikredilir (K.7/34). Felekte görünen Kehkeşan, hükümdarın kahır topuzuyla dağıttığı Zengi askerleri olarak tasavvur edilir:

Biribirine katdı cünd-i Zengi şeş-per-i kahrün

Değildür keh-keşân çâk oldı mâhun çarh kalkânı (H 31^b, K. 7/44)

2.3. Ülkeler ve Şehirler

2.3.1. Aden

Aden, bir beyitte incisi ile söz konusu edilir. Beden ipliğine gözyaşı damlalarının tespih olduğunu belirten şair, bu değersiz şeyi dişleri Aden incisi gibi olan sevgilinin verdiğini ifade eder. Aden incisi, hem parlaklık hem de değeri bakımından benzetme yapılır:

Ser-â-pâ rişte-i ten sübha-i eşkümle zeyn oldı

Bana bu hurdeyi bir dişleri dürr-i Aden geçdi (H 220^a, G. 650/2)

2.3.2. Âmid

Âmid, Diyarbakır'ın eski ismidir. Ulvî, bir süre burada yaşamıştır. Âmid; beyitlerde kalesi, içinden geçen Dicle ve Şat nehirleri ile konu edilir. Ulvî'nin Âmid valisi Osman Paşa için söylediği gazellerinin ikisinde Âmid şehrinin konu edildiği beyitler bulunur (G.351/7):

Hısn-ı Âmidde kalup gurbet ile niçe zamân

Eşkümü Dicle idüp gönlümü Bağdâd itdüm (H 160^b, G. 375/7)

2.3.3. Bağdat

Irak'ın başkenti Bağdat, içinden geçen Dicle nehri ile konu edildiği bir beyitte âşığın gönlü için benzetilen olur (G.375/7). Diğer bir beyitte ise ilim merkezi olması dolayısıyla hükümdârın kaleminin Bağdat'a ulaştığı zikredilir. Ayrıca Bağdat'ın kamış kalemlerin bulunduğu yer olmasına işaret edilir:

Tîgun irişdi Dımışka kalemün Bağdâda

Baş eger tîguna mânend-i kalem Hind ü Acem (H 40^b, K. 14/24)

2.3.4. Bedahşân

Bedahşan la'l taşının elde edildiği bölge olduğu için beyitlerde "la'l-i Bedahşân" terkihi ile zikredilir. Sevgilinin dudağı ile ilgili benzetmeler içinde ele alınır (G.100/1; G.456/2). Bedahşan'da la'l taşının bulunması (K.23/16), yakutunun değerli oluşu (G.221/1; G.456/2) konu edilen hususlardandır. Bir beyitte Hz. Muhammed vesilesiyle zikredilir. Hz. Muhammed, kıymetiyle peygamberlik Bedahşan'ı olarak vasıflandırılır:

Yâ kut-ı dil ü cân u ya yâkût u ya elmâs
Yâ la'l-i musâffa ya Bedehşân-ı risâlet (H 26^b, K. 4/11)

2.3.5. Bursa

Bir beyitte konu edilen Bursa şehri, kaplıcalarının bulunması ve dolayısıyla temiz havasının olması ile ele alınır:

Egerçi Bursanun vardur safâsı
Bir iki yirde olmuş kaplucası (H 236^a, M. 9/28)

2.3.6. Çin, Maçin

"Çîn"; kıvrım, büklüm, çatıklık anlamlarıyla beyitlerde hem saçın kıvrımını hem de kaşın çatıklığını ifade eder. Bir beyitte Hz. Muhammed için "kaşı pür-çîn" sıfatı kullanılır ve bakışıyla Çin ve Maçin'i yıkacağı ifade edilir. Aynı zamanda putperest olması dolayısıyla Çin'deki putların yıkılacağı da kastedilmiş olur (M.3/8).

Sevgili, Çin hakanına teşbih edilir (G.492/1). Sevgilinin benindeki miski isteyen âşıklar, Çin'e misk için giden tüccar olarak düşünülür:

Kaşunda hâlüne niçe diller revânedür
Tüccâr durur ki Çîne giderler berâ-yı misk (H 151^a, G. 328/2)

Çin'le ilgili olarak bir hamam tasvirinde *misk*, *saç*, *Çin* ve *Fağfür* kelimeleri birlikte kullanılır (Trh.14/1). Ayrıca Mânî'nin bir ressam olması (K.24/17) ve putlarının güzelliği gibi hususlarla konu edilir. Beyitte Rum'un güzellerinin karşısında Çin putunun güzelliğinin anılmayacağı belirtilir:

Büt-i Çîn yâd eylemezdi yanunda
Gelüp Rûmun olsaydı mihmâni Mânî (H 217^a, G. 632/5)

2.3.7. Edirne

Divan'da Edirne, Manisa şehrinin övgüsü yapılırken değinilen şehirlerden biridir. Şair, Edirne şehrini Tunca nehri ile birlikte konu eder:

Edirne şehrînün de ancak ey yâr
Hemân göze görünür Tuncası var (H 236^a, M. 9/27)

2.3.8. Firengistân

Firengistân; kâfirlerin yaşadığı yer, Avrupa ülkeleri için kullanılır. Sevgili; siyah benleri, zülfü ile Firengistân olarak görülür (G.190/3; G.478/1; G.547/3). Bir beyitte Firengistân, Anadolu ve aydınlık anlamı bulunan Rum ile birlikte ele alınır. Sevgilinin benleri siyah renğiyle Firengistân, yüzü ise beyazlık yönüyle Rum olarak teşbih edilir ve Anadolu'nun kâfirlerle dolu olduğuna işaret edilir:

Benlerini ruh-ı Îsâda temâşa kılsun
Görmek ister şu ki Rûm içre Firengistânı (H 219^b, G.645/3)

2.3.9. Halep

Suriye'nin büyük şehirlerinden olan Halep, bir beyitte memduhun görev yaptığı yer dolayısıyla konu edilir:

Didi var hâlini Defter-dâra arz eyle
Haleb şehrini seyr it gerçi itdün niçe seyrânı (H 52^b, K. 23/10)

2.3.10. Hama

Suriye'deki şehirlerden biri olan Hamâ, bir tür şeker olan “nebât-ı Hamevî” (Bkz. Tatlılar) terkibi ile zikredilir:

Satma ey hâce nebât-ı hamevîden bize hiç
Dehen-i yâr durur iken şekerün ez suyun iç (H 103^b, G. 64/1)

2.3.11. Hitâ (Hitây, Hoten)

Beyitlerde zikredilen misk; Doğu Türkistân'ın Hitâ bölgesinden elde edildiği için sevgilinin saçı, koku yönünden “Hitâ, Çin, nâfe, misk, âhû” gibi unsurlarla ilişkilendirilir (G.82/3; G.277/1; G.328/5; G.422/4; G.536/5). Misk, Hoten'deki âhuların

kanı olduğundan beyitte “kanlar ağlatmak” şeklinde bir ifade kullanılır. Rüzgârın Hoten miskininin kokusunu/sevgilinin saçının kokusunu yaydığı zikredilir:

Çîn-i zülfi haberin virdi Hitây ile meger
Kanlar ağlatdı sabâ nâfe-i misk-i Hotene (H 211^a, G. 609/3)

2.3.12. Hicâz

Hicaz da hem musiki makâmı oluşu hem de Kâbe'nin bulunduğu yer olmasıyla ele alınır. Hz. Muhammed'in bulunduğu yer olarak Hicaz bölgesi zikredilir (M.5/9). Âşık için sevgilinin kûyu, Hicaz olarak düşünülür. Kâbe'nin Hicaz'da bulunmasına işaret edilir:

Mescid yolunda nâleyi ko kûy-ı yâre var
Terk it Irâkı yüzünü râh-ı Hicâza tut (H 102^b, G. 58/2)

2.3.13. Hind

Uzak bir ülke olan Hind'e memduhun kudretinin ulaştığı belirtilir (K.14/24). Halkının siyah tenli olması dolayısıyla sevgilinin beni için Hind seyyâhı benzetmesi yapılır (G.145/4). Rum ülkesi ile anıldığı bir beyitte fülülleriyle zikredilir. Sevgilinin beni renk yönüyle fülüle teşbih edilir ve beyaz renkli insanların yurdu olan Rum ile zıtlık içinde ele alınır:

İşidüp vasf-ı hâl-ı anberînün ey saçı müşğîn
Diyâr-ı Hindi terk idüp gelürler Rûma fülüller (H 111^a, G. 99/3)

2.3.14. Horâsân

İran'ın kuzeydoğusunda yer alan Horasan da bir beyitte memduhun düşmanla yaptığı savaş dolayısıyla konu edilir:

Gören didi türâb-âlûde olmuş kanın a' dânun
Şecâ'at kasrı bünyâd olmağa olmuş Horâsânî (H 30^b, K. 7/29)

2.3.15. Isfahân, Irâk

Isfahan; sürmesi ve Türk musikisi makâmı olması ile beyitlerde yer alır. Sürmesiyle anıldığı beyitlerde sevgilinin ayağının, kûyunun toprağı ile benzerlik ve kıyas yapılarak ele alınır (G.456/5; G.607/2):

Azm ider kûyuna hâk-i rehün olmağ için
Kühl için hâceye benzer ki Sıfâhâna gider (H 112^b, G. 105/8)

Diğer beyitlerde hem şehir hem de mûsiki makâmı olarak tevriyeli kullanılır (Trh.7/4; K.23/3). Hz. Muhammed için İsfahân ve İrâk halkının özlem içinde olduğu ifade edilirken musiki terimleri (Bkz. Musikî Maddesi) zikredilir:

Sıfâhân u Irâkun halkı müştâk
Büzürg ü küçek ana cümle uşşâk (H 2^a, M. 5/12)

İrâk, bir musiki makâmı ve ülke adı olarak konu edilir (Bkz. Musikî Makâmları) (G.58/2). Beyitlerde İsfahan'la birlikte zikredilir (Trh.7/4; M.5/12).

2.3.16. İstahr

İstahr, Sasani hanedanlığının doğum yeridir. Divan'daki bir mesnevîde İstahr, hükümdarın tahtının bulunduğu yer olarak zikredilir:

Adâlet mülkinün bir pâdişâhı
Ki İstahr olmuşıdı taht-gâhı (H 3^a, M. 7/5)

2.3.17. İrân, Tûrân

İran ve Turan, Sultan Murad'ın buralara hkimiyeti ve bir zamanlar bu ülkelerde hüküm süren İrec ve Tûr münasebetiyle zikredilir (K.17/20). (Bkz. Mitolojik ve Efsânevî Şahsiyetler).

2.3.18. İstanbul/Sıtanbul

İstanbul; denizi, denize giren güzelleriyle övülür (M.9/26). Yollarında güzellerin salınması ile daha da güzel olduğu ifade edilir:

İki yanında güzeller salınur her yolun
Ne güzel yollar olur yolları İstanbulun (H 154^b, G. 346/1)

İstanbul-Aksaray

Bir beyitte zikredilen Aksaray, şairin gönlüne bir civan ararken uğradığı bir yer olarak konu edilir:

Bir cevân-ı pâk dâmen saydın ister gönlümüz
Câmcızâdeye buluşduk Aksaraya uğraduk (H 145^a, G. 297/6)

2.3.19. Karamân

Divan'da Karaman, iki beyitte konu edilir. Bir kasidenin medhiye bölümünde Karaman, Cem Sultan'la ilgisiyle ele alınır (K.7/14). Şaire göre hükümdarın Acem ülkesini görebilmesi için Osmanlı'ya başkaldıran Karaman'ı alması gerekir:

Acem iklimini görmek dilersen düşmenün şâhum
Kızıl kanun kara yire karup arz it Karâmânı (H 30^b, K. 7/27)

2.3.20. Ken'ân

Divan'da Kenân, Hz. Yusuf ve ondan ayrı kalan babası Hz. Yakub vesilesiyle geçer. Hz. Yusuf'un güzelliği dolayısıyla sevgili, “*Yûsuf-ı Kenân, mâh-ı Kenân*” şeklindeki terkiplerle zikredilir¹⁷³.

Kenân şehri, ayrılığın gerçekleştiği şehir olduğu için Hz. Yakub'un oğlu Yusuf'tan ayrı kalışı ile telmih edilir (G.560/3). Âşık, sevgiliden kendisini ayrılık Kenân'ına/ülkesine göndermemesini ister (Msm.25/5). Kenân, beyitlerde Mısır ülkesi ile birlikte konu edilir (G.547/7). Âşık için “*Yâkûb-ı Kenân*”, sevgili içinse “*Yûsuf-ı Mısır*” şeklinde ifadeler kullanılır. Mısır'daki Yusuf'un değerini Kenân Yakub'unun bildiği dile getirilir:

Nakd-i cânı bezl ider dil-dâra âşık nitekim
Yûsuf-ı Mısrun bilür Ya'kûb-ı Ken'ân kıymetin (H 178^b, G. 456/4)

2.3.21. Kerbelâ

Kerbelâ, Hz. Hüseyin'in şehid edildiği yer olarak bilinir. Gam, Kerbelâ'ya teşbih edilir ve Hz. Hüseyin'in şehid edilmesine telmih yapılır:

Kerbelâ-yı gama düşdüm bir içim su dilerüm
Katı dil-teşne geçer la'lüne cânım hasenüm (H 161^a, G. 378/5)

2.3.22. Kıbrıs, İspânya, Cerbe

Kıbrıs ve Cerbe birer beyitte fethedilmeleriyle konu edilir. Kıbrıs'ın iki fâtihi olduğu belirtilir (Trh.17/3). Piyâle Paşa'nın İspanya donanmasını yenilgiye uğratıp Cerbe kalesini kazanması anlatılır:

¹⁷³ Bkz. G.157/3; G.294/4; G.594/1; G.605/3; M.11/152.

İdüp İspânya tonanmâsını bir bir yağmâ

Kal‘a-i Cerbeyi feth itdi Piyâle Pâşâ

(H 64^b, Msm. 8/1)

2.3.23. Kudüs

Beyitlerde Kâbe ile zikredilen Kudüs, kâfirle birlikte ele alınır (K.10/18). Âşık, Kâbe ve Kudüs’ü gezse de sonunda sevgilinin kûyunda dinlendiğini söyler. Sevgilinin mahallesi âşığın nazarında kutsal olduğundan Kâbe ve Kudüs gibi yerlerle karşılaştırılır:

Ka‘be vü Kudsi seyâhatle egerçi gezdük

Âkıbet kûy-ı habîbe gelüp ârâm itdük

(H 150^b, G. 326/3)

2.3.24. Manisa

Evliya Çelebi; ilk yapıcısının Kaydefa olduğunu belirttiği Manisa şehri için doğudan batıya uzunlamasına kurulmuş süslü bir şehir ifadesini kullanır. Hanelerinin yüksek saraylarla süslenmiş, baştan başa kiremit ile örtülü hoş ve temiz haneler olduğunu belirtir. (Kahraman, 2010:9/76).

Ulvî, II. Selim’in Manisa valiliği sırasında bir süre Manisa’da yaşaması münasebetiyle Manisa şehrini konu alan bir medhiye yazmıştır. Divan’da mesnevî şeklinde yazılmış olan bu medhiye “Medh-i Şehr-i Ma‘nîsâ” başlıklıdır¹⁷⁴. Ayrıca bir tarih kıt’asında Manisa ismi zikredilir (Trh.1/16). Medhiyede Manisa şehri; yemyeşil ovaları, hisarları, kaleleri, câmileri, kat kat binaları, havuzu, sarayı, havası, suyu, güzelleri ile övülür. Safa veren güzellikler ile dolu olduğu için cennete teşbih edilir. Şaire göre Manisa şehri benzeri olmayacak güzellikte eşsiz bir yerdir:

Didi kim kâinat içinde kat‘â

Bulınmaz şehr-i Ma‘nîsâya hem-tâ

(H 236^a, M. 9/2)

2.3.25. Medine (Yesrib), Mekke (Bathâ)

Beyitlerde birlikte zikredilen Yesrib ve Batha, Hz. Muhammed vesilesiyle konu edilir. Hz. Muhammed, Medine ve Mekke şehrinin iftiharını olarak vasıflandırılır (K.4/19). Doğduğu yer olan Mekke ile mescidinin ve kabrinin bulunduğu Medine’de onun vasıflarını öğrenen şair; O’nun kabrini ziyaret edip dua etmek istediğini belirtir:

¹⁷⁴ Bkz. M.9.

Be hakk-ı meşhed-i Aksâ vü Yesrib ü Bathâ

Be-hakk-ı nûr-ı Muhammed be-hakk-ı ravza-i pâk (H 50^a, K. 21/16)

Harîm-i Yesrib ü Bathâda vasfuñ okuyup Ulvî

Ziyâret eylesün ol ravza-i cân-bahş-ı ra'nâyı (H 225^b, G. 673/5)

2.3.26. Meşhed

Meşhed şehri, İran'da Horasan eyaletinin merkezidir. İmâm Rızâ vesilesiyle “mübârek mezâr, şehâdet yeri, mübârek türbe” isimleriyle anılmıştır (Öz, 2013: 29/363). Divan'da mezar anlamı dışında bir beyitte İmâm Musâ Rızâ (Bkz. Şahıslar) ile konu edilir:

Biz senün tîg-ı rızâna gerdeni teslîm için

Dehri gezdük Meşhed-i Mûsâ Rızâyâ ugraduk (H 145^a G. 297/7)

2.3.27. Mısır

Beyitlerde adı en fazla zikredilen ülkelerden olan Mısır; Hz. Yusuf kıssası, ülke anlamı, Nîl nehri münasebetiyle ele alınır. Mısır; daha çok “ülke, memleket” anlamıyla teviriyeli olarak kullanılır. “*Mısr-ı dil, Mısr-ı ruh, Mısr-ı melâhat, Mısr-ı hüsn, Mısr-ı cemâl*” gibi ifadeler içinde sevgili için benzetmelere konu olur.

Mısır'la ilgili telmih edilen bir husus ise Hz. Yusuf'un Mısır'da sultan/aziz olmasıdır (G.440/4). Sevgili; güzellik ülkesine aziz olarak tasavvur edilir (M.11/130). Güzellik ülkesinin şahı olan sevgilinin Mısır hazinelerine sahip olduğu belirtilir:

Her gedâ ile salınma hüsn iline şâhsın

Düşme Yûsuf gibi çâha genc-i Mısr-ı câhsın (H 74^b, Msm .21/1)

Sevgilinin güzelliği Hz. Yusuf dolayısıyla Mısır ile ilişkilendirilir. Sevgili, güzellik ülkesine Yusuf gibi şahıdır (Msm.12/2; Msm.25/2; G.4/3; G.615/1). Sevgilinin yüzü, Hz. Yusuf'un güzel yüzü vesilesiyle Mısır olarak ifade edilir:

Tal'at-ı Yûsufa bak Mısr-ı ruhına nazar it

Bârek-Allah zihî hulk u zihî hüsn-i cemîl (H 157^b, G. 360/3)

Mısır, başka ülke ve şehirlerle de birlikte konu edilir. Güzeller yönünden Rum ülkesi için kıyas yapılır (G.48/2). Bir beyitte ise güneş unsuruyla Mısır ve Şâm zikredilir (K.26/1).

Âşığın gönlü, Mısır olarak ifade edilir (G.372/3). Nil nehri ise gözyaşı için benzetme unsuru yapılır (M.11/150; G.533/3).

2.3.28. Nahşeb

Özbekistan'ın güneyinde bulunan eski bir şehir olan Nahşeb, “mâh-ı Nahşeb”¹⁷⁵ terkibiyle konu edilir:

Bu gabgabra bu ruhsâra habîbüm olmadı hem-tâ
Tutalum çâh-ı Yûsuf mâh-ı nahşebden nişân virmiş (H 135^a, G. 252/4)

2.3.29. Necef

Necef, incisi ile konu edilir. Bir beyitte gözyaşı ile benzerlik içinde ele alınır:

Yaşum bahr-ı sefide ta'n ider çeşmüm sadefden yeg
Olupdur eşkimün her dânesi dürr-i Necefden yeg (H 149^b, G. 321/1)

2.3.30. Rûm

Anadolu için kullanılan Rûm kelimesi, başka bölgelerden Rûm'a gelinmesi; la'l, anber, fülful gibi baharatların bulunması, satılması; küffâra asker sevk edilmesi; kâfirlerle dolu olması; güzellerin çok olması; şarap gibi unsurlarla beyitlerde ele alınır.

Rum ülkesinde benzeri bulunmayacak güzeller vardır. Güzeller, kıyas edilemeyecek ölçüde ifade edilir (G.48/2). Memduh, Rum'da bile benzeri bulunmayacak güzellikte olarak vasıflandırılır (K.8/10). Sevgilinin güzelliği anlatılırken Nakkaş Mânî'nin (Bkz. Sanatkârlar), Rum'a gelirse güzelliğiyle bilinen Çin putunu hatırlamayacağı ifade edilir:

Büt-i Çîn yâd eylemezdi yanunda
Gelüp Rûmun olsaydı mihmânı Mânî (H 217^a, G. 632/5)

Beyazlık, parlaklık, aydınlık gibi unsurlarla konu edilen Rum, siyah renk dolayısıyla Habeş, Hind, Şâm, Firengistân gibi ülke ve kavimlerle zıtlık içinde zikredilir (G.472/1; G.472/2; G.645/3). Bu ülkelerden gelen satıcıların Rum'da anber, hurma, fülful gibi

¹⁷⁵ Mâh-ı nahşeb, rivayete göre Mukanna' el-Horasânî namıyla meşhur olan Horasanlı Hakîm Atâ'nın Maverâünnehr'de Nahşeb şehri civarındaki Siyam dağı eteğinde Keş adlı bir nahiyede bulunan bir kuyudan terkiplerle ve sihir iddiasıyla meydana getirdiği sunî bir ay'dır. Bu ay, iki ay boyunca her gece kuyudan doğarak dört saatlik mesafeyi aydınlatmış ve Nahşeb ile kuyunun arası iki saatmiş (Çelebioğlu, 1998: 678).

baharatları satmaları; yüz ilgisi ile benzetme unsuru yapılır (G.99/3; G.101/3; G.131/2; G.192/2). Güneşle ilgi kurulan bir beyitte ise güneşin doğuşu Rum şahının kâfirlere karşı asker göndermesi olarak telakki edilir (K.26/5).

Yanak, beyazlık ilgisiyle Rum'a teşbih edilir (K.20/11). "Etrâk" kelimesiyle zikredilen Rum, sevgilinin yüzü için kullanılır:

Gelse hatun yüzündeki benler nihân olur

Etrâk ile alışmaz igen ehl-i Rûm olan (H 181^a, G. 466/5)

Memduh, kuvvetinin üstünlüğüyle Rum sultanı olarak nitelendirilir (K.7/45). Rum kayserinin onun karşısında zayıf olduğu ifade edilir (K.8/41). Şair, bir beyitte kendisinin Rum içinde şair şahı olarak görüldüğünü belirtir (G.216/7). Yanak-Rum ilişkisinin ele alındığı bir beyitte sevgilinin yanağını öpmeye vasıl olan âşık, kendisini Rum şahı olarak nitelendirir:

Hamdüli'llâh ki nasîb oldu izârün öpmek

Devlet-i milket-i aşkunla şeh-i Rûm oldum (H 165^a, G. 393/5)

2.3.31. Şâm (Dımışk)

Suriye'nin başkenti Şam, beyitlerde hem şehir adı olarak hem de "gece, karanlık" anlamıyla tevriyeli olarak kullanılır. Genellikle hem "gündüz" anlamı hem de batıda bulunması ile Rum ülkesiyle zıtlık içinde konu edilir (K.8/10). Siyah rengi çağrıştırması dolayısıyla sevgilinin saçı için benzetme unsuru olur ve Rum'la birlikte zikredilir (G.472/2):

Terk idüp milket-i Rûmı n'ola gitsem Şâma

Bana bend eyledi gîsûyî izâr-ı cânân (H 48^b, K. 20/11)

Gece anlamının kastedildiği bir beyitte güneşin doğuşu, Mısır ve Şam'ı fethetmek için asker göndermekle ifade edilir:

Azm-i feth-i Mısır u Şâm idüp şeh-i hâver güneş

Bir seher maşrık diyârından çeker leşger güneş (H 55^b, K. 26/1)

Şam'ın diğer ismi olan "Dımışk" beyitlerde kılıcı (Bkz. Dımışkî kılıcı) ile benzetme içinde ele alınır (K.14/24; K.16/31). Ayrıca cennetin Şam'ın altında olduğuna dair

uydurma hadislerle¹⁷⁶ dayanan bir beyitte cennet güllerinin kokusunun Şam'dan geldiği konu edilir:

Rûma geldi Şâmdan bir âfet-i devr-i zamân
Cân meşâmına irişdi bûy-ı gülzâr-ı cinân (H 182^a, G. 472/1)

2.3.32. Şirvân

Şirvân, Kafkasya'nın büyük bölgelerindedir. Bir beyitte zikredilen Şirvân, memduhun savaştığı düşmanın kaçıp sığınmak istediği yer ve halkı olarak konu edilir:

Senünle ceng idüb Şirvâna kaçmak fikrin itdükde
Hasûdun sînesine kesdi tîgun niçe Şirvânı (H 30^b, K. 7/26)

2.3.33. Türkistân

Türkistân, Çin ve Hindistân; birlikte anıldıkları bir beyitte sevgilinin güzellik unsurları için benzetme yapılır. “Hâl-Hind, ebrû-Çin, çeşm-Türkistân” kelimeleri arasında ilgi kurulur:

Hâl-i cebhen çîn-i ebrûdan baş egmez çeşmüne
Hind seyyâhına benzer azm-i Türkistân ider (H 121^a, G. 145/4)

2.3.34. Yemen

Yemen, akik taşı dolayısıyla söz konusu edilir (G.284/5). Kırmızı rengi ve yuvarlak şekli ile sevgilinin dudağı ile ilişkilendirilen akik; Yemen'de bulunmasıyla ele alınır. Şair; Rum ülkesindeki sevgilinin dudağını Yemen akikine değişmeyeceğini belirtir:

Yiter Rûm içre bana la'l-i dilber
Şeker olsa akîk almam Yemen'de (H 201^a, G. 561/4)

2.4. Nehirler, Dağlar, Denizler

2.4.1. Nehirler

Beyitlerin genelinde Nil (G.553/3; M.11/150), Fırat (G.54/3), Ceyhun (G.545/5; G.553/3), Kızılırmak (G.105/6), Dicle (G.375/7), Şat (G.351/7), Tunca, Meriç (G.64/4); âşğın gözyaşları için benzetilen olur.

¹⁷⁶ Bkz. Emine Yeniterzi, “Klasik Türk Şiirinde Ülke ve Şehirlerin Meşhur Özellikleri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl:3, S. 15.

Kızılırmak, âşîğın gözyaşları ile birlikte denize karışmasıyla da teşbih unsuru yapılır (G.622/4). Renk yönünden kanla ilişkilendirilir. Sevgilinin, âşîğın kanını Kızılırmak gibi akıttığı belirtilir:

Kızılırmak gibi kanum akıdursun ammâ
Korkum oldur ki gelür yoluna ol kan bir gün (H 187^a, G. 497/3)

Sevgilinin mahallesinde âşîğın akıttığı gözyaşları ile cennetten çıktığına inanılan Nil ve Fırat arasında benzerlik kurulur:

Gözlerüm yaşı revân oldı ser-i kûyunda
Çıkıdı gülzâr-ı cinândan sanasın Nîl-i Furât (H 102^a, G. 55/3)

Bir beyitte Edirne şehrinden bahsedilirken Tunca'nın hemen fark edilecek görünümde olduğu zikredilir (M.9/27). (Bkz. Edirne).

2.4.2. Dağlar

Divan'da Tûr, Bî-sütûn, Kâfdağı konu edilen dağlardır. Kâfdağı, "Hikâye ve Efsâne ile İlgili Unsurlar" maddesinde; Bî-sütûn ise Ferhad ve Şirin maddesinde ele alınıp işlenmiştir.

2.4.3. Denizler

Adı zikredilen denizler; Karadeniz, Akdeniz (Bahr-ı Sefîd), Bahr-ı Ummân, Bahr-ı Ahzar ve Mecma'ü'l-bahreyn'dir.

2.4.3.1. Akdeniz (Bahr-ı Sefîd), Karadeniz

Akdeniz ve Karadeniz, bir beyitte zikredilir. Âşîğın kanlı gözyaşı Karadeniz, gözyaşlarının çokluğu Bahr-ı Sefîd olarak teşbih edilir:

Karadeniz gibi hûn-ı sirişki akıtdum
Gözüm yaşı gibi Bahr-ı Sefîdi acıtdum (H 68^b, Msm. 13/2)

2.4.3.2. Bahr-ı Ummân

Âşîğın gözyaşlarının çok akması Umman denizi ile ilişkilendirilir. Gözyaşının akarsu halinden büyük bir denize dönüşeceği düşünülür:

Mâcerâ kandan bilinür dîde giryân olmasa
Cûy-bâr-ı eşk-i çeşmüm bahr-i Ummân olmasa (H 203^a, G. 572/1)

2.4.3.3. Bahr-ı Ahdar

Bir beyitte zikredilen “Bahr-ı Ahzar” yani Hint okyanusu, rüzgârla dalgalanması yönüyle teşbih unsuru olur:

Olupdur sanasın kim Bahr-ı Ahdar
Dem-â-dem mevc urur bâd ile yer yer (H 236^a, M. 9/5)

2.5. İçtimâî Hayat

2.5.1. Padişah ve Çevresi

2.5.1.1. Sultân

İçtimâî tabakalaşmanın birinci sırasında yer alan sultân; genellikle beyitlerde *pâdişâh*, *sultân*, *selâtin*, *cihân-dâr*, *dâver*, *emîr*, *mîr*, *şâh*, *şehin-şâh*, *hân*, *hakan*, *havâkin*, *server*, *şehr-yâr*, *şeh-süvâr*, *hüsrev* gibi isimlerle yer alır. Divan’daki bazı kaside, terki-i bend ve tarih kıt’alarında bu isimlerle kastedilen, Osmanlı sultanlarıdır. Ayrıca “*Allah, Hz. Muhammed, şeyh, sevgili, âşık, gönül, şairin kendisi, ecel, bahâr, gül, şitâ, güneş, sagâr*” için kullanılan vasıflar olarak karşımıza çıkar.

İktidar sahibi anlamında olan sultan tabiri, Müslüman hükümdarlara ait bir unvandır. İlk Osmanlı hükümdarlarından başlayarak sultan sıfatının kullanıldığı görülür (Uzunçarşılı, 2014: 219-220). Divan’daki şiirlerde Osmanlı sultanlarından (Bkz. Tarihî Şahsiyetler) ve özellikle II. Selim’den bu sıfatla bahsedildiği dikkati çekmektedir.

Sultan; yüce saltanat ve kudret sahibidir, devlet tahtı ona aittir. Doğruluk, adalet, kahramanlık, sadakat, lütuf gibi özellikleri bulunur. Allah’ın yeryüzündeki halifesi olarak nitelendirilir. Onun devrinde zulüm olmaz. Savaşa çıkması ava çıkmak gibidir. Bu sebeple düşmanın onunla savaşması cesaret ister:

Ne haddidür sana karşı çıkup ceng eyleye a‘dâ
Şikâra çıkdun ey şeh tut ki kırdun niçe hayvânı (H 30^b, K. 7/25)

Savaşlarda her zaman üstünlük kazanır. Nice kaleleri zaptetmiştir. Heybeti, gazabı, kahrı karşısında yer ve göğü titretir:

Süvâr-ı esb-i kahr u heybet ü hışm u gazab olsan
Dil ü cân hayrete varur zemîn ü âsumân ditrer (H 31^a, K. 7/39)

Bütün fetih ve zaferler, beyler, askerler onun yakınındadır; esiri, yardımcısıdır. Savaşığında felek, yıldızlar, güneş, ay onu korur ve yardımda bulunur. Tüm insanları kendine kul etmiştir. Fethettiği ülkelerin halkı, gönülden ona köle olur:

Şehâ kılsan sefer şark ile garba zabt u feth için

Dil ü cândan olur kâfir Müselmân bende-i kemter (H 31^a, K. 7/42)

Kılıç sahibi hükümdarın emri nass-ı kâtıdır; emrine itaat etmek gerekir:

Ulü'lemre itâ'at eylemek nass ile sâbitdür

Anunçün nass-ı kâtı'dur o şâhun tîg-ı bürrânı (H 30^b, K. 7/19)

Düşmanı kılıç, ok, yay, mızrak, kalkan gibi silahlarıyla ve atıyla mağlup eder. Kılıcı ve kemeri adalet getirir. Cülusu törenle olur. Şahlar, önünde baş eğer ve rüûs denen resmî yazıyı sunarlar. Hükümdarlığını duyurmak için mehter; kös ve nevbet çalar. Hükümdarlık sembollerinden “tabl u ‘alem” ve mühür sahibidir. Sarayı, divanı, meclisi gösterişlidir:

Bu eyvân u bu dîvân u bu ayş u nûşını görse

Olur Efrâsiyâb u Kayser ü Cemşîd ü Cem çâker (H 32^b, K. 8/34)

Lütuf ve ihsanı boldur. Emrinde altın üsküflü kulları vardır. Önünde bayrak, asker; sağında ve solunda topuzlar, hançerler bulunur. Kılıcıyla düşmanın canını alır. Tuğu ile düşmanı perişan eder. Savaş meydanında azâmet, hücum, devlet ve şeref, onun yardımcıları olarak tasavvur edilir:

Enîsün şevket ü savlet celîsün devlet ü izzet

Zihî nusret zihî fırsat zihî kudret zihî leşger (H 33^a, K. 8/40)

2.5.1.2. Vezîr

Vezirler, beyler, emirler, mîrler; hükümdarın eşiğindeki kullar olarak vasıflandırılır (K.5/10; K.17/30). En ileri rütbede bulunan vezir, bir beyitte Hz. Süleyman'ın veziri Asâf ile teşbih unsuru yapılır. Ayrıca Divan'da “Merd-i Vüzerâ-yı ‘Âkil” başlıklı bir mesnevi bulunmaktadır. Bahsi geçen bir vezirin akıllılığı ve memleketi zaptetmede kâmil kişiliğe sahip olduğu belirtilir (M.7/14). Vezir, beyitlerde genellikle hükümdarla

anılır. Padişahın güvendiği şahıstır. Vezirliğin alameti olan hâtemi vardır. Bir beyitte vezirlerin başı ve hükümdarın vekili olan “vezîr-i a‘zam”, unvan olarak konu edilir:

Sen gerek hân ol gerek şâhum vezîr-i a‘zam ol
Adl u dâd ile cihâna halk içinde ekrem ol (H 64^a, Msm. 7/4)

2.5.1.3. Kapudân

“Mîr-i bahr”, “kapudân-ı zamân” olarak ifade edilir (Trh.6/1). Bir beyitte memduha donanma komutanlığı görevini Kanunî’nin verdiği zikredilir (Msm.8/2). Deniz komutanının donanmasının gösterişli oluşunun düşmanı uzaklaştırdığı belirtilir (Msm.8/1). Vezir ve deniz kumandanları padişahı temsil ederek seferlere çıkmalarıyla konu edilir:

Mîr-i bahr ile vezîr-i pür-kerem
Asker-i küffâra itdiler sefer (H 242^a, Trh. 17/1)

2.5.1.4. Mîr, Paşa, Bey, Beylerbeyi, Ümerâ, Efendi

“Mîr, Bey” kelimeleri, genellikle bayrak ile birlikte ele alınır (K.14/29; Trh.16/1). Ulvî, bir tarih kıt’asında “Bey” olarak andığı şahsa sancak hizmeti verilmesine tarih düşürür (Trh.16/3). Bazı beyitlerde ise yüksek mertebeyi ifade etmek için kullanılır (Trh.16/2). Memduha beylik değil de beylerbeyiliğin daha çok yakışacağı ifade edilir:

Ey nice beglik sana beglerbegilik yaraşur
Merteben âlî ider bu itdügün himmet senün (H 241^a, Trh. 4/3)

Bey ve efendi kelimeleri komutan anlamı dışında bazı beyitlerde sevgili için kullanılır¹⁷⁷. Divan’da ayrıca “beg-zâde” redifli bir de gazel bulunmaktadır (Bkz. G.505).

2.5.1.5. Kul (Abd, Bende, Çâker, Gulâm, Esîr)

Kul, Osmanlı’da devlet idaresinin temel kurumlarından. Divan’da kul; hizmet ve bağlılığı, alınıp satılması, azâd edilmesi, zulüm edilmesi, öldürülmesi gibi hususlarla konu edilir. Genellikle şah ile birlikte zıtlık içinde zikredilir. Hükümdarın eşiğinde pek çok kulu bulunmaktadır (K.7/38; G.140/3; G.235/3). Kul, memduhun her emrini yerine

¹⁷⁷ Bkz. G.110/3; G.208/6; G.227/1; G.319/2; G.437/2; G.441/2; G.525/3; G.581/2; G.633/5.

getirir, ona sonsuz bağlılık içindedir (K.9/18). Kapısından ayrılmaz (G.371/5). Sultandan şefkat bekler (K.17/43). Sultanın lütuf, mürüvvet ve ihsanına mazhar olmak ister (Msm.5/1; Msm.7/47; Matla 53/1; Matla 54/2). Sultân, lütfunu kendisine muhtaç olan kulundan esirgemeyen kerem sahibi olarak vasıflandırılır (G.507/3).

Ulvî, II. Selim'in kapısındaki kulu olduğundan her geçen gün yüceliğinin artacağını söyler:

Kulısun Ulviyâ Sultân Selîm ibni Süleymânun
İşigünde n'ola günden güne artarsa unvânun (H 87^b, Msm. 40/5)

Kul; hükümdarın emrinde savaşan askerler (K.17/20), sarayının hizmetçileri için teşbih edilir (K.17/14). Kılıç ve kalem, hükümdarın sağ ve solunda bulunan köleler olarak tasavvur edilir:

Sanurum tîg u kalem tutar iki bendendür
Kalem ü tîgı ki sağunda vü solunda kalem (H 40^a, K. 14/17)

Kul, beyitlerde “kemter” ve “eksik” kelimeleriyle kullanılır. Savaşta ele geçirilen halkın, hükümdarın aciz kölesi olmayı kabul ettiği ifade edilir (K.8/42). Âşıkla ilgili olarak zikredildiği bir beyitte Ulvî, kendisini eksik bir kul olarak nitelendirerek şahın kapısından ayrılmayacağını belirtir (G.333/5).

Kul, kölelik kastedilen beyitlerde satılması (G.149/1), azâd edilmesi ile konu edilir:

Yüri var âlemden âzâd ol dir ol şâh-ı cihân
Boynı baglu kulunum devletlü sultânım disem (H 158^b, G. 366/2)

Beyitlerin pek çoğunda kul, âşığın kendisi ve gönlü için benzetilen olarak kullanılır¹⁷⁸.

2.5.2. Resmî ve Gayriresmî Vazifeler ve Meşguliyetler

2.5.2.1. Aşçı (Âş-pez)

Aşçı anlamında olan Âş-pez, hükümdarın övgüsünün yapıldığı bir beyitte Keykavus için zikredilir. Saraydaki eğlencenin büyüklüğünü anlatan şair, Keykavus'u mutfakta aşçı olarak tasavvur eder:

¹⁷⁸ Bkz. Msm.20/2; G.7/2; G.89/6; G.371/5; G.414/3.

Âş-pezlikler idüp matbahuna Key-kâvûs
Şerbetün kâsesinün hizmetin itsün Fağfûr (H 43^b, K. 17/8)

2.5.2.2. Âteş-bâz

Âteş-bâz, şenliklerde ateşleri bedenlerine süren, kızgın demirleri yalayan kişilere denir (And: 1982: 138). Bir beyitte zikredilen âteş-bâz, memduhun sünnet eğlencesinde ateşle gösteri yapmasıyla konu edilir:

Yakdı meh-tâbların şevke gelüp âteş-bâz
Oldı san pertev-i meh-tâb ile âlem pür-nûr (H 43^b, K. 17/7)

2.5.2.3. Attâr

Attâr, güzel kokular, tıbbî ecza, misk ve bahar satan esnaftır (Koçu, 1960: 3/1326). Güzel koku için konu edildiği beyitlerde attâr; sümbül (K.19/5), sevgilinin beni (G.131/1) için benzetme unsuru yapılır. Bir beyitte bahâr, “külbe-i attâr” terkibi ile ifade edilir (K.12/30). Attâr, sevgilinin saç için benzetilen olduğu bir beyitte nâfe ile zikredilir:

Olalı bâzâr-ı hüsnünde senün attâr zülf
Nâfe-i Çîne komadı kıl kadar mikdâr zülf (H 140^a, G. 277/1)

2.5.2.4. Âyine-dâr

Geline ayna tutarak yardım eden âyine-dâr, bir beyitte konu edilir. Güneşin aksi ve su, çimene âyine-dâr olarak telakki edilir. Karanfile bir gelin gibi süslenen çimenlik için su, ayna tutucu olmuştur:

Nev-arûs-ı çemene oldı karanfil şâne
Aks-i hurşîd-i cihân-tâb ile su âyine-dâr (H 45^b, K. 18/7)

2.5.2.5. Bahçivân (Bâğ-bân, Bostancı)

Bostancı ismiyle de anılan bâğbân; Osmanlı sarayında, padişahların bahçe ve bostanlarında hizmet eden görevlilerdi (Uzunçarşılı, 2014: 551-554). Beyitlerde bahçe unsuru ile zikredilen bahçivân (G.151/6); benzersiz gül yetiştirmesi (G.101/6), bağdaki ağaçların bakımıyla ilgilenmesi (Msm.29/1) gibi hususlarla mevzu edilir. Ağaçların bakımıyla ilgili yaptığı uygulamalardan biri de servinin kırılmasını önlemek için beline

destek koymasıdır. Sevgilinin boyunun karşısında servinin şaşkınlıktan yıkılacağını düşünen bahçıvanın servinin beline tahta destek koyduğu belirtilir:

Hayretinden kaddüni görüp yıkılmasun diyü

Serv-i bâlâ beline urdı tayağı bâğbân (H 192^a, G. 520 /4)

Bahçıvanın fidan dikmesinin konu edildiği bir beyitte gam-bağbân, neşe-bağ ilgisi kurulur. Şair, gamın eziyet ederek kendisinde neşe bırakmadığından şikâyetinde bulunur:

Her niçe bâğ-ı neş'ede diksem nihâl-i şevk

Dest-i cefâ ile koparur bâğ-bân-ı gam (H 159^a, G. 368/4)

2.5.2.6. Bekçi (Pâsbân)

Pâsbân, bekçi ve gözcü tabiri için kullanılan unvandır (Pakalın, 1983: 2/754). Pâsbânlar, ellerinde fanusla geceleri dolaşırlardı. Felek, yanında ay ile her gece fanusla kapı kapı gezen gece bekçisi olarak teşbih edilir (G.253/3). Bir beyitte pâsbân, sarhoşları yakalayıp cezalandıran yönüyle zikredilir:

Ulvîyi var ise mest itdi şarâb-ı aşkun

Pâsbân dâmenin almış yakası çâk-â-çâk (H 146^a, G. 300/5)

2.5.2.7. Büyücü (Füsûn-ger, Sâhir)

Büyücü, genellikle sevgilinin gözü için benzetilen olur (G.487/3; G.519/4). Şekil bakımından nergise benzeyen göz, etkileyiciliğiyle büyücüye teşbih edilir (K.25/18; K.25/19).

Büyücülerin su üzerinde durması ve ateşte yanmaması inancının işaret edildiği bir beyitte yanak, su; ben, büyücü olarak ifade edilir:

Âteş ü âb ile oynar ne aceb sâhir olur

Âb-ı rûyum dökken ol hâl-i ruh-ı âteş-tâb (H 28^b, K. 6/22)

2.5.2.8. Cân-bâz

Cân-bâzlık, ip üzerinde yürüyerek hünerler gösteren anlamına gelir. Osmanlı döneminde yüksek direklere, dikilitaşlara tırmanan; ip üzerinde yürüyüp hüner gösteren cânbâzlar bulunmaktaydı (And, 2000: 141-142).

Âşığın âhının gökteki hali, ipteki cân-bâza benzetilir (G.511/1). Bir beyitte sevgilinin kâkülü şekil yönünden ip olarak tasavvur edilir. Âşık, bu ipde asılı olan bir cân-bâzdır. Ayrıca düşmek fiiliyle cân-bâzlığın tehlikeli bir iş olduğuna işaret edilir:

Kurılmış bir resendür kâkülün biz anda cânbâzuz

Düşüp yolunda hâk olsak kayırmaz cânâ kalmazuz (H 126^b, G. 209/1)

2.5.2.9. Câsûs

Casus, bir beyitte ay ve güneş için benzetme unsuru olur. Ay ve güneş, doğu ve batının haberini şaha bildiren casuslar olarak tasavvur edilir:

Şark ile garbun eyâ şeh sana virdi haberin

Mihr ile meh işigünde bugün oldu câsûs (H 34^b, K. 10/23)

2.5.2.10. Cellâd

Cellat, ölüm cezalarını infâz edenler için kullanılmıştır. Osmanlı'da XV. yüzyıldan itibaren infaz için görevlendirilen cellâtlar; idâmın şekline göre kılıç, kemend, kiriş, yay, balta gibi farklı aletler kullanırlardı (İpşirli, 1993:7/ 270-271)

Ayrılık, âşığın bükülmüş boyunu çember eden bir cellada teşbih edilir (G.112/3). Sevgilinin gamzesi (Matla 17/1), kirpiği (G.133/4) gözleri cellattır ve âdetinin eziyet etmek olduğu belirtilir (G.130/3).

Divan'da cellatların öldürme işini yerine getirdikleri yer olarak “meydân-ı siyâset” terkibi zikredilir (Msm.2/2). Elindeki kılıcı (Msm.2/1) ve kemeri (K.16/18) ile konu edilen cellat; başa kızgın tas geçirmek (K.26/27), darağacına asmak gibi öldürme şekilleriyle ele alınır:

Hûnî gözün ki gerdenüme bend ider saçun

Cellâddurur ki dâra gelüp rîsmân atar (H 232^a, G. 180/4)

2.5.2.11. Dalgıç (Gavvâs)

Dalgıç/Gavvas; beyitlerde denize dalması ve değerli taşları çıkarması ile konu edilir. Genellikle gönül için benzetme unsuru yapılır (K.22/16; G.7/2). Ulvî, aşk denizine düşen gönlünü inci elde etmek için kendisini ummana atan gavvasa teşbih eder:

Dürr-i dendânun gamından bahr-i aşka düşse dil
Lücce-i ummâna sankim kendüyi gavvâs atar (H 234^b, G. 192/3)

Bir beyitte ise âşık, denizden inci çıkaran ayrılık denizine dalan gavvas gibi denizden inci çıkarmasına işaret edilir:

Yâr itdi rakîb-i segi ol dişleri lü'lü
Gavvâs-sıfât bahr-ı firâk içre talayın (H 183^b, G. 480/2)

Gavvas, başka bir beyitte şairin hayalleri için benzetme yapılır (G.15/1) Kendisini mana gavvası olarak tasavvur eden şair, mana derinliğine ulaşamayacağını ifade eder

Ulvî gibi gavvâs-ı ma'ânî olımsun
Ka'rına anun ey dil-i dîvâne el irmez (H 131^b, G. 232/5)

2.5.2.12. Defter-dâr

Defterdârlık, memduhun görevi olarak zikredilir (K.23/10). Ayrıca gül, yapraklarının defter olduğu tasavvuruyla defterdâr ilgisile ele alınır:

Sana remz ile defterdârlık iş'âr idüp her dem
Elüne defterin sunar görüp gül hüsn-i etvârun (H 242^a, Trh. 18/10)

2.5.2.13. Gemici (Keştî-bân, Mellâh)

Gemici anlamındaki keştî-bân, inananları tufandan kurtaran Hz. Nuh ile telmih edilir. Aşk tufanından âşığın canını kurtarmaya, gemici Hz. Nuh'un bile çâre bulamayacağı belirtilir:

Keştî-i cânı halâs itmege çâre bulımaz
Nûh dahı eger olsa idi keştî-bân (H 57^a, K. 27/5)

“Deniz, zevrak, mevc” kelimeleriyle konu edilen mellâh; sâkî için benzetme unsuru yapılıdır. Kadeh-zevrak ilgisi kurulan beyitte kadehi dolaştıran sâkî, gemiyi idare eden mellâh olarak düşünülür:

Yine bahr oldı bâde mevc urur râh
Kadeh zevrak olupdur sâkî mellâh (H 57^a, K. 27/5)

2.5.2.14. Göz Hekimi (Kehhâl)

Kehhâl, bir beyitte gül ile benzetme yapılıır. Gül, dikenleriyle bülbülün gözlerine tedavi uygulayan bir hekime teşbih edilir. Beyitte gülün ve sürmenin tedavi edici özelliğine işaret edilir:

Gül-i ter mükhüle-i hâr ile kehhâl-misâl

Bülbülün dîde-i giryânına eyler tîmâr (H 45^b, K. 18/8)

2.5.2.15. Gözcü (Dîde-bân)

Dîde-bân, eskiden gümrük muhafaza memurları için kullanılan unvandır (Pakalın, 1983: 1/450). Beyitlerde *dîde-bân* gibi gözcü anlamında *nigeh-bân* da konu edilir. Şarap kabarcığı, gözle birlikte anıldığı bir beyitte gözcü olarak teşbih edilir (G.27/4). Nergis, şekil olarak göze benzediğinden şahın yüzünü seyretmek isteyen her nergis, gözcü olarak ifade edilir (K.25/11). Gözlemek fiiliyle kullanılan gözcünün görevi, padişahın eşliğini gözetlemektir (G.129/3). Gözcüler, yükseklerde, kalelerde dolaşmalarıyla konu edilir (G.164/7). Bir beyitte ay ve güneş, gökyüzü tarafından görevlendirilmiş iki gözcü olarak tasvir edilir (G.511/2). Gözcülük, devlet kapısındaki görev olarak zikredilir:

Kamer ü âfitâb ile şeb ü rûz

Der-i devletde dîde-bân olsun (H 171^b, G. 423/6)

Beyitlerde ayrıca koruyucu, gözcü anlamı bulunan “nigeh-dâr” kelimesi; Allah için zikredilir (Trh.18/1).

2.5.2.16. Kazzâz, Haffâf, Dellâl, Müezzin

Divan’da kazzâz, ipek işlemeciliği (M.11/97); haffâf, kundura satıcısı (M.11/73); dellâl, ticarî sahada alıcı ve satıcı arasındaki uzlaşmacı (M.11/159); müezzin (M.11/124) gibi bazı meslekler, şairin tanıdığı kişilerin meslekleri olarak zikredilmiştir. Dellâl; bir beyitte rüzgâr için benzetilen olur (G.583/2). Müezzin ise beş vakit ezân okumasıyla anılır (M.11/128).

2.5.2.17. Haberci (Peyk)

“Haber getirici, hademe, etrafta yürüyen” gibi anlamlar ihtiva eden peyk, Osmanlı’da yaya bir postacı sınıfı olup süratli koşmalarıyla bilinir (Uzunçarşılı, 2014: 421).

Peyk; haber (Msm.22/1) ve mektup (K.19/17) ulaştırması, hızlı hareket etmesi yönüyle teşbih içinde ele alınır (Msm.32/2). Bir beyitte şairin gönlü, sultana can hediyesini ulaştıran peyk olarak tasavvur edilir:

Gönülle nakd-i cânı sana teslîm eyledi Ulvî
Sanasın tuhfesini peyk ile sultâna salmışdur (H 234^a, G. 190/5)

2.5.2.18. Hakkâk

Hakkâk, mâden ve şimşir gibi malzemeler üzerine çelik kalemle yazı, resim ve farklı şekilleri oyma sanatını bilip icra eden kişidir (Yaman, 2008: 66-67). Evliya Çelebi; bu esnafların dükkânlarında akik, seylân, firûze, yeşim gibi taşları oyup işlediklerini belirtir (Kahraman ve Dağlı, 2011: 2/580). Şiirde değerli taşları, cevherleri işlemesi dolayısıyla söz konusu edilir (G.259/2):

Bihâr-ı ma‘delete kalb-i sâfidur gavvâs
Cevâhir-i suhana tab‘-ı pâkidür hakkâk (H 50^a, K. 21/4)

2.5.2.19. Hallâc

Hallâc, yay ve tahta tokmak yardımıyla yün ve pamukları kabartma işini yapan kimsedir (Şahin, 2011: 92). İki beyitte bir sanat olarak bahsi geçen hallâçlık; yay, kemân, pamuk gibi kullanılan aletlerle ele alınır. Hallâc, yayı ile pamuğu atıp kabartması ile konu edilir (G.507/5). Sabah rüzgârı; karı savurup şimşâd ağacını yay gibi eğmesi ile hallâca mesleğini öğretecek seviyede olarak ifade edilir. Beyitte zikredilen şimşâd, yayın yapıldığı ağacın cinsi olmasıyla anılır:

Penbe-i berfî atup eyledi şimşâdı kemân
San‘at öğretse aceb mi nice hallâca sabâ (H 245^b, Matla 79/2)

2.5.2.20. Hatîb

Camide cemaate vaaz veren hatip, ârifle karşılaştırılır. Şaire göre şarap küpündeki ârifin nağmesi, minberdeki hatibin nağmesiyle bir tutulmaz:

Çıksa ârif hum-ı mey üstine idüp nagamât
Ana minberde nice benzeye elhân-ı hatîb (H 97^a, G. 34/3)

2.5.2.21. Hattât

Güzel yazı sanatkârı olan hattat, beyitlerde “hattât-ı ezel” terkihiyle Allah’ın sıfatı olarak ele alınır. Allah’ın ayetlerinin güzelliğinin zikredildiği bir beyitte hattat, varaklara yazı yazmasıyla ele alınır:

Hat ki yazmış varak-ı hüsnine hattât-ı ezel
Hükmi mensûhdur velî sûret-i inşâsı güzel (H 244^b, Matla 76)

2.5.2.22. Hokka-bâz (Müşâbid/Şu‘bede-bâz)

Hokkabâzlık, gözbağcılıkla ilgili hüneleri kapsayan gösterilerdendir (Nutku, 1987: 96). Hokka oyunu da diyebileceğimiz hokkabâzlık, el çabukluğu ve hileli araçların yardımıyla seyircinin duyularını aldatıp olağanüstü sonuçlara varan eski Türk seyirlik oyunudur (And, 1982: 155). Beyitlerde hokkabâz yerine aynı anlamdaki “müşâbid”, “şu‘bede-bâz” kelimeleri kullanılır. Hokkabâzların yeteneklerinden biri de mendille kaybettiği cismi tekrar ortaya çıkarmasıdır. Memduhun sünnet eğlencesinde dehrin hokkabâzı, gayb örtüsündekileri âşikâr etmesiyle ele alınır. Gayb kelimesi ve kaybolup ortaya çıkma yönüyle gece, gündüz kelimeleriyle birlikte zikredilir:

Rûz u şeb dehr-i müşa‘bidle ayân olmadadır
Perde-i gayb-ı hüviyyetde olanlar mestûr (H 44^b, K. 17/25)

Hokkabazın elindeki hokkada yumurta gizlemesinin konu edildiği bir beyitte nergis, hokkabaza teşbih edilir (K.25/16). Güneşin felek kesesindeki beyaz yıldızları gizlemesi, hokkabâzın kesesindeki yumurtaları gizlemesiyle ilişkilendirilir (K.26/6).

2.5.2.23. Kapıcı (Der-bân)

Derbân, kapıcı anlamındadır. Osmanlı’da kapıcıların vazifesi, sarayın bâb-ı hümayun ve orta kapısını beklemektir. Başlarında *zerkula* veya *zerrîn külâh* denilen üsküf vardı. (Uzunçarşılı, 2014: 380-383). Derbân, Divan kurulduğunda başlarındaki zerrin külâhla beklemeleri ile teşbih unsuru yapılırdı (G.164/1). Bir beyitte memduhu övmek maksadıyla düşman komutanları için tasavvur edilir. Düşman komutanları, memduhun gücünün karşısında eşiğindeki kapıcı olur (Msm.8/4). Ulvî, kendisini padişahın kapısını bekleyen derbâna teşbih eder:

Kabûl eyle kulundur artuk eksük Ulvî-i kemter
Kapunda pâdişâhum olmasun der-bân-misâl eksük (H 152^a, G. 333/5)

2.5.2.24. Kâse-bâz

Kâse-bâz, uzun sopaların ucuna kâseler takrak dönürüp havaya atan ve kırmadan yakalayan, daha çok el çabukluğuna dayanan gösteriler yapan kişilerdir (And, 2000: 141). Bir beyitte zikredilen kâsebâz, nergis için benzetme yapılır. Şâhın kâse-bâzı, altın ve gümüş almasıyla zikredilir:

Kâse-bâzı olalı şol şeh-i gülzârun
Bâğdan her dem ider sîm ile zer cer nergis (H 54^a, K. 25/5)

2.5.2.25. Kâtib (Münşî)

Kâtibân-ı küttüb bölüğü olarak adlandırılan kâtipler, kitap yazım işleriyle uğraşan kişilerdir. Dinî, felsefî, ilmî, edebî ve tarihî konulardaki eserlerin istinsahıyla uğraşmalarının yanında tahrip olmuş kitapların tamirini de yaparlar (Yaman, 2008: 36-37).

Beyitlerde “*kâtib-i tîr, hüsn-i kâtib, kâtib-i sır*” terkipleriyle zikredilen kâtip, “*levha, kalem, satır, hat, sahife, cetvel, tahrir, mîstar*” kelimeleriyle birlikte ele alınır. Kâtipler, yazı yazmaları (K.15/38) ve hat sanatıyla ilgisi (Bkz. İlgili Madde) ile konu edilir (G.264/2; G.266/5). Bir beyitte kâtiplerin yazı yazarken cetvel çekip altın renkli kalem kullanmalarına işaret edilir (K.6/38). Beyitlerde zikredilen “kâtib-i kudret” ile kastedilen Allah’tır (K.15/28; G.245/4). Dudağın sır olarak ifade edildiği bir beyitte ise padişahın hususi yazıcısı olan sır kâtibinin gizliliği bahsine değinilir:

Lebleri vafını tahrîr itmeğe cânânenün
Oldı dîvânumda Ulvî kâtib-i sırrum hafî (H 226^b, G. 678/5)

Beyitlerde “tîr-i kâtib” tâbiri, Utarid için (Bkz.) konu edilir. Padişahın yüceliğinin ifade edilmesinde tîr-i kâtib zikredilir (K.17/4; K.18/35; Trh.18/9).

2.5.2.26. Kuyumcu (Gevher-Şinâs)

Kuyumcu, değerli taşlardan anlamasıyla bir beyitte şairin kendisi için benzetme yapılır. Sevgiliye kavuşmayı cevher, mahallesini cevher ocağı olarak nitelendiren şair; kendisinin cevheriden anlayan bir kuyumcu olduğunu ifade eder:

Bir güherdür vasl-ı dilber kûyîdur kânı anun
Ulvî-i gevher-şinâsa sorun ol kân kıymetin (H 178^b, G. 456/6)

2.5.2.27. Me'mûr

Memur, bir beyitte ele alınır. Şehzadenin sünnet eğlencesine davet edilen sultanların hükümdarın emrinde memur olduğu ifade edilir:

Sûr-ı şeh-zâdesine da'vetini gûş idicek
Emrine oldı esâtîn-i selâtîn me'mûr (H 43^b, K. 17/5)

2.5.2.28. Meyhâneci

Hammâr ve mey-fürûş, şarap satıcısı, meyhanecidir. Bir beyitte “kâşâne-i hammâr” terkibiyle meyhane kastedilir (Msm.9/2). Mey-fürûş, şeyh anlamıyla zikredilir (G.381/7; G.459/5).

2.5.2.29. Muhâfız (Yasâvul), Gözcü (Karakul/Karavul)

İki beyitte feleklerin bekçisi olan Keyvân ile benzerlik kurulur (M.11/121; K.20/19). İran hükümdarları; Osmanlı hükümdarının karşısında gözcü, muhafız olabilecek derecede tasavvur edilir:

Keyûmers ü Siyâmekle sana Hûşeng ü Tahmûres
Karakuldur karavuldur yasavuldur dahı çâker (H 33^a, K. 8/26)

2.5.2.30. Muhtesib

Muhtesib; Osmanlı şehir hayatında belediye ile ilgili mevzuatı uygulayan görevlidir. Çarşıların düzen ve intizâmını sağlamak, ölçü ve tartıları kontrol etmek gibi pek çok yetkiye sahiptir (Kazıcı, 2006: 14-46). Divan'da meyhaneyi denetlemek, eksik aramak, müdahale etmek gibi hususlarla konu edilir:

Dem-â-dem eksügin tutmak diler pîr-i harâbâtun
Aceb mi muhtesibler olmasa ceng ü cidâl eksük (H 151^b, G. 333/3)

2.5.2.31. Müftî

Müftülük, dönemin müftüsü olan Muallimzâde ile konu edilir (K.20/18). Şair; aşkı kemâl kazanmak için kavga edilmemesi gereken bir müftüye benzetir (Msm.9/1). Bir beyitte ise müftü, kendisine sorulan sorulara cevap vermesi ile mevzu edilir:

Müftî-i dehr olan sözine virmeyiz cevâb
Fenn-i gamun bu Ulvî niçe müşkilin bilür (H 116^b, G. 124/5)

2.5.2.32. Müneccim, Kâhin

Osmanlı'da ilmiye sınıfından olan müneccim; padişah cülusu, harp ilanı, ordunun hareketi, sadrazamlara mühür verilmesi, sultan düğünü gibi hadiseler için zâyîçe tertip eder ve uğurlu bir saat gösterir. Padişah hangisini muvâfık görürse ona göre hareket edilirdi (Uzunçarşılı, 2014: 356).

Müneccim ve kâhin, yıldızların durumuna göre geleceği tahmin etme özellikleriyle birlikte zikredilir. Şair, sevgilinin benine meylinin duyulmasını müneccimlerin kâhinlerden çok oluşuyla ifade eder:

Ulviyâ hâl-i ruh-ı yâre tuyarlar meylün
Âlemün şimdi müneccimleri kâhinden çok (H 143^b, G. 289/5)

2.5.2.33. Meşşâta/Mâşita

Meşşâta, gelini süslemekle görevli kişiler için kullanılır. Beyitlerde genellikle jâle için benzetme unsuru yapılır. Seher vaktinde gülün üstüne çiğ düşmesi, meşşâtanın gelinin kulağına inci takmasıyla ilişkilendirilir (K.18/6). Jâle, gül bahçesinin meclisinde meşşâta gibi inci takar. Beyitte “ebkâr-ı gül” terkihi ile bekâr genç kız kastedilir:

Jâle meşşâta-sıfat encümen-i gülşende
Takdı ebkâr-ı gülün gûşına dürr-i galtân (H 51^a, K. 22/5)

Bir beyitte ise saçın taranması hususu ile ele alınan göz, mâşita olarak tasavvur edilir. Kırpık-tarak ilgisi kuran şair, gözünü sevgilinin dağınık saçlarını tarayıp düzelten bir mâşita yapar:

Çeşm-i müjemle turrasına oldı mâşita
Sunsam aceb midür o perîşâna şâne ben (H 180^a, G. 463/4)

2.5.2.34. Mimâr

Mimar, yapı işleriyle vazifeli memurdur. Padişahlara mahsus sarayları, camileri, hayır işlerinde kullanılan binaların yapımı, savaş zamanında tahrip edilmiş kalelerin, yıkılmış köprülerin tamiri, mimarbaşların göreviydi (Pakalın, 1983: 2/535). Beyitlerde bina yapıcısı olarak ifade edilir (G.158/6; Trh.10/1). Sevgili, gönülde hane yapan gam mimarı olarak ifade edilir (G.260/3). Bir beyitte ise gönül yıkmasıyla mimara teşbih

edilir (G.193/4). Mimarın hem yapıları yıkması hem de yapması vazifesi ile konu edildiği bir beyitte sevgili, âşığın gönlünü harâp eden bir mimâra teşbih edilir ve yıktığı haneyi yapması gerektiğine işaret edilir:

Dest-i kahrınla harâb oldu gönül bünyâdı

Hâne ta‘mîri durur gerçi ki mi‘mârın işi (H 224^a, G. 666/6)

2.5.2.35. Mutrib

Mutrib; beyitlerde çalgı çalması, şarkı söylemesi, çalgıların akordunu yapması, sohbet erbabı olması gibi husularla konu edilir. “Çeng, saz, şeş-hâne, def, kânun, ney, tanbur, musikâr” gibi eğlence meclisinin sazlarıyla ve uşşâk gibi makamlarla zikredilir.

Âşığın nâlesi (G.22/2), gönlü (G.644/4) mutrib olarak düşünülür. Bülbül ile mutrib benzerlik içinde ifade edilir (K.11/10). Mutrib, şarkı söyler (G.27/3; G.352/4), çalgı çalar (G.185/4; G.604/1), sohbet arkadaşıdır (G.353/2). Şarkı söylemeyi ve çalgı çalmayı belli bir usule göre yaptığına değinilir (G.358/3). Eğence meclisinde sâkî, kadeh gezdirirken mutrib de muhammes ve murabba okur:

Sen sâkî yürüt câm-ı meyi sen dahı mutrib

Meclisde murabba‘ oturup okı muhammes (H 53^b, K. 24/21)

Mutrib, çalgıcılığı ile bilinen Zühre yıldızı ile benzerlik içinde ele alınır¹⁷⁹. Gök cisimlerinin eğlence unsurlarıyla ilgili zikredildiği beyitte memduhun meclisinde Zühre yıldızının çalgıcı olacağı telakki edilir:

Simât u mutrib ü sâkî vü şem‘ olmağa bezmünde

Gelür her şeb sehâb u keh-keşân Zühre meh-i enver (H 33^a, K. 8/36)

Beyitlerde mutrib ile ilgili değinilen diğer bir husus da sazların akordunu yapmasıdır. “Kulağını burmak” deyişiyle zikredilen mutrib, usulü bulmak için sazların kulağını burarak ayarı yapması ile zikredilir (K.17/38; G.432/2).

¹⁷⁹ Zühre, Doğu minyatürlerinde iki eliyle kopuz tutan genç bir kadın olarak tasavvur edilir. Hakim olduğu zamanlarda doğanların güzel sesli, müziğe kabiliyetli olduğuna inanılır. Bu sebeple daima eğlence meclisleri söz konusu olduğunda elinde bir saz tutar şekilde tasvir edilegelmiştir (Şentürk, 1994: 155-157).

2.5.2.36. Nakkâş

Nakkaşlar, saraya nakış sanatı ile ilgili her türlü işi yapmakla mükellef olmuş görevlilerdir. Görevlerinin arasında hatt-ı humâyun, berât, emr-i şerif ve tuğraların tezhiplenmesi de yer almaktaydı (Yaman, 2008: 51). Divan'da nakkaş, bir yapının levhalarına nakış yapmasıyla konu edilir (K.24/2). Hile anlamı olan "al" kelimesi ile zikredilen nakkaş, sevgilinin kirpiklerini benzetmede kullanılır (G.684/4). Âşığın gözünün bebeği, nakkaşın kullandığı levha, kıl kalem, kırmızı mürekkep ile nakkaş olarak telakki edilir:

Levha sîne vü müje kıl kalem ü sürh sirişk

Merdüm-i çeşmüme Ulvî dime nakkâş değil (H 158^a, G. 363/5)

Bazı beyitlerde nakkaş, Allah'ın yaratma sıfatı için kastedilir. Allah, suya yazı yazan kudret nakkaşı (M.6/29), sevgilinin suretini melek şeklinde yazan ezel nakkaşı olarak ifade edilir (Msm.41/1).

2.5.2.37. Neyzen

Neyzen, bir beyitte çaldığı enstrüman olan neyle birlikte ele alınır. Nâlesini kâfi bulan âşık, bu sebeple neyzenin ney çalmasını istemez:

Hiddet ile taşa çal nâyun yiter nâlem didüm

Neyzene meclisde bi'llahî nây çalmasun (H 182^a, G.471/4)

2.5.2.38. Okçu (Nâvek-endâz, Tîr-endâz, Kemân-keş)

Beyitlerde okçu; sevgilinin gözü (G.628) ve kaşı (G.170/1) için teşbih edilir. Kaşlarını çatan sevgilinin bakışı, tablaya ok isabet ettiren okçuya benzer (G.306/4). Sultan Selim, gamzesi ve kaşı ile benzersiz bir okçu olarak tasvir edilir:

Görmedüm nâvek-i gamzen gibi bir tîr-endâz

Yâ kaşun gibi kemân-keş kanı ey tâze civân (H 38^a, K. 13/3)

Bir beyitte âşıklar için ay ve güneşi hedef almış okçular benzetmesi yapılır (G.209/4). Felekte görünen hilâl, parmaklarına zihgîr (Bkz.Okçuluk) takmış okçuya benzer (G.246/2).

2.5.2.39. Pehlivân (Küştfî-gîr)

Pehlivan; ok atmada maharetli kemânkeşler için kullanılan bir tabirdir. İri gövdeli, bünyesi kuvvetli adam, yiğit ve güreşçi anlamlarındadır (Pakalın, 1983:2/766).

Beyitlerde güreş ve okçuluk ile ilgili olarak zikredilen pehlivan; güçlü oluşuyla ele alınır. Pehlivanın, güçlü bir hayvan olan fili bağlayacak güçte olduğu ifade edilir (G.83/1). Memduhun usta bir okçu olmasına işaret edilirken yay çekmede kollarının kuvveti “kemân-ı bâzû” ifadesiyle belirtilir:

Pehlevân-ı sitem ü hışm u kemân-ı bâzû

Tîr ü kahr u gazab u haşmet-i destünde benân (H 38^b, K. 13/14)

Pehlivan; meydanla birlikte ele alınır. Sevgili güzelliği ile meydandaki pehlivan ile benzerlik içinde zikredilir (G.106/1). Okçulukla ilgili bir beyitte ise güzellik meydanında sevgili gibi yay çeken bir pehlivan olmadığı belirtilir:

Zebûnıdur tüvânâlar kamu yayın çeker yokdur

Melâhat arsağâhınun kaşun bir pehlevânıdur (H 121^b, G.148/2)

Divan’da pehlivan, karşısındakini yere düşürüp süründürmesi ile konu edilir (K.19/1-1). Şarap için benzetme yapıldığı bir beyitte güreşle ilgili olarak “ayak almak” ve yenmek anlamındaki “basmak” ifadeleri kullanılır. Meydanda yapılan bir güreş esnasında ayak tutarak kazanan bir pehlivan tasviri yapılır. Şarap ve gönül, meydânda güreşen iki pehlivana teşbih edilir. Ayak almak, “şarap içmek” anlamını kastedecek şekilde düşünülür:

Ayağum alsa aceb mi küşt-gîr-âsâ şarâb

Gönlümi meydân-ı aşk içre basarsa bu basar (H 119^b, G. 139/2)

“El arkası yerde” ifadesi, güreşte mağlup olan pehlivanın yenildiğini kabul ettiğini belirtmek için uyguladığı bir hareket olarak zikredilir. Çınar yapraklarını yere düşüren rüzgâr, kazanan bir pehlivana; el şeklindeki çınar yaprakları ise mağlup olup pes etmiş bir pehlivana teşbih edilir:

Küştfî-gîr-i rûzgâr itdi çenârı şöyle pest

Didi el arkası yirde dest ber-bâlâ-yı dest (H 101^a, G. 53/1)

Bir beyitte ise İran mitolojisindeki Kahramân, pehlivanlığıyla telmih ve teşbih edilir (G.176/1).

2.5.2.40. Perdedâr

Perde-dâr, Anadolu Selçuklularında sarayın kapılarını açıp kapamakla görevli olanlara verilen addır. Osmanlı'daki saray kapıcılarına benzemektedir (Uzunçarşılı, 1988: 80).

Ulvî, memduhun kabrinin perdedârının Cebrâil (Msm.7/5); hizmetindeki perdedârının ise cennet bahçesinin hizmetkârı olmasını diler:

Perde-dârı harîm-i hizmetünün
Hâdim-i gülşen-i cinân olsun (H 171^b, G. 423/3)

2.5.2.41. Rakkâs (Kûçek)

Rakkas, köçek yerine kullanılan bir tabirdir. Özel bir eğitimden geçirilen rakkâsların evlerde, cemiyetlerdeki hususi davetlerde, İstanbul'un muhtelif yerlerinde oynadıkları ifade edilir (Pakalın, 1983: 3/8).

Rakkas, semâ ve şarapla konu edilir. Zikre giren âşığa rakkas ve şarabın gerekmediği belirtilir (G.259/4). Bahar mevsiminin sâkî, şarap gibi unsurlarla tasvir edildiği bir beyitte sabah esen rüzgâr; rakkas olarak tasavvur edilir:

Nesîm-i subh rakkâs oldu sâkî lâle mey jâle
Bu hâli gördi gonca çekdi çâk itdi girîbânı (H 52^a, K. 23/5)

2.5.2.42. Sarrâf (Sayrefî)

Altın, gümüş ve benzeri kıymetli madenler ve taşlar alıp satan kişiye sarrâf denir. Sarrâflar, her türlü değerli taş ve madeni tanıyıp kıymetini takdir edebilmelerinin yanında bu değerli taş ve madenleri işleyerek çeşitli süs eşyaları da yaparlardı (Özkan, 2007: 132).

Beyitlerde sarraf; la'l, yakut, mercân, zer gibi kıymetli mâdenlerle zikredilir. Âşığın gözyaşının nakde, sevgilinin dudağının yâkûta teşbih edildiği bir beyitte sarraf, dükkânı ile anılır (G.189/4). Lâle, altını akçeye bozan (K.25/8); güneş, para sayan sarraf olarak (K.26/16) teşbih edilir. Sarraflar, la'l gibi kıymetli madenlere değer biçip (G.100/1) pazarlık yapmaları ile konu edilir. Sarrafların değerli taşların karşılığını para ile talep ettikleri hususuna değinilen beyitte can-nakd, dudak-la'l ilgisi kurulur. Âşığa göre can

değerli olmadığından dudak için canı talep etmek doğru değildir; bu nedenle pazarlık yapmak zordur:

Nakd-ı cân ile dilerler la‘lünü sarrâflar
Kıymetün bilmezler ile eylemek bâzâr güç (H 104^a, G. 66/3)

Sarrafin ayarını tespit etmek için altını mihek taşına sürmesinin ele alındığı bir beyitte hilâl, bir sarrâf; felek, mihek; güneş, altın olarak tasavvur edilir:

Mâh-ı nevdür görinen sanma ki sarrâf-ı cihân
Mihek-i çarha zer-i mihri sürüp kıldı nişân (H 48^b, K. 20/1)

2.5.2.43. Serdâr, Sipeh-sâlâr

Sabâ rüzgârı, hazan altınını ve bahar gümüşünü alan bir komutan olarak hayal edilir (K.12/17). Serdârla benzer anlamdaki sipehsâlâr, ölen memduhun unvanı olarak zikredilir

Gitdi tenhâ Mustafa Pâşâ sipehsâlâr iken
Tahta-i tâbûtı mesken eyledi serdâr iken (H 63^b, Msm. 7/1)

2.5.2.44. Silâh-dâr

Silâhdârlık, bir beyitte sultan tarafından verilmesiyle zikredilir (G.635/5). Serdâr, beyitlerde komutan anlamıyla konu edilir (Msm.7/1; Msm.23/7). Âşık, başını verdiğiinden aşk ehli içinde serdâr olarak nitelendirilir (G.635/3). Sevgili, siyah perçemi ile siyah tûğ taşıyan serdar olarak tasavvur edilir:

Serdâr-ı cihânsın sen iklim-i melâhatda
Tûğundur emîrâne başunda siyeh perçem (H 166^a, G. 399/2)

2.5.2.45. Subaşı

Şahne gibi zabıta işlerine bakan diğer bir görevli de subaşıdır. Subaşı, bir beyitte gözyaşı ve su ilişkisi içinde ele alınır. Gözyaşının akması, hırsız arkasında giden subaşı olarak telakki edilir:

Hicr-i çeşmünle akup gözlerümün yaşı gider
Uğru ardınca şehâ nite ki subaşı gider (H 229^b, G. 169/1)

2.5.2.46. Şahne

Şahne, şehrin zâbıta ve asayiş işlerine bakan görevlilerindendir. Daha çok meyhanelerin inzibatıyla ilgili görevlidir (Pakalın, 1983: 3/305). Şahne, aniden baskın düzenlemesi ile konu edilir (G.176/6). Şahneye teşbih edilen felek; gürültü ve kavgayla zikredilir (Msm.12/3). Meyhaneleri denetleyen ve sarhoşları yakalayıp cezalandıran şahne, bir beyitte sevgiliyle birlikte ele alınır:

Şahne-i dehre şikâyet ideyin didüm idi
Çâre ne ol gözi mestân tutilup eyleyemez (H 130^a, G. 225/3)

2.5.2.47. Seyis (Gâşiye-dâr)

Gâşiye, at eğeri örtüsüdür. Gâşiye-dâr ise at uşağına verilen isimdir (Pakalın, 1983: 1/649). Bir beyitte rikâb kelimesiyle kullanılır. Âşık, şahsüvâr olarak nitelendirdiği sevgiliye seyis olmayı istediğini belirtir:

Dilersen olasın ol şeh-süvâra gâşiye-dâr
Ayağına süregör yüzünü rikâb gibi (H 223^b, G. 665/2)

2.5.2.48. Tabîb/Etibbâ

Tabîp, beyitlerde genellikle sevgili için zikredilir. Sevgili, can tabibidir (G.63/3). Âşık; gönül ve can derdi için tabipten dermân (G.293/2), şifa bekler¹⁸⁰. Sabâ rüzgârından hastalığının şifasını tabibe sormasını ister. Sevgiliden haber getiren sabâ rüzgârı, âşığın canı için şifa getirmiş olur. Sevgili, âşığın canına şifa istediği bir tabiptir:

Ey sabâ ol tabîb-i cân u dile
Hasteyem sor şifâ cevâb ile gel (H 156^a, G. 353/4)

Bazı beyitlerde aşk derdi hastalarının tabibe ihtiyaç duymadıkları belirtilir (G.61/5). Âşık, devasız derdi olduğundan tabipten derman istemez (G.408/5). Aşk derdinin çaresi bulunmadığı için âşık, tabibin vereceği dermânın hastalığını iyileştirmeyip aksine artıracakđını düşünür. Sevgili, âşığın aşk derdine iyileştiremeyen tabip olarak tasavvur edilir:

Dil-i der-mândeme âlemde bulunmadı devâ
Derd olur derdüme derd üstüne dermân-ı tabîb (H 97^a, G. 34/2)

¹⁸⁰Bkz. G.365/2; G.418/4; G.434/3; G.484/5.

Tabip; bazı beyitlerde “fitil, merhem, yara, ilaç” gibi kelimelerle zikredilir. Nabız kontrolü yapmaları (G.185/3; G.288/3), ilaç vermeleri (G.387/5) gibi hususlarla konu edilir. Hastalık teşhisi yapması ile ele alındığı bir beyitte sevgili; gönül ve can tabibi olarak hayal edilir. Âşığın zayıf halini gördüğünde nazar değmesi teşhisini koyar:

Gör-di o tabîb-i dil ü cân za‘fumu Ulvî
Didi ki bunun sağ olacagında nazar var (H 124^a, G. 160/5)

Bir beyitte Hz. Muhammed için “tabîb-i lutf” terkibi kullanılır. Derdi olanları lütfuyla dertlerinden kurtarması ifade edilir:

Tabîb-i lutfi olsa kime mâyil
Olurdi derd-i bî-dermânı zâyil (H 2^a, M. 5/14)

2.5.2.49. Tellâk (Dellâk)

Dellâk, hamama gelen müşterileri keseleyip sabunlamak, temizlemek gibi görevleri bulunan kişilerdir (Özkan, 2007: 124).

Bir beyitte dellâk, kesesi ile zikredilir. Dellâk kesesinin vücudu kirlerden temizlemesi hususu memduh için konu edilir. Şair, memduhun yaşamından arabozucu ve kötüleyenlerin temizlenmesini ister:

Vücûd-ı müfsid ü zemmâmı nakd-i ömrinden
Hudâ tehî ide mânend-i kîse-i dellâk (H 50^b, K. 21/26)

2.5.2.50. Terzi (Derzi, Hayyât)

Beyitlerde hayyât/terzi; kumaş kesmesi, endâze kullanması gibi hususlarla konu edilir. Endâze ile elbise kesmesiyle ele alınır (G.559/2). Bela, âşığın sırtına altın kumaş kesen bir terziye teşbih edilir (G.15/4). Sevgili, terzi; âşıkları ise onun kestiği parçalar olarak telakki edilir:

Ol derzî güzel geçse ger âvârelerinden
Âvâreleri geçmez anun pârelerinden (H 174^a, G. 435/1)

2.5.2.51. Tüccâr (Hâce)

Tüccar, Çin’e misk için gitmesiyle bir beyitte ele alınır (G.328/2). Beyitlerde tüccar, daha çok hâce kelimesi ile ifade edilir. Pazarda kumaş (G.101/2) ve çeşitli nebatlar

satması (G.64/1), ölçüde kullandığı endâze (G.566/1) dolayısıyla konu edilir. Şair, tüccarı mal sahibi olarak anar (G.121/3). Mal ile kâr etmesi hususuna işaret edilen bir beyitte asıl kârın makam terkiyle olduğu ifade edilir:

Yokdur menâl u mâl ile ey hâce kârimuz
Dünyâda terk-i câh iledür iftihârımız (H 76^a, Msm. 23/4)

2.5.2.52. Zaîm

Osmanlı askerî teşkilatında genel olarak askerî hizmette bulunanlara verilen dirlikleri tasarruf eden kimselere zaîm denilir (Afyoncu, 2013: 44/162). Zaîm, zeamet alan memduhun layığıyla aldığı görevi olarak zikredilir:

Bi-hamdi'llah za'îm oldun sa'âdetle liyâkatle
Hasûdun zu'mı gibi fâsid itdi fikrin ahbârün (H 242^a, Trh. 18/11)

2.5.2.53. Zernişânî

Zernişânî; yeşim, nefes ve maden eserler üzerine altın kakmacılığı yapanlar için kullanılır. Bir beyitte konu edilen bu meslek, güneş için zikredilir. Güneşin felek üzerindeki görüntüsü, zernişânîlerin yazılarının üzerine altın tozu serpmeleriyle ilişkilendirilir:

Lâciverd ile felek tahrîr idüp evsâfını
Zer-nişânîler gibi üstine saçar zer güneş (H 56^a, K. 26/20)

2.5.3. Muhtelif İçtimâî Haller, Münâsebetler ve Bunlara Göre Bazı Tipler

2.5.3.1. Çocuk (Tıfl)

Beyitlerde çocuk; genellikle “nev-reste, nev-heves” ifadelerle birlikte genç sevgili kastedilerek kullanılır. Bunun yanında âşığın gönlü, gözyaşı, hilâl, yıldızlar, gül gibi unsurlar da çocukla ilgili yapılan benzetmelerdir. Çocuklar; hemen kanmaları, günahsız ve korunmaya muhtâç olmaları, korkmaları, tâzelikleri, diş çıkarmaları, eğitim görmeleri, yetimlik halleri, oyunu ve eğlenceyi sevmeleri gibi hususlarla ele alınır.

“Tıfl” kelimesinin âşığın gönlü için benzetme yapıldığı bir beyitte sevgilinin güzelliği ile baştan çıktığı ifade edilir (G.163/2). Korunmaya muhtâç olmalarına işaret edilir (G.16/3). Goncanın ağzında görülen jâle, çocuğun yeni çıkan dişlerine teşbih edilir:

Dehân-ı gonçe-i hamrâda yir yir görinen jâle

Yenile bitdi benzer gûyâyâ dendân-ı etfâle (H 205^b, G. 583/1)

Beyitlerde zikredilen “tıfl-ı ebced” tabiri, alfabeyi yeni öğrenmiş çocuklar için zikredilir (K.20/22; G.559/4). Ağız, küçüklüğü ile tıfl olarak telakki edilir ve ahlak, terbiye konulu bir kitap olan Bostân’ı (Bkz. Eserler) okuduğu belirtilir (M.11/105). Ezber eğitimine işaret edilen bir beyitte genç sevgili, çocukken gördüğü eğitimle âşığa çektiirdiği eziyeti ezberlemiş olarak tasavvur edilir. Ayrıca dudağının gonca olarak ifade edilmesi, çocuğun henüz konuşmayı bilmemesine işarettir:

Kimün ta‘lîmine düşdün aceb ey gonçe-leb mazhar

Cefâ fennini kıldun nâ-resîde tıfl iken ezber (H 80^b, Msm. 29/4)

Eğlenceye düşkün olan çocuklar; salıncakta sallanmayı (K.20/30), dönme dolap izlemeyi severler. Yıldızların çocuk olarak tasavvuru yapıldığında felekte beliren gökkuşağı, kavisli şekliyle dolaba teşbih edilir. Beyitte çocukları eğlendiren bir dönme dolap tasviri yapılır:

Yapdı kavs-i kuzah anda yine bir yüce tolâb

Eylesün dîvânı tıfl-ı kevâkib seyrân (H 49^b, K. 20/31)

Çocuklar, delilerin etrafında toplanırlar. Âşık, başına üşüşenleri delinin başına üşüşen küçük çocuklara benzetir (G.130/2). Çocukların sevdiği şeylerden bir de suya girmektir. Çocuk, sevgilinin beni ile ilişkilendirilir (G.168/2). Yüzdeki benler, siyah rengi ve küçüklüğü dolayısıyla Habeş tıfılı olarak hayal edilir. Güzelliğin suya benzetilmesi durumunda dudak kenarındaki benler de suya girmiş Habeş çocuklarına teşbih edilir:

Bahr-ı hüsnünde gören dir o leb-i pür-hâli

Suya girmiş âb-ı deryâda bir Habeş etfâli (H 244^a, Matla 52/1)

Çocukların günâhsız ve mâsum oluşlarının teşbih edildiği beyitte sevgili; dost ve düşman ayrımı yapamayan “tıfl-ı bî-günâh” olarak ifade edilir (Msm.25/2). Çocukların korktuklarında ağızlarında uçuk çıkması ele alınan diğer bir husustur (G.306/1). Bir beyitte ise Hz. Yusuf’un kaybolduktan sonra kuyuda bulunma hadisesi ile telmihen zikredilir (G.637/2)

Ulvî, bir beyitte Sultan Selim’e ettiği duada çocuklarının çocukluktan gençliğe, gençlikten yaşlılığa ulaşmalarını ister (K.5/21).

2.5.3.2. Ana (Mâder)

Anne mefhumu bir beyitte çocuk doğurma yönüyle ele alınır (M.5/13). Gül, tıfil; gül bahçesi ise anne olarak tasavvur edilir (K.18/5). Bir beyitte anne, dünya için benzetme yapılır. Karın yağması ile başında beyaz saçlar bulunan dertli bir anneye teşbih edilir

Mâder-i dehr musîbet-zededür başında

Görinen berf dürür sanma yolar mû-yı sefid (H 108^a, G. 82/2)

2.5.3.3. Baba (Peder)

Ulvî'nin erkek kardeşinin vefatını konu alan bir mersiye'nin üçüncü bendi "peder" rediflidir. Vefat eden memduh, pederin cânı ve goncası olarak ifade edilir. Yas tutan pederinin figanı ve annesinin âhı göklere çıkacak kuvvette olarak belirtilir (Bkz.Msm.6/3).

Pederin zikredildiği hususlardan biri de nasihat etmesiyledir (K.15/31; G.546/1).

2.5.3.4. Gelin (Arûs)

Divan'da "âlem, meh, çimen, güzellik, lâle, cân" gibi kelimeler, geline benzetilir. İlkbahar gelince dünya, taze geline döner (K.10/1). Feleğin eğlence meclisi olarak tasavvurunda ay, gelin; yıldız ise damada teşbih edilir (K.10/33). Ay, aynaya bakıp yanağını süsleyen yeni gelin olarak tasavvur edilir (G.434/5). Âlem; aldaticılığına işaret edilen bir beyitte süslenen bir gelin olarak düşünülür:

Ziynetine nev-arûs-ı âlemün aldanmadun

Cünbişünden Ulviyâ merd-âne gördüm ben seni (H 225^a, G. 672 /5)

Çimenin geline teşbih edildiği bir beyitte gelinin süslenmesinde yanında olan aynadâr ve kullanılan eşyalardan tarak zikredilir (K.18/7). Gelinlerin kırmızı duvağına işareten vâlâ kumaşı konu edilir (G.101/2). Düğünlerde gelinin ağlamasının ele alındığı bir beyitte can, geline teşbih edilir. Âşığın gözyaşları ile düğünde saçılan mücevher arasında ilgi kurulur:

Dökil ey hem-dem-i eşküm ki bir gevherden ayrıldum

Dil-i zâra arûs-ı cân gibi hem-demden ayrıldum (H 159^b, G. 370/1)

2.5.3.5. Pîre-zen

Divan'da pîrezen; dehr, felek, dünya için kullanılan bir kavramdır. Dünya; beyaz saçları ve kaşları ile pîre-zen olarak teşbih edilir (G.82/1). Dünya, aldaticılığıyla insana zarar veren bir kocakarıdır. Şair, mert olanın dehr kocakarısına bağlanmayacağını; onu boşayacağı belirtir:

Virse aceb mi pîrezen-i dehre dil talâk
Devr-i felekde ol dahı zu'mınca er geçer (H 112^b, G. 107/6)

2.5.3.6. Pîr

Beyitlerde sıklıkla karşılaşılan “pîr” kelimesi, yaşlıların belinin bükülmesi (G.246/5), gözerinde ak olması (G.243/3), görmesine yardımcı olması için gözlük takması (G.138/3) yönleriyle konu edilir. Sevgili, nev-cevândır; âşık da onun aşkıyla pîr olmuştur (G.403/1). Ayrılık, hareketlerini durgunlaşmış; onu pîr etmiştir (G.655/4). Bir beyitte pîrin gözlerine ak düşüp saçlarının dökülmesi zikredilir. Âşık; yaşlansa da içindeki dünya heveslerinden kurtulamadığını belirtir:

Giryeden ağardı çeşmüm zülfün özler cân dahı
Pîr-i aşkam dilden ammâ gitmedi tûl-ı emel (H 168^a, G. 359/4)

2.5.3.7. Bîve, Evbâş

Bîve, eşi vefat etmiş dul kadın veya zevcesi vefat etmiş koca için kullanılan bir tabirdir. Evbâş ise söz anlamaz, yosma, levent gibi anlamları bulunan bir kelimedir (Mütercim Asım Efendi, 2009: 94-231).

Bir beyitte birlikte ele alınır. Şair, zâhidin dünya peşinden koşmasını çapkın birinin dul kocakarının peşinden gitmesi ile ilişkilendirir. Evbâş, ikiyüzlü olarak nitelendirilen zâhid için benzetme yapılır:

Zâhid-i ehl-i riyâ dünyenün ardınca yiler
Sanasun pîre-zen-i bîveye evbâşı gider (H 229^b, G. 169/4)

2.5.3.8. Civân

Civan; tazeliği (G.210/5; G.248/2; G.265/1), güzelliği (G.460/1), yeni açılmaya başlaması (G.539/1), âşık olması (G.151/2) gibi hususlarla konu edilir. Civanın âh

almaması, merhamet etmesi gerektiğine değinilir (G.479/1). Kış mevsiminin pîr olduğu bir beyitte bahar, tazeliğiyle civan olarak teşbih edilir:

Eyyâm-ı civânî dem-i pîrîde bulunmaz

Hengâm-ı şitâ irse gülistân ele girmez (H 129^a, G. 221/4)

2.5.3.9. Yetîm

Divan'da yetim; giydirilmesi (G.83/4), sahipsiz oluşu (G.303/4) merhamet edilmesi (G.206/3) gibi hususlarla genellikle âşığın gözyaşları için konu edilir. Şair, bir dostundan yetimâne tavırlı olarak bahseder (G.408/6). Âşık, sevgiliden yetim gözyaşları için merhamet ister (G.206/3). Şair, uzun zamandır hakir görüldüğünü ve kendisine yardım edecek kimsesi olmadığını belirtir:

Yetîm-i eşk-i çeşmüm gibi hâk-i zillete düşdi

Niçe yıllar durur kim pâ-y-mâlüm dest-gîrüm yok (H 146^b, G. 303/4)

2.5.3.10. Garîb, Bî-kes

Garîb ve bî-kes, şiirde âşığın kendisi ve gönlü için benzetilen olarak kullanılır. Âşık, sevgilinin kapısında bekleyen garip olarak ifade edilir (G.166/5). Garip ve kimsesiz olanlara şefkat edilirken âşiğe eziyet edildiğine değinilir (K.21/36). Âşık, gurbette eziyet içinde (Msm.25/5), mihnet köşesinde (G.22/4) bulunan bir garip olarak zikredilir. Gurbette vatanından ayrı, mahzun bir şekilde dolaşan bir gariptir:

Ulvî gibi gurbetde gezersem n'ola mahzûn

Bir merd-i garîbem ki cüdâyum vatanumdan (H 172^b, G. 427/5)

Kimsesiz (G.27/11) ve çaresiz olarak nitelendirilen garibin (G.490/3); âh ve feryat ettiği (Msm.24/1; G.34/5), gamdan (Msm.27/4) ve gönlünden (G.150/1; Msm.14/2) başka dostunun olmadığı belirtilir. Kendisini gurbet ve gam çeken bir garip olarak düşünen şair, kalbinde mutluluğa yer olmasının zor olduğunu ifade edilir:

Ne hâletdür bu kim bir kişi hem gurbet çeker hem gam

Ne denlü ola mesrûr ol garîbün kalb-i mesrûrî (H 52^a, K. 23/8)

2.5.3.11. Ayyâr (Dolandırıcı)

Hilekâr, hırsız, casus, suikastçi anlamları içeren ayyâr; sonraları hırsız, yankesici, dolandırıcı mânâlarında kullanılmıştır (Onay, 1992: 60-61). Beyitlerde sevgili ve güzellik unsurları için konu edilir. Sevgili; gözleri, gamzesi, işvesi ile ayyâra teşbih edilir (G.54/5). Âşığı perişan ve ayıplanır hale düşüren (G.293/3), âşığın her şeyi çalan bir dolandırıcı olarak düşünülür (G.531/3). Ayyârın silahlarından biri de hançerdir. Sevgili, âşığın derdini öğrenmek için yüreğini hançer gamzesiyle yaran bir ayyâr olarak ifade edilir (G.369/1). Hile anlamı bulunan “nakş”, “reng” kelimeleriyle zikredildiği bir beyitte ayyârın işinin insanı aldatmak olduğu dile getirilir:

Göz diker çeşm-i habâb ile ruhun nakşına mey

Rengmiş âdeme ol duhter-i ayyârın işi (H 224^a, G. 666/4)

Kan kelimesinin tevriyeli kullanıldığı bir beyitte ayyâr, kanlı oluşu ve gizlenişi ile ele alınır. Lâle renkli bir elbise giymiş sanılan sevgilinin aslında âşığın kanına girerek boyunca kana bulandığı belirtilir. Sevgili; aldatıcı, hilekâr davranışı sebebiyle ayyâr olarak tasavvur edilir:

Boyunca kana girmiş lâle-gûn atlasla ol gonçe

Bulursın kanda olsa Ulviyâ bir şûh u ayyârı (H 225^a, G. 671/7)

2.5.3.12. Celâlî

Celâlî, XV. ve XVII. yüzyıllarda Osmanlı idaresine karşı Anadolu’da oluşan isyanların genel adıdır (İlgürel, 1993: 7/252). Beyitlerde zikredilen Celâlî, hat için benzetme yapılıır. Hattın yüzde çıkması, Celâlî gibi başkaldırmakla ilişkilendirilir (G.420/3). Sevgilinin hattı, âlemi viran eden Celâlî’ye teşbih edilir. Hattın çıkmasının yüzdeki güzelliği gölgelediği düşünüldüğünden başkaldırmak olarak nitelendirilir:

Hatt-ı müşgîni Celâlî gibi baş kaldırdı

Âlemi eyledi vîrân tutulup kâbilimiz (H 130^a, G. 225/4)

2.5.3.13. Dilenci (Cerrâr, Sâ’il)

Dilenci; çıplak ayakla âlemi dolaşması (Msm.9/2), beline ip bağlaması (G.277/3) ile zikredildiği beyitlerde derviş anlamına işaret edilir. Bir beyitte şair, kendisini sevgilinin dilencisi olarak nitelendirir ve ondan cömertlik bekler:

Cân-ı Ulvîden dirîg itme habîbüm tîrûni

Sâ'ilündür eylesen tan mı 'atâ bir dâne şem' (H 138^a, G. 2687)

2.5.3.14. Dilsiz (Bî-zebân, Lâl, Ebkem)

Dilsiz kelimesi, gonca ile benzerlik içinde konu edilir. Dudak, suskun oluşuyla goncaya teşbih edilir (G.537/3; K.25/18; Msm.6/2-5). Ölen memduhun ağzı, dilsiz olarak tasavvur edilir (Msm.1/3). Gönülün inlemesi (G.206/2), hazan mevsimi (K.12/41) bülbülleri dilsiz eder. Aşk bahçesindeki bülbüllerin suskun halde oluşu, ötmemeleri tuhaf bir durum olarak ifade edilir:

Aşk gülzârı aceb gülşen imiş kim anda

Bülbüli lâl bulup gonçe-i gûyâ gördüm (H 165^a, G. 398/3)

Bir beyitte şair, yalan söylerse Allah'ın huzuruna dilsiz çıkacağını ifade eder (K.21/18). Dilin konuşamamasının sebebinin hayretten olduğuna değinilir (Msm.30/3). Şair, güzel kelimeleriyle dilsiz ettiğini belirtir (G.645/5). Şairin gazelindeki vasfın karşısında kalemlerin dilsiz kalacağı zikredilir. Kalemlerin dilsiz olması; yazamaması anlamındadır:

Vasf-ı tîg u kalemünle göricek bu gazeli

Tîg dem-beste kalup oldı kalemler ebkem (H 40^b, K. 14/26)

2.5.3.15. Harâmî

Haramî; yol kesen, haydut anlamlarındadır. Yol kesmeleri, kervan durdurup yağmalamaları, soymaları, cana kastetmeleri, acımasız oluşları, bellerde yol tutmaları, şarap içmeleri beyitlerde ele alınan hususlardır.

Memduhun kılıcı, haramî kılıcı olarak ifade edilir. Haramiler gibi bellerde yol kesip cana kastettiği düşünülür (K.16/8). "Bel" kelimesi hem memduhun beli hem de çukur yer anlamında kullanılır. Ok ve yaylarıyla belde bekleyen bir iki haramî, öte beriye koşup yollarda ortaya çıkmalarıyla konu edilirler:

Tîr-i sahrâda tek ü pûda kemân belde durur

Oldı bir iki harâmî yine yollarda ayân (H 38^b, K. 13/21)

Haramî, genellikle sevgilinin gözü ve gamzesi için benzetilen yapılıdır. Sevgilinin gözünün haramî gibi âşığa kastettiği ifade edilir (G.122/4). Âşığa şefkat etmeyen haramî

gözü, Müslüman kesici kâfire benzer (G.676/4). Haramilerin kervanlara saldırarak yağma yapmaları ele alınır (G.168/3). Kervanların yolunu kesip yolcuları soyan, onlara zarar veren haramiler gibi sevgilinin gamzesi ve gözleri de âşığın aklını, sabrını dağıtır:

Gamzenle gözlerün tağıdır akl u sabrumı
Birkaç harâmîdür sanasun kâr-bân basar (H 231^a, G. 176/2)

2.5.3.16. Hırsız (Uğrı, Şeb-rev)

Hırsız anlamında kullanılan uğrı ve şeb-rev, birer beyitte zikredilir. Uğru kelimesinin subaşı ile ele alındığı beyitte sevgilinin gözleri, subaşının ardından giden hırsız olarak düşünülür:

Hicr-i çeşmünle akup gözlerümün yaşı gider
Uğrı ardınca şehâ nite ki subaşı gider (H 229^b, G. 169/1)

Gece giden anlamı bulunması dolayısıyla şeb-rev, hırsız anlamıyla konu edilir. Gece ortaya çıkan ay, hırsızların gece dolaşması münasebetiyle hırsıza benzetilir. Ay'ın felekteki görüntüsü, çatıya iple tırmanan hırsız hatırlatır:

Meh-i şeb-rev bu gice târem-i eflâke çıkdukda
Değildür keh-keşân ey mihr-i âlem bir rîsmân kalmış (H 134^b, G. 250/6)

2.5.3.17. Hûnî, Hûnhâr

Hûnî ve hunhâr; sevgili, gamzesi ve gözleri için benzetme yapılır. Sevgili; yüzü (G.679/5), gamzesi (G.10/1; G.154/4; G.683/3) ile zulüm edip kan döken bir hûnî olarak ifade edilir (G.421/6). Gözü kanlı sevgili; merhametsizliği (G.374/3), eline bıçağını alması (Matla5/1), öldürmeye kalkışması (G.133/3) gibi hususlarla ele alınır. Âşığın boynuna cellâd gibi ipini atan bir kanlı olarak teşbih edilir (G.180/4). Kanlı sevgilinin her zaman elinde bulunan kanlı hançeri ile savaşı âşikâr ettiğine işaret edilir:

Ayân eyler sana âyîn-i bezm ü rezmi ey hûnî
Sol elde sâgar u sağ elde her dem hûn-feşân hançer (H 235^b, G. 198/4)

2.5.3.18. Koltuk Veziri

Bu ifade dalkavuk, akıl kâhyası, yordakçı gibi bir anlam ifade etmektedir (Onay, 1992: 260). Bir beyitte tesadüf edilen bu ifade, yastıkla ilgili zikredilir. Şair, mecliste

sevgilinin yordakçısı olarak yuvarlak yastığı görmektedir. Yastık, desteklemese sevgilinin inleyenlerin dizine dayanacağı belirtilir:

Meclisde tayanurdı zânû-yı ehl-i zâra

Olmasa girde-bâliş koltuk vezîri yâra (H 201^b, G. 565/1)

2.5.3.19. Merdüm-küş (Kâtil), Kattâl

Sevgilinin gamzesi, âşığı öldüren bir kattâl olarak düşünülür (G.314/2). Âşık; ayrılık ve kahr veren feleği, katil olarak telakki eder. Felek, âşığı sevgiliden ayrı düşürmesi ve rakip kahrı vermesi dolayısıyla âşığın suçsuz yere canını alan bir katile benzetilir:

Firâk-ı yâr ile yitmez mi a'dâ kahrı Ulvîye

Aceb ey çarh-ı merdüm-küş o bî-çâre sana nitdi (H 227^a, G.680/4)

2.5.3.20. Reh-zen

Reh-zen, bir beyitte mal çalması ile zikredilir. Haydutlar, genellikle ıssız ve tehlikeli yerlerde ortaya çıkarlar. Âşığın yaşadığı ayrılık da bu yönleriyle rehzene benzetilir. Yol kesen tehlikeli bir haydut gibi ayrılık da âşığa zararlar verecek özelliindedir. Âşık, ayrılığın zararlarından kendisini korumak için sevgilinin mahallesinin taşına sığındığını belirtir:

Reh-zen-i firkat metâ'-ı sabrum alurdı şehâ

Seng-i râh-ı kûyun olmasaydı yoldaşum benüm (H 167^b, G. 405/3)

2.5.3.21. Sâkî

Mecliste şarap ikrâm etme görevi bulunan sâkî, Divan'da adı sıkça zikredilen bir unsurdur. Beyitlerde “*sâkî-i bezm-i hidâyet, sâkî-i mihnet, sâkî-i dehr, sâkî-i zamân, sâkî-i hayret, sâkî-i bezm-i mahabbet, sâkî-i hilâl-ebrû, sâkî-i gül-çihre, dest-i sâkî, sâ'id-i sâkî, sâkî-i bezm-i cemâl, sâkî-i vahdet, sâkî-i meh-rû, la'l-i sâkî, hatt-ı la'l-i sâkî*” şeklindeki terkiplerle konu edilen sâkî; daha çok sevgili için ele alınır.

Âşığa aşk şarabını sunmasıyla konu edilen sâkî (M.2//30; M.6/36), bazı beyitlerde dudağının şarabını sunan sevgili olarak hayal edilir (G.46/5; G.333/4; G.617/5). Beyitlerde âşıkla arkadaşlık (G.429/1) ve sohbet etmesi (G.402/1), şarap ikram etmesi (G.30/4; G.72/4), kadehi durmadan doldurması (G.201/2) gibi özellikleriyle zikredilir.

Mutribile bulunduğu mecliste kadehi yürütmesiyle konu edilen sâkînin (K.24/21), kadehle âşıklara neşe vermesine işaret edilir (M.5/33). Şair; sâkîden kendilerini canlandıracak, neşelendirecek kadehi getirmesini ister (G.455/2):

Sâkiyâ bâdeyi nûş eyleyelüm kanı kadeh

Getüre gül gibi tâ benzümüne kanı kadeh (H 104^b, G. 69/1)

Sâkî, eğlence meclisiyle anılır (K.8/36). Sâkîyle kafadar olanın aşk meclisinde hürmetinin artacağı ifade edilir (G.92/3). Bir beyitte sâkî; meclise elinde mum destesiyle gelmesi ile zikredilir (G.268/3). Kolundaki kadeh, dalda açılmış güle teşbih edilir (G.659/4):

Sâ'id-i sâkiyi seyr it sâgar-ı sahbâya bak

Şâh-ı mevzûn üzre açılmış gül-i ra'nâya bak (H 142^a, G. 287/1)

Sâkîyle ilgili zikredilen davranışlardan biri de kadehini ve ayağını öpmekle ilgilidir (K.10/5). Bir beyitte ise sâkînin ağzını ve boynunu öpmekle kadeh devrinin safası ve sürâhi sesinden uzaklaşacağı belirtilir:

Dehân u gerdenün bûs eyleyen sâkî olur fâriğ

Safâ-yı devr-i sâgardan surâhi kulkulından hem (H 164^a, G. 389/4)

“Sâkî-i Kevser” terkibi ile Hz. Ali kastedilir (G.70/4). Bir beyitte melek, memduhun meclisindeki sâkî olarak ifade edilir (K.8/35). Eğlence meclisinin tasvirinde şarapla zikredilen lâle, sâkî olur (K.23/5). Kadehin zevrâk olduğu bir beyitte sâkî, mellâhla benzerlik içinde zikredilir.

2.5.3.22. Sarhoş (Mest, Mest-i lâ-ya'kıl, Ser-mest, Mey-hâre)

Divan'da sarhoş; âşık, gönül, sevgili ve gözü, nergis, deve gibi unsurlar için teşbih yapılır. Şairin gönlü, muhabbet kadehini içip yuvarlanan şaşkın bir sarhoş olarak ifade edilir (Msm.16/1). Sarhoş olan âşığın bülbüle döndüğünü belirtilir (G.396/3). Gönül, neşelenir (G.219/5). Sarhoş, akıl ve idraki yerinde olmadığından ne yaptığını bilemez. Sevgiliyle gizlice içen âşık, sevgiliyi sarhoş ederek ondan kavuşma sözü aldığını söyler (G.416/7). Bir beyitte ise aşk şarabının sarhoşu olan âşık, bu yüzden aklının yerinde olmadığını belirtir:

Aklum aldı bâde-i aşkun katı mestâneyin
N'ola eşküm çekse zencîre beni dîvâneyin (H 176^b, G. 448/1)

Âşığın sarhoşluğunun sevgilinin dudağının kadehinden kaynaklandığı belirtilir (G.11/1). Âşık, ezel bezminde gece gündüz harap olan sarhoşlardan olduğunu belirtir (G.235/5). Bezm-i elest olmadan aşk şarabı ile sarhoş ve şaşkın olduğunu ifade eden âşık; kendisini ayyâş olarak nitelendirir:

Ben şu mey-hâram ki ey sâkî şarâb-ı aşk ile
Mest ü bî-hûş olmuş idüm olmadın bezm-i elest (H 101^b, G.53/5)

Sarhoşlukla ilgili benzetme unsurlarından biri de gözle ile ilgilidir. Şair, uyanmayan bahtının gözü için uyku sarhoşu nitelendirmesini yapar (G.299/3). Sevgili, âşığı görmemesiyle sarhoş olarak ifade edilir (Matla 43/1). Gözler, naz uykusunda olduğundan sarhoşa teşbih edilir (M.4/5; G.327/3). Sevgilinin kanlı gözleri için naz şarabının sarhoşu nitelenmesi yapılır. Sarhoş olanların gözlerinin kanlanması, hiçbir şeyi fark edememesi gibi hususlara işaret edilir:

Bâde-i nâz ile mest olmuşsın ey hûn-hâr çeşm
Anun içün aynına almaz cihânı gözlerün (H 150^b, G. 327/3)

Bazı beyitlerde mahmurluk yönüyle nergis; göz ile benzerlik içinde anılır (K.25/19; K.25/25). Sevgilinin gözü, âşığın canını hasta eden bir sarhoş olarak zikredilir (G.134/1). Bir beyitte deve, salınarak yürüyüşü dolayısıyla sarhoş olarak telakki edilir (K.27/10).

Sarhoşla ilgili olarak ayrıca “kadehi çekince şevkle coşması (G.386/1), gözlerinin kızarması (G.547/4), kavgacı olması (M.11/135), ağlaması (K.22/6; G.541/3), yakasını açması (G.530/3) rüsva bir durumda olması (G.345/3), sallanarak yürümesi (G.523/1), ayakta duramaması (M.11/74; G.596/4), elinde dâima kadeh olması (K.25/22) kadehle uyuyakalması, sızması (G.183/2), kendisinden geçmesi (G.457/4), nârâ atması gibi hususlar da zikredilir.

Sâki tarafından taşınan kadehlerin döndüğü bir eğlence meclisinde etrafı sarhoş gürültülerinin kapladığı ifade edilir. Sarhoşların bağırtıları öyle yüksektir ki gök gürültüsü sesini andırır:

Sohbete yağmur gibi yağdırdı sâkî tolular

Ra‘dveş âlem pür oldı na‘ra-i mestân ile (H 207^a, G. 590/3)

Şarabın yasak olması dolayısıyla şahnenin sarhoşları cezalandırması (G.225/3), pâsbânın sarhoşun yakasını tutması (G.300/5) gibi konular da ele alınır. Bir beyitte sevgili için zikredilen “mest-i nâz” ifadesiyle nazlı yürümesi ve şarap sarhoşu olması kastedilir. Ayrıca kadeh anlamı da bulunan “ayak” kelimesi ile şarap içmeye işaret edilir. Şair; naz sarhoşu sevgilinin, sarhoşluğunun anlaşılmasını istemediğinden dosdoğru yürümeye çalıştığını belirtir:

Tuymasun mest-i mey-i nâz olduğum herkes diyü

Ayagın basdukça ol serv-i revân togru basar (H 119^b, G. 139/3)

2.5.3.23. Tarrâr (Yankesici)

Yankesici; âşğın gönlünü, aklını çalmasıyla teşbih unsuru yapılır. Genellikle sevgilinin zülfü için tarrâr benzetmesi yapılır (G.277/4). Sevgilinin kâkülü, âşğın aklını yağma eden (G.188/2), her şeyini alan bir yankesiciye benzer (G.10/5). Sevgilinin kâküllerinin âşğın boynuna dolanması, tarrârın hırssızlık yaparken siyah ip kullanmasıyla ilişkilendirilir. Ayrıca âşğın boynunun sevgili için kesilmeye hazır olduğu ifade edilir:

Hatt sanurdum ben anı ol turre-i tarrâr imiş

Gerdeninde yaraşur Ulvînün ol müşğîn-resen (H 187^a, G. 495/5)

2.5.3.24. Şâhid-i Bâzâr

Orta malı olmuş güzel kadın için kullanılan “şâhid-i bâzâr”, gül-yanak benzerliği için ele alınır. Gül, kendisini sevgilinin yanağı olarak satan bir şâhid-i bâzâra teşbih edilir:

Ruh-ı dilber gibi satmış gül-i ra‘nâ kendin

Ulviyâ âl imiş ol şâhid-i bâzârın işi (H 223^b, G. 666/7)

2.5.3.25. Şâhid-bâz

Şâhid-bâz kelimesi, “rind-i şâhid-bâz” terkibi ve “ağzıyla zer göstermek” şeklindeki bir ifadeyle mum için zikredilir. Mumun alevinin altın olarak tasavvur edildiği beyitte şâhidbâz bir rindin gördüğü her güzele ağzında tuttuğu altını gösterdiği belirtir. Şair, güzellere ilgi gösterdiğine işaret eden bu davranışın ayıplanmaması gerektiğini düşünür:

Gördüğü meh-rûya zer gösterse ağzıyla ne var

Rind-i şâhid-bâz olupdur ey kamer-ruhsâr şem‘ (H 138^b, G. 270/3)

2.5.3.26. Tercümân

Tercüman, sevgili için konu edilir. Sevgilinin hançeri, kâfir dilini bilen bir tercümana teşbih edilir. Sevgilinin rakiple iletişimi, tercümanlık olarak düşünülür:

Her dem bu hançerün dil-i düşmenle dilleşür

Bir tercümâna döndi ki kâfir dilin bilür (H 116^a, G. 124/2)

2.5.4. Eğlence Hayatı

2.5.4.1. Bezm, Meclis, Encümen, Cemiyet, İşret-geh

Bezm, beyitlerde en fazla zikredilen kelimelerdendir. “*Bezm-i çarh, bezm-i müdâm, bezm-i mey, bezm-i çemen, bezm-i gülistân, bezm-i gülşen, bezm-i nev-bahâr, bezm-i seher, bezm-i cihân, bezm-i te’ehhül, bezm-i yâr, meclis-i dilber, bezm-i aşk, bezm-i hüsn, bezm-i ağyâr, bezm-i hâs, bezm-i mihnet, bezm-i yâr, bezm-i nazm, bezm-i vücûd, meclis-i irfân, bezm-i cân, şem‘-i bezm, şem‘-i bezm-i rûhânî, bezm-i izzet, bezm-i belâ, bezm-i mahabbet, hâne-i bezm-i dil, âyîn-i bezm, mahrem-i bezm-i visâl*” gibi çeşitli terkipler içinde konu edilir. Beyitlerde ayş, işret, safâ gibi kavramlarla genellikle eğlence meclisi için ele alınır.

Divan’da bezm, daha çok bahar mevsimiyle anılır. Bahar mevsimi, bezmin kurulması için en güzel bir vakittir. Bezm için sofraya kurulur, yemekler yenir, içkiler içilir, musikî dinlenir, şarkılar söylenir, şiirler okunur, sohbet ve raks edilir. Bu meclisin vazgeçilmez unsurları sâkî, şarap, kadeh, mutrib, mum, micmer, çeşitli güzel kokular, def ve tanbur gibi musikî aletleridir.

Bezmin yapıldığı yerler; gül bahçeleri (Msm.31/2), çemen (G.35/2) ırmak kenarı (Msm.31/5) gibi mekânlardır. Bahar mevsiminde meclisin hareketlendiği (K.18/9), kuş sesleri ile dolduğu (G.256/4) ifade edilir. Sâkîlerin hizmet ettiği, her gece mumların yandığı bir meclis tasviri yapılır:

Sîm-gerden mâh-ruh sâkîler itsün hidmetün

Yaraşur bezmünde yansa her gice şâhâne şem‘ (H 138^a, G. 268/4)

Kadehin etrafında oturulduğu (K.11/11), kadehlerin dönerek dolaştığı (K.11/13; G.69/3), şiirlerin okunduğu (K.24/21) bir meclis anlatılır. Meclis; ney, def gibi musiki aletlerinin sesiyle dolar (G.579/3). Bazen bu mecliste Zühre çalgıcı olarak zikredilir (M.11/36, M.11/116). Gürültülerin etrafı kapladığı bir gül bahçesi tasavvur edilir:

Şarâb-âşâm olup bezm-i gülistânda yine sâkî

Pür itsün na'ra-i bülbül gibi âfâkı gulguller (H 111^a, G. 99/4)

Bazı beyitlerde bezm, hükümdarın meclisi için zikredilir. Hükümdarın övgüsü yapılırken meclisindeki eğlencenin büyüklüğüne değinilir (K.8/34.). Seher vakti kurulan mecliste sofrâ, sâkî, kadeh (K.8/35), mutrib, sâkî, mum, sofrâ gibi unsurlar bulunması teşbihle zikredilir (K.8/36). Beyitlerde tasviri yapılan şarap meclisinin bir sonunun olduğuna işaret edilir:

Eksile bezm-i meyün sonı gibi ömr-i adû

Arta lutfun nitekim suna tolular sâgar (H 36^b, K. 11/26)

Düzenlenen sünnet eğlencesinde (Trh.20/1) hoş kokuların etrafa yayıldığı (K.17/36), eğlencenin yankısının sabah vakti göğe çıktığı (Trh.20/7) belirtilir. Bir düğün meclisinin konu edildiği beyitte çeşitli yemeklerin ve şarapların ikram edildiği meclis tasavvuru yapılır:

Eyledün bezm-i te'ehhül çekdün envâ'-ı ni'am

Sundılar Kevser şarâbın halka sâkîler revân (H 240^b, Trh. 2/2)

Bezm kelimesi sadece eğlence meclisi olarak değil; rezm meclisi, sevgilinin meclisi, âşıklar meclisi, dünya meclisi ve tasavvufî meclisler gibi çeşitli toplulukları anlatmak için zikredilir. Ayrıca şarabın mucidi Cem'in meclisi anılan diğer bir unsurdur.

2.5.4.2. Bayramlar

2.5.4.2.1. Nevrûz

“Nevrûz-ı sultânî, şâh-ı nevrûz” gibi tabirlerle zikredilen nevrûz, tabiata hükmeden (K.12/23), kış sürüsünü dağıtan (K.23/1) bir sultan olarak düşünülür. Hazan mevsimi biter; baharla birlikte nevrûzun geldiği belirtilir (K.12/40). Bahar gelince güller nevrûz elbisesi giymiş olarak hayal edilir (K.10/1). Nevrûz rüzgârı, çimende eserek lalenin

açılmasını sağlar (G.583/2). Mevsim olarak ilkbahar anlamıyla ele alınan nevrüz; güle, tabiattaki unsurların övgüde bulunduğu bir mevsimdir:

Fasl-ı nevrûza meger âşık geçerler her biri

Midhat-i şâh-ı güle ağız açarlar her biri (H 86^a, Msm. 38/4)

Nevruz, saz ve sözle karşılanır (K.23/3). Nevruz geldiği için çimende zevk ve safa yapılacak bir zaman olduğu belirtilir. Ayrıca nevrüzde gece ve gündüzün birbirine eşit olmasına vurgu yapılır:

Çemende ayş idicek demdür irdi çün nevrûz

Giceyi gündüze katup gelen bahârı gör a (H 201^b, G. 564/2)

Memduh için gündüzünün nevrüz bayramı olması, akşamının binlerce nevrüz bayramıyla geçmesi dilenir (K.23/26). Bayram olarak kutlandığı için “ıyd” kelimesiyle zikredilen nevrüz, âşık için sevgiliyle kavuşmanın gerçekleşeceği bir bayramdır. Nevruz bayramı gelmesine rağmen vuslata ulaşamayan âşık; neşelenemediğinden yakınır:

Niçe nev-rûz-ı ıyd oldı salınmadum nigârımla

Dil-i Ulvî ferahnâk olmadı vuslatla âlemde (H 199^b, G. 555/5)

2.5.4.2.2. Kurbân Bayramı ve Ramazân Bayramı

Beyitlerde geçen “ıyd-ı adhâ ve ıyd-ı ekber” ile kastedilen Kurban Bayramı’dır. Bayramda kesmek için kapıya kurban bağlamak (G.607/5), bayram gelince kesmek gibi hususlar (K.20/28; Matla 71/1) çeşitli benzetmelerle zikredilir. Bir beyitte yanak, Kurban Bayramı olarak tasavvur edilir (Msm.44/1). Sevgilinin yüzü aya benzediğinden bayramın gelmesi, yüzünü göstermesiyle anlaşılır. Bayramın geldiği anlaşılınca Allah’ın emirlerinden biri olan kurban kesme vazifesi yerine getirilir:

ıyd-ı adhâ-yı cemâlin görüp Emru’llâhun

Cân kurbân ider isek n’ola emr Allâhun (H 242^b, Matla 4/1)

Sevgilinin cemâli, bayram olarak düşünülür (Matla 57/1). Sevgilinin yanağı ile bayram günü arasında ilgi kurulur. Kadir gecesi ile zikredilir (G.223/3). Bayramın hilâlin görünmesiyle başladığına işaret edilir. Sevgilinin kaşları, bayram hilâline benzer (K.20/32). Yüzündeki kaşların görünmesi, bayramı haber veren hilâlin belirmesi ile ilişkilendirilir:

Bihamdi'llâh müşerref oldu dil ıyd-ı cemâlünle

Sa'âdet günlerin arz eyledün iki hilâlünle (H 206^a, G. 585/1)

Âşıklar için bayram, sevgiliye kavuşmak olarak ifade edilir (G.585/3; G.647/2; G.676/5; Matla 72/1). Ramazan Bayramı, ayrılık orucuyla aç olan âşık için kavuşma bayramıdır (G.306/3). Bayram gecesi âşığın hemen şaraba sarılması, orucun bozulmasıyla ifade edilir:

Rûze-i firkatî mahv itdi şeb-i ıyd-ı visâl

Turmasun hiç yürüsün sâgar-ı sahbâ bu gece (H 196^b, G. 54)

Kavuşma bayramı olarak iki beyitte zikredilen Ramazan ve Kurban Bayramı, Hz. Muhammed'le konu edilir (G.318/5; G.336/3). Bayramda el öpmek (G.567/4), özellikle şahın elini öpmek (G.498/1), salıncağa binmek (G.523/4), fitre için akçe verilmesi (K.20/28), her tarafın süslenmesi beyitlerde zikredilen âdetlerdendir. Her yerin çiçeklerle donanması, bayram gününün canlılığı ile ilişkilendirilir:

Rûz-ı ıyd oldu vü her âlem tonandı gül gibi

Nitekim nûr ile ezhâr-ı sahn-ı gülsitân (H 240^b, Trh. 2/7)

Bayram günü insanların birbiriyle görüştüğü, küskünlerin barıştığı bir vakittir¹⁸¹. Beyitlerde bayramlaşma yeri olarak kullanılan “ıyd-geh”, sevgilinin bulunduğu yerdir. Âşığın sevgiliyle bayramlaşmak için bayram yerine gittiği belirtilir (G.210/2). Sevgiliyle kavuşma âşık için ayrı bir bayram kabul edileceğinden çok sevindiğine “iki bayram etmek” ifadesi ile işaret eder:

ıyd-gehde o mehi kendimüze râm itdük

Bir mübârek deme irdük iki bayrâm itdük (H 150^b, G. 326/1)

2.5.4.3. Musikî

2.5.4.3.1. Musikî Makâmları

Hicâz, Uşşâk

En eski makamlardan olan Hicaz, aynı zamanda Arabistan'daki ülkenin adıdır. Kelime anlamı “âşıklar” olan uşşâk ise Türk musikîsinin basit makamı tanımlanır. Aşk tebliği,

¹⁸¹ Fransız gezgini Thevenot, Türklerin bayramda düşmanlarını affederek barıştığını, yolda tanıdıklarıyla karşılaşınca durup öpüşüp karşılıklı bayramlaşarak birbirlerine iyi dileklerde bulduklarını gözlemlediğini belirtir.(Thevenot: 2009, s.90)

derin aşk ve tasavvufî duyguları en yüksek ifade edebilen bir makamdır (Öztuna, 2000: 148-538).

Birlikte kullanıldıkları bir beyitte Hicaz, hem Hz. Muhammed dolayısıyla Kâbe'nin bulunduğu yer olmasıyla hem de makam anlamıyla tevriyeli ele alınır. Makam olarak konu edildiğinde âşıkların aşk feryatlarını bildirmeleriyle zikredilirler:

Sana didi Hicâz olsun bu diyâr
İder uşşâka her dem nâle vü zâr (H 2^a, M. 5/9)

Uşşâk, Hz. Muhammed'le ilgili konu edildiği bir beyitte makam adı olmasının yanında tüm âşıkları kastetmesi ile zikredilir (M.5/12).

Hüseynî, Bûselik

En eski makamlardan olan hüseynî, hüseynî beşlisine uşşâk dörtlüsü eklenerek yapılmış Türk musikîsinin basit makamıdır (Öztuna, 2000:157). Bir beyitte birbirine yakın makamlar olan uşşâk ve bûselik ile zikredilir. Şiirde “hüseynî” kelimesi, müezzin vazifeli şahsın adı ve musikî makamı olarak tevriyeli ele alınır. Şahsın hüseynî nağmesinin göklere dolduğu ifade edilir. Ayrıca öpücük anlamı bulunan “bûse” kelimesini çağrıştıracak şekilde âşıklarla konu edilir:

Hüseynî nağmesiyle tolsa âfâk
Nevâyı bûselik eylerdi uşşâk (H 239^b, M. 11/125)

Isfahân, Irak, Nevrûz

Ülke ve şehir adlarından oluşan Irâk ve Isfahân, Türk musikîsinde mürekkep makamlardandır (Öztuna, 2000: 163-165). Beyitlerde genellikle birlikte ele alınırlar. Musikî ve yer adı olarak tevriyeli zikredilirler (M.5/12).

Makâm anlamı da bulunan “nevrûz”un Irâk ve Isfahanla zikredildiği bir beyitte hem bayram hem de makam adı olarak ele alındığı dikkati çeker:

Şu denlü eyledük nevrûza sâz u söz ile rağbet
Getirdük şimdi biz Rûma Irâk ile Sıfâhânı (H 52^a, K. 23/3)

Büzürg, Kûçek

Az kullanılan bir makam olan büzürg, düğâh perdesindeki bûselik beşlisiyle hüseyinî perdesindeki hüseyinî beşlisinin, rast perdesindeki çârgâh beşlisine eklenmesinden oluşmuştur. Kûçek ise hüseyinî perdesindeki uşşâk dizisinin bir kısmıyla düğâh perdesindeki sabâ dizisinin birbirine eklenmesiyle oluşmuştur (Arel, 1991: 214-237).

Bu iki makam, İsfahân, Irâk ve Uşşâk makamlarıyla birlikte Hz. Muhammed vesilesiyle zikredilir. Hem kelime anlamları hem de musiki makâmalarını ifade edecek biçimde kullanılır. Büyük-küçük herkesin Hz. Muhammed'e tutkun olduğu belirtilir. Büzürg ve kûçekin hüznün ve gözyaşı vermeleri yönüyle uşşâkla birlikte konu edildikleri görülür:

Sıfâhân u Irakun halkı müştâk

Büzürg ü kûçek ana cümle uşşâk

(H 2^a, M. 5/12)

Penç-gâh

Penç-gâh, inici ve çıkıcı bir makamdır. Yerinde İsfahan makamı dizisi ve yerinde rast makamının birleşmesinden oluşur (Kaçar, 2012: 229).

Pençgâh, bir beyitte Hz. Muhammed'le konu edilir. O'nun pençgâhının cihânı karıştırdığı, Hristiyanlığı sona erdirdiği zikredilir. Pençgâh, aynı zamanda beş vakit anlamı olmasıyla "ezân"ı işaret eder:

Cihâna penç-gâhı saldı gavgâ

Setâra düşdi ey dil cümle tersâ

(H 2^a, M. 5/10)

Şeh-nâz

Şehnâz makamı hicazkârın daha yumuşağı ve nazlısı, masal edasına müsait bir makam olarak ifade edilir (Öztuna, 2000: 451).

Gülün, bülbülün sesini duyunca şehnâz nağmesine başladığı ifade edilir. Şehnâz kelimesindeki nâz sözcüğü ile gülün naz yaptığına işaret edilir:

Nakş-ı gûnâ-gûn ile toldı yine sahn-ı çemen

Bülbülün savtın işidüp başladı şeh-nâza gül

(H 155^b, G.351/3)

2.5.4.3.2. Musîkî Terim ve Tabirleri

Âgâz etmek

Âgâz, hanendenin tegannîye başlaması anlamındadır (Öztuna, 2000: 5). Mutriblerin nağme söylemeleri konu edilir:

Mutriblerimiz eyleyicek nağmeye âgâz
Baş eğdi ayağ öpdi sürâhî didi kulkul (H 156^a, G. 352/4)

Âheng

Armoni de denilen âheng; sazların kiriş, tel, boru gibi ses veren kısımlarının veya insan sesinin, belirli bir sese göre ayarlanması olarak ifade edilir (Öztuna, 2000: 6-7). Âşık, inlemesini neye uygun hale getirmek istediğini belirtirken “âheng etmek” tabirini kullanır:

İdeyin nâye nâlemi âheng
Sohbete mutribâ rebâb ile gel (H 156^a, G. 353/2)

Evtâr

Telli çalgıların tellerini ifade eden evtâr, çeng çalgısı ile konu edilir. Âşığın eğilen vücûdundaki damarlar, çengin tellerine teşbih edilir:

Belâ bezminde cismüm çeng olupdur neyleyin bilmem
Sadâ virür tenümde nağme-i evtârveş her reg (H 149^a, G. 319/5)

Hevâ

Hava; oyun havası, yahut peşrev, saz semâisi gibi klasik formlara girmeyen serbest ve fantezi saz eserlerine Türk musîkisinde verilen isimdir (Öztuna, 2000:145).

Âşığın gönlünün ney gibi inlemek için havaya uygun ses çıkardığı düşünülür. Bulunduğu ortamı benimsemek anlamındaki “hevâyaya uymak” ifadesi bu durumu ifade için kullanılır:

Dem-â-dem ney gibi inler gamundan
Dirigâ tıfl-ı dil uydı hevâyâ (H 213^b, G. 620/2)

Nakş

Bir musikî terimi olan nakş, bir beyitte “nakş bağlamak” ifadesi ile “beste yapmak” anlamıyla kullanılır. Kuşların beste yaptıkları şarkının makamı, nev-bahar olarak ifade edilir. İlkbahar anlamındaki nev-bahâr, aynı zamanda çok eski bir makam adıdır:

Savt-ı murgân ile toldı yine bezm-i nev-bahâr

Yine bağlandı çemende niçe üstâd-âne nakş (H 135^b, G. 256/4)

Nevâ

Güzel ses, nağme gibi anlamlar içeren nevâ; genellikle bülbülle ilgili zikredilir. Bülbül, hoş nağmeli olarak vasıflandırılır (G.416/5; G.417/2; G.516/5). Bülbüllerin aynı sesle ve nağmeyle birbirlerine şarkılar söylemeleri ele alınır. Beyitte geçen “bülbüle” kelimesi aynı zamanda sürahi anlamını kastedecek şekilde tevriyeli kullanılır:

Hem-nevâ-yı andelîb ü hem-sadâ-yı bülbüle

Bâğa gel ayş ile söyler anda bülbül bülbüle (H 81^b, Msm. 31/1)

Nağme, Nağam, Nağamât

Nağme; çeng, ney, mutrib, âşığın figanı, bülbül, yârin meclisi, ârif gibi unsurlarla konu edilir. Mecliste nağamât ehli, saz ve sözle birlikte anılır (K.17/37). Bir beyitte ise bülbül, türkü söyleyen anlamındaki “nağme-serâ” ifadesiyle vasıflandırılır:

Bülbül-i nağme-serâ gibi idüp kesb-i safâ

Murg-ı cânı kafes-i gussadan âzâd itdüm (H 160^b, G. 375/2)

Terâne

Terâne, “nağme” anlamlarında kullanılır (G.199/2). Âşık; bahar, bülbül ve gül bahçesi seyri için seher vakti şarkı söyleyerek sevgilinin mahallesine gidilmesini ister:

Bahâr u bülbül ü gülzâr seyrin istersen

Seher terâne ile kûy-ı yâre azm idelüm (H 163^a, G. 384/2)

Usûl

Mutribin defe vurarak nağmesinin uyumunu bozmaması, meclisteki usûl olarak ifade edilir. Âşığın def gibi dövünerek feryat etmesi meclisteki mutribin usulü bulmasıyla ilişkilendirilir:

Zîr ü bem eyle nâleni def gibi döginüp

Bezm-i belâda böyle olup mutribe usûl (H 157^a, G. 358/3)

Zîr ü Bâm

Zir ve bâm, sazın en ince ve en kalın telidir. Mutribin def, çeng ve tanbur gibi musikî aletlerinin akordunu yaparak onları usule uydurduğu belirtilir:

Anların kim kulağın burdı birez mutribler

Girdiler şimdi usûle def ü çeng ü tanbûr (H 45^a, K. 17/38)

2.5.4.3.3. Musikî Aletleri

Çâr-pâre, Ūd

Farsça dört parça anlamına gelen çârpâre, bir usul vurma âletidir (Öztuna, 2000: 64). Dört parçadan oluşan çâr-pâre, kendisine eşlik eden dört çalgıyla ele alınır:

Dinle rebâb u çeng ü ney ü ūdı şerha kes

Pür-çâr-pâresin gönül ol çâr-sâza tut (H 102^b, G. 58/3)

Ud; büyük gövdeli, çalınmak üzere alındığı zaman kucağı tamamen dolduran Türk musikîsi çalgısıdır (Öztuna, 2000:537). Ud, aynı zamanda güzel kokulu bir ağaç olan “ūd”u çağrıştıracak biçimde kullanılır (G.188/4). Sevgilinin etrafındakileri etkileyen udunun sesi, âşîğın feryâdı ile ilişkilendirilir. Ud; çalgı anlamıyla birlikte yanarak hoş koku veren ağaç anlamına işaret edilerek de ele alınır:

Ulviyâ ol nâzenîn alup ele meclisde ūd

Cümle halkun yakdı bağrın âh u efgânım gibi (H 217^b, G. 636/5)

Çeng, Çegâne

Çeng, Türk musikîsinde önceleri kullanılmış bugün terk edilmiş bir sazdır. Arpın ilkel şeklidir (Öztuna, 2000: 66). Bir beyitte diğer çalgılarla zikredilen çeng (G.58/3); şeklinin eğri olması, âşîğın eğilen boyu için benzetilen yapılıdır (G.432/2). Âşîğın vücudundaki damarlarla çengin telleri arasında ilgi kurulur (G.319/5).

Çeng, bir beyitte ise yasaklanmasıyla konu edilir (G.553/1). Bir seher vakti âşîğın çeng ve çengin tefçîği olan çegâneyle yaptığı nağmeler, zâhidleri raks ettirip feleği parçaladığı düşünülür. Feleğin parçalanmasıyla sabah vaktinin oluşması kastedilir:

Zühhâdı raksa koydı idüp çarhı sîne-çâk

Çeng ü çegânemüzle seher-geh terânemüz (H 124^b, G.199/2)

Def

Def, Türk Musikîsi'nde bir usul vurma aletidir. Bir kasnağa geçirilmiş ince bir deriyle, kasnagın yanlarına geçirilmiş birkaç çift zilden ibarettir. Defin zilleri biraz iri olmakla birlikte çok incedir (Öztuna, 2000: 78-79).

Bir usûl çalgısı olan def, akordu yapılan bazı sazlarla zikredilir (K.17/38). Mutribin, usûlü bulmak için defe vurma konu edilir (G.358/3). Âşığın sinesi (G.22/2), gönlü (Msm.16/1; G.361/1) mecliste çalınan defe benzetilir. Sevgiliye hasretinden inleyen âşığın göğsünü dövmesi, güm güm şeklinde ses çıkaran defle ilişkilendirilir:

Tîg-ı hasret deldi bağrum ney gibi nâlân olup

Yiridür güm güm döğersem sînemi mânend-i def (H 140^b, G. 279/4)

Def; bir beyitte müziği, raksı temsil eden Zühre yıldızı ile anılır. (Bkz. Gezenler). Zühre yıldızının minyatürlerde elinde bir saz tutar şekilde resmedilmesi dolayısıyla eğlence meclisi ile konu edilir. Zühre, bu meclisin defçisidir ve sevgilinin yanağının parlaklığı karşısında defini yere çaldığı düşünülür. Zühre'nin semadan defini yere çalması, sevgiliyi övgü amaçlı bir tasavvurdur:

Ruhı levhin görüp bezm-i safâda

Defin Zühre yire çaldı semâda (H 238^b, M. 11/116)

Erganûn (Org)

Erganûn; çeşitli yaylı ve nefesli sazların seslerini veren binlerce borudan ibaret, piyano gibi tuşları olan bir müzik aletidir (Öztuna, 2000:338).

Hristiyan dinini temsil eden erganûn, kilise müziğinde kullanılan bir musikî aletidir. Tasavvufî bir çalgı olan neyle zikredilir. Âşığın figânının yanında ney'in erganun gibi ses çıkardığı belirtilir (G.632/7). Rahiplerin çaldığı bir enstrüman olan erganun, âşığın vücudu için benzetilen olarak kullanılır:

Figânım nağmesine perde-sâz olsa n'ola ruhbân

Ney oldı câ-be-câ her üstühânım erganûnum ben (H 183^b, G. 478 /4)

Kanun

Kanun, Türk müziğinde telli mızraplı bir çalgıdır. Farâbî tarafından icat edildiği rivayet edilir. Çeng ile aynı menşeden geldikleri belirtilmektedir (Öztuna, 2000:181).

Kanun; bir beyitte udla mecliste çalınmasıyla konu edilir (G.188/4). Ney ile zikredildiği bir beyitte hukuk ve müzik ile ilgili anlamı kastedilecek şekilde ele alınır. Ayrıca o dönemdeki musikî yasağına değinilir. Beyitte ney'in hem enstrüman olan kanuna hem de hukuka uygun olduğu zikredilir:

Men' iderse çengi mutrib zâhid-i Mecnûna da
Dinlesün nâyı uyar çün şer'e de kânûna da (H 199^a, G. 553/1)

Kemân, Kemânçe, Târ, Rebâb

Din dışı musikîde keman veya kemançe adıyla kullanılan musikî aletinin genel adı, rebâp olarak bilinir (Karakaya, 2007, Rebâp: 34/493).

Keman, kemançe ve tar; mecliste bulunan çalgılar olarak zikredilir. Savaş; hükümdarın yayının kemançe ve tar olduğu bir meclise teşbih edilir. Ayrıca hükümdarın oku için kullanılan "okıdur" kelimesi ile aynı zamanda ses çıkarması kastedilir:

Bezm-i rezme o kemân oldu kemânçe zihi târ
Okıdur tîrûn eyâ zübde-i mecmû' şehân (H 39^a, K. 13/22)

Rebâb, hüznü ve yumuşak bir ses çıkardığından âşığın feryâdı ve âhı için kullanılır. Şarap bulunan mecliste âşık; rebap yerine çalgı olarak âh ve feryadını çalmak ister:

Gözyaşın bezm-i mahabbetde şarâb eyleyelüm
Nâle vü âhı o meclisde rebâb eyleyelüm (H 76^b, Msm. 24/3)

Kopuz

Türklerin en az on beş asırdır kullandığı kopuz, günümüzdeki telli sazların atası olarak kabul edilir (Öztuna, 2000:203). Kopuz çalgısı, meclisin konu edildiği bir beyitte Zühre yıldızı ile anılır (M.11/36). (Bkz. Gezenler).

2.5.4.3.4. Mehter Enstrümanları

Nevbet

İsmi zikredilen bu çalgılar, mehter takımının önemli enstrümanlarından¹⁸². Bir beyitte müezzinin beş vakit okuduğu ezân için “penç-i nevbet” terkibi kullanılır (M.11/128). Saltanat alâmeti olan nevbet; seher vakti kalede çalınması ile konu edilir (G.390/1). Kendisini padişah olarak nitelendiren âşık, nevbetinin çalındığını belirtir (Trh.19/2). Sultanın mehterleri olan kös ve nevbetin çalındığında etrafa verdikleri yüksek ses; âşığın dövdüğü sinesinden çıkan sese benzetilir. Sine için kös benzetmesi yapılması şekil ve ses yönüyledir. Ayrıca nöbet anlamındaki “nevet” kelimesi “kûs” kelimesi ile ihâm-ı tenasüp oluşturur:

Mehter-i sultân-ı gamsın güm güm ötdür âlemi
Nevbetündür Ulviyâ ol kûs-ı dîvân sînelü (H 193^b, G. 526/5)

Tabl (Davul), Kûs

Beyitlerde davul, saltanat alâmetlerinden olan “tabl u alem” terkibi içinde zikredilir (Msm.1/3; Trh.4/5). Ay ve güneş, şekil bakımından davul olarak tasavvur edilir (G.216/3). Âşık için konu edildiği bir beyitte tabl, dövülmesiyle sine ile ilişkilendirilir:

Muhabbet kişverinde gerçi bî-hayl u haşemsin sen
Livâ-yı nâle vü sînenle bir tabl u alemsin sen (H 71^a, Msm. 16/2)

Kûs, saltanat işareti olmasıyla konu edilir (G.586/7). Hükümdarın mehterinin önünde bulunmasıyla ele alınır (K.10/15). Bir beyitte âşığın sinesi, dövülmesi yönüyle kûsla ilişkilendirilir (G.510/4). Divân davullarının çalınmasıyla askerlerin yürüdüğü, büyük kösün dövüldüğü belirtilir. “Kûs-ı hâkânî” ifadesi ile hükümdara mahsus olduğuna işaret edilir:

Çalındı tabl-ı dîvânî salındı hayl-i Osmânî
Dögüldi kûs-ı hâkânî çözüldi tûğ-ı sultânî (H 30^b, K. 7/11)

¹⁸² Bkz. M. Nuri Türkmen, “Osmanlı’da Askerî Müzik: Mehter”, İstanbul: Kitaplık, 2009.

Nefir

Hükümdarın sünnet eğlencesinde çalınan kûs ve nefirin korkutucu seslerinin sûr borusunu andırdığı belirtilir:

Yir yir encüm dökilüp kopdı kıyâmet sandum
Sayha-ı kûs u nefir oldı meğer nefha-i sûr (H 44^b, K. 17/29)

Nâl, Musikâr

Nâl, kamış düdük anlamıyla ele alındığı bir beyitte bedeni incelen âşığın ağlamaktan vücudunun düdük gibi ses çıkardığı dile getirilir:

Beden mûya dönüpdür mûyeden âh
Figân u nâleden nâl oldı ten âh (H 236^a, M. 9/74)

Musikâr, birkaç neyin bir araya getirilmesiyle oluşur; neylerden uzun olanı pest, kısa olanı tiz ses çıkaran nefesli çalgıdır (Öztuna, 2000: 273). Mezarlıkta bulunan kafaların içinde sıra sıra dizilen dişler, ince kamışlarla sıralanmış musikârla ilişkilendirilir:

Mezâristânda pür-dendân kafâlar remz iderler hep
Ecel nutriblerin çaldığı mûsikârı görsünler (H 233^a, G. 185/4)

Ney/Nây

Kamış anlamı bulunan ney; üflenerek çalınan bir enstrümandır. Çok hisli ve tesirli bir sazdır. Saz heyetinde sesi daima yükseldiğinden diğer sazlar tarafından bastırılamaz. Bu sebeple falsosu hemen sırttır. Dokuz boğumlu ve birisi arkada olmak üzere yedi delikli dir (Öztuna, 2000: 298-299).

Ney, tasavvufî manada insanla ilişkilendirildiğinden beyitlerde yanık sesi, âşığın feryadı için benzetilen olur (G.353/2; G.320/2; G.632/7). Âşığın gönlünün inlemesi ile ney sesi arasında ilgi kurulur (Msm.16/1; G.142/4; G.279/4). Âşığın sevdasını hatırlatan ney'in nağmeleri, gönlünün inleyişini sona erdirmez (G.642/4). Âşık, nağme olarak nâlesinin yeterli geldiğini; ney'e gerek olmadığını düşündüğü için meclisteki neyzenden neyi çalmamasını ister:

Hiddet ile taşa çal nâyün yiter nâlem didüm
Ney-zene meclisde diyün bi'llahi nây çalmasun (H 182^a, G. 471/4)

Ney; sazlıktan kesilip bağrının delinmesine işaret edilen bir beyitte ayrılık gamından zayıf düşen, benzi sararan âşıkla benzerlik içinde ele alınır (G.566/4). Âşığın vücudu zayıf düştüğünden her kemiğinin ney gibi inlediği belirtilir (G.478/4). Ney'in âşığın inlemesi dışında konu edildiği hususlardan biri de şikâyet etme ile ilgilidir:

Bilmezem kime şikâyet idelüm neyleyelüm

Öykinür nâlemüze nâyun elinden feryâd (H 108^a, G. 78/3)

Ney'in içine hava üflenmesine işaret edilen beyitlerde “hevâ” ve “dem” kelimeleri zikredilir (G.144/3; G.620/2). Ney, bir beyitte ise âşıkları temsil eden bülbülle ele alınır (G.579/3).

Sâz

Saz, müzik aletlerinin geneli için kullanılır (G.58/3). Âşığın inlemesi (G.582/2), sinek sesi (G.122/3) için benzetilen yapılıdır. Meclisteki eğlencede bulunması (K.8/12; K.17/37), nevrüzde (K.23/3) ve mutrib tarafından çalınması (Msm.1/3) gibi hususlarla konu edilir.

Genellikle “sâz u söz” ifadesi ile zikredilen kelime, tüm müzik aletleri için kullanılır. Hem âşıklar için hem de bir makam adı olan “uşşâk” ile ele alınır:

Uşşâk alıcak her biri bir sâz ile sözi

Dil mutribi gayrı kodı cânâneye düşdi (H 219^a, G. 644/4)

Tanbûr

Tanbur; akordunun yapılmasıyla konu edilir (K.17/38.). İnsana teşbih edilen tanburun, perdelerinin ayarlanması için sapındaki düğmelerin çevrilmesi gerekir. Mutribin tanburun düğmesini çevirerek sesteki düzeni sağlamaya çalışmasına değinilir:

Fenâ bezminde çeng-i kaddüme öykünmek istermiş

Niçün tanbûrun ey mutrib kulağın gâhî burmazsın (H 173^a, G. 432/2)

2.5.5. Bazı Oyunlar

2.5.5.1. Gûy u Çevgân

Çevgân, at üstünde ucu eğri ve hafif değnekle karşılıklı iki grup tarafından dört köşe bir sahada oynanan bir oyundur. Dîvânü Lugatî't-Türk'te ve Kutadgu Bilig'de bugün de Anadolu'da olduğu gibi "çöğen" adıyla geçer (Halıcı, 1993:8/294-295).

Bu oyunun unsurları at, meydan, gûy ve çevgândır. Beyitlerde gûy; "*felek, gözyaşı tanesi, nokta, güneş, gabgab, âşığın ve düşmanın başı*" gibi unsurlar için benzetilen yapılır. "*Nûn harfi, mihnet, kazâ, çarh, aşk hükmü, âh, sevgilinin kolu, zülfü*" ise çevgân için benzetme unsuru olarak zikredilir.

Çevgân oyunu, meydanda oynanmasıyla ele alınır (G.577/5). Oyunda çevgân denilen sopanın vuruşuyla topun yuvarlanmasına değinilir (G.451/2). Savaş meydanında memduhun atının ayağı, çevgân; ayağının altında yatan düşmanın başı ise top olarak tasavvur edilir:

Ser-i â'dâ ko yatsun gûyveş pây-i semendünde
Licâmun rezm meydânunda oldı tûp u çevgânı (H 30^b, K. 7/28)

Meydanda oynanan çevgân oyununda topun istenilen hedefe atılması gerekir. Bir beyitte atılan topun kaza sonucu suya düştüğü belirtilir. Kaza, çevgâna; baş ise topa teşbih edilir:

Kazâ çevgânına tûp oldı gerçi niçe ser şimdi
Habâb-ı hûn-ı eşküm gibi deryâda yüzer şimdi (H 85^b, Msm. 37/4)

Beyitlerde çevgân oyunu genellikle âşık ve sevgili için çeşitli benzetmelere konu olur. Sevgilinin nazıyla âşığın başını gam meydanında top ettiği, sinesini de çevgân gibi kestiği ifade edilir (G.676/2). Bir beyitte ise sevgilinin âşığın boynuna kolunu atmasıyla çevgânla topa vurulması arasında benzerlik kurulur:

Kolunı boynuma sal didigüme incinme
Ben başum tûp ideyin sen beni çevgân ile ur (H 107^b, G. 87/3)

2.5.5.2. Tavla (Nerd, Şeş-der)

Divan'da tavla oyunu ile ilgili “nerd, nerrâd, zar, küşâd, lu'b, nakş” gibi terimler kullanılır. Daha çok âşıkla ilgili durumları yansıtır.

Makam anlamındaki mansıb kelimesi, tavla terimlerinden mansûbeyi çağrıştıracak biçimde zikredilir. Mansıbın zar oyunu olduğu ve onunla gururlanmamak gerektiği ifade edilir. Feleğin bir gün zâr atıp bir oyunla insanı ağlatacağı belirtilir:

Mansıbla gurûr itme ki zâr oyundur zâr

Bir lu'b ile eyler seni bir gün bu felek zâr (H 59^b, Msm. 2/4)

Beyitlerde zikredilen “nerrâd”, usta tavlacı anlamında kullanılır. Zaman ve kaza, âşığın muradının nakşı üstüne zar atıp ömrünü alacak usta bir tavla oyuncusu olarak teşbih edilir. Ayrıca “nakd” kelimesi ile tavlanın para için oynandığına işaret edilir (G.180/3; G.462/4). Aşk tavlasını oynayan âşık, muradının üstüne istediği zarın düşmediğini belirtir. “Nakş”, zarın istenilen bir şekilde gelmesi anlamıyla kullanılır:

Bunca demdür Ulviyâ nerrâd-ı aşkam gerçi kim

Düşmedi ammâ murâdum üstine bir dâne nakş (H 135^b, G. 256/5)

Bela, âşığın yaralı gönlünü zar ettiği tavlaya benzetilir (G.584/3). Gam için tavla tasavvuru yapılan beyitte âşığın gönlü, oyundaki zar olarak düşünülür. “Ağlamak” anlamındaki “zâr”, beyitlerde tavla zarıyla tevriyeli kullanılır:

Haste-dil şeşder-i gamda niçe bir zâr olsun

Onmaduk başum ana niçe bir yâr olsun (H 175^a, G. 440/1)

2.5.5.3. Okçuluk

Türk kavimlerinin günlük yaşamında önemli bir yer edinen okçuluk, Osmanlı döneminde ordunun kullandığı en etkin silahtı. XVI. yüzyılın ortalarından itibaren her ne kadar yerini ateşli silahlara bırakmaya başlasa da Türklerde terk edilmeyerek önemli bir spor dalı olarak varlığını uzun süre devam ettirdi (Bir, Kaçar ve Acar, 2006: 39-40).

Divan'da okçulukla ilgili olarak “kemân, nâvek, hadeng, tîr, peykân, nişân, tabla, hedef, zih, zih-gîr, kiriş, kebâde, ter-keş, pûda, kalkan” ve okçu anlamındaki “nâvek-endâz, tîr-

endâz, kemân-keş, pehlivan” (Bkz. Resmî ve Gayriresmî Vazifeler) gibi tabirler karşımıza çıkar. Ayrıca “Tîr ü Kemân” başlıklı bir kaside¹⁸³ bulunmaktadır.

Beyitlerde ok ve yayların olduğu bir savaş meydanı tasviri yapılır (K.13/29). Bazı beyitlerde ise kaza (K.13/7), yazı satırı (K.8/20), kalem (K.13/13), nazar (G.619/7), asâ ve bükülmüş boy (G.178/3) gibi unsurlarla benzerlik içinde zikredilir. Vakkâs (K.13/25) ve Rüstem (K.13/5) gibi şahsiyetlerle telmih edilerek bazı beyitlerde ise kuş avı ile zikredilir. (K.13/18; G.110/3; G.110/5). (Bkz. İlgili maddeler).

Okçuluk-Hedef

Âşığın sinesi, sevgilinin okunun geçtiği hedef yeridir (G.116/4; G.536/3). Atıcı, rüzgârı arkasına alarak estiği yöne doğru okunu atar. Atılan ok, hedefi delerek geçer ve geri dönmez. Âşık, kendisinden uzaklaşan sevgilinin yakınlık göstermesini bu durumla benzerlik kurarak anlatır:

Nişân-ı sîneden turmaz geçerdün ey hadeng-i yâr

Ne yıller esdi şimdi toğrılup benden yana geldün (H 150^a, G. 325/3)

Okçuluk-Ok Dikmek

“Taş dikmek”, rekor kırma anlamında kullanılan okçuluk deyimidir¹⁸⁴. Sevgilinin kaşının yay, âşığın yarasının ise tabla olarak düşünüldüğü bir beyitte kaşlarını çatan sevgili; okunu hedefine sert bir şekilde isabet ettiren bir okçuyu hatırlatır.

Çatup ebrûsın ider dâğuma hışm ile nazar

Şol kemân-keş gibi kim tablaya her dem diker ok (H 147^a, G. 306/4)

Okçuluk-Peykân

Okun ucuna takılan sivri demir olan peykân, âşığın gönlüne atılır ve orayı paramparça yapar. Sinenin “pâreli” olması, paraya ok atılmasını işaret eder (G.572/4). Âşığın

¹⁸³ Bkz. K.13.

¹⁸⁴ “... Andan sonra dua okunup Fatiha-i kerime okunur ve bir ihtiyar kalkıp ok düştüğü yere bir çizgi çizer, dahiline hafır ederler, yine o çizgi içerisine üç kerre salavât-ı şerife getireler. Bu minval üzere taş dikilir..” (Bulut, 2001: 100).

gönlünde taşıdığı sevgilinin okunun yaraları övünme sebebi olduğundan bir beyitte devlet nişanı olarak tasvir edilir:

Ben şikâyet itmezin cevründen ey kaşı kemân

Zahm-ı tîrûn sînedede devlet nişânıdır bana (H 96^b, G. 30/2)

Okçuluk-Yay, Okçuluk-Ok

Ok ve yay, genellikle sevgili ve âşık arasındaki hususiyetlerle konu edilir. Sevgilinin kaşı; kavisli oluşuyla keman (G.486/1), kirpikleri; ok (G.170/1), âşığın sinesi de hedef (G.105/7; G.321/2) olarak tasavvur edilir. Okçulukta yay çekmek güç gerektirir. Sevgili; yay çekmede usta, ok atmada cesurdur. Kirpikleri ve kaşları ile ok talimi yapan usta bir okçuya benzetilir:

Kemân-keşlikde mâhirdür kaşun gâyet hünerverdür

Velîkîn tîr-i müjgânun bahâdurdur ciğer-derdür (H 229^b, G.170 /1)

Atış sırasında yayın gerilmesi, sineye çekmek şeklinde ifade edilir (G.499/5). Kirişi gevşek talim yayı olan kebâde (Bulut, 2001: 100), bir beyitte âşık için ele alınır. Âşık, cefâ yayını çektiği için kendisini yay çekmek hususunda talimli olarak ifade eder:

Dilber cefâsı yâyn şol denlü çekmişem kim

Dehrün kemânı gelmez kılca bana kebâde (H 198^a, G. 548/4)

Ok gibi düz olmak dürüstlüğü; yay gibi eğri olmak ise samimiyetsizliği ifade eder (K.13/37). Yaya takılan okun yabana atılması ise hedefe gönderilmesi anlamıyla ele alınır. Sevgilinin gerçek âşık olan şairi yanından uzaklaştırdığı, sahte âşıklarını yanında tuttuğu ifade edilir:

Yâ gibi eğri olanlar yir ider yanunda

Tîrveş toğru olanlar atılır yabana (H 210^a, G. 604/4)

Divan'da yay kirişini gevşetmek anlamında kullanılan “yasmak” kelimesi, “ok atıp yay yasmak” sözüyle zikredilir. Şair, icat ettiğini belirttiği “Tîr ü Kemân” şiirini gören şairlerin eleştiri yaptıklarını ifade eder:

Benem ol muhteri‘-i tîr ü kemân kim göricek

Şu‘arâ cümle okın atdı yayın yasdı hemân (H 39^a, K. 13/33)

Hilâlin şekil bakımından asılı bir yaya benzetildiği bir beyitte okçunun, ok attığı şişeyi parçaladıktan sonra yayını asması konu edilir. Yayın asılması, oku hedefe isabet ettirme başarısını işaret eder:

Şîşe-i çarhı delüp asdı kemânını hilâl
Nitekim tabla-ı tîr-i şeh-i dârâb-nişân (H 38^b, K. 13/10)

Bir beyitte ise atıcının kol kuvvetini ifade eden “kuvvet-i bâzû” tabiri kullanılır. Yayın kol kuvvetiyle çekilmesi, atıcının iyi atış yapmasını sağlar:

Getirüp kuvvet-i bâzûya kemânı çeksen
Tîrün ılmaz zırh-ı çarhdan eyler güzerân (H 39^a, K. 13/31)

Okçuluk- Zehirli Ok

Beyitlerde “ok yılanı” şeklinde geçen ifade ile okun zehirli oluşuna işaret edilir (G.121/4). Hazinelerin yılanlarla korunması inanişına işaret edilen beyitte iki başlı ejderha olarak tasavvur edilen hükümdarın yayının, attığı ok için ok yılanı benzetmesi yapılır:

Oldı destünde kemânun iki başlu ejder
Ok yılanı didiler tîrün ey genc-i nihân (H 38^b, K. 13/20)

Okçuluk-Talim

Beyitlerde okçuların ok talimi, müsabakası yaptıkları yerden meydandan söz edilir. Yay kaşlı güzellerin seyre çıkması, okçuların meydana ok atmalarına teşbih edilir (G.180/5). Güzellerin gamzelerinin hedefi, âşıkların sineleridir. Meydandaki okçuların hedef tahtasına yaptıkları ok talimlerini çağırır:

Deldiler gamzelerün sîne-i mecrûhumı âh
Hûblar çıktılar ok atmağa meydân yerine (H 211^a, G.607/6)

Okçuların talim sırasında diktikleri hedefler arasında şişeler/bardaklar da vardı. Marifet, hedefteki şişeyi kırmadan oku içinden geçirmek, yani şişeyi delmekti (Köksal, 2005: 347). Âşığın âhının oka, feleğin de şişeye teşbih edildiği beyitte âh oklarıyla felek şişesinin kırıldığı tasavvur edilir (G.53/6). Şair, âh okunun dokuz kat feleği delegecek güçte olduğunu belirtirken okun darbelerinin kuvvetli olduğuna işaret eder:

Deşt-i mihnetde diler çarhun tokuz kat cevşenin
Tîr-i âhum kurtulup olsa kemânımdan halâs (H 136^a, G. 258/3)

Okçuluk-Kırbân

Bazı beyitlerde zikredilen “kurbân” kelimesi, aynı zamanda bir okçuluk terimi olan “yay muhafazası” anlamındaki “kırbân” kelimesini çağrıştıracak şekilde kullanılır. Âşığın canı; sevgilinin kaşının yayına sadak/kırbân olarak ifade edilir (G.336/3):

Ayağun öpmek olurdu müyesser olsa sultânım
Kemân ebrûlarına cânı kurbân itdügüm demler (H 120^a, G. 142/6)

Okçuluk-Tîr-keş

Askerlerin oklarını taşımak için boyunlarına astıkları deri çantalara “tirkeş” denir (Yücel, 1999: 297). “Ter-keş” de denilen ok çantası, şairin göğsü için benzetme yapılır. Atılan okların şairin göğsünü ok çantasına döndürdüğü ifade edilir:

Okun ey kaşı kemân sînemi ter-keş kıldı
Tîrveş zâhir olupdur saf-ı zahmumda duhân (H 39^a, K. 13/23)

Okçuluk-Zih-gîr

Zih-gîr, atış sırasında sağ elin başparmağına takılan ve parmak boğumunun yaralanmaktan koruyan bir çeşit yüzüktür (Yücel, 1999: 309). Âşığın gözünün halkası, yuvarlak şekli bakımından zih-gîr olarak ifade edilir. Âşık, sivri şekliyle dilinin sevgilinin oklarının ucundaki peykân olduğunu belirtir:

Halka-i çeşümü kıldum o kemâna zih-gîr
Dilümi itdüm anun tîrine la‘lîn peykân (H 38^b, K. 13/15)

Okçuluk-Tozkoparan

Tozkoparan, oku bin iki yüz seksen bir buçuk geze atmış İskender adlı bir okçunun lakabıdır. Ok meydanında bir yaya koşusundaki muvaffakiyetinin hatırasını yaşatmak üzere buraya ak mermerden bir nişan dikilmiştir (Bulut, 2001:100-101). Oka benzetilen kirpikler, meydanın hızlı koşucusu olarak ifade edilir. Beyitte zikredilen Tozkoparan benzetmesi ise okun hızı ile ilgilidir:

Baş açık yügrigidür tîr-i müjen meydânun
N’ola ey kaşı kemân dirsem ana Tozkoparan (H 38^a, K. 13/2)

2.5.5.4. Nükte

Görünmeyen anlamları bulunan, ince anlamlı sözler için kullanılan nükte bir beyitte hadisle konu edilir (K.20/23). Şair, sözlerinin sevgilinin dudağını vasfetmesiyle renkli ve şirin olduğunu; ancak sözlerindeki ince anlamları düşmanların anlamayıp sade bulduklarını belirtir. Beyitte görünmemek özelliği bulunan dudak ile nükte arasında ilişki kurulması dikkati çeker:

Sözüm vasf-ı leb-i la'lünle hem rengîn ü hem şîrîn
Adûlar nüktemi fehm eylemezler sâdedür dirler (H 109^b, G. 91/4)

2.5.5.5. Hikâye, Kıssa, Sergüzeşt, Macera

Kıssa, hikâye, mâcera, sergüzeşt ise genellikle beyitlerde âşığın hallerini anlatmak için kullanılır. Âşığın ayrılık hikâyesi (G.428/3), dert hikâyesi (K.24/27; G.599/1) için zikredilir. Âşık; halini feleğe şikâyet edip hikâyet kılmak, anlatmak ister (M.11/9). Âşığın hikâyesi, duyanların hayret edeceği bir hikâye olarak tasavvur edilir. Beyitte zikredilen “uyku basmak” ifadesi sıradan hikâyeler için kullanılır. Anlatılan hikâyenin kişiyi uyutmaması, şaşkınlıkla dinletmesi ilginçliğine işaret eder:

Başlasam takrîre ey Ulvî hikâyât-ı gamı
Hayret alur her kişiyi sanma kim uyhu basar (H 119^b, G. 139/7)

Âşık, kendi hikâyesi yanında Ferhad, Mecnun ve Vamık gibi âşıkların (G.16/6; G.103/3; G.315/4) ve Leyla ve Mecnun'un gam kıssalarından bahseder (G.24/5). (Bkz. İlgili Maddeler).

Macera, sevgili ile âşığın arasındaki hikâye anlamında kullanılır ve çok olduğu belirtilir (G.451/5). Ayrıca “akıp geçen şey” anlamıyla daha çok gözyaşıyla birlikte zikredilir. Gözün ağlamasının maceranın anlaşılmasını sağladığı ifade edilir (G.33/5; G.572/1). Gözyaşı macerasını sevgilinin duymasını isteyen âşık (G.204/1; G.533/1), başından geçenleri anlatmaya başlasa hikâyesinden dersler alınacağını; kıssadan hisse çıkarılacağını düşünür:

Sergüzeştüm nazm idüp bir kıssa îcâd eylesem
Kıssa hisse hisse gussa gussa yâr-ı gâr olur (H 27^b, K. 5/19)

2.5.5.6. Destân, Efsâne

Destân; dillerde söylenmesiyle konu edilir. Âşık, nâmının âlemde duyulmasını ister (G.223/5). Âşığın feryadı, efsâne olarak nitelendirilir (G.667/1). Leyla ve Mecnun hikâyesinin telmih edildiği bir beyitte gönlün, âlemde destân gibi söylendiği belirtilir (G.361/3). Âşık, aşkını dillerde söylenen bir efsane olarak nitelendirir. Hem uzunluğu hem de geceleri anlatılması yönüyle sevgilinin saçı ile birlikte konu edilir:

Mecnûn olalı ol saçı Leylâya Ulviyâ
Dillerde söylenür oldı fesânemüz (H 124^b, G. 199/5)

Efsâne, beyitlerde asılsız hikâye anlamıyla da zikredilir. Dünya eski hadiselerle dolu bir efsane olarak düşünülür (G.23/5). Bir beyitte gerçeğin yerine efsânenin tercih edildiği belirtilir (G.534/2). Şair, şiirinde başka aşk hikâyelerini anmak istemez; onları asılsız hikâye, efsâne olarak görür. Gerçek macera olarak gördüğü kendi hikâyesinden bahsetmek ister:

Şi'ründe anma kıssa-ı Ferhâdı Ulviyâ
Nazm eyle ser-güzeştünü efsâne söyleme (H 209^a, G. 599/5)

2.5.6. Rezm ve İlgili Unsurlar

Divan'da savaş; “*ceng, cidâl, kıtal, vegâ, yağma, gavgâ, tarac, gâret, feth, ihâta, zafer*” gibi kelimelerle ilgili olarak zikredilir.

Sözü edilen savaş, kâfirlere karşı yapılan bir savaştır (K.26/5). Okların, kılıçların, düşmanın canını aldığı kanlı bir savaş tasviri yapılır (K.7/22, K.7/23). Savaş meydanı düşmanın kellesinin atların ayağının altında yuvarlandığı, düşmanın kanının toprağa karıştığı (K.7/28, K.7/29), altüst olduğu toz içinde bir meydan olarak ifade edilir:

Ne tozlar koparupdur başına a'dâ-yı bed-hâhun
Semend-i bâd-pây-ı nusretün aldukda meydânı (H 31^a, K. 7/30)

Rezm-Gece Baskını (Şebîhûn)

Bir beyitte gece baskını, hücumu anlamındaki “şebîhûn” kelimesi zikredilir. Gece vakti bir askerın düşman ordusunu gafil yakalamak için otağa baskın düzenlemesi benzetme ile konu edilir. Şebîhun, âşığın kanlı gözyaşları ile ilgili ele alınır:

Çeşmimün gül-gûn otağın göz karardup su basar
Sanki bir asker şebîhûn eyleyüp ordu basar (H 119^b, G. 139/1)

Rezm-Sefer

Beyitlerde “sefer” kelimesiyle savaşa hazırlanma, fethe çıkma anlamları kastedilir. Denizin dalgalanması (K.15/17), yıldızların hareketi (G.40/1) doğu ve batıya doğru sefer yapılması şeklinde hayal edilir. Şair, övülenin kâfirlere karşı çıkacağı fetih hareketi için kahrının şiddetli olmasını ister:

Sefer itdükçe düşmen-i dîne
Kahrunun tîgı kahramân olsun (H 171^b, G. 423/8)

Rezm-Yağma

Savaş; din adına kâfirlerle yapılmasının yanında âşığın aşk, rakib, sevgili ve zâhid ile mücadelesi için de konu edilir. Övülen bir şahıs; askerleriyle ülke zapteden, yağmalayan, cana kasteden bir bey olarak tasavvur edilir:

Leşger-i hüsn ile zabt itdi hayâtum mülkin
Gâret-i dîn idici âfet-i cân beg-zâde (H 198^b, G. 551/4)

Ayrıca savaş sırasında kese kese altın ve gümüşün yağmalandığına değinilir (Msm.37/4)

Rezm-Âşık

Âşıkla zâhid arasındaki çekişme, kavga olarak ifade edilir. Âşıklarla kavga eden zâhidin asâsı ve bükülmüş beli; onun ok ve yayı olarak teşbih edilir (G.178/3). Bir beyitte ise sevgilinin kûyunda âşığın ve rakiplerin kavgası “cenk etmek” şeklinde belirtilir:

Ulvîyi kûyunda gördüm itlerünle ceng ider
Ey gözi âhû yine yârân ile gavgâsı var (H 228^b, G. 165/5)

2.5.6.1. Âteş-i bahrî

Eskiden bir savaş silahı olarak kullanılan yanıcı, yakıcı ve patlayıcı bir madde. Su üzerinde dahi yanabilme özelliğinden dolayı “âteş-i bahrî” adıyla da anılmıştır (Özcan, 1991: 4/57). Su üzerinde yanması ile sözü edilen “âteş-i bahrî”, âşığın teni için benzetme yapılıır. Âşığın gözyaşlarıyla sulanan vücudundaki yaralar renk bakımından bu silahla benzetme yapılıır:

Âteşîn dâğ ile gör âb-ı sirişk içre teni
Hem yanar âteş-i bahrî gibi hem garka-i âb (H 28^a, K. 6/7)

2.5.6.2. Balta (Tîşe)

Balta; Divan'da Ferhad'la ilgili beyitlerde parçalaması, şekli, omuza asılması gibi hususlarla ele alınır (G.88/5; G.250/5). Âşığın gönlünün dağa tasavvurunda keder, gönlü delen bir baltaya benzetilir. Balta, kazması, parçalaması gibi özellikleriyle benzetme yapılır:

Delinür tîşe-i endûh ile kûh ola dili

Her ki Ferhâd ola ol Hüsrev-i Şîrîn-sühana (H 212^a, G. 613/2)

2.5.6.3. Hançer

Hançer; sevgilinin güzellik unsurlarından *göz, kirpik, gamze* dışında *ayrılık, süsen, dil, hilâl, söz, balık, hasret, ışık, hayret* ile ilgili tasavvurlarda yer alır. Keskinliği, yaralayıcı ve öldürücü oluşu, belde taşınması, su ile ilgisi, gümüş gibi değerli taşlardan oluşması, ağız açma tekniği ve kılıfı ile konu edilir.

Hançer-Şekil

Divan'da zikredilen germe kaşlı, yalın yüzlü ifadeleriyle hançerin eğri ve parlak oluşuna işaret edilir. Âşıkların göğsüne çekildiğinde, saplandığında canlarını alacağı belirtilir:

Germe kaşlu bir yalın yüzlü güzeldür hançerün

Cân virür âşıklar anı çekse uryân sîneye (H 214^a, G. 623/4)

Hançer, eğri şekliyle balık ile ilişkilendirilir. Göz-deniz; hançer-balık ilgisi kurulan beyitte şair, hükümdarın hançerinin hayali ile gözyaşlarını çokça aktığını belirterek bu durumu balık bulunan fırtınalı bir denize benzetir. Beyitte ayrıca hançer için şekil yönü dışında balık benzetmesi yapılmasının bir sebebi de muhtemelen sapının balık dışından olmasıdır¹⁸⁵:

Hayâl-i hançerünle aşdı başumdan gözüm yaşı

Kaçan mâhî görine furtına eyler taşar deryâ (H 41^b, K. 15/26)

¹⁸⁵ Jean Thevenot, Seyahatnamesi'nde Türklerin kullandığı hançerlerle ilgili olarak şöyle ifadeler zikreder: "Kemerlerinden genellikle çift hançer tasırlar; bunlar kınları da olan bıçaklardır, ama hem sapları hem de kınları altın veya gümüş bezemelidir, bazen de üzerlerine değerli taşlar kakılıdır. Bazı hançerlerin sapı ise pahada fildisiyle bile ölçmedikleri ve libresi çok pahalıya satılan balık disinden yapılmaz." şeklinde söz eder. (Thevenot, 2009: 63.)

Hançer-Yaralayıcılık

Sevgilinin kirpikleri, gamzesi ve gözleri için teşbih edilen hançer; keskinliği (G.87/4; G.409/1), sineye saplanması (G.79/3), sineyi parçalaması (Msm.16/5; G.241/3), yaralaması (G.66/5; G.213/2), kan dökücülüğü (G.520/3), kesici (G.676/5) ve öldürücü oluşu (G.334/5; G.503/2) ile benzetmeler içinde ele alınır.

Düşmanla yapılan savaşta kullanılan silahlar arasında adı zikredilir (Msm.37/3). Etkileyici ve yakıcı oluşu ile “âteşnâk” olarak ifade edilir (K.6/51). Yay, ok, kılıç gibi diğer silahlar gibi can alıp öldürdüğüne değinilir ve bu özelliğine işaret eden “amân vermemek” deyimini kullanılır:

Bir yire geldi niçe tîr ü kemân hançer ü tîg
Cân-ı Ulvîyi alur her birisi virmez amân (H 39^a, K. 13/28)

Bıçak, öldürücülüğü ile konu edildiği bir beyitte kan unsuru ile ele alınır. Âşığın gönlüne kasteden sevgili, başın sarığını kesmeye niyetli gözü kanlı biri olarak tasavvur edilir:

Aldı eline ol gözi hûnî bıçağını
Ey dil tedârik it yûri başun sarığını (H 242^b, Matla 5/1)

Hançer-Kılıf

Hançerle zikredilen bir husus da kılıf içinde saklanmasıdır. Ayrıca keskinliği ve kan dökmesi ile konu edilir:

Saklandı gılâf içine Ulvî niçe demdür
Kan eyledi benzer yine ol hançer-i bürrân (H 184^b, G. 483/ 5)

Hançer-Bel

Kılıç ve şeş-per gibi silahlarla birlikte hükümdarın sağında ve solunda bulunmasıyla konu edilir:

Kafâda râyet-i devlet nazarda asker-i nusret
Yemînünde yesârında turur şemşîr ile hançer (H 32^b, K. 8/22)

Kafân ile nazar-gâhunda kâim râyet ü asker
Yemînünde yesârunda müheyyâ hançer ü şeş-per (H 32^b, K .8/29)

Belde taşınmasıyla konu edildiği başka bir beyitte hançerin sevgili ile belini kucaklamak isteyen âşığın arasına girdiği belirtilir. Hançerin kan dökücü olduğuna kan anlamındaki “dem” kelimesiyle değinilir:

Dem-â-dem araya girer belin kucmak murâd itsem
Ne arar hançeri bilsem aceb cânâne yanınca (H 197^a, G. 543/3)

Hançer-Su

Hançer de kılıç gibi çeliğine su verilerek yapılışı ile beyitlerde ele alınır. Bazı beyitlerde bu durum kirpik-hançer-su ilgisiyle konu edilir. Âşığın yaralı bağrındaki hançer, âb-ı hayât olarak tasavvur edilir (G.55/1).

Hançer-Keskinlik

Bıçak yapımında kullanılan ağız açma tekniği¹⁸⁶ iki beyitte konu edilir (G.619/3). Âşığın bağrını sevgilinin kirpiklerinin hançeri yaralarla doldurur. Hançerin oluşturduğu yaraların ağız açması, hançerin keskinleşmesi anlamındadır:

Sînemi pür-yâre idüp hançer-i müjgân-ı yâr
Ağız açup yâreler bir bir didiler kanı yâr (H 123^a, G. 154/1)

2.5.6.4. Kalkan/Siper

Kalkan; ateşli silâhların icadından önce ok, gürz, mızrak, kılıç gibi saldırı silahlarına karşı savaşçıların kendilerini savunmak için sol kollarına taktıkları savunma silahıdır (Çoruhlu, 2001: 14/260).

Bir beyitte şesşere karşı tutulmasıyla konu edilen kalkan, “çarhî kalkan” ifadesi ile ifade edilir (K.7/44). Aynı zamanda bir okçuluk terimi olan siper/kalkan, okun zedelememesi için kullanılan savunma aleti anlamıyla ele alınır (K.13/5).

Siper, beyitlerde genellikle âşığın vücudu için benzetme yapılır (Msm.27/2; G.116/6). Gamze oku (K.17/46; G.224/1) veya ecel okunun (G.620/5) karşısında göğüs, siper olarak düşünülür. Sevgilinin aşk mızrağına karşı göğsünü tutan âşık, kalkan sineli

¹⁸⁶ Bkz. Doğan Kaya ve Uğur Mesci (2002), *Sivas'ta Bıçakçılık*, Sivas İli Sanat Kültür ve Araştırma Vakfı Yay, Sivas, s. 28-31.

olarak vasıflandırılır. Bir savaş meydanında mızrağın zarar vermemesi için kalkan tutulması tasviri yapılır:

Nîze-i aşkına yârün karşı tutdı göğsini
Ulviyâ meydânda oldun yine kalkan sînelü (H 194^a, G. 528/5)

Şekil bakımından yapılan benzetmelerde âşığın gözü siper teşbih edilir (Matla7/1). Savaş tasvirinde siper, şairin şiirini yazdığı kâğıt için benzetme yapılır (K.8/28). Savaş olduğunda hükümdara yardım için güneşin siper olacağı belirtilir (K.8/37). Savaş meydanı kahramanlık bahçesi olarak düşünüldüğünde zırhlar akarsu, siperler ise açılmış gül olarak tasavvur edilir. Siperin açılmış güle teşbihi şekil yönüyledir:

Şehâ meydân-ı rezmün kim şecâ'at gülsitânıdır
Zırhlar cûy-ı dil-cûdur siperler verd-i handânı (H 30^b, K. 7/20)

Âşığın gözyaşı seline boğulan gözünün denizle savaştığı belirtilir. Savaşta denizdeki balıklar siper olarak hayal edilir:

Meger seyl-âb-ı eşke çeşmüm ile ceng ider deryâ
Kimin tîg eyledi mâhîlerün kimin siper deryâ (H 40^b, K. 15/1)

2.5.6.5. Kılıç (Şemşîr, Tîg, Seyf, Gaddâre)

Kahramanlığın, bağımsızlığın ve gücün temsilcisi sayılan kılıç, ince uzun kesici silâhlar için tanımlanır. Genellikle soylular ve rütbeli askerlerle kumandanlar tarafından taşınmıştır (Bozkurt, 2002b: 25/405-406).

Divan'da kılıçla ilgili II. Selim için yazılan “Tîg u Kalem”¹⁸⁷ ve III. Murad için yazılan Tîg u Kemer”¹⁸⁸ başlıklı kasideler bulunmaktadır. Ayrıca çeşitli şiir parçalarında öldürücü etkisi olması bakımından özellikle kaş, kirpik, gamze gibi unsurlar ve bunun yanında “çelîpâ, ejder, âh, ayrılık, kaza, kader, süsen, hilâl, ıfık, mihnet, cefa, bela, gam, sitem, elem, hasret, na'l, uzlet, rıza, ecel, muhabbet, fesâhat, zebân, nazm, “len terâni” sözü ile benzerlik içinde ele alınır. Kemerde asılı olması, çeliğine su verilmesi, şekli, iki yüzünün bulunması, keskinliği, saflığı, parlaklığı, değerli taşlarla süslü olması,

¹⁸⁷ Bkz. K.14.

¹⁸⁸ Bkz. K.16.

işlemeleri bulunması, kılıfı, yaralaması, ayırması, öldürücü olması, Zülfikâr gibi hususlarla konu edilir.

Kılıç-Hükümdar

Hükümdar; ülkeler alan kılıç sahibi olarak ifade edilir (K.13/12). Kudret eli tarafından ona kılıç sunulmuştur (K.14/1). Kılıcının keskinliği, “tîg-ı bürrân” terkibi ile zikredilir (K.77/19). Onun kılıcı, saltanat kılıcıdır (K.16/36). Düşmanın canını alır (K.7/22). Adaletinin kılıcı; huzur getiren (K.15/18), âlemdeki düzeni sağlayan (K.14/33) bir kılıca teşbih edilir. Bir beyitte ise kılıç, hükümdârın elinin altındaki hizmetkâr olarak düşünülür. Şair, hükümdârın kudretinin büyüklüğünü anlatmak için kılıcı onun elinin altında hizmete hazır bulunan bir hizmetkâra benzetir:

Vasf-ı tîg u kalemün hatm idelüm medhünde

Zîr-i destünde ola tîg u kalem hayl u hadem (H 40^b, K. 14/28)

Kılıç-Su

Beyitlerin çoğunda hükümdarın kılıcının özelliğinden bahsedilir. Özellikle zikredilen hususlardan biri de kılıca su verme uygulamasıdır. Kılıcın daha keskin ve parlak olması için uygulanan bu yöntem, kılıç-su ilişkisine işaret eden “âb-ı tîg, âb-ı şemşîr, âb-ı musaffâ” terkipleriyle ele alınır. Hükümdarın kılıcının öldürücü gücü ifade edilirken yapımında ateş ve suyun kullanılmasına işaret edilir (K.6/56):

Âb-ı tîgun n’ola âteş gibi pür-sûz olsa

Âteş ü âb ile perverdedür ey mâh rikâb (H 28^b, K. 6/32)

Kılıcın keskinliği ve su ile ilgisi dolayısıyla “yüzü sulu güzel” tabiri kullanılır (Matla 5/2). Ayrıca bir beyitte zikredilen “içirmek” fiili de kılıca su vermeyle ilgilidir. Âşık, sevgilinin kılıcına susadıklarını ve ondan içmek istediklerini belirtirken ölmeyi istediğine işaret eder:

Râh-ı firkatde nice bir yanalum mihrünle

Susaduk teşneyüz içür bize şemşîründen (H 179^b, G. 459/3)

Kılıç-Kemer

Beyitlerde genellikle kemere asılı bir kılıç tasviri yapılır (K.16/33). Kılıcın hükümdarın belinden aşağı sarkıtılarak kemerle taşındığı ifade edilir:

Kılsa tîgun bana itse kemerün n'ola kemend
Kemerün belde turur tîg ise yâya sarkar (H 42^b, K. 16/13)

Kılıç-Dımışkî

Şam kılıcı için zikredilen Dımışk, şiirde konu edilen hususlardandır. Hükümdârın kılıcının nâmının Dımışk'a kadar ulaştığı belirtilir (K.14/24). Bir beyitte ise kılıca teşbih edilen âh, sağlamlığıyla bilinen Dımışk kılıcı olarak tasavvur edilir:

Tîg-1 âhumla kemerveş ham-1 kaddüm Ulvî
Birisi tîg-1 Dımışkî biridür şehir-i kimer (H 43^a, K. 16/31)

Kılıç-Parlaklık

Hükümdarın kemeri ile birlikte ele alınan kılıcının benzersiz olduğu belirtilirken felekteki yıldızla parlaklık bakımından ilgi kurulur. Felekle birlikte anılması kılıcı yüceltmek sebebiyledir:

Kemer ü tîguna hem-tâ bulımaz hergiz çarh
Keh-keşân sîm-i kemer tîg-1 şihâb olsa eger (H 42^a, K. 16/3)

Kılıç-Değerli Taşlar

Kılıçla ilgili konu edilen bir husus da yakut, elmas gibi değerli taşlarla ilgisidir. Bir beyitte zikredilen “elmas tîg” ifadesi ile parlak ve keskin kılıç kastedilir. Ayrıca elmas kelimesinin çelik anlamı da işaret edilir. Güneşin doğuşu; başına miğfer giyip beline elmas kılıç kuşanmış birini andırır:

Kuşanup zerrîn sipihr ile beline elmâs tîg
Başına geydi seher-geh şevk ile miğfer güneş (H 55^b, K. 26/2)

Kılıç; altınla, mücevherle süslü olarak tasvir edilir (K.16/1). “Cevher-dâr” kelimesiyle ifade edilen kılıcın su ile keskinleştirilmesine de işaret edilir. Beyitte dil-kılıç, yüz-su ilgisi kurulur:

Vasf idersem ârız-1 yâri zebânım tîz olur
Keskin olur dökmek ile tîg-1 cevher-dâra su (H 195^a, G. 486/2)

Bazı beyitlerde ise hükümdarın kılıcı üzerinde bulunan güneş şeklindeki motifler (Bkz. Şemse) konu edilir. Beyitlerde üzerinde altın işlemeler bulunan kılıç tasviri yapılır (K.16/25; K.16/26).

Kılıç-Kılıf

Kılıç, beyitlerde kılıç bağı anlamındaki “bend-i tîg” (K.16/7) ve “kırâb” denilen kılıfı ile anılır (K.14/19). Bele kemerle birlikte asılan kılıç, kılıf içine konulmasıyla zindana atılan bir suçluya teşbih edilir:

Kemer ü tîg belüne el uzunluğun idüp
Tîg zindân-ı kırâbe konup asıldı kemer (H 42^b, K .16/9)

Kılıç-Öldürücülük

Sevgilinin güzellik unsurlarından kirpik; kılıç gibi kan dökücü (G.670/3), gamze öldürücü etkiye sahip olarak tasvir edilir (G.563/5). Kanlı gamze; âşığı öldürmek için kılıç ve hançerle aynı güçte görülür. Bu sebeple kılıç ve hançer kullanmaya gerek duyulmadığı belirtilir:

Eline hançer ü tîg almağa bâ‘is nedür yârün
Beni öldürmeğe ol gamze-i hûn-hâr yitmez mi (H 227^a, G. 682/5)

Kılıç-Gaddâre

Keskin ve kısa bir kılıç olan gaddâre, kirpikler için kan dökücülüğüyle konu edilir. Aralarında yazım benzerliği bulunan “gaddâr” ve “gaddâre” kelimeleri cinaslı kullanılır:

Müjen gaddâre sen bir merdüm-i gaddâra benzersün
Niçe başlar keser kanlar döker hûn-hâra benzersün (H 80^b, Msm. 29/5)

2.5.6.6. Mızrak (Nîze, Sinân)

Nîze ve sinân şeklindeki sözcüklerle ifade edilen mızrak; ince, uzun, parlak oluşu bakımından *servi*, *nihâl*, *devât*, *gamze*, *gönül*, *aşk* gibi unsurlar için benzetme yapılır. Sevgilinin gamzesi, yürekte bulunan mızrak olarak tasavvur edilir (G.592/5). Sevgilinin gamzesi şekil bakımından mızrakla ilişkilendirilir. Hançer ve kılıç gibi silahlarla birlikte kan dökücülüğüyle zikredilir:

Gamzen takındı hançer ü tîg u sînânı hep
Kırdı geçirdi ey gözi hûnî cihânı hep (H 98^b, G. 41/1)

Mızraklar, yazı kalemi için benzetme yapılıır (K.8/28). Bir beyitte ise övdüğü şahsın mızrağı için yazdığı bir mısrada sütûn benzetmesi yapar. Mızrak; düzgünlüğü, sağlamlığı ve uzunluğu ile sütunla benzerlik içinde ele alınır:

Ciğer kan ile Ulvî nîzene bu mısra'ı yazmış

Benüm kasr-ı hayâtumda sütûn-ı muhkemüm sensin (H 172^b, G. 429/5)

Servi için benzetme yapıldığı beyitlerde uzunluğuyla konu edilir (G.83/2). Hükümdârın mızrağı, muhabbet bağının dik başlı servisi olarak hayal edilir:

Mehâbet bâğına serv-i ser-efrâz olalı nîzen

Revân oldı adûnun su gibi ömr-i şitâbânı (H 31^a, K. 7/31)

2.5.6.7. Miğfer

Zırhın bir parçası olan miğfer, silah darbelerinden korunmak için başa giyilen savaş başlığıdır. Beyitlerde şekil bakımından konu edilir. Ay, miğfere teşbih edilir (K.8/37). Hilal, elinde kılıcı ve başında miğferi olan biri olarak tasavvur edilir (K.7/7). Güneşin seher vakti doğuşu tasvir edilirken başına miğfer giydiği düşünülür. Güneş, yuvarlak şekliyle miğfere benzetilir:

Kuşanup zerrîn sipihr ile bile elmâs-ı tîğ

Başına geydi seher-geh şevk ile miğfer güneş (H 55^b, K. 26/2)

2.5.6.8. Sâtûr

Büyük bıçak olan satır, Kızılbaşlar anlamındaki “sürh-serân” ifadesiyle kullanılır. Hükümdârın oğlunun sünneti, İslâm’da ehl-i sünnetin uyması gereken bir sünnet olarak zikredilir. Osmanlıların mezhebi olan sünnîlik dışındaki mezhepler sürh-serân olarak düşünülür. Sünnete uymayanların başlarından satırın eksik olmayacağı ifade edilir. Beyitteki sürh-serân ile ayrıca Safevî askerlerinin kastedildiği düşünülebilir:

Ehl-i sünnetden olup uymaz ise şer‘a eger

Eksük olmaya ser-i sürh-serândan sâtûr (H 44^a, K. 17/10)

2.5.6.9. Şeşper

Şeşper, altı dilimli topuzun adıdır. Beyitlerde parçalı oluşu, başa vurulması ile konu edilir. Bir beyitte hükümdârın sağında ve solunda bulunmalarıyla hançerle birlikte

zikredilir (K.8/29). Âşığın başına cefâ şesperi dokunduğu (G.669/3), sevgilinin kahır şesperiyle âşığın tozunu kaldırdığı (G.367/3) ifade edilir. Parça parça oluşuyla ele alındığı bir beyitte âşığın başı için benzetme yapılır:

Yüz çevirmem Ulviyâ şemşîr-i aşk-ı yârdan
Çâk çâk olsa ser-i bî-devletüm şesper gibi (H 222^a, G. 659/5)

2.5.6.10. Top

Ateşli bir silah olan top; beyitlerde yuvarlak şekli, ateşle ilgisi ve yıkıcılığıyla ele alınır. Âşığın başı (G.87/3; G.122/7), âh (G.499/3), felek (M.6/1), ayrılık (G.391/1), gabgab (G.313/5) gibi unsurlarla ilişkilendirilir. Kale surlarının topla yıkılmasının konu edildiği bir beyitte sevgilinin gabgabı, top olarak tasavvur edilir:

Cân kal'asına gabgabınun tûpı takıldı
Hükm eyledi dil mülkini sultân-ı mahabbet (H 102^a, G. 56/6)

Hükümdarın savaş meydanında top çarpışmalarının, seslerinin karıştığı ifade edilir (K.8/19). Bir beyitte ise düşmanın top ateşi zikredilir (K.6/54). Topların seslerinin yükseldiği ve düşmanın korkuyla yeraltına saklandığı belirtilir:

Toplar na'ra urup eyledi yir yir şîven
Havfdan itdi adû ka'r-ı zemîni mesken (H 65^b, Msm. 8/5)

Top; şehit olan memduhun ölüm sebebi olarak zikredilir. Savaş sırasında düşmanın topunun ateşiyle memduhun şehit olduğu ifade edilir. Beyitte topun ateşli silah olmasına işaret edilir:

Koyıldı âteşin top-ı adûya kıydı cânına
Dayanur şimdi a'dâ gerçi tîg-ı hûn-feşânına (H 85^a, Msm. 37/1)

2.5.6.11. Zırh (Cevşen, Cebe)

Zırh, *cevşen*, *cebe* de denilen zırh; savaşlarda ok, kılıç ve süngü gibi silâhlardan korunmak için giyilen demir, tel levha veya köseleden yapılmış giysiye denir (Usta, 2013:44/391). Divan'da zırh; koruyucu etkisi ve şekli ile ele alınır. Ayrıca Divan'da “zırh” redifli bir de gazel bulunmaktadır¹⁸⁹.

¹⁸⁹ Bkz. G.619.

Zırh; genellikle felek için benzetme yapılır (K.13/31). Felek, kat kat oluşuyla dokuz kat cevşen olarak tasavvur edilir (G.258/3). Cevşen; âh okuna karşı durmasıyla zikredilir (G.469/2). Bir beyitte ise nazarla ilgili zikredilir (Bkz. Bazı Telakki ve İnanışlar). Hükümdarın savaşlarında felek ve yıldızların onu koruyup yardım etmek için zırh olacağı ifade edilir (K.8/37). Gökyüzündeki unsurlardan yıldız; zırhla ilişkilendirilir. Gökyüzünün yıldızlarla dolu hali zırh giymiş gibi düşünülür:

Meh-i nev tîg-ı zerrînin kuşandı miğferin giydi
Değil encüm zırh-pûş oldu devrân göricek anı (H 30^b, K. 7/7)

Zırhın güneşi kapatarak ay ve yıldızların görünmesini sağladığı belirtilir. Burada zırhla kastedilen gecedir:

Gösterür encümini halka nücûm ile mehi
Çekse pehlûsına ol mihr-i dırahşânı zırh (H 213^a, G. 619/5)

Zırh, şekil ve renk dolayısıyla nehir için benzetme yapılır (K.7/20). Zırh giymiş Osmanlı askerleri, denizi hatırlatır. Zırhlar; balıksırtı şekli ve pullarıyla denizdeki balıklara benzer:

Geydi deryâlar gibi hep asker-i Osmânî zırh
Eyledi her kişiyi mâhî-i ummânî zırh (H 213^a, G. 619/1)

Zırh, diğer beyitlerde vücudu sarması (G.619/2), yuvarlak halkaları (G.619/4) ile konu edilir. Bir beyitte ise Hz. Davudun mucizesi olarak zırhın düşmanın boyunu halka gibi büktüğü belirtilir (G. 619/6). (Bkz. Hz. Davud).

2.5.7. Haberleşme

2.5.7.1. Mektûb (Nâme)

Divan'da haberleşme, genellikle âşığın sevgili ile iletişimi için ele alınır. Âşık; sevgiliye hasretini (G.411/4), aşkını (Matla13), halini mektupla açıklar (G.411/1). Sevgiliden gelen ok, âşık için gönderilen mektup olarak tasavvur edilir (G.323/3). Sevgilinin hattını arz ettiğinin belirtildiği bir beyitte mektup, defterle birlikte zikredilir (G.524/1). Divit, kalem, sürh, levh gibi kelimelerle anılan mektup, âşığın gözyaşı dökerek halini bildirmesiyle konu edilir (G.518/4). Âşığın sevgiliye yazdığı mektupta gözyaşlarıyla mektubun yapraklarını ıslattığı belirtilir:

Ağlamak tutdı beni nâme yazarken yâre

Gözyaşıyla varak-ı nâmeysi nemnâk itdüm (H 169^a, G. 411/2)

Beyitlerde mektupla ilgili olarak güvercinle (G.190/2; Matla 30) ve peykle (K.19/17) mektup göndermek, mektuplara mühür vurulması (K.4/9) gibi hususların ele alındığı dikkati çeker. Haberleşme için ayrıca rüzgârın da anıldığı görülür. Bir beyitte âşığın gönül derdini anlatmak için sevgiliye kanı ile mektup yazması zikredilir. Mektuplara kırmızı mürekkeple yazı yazıldığına işaret edilir:

Yâremün kanın ezüp sürh ile nâme yazarın

Arz ide derd-i derûnum ola kim yâre yine (H 209^b, G. 602/4)

Mektup-Muhabbet-nâme

Sevgi mektubu anlamındaki muhabbetnâme, Leyla ve Mecnun için konu edilir (G.250/3). Sevgilinin dergâhına dökülen âşıkların kemikleri, sevgiliye yazılmış muhabbet-nâmeler olarak ifade edilir. Âşıkların sevgilinin dergahında can vermelerini temsil eden kemiklerinin, aşk mektupları olduğu düşünülür:

Dökilmiş üstühânlar kim yatur dergâh-ı dilberde

Muhabbet-nâmelerdür ehl-i diller yâre yazmışlar (H 233^a, G. 184/3)

Mektup-Şefâ‘at-nâme

Af mektubu olan şefâ‘at-nâme, sultan tarafından verilmesiyle konu edilir. Sevgilinin ok gibi kirpiklerini âşıklarına göndermesi sultandan kullarına yazılan af mektubu olarak telakki edilir. Âşıklar için sevgiliden gelecek her şey değerli olduğu için yaralayıcı olsa bile sevgilinin iltifatı şeklinde düşünülür:

Nâvek dilerüz kim uşşâka cânândan gelür

Bir şefâ‘at-nâmedür gûyâ ki sultândan gelür (H 242^b, Matla 14/1)

Mektup-Şefkat-nâme

Şefkat-nâme, yardıma ihtiyacı olanlar için yazılan merhamet mektubu olarak konu edilir. Sevgilinin dudağını çevreleyen ayva tüyleri, âşıkların nazarında merhamet mektubudur:

Hatt-ı la‘lün bana yazdı yine şefkat-nâme

Beni kurtardı belâlardan olup cânâ şefik (H 141^b, G. 284/2)

Mektup, sadece âşığın halini anlatan bir yazı değildir. Tezvîr yani yalan yazısı mektupla ilgili zikredilen hususlardandır ve sevgilinin ayva tüyleri için benzetme yapılır:

Gönlüm evini yıkmağa sultan-ı hüsnden
Tezvîr-nâme gösterür ey gül-izâr hat (H 137^b, G. 264/4)

2.5.8. Medrese, Ders (Sebak), İlim, Fen

Divan'da bir yerde zikredilen medrese, uzlet medresesi olarak konu edilir (Msm.9/1). Hz. Muhammed'le ilgili zikredildiği bir beyitte sümbülün, O'nun saçının verdiği dersle perişan olduğu belirtilir:

Sümbül sebak-ı müyun ile oldı perîşân
Bülbül varak-ı rûyun ile buldı hacâlet (H 25^b, K .3/14)

İlim, fen; bazı beyitlerde Hz. Muhammed'le ve Hz. İsa ile konu edilir. Hz. Muhammed, zamanın ilimleri ve ilimlerin zamanı olarak vasıflandırılır (M.4/14). Doğuştan Allah tarafından ilimlerin keşfolunduğu belirtilir (M.5/13). Hz. İsa ise diriltme ilmiyle zikredilir (G.144/2; G.673/1). (bkz. İlgili Maddeler).

Bir beyitte ilim öğrenmeyi talep etmek konu edilir (M.11/86). Aşk, ilim olarak düşünülür (G.203/3; G.616/3) ve âşık, onu okuyarak doğrulukla hareket ettiğini belirtir. Kişideki ilmin böyle olması gerektiğine değinilir:

Aşk fennin okuyup sıdk ile oldum âmil
İşte zâhid kişiye ilm ü amel böyle gerek (H 154^a, G. 344/2)

İlim hususunda şair, âlemde hakiki âlimi bulamadığını söyler. Sır ilmi olan “ilm-i ahfâ”da sırrını keşfedecek üstünlükte nâlık bulamadığını belirtir (Msm.28/1). Bir beyitte ise sevgilinin dudağını tavsif ettiği için ilm-i ahfâda kendisini âlim ve bilgili olarak gördüğünü ifade eder:

Ulviyâ hatt-ı leb-i dilberi tavsîf itdün
İlm-i ahfâda bugün âlim ü dânâsın sen (H 174^b, G.437/5)

Şair, tüm ilimleri bildiğini (G.230/4), kendisinin sahip olduğu ilimle akranları arasında üstün olduğunu söyler (G.230/5). Ayrıca devlet kademelerinde cahillerin görev alıp ilim sahiplerinin zillette bırakıldığını da ifade eder:

Erbâb-ı cehl devlete basdı kadem dirîğ
Zilletde kaldı mecma'-ı fazl u ulûm olan (H 181^a, G. 466/6)

Fen kelimesi, bazı beyitlerde hüner, sanat anlamıyla kullanılır. Sevgili; aşk fenninde üstaddir (M.11/54), âşıkların da cefâ fenninde bilgi sahibi oldukları ifade edilir:

Ulviyâ fenn-i cefâda ne aceb kâmil imiş

Câna kâr itdi kemâl ile o dil-dâr elemi (H 226^a, G. 675/5)

2.5.9. Taşıma Araçları

2.5.9.1. Gemi

Divan'da yelken/bâd-bân, lenger gibi unsurlarıyla zikredilen gemi; daha çok âşığın iç dünyasını anlatmada konu edilmiştir. Felek ve gönül unsuruyla birlikte vücut (G.658/5; 412/4), mihnet (Msm.33/2), murad (K.16/36), felaket (G.634/5), kehkeşan (K.15/20), âşığın tab'ı (K.18/46), kadeh (G.510/5), tûl-ı emel (G.20/2), göz (G.405/5), cihân (K.27/1) gibi unsurlar için de benzetme yapılır. Ayrıca bir beyitte gemi, Hz. Nuh'la ilgili olarak telmihen zikredilir (K.27/5).

Gemi-Felek

Divan'da gemi, denizde tersine dönmüş olarak hayal edilir (K.16/23). “Fülk” kelimesinin “felek” kelimesiyle birlikte kullanıldığı bir beyitte lengerini dalgalara kaptırmış bir gemi tasviri yapılır. Feleğin içindeki cisimlerle beraber hareket etmesi, dalgalara kapılmış bir gemiyle ilişkilendirilir:

Felek bir fülke döndi lengerin aldırılmış emvâca

Kem itdükde zalâm-ı şeb hilâl-i sahn-ı devrânı (H 30^b, K. 7/4)

Gemi-Âşık

Âşığın gözyaşı ile sulanmış bedeni ve parçalanmış sinesi, büyük denizlere yelken açıp giden bir gemiyle benzerlik içinde anılır:

Bahr-ı eşkümde yüzer sîne-i sad-çâk ile ten

Yelken açmış gemidür lücce-i ummâna gider (H 112^b, G. 105/2)

Başka bir beyitte âşık; gözyaşı kayığıyla suladığı vücut gemisinin ayrılık denizinin derinliklerine daldığını ifade eder. Âşığın bedeninin gemi olarak tasavvurunda dalgıcın denizin dibine dalması hususuna değinilir:

Sulanıp zevrak-ı çeşmüm gibi fülk-i cismüm

Taldı gavvâs-sıfat ka'r-ı yem-i hicre hemân (H 57^a, K. 27/12)

Gemi-Tehlike

Şair, rüyasında girdaba boğulan bir gemi gördüğünü belirtir (Msm.1/1). Gönül, âşığın ağlayan gözü ile boğulan bir gemiye teşbih edilir (Msm.15/3). Sevgilinin güzelliğini tamamlayan bitişik iki kaş, birbirine çarpan iki gemiye benzetilir. Göz-deniz ilgisi dolayısıyla üzerindeki kaşlar da gemi olarak tasavvur edilir:

Bahr-ı hüsnünde görinen şol iki peyveste kaş
Sanki iki keştîdür birbirine çatdılar (H 121^b, G. 149/3)

Gemi-Rüzgâr

Geminin hareketi ve yönü gibi hususların tayininde önemli olan unsurlardan biri de rüzgârdır. Genellikle denizde rüzgâr ve tufanla hareket eden bir gemi konu edilir (G.144/4). Âşık, bir gemiye binip rüzgâr gibi dolaştığını belirtir (K.27/3). Rüzgârın felek gemisine yardımcı olmadığından şikâyet eder (K.27/13). Çeşitli benzetmelerle ele alınan gemi, gönül için kastedilir. Rüzgâr, gönül gemisini gözyaşı denizine salmıştır. Beyitte rüzgâr kelimesi ayrıca “zaman” anlamı kastedilecek şekilde kullanılır:

Gönül fülkin bihâr-ı eşk-i bî-pâyâna salmışdur
Beni bu rûzgârum bir aceb ummâna salmışdur (H 234^a, G. 190/1)

Rüzgârın şiddetiyle dalgalanan aşk denizinde âşığın, gönül gemisini sakınması gerektiği belirtilir (G.668/6). Gemilerin karaya çıkmasının ele alındığı bir beyitte felaket denizinde gönül gemisinin karaya çıkmasına rüzgârın imkân vermediği ifade edilir:

Çıkmadı bahr-ı felâketden kenâra fülk-i dil
Ulviyâ ummânda kaldum rûzgâr el virmedi (H 217^a, G. 634/5)

Gemi-Kadırga, Donanma

Gemi; Osmanlı savaş gemileri olan kadırga ve donanma isimleriyle de anılır. Bu gemiler, düşman gemilerini mağlup etmeleriyle zikredilir (Msm.8/1; Msm.8/3; Msm.37/2). Bir beyitte Kanunî dönemi kaptanı olan şahsın gemisinin feneri için ilahî mumun ışığı benzetmesi yapılır:

Şâh Süleymânun ışiginde kapudânsın bugün
Oldı fânûs-ı seffinen pertev-i şem‘-i İlâh (H 241^a, Trh. 5/2)

2.5.9.2. Kayık (Zevrak)

Divan'daki şiirlerde zevrâk; *hilâl, göz, vücut, kadeh* gibi unsurlar için benzetme yapılır. Deniz üstünde gezinen kayık; şekil bakımından gözyaşıyla (K.27/12), felekte doğan hilâlle ilişkilendirilir (Msm.8/2). Kehkeşanın gemi, bulutun yelken olduğu bir denizde hilâl; kayık olarak hayal edilir:

Gemisi keh-keşân yelken sehâb u mâh-ı nev zevrak
Muhît-i kudretünde bu sipihr-i kînever deryâ (H 41^b, K. 15/20)

Âlemin bir deniz olarak ifade edildiği beyitte vücut, bu denizde bulunan bir kayığa benzetilir (G.584/5). Sâkî tarafından dolaştırılan kadehle ilişkilendirildiği beyitte zevrâk; gemici ile zikredilir (G.72/1). Aynı zamanda içmek anlamındaki “çekmek” fiiliyle ifade edilen zevrak, âşığı dertten uzaklaştırmasıyla kadehle benzetme yapılır:

Zevrak-ı câmı çeküp şevk ile ser-hoş oldum
Hamdü lillâh yine deryâ gibi pür-cûş oldum (H 163^b, G. 386/1)

2.5.10. Hastalıklar

2.5.10.1. Baş Ağrısı (Humâr)

Baş ağrısı, şarabın içildikten sonra oluşturduğu bir rahatsızlık olarak zikredilir (G.678/1). Bir beyitte ise ağrıyı def etmek için de tekrar şarap içildiğine değinilir (K.25/12). Sabah vakti içilen içki olan “sabûhî”, gece içilen şarabın verdiği baş ağrısını yok etmek için içilmesiyle konu edilir. Sabah vakti açılan lâle; şekil bakımından kadehle ilişkilendirilir. Sarhoşluğun verdiği baş ağrısından kurtulmak için elinde kadeh olan biri olarak hayal edilir:

Sabûhî eyleyüp def-i humâr it diyü ey Ulvî
Eline bir ayağ almış tutar her subh-geh lâle (H 207^a, G. 588/5)

2.5.10.2. Göze Karasu İnmesi (Glokom)

Göze kara su inmek, göz içi basıncının damar ve sinirlerde meydana getirdiği belirtiler topluluğuna denilir (Bayat, 1992: 52). Bir beyitte ağlamaktan meydana geldiği ile zikredilir (M.11/14). Gözün kararmasıyla göze kara su indiği anlaşılır. Şair, daha kitaba bakmadan gözünün karardığını belirtir:

Karardı dîde hat-ı müşg-i nâba bakmakdan

Gözüme kara su indi kitâba bakmakdan (H 175^a, G. 441/1)

2.5.10.3. Kan Tutması

Kan tutması, kan görünce kendinden geçme belirtisi bulunan psikolojik bir rahatsızlıktır. Şehit olan memduhun yuvarlanan kanlı başı ile feleği kan tuttuğu belirtilir (Msm.1/2). Bir beyitte ise sevgilinin gözünün kanlanması, kan tutmakla ifade edilir:

Harâmî çeşmini yârün şarâb-ı erguvân tutdı

Hemân ol merdüm-i hûn-hâra dönmişdür ki kan tutdı (H 221^a, G. 654/1)

2.5.10.4. Remed

Remed; gözün beyaz ve etli kısmında meydana gelen kanlı ve ateşli şişliğe, iltihaplanmaya verilen addır (Karabulut, 1994: 1/296).

Hasta gözlerin ışık ve havadan etkilenmemesi için siyah, sarı, kırmızı renkli örtüler örterler. Bu örtüye karaltı denilir (Onay: 1992: 342). Âşık, gözüne remeden dolayı karaltı çekmediğini; görmeyen gözünün sevgilinin yüzüne bakmaya utandığını söyler. Aynı zamanda örtü anlamındaki “hicâb” ve karaltı anlamı bulunan “nikâb” kelimeleriyle zikredilir. Âşığın gözünü açamaması utanmakla ilişkilendirilir:

Gözüme sanma remeden eylerüm cânâ nikâb

Yüzine bakmağa eyler çeşm-i nâ-binâ hicâb (H 100^a, G. 47/1)

2.5.10.5. Sebel

Sebel; gözde korneanın üzerine bir örümcek evi gibi çekilmiş kalın kızıl bir perde olarak tanımlanır. Sebel hastalarının gözlerinde bulut gibi nesnelere görüldüğü, güneşe ve ışığa baktıklarında rahatsızlık verdiği belirtilir (Bayat ve Okumuş, 2004:193-194).

Ay ve yıldız, göze teşbih edilir; göze inen perdeden gözün görmez olduğu ifade edilir. Sebel hastalığında ışığa bakılamamasına işaret edilir. Titreme anlamındaki “ra‘şe” ve sıtma anlamındaki “teb” ile birlikte ele alınır:

Sebelden görmez oldı mâh u kevkeb

Denizden ra‘şe gitdi bâddan teb (H 3^a, M. 6/31)

2.5.10.6. Sıtmâ (Teb)

Sıtma; baş ağrısı, titreme, ateş yükselmesi, yüzün sararması gibi belirtileri bulunan ateşli ve bulaşıcı bir hastalıktır (Karabulut, 1994: 2/581-582).

Sıtma olan hastanın ateşlenmesi, yüzünün sararması, vücudunun zayıf düşmesi, titremesi âşığın halleriyle benzerlik içinde ele alınır. Gam, sıtmaya teşbih edilir. Âşığın yüzü, gamın verdiği harareten saramış olarak düşünülür (G.455/2; G.558/4; G.566/4; G.627/3; M.11/92).

2.5.10.7. Sivilce (Âbile)

Sivilce, vücudun çeşitli yerlerinde oluşan küçük kabarcıklara verilen addır (Karabulut, 1994: 596). Âbile, daha çok çocuklarda görülen ve kabarcıklar şeklinde beliren bir cilt hastalığıdır (Özler, 1999: 2/25). Bir beyitte sıtma ateşinin hararetinden oluşan sivilce olarak ifade edilir ve dudak-ateş ilgisiyle zikredilir:

Âteş-i tebden olan âbilelerle la'lünden

Âb-ı pür-âteşle kıldı beni mest ü harâb (H 28^b, K .6/23)

2.5.10.8. Uçuk (Tebhâle)

Uçuk; dudaklarda, sıkıntı, yüksek ateş gibi çeşitli nedenlerle çıkan kabarcıkların adıdır. Goncanın ağzındaki damlalar, uçuk olarak düşünülür. Bu uçuğun oluşma sebebinin korkması olduğu belirtilir (G.306/1). Bir beyitte ise sevgilinin dudağında uçuğun çıkması, onu öpmek olarak tasavvur edilir:

Gerçi bin bin bulunur bûsene cânlar virici

Kimse yokdur leb-i la'lün öpe tebhâle gibi (H 222^b, G. 661/3)

Sevgilinin dudağında yer yer görünen uçukların âşığın ağarmış gözünden kaldığı belirtilir (G.141/2). Dudaktaki yarayı gören âşık, üzüntüden gözünden yaşlar akıtır. Âşığın gözünden çıkan damlalar, uçuk olarak telakki edilir. Damla ve uçuk arasında şekil ve renk bakımından ilgi kurulur:

Yine diş yâresi gördüm leb-i cân-bahşunda

Yaşlar çıksa gözümde n'ola tebhâle gibi (H 222^b, G. 661/5)

2.5.11. Bazı Telakki ve İnanışlar

2.5.11.1. Bâzûbend/Hamâ'il

Kol bağı anlamına gelen bâzûbend, bazen muska niyetine her türlü bela ve âfetten korunmak için bazen de uğur getirmek için taşınırdı. Taşıyan kişinin sosyal mevkiine göre ipekli, atlas, gümüş, altından yapılırdı (Serdaroğlu, 2006: 263-264). Sevgilinin beyaz kolu, âşığın boynundaki bâzûbend olarak düşünülür. Ayrıca kola bağlanan bâzûbend, gümüş rengi ve göz boncuğu ile zikredilir:

Tek hemân gerdenüme sâ'id-i sîmînüni sal
Bâzûbend eyleyeyin merdüm-i çeşmi koluna (H 204^b, G. 578/2)

Beyazlığıyla hamayil olarak tasavvur edilen kol, hamayilin kola bağlanmasına işareten teşbih yapılır:

Nukre-i hâm mı disem sâ'idüne yâ billûr
Yâ hamâil mi disem yâ yed-i beyzâ mı disem (H 161^b, G. 380/11)

2.5.11.2. Esmâ Çekmek

Esmâ çekmek, Allah'ın doksan dokuz ismini okumaktır. Âşık; peri yüzlü sevgiliyi büyülemek için gözyaşı tespihini eline alarak adını zikreder. Tespih ele alınarak esmâ zikri yapılması konu edilir:

Sübha-i eşki ele aldum idüp nâmını vird
Ol perî-peykeri teshîr için esmâ çekdüm (H 160^a, G. 373/4)

2.5.11.3. Fal

Fal; bir beyitte” tefe'ül etmek” ve “fâl-ı pür-hayâl” sözleriyle konu edilir. Eline divan alan şair; hayallerle dolu falı, güzellik şahına karşı okuyup halini bildirdiğini söyler:

Bir tefe'ül idicek geldi bu fâl-ı pür-hayâl
Okuyup ol şâh-ı hüsne karşı itdüm arz-ı hâl (H 74^b, Msm. 20/5)

2.5.11.4. Hazinelerle İlgili İnanışlar

Hazinelerin toprağa gömülü olarak saklanması, beyitlerde ölen memduh için zikredilir. Memduh, toprak içinde gömülü bir hazine olarak tasavvur edilir:

Terk eyledi devrânı kabrini mekân itdi
Bir genc idi devrânı hâk içre nihân itdi (H 58^b, Msm. 1/4)

Hazinelerin virân yerlerde bulunmalarına işaret edilen beyitlerden birinde âşığın gönlü virâne, aşk ise orada gizlenen hazine olarak düşünülür:

Gencîne-i aşk olmaz idi sînede pinhân
Ma‘mûre-i dil olmasa virân-ı mahabbet (H 102^a, G. 56/4)

Gömülen definelere kimsenin el sürmemesi için tılsım yapılır ve bu defineleri korumayla görevli birer korkunç yılan tutulmuş (Onay, 1992: 118). Virâne yerlerde hazineleri korumak için tılsımlı ejder bulunması hususu birçok beyitte benzetmelerle ele alınır (K.15/30; K.20/13; G.103/5). Şairin şiiri hazine, söz satırları da o hazinenin etrafındaki tılsımlı yılan olarak hayal edilir (G.94/5). Bir beyitte hem âşığın âhı hem zülûf, sevgilinin güzellik hazinesini koruyan tılsımlı bir yılanla teşbih edilir:

Ulviyâ gencîne-i hüsn-i nigârı hıfz için
Dûd-ı âhum gibi oldu bir tılsım-ı mâr zülûf (H 140^a, G. 277/7)

2.5.11.5. Kargaların Haber Getirmesi

Karga; kara haber getirmesi, uğursuzluğu gibi inanışlar ile divan şiirinde ele alınır (Demirkazık, 2011: 154). Bazı beyitlerde kara haber uçuşması ile rakip için benzetme yapılır (G.45/3). Sevgilinin ayva tüylerinin yüzde belirmesiyle güzelliğinin bozulduğu düşünülür. Rakibin bu haberi vermesi, karganın kara haber taşımasıyla ilişkilendirilir:

Erişdi hatt-ı nigâr uçdı murg-ı hüsnî diyü
Uçurdu kara haberler adû gurâb gibi (H 223^b, G. 665/3)

2.5.11.6. Nazar/Göz Değmesi

Türkçede “kem göz” anlamı bulunan nazar, “nazara gelme”, “nazara uğrama”, “nazar değme” şeklindeki ifadelerle kullanılır. Nazar değmesi; az çok herkeste olduğuna inanılan ve bakışlardan çıkan zarar verici, çarpıcı ve öldürücü güç anlamındadır (Kazancı, 2005: 166).

Nazar hali, daha çok âşıkla ilgili olarak zikredilir. Âşığın zayıf hali (G.160/5), yüzünün sararması (G.355/3); halinde bir nazar etkisi olduğunu gösterir. Nergis-göz ilgisi

kurulan bir beyitte âşık, rakiplere görünen sevgilinin gözüne nazar degeceğinden korktuğunu belirtir:

Çeşm-i mahmûrunı gösterme meded a‘dâya

Korkum oldur değer ol nergis-i bîmâra nazar (H 123^a, G. 155/4)

Nazarın kötü etkilerinden korunmak için cevşen/zırh takılır. Şair, nazar okuna karşı zırhın koruyucu etkisi olduğunu belirtir:

Ulviyâ tîr-i nazar ana dokınmaya diyü

Başdan ayağa göz olup gözedür anı zırh (H 213^b, G. 619/7)

2.5.11.7. Ölümle İlgili Âdet ve Uygulamalar

2.5.11.7.1. Başa Toprak Saçmak

Ölü defnedilirken veya definden sonra yakınlarının mezar toprağını başlarına savurmak suretiyle üzüntü gösterdikleri bir âdet olan “başa toprak saçmak”; zamanla acizlik, şikâyet ve çaresizlik bildirmek amacıyla kullanılır. Şairler, genellikle kederli ve sıkıntılı hallerini bu ve benzeri ifadelerle dile getirmişlerdir (Yılmaz, 2013: 337-340).

Bir beyitte zikredilen güneşin aşkla başına toprak saçması ifadesi, âşığın acizliğini anlatır. Güneşin etrafında bulunan zerrelere, başa toprak saçmak şeklinde tasavvur edilir:

Kamer şevkûnle yakdı göğsine dâğ

Güneş mihrûnle saçdı başa toprağ (H 2^b, M. 6/21)

2.5.11.7.2. Ölenlerin Kefenlenmesi

İslamî geleneğe göre ölen kişiler kefenlenerek, şehit olanlar ise yıkanmadan kefensiz bir şekilde gömülürler. Şair, memduhun öldükten sonra beyaz kefene sarılmasını, güneşin beyaz bulut içinde kaybolmasına benzetir:

Cism-i pâkin kefene sarduğı dem halk-ı cihân

Didiler ebr-i sefid içre güneş oldu nihân (H 61^a, Msm. 3/4)

Başka bir beyitte ise şehit olan memduhun, kanıyla birlikte gömüldüğüne değinilir. “Dâl” kelimesi memduhun şehitliğinin işareti olarak zikredilir. Ayrıca beyitte hazinelerin gömülmesi hususuna da işaret edilir:

Dâl oldı şehîd olduğı dem akduğı kanı

Defn eylediler kanla ol genc-i nihânı

(H 59^b, Msm. 2/2)

2.5.11.7.3. Mâtem Tutmak

Ölen kişinin ardından ağlamak, dövünmek, karalar giymek gibi davranışlar; matem âdetlerindedir. Beyitlerde matem tutanların değersiz ve sade bir elbise giymelerine işaret edilerek “kara çul” giydikleri zikredilir (G.6/2; G.6/6). Karalar giymek ifadesiyle siyah rengin matem rengi olduğuna işaret edilir (G.2/5). Kâbe'nin kara örtüsü, karalar giymiş olarak düşünülür (G.348/3). Siyah rengi dolayısıyla duman (G.617/1), ayva tüyü (G.263/3; G.555/1), kalem (K.14/6) gibi unsurlar matem tutmakla ilişkilendirilir. Benefşe, koyu rengiyle siyah olarak düşünülür ve hüsn-i talil yoluyla kara yaslı olduğu hayal edilir:

Ne haber virdi sabâ kâkül-i müşğnünden

Ki benefşe kara yaslu görünür anun için

(H 184^b, G. 484/7)

2.5.11.8. Perilerle İlgili İnanışlar

Perilerin çeşmeleri ve hamamları mekân etmeleri, beyitlerde konu edilen halk inanışlarındandır. Âşığın gözyaşları için çeşme benzetmesi yapan şair, sevgiliyi peri olarak hayal eder. Peri gibi güzel sevgilinin mahallesinde gözyaşı dökmek, perinin etkisine girmekle ifade edilir:

Râh-ı kûyunda sirişküm çeşme-sâr itmek nice

Sen perî-rûy bu âl ile şikâr itmek nice

(H 196^a, G. 538/1)

Hamam gibi mekânlarda bulunmasıyla konu edilen peri, sevgili ile benzerlik içinde ele alınır. Hamama giren güzelin âşığı etkilediği belirtilirken mekân hususuna işaret edilir:

Her kaçan hammâma girüp ol perî uryân olur

Câme-i tenden çıkar cân mürde-dil hayrân olur

(H 234^a, G. 191/1)

Bir beyitte ise peri sihrinin etkisinden kurtulmak için ateşe karabiber atılması konu edilir:

San perî teshîrine âteşde fülfüdür hemân

Ulviyâ her lahza dilde fikr-i hâli Ahmedün

(H 152^b, G.336/7)

2.5.11.9. Sihir

Sihir, genellikle âşık ve sevgili ile ilgili olarak ele alınır. Sevgilinin dudağıyla perileri büyülediği (G.181/2), sihriyle gönül almakta usta olduğu düşünülür (G.209/3). Bir beyitte ise güneşin sihir yoluyla halkın gözünü bağlayarak uykusuz bıraktığı ifade edilir:

Dîde-i gam-dîdede uyhu komazsa tan mıdur
Her seher sihr ile halkun gözünü bağlar güneş (H 56^a, K. 26/13)

2.5.11.10. Şerha Kesmek

Abdalların Muharrem ayı mateminde vücutlarına kesikler yaptıklarının konu edildiği beyitte âşık, matemde olduğu için vücudunu yaraladığını belirtir:

Ben Muharrem adlu bir tâze cevânun kulıyım
Şerhalar kesdüğümü ayb itmenüz mâtemdeyim (H 177^a, G. 450/2)

2.5.12. Âdetler, Gelenekler, Bazı Davranışlar

2.5.12.1. Armağan Vermek (Pîş-keş Çekmek)

Beyitlerde sultana hediye gönderilmesi konu edilir (G.190/5; G.542/3). Şair; duâdan (Msm3/3), canından (G.305/3) başka verecek armağanı olmadığını söyler. Bir beyitte misafirin armağan getirmesi ele alınır:

Yâ Rab ne yoldan irdi bu aşkun misâfiri
Kim müjdesi belâdur anun armağanı gam (H 159^a, G. 368/5)

Beyitlerde ayrıca akik (G.284/5), pirûze gibi değerli taşların hediye getirilmesi konu edilir. Sümbül, gül için bağa pirûze kadehler getirmiş biri olarak tasavvur edilir:

Getirüp meclis-i bâğa niçe pîrûze kadeh
Pîş-keş çekdi sana ey gül-i ra'nâ sünbül (H 47^b, K. 19/14)

2.5.12.2. Başta Gül, Sümbül, Lâle, Benefşe, Nergis, Misvâk Taşımak

Tanzimat'tan önceki dönemlerde erkekler, çiçeği yakaya değil; başa takarlardı. Başlığın çeşidine göre üstüne sarılmış tülbendin bir kıvrımına çiçek ilâştirirlerdi. Dal külâh dal fes olanlar da baş çiçeklerinin sapını külâh veya fesin kenarından içeri sokarak çiçeği oradan şakaklarına sarkıtırlardı (Koçu, 2002: 69).

Sümbülün başta bulunması, sevgilinin kâkülüne benzemek için başı mesken tutmasıyla açıklanır (K.19/10). Sevgilinin gözüne benzeyen nergisin değer verilerek başta tutulduğu ifade edilir (K.25/27). Gül-yanak benzetmesi kurulan bir beyitte gülün, izzete lâayık olduğundan baş üstünde tutulduğu belirtilir:

İzzet idüp her kişi baş üzre tutmazdı anı
Lâyık olmasa ruh-ı dilber gibi i'zâza gül (H 155^b, G. 351/2)

Sarığa takılan lâle, beyaz bir bulut üzerinde görünen şafak olarak hayal edilir. Renk bakımından şafak, lâle; bulut ise sarıkle ilişkilendirilir:

Görinür halka bir pâre şafak ebr-i sefid üzre
Takınmış şemsi destârına nâz ile o meh lâle (H 207^a, G. 588/4)

Bir beyitte ise sarığa menekşe takınmak konu edilir. Fidan boylu sevgilinin şairin şiirinde saygı ile anılması ile ilgi içinde zikredilir:

Bu şi'rüme baş üzre yir itmiş o sehî-kad
Ey Ulvî takınmış yine destâra benefşe (H 204^b, G. 577/8)

Eskiden hocaların sarıkların arasına misvak, hutbe kâğıdı, hilâl, muska vb. şeyler konulurdu (Onay, 1992: 362). Bu âdete gönderme yapılan bir beyitte şair; din adamlarını temsil eden örf, tâc ve misvak gibi unsurlara ihtiyacının olmadığını söyler:

Aceb mi örf ü izâfetden el çekersem ben
Bana ne tâc gerek serverâ ne hod misvâk (H 50^b, K. 21/27)

2.5.12.3. Bayramda El Öpmek

Bayramda sultânın elini öpmek âdetine değinilir. Sevgiliye kavuşmak bayram olarak nitelendirildiğinden el öpmek, bayramın bir geleneği olarak ifade edilir:

Vuslata irdükçe öpsem tan mıdur ol mâh elin
Âdet olmuşdur öperler ıyd irişse şâh elin (H 187^b, G. 498/1)

Göz göre ellerin öpmek nicedür seyr eyleyek
Hak nasîb eyler ise bir dahı bayrâmı bize (H 202^a, G. 567/4)

2.5.12.4. Eşya Rehin Bırakma

Âşığın gönlü, sevgilinin dudağının kadehinin verdiği şevkle şaraba düşünce karşılığında elbise ve sarığını rehin bırakır. Şaraba müptela olan âşık, elbiselerini rehin vererek dünyayla ilgili bağlarından ayrılır; varlığından geçmiş olur:

Şevk-i câm-ı leb-i yâr ile düşüp bâdeye dil

Sâkiyâ câme vü destârın ana itdi girev (H 194^b, G. 532/3)

2.5.12.5. Evlilik Âdeti Olarak Ağırılık (Mehr-i Muaccel)

Ağırılık, evlenme sırasında erkeğin kadına peşin olarak vermesi kararlaştırılan mehir için kullanılır (Pakalın, 1983:2/444). Bir beyitte rıtl-i girânın ağırlığıyla üzüm kızını yanına getirdiği belirtilirken mehir âdetine işaret edilir. Aynı zamanda dolu kadeh anlamındaki rıtl-i girânın, talipli olduğu üzüm kızını ağırılık vererek aldığı ifade edilir. Ayak kelimesi ile kadehin kastedildiği beyitte şarap dolu kadehin ağırlığı ifade edilir:

Rez duhterini dâim ayağına getürmek

Hakkâ bu kim ağırlığıdur rıtl-ı girânun (H 154^a, G. 343/2)

2.5.12.6. Gül Vermek

Sâkînin sevgiliye şarabı vermesi, bir güzelin bir güzele gül vermesi olarak düşünülür. Kadeh, kırmızı rengiyle güle teşbih edilir:

Sâkî-i gül-çihre yâre câm-ı mey arz eyledi

Sundı bir dilber hemân bir dilber-i mümtâza gül (H 155^b, G. 351/6)

2.5.12.7. Güvercinle Mektup Gönderme

Güvercinle haberleşme, kâğıtların güvercinin ayağına geçirilen halkaya bağlanarak kuşların salıverilmesiyle gerçekleşirdi (Harekât, 1992: 5/500). Bir beyitte bu iletişim yolu, âşık ve sevgili arasında gerçekleşir:

Murg-ı cân ile n'ola yâre uçursam nâme

Şimdi mi oldı kebûterle uçurmak kâğıd (H 107^a, G. 80/3)

2.5.12.8. İçkinin Son Damlasının Yere Dökülmesi

İçki kadehinin dibinde kalan son yudumun toprağa dökülmesi âdeti, beyitlerde pek çok beyitte konu edilir (Msm.6/5; Msm.7/2). Cür'a kelimesi ile işaret edilen, kadehin dibindeki tortudur. Şair, içkinin son yudumunun toprağa dökülmesi gibi herkesin sonunun toprak olacağı benzetmesi kurar:

Cür'aveş âkıbet olursun hâk

Katı germ olma gel şarâb gibi

(H 216^b, G. 631/2)

2.5.12.9. Kadeh Duası

Hz. Muhammed'in Miraç gecesi gökyüzünde yesil bir kadeh görmesi üzerine öğretildiğine inanılan duadır (Ceylan, 2005:4/6). Bir beyitte "pîr-i meykede" ile zikredilen kadeh duası, şarap içmeye başlamak anlamıyla kullanılır. Sevgilinin âşığa kötü sözler söylemesi meyhanedeki şeyhin dua okuması ile ilişkilendirilir. "Tolu" kelimesi ile aynı zamanda kadeh anlamı kastedilir:

İçsem tolu gibi diyü bana sögerse yâr

Çün kim kadeh du'âsın okur pîr-i mey-kede

(H 199^b, G. 554/3)

2.5.12.10. Saçı Saçmak

Genellikle düğün törenlerinde icra edilen saç geleneği, sonraki zamanlarda tüm sevinç gösterilerinde uygulanmıştır. Kişi ve kültürlerin sahip oldukları kıymetli varlıklardan karşılık beklemeden yapılan sarf, hediye, bedeldir (Kurtoğlu, 2009: 90-92). Beyitlerde saç, "getirmek, saçmak, nisâr etmek" gibi ifadelerle ele alınır. Ayrıca katre, tane gibi kelimeler ile dağıtılan saç kastedilir.

Nisan bulutunun gül üzerinde bıraktığı taneler, saç için tabakta hazırlanmış inciler olarak hayal edilir (K.22/18). Bir beyitte gül yapraklarının yerlere saçılması, memduh için yapılan saç olarak tasavvur edilir (K.23/14). Çiy tanesi-inci benzetmesi yapılan bir beyitte dua incilerinin memduhun ayağının toprağına saçıldığı belirtilir (K.18/48). Hükümdarın ayağına altın saçılmasına işaret edilen bir beyitte hazan mevsiminde etrafa dağılan yapraklar, sarı rengiyle saçılan altını düşündürür:

Saçıldı şâh-ı bahârun yolunda hayl-i hazân

Bahâra irmedi ammâ hazânî mikdâr

(H 36^b, K. 12/10)

Hükümdarın çocuklarının sünnet eğlencesinin anlatıldığı bir beyitte etrafa gümüşlerin saçıldığı ifade edilir (K.17/13). Bir beyitte “saçı getirmek” ifadesinde zikredilen saç, gözden dökülen yaşlar için tasavvur edilir. Şair, malı mülkü bulunmadığından memduhun kapısına hediye olarak gözyaşlarını gönderdiğini belirtir:

Gözlerüm saçı getürdi iki merdüm kapuna
Lutf idüp anı kabûl it budur ancak maktûr (H 45^a, K. 17/39)

2.5.12.11. Sayfalar Arasına Sümbül Koymak

Ezel elinin güzellik kitabına yazısını yazması, yapraklar arasına sümbül konulması davranışıyla ilişkilendirilir:

Hattunı mushaf-ı hüsnünde kodı dest-i ezel
Konar evrâk içine nite ki cânâ sümbül (H 48^a, K. 19/22)

2.5.12.12. Yüze Kara Sürmek

Eskiden Osmanlı toplumunda suç işleyen kişilerin yüzü boyanır ve öylece sokakta teşhir edilirdi (Özkan, 2007: 317). Bir beyitte zikredilen “yüze kara sürmek” ifadesi, suç işleyen, kusuru olan kişiler için konu edilir. Ay, üzerindeki lekeler dolayısıyla kusurlu olarak görülür ve yüzüne kara sürülmüş bir insan gibi düşünülür. Felekte hilâlin görünmesi, suçundan dolayı teşhir edilen bir insanı çağırıştırır:

Yüzine kara sürdiler felekde eyleyüp teşhîr
Meger var ise kurs-ı mâhı satmışdur hilâl eksük (H 152^a, G. 333/2)

2.5.13. Giyim-Kuşam

2.5.13.1. Kumaş Çeşitleri

2.5.13.1.1. Kumâş/Kâlâ

Divan’da kumaş; kalitesi, özellikleri, renkli oluşları, desenleri, damgalanması, boyanması, kesilmesi, ayak altına serilmesi, pazarda satılması gibi hususlarla ele alınır. Daha çok âşık ve sevgili ile ilgili durumları anlatmak için konu edilir.

Sevgilinin ayva tüyleri, rengi dolayısıyla siyah renkli bir kumaş ile ilişkilendirilir (G.263/3). Âşığın aşk yolunda ayaklar altındaki sararmış vücudu için zerrin kumaş

benzetmesi yapılır. Şahın ayağına kıymetli kumaşlar serilmesi hususuna işaret edilir. Ayrıca kumaşla zikredilen “hecr” kelimesi ile yırtık, parça anlamları kastedilir:

Reh-i aşkunda cism-i zerdümi pâ-mâl idüp ey şeh

Döşenmiş pâ-y-ı rahş-ı hecrüne zerrîn kumâş itdüm (H 164^a, G. 388/4)

Âşığın kana bulanan bedeni, kırmızı renkli bir kumaşa benzetilir:

Cismüni eyle kana müstağrak

Bu yeter eğnüne kumâş gönül (H 156^a, G. 354/3)

Kumaş anlamındaki kâlânın zikredildiği beyitte kumaşlara damga vurulması ele alınır. Bu uygulamanın yapıldığı kumaşa rağbet olduğu, değerinin arttığı belirtilir:

Dâğ-ı aşkı dil metâ‘ üzre iderse yaraşur

Gâlibâ mergûb olur tamgâ ile kâlâ yüzi (H 218^a, G. 639/3)

2.5.13.1.2. Atlas, Palâs, Perend

İpekten dokunmuş elbiselik bir kumaş olan atlas; kırmızı, mavi, yeşil, sarı renkleri bulunan düz renkli bir kumaş çeşididir (Koçu, 1969: 17). Herhangi bir cismin bulunmadığına inanılan dokuzuncu felek; desensiz ve düz olduğundan atlas-ı çarh terkihiyle ifade edilir. Atlas; saf ve parlak oluşuyla felekle ilişki içinde ele alınır (K.24/6). Âşık, eline atlas feleğini geçirdiğinde onu güzellere elbiselik olarak biçeceğini belirtir:

Hak budur kim elüme girse benüm atlas-ı çarh

Pârelerdüm anı meh-rûlara tonluk tonluk (H 147^a, G. 307/3)

Bir serviye teşbih edilen sevgili, yeşil atlastan bir elbise giymiş olarak hayal edilir (G.249/4). Değerli bir kumaş olan atlas, kendisinden oluşturulan hil’at giysisi ile birlikte zikredilir. Âşık tarafından gösterişli oluşu dolayısıyla tercih edilmediğine değinilir (G.430/2). Atlasın kıymetsiz bir kumaş olan palas ile anıldığı bir beyitte âşık, atlas elbiseyi çıkarıp palâs giydiğini belirtir. Vücudundaki yaraların elbise olarak yeterli olduğunu ifade eder:

Câme-i atlas gamından fâriğem geydüm palâs

Penbe-i dâğ-ı tenüm yitmez mi bu cisme libâs (H 132^b, G. 239/1)

Kırmızı rengine işaret edildiği beyitlerde atlas; “*gül-gûn, lâle-gûn*” şeklinde tasvir edilir. Gonca ile kırmızı rengi yönüyle benzerlik içinde anılır (G.671/7). Atlas kumaşı anlamındaki “perend” kelimesi kırmızı renkli oluşuyla konu edilir. Âşığın gözyaşları, kırmızı ipek bir atlas giymiş yetim bir çocuğa teşbih edilir. Perend, hükümdar tarafından ihsan edilen değerli bir kumaş olarak ifade edilir:

Devletünde bu yetîm-i tıfl-ı eşküm dem-be-dem
Pâdişâhum geyinür eĝnine bir gül-gûn perend (H 108^a, G. 83/4)

Atlas için bir beyitte “*zer benekli*” tabiri kullanılır. Benekler, atlas kumaşının üzerinde görülen altın renkli işlemler olarak düşünülür. Çimenlikteki nergis, altın işlemeli yeşil atlasa benzetilir. Ayrıca beyitte zikredilen “ser-a-ser” kelimesi, hem baştan başa hem de her tarafı işlemeli kıymetli bir kumaş anlamlarını çağrıştıracak şekilde ele alınır. Nergisin çimenliğe baştan başa serâser kumaşını serdiği ifade edilir:

Zer beneklü yeşil atlasla gelüp gülzâra
Döşedi sahn-ı çemenzâra ser-â-ser nergis (H 54^b, K. 25/10)

2.5.13.1.3. Devetabanı

Devetabanı, Bursa’da dokunan bir çeşit kumaş adıdır (Pakalın, 1983: 1/434). Divan’da Leyla ve Mecnun ile birlikte konu edilir. Mecnun’un mezarına deveyle gelen Leyla’nın, mezarı devetabanı kumaşla örttüğü ifade edilir:

Leylî gelicek nâka ile türbet-i Kaysa
Örter devetabanı kumâş ile mezârın (H 180^a, G. 462/3)

2.5.13.1.4. Dîbâ, Çul

Lüks bir kumaş olan diba, bir beyitte değersiz bir kumaş olan çulla karşılaştırılır. Âşığın sararmış teni için çulun daha kıymetli olduğu ifade edilir:

Seng-i mihnetle döğün ey ten-i zerd
Sana dîbâdan ise çul yeğdür (H 115^a, G. 118/3)

2.5.13.1.5. Fûta

Futa, peştamalların ipekten yapılanlarına denir. Hamamda yıkandıktan sonra kurulanmak için kullanılan bir eşyadır. Gri-siyah peştamallar hamam nizamnamelerinde belirtildiği gibi, hamamda çalışanlarca kullanılırdı. (Arseven, 1983: 2/621). Beyitlerde

futa siyah renkli olarak zikredilir. Siyah futaya sarınan beyaz tenli güzeller, tutulmuş aya teşbih edilir (M.11/34). Bulut-futa teşbihi yapılan hamamla ilgili bir beyitte sevgilinin beyaz tenini saran siyah futa, siyah buluttan ayın doğmasını andırır:

Ol siyeh fûta içinde Ulviyâ şol sîm-ten

Sanasun ebr-i siyehden mâhdur tâbân olur (H 234^a, G. 191/5)

2.5.13.1.6. Hârâ

Hara, sof gibi dalgalı bir çeşit kumaşın adıdır. Düz renk bir kumaş olan hara, mermerin üstündeki dalgalı damarlara benzeyen görüntüsünden dolayı dalgalı olarak ifade edilir (Koçu, 1969: 128). Zenginlik, rahatlık yönüyle yastık için konu edilir (G.461/3). Aynı zamanda sert taş, kaya anlamı da bulunan hara; güneşin yansıdığı dağın taşlarıyla birlikte verdiği görüntü için zikredilir. Dağdaki dalgalı görüntü, sarı renkli hara kumaşıyla ilişkilendirilir:

Değil kûh-ı girânda görine seng

Giyüpdür eğnine hârâ-yı hûr-reng (H 2^b, M. 6/13)

2.5.13.1.7. Harîr

Sevgilinin sînesi için yapılan benzetmelerden biri de beyaz harîrdir (G.380/10). Başka bir beyitte varlığının yaralı bir ten, sarı yüz, gözyaşından oluştuğunu söyleyen âşık; para ve harîre sahip olmayan bir fakir olduğunu söyler:

Ten-i pür-dâğ u rûy-ı zerd ü eşk-i sîmdür varum

Fakîrüm dirhem ü dînâr u zîbâ-yı harîrüm yok (H 146^b, G. 303/2)

2.5.13.1.8. İbrîşim

İpek ipliği olan ibrişim, bir beyitte düğme unsuruyla ele alınır. Baş-düğme ilgisiyle konu edilen ibrişim, âşığın zayıf vücudu için benzetme yapılır:

Başımı düğmeveş döğdi o dilber

Dönipdür ibrişîme cism-i lâgar (H 239^a, M. 11/99)

2.5.13.1.9. Mermerşâhî

Mermerşâhî; tülbentten kalın, pamuklu, beyaz bir dokumadır (Özen,1980: 326). Bir beyitte sevgili için konu edilir. Sarığını rakiplere bağışlayan sevgilinin, başına

mermerşâhî sarmasının uygun olacağı belirtilir. Mermerşâhî, sarıklarda kullanılan bir bez olarak ele alınır:

Yâr destârını ağyâra bağısladı bugün

Sarınursa yaraşur başına mermerşâhî

(H 219^b, G. 646/2)

2.5.13.1.10. Şâl

Şal; en güzelleri İran'da ve Hindistan'da dokunan elbiselik, atkılık, kuşaklık ve sarıklık kıymetli bir yünlü kumaşın adıdır (Koçu, 1969: 213). Şal, sırta giyilmesiyle zikredilir (Msm.36/5). Daha çok siyah renklisi ile konu edilen şal, matem unsuru olarak ele alınır (Msm.3/3). Dervişlik isteyen âşğın tenine giydirmek istediği bir kumaş olduğu belirtilir (Msm.9/5; Msm.36/5). Şal; değerli kumaşlardan atlas ve dîbâyla birlikte tezat oluşturacak biçimde kullanılır. Şair; kendisi için siyah şalla abâ, memduh için ise atlas ve dîbâ giymenin daha uygun olacağını düşünür:

Benden giyeyin şâl-ı siyâh ile abâlar

Sen giy yaraşur eğnüne dîbâ ile atlas

(H 54^a, K. 24/26)

2.5.13.1.11. Pelengî

Pelengî, irice kara benekli nakışları olan kumaşlar ve bu kumaşlardan yapılmış giysiler için ifade edilir (Koçu, 1969: 189). Âşğın sararmış vücudundaki yaralar, bir hükümdarın giydiği pelengî bir elbiseye benzetilir. Yaraların benek benek görüntüsü kaplan motifini andırır:

Dâğlar sanma ten-i zerdümde Ulvî görinen

Şâh-ı aşkam geydüm eğnüme pelengî bir libâs

(H 132^b, G. 239/5)

2.5.13.1.12. Sündüs

Sündüs, altın veya gümüş tellerle işlemeli ve nakışlı olarak dokunmuş ipek kumaşlardandır (Pakalın, 1983: 3/294). Divan'da bir yerde zikredilen sündüs, çimenlerin yeşilliğini anlatmada ele alınır. Çimenlerin görüntüsü, yeşil renkli sündüs kumaşının döşenmesi olarak hayal edilir

Seyr çok beytü'l-hazenden ziyet-i dünyâya bak

Dest-i sun' ile döşendi sündüs-i hadrâya bak

(H 86^a, Msm. 38/1)

2.5.13.1.13. Vâlâ

İpekli başörtüsünün adı olan vâlâ kumaşının kırmızı olanları yüzyıllar boyunca gelinler için duvak olarak kullanılmıştır (Koçu, 1969: 237). Bir beyitte zikredilen vâlâ, pazarda tüccar tarafından gelinler için satılmasıyla ele alınır. Kırmızı renkli duvak olarak sevgilinin yanağıyla ilgi kurulur:

Haddün ol bâzâr-ı mînâdur hatundur hâce-vâr
Nev-arûs-ı hüsne dâim kırmızı vâlâ satar (H 111^b, G. 101/2)

2.5.13.1.14. Zer-beft

Zer-beft, altın tellerle, sırma ile karışık dokunmuş bir kumaştır (Koçu, 1969: 249). Değerli bir kumaş olan zer-beft, elbisenin kumaşı olarak zikredilir. Sonunda giyilecek şeyin kefen olduğunu belirten âşık; bu sebeple altın dokuma elbiseye rağbet etmeyi gereksiz bulur:

Çün bilürsün ki kefendür sana âhir hil'at
Eğnüme câme-i zer-beft ile ziyet niçe bir (H 119^a, G. 136/4)

2.5.13.2. Giyim Eşyaları ve İlgili Unsurlar

2.5.13.2.1. Cübbe

Eskiden ilmiye sınıfına mensup kişilerce kullanılan cübbenin dizden aşağı gelecek derecede uzun ve düz, mintan yakası gibi iki santim kadar yumuşak yakası bulunan bir giysi olduğu ifade edilir. Ayrıca her tür ve renk kumaştan yapılabildiği belirtilir (Pakalın, 1993: 1/311).

Beyitlerde dünyevî olarak düşünülen cübbe, âşığın uzak durduğu bir giysidir. Aşk sultanına kul olan âşık, cübbeden vazgeçtiğini söyleyerek dünya ile ilgisini kestiğini ifade eder (Msm.15/5). Abdal olan âşık, cübbesini aşk ateşine yaktığını söyler (G.314/3). Bir beyitte ise elbisesinin eski bir hasır, tacının saçı olduğunu belirten âşık; giydiği elbiseyi cübbe olarak ifade eder:

Libâsum bûriyâ-yı köhne tâcum mûy-ı jülîde
Garîbin ben bana bu cübbe vü destâr yitmez mi (H 227^b, G. 682/4)

2.5.13.2.2. Elbise (Câme, Libâs, Ton)

Beyitlerde genel olarak elbise; câme, libâs ve ton kelimeleriyle konu edilir. Genellikle rengini ifade eden “câme-i ezrâk, came-i gül-reng, câme-i gül-gûn, câme-i sürh, câme-i al, erguvânî câme, câme-i sebz, mâi câme, siyeh câme” gibi terkiplerle zikredilir.

Şarap dolu kadeh, gül renkli elbisesiyle dans eden biri olarak hayal edilir (K.11/13). Divan’da bir gazelde kırmızı renk ile ilgili olarak “erguvânî câme” tabirine sıkça rastlanır. Sevgili, yeşil elbise giyince servi; kırmızı elbisesiyle erguvân fidanı olarak düşünülür:

Kabâ-yı sebz ile bir kâmet-i serv-i revânsın sen

Libâs-ı sürhe girdükçe nihâl-i erguvânsın sen (H 170^b, G. 419/1)

Kırmızı elbise ile şafak arasında renk ilgisi kurulur. Şafak, felek içinde kırmızı elbise gibi görünür (G.82/4). Sevgilinin kırmızı elbisesiyle görünmesi, şafakta beliren güneşi andırır (G.127/1). Bir beyitte ise sevgilinin kırmızı elbise giymekle kana girdiği ifade edilir. Âşık, kırmızı elbise giyinen sevgilinin âşığa el etmesi ile onu öldürdüğü hayal edilir:

Geyersin câme-i alı idersin Ulvîye alı

Boyunca kana girmiş âfet-i devr-i zamânsın sen (H 170^b, G. 419/6)

Serviye teşbih edilen sevgili, yeşil elbise giymiş olarak hayal edilir (G.5/3; G.383/5). Dervişlerin mavi hırka giymelerine işaret edildiği bir beyitte ağaç mavi elbisesiyle konu edilir:

Câme-i ezrak-ı eşcârı suya viridi sabâ

Zâhidâ bunda gerekmez bize zerk ü sâlûs (H 34^a, K. 10/3)

Ten, canın ayrıldığı bir elbiseye teşbih edilir (G.191/1). Âşığın hasta gönlü, eski bir elbise olarak düşünülür:

Ser-i sad-çâkümi seyr it ten-i bîmâruma bak

Câme-i köhnemi gör pâre-i destâruma bak (H 144^a, G. 293/1)

Kıymetli kumaşlardan yapılmış elbise için “fâhir libâs” ifadesi zikredilir. Dünyada fâhir libâs ile gururlanmamak gerektiği belirtilir (G.529/1). Ârifler için bir abânın yeterli olduğuna; gösterişli elbiselere ihtiyaç duyulmadığına işaret edilir:

Bir abâ yiter bize fâhir libâsı neyelerüz
Ârifüz ehl-i dilüz biz meyl-i dârât itmezüz (H 127^b, G. 214/2)

Beyitlerde değerli kumaştan yapılan elbiseleri kasteden “*câme-i zer-beft, zerrîn câme*” gibi tabirler de kullanılır. Sonunda kefen giyileceğini belirten âşık; sırmalı kumaştan yapılmış elbiseleri giymenin gereksiz olduğunu söyler (G.136/4). Bir beyitte ise değerli kumaşla yapılan elbiselerin parayla satın alınmaları konu edilir. Hilâlin sarı rengi ile altın elbise arasında ilgi kurulur:

Almağa tıfl-ı hilâle yine zerrîn câme
Dirhem-i encüm ile geldi sipihr-i devrân (H 48^b, K. 20/2)

Şiirde zikredilen don kelimesi ile genel anlamda elbise kastedilir. Kumaşların kesilerek dikildiği elbise olarak kullanılır (G.307/3). Don, matem sebebiyle siyah renkli elbise giyilmesi ile konu edilir. Âşığın feleğe çıkan âhının siyah dumanı ile siyah elbise arasında ilgi kurulur:

Ulviyâ eyleyelüm hasret ile derd ile âh
Çarha mâtem tonını tâ geyüre dūd-ı siyâh (H 62^a, Msm. 4/5)

Beyitlerde elbise; mavi rengiyle denizi (G.547/5), akarsuyu (G.659/3) çağrıştırmaktadır. Bir beyitte “libâs-ı şâm” terkibi ile zikredilen elbise, akşam için ele alınır. Sabah vaktinin gelmesi, akşamın elbisesinin parçalanması ile ifade edilir:

Yine subh-ı safâ şevkle bî-bâk
Libâs-ı şâmı itdi subh-dem çâk (H 238^a, M. 11/29)

2.5.13.2.3. Ferâce

Ferâce; çuhadan, softan ve fantezi kumaştan yapılan kadınların giydiği bir üst giysisidir (Pakalın, 1983: 1/602). Güzellik bağındaki gül, yeşil ferâce giymiş sevgili gibi düşünülür:

Tâze gülsin yaraşur sana yeşil ferrâce
Bâğ-ı hüsn içre biten gonçe-dehânum Hasanım (H 161^a, G. 378/6)

2.5.13.2.4. Gömlek (Pîrehen)

Pîrâhen, deri üzerine ve çıplak tene giyilen gömlek, bedenın yukarı kısmını örten yumuşak bezden çamaşır için verilen addır (Şemseddin Sâmi, 2004: 1215). Gömlek;

renk, incelik, yumuşaklık ve koku gibi yönlerle gülle benzerlik içinde zikredilir. Sevgili için “gül-pîrehan” tabiri kullanılır:

Cân bezmini eylerdi vefâ bûy-ı mu‘attar

Bir kerre haber gelse o gül-pîrehanümden (H 172^a, G. 426/3)

Beyitlerde gömlek daha çok Hz. Yusuf kıssasına telmih olarak ele alınır. (Bkz. Hz. Yusuf). (G.427/1). Beyitlerde geçen “Yûsuf-ı gül-pîrehan” terkihiyle Hz. Yusuf’un gömleğinin kokusu kastedilir:

Uyma hasûda Yûsuf-ı gül-pîrehan gibi

Dökme sirişk-i dîdemi berg-i semen gibi (H 78^a, Msm .25/3)

Gül ve semen gibi çiçekler; yaprakları dolayısıyla gömlekle birlikte anılır (K.18/17). Sevgilinin bedeni (Matla49/1) ve âşıklarla ilgili hususlarda söz konusu edilir. Aşk; âşık için ateşten bir gömlektir (G.586/3). Vücudu lâle gibi tutuşmuş âşık, ateşten bir gömlek giymiş olarak düşünülür (G.249/1). Vücudundaki yaralara konulan pamuk, gömlekle ilişkilendirilir:

Ulviyâ dâğ ile cismüm şu kadar pürdür kim

Penbe-i dâğum olursa yaraşur pîrehanüm (H 165^b, G. 397/5)

2.5.13.2.5. Hil’at

Hil’at; hükümdarlar ve vezirler tarafından taltif ve mükâfat görülen kişilere giydirilen kaftandır (Koçu, 1969: 130). Genellikle hükümdar tarafından verilmesi dolayısıyla “şâh-ı hil’at” terkihiyle zikredilir. Altın işlemeli bir hil’at, renk bakımından hazan yaprağı için teşbih edilir (K.12/27). Cülûs töreninin anlatıldığı bir kasidede hil’atın nevrüzde hediye edilmesi ele alınır. Nevruz, baharda güllerin giydiği bir hil’at olarak hayal edilir:

Nev-bahâr irdi cihân oldu yine tâze arûs

Oldılar hil’at-ı nevrûz ile güller melbûs (H 34^a, K. 10/1)

2.5.13.2.6. Hulle

Cennet elbisesi olarak bilinen hulle, bir beyitte Hz. Muhammed’le zikredilir. İslâm, “Kelime-i Tevhîd” kemerinin yaraştığı bir elbise olarak ifade edilir:

Hulle-i dîn-i Ahmede yaraşur

Kemer-i lâ ilâhe illallâh

(H 24^b, K. 1/2)

2.5.13.2.7. Kabâ, Hırka, Abâ

Dünyadan elini çekmiş kişilerle ilgili olarak kabâ, hırka gibi giyecekler zikredilir. Bu elbiseler; aşk, ömür, ten gibi unsurlar için teşbih edilir. Âşığın kanlı yaralarla dolu sararmış vücudu, yüz parça olmuş bir hırka şeklinde hayal edilir:

Kanlu kanlu dâğlarla cism-i zerdüm Ulviyâ

Hırka-i sad-pâredür olmuş ser-â-pâ sürh ü zerd (H 108^b, G. 85/5)

Beyitlerde birlikte zikredilen kabâ ve abâ gibi giysiler, derviş kıyafeti olarak kullanılır. Bu giysiler; gösterişsiz ve maddî değeri düşük olmaları yönüyle kanaati, dünyaya değer vermemeyi ifade eder. Âşık; sırtına kabâyı giymenin yeterli olacağını; dervişlerin giysisinin abâ olduğunu belirtir:

Bir şâl-ı köhne eğnüme Ulvî kabâ yiter

Dervîş olana hil‘at-i Şâh-ı abâ yiter (H 85^a, Msm. 36/5)

Kabâ, altın tellerle işlenmiş anlamı bulunan “zer-keş” ile birlikte anıldığı beyitte değerli bir elbise olarak zikredilir. Güneşin parlaklığı, ışıklı hali; altın işlemeli ve mücevherli bir kaftanı düşündürür:

Senün lutfunla geydi şems-i enver

Kabâ-yı zer-keş ü tâc u mücevher (H 3^a, M. 6/27)

2.5.13.2.8. Nemed (Keçe)

Nemed, bir derviş giysi olarak kastedilir. Âşık, sevgilinin güzelliğinin şevkiyle pervâneye dönüp “nemed-pûş”; yani keçe giyindiğini belirtir. Âşığın keçe giymesi, maddeden uzaklaşması anlamında kullanılır:

Âteş-i şem‘-i ruhunla tekye-i gamda yanup

Şevkle pervâneveş kendüm nemed-pûş eyledüm (H 170^a, G. 416/4)

2.5.13.2.9. Külâh

Külâh, beyaz keçeden yapılmış, ucu sivri olan bir başlıktır (Pakalın, 1983: 2/338). Yüz, güneş; külâh ise güneşin ışıkları olarak tasavvur edilir (M.11/142). Bir beyitte

muhtemelen şekil bakımından ay'ın başına giymiş olarak zikredilir (M.11/143). “Külâhı göğe ırgürmek” sözleriyle sevinç ifadesi kastedilir:

Eger pehlûya çekseydim o mâhı

Göge ırgürür idüm ben külâhı (H 239^b, M. 11/141)

Zerrîn külâh, *Osmanlı Sarayının 1828'den önceki teşkilatında Zülüflü Ağalar diye anılan saray iç oğlanlarının görev başında ve törenlerde giydikleri külâha verilen addır. Şeklen keçeden yapılan külâh, Mevlevî sikkisini andırır* (Koçu, 1969: 250). Bir beyitte konu edilen zerrin külâh, kapıkulu askerlerinden bir şahsı tasvir ederken ele alınır. Renk bakımından şahıs, altın külahlı olarak ifade edilir:

Biri bir sîm-ten zerrîn külehdür

Melâhat burcına ruhsârı mehdür (H 239^b, M .11/139)

Selçuklu sultanlarının tahta çıkarken giydikleri başlıklara verilen ad olan “külâh-ı Keykubâdî”, yumuşak ve şeritlerle başa bağlanan bir börk ile onun üstüne oturtulan altından veya altın sırma işlemeli kumaştan yapılmış bir taçtan meydana gelmiştir (Esin, 1992: 6/328). Gönlüne seslenen şair, dünyevî bağlardan uzaklaşıp hakikî âşık olmak ister. Dünya ile ilgili bağları simgeleyen “külâh-ı Keykubâdî” zikredilir:

Gönül uryân-ı aşk ol hânûmândan geç şeh-i gamsın

Külâh-ı Key-Kubâd u haşmet-i dîvânı neylersin (H 173^b, G. 433/2)

Gece külâhı demek olan şeb-külâh, hilâl ile ele alınır. Gece çıkan hilâl, şekil ve renk yönünden külâh olarak ifade edilir (G.476/2). Hilâl ile ilgi içinde ele alınan külâh, saç gizleyen unsur olarak ele alınır. “Külâhı eğmek” ifadesiyle külâhın eğri olarak giyilmesine işaret edilir:

Sipîhr-i hüsne mâh-ı nev tulû' itsün eger dirsên

Ser-i zülfünde bir kez şeb-külâhun ey kamer-ruh eğ (H 149^a, G. 319/4)

2.5.13.2.10. Sarık/Destâr

Sarık; eskiden kullanılan kavuk, fes, külâh gibi başlıkların üzerine sarılan tülbent, abani veya şala verilen addır. Padişah, devlet adamları ve ulemâ genellikle beyaz; çeşitli tarikat mensupları ise kırmızı, siyah ve yeşil sarık sararlardı (Dağlı, 2007: 234).

Divan'da daha çok şekil ve renk bakımından ele alınan destâr, bir gazelin tüm beyitlerinde konu edilir¹⁹⁰. Şekli ve yeşil rengi ile destâr, yeşil kubbe olarak tasavvur edilir (G.13/4). Tarikat ehlinin kullandığı yeşil destâr, yeşil elbise ile konu edilir. Övülen şahsın yeşil elbisesi ve destârı, servi fidanının üzerine konmuş bir papağanı andırır:

Yeşil destârın ile sebz câmen ey gül-i ra'nâ
Nihâl-i serv-i bâlâ üzre konmuş tûtîdür gûyâ (H 92^b, G. 13/1)

Destâr; dağınık görünümüyle sümbül (K.19/2), âşığın yüz parça olmuş başı (G.293/1), gonca (G.13/2), Cebrâil'in kanadı, tavus kuşu (G.13/3) gibi unsurlarla benzerlik içinde ele alınır. Çimenliğe dökülmüş gül yaprakları, yeşil destâra yaslanmış gülle ilişkilendirilir. Sarık; yeşil rengiyle çimenliğe teşbih edilir:

Dökilmiş sebzâra berg-i güldür sandum ey Ulvî
Yatur destâr-ı sebzînin yasanur ol ruhları zîbâ (H 92^b, G.13/5)

Destâr; beyitlerde yeşil renginin yanında beyaz rengi ile de konu edilir. Sevgilinin nihâl boyu, gül budağı; dağınık destârı ise beyaz gül olarak tasavvur edilir. Gülün kat kat oluşu ve beyaz rengi, sarıkla ilgi içinde zikredilir:

Gül budağıdır nihâl-i kâmetün ey sîm-ten
Oldı destâr-ı perîşânun ana verd-i sefid (H 106^b, G. 77/2)

Beyitlerde destâr, genellikle dünyevî bağları temsilen cübbe ile birlikte zikredilir. Âşık; destâr gibi maddî varlıklardan kurtulmak için onları aşk ateşinde yaktığını dile getirir (G.314/3). Bir beyitte âşık; dünyevî kayıtlarından kurtulması sebebiyle vâiz tarafından ayıplandığını belirtir. Cübbe ve destârıyla gösteriş yapan vâizi eleştirir:

Vâ'izâ aşk ile uryân olana ta'n eyleme
Görelüm nitse gerek cübbe vü destâr sana (H 93^b, G. 17/3)

Destâr; mermerşâhî kumaşla yapılan çeşidiyle zikredilir (Bkz. Kumaşlar). Ayrıca çiçek takma, meyhaneciye eşya rehin bırakma gibi âdetlerle de beyitlerde konu edilir. (Bkz. Âdet ve Gelenekler).

¹⁹⁰ Bkz. G.13.

Daha çok Osmanlı ulemasının giydiği örf; takke, fes gibi başlıkların üzerine sarılan sarığa verilen isimdir (Bozkurt, 2002a: 25/72). Bir beyitte celladın öldürme şekillerinden biri olan “başa kızgın tas geçirme” ile anılır. Güneş ile örf arasında ilgi kurulur:

Örf idüp başına cellâd-ı felek geydürse tas
Sanma şâhâ kapun içre girdüğünü der güneş (H 56^b, K. 26/27)

Otaga, Moğolcada Mançu görevlilerinin giydiği derece ve rütbeyi belirten tavus kuşu tüylü şapka anlamında kullanılan bir kelimedir (Keskin, 2007: 498). Bir beyitte zikredilen otaga, hükümdarlık sembollerinden sayılır. Kendisini gam ülkesinin hükümdarı olarak ifade eden âşık, saçının tüylerini başındaki şapka olarak hayal eder:

Şeh-i diyâr-ı gamum mûy-ı ser otaga bana
Bisâtum oldu zemîn ü sipihr har-gâhum (H 164^a, G. 390/2)

2.5.13.2.11. Şemsî Dülbend

Beyitlerde zikredilen “şemsî dülbend” ifadesiyle sarık kastedilir. Güneş, sarık; ay gece külâhı takmış iki kul olarak tasavvur edilir:

İki garrâ kullarundur âfitâbum mihr ü mâh
Şems dülbendin giyer biri birisi şeb-külâh (H 213^a, G. 618/1)

2.5.13.2.12. Takke (Yelken)

Şekli yelkeni andıran yelken takke, saraydaki cücelerin giydikleri başlığın adıdır (Pakalın, 1983: 3/616). Bir beyitte konu edilen bu başlık, menekşe için benzetme yapılır. Menekşe, yapraklarının yere eğik olmasıyla takkesini yere eğmiş biri olarak hayal edilir:

Nâziklik ile yelkenini alnına yıkmış
Kılmağa ruhun bâğına nezzâre benefşe (H 203^b, G. 577/2)

2.5.13.2.13. Üsküf

Bir başlık çeşidi olan üsküf; yüksek rütbeli yeniçeri subaylarının giydikleri, yarısı arkaya sarkan uzun bir sarık olarak tanımlanır (Öztürk, 2011: 97). Bir beyitte ava salınan kuşların başına takılması ile zikredilir (G.110/3). (Bkz. Kuşlar). Memduhun

erkânı, üsküflü olarak nitelendirilir (Msm.2/3). Sarı rengiyle “altun üsküf” şeklinde ifade edilen üsküf, güneşle benzerlik içinde konu edilir:

Güneş gibi hezârân altun üsküflü kulun vardur

Niçe Yûsuf-likâlar sana oldu abd-ı umrânî (H 31^a, K. 7/38)

Bir şerit şeklinde yapılan kemer, elbiseyi belden sıkıp tutmak veya süs için kullanılan bele bir kez dolanarak önden tokayla tutturulan bel bağıdır. Kemerlerin çeşitli mücevherlerle bezenmiş, kıymetli kumaşlara altın sırma ile işlenmiş, altın ve gümüş tel veya plakalarla örülmüş, deriden yapılmış pek çok çeşidi bulunmaktadır (Dağlı, 2007: 163).

Divan’da kemer, sıkça zikredilen giyim unsurlarındandır. Özellikle “tîg u kemer” redifli bir kasidede¹⁹¹ övgülerle karşımıza çıkmaktadır. Kemer; üzerinde motifler ve süsler bulunan, altın ve gümüş işlemeli biçimleriyle ele alınır. Genellikle hükümdarın belinde bulunan kemer (K.16/13), beli kucaklamış olarak hayal edilir (K.16/19). Pek çok hükümdâr kemer kuşansa da hükümdâra ait olan kemer “şâhâne” olarak vafedilir. Bu tabirle kemerin hem güzel hem de hükümdara yakışır olduğu kastedilir:

Böyle şâhâne kemer böyle güzel tîg olmaz

Gerçi tîg u kemere mâlik olupdur niçeler (H 43^a, K. 16/28)

Hükümdarın kemeri için “*zer kemer, zerrîn kemer*” ifadeleriyle altın işlemeli (K.16/4; K.16/26; K.16/29) ve altın şemseli (K.16/25) tasvirleri yapılır. Şairin kolu, memduhun belini saracak kemer benzetmesi yapılır. Kılıç gibi silahların kemere takılması, araya girmek olarak düşünülür:

Kolum olurdu kemer belüne ey gamzesi tîg

Kemerün aramuza tîgun ile girmese ger (H 42^b, K. 16/15)

Beyitlerde “kemer eylemek” sözleri ile “eğmek” anlamı kastedilir (K.16/34). Hükümdarın kuşandığı kemer ve kuşağın düşmanın boyunu kemer gibi bükeceği belirtilir (K.16/14). Beyitlerde hükümdarın kemeri ile ilgili zikredilen “gayret kemeri” sözü ile her türlü zorluğu yenecek (K.16/16); “nusret kemeri” sözü ile galibiyet, üstünlük sağlayacak güçte olduğuna işaret edilir:

¹⁹¹ Bkz. K.16.

Hân Murâdı kemer-i tîg ile gördükde didüm

Biri nusret kemeridür birisi tîg-ı zafer (H 42^b, K. 16/20)

Genellikle şekil bakımından ele alınan kemer; saç teli (K.16/16), akarsu (K.16/17), âşığın zayıf vücudu (K.16/30), kavs-i kuzah (K.16/22), kehkeşân (K.16/3), zünnâr (K.16/6), na'l kesikleri (K.16/27), mâr (K.16/5; G.338/4) gibi unsurlar için de benzetme yapılır.

Kemer, elbise üzerine takılmasıyla konu edilir (K.1/2). Gül bahçesini dolaşan akarsu, sevgilinin beline taktığı gümüş kemere teşbih edilir Kemer; vücûdu sarması ve gümüş olan biçimi ile ele alınır (K.22/2):

Etrâf-ı gülşeni yine devr itdi cûy-bâr

Sîmîn kemer kuşandı sanasın o gül-'izâr (H 123^b, G. 158/2)

Boyna atılmasıyla zikredilen kemer (K.16/35), cellatla birlikte ele alınır (K.16/18). Beyitlerde ayrıca kılıcı muhafaza için kınına konulup kemere takılması ve kemerin bele asılması konu edilir:

Kemer ü tîg bilüne el uzunluğın idüp

Tîg zindân-ı kırâba konup asıldı kemer (H 42^b, K. 16/9)

2.5.13.2.14. Nikâb

Yüz örtüsü olan nikâb, özellikle siyah ve beyaz yarı şeffaf kumaşlardan yapılır (Koçu, 1969: 181). Sevgilinin güneş gibi yüzünü görmek için âşık, peçesini kaldırmasını ister (G.185/2). Başka bir beyitte ise sevgili, güneş yüzlü bir ay olarak ifade edilir. Güneşte gözler kamaşacağından sevgiliden nikâb takması istenir. Güneşin batıp ayın çıkması geceyi getirdiğinden nikâb ile ifade edilir:

Kamaşur gözleri bu Ulvînün

Ey güneş yüzlü meh nikâb ile gel (H 156^a, G. 353/5)

Sevgilinin peçesi ile tavus kuşunun kuyruğunun tüyleri arasında ilgi kurulur (G.189/1). Yüzü kapattığı düşünülen ayva tüyleri, peçeye ifade edilir (G.558/2). Sevgilinin yanağındaki anber kokulu ayva tüyleri peçeye teşbih edilir. Ayrıca şair, kesret olan ayva

tüylerinin cahilin gözüne perde olduğunu belirtir. Burada zikredilen perde, hakikati görmeye mani olan engeller olarak düşünülür:

Şol nikâb-ı anberîn kim ârız-ı dilberdedür
Hatt değıldür ol begüm câhil gözine perdedür (H 243^b, Matla 32/1)

2.5.13.2.15. Başmak

Deriden yapılmış ayakkabı anlamındaki başmak, bir beyitte mihrapla şekil bakımından ilgili olarak zikredilir (M.11/79).

2.5.13.2.16. Düğme

Beyitlerde şekil bakımından ele alınan düğme; gonca, jale, göz halkası, nilüfer gibi unsurlar için benzetme yapılır. Bir beyitte altın düğmeli mavi bir elbise konu edilir (G.659/3). İlikle birlikte anılan düğme, göz merdümü için ele alınır. Gözbebeği, ilik olarak hayal edilen halkanın içindeki düğmeyi çağrıştırır:

Gözümde merdüm ile halka gûyâ
İlikle düğmesi oldu hemânâ (H 239^a, M. 11/100)

İlkbaharda gülün açılması, goncanın düğmelerinin rüzgârla çözülmesi olarak ifade edilir (K.18/9). Gülün üzerindeki çiy tanelerinin yok olması, sinedeki düğmelerin çözülmesiyle ilişkilendirilir. Gül, sine; çiy tanesi ise düğme olarak düşünülür:

Mahv idüp jâleleri gün gibi aç verd-i terün
Ya'ni seyr eyleyelüm sîneni çöz düğmelerün (H 153^a, G. 338/1)

2.5.13.2.17. Gözlük

Ay ve güneş, yuvarlak oluşları ve etrafi ışıklarıyla göstermeleriyle gözlük olarak tasavvur edilir. Bu iki gök cismi, feleğin gözüne taktığı gözlüğü oluşturur:

Mihr ü mehden gözine gözlük ider pîr-i felek
Ol cevânı göre tâ kim ne sıfât ile yürür (H 119^a, G.138/3)

2.5.14. Yiyecek ve İçecek Maddeleri

2.5.14.1. Tatlılar

2.5.14.1.1. Devâ-yı Misk

Güzel kokulu bir çeşit şeker helvasıdır (Onay, 1992: 122). Sevgilinin ayva tüylerinin güzel kokusuyla devâ-yı misk helvasına olan rağbeti azalttığı belirtilir:

Hâlün yanında düşdi kesâda bahâ-yı misk
Rağbetsiz oldı hattuna nisbet devâ-yı misk (H 150^b, G. 328/1)

2.5.14.1.2. Güllaç (Gülâc)

Kat kat ince yufkanın ıslatılmasıyla yapılan güllaç, katları olan felekle benzerlik içinde ele alınır:

Benüm bezmümde yaşum bâdedür hûn-ı ciğer eşküm
Tokuz katdur felek evrâkını sunsa gülâc itmeme (H 163^b, G. 387/2)

2.5.14.1.3. Gül-şeker

Gül-şeker; gül yaprağından yapılan tatlı, şekerli gül anlamındadır (Pakalın, 1983: 1/685).

Gül-şekerin sevgilinin dudağına öykündüğü, benzemek istediği ifade edilir (G.338/3). Sevgilinin güneş olarak telakki edilen yanağı, dudağına kuvvet verir. Bu durum, gülşeker tatlısının güneşte lezzetini bulmasıyla benzerlik içinde zikredilir. Sevgilinin dudağı, gülşeker olarak tasavvur edilir:

İzâr-ı sâden ile rûh-bahş olur la'lün
Nite ki gül şekerin eyler âfitâb lezîz (H 107^b, G. 86/2)

2.5.14.1.4. Mürebbâ

Bugün marmelat dediğimiz ve asıl anlamı “işlenmiş” olan mürebbâ, önceleri her tür kıvamdaki reçeller için kullanılırken sonra ezmesi olanlar için zikredilmiştir (Işın, 2008: 132). Âşık, sevgilinin şekerli dudaklarını vafettiğinden beri gamlı gönlünün murabbalar içtiğini belirtir:

Sükkerîn leblerinün vasfın idelden Ulvî
Dil-i gamgînin içeri hûb mürebbâlar (H 205^a, G. 579/9)

2.5.14.1.5. Nebât-ı Hamevî

Bugünkü Suriye'nin Hama şehrinde yapılan bir tür nebat şekeri olan nebât-ı Hamevî; “kand-ı Hamevî nebatı”, “Şam nebatı” gibi isimleriyle bilinmektedir (Işın, 2010: 277).

Bir beyitte sevgilinin dudağı ile ilgili olarak ele alınır. Şair, sevgilinin dudağı için şeker benzetmesi yaparken tüccar tarafından Hama şekerinin satılmasına işaret eder:

Satma ey hâce nebât-ı Hamevîden bize hiç
Dehen-i yâr durur iken şekerün ez suyn iç (H103^b, G. 64/1)

2.5.14.1.6. Neyşeker

“Şeker kamışı” anlamındaki ney-şeker, kalem yapımında kullanılması ile ele alınır (K.14/22). İnce ve uzun olmasıyla parmakla ilişkilendirilir (K.15/27). Şairin gözünde aksi görünen sevgilinin beni, akarsu kenarında çıkan şeker kamışına benzer. Ney-şeker, sulak yerlerde yetişmesi ile ele alınır:

Aks-i hâli görünüz bu çeşm-i Ulvîde
Bitdi kenâr-ı cûyda gûyâ ki ney-şeker (H 229^a, G. 167/5)

2.5.14.1.7. Senbûse

Farsça “üçgen” anlamı bulunan senbûse, Osmanlılarda özellikle tatlı çeşidine verilen bir isimdir. Şeker, badem ve gül suyunun karışımından oluşur (Yerasimos, 2002: 132). Bir beyitte cinaslı olarak ele alınan sen-bûse tatlısı, sevgilinin dudakları için benzetme yapılır:

Bûsene ben cân virüp senbûse virsen cânuma
Birisi bi‘se‘l-bedeldür birisi ni‘me‘l-bedel (H 157^b, G. 359/4)

2.5.14.1.8. Şekker (Sükker)

Beyitlerde şeker; mizaç (G.101/7), gülüş (M.2/14), memduhun veya sevgilinin sözleri (K.8/5; G.427/3), sevgilinin dudağı (G.73/2; G.484/5; G.609/5) gibi hususlar için benzetme yapılır. Papağanın şeker yemeyi sevmesi ve şekerle konuşturulması ile konu olduğu beyitte şeker, sevgilinin dudağı için teşbih edilir:

N’ola yâd-ı lebünle şî‘r disem
Söyledür tûtîyi şeker dirler (H 115^a, G. 116/3)

Dudak için benzetilen şeker, beyitlerde şifa vermesi ile zikredilir (G.418/4; G.434/3). Kelime-i tevhid, cana can katan bir şeker olarak tasavvur edilir:

Cân katar câna hak bu kim dâim
Sükker-i lâ ilâhe illallâh (H 96^b, K. 1/10)

2.5.14.2. Diğer Yiyecekler

2.5.14.2.1. Ekmek (Nân)

Beyitlerde ekmek; şekli, dilimlenmesi, yumuşaklığı, fırında pişirilmesi, yanık ve kuru hali gibi hususlarla konu edilir.

Âşığın sinesindeki yaralar, yanık ekmek olarak ifade edilir (G.31/6). Sevgilinin âşığın sinesini yakmaması, ekmeğin elde edilmemesi olarak ifade edilir (G.221/2). Ekmeğin yanmış hali, şekil bakımından ekmeğe benzeyen ay'ın tutulmasıyla ilişkilendirilir (G.654/3). (Bkz. Husûf).

Taşla birlikte ele alındığı beyitte yumuşaklığı ile konu edilir (G.87/1). Âşık, kanaatkârlığı kuru ekmeğe razı olmakla ifade eder (G.553/4). Azıksız yola çıkan âşığın ekmeğe ihtiyaç duymayacağı ifade edilir (G.61/4). Kuru ekmeğe razı olanlardan halk içinde övgüyle söz edildiğine değinilir. Kuru ekmekle hilâl arasında şekil ilgisi kurulur. Ramazan'ın hilâlin görünmesiyle başlaması, hilâlin parmakla gösterilmesi ifadesiyle zikredilir:

Halk arasında olurlar gönül engüşt-nümâ
Nân-ı huşka meh-i nev gibi olurlar kâni' (H 139^a, G. 272/5)

Tuz-ekmek hakkı, genel olarak “bir iyilik ve aşinalık dolayısıyla kişilerin birbirlerine karşı taşıdıkları sorumluluk hissi” olarak ifade edilir (Pala, 2004: 146-147). Beyitlerde sıkça zikredilen bu deyim, âşık ve sevgili için konu edilir. Âşık, sevgilinin kapısından ayrılmamasını ekmek hakkına bağlar (G.371/5). Bir beyitte ise rakibi tuz hakkı bilmemesiyle suçlar (G.413/5). Sevgilinin âşığın gönlünü viran etmesi, ekmek hakkını bilmemesi (G.317/5), âşığın bağırını sitem kılıcıyla dilim dilim etmesi, ekmek hakkını unutmaması olarak ifade edilir. Ayrıca beyitte ekmeğin dilimlenmesine gönderme yapılır:

Tîg-ı sitemle bağrumı idüp dilüm dilüm
Lâyık mıdur ki unudasın hakk-ı nânı hep (H 99^a, G. 41/2)

Âşık; sinisini yaralarla dolduran sevgilinin eziyetlerine sabretmeyi, ekmek hakkını gözetmekle ifade eder. Ekmek hakkı, sevgiliye duyduğu bağlılıkla ilgilidir. Ayrıca ekmeğin pişirilmesi ile ilgili olarak “tennûr” ve şekil bakımından çörek anlamını çağrıştıran “kurs” kelimeleri kullanılır:

Tennûr-ı sînemi doldurdu kurs-ı dâğ ile ol meh

Anunçün sabr ider dil çevre zîrâ hakk-ı nân gözler (H 117^b, G. 129/5)

2.5.14.2.2. Kebâb (Biryân)

Beyitlerde genellikle ateşle birlikte ele alınan kebab; çeşitleri, ateşte yapılması, dönerek pişmesi, şişle çevrilmesi, kesilmesi, lezzeti, şarapla birlikte yenmesi gibi hususlarıyla zikredilir.

Ateşte yanarak pişirilmesiyle zikredilen kebab (Msm.36/3; G.631/4); âşığın ciğeri (K.6/28; K.8/47), sinisi (Msm.44/1; G.519/3), bedeni (K.8/9) gibi unsurlar için benzetme yapılır. Sevgiliden ayrı olan âşığın hasret ateşiyle yanan gönlünün biryân haline geldiği belirtilir (G.464/4). Aşk ateşi ile yanan sine, sevgilinin eşiğinin itleri için biryân gibi düşünülür. “Biryân” kelimesi beyitte cinaslı bir söyleyişle kullanılır:

Âteş-i aşkun ile sînemi biryân itdin

Tu’ m olsun işigün itlerine bir yanum (H 162^b, G. 383/4)

Beyitlerde kebabın çevrilerek pişirilmesi (G.45/2), güvercinin kebab olması (Matla30/1), ciğer kebabı (Msm.24/3-1) kebabla ilgili zikredilen diğer hususlardır. Kebabın fırın içinde dönerek ateşte pişirilmesine değinilen bir beyitte âşığın gönlü, aşk ateşinde dönerek pişen bir kebab olarak tasavvur edilir:

Tennûr-ı mihnet içre döne döne germ olup

Aşk âteşine şevk ile biryân olan gönül (H 158^a, G. 361/4)

Gamla yanan âşığın ciğeri, kebaba teşbih edilir. Ayrıca beyitte kebabın su kenarında lezzetli olacağı belirtilirken hançer-su ilişkisine işaret edilir (Bkz. Hançer):

Gamun yakar ciğeri gelse hançerün câna

Kenâr-ı âb-ı revânda olur kebâb lezîz (H 107^b, G. 86/3)

Şişe geçirilerek yapılan kebabın konu edildiği bir beyitte sevgilinin kirpiklerinin hayalinin âşığa saplanıp onu kebab gibi çevirdiği belirtilir:

Yine bu Ulvîyi cânâ hayâl-i müjgânun
Çevirdi şîş ile sançup bugün kebâb gibi (H 223^b, G. 665/5)

Kebap, ateşte yanarken kanları veya yağlarının su gibi akması ile tasvir edilir:

Âb-ı sâfi yerine âteş-i mey olmayıcak
Âbveş kan akıdur âteşe yandukça kebâb (H 29^b, K. 6/47)

Kebap, daha çok şarapla birlikte ele alınır. Sevgilinin geleceği mecliste âşğın gönlü kebab, gözyaşı ise şarap şeklinde ifade edilir (G.535/3). Gönül kanlı bir kebab; göz ile gözyaşı ise ona kadeh ve şarap olarak tasavvur edilir:

Bezm-i gam u hicrânun dil kanlu kebâbıdur
Dîdemle mey-i eşküm câm ile şarâbıdur (H 114^b, G. 115/1)

2.5.14.3. İçecekler

2.5.14.3.1. Gül Suyu (Cüllâb/Gül-âb)

Gül suyu anlamına gelen “cüllâb” ilaç olarak kullanılan bir çeşit şerbettir. Beyitlerde gül yüzlü olarak vasedilen sevgili için “cüllâb-ı gülâb-âmîz” terkibi kullanılır (G.208/3). Sevgilinin dudağı (G.447/5), yanağı (K.6/44) gül suyuna teşbih edilir. Yanak, ateş ve suyun bir araya geldiği yerdir. Kırmızı rengiyle ateş, saflığıyla su olarak düşünülen yanak, kırmızı gülle ilişkilendirilir. Gülsuyunun özünün gülden çıkarılmasına işaret edilir:

Mecma‘-ı âteş ü âb oldı ruh-ı gül-nârun
Âteşîn gülde nihândur nitekim âb-ı gül-âb (H 28^b, K. 6/27)

Aşk ateşiyle yanan şair, yanan sînesine can katması için sevgiliden dudağının suyunu ister. Beyitte ateş ve su ile zikredilen gül suyu, ateşi teskin edici; tedavi edici özelliği ile ele alınır. Ateşli hastalarda harareti azaltması için kullanılmasına¹⁹² gönderme yapılır:

Yanmışam âteş-i mihrünle lebün âbını sun
Cân katar sîne-i pür-âteşe âb-ı cüllâb (H 28^a, K. 6/11)

¹⁹² İbn Sînâ (1995), *El-Kânûn fi't-tıbb*, (Çev. Esin Kahya), Ankara, s.195.

2.5.14.3.2. Hoşaf (Hoş-âb)

Hoşaf, taze veya kuru meyvelerin tadı ile şekerin bir araya getirilmesiyle oluşur (Şavkay, 2000: 283). Bir beyitte Ramazan ayında şarap yasağı olduğundan hoşaf içilmesi nasihat edilir:

Mâh-ı sıyâm irişdi şarâbun yasağı var

Şimdi nasihat eylesün oldu hoş-âb işi

(H 244^b, Matla 64/2)

İnci ile ilgili bir beyitte ise “hoş-âb” kelimesi, parlaklık, tazelik anlamıyla kullanılır (K.6/48).

2.5.14.3.3. Kahve

Kahve, XVI. yüzyılın ortalarında Osmanlı toprağına özellikle İstanbul’a geldiğı andan itibaren sosyal hayatta değışik tepkilerle karşılaşmıştır. İlk zamanlarda tıbbî açıdan sağlığa zararlı bir madde olarak görülmüş; daha sonra dinî mahiyete büründürülerek yasaklanmaya çalışılmıştır (Açıkgöz, 1999: XII).

Bir beyitte kahve, siyah rengiyle bir karakuşa (Bkz. Kuşlar) teşbih edilir. İçki yasağı dolayısıyla kahvenin tercih edildiğine işaret edilir (G.110/5). Şarabın yerine kahvenin tercih edilmesi, gerçeğın yerini efsânenin alması olarak düşünülür. Şarabın gerçek; kahvenin ise efsâne olduğu belirtilir:

Kahveye tebdil idüp câm-ı şarâbun lezzetin

Bağladılar nakş-ı savtun yirine efsâneyi

(H 195^a, G. 534/2)

2.5.14.3.4. Şarap

Beyitlerde sıkça zikredilen şarap; “âb-ı gülğün, bâde-i gül-gün, bâde-i gül, bâde-i gül-fâm, bâde-i şebnem, bâde-i aşk, bâde-i la‘l-i leb-i cân-bahş, mey-i nâb, mey-i hamrâ, mey-i neşât, mey-i yâkût, sebû-yı mey, şarâb-ı erguvân, şarâb-ı merg, şarâb-ı lâle-gün, şarâb-ı benefşe, nûr-ı mey, câm-ı sahbâ, câm-ı sabûh, sabûh-ı sabâh” gibi çeşitli terkiplerle yer alır. Daha çok tadı, çeşitleri, saflığı, rengi, sarhoşluk vermesi, safası, tedavi edici özelliğı, mayalanması, dînen haram oluşu, eğlence meclisi ile ilgisi gibi konularla söz edilen şarap; aşk, naz, ölüm, kan, jâle, şafak, Kevser, pehlivan, ayrılık, âşğın gözyaşları, sevgilinin dudağı ve yanağı ile benzerlik içinde ele alınır. Divan’da bu hususlarla birlikte şarabın son damlasının toprağına dökülmesi (Bkz. Âdetler, Gelenekler,

Bazı Davranışlar), Cem'le ilgisi (G.381/5), kebabla içilmesi (G.535/3), kahveyle karşılaştırılması (G.534/2), yara temizlemek için kullanılması (G.213/2) ile konu edilir.

Şarap-Sarhoşluk

Aşk, ezel meclisinde sunulan sarhoş edici bir şaraba teşbih edilir (Msm.9/5; G.53/5).

Aşk şarabı, âşığın aklını alıp dîvâne eden özelliğe sahiptir

Aklum aldı bâde-i aşkun katı mestâneyin

N'ola eşküm çekse zencîre beni dîvâneyin (H 178^b, G. 448/1)

Şarap-Keskinlik

Âşık, aşk şarabı gibi keskin bir şarap görmediğini dile getirir. Şarabın keskinliği ile sertliği ve işlenmemiş oluşu kastedilir:

Görmedüm bâde-i aşkun gibi keskin bâde

Benzemez sâgar-ı la'l-i lebüne her sâgar (H 36^a, K. 11/21)

Şarap-Renk

Divan'da genellikle kırmızı rengine işaret edilen şarap, "gül-fâm, gül-gûn, lâle-gûn, ahmer, kan" gibi kelimelerle zikredilir. Kırmızılığı ve sarhoş etmesi dolayısıyla sevgilinin dudağı için benzetme yapılır (G.333/4). Sevgilinin can bağışlayan dudağının şarabının âşığı bülbül ettiği ifade edilir:

Mest idüp bâde-i la'l-i leb-i cân-bahşun ile

Bülbül itdün beni ey gonçe-dehânum hürrem (H 164^b, G. 396/3)

Âşığın kanlı gözyaşları da şarap olarak tasavvur edilir (K.8/11; G.22/2; G.33/2; G.115/1; G.387/2). Aşkını gizlemek isteyen âşığın sırlarını şaraba benzettiği gözyaşlarının açığa çıkardığı belirtilir (G.248/5). Sevgilinin dudağının şarabını içen âşikların kanlı gözyaşları şarapla ilgili zikredilir:

Câm-ı la'l-i dilberi nûş eyleyen ehl-i dilün

Bezm-i gamda eşk-i pür-hûnı şarâb olmak gerek (H 153^b, G. 340/4)

Şarap, eğlence meclisinin unsurları arasında zikredilir (K.8/12.). Şafak ile renk bakımından benzerlik içinde zikredilir (K.8/35; K.11/25). Gökyüzünde şafak vakti görülen kızılılık, halka şeklinde oturlan bir eğlence sofrasındaki şarabı andırır:

Âsumân süfre şafak bâde nücûm oldu cihân

Hâledür halka-i bezmün meh-i enver sâgar (H 36^a, K. 11/11)

Şarap-Erguvân

Erguvan; hem şarap çeşidi hem de şarabın rengi dolayısıyla ifade edilir (G.252/1), âşığın kanlı gözyaşlarıyla ilişkili olarak ele alınır:

Eşk-i pür-hûnum görüp çeşm-i habâb ile benüm

Ulvîyâ câm-ı şarâb-ı erguvân ağlar bana (H 93^a, G. 14/5)

Şarap-Sabûh

Sabûh; sabah vakti içilen ruha kuvvet, cana rahatlık veren bir içki olarak ifade edilir (G.73/1):

Sabâh oldu çü sâkî sun sabûhı

Ki oldur râhat-ı cân kuvvet-i rûh (H 105^b, G. 72/4)

Şaraba için zikredilen ikinci ruh anlamındaki “rûh-ı sâni” tabiri, âşıkların ruhlarını canlandırıp diriltmesi ile ele alınır. Hz. İsa’nın ölüleri diriltmesi gibi şarap da içildiğinde ruha neşe vermesiyle ikinci ruh olarak düşünülür:

Rûh-ı sâni diseler bâdeye Ulvî ne aceb

Cân katar cânlara çok mürdeler ihyâ eyler (H 231^a, G. 175/5)

Şarap, gam zehrinin tiryâkidir (G.99/5). Âşık, gamdan kurtulmak için şarap içtiğini belirtir (Msm.26/4). Gamın sararttığı benzini şarabını canlandırmasını ister (G.455/2). Âşık, üzüntüsünü gidermek için şarap içtiğini söyler. Gam kelimesi, aynı zamanda “esrâr” anlamını içerdiğinden esrârın sarhoşluğunu gidermek için şarap içilmesini çağırır:

Bulmadum sâgar-ı la’lün gibi bir dâfi’-i gam

Gerçi meyhânede çok câm-ı musaffâ çekdüm (H 160^a, G. 373/2)

Şarâb-Keyfiyet

Aşk şarabının keyfiyet verdiği değinilir (G.668/1). Şarabın keyfiyetinin uyku verdiği (G.179/2), neşelendirip yüzü canlandırdığı (G.175/2; G.286/2; G.651/4) belirtilir.

Şarabın etkilerinden biri olan yüze renk vermesi, sevgili için konu edilir. Sevgilinin yüzünün kırmızılığının kırmızı şaraptan kaynaklandığı ifade edilir:

Vechi vâr meyden kızarsa dilberün ra'nâ yüzi

Bu mukarrerdür kızardur bâde-i hamrâ yüzi (H 218^a, G. 639/1)

Şarâb-Humâr

Şarap; baş ağrısına neden oluşuyla konu edilir (G.182/1; G.678/1). İçkiden sonra oluşan baş ağrısını geçirmek için tekrar şarap içilmesine değinilir. Nergisin üzerindeki çiğ taneleri saflığı ile şaraba teşbih edilir. Baş ağrısını gidermek isteyen nergis, kâsesini şarapla doldurmuş bir sarhoş olarak hayal edilir:

Mey-i jâleyle pür itmiş seherî kâsesini

Var ise def'-i humâr eylemek ister nergis (H 54^b, K. 25/12)

Şarâb-Üzüm

Şarabın tıbbî yönüne işaret edilen bir beyitte hastaların ilaç olarak şarabı kullandıkları ifade edilir. Ayrıca şarabın üzüm suyundan yapılmasına değinilir:

Hasteler eyler imiş bâde ile derde ilâc

N'ola meylitse üzüm suyuna Ulvî özümüz (H 125^a, G. 201/5)

2.5.14.3.5. Şerbet

Meyvelerden yapılan içeceklerden biri olan şerbet, Osmanlı yemeğinin vazgeçilmezlerindendi. Gül, nilüfer, menekşe, zambak gibi çiçeklerden ve pahalı baharatlardan yapılanları sarayın ve zengin sofralarının gözde şerbetleriydi. Sıradan şerbetler ise bal ve üzümünden yapılırdı (Yerasimos, 2005: 253).

Şerbet; beyitlerde lezzeti, tadı ile ele alınır. Adalet (K.10/20), uzlet (Msm.7/3) gibi unsurlar; şerbet için teşbih edilen unsurlardır. Ayrıca şerbet; tatlı oluşuyla şehâdet makâmı için de zikredilir. Şehitlik, Allah katındaki yüceliğinden dolayı memduhun ruhuna sunulan şerbet olarak tasavvur edilir:

Ali Pâşâ-yı deryâ-yı dil susamış gibi kanına

Şehâdet şerbetini sundılar rûh-ı revânına (H 85^a, Msm. 37/1)

Düğün eğlencelerinde şerbetin kâselerle ikram edildiğine değinilir (K.17/8; Trh.20/6). Sevgilinin dudağının suyu için benzetme yapılan şerbet, bir beyitte hastaya verilen ilaç olarak ele alınır (G.365/2). Sevgilinin dudağının şerbetine susayan âşığın gönlü, şerbeti içtiğinde tadının uzun süre kalacağını belirtir. Şerbet, lezzetli oluşuyla dudaktan çıkan sözler için konu edilir:

İçse bir âşık-ı dil-teşne lebün şerbetini
Ağzınun haşre değin lezzeti vü dadı kalur (H 110^b, G. 96/3)

2.5.14.4. Diğer Maddeler

2.5.14.4.1. Afyon (Berş, Habb)

Esrar; esrar sarhoşluğu anlamındaki “hayrân”, esrar anlamı bulunan “gam” ve “keyfiyyet” kelimeleri ile birlikte kullanılır. Âşık, sevgilinin aşkıyla sarhoş olduğunu vurgularken esrarın verdiği keyfiyetle kendinden geçen bir abdalı hatırlatır:

Şâyî‘ olmadın dahı keyfiyyet-i esrâr-ı aşk
Hânkâh-ı gamda aşk-ı yâr ile hayrân idüm (H 162^a, G. 376/6)

Beyitlerde genellikle afyon, gam kelimesiyle birlikte anılır. Gam afyonunun âşığın yüzünü sararttığı (G.592/2), âşığı helak ettiği (G.475/3) belirtilir. Âşığın aklını alarak yolunu kaybettirdiği ifade edilir. Afyon içen kişinin kendisinden geçtiğine işaret edilir:

Gamun afyonu Ulvînün şu denlü aldı aklın kim
Yitürdi girdüğü yolın muhayyer oldu girdükçe (H 196^a, G. 539/5)

Şair, afyon ve esrara minneti olmadığını belirtirken sevgilinin beni ve ayva tüylerini benzetme içinde zikreder. Ayrıca “esrâr-ı habb” ifadesiyle esrarın hap şeklinde bulunan çeşidine çağrışım yapılır:

Yeter ki la‘lün ile hâl u hatun bana sen
Esrâr-ı habb u meyl-i afyûna minnetüm yok (H 141^b, G. 283/2)

Esrarın verdiği sarhoşluktan kurtulmak için şarap içilmesi değinilen bir başka husustur. Gamı, kederi yok etmek için şarap içildiğinin ifade edildiği beyitlerde kastedilen diğer bir anlam ise esrarın oluşturduğu sarhoşluğu gidermek için içmektir (Bkz. Şarap Maddesi).

“Keyfiyyet, berş, şarap” kelimelerinin bir arada zikredildiği beyitte âşık; mizâcının şaraba meylettğini, afyonla uyuşmadığını belirtir. Şarp ve afyonun kıyaslandığı ve şarabın üstün tutulduğu görülür:

Mey-i gül-gûnı ey dil aksidür keyfiyyeti bî-şek
Mizâcum şürbe mâil berş ile hiç imtizâc itmem (H 163^b, G. 387/4)

2.5.14.4.2. Arpa (Cev)

Arpa anlamındaki “cev” kelimesi ve harman kelimesinin kullanıldığı beyitte buğday, sevgilinin rengi için ele alınır. Ayrıca “cev cev” şeklindeki ifade ile arpanın küçük parçaları kastedilir:

Mübtelâ olalı ol dilber-i gendüm-gûna
Hırmen-i sabrumı âhum yile virdi cev cev (H 194^b, G. 532/4)

2.5.14.4.3. Buğday (Gendüm)

Buğday, bir beyitte Hz. Âdem’le ilgili olarak telmih edilir (Bkz. Hz. Âdem). Şair, sevgilinin beni için buğday renkli anlamındaki “gendüm-gûn” ifadesini kullanır (G.261/2). Genellikle “dâne” olarak zikredilen buğday, yemek anlamıyla ele alınır:

Bugün bir dâne yidi ol şeker-leb
Aceb buğday aşı mı yidi yâ Rab (H 239^a, M. 11/95)

2.5.14.4.4. Habbetü’s-sevdâ (Çörekotu)

Habbetü’s-sevdâ, siyah, küçük ve yuvarlak oluşu dolayısıyla sevgilinin beniyile benzerlik içinde anılır (G.131/1). Ben; misk kokulu nâfeye habbetü’s-sevdâ satan biri olarak hayal edilir:

Nâfe-i miskîne hâlün habbetü’s-sevdâ satar
Kâkülün gülşende benzer anber-i sârâ satar (H 111^b, G. 101/1)

2.5.14.4.5. Haşhaş

Haşhaş, bir beyitte küçük tanelerden oluşması ile ele alınır. Âşıkların başı ve haşhaş taneleri arasında şekil bakımından ilgi kurulur:

Ser-i uşşâk yanında o gözi hûnînün
Şöyle benzer ki dilâ dâne-i haşhâş değil (H 158^a, G. 363/3)

2.5.14.4.6. Fülful

Büyü için ateşe atılması (G.336/7), taneli olması (M.11/93) ile konu edilen fülful; şekil ve renk bakımından sevgilinin yanağındaki ben için teşbih edilir (G.667/3). Fülful; vatanının Hint ülkesi olmasına işaret edilen bir beyitte sevgilinin beniyle benzerlik içinde zikredilir:

İşidüp vasf-ı hâl-ı anberînün ey saçı müşgîn
Diyâr-ı Hindi terk idüp gelürler Rûma fülfüller (H 111^a, G. 99/3)

2.5.14.4.7. Mâcûn

Macun, çeşitli baharatlar ve müskir maddelerin belli oranda kaynatılması ile yapılan şifa verici bir tatlıdır (Keskin, 2009: 670). Esrâr anlamındaki gubâr, sevgilinin dudağının/kadehin etrafındaki toz parçaları/ayva tüyleri için zikredilir. Âşık, şarapla birlikte macuna tövbe ettiğini belirtir:

Dil virelden câm-ı la‘lünle gubâr-ı hattuna
Tövbe itdüm bâde-i gül-gûna da ma‘cûna da (H 199^a, G.553 /2)

2.5.15. Yazı ve İlgili Unsurlar

2.5.15.1. Kalem (Kilk, Hâme)

Divan’da sıkça konu edilen kalemle ilgili olarak II. Selim için yazılmış “Tîg u Kalem” adlı bir kaside bulunmaktadır¹⁹³. Kalem; kamış ve kıldan oluşması, başının kesilmesi, iki dilli olması, çeşitleri, rengi, altın yaldızlı olması, içinde nâl bulunması gibi özellikleriyle beyitlerde konu edilir. “*Kul, insan, göz, parmak, kılıç, mızrak, zülfikâr, kirpikler, boyun, ney-şeker, gül dalı, bayrak, ışık, kanat*” gibi unsurlarla tasavvur edilir.

Kalem-Kurân

Kurân’daki Kalem suresinde “*Nûn. Andolsun kaleme ve satır satır yazdıklarına...*”¹⁹⁴ mealıyla kalemin önemine işaret edilir. Bu ayetin iktibas edildiği bir beyitte kalem;

¹⁹³ Bkz. K.14.

¹⁹⁴ Bkz. Kalem 68/1.

kaderin Allah tarafından önceden takdir edilmesi, kalemle yazılması hususuyla konu edilir:

Oldı nûn u kalem ü levh-i ezel tîg-ı kader

Varak u tîg u devât u kalemüñden mu‘lem (H 40^b, K. 14/32)

Hükümdar, “mâlik-i seyf ü kalem” şeklindeki bir ifadeyle vasıflandırılır. Hükümdarın kalem sahibi olarak vasfedilmesi, ilmi dolayısıyladır (K.13/12). Âlemdeki düzenin kılıç ve kalemle sağlandığı belirtilirken kalem; kılıç gibi elde tutulmasıyla konu edilir:

Gitmesün tîg u kalem bir dem elünden hânım

Kalem u tîg iledür çünkü nizâm-ı âlem (H 40^b, K. 14/33)

Kalem-Kıl Kalem

Kıl kalem; resim, tezhip ve minyatürde ince çizgiler çizmek için kullanılan kalemdir (Özönder, 2003: 110). Bazı beyitlerde konu edilen kıl kalem, şekil bakımından kirpikler için teşbih unsuru yapılır. Kirpiklerin her biri, göze nakış yapan kıl kalem olarak düşünülür:

Kıl kalem alup eline her biri müjgânumun

Zihlerün aks iderler dîde-i giryâna nakş (H 135^b, G. 256/2)

Kalem-Nâl

Genellikle kamyştan yapılan yazı kalemlerinin içinde “nâl” denilen ince lifler bulunur. Şair, dertten bedeninin kalemin nâlı gibi inceldiğini belirtir. Ayrıca kalemin ağlaması ile yazarken ses çıkarması veya mürekkebin akması kastedilir:

Kalemün na‘lına döndüm elem-i tîgunla

Hâlüme tîgun ucından kalem ağlar her dem (H 39^b, K. 14/10)

Kalem, bir beyitte Hz. Muhammed’le ilgili olarak konu edilir. Hz. Muhammed’in, yazısıyla âşıkları susturduğu; kalemiyle dillerini nâl ettiği belirtilir. “Nâl etmek” sözcüğü hem zayıflatmak hem de inletmek anlamıyla kullanılır:

Lâl itdi dehânunı rakamun zümre-i Kaysun

Nâl itdi lisânın kalemün buldı zevâlât (H 25^b, K.3/4)

Kalem-Yazı Yazmak

Kalemin kan ağlaması, mürekkeple ilgilidir (K.14/5). “Kalem çekmek” ifadesiyle ise yazı yazmak anlamı kastedilir (K.14/1). Şair, ağlayıp inlemesiyle kendisini kaleme teşbih eder. Ağlayan kalemle şair; yazı yazan, mürekkebi akan kaleme işaret eder:

Ağların hem-çü kalem şâh sakın tîgundan
Beni inletme kalem gibi çeküp tîg-ı sitem (H 39^b, K .14/8)

Şair, gazelinde anlattığı kalemin vasfını gören kalemlerin dilsiz kalıp susacaklarını ifade eder. Kalemlerin susması, yazmaması anlamında bir ifadedir:

Vasf-ı tîg u kalemünle göricek bu gazeli
Tîg dem-beste kalup oldı kalemler ebkem (H 40^b, K. 14/26)

Divan’da ayrıca kalem, resmî belge niteliği bulunan “hüccet” ile zikredilir¹⁹⁵. Şair, kalemin yazdığı hüccette ölüm kararının bulunduğunu belirtir:

Kalemün katlüme hüccet getirür gamzen tîg
Tîgun itdi kalemünle yirümi dâr-ı adem (H 39^b, K. 14/4)

Kalem-Şekil

Kendisini söz sultanı olarak ifade eden şair; kalemini de elde tutulması yönüyle bayrağa benzettir (K.14/29). Daha çok kılıçla birlikte zikredilen kalem; zülfikârın ucunun gibi ikiye ayrılmış olması dolayısıyla benzerlik içinde anılır (K.14/18). Ucu açıldıktan sonra ortadan ikiye ayrılmasıyla iki dilli olarak ifade edilir. Kılıç, çatalı görüntüsüyle iki dilli kaleme benzetilir. Beyitte kalemin keskinliği ve etkileyiciliğine işaret edilir:

İki dillü kalemündür iki yüzlü tîgun
Hem-ser oldı kalemün tîgla bilmem ne kılâm (H 39^b, K. 14/11)

Kalem-Kesilmesi

Kalemi yazı yazılabilecek hale getirmek için ucunu kesmeye “katt-ı kalem” denir (Yazır, 1981: III/141). Boyun, inceliğiyle kıl kaleme teşbih edilir. Kılıç kesici bir alet olduğundan kalemin kesilmesinde kullanıldığı düşünülebilir:

¹⁹⁵ Sözlük anlamı “delil, burhan, senet” olan hüccet; şer‘î mahkemelerde düzenlenen hukukî belgelere verilen addır. Bu tür belgelerin üst tarafında kadının imzası ve mührü bulunur. (Oğuz ve Akgündüz, 1998: 18/446).

Kılca boynum kalem itmek ne idi tîgunla

Tîg ile kıl kalemün kat‘ olacağı bilmem (H 40^b, K. 14/27)

Düşmanın boynunun kılıçla kesilmesi, kalemin açılma işlemini hatırlatır. Boğumlardan oluşan kalemin her boğumunun kesilip yontularak sağlamlaştırıldığı ifade edilir:

Kalem it gerden-i â‘dâyı çalup tîgunla

Tîg ider her kalemün kat‘ını zîrâ muhkem (H 40^b, K. 14/30)

Kalemin kesilmesi hususu ile ilgili olarak ayrıca “muharref kalem” tabir kullanılır. Bir ucu sivriltilen kalem anlamında kullanılan bu tabir, bir beyitte hükümdarın kılıcı ve kestiği şairin boynu için benzerlik içinde ele alınır. Kalemin cana işlemesi ifadesi ile etkisine işaret edilir:

Boynumu çaldı muharref kalem idüp tîgun

İşlenür tîg ile câna nitekim şâha kalem (H 39^b, K. 14/3)

Kalem-Kamış

Kalem-neyşeker benzetmesi, kalemin kamıştan yapılması ve tatlı sözler yazması ile ilgilidir. Hükümdarın kalemine insanların susuz olmasından kasıt, kalemin yazacağı güzel sözleri istemeleridir:

Ney-şekerdür kalemün âb-ı musaffâ tîgun

Kalem ü tîguna dil-teşne geçer hep âdem (H 40^a, K. 14/22)

Bir beyitte kamış kalemlerin Bağdat civarından gelmesi hadisesi konu edilir (K.14/24). (Bkz. Bağdat).

Kalem-Renk

Beyitlerde “zer hâme, zer-endûd” gibi ifadelerle zikredilen kalem; altın varak yapıştırılmış, yıldızlı şekliyle ele alınır. Hilal; rengi ile güneşe altın kalem sunmuş olarak tasvir edilir (K.14/16). Güneşin ışıkları, renk ve şekil bakımından altın kalem olarak düşünülür (M.11/42). Güneş ışığı, felek levhasına hükümdarın nâmını yazan altın varaklı bir kaleme teşbih edilir:

Hall idüp altun varak aldı eline hâmesin

Nâm-ı şâhı levh-i çarha yazmağa ister güneş (H 56^a, K. 26/18)

Bir beyitte “hâme-i müşgîn” olarak geçen ifade makyaj malzemesi anlamıyla kullanılır (K.18/37). Yeşil yaprakları ve sapı ile gül (G.80/4), nergis (K.25/17) yeşil bir kaleme benzetilir. Kalemin siyah giymesi, siyah yazmasıyla ilgilidir. Şair, kalemin bu durumunu kendisi için yas tutmasına bağlar:

Kara sarındı kalem tîg karalar geydi
Kalem ü tîg tutarlar benüm için mâtem (H 39^b, K. 14/6)

Kalem-Diğer Unsurlar

Nakkaşların kalem kullanmasına işaret edilen bir beyitte Mâni ile zikredilen kalem, Cebrâîl’in kanadı için benzetme yapılır. Ayrıca beyitteki kanat benzetmesi ile eskiden kullanılan tüy kalemler kastedilir (K.24/17). Bazı beyitlerde ise yazı üstâdı Yâkût ve ona has yazı stili ile birlikte anılır (K.14/15). (bkz. İlgili Madde). Bir yazı türü olarak ifade edilen bakır pası anlamındaki “jengâr”, sevgilinin saçı ile ilgili zikredilir (G.277/5).

2.5.15.2. Defter

Defter; “gül, felek, peygamberlik, rahmet, gönül, âşıklar, güzeller, vücut, ömür” gibi unsurlarla çeşitli tasavvurlarda konu edilir. Bazı beyitlerde defterle zikredilen divan ise genellikle şairin şiirlerini bir araya getirdiği eserin adı olarak konu edilir.

Defterin tıraş kelimesiyle birlikte konu edildiği beyitte şair, deftere teşbih ettiği gönlünden masıvayı kazımak istediğini belirtir (Msm.7/4). Vücut-defter ilgisinin kurulduğu bir beyitte ise parçalara ayırdığı başını aşk kılıcıyla kazıdığını ve vücudundan nokta gibi tıraşladığını belirtir. Kalem-tıraşla açılan kalem ile baş arasında ilgi kurulur. Ayrıca defter üzerindeki noktanın kazınması hususu benzetme yapılarak ifade edilir:

Ser-i sad-çâkümi tîg-ı mahabbetle hırâş itdüm
Vücûdum defterinden noktaveş âhir terâş itdüm (H 163^b, G. 388/1)

Hatalı yazıların defterden kazılarak silinmesi hususu âşık-sevgili ilişkisinde konu edilir. Sevgilinin defterdeki âşıkların arasından şairin ismini kazınması, onu silmesi anlamında kullanılır. Ayrıca âşıklar arasında “ad çıkarmak” ifadesiyle “şöhret kazanmak” anlamı kastedilir:

Defterden o şeh Ulvînün adını kazımış
Aşk ehli arasında çıkarmış yine bir ad (H 106^b, G. 78/5)

“Defterden çıkarmak” ifadesi, bir beyitte sevgili-rakip için kullanılır (G.84/6). Ezelde âşıklar defterine şairi kaydeden sevgilinin âşığı defter harici bıraktığı belirtilir. Beyitteki “hâric-i defter” ifadesi; “defterde kaydı olmamak, kayıt dışı olmak” anlamlarında kullanılan arazi ile ilgili bir terimdir:

Ezelden defter-i uşşâka hod Ulvîyi kayd itdün

Nedendür pâdişâhum şimdi olmak hâric-i defter (H 114^a, G. 112/5)

Divan’da defterle ilgili olarak “defteri dürülmek” deyimini zikredilir (Msm.2/3; Msm.4/2). Ayrıca defter; bağlanması (G.350/4), yazı yazılması (K.14/2), açılması ile konu edilir. Gülün kat kat yapraklarının rüzgârda havalanması, sayfaları açılan bir defterle ilişkilendirilir:

Bülbül garîbe olmadı tîmâr gerçi kim

Gül defterin nesîm-i gülistân açar kapar (H 233^b, G. 189/2)

Peygamberlik bir defter olarak tasavvur edilir. Hz. Muhammed’in namıyla bu defteri doldurduğu belirtilir. Defter ve dîvân, benzer anlamda kullanılır:

Ey zât-ı şerîfün şeh-i şâhân-ı risâlet

Namunla tolu defter ü dîvân-ı risâlet (H 26^a, K. 4/1)

2.5.15.3.Kitap (Kitâb)

Kitap; elde tutulması, dürülmesi, açılması, okunması, koyunda saklanması, ciltli, ilmî ve dinî içerikli oluşuyla konu edilir. Ayrıca Kurân, Hz. Danyâl’a ait kitap ve Bostan, Gülistan gibi kitaplar zikredilen diğer hususlardır (Bkz. İlgili Maddeler).

Şairin marifetle dolu bir kitap benzetmesi yaptığı bir beyitte kitap, elde tutulmasıyla ele alınır. Beyitte kitap için zikredilen “el üzre tutmak” deyimini ile “çok değer verip saygı duymak” kastedilir:

Dilersen el üzre tutalar seni halk

Ma’rifetle pür olup kitâb gibi (H 216^b, G.631/6)

Kitap, genellikle yüz için benzetme yapılır (M.11/105). Şair, övülenin yüzünü buruşturmasını kitabın dürülmesi gibi düşünür. Yüz-kitap arasında ilgi kurulur:

Şem‘-i ruhuna sûhte olduğumu tuymuş

Yüzünü kitâbı gibi dürse n’ola her an (H 240^b, Trh. 1/13)

Şair, güzelin aşkından kendisi gibi kitabın da yaka yırttığını belirtir. Kitabın yaka yırtması; “açılması” olarak düşünülür:

Âşıkı olup bencileyin ana kitâbı
Şi‘rüm gibi her lahza ider çâk-ı girîbân (H 240^b, Trh. 1/11)

2.5.15.4. Cerîde

Gazete mukabili olarak da kullanılan cerîde, muamele ve vukuatın hulâsalarını kayda mahsus defterlere verilen addır (Pakalın, 1983: 1/281). Bir beyitte gönül için benzetme yapılan ceride, “Lâ ilâhe sivâke” yazısının yazıldığı bir levha olarak hayal edilir:

Safâ-yı vakt-i seherde misâl-i levha-i pâk
Cerîde-i dile yazıldı lâ ilahe sivâk (H 49^b, K. 21/1)

2.5.15.5. Mecmua

Mecmua, şairin şiirlerinin bulunduğu kitap için kullanılır. Şairin şiirlerine rastlayan sevgilinin kitabı açıp kapadığı belirtilir:

Eş‘âr-ı Ulvîye gözi düş oldu var ise
Mecmû‘asını nâz ile cânân açar kapar (H 233^b, G. 189/5)

2.5.15.6. Kâğıt

Divan’da kâğıt; beyaz ve mavi renkleri, üzerine yazı yazılması, düz oluşu, duvara asılması gibi hususlarla ele alınır. Ayrıca “kâğıd” redifli bir de gazel bulunmaktadır¹⁹⁶.

Kâğıt-Renk

Gökyüzü, mavi renkli bir kâğıt gibi düşünülür (M.11/43). Beyaz rengi ve zarfla birlikte konu edilir (G.158/7). Gül; beyaz yapraklarıyla sevgilinin yanağını vasfetmek için gülbahçesinde tutulan kâğıt olarak tasavvur edilir. Sapı, yeşil kaleme; yaprakları da kâğıda teşbih edilir. Ayrıca altınla yazılması, kâğıdın üzerine yapıştırılan altın varaklarla ilgilidir:

Zer ile yazmağa evsâf-ı ruhun verd-i sefid
Sebz hâmeyle gülistânda tutar ak kâğıd (H 107^a, G. 80/4)

¹⁹⁶ Bkz. G.80.

Kâğıt-Mektup

Kâğıt; mektup yazılması hususunda kalemle birlikte konu edilir. Mektubun harareti ile kalemle kâğıdın tutuşarak kül olduğu ifade edilir:

Sûz ile nâme yazarsak sana âlem tutuşur

Kül olur hâme vü kâğıd dil-i pür-gam tutuşur (H 81^a, Msm. 30/4)

“Kâğıt uçurmak” deyiminde zikredilen kâğıt, mektup için kullanılır ve haber ulaştırmak anlamını içerir (G.80/3). Acele mektup göndermek anlamı içeren bir beyitte halk arasında kullanılan bir ölçü birimi olan “parmak” ile konu edilir (G.80/1).

Kâğıt-Alçak Kâğıt

İnce kâğıt anlamındaki bu ifade feleğin kâtibi olarak nitelendirilen Utârid’le (bkz. Gezegenler) bir beyitte kullanılır. Şair, memduhun namının feleğin yapraklarına yazılmasını uygun bulmaz; küçümser. Felek için yapılan “alçak kâğıt” benzetmesi hem kâğıdın değersizliğine hem de memduhun değerinin yüceliğine göndermedir:

Varak-ı çarha Utârid niçün eyler tahrîr

Nâmunı yazmağa lâyıq mıdur alçak kâğıd (H 107^a, G. 80/2)

2.5.15.7.Varak

Varak kelimesiyle kullanılan kâğıt, sevgiliden âşığa gönderilen bir yazı olarak ifade edilir ve yazıların başına unvan yazılmasına işaret edilir:

Bir varak kâğıd ile Ulvîyi mesrûr eyle

İltifâtunla şehâ bendene unvân gelsün (H 178^b, G. 455/5)

Kat kat olan felek, yazı yazılan yapraklar olarak tasavvur edilir (K.18/35). “Varak-ı zer” ibaresi ile çeşitli süslemelerde kullanılan altın levha kastedilir. Sultanın övgüsünün altın varaklarla yazıldığına işaret edilen bir beyitte nergis, sarı yapraklarıyla altın varak olarak düşünülür:

Eline aldı çemende varak-ı zer nergis

Vasf-ı sultân-ı güli yazmağa ister nergis (H 54^a, K. 25/1)

Güzellik, hattat tarafından yazı yazılmış bir yaprağa teşbih edilir (Matla 76/1). Bir beyitte ise gülün renkli kâğıtlarının sevgilinin vasıflarını hikâyet ettiği belirtilir. “Rengîn varaklar” şeklinde zikredilen ifade ile kâğıtların renklendirilmesi hususuna işaret edilir:

Evsâf-ı hüsn-i dilberün eyler hikâyetin
Rengîn varaklar ile tolu gülsitâna bak (H 143^a, G. 288/2)

Yapraklar beyaz ve kırmızı renkli oluşları ile ele alınır. Yanak; kırmızı rengi ile kırmızı kâğıt olarak hayal edilir.

Hamdu'lillah şevk-i ruhsârunla çıkdı yaza gül
Vasf-ı haddün kırmızı evrâka tan mı yaza gül (H 155^b, G.351/1)

Bir beyitte şair, babasından kalan nasihat yazısından bahsederken nüsha ve suhûf kavramlarını zikreder (G.546/1).

2.5.15.8. Levha

Kâğıtla ilgili kavramlardan levha; beyitlerde genellikle “kalem, pergel, mürekkep” gibi yazı unsurlarıyla konu edilir. “Yüz, yanak, gönül, can, sîne, felek, bahar, siper” gibi hususlar için benzetme yapılır.

Yanağın levhaya benzetilmesi üzerindeki hat dolayısıyladır. Düz ve parlak olan yanak, üzerindeki ayva tüyleri ile yazılı bir levhayı andırır (G.32/1; G.518/4). Duruluğu ve saflığı ile sevgilinin yüzü levha olarak düşünülür:

Görmeden âb-ı revân ile hele âyinede
Bu safâ kim görünür levh-i cemâlünde senün (H 152^a, G. 335/2)

Âşığın sinesi; nakkaşların kıl kalem, kırmızı mürekkep kullandıkları bir levha olarak hayal edilir (G.363/5). Âşığın gözyaşlarıyla sarı yüzü, altın yıldızlı bir levhaya benzer (G.125/5).

Levha, düz ve parlak oluşuyla felekle ilişkilendirilir. Kâtip tarafından kıl kalemle yazılan bir yazı kâğıdına benzetilir (K.18/47). Bir beyitte gönül ve can yazı yazılmak için temizlenen bir levhaya teşbih edilir:

Ulviyâ yazmağ için aşk-ı hakîkî vasfın
Gıll u gışdan dil ü cân levhâların pâk itdüm (H 169^a, G. 411/5)

Levh, gül bahçesi ve bahar manzaraları için benzetme yapılır. Beyitte zikredilen “gülistan” ve “baharistan” ifadeleri aynı zamanda eser ismi kastedilerek tevriyeli kullanılır (K.22/8). Bir yapının övgüsünde ise dönemin nakkaşı tarafından yazılan tavan yazısının süslemeleri zikredilir:

Nakkâş-ı zamân nakş ideli levha-i sakfin

Gülzâr-ı İrem gibi tolusın gül-i nevres (H 53^a, K. 24/2)

Beyitlerde levhle ilgili olarak ilâhî ilmin, takdirin kayıtlı olduğu kitap “levh-i mahfûz” da zikredilir (K.14/32; G.245/3). (bkz. İlgili Madde).

2.5.15.9. Serlevha

Serlevha, el yazması kitapların ilk sayfalarına yapılan tezhipli başlığın adıdır. Ayrıca bir levhanın veya kitabın başına yazılan yazı ve yapılan resme de bu ad verilir (Pakalın, 1987: 3/187). Bir beyitte serlevhadaki siyah yazıların kazınarak silinmesi hususu benzetme yapılır:

Beni sanman terâş eyler o meh-rû

Kazar ser-levhasından kara yazu (H 240^a, M. 11/161)

2.5.15.10. Pergel (Pergâr)

Çember çizmeye yarayan pergel; bükülmesiyle boyla (G.102/4), dönmesiyle felekle (G.76/3) ilgili kullanılır. Bir beyitte “zerrîn pergâr” şeklindeki ifade ile altın pergelden bahsedilir. Güneş ışıkları, eline kıl kalem ve altın pergel almış kâtibe teşbih edilir:

Şa‘şa‘a sanma yazar medhini levh-i feleğe

Kıl kalem almış ele münşî-i zerrîn-pergâr (H 47^a, K. 18/47)

2.5.15.11. Cedvel

Yazma kitaplarla murakkalar ve hat levhalarında, yazının kâğıt üzerinde işgal ettiği alanın dört bir tarafına çizilen çizgiye cedvel denir. Cedveller çizildikleri mürekkep çeşidine göre de altın, gümüş gibi isimlerle anılırlar (Uzun, 1993: 7214-215).

Gül bahçesinde suyun sümbülün gölgesinde dolaşması, Besmele yazısına gümüş cetvel çekilmesiyle ilgili olarak tasavvur edilir. Sümbül-Besmele, su-cedvel benzetmesi yapılır.

Sûret-i besmeleye sanki çeker cedvel-i sîm

Sâye-i sünbüle âb eylese gülşende güzâr (H 45^b, K. 18/4)

Altın cetvel çekip yazı yazma hususunun konu edildiği bir beyitte “âb-ı cedvel” aynı zamanda “su yolu” anlamı kastedilerek tevriyeli ele alınır:

Âb-ı cedvel çeküp âteş zer ile levha yazar

Âteş ü âbumı tahrîr ide tâ kim küttâb (H 28^b, K. 6/19)

2.5.15.12. Şemse

Arapça güneş anlamındaki “şems” kelimesinden türeyen şemse, güneş huzmesini andıran süsleme motifidir. Çok sevilip beğenilen bir motif olduğu için tezhip ve cilt başta olmak üzere hemen her alanda süsleme unsuru olarak yer alır (Özönder, 2003: 184-185).

Güneş, yıldızlı şemse olarak tasvir edilir (Matla33/2). Güneş-şemse benzetmesinin yapılmasının sebeplerinden biri de süslemelerde altın kullanımınıdır. Bir beyitte şemse, hem ay hem güneş için benzetme yapılır. Bir kasrın şemsesi şekli ve parlaklığı ile ay ve güneşle ilgi kurularak anlatılır:

Ya bedr-i münevversün ü yâ şems-i cihân-tâb

Ey şemse-i zîbâ görimez mislüni bir kes (H 53^a, K. 24/5)

Şekli dolayısıyla güneşe benzeyen şemse, “âyine-i İskender”le konu edilir (K.24/16). Parlaklığıyla güneşe teşbih edilen yüz ile şemse arasında ilgi kurulur (K.4/2). Yüz, güzellik sarayının kubbesine çizilmiş şemse olarak düşünülür (M.11/181). Balkona (K.18/11), kılıç üzerine (K.16/22) altın şemse yapıldığına değinilir. Şair, memduhun kılıç ve kemerinin üzerinde görünen altın şemseler için yaralanmış sine benzetmesi yapar:

Dâğlar yakdı kemer-i tîg ile sînesine

Kemer ü tîgunun üstinde değil şemse-i zer (H 43^a, K. 16/25)

2.5.15.3. Şükûfe

Şükûfe, Osmanlı süsleme sanatlarında kullanılan çiçek minyatürleridir. Bir kasrın süslemelerinde kullanılan gül, lâle, nergis gibi çiçek minyatürleri tasvir edilir:

Envâ‘-ı şükûfeyle münakkaş olalı sen
Dâğ urdı derûnuna gül ü lâle vü nergis (H 53^a, K. 24/8)

2.5.15.14. Mıstâr

Mıstâr, kitap nüshası çoğaltılırken satırların düzgün gitmesi için kâğıdın altına yerleştirilir (Şentürk, 2009: 476). Mıstar-dalga ilgisi kurulan beyitte denizin dalgalanması mıstar çekmeyle ilişkilendirilir:

Ruhun vasfını yazsun diyü şâhâ Kâtib-i Kudret
Dem-â dem mevc-i bâd-engîz ile mıstar çeker deryâ (H 41^b, K. 15/28)

2.5.15.15. Meşk

Klasik Türk-İslâm sanatlarında bir hocanın talebeye, taklit ederek öğrenmesi için verdiği ders ve örnekler hakkında kullanılan bir terim olan meşk; hüsn-i hat, tezhip, mûsiki gibi sanatların eğitim ve öğretiminde takip edilen geleneksel usûldür (Serin, 2004: 29/372). Bir beyitte rastlanılan meşk kelimesi, âşığın deliliğinin fazlalığını ifade için konu edilir. Âşığın işinin, cünûn yazısını meşk etmek olduğu belirtilir. Kirpik, kalem; göz, devât; yüzü kaplayan ayva tüyleri ise cünûn olarak hayal edilir:

Kalem kirpiklerümdür çeşm-i gam-dîdem devâtum hem
Cünûn hattını meşk ey kaşı yâ eğlencem olmuşdur (H 228^a, G. 162/5)

2.5.15.16. Devât

Devât, içinde yazı malzemelerinin korunduğu yassı kalemlik ve bunun ucuna sabitlenmiş kapaklı hokkası bulunan yazı aracıdır (Şentürk, 1997: 30).

Genellikle çoğu beyitte devâttan kasıt, içinde mürekkep bulunan hokka kısmıdır. Şekil bakımından ele alınan devât; mızrak (K.8/28), nûn (K.14/32), göz (K.14/19; G.162/5) için benzetme yapılır. Hem şekil hem de içine konulan mürekkebin rengi dolayısıyla gökyüzü ile benzerlik içinde ele alınır:

Âsumân oldu öninde sanasın çînî devât
Hâme alup ele nâmun meh-i nev kıldı beyân (H 49^b, K. 20/27)

Güneşin doğması; kâğıtlara altından devât ve parlak kalemle yazı yazmayla ilişkilendirilir (K.26/25). Bir beyitte mürekkeple dolu bir devâta benzetilen güneşin, ışıkları da devât içindeki altın kalem olarak hayal edilir:

Mürekkeble devât u mihr toldı

İçinde şa‘şa‘a zer hâme oldı (H 238^b, M. 11/42)

Bir beyitte zikredilen “zer devât” ifadesi ile hokkanın altın kaplama olduğuna işaret edilir. Nergis, altın devâtını yeşil kalemle tutar gibi hayal edilir:

Vasf-ı ruhsârını evrâk-ı sefid üzre yazup

Zer devâtın kalem-i sebz ile tutar nergis (H 54^b, K. 25/17)

2.5.15.17. Hokka

La‘l ve mavi gibi mürekkeplerin konulması için ikinci veya üçüncü hokkası bulunan yahut siyah ve la‘l mürekkeplere mahsus ortadan ortadan ikiye ayrılmış tek hokkalı divitler bulunmaktadır (Derman, 1994: 9/451).

Bir beyitte lâl hokkası şeklinde zikredilen devât, sevgilinin dudakları için benzetme yapılır. Mürekkebe güzel kokması için miskten taneler katılması hususunun da ele alındığı beyitte dudak üzerinde görünen çifte benler ile lal hokkası içine konulan misk kokulu taneler arasında ilgi kurulur. Dudak-hokka; müşğîn hubûb-ben benzetmesi yapılır:

Çifte çifte leblerün üstünde hâl-i anberîn

Hokka-i la‘l içre san konmuş durur müşğîn hubûb (H 99^b, G. 43/3)

2.5.15.18. Mürekkep (Midâd)

Mürekkep çeşidi olan lâciverd, üzerine altın tozu saçılan bir yazıda konu edilir (K.26/20). Mürekkep; kırmızı rengine işaret eden “sürh” kelimesiyle ele âşığın gözyaşları için benzetme yapılır. Gözlerini devât, kirpiklerini kalem, yanağını sayfa olarak tasavvur eden âşık, gözyaşı mürekkebi ile mektup yazdığını ifade eder. Kırmızı mürekkep ile âşığın kanlı gözyaşları ilgi kurularak zikredilir:

Kâse-i dîde devât oldı kalem müjgânım

Sürh-i eşkülme ruhum levhine nâme düzerin (H 191^b, G. 518/4)

Kan-mürekkep ilgisi kurulan bir beyitte ezilerek hazırlanan mürekkeplere işaret edilir. Âşık, yarasının kanını ezerek sevgiliye mektup yazdığını belirtir (G.602/4). Mürekkep; hem sıvı hali hem de kırmızı renkle ilgisi yönüyle kanla ilişkilendirilir. Şair, yazdığı şiire mürekkep olarak hükümdarın savaştığı düşmanın akan kanını düşünür. Yazı ile ilgili kalem, sayfa, devât, mürekkep kelimeleri bir arada konu edilir:

Midâd ile devât u hâme vü levh oldı bu nazma

Siperler nîzeler zahm-ı adûda karılan demler (H 32^b, K .8/28)

Sevgilinin kaşları için “râ” harfi benzetmesi yapılan beyitte siyahlığına mürekkep unsuruyla işaret edilir. Siyah mürekkep benzetmesiyle kaş dökülmesine çağrışım yapılır:

Muhassal bu ki râdur mushaf-ı hüsnünde ol ebrû

Dökilmiş üstine gûyâ mürekkeb ey kâmer-sîmâ (H 90^b, G. 2/4)

Bir beyitte Yâkût’un icat ettiği yazı türü (bkz. Yâkûtü’l Musta’sımî) ile sevgilinin hattı karşılaştırılır. Şair, ikisini aynı derecede görenleri cahil olarak nitelendirir. Beyitte zikredilen “cehl-i mürekkep” tabiri ile cehaletini bilmeyen okuryazar cahiller kastedilir:

Hat-ı yâkûtî hattunla tesâvî bahsin eylerler

Okur yazar niçe cehl-i mürekkeb bed-likâlar var (H 113^a, G. 108/4)

2.5.15.19. Hat

Celî Hat

Bir beyitte iri yazılan hat anlamında “hatt-ı celî” ifadesi kullanılır. Rengi dolayısıyla dudak üzerindeki hat için benzetme yapılır:

Âyet-i rahmet ruhun levhinde oldı müncelî

Nesh olur yâkût-ı la’lün ki niçe hatt-ı celî (H 220^a, G. 649/1)

Gubârî Hat

Arapça “toz” mânasındaki gubâr kelimesinden türetilen ve “toz gibi” anlamına gelen gubârî yazısı, müstakil bir yazı cinsi değil; her çeşit hattın çok ince yazılan biçimidir (Alparslan, 1996: 14/167). Yüzde çıkan ayva tüyleri toz kadar inceliğiyle gubârî yazıya

teşbih edilir. Yanak-ayna ilgisi ile zikredilen ayva tüyleri aynı zamanda ayna üzerindeki toz, leke olarak hayal edilir:

Ulviya ârız-ı yâre geleli hatt-ı gubâr
Jeng-i gam gitmedi âyîne-i idrâkünden (H 182^b, G. 474/5)

Jengârî Hat

Bir beyitte tesadüf edilen “jengâr”, bakır renginde anlamı bulunup yazı türünü karşılamak için kullanılmıştır. Saçın sevgilinin güzelliğini daha da artırmak için kıl kalemle etrafa jengâr yazısı yazdığı hayal edilir. Jengâr yazısı, parlaklık vermesi ile konu edilir:

Revnağ-ı dîbâce-i hüsnî ziyâde kılmağa
Kıl kalemle yazdı etrâfa hatt-ı jengâr zülf (H 140^a, G. 277/5)

Kırma Hat

Bir yazının asıl kalınlıktaki kaleminden daha ince yazılmasına kırma yahut şikeste denir (Özönder, 2003: 110). Kırmızı kâğıtlar üzerine yazılan kırma hattın bahsedilen bir beyitte yanak-varak, ayva tüyü-yazı ilgisi kurulur. Güzeli yazı sanatı anlamındaki “hatt-ı hüsn”, aynı zamanda Hasan ismini hatırlatacak şekilde kullanılır:

Kırma hatdur ki yazıldı varak-ı al üzre
Ulviyâ hadd-i Hüseyin üzre olan hatt-ı Hasen (H 193^a, G. 525/5)

Muhakkak Hat

Hat sanatında “şeyş kalem” diye de adlandırılan altı hattın biri olan muhakkak hat, yüzdeki ayva tüyleri için konu edilir. Yazı olarak düşünölen ayva tüylerinin muhakkak hat gibi parlak ve güzel olduğu belirtilir:

Yazmadı hüsn kâtibi yazmaya Ulviyâ
Hat-ı muhakkakı gibi bir âb-dâr hat (H 138^a, G. 266/5)

Müsennâ Hat

Hatt-ı müsenna, çift yazı anlamındadır. Sağdan sola olduğu gibi soldan sağa da girift yani birbirine girmiş şekilde yazılır (Ülker, 1987: 13). Levhalarda kullanılmasıyla ele alınan müsennâ hattı, çift yazıldığından âşığın iki gözünden akan gözyaşları ile ele alınır:

İki çeşmümden iki rişte-i eşki akıdup

Levha-i çehreme bir hatt-ı müsennâ çekdüm (H 160^a, G. 373/3)

Reyhanî Hat

Reyhanî, muhakkak'ın üçte bir kalemiyle yazılan ve her hâliyle muhakkak'ın üçte bir küçültülmüşünü hatırlatan bir yazı çeşididir (Yazır, 1989: 3/329-330). Beyitlerde genellikle muhakkak yazı ile zikredilen reyhanî yazı, ayva tüyleri için benzetme yapılıır (G.292/1). Sevgilinin yüzündeki ayva tüylerini tıraşlaması, reyhanî yazının yazıldığı sayfadan silinmesiyle ilgili olarak ele alınır. Ayrıca Kurân anlamındaki Mushafın, muhakkak yazı ile yazıldığına işaret edilir:

Mushaf-ı hüsnini hûbânun muhakkak nesh ider

Levh-i çehrenden idersen hatt-ı reyhânun terâş (H 133^b, G. 247 /3)

Bir beyitte Kurân ayetlerinin reyhanî yazı ile yazıldığı konu edilir. Yüzü çevreleyen ayva tüyleri, Kurân yapraklarına yazılan reyhanî yazıya teşbih edilir:

Devr idüp ârız-ı yâri hat-ı reyhân saf saf

Yazdılar berg-i güle âyet-i Kur'ân saf saf (H 141^a, G. 282/1)

2.5.15.20. Minyatür (Hurde-nakş)

Bir beyitte zikredilen “hurde-nakş” ifadesiyle geleneksel Türk sanatı olan minyatür kastedilir. Ünlü nakkaşlardan Mânî ile birlikte konu edilen minyatür, sevgilinin ayva tüyleri için benzetme yapılıır. Sevgilinin hattı, tasvir edilemeyecek güzellikte bir minyatür olarak ifade edilir. Hat kelimesi hem ayva tüyü hem de yazı anlamıyla ele alınır.

Ne zîbâ resm olur hüsnün ki tasvîr idemez Mânî

Ne hurde nakş olur hattun ki tahrîr idemez yâri (H 225^a, G. 671/6)

2.5.16.7 Süs Eşyaları

2.5.16.1. Kıymetli Taşlar ve Madenler

2.5.16.1.1. Cevher (Güher, Gevher, Cevâhir, Mücevher)

Genellikle değerli madenleri ifade etmede kullanılan cevher; bazı beyitlerde elmas, inci, la'l, altın, gümüş gibi değerli taşlar için zikredilir. “*Akıl, can, ten, marifet, güneş, kadeh, tığ, tâc, söz, divân, tespih, toprak, gözyaşı, jâle, sevgilinin vuslatı, ağız, dudak*” gibi unsurlarla tasavvur edilir.

Beyitlerde “güher-pâş, güher-bâr, güher-feşân, güher-nisâr, güher-i yek-dâne, pür-güher, cevher-dâr” şeklindeki ifadelerle zikredilen cevher; sandıklarda ve hokkalarda bulunması, hakkâk tarafından işlenmesi, kuyumcuyla ilgisi, kılıç, küpe ve tespihlerde kullanılması, denizden çıkarılması gibi hususlarla ele alınır.

Âşığın akıttığı gözyaşı damlaları hem parlaklık hem de değerli oluşuyla cevher olarak nitelendirilir (G.363/2; G.405/2) Şair, gözünden damla damla dökülen cevherlerinin birikerek denize dönüştüğünü belirtir:

Gözümden katre katre dökilen eşk-i güher-bârum
Dürildi bir yire irkildi deryâ oldu gitdükçe (H 196^a, G. 539)

Sevgili, cevhere teşbih edildiğinde mahallesi de cevher bulunan ocak olarak tasavvur edilir (G.456/6) Bir beyitte cevher, sevgilinin dudağı için benzetme yapılır. Dudak için eşsiz bir cevher anlamındaki “güher-i yek-dâne” terkibi kullanılır:

Sırr-ı fem-i cânâneyi fehm itmeğe Ulvî
Cân atdı vü ol gevher-i yek-dâneye düşdi (H 219^a, G. 644/5)

Altın ve gümüş, “cevâhir” olarak ifade edilir (K.17/12). Sandıklarda bulunmasıyla konu edilen cevâhir, şairin şiirleri için zikredilir. Şairin şiirlerinin bulunduğu divanın sevgiliye arz edilmesi ile cevher dolu bir sandığın hükümdara getirilmesi arasında ilgi kurulur:

Sandûk ile cevâhir arz itdi sanki Ulvî
Dîvânını getürdi dergâh-ı şehr-i yâra (H 202^a, G. 565/5)

Küpelerin değerli taşlardan yapıldığının işaret edildiği beyitte “kelime-i tevhid”, küpede bulunan bir taşa benzetilir:

Gûş-vâr oldı gûş-ı cân u dile

Güher-i lâ ilahe illallah

(H 24^b, K. 1/4)

2.5.16.1.2. Akik

Akik, beyazdan siyaha kadar bütün renklerde ve mat, kısmen şeffaf hallerde bulunan sert ve parlak bir yarı kıymetli taş cinsidir. Yemen gibi pek çok yerde en kaliteli örneklerine rastlanır (Erdem, 1989: 2/262).

Sevgilinin dudağı, içinde inciler bulunan bir akike benzetilir (Msm.35/4). Bir beyitte ise akik, sevgilinin dudağı ile karşılaştırılır (G.561/4). En iyisinin Yemen’de bulunması dolayısıyla birlikte zikredilen akik, âşığın gözyaşları için benzetme yapılır. Âşığın gözünden dökülen iki damla yaş, Yemen’den hediye olarak getirilmiş akik olarak tasavvur edilir:

Ulviyâ gam Yemeninden bana tuhfe getirüp

Nakd-i eşk ile gözüm almış iki dâne akîk

(H 141^b, G. 284/5)

2.5.16.1.3. Altın (Altun, Zer, Zerrîn)

Altın; kıymeti, süs eşyası olması, alışverişte kullanılması, sarı rengi, yuvarlak şekli, saçılması, elde edilmesi ile konu edilir. “Güneş, hilâl, hazan yaprağı, nergis, ateş, âşığın yüzü, cismi” gibi unsurlar için benzetme yapılan altın; aynı zamanda elbise, kumaş, başlık, kemer, kılıç, hançer, tâc, eyer, kadeh, hokka, kalem, devât, varak, yastık, kasır, kâse, fener, kapı halkası gibi unsurların yapıldığı veya süslendiği maden olarak zikredilir. Beyitlerde genellikle gümüşle birlikte ele alınır.

Altın-Rengi

Altın, sarı rengi dolayısıyla hazan mevsimi ile ilişkilendirilir (K.12/17). Bir beyitte hazan mevsiminin hükümdara altın hazine taşıdığı ifade edilir. Yapraklar sarı renkleriyle altına teşbih edilir:

Bahâr emîr-i çemendür hazân hizâne-i zer

Şeh-i bahâra hazîne taşur hazân her bâr

(H 37^a, K. 12/20)

Beyitlerde altından yapılan çeşitli unsurlara değinilir. Âşığın aşk yolunda sararmış vücudu, altından yapılmış değerli bir kumaş (G.388/4); güzelin sararmış çenesi, şekil ve renk ile altın kadeh (K.11/6) olarak tasavvur edilir. Sarayın kapı halkasının (K.6/34), kralların başındaki tâcın altından olduğu zikredilir (K.17/7). Bir beyitte ise tuğraların altın suyuyla yapıldığına işaret edilir (K.26/19).

Şekli ve ortasındaki sarı renkli yaprakları ile nergis, altın bir kadeh olarak düşünülür (K.25/14). Sarı rengi ile beyitlerde altınla ilgili olarak ele alınan nergis, bir beyitte ise güzelleri etkilemek için ağzına aldığı altın parayı gösteren biri gibi düşünülür:

Yolmup nâleler itse n'ola gülşende hezâr
Gösterür ağzı ile gonçelere zer nergis (H 55^b, K. 25/9)

Altın-Alışveriş

Şair, bir beyitte halk arasındaki alışverişin altın ve gümüş ile yapıldığını belirtir (G.255/5). (bkz. Alışveriş)

Altın-Süsleme

Altın aynı zamanda çeşitli yapıların süslemesinde kullanılan bir maddedir. Bir beyitte kapı halkası için “ay sarısı anlamına gelen “zer-i meh” ifadesi kullanılır. Bu ifade, halkanın hem şekil ve renk bakımından ay’a teşbih edildiğini hem de altından yapıldığını kasteder. Altının işlenmesinde ateş ve su karışımının kullanıldığına işaret eden şair, memduhun kapısına sarı ay’ın halka olacağını belirterek yüceltme yapar:

Âb bârân şafak âteş sana sultânım çarh
Âb u âteşle zer-i mehden eder halka-i bâb (H 29^a, K. 6/34)

Altın-İksir

Altın, yakut gibi bazı değerli maden ve taşların güneş ışıklarının taşa ve toprağa uzun yıllar boyunca etkisiyle oluştuğuna dair eski bir inanış bulunur (Şentürk, 2009: 67). Maddelerin iksirle altına çevrildiği hususunun konu edildiği bir beyitte sevgilinin ayağının toprağından iksirle altın elde edildiğinden bahsedilir. “İşini altın etmek” tabiri ile “başarılı olmak” anlamı kastedilir:

Her kimün destine girse hâk-i pân ey sîm-ten
Başum için işini altın ider iksîrveş (H 133^b, G. 246/4)

2.5.16.1.4. Elmâs

Elmas; çeşitli renklerde olabilir; ancak en değerlisi saydam ve renksiz olanıdır. Sert madenlerin ve taşların kesilmesinde kullanılır. Işık kırma özelliğine sahip olduğundan tıraşlanmış elmasın güzel parıltısı olur (Onay 1992: 145).

Bir beyitte elmas; la'l, yakut gibi değerli taşlarla övgü amaçlı konu edilir. Hz. Muhammed için yapılan bir benzetmede elmas; saflığı, değerli oluşuyla ele alınır:

Yâkût-ı dil ü cân u ya yâkût u ya elmâs

Ya la'l-i musâffa ya Bedehşân-ı risâlet (H 26^b, K. 4/11)

Elmas; parlaklığıyla güneşin ışıkları için benzetme yapılır. Elmas-kılıç benzetmesi ile elmasın aynı zamanda çelik anlamı kastedilir (K.26/2). Gözyaşı rengi bakımından elmasla, kirpik de kurşun ile ilişkilendirilir. Hakkâkların taşların işlenmesi için elmas kullanmaları konu edilir¹⁹⁷:

Zamâne eyledi hakkâk çeşmüme zîrâ

Sirişk katresi elmâs kirpik oldu rasâs (H 136^a, G. 259/2)

2.5.16.1.5. Fildişi (Âc)

Süsleme sanatlarında kullanılan fildişi, bir beyitte sevgilinin boynu için benzetme yapılıır. Sevgilinin boynu beyazlığıyla fildişine teşbih edilir:

Gerdenün şâh-ı şükûfe ya dıraht-ı kâfûr

Âc-ı ebyaz mı ana şem'-i dil-ârâ mı disem (H 161^b, G. 380/9)

2.5.16.1.6. Firûze (Pirûze)

Yeşile çalan mavi renkli bir taş olan firuze; gülün yaprakları için benzetme yapılıır. Yapraklar, firuzeden yapılmış bir kadehe benzetilir:

Getirüp meclis-i bâğa niçe pîrûze kadeh

Pîş-keş çekdi sana ey gül-i ra'nâ sünbül (H 47^b, K. 19/14)

¹⁹⁷ Evliya Çelebi, elmas hakkâkleriyle ilgili şöyle bilgiler verir: "Kara taştan ham elmasları parça parça çıkarıp her parçasını kurşunlu direfşler içine koyup insan çevirir dolaplar üzere koyup yine kurşundan çarklarda elmas birâderleri eğip ham elmaslar çarklar üzere döne döne berrak olur. Sonra yine bir tarafını kurşuna koyup o tarafı da pâk olur. İsteği üzere dört köşe mi bademî mi ve altı köşe ederse edip pâk eder, görmeye muhtaç bir dolap çarklı işyeridir, zira elmas o kadar sert ve berktr ki kurşun ne kadar yumuşak ise Cenâb-ı Hak ona düşman halk edip elması kurşun kazır acayip hikmettir."(Kahraman ve Dağlı, s. 579)

2.5.16.1.7. Gümüş (Sîm, Sîmîn)

Parlaklığı, değeri, para olarak kullanılması gibi hususlarla ele alınan gümüş; “*kemer, çivi, hançer, halka*” gibi unsurlar için “sevgilinin bedeni, sinesi, kolları, yüzü, âşığın gözyaşları, akarsu, çiy tanesi, gabgab, boyun, balık” gibi tasavvurlarda benzetme unsuru olarak kullanılır.

Gümüş-Rengi

Gümüş; beyaz ve parlak oluşuyla sevgilinin boynu için benzetme yapılır (G.362/4). Külçe halindeki gümüş anlamındaki “nukre”, sevgilinin parlak ve beyaz kolu için benzetme yapılır (G.380/11). Âşığın boynuna dolanan kol, gümüş halkaya teşbih edilir (G.346/2).

Memduhun cömertliğine işaret edilen bir beyitte gümüş, hem para hem de gözyaşı ile ilgili olarak zikredilir. “Sîm” olarak zikredilen unsur, rengi ve parlaklığıyla gözyaşıdır:

Dîdelerde saçılan sîmlerün nakşî hemân

Âbdan aks-i kevâkibdür ider sanki ubûr (H 44^a, K. 17/13)

Toprak altındaki gizli bir hazine tasavvuru yapılan bir beyitte ölen memduhun bedeni gümüşe, içinde bulunduğu kabri ise gümüş madenine teşbih edilir. Beyitte beden için değer ve renk bakımından gümüş ilgisi kurulur:

Oldı ol genc-i nihân künc-i mezâr içre mukîm

Eyledi kabrini sîmîn bedenini ma‘den-i sîm (H 62^a, Msm. 4/4)

Gümüş; rengi itibarıyla gözyaşı için benzetme yapılır (G.660/4). Âşığın yüzü sarı rengeyle altın; gözyaşı ise gümüş olarak tasavvur edilir. Şair; altın ve gümüşü sahip olduğu para olarak ifade eder:

Yitmez mi ruh-ı zerdüm ile nakd-ı sirişküm

Yâ Rab kime kim dir ki aceb sîm ü zerün yok (H 147^a, G 309/3)

Altınla birlikte kullanıldığı bir beyitte âşığın sararan yüzü, altın; sevgilinin beyaz teni ise gümüşe teşbih edilir. Beyaz tenli sevgiliye kavuşmak için altın gerektiğini belirten şair; başını ve yüzünü altın ettiğini söyler:

Başımı zer kıluban benzümi itdüm altun

Bildüm ki sîm-tenlü bî-zer müyesser olmaz (H 125^a, G. 202/3)

Gümüş-Altın-Para

Altın ve gümüşün para anlamıyla kullanıldığı bir beyitte güzellerin altınla gümüşe meyli olduğuna değinilir (G.404/4). Gözyaşı-gümüş, yüz-altın benzetmesi yapılan beyitte âşık; altın ve gümüşe meyli olan güzelin, ona ilgi göstereceğini belirtir:

Rûy-ı zerdümle n'ola eşküme itsen nazarı

Meyl ider çünkü güzeller göricek sîm ü zeri (H 218^a, G. 640/1)

Şair, gözyaşı ve yanağı dururken kimsenin parasına gerek kalmadığını ifade ederken gümüş ve altını “para” anlamıyla ele alır:

Kimsenün pâresine atılup aldanma sakın

Eşk ü ruhsâruma bak gâyeti yok sîm ü zerün (H 153^a, G. 338/2)

Gözyaşlarını bolca akıtan âşık, “müsrif” olarak nitelendirilir. Boş yere harcama yapıldığı belirtilen beyitte gümüş; para olarak konu edilir:

Yok yire zâyi' ider sîm-i sirişk-i nakdîn

Görmedüm merdüm-i çeşmüm gibi hergiz müsrif (H 140^b, G. 280/3)

2.5.16.1.8. İnci (Dürr, Lü'lü)

Divan'da en fazla sözü edilen taşlardan olan inci; parlak, iyi, pahalı ve kıymetli oluşunu ifade eden “dürr-i girân-mâye, dürr-i şeh-vâr, dürr-i hoş-âb, dürr-i nâ-yâb, dürr-i yektâ, dürr-i yek-dâne, dürr-i meknûn, dürr-i semîn, lü'lü'-i lâlâ, lûlû-yı şeh-vâr” gibi terkipler ile kullanılır.

Beyitlerde rengi, parlaklığı, sadef içine nisan yağmurunun düşmesiyle oluşması gibi hususlarla konu edilir. Göz, gözyaşı, diş, jâle, mânâ, nazm, söz, duâ ve Hz. Muhammed ile ilgili benzetmeler içinde zikredilir. Ayrıca denizde bulunması (G.131/3), gavvas tarafından denizde aranması (G.445/5), sadef içinde oluşması (G.415/4) gibi hususlarla da konu edilir.

İnci-Sedef/Sadef

Şair; inciye benzettiği dişleri için şiir yazmak istese ağzının sadef gibi inciye dolacağını belirtir. Diş, parlaklığıyla inciye; ağız ise içinde dişlerin bulunmasıyla sedefe teşbih

edilir. “İri inci” anlamındaki “lûlû-yı şehvâr” ifadesini şair; dişlerini övmek için zikreder:

Dürr-i dendân-ı beyânın nazm idersem Ulviyâ
Lü'lü-i şeh-vâr ile tolar dehânım çün sedef (H 140^b, G. 279/5)

Beyitlerin genelinde inci; dişle benzerlik içinde zikredilir (K.20/3; G.221/1; G.380/4; G.480/2). Diş-inci ilgisi kurulan bir beyitte içinde iri inci bulunmayan sedefin değersiz olduğuna işaret edilir:

Ko çıksun hasret-i dendânun ile çeşm-i nâ-bînâ
Sedef bî-menfa‘at olur dür-i şeh-vârdan hâlî (H 226^b, G. 679/3)

İnci-Kıymeti

“Tek ve iri inci” anlamındaki “dürr-i yek-dâne” ve “eşsiz inci” anlamındaki “dürr-i nâ-yâb” ifadeleri, hükümdar için kastedilir. Denizde bulunmasıyla zikredilen inci, hükümdarın övgüsü için benzetme yapılır. Hükümdarın değerinde kıymetli bir incinin bulunamayacağı belirtilir:

Bulunmaz ol dür-i yek-dâne gibi bir dürr-i nâ-yâb
Cihânı cüst u cû idüp tamâm itse güzer deryâ (H 41^a, K. 15/12)

Kıymetli inciler için kullanılan “dürr-i şehvâr”, sevgili için benzetme yapılır. Şaire göre sevgili gibi bir incinin oluşmayacağı ifade edilir (G.173/6). Sevgilinin değer bilmeyenlerin eline düşmesini istemeyen şair, ondan güzelliğini korumasını isterken sevgili ile “saklı inci” anlamındaki “dürr-i meknûn” arasında benzerlik kurar:

Kadrini bilmeyenün düşmese dilber eline
Kıymet-i hüsnini bilse dür-i meknûn olsa (H 202^b, G. 569/2)

Âşığın gözünden akan gözyaşı damlaları, şekil bakımından inciye teşbih edilir. Beyitteki “güher-pâş” ifadesiyle de cevher olarak tasavvur edilir:

Gonçe-i lü'lüsün almış merdüm-i çeşmüm ele
Sanma göz kim görinen eşk-i güher-pâşum benüm (H 167^b, G. 405/2)

Beyitlerde kıymetli inciye kasteden “dürr-i semîn”, “dürr-i girân-mâye” gibi ifadeler kullanılır (K.15/6). Şair, can kulağına küpe olarak dürr-i semîn yerine sevgilinin

dişlerinin vasfını tercih ettiğini belirtir (G.493/3). Bir beyitte ise Hz. Muhammed için “dürr-i girân-mâye” sıfatı kullanılır. Hz. Muhammed, peygamberlik denizinin kıymetli incisi olarak vasıflandırılır. Beyitte değeri ile ele alınan incinin aynı zamanda denizden çıkarılmasına da işaret edilir:

Ya dâne-i tesbîh durur rişteye geçmiş
Ya dürr-i girân-mâye-i ummân-ı risâlet (H 26^b, K. 4/10)

Sözlerinin kıymetli oluşunu “dürer-bâr” benzetmesiyle yapan şair; (G.465/5) sözünü şiir ipliğine dizilmiş bir inci (G.218/4), kendisini mana incisinin gavvası (G.337/4) olarak nitelendirir. Nesir ve nazmın kaynağı olduğunu ifade ettiği hükümdarın; sözleri güzellik bakımından inci dizisi gibi düşünülür. “Dürr-i şehvâr”; değeri, benzersiz güzelliği ile söz için benzetme yapılır:

Nesr ü nazmun menba‘ı Sultân Selîm-i Sâni kim
Nesri nazm u nazmı dürr dürri dür-i şeh-vâr olur (H 27^a, K. 5/11)

İnci; süs eşyası olarak kullanıldığı beyitlerde kulağa takılmasıyla konu edilir (K.24/7). Çiy tanesi ile benzetme kurulan beyitlerde inci; meşşâta tarafından güzelin (K.18/6), gelinin (K.22/5) kulağına takılması ile ele alınır (bkz. Meşşâta).

Bir beyitte renk bakımından beyaz, şeffaf, taze olan inciler için “dürr-i hoşâb” nitelendirilmesi yapılır. Şair; ateş için kırmızı la‘l, su için de şeffaf inci benzetmesi yaptığı beyitte bu unsurlarla cevahir madeni elde ettiğini belirterek değerli oluşlarına işaret eder:

Âteş ü âb değil kân-ı cevâhirdür bu
Âteşüm la‘l-i müzâb âbum ise dürr-i hoş-âb (H 29^b, K. 6/48)

İnciyle ilgili olarak çıkarıldığı yerlere işaret eden “dürr-i Necef” (G.321/1), “dürr-i Aden” (G.561/1) ifadeleriyle zikredilir. (bkz. Necef, Aden).

İnci-Nisan Yağmuru

Beyitlerde inci ile ilgili olarak değinilen bir husus da sadefin içine düşen nisan yağmuruyla oluşması inancıdır (K.22/18). Bu inanışın hatırlatıldığı bir beyitte tek ve iri inciye kasteden “dürr-i şehvâr” ifadesi kullanılır. Şair, sevgilinin yanağında gördüğü ter için inci benzetmesi yapar:

Arak görsem ruhunda tâb-ı tebden yaş tolar çeşmüm
Dür-i şeh-vâra gûyâ katre-i nîsân olur bâ'is (H 103^a, G. 60/3)

İnci-Saçı Saçmak

Saçı saçmak âdetiyle (bkz. Âdetler) konu edilen inci, memduha yapılan dua için benzetme yapılır. Şair; çiy tanesinin gül üzerine inci gibi serpilmesi ile dua etmek arasında benzerlik kurar:

Câ-be-câ jâle-i ruhsâr-ı gülistân-mânend
Hâk-i pâyine du'â dürlerini eyle nisâr (H 47^a, K. 18/48)

2.5.16.1.9. La'l

La'l; yakuta benzer, parlak al renkete, büllurlaşmış, saydam bir alüminyum oksidi olan değerli bir taştır. La'l taşının en beğenileni Bedahşan'da bulunanıdır. Ak renkte çıkan bu taş, sonradan kanlı taze ciğere batırılıp güneşe konularak kızartılır (Kuşçuoğlu, 1994: 98).

Divan'da sıklıkla zikredilen la'l; kırmızı rengi dolayısıyla “*dudak, ağız, nazm, söz, gonca, kadeh, şarap, kan, gözyaşı*” gibi unsurlarla ele alınır.

La'l-Kıymeti

Değerli bir taş olması “la'l-i güher-pâş” ifadesi ile zikredilir (G.489/1). Kırmızı rengi ile daha çok sevgilinin dudağı için benzetme yapılır. Şair, la'l dudağın vasfıyla sözünün renkli ve şirin olduğunu belirtir (G.91/4). Değerinin sarraflar tarafından yapıldığına değinilir (G.100/1). Bedahşan'dan çıkarıldığı, yakut cinsinden ve değerli bir taş olduğuna işaret edilir (G.221/1). Bir beyitte la'l, sevgilinin dudağının yakutu olduğu ve değerini gönül ehlinin bildiği ifade edilir. Çıkarıldığı yer ile ilgisiyle “la'l-i Bedahşân” şeklinde zikredilir:

Kadr-i yâkût-ı leb-i dil-dârı anlar ehl-i dil
Cevher-i dehre sorun la'l-i Bedehşân kıymetin (H 178^b, G. 456/2)

La'l-Rengi

Kırmızı rengiyle la'l, şarapla ilişkilendirilir (K.6/48). Kadehin la'lden yapıldığını işaret eden “câm-ı musaffâ” terkibi kullanılır (G.373/2). Kadeh; kırmızı rengi ve la'lden yapılmış olması ile mücevher tâc giymiş olarak tasavvur edilir:

Olalı zevk u safâ mülkine server sâgar

La'lden geydi yine tâc-ı mücevher sâgar (H 35^b, K. 11/1)

La'lden yapılan bir unsur da mühürdür. Sevgilinin dudağı için la'l mühürü benzetmesi yapılır (G.380/3). Hokkaların içinde değerli taşların bulunması dolayısıyla benzetme yapılan ağız, la'lden bir hokka olarak hayal edilir (Msm.35/2).

La'lin kanla boyanarak bekletilip kızarması ele alınan diğer hususlardandır (K.23/16). Rengi dolayısıyla kanla ilgi kurularak gözyaşları için benzetme yapılır (G.516/2). Âşığın gözünden akan yaşlar, kırmızı rengiyle la'le benzer. Ayrıca kanla ilgisine işaret etmek için “dem” kelimesi kullanılır:

Merdüm-i çeşmüm nukûd-ı eşk-i sürh ile yine

Dem-be-dem la'l ile Ulvî lü'lü-i lâlâ satar (H 234^b, G 192/5)

Memduhun dişlerinin parlaklığı dolayısıyla gözünden yaş döküleceğini söyleyen şair, bu kanlı yaş tanelerinin la'le, la'lin de ateşe dönüşeceğini belirtir. Gözyaşı-la'l arasındaki ilgi hem renk hem parlaklık münasebetiyledir:

Aks-i dendânunla düşse dîdeden bir katre âb

Katre dâne dâne la'l ü la'l câna nâr olur (H 27^a, K. 5/5)

2.5.16.1.10. Mercân

Mercan; deniz dibindeki kayalıklarda oluşan, kalker yapılı ağaç gibi dallı budaklı görünüşlü taşlaşmış hayvan fosilleridir. Kırmızı, pembemsi ve siyah renkleri olan mercandan çeşitli eserleri süslemekte yararlanır (Kuşçuoğlu, 1994: 109).

Kırmızı rengi dolayısıyla âşığın kanlı gözü (Msm.15/5), sevgilinin ağzı (G.100/1; G.380/3), dudağı (G. 15/1; G.183/2; G. 380/3), kirpikleri için teşbih edilir. Sevgilinin kana boğulan kirpikleri ile mercan dişli tarak arasında renk bakımından ilgi kurulur. Beyitteki “pençe-i mercân” ifadesi, mercanın ele benzemesi dolayısıyladır:

Gark-ı hûn eyleme müjgânımı didüm didi yâr

Dişleri pençe-i mercân yaraşur şânemüzün (H 151^a, G. 329/2)

Sevgilinin kınalı eli “pençe-i mercân” ile ilişkilendirilir (G.502/4). “Sagâr-ı mercân” ifadesi ise şarapla renk ilgisiyle kurulur (G.607/4). Kan-mercan ilgisiyle âşığın yaralı bağına kılıçtan damlayan kan, mercan tespih olarak hayal edilir. Tespihlerin mercan gibi değerli taşlardan yapılmasına işaret edilir (Msm.35/1).

Şair; gönlü gibi denizin dibinin de mercan dalı ile dolu olduğu belirtir. Mercan, denizde bulunması ve kırmızı rengiyle benzetme yapılır:

Dil-i zârum gibi pürdür derûnı şâh-ı mercândan

Olupdur la‘l-i yâre âşık-ı hûnîn-ciğer deryâ (H 41^a, K. 15/8)

2.5.16.1.11. Sedef/Sadef

Sadef, denizin dibinde saklı oluşuyla ele alınır (K.27/8). Âşığın yaşlarla dolu gözü (Msm.35/2) ve gönül gibi unsurlar için benzetme yapılır. Yağmur damlalarının, düştüğü sadefte inciye dönüşmesinin konu edildiği bir beyitte “kelime-i tevhid”in gönül sadefinde bulunan inci olduğu ifade edilir. Gönül, kıymetli inci saklayan sadefe teşbih edilir:

Sadef-i dilde dürr-i yektâdan

Matar-ı lâ ilahe illallâh (H 24^b, K. 1/6)

2.5.16.1.12. Şeb-çerâğ

Şeb-çerâğ, geceleri etrafa ışık saçan parlak inci veya mücevher olduğu düşünülen çok değerli efsanevî bir taştır (Şentürk, 2009: 214). Sevgilinin yanağı için benzetme yapılan bir beyitte kırmızı rengi ve gece ilgisiyle konu edilir:

Âteş-i şevkünle yanup ey izârı şeb-çerâğ

Cân eridür hizmetünde subha dek her şeb çerâğ (H 139^b, G. 275/1)

2.5.16.1.13. Yâkût

Yakut; sarı, ak, gök, içi kıvılcık veya sarı dışı siyaha yakın olmak üzere çeşitli renkleri bulunan taşlardandır. En makbulü kıvılcıktır (Kutlar, 2005: 16).

La'1 ile benzer nitelik taşıyan yakut; beyitlerde şarap (K.11/14), dudak (G.81/2; G.263/5; G.184-1), gözyaşı gibi unsurlar için tasavvur edilir. Yakut, kırmızı renkli olduğundan kanla birlikte anılır. Âşığın kanlı gönlüyle yeryüzünü yakut madenine döndüğü hayal edilir (Msm.35/1). Kanlı gözyaşları için benzetme yapıldığı beyitte âşık; sarı yüzü ve kırmızı gözyaşları ile yaldızlı bir levhayı hatırlatır:

Yâkût-ı sirişkümle ruh-ı zerdümi seyr it

Bu levh-i müzehheb ki benüm var kimün var (H 116^b, G. 125/5)

Sarraftan parayla yakut alınmasının konu edildiği bir beyitte kıymetli oluşuna değinilir (G.189/4). Ağızda tutulmasına işaret edilen yakut; kırmızı rengi dolayısıyla “kanda” kelimesiyle zikredilir:

Tîr-i yâri kandasın diyü ararken yâremün

La'1-i yâkût ile tutdı ağzını peykân-ı yâr (H 123^a, G. 154/2)

Sevgilinin dudağı için benzetme yapılan yakut, “âb-ı hayat”la birlikte ele alınır. Sevgilinin dudağını öpenlerin can bulması, âb-ı hayat içmekle eş tutulur. Beyitte yakut-su ilgisi kurulur. Ayrıca yakuttan âb-ı hayatla söz edilmesi, İskender’in âb-ı hayatı ararken bulduğu taşlardan biri olarak düşünülmesinden kaynaklanır:

Yâkût-ı la'1-i yâri öpen tâze cân bulur

Âb-ı hayât içen nite kim ömr-i câvidân (H 179^b, G. 4603)

Bir beyitte çadır döşemesi olarak bahsi geçer (Msm.1/5).

2.5.16.1.14. Zeberced

Sarı yeşilimsi bir taş olan zeberced; beyitlerde felek ve çimenlik için benzetme yapılır (K.25/4). Şiirde “tâk-ı zeberced” ifadesi ile kastedilen felektir. Şair, feryadının feleğin kubbesine ulaştığını ifade ederken yeşil renkli bir kubbe tasvir eder:

Virdüm kapunda başımı olup felek-zede

Nâlem yiridür irse bu tâk-ı zebercede (H 199^a, G.554/1)

“Kasr-ı zeberced” tabiri ise çimenlik için kullanılan bir benzetmedir (K.19/33). Baharda akarsu, gül ve çiy tanelerinin bulunduğu çimenlik; yeşil görüntüsüyle zebercedle ilişkilendirilir:

Bahâr irdi çemen tâk-ı zeberced sahnına döndi

Akarsu keh-keşân gül mâh-ı tâbân jâleler kevkeb (H 98^b, G. 40/2)

2.5.16.1.15. Zümrüd

Zümrüt, yeşil renkli oluşuyla gül bahçesi (Msm.35/5), taht (M.11/30) ve dünya için benzetme yapılır. Memduhun ölümüne üzülen şair, felek için “kasr-ı zümürüd-sâ” nitelendirmesi yapar:

Gördüm ki harâb olmuş bu kasr-ı zümürüd-sâ

Çün sâye türâb olmuş dehrün içi ser-tâ-pâ (H 58^a, Msm. 1/1)

2.5.16.2. Güzel Kokular

2.5.16.2.1. Anber

Ortaçağda itriyât ve ilaç sanayinin önemli bir ham maddesi olan anberin, kaynağı ve oluşumu hakkındaki mevcut rivayetlerden gerçeğe en yakını denizde yaşayan balina gibi hayvanlardan elde edildiğidir. Kalitesi, cevheri, rengi, fiyatı ve çıkarıldığı bölge bakımından birçok çeşidi olan anberin en kalitelisi Hind Okyanusu’nun Yemen topraklarında yer alan “eşheb” de denilen beyaz renkli, yuvarlak “şihri” anberdir (Bakır, 2000: 65-66).

Divan’da “anberîn, anber-i sârâ, anber-bâr, anber-bû, anber-feşân, anber-şiken, anber-âsâ, mu’anber” ifadeleriyle zikredilen anber; saflığı, kokusu, rengi, yakılması, değeri ile konu edilir. *Sevgilinin saçı, beni, ayva tüyü, gözü, ayağının tozu, toprak* gibi tasavvurlarda yer alır.

Anber-Rengi

Siyah rengi dolayısıyla anber, göz ile ilişkilendirilir (G.380/1). Açık havada siyah, kırıldığında ise kırmızıya çalan siyah renkte görünen anber çeşidi olan eşheb, bir beyitte Hz. Muhammed’in ayva tüyleri için benzetme yapılır:

Hatıyla eşheb-i tahrîre anber

Nebâtât-ı zemîne didi ber-ser (H 1^b, M. 3/10)

Anber-Koku

Anber; koku ve renk bakımından toprakla benzerlik içinde anılır. Şair, ayva tüylerinin siyahlığıyla başına toprak saçtığını tasavvur eder:

Elümde bâd ü gözde âb u dilde nâr u başda hâk

Bana kıydı bu zülf ü ârız u hadd ü hat-ı anber (H 32^b, K .8/33)

Bir beyitte ise sevgilinin ayağının tozu, anberle karşılaştırılır. Toz, anberden daha değerli olarak ifade edilir:

İzün tozını anber-i sârâya virmez

Bârân-ı eşkümi dür-i deryâya virmez (H 181^a, G. 467/1)

Anberin konu edildiği bir husus da çarşıda satılması üzerinedir. Güzel kokulu olması ile sümbülle benzerlik içinde zikredilir. Çimenlikte sümbülün rüzgârla yaydığı kokusu, saf anbere benzetilir. Çarşıda attarın tüccara anber satmasına işaret edilir:

Çâr-sû-yı çemen içinde dönüp attâra

Hâce-i bâda satar anber-i sârâ sünbül (H 47^a, K. 19/5)

Bir beyitte ise güzelin yüzündeki ayva tüyü için anber kokulu peçe benzetmesi yapılır. Bu benzetme, eskiden peçelere güzel kokular sürüldüğüne işarettir:

Şol nikâb-ı anberîn kim ârız-ı dilberdedür

Hat değıldür ol begüm câhil gözine perdedür (H 243^b, Matla 32/1).

2.5.16.2.2. Kâfûr

Daha çok “şem‘-i kâfûr” ifadesiyle zikredilen kâfur, beyitlerde hem boyun hem de üstühan için benzetme yapılır. Boyun; beyazlığı ve şekli dolayısıyla kâfurî muma teşbih edilir:

Halka arz it hat-ı müşgînün ile gerdenüni

Hoş yaraşur şeb-i deycûr ile şem‘-i kâfûr (H 44^a, K. 17/11)

Âşığın kemikleri, kâfurdan yapılmış bir mum olarak tahayyül edilir (K.10/31; G.148/6).

Bir beyitte sevgilinin boynu için kâfur ağacı benzetmesi yapılır (G.380/9).

2.5.16.2.3. Misk (Müşk)

Misk, misk keçisinin göbeğinde toplanan kanın akıtılıp kurutulmasından oluşan bir maddedir (Bakır, 2000: 57-58).

Beyitlerde kokusu, rengi, ceylanın göbeğine oturan kandan elde edilişi, Hoten ve Çin gibi yerlerde üretilmesi, tüccarlar tarafından satılması, hokka içine atılması gibi

hususlarıyla anılır. “Müşgîn, müşg-bâr, müşg-i nâb, nâfe-i hoş-bû” gibi tabirlerle zikredilen misk; sevgilinin saç, beni, ayva tüyü, kaşı için benzetme yapılıdır. Ayrıca Divan’da “misk” redifli bir de gazel bulunmaktadır¹⁹⁸.

Misk-Koku

Misk; genellikle siyah rengi ve güzel kokusuyla saç için benzetme yapılıdır. Sevgilinin misk kokulu saçının, âşığa ferahlık veren hoş bir koku olduğu; âşğın dimağında hissedildiği ifade edilir. “Dimâğ” kelimesi, kokunun algılandığı yer olarak ele alınır:

Müşgîn saçunla oldu mu‘attar dimâğumuz
Tutdı meşâmı râyiha-i cân-fezâ-yı misk (H 150^b, G. 328/3)

“Hâl-i müşgîn” olarak ifade edilen ben, “müşgîn” kelimesinin hem “siyah” hem de “misk kokulu” anlamı doğrultusunda kullanılır (G.364/4). Şair, bir beyitte sevgilinin benini miskle karşılaştırarak miski daha zayıf bulur (G.328/1). Misk, etkisi güçlü güzel bir koku olması ile sevgilinin saç için benzetme yapılıdır. Misk kokusunu hiçbir şeyin gizleyemeyeceğine değinilir:

Aceb mi kâkül-i dil-dâra aşkum âşikâr olsa
Meseldür bu dimişler bûy-ı müşke ter nihân olmaz (H 130^a, G. 226/4)

Dudağı çevreleyen ayva tüyleri için de “müşgîn” ifadesi kullanılır (G.196/3). Misk’in hem siyah rengi hem de kokusu ile ele alındığı bir beyitte kumaşların güzel kokması için içine misk konulduğuna işaret edilir. Şair, siyah rengi ile ayva tüylerini matem tutan biri olarak hayal eder:

Ben kara günlü hasteye mâtem tutup şehâ
Eğnine geydi şeb gibi müşgîn kumâş hat (H 137^a, G. 263/3)

Misk-Nâfe

Ceylanın misk kesesi olan nâfenin içinin kanla dolu oluşuna “kan ağlatmak” (G.609/3), “bağrını hûn etmek” (G.342/2; G.628/3), “kanlı giysi” (G.19/4) şeklindeki ifadelerle işaret edilir. Sevgilinin gözlerine nâfe gibi kan oturduğu belirtilir (Msm.12/4). “Miskîn” kelimesinin tevriyeli kullanıldığı bir beyitte sevgilinin mahallesini kaplayan misk

¹⁹⁸ Bkz. G.328.

kokusunun âşığın bağırını kan ettiği belirtilir. Ayrıca diğer bir anlamı “hareketsiz” olan “miskîn” kelimesi, ceylanın göbeğinden yere düşen nâfenin sıfatı olarak da kullanılır:

Kûyunı bürür gamından yine miskîn nâfenün
Bağırını hûn ideli cânâ bu anber-bâr zülf (H 140^a, G.277/6)

Kurumuş kandan elde edilmesine işaret eden “mû-yı müşg-i huşk” ifadesi içinde zikredilen misk, sevgilinin beni ile ilgili benzetme yapılıır. Sevgilinin beni; renk ve kokusu ile miskle ilişkilendirilir:

Derler dem-i dimâğı ciğer mûy-ı müşk-i huşk
Hâl-i lebünde de görünür iktizâ-yı misk (H 150^b, G. 328/4)

Misk-Hıtâ

Misk; çıkarıldığı bölge olan Hıtâ ile birlikte kullanıldığı beyitte sevgilinin siyah saçı ile karşılaştırılır. Âşık, sevgilinin saçının olmadığı Hıtây’daki miskin hatırlanmayacağını belirtir. “Hevâ-yı misk” terkibi ile aynı zamanda miskin kokusuna çağrışım yapılıır:

Ulvî kulun ki bende geçer siyeh zülfüne
Sensiz Hıtâyı virseler itmez hevâ-yı misk (H 150^b, G.328/5)

2.5.16.2.4. Öd Ağacı (Ûd)

Öd ağacı, buhur yakmak için kullanılan hoş koku veren bir ağaçtır. Bir beyitte düğün meclisinde micmerde yanan öd ve buhurun hoş kokularının etrafı sardığı belirtilir (K.17/36). “Ûd-ı mülebbes” ifadesi ile zikredildiği bir beyitte memduhun lutfunun nefesi için benzetme yapılıır (K.24/14). Mecliste yanmasıyla konu edilen öd, birlikte zikredildiği kanunla çalgı anlamını ihâm yoluyla çağrıştıracak şekilde zikredilir. “Kânûn”, aynı zamanda “ocak” anlamını içermektedir:

Bağrumı ûd gibi bezm-i belâda yakmak
Ey şeh-i mülk-i cefâ zulm ile kânûnundur (H 233^b, G. 188/4)

Şair; sevgilinin siyah saçı ve beni varken güzel kokulu olan öd ve anbere rağbet etmediği belirtir. “Oda yanmak” ifadesiyle ödün ve anberin tütsü olarak yakıldığına değinilir:

Zülf-i siyehün hâlün ile Ulvîye besdür
Meclisde şehâ ûd ile anber oda yansun (H 192^b, G. 524/5)

2.5.16.3. Diğer Süs Unsurları

2.5.16.3.1. Ayna (Âyîne, Mir'at)

Divan'da saflığı, parlaklığı, yansıtması, cilalanması, tozlanması, paslanması, temizlenmesi, kırılması, kılıfta taşınması, örtü ile örtülmesi, papağanın konuşmasında kullanılması, âyine-i İskender, Kalenderîlerle ilgisi, gelinin süslenmesi ve ayinedar ile konu edilen ayna; “*güneş, felek, tab, kadeh, kalp, gönül, can, yanak, yüz, talih, cihân, âlem, ırmak*” gibi çeşitli tasavvurlarda kullanılır.

Ayna-Yansıtma

Ayna; bazı beyitlerde tasavvufî anlamlar içerecek şekilde ele alınır. Yüz, parlaklığıyla Allah'ın nurunun görüldüğü bir ayna olarak tasavvur edilir (G.55/2). Şair; aynada dünya sureti yerine didârı görmek istediğini belirtir:

Ele âyîne alup âşık-ı didâr olalum

Bakmayup sûret-i dünyâya sebük-bâr olalum (H 66^a, Msm. 9/2)

Bir beyitte âlem, aynaya teşbih edilir. Âlemin hakikat suretini göstermediğine; hayal olduğuna işaret edilir:

Görmedi mir'ât-ı âlemde hakikat sûretin

Bunca demlerdür ki ey Ulvî sürüpdür yaş göz (H 126^a, G. 207/5)

Kadeh için kullanılan “âyîne-i hâver” benzetmesiyle güneş kastedilir (K.11/23). Kalenderîlerin ellerine ayna alıp dilenmeleriyle konu edildiği bir beyitte aynanın görüntüyü yansıtmasına değinilir. Şair; Kalenderîler gibi elindeki aynayla dünyayı seyretmek istediğini belirtir:

Elüne âyîne al Ulvî kalender-vâr

Seyahât it yüri turma cihânı seyr eyle (H 205^b, G. 581/5)

Ayna-İskender

Beyitlerde İskender'in dünyayı gösteren aynası benzetme içinde anılır. Güneş, ışıklarıyla (K.26/23), kadeh yansıtmasıyla (K.11/2) İskender'in aynasıyla ilişkilendirilir. Bir beyitte âşğın gönlünün, İskender'in aynası gibi şehirleri gösterdiği belirtilir:

Zahm-ı dâğ-ı sîneden kılduk nazar dil mülkine
Gûyâ mirât-ı Sikenderdür vilâyet gösterür (H 121^a, G. 147/3)

Ayna-Saflık

Allah'ın tecelli ettiği yer olan gönül, saflığıyla ayna için benzetme yapılır (K.1/14). Kalpte bulunan kederin, âşığa ayrılık suretini gösterdiği (G.127/3); pas olarak tasavvur edilen keder gibi duyguların âşığın gönül aynasını karartıp saflığını engellediği belirtilir:

Mir'ât-ı dil olsa hüznü ile n'ola pür-jeng
Âşık olanun Ulvî kalbinde safâ olmaz (H 130^b, G. 227/5)

Ayna-Tûtî

Gönül-ayna benzetmesi yapılan bir başka beyitte papağana ayna karşısında konuşma öğretilmesi hususu konu edilir. Ayna saflığında bir gönül bulunmadığını belirten şair; bu nedenle papağanın konuşmasının gereksiz olduğunu düşünür:

Şimdi âyîne-sıfat kalmadı bir sâf-derûn
Söyle ey tûtî-i gûyâ kime söylersin sen (H 172^b, G. 428/2)

Ayna-Kılıf

Bir beyitte yüz, üzerinde örtü bulunan bir aynaya teşbih edilir. Beyitte aynaların üzerine tozlanmaması için örtü örtülmesi konu edilir:

Cemâlün âfitâbın arz idüp ref'-i nikâb eyle
Perî-peykerler ol âyîne-i ruhsârı görsünler (H 233^a, G. 185/2)

Ay için ayna ilgisi kurulan bir beyitte aynaların muhafaza için kılıf içinde saklanmasına işaret edilir. Beyitte geçen “ser-âyîne” kelimesi cinaslı olarak kullanılır:

Ey meh gılâfdan çıkarurdu ser âyîne
Sûret bulaydı bakmağa hüsnün sarâyına (H 212^a, G. 614/1)

Ayna-Şekil

Eskiden kullanılan ayna çeşitlerinden biri olan top ayna, bir beyitte gabgab ile ifade edilir. Güzelliğini görmek için aynaya bakan sevgilinin gabgabı, yuvarlak şekli ile top aynaya teşbih edilir:

Âyîneye bakup didi ol Yûsuf-ı sâni

Bi'llâhi bu gabgab ki benüm var ya kimün var (H 116^b, G. 125/4)

Ayna-Kehanet

Beyitlerde aynalara bakarak kehanette bulunmaya gönderme yapılır. Yanak aynasına bakan âşık, her baktığında çeşitli haller gördüğünü söyler (G.147/4). Talihi ve gönü aynaya benzeten âşık; gönül aynasının sonunda kendisine neler göstereceğini merak ettiğini ifade eder:

Tâli'üm âyinesi rûy-ı melâmet gösterür

Görelüm mirât-ı dil âhir ne sûret gösterür (H 121^a, G. 147/1)

2.5.16.3.2. Gerdânlık (İkd, Tavk)

Beyitlerde “ıkd-ı Süreyyâ” şeklinde ifade edilen Süreyyâ yıldızı, sıralı olarak dizilmesiyle, boyundaki mücevher gerdanlık olarak tasavvur edilir ve sümbül (K.19/6), diş G.380/4), gözyaşı gibi unsurlarla benzetme yapılır. Âşığın damla damla dökülen gözyaşı, parlaklığıyla ve şekliyle “ıkd-ı Süreyyâ”ya teşbih edilir:

Kaşun gamı ile dökülen eşk-i çeşümü

Mâh-ı nev ile ıkd-ı Süreyyâyâ virmez (H 181^a, G.467/3)

Tavk ise Hayderîlerin boyunlarına taktıkları halka olarak ele alınır (bkz. Hayderîler). (G.346/2).

2.5.16.3.3. Hâme-i Müşgîn

Bir beyitte zikredilen “hâme-i müşgîn” terkibi, sunî ben yapılan bir makyaj malzemesi olarak kullanılır. Memduhun misk renkli kaleminin noktasının, anlam güzelinin yüzüne ben olduğu ifade edilir:

Turradur şâhid-i ma'nâyâ midâd-ı siyehün

Nokta-i hâme-i müşgînün ana hâl-i izâr (H 46^b, K. 18/37)

2.5.16.3.4. Kına

Kırmızı rengi ile ele alınan kına; mercan ile benzetme yapılır. Sevgilinin kına yakılmış eli; şekil ve renk itibariyle mercan pençesine teşbih edilir. Ele benzeyen mercan dalı, kırmızı rengiyle kına yakılmış gibi düşünülür:

Benzetmiş özin dest-i muhannâ-yı nigâra
Bilmem nideyin pençe-i mercânun elinden (H 188^a, G. 502/4)

2.5.16.3.5. Küpe (Mengûş, Gûş-vâr)

Küpe ile ilgili olarak beyitlerde “kulağına mengûş olmak” deyimini zikredilir (M.1/5). Değerli taşlardan yapılmış bir küpe benzetmesi yapılır (K.1/4). Şair, can kulağına küpe olarak sevgilinin dişlerinin vasfını taktığını belirtirken değerli inciden yapılmış küpeden söz eder:

Gûş-ı câna vasf-ı dendânun durur mengûş olan
Kulağıma koymazın dürr-i semînün minnetin (H 186^b, G. 493/3)

Bir beyitte şekli dolayısıyla kadeh, hükümdarın emrindeki küpeli bir köle olarak tasavvur edilir. Küpe-kadeh ilgisi kurulmasının bir nedeni de eskiden üzerine değerli taşlar kakılarak süslenen kadehler dolayısıyladır:

Bir bendesidür halka-be-gûş ol şeh-i dehrün
İklîm-i adâletde emîrâne piyâle (H 205^a, G. 580/6)

2.5.16.3.6. Mühür (Hâtem, Tamga)

Divan’da mühür; Hz. Muhammed ve Hz. Süleyman’la ilgisi, taştan yapılması, işlenmesi, değerli taşlardan oluşması, vezirlik işareti oluşu, saltanat ve kudret sembolü olması gibi hususlarla konu edilir.

Mühür-Taş

Mühür, şekil bakımından dudak için benzetme yapılır (G.380/3). Sevgilinin dudağının mühürle benzerliği ifade edilirken mührün çarşıda satılması hususuna değinilir. “Başına taş vurmak” ifadesi ile mührün değerli taşlardan yapıldığına işaret edilir:

Ulviyâ hâtem dehân-ı yâre öykünmiş meger
Çâr-sû-yı dehr içinde urdılar başına taş (H 133^b, G. 247/5)

Ayrıca beyitlerde mühür; üzerine nakış yapılması (M.6/10), bazı kumaşlara vurulması (G.639/3) gibi hususlarla da konu edilir. Bir beyitte felekte ay ve güneşin ortaya çıkardığı gece ve gündüzün, aslında feleğin yüzüne vurulmuş sahte iki damga olduğu tasavvur edilir:

Mihr ü mehden görinen sanman felekde rûz u şeb
Bir müzevvirdür kim yüzünde iki tamgâsı var (H 228^b, G. 165/4)

Mühür-Hz. Süleymân

Hz. Süleyman'ın âlemi baş eğdiren mührü; saltanatını ve kudretini göstermesiyle ele alınır. Ayrıca “mühr-i Süleymân” ifadesiyle Kanunî Sultan Süleyman'ın ismine de işaret edilir (K.9/13; G.652/1).

Mühür-Kudret

Vezerlik alametlerinden biri olan mührün, halka boyun eğdiren bir kudrete sahip olduğu belirtilir:

Üç şehinşâha ol olmuşdı vezîr-i a‘zam
Hâtem-i kudretine râm idi halk-ı âlem (H 60^b, Msm. 3/2)

Mühür-Hz. Muhammed

Hz. Muhammed'le ilgili olarak kullanıldığı bazı beyitlerde “hâtem”; “sona erdirmek, mühürlemek” anlamıyla da kullanılır. Hz. Muhammed'in, peygamberliği sona erdirmiş olduğu belirtilir (M.6/32). Peygamberliği mühürlediği, mühür sahibi olduğu “hâtem-i cumhûr-ı rüsûl, sahib-i hâtem” sözleriyle ifade edilir (K.4/4). Mühür-ağız benzetmesi yapılan bir beyitte Hz. Muhammed'in ağzının ilâhî bir damga olduğu, “mühr-i dest-i kudret” terkihiyle zikredilir. Ayrıca beyitte mühürlerin taşlara kazınarak yapılmasına işaret edilir:

Olupdur mühr-i dest-i kudret ol fem
Anunçün urdılar taşa çü hâtem (H 3^a, M. 6/33)

2.5.16.3.7. Sürme (Kuhl, Tûtiyâ)

Süslenme unsurlarından olan sürme; güzellik unsuru olmasının yanında göz hastalıklarında tedavi edici olarak kullanılan bir maddedir. Bu özellikleriyle pek çok beyitte zikredilen sürme; “*sevgilinin ayağının ve yolunun toprağı, tozu, âşığın mezar toprağı*” için benzetme yapılır. Toz halinde bulunması, görmeyi kuvvetlendirmesi, en iyisinin İsfahan'dan çıkması ile konu edilir.

Sürme-Göz

Siyah renkli ve toz halinde bulunan sürme; toprakla benzetme içinde zikredilir. Şair, sevgiliden ayağının toprağını gözüne sürme yapmasını; böylelikle gözünün parlaklığının artacağını, daha iyi göreceğini belirtir:

Ayağın toprağını kıl gözüme kühl-i cilâ
Âlemi şems-i münevver gibi rûşen göreyin (H 181^b, G. 469/3)

Sürmenin göz hastalıkları için iyileştirici özelliğine değinilir (G.297/3). Sabah rüzgârının getirdiği sevgilinin ayağının toprağı, âşığın gözlerine sürme olarak tasavvur edilir (G.492/3):

Sağ esen ola ki kühl itmek için gözlerüme
Hâk-i pâyün getirür bâd-ı seher-gâh bana (H 91^b, G. 6/4)

Sevgilinin yolunda toprak olmayı isteyen âşık; toprağının tozu ile nazar ehlinin gözüne sürme yapmasını ister. Sürme, iyileştiriciliği ve toz şekli ile konu edilir:

Şol âşık-ı üftâden hâk ola yolunda
Erbâb-ı nazar kühl ide çeşmüne gubârın (H 181^a, G. 468/2)

Göze teşbih edilen güneşin sürmesi, sevgilinin ayağının toprağı olarak hayal edilir (G.512/2). Toprak-sürme ilgisinin zikredildiği bir beyitte nergis sürmeli bir göze teşbih edilir. Şekil yönüyle göze benzeyen nergisin gözüne çektiği sürmeyle daha parlak gördüğü ifade edilir. Sürmenin iyileştirici özelliği ile gözün nurunun artacağına işaret edilir:

Sâhat-ı gülşeni seyr eylese Ahmed Pâşâ
Kühl-i hâkinden ider dâdesin enver nergis (H 54^b, K. 25/15)

Sevgilinin kahır topuzuyla toz haline gelen âşık, tozun düştüğü göze sürme olacağını düşünür. “Aynına almak” sözü ile "önemsemek” anlamı da kastedilir:

Şeh-levendüm şeş-per-i kahr ile tozutsa beni
Âfitâbun aynına kühl-i cilâ ola tozum (H 159^a, G. 367/3)

Hz. Muhammed’le ilgili bir beyitte sürme söz konusu edilir (bkz. Hz. Muhammed). (M.3/7).

Sürme-İsfahân

Beyitlerde kaliteli sürmenin İsfahan'dan çıkması dolayısıyla tüccarların sürme almak için İsfahan'a gittiği zikredilir (G.105/8; G.157/2). Kör olanların İsfahan sürmesinin kıymetini bilemeyeceği ifade edilir (G.456/5). Bir beyitte ise İsfahan sürmesi ile sevgilinin ayağının toprağının eş tutulduğuna işaret edilir:

Çeşm-i gam-dîdeme her demde nesîm-i seherî
Hâk-i pâyün götürür kühl-i Sıfâhân yirine (H 210^b, G. 607/2)

2.5.16.3.8. Tarak (Şâne)

Tarak-Saç

Tarak, saçın taraması ile konu edilir (G.229/4). Perişan, dağınık saçları düzeltmesiyle ele alındığı bir beyitte tarak-el ilgisine işaret edilir. Ayrıca “perîşân” kelimesi ile cinas sanatı yapılır:

Ol perî-şânun uzadup Ulviyâ zülfine el
Şânenün virmek perîşânlık nişânıdur bana (H 92^a, G. 8/5)

Tarağın sevgilinin dağınık saçlarına dolaşmış olduğu ifade edilir (G.64/5; G.502). Tarak-gönül ilgisiyle âşığın gönlü, sevgilinin perişan saçlarında asılı olarak yüz parça hayal edilir. Sevgilinin saçlarına ulaşılmadığını belirten şair, “el” kelimesiyle tarak benzetmesi yapar:

Sad-pâre durur şâne gibi gerçi derûnum
Amma nidem ol zülf-i perîşâna el irmez (H 131^b, G. 232/3)

Tarak-Şekil

Tarak; dişleri ile benzetme yapılır. Sevgilinin âşığın gönlünü tarak gibi parçalara ayırmak istediği belirtilir (G.424/4). Saçın tarakla parça parça olduğu, dağıtıldığı ifade edilir. Pençe-tarak benzetmesi yapılan beyitte zikredilen sümbül; tarakla yayılan saçın kokusuna işaret eder. “Şâh şâh” ikilemesi ile aynı zamanda “el” anlamı da kastedilir:

Şâneden oldukça bu zülf-i mu'anber şâh şâh
Pençe-i reşk ile göğsin sümbül eyler şâh şâh (H 106^a, G.75/1)

Şiirde el dışında tarak için benzetme yapılan bir unsur da kirpiklerdir. Sıralı dizilen kirpikler, tarağın dişlerine teşbih edilir. Sevgilinin perişan saçı için âşığın gözü, kirpiklerini tarak olarak sunan mâşita (gelin süsleyici) olarak tasavvur edilir:

Çeşm-i müjeme turrasına oldı mâşita

Sunsam aceb midür o perî-şâna şâne ben (H 180^a, G. 463/4)

Bir beyitte ise tarağın dişlerinin mercandan yapıldığına işaret edilir. Âşığın kanlı kirpikleri, dişleri mercandan yapılmış bir tarağa teşbih edilir. Beyitte zikredilen “pençe” ise “tarak-el” münasebetiyledir:

Gark-ı hûn eyleme müjgânımı didüm didi yâr

Dişleri pençe-i mercân yaraşur şânemüzün (H 151^a, G. 329/2)

2.5.17. İnşâî Unsurlar

2.5.17.1. Kasr

Divan’da “*hayat, ölüml, sîne, gönül, şeriat, şecâat, can, ten, lâhut, gökyüzü, felek, dünya, cennet, ferâgat, güzellik*” gibi unsurlar için benzetme yapılan kasr; hükümdarın oturduğu yer oluşu, yüksekliği, taştan yapılması, sağlamlığı, kubbeli ve kemerli oluşu, deniz kenarında bulunması, çevresinde ağaç ve güller bulunması, tavan nakışları, değerli taşlarla ve çiçek motifleriyle süslenmesi, altıgen şekli, pencereleri ve balkonları, sanatkârının yazısı, güzellerle dolu olması ile konu edilir.

Kasır-Hükümdar

Yüksekte oluşuyla felek, hükümdarın oturduğu kasırla kıyaslanır (Trh.3/1). Kasır, hükümdarın tahtgâhı olduğundan yüce ve yüksek bir yer olarak ifade edilir (Trh.3/7). Şahın oturduğu kasır, feleği hatırlatmayacak yücelikte tasavvur edilir:

Bir kasr-ı mu‘allâya cülûs itdi o şeh kim

Yanında o kasrun bu nüh eyvâna bakılmaz (H 124^b, G. 200/5)

Kasır-Şekil

Divan’da bir kasidede memduhun kasrının övgüsü yapılır¹⁹⁹. Kasidede zikredilen kasır; yüksek kubbeli ve mukarnas yapılı²⁰⁰ olarak tasvir edilir:

¹⁹⁹ Bkz. K.24.

Hoş tâk-ı mu‘allâsın eyâ kasr-ı mukarnas

El-Kudretü lillâhi te‘âla vü tekaddes (H 53^a, K. 24/1)

Altıgen şekilli olduğu “müseddes” ifadesi ile belirtilen bu kasrın, benzerinin bulunmadığı zikredilir:

Bünyâd olalı şeş cihet üzre bu nüh eflâk

Yapılmadı kasrun gibi bir kasr-ı müseddes (H 53^b, K. 24/15)

Tavanı nakışlarla bezeli (K.24/2), pencereleri dünyayı seyrettiren (K.24/10), merdivenleri (G.23/4), sağlam sütunları (G.429/5), şeh-nişinleri (K.24/16), tuğrası olan (K.24/4) ve çiçek motifleri nakşedilmiş bir kasır anlatılır.

Divan’da bir tarih kıt’asında Sultan Murâd’ın sarayının övgüsü yapılır²⁰¹. Kısra’nın sarayı ve Havernâk’la kıyaslanır. Devlet şehrinin sarayı ve yüce tahtı olarak nitelendirilir (Trh.3/5). Lacivert kapısı bulunan bu sarayın üzerinde altın yaldızlı alemler görüldüğü ifade edilir. Alem, beyitte kubbelerin tepelerine takılan sembol anlamıyla kullanılır:

Lâciverdî kapun üzre zer alemler görünür

Saltanat burcında mihr-i enver olmuşdur ya mâh (H 241^a, Trh. 3/4)

Kasırların yapımında değerli taşlar kullanılması hususuna işaret eden “kasr-ı zeberced” (K.19/33), “kasr-ı zümürüd-sâ” (Msm.1/1), “kasr-ı zerrîn” gibi terkiplere tesadüf edilir. Kendisini sultanı olarak ifade eden şair, sararmış vücudunu gümüş çivisi ve merdivenleri olan altın bir kasra teşbih eder. Âşığın gözyaşı renk bakımından gümüş çivi, kemikleri ise merdiven olarak hayal edilir:

Şeh-i iklîm-i aşka kasr-ı zerrîn oldı cism-i zerd

Sirişküm sîm mismâr üstühânı nerdübân itdüm (H 160^b, G. 374/4)

Sarayla ilgili olarak “sırça saray” ifadesi kullanılır. Şair, sevgilinin dudağının hayali için gözlerinin sırça saray olduğunu zikreder. Gözler karşılıklı oluşu ve saydamlığı ile sırça bir saraya teşbih edilir:

Tâ hayâl-i leb-i cânân idinsün diyü cây

Gözlerüm yapıdı iki karşılu bir sırça sarây (H 218^b, G. 642/1)

²⁰⁰ İslâm mimarisinde uygulanan bir geçiş unsurudur.

²⁰¹ Bkz. Trh.3.

Kasır-Yükseklik

Yüksekliğine değinilen kasrın; ay'la ışıklandığı (G.301/1), her gece çıra yandığı (G.275/2), güneşle aydınlandığı ifade edilir. Şair; güneş ışıklarının yüksekliklerinden dolayı kâşânelere vurduğunu belirtir:

Sen sa'âdet nûrısın hercâîlik düşmez sana
Salma pertev gün gibi kâşânedен kâşâneye (H 213^b, G. 621/2)

Kasır-Güzellik

Beyitlerde deniz kenarında bulunan kasırlardan söz edilir. Denizin bu kasırlara süs verdiği belirtilir. Göz için deniz benzetmesi yapan şair, kenarındaki gözyaşı damlasını da kasır olarak tasavvur eder:

Kenâr-ı dîdede eşküm hâbabın didi seyr iden
Leb-i deryâda olan kasra virür zîb ü fer deryâ (H 41^b, K. 15/25)

Bir beyitte zikredilen “şâhid-i kâşâne” şeklindeki ifade “cariye” anlamıyla kullanılır (G.334/4). Göğsünde peri gibi güzellerin hayalini taşıdığını söyleyen şair, göğsünü güzellerin yaşadığı bir saraya teşbih eder:

Sîne pür olsa hayâlât-ı perî-rûyân ile
Sîne kasr u kasr huld u huld pür-dîdâr olur (H 27^a, K. 5/6)

Kasır-Yangın

Beyitlerde kasırla ilgili zikredilen hususlardan biri de yanmaları üzerinedir (G.543/4). Şair; âhının fazlalığını anlatırken pek çok kasır, köşk ve sarayı yaktığını ifade eder:

Duhân-ı nâr-ı âhumla karardı ser-te-ser dünyâ
Niçe kasr u niçe hâne niçe köşk ü sarây yandı (H 221^b, G. 656/3)

2.5.17.2. Ev (Beyt, Hâne)

Divan'da beden (M.3/10), can (G.168/4), cisim (G.93/2), gönül gibi unsurlar için benzetme yapılan ev; bir beyitte yıkılmasıyla konu edilir. Evlerin yıkılmasında sultanın iznini gösteren yazıların kullanılması hususu ele alınır:

Gönlüm evini yıkmağa sultan-ı hüsnden
Tezvîr-nâme gösterür ey gül-izâr hat (H 137^b, G. 264/4)

Ev; yıkılma (Msm.12/1), viran olma (Msm.8/4), deniz kenarında bulunma (K.15/34), sağlamlık (G.93/2), güneşle aydınlanma gibi hususlarla konu edilir. Gönül, camlarından güneş ışığının girdiği bir ev olarak tahayyül edilir:

Gün yüzünle hâne-i dil pür-ziyâ olsun diyü

İki yirden iki çeşmüm iki câm oldı bana (H 94^b, G. 22/3)

Memduhun süslü, nakışlı kasrı için “Çin hânesi” ifadesi kullanılır (K.24/17). Şair, evlerin yıkılmasında mimarın görevli olduğunu; nasıl yıkılacağını bileceğini belirtir. Sevgili, gönül hanesini yıkacak mimara teşbih edilir:

Her nice ister ise yıkar gönlümü nigâr

Etvâr-ı resm-i hâneyi mi‘mâr yeğ bilür (H 234^b, G. 193/4)

Bir beyitte ev unsuru mevsimlerle ilgili zikredilir. Hazan mevsiminde eve çekilmekten bahseden şair; hazan mevsiminde insana en uygun mekânın ev olduğunu belirtir:

Hazâna hâne yaraşur bahâra kûşe-i bağ

Hazân bahâr iledür ana olmanız hûş-yâr (H 37^b, K. 12/32)

2.5.17.3. Güvercinlik (Kebûter-hâne)

Güvercinlik de denilen kuşevi; serçe, güvercin gibi kuşların barınması için binaların cephelerine yapılan ve zamanla süsleme ögesi niteliği kazanan kuş yuvasına verilen addır (Akalın, 2002: 26/472). Bir beyitte zikredilen “kebûter-hâne”, dünya için benzetme yapılır. Dünya, pek çok avarenin tuzağına düştüğü bir güvercinliğe teşbih edilir:

Nücûm ile meh-i nev sanma dâm u dânedür dünya

Nice âvâre sayd itmiş kebûter-hânedür dünyâ (H 94^b, G .23/1)

2.5.17.4. Kubbe (Künbed), Çatı (Tâk/Sakf/Bâm/ Târem/ Küngüre)

Kubbe; sesin yankılanması (G.52/1), süslemeleri (G.41/3), camları ve şemseleri (M.11/162); benzer şekilde çatı/tavan ise yüksekliği (K.24/10), nakışları (K.24/2), zebercedle süslenmesi (K.25/4; G.554/1), genişliği (K.10/25) gibi hususlarla beyitlerde ele alınır.

Kubbe ve çatı; genellikle yüksekliği ve şekliyle felekle ilgili olarak tasavvur edilir. Felek, dokuz kubbe anlamını içeren “nüḥ kıbâb” ifadesiyle zikredilir (G.467/2). Ayrıca

habâb (G.356/3) ve sarık (G.13/4), şekil yönünden kubbeyle ilişkilendirilir. Bir hamam kubbesinin çatısının yüksekliği tasvir edilirken felekle ilgi kurulur:

Câm-ı safâ-bahş ile toldı bu tâk-ı bülend
Arz-ı nücûm itmesün kubbe-i çarh-ı kühen (H 241^b, Trh. 14/3)

2.5.17.5. Kemer

Kemer; yükü yukarıdan aşağıya iki yönde aktaran taşıyıcı mimarî elemandır. Kemer, beyitlerde çeşme ve cami ile ilgili zikredilir. Cami'nin kemerleri, şekil bakımından rükûya varmakla ilişkilendirilir (Trh.6/2). Kavisli şekliyle kemer, Allah'a secde eden biri olarak düşünülür:

Minâre kaldurup destin du'âya
Kemerler secde kılmışlar Hudâya (H 236^a, M. 9/14)

2.5.17.6. Sütûn

Mimarîde destek olarak kullanılan sütun, beyitlerde şekil bakımından benzetme yapılı. Dik görünüşüyle sütun; kıyama duran biri (Trh.6/2), mızrak (G.429-5), elif (K.15/22), âşğın boyu (K.27/4), servi (K.15/5) ile ilgili ele alınır.

Âşık; dünya hanesinin sütununu âh ateşinin yaktığını belirtir (G.251/4). Bedenin eve teşbihinde bedendeki oklar, evin temelini sağlamlaştıran sütunlar olarak tasavvur edilir:

Esâs-ı hâne-i cismüm aceb mi üstüvâr olsa
Bedende okların ey kaşı yâ yir yir sütûnumdur (H 110^a, G. 93/2)

2.5.17.7. Kapı

Kapı; genellikle sevgilinin, padişahın, memduhun huzuru ve makamı olarak beyitlerde söz konusu edilir. Bir beyitte kullanılan ve “ses seda çıkmaması” durumunu içeren “kapuyu dîvâr eylemek” deyimi sabah rüzgârın yavaş esişine işaret eder:

Hücreme geldi o gül yaprağı nâz ile benüm
Yüri ey bâd-ı seher kapuyu dîvâr eyle (H 206^b, G. 587/2)

Ayrıca duvarla birlikte “der ü dîvâr” ifadesi içinde kullanılır (G.184/2; G.680/4). Kapının çalınması “dak” sesiyle ifade edilir (Trh.19/1). Kapıların yakasını “çâk” etmesi ile açılması kastedilir:

Olupdur sanasın kim âşık-ı pâk

Kapular sanma kılmış yakasın çâk

(H 236^a, M. 9/23)

Kasır, köşk gibi süslü yapıların kapısında altın halkalar bulunmasına işaret edilir (K.6/34). Bir beyitte ise dışarıda bulunup yola bakan kapıların halkaları, şekli dolayısıyla sevgiliyi gözleyen âşığın gözleri olarak tasavvur edilir:

Halka-i der gibi her dem bu iki dîdelerüm

Seni gözler güzelüm yollara idüp nazarı

(H 218^b, G. 640/4)

2.5.17.8. Duvar (Dîvâr)

Duvar, inceliğiyle âşığın zayıf cismi için benzetme yapılı (G.135/5). Putperestlerin duvar suretine baktığı ifadesiyle duvara resim asılmasına işaret edilir (G.155/6). Bir beyitte vücut kasrının duvarının su ve kille yapıldığı belirtilir. Âşık, su ve kille yapılan duvarın dayanıksız olduğunu söyler:

Ten kasrına aldanma yıkık dâra tayanma

Âb u gil ile yapılu dîvâra tayanma

(H 208^a, G.595/1)

Âşık, aşkını ve sevgilinin güzelliğini açıklayan yazının kapı ve duvara yazıldığını “der ü dîvâr” ifadesiyle zikreder:

Senün hüsnün beyân eyler benüm aşkum ayân eyler

Ne denlü âh şâhum kim der ü dîvâra yazmışlar

(H 232^b, G. 184/2)

2.5.17.9. Pencere (Revzen, Manzara)

Pencere unsuru; daha çok gözle ilgili olarak konu edilir (Trh.3/3). Âşığın gözünün sevgilinin seyri için pencere olduğu hayal edilir (Msm.41/7). Memduhun kasrının pencerelerinin her birinin dünyayı gösterdiğine “çeşm-i cihân-bîn” ifadesiyle işaret edilir:

Revzenlerünün her biri bir çeşm-i cihân-bîn

Her tâk-ı bülendünse bir ebrû-yı mukavves

(H 53^b, K. 24/10)

Genellikle yüksek olan kasırların pencerelerinden bahsedilir. Pencerelerinden ay’ın görüldüğü (G.78/2), sabah vakti güneşin doğuşunun seyredildiği (G.520/2) belirtilir. Bir beyitte ay ve güneşin görünmesi, pencerelerini açmakla ifade edilir. Meleklerin

gökyüzünde bulunması düşüncesinin doğrultusunda ay ve güneşin pencerelerini açtığı tasavvur edilir:

Ey melek nev'-i beşerde sana benzer yokdur

Mihr ü meh açdı seni görmek için penceresin (H 173^b, G. 434/2)

Âşığın yırtılan yakası ile pencerenin açık hali benzerlik içinde ele alınır (G.25/5). Bir beyitte ise sevgilinin âşığın vücudunda açtığı yaralar, pencereye teşbih edilir. Âşığın göğsü, ev olarak düşünüldüğünde yaralar da sevgiliye bakan bir pencere olarak tasavvur edilir:

Tîg-ı bürrânun gelüp zahm olsa tenden cânibe

Sînede revzen açardı cân senden cânibe (H 195^b, G. 536/1)

“Câm” kelimesi ile de kastedilen pencere, evin güneşle aydınlanmasını sağlaması ile konu edilir (G.22/3). Ay'ın etrafındaki hâle, yuvarlak şekliyle pencereye teşbih edilir. (G.549/3). Şarap içindeki kabarcık, şeffaflığıyla pencere olarak düşünülür:

Ulviyâ câm-ı şarâb içre olan sanma habâb

Revzen-i meyden ruh-ı yâre nazar eyler kadeh (H 104^b, G. 70/7)

2.5.17.10. Balkon (Şeh-nişîn)

Balkon da denilen şehnişîn, odanın sokak tarafına çıkıntısıdır. Bir kasrın balkonu, güzellik bakımından karşılığı olmayan bir yapı olarak övülür (K.24/16). Felek, yüksekte bulunmasıyla balkon olarak tasavvur edilir. Hükümdarın yüceliği anlatılırken feleğin onun balkonu olduğu belirtilir (K.7/37). Kendisini aşk şâhı olarak gören âşık, balkonunun felek olduğunu düşünür (Matla 33/1).

Balkon, bir beyitte âşığın gözü için benzetme yapılır. Âşığın gözü şekil bakımından balkon olarak tasavvur edilir:

Çeşmüm ey sultân-ı âlem şeh-nişîn olsun sana

Ferş-i sînem cilve kıldukça zemîn olsun sana (H 96^a, G. 29/1)

Gülün altın şemseli bir balkon tasviri yapıldığı bir beyitte çiy taneleri de yapılan kasrın gümüş çivileri olarak hayal edilir:

Şeh-nişîn-i güle zer şemse yazup bâd-ı sabâ

Eyledi jâleleri kasrına sîmîn mismâr (H 45^b, K. 18/11)

2.5.17.11. Merdiven (Nerdübân)

Divan'da merdiven, şekil bakımından âşîğın kemikleri için ele alınır (G.374/4). Bir başka beyitte merdivenden adım adım çıkılmasına değinilir (G.620/7). Şair, dünyadan vazgeçip ilâhî âleme geçilmesini öğütlerken kasırların merdivenine basarak geçilmesine işaret eder:

Kadem bas nerdübân-ı kasr-ı lâhûta kıdemden geç
Fenâ taşıyla yapılmış değıldür ya nedür dünyâ (H 94^b, G. 23/4)

2.5.17.12. Çeşme (Sebil, Selsebîl)

Bir tarih kıt'ası dönemin mimarlarından Davud Ağa'nın inşa ettiği sebil üzerinedir²⁰². Bu sebinin Hak yoluna yaptırıldığı (Trh.13/1); yapılan işin hayır olduğu (Trh.3/4), sularının temiz aktığı ve ruh bahşediciliğı (Trh.3/5) ifade edilir.

Çeşme; genellikle âb-ı hayat (K.20/9) ve cennetteki Kevser çeşmesi için benzetme yapılır. Hükümdarın sarayının çeşmesinin sularının Kevser çeşmesi gibi tertemiz olduğu belirtilir:

Kasr-ı cennet gibi bir tâk-ı bülend oldı bedîd
Çeşmesi çeşme-i Kevser suları mâ-ı tahûr (H 44^a, K. 17/15)

Çeşme ile ilgili konu edilen diğerk hususlar; üzerinde kemerinin bulunması (G.363/1) ve perilerin mekânı oluşu gibi hususlardır. Ayrıca beyitte zikredilen “çeşme-sâr” ile çeşmesi bol olan yer anlamı da kastedilir (G.538/1). Âşîğın gözü için benzetme yapılan çeşme, üzerine sonbahar yaprağı düşen çeşmeyi andırır:

Çihre-i zerdüm ile çeşmüm eyâ tâze bahâr
Gûyiyâ çeşme durur kondı ana berg-i hazân (H 49^a, K. 20/21)

Âşîğın durmadan akan gözyaşları yolları yıkık bir çeşmeden akan suya teşbih edilir. Âşîğın başının benzetildiğı çeşme, harap bir şekilde tasvir edilir:

Gözlerümden dem-be-dem turmaz akar yaşum benüm
Yolları yıkık meger bir çeşmedür başum benüm (H 167^b, G. 405/1)

²⁰² Bkz. Trh.13.

2.5.17.13. Musluk (Lûle)

Musluk anlamındaki lûle, âşığın gözü ile ilgili konu edilir. Göz ile musluk arasında su akıtması yönüyle benzerlik kurulur. Âşığın gözyaşlarının musluktan akan su gibi bolca akmakta olduğu belirtilir:

Lûle gibi yaş döker âşık-ı gam-dîdeler
Sînelerin açsalar her sanem-i sîm-ten (H 241^b, Trh. 14/4)

2.5.17.14. Su Terâzisi

Su terazisi, eskiden uzak yerlerden künkler içinde gelen suların daha alçak yerlerden geçerek uzakta aynı yükseklikteki yerlere ulaşabilmesini sağlamak için belli aralıklarla kule biçiminde yapılan su duraklarına denir (Hasol, 1998: 420). Çeşmelere su dağıtımını sağlayan su terazisi, sevgilinin başı için benzetme yapılır. Gözü, çeşme; kaşı ise çeşme üzerinde bulunan kemere teşbih edilir:

Su terâzusu olupdur görinen yaş değil
Çeşmeler üzre kemerdür göz ile kaş değil (H 158^a, G.363/1)

2.5.17.15. Köprü (Cisr)

Bir beyitte konu edilen köprü, vücutla ilişkilendirilir. Şair, ecel seline kapılmadan vücut köprüsünü geçmek istediğini belirtir. Beyitte seldeki bir köprünün tasviri yapılır:

Gark eylemedin seyl-i ecel cisr-i vücûdı
Gülzâr-ı bekâ semtine evvelce geçilse (H 202^b, G. 568/5)

2.5.17.16. Hamam (Germâbe)

Hamam; beyitlerde şekli, kubbesi, camı, sıcaklığı, sağlık vermesi, güzel kokması, temizliği, sohbet ve eğlence yeri oluşu, perilerle ilgisi, kullanılan eşyalar ve giysiler ile zikredilir.

Divan'da hamamla ilgili olarak bir tarih kıt'ası²⁰³ ve bir gazel²⁰⁴ bulunmaktadır. Hamamın ruha ve bedene sıhhat verdiği belirtilir (Trh.14/5). Hamamda kâse ve güzel koku bulunmasına değinilir:

²⁰³ Bkz. Trh.14.

Görse bu hammâmı ger baş eğe fağfûr-ı Çîn

Bunda girer gül gibi her saçı misk-i Hoten (H 241^b, Trh. 14/1)

Felek, yuvarlak şekliyle hamam kubbesine (M.11/162); dünya, güneşin ısıttığı bir hamama teşbih edilir. Feleğin bu hamamda köpük uçurma oyunu oynadığı hayal edilir:

Ya fenâ germâbesinde bir habâb uçurdu çarh

Ya görünür âfitâb-ı âlem-ârâ sürh ü zerd (H 108^b, G. 85/2)

Hamamda özellikle kış aylarında sohbet meclisine rağbetin olması ele alınan diğer bir husustur. Şair, kış olduğundan deniz seyri yerine sevgiliyle hamam sohbetinin güzel olacağını belirtir:

Şitâ hengâmıdur seyr-i kenârın zevki yok ammâ

Ne âlemdür nigâr-ı sîm-tenle sohbet-i hammâm (H 166^b, G. 400/2)

Bir beyitte hamamda siyah fûta giyilmesi konu edilir (bkz. Fûta). (G.191/5). Ayrıca hamamın sıcaklığına işaret edilen bir beyitte içinde bulunulan durumun bazı sıkıntılara katlanmayı gerektirdiğini belirten “Hammâma giren derler” şeklindeki atasözü kullanılır. Şair, sevgilinin aşkında yanarak gözyaşı dökmeyi âşık olanın göze alacağını belirtir:

Yanup aşkunda gözyaşın döker âşık olan derler

Meseldür ey semen-sîmâ ki hammâma giren derler (H 243^a, Matla 18/1)

Hamâm-Halvet, Hamâm-Külhen

Hamamların en sıcak kısmındaki bölümler olan halvet, âşığın sevgiliyi görmek istediği yer olarak konu edilir (M.11/163). Âşık; sevgilisini halvette rakiplerle görmesiyle teninin külhan gibi yanacağını belirtir. Suyun ısıtıldığı yer olan külhan halvetle birlikte zikredilir:

Çün görem halvetde ol sîmîn-beri ağyâr ile

Nâr-ı gayretten tenüm külhen gibi sûzân olur (H 234^a, G. 192/2)

²⁰⁴ Bkz. G.191.

Hamâm-Şadırvan, Hamâm-Câmekân

Şadırvan, ortasında yüksekçe bir yerden bol su akan havuz veya çevresi musluklu duvarlarla çevrilmiş su haznesi anlamındadır (Hasol, 1998: 426). Bir beyitte “şadırvan” ve hamamın soyunma bölümü olan “câmekân” ile birlikte zikredilir. Hamamdaki camekân bölümünde bulunan şadırvan, âşığın gözleri için benzetme yapılır. Sevgilinin ayağına su dökmek için âşığın gözünün iki şadırvan olacağı belirtilir:

Pâyına su kuymağa ol dilberün hammâmda
Câmekân içre dü çeşmüm iki şâdırvân olur (H 234^a, G. 191/4)

2.5.17.17. Kaplıca

Kaplıca; tabii sıcak su kaynakları üzerine kurulmuş hamam, ılıca gibi isimleri bulunan yapılardır. Başlangıçta termal kaynakların şifa verici özelliği fark edilmeden kullanılmaları sebebiyle bütün dünyada buralara “hamam” denilmesine rağmen kaplıcalar, işlev ve mimarî yönleriyle hamamlardan farklı yapılardır (Karakaya, 2001, Kaplıca :24/351).

Bir beyitte hamamla karşılaştırılan kaplıca; gül bahçesi, hamam ise Kâbe'nin bir köşesi olarak tasavvur edilir:

Kaplıcaya kim girür böyle makâmı koyup
Gülşen ile bir midür gûşe-i Beytü'l-harem (H 241^b, Trh. 14/2)

2.5.17.18. Kale (Kal'a, Hısn, Hisâr)

Sağlamlığı ve şekli ile beyitlerde konu edilen kale, gökyüzü için benzetme yapılır (G.499/3). Felek-kale ilgisi kurulan yapılan beyitlerde kale; askerle kuşatılması (K.7/3), bayrak dikilmesi (Msm.8/1) gibi hususlarla benzetme yapılır.

Âşık; gönlü bela ve zorluk yeri olan bir kaleye, vücudu ise melâmet hisarına benzetir (G.156/5). Vücudun, hücum edilen bir kale şeklinde tasavvur edildiği bir beyitte gam, asker; gönül ise burç olarak düşünülür:

Hısn-ı cisme leşger-i gam üşdi yine bî-kerân
Burc-ı dilde şâd ile mihnet yine kıldı kırân (H 82^a, Msm. 32/1)

Kederden kurtulmak isteyen âşığa meyhâne eşiği, sağlam bir kale olarak görünür (G.29/8). Kalelerin topla yıkılmasının konu edildiği beyitte âşığın bedeni, topla yıkılmak istenen kaleye teşbih edilir (G.313/5). Atılan topa karşı duran demirden yapılmış sağlam kale gibi düşünülür:

Top-ı hicrânun atar turmaz o nâvek-figenüm
Âhenîn kal‘a sanupdur meger ey dil bedenüm (H 171^b, G. 391/1)

Divan’da memduh tarafından düşman kalelerinin fethi (Msm.8/1-10), yıkılması (Msm. 8/3) konu edilir. “Sûr, hisâr, kale” kelimelerinin birlikte kullanıldığı bir beyitte hükümdarın devrinde pek çok kalenin alındığı belirtilir. Hükümdarın düzenlediği sünnet eğlencesinde kalelerin ışıklanmasının bu duruma işaret ettiği ifade edilir. Ayrıca “sûr” kelimesi hem kale hem de düğün anlamıyla tevriyeli olarak ele alınır:

Remz ider âleme sûrunda yanan cümle hisâr
Ya‘ni devründe alındı niçe kal‘a niçe sûr (H 44^a, K. 17/23)

Beyitlerde ayrıca kale; gözcülerin dolaşması (G.164/7), nevbet çalınması (G.390/1) gibi özellikleriyle de konu edilir.

2.5.17.19. Çadır

Çadır; şekil bakımından gökyüzü (G.423/1), bulut (Trh.20/4), lâle (G.568/2), saltanat (G.423/4) gibi unsurlar için benzetme yapılır. Güneşten sakınmak, gölgelenmek için kullanılan çadır; bahçenin ağaçları için ele alınır (K.23/13). Çimenlikte beyaz çiçekleri açan ağaç; hükümdar çadırı olarak düşünülür. Ayrıca kumaş anlamı bulunan “serâser” kelimesi ile çadırın yapıldığı kumaş kastedilir:

Ak şükûfeyle dıraht oldı ser-â-ser hayme
Kurdı ordusını sahn-ı çemene şâh-ı bahâr (H 45^b, K. 18/13)

Şair, gözyaşı kabarcıklarını çadırla ilişkilendirir. Felek, daha ordusunu kurmadan gözyaşı kabarcıkları çadırını kurduğu hayal edilir. Kabarcıklar, kubbeli şekliyle çadıra teşbih edilir:

Yir yir eşkümde kurardı haymesin her bir habâb
Nüh felek sahn-ı cihânda kurmadan ordu dahı (H 216^a, G. 628/4)

“Çetr-i hümâyûn” ifadesi ile kastedilen sultan çadırı, çınar ağacı ile karşılaştırma yapılır (G.564/4). Çadırların kırmızı renkli olanı sultana aittir. Kırmızı göz ile kırmızı otağ benzetmesi kurulan beyitte otağa gece baskını yapılması konu edilir (G.139/1).

Çadırların işlemeli olduğuna işaret edilen “münakkaş” (Msm.4/5), “zer-nişân” ifadeleri kullanılır. Bir beyitte ise memduhun çadırı için zikredilen “çetr-i izzet” terkibi ile çadırın devlet adamlarının kullandığı bir çadır olduğu kastedilir:

Çetr-i izzet olup serâ-perden
Sadr-ı devlet sana mekân olsun (H 171^b, G. 423/9)

2.5.17.20. Mutfak (Matbah)

Mutfak, aşçının bulunduğu yer olmasıyla konu edilir (K.17/8). Gönül-sofra, bela-aş ilgisi kurulan beyitte gam; âşığın gönül sofrasına yemek aldığı bir mutfağa teşbih edilir:

Dil simâtına dem-â-dem çekilür hûn-ı belâ
Ulviyâ matbah-ı gamdan yemege aş aldum (H 162^b, G. 382/5)

Şair; gam sultanına mutfak olarak ciğer fırınına uygun görür. Şair, yanan sinesini mutfağa teşbih eder:

Keyhüsrev-i gam sînemi taht eyledi Ulvî
Tennûr-ı ciğer olsa yiridür ana matbah (H 106^a, G. 74/5)

2.5.17.21. Değirmen (Âsiyâb)

Değirmenle ilgili olarak bir beyitte su değirmeni konu edilir. Âlem, feleğin dönmesiyle çarkı suya batmış bir değirmene teşbih edilir:

Çarhı batmış âsiyâba döndi âlem Ulviyâ
Olalı gark-âb-ı eşke dîde-i hûn-bâr çarh (H 106^b, G .76/6)

Dünya-tarla; halk-dâne; felek-değirmen benzetmesi yapılan bir beyitte değirmen, tarladan alınan taneyi öğütüp un etmesiyle ele alınır:

Cihân bir mezra‘-ı gam halk-ı âlem dânedür anda
Felek ol dâneyi un itmeğe bir âsiyâb ancak (H 145^b, G. 299/2)

2.5.18. Eşyalar

2.5.18.1. Aydınlatma Araçları

2.5.18.1.1. Çerâğ

Çerâğ; topraktan veya madenden, içine yağ konulup yan tarafındaki deliğe bir fitil takılarak yakmaya mahsus eski yağ kandillerinin adıdır (Pakalın, 1983: 1/351). Divan'da bir gazel “çerâğ” rediflidir²⁰⁵. Yanması ve aydınlatması ile ele alınan çerağ; *yara, yüz, yıldız, hüsn, şecaat, baht, ateş*” gibi unsurlarla ilgili tasavvurlarda yer alır.

Güzellik, âşğın pervanesi olduğu bir çerağ olarak ele alınır (G.11/2). Parlaklık, aydınlık bakımından yüz, çerağa benzetilir (Trh.18/5). Yüz-güneş ilgisi kurulan bir beyitte sevgilinin yüzünün nûrunun güzellerin parlaklığını zayıflatacağı belirtilir. Güneş ışığının çerağı ışıksız bırakacak parlaklıkta olduğu ifade edilir:

Revna-k-ı hûbâna virdi nûr-ı ruhsârun zevâl

Pertev-i mihr ile ey meh bî-fer olur hep çerâğ (H 139^b, G. 275/4)

Çerağ, renk bakımından âşğın sinesindeki yaralarla ilgili ele alınır (G.618/3). Sevgilinin saçını gören âşğın vücudunu yaralaması, karanlık gecede çerağ yanmasıyla ilişkilendirilir. Vücuda açılan yaralar, çerağa teşbih edilir:

Dâğlar ile cismümi zeyn eyledüm zülfün görüp

Âdet olmuşdur yanar târik-i şebde çün çerâğ (H 139^b, G 274/3)

Her gece felekte parlayan yıldızlar, bir kasrın yanan çerağı olarak düşünülür (G.275/2). Memduhun elindeki altın işlemeli kılıç, şecaat meclisinin çerağını yakacak bir ışık olarak tasavvur edilir:

Bir şu'ledür elünde şehâ tîg-ı zer-nişân

Yaksa aceb mi bezm-i şecâ'at çerâğını (H 242^b, Matla 5/3)

Muhabbet ateşinin âşğın söndürmemesi gereken parlak bir çerağ olduğu; onu söndürmemesi gerektiği ifade edilir. Kandilin içine su konulması dolayısıyla ateş-su ilgisi kurulur:

²⁰⁵ Bkz. G.275.

Mahabbet nârına yak âteşin âba göyündürme

Senün rûşen çerâğundur anı lutf it söyündürme (H 208^b, G. 597/1)

Âşığın uykuda kalan bahtının çerâğının uyandığı ifade edildiği beyitte zikredilen “uyanmak” fiili çerâğın yakılması anlamındadır:

Yine bu çeşm-i âb-âlûd uyandı

Çerâğ-ı baht-ı hâb-âlûd uyandı (H 238^b, M. 11/25)

Çerâğ, dervişlerin taşıdıkları ışık olmasıyla konu edilir (G.275/3). Bir beyitte ise çerâğın her gece sabaha kadar yandığı belirtilir (G.275/1).

2.5.18.1.2. Fanus (Fener)

Mum ve kandil gibi alevle yanan maddelerin ışığını rüzgârdan korumak için camdan yapılmış mahfaza olan fanus, eskiden donanma gece seyrederken gemilere yol gösteren fenerli gemilere verilirdi. Donanma kalyonlarının sütunlarına geceleri birbirleriyle haberleşmek için ayna camlı fanus asılırdı (Bostan, 2005: 212-321).

Beyitlerde geminin feneri ile ilgili zikredilir (Trh.5/2). Işıyla yol aydınlatan ay, fanusla ilişkilendirilir (Msm.8/2). Gece denize yansıyan ay, parlaklığıyla gemideki altın yıldızlı fanusa benzetilir:

Sefinenle çıkup meh-tâba karşı bir gice gezen

Önünce aks-i mehden götürür fânûs-ı zer deryâ (H 41^a, K. 15/13)

Bir beyitte Osmanlı gemisinin fenerinin, parlaklığıyla düşman gemilerini ürkütüp kaçırdığı belirtilir:

Mîr-i bahrun görüp altunlu fenârını dilâ

Kâfirün cümle kadırgaları kaçdı gûyâ (H 64^b, Msm. 8/1)

Âşığın sarı teni, ince ve uzun haliyle mumu andıran kemiklerini korumasıyla fanus olarak hayal edilir. Fanus; içindeki mumun sönmesini engellemesi, mumu muhafaza etmesi ile ele alınır:

Üstühân şem‘a-i kâfûrı olup Ulvînün

Şeb-i fakrında ten-i zerdini kıldı fânûs (H 35^a, K. 10/31)

Bir beyitte ise fanus, geceleri dolaşan pâsbânın elinde taşmasıyla konu edilir (G.253/3). (bkz. Pâsbân).

2.5.18.1.3. Fitol

Fitol, mum veya kandilin yanması için mumun ortasına veya bir şamandıra ile yağın üstüne konulan ve yakılan ipliklerden yapılmış kaytan parçasıdır (Pakalın, 1983: 1/632).

Âşığın kemikleri uzun ince yapısıyla kâfûrdan yapılmış mum, beyni de fitil olarak düşünülür (G.148/6). Yaraları tedavi amaçlı fitil konup yakma uygulamasının işaret edildiği beyitte fitilin işleme ifade ile yanması kastedilir:

Yâresinde ey tabîbüm her gice işler fetil
Tîg-ı şevkûnle idüpdür sînesin efkâr şem‘ (H 138^b, G. 270/2)

2.5.18.1.4. Kandil

Kandil, bir beyitte gece camilerde yanmasıyla zikredilir. Cami kubbesindeki kandiller, yüksekte bulunması ve aydınlatma özelliğiyle hilâle benzetilir:

Kanâdîl oldı ancak yir yir anda
Ham-ı tâkı hilâle benzer anda (H 236^a, M. 9/16)

2.5.18.1.5. Meş’ale

Meş’ale, aydınlık vermek için içinde çıra vesaire yakılan demirden kap, kandildir (Pakalın, 1983: 2/491). Hükümdarın gece yapılan düğün eğlencesinde kale duvarlarında yer yer sıralanan meş’alelerin yandığı; her tarafı gündüz aydınlığına çevirdiği belirtilir:

Câ-be-câ yandı yine meş’ale-i sûr-ı sūr
Rûz-ı rûşen gibidür âteş içinde şeb-i sūr (H 43^b, K. 17/1)

Âşık, geceyi aydınlatmada âhının şulesinin yeterli olacağını; yol meş’alesinin sevgiliye gerekeceğini düşünür (G.9/5). Bir beyitte ise geceyi aydınlatan ay ile yolu aydınlatan meş’ale arasında benzetme kurulur. Sevgilinin ay gibi parlak yüzünü görmeyen âşık, yol meş’alesinin kendisini sıkıntıya düşüreceğini düşünür. Ay’ın geceleyin her tarafı aydınlatmasına işaret edilir:

Ulviyâ ol yüzi mâh itmese gün gibi tulû‘
Gûl-ı mihnet görünür meş’ale-i râh bana (H 91^b, G. 6/5)

2.5.18.1.6. Mum (Şem)

Divan'da adı en fazla zikredilen aydınlanma aracı olan mum/şem, üç gazelde de redif olarak kullanılmıştır²⁰⁶. Parlaklığı, alevi, aydınlatması, dumanı, uzun ve ince şekli, erimesi, meclisin unsurlarından biri olması, pervaneyle ilgisi, başının makasla kesilmesi, sönmesi hususlarıyla ele alınan mum; *yüz, yanak, gönül, gerden, ten, lâle, güneş, ay, şâhid-bâz* gibi unsurlarla tasavvur edilir. “Şem‘-i münîr, şem‘-i rûşen, şem‘-i enver, şem‘-i cem‘-i mihnet, pertev-i şem‘-i İlâh, şem‘-i hayât şem‘-i şeb-efrûz, şem‘-i cemâl, şem‘-i rû-yı dil-rübâ, nâr-ı şem‘, âteş-i şem‘-i ruh, şem‘-i hurşîd şem‘-i bezm, şem‘-i bezm-i rûhânî, şem‘-i meclis, şem‘-i şebistân, şem‘-i kâfûr” terkipleriyle ifade edilir.

Beyitlerde mum, genellikle yüz ve yanak için benzetme yapılır. Yanak; parlaklığı ile mum ile ilişkilendirilir (G.203/1; G.601/4; Msm.29/2). Geceyi aydınlatan mum, güzellerin yanağı; parlayan mumun etrafında dönen pervaneler ise ciğeri yanmış âşıklar olarak düşünülür:

Kiminün ruhları şem‘-i şeb-efrûz

Kimi pervâneveş olmuş ciğer-sûz

(H 236^b, M. 9/55)

Mum, üflenerek söndürüldüğünde hoş olmayan bir koku yaydığından bu durumu engellemek için “mum makası” denilen özel bir aletle mumun fitili kesilirdi (Şentürk, 2009: 126). Mumun dilinin kesilmesi (G.271/2), makasa boynunu eğmesi (G.357/4) fitilinin kesilmesiyle ilgilidir. Yüz-mum ilgisinin kurulduğu bir beyitte dil uzatan mumun alevinin başının kesileceği ifade edilir. “Dil uzatmak” deyimini ile mumun kesilmesi işlemine işaret edilir. Ayrıca “başı gitmek” ifadesiyle cezalandırma yöntemi kastedilir:

Şem‘-i enver ne yüz ile sana öykündi aceb

Pâdişâha dil uzatdı göresün başı gider

(H 229^b, G. 169/2)

Gönlün aşk ateşiyle yanıp yakılması, mumla benzetme yapılır (G.210/4). Geceyi aydınlatan mumun, âşığın gönlünün haline yanıp ağladığı belirtilir. Mumun yanıp yakılarak ağlaması, eriyen damlalarının düşmesine çağrışım yapar (G.31/2):

²⁰⁶ Bkz. G.268, G.270, G.271.

Yanup yakılup hâlimüze ağladı ey dil

Dün gice yine şem‘-i şebistâna ısınduk (H 142^a, G. 285/3)

Meclisin mumla ısınması “germ olmak” ifadesiyle zikredilir. Mumun yalın yüzlü olması ise parlaklığına işaret etmek içindir:

Şöyle germ olmuşdı yalın yüzlülerle bezmümüz

Şem‘ tâcın yakdı şevk-i sohbet-i yârân ile (H 207^a, G.590/2)

Mumun yanması, başında ateş yanması ile ifade edilir (G.120/2). Aşk ateşiyle yanmasıyla muma teşbih edilen âşık; vuslata kavuşamadığını, yok olduğunu belirtir. Gece sabaha kadar yanan mumun eriyerek bittiği konu edilir:

Nâr-ı aşk ile yanup gam şebine mûm oldum

İrmedüm subh-dem vuslata ma‘dûm oldum (H 165^a, G. 393/1)

Mumun donyağından yapılmasına işaret edilen bir beyitte gece mecliste yanan mumun bağrında yağ kalmadığı; eridiği zikredilir:

Cân eridüp hidmetünde şem‘-i meclis dün gice

Âteş-i şevkünle yanup kalmadı bağrında yağ (H 139^b, G. 274/2)

Âşığın sararmış teni, mum; başının üstündeki siyah saç ise fitil ucu olarak tasavvur edilir (G.393/7). Âşığın vücudundaki yaralar, fitil bulunan mumla ilişkilendirilir (G.270/2). Mumun yarasında fitilin yanması, vücuttaki yaranın fitille yakılmasını kasteder. Âşığın vücûdunda fitille açılan yara, muma teşbih edilir:

Şöyle zahm urdı ki tîg-i nâr-ı şevkün bağrına

Şem‘-i bezmün yâresinde her gice işler fetîl (H 155^a, G. 348/4)

“Yüz karası” ifadesiyle zikredilen mumun sönerek is bırakması, siyahlığı; aşk sırrını açıklaması olarak düşünülür. Âşığın mecliste mum gibi yanmaması dolayısıyla başını eğmiş olduğu, utandığı hayal edilir:

Meclisde râz-ı aşkunı fâş itdi var-ise

Yüz karasıyla gitdi gice ser-fiğende şem‘ (H 139^a, G. 271/3)

Beyitlerde mumla ilgili olarak alevinin rüzgârda sallanması (G.270/4), mihrabın köşesinde mum olması (G.270/5), en iyi cins mum sayılan şem‘-i kâfûr (K.17/11) zikredilen diğer hususlardır.

2.5.18.1.7. Sirâc

Sıraç, âşığın yaktığı yara için benzetme yapılır. Âşık, sinesine yaktığı yarayla er ocağı olarak nitelendirdiği canına bir ışık koyduğunu belirtir. Er ocağı ile aynı zamanda tekke kastedilir ve Bâtınî dervişlerin sıraç taşımalarına işaret edilir:

Mihr-i ruhsârunla yakdum sîneme bir tâze dâğ
Er ocağıdır ki kodum anda cânâ bir sirâc (H 104^a, G. 65/4)

2.5.18.1.8. Zücâc, Mısbâh

Mısbâh-yanak ilgisi kurulan bir beyitte âşık, sevgilinin yanağının sırrını gönlünde saklayamadığını ifade eder. Gönül, lamba şişesi/zücâc; yüz ise parlaklığıyla mısbâh olarak tasavvur edilir. Kalpteki nura işaret edilen beyitte Nur suresi 35. ayete iktibas edilir (bkz. Âyetler):

Ne resm setr ideyin dilde râz-ı ruhsârun
Nihân olur mı habîbüm zücâc ile misbâh (H 105^b, G.73/3)

2.5.18.2. Halı (Kâli), Kilim (Bisât, Ferş)

Kilim; üzerinde nakışların bulunmasıyla ele alınır (K.12/38; G.564/4). Yere serilmesi bakımından yeryüzü ile benzetme yapılır (G.390/2). Çimenliğin, yerde bulunması ve rengi dolayısıyla yeşil halı ilgisi kurulur (Msm.31/2). İlkbahar mevsiminde yeryüzünün yeşil görüntüsü, yaygı olarak düşünülür. Sonbaharın sarı renginin etkisiyle yeryüzünün altın nakışlı bir yaygıya dönüştüğü tasvir edilir:

Bisât-ı sebz-i bahârı hazân idüp zerrîn
Bahâr bâğına kıldı hazânı zerrînsân (H 37^b, K. 12/37)

Şair, bir kasrın yaygılarının sabah rüzgârı tarafından silinip süpürüldüğünü hayal eder:

Ferşini silersin süpürürsin bu makâmun
Ey bâd-ı sabâ haşre değîn sağ esen ol es (H 53^b, K. 24/20)

2.5.18.3. Hasır (Bûriyâ)

Hasır, maddî bir değer taşımadığından fakirliği ifade eder. Genellikle âşıkla ilgili zikredilen hasır, âşığın üzerine sarındığı eski bir elbise olarak konu edilir (G.682/4):

Ser-i kûyunda besdür eğnûme bir bûriyâ hil'at
Tavâf-ı Ka'bede bu şeş yiter âşıklara ihrâm (H 166^b, G.400/4)

Hasır, genellikle “yanmak” fiiliyle zikredilir. Uzlet köşesine çekilen âşık; ateşte yakacak bir hasır bulunmadığını belirtir. Fakirliği temsil eden hasır, değersiz oluşuyla ele alınır:

Makâmum gûşe-i uzletdür eyvân u serîrüm yok
Bütün âlem oda yansa içinde bir hasîrüm yok (H 146^b, G. 303/1)

Bir beyitte ise felek, âşığın başına sardığı bir hasıra teşbih edilir (G.158/9).

2.5.18.4. Fincan

Bir beyitte kahveyle konu edilen fincan, avlanan bir kuşa teşbih edilir. Kahve, bir av kuşu; içini kapladığı fincan da avladığı kuş olarak tasavvur edilir:

Çakıra murg-ı safâ avlatmağ olaldan yasağ
Kahve gûyâ bir karakuşdur ider fincân şikâr (H 113^b, G. 110/5)

2.5.18.5. Kadeh

Divan'da “göz, dudak, çene, lâle, güneş, ay, yıldız, gül, tâc, aşk, muhabbet, gönül, hicrân, lütuf, fesâhat, ecel, izzet, murâd, zevrâk” gibi unsurlarla benzetme yapılan kadehin rengini “câm-ı gül-gûn, câm-ı lâle-reng, câm-ı musaffâ, âb-gûn-ı câm”; yapıldığı malzemeyi “câm-ı zerrîn, câm-ı murassa', sâgar-ı mercân, pîrûze kadeh, zerrîn kadeh, zer kadeh, pür-güher” ifadeleri işaret eder. Ayrıca İskender'in aynası, Cem'in kadehi, sifâl, kâse gibi kelimelerle ilgili zikredilir.

Divan'da “sâgar” redifli bir kaside, “kadeh” redifli iki gazelde²⁰⁷ konu edilen kadeh, ayrıca pek çok şiirde sıklıkla zikredilir. Yere cür'a dökmesi, kırılması, parlaklığı, sâkinin dolaştırması, eğlence meclisinin unsuru olması, değerli taşlarla işlenmesi gibi hususlarla ele alınır.

²⁰⁷ Bkz. K.11; G.69; G.70.

Daha çok dudak için benzetme yapılan kadeh, sevgilinin dudağıyla karşılaştırılır (K.11/21). Kadehin içildiğinde dudağa değmesi, onu öpmesi olarak düşünülür. Kadehin sevgilinin dudağını öptüğünü gören âşık, yüreğinde yaralar çıktığını belirtir. Yürek, kadehe; yürek üzerindeki yaralar da şarap üzerindeki su kabarcıklarına teşbih edilir:

Sâgar-ı mey gözüme karşı leb-i yâri oper
Başlar çıksa yürekde n'ola mânend-i habâb (H 100^a, G. 46/4)

Âşık; kanlı gözyaşlarını kırmızı şarap, ağlayan gözlerini de kadeh olarak tasavvur eder (G.69/7). Sevgilinin dudağının ayrılığı ve çektiği sıkıntılardan gözyaşının şarap; gözlerinin de kadehe döndüğünü belirtir:

Belâ vü mihnet ü hışm u cefâ vü hicr-i la'lünle
Bu ben mahmûr u mahrûra kadeh çeşm ü mey eşk-i ter (H 32^a, K. 8/11)

Eğlence unsurlarından olan kadeh, hükümdarın meclisinde parlaklığıyla güneşe teşbih edilir (K.11/9). Ay ve güneş, aşk meclisindeki iki aciz olarak ifade edilir (K.11/19). Felekte kurulan bir eğlencede güneş için kadeh benzetmesi yapılır (K.8/35). Bir beyitte zikredilen “âyîne-i hâver” ifadesi ile güneş kastedilir. Güneş, felekte kurulan bir eğlence meclisinin kadehi olarak zikredilir:

İşret-âbâd-ı felekde kurulup ayş-ı müdâm
Meclisünde olup âyine-i hâver sâgar (H 36^a, K. 11/23)

Kadehin mecliste dolaşması, dans etmek olarak düşünülür (K.11/13). Mecliste sırayla içildiğinden dönerek dolaştığı belirtilir (G.69/3). Kadeh, parlak bir ay; etrafındaki sohbet halkası da ay'ın halkası olarak tasavvur edilir:

Aks-i ruhsârun ile mâh-ı münevverdür câm
Halka-i sohbetimiz oldu ana hâle gibi (H 222^b, G. 661/2)

Kadeh; rengi ve parlaklığıyla mücevher tâc giymiş olarak tasavvur edilir (K.11/1). Kendisinin aşk şâhı olduğunu belirten âşık, başına tâc olarak kadehin uygun olacağını düşünür:

Şeh-i aşkam eşiğün taşı serîr oldu bana
Başuma şevk-i lebünle yiter efser sâgar (H 36^a, K. 11/18)

Kadeh, değerli taşlarla süslü olarak tasvir edilir (Msm.35/5). Sâki tarafından zerrin bir kadeh sunulduğu belirtilir:

Nergis-i bâğı idüp sâkî-i jâle pür-güher

Sundı bir zerrîn kadeh ben haste hâle pür-güher (H 84^b, Msm. 35/5)

Bahar mevsiminde çimenlikteki lâle, şekil bakımından kadehle ilişkilendirilir (G.69/5). Elinde kadeh tutan biri gibi hayal edilir:

Ulviyâ destünde tutar lâle câm-ı hoş-güvâr

Çeşm-i nergisde görünür dâim âsâr-ı humâr (H 82^a, Msm. 31/6)

Kadeh, beyitlerde “kayık” anlamı ile de kullanılır. Sakinin taşıdığı kadeh, zevrak olarak ifade edilir (G.72/1). Türkçe “ayak” kelimesinin, kadeh anlamını işaret edecek şekilde zikredildiği bir beyitte sevgilinin kolunda altın kadeh tuttuğuna değinilir:

Bir ayağ üzre olur hizmetde kâim serv-i bâğ

Sâ'id-i sîmîn ile cânâ tutarsın zer kadeh (H 105^a, G. 70/3)

Şiirde kadehle ilgili zikredilen bir husus da Cem'in kadehi ve İskender'in aynasıdır. Her şeyi göstermesi yönüyle bu iki unsur ile konu edilen kadehle kastedilen aynadır:

Mağrib ü maşrıkı seyr itdürür ehl-i nazara

Câm-ı Cem oldı ya mir'ât-ı Sikender sâgar (H 35^b, K. 11/2)

Şiirde “büyük kadeh” anlamındaki “rıtl-ı girân” bir mehir âdeti olarak zikredilir (bkz. İlgili Madde). (G.343/2).

2.5.18.6. Kâse

İçine şerbet, şarap, zehir, mürekkep, inci ve çiçek konulması; altından ve porselenden yapılması, hamam eşyası olması, kâsebâzlar ve cellatlar tarafından kullanılması ile beyitlerde konu edilen kâse; lâle, gül, göz, kafatası, güneş gibi unsurlarla tasavvur edilir.

Genellikle şekil bakımından ele alınan kâse; göz için benzetme yapılır. Göz, yuvarlak şekliyle kâseye teşbih edilir (K.25/26; G.518/4). Göz-kâse ilgisi kurulan beyitte âşığın gözüne yansıyan sevgilinin saçları saksı içindeki sümbülü andırır (G.99/2):

İki zülfün gözüme aksini saldı sanasun

Bitdi bir kâse içinde iki garrâ sünbül (H 48^a, K. 19/26)

Altından yapılmış kâselere işaret edilir. Altın kâse, hükümdarın meclisinde bulunmasıyla konu edilir (G.465/3). Nergis, ortasındaki sarı rengiyle altın dolu kâseye benzetilir (K.25/32).

Ziyafetlerde şerbet kâselerinin ikram edildiği belirtilir (K.17/8). Ay ve güneş yuvarlak şekilleriyle şerbet kâsesi (Trh.20/6); nergis, kâseyi andıran yapraklarıyla şarap dolu bir kâse (K.25/12); gül, şekli ve rengiyle pembe renkli bir tabak olarak düşünülür (K.22/18).

Kafatası, şekil bakımından kâseyle ilişkilendirilir. Âşık, çektiği derdin fazlalığını anlatırken gam zehrini tas tas içtiğini belirtir. Kafatası, zehir içilen bir kadehe teşbih edilir:

Tâs tâs içmek ile zehr-i gamı öldüğümü
Kabrüm üzre gelicek kâse-i serden sorasın (H 170^b, G. 418/2)

Bir beyitte şair, çok ıstırap çektiğini “kâse kâse kanlar yutmak” sözleriyle ifade eder (G.33/2).

Çanak anlamındaki sifâl, genellikle kadeh için kullanılır. Sevgilinin köpeğinin çanağını kadeh yerine kullanan âşğın, çanağı Cem’in kadehine değişmediğini belirtmesi sevgiliye olan sevgisini gösterir (G.69/6):

Seg-i kûyun sifâlini değişmem câm-ı Cemşîde
Şehâ âşıklarunda pâk-meşreb bî-nevâlar var (H 113^a, G. 108/3)

Sohbet-i câm-ı Cemi aynuma almam sâkî
Olalu bana sifâl-i seg-i dilber sâgar (H 35^b, K. 11/5)

Sifâl, âşğın dolular içtiği yal çanağı olarak ifade edilir (G.429/2). Âşık, sevgilinin kûyundaki köpeğin çanağını, mecliste sunulan altın kâseye değişmediğini belirtir (G.465/3).

Bir beyitte sevgilinin mahallesinin çanağı, âşğın gönlünün başına taktığı tâc şeklinde tasavvur edilir. “İşini başa iletmek” ifadesi ile bir işi başarıyla tamamlamak anlamı kastedilir:

Efser idindün sifâl-ı kûy-ı cânânı gönül
İşini başa iletdün âferîn olsun sana (H 96^a, G. 29/6)

2.5.18.7. Şiše (Mînâ, Mînû)

Şiše; saydamlığı, rengi, şeffaflığı ile felekle (G.608/4; 390/1); kubbeyle (G.287/3) benzetme yapılır. Bir beyitte ise âşığın başı, taşa düşüp kırılan bir şişeye teşbih edilir (G.683/2). Kırılması ile gönülle benzetme yapılan şişeyle kastedilen şarap şişesidir (G.479/4). Kırılan gönül şişesinden gözyaşı şarabının aktığı belirtilir:

Bir dem mi var ki akmaya gözden mey-i sirişk
Şol denlü var ki şişe-i hâtırda inkisâr (H 123^b, G. 158/4)

İçinde şarap bulunan bir kap olan sürahi, mecliste kadehi doldururken yakınında bulunması ile konu edilir. Gözünü kadehe, başını da sürahiye teşbih eden şair, bu durumu kadehin sürahinin yanından ayrılmamasıyla ilişkilendirir:

Fenâ bezminde çeşmüm şişe-i serden değil münfek
Sürâhî meclise gelse gelür peymâne yanınca (H 196^b, G. 543/2)

2.5.18.8. Sürahi

Gül bahçesindeki güllerin kadeh tasavvurunda uzun boyuyla servi, sürahi olarak düşünülür (G.483/4). Uzun boynu ile tavusa benzeyen sürahinin mecliste dolaşması ve dolaşırken yakınında kadehin bulunduğu tasavvur edilir:

Yine tâvûs gibi kıldı sürâhî cevelân
Câ-be-câ arz ider anda gül-i şeh-per sâgar (H 36^a, K. 11/12)

Sürahi ile ilgili olarak değinilen bir husus da şarap dökülürken çıkan ses olan kulkuldur (G.12/4. Mecliste mutribe uymak için sürahinin kulkul sesi çıkardığı belirtilir. (G.352/4). Sürahinin ince ve uzun boynu, sevgilinin gerdanı; şarabı boşaltırken kulkul sesi çıkarması sevgilinin ağzı için benzetme yapılır. Öpmekle kadehi içmek kastedildiğinden şair, kadehin elden ele dönmesinin ve kulkul sesinin duyulmadığını belirtir:

Dehân u gerdenün bûs eyleyen sâkî olur fârig
Safâ-yı devr-i sâgardan sürâhî kulkulından hem (H 16^a, G. 389/4)

2.5.18.9. Testi (Sebû), Bûlbûle

Şarap testisi olan sebû, gönül için benzetme yapılır (G.527/5). Sevgilinin dudağını öpmek isteyen şarap testisinin iple asılacak bir suçlu olduğu belirtilir. Ayrıca şarap testilerinin boğazına takılan iple asılmasına işaret edilir:

Seyr ile sebû-yı mey ister öpe la'lün
Mikdârını bilmez n'ideyin bir asılası (H 244^b, Matla 66/2)

Şarap şişesi anlamındaki bûlbûle, bûlbûle birlikte cinaslı olarak ele alınır. Bağdaki eğlencede bûlbûlün, bûlbûle ile birlikte söyleştiği hayal edilir:

Hem-nevâ-yı andelib ü hem-sadâ-yı bûlbûle
Bâğa gel ayş ile söyler anda bûlbûl bûlbûle (H 81^b, Msm. 31/1)

2.5.18.10. Beşik (Mehd)

Beşik, bağdaki nergisler için benzetme yapılır. Göze benzeyen nergisin bağdaki görünüşü, beşik içinden bakan çocuğun gözleriyle ilişkilendirilir:

Hâkdan eylediler bâğa nazar nergisler
Mehd içinden nitekim dîde-i etfâl-i sıgar (H 45^a, K. 18/2)

Bir beyitte zikredilen “beşik oğlanı” sözü, sevgilinin siyah benini gören âşığın gözbebeği için konu edilir. Âşığın gözbebeği ağlamasıyla beşik oğlanı olarak düşünülür:

Turmaz ağlar beşik oğlanı gibi göricek
Dâne-i hâl-i siyâhun bu gözümde bebeğim (H 169^b, G. 413/4)

2.5.18.11. İplik (Rişte, Rismân, Resen)

İplik; *zûlf*, *cân*, *ten*, *gönül*, *gözyaşı*, *âh*, *recâ*, *nazar*, *nazm*, *kehkeşân* için benzetme yapılır. Celladın ölüm cezasını uygularken kullanması, cambazın üstünde yürümesi, boyna bağlanması, şarabın boğazında bulunması, yükseğe çıkmada kullanılması, tespih ve inci gibi maddelerin dizilmesi, kılıçla kesilmesi gibi hususlarla ele alınır. Şekil olarak ince ve uzun oluşuyla saça teşbih edilir. Sevgilinin hoş kokulu saçı, âşığı bağlayan bir ip halkası olarak düşünülür:

Beni dîvâneveş zencîre çekdi zûlf-i hoş-bûyun
Bu bendi benden ol halka-i müşğîn-resen geçdi (H 220^b, G. 650/4)

Âh, uzun şekliyle iplikle benzetme yapılır. Âşığın âhı, feleğe çıkmak için atılan bir ipe benzetilir:

Gerçi âhum resen oldu feleğe çıkmış için
Sebebi ney ki aceb bana figân katlanmaz (H 127^a, G. 211/6)

2.5.18.12. Kafes

Kafes; aralıklı telden maden veya ahşap çubuklardan yapılmış herhangi bir yapı ögesidir. Ayrıca taş yapılarda pencerelerin dışına geçirilmiş kafes biçiminde işlenmiş taş levhalara da kafes denilir (Hasol, 1979: 252).

Kafes, genellikle bülbülle birlikte anılır (Msm.6/2). Gam, can kuşunun bulunduğu bir kafese teşbih edilir (G.375/2). Şairin gönlünün, gam kafesinde tutulduğunu ve bülbül gibi ayrı düştüğünü belirtir:

Bir kafesdür gam giriftâr oldu gönlüm anda âh
Bülbül-i nâlâna döndüm nev-bahârumdan cüdâ (H 94^a, G. 20/4)

Âşığın yüz parça olan sinesi, sevgilinin yolunun taşıyla parçalanmış bir kafes olarak düşünülür (G.474/3). “Müşebbek” ifadesiyle zikredilen oymalı kafes, âşığın parça parça olan sinesi için benzetme yapılır:

Çâk çâk itdün egerçi hançerünle sînemi
Murg-ı câna eyledün anı müşebbek bir kafes (H 133^a, G. 241/3)

Bir beyitte ise demirden bir kafesten söz edilir. Gönül ve can papağanına sevgilinin peykânının demirden bir kafes olduğu belirtilir. Âşığın canı, örülmüş kafese benzetilir:

Tûtî-i dil ü câna demirden bir kafes oldu
Peykânun ile pür olalı bu cism-i müşebbek (H 151^b, G. 241/3)

2.5.18.13. Kalbur (Gırbâl)

Kalbur, delik delik olmasıyla konu edilir. İri delikleri bulunan kalbur, dert oklarının deldiği âşığın bağı için benzetme yapılır:

Gırbâl gibi yaraşur olsa delik delik
Derd oklarına sîne-i Ulvî nişân imiş (H 135^a, G. 253/5)

2.5.18.14. Kible-nümâ

Kıblenin yönünü gösteren kıblenümanın Kâbe’de kullanılmadığına değinilir (G.562/3). Kıblenümanın, can Kâbe’si olan sevgilinin mahallesini gösterdiği belirtilir. Âşık; sevgilinin mahallesini gösteren, demirden ibresi olan kıblenümaya teşbih edilir:

Toğrulmaz idi kûyuna ol Ka‘be-i cânun
Olmasa demirden yüreği kible-nümânun (H 153^b, G. 343/1)

2.5.18.15. Kilit (Kıfl), Anahtar (Miftâh)

Sevgilinin gönlündeki sırlar hazinesinin, aşkının kilidi olduğu belirtilir (G.73/4). Bir beyitte ise vuslat bir kilit; hidayet ise onu açacak anahtar olarak düşünülür:

Bulunmaz vuslatı kufline miftâh
Hidâyetle meger feth ide Fettâh (H 238^b, M. 11/87)

2.5.18.16. Makas (Mikrâz)

Beyitlerde zikredilen makas, mum makasıdır. Aşk, gönlün başını kesen (G.357/4); gece, güneşi söndüren (K.26/15); cefâ, âşığın başını mum gibi kesen bir makasa teşbih edilir. Makasla mumun fitilinin kesilmesi hususu konu edilir:

Pervâne gibi yanmaz-isem nâr-ı ruhunla
Mikrâz-ı cefân ile başum şem‘ sıfat kes (H 53^b, K. 24/19)

Bir beyitte hayat, mum; makas ise “lâ” olumsuzluk edatı olarak tasavvur edilir. Hayat mumunu daha aydınlık kılmak için lâ makasıyla dünya heveslerinden alakayı kesmek gerektiği belirtilir:

Şem‘-i hayât olmağ-ıçün rûşenâ
Lâzım olupdur sana mikrâz-ı lâ (H 1^a, M. 1/26)

2.5.18.17. Micmer

Micmer, içinde tütsü yakılan özel kaptır. Güneş-micmer benzetmesi yapılan bir beyitte mecliste altından yapılmış bir micmerin dolaştırılmasına işaret edilir (G.164/3). Âşık, sinesini içinde anber bulunan ve güzel kokular yayan bir micmer olarak hayal eder:

Micmer-i sînemi mu‘anber ider
Anber-i lâ ilahe illallah (H 24^b, K. 1/11)

2.5.18.18. Mîl

Mil; ss için, sürmeyi tedavi için ilacı göz kapaklarına çekmekte kullanılan ptr (Onay, 1992: 262-263). Sevgilinin gamzesinin oku, Şekil bakımından âşığın gözüne çekilen mil olarak düşünülür. Mil, tedavi amaçlı kullanılmasıyla ele alınır:

ekpdr tr-i gamzen çeşmüme ml
N'ola ey serv-kadd olsa yaşum seyl (H 2^b, M .6/26)

2.5.18.19. Orak (Ds)

Orak, tarlayı biçmek için kullanılmasına işaret edilen bir beyitte âşığın boyuna benzetme yapılır. Sevgiliden ayrı kalan âşığın boyunun orak gibi büküldüğü belirtilir:

Biçmek içün mezra'-ı mihnetde ömrüm hsln
Dest-i hicr-i yr kaddüm eyledi mnend-i ds (H 132^b, G.239/4)

2.5.18.20. Saat

Saat, bir beyitte ömürle benzetme yapılır. Ömür, geçmesiyle sürekli işleyen bir saate teşbih edilir:

Kudret  hayl u haşem cümle yalan olmakda
S'at-i ömr ise her dem gzern olmakda (H 75^b, Msm. 22/4)

2.5.18.21. Sandık

Sandık, Şairin divanı için benzetme yapılır. Padişahın derghına sunulan içi cevher dolu bir sandık tasviri yapılır:

Sandk ile cevhir arz itdi sanki Ulv
Dvnm getürdi dergh-ı Şehr-i yra (H 202^a, G. 565/5)

2.5.18.22. Seccde

Seccade, bir beyitte güneşle ilişkilendirilir. Memduhun övgüsünde ayağına güneşin seccade olduğu benzetmesi yapılır:

Tfl-ı ebced gibi gelmez ana cümle ulem
Düşdi mihr-i felek pyine bir seccde (H 200^b, G. 559/4)

2.5.18.23. Süpürge (Cârûb)

Süpürge tel tel oluşuyla sakal ile ilgi kurulur (Msm.19/1). Şair, bir beyitte kirpiğini süpürge olarak tasavvur eder. Sevgilinin eteği tozlanmaması için yolunu kirpiğiyle temizlediğini belirtir. Kirpikler, şekil bakımından süpürgeye benzetilir:

Dâmen-i pâkûn gubâr-âlûde olmasun diyü
Kirpiğüm her dem yolunı pâk ider cârûb gibi (H 223^a, G. 663/2)

2.5.18.24. Sürme Kutusu (Mükhüle)

Mükhüle, göz hekimi ile birlikte kullanıldığı bir beyitte siyah rengiyle gülün dikenini için benzetme yapılır (K.18/8). Başka bir beyitte göze teşbih edilen nergis, sürme kutusu olarak tasavvur edilir

Şâh-ı gül-i cennet-i a'lâ budur
Mükhüle-i nergis-i havrâ budur (H 1^a, M. 1/20)

2.5.18.25. Yastık (Bâliş, Bâlin)

Yatakla ele alınan diğer bir unsur da yastıktır. Sevgilinin başkalarıyla aynı yastığa baş koyduğunu duyan âşık, yatak odasının helâk yatağı olduğunu ifade eder (G.339/4). Bazı beyitlerde ise altın işlemeli yastıktan söz edilir. Ârif için şair, zenginliği temsil eden altın işlemeli yastık yerine taşın tercih edilmesini gerektiğini belirtir (G.132/1). Sonunda mezar taşına yaslanılacağına işaret eden şair, mezar taşı ile yastık arasında ilgi kurar:

Taş yasdānup âhir kara toprağa düşersin
Göğsünü gerüp bâliş-i zer-kâra tayanma (H 208^a, G. 595/2)

Sevgilinin eşiğinin taşı, yastık olarak düşünülür. Âşığın başının rahat edeceği yastık, sevgilinin eşiğinin taşıdır. Beyitte zikredilen hâre kumaşından yapılmış yastık, rahatlığı ve zenginliği gösterir:

Devletünde eylemezdüm bâliş-i hârâya reşk
İşiğün taşına cânâ istinâdum var iken (H 179^b, G. 461/3)

Bir beyitte ise “girde bâliş” ifadesiyle yuvarlak yastık zikredilir (G.565/1).

2.5.18.26. Yatak (Bister)

Divan'da “*melâmet, naz, zemin, gam, helâk, hâk-i zillet, mihnet, sîne, hicrân*” gibi unsurlarda tasavvur edilen bister; bazı beyitlerde bâliş ve bâlinle birlikte konu edilir.

Yatak, genişliği ile âşığın sinesi için benzetme yapılıır. (G.50/3). Âşığın düştüğü bela vadilerinin toprağının âşiğa mihnet yatağı, taşının ise ayrılık yastığı olduğu belirtilir:

Belâ vâdîlerünün seng ü hâki haste-i aşka
Kimisi pister-i mihnet kimi bâlin-i firkatdür (H 114^a, G. 111/2)

Bir beyitte gözyaşı dökülen bir yatak tasviri yapılıır (G.14/1). Canı ayrılık ile yanan âşık için gece sabaha kadar uyumayan âşık, yatağın kendisine nasip olmadığını belirtir:

Cân firkatünde yanup vasluna bin dil ile
Her şeb seher olunca bister müyesser olmaz (H 125^a, G. 202/4)

Bazı beyitlerde hasta olanların yatağa düşmesi ve yatakta dinlenmesi konu edilir. Âşık, hasta gönlünün bazen ayrılık yatağında yattığını söyler (G.114/1). Âşığın gönlü, gam yatağında yatan hasta olarak hayal edilir. Hasta yatağında doktor tarafından nabızı ölçülen bir hasta tasviri yapılıır:

Gam bisterinde nabzın tut hâlini sor
Ey cân tabîbi za‘f-ı dil-i nâ-tüvâna bak (H 143^a, G. 288/3)

Gecelik anlamı bulunan câme-hâb, bazı beyitlerde yatak anlamını kastedecek şekilde kullanılır (G.183/1). Sevgilinin yatağında rakipleri yatırmasından şikâyet eden şair, yatak-sadef benzetmesi kurar:

Gayrılarla câme-hâbunda yatursın ben seni
Ol sadefde dürr-i şeh-vâr ola sandum bilmedüm (H170^a, G. 415/4)

2.5.19. Alışverişle ilgili Unsurlar

2.5.19.1. Çâr-sû, Bâzâr

Divan'da çarşı-pazar; kumaş, sürme, değerli taşlar ve hoş kokuların satıldığı; parayla harcamanın yapıldığı; hallaç, attar, sarraf gibi esnafların bulunduğu; süslenen bir yer olması ile konu edilir. “*Çâr-sû-yı dehr, çâr-sû-yı gam, çâr-sû-yı çemen, çârsû-yı hayât, şâhid-i bâzâr, bâzâr-ı ferdâ, bâzâr-ı hüsn, bâzâr-ı fenâ, bâzâr-ı aşk, bâzâr-ı mînâ*” gibi

ifadelerle ele alınan çarşı-pazar; alışveriş yeri olmasının yanında alışveriş yapmak anlamı ile de zikredilir.

Çarşı-Esnaf

Bazı beyitlerde çarşı esnaflarından bahsedilir. Attar, anber (K.19/5); tüccar, kumaş (G.101/2); sarraf, la'l gibi değerli taşları satması (G.66/3) ile konu edilir. Seher vakti dükkânların açılmasına değinilir (K.26/14). Çimenlikteki nergis, çarşı içinde dükkânını açıp cam tası ile süsleyen bir esnaf olarak tasavvur edilir:

Çâr-sû-yı çemen içinde açup dükkânın
Câm tası ile zeyn eyledi yir yir nergis (H 54^a, K. 25/3)

Çarşı-Pazarlık

Çarşı-pazarla ilgili olarak alışverişte para harcayıp masraf yapıldığı (G.682/6), zarar edildiği (G.374/5), pazarlık yapıldığı (G.587/4), malın kıymetini bilmeyenlerle pazarlığın zor olduğu gibi hususlar da zikredilir. Sevgilinin değerli olan ayağının toprağı ile sürme arasında benzerlik kurulur. Sürme, satın alınması zor bir maldır. Âşğın onu almaya gücünün yetmediği, pazarlığının zor olduğuna işaret edilir:

Nakd-i eşk ile ayağın toprağı girmez ele
Sürme-i ehl-i basîretdür ana bâzâr güç (H 103^b, G. 62/3)

Sarrafların değerli taşları sattığı bir pazar yerinde şair, pazarlık etmenin zorluğuna değinir (G.66/3). Bir beyitte ise aşk pazarında rakiplere cömert davranan sevgiliyi, elindeki değerli eşyanın kıymetini bilmeyen tüccara teşbih eder:

Girüp bâzâr-ı aşk içre atâ eylerler ağıyârâ
Metâ'-ı hüsnün ey Ulvî güzeller kıymetin bilmez (H 128^b, G. 218/5)

2.5.19.2. Kesat (Kesâd)

Alışverişteki durgunluk anlamındaki kesat, miskle konu edilir. Sevgilinin hoş kokulu beninin yanında misk'in değerinin kesada düştüğü, rağbetinin azaldığı belirtilir:

Hâlün yanında düşdi kesâda bahâ-yı misk
Rağbetsiz oldı hattuna nisbet devâ-yı misk (H 150^b, G. 328/1)

2.5.19.3. Sermâye

Sermaye/anapara, ömür ile ilgili konu edilir. Şair, sevgilinin dudağının hatırına sabrını tüketip ömrünü boşa geçirdiğini söyler. Bütün parasını harcayıp sermayesini boş yere yok eden bir kişi tasviri yapılır:

Nakd-i sabrum cümle harc itdüm dehânun yâdına
Vah ki kıldum yok yire sermâye-i ömrüm telef (H 140^b, G. 279/3)

2.5.19.4. Vâde, Borç (Deyn)

Borcun ödenmesi için verilen süre olan vâde, âşık-sevgili arasındaki ilişki ile ilgili konu edilir. Âşık, görüşemediği sevgiliyle kavuşmanın ertelendiğini, süresinin vâde gibi uzadığını belirtir. Sevgili, dükkânı bulunan bir esnaf; âşık da borçlu olarak tasavvur edilir:

Gelmedi dükkânına ol dilber-i ra‘nâ bugün
İşimüz yarına kaldı va‘de-i ferdâ gibi (H 223^a, G. 662/3)

Dostlarından borç alan şair, kapısının alacaklılar tarafından çalındığını ifade eder. Ayrıca kapının çalınması, “dak” sesiyle pekiştirilir:

Bir dem olmaz ki kapum olmaya dak
Deyn idindüm şu denlü yârâna (H 242^a, Trh. 19/1)

2.5.19.5. Vergi (Harâc, Bâc)

“Harâc” kelimesi bir beyitte Hz. Muhammed’e tüm dünyanın tâbi olduğu ifade edilirken kullanılır (M.5/6). Başka bir beyitte ise Osmanlı’ya bağımlı ülkelerden Leh ve Çeh beyliklerinden vergi alındığı ifade edilir (K.7/49). Âşığın döktüğü gözyaşları aşk yükü için bu yolda verilmiş bir vergi olarak düşünülür:

Bâr-ı aşka ne zarar eşkümün ihrâcından
Ağlamaz ey gözümün merdümü yun bâcından (H 189^a, G. 507/1)

2.5.19.6. Zeamet, Timar

Dirlik gelirleri olan zeamet ve timar, bir beyitte memduha verilmesi ile konu edilir. Şair, bu hususa tarih düşer:

Ze‘âmet alduğın gûş eyleyüp Ulvî kulun şâhum
Hemân dem didi târîhin mübârek ola tîmârun (H 242^a, Trh. 18/13)

2.5.20. Para ve Para Birimleri

2.5.20.1. Para (Pâre, Nakd, Pul)

Nakd; gözyaşı, can, ömür, gam, sabır, encüm, jâle gibi unsurlar için benzetme yapılır. Sevgiliye kavuşmak isteyen âşık, para olarak tasavvur ettiği ömrünü harcayıp fakir olduğunu belirtir:

Elüme tan mı girmezse metâ‘-ı vuslat-ı dilber
Nukûd-ı ömrümi harc eyledüm gâyet fakîr oldum (H 167^a, G. 403/3)

Sarrafların para sayması (K.26/16), tavla oyununda para harcanması (G.180/3), parayla alım satım yapılması (G.101/4) gibi hususlar beyitlerde değinilen diğer konulardır. Can nakdi, sevgilinin bir kere yüzünü görmek için ucuz bulunur. Âşık, sevgiliye âlemde değer biçilemeyeceğini düşünür:

Cân nakdine erzândur bir kerre yüzün görmek
Ol Yûsuf-ı sâniye âlemde bahâ olmaz (H 130^b, G. 227/2)

Paranın gün içinde çabucak tüketilmesi eli açıklık (G.648/3), gözyaşı-nakd benzetmesinde paranın yok yere harcanması müsriflik (G.280/3) olarak nitelendirilir. Şair, sayısız gözyaşı nakdini sevgilinin yoluna su gibi harcadığını belirtir. Aynı zamanda gümüş para anlamı bulunan sim gözyaşı için benzetme yapılır. Ayrıca beyitte “bî-hesâb” ve “su gibi harcamak” ifadeleriyle müsrifliğe işaret edilir:

Dem-â-dem sîm-tenler yolına su gibi harc eyler
Nukûd-ı sîm-i eşk-i çeşm-i Ulvî bî-hesâb ancak (H 145^b, G. 299/5)

Para kelimesi, hem para hem de parça anlamında tevriyeli kullanılır (G.572/4). Bir beyitte ise âşık; gönlünü yaralayan sevgilinin gözyaşı nakdine bakmamasını, niyetinin para olduğuna bağlar:

Beni ferdâlara saldun yüreğüm yâreledün
Bakmadun sîm-i sirişke garazun pâre gibi (H 222^b, G. 660/4)

Âşık, koluna sevgilinin yaktığı yaraları, eline geçen birkaç para olarak tasavvur eder. Yara şekil bakımından pula teşbih edilir:

Koluma yakmaya mı ol gül-i ter birkaç dâğ
Devletünde elüme girmeye mi bir iki pul (H 156^a, G. 355/2)

2.5.20.2. Akçe

Akçe, “gümüş ya da her tür madenî para” anlamına gelir. Beyitlerde gözyaşı ve nergisle birlikte konu edilir. Şeffaf rengi dolayısıyla gözyaşı ile ilgili zikredilen akçe, bayramda fitre olarak verilmesiyle konu edilir:

Fıtr için akçe üleşdürdi ser-â-ser eşküm
İyd-1 ekber ruhunu gördi çü mâh-1 tâbân (H 49^b, K. 20/27)

Nergisle benzerlik kurulması ise sarrafa altın bozdurmak için verilen para içindir. Nergisin üzerindeki çiğ taneleri şekil ve renk yönüyle akça olarak düşünülür:

Lâle sarrâfına bozmağa gelüp altunun
Subh-dem akça alup destine sayar nergis (H 54^b, K. 25/8)

2.5.20.3. Dirhem, Dinâr

Gümüş para birimi dirhem; yıldız (K.20/2) ve gözyaşı için benzetme yapılır. Gözyaşı-dirhem ilgisi renk ve şekil bakımındandır (G.530/1). Şair, bir beyitte dirhemi para olarak zikreder (Msm.26/3).

Altın para anlamındaki dinar genellikle beyitlerde dirhemle birlikte zikredilir. Âşığın sarı yüzü ile ilgili kullanıldığı beyitte gözyaşları ise dirhemle ilgili ele alınır (G.303/2). Pazar içinde dirhem ve dinar harcanması ifade edilirken âşığın sarı yüzü ve gözyaşı benzetme içinde konu edilir (G.682/6).

Bir beyitte şair, sevgiliye kavuşmayı dirhem ve dinara yeğ tuttuğunu dile getirir:

Âlemün zevkini kısmet idelüm ey hâce
Vuslat-1 yâr bana dirhem ü dînâr sana (H 93^b, G.17/2)

Güneşin renk ve şekil bakımından dinara teşbih edildiği bir beyitte “vüs‘ad-1 dinâr” ifadesiyle para durumunun rahatlığı ifade edilir:

Açılır pertev-i mihr ile seher gonçe-i bâğ
Nitekim vüs‘at-i dînâr ile el tarlığı (H 217^b, G. 635/4)

2.5.20.4. Kızıl Altın

Kızıl altın; darphaneden tedavüle yeni çıkarılmış, çil altın yerinde kullanılan bir tabirdir (Pakalın, 1983:2/277). Güneş; rengi ve yuvarlak şekli ile kızıl bir altın olarak düşünülür:

Bir kızıl altını vardur görmek için rûyunı

Çın seher dükkânuna gelmişdür ey dilber güneş (H 56^a, K. 26/14)

2.5.20.5. Mangır, Fûls-i Ahmer

Mangır; bakır paradır. Osmanlılarda renginden dolayı buna “kızıl mangır” denildiği gibi halk dilinde “pul” olarak da geçer. Piyasaya yeni mangırlar sürülünce eskileri geçersiz sayılır ve tedavülleri yasaklanırdı (Tekin, 2003: 27/568). Âşığın yaraları renk ve şekil bakımından mangır olarak hayal edilir. Taze kelimesi, yeni çıkarılmış mangır için kullanılır. Şair, yeni çıkan mangırdan sonra eski paraların geçersiz sayıldığına işaret eder:

Tâze dâğum var iken eskisine bakmaz o yâr

Yeni mangır çıkıcak eskisi geçmez pulun (H 154^b, G. 346/4)

Fels-i ahmer, mangır adı verilen bakır para manasına gelir. Halk dilinde *fûlûs-ı ahmer* de denilen bakır paralar, kırmızı olduğu için bu tabir kullanılmıştır (Pakalın, 1983: 1/637). Âşığın sevgiliye sunduğu yaralı gönlü, onun yanında geçerliliği olmayan bir paraya/fels-i ahmere benzetilir:

Dâğ-ı sînen ey gönül arz itme hergiz dilbere

Çünkü geçmez ol mehün yanunda fûls-i ahmere (H 201^a, G .563/1)

2.5.20.6. Sikke

Kelime anlamı “damga veya nakış basmak için hazırlanmış kalıp” olan sikke; ağırlığı önceden ayarlanmış, üzerinde darp edip tedavüle çıkararak ve istendiğinde geri almayı taahhüt eden devletin, hükümdarın ya da resmî otoritenin simge veya yazısının yer aldığı madenî para türüdür (Tekin, 2009: 37/179). Sikke de mangır gibi âşığın yaraları ile benzetme yapılır. Para üzerindeki damgalar, yaraya teşbih edilir. Yeni sürülen paranın eskisinin geçerliliğini yok ettiği zikredilir:

Tâze âşık olıcak dâğ ile zeyn it kolun

Yeni sikke çıkıcak eskisi geçmez pulun (H 147^a, G. 310/1)

BÖLÜM 3: İNSAN

3.1. Sevgili

Divan'da ifade edilen sevgili, daha önceki divan şairleri tarafından çizilen sevgili tipinden farklı bir karakter göstermez. Bu mefhum, ya doğrudan isimle ya da çeşitli mecazlar ve benzetmelerle konu edilir. Divan'da sevgili için isim ve sıfat olarak genellikle “*cân, cânân, hân, bî-vefâ, habîb, sâkî, zâlim, nigâr, dilber, dil-keş, dil-ârâ, dil-rübâ, ranâ, efendi, kuzucak, körpe kuzu, nâzenîn, şûh, hü mâ, şîve-kâr, kerem-kânî, server, mihrâb-ı dil, rûh-ı revân, şeh-levend, şefkati yok, vefâsı yok cefâsı çok*” gibi ifadeler kullanılır. Sevgiliye âşığın hitaplarında kullandığı bunlar gibi isim ve sıfatların yeri geldiğinde üzerinde durulacak ve kullanım açısından bilgi verilecektir.

Sevgili-Güzellik

Divan'da tüm güzellik unsurlarıyla konu edilen sevgili; kusursuz, mükemmel bir güzelliğe sahip olarak tasavvur edilir. Göz kamaştıracak güzelliكتedir (G.175/5). Güzellikte benzeri yoktur (G.100/6). Güzelliği canlıdır ve gündün güne artmaktadır (G.214/2). Sultanların kul olacağı, paha biçilmeyecek bir güzelliği olduğu ifade edilir. Bu vasıflandırmalarda şair, mübalağalı bir anlatıma başvurularak sevgiliyi yüceltir:

Bî-bedelsin hûbsın mahbûbsın mergûbsın

Âlemün sultânları kul olsalar lâyıık sana (H 96^a, G. 28/4)

Şair, sevgiliyi güzellik ülkesinin hükümdarı olarak vafeder (Msm.24/1). Sevgili; güzelliğine âşıkların kul olduğu (G.359/5), tüm âlemin hayran olduğu (G.339/5) bir güzeldir. Güzelliğinden gururlanarak âşıklarını gözü görmez (G.46/3):

Taht-ı hüsne geçüp gurûr itme

Böyle kalmaz zamâne begcegizüm (H 159^b,G. 329/2)

Sevgili-Naz

Sevgilinin en önemli özelliklerinden biri de “naz”dır. Nazla birlikte “işve, şive, girişme” gibi vasıfları da bulunur. Sevgili, âşığa nâz yapıp güler (G.23/4). Gözlerinin mahmur hali naz uykusu olarak nitelendirilir (G.678/1). Sevgilinin yaptığı nazın sebebi, güzelliğinden kaynaklanır. Âşıklara kaşlarını, yüzünü göstermesi “naz” ve “şîve” olarak

düşünülür (G.665/5). Naz ve şive yaparak âşığı inletmesi, âşık tarafından nazın gereği olarak düşünülür:

İşüm kıldı bu şive vü nâz enîn

Zihî nâz-perver zihî nâzenîn

(H 171^a, G 422/1)

Sevgilinin âşığın yüzüne basarak yürümesi bile nazlıdır (G.508/1). Âşığa ilgisiz davranan sevgili, ona cevap vermekte bile naz eder (G.392/6). Âşıklar niyaz ederken sevgili hep naz eder. Âşığa yüz vermemesi, eziyetler çektirmesi âşık için sevgilinin nazı olarak görülür (G.121/6). Âşıklara göre sevgilinin kendilerine eziyet etmesi ilgi göstermektir. Bu sebeple sevgili her eziyet ettiğinde naz yapmış olur. Şair, bu sebeple sevgili için “nâzenîn”, “naz-perver” sıfatları kullanır:

N’ola cevri eyleyüp her dem niyâz ehline nâz itse

Nigâr-ı nâzenînüm gâyet ile nâz-perverdür

(H 230^a, G. 170/3)

Genellikle sevgilinin nazla yürümesi, servinin salınması ile ilgi kurularak zikredilir. Serviye teşbih edilen sevgili, nazla salınarak yürür (G.95/4; G.393/2). Ortaya çıkıp yürüyüp salınmasında naz etkisi olduğu belirtilir:

Salınup bin nâz ile kadd-i bülendin gösterür

Nâzenînüm şive-gerle halka kendin gösterür

(H 242^b, Matla 6/1)

Sevgili-Cevr ü Cefâ

Sevgilinin önemli diğer bir vasfı da âşığa cevri ü cefâ etmesidir. Sevgilinin eziyeti, âşığın ona ilgisini öğrenmesiyle başlar (G.584/7). Âşığa yapılan bu eziyetler, âşığın nazarında iyilik olarak görülür (G.604/7). Sevgilinin yaptığı bu eziyetlerin bir sonu olmadığı düşünülür (G.399/1). Çektiği eziyetlerin son bulmasını isteyen âşığa göre yapılan eziyetlerin sebebi, sevgilinin güzelliğine güvenmesidir:

Güzellik böyle kalmaz Ulvîye cevri ü cefâ kılma

Hatunda yohsa hüsnünde alâmet yok mı hey zâlim (H 167^a, G. 401/5)

Âşığa cefâ çektiren sevgili, “cefâ-kâr” sıfatıyla nitelendirilir (G.397/5). Âşığın ağlamalarını duymadığı, ona şefkat etmediği belirtilir (G.358/2). Onun âşıklarına gülümsemesi, merhamet göstermek olarak görülür (G.133/5). Sevgilinin âşığa ilgisiz

davranmasındansa eziyet etmesi, âşık için bir lütuftur. Bu sebeple âşık, kendisine cevr ü cefâyı âdet eden sevgilinin yaptıklarından şikayetçi olmadığını belirtir:

Âdetün cevr ü cefâ ile sitemdür ammâ
Her biri ben kuluna oldu sa‘âdet-hâhum (H 169^b, G. 414/3)

Sevgili-Vefâ, Ahd

Sevgilinin bir diğer önemli özelliği vefasız oluşudur. Cefalarıyla âşığı canından bezdiren sevgiliden âşıklar tarafından vefa beklenir (G.461/5). Ancak sevgili, âşıklara vefasını bile cefa ederek gösterir (G.207/4). Âşığa eziyet ederken rakiplere vefa ve muhabbet gösterir (G.674/4). Âşığa çektirdiği cefalar, kendi nazarında vefa göstermek olarak telakki edilir (G.97/1). Âşığa daha önce verdiği sözleri unutarak ona zulmeden sevgilinin vefasızlık yaptığı ifade edilir:

Unutdun mı be hey zâlim nedür bu bî-vefâlıklar
Anılmaz mı senünle ahd u peymân itdüğüm demler (H 120^b, G.143/5)

Sevgilinin âşığa gösterdiği her davranış, âşık için ilgi olarak görülür. Dolayısıyla âşığı öldürmeye söz vererek sözünden cayması vefasızlık kabul edilir (G.442/2). Sözlerine güvenilmeyen sevgili için “bî-vefâ” sıfatı kullanılır:

İ‘timâd idemez idüm sözlerine gerçek imiş
Bî-vefâdur didiler bana sultânım için (H 184^a, G. 482/6)

Sevgili-Vuslat

Sevgiliyle ilgili değinilen bir husus da vuslatının zorluğudur (G.593/1). Sevgiliye kavuşmanın, onun eşliğini bekleyerek (G.308/3), candan vazgeçerek (G.590/1) olacağı belirtilir. Her vuslattan sonra ayrılık, ayrılıktan sonra ise vuslat olacağı düşünülür (G.131/4). Sevgilinin vuslatı âşıklar için her ne kadar imkansız görünse de yine de ihtimal verilir:

Uşşâka vuslatun dime emr-i muhâldür
Bir gün ola ki vasl olasun ihtimâldür (H 119^a, G. 137/1)

Sevgili-Sim ü Zer

Âşıklara göre devrin güzelleri altın, gümüş gibi değerli paralara düşkündür (G.637/1). Sevgilinin âşığa ilgisizliğinin sebebinin para olduğu belirtilir (G.657/4). Sim-gözyaşı,

zer-yanak ilgisi kurulan beyitte kendisinde çokça sermayesi olduğunu belirten âşık, sevgilinin başkasına aldanmamasını ister (G.336/2). Âşık, güzellerin genelde “sîm ü zer” heveslisi olması dolayısıyla sararmış yüzüne bakacağını, ilgi göstereceğini düşünür:

Hûblar sîm ü zere mâil olurmuş ekser

Rûy-ı zerdüm göricek meyl ide mi sîm ü zerüm (H 167^b, G. 404/4)

3.1.2. Sevgili İle İlgili Diğer Unsurlar

3.1.2.1. Bûse

Divan’da buse, genellikle dudak ve ağız ilgisiyle konu edilir. Dolayısıyla buse ile ilgili hususların büyük bir kısmına dudak bölümünde değinildiğinden tekrara düşmemek için fazla ayrıntıya girilmemiştir.

Bûse-Dudak

Sevgilinin busesi, âşığın istediği bir şeydir. Dudak unsuru “yok” olarak düşünüldüğü için âşığın istediği cevabı alamaması doğal bir durumdur. Bu sebeple âşık, buse isteğine kavuşamaz. Beyitteki “yok yire, yok” ifadeleriyle busenin verilmediğine işaret edilir:

Ulviyâ teşne-dile yok yire cevri eylersin

Bûse-i la’lünü umdukça gelürsün yokdan (H 177^a, G. 449/5)

Bûse-Uyku

Busenin ilgi kurulduğu bir husus da “uyku”dur. Sevgiliyi öpmek zor olduğundan âşık, ancak uykuda öpeceğini hayal eder (G.176/2). Uyanırken alamadığı buseye ancak uyuduğunda kavuştuğunu ifade eder:

Hâba vardukda senün bûsen uğurladı gönül

Pâdişâhum anı gel zülfüne ber-dâr eyle (H 206^b, G. 587/3)

Bûse-Cân

Dudağın can verici olma özelliği dolayısıyla beyitlerde buse-can ilgisi kurulur. Sevgilinin busesi, ancak âşığın canı karşılığında verilir bazen de verilmediği görülür. Bir beyitte buse için canını veren âşık, karşılığında sevgiliden buse alamadığından yakınır. Dudağın can verme özelliği dolayısıyla buseye kavuşamayan âşığın teni ölü

olarak düşünülür (G.522/3). Başka bir beyitte can-buse ilgisi alışveriş hayali içinde konu edilir. Şair, “yok bahâya” ifadesiyle aynı zamanda dudağın “yok”luk özelliğine işaret eder:

Nakd-i câna vir metâ’-ı bûse-i la’lün ki hat
Yok bahâya bir gün alur anı bî-pervâ satar (H 234^b, G. 192/3)

Dudak-şifa ilgisi dolayısıyla sevgilinin şeker dudağından gelecek busenin âşığın canına şifa vereceği düşünülür. Dudakların şeker olarak telakki edilmesi ile eskiden ilaçların yapımında şeker kullanımına işaret edilir (G.37/6; G.482/5). Bir beyitte sevgilinin can alırken aynı zamanda can verdiği değerlendirilir. Sevgilinin can verici busesi, âşık için nimet olarak görülür. Ayrıca buse kelimesinin geçtiği “sen-bûse” ifadesiyle şerbetli bir tatlıya da gönderme yapılır:

Bûsene ben cân virüp senbûse virsen cânuma
Birisi bi’sel-bedeldür birisi ni’met’l-bedel (H 157^b, G. 359/4)

Busenin can vermesi dolayısıyla “âb-ı hayât” ilgisi kurulur. Şair, sevgilinin busesinin âşıklara ölümsüzlük suyu gibi can vereceğini ifade eder:

Yâkût-ı la’l-i yâri öpen tâze cân bulur
Âb-ı hayât içen nite kim ömr-i câvidân (H 179^b, G. 460/3)

Bûse-İhsân

Sevgilinin busesi, âşığa verdiği bir ihsan olarak görülür. Âşık, bir buse karşılığında tüm varlığından vazgeçeceğini belirtir (G.40/5). Ancak genellikle güzeller sözünde durmadığından âşıklara buse ihsan etmezler. Bu durumu şair, vefasızlıkla nitelendirir:

Uşşâka güzellerden hiç bûse atâ olmaz
Dillerde meseldür bu beglerde vefâ olmaz (H 130^b, G. 227/1)

Bûse-Kadeh

Kadeh-dudak ilgisiyle zikredilen buse, eğlence meclisiyle konu edilir. Âşık, her kadeh başına buse sözü verdiklerini belirtir. Kadeh; dudağa temas ettiğinden bu durum, öpmek olarak düşünülür (G.407/2). Sevgiliyi öpmek zor olduğundan âşık, onu hile ile öptüğünü belirtir. Sevgiliyi hileyle öptüğü gibi şarabı da kana kana içtiğini ifade eder. Hile anlamı da bulunan “al” ve “kana kana” kelimeleri aynı zamanda dudağın rengini işaret eder:

Meclis içre la‘l-i yâri öpdüğüçün al ile

Kana kana kanımı câm-ı meyün nûş eyledüm (H 170^a, G. 416/6)

3.1.2.2. Kûy

Sevgilinin bulunduğu yer olan kûyun bahsinin geçtiği beyitlerde genellikle âşık ve rakip unsurları birlikte zikredilir.

Kûy, sevgilinin bulunduğu yer olması bakımından âşık için önemli bir mekândır. Beyitlerde âşığın bulunduğu (G.16/4), beklediği (G.162/5), feryat ve figanının duyulduğu (G.34/5), gözyaşlarıyla suladığı (G.437/4) bir yer olarak ifade edilir. Âşık, sevgilinin kûyunda sonunun toz olacağını düşünür (G.49/5). Âşığın gözyaşlarıyla teninin sevgilinin kûyuna çekildiği ifade edilirken sevgilinin kûyunun âşığın toprağı ve suyu olduğu tasavvur edilir:

Kûy-ı yâre çekilür seyl-i sirişk ile bu ten

Âb u hâkûn durur ey dil seni var ise çeken (H 193^a, G. 525/1)

Sevgili, kûyun şâhı (G.478/1), âşık ise gedâsı (G.165/1) olarak telakki edilir. Âşık, sevgilinin kûyunu tavaf eder (G.19/5). Kûyunun köpeğinin tası bile âşık için değerli kabul edilir (G.107/3). Sevgilinin kûyundan ayrılmadığı için kendisini kûyun köpeği olarak görür ve bunu itibar kabul eder (G.339/4). Sevgilinin kûyu varken cennetin anılmasını istemez. Sevgilinin kûyunu cennetten daha üstün bulur:

Cinânı anma vâ‘iz kûy-ı dilber var iken şimdi

Hele evvel bu meydâna gelen gelsün giden gitsün (H 181^b, G. 470/4)

Sevgilinin âşıklarla dolu olan kûyunda feryatlar duyulur (G.279/1). Kûyunun itleri, âşıkla kavga eder (G.164/5). Rakip, âşığın gelmesine engel olur (G.44/4). Bazen de âşığın âhı, rakibin uzaklaşmasına neden olur (G.37/3). Âşık, sevgilinin eziyeti bırakıp rakibi kapısından kovmasını; böylelikle kûyunda inat ve fesatın olmayacağını düşünür:

Kapundan düşmeni redd it dil-i uşşâka cevri itme

Ne kûyunda fesâd olsun ne arada inâd olsun (H 188^a, G. 500/4)

Güneş ve ay, sevgilinin kûyunu her zaman dolaşmalarıyla ona âşık olarak düşünülür. Sevgilinin kûyunun yüce olduğuna değinen şair, ay ve güneşin dolanmalarını buna bağlar:

Ser-i kûyun tolanurlar dil-i Ulvî gibi her dem
Hat u ruhsâruna olmuş güneş âşık kamer âşık (H 146^b, G. 304/5)

Kûy- Gülşen/Gülzâr/Gülistân/Bağ

Sevgilinin kûyunun bu unsurlara teşbih edilmesi, güzelliği dolayısıyladır. Âşık, bülbüle benzetildiği için feryat ettiği sevgilinin kûyu da gül bahçesi olarak düşünülür (G.279/1; G.539/5). Bu kûy; güzellerin dolaştığı, bülbüllerin dolduğu bir muhabbet bahçesine benzetilir (G.55/5). Âşığın gönlünü rahatlatmak için dolaştığı bir gül bahçesidir (G.373/1). Âşığın âhi ve kanlı gözyaşlarını döktüğü kûy için rüzgârın gül dağıttığı bir bahçe tasviri yapılır:

Âh idüp hûn-ı sirişki dökese kûyunda
Diyeler tâ ki sabâ gülşene gül-rîz ancak (H 145^b, G. 298/2)

Kûy, akarsuların aktığı bir bağa benzetilir (G.603/1). Sevgilinin kûyunu seyrederek âşığın sıkıntılı gönlünün açıldığını, neşelendiğini belirtilir (G.415/1). Dolayısıyla bahar, bülbül ve gül bahçesi seyri için gidilecek en iyi yerin sevgilinin kûyu olduğuna işaret edilir:

Bahâr u bülbül ü gülzâr seyrin ister isen
Seher terâne ile kûy-ı yâre azm idelüm (H 163^a, G. 384/2)

Kûy-Cennet/Cennet-i Mevâ/Behişt/Firdevs-i A'lâ

Cennetin sevgilinin kûyuyla ilgisi yüceliği dolayısıyladır. Âşık, rüyasında gördüğü cenneti sevgilinin kûyuna benzetir (G.40/6). Bir beyitte ise sevgilinin kûyu, âşığın gönlünün ve ruhunun aradığı bir cennet olarak tasavvur edilir:

Dâ'im behişt-i kûyına kılmağa cüst ü cû
Bir yana gitdi rûh-ı revân bir yana gönül (H 141^a, G. 257/3)

Sevgilinin kûyunun cennet bahçesiyle kıyaslandığı bir beyitte sevgilinin kûyu, cennet bahçesine tercih edilir (G.66/2). Tasavvufî anlayışa göre asıl amaç sevgilinin didârını görmektir. Sevgilinin kûyunda sevgiliyi göremeyen âşık, vuslat gerçekleşmediğinden bu durumdan memnun olmadığını belirtir:

Cennet-i kûyuna vardum o mehi görmedüm âh
Gitdi hayfâ ki nasîb olmadı dîdâr bana (H 94^a, G.19/3)

Hz. Âdem'in cennetten çıkarılması hadisesinin telmih edildiği beyitte Şeytân kelimesiyle rakip, Âdem kelimesi ile aynı zamanda sevgili kastedilir ve kûy-cennet ilgisiyle zikredilir (G.397/3).(bkz. Hz. Âdem).

Kûy-Kâbe/Beytü'l-Harem

Sevgilinin kûyunun Kâbe, Harem gibi yerlere cennetin teşbih edilmesi bu yerlerin kutsallığı, kıymeti gibi hususlardır. Daha çok tavaf ilgisiyle anılan Kâbe, âşıkların ziyaret ettiği sevgilinin kûyu için benzetme yapılı (G.21/5; G.559/2). Sevgiliye hasret olan âşik; huzur bulduğu sevgilinin kûyunu kendisine kible etmiştir. Bu nedenle kûy, onun için Kâbe olarak telakki edilir:

Kûyunda kiblem olalı dil sa'y ile mukîm
Zevk ü safâyı Ka'bede sürmüş mücâvirüz (H 127^a, G. 212/2)

Kûy-Hicâz

Hicâz kelimesi, hem yer hem de musikî makamı anlamı kastedilerek tevriyeli kullanılır. Şair, sevgilinin kûyuna varmak isteyen âşıkların mescide değil de Hicaz bölgesine yüzlerini çevirmesini önerir. Hicaz'ın sevgilinin kûyu ile ilişkilendirilmesi, Kâbe'nin içinde bulunduğu bir bölge olması dolayısıyladır. Ayrıca âşıkların feryatları bırakıp Hicaz makamına başlamalarına da işaret edilir:

Mescid yolunda nâleyi ko kûy-ı yâre var
Terk it Irâkı yüzini râh-ı Hicâza tut (H 102^b, G. 56/2)

Kûy-İsfahân

İsfahân-kûy ilgisi, sevgilinin ayağının toprağı dolayısıyla kurulur. Sevgilinin ayağının toprağının âşığın nazarında İsfahan sürmesi gibi faydalı olduğuna işaret edilir. Âşığın sevgilinin ayağının toprağı için kûyuna gitmesi, tüccarın sürme için İsfahan'a gitmesiyle ilişkilendirilir:

Azm ider kûyuna Ulvî hâk-i rehün olmağičün
Kühl içün hâceye benzer ki Sıfâhâna gider (H 112^b, G. 105/8)

Kûy-Kân

Sevgilinin kûyu için “kân” benzetmesi, sevgiliye kavuşmanın cevhere benzetilmesi ile ilgilidir. Sevgili; değerli bir cevhere, kûyu da cevherin bulunduğu maden ocağına teşbih edilir. Cevherlerden anlayan bir kuyumcu gibi âşık da sevgiliye kavuşarak kûyun değerini bilmektedir:

Bir güherdür vasl-ı dilber kûyudur kânı anun
Ulvî-i gevher-şinâsa sorun ol kân kıymetin (H 178^b, G. 456/6)

Kûy- Darü’ş-şifâ

Sevgilinin kûyunun şifa yeri olarak düşünülmesi, âşığın derdinin çaresi olması dolayısıyladır. Âşığın, aşk derdine çare bulmak için sevgilinin kûyuna gittiği belirtilir:

Kûyuna vardukda derd-i aşkımuz oldu füzûn
Ya‘ni kim dermân için dârü’ş-şifâya uğraduk (H 145^a, G. 297/2)

3.1.2.3. Eşik, Kapı, Âsitân

Sevgilinin eşiği; âşığın ayrılmadığı (G.371/8), feryat ve figan ettiği (G.412/4), gedâ olduğu (G.242/1), uzun yıllar derdine dermân beklediği (G.413/3) bir yer olarak ifade edilir. Kimsesi olmayan âşık için sevgilinin kapısı bir dayanaktır. Bu kapıdan başka bir kapıya gitmek istemez:

Kapundan gayrı yokdur mesnedi Ulvî-i nâ-çârun
Anı lutf it kapundan gayrı bir kapuya gönderme (H 208^b, G. 597/5)

Yüceliğine işaret edilen sevgilinin eşiğinde ay ve güneşin kul olduğu belirtilir (G.637/3). Âşık da sevgilinin kapısında can vermeyi devlet, ebedî saadet olarak görür:

Sa‘âdet-i ebedîdür kapunda cân virmek
Bu devleti bana kılsun müyesser Allâhum (H 164^a, G. 390/4)

Âşığa göre sevgilinin eşiği, feleğin kubbesine bile değişilmeyecek yüceliktedir (G.465/5). Felekle karşılaştırıldığı bir beyitte sevgilinin eşiğinin daha yüksek olduğu ifade edilir. O kadar yücedir ki âşığın feleğe çıkan âhının oraya ulaşamadığı belirtilir:

Âsitânun âsumândan yiridür âlî disem
Kim göğe irişdi ana irmedi efgânımız (H 128^a, G. 216/4)

Âşık, sevgilinin kapısında kul olduğunu (G.144/5), canından başka verecek bir şeyi olmadığı (G.303/3), uzun yıllar beklediğini (G.506/3) belirtir. Burada bekleyerek vuslatı elde edeceğini düşünür (G.308/3). Bir beyitte ise sevgiliye yakın olmak isteyen âşığın, sevgilinin kapısına kurban olarak bağlanmak istediği belirtilir. Sevgiliyi görünce bayram yapan âşık, sevgilinin kapısında kurban olmayı lütuf sayar. Ayrıca beyitte kapıda kurban kesmek adetine gönderme yapılır:

İrişüp ıyd-ı visâle idesin rûh-ı revân
Lutf idüp bağla kapunda beni kurbân yirine (H 211^a, G. 607/5)

Sevgilinin kapısında sadece âşık değil; rakipler de bekler. İt olarak nitelendirilen rakipler, âşığın sevgilinin kapısına yaklaşmasını engellemeye çalışmalarıyla konu edilir:

Âsitânun itleri Ulvîye karşı geldiler
Âşinâlık hakkın icrâdur ahibbâdan garaz (H 137^a, G. 261/5)

Eşik-Kâbe

Sevgilinin eşiği için Kâbe benzetmesi yapılması yönelme ve değer bakımındandır. Kutsallığıyla Kâbe; âşığın yöneldiği, ayrılmadığı sevgilinin eşiğiyle ilişkilendirilir. Âşıkların sevgilinin eşiğinden ayrılmaması, Kâbe'nin tavaf edilmesine benzetilir (G.258/6). Sevgilinin kapısında feryat etmeleriyle de hacıların Kâbe'deki selamlaşmalarını hatırlatır:

Ehl-i diller sarılup kapunda feryâd itdiler
Hâcılardur kim iderler merhabâyı Ka'bede (H 201^a, G. 562/5)

Sevgilinin Kâbe'ye teşbih edilen kapısında âşık, toz değerindedir. Kutsallığı ile Kâbe-eşik ilgisi kuran şair, eşiği ulu bir dergâh olarak tasavvur eder:

Sâyeveş Ka'be kapusunda gubâr olmuşiken
Felek ayırdı beni bir ulu dergâhumdan (H 175^b, G. 442/3)

Eşik- Taht-ı Süleymân

Süleymân peygamberin tahtı; güç ve ihtişam bakımından eşik ile ilişkilendirilir. Sevgilinin kapısına âşıkların ulaşması, Süleymân tahtına karıncaların gitmesine benzetilir. Âşığın sevgilinin karşısındaki âcizliğine işaret edilen beyitte “taht-ı Süleymân” terkihiyle sevgilinin kûyu kastedilir:

Bir niçe âşıkı gördüm der-i cânâna gider
Mûrlardur çekilür taht-ı Süleymâna gider (H 123^b, G. 157/1)

Eşik-Dergâh

Sevgilinin eşiği, âşığın bağlandığı dergâh olarak telakki edilir (G.390/5). Yüceliğine işaret edilen bir beyitte âşığın devlet umduğu “ulu dergâh” otur. Sevgilinin eşiğinin taşını mesken edinen âşık, ulu bir dergâh olarak nitelendirdiği bu kapıdan devlet umar.

Cânânun işiği taşını mesken idindük
Devlet umaruz bir ulu dergâha tayanduk (H 143^b, G. 290/2)

Eşik- Dârü’ş-şifâ

Sevgilinin kapısı için yapılan şifa yeri benzetmesi, âşıklarla ilgili bir durumdur. Âşıkların şifa aramak için bitik bir şekilde yattığı sevgilinin kapısı dârüşşifâ olarak hayal edilir:

Kırılmış gibi yaturlar der-i dilberde âşıklar
Meger var ise ey Ulvî buna dârü’ş-şifâ dirler (H 235^a, G. 194/5)

Eşik-Âsumân

Eşiğin gökyüzüne benzetilmesi yüceliği dolayısıyla (G.411/4). Sevgili, sultan olarak hayal edildiğinde eşiği de feleğe benzetilir. Felekteki şafağın görüntüsü, âşığın sevgilinin eşiğinde dökülen kanıyla ilişkilendirilir:

Âsumânda mâh-ı nev yanındaki yir yir şafak
Pâdişâhum işigünde dökilen kanum gibi (H 217^b, G. 636/2)

Eşik-Bâliş

Sevgilinin eşiğinin taşı, âşığın başını koyduğu yastık olarak hayal edilir. Âşık için eşiğin taşı, ipek yastıktan yeğ tutulur:

Devletünde eylemezdüm bâliş-i hârâya reşk
İşiğün taşına cânâ istinâdum var iken (H 179^b, G. 461/3)

3.1.2.4. Ayağı Toprağı (Hâk-i Pây)

Âşık için kıymetli olan sevgilinin ayağının toprağı, sevgilinin yüceltilmesinde önemli bir husustur. Âşık, sevgilinin ayağının toprağının tozu olmaya kendisini layık bulmaz

(G.512/2). Uzun yıllardır sevgilinin ayağının tozuna yüz sürdüğünü belirten âşık, kendisinin bu sebeple “hâk-i râh” olduğunu belirtir:

Bunca yıldur ki ayağın tozına yüz süreyin
Dimedün hâlümü sorup bana hâk-i râhum (H 169^b, G. 414/2)

Sevgilinin ayağının toprağı kıymetsiz şeyleri bile değerli hale getirecek bir iksir gibidir (G.244/4). Dolayısıyla kolay elde edilemeyecek, satın alınamayacak değerdedir (G.61/3). Bir beyitte sevgilinin ayağının toprağına âşığın sararmış gözlerinin armağan olduğu telakki edilir:

Berg-i nîlûfer gibi zerd olan iki çeşümü
Hâk-i pâyine o şâhun ber-güzâr itmek nice (H 196^b, G. 542/3)

Sevgilinin ayağının toprağı, hükümdarlık alameti de sayılan taçla ilişkilendirilir. Âşık, sevgilinin ayağının toprağını başına taç eden bir sultandır (G.64/2; G.597/3). Sultan taçsız düşünölemeyeceğı için âşık, sevgilinin ayağının toprağını başına taç olarak takar. Beyitteki “baş üstüne” ifadesiyle ayağın toprağının âşığın gözündeki değerine işaret edilir:

Didi ey Ulvî mahabbet mülkinün sultânısın
Eyle hâk-i pâyümi efser didüm baş üstüne (H 211^b, G. 611/5)

Sevgilinin ayağının toprağı, aynı zamanda göz hastalıklarına iyi gelen sürme ile ele alınır. Şifa verme ve incelik özelliğı dolayısıyla tûtüyâ, âşığın gözlerinin sürüp de doymadığı sevgilinin ayak toprağı ile ilişkilendirilir (G.64/5). Âşık, hasta gözlerine sürme yapmak için sevgilinin ayağının toprağına başvurduğunu belirtir:

Merdüm-i çeşm-i alîl-i kühl için izün tozın
Bulmaduk sultânımı dün hâk-i pâya uğraduk (H 145^a, G. 297/3)

Rüzgâr-toz ilgisinin kurulduğı beyitlerde sevgilinin ayağının toprağının, seher yeli tarafından taşındığı belirtilir (G.6/4). Seher yelinin âşığın gamlı gözlerine taşıdığı toprak, İsfahan sürmesi kadar faydalı görülür:

Çeşm-i gam-dîdeme her demde nesîm-i seherî
Hâk-i pâyün getirür kühl-i Sıfâhân yirine (H 210^b, G. 607/2)

3.1.3. Sevgili İle İlgili Tasavvurlar

3.1.3.1. Sevgili-Sultân

Sevgili için kudret, otorite, ihtişam gibi özellikleri münasebetiyle sultan benzetmesi yapılır. Şair, sevgiliyi can mülküne hükmeden bir şâha benzetir (G.47/4). Sevgili, sultana benzetildiğinde “tığ, ferman, bende” gibi saray hayatına ait çeşitli kelimeler kullanılır. Âşıklar da onun fermanına bağlı kullardandır:

Gerek tîgunla kes başum gerek zülfünle ber-dâr it

Kapunda pâdişâhum bende-i fermân-pezîrüz biz (H 132^a, G. 235/3)

Sevgili; saltanat tâcını giymiş sultân olarak tasavvur edilir (G.362/5). Âşığa berât gönderir (G.371/5). Şefkat ve rica sahibidir (G.500/1). “Hân, sultân” gibi sıfatlarla zikredilen sevgili, kullarının iltifat beklediği bir sultandır:

Ne günâhum var ola sevmeden özge hânum

İltifât eylemez oldun kuluna sultânım (H 162^b, G.383/1)

Hükümdarın meclisi bulunur (G.634/4). Emrini yerine getiren âşıkları vardır (G.608/1). Güzelliğiyle âşığı kapısında kul eder (G.144/5). Kulları olan âşıkları, eşiğini terk etmezler; sadıktırlar (Msm.20/2). Celladıyla âşıkları öldürür (Matla17/1). Ölüm cezası veren bir şah olarak tanındığı belirtilen sevgilinin, halkı kendisine köle yaptığı ifade edilir:

Şânım asmakdurur ehl-i dili dirsün şâhâ

Boynı bağılu kul iden halkı senün şânundur (H 118^b, G. 134/4)

Hükümdarın önemli bir özelliği adaletli olmasıdır. Fakat sevgili, pek çok beyitte âşığa zulmetmesiyle konu edilir. Âşığa eziyet eden (G.83/4), gözyaşı döktüren (G.53/3) , onun gönül şehrini askerleriyle yağmalayan (G.125/2), virân eden (G.649/2) bir sultan olarak karşımıza çıkar. Sultanların mazlumları ağlatmadığını belirten şair, bu sebeple sevgilinin âşıklara merhamet etmesini ister:

Mürüvvet kıl yetîm-i eşküme rahm eyle sultânım

Serîr-i ma‘delet serverleri mazlûmı ağlatmaz (H 126^a, G. 206/3)

Sultanlığın vasıflarından biri de lütf, ihsan göstermesidir. Sevgili, çaresizlik içinde kalanlara merhamet eden bir sultana teşbih edilir (G.510/4). Güzelliğin ülke olarak

tasavvur edildiği bir beyitte sevgili, âşıklarına eziyet etmemesiyle adaletli bir şah olarak tasavvur edilir:

Melâhat kişverinde ey perî bir şâh-ı âdilsin

Cefâ görmez senün devründe bir kimse meger âşık (H146^b, G. 304/3)

3.1.3.2. Sevgili-Hz.Yûsuf

Sevgili için Yusuf benzetmesi yapılması güzellik hususu dolayısıyladır. Hz. Yusuf'a güzelliğiyle teşbih edilen sevgili; terâziyle satılması, Mısır, Yakub, gömlek, Züleyha, ay, zindan, kuyu gibi ilgilerle telmih edilir. Beyitlerde sevgili için *Yûsuf-ı Ken'ân*, *Yusûf-çihre*, *Yûsuf-ı Mısr*, *Yûsuf-likâ*, *Yûsuf-ı hüsn-i bahâ*, *Yûsuf-ı Mısr-ı hüsn*, *Yûsuf-ı Mısr-ı cemâl*, *Yûsuf-ı sâni* ifadeleri kullanılır.

“*Yûsuf-ı sâni*” terkihiyle zikredilen sevgili, ikinci Yusuf olarak düşünülür. Sevgili, güzelliğine değer biçilemeyecek kadar güzeldir (G.226/2). Başka bir beyitte ise “*Yûsuf-ı zamâne*” olan sevgilinin, güzellik ülkesinin şâhı olduğu ve kendisine eş değerde bir güzelin bulunamadığı belirtilir:

Mısr-ı melâhatun şeh-i hûbânısın bugün

Ey Yûsuf-ı zamâne bulunmaz bahâ sana (H 91^a, G. 4/3)

Âşığın Yakub olarak tasavvurunda ayrı düştüğü sevgili için Yusuf benzetmesi yapılır (G.588/1). Güzellik bakımından Yûsuf olarak telakki edilen sevgilide güzelliğin tamamlandığı dile getirilir:

Yûsuf-ı Mısr-ı melâhatsın cihân mülkinde sen

Sende hatm oldı güzellik sendedür vech-i hasen (H 88^a, Msm. 41/4)

3.1.3.3. Sevgili-Hz. İsa/Mesîhâ

Sevgilinin Hz. İsa'yla ilgi içinde ele alınması, güneşin dördüncü felekte olduğu inanişına dayanır. Yüzü güneşe teşbih edilen sevgili, Hz. İsa olarak hayal edilir (G.446/4). Başka bir beyitte âşıkların gönüllerine asılmasıyla Hz. İsa'ya benzetilir (G.435/1). Sevgilinin nefesinin, Hz. İsa gibi ölüleri diriltme özelliğine sahip olması hususunun ele alındığı beyitte sevgili için “*Mesîhâ-dem*” ifadesi kullanılır. Aşkla ölü olan âşıkları nefesiyle dirilteceği düşünülür:

Aşk ile mürde olanlar ideler cümle semâ‘

Gelse bir şeb o Mesîhâ-dem eger ihyâya

(H 214^a, G. 622/3)

3.1.3.4. Sevgili-Hz. Süleymân

Sevgili ile hükümdar ve peygamber olan Hz. Süleyman arasındaki ilgi kıssadaki olaylar dolayısıyladır. Sevgili, dudak-mühür ilgisiyle Süleyman olarak düşünülür (G.554/3). Karınca kıssasına telmih yapılan bir beyitte acizlik yönüyle karınca-âşık, kudret sahibi olmasıyla sevgili-Süleyman benzetmesi yapılır (G.156/1). Sevgili ve Süleyman peygamber arasında saltanat, güç sahibi olma yönüyle ilgi kurulur. Âşıklara hükmeden sevgili, hükümdarlığında tüm varlıkların gücüne boyun eğdiği Süleyman peygamber olarak tasavvur edilir:

İns ü cin hükmüne râm olduğün pâdişehüm

Senün için getirür mühr-i Süleymân dirler

(H 111^b, G. 100/3)

3.1.3.5. Sevgili-Hz. İbrâhim

Hz. İbrahim, lakabı olan Halil ismiyle benzetmelerde zikredilir. Halil peygamberin Kâbe’yi onarması hadisesinin ele alındığı beyitte sevgili, âşığın yıkılan gönlünü eziyet taşıyla yapan Halil olarak tasavvur edilir (G.559/4). Bir beyitte ise zezem ve Kâbe ilgisiyle sevgili-Halil benzetmesi yapılır:

Kıble hakkı Ka‘benün budur karalar giydüğü

Zezem-i la‘lünle zülfünden cüdâdur ey Halîl

(H 155^a, G. 348/3)

3.1.3.6. Sevgili-Perî

Sevgilinin periye benzetilmesi güzelliği dolayısıyladır. Perilerin güzelliği, insandan kaçması, sihirle olan ilgisi, hamamlarda ve çeşmelerde bulunması ve pek çok inanış dolayısıyla sevgiliyle ilişkilendirilir. Yüzünün güzelliğine işaret edilen sevgili, birçok beyitte “perî-rû, perî-rûy, perî-ruhsâr, perî-peyker, perî-zâd, perî-ra‘nâ” gibi terkiplerle anılır.

Perinin görünmez oluşu ile sevgilinin âşıklara görünmemesi arasında benzerlik kurulur (M.11/70). Perilerin insanlardan kaçtığı gibi sevgili de âşıktan kaçmasıyla tasavvur edilir, Perilerin insana aşına olmaması dolayısıyla sevgilinin de âşıktan kaçtığı ifade edilir:

Ol perî bîgânelik idüp beni yâd eylemez

Yâdlar ile seyre varur âşinâsından kaçar (H 113^b, G. 109/2)

Perilerin çok güzel olduğu inancı dolayısıyla görülmemiş bir güzelliğe sahip olan sevgili için peri yüzlü benzetmesi yapılır (G.252/3). İnsanları etkilemesi ve sihir ilgisıyla ele alınan peri; âşıkları etkisine alan sevgiliyle ilişkilendirilir (G.555/3). Âşık, sevgiliyi etkilemek için esmâ çektiğini belirtir (G.373/4). Güzellerin etkilemedeki ustalığını bildiği için peri yüzlülerin sihrine karşı kolay kanmayacağını belirtir:

Güzeller gerçi sihr ile gönül almakda mâhirdür

Perî-peykerlerün biz dahı teshîrine kurnazuz (H 126^b, G. 209/3)

Rakibin şeytana benzetildiği beyitte sevgili için peri tasavvuru yapılır. Sevgili ile rakibin bir arada bulunmaması gerektiği ifade edilir (G.606/2). Perilerin çeşmelerde bulunduğu düşüncesiyle âşık, gözyaşını çeşme yaparak peri yüzlü sevgiliyi elde edeceğini belirtir (G.535/1). Kötülük yapmalarına işaret edilen periler, âşığa kimi zaman düşmanlık gösteren sevgili için teşbih edilir

Geh mahabbet arz ider gâhî adâvet gösterür

Ol perî olur bizümle gâh düşmen gâh dost (H 101^a, G. 52/4)

3.1.3.7. Sevgili-Melek

Melek-sevgili ilgisi, huy ve yüz güzelliği ile kurulur. Bazı beyitlerde sevgili; “melek-çihre, melek-rehber, melek-ruhsâr, melek-sîmâ melek-manzar” gibi terkiplerle anılır. Sevgiliye “melek” hitabıyla seslenen âşık, insanlar arasında sevgilinin benzerinin olmadığını belirtir (G.432/2). Melek görünüşlü olarak tasvir edilen sevgilinin, melekten bile daha güzel olduğunu düşünür:

Perî-peyker melek-manzar aceb rûh-ı musavversin

Melekden dahi ahsensin egerçi nesl-i âdemsin (H 176^a, G. 446/3)

Meleklerin kusursuz güzelliklerine işaret edilen bir beyitte sevgilinin yüzünün melek şeklinde yaratılmış olduğu belirtilir (Msm.41/1). Sevgilinin güzelliğinin benzerini kimsenin görmediğini ifade eden şair, sevgili için melek benzetmesi yapar:

Nazîrin görmemişdür halk-ı âlem

Aceb bilsem melek midür ya âdem (H 236^b, M. 9/63)

Şeytan ve meleğin aynı ortamda bulunmayacağı inanişından hareketle rakip-şeytan, sevgili-melek ilgisi kurulur. Dolayısıyla ikisinin aynı ortamda bulunması, yakın olması doğru bulunmaz (G.64/3). Meleklerin erişilmez oluşuna işaret edilen bir beyitte ise âşığın derdini duymayan sevgili için melek benzetmesi yapılır:

Bu eşk-i çeşmi silmezsın bu âh u zârı görmezsın
Hümâsın gökde ağarsın meleksın yirde turmazsın (H 173^a, G. 432/1)

1.3.8. Sevgili-Hûri

Beyitlerde huri, güzelliğiyle ele alınır. Şair, huri gibi güzellerin buldukları yeri cennete çevirdiklerini belirtir (G.579/1). Cennet kızları olduğu için “cennet, Sidre, Tûbâ” gibi unsurlarla birlikte zikredilir. Sevgili için “hûr-ı cemîl, hûr-ı cinân, hûr-ı perî-zâd” gibi nitelendirmelerde bulunan şair; boyu Sidre, dudağı Kevser sevgilinin güzel bir huri olduğunu tasavvur eder:

Müntehâdur sidre-âsâ kaddün ey hûr-ı cemîl
Kevser-i âb-ı zülâlün teşnesidür selsebîl (H 155^a, G. 348/1)

3.1.3.9. Sevgili-Gılmân

Gılman da huri gibi güzelliğiyle sevgili için ele alınır. Cennet ilgisiyle zikredilen gılman, meclise gelerek orayı güzelleştiren güzeller için benzetme yapılır (G.587/1). Güzellik unsurları için “Kevser, Tûbâ, cinân” benzetmeleri kurulan sevgili, bu güzellikleri kendisinde toplayan bir gılman olarak telakki edilir:

Kevser leb-i şîrîni durur kâmeti Tûbâ
Ruhsârı cinân gülşenidür kendüsi gılmân (H 240^b, Trh. 1/2)

3.1.3.10. Sevgili-Gonca

Sevgilinin goncaya teşbihi gençlik, güzellik, tazeliikle ilgilidir. Beyitlerde sevgili genellikle dudak ilgisiyle “gonçe-fem, gonçe-dehân, gonçe-leb, lebi gonçe” gibi terkiplerle zikredilir.

Sevgili; körpeliği, gençliği ile “nâ-resîde gonçe” olarak ifade edilir (Msm.25/2). Rakibin diken tasavvurunda sevgili için gonca benzetmesi yapılır. Goncanın gül haline işaret edilen “gonce-i handân” ifadesi, rakiplerle arkadaş olması istenmeyen sevgili için

kullanılır (G.216/6). Âşık, bülbül olduğunda sevgili de gonca olur. Sevgilinin dikene teşbih edilen rakiplere yakın davranması, âşık için zehir içmek olarak düşünülür:

Bezm-i gülşende olur hâr ile hem-dem gonçe
Niçe bir zehri içürür bülbüle bilsem gonçe (H 195^b, G. 537/1)

3.1.3.11. Sevgili-Gül

Sevgili; yüzü ve yanağının güzelliğiyle güle teşbih edilir. Şiirlerde “*gül-i ra’nâ, gül-pîrehen, gül-i nev-reste, i gül-i handân gül-i ter, gül-‘izâr, gül-i bâğ-ı cemâl, gül-ruh, gül-çihre, gül-i gülzâr-ı cân*” şeklindeki ifadelerle vasıflandırılır. İki renkli gül anlamındaki *gül-i ra’nâ*, bir beyitte hafif bir güzeli tavsif eder (G.666/7). Âşığa naz ederek asıl maksadını belli etmeyen sevgilinin, âşığı bülbül gibi ağlatmak istediği belirtilir:

Bülbül-âsâ Ulvîyi maksûdun ağlatmak mıdur
Gülsitân-ı nâz içinde bir gül-i ra’nâ olup (H 99^b, G. 44/5)

Sevgili; yanağının ve yüzünün kırmızı rengi ve güzelliği ile “*gül-ruh, gül-izâr*” ifadeleriyle zikredilir (G.382/7; G.606/1). Aynı zamanda ikiyüzlülüğü kasteden “*gül-i ra’nâ*” ifadesi, âşığı hem ağlatıp hem de güldüren sevgili için kullanılır. Âşık, kendisini sürekli ağlatan sevgilinin yüze gülerken ikiyüzlü davrandığını belirtir:

Günde bin kez n’ola dil bülbülünü ağlatsan
Âh kim yüze güler bir gül-i ra’nâsın sen (H 174^b, G. 437/4)

Sevgili, gençliği ve tazeliğiyle “*gül-i ter*” olarak nitelendirilir ve rakip-diken ilgisiyle birlikte ele alınır. Beyitte bahar geldiğinde gülün dikenleneceğine işaret edilir (G.602/3). Bir beyitte zikredilen “*gül-i ra’nâ*” ifadesiyle ikiyüzlü sevgili kastedilir. Gonca haliyle yüzünü kimselere göstermeyen sevgilinin, gül-i ra’nâ olunca rakiplere olan yakınlığı âşık tarafından doğru bulunmaz:

Gonçe-i nev-reste iken kimse görmezdi yüzün
Ol gül-i ra’nâyı bî-hâr ola sandum bilmedüm (H 169^b, G. 415/2)

Bülbül-âşık ilgisiyle birlikte konu edilen gül, âşığı ağlatan sevgili için kullanılır. Sevgili, dikenleriyle bülbülü ağlatan gül olarak telakki edilir. Beyitte geçen “*gözlerin kan akıtması*” ifadesiyle güle renk vermesine işaret edilir:

Hâr-ı gamda beni bülbül gibi giryân itdi

Gözlerüm kan akıdur ol gül-i handânım için (H 184^a, G. 482/2)

Gülün bülbülle ele alındığı bir beyitte sevgili, her zaman gülüp naz yapmaya alışık olarak tasavvur edilir:

Yâr gülmekte safâda dil figân u giryede

Nâleye mu‘tâd bülbül mâil ancak nâza gül (H 155^b, G. 351/5)

3.1.3.12. Sevgili-Fidan

Fidan-sevgili ilgisi sevgilinin düzgün, ince, uzun boyu dolayısıyla. Beyitlerde bu hususa “nihâl-i serv-i bâlâ, nihâl-ı nâz-ı perverd, nihâl-i erguvân, tâze gül nihâli, tâze nihâl” şeklindeki ifadelerle işaret edilir. Sevgili; nazla salınıp yürümesiyle rüzgârda salınan bir fidana benzetilir. Âşığın âh yelinden fidan sevgilinin sakınması gerektiği belirtilir (G.407/1). Can için bağ teşbihi yapılan bir beyitte sevgili, tazelik ve renk bakımından bir gül fidanı olarak düşünülür:

Gonçe-lebün hayâli yir tutdı bağ-ı cânda

Ey tâze gül nihâli bitmez ne var cihânda (H 243^a, Matla 2/1)

3.1.3.13. Sevgili-Serv

Düzgün, ince ve uzun şekli dolayısıyla sevgili için benzetme yapılan servi, “kâmet-i serv-i semen, serv-i gül-endâm, serv-kadd, serv-i gül-ruhsâr, serv-i sehî, serv-i sehî-kadd, serv-i bâlâ, serv-i dil-ârâ, serv-i ser-efrâz, serv-i hırâmân, serv-i hoş-refât, serv-i nâz, boyı serv-i revân, serv-i ser-keş, serv-i bülend” gibi terkiplerle zikredilir.

Servi, hafifçe sallanan bir ağaç olduğu için sevgili, yürüyüşünün güzelliği münasebetiyle “serv-i hırâmân, serv-i hoş-refât” olarak düşünülür. Salınarak nazla yürüyen sevgili, boyu dolayısıyla servi olarak hayal edilir (G.137/5). Âşığın âh etmesi, sevgilinin aldırmadığı bir durumdur. Dik duran servinin, âh rüzgârının şiddeti karşısında sadece başını salladığı zikredilir:

Cihânı sarsar-ı âhunla ber-bâd itdün ey Ulvî

Anunçün incinüp baş sallar ol serv-i sîm-endâm (H 166^b, G. 400/7)

Servinin gölgesi koyu olur. Gölgesiyle ele alındığı beyitlerde sevgili, âşıkların üzerine gölge yapan bir servi olarak düşünülür (G.121/5):

Sâyeveş hâke düşersem ne aceb ey Ulvî

Oldı bir serv-i hırâmâna gönül üftâde

(H 198^b, G.550/5)

Servilerin genellikle yol ve akarsu kenarlarında bulunduğu hususu, sevgili ile âşığın gözyaşları ilgisiyle ele alınır (G.20/1). Âşığın döktüğü gözyaşlarının sevgilinin etrafını kuşatması, akarsu kenarındaki serviyi hatırlatır. “Serv-i ser-efrâz” ifadesiyle sevgilinin uzun boylu ve dik başlı oluşuna işaret edilir:

Gören sirişk-i çeşümü ey Ulvî çevresinde

Ol serv-i ser-efrâza behişt cûy-bâra çek

(H 152^a, G. 330/5)

3.1.3.14. Sevgili-Şem‘

Sevgili, yüzünün parlaklığıyla muma teşbih edilir. Işık ve aydınlatma özelliğiyle benzetme yapılan mum, genellikle âşığı temsil eden pervâne ile ele alınır. “Şem-i şebistân” olarak tasavvur edilen sevgilinin pervâneyi ateşiyle yaktığı belirtilir (G.30/3). Sevgili, mum olduğunda âşık da pervane olur. Hasta ve yalnız düşen âşığın, karanlık gecesini aydınlatmasıyla mum olarak telakki edilir:

Zulmetde yatur haste gönül bî-kes ü tenhâ

Pervâneni ey şem‘-i şebistânun unutma

(H 208^a, G. 594/4)

3.1.3.15. Sevgili-Tabîb

Sevgili, aşk derdiyle canı hasta olan âşığın tabibi olarak düşünülür. Dolayısıyla beyitlerde “tabîb-i dil-haste, tabîb-i derd-i dil, tabîb-i dil ü cân, cân tabîbi” gibi ifadelerle zikredilir.

Sevgili, gam içindeki âşığa derman vermesi beklenen bir tabiptir (G.291/2). Âşığın derdinin çaresi, sevgilinin dudağının şerbetindedir. Bu sebeple sevgili, tabip olarak telakki edilir (G.363/2). Âşığın hastalığına dudağından vereceği buse, tatlı sözler ile çare olacaktır:

Ey tabîb-i dil-i haste şekerîn la‘lünden

Meded öldüm bana bir bûse yetiş cânun için

(H 184^b, G. 484/5)

Sevgilinin dudağının âşığın hasta gönlüne şifâ olması dolayısıyla “em”, “sem” vermesi beklenir. İlaç anlamındaki “em” ve zehir anlamı bulunan “sem”, sevgilinin âşığa verdiği şerbet için kullanılır:

Muntazırdur haste gönlüm ey tabîb-i cân yetiş

Şerbet-i la‘lünden eyle derdüme em sem benüm (H 158^b, G. 365/2)

Can tabibi sevgili, âşığa derman vermek istemez (G.385/5) veya aşk derdine ölmekten başka derman vermez (G.62/3) Âşık da ondan derman istemez (G.390/3). Can ve gönül tabibi olarak tasavvur edilen sevgili, âşığı iyileştirmek yerine öldürmeyi planlamıştır. Âşık için sevgiliden gelecek her şey yakınlık olacağından bu hazırlıktan vazgeçmesini istemez:

Çünkü ben hasteni öldürmeğe tedbîr itdün

Ey tabîb-i dil ü cân dönme bu tedbîründen (H 144^a, G. 459/2)

3.1.3.16. Sevgili-Âfet

Sevgili; âşığa zarar vermesiyle, güzelliğiyle âfete teşbih edilir. Beyitlerde “âfet-i devrân, âfet-i gamze-kâr, âfet-i devr-i zamân, âfet-i zamâne, âfet-i dil-h’âh, âfet-i dîn, âfet-i cân” gibi sıfatlarla zikredilir.

Sevgili; âşığı kandırmasıyla zamanın âfeti (G.419/6), güzellik unsurlarıyla ahir zaman fitnessi bir âfet (G.311/2) olarak telakki edilir. Bir beyitte âşığın dinine kastetmesiyle din âfeti olduğu belirtilir (G.511/2). Güzelliğiyle âşığın hayat mülkünü yıkan, dinini yağmalayan, canına zarar veren bir âfettir:

Leşger-i hüsn ile zabt itdi hayâtum mülkin

Gâret-i dîn idici âfet-i cân beg-zâde (H 198^b, G. 551/4)

Âşıktan yüz çevirip ilgi göstermeyen sevgiliden “âfet-i zamâne” şeklindeki ifadeyle bahsedilir (G.199/3). Sevgili, verdiği sözü yerine getirmeyip inkâr etmesiyle âşığı aldatan bir âfet olarak telakki edilir:

Dil virince bûs-ı la‘lün va‘d itmişdün bana

Kanı ikrârun behey âfet gelür inkâr güç (H 103^a, G. 62/2)

3.1.3.17. Sevgili-Hûnî (Kanlı)

Sevgilinin “hûnî” olarak düşünülmesi, zalimliği dolayısıyladır. Bazı beyitlerde “yüzi hûnî, gözi hûnî” olarak zikredilir. Sevgili, kaşı ve kirpikleriyle âşığı öldürmeye kalkışmış bir kanlıdır (G.132/3). Çeşitli silahlarla tasavvur edilen gamzesiyle etrafa zulmeden gözü kanlıdır. Âşığa zarar vermesi dolayısıyla gözü kanlı olarak nitelendirilir:

Gamzen takındı hançer ü tîg u sînânı hep

Kırdı geçirdi ey gözi hûnî cihânı hep (H 98^b, G. 41/1)

Sevgilinin âşığa zulmedip kan döker (G.421/6). Genellikle “kan” kelimesiyle zikredilen hûnî, âşığın kanlı akan gözyaşına merhamet etmeyen sevgilinin sıfatı olarak ifade edilir. Beyitte geçen “kan itmek” deimiyle sevgilinin kan dökücülüğüne gönderme yapılır:

Gözüm yaşını pür-hûn eyledüm rahm itmedi hergiz

Aceb bilsem ki yanında o hûnînün ne kan itdüm (H 160^a, G. 374/3)

3.1.3.18. Sevgili-Ay

Sevgiliyle ilgili oldukça fazla beyitte tesadüf edilen benzetmelerden bir de ay ve güneş gibi unsurlar dolayısıyladır. Sevgilinin güzelliği için benzetme yapılan ay; bazı beyitlerde gece ve güneşle birlikte zikredilir. Sevgili; güzelliğini ifade eden “*mâhveş, yüzi mâh, meh-i dücâ, meh-rû, meh-i münîr, meh-pâre, meh-i tâbân, meh-i nâ-mihr-bân, mâh-ı şeb-ârâ, kâmer-sîmâ, kamer-ruhsâr, burc-ı melâhat mâhî*” şeklindeki sıfatlarla konu edilir.

Sevgili, yüzünün aydınlığı, parlaklığı dolayısıyla genellikle ay’a benzetilir (G.62/4; G.400/1). Güzellik aleminin ay’ı olarak düşünülür (Msm.24/1). Yüzünün güzelliği ile “meh-rû” olarak tasavvur edilen sevgilinin, karşısında diğer güzellerin sadece yıldız olabileceği düşünülür:

Melâhat âleminde âsumân-ı hüsne ey meh-rû

Güneşsin sen velî sâir güzeller ser-te-ser kevkeb (H 99^a, G. 40/3)

Sevgilinin âşıklara her zaman yüzünü göstermemesi, ay’ın her gece görünmemesi ile ilişkilendirilir (Msm.17/3). Ayrılık akşamı âşığa yüzünü göstermeyen sevgili, gece vakti ay’ın doğmaması olarak telakki edilir (G.495/2). Görünmesiyle âşığın gam karanlığından kurtaran sevgili, karanlık geceyi aydınlatan bir ay’a teşbih edilir:

Ulvîyem zulmet-i gamda beni tenhâ kodun âh

Rûşen it külbemi ey mâh şeb-i târîkûme bak (H 145^a, G. 293/7)

Ay’ın felekte bulunmasına işaret edilen bir beyitte sevgiliyi göremeyen âşık, feleğe feryadını ulaştırdığını belirtir. Ay’ın her zaman görünmemesi özelliği de kastedilen diğer bir husustur:

Görinmedi dün revzen-i kasrından o meh-rû

Tâk-ı feleğe çıksa n'ola nâle vü feryâd (H 108^a, G. 78/2)

Ay'ın hilal halinin görünmesiyle oruç başlar ve tekrar görünmesiyle bayram başlar. Bu hususun ele alındığı beyitte ay'a teşbih edilen sevgilinin âşıklara görünmesi, onların nazarında bayram kabul edildiği ifade edilir (G.274/1). Bir beyitte ise sevgilinin âşığa her zaman görünmemesi, ay'ın belli zamanlarda ortaya çıkmasıyla ilişkilendirilir. Âşığın âh dumanıyla sevgilinin görünmesinin engellediği ifade edilirken sevgilinin ulaşılmazlığına işaret edilir:

Şeb-i zulmet değil ey meh yüzini saklayup günden

Duhân-ı nâr-ı âhum üstine bir sâye-bân tutdı (H 221^a, G. 654/4)

Sevgilinin yüceliğine değinen şair, onu şeref burcunun ay'ı olarak telakki eder. Yıldızı düşük olarak nitelendirilen rakiple birlikte olmasının doğru olmadığını belirtir (Msm.21/1). Sevgilinin etrafta gezip dolaşması, ay'ın hareket edip dolaşması hususuyla ilişkilendirilir. Sevgili, etrafı aydınlatarak dolaşan bir ay olarak tasavvur edilir. Her tarafı dolaşan sevgilinin bir gün âşığın sinesine geleceği düşünülür:

Çok zamândur kim meh-i nev gibi gözde tolanur

Tan mı gelse bir gice ol mâh-ı tâbân sîneye (H 214^a, G. 623/2)

Sevgili, ay'ın hareketi dolayısıyla hercai olarak düşünülür. Kararsız oluşu ile âşığın aklını ve sabrını darmadağın eden sevgili, ay'a teşbih edilir:

Karâr itmez o meh gam-hâneme bir lahza geldükçe

Anun-çün akl u sabrum bî-karâr olmakda gitdükçe (H 196^b, G. 540/3)

3.1.3.19. Sevgili-Güneş

Sevgilinin güneşe benzetilmesi de ay gibi benzer özellikleriyle. Güzelliği, hercayiliği, yüceliği, aşkının yakıcılığı gibi hususlarla beyitlerde ele alınan sevgili; güneşe teşbih edilir. Ayrıca beyitlerde sevgiliden “*mih-r-i rahşân, mih-r-i dirahşân, rûşen-i mih-r-i dirahşân, şems-i münîr, şems-i cihân, şems-i duhâ, mih-r-i felek, mih-r-i burc-ı izzet, şems-i tâbân-ı cihân, mih-r-i âlem-ârâ, mih-r-i cihân-ârâ, yüzi gün, gün yüzlü, güneş yüzlü*” sıfatlarıyla bahsedilir.

Güzelliğinin benzeri olmayan sevgili için güneş benzetmesi yapılır (Msm.41/2). Sevgilinin güzelliğini göstermesi, sabah vaktinde güneşin ortaya çıkmasıyla

ilişkilendirilir (G.297/3). Sevgili, güzelliğini gösterdiğinde âşığın ayrılık gecesinin aydınlanarak kavuşma sabahına döneceği belirtilir:

Seher-i vuslata irse şeb-i hicrân bir gün

Arz-ı hüsn eylese ol mihr-i dırahşân bir gün (H 187^a, G. 497/1)

Güneşe teşbih edilen sevgilinin güzelliğinin artması, güneşin yükseldikçe ışığının çoğalması hususu ile ilgi içinde zikredilir (G.37/4). Sevgilinin güzelliği karşısında diğer güzellerin görünmediğini belirten âşık, güneşin ışıklarıyla yıldızların belirsiz olacağına işaret eder:

Görüp ol mâhı mahv olsa güzeller tan mıdur Ulvî

Kevâkib pertev-i şems-i münîr ile ayân olmaz (H 130^b, G. 226/7)

Âşığın ayrılıktan kurtulup vuslata kavuşması, yüzü güneş olarak vasıflandırılan sevgilinin meclise gelmesiyle gerçekleşeceği belirtilir. Güneşin gece karanlığını yok ederek etrafı aydınlatmasını ele alan şair; sevgilinin âşiğa görünerek mutluluk getireceğine işaret eder:

Subh-ı vuslat zulmet-i hicrânı mahv eyler hemân

Bezme gelse ol yüzi şems-i münevver gül gibi (H 220^b, G. 651/3)

Güneşin zerreleriyle dolaşması münasebetiyle hercahilik sıfatına işaret edilen beyitte birçok âşığı bulunan sevgili, hercâyî olarak ifade edilir. Güneş-zerre; sevgili-âşık ilgisi kurulur (G.484/4). Sevgili görüldüğünde âşık, aydınlık güneş görmüş olduğunu düşünür (G.126/1). Aydınlığıyla “şems-i münîr” terkibiyle zikredilen sevgili, âşığın bahtını uyandıran bir güneşe benzetilir. Güneş, aydınlatma özelliği dolayısıyla sevgili için benzetme yapılır:

Dâğ yakdum başuma bahtum uyandurdun didüm

Güldi ol şems-i münîrüm didi uyanmak mıdur (H 109^b, G. 90/4)

3.1.3.20. Sevgili-Tıfl

Sevgilinin çocuğa benzetilmesi tazeliği, gençliği ve güzelliği dolayısıyladır. “Tıfl-ı nevresîde” olarak ifade edilen sevgili; güzelliği ve tazeliğiyle ele alınır (G.57/4). Rakiplere çabuk kanmasıyla “tıfl-ı bî-günâh” ifadesiyle zikredilir. Sevgilinin masum bir çocuk gibi kandırılabilmesine işaret edilir:

Ey nâ-resîde gonçe eyâ tıfl-ı bî-günâh

İhvân sanup adûları uyup eyleme nigâh (H 78^a, Msm. 25/2)

Ezber eğitimi gören küçük bir çocuk olarak hayal edilen sevgilinin, âşıklara sürekli eziyet oyunları oynadığı belirtilir (Msm.29/4).

3.1.3.21. Sevgili-Civân

Sevgili için yapılan civan benzetmesi, gençliği ve güzelliğine işaret eder. Beyitlerde “nev-cevân, tâze cevân” sıfatlarıyla anılan sevgili, genellikle âşıkla birlikte ele alınır. Genç sevgilinin elinden çektikleriyle âşığın pîr olduğu (G.376/2), boyunun eğildiği (G.244/5) belirtilir. Âşığın “bî-ihdiyâr” olmasına neden olan ve “nev-cevân” olarak nitelendirilen sevgilinin gül gibi taze olduğuna işaret edilir:

Merhamet kıl nev-civânım âh u zârımdan sakın

Tâze gülsin nâle-i bî-ihdiyârımdan sakın (H 183^b, G. 479/1)

Genç sevgilinin gelişmesine, büyümesine değinen şair; gonca benzetmesi yapar. Sevgilinin güzelleşmesi goncanın gül olmasıyla ilgili zikredilir:

İrişdi nev-civânım serv-i bâlâ oldı gitdükçe

Açıldı gül gibi ol gonçe ra'nâ oldı gitdükçe (H 196^a, G. 539/1)

Gençlerin saf ve masum oluşlarına işaret edilen bir beyitte sevgili için “cevân-ı pâk-i dâmen” ifadesi kullanılır. Şair, genç güzel bir çocuğun kurnazlıkla kandırılmasını “sayd” kelimesiyle ifade eder:

Bir civân-ı pâk-dâmen saydın ister gönlimüz

Câmcı-zâdeye buluşduk Aksaraya uğraduk (H 145^a, G. 297/6)

3.1.3.22. Sevgili-Büt/Sanem

Sevgili, kusursuz güzelliği dolayısıyla puta teşbih edilir (G.239/4). “Büt-i ayyâr, büt-i tersâ, büt-i tannâz” şeklinde sıfatlarla zikredilen sevgili, daha çok Hristiyanlıkla ilgili “İncîl, rahip, deyr, küfr” gibi kelimelerle tenasüp içinde konu edilir (G.127/4). Sevgilinin güzelliğine işaret edilen bir beyitte kilisede bulunan putlar; nakışları ve süslemeleri ile konu edilir. Sevgili, âşığı güzelliğiyle cezbeden bir put olarak düşünülür:

Deyr içinde bir sanem gördüm alındum nakşına

İstedüm zünnâr-ı aşkın ol nigâr el virmedi (H 217^a, G. 634/2)

Putların taştan yapılması münasebetiyle âşığı öldüren merhametsiz sevgili, put olarak hayal edilir (G.435/3). Putların cansız oluşu, konuşmaması; sevgili için yapılan benzetme hususlarından biridir. Sevgilinin âşığın yüzüne bakmayıp konuşmaması, eğlendiğini düşündürür. Beyitte sevgili, âşıkla konuşmamasıyla “büt-i tannâz” olarak tasavvur edilir:

Âr idüp söylemez isen hele bir bak yüzüme
Deyr-i âlemde benüm ey büt-i tannâzum gel (H 155^a, G. 349/4)

3.1.3.23. Sevgili-Muğbeçe

Bir beyitte zikredilen Mecusi çocuğu anlamındaki muğbeçe, genç ve güzel sevgili için benzetme yapılır. Sevgili, âşığa yaptığı naz ve cilveler dolayısıyla muğbeçe olarak tasavvur edilir:

Billâhi nedür âşık bu nâz u girişme
Ey muğbeçe ger şâhid-i kâşâne değilsen (H 152^a, G. 334/4)

3.1.3.24. Sevgili-Âhû/Gazâl

Güzelliği, gözleri, zor ele geçmesi dolayısıyla sevgili için “çeşm-i gazâl, gözi âhû, vahşi gazâl” şeklindeki ifadeler zikredilir. Avlanması zor vahşi bir ahu gibi sevgili de âşıktan kaçır (G.392/2). Elde edilmesinin zorluğu ve herkesten kaçması dolayısıyla sevgili için ahu benzetmesi yapılır:

Fakr u fâkam göricek kaçdı ol âhû benden
Âh kim aldı benüm âfetümi medyûnluk (H 147^a, G. 307/2)

Ahuların avlanmasına işaret edilen beyitte sevgili, âşığın ah kemendiyile yakalanmak istenen bir ahuya benzetilir (G.410/5). Âşığın bağrını kan etmesiyle vahşi gazal olarak ifade edilir (G.342/2). Gözlerinin güzelliği ile “çeşm-i gazâl” sıfatıyla zikredilir ve âşığın bağrını yaralamasıyla konu edilir:

Nâfeveş hûn eylemişdi bağrum ol çeşm-i gazâl
Gelmemişken kiştzâr-ı dehre hiç âhû dahı (H 216^a, G. 628/3)

3.1.3.25. Sevgili-Kebg (Keklik)

Sevgili-keklik ilgisi güzelliği, sekerek yürümesi, zor avlanması gibi sebeplerle kurulur. Kolay elde edilemeyen sevgili; avlanmasının zorluğu (G.225/2), âşığın gözyaşının dâne, ahının tuzak olarak tasavvurunda (G.326/4) keklik olarak düşünülür. Sekerek yürüyüşü, salınışı dolayısıyla “kebg-i hırâm, kebg-i hırâmân” sıfatlarıyla nitelendirilir (G.658/4). Âşık, bükülmüş boyunu tuzak yaparak sevgiliyi yakalamak ister:

Bana ol kebk-i hırâmânım eger râm olsa
Ağlamazdum ham-ı kaddüm gam ile dâm olsa (H 203^b, G. 573/1)

3.1.3.26. Sevgili-Şehbâz

Bakışlarının etkisi ve istiğna özelliğiyle sevgili için “gözleri şeh-bâz, gözi şeh-bâz, şâh-bâz-ı evc-i istiğnâ” şeklindeki ifadeler zikredilir. Gözlerinin âşiğa etkisi dolayısıyla sevgili, şahbaz olarak tasavvur edilir (G.507/4). Âşığın canını avlayan sevgili, gözleri ile kuş avına çıkan bir şahbaza benzetilir:

Sözümü dinlemeyüp ehl-i hevâya koşılan
Murg-ı cân sayd idici gözleri şeh-bâzum gel (H 155^a, G. 349/2)

Âşık, sevgilinin kendisi yerine rakiple ilgilenmemesi gerektiğini düşünür. Rakip-leş ilgisi kuran şair, şahbâzın her leşi yememesi ve yüksekte uçması hususuna değinir. Sevgili, aynı zamanda yücelerde uçmasıyla hümâyâ teşbih edilir:

Ulvîyi koyup rakîbe ey hümâ meyl eyleme
Şâh-bâz-ı evc-i istiğnâ olan konmaz leşe (H 204^a, G.576/5)

3.1.4. Sevgilide Güzellik Unsurları

3.1.4.1. Saç

Divan’da saç; şekil, koku, renk gibi hususlarla tasavvur edilir. Genellikle sevgilinin saçı; dağınık, karışık, kıvrımlı, halka halka halka, uzun, siyah renkli, misk ve anber gibi güzel kokulu olarak ele alınır.

Saç-Renk

Sevgilinin saçı için “*siyeh zülf, zülf-i siyeh, zülf-i siyeh-kâr, saçı Leyli, Leyli saç, Leyli-i zülf, sevdâ-yı zülf-i yâr, gam-ı sevdâ-yı zülf*” şeklindeki ifadelerle siyah renkli

nitelendirmesi yapılır. Bazı beyitlerde saçla birlikte zikredilen “sevdâ” kelimesinin tevriyeli kullanımıyla siyah renkli oluşuna işaret edilir. Sevgilinin saçının sevdasına düşen âşıkların perişân olduğu belirtilir (G.99/1). Her gece aklının sevgilinin saçının sevdasıyla dolu olduğunu belirten âşık, gece ve sevda kelimelerini siyah renk ilgisiyle zikreder:

Her gice sevdâ-yı zülf-i yâr ile fikrüm bu kim
Kişi ömr-i câvidânından cüdâ düşmek ne güç (H 104^b, G. 68/4)

Saçın siyah renginin kastedildiği beyitlerde “kara” ifadesi de kullanılır (G.192/1; M.11/7). Bir beyitte geçen “şâm, şâmiyân” kelimeleri hem şehir hem de karanlık anlamı ile saçla ilişkilendirilerek kullanılır. Sevgilinin saçının derdiyle Şamlıların kara çullar giyerek matem ettikleri ifade edilir. Aydınlığı, beyazlığı temsil eden “Rum” kelimesi ile zıtlık içinde kullanılan “Şâm” kelimesi, tevriyeli bir anlatımla saçın siyahlığına işaret eder:

Şâmı terk itdün diyâr-ı Rûma teşrif eyleyüp
Kara çullar geydiler zülfün gamıyla Şâmiyân (H 182^a, G. 472/2)

Saç-Koku

Genellikle hava ve rüzgâr unsuru ile çeşitli benzetmelere konu olan saçın koku ile ilgisine “zülf-i anber, müşgîn saç, hevâ-yı bûy-ı zülf, müşk-bû, gîsû-yı anber-bâr, ey saçı müşgîn, zülf-i müşgîn” gibi ifadelerle işaret edilir. Saç, anber (G.277/6) ve misk kokulu (G.171/3) olarak zikredilir. Rüzgâr tarafından taşınan saçın kokusu âşığa rahatlık vermez. Âşığın canına işleyerek aklını karıştırır:

Bûy-ı zülfünden meşâm-ı câna virelden haber
Bî-karâr olduk sabâveş kalmadı ârâmımız (H 129^b, G. 223/4)

Sevgilinin saçının kokusunu taşıyan rüzgâr, âşığın başına bela getirir. Beyitte kullanılan “hevâ” kelimesi ile hem âşığın özelliği hem de rüzgâr kastedilir. Ayrıca “belâ” kelimesi ile aynı zamanda saçın renginin siyahlığına işaret edilir:

Bûy-ı zülfün beni gâyetde hevâyî kıldı
Başuma bunca belâ kim getirür bû getirür (H 232^a, G. 179/3)

Saç-Şekil

Sevgilinin saçları şekil bakımından karışık, dağınık, kıvrımlı olarak tasvir edilir. Aynı zamanda sevgilinin saçının dağınıklık özelliğine de işaret eden “bî-karâr” kelimesi, âşığın sıfatı olarak zikredilir (M.9/73). Sevgilinin saçlarının “perişân” olduğunu ifade eden şair, tarak unsurunu da beraber kullanır. Âşığın gönlü, sevgilinin perişan saçları ile yüz parçaya ayrılır. Beyitte geçen “el virmek” ifadesiyle de saçın karışık şekline işaret edilir:

Sad-pâre durur şâne gibi gerçi derûnum
Ammâ n’idem ol zülf-i perîşâna el irmez (H 131^b, G. 232/3)

Perişanlığı yanında saçın bir özelliğı de kıvrımlı halidir. Şair, sevgilinin saçının kıvrımlı özelliğine “şiken” kelimesiyle işaret eder. Âşığın sevgilinin dağınık saçlarına düştüğü belirtilirken tarak ilgisine değinilir:

Yârün şiken-i turesine düşmeyi bilürdün
Ol zülf-i perîşâna eger şâne değılsen (H 152^a, G.232/3)

Saçla ilgili bir husus da uçlarına âşıkların canının asılı oluşudur. Âşığın gönlünün mekanı olan sevgilinin saçı, gönlün asıldığı bir ip olarak düşünür:

Gönül zülfünde cân çâh-ı zenehdânunda kalmışdur
Biri asıldı ammâ biri zindânunda kalmışdur (H 120^a, G. 141/1)

Kıvrımlı ve büklümlü şekline “çîn, ham-ender-ham” gibi ifadelerle de işaret edilir. Bir beyitte sevgilinin saçının kıvrımları için zikredilen ve aynı zamanda ülke ismi olan “çîn” kelimesi, misk unsuruyla birlikte ele alınır (G.536/5). Başka bir beyitte sevgilinin kıvrım kıvrım zülfünün halkasının, âşığın gönlü için delilik zinciri olduğu hayal edilir. Gönül için “dîvâne” sıfatını zikreden şair, zincire benzetilen saçların bağlandığını kasteder:

Halka-i zülf-i ham-ender-ham-ı cânânemüzün
Oldı zencîr-i cünûnı dil-i dîvânemüzün (H 151^a, G. 329/1)

Sevgilinin perişan saçının kıvrımlı şekli, zincir halkası gibi düşünülür (G.134/3). Âşıklar, sevgilinin saçının halkasını boynuna alarak doğru yoldan çıkarlar. Beyitteki “başdan çıkarmak” deyimini ile aynı zamanda saçın başta bulunmasına işaret edilir:

Aşk ehli gerdeninde alup zülfi halkasın

Başdan beni çıkardı o kâkül dedikleri (H 224^a, G. 667/4)

Uzunluğuna işaret edilen sevgilinin saçı, ömür uzunluğu ile ilgi içinde zikredilir (G.241/2). Bir başka beyitte saç, âşığı bağlayan bir sihirde tasavvur edilir. Âşığı kararsız hale getiren sevgilinin saçı, büyü yapmış olarak telakki edilir. “Bî-karâr” ifadesi ile saçın dağınıklığı kastedilir:

Zülf-i dilber ne sihr kıldı aceb

Eyledi böyle bî-karâr beni (H 216^b, G. 630/2)

Saç ile İlgili Tasavvurlar

Saç-Resen/Rismân

Saç, uzun ve ince şekliyle iple benzerlik gösterir. Delilerin ve esirlerin zincire vurulmasından hareketle sevgilinin saçı; âşığın deli gönlüne bağlanan (G.188/3), boynuna atılan (G.180/4) ip olarak düşünülür. Sevgilinin saçı, âşığı dünyaya bağlayan bir iptir. Âşık, sevgilinin saçının ipinden kurtulursa serbest kalacağını düşünür. “Kayd” kelimesi “bağlama” anlamına gönderme yapılarak kullanılır:

Ulviyâ kayd-ı ta‘allukdan olurum âzâd

Resen-i zülf-i dil-ârâ beni kılsa âzâd (H 117^b, G. 130/5)

Saç-Zencîr/Silsile

Saçın zincirle ilgisi, uzun ve örgülü hali ile kurulur. Sevgilinin saçı, âşığın boynuna sarılan zincire teşbih edilir:

Deşt-i gamdan kurtarup dâmânımı kılman meded

Boynumı zencîr-i zülf-i dilsitânımdan halâs (H 136^a, G. 2584)

Delilerin zarar vermemesi için zincire vurulması konu edildiğinde saç, âşığın gönlünü bağlayan bir zincir olarak tasavvur edilir (G.262/2; G.357/8). Âşık, sevgilinin saçına bağlanmak istediği için divane olmuştur. Boynu daha aşk bağıyla bağlanmamışken sevgilinin saçının zincirine bağlanmıştır:

Gerden-i şeydâda hiç bend-i mahabbet yoğ idi

Ben saçun zencîrine dîvâne idüm dilberâ (H 92^a G. 11/4)

Saç-Kemend

Yakalama özelliği bulunan kement; uzunluğuyla, halka şekliyle sevgilinin saçı için benzetme yapılır (G.330/2). Sevgilinin saçının kemendi, âşığa sonsuz hayat gibi geldiği belirtilir (G.161/1). Sevgilinin saçı; âşığın yakalandığı (Msm.13/3), bazen de kurtulduğu (G.444/5) bir kemende benzetilir. Âşığın gönlü, sevgilinin çene kuyusunda hapsolmüştür. Bu kuyudan kurtulması sevgilinin kement olarak tasavvur edilen saçıyla mümkündür:

Ulviyâ çâh-ı zenehdândan halâs olmaz gönül
Tâ kemend-i zülf-i yâre bulmayınca dest-res (H 133^a, G. 241/6)

Saç-Fitrâk

Saçın fitrakla ilgisi, âşığın gönlünün av hayvanı olarak tasavvurunda kurulur. Av için kullanılan fitrak, âşığın gönlünün bağlandığı sevgilinin saçının benzetilen olur:

Şâh-bâz-ı hâs olaldan sayd-gâh-ı aşkda
Zülfinün fitrâkine bend oldı dil nahcîrveş (H 133^b, G. 246/3)

Saç-Bend

Saç-bend ilgisi kurulması, şekil ve bağlama özelliği dolayısıyladır. Sevgilinin saçı, âşığın gönlüne bağlanan (G.549/5), âşığı tutsak eden (G.547/3) bend olarak düşünülür. Delilerin bağlanması hususuna işaret edilen beyitte âşık, sevgilinin saçını boynuna bend gibi takmak istediğini belirtir:

Yâre didüm ki boynuma tak bend-i zülfünü
Nâz ile güldi didi ki dîvâne olmaya (H 95^a, G. 24/4)

Saç-Kol

Sevgilinin boynuna dolanan kol, şekil ve uzunluk yönüyle saçla benzerlik ilgisi içinde ele alınır:

Bir şeh-i âlî-cenâba bend olam kim Ulviyâ
Gerdenine salmaya kimse kolun gîsû gibi (H 223^a, G. 663/5)

Saç-Zünnâr

Saç, uzun ince şekliyle ve siyah rengiyle zünnâr olarak düşünülür. Âşık, sevgilinin saçının zünnârını tuttuğunu belirtirken saçın kâfirliğine işaret eder. Ayrıca beyitteki “âteş-perest” ifadesiyle zünnâr tenasüp içinde zikredilir:

Mürîd-i şeyh-i San‘ânam saçun zünnârını tutdum

Beni âteş-perest itdün ruhun şevkiyle cânâ sen (H 183^b, G. 478/6)

Sevgilinin hoş kokulu saçı, can verilen darağacına teşbih edilir. Ben-Mansur ilgisi kurulan beyitte yüz üzerine dökülen saç, Mansur’un asıldığı darağacı olarak telakki edilir:

Görinen gîsû-yı hoş-bûyun ucunda kara hâl

Gûyiyâ Mansûra benzer olur ana dâr yir (H 110^b, G. 95/3)

Saç-Çevgân

Saç; çevgânla uzunluk ve eğrilik gibi hususlarla benzetme yapılır. Sevgilinin gabgabı topa benzediğinde saçı da onun üzerine sarkan çevgân gibi düşünülür (Msm.12/2). Saçın ucundaki kıvrımlar dolayısıyla çevgân ilgisi kurulan beyitte âşığın başı da çevgânın vurduğu top olarak hayal edilir:

Eyledi başını çevgân-ı ser-i zülfüne top

Sanma Ulvî gibi bir âşık-ı ser-bâz gelür (H 116^a, G. 122/7)

Saç-Karanlık (Zulmet, Deycûr)

Sevgilinin saçı için siyah rengi itibarıyla karanlık benzetmesi yapılır (G.380/2). Âb-ı hayât münasebetiyle konu edildiği bir beyitte yüzdeki unsurlarla zikredilen saç, Hızır’ın âb-ı hayâtı bulmak için yürüdüğü karanlık olarak tasavvur edilir. Sevgilinin âb-ı hayât olan dudağı, saçının karanlığında kaybolmuştur. Ayrıca beyitteki “zulmet” kelimesi, “zulûmat” anlamıyla da kullanılır:

Gîsûsı zulmet ü hat-ı hazrâsı Hızır-ı vakt

La‘l-i zülâli ehl-i dile çeşme-i hayât (H 101^b, G. 54/6)

Saç-Gece/Şeb, Akşâm

Saç için gece teşbihi yapılması siyah rengi dolayısıyladır (G.457/1). Sevgilinin saçını kesmesi, gecenin kısalığı ile ilgili ele alınır (Matla 19/1). Uzunluğu ile “şeb-i yeldâ” benzerliği kurulur (G.380/2). Gece karanlığını aydınlatmak için çıra yakıldığına işaret edilen beyitte sevgilinin siyah saçları, gece olarak düşünülür:

Dâğlar ile cismümi zeyn eyledüm zülfün görüp
Âdet olmuşdur yanar târîk-i şebde çün çerâğ (H 139^b, G. 274/3)

Saçın geceye teşbihi yüzün güneşe benzerliğiyledir. Sevgilinin saçı, âşıkların nazarında gariplerin barınacağı akşam olarak telakki edilir. Yalnızlık içindeki âşıklar, akşam geldiğinde sevgilinin akşam karanlığına benzeyen saçını kendilerine mesken edinirler:

Halk-ı âlem yüzüne mihr-i dırâhşân didiler
Ehl-i diller saçuna şâm-ı garîbân didiler (H 120^a, G. 146/1)

Saç-Ebr (Bulut)

Saç, yüzü örtmesiyle ve şekil bakımından buluta benzetilir. Âşığın gözyaşının ıslattığı sevgilinin saçı, tufan sırasında ortaya çıkan siyah bir bulut olarak hayal edilir:

Ebr-i zülfün hasretiyle işte ben
Ger koparmazsa gözüm tûfân-ı Nûh (H 105^b, G. 71/2)

Saç-Küfr

Saçın küfr olarak düşünülmesi, çokluğu ve rengi dolayısıyladır. Yüzü örtmesine ve siyah rengine işaret edilen saç, “örtmek, gizlemek” anlamları bulunan küfre teşbih edilir (Msm.41/3). Saç için benzetme yapılan ve çokluğuyla kesret özelliği taşıyan küfr; beyaz ve tek oluşuyla vahdeti temsil eden yüz unsuru ile tezatlık içinde ele alınır. Sevgilinin siyah saçlarına bağlanan âşığın, küfr içinde kaldığı ifade edilir:

Küfr-i zülfün bilüme zünnâr-ı aşkı bağayup
Şevk-i ruhsârunla oldum ey sanem âteş-perest (H 101^b, G. 53/2)

Saç-Duhân Sûresi

Sevgilinin yüzü, Nûr sûresi olurken saçı da Duhân sûresine teşbih edilir. Aynı zamanda “duman” anlamı da bulunan “Duhân” kelimesi, renk yönüyle saç ile ilişkilendirilir.

Yüz-mushaf ilgisi kuran şair, sevgilinin yüzünü örten siyah saçlarını da Duhân suresi olarak tasavvur eder:

Mushaf-ı hüsnünde bu zülf ü izârun bî-gümân
Sûre-i Nûr oldu biri birisi oldu Duhân (H 191^a, G. 520/1)

Saç-Attâr

Saç, koku yaymasıyla attâr olarak hayal edilir. Güzellik, pazar olarak düşünüldüğünde renk ve kokusuyla nafeden üstün tutulan sevgilinin saçı da koku satan bir attara teşbih edilir. Ayrıca beyitte zikredilen “kıl” kelimesiyle saçın kıl oluşuna da işaret edilir:

Olalı bâzâr-ı hüsnünde senün attâr zülf
Nâfe-i Çîne komadı kıl kadar mikdâr zülf (H 139^a, G. 277/1)

Saç-Sümbül

Saç; büklüm büklüm inişi, siyah rengi ve kokusu dolayısıyla sümbüle teşbih edilir (G.148/1; G.406/1; G.531/2). Şair, sevgilinin hoş kokulu saçı gibi bir sümbüle rastlamadığını dile getirirken saç-sümbül ilgisini kurar:

Ulviyâ gülzâr-ı dehri ser-te-ser seyr eyledüm
Görmedüm bir sümbül ol gîsû-yı hoş-bû üstine (H 211^a, G. 608/5)

Yasemen-benâgûş tasavvurunda sevgilinin kulağına doğru sarkan saçları, siyah rengi ve kokusuyla sümbül olarak hayal edilir:

Sala zülfini benâgûşuna ol gonçe-dehen
Sanurum sâye salar sümbül-i ter yâsemene (H 212^a, G. 613/3)

Saç-Benefşe

Benefşe; şekil, renk ve koku dolayısıyla saça teşbih edilir. Sevgilinin saçına benzemeye çalışan benefşe, bu sebeple yüzü kara olarak düşünülür:

Baş koşdı ser-i zülf-i siyeh-kârına cânâ
Korkum bu ki ruhsârına el kara benefşe (H 204^b, G.577/7)

Saç-Dâm (Tuzak)

Sevgilinin kıvrımlı saçının tuzak halkası olarak düşünülmesi, âşığın gönlünün kuşa benzetilmesi münasebetiyledir (G.556/3). Kuşun avlanmasına neden olan şey, dânedir.

Ben-dâne ilgisi kurulduğunda sevgilinin benine aldanan âşığın gönlünün, saç tuzağına düştüğü belirtilir. Âşığın gönlünün saça dolaşması, vahşi bir kuşun tuzağa düşmesiyle ilişkilendirilir:

Tolaşur zülfüne gönlüm göricek benlerini
Murg-ı vahşî gibi kim dâne görüp dâma düşer (H 112^a, G. 102/3)

Saç-Mâr

Saç; siyah rengi, uzun ve kıvrımlı şekliyle yılanla teşbih edilir. Âşığın gönlünün kuşa teşbih edildiği beyitte sevgilinin dolaşık saçı da kuşun düştüğü yılan ağzı olarak telakki edilir. Saçın düğüm düğüm, dolaşık şekli bu benzetmeyi meydana getirir:

Murg-ı pâ-beste gibi düşdi dehân-ı mâra
Gönlümi kurtarımam zülf-i girih-gîründen (H 178^b, G. 459/4)

Saçın yılanla bir ilgisi de hazinelerle ilgili inanış dolayısıyladır (Bkz. İnanışlar). Saç, sevgilinin güzellik hazinesini bekleyen yılan tılsımı olarak düşünülür (G.277/7). Saç-yılan benzetmesinin bir sebebi de yılanların bahçelerde yuva yapması hususuydur. Yanak, gül bahçesine benzetildiğinde sevgilinin yüzüne düşen saçı da gül bahçesinde yuva yapmış bir yılanı hatırlatır:

Ârız-ı gülgûnun üzre Ulviyâ zülf-i nigâr
Mâra benzer sanasun gülşende kıldı âşiyân (H 180^a, G. 481/4)

Saç-Hümâ

Devlet kuşu olarak bilinen hümâ, daha çok gölgesi ile benzetme yapılır. Sevgilinin yüzüne düşen saçı, gölge salan saltanat hümâsı olarak düşünülür (G.620/3). Hümanın yüceliğine ve ulaşılmazlığına işaret edilen bir beyitte sevgilinin iki yanından sarkan saçı, hümaya teşbih edilir. Kimsenin ulaşamadığı sevgilinin saçının, âşığın gönlüne uğradığı ifade edilir:

Zamîründen geçer ol iki gîsû
Egerçi kimseler irmez hümâyâ (H 213^b, G. 620/4)

Saç-Tuğra

Saç-tuğra ilgisi, şekil ve renk bakımından kurulur. Sevgilinin yanağı üzerindeki saçının halkası, renk ve şekliyle tuğraya benzetilir:

Halka-i zülfi çeküp haddine tuğrâ-yı şerîf
Hükm ider mülk-i dile ya‘ni berât ile yürür (H 119^a, G. 138/2)

Saç-Lâm

Sevgilinin iki yanından sarkan kıvrımlı saçı iki lam olarak düşünülür (G.579/6). Boyu elif olan sevgilinin saçı, eğrilik bakımından lam harfine teşbih edilir:

Lâm-ı zülfünle elif kaddüni Ulvî göricek
Didi hüsn-i dil-âvîzine bir vech ide lâ (H 93^a, G.15/5)

Saç-Kayd-ı Sah

Yanak, mushafa benzetildiğinde saç da şerh kenarına yazılmış bir doğrulama kaydı olarak düşünülür:

Mushaf-ı haddünde zülfün kayd-ı sah
Metn-i hüsnüne hatun yazmış şürûh (H 105^b, G. 71/3)

Saç-Ömr

Saçın “ömr-i tavîl” ve “ömr-i dırâz” şeklindeki ifadelerle ilgisi, uzunluğu dolayısıyladır (K.19/35). Sevgilinin saçının uzunluğu ile âşığın ömrünün uzunluğu kastedilir. Saç ne kadar uzarsa âşığın ömrünün de o kadar uzayacağına işaret edilir:

Ulviyâ yâre didüm ömr-i dırâzumdur saçun
Nâz ile ol gonçe-fem güldi didi ömrün mezîd (H 106^b, G. 77/5)

Saç-Tûl-ı Emel

Saçın tûl-ı emel oluşu uzunluğu ve karışıklığı sebebiyledir. Sevgiliye kavuşma ümidi, tıpkı saçları gibi âşığın gözünde tûl-ı emel olmuştur:

Vaslun ümîdi bana zülfün gibi
Oldı aceb tûl-ı emel Yûsufum (H 160^a, G. 372/4)

3.1.4.2. Kaş (Ebrû)

Sevgilinin kaşları beyitlerde şekli ile ele alınır ve genellikle diğer güzellik unsurlarıyla birlikte zikredilir. Şekli itibarıyla kaşların çatık olduğuna “çîn, ham” gibi sıfatlarla işaret edilir. Göz, ben, alın gibi unsurlarla konu edilen kaşların “çîn-i ebrû” ifadesiyle çatıklığı ifade edilir (G.145/4). “Çîn” kelimesinin ülke anlamını kastedecek şekilde tevriyeli

kullanımında sevgilinin çatık kaşına Çin'in bağlandığı hayal edilir. Beyitte zikredilen “musahhar” kelimesiyle kaşların bitişikliğine de gönderme yapılır:

Olup zülfüne bende müşk-i Hatâ

Musahhar durur çîn-i ebrûna Çîn (H 171^a, G.422/4)

Kaşlar kavisli, çatık şekliyle çeşitli unsurları etkilemesiyle konu edilir. Sevgilinin kaşlarının fikri ile âşîğın boyu (G.186/1; G.244/5) hilâl (G.251/1) iki büklüm olarak düşünülür. Âşık; boyunun eğilmesini, düşkünlüğünü “bir kaş göz” etkisine bağlar. Göz ile birlikte ele alınması, yüzdeki anlamı içermeleri ve yüzdeki güzelliği tamamlamaları dolayısıyladır:

Haste-i hicrân olup kaddüm hilâl olsa ne var

Gönlümi âşüfte kılmışdur benüm bir kaş u göz (H 126^a, G. 207/3)

Kızgınlık ifadesi olan kaşları çatmak, sevgilinin öfkelenmesiyle birlikte konu edilir. (G.306/4). Güzellerin kaşlarını çatarak halk içinde kargaşa çıkardığı belirtilir. Güzellerin kaşlarını çatması, aynı zamanda naz yapmak olarak da düşünülebilir:

Hûblar kaşlarını çatmışlar

Halkı biribirine katmışlar (H 115^a, G. 117/1)

Kaş ile İlgili Tasavvurlar

Kaş-Hilâl/Meh-i Nev

Kaşın hilale teşbihi; kavisli şekli dolayısıyladır (G.38/5). Âşîğın boyunun eğilmesinin sebebi olan sevgili, hilal kaşlı olarak düşünülür (G.662/2). “Müşğîn” sıfatıyla benzetme yapılan kaşın, siyah rengi ve kavisli haliyle âşîğın boynunu eğen hilal olduğu tasavvur edilir:

Yîter oldı rûzgârum zülf ü hâlünden cüdâ

Ham olupdur kâmetüm müşğîn hilâlinden cüdâ (H 84^b, Msm. 32/4)

Şair, sevgilinin kavisli kaşına işaret etmek için “hilâl” redifli bir gazel söyleyeceğini belirtir:

Hep redîfini hilâl ideyin ey çeşm-i gazâl

Tâze bir hûb gazel söyliyeyin kaşun için (H 184^b, G. 489/2)

Hilalin her zaman görünmemesiyle konu edildiği beyitte âşık, hilal kaşlı olarak tasavvur edilen sevgiliyi göremediğinden şikâyet eder (G. 97/1). Başka bir beyitte ise sevgilinin

çatık kaşı, eğri şekli dolayısıyla hilal ilgisi kurar. Beyitte zikredilen “hâm” kelimesi ile kaşın eğriliğine işaret edilir:

Meh-i nev demek olurdu ham-ı ebrûna senün

Bu işâretler anun gelse eger kaşından (H 173^a, G. 387/3)

Kaş-Yay/Kemân

Sevgilinin kaşı için en çok yapılan benzetmelerden biri de yaydır. Gamzenin ok tasavvurunda sevgilinin kaşları da âşığın bedenine gamze oklarını gönderen bir yay olarak düşünülür (G. 105/7). Ok atan bir savaş aleti olan yay; gözleri, kirpikleri ile âşığı öldürmeye kasteden sevgilinin kaşları için benzetilen yapılıdır. Gözler kanlı bir katil, kirpikler ise oktur. Kaş ise okun atıldığı yaydır:

Kaşı yâyını kurup nâvek-i müjgânun atar

Beni öldürmeğe ol gözleri hûnî girişür (H 118^a, G.133/3)

Kaş-Kemân-keş/Pehlivân, Kaş-Kemend-endâz

Kaşların bu unsurlara teşbihi, şekil yönüyledir. Güzelliğin bir arsa olarak tasavvurunda kaşlar, yay çeken bir güçlü bir pehlivana benzetilir (G.148/2). Kirpik-ok ilgisi ile ele alınan sevgilinin kaşları, yay çekmede usta olarak düşünülür (G.170/1). Sevgilinin “peyveste” sıfatıyla zikredilen bitişik kaşları, şekil bakımından ahu yakalamak isteyen kement atıcı olarak hayal edilir:

Ol gözi mestânenün peyveste ebrûsın görüp

Şöyle sandum bir kemend-endâz iki âhû yasar (H 119^b, G. 139/4)

Kaş-Tuğrâ

Hükümdarların fermanlarında tuğra bulunmasına işaret edilen beyitte güzellik berata, kaşlar da tuğraya teşbih edilir. Berat üzerine çekilen tuğraya benzetilen kaşların, halkı kul ettiği belirtilir:

Kaşların şâhâ berât-ı hüsnüne tuğrâ çeküp

Cümle âlem halkını kul eyledün unvân ile (H 207^b, G. 591/4)

Kaş-Mihrâb

Mihrabın kaşla ilgisi kavisli şekli münasebetiyledir (G.270/5). Beyitlerde genellikle “Kâbe, mescid, câmi” gibi unsurlarla tenasüp içinde zikredilir (G.457/2). Güzellik bir

câmiye benzetildiğinde kaşlar, o câminin mihrabı olarak düşünülür (G.2/3). Dışa dönük yarım ay biçimindeki mihrab, eğriliğiyle kaşla ilişkilendirilir. Sevgilinin kaşları, âşıkların secde etmek için yöneldiği mihraptır:

Gördiler câmi'-i hüsn içre kaşun mihrâbın
Secdeye varsa n'ola zümre-i irfân saf saf (H 141^a, G. 282/2)

Kaş-Sefîne/Keştî:

Kaşın gemi olarak düşünülmesi, şekil benzerliğine dayanır. Sevgilinin birleşik kaşları, birbirine çarpan iki gemiye benzetilir (G. 149/3). Gözün tamamlayıcısı olan kaş; göz-deniz ilgisi kurulduğunda gemi olarak hayal edilir:

Ebruvânun aksi olmaz çeşm-i bînâdan cüdâ
Hiç olur mı kim sefîne ola deryâdan cüdâ (H 90^b, G. 1/1)

Kaşın gökkuşağına teşbihi kavisli şekli dolayısıyladır. Âşık, hilal olarak tasavvur ettiği sevgilinin, kaşlarının kavs-ı kuzah olduğunu düşünür:

Kaşların kavs-i kuzahdur meh-i nev yanumda
Merhamet kıl müjen itdi beni şol denlü za'îf (H 140^a, G. 276/4)

Kaş-Harf (Nûn, Râ, Yâ)

Kaşlar, eğri şekliyle çeşitli harflere benzetilir. Güzelliğin sayfa olarak tasavvurunda kaşlar da eğri şekliyle güzellik sayfasına yazılan “râ” harfine benzetilir (G.2/4). Kaş için “nûn” ve “râ” harfinin benzetme yapıldığı beyitte şekil ilgisi kurulur:

Ayn-ı anber mi yahûd çeşmüne şehlâ mı disem
Nûn-ı nâzik mi aceb yâ kaşuna râ mı disem (H 161^b, G. 380/1)

Şair, iki keman olarak düşündüğü kaşlar için “nûn” ve “yâ” harfini benzetme yapar. Göz unsuru ile birlikte konu edilen kaşlar, aynı zamanda gerilen iki keman olarak düşünülür:

Ayn u aynum benim ol çeşm-i sitem-kâra fidâ
Yâsı vü nûnı dü ebrû-yı kemân-dâra fidâ (H 67^a, Msm. 10/1)

Kaş-Perr-i Cebrâil, Kaş-Perr u Bâl

Kaşların bu unsurlara teşbihi, uçarken kanatların iki yana açılmasıyla oluşan şekli dolayısıyladır. Sevgili, melek olduğunda kaşları da Cebrail'in kanatları olarak telakki edilir:

Bir meleksin ârızunda dir gören ebrûlarun
Zâhir oldı gûyiyâ arş üzre perr-i Cebre'îl (H 155^a, G. 348/2)

Benin şahin olarak tasavvurunda iki yanındaki kaşlar da şahinin av için açtığı kanatlardır:

İki ebrû arasında hâl-i cânân Ulviyâ
Râstı şâhindür şikâr üstine açmış perr ü bâl (H 158^b, G. 364/5)

Kaş-Serkeş

Kaşın serkeş olması, hareketi dolayısıyladır. Sevgilinin kaşlarının bazen hareketli ve dik bazen de yatık olduğu nitelendirilir:

Kaşların gâyet ile ser-keş idi
Hele bir pâre şimdi yatmışlar (H 115^a, G. 117/4)

Kaş-Mekr ü Âl

Sevgilinin gözleri ve gamzesiyle birlikte konu edilen kaşları, âşığa yaptığı hile ve düzen dolayısıyla “mekr ü âl” vasfıyla nitelendirilir:

Çeşmi sâhir gamzesi fitne kaşı pür-mekr ü âl
Hûblar resmini bilmez böyle fettân olmayan (H 185^a, G. 487/3)

Kaş-Râst-gû

Kaşların hareketli hali için “doğru söyleyen” anlamındaki “râst-gû” sıfatı kullanılır. Beyitte eğilme özelliğine sahip olan boy ile birlikte ele alınır. Eğri ve kavisli kaşın, ölçülü ve düzenli haliyle sevgilinin boyunun biçimli olduğunu anlattığı düşünülür:

Kâmetün vasfını mevzûn şerh ide
Eğri kaşun kim olupdur râst-gû (H 193^b, G. 527/4)

3.1.4.3. Göz

Divan'da sevgilinin gözü; merhametsiz, zulmedici, kan dökücü, öldürücü gibi özellikleri ile kirpik, kaş gibi diğer güzellik unsurlarıyla konu edilir. Göz, âşığın aklını ve sabrını dağıtır (G.41/5). Âşığı görmezden gelerek eziyet eder (Matla 43/1). Bazen âşığa göz ucuyla bakar (G.514/5). “Göz ucu” anlamındaki “kûşe-i çeşm” ifadesi; gözle işaret yapma, göz süzme veya kırpma gibi hareketlerden oluştuğundan aslında gamzeyle ilgili bir husustur. Sevgilinin âşığa göz süzerek bakması, değer vermesi olarak düşünülür:

Ne denlü zillete düşsek yolunda kılmazuz şekvâ
Bize sen gûşe-i çeşm ile bakmak ayn-ı izzetdür (H 114^a, G. 111/3)

Gözün önemli özelliklerinden biri de öldürücülüğü üzerinedir. Bu hususa benzetmelerde yer verilecektir (G.304/1), Gamzeyle birlikte zikredildiğinde göz, el birliği ederek âşığın gönlünü avladığı hayal edilir (G.245/1). Her ne kadar kanın sebebi olarak gamze bilinse de aslında âşığın kanını döken sevgilinin gözü olduğu belirtilir:

Egerçi gamzen iledür sûretâ suç
Hakîkatde gözündür kana bâ'is (H 102^b, G. 59/4)

Gözle ilgili daha çok siyah renk kullanılsa da bazı beyitlerde ela gözden de bahsedilir. Sevgilinin gözleri için genellikle “çeşm-i siyâh”, az da olsa “elâ gözler” şeklindeki ifadeler kullanılır (G.82/3; Matla 58/1; G.465/4). Ayrıca bazı beyitlerde tesadüf edilen “ala” kelimesi, cinaslı bir anlatımla ela gözü kasteder:

Aldı murgını ser-i pençe-i müjgânına âh
Bir avuç kanuma ala gözün al kara gibi (H 222^b, G. 660/3)

Göz İle İlgili Tasavvurlar

Göz-Sâhir, Göz-Pür-efsûn

Sevgilinin gamze, kaş gibi güzellik unsurlarıyla zikredilen gözü, büyüleyicilik yönüyle sâhir olarak düşünülür (G.487/3). Gözün etkileyiciliğine işaret edilen bir beyitte âşığın deli olmasının sebebi olarak sevgilinin büyüleyici gözleri gösterilir. Gözler, âşığa yaptığı büyüyle onu deli olmasına etki eder:

Aklumı gâret iden turre-i tarrârundur
Beni dîvâne kılan çeşm-i pür-efsûnundur (H 233^b, G. 188/2)

Göz-Mest (Sarhoş), Göz-Bed-mest

Sevgilinin gözlerinin mest oluşu, âşığa etkisi ve görünüşü dolayısıyladır. Sevgilinin süzölmüş gözleri, sarhoş olarak düşünölmür (G.183/2). Gözler için sarhoş benzetmesi yapılması naz veya gururdan kaynaklanabilir. Gözleri mest sevgiliyi görmek isteyen âşık, meyhane kapısında perişan bir halde bekler:

Var ise Ulvî-i dil-hastedür ey gözleri mest
Der-i meyhânede bir âşık-ı rüsvâ gördüm (H 165^a, G. 398/5)

Gözlerdeki baygın görünüş, kötü içmiş iki güzeli hatırlatır. Gözlerin sarhoş oluşu, kan içiciliğine bağlanır. Âşığın kanını içmek isteyen gözler, Sarhoşluk dolayısıyla gözlerde görölen baygınlığa, uyku haline beyitte geçen “humâr” sözcüğü ile de işaret edilir:

İçüp mey gibi kanum gözlerün uyhuya varmışlar
Humârın ol iki bed-mestler bir pâre yazmışlar (H 233^a, G. 184/4)

Göz-Mahmûr, Göz-Nergis

Sevgilinin gözünün mahmur hali, gözün naz uykusunda olduğunu düşöndürür (G.681/1). Göz; kan içme isteğı dolayısıyla şaraba susayan mahmur bir insana benzetilir:

Benzer ol merdüm-i mahmûra ki özler mey-i nâb
Dem-be-dem anun için çeşmün ider kana heves (H 133^a, G. 242/2)

Nergisin uyuşturuocu özelliğine işaret edilen bir beyitte sevgilinin hasta gözü, mahmur olarak zikredilir. Ayrıca nergisin başının öne eğik görüntüsü dolayısıyla göz için nergis benzetmesi yapılır:

Çeşm-i mahmûrunı gösterme meded â‘dâya
Korkum oldur değer ol nergis-i bîmâra nazar (H 123^a, G. 155/4)

Göz-Bîmâr (Hasta)

Sevgilinin gözü baygın görünüşüyle hasta olarak düşünölmür. Şarapla konu edilen sevgilinin gözü, hasta ve sarhoş olarak ifade edilir (G.534/3). Bir beyitte âşık, sevgilinin

hasta gözü için göz nurunu feda edeceğini belirtir. Ayrıca nergisin göz hastalıklarında tedavi edici özelliği bulunması dolayısıyla nergis-hasta ilgisi kurulur:

Nûr-ı çeşmüm benüm ol nergis-i bîmâra fedâ
Dil ü cânım ol iki gamze-i hûn-hâra fedâ (H 92^a, G. 10/1)

Göz-Şehlâ

Sevgilinin gözleri için şehlâ benzetmesi, hafif şaşılık sebebiyledir. Âşık, sevgilinin kendisini görmeyen gözleri için şehla benzetmesi yapar (G.165/3). Şehla gözlü sevgiliyi gören âşık, şaşkınlıkla sevgilinin ayağına düşer. Beyitteki “şaşa düşmek” ifadesiyle hafif şaşılık anlamındaki “şehlâ” kelimesi ilgi içinde zikredilir:

Gözi kararup pâyüne düşse n’ola Ulvî
Ey gözleri şehlâ seni görüp şaşa düşdi (H 227^b, G.683/5)

Göz-Bâdâm

Göz, şekil itibarıyla ve güzelliğiyle bademe benzetilir. Riyâzet ehlinin nefis terbiyesinde bademle çile çekmelerine işaret edilen beyitte sevgilinin çekik ve yuvarlak gözü badem olarak tasavvur edilir:

Lebi yâdına bir mestâne çeşmün câm-ı işret çek
Sana kim dir ki bâdâm ile ey zâhid riyâzet çek (H 151^b, G. 332/1)

Göz-Âfet

Göz; âşığı etkilemesi, baştan çıkarması gibi özellikler dolayısıyla afete benzetilir. Sevgilinin gözü, âşığın dinine kasteden bir afettir (G.514/2). Âşığa merhamet edip ağlayan sevgilinin afet gözlerinden akan yaşlar, rahmet yağmuru olarak görülür:

Ağlasa za‘fum görüp ol çeşmi âfet üstüme
Çarh-ı devletdür yağar bârân-ı rahmet üstüme (H 208^b, G. 596/1)

Göz- Fitne, Göz-Fettân

Gözün bu unsurlara teşbihi öldürücülüğü, karıştırıcılığı ile birlikte “devr-i kamer” ilgisine de dayanır. Sevgilinin kıyamet olması, gözünü ahir zaman fitnessi olarak düşündürür (Matla 36/1). Fattan olarak nitelendirilen göz; âşığın dertli haline merhamet etmez (G.36/4), âşığı görmezden gelir (G.618/7). Sevgilinin fattan gözlerinin hayaliyle âşığın hasta düştüğü belirtilir:

Hayâl-i nergis-i fettânunla bîmârum
Fîrâk-ı hançer-i müjgânunla efgârum

(H 69^a, Msm. 13/3)

Göz-Âhû/Gazâl

Gözler; siyah, iri ve güzel oluşu dolayısıyla ahuya benzetilir. Sevgilinin gözlerinin âşîğın gözündeki hayali, su üzerindeki iki ahuyu hatırlatır (G.608/2). Sevgilinin âşıktan kaçırıldığı gözleri, vahşi bir ahu olarak hayal edilir (G.129/4). Nafe ile ele alındığı bir beyitte âşîğın gönlünü avlayan, gönlüne kasteden sevgilinin gözleri için ahu tasavvuru yapılır:

Dil şikâr eyleyici şol gözi âhûdur bu

Nâfenün bağırını hûn eyleyici budur bu

(H 194^b, G.531/1)

Göz-Şâhin, Göz-Şahbâz

Gözün şahin ve şahbaz gibi avcı kuşlara benzetilmesi, âşîğın gönlünü avlaması dolayısıyladır. Âşîğın gönlünü avlayan sevgilinin ela gözleri şahine teşbih edilir. Şahinin avlamaya başlamadan önce etrafı süzmesine işaret edilen beyitte göz-şahin ilgisi kurulur:

Süzildi şol elâ gözler dil-i bîmârı kapmağa

Salındı hey meded bir nâ-tüvân murga iki şâhîn (H 180^b, G. 465/4)

Âşîğın âhının dâm, gözyaşının dâne olarak hayal edilmesiyle sevgilinin gözleri avlanmak istenen şahbaza benzetilir (G.448/5). Bir beyitte ise âşîğın canına kasteden sevgilinin gözleri için şahbaz benzetmesi yapılır:

Sözümü dinlemeyüp ehl-i hevâya koşılan

Murg-ı cân sayd idici gözleri şeh-bâzum gel

(H 155^a, G. 349/2)

Göz- Harâmî

Göz-harami benzetmesi kan dökücülüğü esasına dayanır. Sevgilinin gözü, kan içen bir haramidir (G.654/1). Aklın ve sabrın kervan olarak tasavvurunda sevgilinin gözü ile gamzesi, âşîğın kervanına saldıran haramiye benzetilir:

Gamzenle gözlerün tağıdır akl u sabrumı

Birkaç harâmîdür sanasun kâr-bân basar

(H 231^a, G. 176/2)

Göz-Kâfir

Âşığa eziyet çektirmesi, acımasızlığı gözün kâfir olarak teşbih edilmesine neden olur. Sevgilinin âşığa merhamet etmeyen harami gözü, Müslüman kesen bir kâfir olarak telakki edilir:

Şefkat itmez n'ideyin bana harâmî gözün âh
Benzer ol kâfire kim oldu müselmân kesici (H 226^a, G. 676/4)

Göz-Uğru (Hırsız)

Göz-hırsız ilgisi gözyaşının subaşı tasavvuruyla ele alınır. Sevgilinin gözleri, kimseye hissettirmeden âşığın gönlünü çaldığından hırsız olarak düşünülür. Âşığın akıttığı gözyaşları, sevgilinin gözlerinin ayrılığı dolayısıyla. Bu durum, subaşının yakalamak için peşinden koştuğu hırsızla ilişkilendirilir:

Hicr-i çeşmünle akup gözlerümün yaşı gider
Uğru ardınca şehâ nite ki subaşı gider (H 229^b, G. 169/1)

Göz-Kattâl

Gözün kan dökücülüğü ve âşığın canına kastetmesi dolayısıyla yapıldığı bir benzetme de kattâldır. Gamzeyle birlikte âşığın kanını döken sevgilinin gözleri, öldürücü ve kan dökücü olarak tasavvur edilir:

Hançer-i gamzen ile dökme kanum her dem benim
El-amân ey gözleri kattâl u hûn-rîz el-amân (H 192^a, G. 520/3)

Göz-Hûnî/Hûn-hâr/Hûnrîz, Göz-Cellât

Göz, kan dökücülük yönüyle bu unsurlar için benzetme yapılır. Sevgilinin kanlı gözü, âşığı öldürmeye kasteden bir kanlıdır (G.133/3; G.252/5). Kanla birlikte ele alındığı bir beyitte göz, âşığın kanını dökmeye hazır bir kanlı olarak tasavvur edilir:

Sorılmaz kana kana içse kanum çeşm-i hûn-rîzün
Tarîk-ı aşkdur bunda efendi kana kan olmaz (H 130^a, G. 226/3)

Kanlı göz benzetmesi ile birlikte sevgilinin gözü için yapılan diğer bir benzetme de cellattır. Sevgilinin saçı ip olarak düşünüldüğünde gözü de âşığın boynuna ip atmasıyla cellat olarak hayal edilir:

Hûnî gözün ki gerdenüme bend ider saçın

Cellâddurur ki dâra gelüp rîsmân atar

(H 232^a, G. 180/4)

Göz-Kahramân

Göz-Kahraman benzetmesi acımasızlık yönüyle kurulur ve genellikle gamze ve kirpik unsuru ile konu edilir. Sevgilinin gözü etrafı yakıp yıkmasıyla (G.253/1), âşıklara öfkeyle hançer çekmesiyle (G.198/1) Kahraman'a teşbih edilir. Kahraman olarak tasavvur edilen merhametsiz ve acımasız gözlerin, kirpiklerle birlikte âşığı mahvetmeye kastettiği belirtilir:

Kanımı dökse müjen virmez amânı gözlerün

Kahr ider her dem bana şol Kahramânî gözlerün (H 150^b, G. 327/1)

Göz-Tâtâr

Sevgilinin gözünün Tatar'a teşbihi savaş ve yağma ilgisi dolayısıyladır. Sevgilinin gözü, âşığa kahr askerleriyle hücum eden Tatar'a benzetilir (G.255/4). Güzelliğiyle âşığın sahip olduğu her şeyi yağmalayan sevgilinin gözleri için göz-Tatar ilgisi kurulur:

Çeşm-i Tâtâr ki yağmâya viren mâ-meleki

Gamzenün pâdişâhum kaçmadı târâcından

(H 189^a, G. 507/6)

Göz-Tîr-endâz

Bir beyitte kaşla birlikte zikredilen sevgilinin gözü, okçuya teşbih edilir. Sevgilinin kaşının kemana benzetildiği beyitte göz, okçu olarak tasavvur edilir:

Eylemiş Ulvî gibi hicr ile kaddini kemân

Âşık ancak çeşm-i tîr-endâzına ebrû dahı

(H 216^a, G. 628/5)

3.1.4.4. Gamze

Sevgiliye has manalı süzgün ve yan bakış, göz ucuyla bakış olan gamze; göz, kaş ve kirpik unsurlarıyla birlikte yapılan bir harekettir. Beyitlerde âşığın canını almak, öldürmek, yaralamak isteyen güzellik unsuru olarak karşımıza çıkar. Sevgilinin gamzeleri âşığı korkutur (G.254/4), bağına saplanır (G.684/1). Âşığın bağında binlerce yara açar. Göz ucuyla bakmak anlamındaki “guşe-i çeşm” ifadesi ile gamzenin naz ve cilve ile göz süzerek bakma özelliğine işaret edilir:

Ulviyâ bağrumı bir gamzesi bin pâre ider

Gûşe-i çeşm ile olsa nigerân beg-zâde (H 198^b, G. 551/5)

Gamzenin kesici, yaralayıcı özelliğine değinilen bir beyitte benzerinin olmadığı ifade edilir. Kesen, yaralayan pek çok şey bulursa da etki yönünden gamzenin bir benzerinin olmadığı dile getirilir:

Gerçi vardur bu cihân içre firâvân kesici

Kanı gamzen gibi ey gözleri fettân kesici (H 226^a, G. 676/1)

Sevgilinin gamzesinin âşığa ettiği eziyeti durdurmanın kolay olmadığı düşünülür (G.435/5). Gamze, göz unsuruyla âşığın canını almak için sinesine saplanır. Sinenin meydan tasavvurunda göz de meydanda savaşıyan biri olarak hayal edilir:

Sînelerde gamzelerle gözlerün cân almada

İki merdüm atışurlar sanki meydân almada (H 200^a, G. 557/1)

Gamzenin niyeti, âşığı zulmederek öldürmektir (G.503/2). Âşığın yaralı sinesini oklarıyla deler (G.607/6). Âşığın uzun süredir kanayan bağrındaki yaralara sevgilinin gamzesinin sebep olduğu belirtilir:

Bağrımın yâreleri nice zamândur işler

Bana bu işleri hep gamze-i cânân itdi (H 220^b, G. 652/4)

Âşık, bir beyitte gamzelerin kendisini öldürdüğü gibi tüm halkı öldürecek derecede etkili olduğunu belirtir:

Âşık olmuş bir civâna dilberüm didi bana

Gamzen öldürmezse hep halk-ı cihânı işte ben (H 188^a, G.453/2)

Gamzenin öldürmek, yaralamak dışında bir özelliği de sihir yapmasıdır. Sevgilinin gamzesinin tesirli oluşuna işaret edilen bir beyitte sihir yapmada gökten ay'ı indirecek ustalıkta olduğu belirtilir. "İşaret eylemek" sözü gamzenin gözle işaret etme anlamına göndermedir:

Gamzen şu denlü sihr ile irdi kemâle kim

Bir kez işâret eyler ise gökden ay ine (H 212^a, G.614/2)

Gamze İle İlgili Tasavvurlar

Gamze-Ok/Tîr/Hadeng/Nâvek

Gamzeyle ilgili en çok yapılan benzetmelerden biri de oktur. Genellikle sevgilinin kemana teşbih edilen kaşı ile ele alınır. Sevgilinin keman kaşlarından atılan gamze oku, âşğın bağrında kalır (G.105/7). Etkisine gönderme yapılan gamze okuna siper olunamayacağı belirtilir (G.224/1). Ok gibi delici olan gamze, âşğın parçalanmış göğsüne saplanarak çıkmak istemez. Beyitteki “geçmek” kelimesi âşğın sinisini delip canına geçmek anlamına işaret eder:

Hasret ü derd ü firâkun kaddümi kıldı kemân

Geçmek ister tîr-i gamzen sîne-i sad-çâkden (H 182^b, G. 475/4)

Yaralayıcı özelliği ile ele alınan gamze, sevgilinin yay kaşlarından çıkarak âşğın yarasını tazeleyen bir ok olarak tasavvur edilir (G.171/5). Gamzenin âşğın gönlündeki hayali bile yaralayıcıdır. Sevgilinin gamzesinin hayali, saplandığı yeri yaralayarak orda kalan bir ok olarak tasavvur edilir:

Zahm-ı tîgun ciğerde bir yâre

Dilde gamzen hayâli bir okdur (H 115^b, G. 121/2)

Gamze-Kılıç (Tîg)

Gamzenin kılıçla ilgisi yaralayıcı ve öldürücü özelliği dolayısıyladır. Sevgilinin gamzesi âşğın canına kasteden keskin bir kılıçtır (G.413/3). Gözün Kahraman olarak tasavvurunda gamze, öldürücü bir kılıca benzetilir (G.253/1). Öldürmek ve kan dökmek yönüyle kılıçla benzerlik kurulan gamzenin, âşğı öldürecek güçte olduğu ifade edilir. Aynı zamanda gamze, değer ve keskinlik yönüyle mücevherle süslü bir hançer olarak hayal edilir. Gamzenin kanla zikredilmesi, öldürücülüğüne işaret eder:

Tîg-ı gamzen Ulvîyi cânâ yiter öldürmege

Kan bulaşdurma yazukdur hançer-i pür-cevhere (H 201^b, G. 563/5)

Gamze-Hançer

Gamze-hançer ilgisi kılıçla benzer sebeplere dayanır. Âşğın kanlı yarası kılıf olarak düşünülür. Sevgilinin gamzesi, bu kılıf içinde saklanan bir hançerdir (G.198/6).

Sevgilinin ayyâra teşbih edildiği beyitte gamzesi de âşîğın yüreğinde yaralar açan bir hançer olarak hayal edilir. Gamze, kan dökücü özelliği ile hançerle ilişkilendirilir:

Derdümi bilmege ey dilber-i ayyâr benüm
Hançer-i gamzen ile gel yüreğüm yar benüm (H 159^b, G. 369/1)

Gamze-Sinân (Süngü)

Gamzenin süngü olarak tasavvur edilmesi keskinlik, yaralamak gibi hususlar dolayısıyladır. Âşîğın her zaman yüreğinde olması, saplandığı yerde kalmasını işaret eder:

Her dem sinân-ı gamzesi Ulvî yürekdedür
Bilsem ki hâl-i dil nolur âhir sinân ile (H 207^b, G.592/5)

Gamze-Neşter

Gamzenin neştere benzetilmesi de diğer silahlar gibi kesici, yaralayıcı özelliğiyledir. Âşîğın yaralı sinesine vurulan sevgilinin gamzesi, kan döken bir neştere benzetilir:

Neşter-i gamzeni ur sîne-i mecrûha yetiş
Ki tutupdur sanemâ hûn-ı firâkun yüreğüm (H 169^a, G. 413/2)

Gamze-Harâmî

Sevgilinin gamzesinin haramiye benzetilmesi âşîğın gönlünü, aklını çalması hususuna dayanır. Göz unsuru ile birlikte gamze; yol kesen, kervan basan hırsızlar gibi âşîğın aklını ve sabrını dağıtır (G.176/2). (bkz. Göz).

Gamze-Bî-dâd (Zâlim)

Gamzenin zalime teşbihi âşîğın gönlünü huzursuzluk, karışıklık içinde bırakmasına dayanır. Perişan bir haldeki âşîğa yaptığı eziyetler dolayısıyla sevgilinin gamzesi zalim olarak tasavvur edilir:

Gamzesi bî-dâdlar cevrin çeker dildâdeyin
Hâk-sâr-ı râh-ı zillet bir garîb üftâdeyin (H 83^b, Msm. 34/3)

Gamze-Hûn-rîz/Hunhâr

Gamzenin kanlı olarak düşünülmesi kan dökmesi münasebetiyledir. Sevgilinin âşîğı öldürmesi için kılıç ve hançer çekmeye gerek olmadığı; kanlı gamzenin yeteceği ifade

edilir (G.682/5). Sevgili, kan döken gamzeleriyle perişan haldeki âşığı öldürecek güçtedir:

Gamze-i hûn-rîz ki lâyük değıldür öldürüp
Âşık-ı peş-mürdeyi hâk ile yeksân eylemek (H 149^a, G. 320/4)

Öldürücü gamzelerin, uzun zamandır âşığın canına kastetmiş olduğu belirtilir. Göz ucuyla imalı bakmak anlamı bulunan gamze, âşığı deli etmiştir. Beyitte zikredilen “dem” kelimesiyle kan ilgisine işaret edilir:

Bunca demdür küştesidür gamze-i hûn-rîzinün
Gûşe-i çeşm ile bir kez Ulvî-yi şeydâya bak (H 142^a, G. 286/5)

Gamze-Kattâl

Gamzenin kattâl olarak telakki edilmesi öldürücülüğü dolayısıylaıdır. Hz. Hüseyin’den bahsedilen bir şiirde sevgili unsuru kastedilmiştir. Sevgilinin kılıç gibi keskin gamzeleri, âşığı öldüren bir katile benzetilir. Âşığın gönlü, sevgilinin ciğer delip geçen gamzelerine susamıştır. Gamzeler ise susuz kalan âşığı öldürmüştür. Beyitte zikredilen “kattâl” kelimesiyle Hz. Hüseyin’in susuz kalarak şehit oluşuna gönderme yapılır:

Şemşîr-i ciğer-dûzına dil-teşne geçerken
Öldürdi beni gamze-i kattâli Hüseynün (H 148^a, G. 314/2)

Gamze-Cellat

Gamzenin cellata benzetilmesi, âşıkları öldürmesi hususuylaıdır. Sevgilinin hükümdara teşbih edildiğı beyitte gamzesi, âşıkları öldürmek için görevli cellat olarak düşünülür (Matla 17/3):

Evvelâ âşıklarundan kimi öldürsem dise
Gamzesi cellâdına ol şeh beni ta‘yîn ider (H 243^a, Matla 65/2)

Gamze-Fitne, Gamze-Fettân

Gamzenin bu unsurlara benzetilmesi âşığı kargaşa ve karışıklık içine sokmasına dayanır. Kaşın aldaticı, gözün büyücü olarak tasavvurunda gamze, âşığa yaptıkları ile fitneye benzetilir (G.487/3). Sevgilinin fettan gamzeli birini sevmesini şair, kötülüğünün karşılık bulması olarak belirtir. Kanlı sevgili, bakışı fettan bir güzelin fitnessine düşerek ettiğini bulur:

Bir gamzesi fettânı bulup sevmiş o hûnî

Sanman ki kişi kişiye itdüğünü bulmaz

(H 128^a, G. 215/4)

Gamze-Kıyâmet

Sevgilinin gözleri karışıklık çıkarmasıyla fitne olduğunda âşığın bağrını delen gamzeleri de kıyamet olarak tasavvur edilir. Fitnelerin kıyamet çıkınca artacağı inancı dolayısıyla “kıyâmet” ve “fitne” birlikte konu edilir:

Bu kıyâmet gamzelerle Ulvînün bağrın delüp

Gösterür ser-fitne-i âhir zamânı gözlerün

(H 150^b, G. 327/5)

3.1.4.5. Kirpik (Müje)

Gözle ilgili bir unsur olan kirpik; yaralayıcı, öldürücü özellikte konu edilir. Beyitlerde genellikle gamze, göz, kaş gibi güzellik unsurlarıyla birlikte ele alınan kirpikler; âşığın gönlünü avlar. Siyah rengine ve kan dökücülüğüne bir beyitte “al kara” ifadesi ile işaret edilir (G.660/3). Âşığı zayıf bırakır (G.276/4), kanını döker (G.327/1).

Kirpik İle İlgili Tasavvurlar

Kirpik-Ok (Tîr, Nâvek)

Kirpik; kesici, yaralayıcı özelliği dolayısıyla çeşitli savaş aletleriyle ele alınır. En sık benzetildiği unsur oktur. Kaşların yay olarak tasavvurunda kirpikler de oktur (G.170/1). Aralıksız biçimde atılan kirpik okları, âşığa rahmet yağmuru gibi görünür (G.111/1). Âşığın sinesi, sevgilinin yay kaşlarından atılacak kirpik oklarına hedef yapılır:

Gamzene karşı kim kıldıysa hedef sînesini

Kaşların yayımı kur nâvek-i müjân ile ur

(H 107^b, G. 87/2)

Kirpik-ok ilgisinin yara unsuru ile konu edildiği bir beyitte sevgilinin kirpikleri, âşığın kalbini yaralayan bir ok olarak düşünülür. Okun ucundaki peykan, saplandığı yerden çıkmaz. Dolayısıyla âşığın sinesi sevgilinin kirpikleriyle yaralanmıştır. Yara üzerindeki kirpikler için zikredilen “ağzı aramak” deyimini, okun yaraya saplanıp kalması olarak düşünülebilir:

Yâremün var mı cerâhat diyü kalbimde aceb

Dil sokup ağzına peykân-ı müjen ağzın arar

(H 117^a, G. 128/2)

Kirpik-Tîg (Kılıç)

Kirpiklerin kılıca teşbihi okla aynı sebeplerledir. Âşığın canına kıyan, yok yere kan döken bir kılıç olarak hayal edilir (G.137/2). Kirpikler; kılıç gibi âşığın vücudunu ikiye biçecek (G.64/6), kan dökecek (G.670/3) özellikte tasavvur edilir. Şair; kirpikleri baş kesip kan dökerek âşıkların gönlünü kana bulayan bir kılıca benzetir. Bu nitelikleriyle kirpiklerin yiğitliği tamamladığı düşünülür:

Nice başlar kesüp kanlar döküp diller olur her dem

Müjen tîgunda hatm olmuş dil-âverlik ciğer-derlik (H 147^b, G. 312/2)

Kirpik-Hançer

Hançerin kıvrımlı şekli ve yaralayıcı özelliği sevgilinin kirpikleri için ilgi kurar. Kirpikler; âşığın sinisini yaralayan (G.154/1), canını alan (Msm.20/3) bir hançerdir. Kirpiklerin hayaliyle bile âşığın sinisi parçalanır (Msm.16/5). Sinisinin kirpiklerle yaranmasından korkan âşık, yakasını parçaladığını ifade eder. Kirpikler, kan döküp yaralayan bir hançer olarak hayal edilir:

Hançer-i müjgânına karşı yakam çâk eyledüm

Kesmesün sînemde na‘l-ı hûn-feşân ya neylesün (H 185^a, G. 486/3)

Kirpik-Gaddâre

Büyük bıçak anlamındaki gaddare; keskinliği, kan dökücülüğü ile kirpikler için benzetme yapılıır. Sevgili baş kesip kan döken acımasız bir katil olarak tasavvurunda kirpiklerinin gaddare olduğu hayal edilir:

Müjen gaddâre sen bir merdüm-i gaddâra benzersün

Niçe başlar keser kanlar döker hûn-hâra benzersün (H 80^b, Msm. 29/5)

Kirpik-Şiş

İnce uzun şekli ve batıcı olması dolayısıyla kurulan kirpik-şiş ilgisi, şişe geçirilerek pişirilen bir kebab cinsi ile konu edilir. Âşığın gönlü kebab olduğunda hayalindeki kirpikler de kebaba batırılan şiş olarak tasavvur edilir:

Yine bu Ulvîyi cânâ hayâl-i müjgânun

Çevirdi şişleri sancup bugün kebâb gibi (H 223^b, G. 665/5)

Kirpik-Cellat

Kirpiğin cellata benzetilmesi, öldürücü özelliğine dayanır. Şah olarak hayal edilen sevgilinin kirpikleri, âşığı cezalandırmaya çalışan cellata benzetilir:

Ne günâh eyledüm ey şâh-ı cihânum acabâ
Beni cellâd-ı müjen çalmağa her dem çalışur (H 118^a, G. 133/4)

Kirpik-Nakkâş

Âşığın vücudunu yaralayan sevgilinin kirpikleri, yüzü nazikçe süsleyen bir nakkaş olarak düşünülür. Beyitte tevriyeli kullanılan “âl” kelimesi hem âşığın kanı hem de hile anlamındadır. Âşığın bedeninin resim, kanının mürekkep olarak tasavvurunda sevgilinin ince kirpikleri de nakkaşa benzetilir:

Âl ile deldi nigârâ bu vücûdum resmin
Bana nakkâş-ı müjen hayli zarâfet geçdi (H 227^b, G. 684/4)

3.1.4.6. Yüz ve Yanak

Divan’da “âriz, had, rûy, rû, ruh, ruhsâr, didâr, çihre, tal’at” ifadeleriyle geçen yüz ve yanak unsuru genellikle benzer ilgilerle birlikte ele alındığından aynı başlık altında incelemeyi doğru bulduk. Rengi, şekli, parlaklığı ile konu edilen yüz; saç, kaş, göz, hat, dudak, diş gibi güzellik unsurları üzerinde bulundurmaıyla en çok bahsi geçen güzellik unsurlarındandır.

Yüz-Renk

Sevgilinin yüzü renk münasebetiyle “al, gülgûn, hamrâ, rengîn, beyâzî” şeklindeki ifadelerle vâfedilir. Bir beyitte zikredilen “Âl-i Ahmed” ifadesiyle yüzün hem renk hem de aile anlamına işaret edilir (G.336/6). Sevgilinin yanağının kırmızı renkli olduğunu belirten “ruhları al” terkibi, hile anlamını da kastedecek şekilde tevriyeli olarak kullanılır:

Altun üsküfle görindi bana ol ruhları al
Mâh-ı bedr itdi şafakdan sanasın arz-ı cemâl (H 158^a, G. 362/1)

Yüz-Parlaklık

Yüz/yanak; parlaklığı ile ele alındığı beyitlerde daha çok güneş, ay gibi unsurlarla benzerlik içinde anılır. Sevgilinin yanağı için parlaklık anlamındaki “lâmi” sıfatı kullanılır (G.272/1). Yüz/yanak, tasavvufa göre Allah’ın nurunun tecelli yeridir. Sevgilinin yanağının aydınlığı, güzellerin parlaklığını zayıflatacak yükseklikte ifade edilir (G.275/4). Sevgilinin ay’a teşbih edildiği bir beyitte yanağı, aksiyle her yeri aydınlatacak parlaklıkta tasavvur edilir:

Aks-i ruhsârundur ey meh âlemi pür-nûr iden
Nite kim hurşîd olıcak rûşen olur her taraf (H 140^b, G. 279/2)

Yüz-Şekil

Bazı beyitlerde zikredilen “devr-i ruh” terkihiyle (G.153/3), ayva tüyelerinin yüzün etrafını dolaştığı düşüncesiyle yüzün yuvarlaklığına işaret edilir:

Devr idüp ârız-ı yâri hatt-ı reyhân sâf sâf
Yazdılar berg-i güle âyet-i Kurân sâf sâf (H 141^a, G. 282/1)

Yüz ve Yanak İle İlgili Tasavvurlar

Yüz-Güneş(Âfitâb/Şems/Mihr/Hurşîd)

Yüzün güneşe ve ay’a teşbih edilmesi parlaklık, aydınlık ve renk dolayısıyladır. Parlaklığıyla güneş-yüz ilgisi kurulur (G.8/3; G.560/2). Sevgilinin yüzünün feleğe güneş gibi ışık saldığı düşünülür (M.11/176). Ağızla birlikte güneş-zerre ilişkisiyle zikredilen yüz, parlaklığıyla güneş nurunu hatırlatır. Aydınlığıyla ve yuvarlaklığıyla sevgilinin yüzü güneş, dudağı da güneşin zerrelere olarak hayal edilir:

Ârızun tâbında görünse dehânun her kaçan
Sanuram kim nûr-ı şems ile olur zerre ayân (H 190^a, G. 511/3)

Güneşin parlaklık özelliğine değinen şair, sevgilinin yanağı için dünyayı aydınlatan güneş benzetmesi yapar:

Âlemi rûşen ider mihr-i cihân-tâb gibi
Aks-i ruhsârun ile şu‘lesi peymânemüzün (H 151^a, G. 329/3)

Güneşe teşbih edilen sevgilinin yüzü, ayva tüyleri ile konu edilir. Ayva tüyleri-bulut ilgisi kurulan beyitte ayva tüyelerinin yüzü çevrelemesi, bulutun güneşin ışığını

engellemesi olarak hayal edilir (G.511/4). Sevgilinin yüzünü saran ayva tüyleri, parlaklığını engeller. Sevgiliyi ay'a benzeten şair, yüzünü de güneş olarak tasavvur eder:

Revnağ komaz ruhunda hatun ey meh-i münîr
Ebr-i siyehde mihr-i dirahşân olur mı hiç (H 103^b, G. 63/4)

Yüz-Ay (Meh/Mâh/Kamer)

Sevgilinin yüzünün ay'a teşbihi de güneşle benzer hususlardır. Yüz; parlaklığı ve ışık vermesiyle ay'a benzetilir (G.442/5). Parlaklığıyla sevgilinin yüzünün mâh-ı nahşebden işaret verdiği düşünülür (G.252/4). (Bkz. Ülkeler-Nahşeb). Ay'a teşbih edilen sevgilinin yüzü karşısında güzellerin yıldızlar gibi küçük kalarak görünmez olduğu ifade edilir:

Gün gibi seyre çıkup arz-ı cemâl eyler isen
Mahv olur hûblar encüm gibi ey ruhları mâh (H 213^a, G. 617/4)

Bir beyitte zikredilen "devr-i zamân" ifadesiyle yüzün yuvarlaklığına işaret edilir. Ayva tüyelerinin yüzde bulunmasının sevgilinin güzelliğini bozduğunu belirten şair, fitnelerin bulunduğu ahir zaman devrine çağrışımında bulunur:

Meh-i ruhsârını cânâ ihâta eyler âhir hat
Güzellik bâkî kalmaz kimseye devr-i zamândur bu (H 194^a, G.529/2)

Yüz-Gün/Rûz

Aydınlık, ışık dolayısıyla gündüz-yüz ilgisi kurulur. Yüzdeki güzelliği kapatan ayva tüyelerinin gece tasavvurunda yüz için gün benzetmesi yapılır (G.274/4). Sevgilinin gün gibi aydınlık yüzünü görmeyen âşığın gündüzünün gece karanlığına döndüğü ifade edilir:

Gün yüzünsüz gerçi Ulvî gündüzini şâm ider
Rûz-ı vuslatdan şeb-i gamda dilin nâ-kâm ider (H 75^a, Msm. 21/4)

Bazı beyitlerde gün kelimesi hem güneş hem de gündüz anlamı kastedilerek konu edilir. Sevgilinin gün yüzü, âşığın gönlüne ışık verir (G.22/3). Güneşin sevgilinin gün yüzünden ışık aldığını ifade eden şair, yüzün aydınlık olmasına işaret eder. Sevgili için ay benzetmesi yapılan beyitte ay'ın ışığını güneşten almasına işaret edilir:

Mihr-i gerdûn almasaydı gün yüzünden ger şu‘â‘
Bulmaz idi halk-ı âlem içre ey meh irtifâ‘ (H 139^a, G. 273/1)

Yüz-Mushaf, Yüz-Sâhife

Yanak/yüz için mushaf, safha gibi benzetmeler yüz üzerindeki ayva tüyleri ve sayfalar üzerindeki yazılar, şekiller dolayısıyla yapılır. Sevgilinin ayva tüyleri ile konu edildiği beyitte yanak; hatla yazılmış mushaf (G.71/3), sayfa olarak düşünülür (G.264/2). Üzerinde ayva tüyelerinin bulunduğu sevgilinin yanağı, yazı yazılmış bir sayfa olarak hayal edilir. Ayrıca beyitte etki anlamına işaret edilen “eser” kelimesi ile aynı zamanda sayfalardan oluşan bir kitap kastedilir:

Tâ safha-i haddündeki hattunda eser var
Jeng-i gam ile âyine-i cânda keder var (H 124^a, G. 160/1)

Yüz-Levha

Yanak, parlaklığıyla cilalı bir levha olarak düşünülür. Üzerindeki ayva tüyleri ve dudak unsuruyla birlikte konu edilen yanak; büyük yazılarla süslenmiş düzgün ve temiz bir levhaya benzetilir:

Âyet-i rahmet ruhun levhinde oldı müncelî
Nesh olur yâkût-ı la‘lün ki niçe hatt-ı celî (H 220^a, G. 649/1)

Yüz-Kitâb

Yüz düzgünlüğü ile kitap olarak düşünülür. (Trh.1/13). Sevgilinin âşiğa karşı gösterdiği ilgisizliği ifade etmede kullanılan “yüzünü kitap gibi dürmek” ifadesi ile “yüzünü buruşturmak” deyimine işaret edilir:

Bilelden sûhte olduğum ol mâh
Kitâbı gibi dürdi yüzini mâh (H 238^b, M. 11/89)

Yüz-Ayna (Âyîne/Mir’at)

Yüzün aynaya benzetilmesi saydamlığı, parlaklığı münasebetiyledir. Sevgilinin yüzü her bakıldığında çeşitli haller gösteren (G.147/4), Allah’ın nurunun görüldüğü (G.55/2) bir ayna olarak tasavvur edilir. Sevgilinin yanağının aynasını gören akarsunun bile durulaştığı belirtilir (G.244/3). Âşıklar için sevgilinin yüzünün aynasının saf vereceği düşünülür. Beyitteki ayna-yanak ilgisi saflığı, duruluğu dolayısıyladır:

Âyîne-i cemâlün ile pür-safâlaruz

Dîdâra mâilüz güzelüm bî-ziyâlaruz

(H 76^b, Msm. 23/6)

Papağanın ayna karşısında konuşması hususu ele alındığında âşığın gönlü kuşa sevgilinin yanağı da aynaya benzetilir. Sevgilinin yanağının vasfından âşığın gönlünün inlediği belirtilir (G.206/2). Yüzdeki ayva tüyleri ile aynanın pas tutması arasında ilgi kuran şair, aynaya benzettiği sevgilinin yüzünün saflığını, etrafını çeviren ayva tüyelerinin bozduğunu düşünür:

Ulvîya ârız-ı yâre geleli hatt-ı gubâr

Jeng-i gam gitmedi âyîne-i idrâkünden

(H 182^b, G. 474/5)

Yüz-Su

Su ve yanak ilgisi genellikle duruluk, saflık yönünden kurulur. Bir beyitte gözyaşının akmasının sebebi, kendisini sevgilinin yanağına benzetmesine bağlanır (Matla 21/3). Ayna, ay ve güneş ilgisi ile birlikte su unsuru ile de benzetme yapılan yanak; saf ve parlak olarak tasavvur edilir:

Âb-ı sâfi mi disem ârızuna âyine ya

Mâh-ı tâbân mı yahûd mihr-i mücellâ mı disem

(H 161^b, G. 380/5)

Yüz-Mum

Yüz ve yanağın mum, çerağ ve ateşle ilgisi parlaklığı, yakıcılığı ve rengi dolayısıyla. Yüz; geceyi aydınlatan (M.9/55), âşığı tutuşturan (G.448/6) bir mum olarak düşünülür. Pervane-gönül ilgisi ile birlikte konu edilen sevgilinin yüzü, âşığın gönlünü yakan muma benzetilir (G.105/3). Yüz, yakıcı özelliği ile mum ve ateş olarak hayal edilir. Pervanenin mumun etrafında dolaşması gibi âşık da sevgilinin yanağından uzak durmaz:

Tolaşma ruhı şem‘ine pervâne değilsen

Âteşle sakın oynama dîvâne değilsen

(H 152^a, G. 334/1)

Yüz-Şeb-çerâğ, Yüz-Ateş

Şebçerağ olarak düşünülen yanağın, ateş gibi yandığı hayal edilir. Yanağın ateşle ilgisi aynı zamanda kırmızı rengi münasebetiyledir (G.275/1). Lalenin bağrının yakan ateş gibi sevgilinin yanağı da âşığın gönlünü yakan bir ateştir:

Lâleveş nâr-ı ruhun yakdı dil-i gülzârı

Câ-be-câ dūd-ı derûnidur anun serv-i çemen (H 193^a, G.525/4)

Yüz-Nûr Sûresi

Yüz; parlaklık ve aydınlık dolayısıyla Nur suresine benzetilir. Güzellik-kitap tasavvurunda sevgilinin yanağı Nur suresi olarak telakki edilir (G.520/1). Yanağın saçla birlikte ele alındığı bir beyitte mumun ışığı, sevgilinin yanağının fikriyle Nur suresini okuyor gibi hayal edilir:

Sûre-i Nûr u Duhânı vird ider her bâr şem‘

Var ise eyler ruhunla kâkülün efkâr şem‘ (H 138^b, G. 270/1)

Yüz-Rûm

Rum-yüz ilgisi, benin fülful ve Habeş tasavvuruna dayanır (G.131/2). Rum kelimesi ile beyaz yüz kastedilir ve siyah rengiyle ben-fülful ilgisiyle birlikte ele alınır. Aynı zamanda fülful satılan pazar yeri olmasına işaret edilen Rum kelimesi, sevgilinin parlak yanağı için benzetme yapılır:

Hâl-i izâr-ı dilbere öykinmiş ola mı

Rûma meger ki gelmeye fülful dedikleri (H 224^a, G. 667/3)

Yüz-Perî, Yüz-Melek

Sevgilinin yüzü için yapılan peri ve melek benzetmeleri güzellik ilgisiyledir (G.181/2; G.618/6). Güzelliğin tılsımlı bir hazineye benzetildiği beyitte sevgilinin yüz güzelliğini övmek için melek teşbihi yapılır:

Tılısm-ı ejder-i âhum görenler ey melek-sîmâ

Dil-i Ulvîyi genc-i hüsnine vîrânedür dirler (H 112^a, G. 103/5)

Yüz-Yûsuf, Yüz-Mısır

Yüzün bu unsurlara teşbihi güzellik hususuna dayanır. Sevgilinin yüzü için güzelliği ve değeri dolayısıyla Mısır ve güzellik timsali olan Hz. Yusuf benzetmesi yapılır:

Tal‘at-ı Yûsuf‘a bak Mısır-ı ruhına nazar it

Bârek-Allah zihî hulk u zihî hüsn-i cemîl (H 157^b, G. 360/3)

Yüz-Gül

Sevgilinin yüzünün güle benzetilmesi rengi ve tazeliği dolayısıyladır (G.20/3; G.406/2). Sevgilinin yanağı kırmızıdır. Hararetin etkisiyle yüz, aldığı renk değişikliğiyle gül bahçesinde açılmış “verd-i ra‘nâ” denilen iki renkli gül olarak tasavvur edilir:

Tâb-ı tebden kim izârun oldı cânâ sürh ü zerd

Bir gülistândur açılmış verd-i ra‘nâ sürh ü zerd (H 108^b, G. 85/1)

Sevgilinin yüzünün kırmızı rengine işaret edilen beyitte yaz mevsiminde açan gülün, sevgilinin yanağının vasfını kırmızı yapraklara yazdığı hayal edilir (G.351/1). Yüz; tazeliği ve kırmızılığı dolayısıyla her zaman gülden üstün tutulur. Gül-bülbül mazmununun konu edildiği beyitte sevgilinin yüzünün güle benzetilmesi sade bir teşbih olarak görülür:

Teşbîh-i sâdedir ruhuna gül dedikleri

Efsânedir figânuma bülbül dedikleri (H 224^a, G. 667/1)

Âşıkların nazarında sevgilinin yüzünün değeri fazladır. Bu hususun ele alındığı beyitte saça gül takılması adetine işaret edilir. Şair, yüz-gül ilgisini değer bakımından kurar:

İzzet idüp her kişi baş üzre tutmazdı anı

Lâyık olmasa ruh-ı dilber gibi i‘zâza gül (H 155^b, G. 351/2)

Rengi dolayısıyla yanak-gül ilgisi kurulduğunda sevgilinin canlı, renkli yanağını güllere benzetenlerin güldeki dikenleri fark etmedikleri belirtilir.

Benzedenler ârız-ı rengîn-i yâre gülleri

Gülleri fark eylemezmiş hîç has u hâşâkden (H 177^a, G. 477/2)

Yüz-Lâle

Yüz; kırmızı rengiyle lale ile benzerlik gösterir. Sevgilinin kızaran yanağı, deste halindeki kırmızı laleyle ilişkilendirilir (G.192/1). Yüz üzerindeki ter damlaları jale-ter ilgisiyle konu edilir (G.191/3). Lale yanaklı sevgilinin kırmızı giymesiyle âşıklarını öldürdüğü belirtilirken yanağın kırmızı rengine işaret edilir:

Her kaçan giyse kabâ-yı alın ol lâle-izâr

Kanına girer boyınca ehl-i aşkun bî-kıyâs (H 132^b, G. 239/3)

Lalenin ortasındaki siyahlığın yara olarak düşünül­dü­ğünde sevgilinin yanağının derdinden âşığın ba­ğ­rında kanlı yaralar bulundu­ğu belirtilir (G.75/3; G.156/3) Tazelik ve renk yönüyle benzetme yapılan lale, âşığın sinisini da­ğ­layan sevgilinin yanağıdır:

Bir semen-ber lâle-hadd mahbûba tâze âşıkuz
Sînemüzde tâze tâze dâğ yaksan lâyıkuz (H 131^a, G.230/1)

Yüz-Kâbe

Yüzün Kâbe'ye benzetilmesi kutsallık ve yönelme dolayısıyladır. Yüzdeki güzellik unsurlarının konu edildiği bir beyitte ayva tüyleri-kâşif, dudak-sır ilgisi kurulur. Ayva tüylerinin yüzü çevrelemesi, kâşifin Kâbe'nin etrafını dolaşması olarak hayal edilir. Devrolunmasıyla yüzün yuvarlak şekline işaret edilir:

Keşf idüp sırr-ı lebün haddüni devr itdi hatun
Tolaşur Ka'be'nün etrâfını gûyâ kâşif (H 140^b, G. 280/5)

Yüz-Bahâr

Yüz için bahar benzetmesi yapılması tazeliği, güzelliği canlılığı dolayısıyladır. Sözlerinin süslü, güzel bir üslupta olduğunu ifade eden şair, yüz-bahar ilgisi kurar. Sevgilinin yüzü her zaman taze ve güzel haliyle bahara benzetilir:

Ruh-ı dilber gibi dirszen sözün her dem bahâr olsun
Hayâlâta düşünme Ulviyâ rengîn-edâ yegdür (H 118^a, G. 132/5)

Yüz-Gülistân/Gülşen

Yüz; rengi ve tazeliğiyle gül bahçesi ile ilişkilendirilir. Ayva tüyü-diken ilgisiyle konu edilen sevgilinin yüzü; dikenlerin olmadığı, bahar mevsiminin yaşandığı bir cennet bahçesi olarak hayal edilir (G.226/6). Bir başka beyitte ise ayva tüylerinin yüzün güzelliğini bozduğu düşünül­dü­ğünden yüz için dikenlerle sarılmış gül bahçesi benzetmesi yapılır:

Hüsnüni bozdı dirîgâ kim hat-ı anber-şiken
Ruhların gülzârınun etrâfını almış diken (H 186^b, G. 495/1)

Yüz-Bâzâr-ı Minâ

Yüz-pazar ilgisi güzelliğin gelin, ayva tüylerinin tüccar olarak tasavvur edilmesine dayanır. Ayva tüylerinin çevrelediği sevgilinin yanağı, gelin için kırmızı kumaş satılan

bir pazara benzetilir. Beyitte zikredilen kırmızı kumaşla yüzün kırmızı rengine işaret edilir:

Haddün ol bâzâr-ı mînâdur hatundur hâce-vâr
Nev-arûs-ı hüsne dâim kırmızı vâlâ satar (H 111^b, G. 101/2)

3.1.4.7. Ben (Hâl)

Yüzün çeşitli yerlerinde bulunan ben; siyah rengi, kokusu ve şekli ile beyitlerde ele alınır. Genellikle yüzdeki diğer güzellik unsurlarıyla birlikte zikredilir. Sevgilinin yüzündeki ayva tüyleri ortaya çıktığında benlerin görünmez olduğu belirtilir:

Gelse hatun yüzündeki benler nihân olur
Etrâk ile alışmaz igen ehl-i Rûm olan (H 181^a, G. 466/5)

Kokusuna işaret edilen beyitlerde ben, misk unsuruyla karşılaştırılır. Sevgilinin beninin, hoş kokusuyla misk'in değerini düşürdüğü ifade edilir:

Hâlün yanında düşdi kesâda bahâ-yı misk
Rağbetsiz oldı hattuna nisbet devâ-yı misk (H 151^b, G.328/1)

Bir başka beyitte sevgilinin yüzündeki benle nafe arasında koku bakımından benzerlik olduğu ifade edilir (G.530/5). Bazen de nafe ile benlerin koku yönünden benzetmenin doğru olmadığı düşünülür. Nafenin kokusunun, benlerin kokusundan daha hoş olduğuna işaret edilir:

Dimişler nâfe-i hoş-bûya teşbîh eylemiş hâlün
Sakın gerçek sanup Ulvîye cevri itme yalandur bu (H 194^a, G.529/5)

Ben İle İlgili Tasavvurlar

Ben-Füfül (Karabiber)

Koku ve renk yönünden fülülle ilgi kurulan sevgilinin beni, anber kokuludur. Vasfını işiten fülüllerin, Hind ülkesini terk edecekleri düşünülür. Fülül; siyah rengi ve küçük taneli şekli ile sevgilinin beni için benzetme yapılır:

İşidüp vasf-ı hâl-ı anberînün ey saçı müşgîn
Diyâr-ı Hindi terk idüp gelürler Rûma fülüller (H 111^a, G. 99/3)

Ben-Hubûb

Ben için tane benzetmesi yapılması şekil ve koku ilgisine dayanır. Dudak üzerinde bulunan çifte benler, la'l hokkasındaki taneciklere benzetilir:

Çifte çifte leblerün üstünde hâl-i anberîn
Hokka-i la'l içre san konmuş durur müşgîn hubûb (H 99^b, G. 43/3)

Ben-Habbetü'ssevdâ (Çörekotu)

Ben; şekil ve renk ilgisiyle çörekotuna benzetilir. Ayrıca "habbetü'ssevdâ"yı oluşturan "habbe (tane)" ve "sevdâ (siyah)" kelimeleriyle benin yuvarlak şekli ve siyah rengine işaret edilir:

Nâfe-i miskîne hâlün habbetü's-sevdâ satar
Kâkülün gülşende benzer anber-i sârâ satar (H 111^b, G. 101/1)

Ben-Benefşe

Benefşe renk, koku dolayısıyla ben için benzetme yapılıır. Sevgilinin alnındaki siyah ben, başa takılan benefşeye olarak hayal edilir. Beyitte saça çiçek takma geleneğine gönderme yapılıır:

Ya hâl-i siyehdür ki cebînünde ayândur
Ya alnına takmışdur ol meh-pâre benefşe (H 204^b, G. 577/3)

Ben-Attâr

Ben için attar benzetmesi yapılması koku ilgisi dolayısıyladır. Hoş kokusu ve siyah rengeyle ben; habbetü's-sevdâ satan attar olarak telakki edilir:

Hâlün ol attâra benzer habbetü's-sevdâ satar
Hattun ol Hindîye dönmiş anber-i sârâ satar (H 117^b, G. 131/1)

Ben-Hindû, Ben-Hind Seyyâhı

Ben, siyah rengeyle Hindu olarak tasavvur edilir. Sevgilinin alnındaki ben, Hind seyyahına benzetilir (G.145/4). Yüz-ay ilgisi içinde benzetme yapılan ben, siyah renge itibarıyla ateşe tapan Hindu kâfir olarak hayal edilir:

Şol kara hâlünle konmuşdur o hadd-i mehveşe
Kâfir-i Hindûya benzer secde eyler âteşe (H 204^a, G. 576/1)

Ben-Habeş

Habeşlilerin siyahî oluşu dolayısıyla dudak kenarındaki ben, Habeş oğlanı olarak düşünülür. Yüz-Rum, dudak-hurma ilgisi ile birlikte konu edilen sevgilinin beni; küçük ve siyah oluşuyla Rum'da hurma satan bir Habeş oğlanına benzetilir:

Cânib-i la'lünde cânâ dâne-i hâl-i ruhun
Rûm ilinde bir Habeş oğlanıdur hurmâ satar (H 117^b, G. 131/2)

Ben-Bilâl

Çenedeki siyah renkli ben, kuyuda ezan okuyan Bilâl olarak hayal edilir (G.364/4). Yüz, Kâbe'ye benzetildiğinde üzerindeki ben de Kâbe'deki Bilâl'i hatırlatır:

Nazar idin didi haddinde hâle
Misâl-i Ka'bede benzer Bilâle (H 239^b, M.11/127)

Ben-Firengistân

Ben için Firengistan benzetmesi, siyah rengi çağrıştırması ve küfür ilgisiyledir. Zülfün yanında bulunan siyah benler, Firengistan'la ilişkilendirilir (G.190/3). Saçı ve siyah benleriyle sevgilinin, âşığı bağlayarak Firengistan'da tutsak ettiği hayal edilir. Benler, siyah rengi ile Firengistan'a benzetilir:

Bin bend eyledi zülfünle siyeh benlerün âh
Tutsak oldum nideyin şehr-i Firengistânda (H 198^a, G. 547/3)

Ben-Misk

Ben ve misk ilgisi koku ve renk benzerliğiyle kurulur. Benlerin miskten daha güzel koktuğunu düşünen âşık, ben-misk ilgisinin kurulmasını hata olarak görür. Misk'in bulunduğu yer olması dolayısıyla "Hatâ ve "çîn-i müşg" ifadeleri kullanılır:

Benlere çîn-i müşg didiler
Dilber incinmesün hatâ olmuş (H 133^b, G. 244/2)

Ben-Kevkeb

Yıldız-ben ilgisi küçük şekli dolayısıyladır. Sevgilinin anber kokulu benini özleyen âşık, sabaha kadar yıldız saydığını ifade eder (G.97/2). Dudak-su ilgisi kuran şair, dudak

üzerindeki benleri de suya aksi yansıyan yıldızlar olarak düşünür. Benler, çokluğu ve küçüklüğü ile yıldıza benzetilir:

Hâller midür lebün üstünde ey kaşı hilâl
Ya kevâkib aksi midür gösteren âb-ı zülâl (H 158^b, G. 364/1)

Ben-Dâne

Benin daneye benzetilmesi şekil bakımındandır. Gönül, kuş; kaküller, tuzak olduğunda ben de kuş yakalamak için tuzağa konulan dane olur (G.102/3; G.274/5). Gönül, sevgilinin yüzündeki ben danesini görünce ona meyleder:

Dâne-i hâlüne meyl eyledi dil tıflı görüp
Kâbiliyyet olıcak böyle gerek âdemden (H 199^b, G. 556/2)

Ben-Sübha (Tespîh Tanesi)

Ben için tespîh tanesi benzetmesi küçük ve yuvarlak şekli dolayısıyla. Yanak üzerinde bulunan benler, tespîh taneleri olarak telakki edilir:

Zâhid ruhunda sübha-i hâlünden el çeküp
Ömrin geçürdi küfr ile îmâna gelmedi (H 224^b, G. 622/4)

Ben-Merdüm (Göz Bebeği)

Ben, siyah rengi ve şekil bakımından göz bebeği ile benzetme yapılır. Âşığın gözünde görünenin göz bebeği değil; sevgilinin beninin hayali olduğu ifade edilir (G.676/4). Bir beyitte âşığın iki göz bebeği, sevgilinin yüzündeki iki siyah benle ilişkilendirilir:

Gözlerümde bu iki merdüm-i gam-dîdelerüm
Ruhlarında şol iki hâl-i siyeh-kâra fedâ (H 92^a, G. 10/4)

Ben-Şem‘

Mumla ben arasında şekil ve çokluk bakımından ilgi kurulur. Sevgilinin kaşının mihraba benzetilmesi dolayısıyla üzerindeki benler de köşesinde sıralanmış mumlar olarak düşünülür:

Ulviyâ ebrû-yı dilberde görinen hâller
Benzer ol mihrâba kim her gûşesinde var şem‘ (H 138^b, G. 270/5)

Ben-Pervâne

Ben-pervane ilgisi yüzün muma benzetilmesi dolayısıyla. Sevgilinin yüzünde yer yer görünen benler, muma yanan iki pervane olarak tasavvur edilir:

Ruh-ı dilberde yir yir görinen hâle nazar kıldum
Melâhat bezminün şem'ine yanmış iki pervâne (H 209^b, G. 601/4)

Ben-Sinek (Meges)

Ben, sinekle siyah rengi dolayısıyla ilgi içinde ele alınır. Âşığın sinesinin örümcek ağı olarak tasavvurunda sevgilinin beninin hayali de ağa yakalanmış sineğe benzetilir (G.240/2). Başka bir beyitte siyah renkli benin hayali ile baş başa kalan âşık, gönlünü avutacak şeyin sinek sesleri olduğunu düşünür:

Hayâl-i hâl-i siyâhunla olalı bî-kes
Garîb gönlümü eğler sadâ-yı perr-i meges (H133^a, G. 240/3)

Ben-Dâğ

Genellikle lale ile konu edilen ben-dağ ilgisi siyah rengi dolayısıyla kurulur. Yanağın laleye benzetilmesiyle sevgilinin siyah beni, âşığın göğsüne yaktığı dağ olarak düşünülür (G.107/2). Kadeh üzerine yansıyan sevgilinin beni, lalenin ortasındaki siyah dağa benzetilir:

Hâl-i ruhun ki mün'akis oldı piyâlede
Dâğ-ı siyâh gibidür ey sâki lâlede (H 198^a, G. 549/1)

Ben-Baht

Genellikle “baht-siyâh” olarak ifade edilen baht unsuru, siyah rengi dolayısıyla benle ilişkilendirilir. Sevgilinin yüzündeki beni, âşığın nazarında kara bahttır. Beyitte benin siyah rengine “müşgîn” sıfatı ile de işaret edilir:

Dilberâ hatt-ı siyâhun dūd-ı âhumdur benüm
Hâl-i müşgîn kevkeb-i baht-ı siyâhumdur benüm (H 247^b, Matla 80/1)

Ben-Mansûr

Ben-Mansur ilgisi saçların darağacına benzetilmesi dolayısıyla. Sevgilinin saçının ucunda görünen siyah beni, darağacında asılmış olan Mansur'a benzetilir:

Görinen gîsû-yı hoş-bûyun ucunda kara hâl
Gûyiyâ Mansûra benzer olur ana dâr yir (H 110^b, G. 95/3)

Ben-Padişâh

Benin padişah olarak düşünülmesi yüz münasebetiyledir. Yüz-mülk ilgisi karşısında yüz üzerindeki ben de padişaha teşbih edilir. Sevgilinin beni, yüz ülkesinin padişahı olarak hayal edilir:

Mülk-i ruhsârunda hâlün kâkül-i müşgîn ile
Birisi zıll-ı hümâ oldı birisi pâdişâh (H 213^a, G. 618/6)

Ben-Ney-şeker

Ben ile şeker kamışı arasındaki ilgi âşığın gözlerinin akarsu benzetmesine dayanır. Sevgilinin beninin âşığın gözlerindeki aksi, akarsu kenarında çıkan şeker kamışını hatırlatır:

Aks-i hâli görünüz bu çeşm-i Ulvide
Bitdi kenâr-ı cûyda gûyâ ki ney-şeker (H 229^a, G. 167/5)

3.1.4.8. Hat (Ayva Tüyleri)

Yüzün üzerinde bulunan hat; çevresinde bulunduğu yanak, dudak, çene gibi unsurlarla birlikte konu edilir. Beyitlerde şekil, renk ve koku bakımından ele alınır.

Yüze ait unsurlardan olan hat; diğer güzellik unsurlarından ben, gamze ve saçlarla birlikte konu edilir (G.311/2). Aynı zamanda yazı anlamı da bulunması dolayısıyla delil, belge, ferman anlamındaki “hüccet” kelimesiyle zikredilir. Yüzde yeni çıkan hattın güzelliğiyle âşıkların katline ölüm fermanı gösterdiğini ifade eder:

Katline âşıklarun hüccet getürmişdür hatun
Kankısını öldürem evvel der isen işte ben (H 187^a, G. 495/3)

Hat-Tıraş

Yüze güzellik ve tazelik veren hattın, sakal haline gelmesi ile güzelliği bozduğu düşünülür (G.529/2). Çenede çıkmasıyla “kıl kapmak” (G.15/2), tıraşlanmasıyla “kıl kondurmamak” (Matla 24/1) ifadeleriyle zikredilir. Çok çıkmasıyla güzelliği bozan hattın tıraşlanması gerekir. Yazı ilgisiyle ele alındığı beyitte sevgilinin hattını tıraşlaması, yanlış yazılan yazıların kazınmasına benzetilir:

Yâre didüm niçün hatun eyledün terâş
Yanlış yazılса didi ki olur terâş hat

(H 137^a, G. 263/4)

Hat-Renk

Ayva tüyleri genellikle iki renkle ortaya çıkar. Siyah rengine işaret edilen bir beyitte âşık için yas tutan ayva tüyelerinin siyah kumaş giydiği hayal edilir. Siyah rengine “müşgîn” kelimesiyle işaret edilir:

Ben kara günlü hasteye mâtem tutup şehâ
Eğnine geydi şeb gibi müşgîn kumâş hat

(H 137^a, G. 263/3)

Ayva tüyelerinin yeşil rengine değinildiği bir beyitte sevgilinin hattının belirmeye başlaması Hızır’ın yetişmesi olarak düşünülür. Tevriyeli kullanılan “Hızır” kelimesiyle aynı zamanda yeşil renge işaret edilir. Şair, ayva tüyelerinin Hızır gibi yardım için geldiğini kasteder:

Hattı geldükde vefâ eyledi ol yâr sana
Ey gönül Hızır yetişdi hat-ı dil-dâr sana

(H 93^b, G. 17/1)

Hat İle İlgili Tasavvurlar

Hat-Sebze/Hızır

Sevgilinin yeni belirmeye başlayan ayva tüyleri “sebz-i hat” ifadesinde işaret edildiği üzere yeşil renklidir. Âşığın bedenini toprak eden, yeşil ayva tüyleridir:

Cism-i zerdüm hâk iderse sebz-i hattun al ile
Her şükûfe kabrüm üzre ola mîr-i âşıkân

(H 191^a, G. 516/4)

Aynı zamanda kelime anlamı “yeşil” olan Hızır, beyitlerde ayva tüyelerinin rengini işaret eder (G.39/3). Dudağın âb-ı hayâta benzetilmesi dolayısıyla hat da Hızır olarak düşünülür. Yüzde dudağın kenarında ayva tüyelerinin çıkması, ölümsüzlük suyunu arayan Hızır’ı hatırlatır:

Yüridi cânib-i la‘l-i lebüne hatt-ı ruhun
Hızra benzer sanasın çeşme-i hayvâna gider

(H 112^b, G. 105/4)

Hat-Sebzezâr/Çemenzâr/Hadarlık/Çemen

Ayva tüylerinin bu unsurlara teŖbihi yüzde çıkması münasebetiyledir. YeŖillik ve tazelik özelliği dolayısıyla bahar mevsimi konu edilir. Sevgilinin ayva tüylerini anan  Ŗık, sebzez ra giderek bu özlemine gidereceğini d Ŗ n r:

Hat-ı nig arı anup sebzez ra azm idelüm

 z rı Ŗevk ne seyr-i bah ra azm idelüm (H 163^a, G.384/1)

Yanağın kırmızı bir g l tasavvurunda yanakta beliren yeŖil ayva tüyleri, Ŗehir kenarındaki yeŖillik olarak hayal edilir:

Hat-ı hadr  ki vardur ol gül-i hamr  iz rında

Hadarlık gibidür kim görünür Ŗehr n ken rında (H 197^a, G. 545/1)

Sevgilinin yeŖil ayva tüyleri, tazeliğiyle cennet ayırllarına benzetilir (G.265/1). Yüzün g l bahçesi tasavvurunda ayva tüyleri bahçenin çimenleri olarak d Ŗ n l r. Kokusuna “anber-Ŗiken” terkibi ile iŖaret edilir:

Geldi ruhs r-ı nig arun hat-ı anber-Ŗikeni

Z hir oldı yine g lz r-ı let fet emeni (H 220^a, G. 648/1)

Hat-Giy h (Neb t)

Ayva tüyleri tazelik ve yeŖillik dolayısıyla nebatla iliŖkilendirilir (G.289/4). Dudak kenarında çıkan ayva tüyleri,  ŖıĐın canını alacak güzellikte vasıflandırılır. Ŗair, kabrindeki bitkilerin tüm alemini etkileyecek güzellikte koktuğunu ifade ederken hat-giyah ilgisi kurar:

Ulviy  c num alursa hatt-ı la‘l-i s k 

 lemi mest idüp kabrümde olan b y-ı giy h (H 213^a, G. 617/5)

Hat-BenefŖe, Hat-BenefŖez r

BenefŖe-hat ilgisi Ŗekil, koku ve renk ilgisine dayanır. BenefŖeye benzetilen ayva tüylerinin, her ne kadar iyileŖtirici özelliği olsa da  ŖıĐın gönül derdini artırdığı belirtilir. BenefŖe, yeŖil yapraklarındaki tüyler dolayısıyla ayva tüyleri ile iliŖkilendirilir:

Ben haste dil n derdini hattun ider efz n

Ger  n-i dev dur nice b m ra benefŖe (H 204^b, G. 577/6)

Benefşelik ile hat arasında benzerlik kurulması, yanağın su ile ilgisine dayanır. Sevgilinin yanağındaki misk kokulu ayva tüyleri, ırmak akan benefşezâr olarak tasavvur edilir. Benefşelik-hat ilgisine koku, şekil dolayısıyla başvurulur:

Ruh-ı nigârı hat-ı müşg-bâr ile Ulvî
Benefşezâra akan cûy-bâra benzettüm (H 168^a, G. 406/5)

Hat-Reyhân

Hattın reyhana benzetilmesi hem şekil, koku hem de “hatt-ı reyhân” adlı bir yazı çeşidi olması dolayısıyladır. Sevgilinin yüzünde reyhan hattının yazılı olduğu belirten âşık, bu sebeple sevdaya düştüğünü ifade eder. Beyitte zikredilen “sevdâ” kelimesi ile aynı zamanda ayva tüyelerinin siyah rengine işaret edilir. Ayrıca küçük yazılan şekline “reyhânî yazı” denilen “muhakkak” kelimesi ile bir yazı çeşidi de kastedilir:

Yüzünde hatt-ı reyhân zâhir ancak
Beni alur bu sevdâlar muhakkak (H 144^a, G. 292/1)

Hat-Sümbül

Ayva tüyleri ile sümbül arasındaki ilişki renk ve koku dolayısıyladır. Dudağın zemzem suyuna teşbih edildiği bir beyitte etrafında beliren ayva tüyleri de su kenarındaki sümbül olarak hayal edilir. Beyitte geçen su kelimesi ile ayva tüyelerinin tazeliğine, “müşgîn” sıfatıyla ise koku ve siyah renk münasebetine işaret edilir:

La‘lün etrâfında hattun ey yüzi Ka‘bem benüm
Sümbül-i müşgîne benzer âb-ı zemzemden biter (H235^a, G. 196/3)

Hat-Diken (Hâr)

Ayva tüyleri şekil bakımından dikenle ilişkilendirilir. Yüzün gül bahçesi tasavvurunda ayva tüyleri de bahçenin etrafını çeviren dikenler olarak hayal edilir. Siyah rengine ve kokusuna “anber-şiken” kelimesi ile işaret edilen ayva tüyelerinin yüzde çıkması, güzelliği bozmak olarak değerlendirilir:

Hüsnüni bozdı dirîgâ kim hat-ı anber-şiken
Ruhların gülzârının etrâfını almış diken (H 186^b, G. 495/1)

Hat-Gubâr, Hat-Macûn, Hat-Esrâr

Hattın bu unsurlarla ilgisi yüzdeki görünümü itibarıyladır. Yüzün parlaklığını engelleyen ayva tüyleri, ayna üzerini tutan toz olarak telakki edilir. “Gubârî hat” denilen yazı çeşidi toza benzemesi dolayısıyla yüzde yeni çıkan ayva tüyleri için zikredilir:

Zeyn ideli cemâlini nakş-ı nigâr-ı hat

Cân âyinesi devrini tutdı gubâr-ı hat (H 137^b, G. 264/1)

Ayva tüyelerinin müşğ tozuna teşbihi rengi, kokusu ve şekli itibarıyladır. Yüzün sayfaya teşbihinde yeni çıkmaya başlayan ayva tüyleri de şekil bakımından sayfaya saçılan müşğ tozuna benzetilir. Ayva tüyelerinin “müşğ” sıfatıyla anılması, sakal üzerine güzel kokması için misk sürülmesi âdetine de işaret eder:

Satrına hüsn kâtibi saçar gubâr-ı müşğ

Haddün sahîfesinde kaçan kim yazar hat (H 137^b, G. 264/2)

Macun, afyon, esrar gibi maddeler toz halinde bulunmaları dolayısıyla ayva tüyleri için benzetme yapılır. Âşık, sevgilinin toz şeklindeki hattına gönül verdiğiinden beri macuna tövbe ettiğini belirtirken hat kelimesinin aynı zamanda yazı biçimi oluşuna da gönderme yapar:

Dil virelden câm-ı la'lünle gubâr-ı hattuna

Tövbe itdüm bâde-i gül-gûna da ma'cûna da (H 199^a, G. 553/2)

Âşık, dudağı saran ayva tüyelerinin olduğu yerde afyona minnet etmediğini belirtir (G.283/2). Esrar, genellikle “hayrân” kelimesiyle ele alınır ve âşığı kendinden geçiren ayva tüyleri için benzetme yapılır:

Efkâr-ı dehânunla olup cân mütehayyir

Esrâr-ı hatunla idi hayrân mütehayyir (H 236^b, G. 197/1)

Hat-Zerre

Yüzle birlikte zikredilen ayva tüyleri, güneş-zerre ilgisiyle ele alınır. Güneşin görünmesine zerrelere engel olamayacağı belirtilirken yüzdeki ayva tüyleri zerre olarak düşünülür:

Hâ'il olmazsa aceb mi ârız-ı cânâna hat

Pertev-i hurşîde zîrâ zerreler olmaz hicâb (H 98^a, G.38/2)

Hat-Bulut

Ayva tüylerinin buluta benzetilmesi renk ve görünüş dolayısıyladır. Yüz, ay'a benzetildiğinde bulut, yüzdeki aydınlığı kapatan ayva tüyleri olarak hayal edilir (G.63/4). Bulut-ayva tüyü ilgisi kurulan başka bir beyitte bulut içinde kalan bir güneş tasviri yapılır. Yüzdeki güzelliği kapatan ayva tüyelerinin, bulut gibi aydınlığı engellediği düşünülür:

Ebr içinde mihr-i  lem-t b pinh n olmasun

Hatt-1 ruhs run ter ş it ey meh-i n -mihrib n (H 190^a, G.511/4)

Hat-Duman, Hat- h

Hattın dumana teşbihi  şığın  h  dolayısıyladır. Sevgilinin yüzünde görünen siyah ayva tüyleri,  şığın  h dumanıdır (Matla 80/1). Bir beyitte ise şair, sevgilinin ayva tüyelerini hatırlamak istediğinde  hıyla oyalandığını belirtir:

Ruhun anduka eşk-i l le-g n eğlencem olmuşdur

Hatun y d idicek  h-1 der n eğlencem olmuşdur (H 227^b, G.638/1)

Hat-Gece, Hat-Akşam

Ayva tüyleri, siyah rengi ile bu unsurlara benzetilir.  şığın gündüzünü karanlık geceye çevirir (G.269/1). Genellikle yüzle birlikte ele alınır. Yüzün beyazlığı ile gündüze benzetildiği beyitte ayva tüyleri de kara rengiyle gece olarak hayal edilir (G.273/4). Başka bir beyitte dudak etrafında çıkan ayva tüyleri konu edilir. Dudağın etrafında çıkan ayva tüyleri, akşam vaktinin geldiğini hatırlatır:

Hatt-1 la'l n gelicek gitdi adem mülkine c n

Her kişi h nesine azm ider ahş m olsa (H 203^b, G. 573/4)

Hat-şebd z

Hat için Hüsrev'in atı şebd z benzetmesi yapılması yanağın G lg n olarak düşünülmesine dayanır. Tevriyeli olarak kullanılan bu unsurlardan şebd z; güzelliği, hızı ve siyah rengiyle ele alınır (G.291/3). Aynı zamanda gece renkli anlamındaki "şebd z", yanaktaki ayva tüyelerinin çabuk çıktığını ve siyah renkli olduğunu işaret eder:

Hatt-1 şeb-d z   ruh-1 g l-g n-1 y ri vasf içün

Ulviy  tab'um semendine s v r oldum yine (H 210^a, G.603/5)

Hat-Tûtî

Yanaktaki ayva tüyleri, renkli tüyleri olan papağanla ilişkilendirilir. Yeşil rengiyle birçok benzetme yapılan ayva tüyleri, konuşan bir papağanı hatırlatır:

Ârızun hattuna sebze ya benefşe mi disem
Suya konmuş ya ana tûtî-i gûyâ mı disem (H 161^b, G. 380/6)

Hat-Karga

Ayva tüyelerinin kargayla ilgisi siyah rengi münasebetiyledir. Yüzü kaplayan ayva tüyleri, güzelliğin bozulduğunu haber verdiğiinden kara haber getiren bir karga olarak düşünülür:

Erişdi hatt-ı nigâr uçdı mürğ-i hüsni diyü
Uçurdu kara haberler adû gurâb gibi (H 223^b, G. 665/3)

Hat-Hindû

Siyah rengi ve kokusu ile benzetme yapılan ayva tüyleri, anber satan bir Hindû olarak hayal edilir:

Hâlün ol attâra benzer habbetü's-sevdâ satar
Hattun ol Hindîye dönmiş anber-i sârâ satar (H 117^b, G. 131/1)

Hat-Kâşif

Yüzün Kâbe'ye teşbihinde dudağın etrafında çıkarak yüzü çevreleyen ayva tüyleri, sır keşfi için dolaşan bir kâşife benzetilir (G.280/5).(bkz. Yüz).

Hat-Arap Leşgeri

Yüzde çıkmasıyla ve siyah rengiyle başkaldıran bir Arap askeri olarak düşünülür:

Baş kaldırdı hatun sanki Arab leşgeridür
Harem-i Ka'be-i hüsnüni basup tutdı alây (H 218^b, G. 642/2)

Hat-Celâlî

Ayva tüyleri, çokluğu ve şekli dolayısıyla başkaldıran Celâlî'ye benzetilir (G.225/4). Sevgilinin güzelliğini çevreleyen ayva tüyleri, ayaklanan Celâlî olarak düşünülür:

Bürüdün hüsn-i dilberi ey hat
Yoksa baş kalduran Celâlî misin (H 171^a, G. 420/3)

Hat-Ecel

Hattın ecele benzetilmesi, uzunluk ve kısalık hususuna dayanır. Ayva tüylerinin görünmesi, âşığa ecel olarak görünür ve ilacın fayda etmeyeceği düşünülür:

Hatt-ı dilber geldi dermân istemez hergiz mizâc
Şimdiden girü ecel irdi bana kılman ilâc (H 104^a, G.65/1)

Hat-Kitâb

Ayva tüylerinin kitaba benzetilmesi görünümü ve yazıyla ilgisi sebebiyledir. Siyah rengi ve şekli ile ayva tüyleri, âşığın gözlerini karartan bir kitap olarak düşünülür. Beyitte geçen “gözüne karasu inmek, gözü kararmak” deyimleriyle ayva tüylerinin siyah rengine işaret edilir:

Karardı dîde hat-ı müşk-i nâba bakmakdan
Gözüme kara su indi kitâba bakmakdan (H 175^a, G. 441/1)

Hat-Mushaf

Hat kelimesinin yazı anlamı dolayısıyla ayva tüyleri için mushaf benzetmesi yapılır. Sevgilinin ayva tüyleri, üzerinde yazılar bulunan Mushaf olarak tasavvur edilir:

Mushaf-ı hattun görüp yolunda baş virdüğüme
And içerler âlemün halkı hey âfet başuma (H 209^a, G. 598/3)

Hat-Âyet

Ayva tüyleri görünüş ve yüz münasebetiyle Kur’an ayeti ile ilişkilendirilir. Yüzün gül yaprağı tasavvurunda çevresindeki ayva tüyleri de Kur’an ayeti olarak düşünülür. Beyitte zikredilen “hatt-ı reyhân” aynı zamanda bir yazı çeşidi olup ayva tüylerinin rengine ve kokusuna göndermedir:

Devr idüp ârız-ı yâri hat-ı reyhân saf saf
Yazdılar berg-i güle âyet-i Kurân sâf sâf (H 141^a, G. 282/1)

Hat-Seb‘ü’l-mesânî, Hat-Bismillah Satırı

Güzelliğin mushafa teşbihi yapıldığında mushaf üzerindeki yazılar, hat-Seb‘ü’l-mesânî ilgisiyle ele alınır. Fatiha suresi için kullanılan Seb‘ü’l-mesânî, sevgilinin ayva tüyleri için benzetme yapılır:

Ulvî çü gördi mushaf-ı hüsnünde hattunı

Seb'ü'l-mesânî remzini fehm itse vechi var (H 122^b, G.153/5)

Ayva tüyelerinin dudak üzerindeki görüntüsü tuğraya nakşedilmiş Bismillah satırına benzetilir. Hat-Bismillah ilgisi yeşil renk ve şekil bakımından yapılıır:

Hatt-ı sebzün kim lebün üstinde nakş itmiş Hudâ

Satr-ı Bismillah durur tuğrâların olmuş misâl (H 158^b, G.364/3)

Hat-Duhan Sûresi, Hat-Yûsuf Sûresi

Ayva tüyelerinin bu surelerle ilgisi renk, şekil ve yüz münasebetiyledir. Sevgilinin yüzü ile birlikte zikredilen hat, Duhan suresiyle ilişkilendirilir:

Yâd idüp ol hatt u hadd-i dilsitânı subh u şâm

Vird idindüm sûre-i Nûr u Duhânı subh u şâm (H 165^a, G. 397/1)

Benzer sebeplerle Yusuf suresi ile hat ilgisi kurulur. Yüz, mushaf olarak düşünüldüğünde üzerindeki ayva tüyleri Yusuf suresine benzetilir:

Cemâl-i mushafında hattı gûyâ

Olupdur sûre-i Yûsuf hemânâ (H 239^b, M. 11/133)

3.1.4.9. Ağız

Sevgilinin ağzı; genellikle yuvarlak ve küçük şekliyle ele alınır. Bazı beyitlerde dudakla birlikte kullanılır. Kapalı oluşu ve küçüklüğüyle yokluk olarak görülür. “Adem, yoktan, pinhân, nihân, hayâl, gayb, kıl, hiç” gibi ifadelerle ele alınır. “Yok yirine” ifadesiyle ağzın yokluğuna “teng” ifadesiyle darlığına işaret edilir (G.165/3). Sevgilinin reddettiği âşığın sevgilinin ağzı gibi gizleneceği zikredilir. Ağzın niteliğini kasteden nihân olmak, âşık için de ele alınır:

Âşık odur ki yâri anı redd iderse âh

Ol dem dehânı gibi gözünden nihân ola (H 215^b, G.625/4)

Sevgilinin ağzı küçük olduğundan ayna tutulsa da görülmediği belirtilir. Zerre kelimesiyle ağzın ufak oluşu kastedilir:

Zerrece hergiz dehânın görmedüm cânânenün

Karşu tutduk gerçi kim âyîne-i idrâkümüz (H 129^a, G.220/3)

Âşığa göre sevgilinin ağzını kimselerin, gayb erenlerinin bile göremeyeceği belirtilir (G.379/3). Sevgilinin ağzını ve belini şerh ettiğini söyleyen şair, şiirinde çok dedikodu olduğunu ifade eder. Bel gibi ağız da görünmediğinden konuştuğunun dedikodudan ibaret olduğunu düşünür:

Miyân ile dehân-ı nâzükün şerh eyledüm yârün

Be Ulvî bahs-ı şi'r içre yine çok kıl ü kâlüm var (H 112^b, G. 104/5)

Sevgilinin ağzı ile ilgili “bûs itmek, sormak” kelimeleri zikredilir. Âşığın isteklerinden biri olan bûse almak, ancak âşığın uykusunda gerçekleşir. Bu durumu âşık, fırsat zamanı olarak düşünür:

Dehânun bûs idersem tan mı çeşmüm hâba vardukça

Bana hışm eyleme cânâ meded fırsat zamânıdır (H 231^b, G.178/2)

Sormak kelimesinin diğer bir anlamı da öpmektir. Âşık, sevgiliyi öpmek/sual etmek güç olduğu için haddi olmadığını belirtir. Beyitte “yok” kelimesi ile ağzın görünmemesine işaret edilir:

Ulviyâ sormak dehân-ı yâri düşmez ağzuna

Tut zebânun yiridür yok anı istiğfâr güç (H 104^a, G.62/7)

Ağız İle İlgili Tasavvurlar

Ağız-Gonca

Goncanın ağız için benzetme yapılması kapalı hali, küçüklüğü ve kırmızı rengiyledir. Bazı beyitlerde zikredilen “gonçe-dehân, gonçe-fem” ifadeleriyle sevgili kastedilir. Şair, sevgilinin güzelliğini anlatırken goncayı küçüklüğü ile sevgili için ele alır (Msm.45/1). Sevgilinin ağzını goncaya benzettiği ile ilgili bir söz söylediğini hatırlamadığını belirten âşık, zerre kadar haberi olmadığını ifade eder. Ağız, dudağın kapalı olması dolayısıyla goncaya benzetilir ve küçüklüğüne zerre kelimesiyle işaret edilir:

Ağzumu gonçeye teşbîh ider imiş didi yâr

Ne diyem zerre kadar yok bu sözümden haberüm (H 167^b, G. 404/3)

Sevgilinin ağzının küçüklüğü ve darlığının goncanın kapalı oluşuna neden olduğu, goncayı susturduğu düşünülür. “Gonca-i dem-beste” ifadesiyle goncanın kapalı, küçük şekli kastedilir:

Gonçeyi dem-beste idüp servi kılmış pâ-şikest
Şol dehân-ı tenği seyr it şol kad-i bâlâya bak (H 142^a, G. 286/4)

Ağız-Gayb, Ağız-Sır/Râz

Ağzın gayb, sır gibi kavramlarla ilgisi görünmeyişi dolayısıyladır. Sevgilinin ağzının görünmediğini belirten şair, sevgilinin gözden kaybolmasını ağzının görünmeyişiyle ilişkilendirilir:

Olurken nâmını savmağa tâlib
Dehânı gibi gözden oldı gâ'ib (H 238^b, M. 11/68)

Sevgilinin ağzının sırrını herhangi birinin saklayamayacağı belirtildiğinde âşık, bu sırrı koruyamayacağını düşünür (G.399/4). Sevgilinin ağzının görünmezliğine işaret edilen beyitte zikredilen ve dikkatle söylenen söz anlamı bulunan “kıl yarmak” deyimini ağzın kıl ucu kadar ince olduğunu kastetmek için kullanılır:

Yine bir dilber-i nâzûk serine düşdi gönül
Kıl yarar sözde meger kim ser-i mûdur o dehen (H 193^a, G. 525/2)

Ağız-Zerre

Sevgilinin ağzının zerre ile ilgisi çok küçük veya yok olması münasebetiyle kurulur. Güneşe teşbih edilen yüzdeki ağız, zerre gibi çok küçüktür (G.511/3). Ağzın küçük oluşunu ifade eden zerre kelimesi, güneşle birlikte zikredilir. Sevgilinin ağzının haberini nüktedânların ve gaybı bilenlerin bile anlamayacağı belirtilir:

Hurde-dânlar bilimez zerre dehânundan haber
Âfitâbum her biri ger olsa allâmü'l-guyûb (H 99^a, G. 43/2)

Ağız-Mim, Ağız-Mühür/Hatem

Ağzın mime teşbihi harfin yazılış şekli ileldir (M.11/97). Ağzın yuvarlak şekli dolayısıyla mühür benzetmesi yapılır. Bir beyitte mührün sevgilinin ağzına benzemek istediği belirtilir (G.247/5). Hz. Süleymân'ın mühür ilgisiyle telmih edildiği beyitte sevgilinin ağzı için “mühr-i Süleymân” benzetmesi yapılır:

Didüm dehenün ohşıyalum ey boyı şimşâd
Didi o perî mühr-i Süleymâna el irmez (H 131^b, G. 232/4)

Ağız-Hokka, Ağız-Mercân, Ağız-Nokta

Ağız, dişi saklamasıyla değerli taşların muhafaza edildiği hokkaya tasavvur edilir (Msm.35/2). Dudakla konu edildiği beyitte kırmızı rengiyle değerli bir taş olan mercana teşbih edilir (G.100/1). Şekil bakımından ağız-nokta ilgisi kurulan bir beyitte şair; ağız için mercan, mühür, gonca ve nokta benzetmeleri yapar:

Sîm-i mercân mı disem ağzuna ya nokta-i ferd
Hâtem-i la‘l yâhûd gonçe-i zîbâ mı disem (H 161^b, G.380/3)

Ağız-Şeker, Ağız-Şîrîn

Sevgilinin ağzı, şirinlik bakımından şeker olarak düşünülür. Ağızdan çıkan sözlerin tatlılığı ile şeker ilgisi kurulur (G.64/1). Masal kahramanı Şîrîn’e telmih edilen beyitlerde şekerle aynı sebeple ağız için “Şîrîn-dehen” ifadesi zikredilir (G.427/2).

Ağız-Meyve

Sevgilinin ağzı, tatlılığı ile taze meyve olarak tasavvur edilir (G.226/1). Bir beyitte ise diş izi bulunan bölünmüş nazik bir meyveye teşbih edilir:

Toluya tutup emmişler dehân-ı yâri ey Ulvî
O nâzûk meyveyi diş yâresinden ya yazmışlar (H 233^a, G.184/5)

3.1.4.10. Dudak (Leb)

Divan’da sıkça konu edilen unsurlardan biri olan dudak; rengi, tadı, küçük ve dar şekli, sözle ilgisi ile konu edilir.

Dudak, küçük ve görünmez oluşuna “adem, gayb, sır, giz, hayâl, bâtın” gibi kelimelerle işaret edilir. Sevgilinin dudağının ayrılığı ile âşığın gönlünün adem mülküne gittiği ve “mülk-i bâtın”da yer tuttuğu düşünülür (G.654/5). Âşığın canındaki sevgilinin dudağının hayalinin, imkânsız bir düşünce olduğunu belirtilir (M.9/75). Dudağın kapalı ve küçük hali, sır ve gizli kelimelerle kastedilir:

Sırr-ı leb-i dil-dârı anar her biri gördüm
Ağyâr arasında yine bir gizlü haber var (H 124^a, G. 160/3)

Dudağın renkli ve tatlı oluşuna değinen şair, sevgilinin dudağının vasfıyla sözlerinin renkli ve şirin özellik kazandığını belirtir (G.91/4). Şairin sözleri, sevgilinin dudağının sıfatı gibi “bir içim su” olarak tasavvur edilir:

Niçe olmaya senün Ulvî sözün rengîn kim

La‘l-i cânân sıfatından bir içim sudur bu (H 194^b, G.531/5)

Sevgilinin dudağını öpmenin, âşık için mümkün olmadığı belirtilir (G.214/3). Tatlı sözleriyle âşığı inandıran sevgilinin dudağı, şifâ özelliğiyle zikredilir. Ayrıca “sormak” fiiliyle aynı zamanda öpmek anlamı kastedilir:

Sorardum lebünden devâsın bu derdün

Eger kanar olsam su’âl-ı cevâba (H 195^b, G.535/4)

Tatma duyusu olarak zikredildiği beyitte sevgilinin dudağını öpenin başka nebatın adını anmayarak ağzının tadını bozmadığı ifade edilir:

Leb-i la‘lün öpen anar mı nebâtun adın

Kişi yok yire bozar mı begüm ağzı dadın (H 190^b, G. 513/1)

Dudak İle İlgili Tasavvurlar

Dudak-La‘l

Pek çok beyitte görülen dudağın değerli bir taş olan la’le benzetilmesi kırmızı rengi iledir. Sevgilinin la’le benzetilen dudağının safa verdiği (G.193/2), âşığın gönlündeki canı olduğu (G.161/1) düşünülür. Genellikle istiare yoluyla dudağın yerine la’l kelimesi kullanılır. Âşık, sevgilinin dudağını cevher saçan la’l olarak ifade eder:

Sun benüm ağzuma şol la‘l-i güher-pâşun için

Yüzüm üzre bas ayağın güzel başun için (H 184^b, G. 489/1)

Değerli oluşuyla zikredilen dudak, sarrâflar tarafından Bedahşân la’line benzetilir. Ağız unsurunun mercânla ilgili ele alındığı beyitte dudağın, kıymet yönünden la’l cevheri olduğu düşünülür:

Dehen-i yâre dilâ hokka-i mercân dirler

Sayrefiler lebüne la‘l-i Bedehşân dirler (H 111^b, G. 100/1)

Dudak-Yakût

Beyitlerde dudağın yakuta benzetilmesi, kırmızı rengi ve değerli oluşuyla (G.189/4). Kırmızı rengine işaret edilen beyitte dudak, kan ilgisiyle zikredilir (G.265/2). Şair,

sevgilinin yâkut dudağının değerini gönül ehlinin anladığını belirtir (G.456/2). Dudak için Bedahşân yâkutu benzetmesi yapılır. Şair, değerli ve zor elde edilen yâkutla sevgilinin dudağı arasında ilgi kurar:

La'lün gibi yâkût-ı Bedehşân ele girmez
Dendânuna benzer dür-i galtân ele girmez (H 129^a, G. 221/1)

Dudak-Mercân, Dudak-Kadeh

Mercân da la'l ve yâkutla benzer hususlarla konu edilir. Sevgilinin dudağı, kırmızı rengiyle mercân bir kadeh olarak tasvir edilir (G.183/2). Şeklen kadehe benzetilen dudak, beyitlerde genellikle rengi ve tadı itibarıyla ele alınır. Sevgilinin dudağının kadehini andığında âşığın gam zehrini tas tas içtiği (G.239/2), sarhoş olduğu (G.11/1) belirtilir. Âşık, gamdan kurtulmak için sevgilinin dudağı gibi bir kadeh aradığını; ancak bulamadığını ifade eder:

Bulmadum sâgar-ı la'lün gibi bir dâfi'-i gam
Gerçi meyhânede çok câm-ı musaffâ çekdüm (H 160^a, G.373/2)

Dudak-Mey/Şarap

Dudağın şarapla ilgisi rengi, tadı bakımındandır. Kırmızı rengiyle dudak-şarap ilgisi kurar (G.583/4). Sevgilinin dudağının benzeyeni olmadığını düşünen âşık, dudak gibi şarabın canına can kattığını ifade eder:

Bûse-i la'l-i revân-bahşuna mânend olımaz
Rûh-ı sâni ki katar cânuma her dem cânı (H 119^b, G. 647/3)

Dudak-Şeker

Dudağın şekerle ilgisi tadı ve lezzeti ileldir. Âşık, sevgilinin dudağı için “şeker-leb” ifadesini kullanır (G.125/1). Şeker-papağan münasebeti ile dudağın ele alındığı beyitte sevgilinin dudağının lezzetini şirin sözlü papağanın/âşığın bileceği düşünülür (G.89/4). Hasta âşıkların doktoru olan sevgilinin şeker dudağından vereceği busenin, âşığı iyileştireceği belirtilir (G.484/5).

Dudak-Şîrîn

Dudak-şirin benzetmesi, şekerle benzer sebeplerledir. Şirin kelimesi, aynı zamanda “Ferhâd’la Şîrîn” hikâyesindeki Şîrîn kastedilerek tevriyeli kullanılır. Âşığın hasta

canının şirin dudağın Ferhâd'ı olduğu ifade edilir (G.188/3). Yanaktaki ayva tüyleriyle çevrilen dudağın, şirinliğiyle âşığı heveslendirdiği belirtilir:

Hatt-ı hoş-bû-yı ruhun isterse gönlüm vechi var
Hak budur ey la'1-i şîrîn iştihâmuz kıl kadar (H 122^b, G. 152/4)

Dudak-Şerbet

Dudağın şerbete benzetilmesi tatlılık ve şifâ dolayısıyladır. Sevgilinin dudağının şerbetini içen susamış âşıkların ağzında dudağın lezzeti ve tadının kalacağı belirtilir (G.96/3). Âşığın hasta gönlü için dudak, şifâ veren bir şerbet olarak görülür. İlaç anlamı bulunan “em” ve zehir anlamındaki “sem” kelimeleri, dudağın özelliğini kasteder:

Muntazırdur haste gönlüm ey tabîb-i cân yetiş
Şerbet-i la'lünden eyle derdüme emsem benüm (H 158^b, G. 365/2)

Dudak-Gülşeker

Yanak-güneş ilgisiyle birlikte zikredilen gülşeker, dudağın benzetilene yapılıdır. Yüzün bir parçası olan dudak, güneşte lezzetini bulan gülşekere benzetilir (G.86/2). Bir beyitte sevgilinin dudağına şarap ve gülşekerin benzemek istediği ifade edilir:

Öykinürmiş lebüne her biri ey gonçe-dehen
Dâd u feryâd elinden mey ile gül-şekerün (H 153^a, G. 338/3)

Dudak-Cüllâb

Cüllâb benzetmesi de tat dolayısıyla yapılıdır. Sevgilinin dudağına gazel söyleyen şair, her söylediğinde şirinin cüllâbdan güzelleşeceğini düşünür. Beyitte cüllâb, dudağın sıfatı olarak kullanılır:

Her gazel kim söyleyen vâsf-ı leb-i cânâneye
Hoş-ter olur Ulviyâ şî'rün senün cüllâbdan (H 176^b, G. 447/5)

Dudak-Şifâ

Dudak için yapılan benzetmelerden biri de şifâ özelliği dolayısıyladır. Sevgilinin dudağının kapalı oluşu, âşığa cevap vermemesi olarak düşünülür. Dudağın cevap vermesinin âşığın canına şifâ olacağı belirtilir:

Âh kim kâ'il değil dilber cevâb-ı şâfiye
Kim lebün cânâ şifâ mıdur disem virmez cevâb (H 98^a, G. 38/6)

Dudak-Dârü's-şifâ

Âşğın derdine çare bulacağı şifâ yerinin, sevgilinin dudağı olduğu ifade edilir. Dudak, şifâ kaynağı olarak zikredilir. Ayrıca beyitte geçen “sormak” fiili hem sual etmek hem de öpmek anlamında tevriyeli kullanılır:

Didiler derdüne olmaya etibbâda devâ

Meger ol dâr-ı şifâ la'l-i şekerden sorasın (H 170^b, G. 418/4)

Dudak-Gonca

Dudak; kırmızı rengi ve kapalı hali dolayısıyla goncaya benzetilir. Şair, goncanın dilsiz olmasa sevgilinin dudağı için benzetme yapılacağını belirtir. Dudak, şekil bakımından benzediğı goncadan konuşma özelliğı ile ayrılır (G.537/3). Bir beyitte gonca açılmamış haliyle dudağa benzetilir ve rüzgârın eserek dokunması, öpmek olarak düşünülür (G.116/1). (bkz. Gonca).

Dudak-Cân

Dudak; âşğın canını dirilttiğı, can bağışladığı düşüncesi münasebetiyle cana teşbih edilir. Teninin, dudağı öpmek hasretiyle ölü olduğunu belirten âşık, sevgiliyi canıyla sevdiğini zikreder (G.525/3). Bir beyitte sevgilinin dudağını düşte gördüğünü söyleyen âşık, bu durumu ölüm halindeki kişiye can görünmesine benzetir:

Düşde gördüm dehenümde leb-i la'l-i yâri

Hâlet-i mevte varur ise kişi cân görünür (H117^a, G. 127/4)

Dudak-Zemzem

Mekke'de bulunan bir kuyudan çıkan su olmasıyla zemzem, Kâbe ile birlikte zikredilir. Yüzü Kâbe olan sevgilinin dudağı, zemzem suyu olarak düşünülür (G.196/3). Hz. İbrahim'le ilgisi dolayısıyla konu edilen zemzem suyu, âşğın ayrı düştüğü sevgilinin dudağı için benzetme yapılır:

Kıble hakkı Ka'benün budur karalar giydüğü

Zemzem-i la'lünle zülfünden cüdâdur ey Halîl (H 155^a, G. 348/3)

Dudak-Kevser, Dudak-Kevser Sûresi

Dudağın kevsere benzetilmesi, lezzeti ve değeri iledir. Sevgili cennete teşbih edilirken dudakları da Kevser suyu olarak hayal edilir (G.140/1). Dudağın şarabını içenlerin âb-ı hayat istemediklerini belirten âşık, dudak-kevser benzetmesi yapar:

La'lün şarâbın içen âb-ı hayâtı neyler

Kevser suyu tururken nolur yaban suyundan (H 188^a, G. 501/2)

Bir beyitte zülâl gibi tatlı olarak zikredilen dudak için Kevser sûresi ifadesi kullanılır (G.336/4).

Dudak-Âb-ı Hayât (Çeşme-i Hayât/Çeşme-i Hayvân/Âb-ı Zülâl)

Dudak için zikredilen “âb-ı hayât, çeşme-i hayât, âb-ı zülâl, çeşme-i hayvân” şeklindeki ifadeler dudağın can verici özelliğine işaret eder. Sevgilinin zülâl dudağı, gönül ehli için “çeşme-i hayât” olarak düşünülür (G.54/6). Susamış canlara hayat veren zülâl suyuna benzetilir:

Hayât virdüğünü teşne câna la'lün ki âh

Dem-â-dem içdüğü âb-ı zülâl olandan sor (H 109^a, G. 89/3)

Dudağın kenarında ayva tüyelerinin belirmesi, hayat çeşmesine Hızır'ın gitmesine benzetilir (G.105/4). Şair, âşıkları kandıran sevgilinin dudağına “çeşme-i hayvân” denildiğini belirtir (G.146/2). Bir beyitte ölümsüzlük suyundan içmeyi, dudağın öpülmesine benzetir:

Öpilmeyince la'l-i lebüden gazez nedür

Nûş olmayınca çeşme-i hayvân ne fâ'ide (H 200^b, G. 560/5)

Dudak-Ayvâ, Dudak-Mercân

Bir beyitte sevgilinin dudağı rengi, lezzeti, tatlılığı ile “can, âb-hayât, mercân, ayva” gibi unsurlara teşbih edilir:

Cân-ı Şîrîn mi disem ya lebüne âb-ı hayât

Yohsa mercân mı disem ya aceb eyvâ mı disem (H 161^b, G. 380/7)

Dudak-Hurma

Hurmaya teşbihi de dudağın şekli, rengi ve tadı dolayısıyla. Sevgilinin beninin bulunduğu dudağı, Habeşli bir satıcının sattığı hurmaya benzetilir. Beyitte ben-Habeş, dudak-hurma ilgisi birlikte zikredilir (G.131/2):

Cânib-i la'lündeki Hindû benün cânâ senün
Bir Habeşdür Rûm ilinde gûyiyâ hurmâ satar (H 111^b, G.101/3)

Dudak-İsâ

Sevgilinin dudağı; can verme, diriltme özelliğiyle Hz. İsâ'ya benzetilir. Hz. İsâ'nın ölüleri diriltmesi mûcizesine telmih yapılarak zikredilen sevgilinin dudağının, Hz. İsâ'nın mûcizesini gösterdiği belirtilir (G.457/1). Dudağı İsâ olarak düşünülen sevgilinin, ölü âşıklarını dudağıyla dirilttiği düşünülür (G.541/1). Sevgilinin dudağı, ölüleri diriltecek güçte olduğu için âşık ölmekten çekinmediğini ifade eder:

Ulviyâ İsâ-leb-i yâr ki dirildür mürdeyi
Ol sebeddendür ki ölmek bana geh âsân gelür (H 117^a, G.126/5)

Dudak-Râz/Sır

Dudak, görünmemesi ile gizli bir sır olarak düşünülür. Dudağın aşkını gönlünde canı gibi sakladığını zikreden âşık, gizli bir sır benzettiği dudağın aşkını kimseye açıklamayacağını belirtir:

Leblerün aşkını dilde saklarum cânum gibi
Kimseye fâş itmeme anı râz-ı pinhânım gibi (H 217^b, G. 636/1)

Dudak-Nokta

Dudağı gayb sırrının noktası olarak gören âşık, gizli sır olarak gördüğü dudağa kimselerin vâkıf olmadığını zikreder. Dudak kapalı haliyle hem noktaya hem de sır benzetilir. Dudağın bilinmezlik, ince mânâlar taşıdığına işaret edilir:

Sırr-ı gaybun noktasıdır anladum cânâ lebün
Gerçi kim râz-ı nihâna vâkıf olmaz hiç kes (H 133^a, G.241/5)

Dudak-Hokka, Dudak-Mühür

Sevgilinin dudağı, kapalı şekli ile içine çeşitli maddeler konulan la'l hokkasına benzetilir (G.43/3). Şekil bakımından mührü benzetilen dudağın âşığın gönlündeki hayali, Süleymân mührünün denize düşmesiyle ilişkilendirilir. Dudak, şekli ve etkileyiciliğiyle Süleymân mührü olarak düşünülür:

Çeşmümde mukîm oldı hayâl-i leb-i cânân
Deryâya düşüpdür sanasın mühr-i Süleymân (H 184^b, G. 483/1)

Dudak-Metâ'

Dudağın metaya benzetilmesi, kıymetli oluşuydur. Sevgilinin dudağı, âşığın canının karşılığında almak istediği bir meta olarak hayal edilir:

Nakd-ı cân ile metâ'-ı lebüni istedi dil
Yok dime begcegizim gel berü bâzâr eyle (H 206^b, G. 587/4)

3.1.4.11. Diş (Dendân) ve İlgili Tasavvurlar

Diş-İnci (Dürr/Lûlû)

Beyitlerde dişle ilgili en fazla yapılan benzetmelerden biri de incidir. İncinin beyazlığı, parlaklığı, şekli; sevgilinin dişleri için ele alınır. Dişler, zor elde edilen değerli bir inciye benzetilir (G.221/1). İncinin denizden çıkarılmasının konu edildiği beyitte âşığın sevgilinin inci dişleri yüzünden ayrılık denizine daldığı belirtilir (G.480/2). İncinin ipe dizilerek tespih yapılmasına değinilen beyitte sevgilinin dişleri için "dürr-i Aden" benzetmesi yapılır (G.650/2). Bir beyitte âşık, tane tane görünenin, sevgilinin inci dişleri olduğunu belirtir:

Hicr-i dendânun ile dürr-i bihâr-ı gamdur
Dâne dâne görinen eşk-i güher-pâş değil (H 158^a, G. 363/2)

Şair, şiirinin sevgilinin dişinin vasfıyla inci dolu olduğunu belirtir (G.465/5). Sevgilinin inci dişlerini şiirinde zikreden âşığın ağzının, inci dolduğu düşünülür (G.279/5).

Diş-Jâle, Diş-Sitâre, Diş-Ikd-ı Süreyyâ

Bir beyitte sevgilinin dişi için inciyle birlikte jâle, Süreyyâ, sitâre benzetmeleri yapılır. Parlaklığı ve şekli bakımından dişlerle ilgi kurulur:

Dişüne dür mi disem sîn-i sitâre yâhûd

Gonçede jâle mi ya ıkd-ı Süreyyâ mı disem (H 1612^b, G. 380/4)

3.1.4.12. Boy (Kad, Kâmet, Endâm)

Beyitlerde uzunluğu, yüksekliği, salınışı ve düzgünlüğü ile ele alınan sevgilinin boyu; ulaşılmazlığı, âşığı umursamazlığı, nazlı salınması ile konu edilir. Boy hususu diğer güzellik unsurları arasında sıkça zikredilen bir unsurdur.

Uzunluğunu, doğruluğunu ifade eden “bâlâ, dil-cû, sehî, bülend” gibi sıfatlar kullanılır. Sevgilinin nazla salınarak boyunun yüceliğini gösterdiği zikredilir (Matla 6/1). Uzun boylu sevgilinin boyunun belâ olduğu, âşıklarımı salınmasıyla öldürdüğü belirtilir:

Öldürür Ulvî gibi niçe kulın salınışı

Ne belâdur bu ki bâlâ-yı bülendin yenmez (H 132^b, G. 236/5)

Sevgili, boyu uzun olduğu için ona erişmek zor olarak düşünülür (G.255/3). Bir beyitte kaşla zikredilen sevgilinin boyu düzgünlüğüyle ele alınır. Kaşın eğri özelliği olmasına rağmen sevgilinin boyunu düzgün anlattığı ifade edilir. Sevgilinin boyunun doğru ve düzgün oluşu “mevzûn, râst” kelimeleriyle ifade edilir:

Kâmetün vasfını mevzûn şerh ider

Eğri kaşun kim olupdur râst-gû (H 193^b, G.527/4)

Boy İle İlgili Tasavvurlar

Boy-Servi

Sevgilinin boyunun serviye teşbihi boyun ince, uzun, düzgün oluşu ve salınması dolayısıyladır. Beyitlerde sevgilinin boyu için yapılan benzetmelerde “serv-i bülend, serv-i bâlâ, serv-i revân, serv-i hırâmân” şeklindeki terkipler zikredilir. Sevgilinin boyuyla ilgili zikredilen bu sıfatlar istiare yoluyla sevgilinin kendisi için kullanılır.

Servi boylu sevgilinin nazlanmasıyla Tûbâ ağacına istiğna sattığı (G.101/5), salınışıyla diğer ağaçların seyrinin istenmediği (G.96/4) düşünülür. Boy, servi gibi salınmasını işaret eden “hırâmân” kelimesi ile zikredilir (G.657/2). Boyu için “serv-i hırâmân, refât” sıfatları kullanılan sevgilinin salınarak yürümesi istenir (G.523/1). Sevgili; güzellik bahçesinde nazlı, işveli yürüyüşüyle servi boylu olduğu belirtilir:

Ulviyâ gülşen-i hüsn içre o serv-i kâmet

Salnup şîveler ile harekât ile yürür (H 119^b, G. 138/5)

Sevgilinin boyunun yanında salınmanın güç olduğunu düşünülür (G.62/5). Servi boylu sevgili salındığında âşıkların seyir için toplandığı belirtilir (G.539/2). Sevgilinin boyuyla karşılaştırıldığı bir beyitte servinin sevgilinin boyuyla beraber salınıp yürüyemeyeceği ifade edilir:

Serv-i bâlâ nice bir salnup eyler harekât

Câni varsa kad-i yâr ile ber-â-ber yürüsün (H 190^a, G. 510/2)

Servi ile sevgilinin boyu uzunluğuyla benzetme yapılır. Servi boylu sevgilinin eteğine elinin erişemediğini belirten âşık, erişenlerin derdini yok yere çektiğini zikreder. Beyitteki “belâ” kelimesi aynı zamanda boyun yüksekliğini kasteder:

İrmedi dâmenine destimüz ol serv-kaddün

Yok yire yâr belâsın çekerüz irişenün (H 148^a, G. 313/3)

Servinin su kenarlarına yetişmesi, değinilen bir başka konudur. Akarsunun sevgilinin boyuna benzettiği için servinin ayağına yüz sürdüğü hayal edilir (G.516/3). Serviye bakarak sevgilinin boyunu anan âşığın gözyaşı akıtıp feryat ettiği (G.417/3), sevgilinin boyunun hayaliyle akarsu kenarında bir yüksek serviyi kenar ettiği (G.377/2) belirtilir. Serviyi görüp sevgilinin uzun boyuna benzettiğini zikrederek su gibi gözyaşı akıttığını dile getirir:

Serve bakdum o sehî kâmete benzer gördüm

Akıdup eşkümi sular gibi feryâd itdüm (H 160^b, G. 375/3)

Servinin mezarlıklarda bulunan bir ağac olmasına değinilir. Sevgilinin düzgün boyunun derdinden ölen âşık, bu duruma işaret olsun diye mezarına sıra sıra servilerin dikilmesini ister:

Bilinsün kadd-i mevzûnun gamından öldüğüm cânâ

Mezârumda dikilsün servler yir yir nişân kalsun (H 187^a, G. 496/3)

Boy-Fidan/Nahl/Nihâl

Sevgilinin boyu düzgünlüğüyle, inceliğiyle gül nahlına (G.13/2); gül budağına (G.77/2) benzetilir. Fidana benzetilmesi uzunluğu, nazikliği, tazeliği dolayısıyladır. Sevgilinin fidan boyuna Tûbâ ağacının baş egeceği düşünülür (G.13/4). Sevgilinin boyu gibi

yüksek ve tâze bir nihâl olmadığı belirtilir (G.282/4). Bir beyitte sevgilinin boyu için ele alınan fidanın, boyu uzun bir ağaç olan nahl ağacını hayrette bıraktığı telakki edilir:

Nihâl-i kâmetün hayrette kor nahl-i hırâmânı
Lebün dem-beste eyler gonçe-i bâğ u gülistânı (H 243^b, Matla 37/1)

Boy-Elif

Sevgilinin boyu, şekil bakımından elife benzetilir. Zülfünün dâl harfine benzetildiği beyitte boyu için elif benzetmesi yapılır (G.15/5; G.500/3). Ayrıca sevgilinin boyuyla ilgili elif çekmek tasavvuru yapılır. Sevgilinin boyunu anan âşğın, sînesine elifler çektiği belirtilir (G.177/1). Elif harfi şeklindeki yaralar açılması, sevgilinin boyunun elif gibi dik oluşuna işaretir:

Didi kim çekmek dilersen serv-kaddüm sînene
Çek elif başuna ser-te-ser didüm baş üstüne (H 211^b, G.611/2)

Boy-Ar’ar, Boy-Narven, Boy-Sanavber, Boy-Şimşâd

Benzer özelliklerle konu edilen ar’ar, genellikle servi ile beraber zikredilir (G.75/4). Nazla yürüyen sevgilinin boyu için ar’ar benzetmesi yapılır (G.510/1). Sevgilinin boyuna ar’arın düşkün olduğu düşünülür (G.304/1). Dal dal olduğu için sevgilinin boyuna benzetme yapılamayacağı belirtilir (G.75/2). Serviyle zikredildiği bir beyitte narven, âşğın cismini toprak eden sevgilinin boyuna benzetilir (G.584/2). Sevgilinin boyu yapılan bir benzetme de sanavberdir (Msm.33/4). Sanavberin bir beyitte sevgilinin boyuna benzemek istediği zikredilir (G.292/3). Şimşâd ağacı aynı zamanda servi ağacıdır. Şimşâd ağacının gölgesi olmasa sevgilinin boyu için benzetme yapılacağı belirtilir (G.331/1). Bir beyitte şimşâd boylu sevgiliye ulaşamayacağı zikredilir (G.232/4). Sevgilinin şimşâd boyunun gamından âşğın sînesine kanlı yaralar yakıp elifler çektiği düşünülür:

Kadd-i şimşâdun gamından sîneme ey lâle-had
Kanlu kanlu dâğlar yakdum elifler şâh şâh (H 106^a, G. 75/3)

Boy-Çınar

Çınar benzetmesi, boyun yüksekliği ile yapılır (G.502/5). Sevgilinin boyuna ulaşamayan âşik, gölge gibi âşağıda kaldığını; sevgilinin çınar boyunun yardım etmediğini belirtir:

Kâmet-i bâlâ-yı yâre irmedi gitdi elüm

Sâyeveş hâk oldum ol kadd-i çenâr el virmedi (H 217^a, G. 634/4)

Boy-Sidre, Boy-Tûbâ

Müntehâ ile birlikte kullanılan sidre, sevgilinin boyunun benzetilene yapılır ve diğer cennet unsurlarıyla beraber zikredilir (G.348/1). Cennet ağacı olan Tûbâ da uzunluğu, yüksekliğiyle sevgilinin boyuna benzetilir (G.644/2). Sevgilinin kûyu için cennet bağı benzetmesi yapan şair, yüksek boyu için de Tûbâ ifadesi kullanır (G.337/1). Uzunluğuna işaret edilen bir beyitte âşğın boyu Tûbâ olan sevgiliye erişemediği, elinin ulaşmadığı belirtilir (G.206/1). “Müntehâ” sıfatı kullanılan sevgilinin boyuna Tûbâ benzetmesi yapılır:

Müntehâ kaddüne Tûbâ dir iken ehl-i nazar

Nice teşbîh idem ey hûr anı ben nârvane (H 212^a, G. 613/4)

Boy-Kıyâmet

Sevgilinin boyu için yapılan kıyâmet benzetmesi kâmet-kıyâmet ilgisi dolayısıyladır. Kıyâmet boylu sevgili, âşğâ eziyet ettiği zikredilir (M.11/177). Sevgilinin boyunun kıyâmetten işaret verdiği düşünülür (G.472/5). Sevgilinin boyu için yapılan kıyâmet benzetmesi, “haşr” kelimesiyle ele alınır:

Ol kıyâmet kâmetün câm-ı lebün nûş eyledüm

Şöyle benzer haşr olunca gitmeye keyfiyyetüm (H 167^a, G. 402/2)

3.1.4.13. Çene ve Çene Çukuru (Zekan) ile İlgili Tasavvurlar

Çene-Çâh/Çeh, Çene-Zindân

Çene, çukur şekliyle genellikle zindân ve kuyu ile benzetme yapılır. Daha çok zülüfle birlikte konu edilen çene, âşğın düştüğü çukur veya zindan olarak düşünülür. Sevgilinin zülfü, âşğın gönlünü asarken çene çukuru da âşğın zindana saldığı hayal edilir:

Görüp didi zülf ü zekânında dil ü cânı

Birisi asılsun biri zindâna salınsun (H 192^b, G. 532/2)

Zindanla ilgili ele alınan çeneden ayrı düşen âşık, zindana düşmüş olduğunu belirtir (G.130/1). Bir beyitte ise çenenin âşğın başına dünyayı zindan ettiği düşünülür

(M.11/131). Âşığın gözlerinin kaldığı sevgilinin çene çukuru, suçlu birinin zindanda yatmasına benzetilir. Beyitte suçluların zindana hapsedilişine işaret edilir:

Gözlerüm kaldı şehâ çâh-ı zenehdânunda

Benzer ol merdüm-i mahbûsa ki zindânda yatur (H 114^b, G. 114/4)

Bâbil kuyusuna işaret edilen bir beyitte sevgilinin çenesi için kuyu benzetmesi yapılırken âşığın gönlü de Hârût olarak düşünülür (Trh.1/5). Sevgilinin çenesini anan âşık, mekânının hasret kuyusu olduğunu düşünür (G.269/3). Sevgilinin zülfü ve çenesini gören âşığın gönlü, gam zindanının kuyusunda baş aşağı salınmış olarak tasavvur edilir. Hz. Yusuf'un kıssasına telmih edilen beyitte zindana atılmasına değinilir:

Görelden Yûsuf-ı dil âh kim zülf-i zenehdânun

Niçe yıldur çeh-i zindân-ı gamda ser-nigûnum ben (H 183^b, G. 478/3)

Çenede bulunan bene işaret eden şair, sevgilinin saçlarına gönlünü bağlayanların çene kuyusuna ben gibi düşeceğini belirtilir (G.613/1). Hz. Yûsuf'un kuyuya atılması hadisesine telmih edilen beyitte sevgilinin kuyuya benzetilen çenesi, Hz. Yûsuf'un çektiği eziyetleri hatırlattığından bakılmaması gerektiği zikredilir:

Görünce düşer hâtıruma mihnet-i Yûsuf

Hakkâ bu ki ol çâh-ı zenehdâna bakılmaz (H 124^b, G. 200/2)

Çene-Kadeh

Şekil benzerliği ile kadehe benzetilen çene, sarı rengiyle altın kadeh olarak ifade edilir (K.11/6). Sevgilinin yüzü, bezme; dudağı, şaraba; çenesi de kadehe benzetilir:

Sûfiyâ şol gözi mestün içerüz aşkına kim

Leb-i mey bezm-i cemâlünde zenehdânı kadeh (H 105^a, G. 69/4)

Çene-Âşiyân

Çenenin âşiyânla ilgisi âşık münasebetiyledir. Âşığın gönlü bülbüle benzetildiğinde sevgilinin çenesi de gönül ve can bülbülünün konacağı âşiyân olarak tasavvur edilir. Beyitteki çene-âşiyân benzetmesi şekil bakımından yapılıdır:

Cemâlün ey saçı sünbül melâhat gülsitânıdır

Zenehdânun dil ü cân bülbülünün âşiyânıdır (H 121^b, G. 148/1)

3.1.4.14. Gabgab (Çene Altı) ve İlgili Tasavvurlar

Gabgab-Top/Gûy

Gabgab, beyitlerde fazla ele alınmayan bir unsurdur. Beyaz rengi ve şekli ile benzetme yapılır. Şekil bakımından topa benzetilen gabgab, âşığın can kalesine takılan topa benzetilir (G.56/6). Şâh olarak ifade edilen sevgilinin, gabgabının topuyla âşığın bedenini harap etmek istediği düşünülür. Bedenin kaleye teşbih edildiği beyitte sevgilinin gabgabı da aynı zamanda şekli dolayısıyla ile top olarak hayal edilir:

Top-ı gabgabla harâb eylemek ister Ulvî
Yohsa şâh-ı cihân kal'a mı sandı bedenün (H 148^a, G. 313/5)

Gabgab-Çâh

Sevgilinin saçlarıyla birlikte zikredildiği bir beyitte gabgab kuyu için benzetme yapılır (G.615/5). Yanak ve gabgabın benzerinin bulunmadığını düşünen âşık, gabgabı Hz. Yûsuf'un düştüğü kuyuya benzetir:

Bu gabgabla bu ruhsâra habîbüm olmadı hem-tâ
Tutalum çâh-ı Yûsuf mâh-ı Nahşeb'den nişân virmiş (H 135^a, G. 252/4)

Gabgab-Elma (Sîb), Gabgab-Turunç

Gabgab; rengi, yuvarlak ve çukur şekliyle sîb/elma olarak tasavvur edilir (G.471/5). Turunçla benzerlik kurulduğu bir beyitte Hz. Yûsuf kıssasına telmih yapılır. Kabuğu soyularak yenen bir meyve olan turunç, sevgilinin gabgabı için benzetme yapılır:

Turunç gabgabını görüp bih-i yâr
Elini hançer-i hayretle toğrar (H 239^b, M. 11/153)

Gabgab-Şemmâme, Gabgab-Şeftâli, Gabgab-Ayvâ

Gabgab; beyaz rengi ve üzerindeki tüylerle şemmâme (G.380/8), şeftali, ayva (G.101/4; G.593/4) gibi unsurlarla benzetme yapılır. Âşık; sevgilinin gabgabını düşünmekle eline sadece hayıflanmanın düştüğünü belirtirken “eyvây” kelimesiyle ayvayı da kastedir. Ayva-gabgab arasında ilgi kurar:

Zekanun hicri ile dil delinüp nây oldı
Gabgabun fikri ile kârımız eyvây oldı (H 219^a, G.643/1)

3.1.4.15. Alın (Cebîn)

Alın; parlak ve beyaz oluşuyla beyitlerde bu unsurlar için ele alınır. Yüzün parlaklığı dolayısıyla alın için Şems sûresi benzetmesi yapılır (G.336/4). Yüzü güneşe benzetilen sevgilinin alını da ay olarak düşünülür (G.167/3). Şair, sevgilinin beyaz ve parlak alını için “meh-i tâbân” nitelendirmesi yapar:

Zülfün kaddüne hem-ser olup oldu ber-â-ber
Ey yüzi gün alını meh-i tâbân gice gündüz (H 131^b, G.233/5)

3.1.4.16. Kulak (Gûş, Benâgûş)

Kulak, çok az beyitte konu edilir. Sevgilinin kulağına âşığın feryadını ulaştırdığına değinilir (G.594/2). Bir beyitte ise şekil bakımından gül-kulak ilgisi kurulur. Şair, gül kırmızı renkli olmasaydı kulağa benzeteceğini belirtir:

Gûşuna benzedür idüm gül-i ahmer nideyin
Gonçe dirdüm lebüne olmasa ebkem gonçe (H 195^b, G.537/3)

Sevgili, zülfünü kulağına attığında sümbülün yasemene gölge saldığı hayal edilir. Zülf-sümbül ilgisi kurulan beyitte kulak-yasemen benzetmesi yapılır:

Sala zülfini benâgûşuna ol gonçe-dehen
Sanurum sâye salar sümbül-i ter yâsemene (H 212^a, G.613/3)

3.1.4.17. Sîne (Ber), Gerdân ve İlgili Tasavvurlar

Sîne-Ay (Mâh)

Sîne; beyazlığı ve parlaklığıyla ay’la ilgi kurulur (G.528/1). Sevgilinin gece vakti mecliste sînesini açmasıyla ay’ın sabaha kadar olunay halinde olduğu hayal edilir. Sîne, beyaz ve parlak görüntüsüyle ele alınır:

Germ olup sînesin açdı o perî meclisde
Bedr idi subha değin mâh-ı şeb-ârâ bu gice (H 196^b, G. 541/4)

Sîne- Güneş (Mîhr)

Sevgili, yakasını açtığında güneşin burçtan doğduğunu düşündürür. Sîne için parlak güneş benzetmesi yapılır:

Sanurum kim ebr içinden âfitâb eyler tulû

Yakasın çâk itse ol mihr-i dırahşân sînelü

(H 193^b, G. 526/2)

Sîne-Kâkum-ı Rûsî, Harîr, Semen, Âc-ı Ebyaz, Kâfûr

Rus kakumu, harîr (ipek), semen (G.380/10) benzetmeleri yapılıır. Beyitlerde sevgilinin beyaz gerdânı için fildişi, kâfûr, mum gibi benzetmeler yapılıır (G.380/9).

Sîne-Şem‘

Sevgilinin gerdânının muma benzetilmesi ise “sîmîn” kelimesiyle de işaret edilen beyazlığı, parlaklığı dolayısıyladır:

Nûrdan şem‘a durur gerden-i sîmîni anun

Başı üstinde yanar âteş-i envâr-ı celâl

(H 158^a, G. 362/4)

Sîne-Merhem

Merhemın sîneyle ilgisi âşıktan kaynaklanır. Âşığın yaraları için sevgilinin sînesinin merhem olduğu düşünülür (G.370/3). Sevgilinin mecliste açtığı sînesi, âşıkların yaralı gönlü için merhem olarak tasavvur edilir:

Yâr mestâne açup sînesini meclisde

Didi kim zahm-ı dil-i âşıka merhemdür bu

(H 194^a, G. 530/3)

Sîne- Gül

Sevgilinin sinesini için açılmış gül benzetmesi yapılması, düğmelerini çözülmesi münasebetiyledir (G.528/3). Gülün üzerindeki çiğ tanelerinin yok olması gibi sevgilinin de sinesinin düğmelerini açtığı belirtilir. Şair, sineyi renk bakımından güle teşbih eder (G.338/1).

Sîne-Aslan, Sîne-Kebg-i Hırâmân

Sevgilinin bakışına Ali benzetmesi yapıldığında sinesini için aslan ifadesi kullanılır (G.528/2). Sinenin keklikle ilgisi, kekliğin göğsünü gererek yürümesi, gerdânını kıvrması dolayısıyladır:

Vuslata mağrûr olup göğsüm gererdüm salınup

Sayd olaydı bana bir kebk-i hırâmân sînelü

(H 193^b, G. 526/3)

3.1.18. Beden/Ten ve İlgili Tasavvurlar

Sevgilinin teni; beyaz rengi, yumuşaklığı, nazikliği ile ele alınır. Beyitlerde parlak ve beyaz rengine işaret eden “sîmîn-beden, sîm-ten, sîmîn-ten, zîbâ beden, nâzik ü garrâ beden” şeklindeki ifadeler kullanılır. Siyah fûta sarınmış sevgilinin gümüşle teni, parlak bir aya benzetilir (G.191/5). Bir beyitte siyah fûta ile sarınan ak bedenli güzeller, yarısı tutulmuş aya benzetilir:

Siyeh fûta tutinsa ak bedenler

Hemân nısfı tutulmuş aya benzer (H 236^a, M. 9/34)

Sevgilinin teni için pek çok beyitte gümüş benzetmesi yapılır (G.107/4; G.347/4; G.485/1). Şair, güzellerin bedeni için zîbâ, nâzik, parlak ve latîf nitelendirmesini yapar:

Açılır sîneler zîbâ bedenler

Latîf ü nâzik ü garrâ bedenler (H 236^a, M. 9/31)

3.1.4.19. Bel (Miyân) ve İlgili Tasavvurlar

Bel, beyitlerde ortada bulunuşu ve inceliğiyle ele alınır. Beyitlerde “hayâl, kıl, yok, kîl u kâl, mûşıkâfân, ince” gibi ifadelerle inceliğine işaret edilir ve genellikle ağız ve dudak unsuruyla birlikte bu özellikleriyle konu edilir. Asılsız söz anlamındaki “kîl u kâl” terkibiyle yokluğuna, inceliğine değinilir (G.104/5). Belin kıl olarak tasavvuru inceliği dolayısıyladır (G.379/3). Âşık, kıl beli kucaklamanın kolay olduğunu; ancak bedeninin zayıflıktan kıla döndüğünü düşünür (G.663/4). Sevgilinin kıl belinin hayaliyle gözyaşı döken âşık, neyi varsa “der-miyân” ettiğini belirtir. Der-miyân kelimesi, belin ortada bulunmasına işaret eder:

Hayâl-i mû-miyânunla gözüm yaşın revân itdüm

Yolunda dilberâ nem var ise hep der-miyân itdüm (H 160^a, G. 374/1)

Belin kucaklama yeri olmasına değinen şair, kıl gibi ince beli olan sevgiliyi kenara getirmek istediğini zikreder (G.384/4). Kenara getirmek, sarılmak anlamını ifade eder. Sevgilinin ince beline sarılmak isteyen âşığın canı da kıl gibi kaldığı düşünülür (G.240/5). Bir beyitte beli kucaklamanın zorluğuyla kenarı görünmeyen bir deniz arasında ilgi kurulur. Kenarın görünmemesi, belin inceliğini çağırıştırır:

Ben niçe kenâr eyliyeyin ince belün âh

Deryâ-yı firâkun göremez kimse kenârın (H 181^b, G. 468/3)

Belin inceliğini işaret eden kıl kelimesi, bir beyitte âşığın gözüne kıl düşmesi ifadesiyle zikredilir. Göze kıl düşmesi, kirpik kaçması anlamı dışında sevgilinin belinin kılla ilgisi dolayısıyladır:

Turmaz yaşarur kıl düşicek dîdeye dirler

Ağlatsa demidür beni hicründe miyânun (H 154^a, G. 343/4)

Belin ince şekli için gizli sır ve gizli anlam benzetmeleri yapılır. Görünmeyecek kadar ince olması, bilinmezliği ile bu unsurlarla ilişkilendirilir:

Hîç bilmem ne disem mûy-miyâna Ulvî

Râz-ı mahfî mi disem gizlüce ma'nâ mı disem (H 162^a, G. 380/13)

Sevgilinin beline sarılmak isteyen âşık, araya hançerinin girdiğini belirtir. Bele takılan hançerin sarılmayı engellediği düşünülür (G.543/3). Sevgilinin belini her zaman altın bir kemerin kucakladığı, sardığı belirtilir. Sevgilinin beline altın bir kemerden başka sarılan bulunmadığı düşünülür:

Pehlûya sardı pîrehenün sîm-i cismini

Her dem miyânunı kemer-i zer kuçar geçer (H 112^b, G. 107/4)

3.2. Âşık

Âşık; sevgilinin ayrılığının gamından bir türlü kurtulamaz (G.508/4). Sevgiliden ayrılmak, âşık için zor bir durum olarak ifade edilir (G.68/2). Sevgilinin kûyunda figân eder (G.281/1), lütfunu bekler (G.323/1). Sevgili tarafından öldürülür (G.437/3). Sevgilinin eziyeleri âşık için ihsan olarak gelir (G.607/7). Âşık, sevgilinin eziyetini çekmeyen âşık olmadığını düşünür. Sevgilinin âşığı olduğundan şikâyet etmesini istemez:

Âşık isen yârdan ey dil şikâyet eyleme

Yârinün cevr ü cefâsın çekmeyen âşık mıdur (H 109^b, G. 90/3)

Âşığın boyu, sevgilinin hayaliyle bükülür (G.342/1). Gönlü mahzun (G.207/5), benzi sararmış (G.322/1) olarak tasavvur edilir. Sevgilinin aşkıyla ağlayıp inlemektedir. Şaire göre âşık olabilmek için gözyaşı dökmek, sine yakmak gerekmektedir:

Aglamakdur inlemekdür muktezâ-yı aşk-ı yâr

Âşık olmaz çeşmi giryân sûzı biryân olmayan (H 185^b, G. 488/2)

3.2.1. Âşık İle İlgili Tasavvurlar

3.2.1.1. Âşık-Bülbül

Divan'da âşıkla ilgili en sık yapılan benzetmelerden biri de bülbüldür. Bülbülün âşık için benzetilen yapılması, sevgilinin veya yüzünün güle, bulunduğu yerin de gül bahçesine teşbihi münasebetiyledir.

Sevgilinin saçının sevdasına düşen âşık, bülbül gibi perişân olduğunu zikreder (G.99/1). Güle benzetilen sevgiliye olan aşkıdan bülbül gibi feryadı artırdığını belirtir (Msm.26/1). Yüz-gül ve kûy-gül bahçesi ilgisi dolayısıyla konu edilen bülbül, sevgilinin vasfını anlatan âşık için benzetme yapılır (G.352/1). Gül bahçesinde inleyen bülbüller gibi âşıklar da sevgilinin kûyunda feryat ederler (G.281/1). Âşık, gam bahçesinde inleyen bir bülbül olmasının sebebini gonca ağızlı sevgiliden kaynaklandığını söyler (Msm.45/1). Naz yapan sevgilinin amacının âşığı ağlatmak olduğunu zikreden şair, bülbül-âşık ilgisi kurar:

Bülbül-âsâ Ulvîyi maksûdun ağlatmak mıdur

Gülsitân-ı nâz içinde bir gül-i ra'nâ olup (H 99^b, G. 44/5)

Âşık, fenâ bahçesinde bülbül gibi inlediğini belirtir (Msm.40/2). “Bülbül-i şeydâ” olarak nitelendirilen âşık, sevgilinin kendisini dinlemediğini düşünür (G.428/1). Âşık, bülbülle ilgili zikredildiği beyitte kazancının her zaman âh edip inlemek olduğunu ifade eder. Kendisi ve bülbülü, okuduğu mısra dolayısıyla ilişkilendirir. Ayrıca “hezâr” kelimesi hem bin hem de bülbül anlamı kastedilerek kullanılır:

Bülbül hezâr derd ile bu mısra'ı okur

Kârı hemîşe âşıkun âh u figân imiş (H 135^a, G. 253/4)

Âşığı bülbüle benzetilmesindeki nedenlerden biri de dikene teşbih edilen rakip hususudur. Gonca-sevgili ilgisi kurulan bir beyitte âşık, goncaların dikenlere açılmasını bülbüllerin feryat sebebi olarak görür. Sevgili, rakiplerle ilgilenmeye başladığında âşıkların ağlayıp inlediklerine işaret eder:

Niçe feryâd u figân eylemeye bülbüller

Gonçeler gül gibi her hâra açılmağ ister (H 230^a, G. 172/3)

3.2.1.2. Âşık-Pervâne

Âşığın pervâneyle ilgisi sevgilinin veya yüzünün muma benzetilmesi yönüyledir. Sevgilinin yüzü muma benzetildiğinden âşık da mumun etrafında dönerek kendisini yakan pervâneye teşbih edilir (G.448/6). Bir beyitte sevgilinin güzellik çerâğına pervâne olduğunu belirtir (G.11/2). Mum ateşiyle yanıp yakılan pervâneye benzetilen âşık, ayrılık köşesinin kendisine yeterli olduğunu düşünür:

Pervâne gibi şem' ile yanup yakılmağa
Mesken makâmı kûşe-i hicrân yiter bana (H 95^b, G. 27/9)

3.2.1.3. Âşık-Deli/Dîvâne

Divaneye teşbih edilen âşık, genellikle zincir unsuruyla birlikte anılır. Deliye benzetilmesi, çeşitli inanışlar ve davranışlar dolayısıyladır. Âşık, rakiplerin kınamalarına aldırış etmeyi divanelik olarak görür (G.288/5). Delilerin zaptedilmesi, uslanması için zincire vurulması hususunun ele alındığı beyitlerde aşk şarabıyla aklı giden âşık; gözyaşı zincirine çekilen bir divaneye benzetilir (G.448/1). Âşığı deli eden sevgilinin saçı olduğundan saç zinciriyle bağlı bir divane tasavvuru yapılır (G.11/4; G.650/4). Delilerin zincirlere bağlanması gibi âşık da sevgilinin zülfüne bağlanmak istediğini belirtir:

Ulvîyi koyup bükâ bend itse zülfün ki n'ola
Urulur zencîrlere dîvânededen dîvâneye (H 213^b, G. 621/5)

Âşığın Mecnun'a benzetilmesi "Leylâ ile Mecnun" hikâyesi ilgisiyledir. Âşık, Leylâ'ya benzetilen sevgilinin aşkıyla yakası yırtık dağlara düşen Mecnun'a teşbih edilir (Msm.40/4). Sevgiliye olan aşkıyla âlemi âhının kapladığı Mecnun olarak düşünülür belirtir (G.322/3). Âşık, kendisinin belâ vadisinin âvâre Mecnun'ı olduğunu düşünür (Msm.39/1). Perilerin etkisiyle insanların deli olmasına işaret eden şair, sevgilinin saçıyla Mecnun olduğunu ifade eder. Periye benzetilen sevgilinin âşığın boynuna melamet zinciri geçirdiği belirtilir:

Leylî-i zülf-i siyâhun beni Mecnûn itdi
Ey perî boynuma zencîr-i melâmet geçdi (H 227^b, G. 684/2)

3.2.1.4. Âşık-Bî-çâre

Âşığın çaresizliği sevgilinin eziyetleri dolayısıyla. Âşık, kendisini belâ kemendinin esiri olmuş çaresizlerden görür (Msm.23/1). Sevgilinin güzellik şahına teşbih edildiği beyitte âşık da zulmettiği çaresizler arasında zikredilir (G.9/4). Pâdişah olarak telakki edilen sevgilinin karşısında âşık, adaletli davranmasını, feryadını dinleyip merhamet etmesini bekleyen bir çaresize benzetilir:

Dâd-hâhın görüp üftâdelerün rahm eyle
Dinle bî-çârelerün pâdişâhum feryâdın (H 190^b, G. 513/4)

3.2.1.5. Âşık-Üftâde

Âşık, sevgilinin yolunda toprak olan üftâdedir (G.468/2). Sevgilinin kapısında toprak olan âşık, kendisine üftâde denildiğini belirtir. Halbuki âşık için bu durum yüksek bir pâye olarak düşünülür:

Kapunda hâk-sâr olmak bana va'llahi rif'atdür
Egerçi kim beni düşkin sanup üftâdedür dirler (H 109^b, G. 91/3)

3.2.1.6. Âşık-Hasta

Âşığın hastaya teşbihi, sevgilinin aşkıyla çektiği eziyetler, dertler etkisiyledir. Sevgilinin boyu, saçları âşığı hasta eden beladır (G.194/3). Âşık, sevgilinin eşiğinde iyileşmeyi bekleyen ölümlü hastaya teşbih edilir (G.415/3). Aşk derdinin hastası olduğundan çarenin ölüm olduğunu düşünür (G.61/5). Sevgiliden ayrı olmasıyla âşık için hasta benzetmesi yapılır (G.68/5). Sevgiliden ayrı olan âşık, ecelin yakaladığı dermansız bir hasta olarak telakki edilir:

Firkatde fikr-i vuslat-ı cânân ne fâide
Bîmâra kim ecel ire dermân ne fâide (H 200^b, G. 560/1)

3.2.1.7. Âşık-Mest

Âşığın aşk şarabının etkisiyle sarhoş olduğu belirtilir (G.300/5; G.448/1). Âşık, elest meclisinde aşk şarabıyla mest olduğunu zikreder (G.53/5).

3.2.1.8. Âşık-Nâ-tüvân

Âşığın nâtüvân oluşu, sevgilinin ayrılığı ile gerçekleşir (G.250/4). Yüzü sararmış olan âşık, sevgilinin aşkının hararetinden nâtüvân olduğunu belirtir (G.408/2). Âşık, sevgilinin eziyet edip öldüreceği, ondan dermân bekleyen nâtüvân olarak ifade edilir:

Arturur câna cefâyı yâre cânânum disem

Öldürür ben nâ-tüvânı derde dermânnum disem (H 158^b, G. 366/1)

3.2.1.9. Âşık-Garib, Âşık-Fakir

Âşığın sevgiliden ayrı olması (Msm.39/4); aklının, sabrının gitmesi (G.403/4) garip olduğuyla ifade edilir. Sevgilinin kûyunda duyulan ağlayışı garip feryadına benzetilir (G.34/5). Bir beyitte şaha teşbih edilen sevgilinin kapısında bekleyen âşık için garip, fakir, dertli sıfatları zikredilir:

Nazar kıl Ulvîye kapunda şâhâ bunca yıldur kim

Garîbüdür fakîründür kulundur derd-mendündür (H 229^a, G. 166/5)

3.2.1.10. Âşık-Aşüfte

Âşığı ifade için zikredilen aşüfte, deli gibi sevmek anlamını içerir. Âşığın aşüfteliğinin sebebi, ilgisizliğiyle âşığı öldürdüğü düşülen sevgilidir (G.593/5). Âşık, sevgiliye olan aşkıyla aşüfte olarak vasıflandırılır:

Kime âşık oldun ey âşüfte dirsene Ulvîye

Sevdiğüm sensin benim cânım sana oldum sana (H 91^b, G. 7/5)

3.2.1.11. Âşık-Derd-mend

Âşığın dertli oluşu sevgilinin güzelliği ve aşkı dolayısıyla. Sevgilinin saçlarının esiri olan âşık, ağlamaklı ve dertli olduğunu belirtir (G.512/5). Âşık, kendisini gönül derdinin tabibi sevgilinin derdini dermân eden bir dertli olarak nitelendirir. Dertli oluşu, sevgilinin aşk derdinden kaynaklanmaktadır; çaresi de yine aşk derdidir:

Ulviyâ kimdür dir isen ey tabîb-i derd-i dil

Derdüni dermân idinmiş derdine bir derd-mend (H 108^b, G. 83/5)

3.2.1.12. Âşık-Hâr u Hakîr

Sevgilinin yolunda âşıkların, gölge gibi her zaman yere düşüp toprakla bir oldukları zikredilir. Sevgilinin yüceltiği beyitte âşıklar, üzerine basılıp ezilen bir grup hakir olarak tasavvur edilir:

Yolunda sâyeveş ey serv-kadd hâk ile birüz biz
Ayağ altında kalmış bir bölük hâr u hakîrüz biz (H 132^a, G. 235/1)

3.2.1.13. Âşık-Âvâre

Âşığın âvâreliği de diğer hususlarla aynı sebeplerle zikredilir. Sevgilinin aşkıyla dünyadan vazgeçmiş olan âşık, âvâreye teşbih edilir (G.238/1). Elinde bir şey kalmadığını belirten âşık, aşk ile âvâre olduğunu ifade eder:

Dükendi nakd-i hayâtum elümde varum yok
Hevâ-yı aşk ile âvâreyüm karârüm yok (H 79^a, Msm. 27/4)

3.2.1.14. Âşık-Mübtelâ

Âşık, aşk belâsıyla müptela olduğunu (Msm.23/1) ve sevgilinin kendisinden kaçtığını (G.109/1) belirtir. Âşık, kendisinin vefâsız sevgilinin müptelası olarak tanındığını zikreder:

Beni bir bî-vefâya ehl-i diller mübtelâ dirler
Bize itdüğini buldı o yâr-ı pür-cefâ dirler (H 234^b, G. 194/1)

3.2.1.15. Âşık-Sultân/Padişâh/Şâh

Âşığın sultan, şah gibi unsurlarla ilgisi sıkıntılara dayanma gücü, aşk ve gamın bir mülk olarak düşünülmesi dolayısıyladır. Âşık; gam mülkünün padişahı olduğunu belirtir (G.476/5). Aşk mülkünün padişahı olduğunu söylediği beyitte askerleri dert ve gamdır (G.600/3). Başında aşk tâcı bulunur (G.424/1). Âşığın şah olarak ifadesi, gözyaşı askerleriyle âh sancağını çekip melamet ülkesini ele geçirdiği tasavvuruna dayanır:

Şeh-i aşkam livâ-yı âhı çekdüm hayl-i eşkümler
Melâmet kişverin zabt eyledüm sâhib-serîr oldum (H 167^a, G. 403/2)

3.2.1.16. Âşık-Kul

Sevgilinin sultan, hükümdar şeklindeki teşbihi dolayısıyla âşık da kul, bende olarak düşünülür. Âşık; sevgilinin zulmettiği (Msm.32/2), eziyet ettiği (G.215/5), kapısından ayrılmayan (G.371/5), ihsanını bekleyen (G.42/1) kuludur. Sevgilinin eşiğini terk etmeyen âşık, başka şaha kul olmayacağını belirtir (Msm.20/2). Âşığı sevgilinin kapısında kul eden sebebin, huyunun güzelliği olduğu düşünülür (G.145/5). Sevgilinin âşığa eziyet etmesi, sultanın kuluna lutfetmesi olarak görülür:

Bendesinden n'ola cevrimi dirîğ itmese yâr
Saklamaz ehl-i kerem lutfunu muhtâcından (H 189^a, G. 507/3)

3.2.1.17. Âşık-Kurbân

Âşık için kurban benzetmesi sevgiliyle ilgili hayallerle ilgilidir. Sevgilinin âşığa yakınlık göstermesi, âşığın sevgilinin yolunda ölerək kurban olmak isteğini ortaya çıkarır (G.154/5). Kavuşmayı bayram olarak nitelendiren âşık, sevgilinin kapısında kurban gibi bağlanmak istediğini belirtir:

İrişüp ıyd-ı visâle idesin rûhı revân
Lutf idüp bağla kapunda beni kurbân yirine (H 211^a, G. 607/5)

3.2.1.18. Âşık-Zerre, Âşık-Gubâr

Âşığın gubâr, zerre olarak tasavvuru sevgili karşısındaki itibarıyla ilgilidir. Âşık, sevgilinin kapısından rüzgâr tarafından sürülen bir gubâr olduğunu belirtir (G.29/7; G.422/3). Güneş-zerre ilgisiyle sevgiliyi yücelten âşık, kendisini de sevgilinin yanında değersiz görür. Güneşe benzetilen sevgiliden ayrı düşen âşık, ondan ayrı düşen zerreye teşbih edilir (G.1/3). Sevgilinin karşısında hakir olan âşık, aşkla şaşkın olan bir zerre olduğunu belirtir:

Bir zerreyem ki mihrine ser-geşte olmuşum
Ol mâhı tan mıdur arasam hâne hâne ben (H 180^a, G. 463/3)

3.2.1.19. Âşık-Karınca

Karınca, köpek gibi hayvanlara âşığın teşbihi acizlik, sevgiliye olan bağlılık gibi sebeplerdendir. Küçük bir hayvan olan karınca, âşığın sevgili karşısındaki değersizliğini, acizliğini ifade eder. Âşık, kendisini “mûr-ı kemter” şeklinde tavsif eder

(G.61/3). Sevgilinin kapısına giden âşıklar için karınca benzetmesi yapılan beyitte Hz. Süleyman-karınca hadisesi telmih edilir:

Bir niçe âşıkı gördüm der-i cânâna gider
Mûrlardur çekilür taht-ı Süleymâna gider (H 123^b, G. 157/1)

3.2.1.20. Âşık-Köpek

Âşığın köpeğe benzetilmesi, sevgilinin mahallesiyle ilgilidir. Sevgilinin kûyunda köpek olmak âşık için itibar kabul edilir (G.341/4). Sevgilinin; mahallesindeki âşığa “seg” ifadeyle seslenmesi, âşık için yüksek bir pâyeye olarak görülür. Sevgilinin söyleyeceği her söz âşık için ilgi göstermek olduğundan mahallesindeki köpeği olmayı şerefli bir görev olarak düşünür:

Göreydün ululanmağı mahallende begüm
Göz ucuyla beni gördükde disen bana següm (H 169^a, G. 413/1)

3.3. Gönül/Dil/Derûn/Hâtır

Gönül; aşk hazinesinin saklandığı (G.207/4), sevgilinin dudağının bulunduğu yer olarak tasavvur edilir:

Leb-i la‘l-i revân-bahşun derûn-ı dilde cânumdur
Kemend-i zülf-i müşğînün hayât-ı câvidânumdur (H 124^a, G. 161/1)

Derdinin çaresi olmayan âşığın gönlünde ateş bulunduğu (G.213/3), sevgilinin dudağının ayrılığıyla kanla dolduğu (G.217/5) zikredilir. Âşık, gönül derdini sevgiliye anlatmaya başladığında gözlerinin kanla dolacağını ifade eder (G.187/2). Âşığın yanan gönlünün ateşini gören sevgilinin kalbinin yumuşayacağını düşünür:

Görüp germiyyet-i sûz-ı derûnum nerm olur kalbi
Beni gördükçe ol şeh anun için kaşların çatmaz (H 126^a, G. 166/4)

3.3.1. Gönül İle İlgili Tasavvurlar

3.3.1.1. Gönül-Mülk/Şehr/Mısr

Gönül için mülk, şehir gibi benzetmeler yapılması; sevgilinin şah, sultan tasavvuru dolayısıyladır. Gönül mülkü; sevgilinin hayalinin mesken olduğu bir yer olarak düşünülür (G.563/3). Sevgili sultan olduğu için gönül mülküne hükmettiği (G.56/6),

âşığın kanını döktüğü (G.395/1) belirtilir. Gönlün, çektiği sıkıntılarla bir türlü huzur bulamadığı ve yıkık olduğu zikredilir. Harabe haline gelen gönülde sultanın bulunmasının mümkün olmayacağı ifade edilir:

Ey Ulvî gelmez oldı yıkık gönlüme ferah

Bir milket-i harâbede sultân olur mı hiç (H 103^b, G. 63/5)

Şehre teşbih edilen gönül; bela askerlerinin yol bulduğu (G.617/3), ayrılık askerlerinin viran ettiği (Msm.12/5), fena yağmurlarının sele boğduğu (G.557/5) bir şehir olarak tasavvur edilir. Şah olan sevgilinin teşrif etmemesiyle harap hale dönüşeceği düşünülür (G.535/2). Bir beyitte ise gönül, gam askerleri tarafından yıkılan bir şehre teşbih edilir:

Dest-gîr ol beni ayakda koma sultânım

Gönlümün şehrini gam leşgeri vîrân itdi (H 220^b, G. 652/2)

3.3.1.2. Gönül-Bağdat

Gönül-Bağdat benzetmesi, eskiden Bağdat'ın karışıklık içinde bulunması hadisesine dayanır. Bir beyitte zikredilen Bağdat, gurbette gözyaşı akıtan âşığın gönlü için benzetme yapılı (G.375/7). (bkz. Bağdât maddesi).

3.3.1.3. Gönül-Kâbe

Gönül için Kâbe ilgisi kurulan beyitte âşık, yıkılmış gönlünü sevgilinin cefa taşıyla tamir ettiğini belirtir. Kâbe'nin onarılmasıyla âşığın gönlünün yapılması ilişkilendirilir (G.562/4). (Bkz. Kâbe).

3.3.1.4. Gönül-Gülzâr/Gülistân

Gam yaralarıyla dolu olan gönül; yaraların güle teşbihiyle bir gül bahçesi olarak tasavvur edilir (G.178/1). Sevgilinin yüzünün ateşiyle lâle gibi yanan âşığın gönlü, dumanının servi olduğu bir gül bahçesine benzetilir:

Lâleveş nâr-ı ruhun yakdı dil-i gülzârı

Câ-be-câ dūd-ı derûnıdur anun serv-i çemen (H 193^a, G. 525/4)

3.3.1.5. Gönül-Mezra

Gözyaşının taneye, isteğin tohuma teşbih edildiği beyitte âşığın gönlü, mezra olarak düşünülür. Âşık, gönül tarlasında istek tohumunun yetişmediğinden yakınır:

Dil mezra'ında bitmedi tohm-ı murâdum âh

Dökdüm egerçi gözyaşını dâne dâne ben (H 180^a, G. 463/2)

3.3.1.6. Gönül-Bünyâd, Gönül-Kasr, Gönül-Serâçe, Gönül-Kale

Gönül için bünyâd, kasr, serâçe, kale, hâne gibi benzetmeler yapılması dert, kahır gibi eziyetlerin barındığı yer olmasıdır. Gönül; sağlam olmayan bir kasra (G.158/6), ayrılık gamının bulunduğu bir saraya (G.368/1), zemininin bela ve zorluk olduğu bir kaleye (G.156/5) teşbih edilir. Bir beyitte ise sevgilinin kahriyle harap olan âşığın gönlü bir yapı olarak hayal edilir. Bu yapının mimarı olan sevgilinin yapıyı tamir edeceğine yığılığı belirtilir:

Dest-i kahrunla harâb oldu gönül bünyâdı

Hâne ta'mîri durur gerçi ki mi'mârün işi (H 224^a, G. 666/6)

3.3.1.7. Gönül-Hâne/Ev

Gönül; sultanın emriyle yıkılmak istenen (G.264/4), rakiplerin kınama taşıyla yıkılan (G.369/2), âşığın sevgilinin hayalleriyle eğlendiği (G.455/4), bela askerlerinin bulunduğu bir ev olarak tasvir edilir. Gönlüne belaların misafir olması dolayısıyla âşık, kendisine bu zorlu yolda bir geçit yeri aradığını belirtir:

Dil hânesine oldu belâ askeri mihmân

Ben râh-ı meşakkatde güzer-gâh bulayın (H 183^b, G. 480/3)

3.3.1.8. Gönül-Misafir (Mihmân)

Gönlün, misafir oluşu ise gam ve belayla ilgisiyledir. Her gece dert ve belaya uğraması ile misafir olarak düşünülür:

Her gün tarîk-i derd ü belânun misâfiri

Her gice tekve-i gama mihmân olan gönül (H 157^b, G. 361/2)

3.3.1.9. Gönül-Virâne/Yıkık

Gönlün yıkık ve virane olması, sevgilinin âşığa eziyetleri ve ilgisizliğinden kaynaklanır. Baykuşun viranelerde dolaşması gibi âşıkların gönlüne rakiplerin kınamalarının geldiği belirtilir (G.621/4). Sevgili, âşığın boyunu bükme, yüzüne basmak şeklinde ifade edilen eziyetleriyle gönlünün yıkık olmasına neden olur (G.325/2). Bir beyitte sevgilinin âşığın evini teşrif etmemesiyle harap gönlünün mahzun kaldığı belirtilir. Gönlün yıkık

ve harap olması, sevgilinin ilgisizliğinden kaynaklanır. Sevgili âşığın gönlünü aydımlatacak bir ay'a teşbih edilir:

Ulviyâ hânemüzi kılmadı ol meh teşrîf
Katı mahzûnluğı var hâtır-ı vîrânemüzün (H 151^a, G. 329/5)

3.3.1.10. Gönül-Simât

Âşığın gönlü için yapılan benzetmelerden biri de simât/sofradır. “Gam, kan” unsurlarıyla birlikte ele alınan gönül, bela kanının çekildiği bir sofraya olarak hayal edilir:

Dil simâtına dem-â-dem çekilür hân-ı belâ
Ulviyâ matbah-ı gamdan yemege aş aldum (H 162^b, G. 382/5)

3.3.1.11. Gönül-Sultân/Şâh

Gönül, gam şahının mihnet askerleri tarafından ele geçirilen bir şah olarak hayal edilir (G.48/4). Bir beyitte ise âşığı güzellik şahının kulu yapan, dert ve bela tahtına oturan bir gönül tasavvuru yapılır. Dert ve bela bir tahta benzetildiğinde ondan ayrı düşünülme-yen gönül de sultana teşbih edilir:

Ulvî-i gedâyı bir şeh-i hüsne kul eyleyüp
Derd ü belâ serîrine sultan olan gönül (H 162^b, G.361/5)

3.3.1.12. Gönül-Gedâ

Âşığın gönlünün gedâyaya teşbih edilmesi, sevgilinin şah olması hayaliyledir. Şahın mahallesindeki konumu, dertli bir gedâdır (G.166/1). Gönül, önceleri fena mülkünde sultanken güzellik padişahına gedâ olduğu belirtilir:

Mülk-i fenâda başına sultan iken bugün
Sen pâdişâh-ı hüsne olupdur gedâ gönül (H 157^a, G. 357/6)

3.3.1.13. Gönül-Dîvâne/Deli/Mecnun

Âşığın gönlünün divane sıfatıyla zikredilmesi, sevgilinin güzelliği, dudağı; özellikle saç unsuru dolayısıyladır. Gönül, sevgilinin dudağına canını yok yere vermesiyle aklı olmayan divane olarak vasıflandırılır (G.247/4).

Sevgilinin saçının zincire benzetildiği beyitlerde gönül, delilerin zincire bağlanması hususuyla zikredilir. Âşığın gönlü, sevgilinin saçının zinciriyle çekilmiş divâneye benzetilir (G.329/1; G.572/6). Delilerin zincirle dolaştırılması hususuna işaret edilen beyitte âşığın sevgilinin saçına takılan gönlü için “bağlamalı divâne” benzetmesi yapılır (G.509/4). Sevgilinin saçının zincirine deli gönlün aşüfte olması, delilerin bağlanmasıyla ilişkilendirilir:

Dil-i dîvâneyi zencîr-i zülfün kıldı âşüfte
İderler kayd-ı bendi olsa insana cünûn ârız (H 137^a, G. 262/2)

Hikâye kahramanı Mecnun’la birlikte ele alındığı beyitte gönül, saç-zincir ilgisiyle zikredilir (G.188/3).

3.3.1.14. Gönül-Perişân/Şûrîde

Gönlün perişanlığı, sevgilinin saçları yüzündendir (G.212/1; G.502/2). Âşığın aşk şarabıyla akli başından giderek kendinden geçen gönlü, perişan olarak ifade edilir:

Dil-i şûrîdeme keyfiyyet-i hâlin su’al itmen
Şarâb-ı aşk ile aldurdı aklın kendüden geçdi (H 220^b, G. 650/3)

3.3.1.15. Gönül-Hasta/Bîmâr

Sevgili; gözü, kirpiği, dudağı, hattı, nefesi gibi güzellik unsurlarıyla âşığın gönlünü hasta eder. Âşığın gönlü, karanlıkta yatan yalnız ve kimsesiz bir hasta olarak düşünülür (G.594/4). Hasta olması, sevgilinin eziyetlerinden (G.473/1), ayrılıktan kaynaklanır. Sevgilinin gözlerinin ayrılığıyla âşığın gönlünün hasta olduğu, derde tutulduğu ifade edilir:

Çeşmüni görmeyelü hicr ile bîmâr olmuş
Âh kim haste gönül derde giriftâr olmuş (H 136^a, G. 257/1)

Sevgili gönül tabibi olduğundan âşığın gönlü de ondan deva bekleyen hastaya benzetilir. Aşk derdinin dermanı sevgilide olduğu için âşığın hasta gönlünün devasını tabibin bilemeyeceği belirtilir (G.193/5). Hasta gönüllerin sevgilinin Kâbe’ye benzetilen kapısından ayrılmadığı zikredilir (G.260/6). Âşığın hasta gönlüne sevgilinin dudağının can vereceği (G.607/1), dudağının şerbetiyle ilaç vereceği (G.365/2), nefesiyle can

bulacağı (G.455/3) düşünülür. Bir beyitte derdine çare isteyen âşık, tabiplerden hasta gönlünü görmesini ister:

Tutup nabzum benüm bu derdüme bir çâre bulsunlar
Etibbâyâ haber eylen dil-i bîmârî görsünler (H 233^a, G.185/3)

3.3.1.16. Gönül-Mecrûh

Gönlün yaralı oluşu, “tîg, taş” gibi yaralayıcı şeylerle ilgisi dolayısıyladır. Sevgilinin yolunun taşının, âşığın yaralı gönlüne geçtiği belirtilir (G.169/3). Âşık; yaralı gönlünün endişesinin yanında ağlayıp kırılmasına değinir:

Dil-i mecrûhuma yitmez mi dil-efgârlığı
Bir yanadan ide tîgunda dilâ zârlığı (H 217^a, G. 635/1)

3.3.1.17. Gönül-Nâtüvân

Âşığın gönlü için zikredilen “nâtüvân” sıfatı, dertlere sabredemeyecek zayıflıkta olduğuna işarettir (G.174/2). Âşık, sevgiliden nâtüvân gönlüne bakmasını ister (G.288/3). Sevgilinin dudağının derdiyle âşığın nâtüvân gönlünün zarar göreceği ifade edilir:

Yüklenüp bâr-ı gam-ı la‘lünü her an götürür
Nâ-tüvân gönlümü zulm ide yazuk cân götürür (H 232^a, G.181/1)

Bir beyitte âşığın sevgilinin köpeklerine nâtüvân gönlünü attığı belirtilir (G.180/1).

3.3.1.18. Gönül-Bî-çâre/Nâ-çâr

Sevgilinin eziyetlerini (G.190/4), vefasızlığını, ayrılığını çeken (G.508/4) âşığın gönlü biçare olarak ifade edilir. Âşığın biçare gönlünün çektiği derdin çaresinin sevgilide olduğu zikredilir (G.184/1). Sevgilinin merhametsizliğiyle, âşığın gönlünün çaresiz derde düştüğü telakki edilir:

Yâr bî-merhamet ü sabr ise yok ben âşık
Çâresiz derde düşüpdür dil-i nâ-çâruma bak (H 144^b, G. 293/6)

3.3.1.19. Gönül-Gamnâk/Gam-gîn/Gam-güsâr

Âşığın gönlünün gamnâk (G.474/1), gam-gîn (G.579/9) gibi vasıflarla zikredilmesi sevgilinin eziyetleri, ayrılığı dolayısıyladır. Gam-güsâr olması da âşığın yalnızlığıyla

ilgilidir. Garip ve yalnız olduğunu belirten âşık, dert ortağının gönül olduğunu ifade eder:

Garîb ü bî-kesüm gerçi ne yârum ne diyârüm var

Gönül dirler bu illerde hele bir gam-güsârüm var (H 69^b, Msm.14/2)

3.3.1.20. Gönül-Aşüfte, Gönül-Üftâde

Gönül için aşüfte, üftade gibi sıfatlar zikredilmesi âşığın sevgiliye olan aşkıyla ilgilidir. Çıldırircasına sevgiyi ifade eden aşüfte, sevgilinin okundan yüz çevirmeyen gönlü ifade eder (G.459/1). Sevgili için servi tasavvuru yapan şair, sevgilinin servi gibi başını sallamasıyla üftade gönüllerin selama durduğunu belirtir:

Ulviyâ üftâde diller hep selâma turdılar

Salmasun başını ol serv-i revân yâ neylesün (H 185^a, G. 486/5)

3.3.1.21. Gönül-Mihnet-zede

Gönlünü mihnet-zede olarak tasavvur eden âşık, sevgilinin işinin eziyet; çaresiz âşığın ise şükretmek olduğunu düşünür. Âşığın eziyet ve bela çeken gönlü, mihnet-zede şeklinde ifade edilir:

Şâkirüm her ne kadar cevri ise dil-dârun işi

Şükr imiş ey dil-i mihnet-zede nâ-çârun işi (H 223^b, G. 666/1)

3.3.1.22. Gönül-Levhâ, Gönül-Ayna/Mir'at

Gönül-levha benzetmesi paslanma, tozlanma özelliğiyledir. Âşığın gönlü, aşk vasfının yazılması için temizlenen levhaya benzetilir (G.411/5). Tozlanmasıyla ele alınan ayna, âşığın gönlü için benzetme yapılır (G.224/3). Âşığın gönlü; hüznle paslanmış bir aynaya benzetilir (G.227/5). Sevgilinin âşığı ayrılık gecesinde bırakmaması, gönül aynasını temizlemesi olarak tasavvur edilir:

Beni firkat şebinde komadun ey meh-likâ geldün

Safâ virdün gönül mir'âtına şâhum safâ geldün (H 150^a, G. 325/1)

3.3.1.23. Gönül-Şişe

Gönlün şişeye benzetilmesi kırılma özelliği münasebetiyledir. Gözyaşı döken âşık, gönlünü kırılmış bir şişeye benzetir (G.158/4). Gönül şişesinin parçalandığını ifade eden âşık, sakınılması gerektiğini düşünür:

Sâkiyâ yok yire kanum dökme her dem cür‘a-vâr
Şîşe-i hâtırda olan inkisârumdan sakın (H 183^b, G. 479/4)

-3.3.1.24. Gönül-Sebû

Bir beyitte sevgilinin gönlünün âşğın gönlüne meyletmesi, “seng ü sebû” hikâyesini hatırlatır. Sevgilinin gönlü, katılığıyla seng; âşğın gönlüyse kırılğanlığıyla sebû olarak tasvir edilir:

Gönli meyl itdüği gönlüme bu kim
Ola zâhir kıssa-ı seng ü sebû (H 193^b, G. 527/5)

3.3.1.25. Gönül-Keştî/Fülk

Gönül, felaket denizinden kıyıya çıkmayan bir gemiye benzetilir (G.634/5). Aşk denizi dalgalı olduğundan âşğın gönül gemisini rüzgârdan sakınması gerektiği belirtilir (G.668/6). Gönül için gam denizinde kıyıya çıkamayan bir gemi hayali kurulduğunda âşğın sıkıntı ve dertlerle dolu gönlünün huzur bulamadığı ifade edilir:

Girdâb-ı bahr-i gamda ömr âhir oldı gitdi
Çıkmadı gitdi hayfâ keştî-i dil kenâra (H 201^b, G. 565/3)

3.3.1.26. Gönül-Su

Âşğın gönlünün sevgiliye yönelmesi dolayısıyla su tasavvuru yapılır (G.357/2). Âşık, sevgilinin yüzünü gördüğünde gönlünün su gibi sevgiliye aktığını belirtir:

Aşkunla bî-karârüm sanma var ihtiyârum
Dîdârımı görüp dil su gibi aka düşdi (H 218^b, G. 641/4)

3.3.1.27. Gönül-Tıfl, Gönül-Nev-heves

Gönül için tıfl benzetmesi; çabuk kanması, heveslenmesi gibi hususlarla yapılır. Âşğın çocuğa teşbih edilen gönlünün; sevgilinin benine meylettiği (G.556/2), zülfüyle baştan çıktığı (G.163/2) belirtilir. Kaybolduğu ifade edilen gönül tıflı, kuyuda bulunan Yusuf olarak tasavvur edilir. Hz. Yusuf’un kuyu hadisesi ile telmih edildiği beyitte gönül-tıfl-Yusuf ilgisi kurulur:

Birkaç gün idi gâ’ib idi tıfl-ı dil ammâ
Yûsuf gibi ol çâh-ı zenehdânda bulındı (H 217^b, G. 637/2)

Çocukların her şeye heves etmelerine işaret edilen bir beyitte gönül, sevgilinin yanağını seyre heves eden bir çocuğa benzetilir. Nev-heves olarak da zikredilen âşığın gönlü, yanak-gül bahçesi ilgisiyle ele alınır:

Tıfl-ı dil eyledi seyr-i ruh-ı cânâna heves
Nev-hevesdür n'ola eylerse gülistâna heves (H 133^a, G. 242/1)

3.3.1.28. Gönül-Gonca

Gönül, goncayla kapalılık özelliği dolayısıyla benzetme yapılır. Gönül, açılan bir goncaya benzetilir (G.441/3). Sevgilinin dergâhında suskun olan âşığın gönlü, sevgiliyi görmediği için açılmamış bir gonca olarak tasavvur edilir:

Dergehinde n'ola Ulvî gibi hâmûş olsam
Sensüz ey tâze civân gonçe-i dil açmaz (H 127^a, G.210/5)

3.3.1.29. Gönül-Murg

Gönlün kuşa teşbihi, sevgilinin saçlarının tuzak, benlerinin dâne, boyunun servi ve çınar tasavvuruna dayanır. Sevgilinin ilgisizliğiyle âh ve feryat eden gönül, kuşa benzetilir (G.550/4). Âşığın gönlünün ben, kâkül (G.274/5) ve saçların tuzağına takıldığı hayal edilir. Gönül, saç-yılan münasebetiyle yılan ağzına düşen “mürg-i pâ-beste” olarak nitelendirilir (G.459/4). Bir beyitte ise âşık, dünya bağlarına takılan gönlünü tuzağa düşen bir kuşa benzetir. Gönlün, eğer tuzağa düşmese hüma gibi yükseklerde uçacak özellik taşıdığına işaret edilir:

Evc-i rif'atde gönül murgı hümâ-pervâz idi
Kayd-ı dünyâya düşüp pâ-beste-i dâm olmasa (H 203^a, G. 570/3)

3.3.1.30. Gönül-Bülbül

Bülbülle gönül ilgisi, feryat dolayısıyla kurulur. Sevgilinin güle teşbihi yapıldığında âşığın gönlü de ağlattığı bülbül olarak düşünülür (G.437/4). Sevgilinin ilgisizliğiyle yerinin yokluk bağı olduğu belirtilen bülbül, âşığın gönlü için zikredilir. Sevgili gonca, rakip diken olduğunda âşığın gönlü için de bağda bulunan bülbül tasavvuru yapılır:

N'ola dil bülbülünün olsa yiri bâğ-ı adem
Hem-demün şimdi eyâ gonca-dehen hâr olmuş (H 136^a, G. 257/3)

3.3.1.31. Gönül-Tûtî

Sevgilinin peykânıyla çevrili âşığın cisminin kafes tasavvurunda Âşığın gönlü, inlemesiyle ve cisminin sevgilinin peykânıyla çevrelenmesiyle papağan olarak tasavvur edilir. Peykânların demir bir kafese teşbih edildiği beyitte gönül, kafesteki bir papağan

Tûtî-i dil ü câna demirden kafes oldı

Peykânun ile pür olalı cism-i müşebbek (H 151^b, G. 331/3)

3.3.1.32. Gönül-Kebûter

Kolay yakalanan bir kuş olan güvercin, salınsa da tekrar geri gelmesi dolayısıyla âşığın gönlü için benzetilen yapılır:

Ne denlü evc-i istiğnâda ise ol hümâ-pervâz

İder kendüye râm ol kim kebûter gönlünü sala (H 206^a, G. 583/3)

3.3.1.33. Gönül-Pervâne

Gönlün pervaneye teşbihi, sevgilinin yüzünün mum olarak tasavvuru dolayısıyladır (G.203/1). Aşk ateşiyle yanan âşığın gönlünün; pervane gibi yanarak yok olduğu düşünülür (G.157/5). Sevgilinin yüzünün mumuna pervane olan âşığın gönlü, aşk ateşine yanarak düştüğü telakki edilir. Âşığın gönlünün, sevgilinin yüzüne olan düşkünlüğü dolayısıyla pervane ile ilgisi kurulur:

Pervâne misin ey gönül ol şem‘-i cemâle

Ulvî gibi aşk âteşine yana düşersin (H 176^a, G. 445/7)

3.3.1.34. Gönül-Şeh-bâz

Av kuşu olan şeh-bâz, elde taşınmasıyla gönül için konu edilir. Âşığın gönlü, sevgilinin koluna konmayı dileyen bir şeh-bâza benzetilir:

Sâ‘id-i sîmînüne konmak diler şeh-bâz-ı dil

Dest-i şâhı cây-gâh eyler toğanun yügrügi (H 222^a, G. 658/4)

3.3.1.35. Gönül-Nahcîr, Gönül-Gazal

Av hayvanı anlamındaki nahcir, sevgilinin saçıyla bağlanarak avlanan âşığın gönlü için tasavvur edilir (G.246/3). Bir beyitte avlanması dolayısıyla gönül için hem nahcir hem de gazal benzetmesi yapılır. Şair, sevgilinin gözü ve gamzesinin bir olup âşığın gönlünü avladığını belirtir:

Gamzen ile çeşmün el bir eylemiş
Dil gazâln yine nahcîr eylemiş

(H 133^b, G. 245/1)

3.3.1.36. Gönül-Gavvâs

Aşk-deniz ilgisi kurulan beyitlerde gönül, denize dalan gavvasa benzetilir. Âşığın gönlünün maksuduna ulaşmak için aşk denizine gavvas gibi daldığı düşünülür (G.471/2). Âşık, gönlünün aşk denizine dalgıç olmasına rağmen isteğine ulaşamadığından yakınır:

Elüme girmede hayfâ ki ol durur maksûd
Egerçi oldu gönül bahr-ı aşkuna gavvâs

(H 136^a, G. 259/3)

3.3.1.37. Gönül-Küşti-gîr

Gönlün küştî-gîr/pehlivan olarak teşbihi, sevgilinin pehlivanlığıyla bilinen Kahramân olarak düşünülmesidir. Kahrıyla pek çok pehlivanı dize getiren sevgilinin, âşığın gönlünü alt ettiği zikredilir:

Kahr ile küşt-gîr-i dili ol civân basar
Bir Kahramândur ki niçe pehlevân basar

(H 231^a, G.176/1)

3.3.1.38. Gönül-Mutrib

Gönül için yapılan mutrib benzetmesi âşıkların feryatları dolayısıyladır. Mecliste âşıkların saz ve söze başlamasıyla gönül mutribinin sevgiliye yöneldiği belirtilir:

Uşşâk alıcak her biri bir saz ile sözi
Dil mutribi gayrıyı kodı cânâneye düşdi

(H 219^a, G. 644/4)

3.4. Âşığa Ait Vücut Aksamı İle İlgili Unsurlar

3.4.1.Vücut ve İlgili Tasavvurlar

3.4.1.1.Vücut-İklîm/Kişver

Âşığın vücudu, âşığın âh rüzgârı ile sarsılan bir ülkeye teşbih edilir (G.112/4). Gönlünde aşk hazinesini saklayan âşık, vücut ülkesinin mihnetle viran edildiğini belirtir:

Aşk gencin şol gönül kim sînede pinhân ider
Dest-i mihnetle vücûdı kişverin vîrân ider

(H 120^b, G. 145/1)

Âşık, vücut ülkesini terk edenlerin ölü olmadığını belirtir (G.168/5). Vücut ülkesine gelmeden evvel uzun zamandır aşk derdinin vadisinde oturduğunu ifade eder (Msm. 39/4).

3.4.1.2. Vücut-Şehir

Vücut-şehir ilgisi kurulan beyitte âşık, gurbet diyarına düşmüş bir misafir olarak düşünülür (G.129/7). Âşığın vücudu için dert ve belânın ele geçirdiği bir şehir benzetmesi yapılır:

Belâ vü derd ü gam aldı vücûdum şehrini Ulvî

Adem iklimine azm idüp anlardan firâr itdüm (H 161^a, G.377/5)

3.4.1.3. Vücut-Hisâr/ Hısn/Kal'a, Vücut-Beden

Hisar, kale gibi unsurlarla zikredilen vücut; harap etme, asker, kılıç, fetih gibi unsurlarla ele alınır. Vücut, melamet hisarı olarak hayal edilir (G.156/5). Gam askerlerinin hücum ettiği bir hisar olarak telakki edilir:

Hısn-ı cisme leşger-i gam üşdi yine bî-kerân

Burc-ı dilde şâd ile mihnet yine kıldı kırân (H 82^a, Msm. 32/1)

Aynı zamanda burç anlamı da bulunan beden, âşığın kaleye benzetilen vücudu için kullanılır (G.313/5).

3.4.1.4. Vücut-Duvar/Dîvâr

Sevgilinin âşığa selam vermemesi, âşığın vücudunu duvar sanmasıyla ilişkilendirilir. Âşığın zayıf vücudunun, inceliğiyle görünmediği belirtilir:

N'ola Ulvî kuluna virmese ol şâh selâm

Za'f-ı cismin göricek sûret-i dîvâr sanur (H 118^b, G. 135/5)

3.4.1.5. Vücut-Hâne

Vücut-hâne benzetmesi, sevgilinin oklarının sütun olduğu, temeli sağlam olmayan tasavvurla konu edilir:

Esâs-ı hâne-i cismüm aceb mi üstüvâr olsa

Bedende okların ey kaşı yâ yir yir sûtûnumdur (H 110^a, G. 93/2)

3.4.1.6. Vücut-Kasır

Kasır ile ilgi kurulan vücudun; can gözüne perde olduğu (G.37/4) ve vücut kasırına aldanmamak gerektiği (G.595/1) düşünülür. Şair, bir beyitte ise ten kasırının toprakla yerle bir olduğunu belirterek vücudun maddi varlık oluşuna işaret edilir:

Kasr-ı ten ber-bâd olup hâk ile yeksân olmasa
Ölmese âdem zamâne ömre pâyân olmasa (H 204^a, G.575/1)

3.4.1.7. Vücut-Köprü (Cisr)

Ecelin bir sel olarak tasavvurunda vücut, ecel seline gark olan bir köprüye teşbih edilir. Âşık, vücuduna ecel gelmeden beka âlemine geçmek gerektiğini belirtir:

Gark eylemedin seyl-i ecel cisr-i vücûdı
Gülzâr-ı bekâ semtine evvelce geçilse (H 202^b, G. 568/5)

3.4.1.8. Vücut-Siper

Vücut için siper benzetmesi yapılması, rakiplerin kınama okları dolayısıyladır. Rakiplerden gelen kınama oklarına âşık, vücudunu kalkan olarak kullandığını belirtir:

Hadeng-i ta‘n-ı hasûda vücûdum oldı siper
Fırâk-ı yâr ile kan ağlamakda dîde-i ter (H 78^b, Msm. 27/2)

3.4.1.9. Vücut-Gülzâr/Gülşen/Gülistân/Bağ

Vücut için bahçe, bağ tasavvuru âşığın üzerindeki yaralar dolayısıyla yapılır. Aşk ateşiyle canı ve gönlü yanan âşığın gönlü gül bahçesine benzetilir (M.11/146). Yaralar gül, elifler nihâl olduğunda vücut, gül bahçesi olarak düşünülür (G.516/5). Sevgilinin gonca hayaliyle âşığın vücudu, âşığın terk etmek istediği bir gül bahçesidir:

Vücûdum gülşenin terk eyleyüp ey gonçe-fem bir gün
Adem mülkine gönlümden geçer kim azm idem bir gün(H 189^a, G.508/1)

Sevgili için servi boy, gonca ağız benzetmeleri yapılan beyitte vücut için bağ teşbihi yapılır (G.75/5).

3.4.1.10. Vücut-Hâr u Hâs

Âşığın cismi, sevgilinin değer vermemesi dolayısıyla “hâr u has” olarak düşünülür. Vücudun gözyaşları ile sevgilinin mahallesine ulaşması, gül bahçesine çalı çırpı getirme tasviriyle ifade edilir:

Kûy-ı yâre iletür cismümi seyl-âb-ı sirişk
Gülsitâna nitekim hâr u hâsı cû getirür (H 232^a, G.179/4)

3.4.1.11. Vücut-Gonca

Goncaya benzetilmesi ise vücudun yaralarla ilgisidir. Gül bahçesinde diken ve bülbül unsurlarıyla zikredilen gonca, âşığın yaralı teni için benzetme yapılır:

Gonçeler zahm-ı tenüm mûy-ı siyehdür ana hâr
Âh dil bülbül-i gam oldu gülistânım ben (H 171^b, G. 424/3)

3.4.1.12. Vücut-Hâk/Türâb

Vücudun toprakla ilgisine işaret edilen beyitlerde “ten-i hâk-sâr, ten-i hâkî” şeklindeki ifadelerle zikredilir. Sinesi sahraya benzetilen âşık, toprağa benzettiği vücudunun okla dolmasını ister (G.449/3). Bir beyitte ise âşık; sevgilinin, yüzüne basması için vücudunu toprak yaptığını belirtir. Sevgili, “âlî-cenâb” ifadesiyle yüceltilirken âşığın bedeni üzerine basılan toprak olarak benzetme yapılır:

Basmağ için yüzüme ol dilber-i âlî-cenâb
Hattı sevdâsıyla kıldum dostlar cismüm türâb (H 98^a, G.38/1)

3.4.1.13. Vücut-Gubâr (Toz)

Toz-vücut ilişkisi, âşığın sevgilinin eşiğindeki değeri dolayısıyla kurulur. Şair, sevgiliyi yüceltirken kendisini onun yanında toz kadar değersiz bulur:

Her dem gubâr-ı cismümi iltür işiğine
Hâk olduğumı bildürürin dir sabâ sana (H 91^a, G. 4/2)

3.4.1.14. Vücut-Hâkister

Ayrılığın ateşe teşbihinde âşığın bedeni, ayrılık ateşinde yanan kül olarak düşünülür:

Nâr-ı firkat yakdı cismüm itdi hâkister gibi
Ağlamakdan oldu pür-hûn gözlerüm ahker gibi (H 222^a, G. 659/1)

3.4.1.15. Vücut-Gemi/Fülk/Keştî, Vücut-Zevrâk

Vücudun gemi, kayıkla ilgisi gözyaşı, aşk, gam, âlem gibi unsurların denize teşbihi münasebetiyedir. Gamın denize benzetildiği beyitte vücut, gam denizinden kıyıya çıkan bir gemi olarak düşünülür (G.412/4). Âşığın gözyaşı denizinde yüzen vücudu, okyanusa giden yelken açmış bir gemi şeklinde hayal edilir (G.105/2). Aşk için deniz benzetmesi yapıldığında vücut, yol kat eden bir gemiye teşbih edilir:

Ola kim kat'-ı menâzil ide keştî-i vücûd
Aşk deryâsına düş birine sen de çekdür (H 231^b, G. 177/4)

3.4.1.16. Vücut-Hilâl/Mâh-ı Nev

Âşığın bedeninin zayıflığı, bükülmüş şekli ve sarı rengi hilâl benzetmesini işaret eder. Mihnet gecesinde âşığın zayıf (G.643/3), bela yükünü yüklenmiş (G.228/2), iki büklüm olmuş (G.40/4) aşkla yanan cismi hilâl olarak telakki edilir. “Mihr” kelimesinin aynı zamanda güneş anlamını içerdiği beyitte âşığın eğilmiş vücudu hilâl ile ilişkilendirilir:

Mihrünle yakup cismümi döndirdi hilâle
Vuslat ferahıyla gam-ı hicrân gice gündüz (H 131^b, G. 233/4)

3.4.1.17. Vücut-Şem'/Mum

Âşığın vücudu, sarı rengi ve aşkla yanma özelliğiyle benzetme yapılır. Âşık, sarı teniyle meclis mumu olduğunu belirtir (G.393/7). Sevgilinin yanağıyla zikredildiği bir beyitte âşığın sarı vücudu, mecliste gece yanan muma benzetilir:

Bu cism-i zerdüm ile benem bezm-i yârda
Her gice yanmağa ruhi şevkine mûm olan (H 181^a, G. 466/3)

3.4.1.18. Vücut-Rişte, Vücut-Mûy, Vücut-Nâl

Vücudun iplik, kıl, nâl olarak düşünülmesi, zayıflığı dolayısıyladır. Ten ipliği gözyaşı taneleriyle süslenmiş olarak zikredilir (G.650/2). Ağlamaktan âşığın bedeninin kıla döndüğü hayal edilir (M.9/74). Bir beyitte bedeninin dertle tamamen kıla döndüğünü ifade eden âşık, âh ve feryadıyla nâl olduğundan yakınır:

Derd ile mûya döndi tenüm mûydan meded
Âh u figân u nâle ile şimdi nâldür (H 119^a, G. 137/3)

3.4.1.19. Vücut-Kafes

Vücutun kafese benzetilmesi; âşîğın gönlünün, ruhunun kuş tasavvuruna dayanır. Oymalı bir kafes benzetmesi ile ele alınan vücut, sevgilinin peykânıyla dolmasıyla demirden bir kafes olarak düşünülür (G.331/3). Kafesin, sevgilinin yolunun taşıyla parçalandığı hayal edilir:

Seng-i râhun tokınup pâreledi ten kafesin
Murg-ı rûh uça n'ola sîne-i sad-çâkümnden (H 182^b, G. 474/3)

3.4.1.20. Vücut-Çeng

Çengle şekil bakımından ilgi kurulan âşîğın cismi, damarlarıyla tel gibi nağme veren bela meclisinin çengi olarak telakki edilir:

Belâ bezminde cismüm çeng olupdur n'eyleyin bilmem
Sadâ virür tenümde nağme-i evtârveş her reg (H 149^a, G. 319/5)

3.4.1.21. Vücut-Tennûr

Vücutun tennura/fırına benzetildiği beyitte gam ateşiyle yaraların vücut fırınında yandığı düşünülür. Gönlü gam ateşiyle yanan âşîğın bedeni hepsini içermesiyle bir fırın olarak tasavvur edilir:

Od urdukda tenûr-ı tende kurs-ı dâğ-ı nâr-ı gam
Değil mûlar duhân-ı âteş-i sûz-ı derûnumdur (H 109^a, G. 88/2)

3.4.1.22. Vücut-Defter

Başını noktaya benzeten şair, vücudunu da noktanın bulunduğu deftere teşbih eder. Muhabbet kılıcıyla başını kestiğini belirten âşîğın, kılıç kelimesiyle kalemtıraşı kastettiği düşünülebilir:

Ser-i sad-çâkümü tîg-ı mahabbetle hırâş itdüm
Vücûdum defterinden noktaveş âhir terâş itdüm (H 163^b, G. 388/1)

3.4.1.23. Vücut-İbrişim (Lâgar), Vücut-Hırka, Vücut-Hil'at, Vücut-Cübbe

Âşîğın vücudu; zayıflığıyla ibrişim kumaşına (M.11/99), üzerindeki kanlı yaralarıyla yüz parça olmuş sarı ve kırmızı renkli hırka (G.85/5) olarak tasavvur edilir. Vücutun

ruha giydirilen bir elbise olduğuna işaret edilen beyitte âşık, ezel meclisinde yakasını parçaladığında mizaç sahiplerinde ten elbisesinin olmadığını belirtir:

Mu'arrâ idi erbâb-ı tabâyî cübbe-i tenden
Ezel bezminde ben çâk-ı girîbân itdügüm demler (H 120^a, G. 142/2)

3.4.1.24. Vücut-Zerrîn Kumaş

Zerrin kumaş olarak vücudun benzetilmesi, âşığın sarı cismi dolayısıyladır. Ayak altında sevgilinin ezdiği âşığın vücudu, ayağa serilen altından yapılmış bir kumaşa benzetilir:

Reh-i aşkunda cism-i zerdümi pâ-mâl idüp ey şeh
Döşenmiş pâ-y-ı rahşın hicrine zerrîn kumâş itdüm (H 164^a, G. 388/4)

3.4.1.25. Vücut-Meta'

Âşığın gözyaşlarına boğulan vücudu, tüccardan alınan mal olarak tasavvur edilir. Beyitte baştanbaşa anlamındaki “ser-â-ser” kelimesi aynı zamanda bir kumaş cinsi olması ile de ele alınır:

Ten metâ'ı n'ola gark olsa ser-â-ser eşke
Ben dahi hâce-i âlemden anı yaş aldum (H 162^b, G. 382/3)

3.4.2. Cân

Âşık, muhabbet usulünün candan geçmek olduğunu düşünür (G.56/1). Âşık için can önemli olmadığından sevgiliye feda edeceğini ifade eder (G.335/4). Genellikle beden unsuruyla ve gönülle birlikte ele alınır. Bir beyitte bedenın âşığın can gözüne perde olduğu zikredilir (G.37/4). Can, soyut bir kavram olduğundan ele geçmediği belirtilir. Can kelimesiyle aynı zamanda sevgili de kastedilir:

Elden çıkarursun gönül ol rûh-ı revânı
Va'llahi sakın gafleti ko cân ele girmez (H 129^a, G. 221/3)

Tenle birlikte anıldığı beyitlerde tenden çıktığına değinilir (G.43/5; G.172/4). Şair, sevgiliyi can olarak düşündüğü bir beyitte teninin cansız bir önemi olmadığını belirtir:

Sensiz nideyin âlemi ey tâze civânım
Cân olmayıcak kişiye neyler bu ten-i lâş (H 134^a, G. 248/2)

3.4.2.1. Cân İle İlgili Tasavvurlar

3.4.2.1.1. Cân-Bezm

Şarap, sâkî unsurlarıyla zikredilen can, meclis olarak tasavvur edilir. Âşık, can meclisinde arkadaşının sâkî olduğunu belirtir (G.429/1).

3.4.2.1.2. Cân-Gülzâr/Bağ

Can için gül bahçesi benzetmesi yapılan beyitte, ayva tüyleri orayı güzelleştiren çemenlerdir (G.264/5). Sevgilinin oklarının âşığın sinesine saplanması, can bağına fidan dikmekle ilişkilendirilir. Yaralar fidana benzetildiğinde yaraların bulunduğu can, bağ tasavvurunu oluşturur:

Sîne-i pür-dâğuma çekdüm hadeng-i yâri ben
Bir nihâl-i tâze dikedüm ey gönül cân bâğına (H 210^b, G. 606/2)

3.4.2.1.3. Cân-Mülket/Kişver

Can, sevgilinin hayalinin şah olduğu bir ülke olarak düşünülür (G.336/5). Gamin şaha benzetildiği bir beyitte can ülkesine hükmettiği belirtilir. Can, gam şahının askerleriyle hükmettiği bir ülke olarak tasavvur edilir:

Şâh-ı gam hükm iderse n'ola cân milketine
Oldı sultân-ı dile asker-i mihnet gâlib (H 100^b, G. 48/4)

3.4.2.1.4. Cân-Kal'a

Gabgab-top ilgisi kurulan beyitte can, sevgilinin gabgabının topunun takıldığı bir kale olarak hayal edilir:

Cân kal'asına gabgabınun tûpı takıldı
Hükm eyledi dil mülkini sultân-ı mahabbet (H 102^a, G. 56/6)

3.4.2.1.5. Cân-Kasr

Can-kasır ilgisi kurulan beyitte sitem yaralarının ayağına takıldığını belirten âşık, can kasırına çıkmanın zahmetli olduğunu ifade eder (Msm.15/4). Yanıp kül olan bir kasır benzetmesi yapan âşık, ateşle yanan sinesiyle can kasırının küle döndüğünü düşünür:

Kasr-ı cân yandı kül oldu sine-i sûzân ile
Keştî-i dil garka vardı dîde-i giryân ile (H 70^b, Msm. 15/3)

3.4.2.1.6. Cân-Murg

Can için kuş benzetmesi yapılması, kafesle ilgisi ve avlanması dolayısıyladır. Bir beyitte canla ilgili olarak sevgiliye mektup uçuran kuş benzetmesi yapılır (G.80/3). Sevgili tarafından ele geçirilmesi, avlanma hususuyla zikredilir (G.362/2). Sevgilinin şehbâza benzetildiği beyitte âşğın canı, avlanan kuş olarak düşünülür (G.349/2).

Can, parçalanmış sinenin kafes olduğu bir kuşa benzetilir (G.241/3). Âşık, safa bulmak için can kuşunu gam kafesinden azat ettiğini belirtir (G.375/2). Gönül ve can, serbest bırakılan bir kuşa benzetilir:

Andelîb-i hoş-nevâ gibi safâlar kesb idüp

Gussa vü gamdan dil ü cân murgın âzâd eyledüm (H 170^a, G. 417/2)

3.4.2.1.7. Cân-Tûtî, Cân-Bülbül

Gönülle birlikte papağana benzetilen can, sevgilinin peykânıyla oluşmuş demirden bir kafes olarak hayal edilir (G.331/3).

Canın bülbüle ilgisi, sevgilinin güzellik unsurları münasebetiyledir. Âşğın canı, sevgilinin aşyan olarak düşünülen çenesini yuva yapan bülbüle benzetilir (G.148/1). Can gül bahçesinden uçurulan bülbüldür (G.250/1). Sevgilinin mahallesinden ağlamaklı ayrılan âşık, gül bahçesinde can bülbülünün uçmadığını belirtir:

Ser-i kûyundan ayırdı felek ben zâr u mahzûnı

Dirîğâ bülbül-i cân uçmaz oldu gülsitânunda (H 197^a, G. 544/2)

3.4.2.1.8. Cân-Lenger

Gönül için deniz, ten için gemi benzetmeleri yapılan beyitte âşğın canı denizden çekilen lengere benzetilir:

Kan derleyerek tîg-ı müjen keşti-i tende

Cân lengerini dil denizinden çeküp aldı (H 224^b, G. 670/3)

3.4.2.1.9. Cân-Nakd

Vuslat isteyen âşık, sonunda sevgiliyi can nakdiyle avlayacağını telakki eder (G.451/4). Sevgilinin yüzü (G.227/2), dudağı (G.66/3) için can nakdini veren âşık, değerini karşılamayacağını belirtir. Âşık, sevgilinin hançerine can nakdini harcadığını zikrederek

zarara uğradığını düşünür (G.186/5). Can-nakd ilgisi kuran şair, sevgilinin dudağını, hattını can nakdiyle satın alınan bir metâ olarak tasavvur eder:

Nakd-i câna vir metâ‘-ı bûse-i la‘lün ki hat
Yok bahâya bir gün alur anı bî-pervâ satar (H 234^b, G. 192/3)

3.4.2.1.10. Cân-Tuhfe

Nakd benzetmesiyle ele alınan can, sultâna haberciyle hediye gönderilmesiyle zikredilir. Âşık, canını sevgiliye gönlüyle teslim ettiğini belirtirken can için tuhfe benzetmesi yapar:

Gönüller nakd-i cânı sana teslîm eyledi Ulvî
Sanasın tuhfesini peyk ile sultâna salmışdur (H 234^a, G. 190/5)

3.4.2.1.11. Cân-Kurbân

Canın kurban olarak düşünülmesi, sevgiliye canını feda etmesi dolayısıyladır. Âşık, sevgilinin yay kaşlarına canını kurban ettiğini belirtir (G.142/6; G.336/3). Âşık, sevgiliye kavuşmayı bayram olarak nitelendirir ve canını sevgilinin yolunda kurban ettiğini ifade eder:

Tek hemân ıyd-ı visâlünle müşerref olayın
Yoluna hem dili kurbân ideyin hem cânı (H 219^b, G. 647/2)

3.4.2.1.12. Cân-Hasta

Can, sevgilinin şirin dudağına âşık olan hastaya benzetilir (G.188/3). Sevgilinin dudağının üzerindeki ayva tüylerinin gamıyla âşığın hasta canının matemde olduğu belirtilir:

Şarâb-ı la‘lünü nûş eyleyenler demde âlemde
Gam-ı hatt-ı lebünle haste cânım kaldı mâtemde (H 199^b, G. 555/1)

3.4.2.1.13. Cân-Âyîne, Cân-Levha

Canda bulunan gam, pas olarak düşünülür ve âşığın canı, gam pası bulunan bir aynaya teşbih edilir (G.160/1). Levha ile ilgi kurulduğunda âşığın canı, tozdan arındırılan bir levha şeklinde hayal edilir (G.411/5).

3.4.3. Gözyaşı

Âşığın gözyaşları genellikle kanlı olarak tasavvur edilir. Âşık; durmadan ağladığını (G.12/5), ağladıkça gözlerinden kan geldiğini (G.126/4) düşünür. Sararmış yüzüne dökülen kanlı gözyaşlarının nakış olduğunu hayal eder (G.85/4). Sevgilinin etkisiyle gözyaşları sele dönen âşık, kanlı gözyaşlarına işaret eder:

Yâre didüm ki gözüm yaşını seyl-âb itme
Hışm ile didi kim ey Ulvî seni kan götürür (H 232^a, G. 181/5)

3.4.3.1. Gözyaşı-Bârân/Yağmur

Gözyaşı için bu unsurların benzetme yapılması, çokluğu ve sürekli akması dolayısıyladır. Âşık, sevgili için döktüğü gözyaşlarının çokluğunu yağmur benzetmesiyle zikreder (G.467/1). Bir beyitte kış vaktinde yağmasının bitkilere faydasız olduğuna değinilen yağmur, sevgilinin hattı ile ele alınır (G.560/9). Sevgilinin serviye teşbih edildiği beyitte âşığın gözyaşları, zemini göle çeviren sağanak halindeki yağmur olarak tasavvur edilir (G.306/2). Sevgili, âşığa ilgi göstermediğinden âşık, gözyaşlarının yağmura döndüğünü belirtir:

Dönse bârâna gözüm yaşı ne var Ulvî
Güle bakar yüzüme mihr-i dirahşânım yok (H 145^a, G. 295/5)

3.4.3.2. Gözyaşı-Akarsu/ Âb-ı Revân/Nehir/Cûy/Cûy-bâr

Âşığın âhı ile birlikte zikredilen gözyaşı için akan su benzetmesi yapılır. Şair, gözyaşının aşk şehrinin suyu olduğunu düşünür (G.37/3). Bir beyitte ise sevgilinin kûyunun suyu olarak nitelendirilir (G.525/1).

Akarsu ilgisi kurulan gözyaşı daha çok servi unsuruyla birlikte ele alınır. Serviye teşbih edilen sevgilinin âşığın gözyaşlarından ayrı olmamasına işaret edilen beyitte akarsuların servilerin kenarında akması hususuna değinilir (G.20/1; G.330/5). Âşığın ciğer kanı ile zikredildiğinde gözyaşı, kızıl güllerin kenarında açıldığı akarsu olarak düşünülür (G.568/1). Şair; bir beyitte sevgilinin yüzüne karşı akıttığı yaşları, bulanık akan nehre benzetir (G.632/6).

Serve bakdum kâmet-i cânânı andum ağladum
Akıdup enhâr-ı eşki hayli feryâd eyledüm (H 170^a, G. 417/3)

3.4.3.3. Gözyaşı-Sel

Âşığın gözyaşı, çok akmasıyla dünyayı kaplayan bir sele benzetilir. Gözünde uyku kalmadığını belirten âşık, durmadan gözyaşı dökmesini selin her yeri kaplamasıyla ilişkilendirir:

Gördiler seyl-i sirişkümle cihân garka varur

Gitdi çeşmümde karâr eylemedi asker-i hâb (H 100^a, G. 46/2)

3.4.3.4. Gözyaşı-Bahr/Deryâ, Gözyaşı-Ummân

Denizin âşığın gözyaşı damlalarıyla oluştuğu tasavvur edilir (G.115/4). Âşığın parçalanmış sinesine akan gözyaşları, geminin yüzdüğü deniz olarak hayal edilir (G.105/2). Âşığın gözünü kaplayan yaşlar, insanın boğulduğu bir deniz hayaliyle tasvir edilir (G.117/7). Denizin dünyayı gark edecek büyüklükte olması ve coşması, âşığın kâinatı kapladığı düşünülen gözyaşlarıyla ilişkilendirilir:

Gark itdi gözüm yaşı yine kevn ü mekânı

Cûş eyledi deryâ-yı firâvân-ı mahabbet (H 102^a, G. 56/2)

3.4.3.5. Gözyaşı-Tûfân

Gözyaşı fazla akmasıyla tûfana benzetilir. Sevgilinin kûyunda akıtılan âşığın sele dönüşen gözyaşı, Nuh tûfanını hatırlatır (G.562/6). Âşık, gözyaşının ömrü sürdükçe tûfan gibi artacağını düşünür:

İ'tikâdum bu ki efzûn ola tûfân-ı sirişk

Nûh ömrin dahı virse eger Allah bana (H 91^b, G. 6/3)

3.4.3.6. Gözyaşı-Akdeniz, Gözyaşı-Karadeniz

Karadeniz ve Akdeniz gibi denizlerin birlikte zikredildiği beyitte kanlı gözyaşları fazlaca akmasıyla denize benzetilir. Kanlı gözyaşları, Karadeniz; gözyaşı ise Akdeniz olarak tasavvur edilir. Benzetme, hem renk hem de fazlalık bakımından yapılır:

Karadeniz gibi hûn-ı sirişki akıtdum

Gözüm yaşı gibi bahr-ı sefidi acıtdum (H69^a, Msm. 13/2)

3.4.3.7. Gözyaşı-Cevher

Gözyaşı, tane tane oluşuyla gevher olarak ifade edilir (G.363/2; G.539/3). Dökülen gözyaşları, cevher saçmakla tasavvur edilir:

İhtiyâr u akl u sabrı târ u mâr itsem gerek
Eşkimün gevherlerin bir bir nisâr itsem gerek (H 70^b, Msm. 15/2)

3.4.3.8. Gözyaşı-Elmas, Gözyaşı-İnci, Gözyaşı-Akîk

Gözyaşı için inci, elmâs, akik gibi benzetmeler yapılması şekli, rengi ve parlaklığı dolayısıyladır (G.257/2). Âşık, gözyaşlarının Ncef incisinden daha değerli olduğunu belirtir (G.321/1). Gözyaşının deniz olarak tasavvurunda akıtılan damlalar, şekil ve rengiyle inci tanesine benzetilir:

Bahr-ı eşküm akıtdı dür-dânem
Yâd gemisiyle âşinâ olmuş (H 133^b, G.244/4)

Renk ve parlaklık bakımından akik ilgisi kurulan bir beyitte âşığın dertle gözünden akan gözyaşı taneleri hediye olarak getirilen akik olarak düşünülür:

Ulviyâ gam Yemeninden bana tuhfe getirüp
Nakd-i eşk ile gözüm almış iki dâne akîk (H 141^b, G. 284/5)

3.4.3.9. Gözyaşı-Nakd

Gözyaşı akıtılması, saçılması dolayısıyla harcanan para olarak ele alınır (G.41/4; G.309/3). Âşığın gözyaşları, sevgilinin yâkut dudağını almak için sarf edilen paraya benzetilir. Değerli taşları satın almak için harcanan para, âşığın gözyaşı için benzetme yapılır:

Sarf itdi nakd-i eşkini yâkût-ı la'line
Sarrâf-ı dehr bir kurı dükkân açar kapar (H 234^a, G. 189/4)

3.4.3.10. Gözyaşı-Dirhem

Bir beyitte dirhem için benzetme yapılan gözyaşı, zenginliğini açığa çıkarmak isteyen göz bebeğinin sarf ettiği para olarak hayal edilir:

Hep dirhem-i eşkini hebâ eylemek ister
Göz merdümü izhâr-ı gınâ eylemek ister (H 244^a, Matla 43/1)

3.4.3.11. Gözyaşı-Jâle/Şebnem

Âşığın gözyaşları şekil bakımından çiğ tanesine benzetilir. Damla damla dökülen gözyaşları için benzetme yapılır (G.216/6). Âşığın yanağında görülen gözyaşı damlaları, hazan yaprağında görünen çiğ tanesi olarak telakki edilir:

Berg-i hazânda dâne-i şebnem değil midür

Gözyaşı katresi ruh-ı Ulvîde câ-be-câ (H 97^a, G. 32/5)

3.4.3.12. Gözyaşı-Gûy/Top

Âşığın gözyaşı için çevgân oyunundaki top benzetmesi şekil bakımından yapılır. Kıvrık kirpikleri çevgân olarak zikreden âşık, gözyaşlarının beyaz top olduğunu düşünür (G.82/5). Çevgân oyunundaki top, gözyaşlarının yuvarlak şekliyle ilgi içinde ele alınır:

Çeşm-i giryânda hamîde kirpiğüm çevgândur

Şeh-süvârum dâne-i eşküm olupdur ana tûb (H 99^b, G. 43/4)

3.4.3.13. Gözyaşı-Zencîr

Delilere zincir vurulması hadisesine işaret edilen beyitlerde gözyaşı, divane âşığa çekilen zincir gibi düşünülür (G.448/1). Sevgilinin kâkülünün divane ettiği âşık, iki gözünden akan yaşlarını delilik zincirine teşbih eder:

Kemend-i kâkülün cânâ beni dîvâne kılmışdur

İki yanumdan eşküm iki zencîr-i cünûnumdur (H 110^a, G. 93/3)

3.4.3.14. Gözyaşı-Şarap, Gözyaşı-Kan

Gözyaşı için şarap, kan, mürekkep benzetmelerinin yapılması rengi, sıvılığı münasebetiyledir. Âşığın kanlı gözyaşı, muhabbet meclisinin şarabı olarak düşünülür (Msm.24/3). Rengi itibarıyla kanlı gözyaşı için la'l şarabı benzetmesi yapılır (G.22/2). Gönül, kanlı kebâb; göz, kadeh olarak düşünüldüğünde gözyaşının da gam meclisinin şarabı olduğu ifade edilir (G.115/1). Kırmızı rengine işaret edilen başka bir beyitte gözyaşı lâle renkli şaraba benzetilir. Beyitteki “kan yutmak” ifadesiyle kan ilgisine değinilir:

Gözlerüm yaşı şarâb-ı lâle-gûnumdur benüm

Kâse kâse gör ne kanlar yutdurur devrân bana (H 97^a, G. 33/2)

3.4.3.15. Gözyaşı-Kevkeb

Yıldızla ilgili zikredildiği beyitlerde gözyaşı; çokluğu, parlaklığı, şekli ile benzetme yapılır (G.39/4). Bir beyitte “yıldızı düşkin” ifadesiyle talihsizliğe işaret edilir. Âşık, yıldızı düşük olduğu için gözyaşlarının her zaman döküldüğünü belirtir. Yıldızın düşmesi ile gözyaşının akması arasında ilgi kurulur:

Yılduzı düşkin garîbem tâlî‘üm yok Ulviyâ

Ol sebebden kevkeb-i eşküm dökülür her zamân (H 190^a, G. 511/5)

3.4.3.16. Gözyaşı-Subaşı

Subaşı-gözyaşı ilgisi, sevgilinin gözünün hırsıza benzetilmesiyle birlikte ele alınır. Sevgilinin gözünün ayrılığıyla âşığın akan gözyaşları hırsız peşinden giden subaşıya benzetilir (G.169/1).

3.4.3.17. Gözyaşı-Hayl, Gözyaşı-Asker

Gözyaşlarının çokluğu ve durmadan akması, sürü benzetmesini çağrıştırır. Âh sancağını çeken âşık, gözyaşı sürüsüyle ülke ele geçirdiği düşünülür (G.403/2). Asker için benzetme yapılan gözyaşı, aşk ülkesinin şahı olmak isteyen âşığın birlikte hücum ettiği askerler olarak tasavvur edilir:

Çek yüri asker-i eşk ile livâ-yı âhı

Mülk-i aşkun eger olmak diler isen şâhı (H 219^b G. 646/5)

3.4.3.18. Gözyaşı-Rişte

Gözyaşının uzun ince şekli iplik, zincir ile ilgili olarak konu edilir. Yüzün levhaya benzetilmesi dolayısıyla üzerine akan gözyaşları iplik şeklinde hayal edilir. Ayrıca gözyaşı akarken oluşturduğu şekil münasebetiyle çift yazılan hat çeşidine de benzetilir:

İki çeşmümden iki rişte-i eşki akıdup

Levha-i çehreme bir hatt-ı müsennâ çekdüm (H 160^a, G. 373/3)

3.4.4. Göz

Göz, beyitlerde genellikle gözyaşı ile birlikte ele alınır. Şair, sevgilinin dudağının hayalinin bulunduğu yer olarak zikreder (G.143/6). Sevgilinin saçının hasretiyle âşığın gözünün tûfan kopardığı belirtilir (G.71/2). Âşık; sevgiliyi göremediği için gözlerinin

uyku görmediğini (G.97/1), gam gecesinde kavuşma sabahını beklediği için bîdâr olduğunu (G.40/8) düşünür. Bir beyitte ise ağlamaktan gözünde uykunun yer bulmadığını ifade eder:

Gördiler seyl-i sirişkümle cihân garka varur

Gitdi çeşmümde karâr eylemedi asker-i hâb (H 100^a, G. 46/2)

3.4.4.1. Göz İle İlgili Tasavvurlar

3.4.4.1.1. Göz-Nergis

Göz ve bu unsurlar arasında şekil benzerliği bulunur. Nergisin âşığın gözü ile benzetme kurulması, sarı rengi ve şekli dolayısıyladır. Yarı uykulu bir gözü andırdığından âşık, şarap içtikten sonra gözünün nergis gibi açılmasını ister (G.201/2). Âşık, mezarı üzerinde görünen nergislerin, sevgiliyi gözleyen gözleri olduğunu belirtir:

Mezâr-ı Ulvîde yir yir görinen sanma nergisler

Gice gündüz gelür diyü seni gözler uyûnumdur (H 110^a, G. 93/6)

3.4.4.1.2. Göz-Berg-i Nilüfer

Âşık, sarı rengiyle iki gözünü sevgilinin ayağına armağan ettiği nilüfer yaprağı olarak düşünür

Berg-i nilüfer gibi zerd olan iki çeşmümi

Hâk-i pâyine o şahun ber-güzâr itmek nice (H 196^b, G. 542/3)

3.4.4.1.3. Göz-Kâse, Göz-Devât

Kâse-göz ilgisi kurulan beyitlerde kirpikler kalem, kanlı gözyaşı mürekkep, göz de şekil bakımından kâseye benzetilir (G.518/4). Aynı şekilde bir tasvir yapıldığında göz için devât benzetmesi yapılır (G.162/5).

3.4.4.1.4. Göz-Habâb

Şekil bakımından habâba benzetilen göz, kanlı gözyaşıyla birlikte şarapla ilgili zikredilir (G.14/5). Âşık, servi boylu sevgiliyi arayan gözlerini habâb olarak nitelendirir (G.213/4). Gözyaşının denize teşbih edildiği beyitte âşığın gözlerinin, denizin habâbı olduğu düşünülür:

Deryâ-yı sirişk içre durur katarât-ı eşk
İki gözüm ol bahrun gûyâ ki habâbıdur

(H 114^b, G. 115/4)

3.4.4.1.5. Göz-Girdâb

Girdap benzetmesi yapılması, gözün şekli dolayısıyladır. Dalgalı bir deniz tasviri yapan âşık, gözü için hayret girdabı ifadesini kullanır (G.111/4). Gözyaşlarının cihânı sele gark ettiğini belirten âşık, gözünü girdap olarak hayal eder:

Seyl-âb-ı sirişkümle cihân garka varupdur

Girdâb-ı yem-i çeşmüme ummân mütehayyir

(H 235^b, G. 197/2)

3.4.4.1.6. Göz-Kadeh/Sâgar/Câm

Gözün şekli ve kanlı gözyaşı dolayısıyla âşığın gözü için kadeh benzetmesi yapılır. Ayrılık ve gam meclisinde âşığın gözyaşı şarap, gözü kadeh olarak hayal edilir (G.115/1). Sevgili için âşık ağlayan gözünü kadeh yaptığını belirtir (G.69/7). Âşık, sevgiliyi öpmek istediğinde gözlerinin şarap kadehi gibi kanla dolmasını istediğini zikreder. Kanlı gözyaşı şaraba, göz ise kadehe teşbih edilir:

Öpmek istersen leb-i la‘l-i nigârı Ulviyâ

Gözlerün kan ile tolsun sâgar-ı sahbâ gibi

(H 223^a, G. 662/5)

3.4.4.1.7. Göz-Su

Gözün su, deniz, akarsu gibi unsurlarla ilgisi gözyaşı dolayısıyladır (G.168/2). Âşığın kanlı gözyaşı akıtan âşığın gözü için bulanık su benzetmesi yapılır. Beyitte geçen “Su başından bulanır” sözü ile gözyaşlarının kanlı akmasının sebebinin âşığın kanlı gözleri olduğuna işaret edilir:

Âşıkun kanı akıcak dîde-i hûn-pâşından

Ehl-i diller didiler su bulanur başından

(H 173^a, G. 431/1)

3.4.4.1.8. Göz-Güher-nisâr, Gevher-pâş

Gözün cevher saçması, gözyaşı münasebetiyle kurulur. Âşık, sevgili olmadan cevher saçan gözlerine âlemin görünmediğini belirtir (Msm.35/3). Sevgiliden ilgi bekleyen âşık, ayak tozunu cevher saçtığı gözüne ulaştırmasını ister. Ağlamasıyla gözün cevher saçtığı düşünülür:

Merdümlük it meded bana bir çâre kıl yetiş

İrgür tozını dîde-i gevher-nisâra çek

(H 151^a, G. 330/3)

3.4.4.1.9. Göz-Gubâr

Toz-göz ilgisi kurulan beyitte sevgilinin kûyuna rüzgârla ulaşmak isteyen âşık, çöllere düşerek gözlerini toza haline getirdiğini belirtir:

Ola kim kûy-ı yâre gird-bâd ile irem diyü

Düşüp Mecnûn gibi sahrâlara çeşmüm gubâr itdüm (H 161^a, G.377/3)

3.4.4.1.10. Göz-Şafak

Bir beyitte âşığın kanlı gözü, kırmızı rengi itibarıyla şafak olarak teşbih edilir. Felek unsurlarıyla zikredildiği bir beyitte âşığın bükülmüş cisminin hilâl olduğunu belirten âşık, gözyaşını yıldız, kanlı gözünü de şafak benzetmesiyle ele alır.

Ham olmuş cism-i zerdüm çarh-ı mihnetde hilâl oldı

Şafakdur hûn-ı dîdem dâne dâne eşk-i ter kevkeb (H 98^b, G. 40/4)

3.4.4.1.11. Göz-Saray

Göz, karşılıklı bulunması ve parlaklığıyla sırçadan yapılmış saray olarak düşünülür. Sevgilinin hayaline mekân olması için âşık, gözlerinden karşılıklı iki saray yaptığını belirtir:

Tâ hayâl-i leb-i cânâna idinsün diyü cây

Gözlerüm yapıdı iki karşılı bir sırça sarây

(H 218^b, G. 642/1)

3.4.4.1.12. Göz-Revzen/Câm

Göz, sevgilinin güneşe teşbihiyle güneşten yana açılan pencereye benzetilir. Âşığın gözleri, güneşle aydınlanan iki cam olarak tasvir edilir (G.22/3). Sevgiliyi seyretmek isteyen âşık, gözünü pencere yaptığını belirtir. Gözler, güneşle aydınlanan bir kasrın penceresi olarak zikredilir:

Seyr-i yâre çeşmümi ey Ulvî revzen kılduğum

Kasr-ı cânı mihr-i cânân ile rûşen kılduğum

(H 88^a, Msm. 41/7)

3.4.4.1.13. Göz-Şeh-nîşîn (Balkon)

Sevgiliyi sultana teşbih eden şair, gözünü sevgili için şeh-nişîn yaptığını belirtir. Göz için balkon benzetmesi yapılması yüzdeki çıkıntılı şekli ve yüksekte bulunması dolayısıylaadır:

Çeşmüm ey sultân-ı âlem şeh-nişîn olsun sana
Ferş-i sînem cilve kıldukça zemîn olsun sana (H 96^a, G. 29/1)

3.4.4.1.14. Göz- Şadırvân

Su ilgisi ve şekli dolayısıyla göz-şadırvan tasavvuru yapılan bir beyitte sevgilinin ayağına su dökmek için âşîğın gözlerinin şadırvân olduğunu düşünülür:

Pâyına su kuymağa ol dilberün hammâmnda
Câmekân içre dü çeşmüm iki şadırvân olur (H 234^a, G. 191/4)

3.4.4.1.15. Göz- Halka-ı Der (Kapı Halkası)

Yuvarlaklığıyla göz, kapı halkası olarak telakki edilir. Sevgilinin yollarını gözlemek isteyen âşîğın iki gözü, kapı halkası ile ilgili zikredilir (G.640/4).

3.4.5. Yüz/Yanak

3.4.5.1. Yüz İle İlgili Tasavvurlar

3.4.5.1.1. Yüz- Berg-i Hazân

Yüzün bu unsurlara teşbihi, sarı rengiyledir. Âşîğın yüzü, rengi itibarıyla hazân yaprağıyla ilişkilendirilir (G.32/5). Âşık, sararmış benzini zâhidin hazân yaprağına benzettiğini belirtir (G.218/3). Gül bahçesindeki hazân yaprağı ile gam hararetiyle sararmış âşîğın yüzü arasında ilgi kurulur:

Teb-i gamla sararmış rûy-ı âşık gibi ruhsârı
Fenâ nakşı görünür gülşenün berg-i hazânında (H 200^a, G. 558/4)

3.4.5.1.2. Yüz- Berg-i Nilüfer

Nilüfer yaprağı olarak tasavvur edilmesi, sevgilinin şekli için su benzetmesi yapılmasıylaadır. Âşîğın yüzü, su üzerinde açan nilüfer yaprağı olarak düşünülür:

Letâfet deştine âb-ı revândur şeklün ey server
Olupdur aks-i rûy-ı zerdüm anda berg-i nilüfer (H 114^a, G. 112/1)

3.4.5.1.3. Yüz-Limon, Yüz- Za'ferân

Sarı rengiyle limona benzetilen yüz, sevgilinin gabgabının şeftali olması hayaliyle birlikte ele alınır (G.593/4). Zaferân unsuru beyitlerde rengi dolayısıyla âşığın yüzü için benzetme yapılır (G.218/3). Âşığın gamdan sararmış yüzü, zaferânla yıkanmış olarak hayal edilir:

Afyon-ı gam şu denlü beni itdi çihre-zerd
Gören sanur yüzümi yudum za'ferân ile (H 207^b, G. 592/2)

3.4.5.1.4. Yüz- Zer/Altın

Yüzün altına benzetilmesi renk ve şekil münasebetiyledir. (G.404/4; G.640/1). Âşık, sevgiliye kolay kavuşabilmek için yüzünü altın haline çevirdiğini belirtir. Güzellerin altına meylettğini düşünen âşığın sararmış yüzü için altın benzetmesi yapılır:

Başımı zer kıluban benzümi itdüm altun
Bildüm ki sîm-tenlü bî-zer müyesser olmaz (H 125^a, G. 202/3)

3.4.5.1.5. Yüz-Sâz

Âşığın gam hararetiyle benzinin zayıflayıp saza döndüğü telakki edilir. Saz, ince ve sarı rengiyle yüz için benzetme yapılır:

Demidür ney gibi bağrum delinse bezm-i firkatde
Teb-i gamdan sarardı döndi benzüm za'f ile sâza (H 202^a, G. 566/4)

3.4.5.1.6. Yüz-Levha

Gözyaşının mürekkep, kirpiklerin kalem olduğu hayalinde yüz, levha olarak düşünülür (G.518/4). Kanlı gözyaşları ile sararmış yüzü, müzehheb bir levhaya benzetilir:

Yâkût-ı sirişkümle ruh-ı zerdümi seyr it
Bu levh-i müzehheb ki benüm var kimün var (H 116^b, G. 125/5)

3.4.5.1.7. Yüz-Rikâb

Yüzün sevgilinin atının unsurlarından rikâba benzetilmesi rikâbın hem ayağa destek sağlanmak için kullanımı hem aşağıda bulunması hem de rengi dolayısıyladır. Ayrıca

rikâbın bir diğerk anlamı da köle olduğundan sevgilinin ayağına sürdüğü âşığın yüzü için benzetme unsuru yapılır:

Dilersün olasın ol şeh-süvâra gâşiye-dâr
Ayağına süregör yüzünü rikâb gibi (H 223^b, G. 665/2)

3.4.6. Boy

3.4.6.1. Boy İle İlgili Tasavvurlar

3.4.6.1.1. Boy-Kemân/Yâ(y)

Pek çok beyitte zikredilen boy-kemân benzetmesi, eğik şekli dolayısıyla sevgilinin kaşıyla birlikte ele alınır (G.53/6; Msm.15/1). Âşık; sevgilinin kaşının gamıyla (G.186/1; G.475/4; G.662/2), hayaliyle boyunun yay gibi eğildiğini ifade eder:

Nâvek-i âhı atarsak yiridür eflâke
Kaşların yâdı ile kâmetimiz yâ oldu (H 219^a, G. 643/2)

3.4.6.1.2. Boy-Lâm, Boy-Dâl

Âşığın boyu için lâm, dâl gibi benzetmelerin yapılması eğik şekli dolayısıyladır (G.573/5; Msm.9/1). Sevgilinin boyu için elif ilgisi kurulan bir beyitte âşığın aşk derdiyle bükülen boyu, dâl olarak tasavvur edilir:

Bir elif-kadd nev-civânun derd-i aşkı Ulviyâ
Âh kim ham eyleyüp dâl itdi kaddüm pîrveş (H 133^b, G. 246/5)

3.4.6.1.3. Boy-Çeng, Boy-Orak (Dâs)

Boyun çengle ilgisi, âşığın boyunun dertten eğilip iki büküm olması münasebetiyledir (G.432/2). Eğik şekli itibarıyla orak ile benzetme yapılan boyun, sevgilinin ayrılığıyla orak gibi eğildiği ifade edilir:

Biçmek için mezra‘-ı mihnetde ömrüm hâsılın
Dest-i hicr-i yâr kaddüm eyledi mânend-i dâs (H 133^a, G. 239/4)

3.4.6.1.4. Boy-Hilâl

Boyun hilâl ile ilgi içinde ele alındığı beyitlerde şekli esas alınır. Kavuşmanın bayram olara nitelendirildiği beyitte sevgilinin hayaliyle âşığın boyunun bayram hilâli gibi olduğu ifade edilir (G.585/3). Âşığın feryadı feleğe ulaştığında boyunun hilâle

döndüğünü belirtir (M.9/61). Sararmış, zayıf teni ve gam yükü ile boyu bükülen âşığın boyu için hilâl benzetmesi yapılır:

Devründe hilâl olsa n'ola kâmet-i Ulvî
Bâr-ı gam iki bükdi ten-i zerd ü nizârın (H 179^b, G. 462/5)

3.4.6.1.5. Boy-Çenber, Boy-Pergâr

Boy-çenber ilgisi eğilmesi dolayısıyla kurulur. Âşığın eğilmiş boyunu, ayrılık cellâdının çembere dönüştürdüğü belirtilir (G.112/3). Pergârle ele alındığı beyitte âşığın boyunun, zamanın elinden pergâr gibi büküldüğü ifade edilir. Pergâr, eğik şekli dolayısıyla benzetme yapılır:

Devr elünden bükilür kâmeti pergâr gibi
Kimine bu dâire-i gerdiş eyyâma düşer (H 112^a, G. 102/4)

3.4.6.1.6. Boy-Rikâb

Âşık, sevgilinin ayağını öpmeyi beklemekle can verdiği boyunun halka gibi bükülerek sevgiliye rikâb olmasını ister. Rikâb, şekil bakımından bükülmüş boyla ilişkilendirilir:

Cân virürsem intizâr-ı pây-bûsunla eger
Halka gibi kâmet-i Ulvî ola şâhâ rikâb (H 100^a, G. 47/5)

3.4.6.1.7. Boy-Dâm

Sevgilinin kecliğe teşbihinde âşığın bükülmüş boyu için tuzak tasavvuru yapılır. Âşık, boyunun gamla eğilerek sevgiliye dâm/tuzak olduğunu belirtir

Bana ol kebk-i hırâmânım eger râm olsa
Ağlamazdum ham-ı kaddüm gam ile dâm olsa (H 203^b, G. 573/1)

3.4.7. Sîne/Bağır

Âşığın sinesi; aşk acısı ve ızdırabının, sevgilinin eziyetlerinin gerçekleştiği ve dolayısıyla kesiklerin, yaraların bulunduğu daima kanlı olan bir yerdir. Ayrıca aşk hazinesinin gizlendiği bir mekândır.

Gam ateşiyle sinede pek çok yanık ortaya çıkmıştır (G.119/2). Sine; sevgilinin zulmüyle dilim dilim olmuştur (G.41/2), yüz parçaya ayrılmıştır (Msm.44/4). Üzerindeki

kesiklerle pencereleri açık bir ev olarak tasavvur edilir (G.536/1). Yaralarla parçalarla dolu bir sine tasviri yapan şair, âhının her yeri etkileyecek şiddette olduğunu belirtir:

Dâğlarla şerhalarla tolanur sînem benüm
Nâle kılsam âlemi tutar sadâ-yı âh-ı dost (H 101^a, G. 52/2)

Sinenin önemli bir özelliği yaralı ve kanlı oluşudur. Üzerindeki kanlı yaralarla lâle bahçesini andırır (G.584/1). Âşık, sinesindeki yaraların uzun zamandır kanlı aktığını ifade eder. Sinenin kan ağlaması hayali, yaraların dağlamasını kastettiği gibi âşığın haline acıdığı anlamını da içerir:

Pister-i mihnetde çeşm-i hûn-feşân ağlar bana
Zahm-ı sînem niçe demlerdür ki kan ağlar bana (H 92^b, G. 14/1)

Sevgilinin güzellik oklarının hedefi olan âşığın sinesi, üzerine saplanan oklarla âşığın cesaretli olduğunu düşündürür. Beyitte cesaretli anlamını içeren “yürekli” kelimesiyle muhtemelen âşığın vücuduna dağlamayla çizdiği yürek resmi işaret edilir. “Dem-â-dem” ifadesiyle ayrıca kan anlamı da kastedilir:

Dem-â-dem tîr-i yâre karşı göğsüm gerdüğüm bu kim
Yürekli olmama bağrumdaki peykân olur bâ’is (H 103^a, G. 60/5)

3.4.7.1. Sîne İle İlgili Tasavvurlar

3.4.7.1.1. Sîne-Yeryüzü (Zemîn, Ferş)

Sinenin bu unsurlara teşbihinde sevgilinin etkisi söz konusudur. Bir beyitte âşık; sultân olarak hayal ettiği sevgili için sinesini zemin ettiğini belirtir (G.29/1).

3.4.7.1.2. Sîne-Gökyüzü (Sipih, Fezâ)

Sinesine yaktığı yaraları ay ve güneşe benzeten âşık, sinesini felek olarak tasavvur eder. Güneş ve ay’ın aydınlattığı felek gibi âşığın sinesi de yaralarla parlamaktadır:

Yakdum sipih-i sîneme şevkünle iki dâğ
Anun yanında günü nedür yâ ayı ne (H 212^a, G. 614/4)

Sevgilinin yolunda ayak altında çiğnendiğini belirten âşık, sinesini at nalı izlerinin bulunduğu bir fezâyâ benzetir (G.228/5).

3.4.7.1.3. Sîne-Duvar (Dîvâr)

Sine için duvar benzetmesi yapılması, üzerindeki elif şeklindeki kesikler ve yaralar dolayısıyladır. Âşığın yaralarının bulunduğu sinesi, “âh” kelimesinin yazıldığı bir duvar gibi düşünülür. Âh kelimesi oluşturan “elif” ve “he” harfleri yara; üzerinde buldukları sine de duvara teşbih edilir:

Safha-i sînem ki zeyn oldı elifle dâğ ile
Benzer ol dîvâra kim başdan başa yazılmış âh (H 212^b, G. 615/3)

3.4.7.1.4. Sîne-Levha

Sinenin levha olarak tasavvurunda kanlı gözyaşları, mürekkep; gözü, nakkâş; kirpikler için ise kalem teşbihi yapılır. Âşığın kanlı gözyaşlarının aktığı sinesi, nakkâş levhası şeklinde hayal edilir:

Levha sîne vü müje kıl kalem ü sürh sirişk
Merdüm-i çeşmüme Ulvî dime nakkâş değil (H 158^a, G. 363/5)

3.4.7.1.5. Sîne-Dağ (Kuhsâr)

Sinenin dağ oluşu, âşığın yaralarının lâle bahçesine benzetilmesine dayanır (G.156/1).

3.4.7.1.6. Sîne-Vâdî/Sahra

Üzerindeki yaralarla renk ve şekil itibariyle bir sahraya benzetilir (G.345/2; G.477/4). Sinenin kanlı yaralarla görüntüsü, lâleler bulunan sahra olarak tasavvur edilir:

Şöyle pürdür dâğ-ı hûnînümlle sînem Ulviyâ
Lâle-i nu‘mân ile zeyn oldı san sahrâ yüzi (H 218^a, G. 639/5)

Kanlı gözyaşlarının bir nehre benzetilmesi ile âşığın yaralı sinesi, üzerinde yarıklar bulunan bir belâ sahrası olarak düşünülür (G.671/4). Oklarla yaralı görüntüsü, neyistân sahrasına benzer. Topraktan oluşmasına işaret edilen sine, sevgilinin ok bakışlarıyla kemiş sahrası haline gelir:

Sîne meydânını sahrâ-yı neyistân eyle
Ten-i hâkîye nazar kıl ki pür olsun okdan (H 177^a, G. 449/3)

3.4.7.1.7. Sîne-Çöl (Deşt)

Sine, sevgilinin oklarının hedefi olan bir çöle benzetilir. Okçuların nişân aldıkları yere taş dikdikleri gibi sevgili de gamze oklarıyla hedef aldığı âşığın sinesini yaralamıştır:

Deşt-i sînemde atduğun her seng
Hedef-i tîr-i gamzedür yer yer (H 115^a, G. 116/4)

3.4.7.1.8. Sîne-Gülistân

Sinenin gül bahçesine teşbihi, üzerindeki yaralar münasebetiyledir. Âşığın yaralı sinesi; gonca, servi bulunan bir gül bahçesi olarak düşünülür (G.168/7). Sevgilinin vuslatını isteyen âşık, onu sinesine çektiğini belirtir. Bunun sebebini sinenin İrem bahçesine benzemesine bağlar. Sinenin üzerinde bulunan yaralar, rengi ve şekliyle İrem bahçesini andırır. Beyitte zikredilen “irem” kelimesi, aynı zamanda ulaşmak anlamı kastedilerek tevriyeli kullanılır:

İrem dirdün visâl-i yâri çekdün şimdi pehlûya
Meger var ise ey sînem gülistân-ı İrem sensin (H 174^a, G. 436/3)

3.4.7.1.9. Sîne-Menzil

Sine, sevgilinin oklarının eriştiği menzil olarak tasavvur edilir. Âşığın sinesinde sevgilinin aşkı bulunduğundan ondan ayrı düşünülemez. Sevgilinin güzellik unsurları için ok benzetmesi yapan âşık, sinesini okların atıldığı bir menzile teşbih eder:

Ey kaşı kemân nâmun olur cânıma vâsıl
Sînem ki olur tîr-i ciğer-dûzuna menzil (H 155^a, G. 350/1)

3.4.7.1.10. Sîne-Hazine (Gencîne)

Sine, sevgilinin gamze oklarının aradığı bir hazinedir. Âşığın sinesi, derinlerinde aşk derdini sakladığı için bir hazine olarak telakki edilir ve sevgilinin gamze oklarının bu hazinenin peşini bırakmadığı hayal edilir:

Sîne gencînesin tecessüs için
Nâvek-i gamzene aratmışlar (H 115^a, G.117/2)

3.4.7.1.11. Sîne-Tekke (Er Ocağı)

Şair, bir beyitte sine için er ocağı benzetmesi yapar. Sevgilinin yanağının ateşiyle âşık, yaralar yaktığı sinesini ılık yanan bir tekkeye teşbih eder. Yara-ılık ilgisinin zikredildiği beyitte geçen er ocağı ifadesi ile tekke kastedilir:

Mihr-i ruhsârunla yakdum sîneme bir tâze dâğ
Er ocağıdur ki kodum anda câna bir sirâc (H 104^a, G. 65/4)

3.4.7.1.12. Sîne-Abdâl

Âşığın sinesi; pamukla dağlanmış görüntüsüyle hırka giymiş abdal, çıplak haliyle ise tekke olarak tasavvur edilir. Beyitte zikredilen “penbeli key” ifadesi ile yaranın kanının durdurulması için pamukla dağlanmasına işaret edilir:

Penbeli key kim görünür sîne-i uryân ile
Hırka-pûş abdâldur biri birisi hânkâh (H 212^b, G. 618/4)

3.4.7.1.13. Sîne-Yuva

Âşığın sinesinin yuva olarak tasavvuru, sevgilinin şâhine teşbihine dayanır. Yavru bir şâhinin yuvasından çıkmaması gibi âşık, sevgiliden sinesini terk etmemesini ister:

Adûlardan hazer kıl sîne-i uşşâkı terk itme
Dahî sen yavru şâhînsin igen çıkma yuvalardan (H 182^b, G.473/4)

3.4.7.1.14. Sîne-Kafes

Sine-kafes ilgisi, âşığın ruhunun ve canının kuşa benzetilmesiyle kurulur. Sevgilinin hançeriyle parçalanan âşığın sinesi, can kuşu için yapılmış bir kafese teşbih edilir (G.241/3). Sevgilinin yolunun taşlarının âşığın vücut kafesini parçalamış olduğu ifade edilir. Parçalara ayrılmış sine, ruh kuşunun uçacağı bir kafes olarak hayal edilir:

Seng-i râhun tokınup pâreledi ten kafesin
Murg-ı rûh uça n'ola sîne-i sad-çâkûmden (H 182^b, G. 474/3)

3.4.7.1.15. Sîne-Yatak (Bister)

Sine, güzellerin aşkını barındırmasıyla yatağa benzetilir. Âşık, birçok güzelin aşkının bulunduğu yer olan sinesini bir yatak olarak düşünür:

Pister oldun gerçi ey sînem niçe gün yüzlüye

Korkum oldur toptolu hâşâk olursun âkıbet

(H 100^b, G. 50/3)

3.4.7.1.16. Sîne-Ağ

Âşığın sinesi için ağ ilgisi, sevgilinin beninin sinek benzetmesi dolayısıyla yapılır. Âşığın sinesindeki sevgilinin beninin hayali, sinek düşmüş bir örümcek ağına benzetilir (G.240/2).

3.4.7.1.17. Sîne-Kılıf (Gılâf)

Bir beyitte sine için hançer kılıfı benzetmesi yapılır. Âşığın sinesi, sevgilinin güzellik unsurlarının bulunduğu bir yerdir. Sevgilinin gamzesiyle yaralanan sine, hançer gizlenen kırmızı bir kılıf olarak hayal edilir:

Şikâf-ı sîne-i Ulvîden olmasun cüdâ gamzen

Gılâf-ı sürh içinde yaraşur olsa nihân hançer

(H 235^b, G. 198/6)

3.4.7.1.18. Sîne-Kebâb/Büryân

Âşığın sinesi, aşk ateşinde yanan kebab olarak tasavvur edilir (G.519/3). Dert ve gamdan âşığın sinesi büryan olmuştur (Msm.12/5). Şair, aşk ateşinde yanarak kebab olan sinesinin bir bölümünün sevgilinin eşiğindeki köpekler için yemek olmasını ister (G.383/4). Aşkı ateşe benzeten şair, bağırını aşk ateşiyle kebab etmeyenlerin âşık olmadığını düşünür:

Derd-i hasret çekmemişdür zehr-i gam nûş itmeyen

Nâr-ı aşka yanmamışdur bağırı biryân olmayan

(H 191^b, G. 519/3)

3.4.7.1.19. Sîne-Tennûr

Sinenin tandır olarak tasavvuru, yaraların çöreğe benzetilmesiyle yapılır. Sevgilinin etkisiyle yaralar ortaya çıkan âşığın sinesi, ekmek pişen bir tandırdır (G.129/5). Sine, yakıcı yaralarla dolu olduğundan âşık, gönlünün aç kalmayacağını düşünür. Sine üzerindeki yaralar, şekil ve renk bakımından tandırda yanan ekmeklere benzetilir. Âşık, yaralarının çok olduğunu ve sinesinin ne kadar çok yanıp yakıldığını ifade etmek için tandır benzetmesi yapar:

Tenûr-ı sîne kurs-ı dâğ-ı pür-sûzumla memlûdur

Tevekkül kıl gönül Hakk'a seni hergiz ben ac itmem (H 163^b, G. 387/3)

3.4.7.1.20. Sîne-Taht

Sine-taht ilgisi, gamın hükümdâr benzetmesine dayanır. Gam, âşığın gönlünde bulunup ona hükmettiği için bir hükümdâra benzetilir (G.74/5).

3.4.7.1.21. Sîne-Gırbâl (Kalbur)

Sine için gırbâl/elek benzetmesi yapılması; dert oklarıyla delik delik oluşu, parçalanışı sebebiyledir. Âşığın sevgilinin derdiyle yaralanan sinesi, iri delikli bir eleği hatırlatır:

Gırbâl gibi yaraşur olsa delik delik

Derd oklarına sîne-i Ulvî nişân imiş (H 135^a, G. 253/5)

3.4.7.1.22. Sîne-Siper/Kalkan

Âşık, sevgilinin aşkına karşı göğsünü kalkan gibi siper eder. Sevgilinin aşkı süngüye benzetildiğinde yaraladığı âşığın sinesi, kalkan olarak düşünülür (G.528/5). Sevgilinin yaptığı eziyetlerin hedefi, âşığın sinesi olduğundan sine-siper benzetmesi kurulur. Âşık, siper ettiği sinesine sıkıntıların yağmur gibi aralıksız ve yoğun geldiğini belirtir (G.620/5). Bir beyitte âşık, sevgilinin gamze oklarından sakındığı sinesini kazâ için siper yaptığını ifade eder. Sine, canı korumak için tutulan bir siper olarak hayal edilir:

Cânumı tîr-i gamzeden sakınup

Eyledüm sînemi kazâyâ siper (H 115^a, G. 116/6)

3.4.7.1.23. Sîne-Kös

Kös ve defin sineyle benzerliği, âşığın sinesinin dövülmesi sebebiyledir. Sevgilinin aşkı ile gam içinde olan âşık; dövünür, gözyaşı döküp âh eder. Sine, şekil ve çıkardığı ses bakımından saltanat sembolü olan kös'e benzetilir. Asker hücumunda kös çalınması gibi âşık da gam sebebiyle sinesini döver. Gürültülü ve yüksek bir sesi olan kösün benzetme yapılması, sinenin dövülmesinin şiddetine işaret eder:

Sîne kûsın döğelüm katre-i eşki dökөлüm

Alem-i âh ile gam mülkine asker yürüsün (H 190^a, G. 510/4)

3.4.7.1.24. Sîne-Def

Sîne, dövülmesi hususuyla def ile ilgi kurulur. Âşığın hasretle ney gibi inlediğini zikrettiği beyitte dövülen sinesi, defe teşbih edilir (G.279/4). Mutrib, def, şarap bulunan bir meclis tasviri yapan âşık; sinesinin def gibi dövündüğüne işaret eder. Gözyaşı-şarap; aşk-arkadaş; nâle-mutrib ilgisi ile birlikte sine için def benzetmesi yapar:

Bezm-i gamda aşk hem-dem nâle mutrib sîne def
Eşk-i pür-hûnum şarâb-ı la'l-fâm oldı bana (H 94^b, G. 22/2)

3.5. Rakîp Üzerine Teşbih ve Mecazlar

3.5.1. Rakip-Hayvân

Rakibin hayvana benzetilmesi değersizliği dolayısıyladır. Sevgilinin peri olarak tasavvurunda rakip için hayvan benzetmesi yapılır. Perilerin delilik vermesi inanişından hareketle şair, periye benzettiği sevgilinin aşkının rakibin gönlünde yer bulmasının mümkün olmayacağını düşünür:

Aceb midür dil-i a'dâda mesken tutmasa aşkun
Bilürsin ey perî olmaz çü hayvâna cünûn ârız (H 137^a, G. 262/3)

Şair, sevgilinin sinesini rakibe açmasını istemez. Sîne-gül bahçesi benzetmesi içinde zikredilen rakip, hayvana teşbih edilir. Gül bahçesinin huzur ve ferahlık verdiği düşünüldüğünde hayvanda akıl olmadığından bahçe seyrinin faydasız olacağı zikredilir. Rakip, âşık nazarında değersiz oluşuyla hayvanla ilişkilendirilir:

Açma hasûda sîneni seyr itmesün meded
Hayvâna seyr-i sahn-ı gülistân ne fâ'ide (H 200^b, G. 560/6)

3.5.2. Rakip- İt/Seg

Rakibin en fazla benzetildiği hayvan, köpektir. Sevgilinin eşiğinden ayrılmaması, peşini bırakmaması, gürültü çıkarması gibi hususlarla ele alınır. Rakip-köpek ilgisine işaret edilen beyitlerde sevgilinin kûyunu bırakmayan köpeklerin yal çanağı âşığın altın kadehe değişmediği değerdedir (G.465/3). Âşık için sevgilinin kuyundaki köpeklerin ayak izi bile değerlidir (G.467/4). Âşık, bir beyitte sevgilinin eşiğinden ayrılmayan köpekleri dost olarak nitelendirir. Kendisini yalnız ve garip hisseden âşık, sevgiliden

karşılık göremediği için kapısındaki köpeklerin yalnızlığı için arkadaş olduğunu ifade eder:

Ulvî gibi kapunda olup bî-kes ü garîb
Her dem eşiğün itleri yârân yiter bana (H 95^b, G. 27/11)

Rakiple sevgilinin birlikte olması, âşığın korktuğu şeylerdendir (Msm.25/4). Diğer bir korkusu da sevgilinin mahallesindeki köpekler tarafından eteğinden yakalanmasıdır (G.504/4). Sevgiliyle birlikte olduğunda rakibin göreceğinden endişelidir. Köpeklerin sahibini bırakmaması gibi rakip de sevgiliyi yalnız bırakmaz; bu sebeple âşığın sevgiliye yaklaşmasını engeller:

Yâr ile Ulvî söyleşür iken rakîb-i seg
Korkum budur ki gözleri görür çıkagelür (H 233^b, G. 187/5)

Âşığın kemikleri, sevgilinin mahallesindeki köpeklere atılacak zayıflıkta tasvir edilir. Sevgilinin mahallesindeki köpekleri susturmak isteyen âşık, zayıflıktan sayılan kemiklerini feda ettiğini belirtir. “İssin ağırlayan itine üstühân atar” atasözünü beyitte kullanan şair, köpek olarak nitelendirdiği rakibi aşağılamaktadır:

Cismüm kilâb-ı yâre dil-i nâ-tüvân atar
İssin ağırlayan itine üstühân atar (H 232^a, G. 180/1)

Âşık, yanan sinesinin bir parçasını sevgilinin eşiğindeki köpeklere yemek olarak verir (G.383/4). Sevgilinin köyünde can veren âşık, köyünün köpekleri için kemiklerini armağan bıraktığını ifade eder. Rakip, sevgilinin kapısında bulunmakla ona yakın olmuştur. Bu sebeple âşık, ziyaret etmek istediği sevgilinin köpeklerine hediye getirdiğini zikreder:

Kilâb-ı kûyuna lâyıık dirîgâ armagânım yok
Kapunda hâk olayın bâri birkaç üstühân kalsun (H 187^a, G. 496/2)

Sevgilinin kûyunun köpekleri, âşıkla daima kavga içindedirler (G.165/5). Sevgilinin kûyunun köpeklerinden çekinen âşık, zararsız olduğunu belirtir (G.305/5). Âşık, sevgilinin kûyunda rakiplerle sürekli karşılaşmayı âşinâlık olarak görür. Rakiplerin kendisini engellemeye çalışmalarını tanışıklığa bağlayarak dostluk olarak düşünür:

Âsitânun itleri Ulvîye karşı geldiler
Âşinâlık hakkın icrâdur ahıbbâdan garaz (H 137^a, G. 261/5)

Hakaret amacıyla rakibi köpek olarak telakki eden âşık, rakibi kendisinden üstün tutan sevgiliye şikâyetle bulunur. Sevgilinin periye benzetildiği beyitte perilerin insanlardan kaçması inanışına işaret edilir. Şair, rakibi aşağılamak amacıyla köpek ilgisi kurar:

Bu âdemlik midür kim ey perî ra‘nâ rakîb-i seg

Sana hem-râh olup her dem yanunda ola bizden yeğ (H 149^a, G. 319/1)

Şair, bir beyitte rakip için “it, köpek” kelimelerini birlikte kullanır. Sevgilinin kapısından ayrılmayan âşık ve rakibin birbirlerine karşı hakkı olduğu düşünülür ve âşığa nankörlük eden rakip, “domuz kopası” ifadesiyle vasıflandırılır. “Kopa” kelimesi ile aynı zamanda domuz avlamakta kullanılan ve “kopay” denilen bir tür av köpeği kastedilir:

Seg rakîbe nice it dimeyeyin ey Ulvî

Bilmedi çün o tonuz kopası hakk-ı nemegüm (H 169^b, G. 413/5)

3.5.3. Rakip-Akrep

Rakip-akrep kelimelerinin ilgi içinde zikredildiği beyitte bu kelimelerle aynı zamanda iştikak oluşturulur. Ay’ın akrep burcuna girmesini konu eden şair, ay’a benzettiği sevgilinin rakiple bir arada bulunduğunu belirtir:

Hâne-i ağıârı seyr eyler meded cânânımız

Burc-ı akrebde gezer yine meh-i tâbânımız (H 128^a, G. 216/1)

3.5.4. Rakip-Bûm (Baykuş)

Sevgilinin hümaya teşbih edildiği beyitlerde rakip için baykuş vasfı kullanılır. Hüma, hem güzel hem de ele geçirilmesi zor bir kuş olduğundan baykuş ile birlikte düşünülemez. Hümanın baykuşa yakalanması, şaire göre doğru değildir. Hüma sevgilinin her baykuşun tuzağına yakalanmasını garip bulur (Msm.21/2). Baykuşun gözlerinin gece iyi görmesi, sevgilinin saçlarının siyah rengiyle bağlantılı zikredilir. Sevgilinin siyah saçlarına dolaşan rakip, dolayısıyla baykuşa benzetilir:

Tolaşmasun külâle-i müşgînüne adû

Hîç ola mı hümâ ile hem-sâye bûm olan (H 181^a, G. 466/4)

3.5.5. Rakip-Gurâb/Zâg (Karga)

Karga; çirkinliği ve uğursuzluğu dolayısıyla rakip ile ele alınır. Sevgilinin ayva tüyelerinin yüzünü kaplamasını haber veren rakip, uğursuzluk işaret eden kargaya benzetilir (G.45/3). Güzelliği bir kuşa benzeten şair, ayva tüyelerini de karga olarak düşünür. Sevgilinin güzelliğinin bozulduğuna işaret eden ayva tüyleri, kargaya benzeyen rakip için benzetme yapılıır:

Erişdi hatt-ı nigâr uçdı murg-ı hüsni diyü

Uçurdu kara haberler adû gurâb gibi (H 223^b, G. 665/3)

3.5.6. Rakip-Tonuz

Rakip için yapılan aşağılama amaçlı benzetmelerden biri de domuz benzetmesidir. Daha çok deyim ve atasözü içinde kullanılır. Âşığın nazarında rakip, iğrençliğiyle domuz olarak düşünülür. “Domuzdan kıl koparmak assıdır.” atasözüyle konu edildiği bir beyitte rakipten ne alınsa kâr olduğunu düşünen âşık, sevgiliden rakibin sakalını yolmasını ister:

Adûnun yol sakalın ey gazâlüm

Tonuzdan assıdur bir kıl koparmak (H 144^a, G. 292/2)

3.5.7. Rakip-Zagân

Şair, sevgiliyi şebbâz olarak tasavvur ettiğinde rakip için de çaylak benzetmesi yapar. Sevgilinin rakiple bir arada bulunmasını doğru bulmayan şair, bu durumu çaylakla şebbâzın birlikte uçmamasıyla ilişkilendirir (G.566/3). Bir beyitte çaylak-rakip ilgisi değersizliğiyle konu edilir. Şair; sevgilinin şeker gibi tatlı dudağının lezzetini çaylağa benzettiği rakibin bilemeyeceğini, değerini anlamayacağını belirtir:

Bilür mi zâg u zagan kadrini şeker lebünün

Sen anı tûtî-i şîrîn-makâl olandan sor (H 109^a, G. 89/4)

3.5.8. Rakip-Şeytân/Ehremîn/Dîv/İblîs

Rakibin Şeytân için benzetme yapılması, genellikle sevgilinin melek tasavvuru dolayısıyladır. Şair, melek ve Şeytân’ın bir arada bulunamayacağı inancı doğrultusunda sevgilinin rakiple birlikte olmasını doğru bulmaz (G.65/3). Sevgilinin melek, rakibin

Şeytân olarak düşünüldüğü beyitte meleklerle Şeytân'ın birlikte olmasının uygun olmadığı zikredilir:

Görüp ol hûr-ı perî-zâd ile ağyârı didüm

Ne revâdur ki melek hem-reh ola ehrimene (H 211^a, G. 609/4)

Âşığın âh alevinin yıldıza benzetildiği bir beyitte âyet iktibas edilerek²⁰⁸ Şeytân-rakip münasebeti kurulur. Âşığın âh ettiği rakip, üzerine taş atılan Şeytân'a benzetilir. Rakip, sevgilinin kûyunda âşığa yaptığı kötülükler dolayısıyla Şeytân olarak telakki edilir:

Âh-ı âşıkdan kaçır kûy-ı dil-ârâda adû

Atılır zîrâ ki Şeytân üstine gökde şihâb (H 98^a, G. 38/3)

3.5.9. Rakip-Sâye, Rakip-Kara Yüzlü

Rakibin kara yüzlü olarak vasıflandırılması; kötülüğü, çirkinliği, günâhkârlığı ve dolayısıyla âşığın ona duyduğu kızgınlık sebebiyledir. Sevgili, serviye teşbih edildiğinde rakip için gölge benzetmesi yapılır. Servinin koyu gölgesi gibi sevgilinin etrafında bulunan rakip, kara yüzlü olarak tasavvur edilir (G.396/2). Sevgilinin âşığa ilgi göstermeyip rakiplere yönelmesinden şikâyetçi olan âşık, sevgiliyle arasına giren rakibin kara yüzlü olduğunu düşünür. Âşık, nefret ettiği rakibi utanmazlığı ifade eden “kara yüzlü” sıfatıyla zikreder:

Sâye gibi kara yüzlüler ile salınup âh

Bana ser-keşlik iden serv-i ser-efrâzum gel (H 155^a, G. 349/3)

3.5.10. Rakip-Ebr-i Siyeh

Rakibin sevgilinin peşinden ayrılmaması, ay'a takılan siyah bir bulutu andırır. Sevgili için ay benzetmesi yapıldığında rakip, ay'ın tutulmasına yol açan buluta benzetilir. Âşıkla sevgili arasına girerek bir araya gelmelerini engellediğinden rakip, siyah bulut olarak hayal edilir:

Takıldukda sana ebr-i siyeh gibi rakîb-i seg

Husûf irmiş değildür mâh-tâbun bağı hûn olmuş (H 134^b, G. 251/3)

²⁰⁸ Kur'an, Saffât, 37/8, “Onlar, yüce topluluğu (ileri gelen melekler topluluğunu) dinleyemezler. Kovulmaları için her taraftan taş tutulurlar.”

3.5.11. Rakip-Yıldızı Düşkün

Sevgiliyi şeref burcundan doğan bir ay'a benzeten şair, rakibi de yıldızı düşük olarak vasıflandırır. Yıldızı düşkün olmak aslında bahtsız anlamını içerse de beyitte aşağılamak amacıyla kullanılır. Sevgiliyi yücelten şair, rakibi de değersiz göstermek için bu ifadeyi kullanır:

Ey efendi menzilün burc-ı şeref sen mâhsın
Yılduzı düşkin rakîb ile niçün hem-râhsın (H 78^b, Msm. 21/1)

3.5.12. Rakip-Pelîd

Rakibin bu olumsuz sıfatlarla ele alınması, onun âşığın nazarındaki değeriyle ilgilidir. Bir beyitte serviye benzetilen sevgilinin ilgi gösterdiği rakip için aynı zamanda ağaç cinsi olan pelîd benzetmesi yapılır (Msm.21/2). Sevgilinin narven nitelendirilmesinde rakip için kısa bir ağaç olan pelîd hayali kurulur. Şaire göre sevgili ile rakip narven ve pelîd ağaçları gibi aynı ölçütlerde değerlendirilemez. Pelîd pis, alçak anlamı dışında kısa ağaç anlamını da içererek rakibin vasfı için kullanılır:

Ulvîyi koyup rakîbe hem-ser olma dilberâ
Her pelîde baş koşmak mı düşer ey nârven (H 185^a, G. 485/5)

3.5.13. Rakip-Denî, Rakip-Nâmerd

Şair, rakibin sevgilinin adını kötüye çıkaracak bir alçak olarak ifade eder (Msm.21/4). Rakibin sevgilinin köyünde âşıkla kavgası, alçakça nitelendirildiğinden “namerd” sıfatı kullanılır:

Gelse kûyunda benümle cenge nâ-merd-i rakîb
Aşk meydânında er kimdür temâşâ eylesek (H 150^a, G. 323/4)

3.5.14. Rakip-Düşmen/Adû/Hasûd

Rakip-düşman ilgisi, sevgiliyle ilişkisi dolayısıyladır. Âşık, sevgilinin rakibe kanmasından korkar (Msm.25/3). Rakibin sevgiliyi mahallesinden çıkartması, Şeytan'ın Hz. Âdem'i cennetten çıkartması hadisesiyle ilişkilendirilir (G.399/3).

Sevgiliyle yalnız kalan âşık, rakibin aralarına girmesinden endişelidir. Ancak rakip bir an olsun âşığı sevgiliyle baş başa bırakmaz. Rakip, sevgiliyle âşığın bir arada olmasını engellemesiyle düşman olarak telakki edilir:

Nigâr-ı nâzenînümle iderken sohbet-i tenhâ

Var ey hâsid gözün çıksun ki düş oldun çıkageldün (H 150^a, G. 325/4)

Rakip; sevgiliyle dost olması (G.9/3), âşığı sevgilinin kûyuna bırakmaması (G.45/4), onu kınaması (G.190/4) gibi sebeplerle âşığın gözünde düşman olarak değerlendirilir. Sevgilinin kendisiyle ilgilenmeyip rakiplerle dolaşması, âşığı üzen bir durumdur. Bu sebeple rakipler için düşman benzetmesi yapar:

Adûlarla gezersin ü bizi teşrîf kılmazsın

Bizümle niçe demlerdür ki turmazsın oturmazsın (H 173^a, G. 432/4)

Rakiplerin sevgiliyi kendilerine çabuk inandırmaları dolayısıyla âşık, sevgiliden rakiplerin sözlerinin yalan olabileceğini düşünmesini ister. Sevgilinin rakiplerin sözüne kanarak onlarla ilgilenmesi dolayısıyla âşık, rakipleri düşman olarak telakki eder:

Gerçek sanup adûlarun uyma sözine ger

Dimez misin ki sözleri şâyed yalân ola (H 216^a, G. 625/3)

3.5.15. Rakip-Ecel

Sevgilinin buse için söz verdiğini belirten âşık, bu durumu rakibin bozduğunu zikreder. Rakip, âşık için hayat verici olan buseyi almasına mani olduğundan aynı zamanda ecel olarak nitelendirilir:

Dilberüm bûseye ahd itmiş iken geldi hasûd

Âh kim ömr vefâ itmedi irdi ecelüm (H 163^a, G. 385/3)

3.5.16. Rakip-Leş

Rakibin leş olarak düşünülmesi, sevgilinin şahbâz tasavvuru dolayısıyladır. Sevgilinin rakibe ilgi göstermesi, şahbâzın leşe konmaması hususuyla ilişkilendirilir. Şahbâzın leşe konmaması gibi sevgilinin de rakiple ilgilenmemesi gerekir:

Ulvîyi koyup rakîbe ey hümâ meyl eyleme

Şâh-bâz-ı evc-i istiğnâ olan konmaz leşe (H 204^a, G. 576/5)

3.5.17. Rakip-Diken

Rakip, âşık için değersiz olduğundan âşığın gözyaşı seliyle sürüklenen çerçöp olarak düşünülür ve âşığın yolunu engelleyemeyeceğine işaret edilir (G.350/3). Rakip-diken ilgisi kurulması ise sevgilinin gül veya gonca tasavvuru münasebetiyledir. Sevgilinin güle teşbihinde rakip, âşığın katlanmak zorunda kaldığı dikendir (G.412/5). Âşık, sevgilinin rakiplerle yakın olmasını, gülün üzerindeki dikenlerle ilgili olarak hayal eder. Âşığın sevgiliye yaklaşmasına engel olan rakip; gülden ayrı düşünülmeyen dikene benzetilir:

Katre katre jâle-i eşki dökersek vechi var

Hârlarla hem-dem oldı gonçe-i handânumuz (H 128^a, G. 216/6)

Sevgili-gül, âşık-bülbül ilgisi kurulan beyitlerde gülün dikenli hali, sevgiliye rakibin yakın olmasını ifade eder (G.653/1). Âşığı sevgilinin kûyuna yaklaştırmayan rakipler, gül bahçesine kuşların konmasını engelleyen dikenler olarak hayal edilir. Ayrıca beyitteki “kuş kondurmaz” deyimini, başarıyla bir işi tamamlamak anlamını kasteder:

Varma ey bülbül-i dil gülşen-i kûy-ı yâre

Hârlar bekler anı her biri kuş kondurmaz (H 243^a, Matla 24/2)

Daha çok çöl gibi kurak bölgelerde yetişen mugaylân adlı diken, âşığın sevgilinin kûyuna ulaşmasını engelleyen rakip için benzetme yapılır. Sevgilinin kûyuyla Kâbe arasında ilgi kuran şair, rakibi Kâbe yollarında bulunan mugaylan dikenine benzetir:

Dâmenüm aldı tutup hâr-ı mugaylân-ı adû

Âh kim Ka‘be yüzünden yine mahrûm oldum (H 165^a, G. 393/4)

3.5.18. Rakip-Kazâ

Sevgilinin rakibi yanından uzaklaştırması, âşık için kaza savmak olarak ifade edilir. Âşığa göre sevgilinin yanından uzaklaşmayan rakip, kaza gibidir. Ondan ayrılan sevgili, kazadan kurtulduğundan âşık, kurban kesmesi gerektiğini düşünür:

Hûb def’ itdün rakîbi gel sana cânım fedâ

Bir kazâ savdın şehâ itmek gerek kurbân ana (H 96^b, G. 31/5)

3.5.19. Rakip-Bîgâne

Rakip için bigâne tasavvuru yapılması, âşık tarafından yapılan bir değerlendirmedir. Sevgiliyle eskiden tanış olduğunu belirten âşık, kendisi yerine rakiple ilgilenen sevgiliye sitemde bulunur. Rakip, âşığın nazarında bigâne olarak ifade edilirken sevgili için âşinâdır:

Bizi yâd eyleyüp bîganelerle âşinâ oldun
Nedür bunca cüdâlıklar kâdîmî âşinâlardan (H 182^a, G. 473/2)

3.5.20. Rakip-Münâfık

Sevgiliyle âşığın arasına girerek günah işlediği düşünülen rakip için münâfık benzetmesi yapılır:

Yâr ile araya girdi ağyâr
Ortada onca münâfık vardur (H 115^b, G. 119/4)

3.5.21. Rakip-Kâfir, Münkîr

Sevgiliye yakın olduğunu söyleyen âşığa rakibin inanmaması, doğru söze inanmayan münkîre benzetilir (G.487/4). Kâfir olarak nitelendirildiği bir beyitte rakip, âşığın feryat ve ağlamaları karşısında merhamet etmeyen biridir. Müslüman olan birinin imân ehline eziyet etmeyeceğini düşünen şair, rakibi acımasızlığıyla kâfire benzetir:

Hoş gelür ağyâra Ulvînün figân u nâlesi
Şefkat itmez ehl-i îmâna müselmân olmayan (H 185^b, G. 487/5)

3.5.22. Rakip-Ebû Cehl, Rakip-Ebû Leheb

Rakibin küfür ilgisi dolayısıyla Ebû Cehl, Ebû Leheb gibi münkîrlere benzetilmesi âşığa kötülüğü, düşmanlığı sebebiyledir. Sevgiliyi yoldan çıkarması ile rakip; âşığa kötülük eder, sevgiliyi ondan uzaklaştırır. Bu sebeple kötülükte Ebû Cehl'e rakip olarak görülür:

Çıkarmışdur yolundan ol habîbi
Nedür bilsem Ebûcehl-i rakîbi (H 240^a, M. 11/182)

Hz. Muhammed'le kendisine düşmanlık eden Ebû Cehl'in bir arada düşünülemediği gibi sevgiliyle rakip de birlikte olması mümkün bulunmaz. Şair, bu sebeple sevgiliye uyarıda bulunarak rakiplerden kendisini korumasını ister:

Bû Cehl ile hem-dem ola mı Ahmed-i Muhtâr

Ağyâra yakın olma meded kendüni sakın (H 189^a, G. 506/4)

Rakibin Ebû Leheb olarak düşünüldüğü beyitte Ahmed ismiyle tevriye yapılır. Sevgili ile rakibin birlikte görünmesi, Hz. Muhammed ve kendisine kötülük eden amcası Ebû Leheb'i hatırlatır:

Görenler yâri ağyâr ile dirler

Biri Ahmed birisi Bû Lehebdür (H 244^a, Matla 45/1)

3.5.23. Rakip-Yezid

Hz. Hüseyin'in şehâdetinin telmih edildiği beyitte sevgilinin rakibe ilgi ve yakınlık göstermesi, Hz. Hüseyin'in Yezid'e sevgi göstermesi gibi düşünülür. Âşık, rakibin sevgiliye layık olmadığını belirtirken rakip-Yezid ilgisi kurar:

Ağyâr-ı dîv-sîrete mahremdür ol perî

Lâyık mıdur ki yâri Hüseynün Yezîd ola (H 214^b, G. 624/2)

3.5.24. Rakip-Nemrud

Âşıkların kıblesi olarak zikredilen sevgilinin rakiplere yaklaşması, Hz. İbrahim'in Nemrûd'a muhabbet etmesine benzetilir. Rakip için dini olmayan Nemrûd benzetmesi yapıldığından âşıkların Kâbesi olan sevgilinin rakibe ilgi göstermesi doğru bulunmaz:

Ka'be-i uşşâk olaldan kible-i efvâhsın

Uyma Nemrûd-ı adûya çün Halîlu'llahsın (H 74^b, Msm. 21/1)

BÖLÜM 4: TABİAT

4.1. Kozmik Âlem

4.1.1. Felek

Felek-Yükseklik

Felek; yüksek ve yüce oluşu ile genellikle övülen kimsenin hakkındaki ifadelerde ele alınır. Özellikle kasidelerde memduh için “felek-mertebe (K.10/15; K.20/18), felek-rif‘at (K.17/4), felek-rütbet” gibi terkipler kullanılır. Hükümdarın mertebesinin felek yüksekliğinde olduğunu zikreden şair, onun karşısında kendisinin kul derecesinde olduğunu ifade eder:

Kul oldum ol felek-rütbet melek-haslet şehenşâha

Eger kimdür dir isen ol sa‘âdet tahtının hânı (H 30^a, K. 7/15)

Feleğin geniş, sonsuz, yüce ve yüksek oluşuna işaret eden “çarh-ı berîn” (G.222/5), “çarh-ı muallâ” gibi terkipler kullanılır. Âhının şiddetini ifade etmek isteyen şair, feleğin yükseklik özelliğine vurgu yapar. Âşığın âhı; büyüklüğü dolayısıyla feleklere ulaşır, orayı doldurur:

Âhum gibi kûyunda yirüm çarh-ı mu‘allâ

Yaşum gibi hâk-i gamı itdi vatan a‘dâ (H 91^a, G. 5/1)

Felek; ay, güneş ve yıldızların dolaştıkları bir mekân oluşuyla benzetme içinde konu edilir (K.20/30). Şair; felekte gündüz güneşin, gece de ay’ın ortaya çıktığını ve dolaştığını ifade eder:

Bir güneş yüzlü hilâl-ebrû için çarha girüp

Tolanurlar mihr ile meh âsumânı subh u şâm (H 165^a, G. 397/3)

Batlamyus’a dayanan dokuz kat felek görüşüne göre, ay ve güneş dahil yedi seyyâre ve bunların oluşturdukları dokuz kat felekler, merkezde bulunan dünyanın etrafında dönmektedir. (Şentürk,1994:136). Şair, yedi beyitten oluşan gazelini yedi gezegenin bulunduğu felek olarak tasavvur eder:

Yidi beyt ile senün bu gazelün ey Ulvî

Saldı şöret feleğe seb‘a-ı seyyâre gibi (H 222^b, G. 660/7)

Felek- İnanışlar

Eskilere göre felek; iç içe girmiş dokuz çadır veya kâse gibi tasavvur edilmekteydi. Kur'an kaynaklı bilgilere dayanılarak yedi kat olduğuna inanılan felek, klasik edebiyatta daha çok filozofların görüşlerine dayanan dokuz kat inancı ile rağbet görmüştür (Şentürk, 1994: 135-136). Divan'da dokuz kubbeli ve yedi katlı oluşuna "nüh-felek, nüh-kıbâb, tokuz kat felek, yedi kay çarh, heft-âsumân" terkipleri ile işaret edilen feleğin çoğulu "eflâk" kelimesi de kullanılır. Bir beyitte dokuz kat felek, yedi kat yer tabiri ile birlikte zikredilir:

Şehâ bir cür'a olmaz meclisünde câm-ı lutfundan
İderse nüh felekle yidi kat yiri makarr deryâ (H 42^a, K. 15/37)

Felek-Yuvarlaklık

Felekler; eski astronomi âlimlerine göre yuvarlaktır, tabakalar halinde küre şeklinde yaratılmıştır ve dönmektedir (Erzurumlu İbrahim Hakkı, I/96). Divan'da zikredilen "günbed-i devvâr, târem-i devvâr, ser-gerdân, gerdûn-ı gerdân, atlas-ı gerdûn, gerdûn-ı bî-karâr, devr-i dâim, çarh-ı bî-sebât, çarh urmak" şeklindeki ifadelerle feleğin yuvarlaklığına ve dönmesine işaret edilir.

Felek; yuvarlaklığı ve dönme özelliğiyle çark ile ilişkilendirilir. Gece vakti felekteki hilâlin görüntüsü ile kılıcın çarka tutulması arasında ilgi kurulur. *Çarh veya çark; yakın zaman öncesine kadar İstanbul sokaklarında seyyar bileyici ustalarının sırtlarında gezdirdikleri, pedala bağlı bir kayışla döndürülen bir çeşit bileyi çarkıdır* (Şentürk, 2009: 460). Beyitte "çarha tutmak" ifadesiyle kastedilen, kılıcın çarka sürülerek bileylenmesidir. Tekerlek şeklindeki çark; felek gibi durmadan dönmektedir. Feleğin durmadan dönmesine "günbed-i devvâr" terkipleriyle işaret edilir. Ayrıca "çarh" kelimesi aynı zamanda felek anlamında tevriyeli olarak kullanılır:

Çarha tutmuş tîgını gördüm o yâr-ı ser-terâş
Mâh-ı nevre sandum urur günbed-i devvâr çarh (H 106^b, G. 76/4)

Feleklerin dönüşü hızlı ve süratlidir (G.211/7). Bir beyitte geçen "devr-i daim" ifadesiyle feleğin dönüşü kastedilir. Şair, ömrünün hızla geçtiğini feleğin sürekli dönme özelliğiyle ilişkilendirerek anlatır:

Devr-i dâ'im gibi gelmiş tatalum kim sana çarh

Ömrinün sâ'ati olmakda değil mi güzerân (H 51^b, K. 22/10)

Bir başka beyitte ise şair, feleklerin hükümdarın saltanatı ve devleti için döndüğünü belirtir:

Senündür saltanat rif'at senündür ma' delet nusret

Felek sâ'î melek dâ'î sa'âdet yâr u Hak yâver (H 32^b, K. 8/24)

Felek-İnsan

Feleklerin batıdan doğuya doğru bir dönüşleri daha vardır. Bu devretilmeleri ile beraber Atlas'ın da zorlaması ile istikametlerinin dışında dönerler (Pala, 2004:149). Bu durum felekten şikâyeti meydana getirmiştir. Şair, kendisi için feleğin aksine döndüğünü belirtir (K.17/42). Aksi yönde dönen feleğin sözünde durmadığını, bozulduğunu ifade eder. Beyitte “devr” kelimesiyle feleğin yuvarlaklığı kastedilir:

Devr itdi felek aksine devrânı bozıldı

Çarh-ı kühenün ahd ile peymânı bozıldı (H 59^b, Msm. 2/3)

edilen felekle aslında kastedilen “kader”dir. Şaire göre felek; kincidir (K.15/20), zalimdir; âşığa eziyet edip her zaman felâket vermiştir (G.147/5), onu gurbete atmıştır (G.114/2), boyunu eğmiştir (G.40/4). “Sifle-perver” olarak nitelendirilen felek, âşığı ayak altına alıp çiğnemiştir:

Sifle-perver feleğün şimdi benem pâ-mâli

Gerçi Ulvîlik ile nâmum olupdur meşhûr (H 44^b, K. 17/35)

Şair, feleğin oluşturduğu girdaba düştüğünü ve sonunda bu girdapta boğulacağını belirtir. Beyitte zikredilen “girdâb” ve “döne döne” ve “çarh” ifadeleriyle feleğin yuvarlak ve tekrar tekrar dönen yapısı hatırlatılır:

Saldı girdâba beni çarh-ı sitem-kâr felek

Korkarın döne döne gark ola mülk-i dil ü cân (H 57^b, K. 27/18)

Feleğe güven olmadığını belirten şair; feleğin insanlarla oyun oynayarak onları ağlattığını (Msm.2/4), onun gülmesine asla inanmamak gerektiğini (Msm.19/3) belirtir.

Felek, her ne kadar yuvarlak bir şekle sahip olsa da dünya ehli feleği düz sanarak ona aldanır:

Aldanur handesine âkıbetin fikr itmez
Ehl-i dünyâ feleğün hâlini hem-vâr sanur (H 118^b, G.135/3)

Felek- Hz. Muhammed

Bir beyitte Hz. Muhammed'in mertebesi, arşın tepesi ile eş olarak ifade edilir. "Küngüre" kelimesi, felek kubbesinin en yüksek tepesini işaret eder:

Ey mertebesi küngüre-i arş ile hem-ser
Ey şems-i ruhı şemse-i evvân-ı risâlet (H 26^a, K. 4/2)

Felek- Hz. İsa

Beyitlerde felekle ilgili olarak Hz. İsa'nın göğe yükseltilerek dördüncü felekte kalması inancına değinilmiştir. (bkz. Hz. İsa).

4.1.1.1. Felek Üzerine Teşbih ve Mecazlar

4.1.1.1.1. Felek-Kubbe/Günbed/Tâk

Felek, yuvarlak şekli ve dönmesi yönüyle bir kubbeye benzer. Bir beyitte "günbed-i devvâr" terkihiyle feleğin durmadan dönmesine işaret edilir (G.76/4). Gece yıldızların çevirdiği felek, ışıklar yanan bir kubbe olarak tasavvur edilir. Eskiden bazı yapılarda kubbelere aydınlık ve süs vermek amacıyla yıldız şeklinde süslemeler yapılması dolayısıyla yıldızlarla aydınlanan felek, kubbeye benzetilir:

Yıldızlar ile kubbe-i eflâkı zeyn idüp
Âhum şerârı yakdı gice âsumânı hep (H 96^a, G. 41/3)

Anadolu'daki eski Türk hamamlarında tonoz ve kubbelerde yer alan münferit ışık gözlerinde genellikle dörtgen, daire, altıgen, yıldız gibi muhtelif şekillerin kullanıldığı görülür. (Önge, 1978: 12/131). Feleğin hamam kubbesi olarak tasavvur edildiği bir beyitte yıldız ve ay; şekil ve aydınlatma bakımından bu kubbenin cam ve işlemeleri olarak ifade edilir. Yıldızlar, hamam kubbesini aydınlatan camlı ışık gözlerine; hilâl ise bu kubbenin üzerindeki işlemlere teşbih edilir:

Felek bir kubbe-i hammâm oldı
Meh-i nev tîg encüm câm oldı (H 240^a, M. 11/162)

Aynı zamanda kemer anlamı da bulunan tâk, feleğin yüksekliğine işaret etmek için konu edilir. Bazı beyitlerde cânbâzların yükseklere ip atarak yürümesi hususuyla birlikte ele alınır. *Evliya Çelebi, cân-bâzların her birinin ipten merdiven ile göğe kement atıp çıkararak melekler ve Hz. İsa ile konuşmaya yakın olduğunu belirtir.*²⁰⁹ Cânbâzın yükseğe kurulan ip üzerinde gidip gelmesi, Samanyolu'nun feleğin kubbesine yayılmasını hatırlatır:

Görinen tâk-ı felekde sanma ey meh keh-keşân

Kurdı anda câ-be-câ cân-bâz-ı âhum rîsmân (H 190^a, G. 511/1)

Feleğin, yeryüzünü saran bir kubbeye teşbih edildiği bazı beyitlerde ise âşığın âhının yüksekliğine işaret edilir (G.78/2). Âşığın âhı, felek kubbesine kadar erişecek yükseklikte ifade edilir. Beyitte feleğin “tâk-ı zeberced” olarak tasvir edilmesi, hem kubbemsi şeklini hem de rengini kastetmek içindir. Ayrıca âşık için zikredilen ve “talihsiz” anlamı bulunan “felek-zede” ifadesi ile sevgilinin eşğinin yüceliğine işaret edilir:

Virdüm kapunda başımı olup felek-zede

Nâlem yiridür irse bu tâk-ı zebercede (H 199^a, G. 554/1)

4.1.1.1.2. Felek- Habâb

Şarap kabarcığı, renk ve şekil bakımından feleğin kubbesini andırır (G.287/3). Felek; kubbesinin kavisli ve dokuz katlı olduğu inancı dolayısıyla “nüh-kıbâb” olarak zikredilir. Şair, şarap üzerindeki kabarcıkları şekil bakımından dokuz katlı feleğe benzetir:

Sînemde hürmeti şol denlüdür mey-i nâbun

Ki her bir habâb görünür bu nüh kıbâb gibi (H 223^b, G. 665/4)

4.1.1.1.3. Felek- Bâm/Sakf/Küngüre

Gökyüzünün yüksekliği “sakf, bâm, küngüre” kelimeleriyle de işaret edilir. Şair, devrin şâhının sarayını, feleğin çatısını yere sunacak gösterişte olarak tasavvur eder. Zeminle

²⁰⁹ Evliya Çelebi, 2011: 628.

birlikte zıtlık içinde ele alınan gökyüzü, sarayın övgüsünde karşılaştırma unsuru olarak kullanılır:

Husûsâ şâh-ı devrânun sarâyı

Zemîne arz ider sakf-ı semâyı

(H 235^b, M. 9/20)

4.1.1.1.4. Felek-Tâc

Beyitlerde zikredilen “tâc” kelimesi, yüksek makamı temsil eder. Sevgilinin eşiğinin başında bir toza dönüşen âşîğın, sonunda feleklerin başına tâc olacağı ifade edilir (G.50/5). Hz. Muhammed’le ilgili bir beyitte ise toprak, onun ayağının tozunu öperek feleklerin tepesine tâc olur. Felekler; sıradanlık bildiren toprak ve tozun karşısında yücelik anlamı kastedilerek kullanılır. Hz. Muhammed’in ayağının tozuna bulanana toprağın, mertebe olarak yüce bir makama eriştiği belirtilir:

Ayağı tozını bûs eylese hâk

Olur ol demde tâc-ı fark-ı eflâk

(H 1^b, M. 3/12)

4.1.1.1.5. Felek-Eyvân/Kasr

Felek; yüksekliği, kat kat ve kubbeler halinde oluşu dolayısıyla kasra teşbih edilir. Yıldız-meşale ilgisi kurulan beyitte gece meşalelerle aydınlanan büyük bir kasır benzetmesi yapılır (G.350/5). Mumlar, kandiller yanan kasırlara işaret edilen beyitte felek; genişliği ve ay, güneş, yıldız gibi unsurların yeri olması ile konu edilir:

Şem‘alar yakup ararsun mihr-i âlem-tâbı meh

Yiridür kasr-ı felekde olsa her kevkeb çerâğ

(H 139^b, G. 275/2)

Felek-kasır ilgisi, yükseklik dışında övüleni yüceltmek amacıyla da yapılır. Şair, övülenin altı kısımdan oluşan kasrı ile dokuz kat ve altı köşeden oluşan felek arasında ilgi kurar:

Bünyâd olalı şeş cihet üzre bu nüh eflâk

Yapılmadı kasrun gibi bir kasr-ı müseddes

(H 53^b, K. 24/15)

4.1.1.1.6. Felek-Şişe

Şişe; gökyüzü kubbesinin şeffaf ve billûr rengini belirtmek için felek için benzetme yapılır. Saydamlık yönüyle şişeye teşbih edilen felek, âşîğın âhı için benzetme yapılır. Âşîğın âhı, felek şişesini kırarak güçte olarak ifade edilir. Beyitte ok talimi sırasında şişelerin hedef yapılması hususuna (bkz. Okçuluk) işaret edilir:

Hasret-i ebrûn idelden kadd-i Ulvîyi kemân

Şîşe-i eflâk olupdur tîr-i âhumla şikest

(H 101^b, G. 53/6)

4.1.1.1.7. Felek-Kal‘a

Felek; iç içe, katlı ve sağlam oluşuyla kaleye teşbih edilir. Yedi kat gökyüzü, âşığın âh topuyla yıkmak istediği bir kaleye teşbih edilir (G.499/3). Seher vakti güneşin ışıklarının felekte görünmesi, kale üzerine bayrak dikilmesi olarak tasavvur edilir (Msm.8/1). Gece vakti ise felekte ay’ın, yıldızlarla görünmesi; kaleyi kuşatmak için hücum eden askerler olarak düşünülür:

Meger ol şeb kamer hayl-ı nücûm ile hücûm itmiş

İhâta kılmağ için kal‘a-i gerdûn-ı gerdânı

(H 30^a, K. 7/3)

4.1.1.1.8. Felek-Çadır (Har-gâh, Çetr)

Felek-çadır ilgisi hem şekil ve yükseklik hem de katmanlar halinde olması itibariyle iç içe geçmiş yedi çadırdan oluştuğu inancı ile kurulur. Beyitlerde hem Genellikle sultanların konaklamaları için kurulan büyük çadır anlamındaki hargâh, felek için benzetme yapılır. Kendisini gam ülkesinin sultanı olarak ifade eden şair, feleği de oturduğu heybetli bir çadır olarak tasavvur eder:

Şeh-i diyâr-ı gamum mûy-ı ser otaga bana

Bisâtum oldı zemîn ü sipihr har-gâhum

(H 164^a, G. 346/2)

Feleğin gece vakti görüntüsü için nakışlı çadır benzetmesi yapılan bir beyitte “münakkaş hargâh” ifadesi kullanılır (Msm.4/5). *Zer-nişân; demirden ve çelikten imal edilmiş her çeşit eşya üzerine maddenin zeminde açılmış kanal ve noktalara altın çakarak tezyinat yapma, süsleme işine verilen addır* (Kuşoğlu, 2006: 255). Şair; yıldızların ışıklandığı feleği, üzerinde altın işlemleri bulunan bir çadır olarak düşünür. Beyitte altın işlemleri bulunan bir çadıra gönderme yapan şair; felekteki yıldızları, çadırın altın motifleri olarak hayal eder:

Nüh felek encüm ile şu‘lelenüp

Üstine çetr-i zer-nişân olsun

(H172^a, G. 423/5)

4.1.1.1.9. Felek-Taht

Felek için taht benzetmesi yapılması, âşığın şâha, güneşin de tâca benzetilmesi dolayısıyladır. Yüksekte oluşuyla şâhın oturduğu bir taht olarak düşünülür:

Şeh-i aşkam sipihr ü âfitâbı taht u tâc itmem

Bir abdâlüm ki ölsem dehre arz-ı ihtiyâc itmem (H 163^b, G.387/1)

4.1.1.1.10. Felek-Pergâr

Felek-pergel ilişkisi, daireler çizerek dönme hususu dolayısıyla yapılır. Feleğin dairler şeklinde dönmesi, bir ayağı sabit olarak çevresinde daireler çizen pergel ile ilişkilendirilir. Gönül; pergelin başlangıç noktası olarak düşünüldüğünde felek de etrafında dönen pergeldir. Beyitte felekle kastedilen; kader, talihtir. Gönlüne seslenen şair, talihinin iyi gitmesi için feleğin çizdiği yoldan ayrılmaması gerektiğini düşünür. “Üstüne dönmek” ifadesi ile aynı zamanda feleğin aksi yönde dönmemesine işaret edilir:

Nokta gibi dâirenden çıkma ey dil sen sen ol

Üstüne dönsün dir isen nitekim pergâr çarh (H 106^b, G. 76/3)

4.1.1.1.11. Felek-Çarhî Kalkân

Felek, yuvarlak şekli dolayısıyla, savaşçıların kullandığı “çarhî siper” adlı bir tür yuvarlak kalkana benzetilir:

Biribirine katdı cünd-i Zengi şeş-per-i kahrün

Değildür keh-keşân çâk oldı mâhun çarh kalkânı (H 31^b, K. 7/44)

4.1.1.1.12. Felek-Cevşen

Kat kat olarak düşünülen felek, cevşen olarak tasavvur edilir. Şair, hükümdarın savaşlarında feleğin onu cevşen gibi koruyup yardım edeceğini belirtir (K.8/37). Başka bir beyitte ok gibi bazı nesnelere karşı dayanıklı olma özelliği dolayısıyla felek için zırh benzetmesi yapılır. Âşığın âh okları o kadar kuvvetlidir ki dokuz kattan oluşan felek zırhı bile bu güce karşı koyamaz; paramparça olur:

Deşt-i mihnetde diler çarhun tokuz kat cevşenin

Tîr-i âhum kurtulup olsa kemânımdan halâs (H 136^a, G. 258/3)

4.1.1.13. Felek- Sofra

Felek; hükümdarın övgüsünde şafak, güneş, melek gibi unsurların oluşturduğu bir sofraya olarak tasavvur edilir. Hükümdarın kuracağı meclisin büyüklüğü ve zenginliği anlatılırken felek; genişliği, yuvarlak şekli ile sofraya ile ilişkilendirilir:

Seher bezm itsen olur zevki ayş u nûş için hâzır

Felek sofraya melek sâkî şafak bâde güneş sâgar (H 33^a, K. 8/35)

4.1.1.14. Felek-Saat

Feleğin devretmesi ve zamanla ilgisi saatle benzetme kurar. Felek; çarkı dönen demir bir saat gibi insan ömrünün geçtiğini haber verir. Beyitte zikredilen felek kelimesi ile zaman anlamı kastedilir:

Bildürür evkât-ı ömrin herkesün devr-i felek

Âhenîn sâ‘at gibi kim anda yir yir var çarh (H 106^b, G. 76/5)

4.1.1.15. Felek-Atlas

“Çarh-ı atlas” diye bilinen dokuzuncu felekte hiçbir cisim bulunmaz. Övülenin kasrı için benzetme unsuru yapılan atlas; saf, parlak ve yüksek oluşuyla ele alınır. Ayrıca atlas kelimesiyle düz, desensiz, ipek bir kumaş olan atlas da kastedilir:

Benzetmek olur atlas-ı çarha seni olsa

Çak böyle musaffâ vü mücellâ eger atlas (H 53^a, K. 24/6)

4.1.1.16. Felek-Levha

Beyitlerde kurulan felek-levha ilgisi, güneş unsuruyla birlikte konu edilir. Güneş ışıklarının yansıdığı felek; düz ve parlak görünüşü ile üzerine altın renkli yazı yazılmış bir sayfaya benzer (K.18/47; K.26/18). Feleğin güneşin doğuşu sırasındaki rengi ve parlaklığı, bir levha üzerine altın kalemle yazılan beyti hatırlatır. Beyitte geçen “matla” kelimesi ile aynı zamanda güneşin doğuşuna işaret edilir:

Eylemiş zerden devât u nûrdan kılmış kalem

Levh-i çarha yazdı bir matla‘ okur ezber güneş (H 56^a, K. 26/25)

4.1.1.1.17. Felek-Evrâk/Sahâyif

Dokuz katlı olarak ifade edilen feleğin her katı, yaprak olarak düşünülür (G.387/2). Güneş ışıklarıyla parlak bir görüntüye kavuşan felek, şairin altın kalemle şiir yazdığı sayfalara benzetilir:

Zer ile kılmağa bu nazmumu güneş tahrîr

Görindi sâf u mücellâ sahâyif-i eflâk (H 49^b, K. 21/2)

4.1.1.1.18. Felek-Âyîne

Feleğin aynaya benzetilmesi; aynanın parlaklığı, cisimleri yansıtması özelliği dolayısıyladır. Feleği ayrılığın yüzünü gösteren bir ayna olarak telakki eden şair, feleğin insan talihine etki etmesi inancına işaret eder (Msm.2/2). Bir beyitte ise karanlığa bürünen felek, pas tutmuş bir aynaya benzetilir:

Felek âyîneye jeng-i şeb oldı

Gözi görmez olup zulmetle toldı (H 237^b, M. 11/5)

4.1.1.1.19. Felek-Kîse

Felek, içinde yıldızların gizlendiği bir hokkabaz kesesine benzer. Güneşin hokkabaz, yıldızların yumurta olarak hayal edildiği beyitte felek, hokkabazın yumurtaları sakladığı kese olarak tasavvur edilir:

Kîse-i çarh içre encüm beyzasın kıldı nihân

Devr içinde bir müşa‘bid dilbere benzer güneş (H 55^b, K. 26/6)

4.1.1.1.20. Felek-Çevgân, Felek-Top

Gûy u çevgân oyunu ilgisiyle zikredilen felek; yuvarlak oluşu ve dönmesiyle konu edilir. Güneşin bir topa teşbih edildiği beyitte felek, güneş topuna vuran çevgân olarak hayal edilir (G.142/5). Başka bir beyitte ise dönüşüyle çevgânın oyunundaki topa benzetilen feleklerin, aşk emriyle döndüğü telakki edilir:

Cihân ten aşk o tende cevher-i cân

Felek tûp oldı hük-m-i aşk çevgân (H 2^b, M. 6/1)

4.1.1.1.21. Felek-Fülk

Feleğin gemiyle ilgisi, dolaşması ve büyüklüğü dolayısıyladır. Karanlık içindeki felek, gece karanlığında dalgalara kapılan bir gemiye benzetilir (K.7/74). Denizde tersine dönmüş bir gemi tasavvuru yapılan bir beyitte felek, civa renkli olarak ifade edilir. Ayrıca felek ve fülk kelimesi kök harflerinin aynı olması dolayısıyla benzerlik gösterir:

Cihân içre değil fülk-i felek simâb-gûn olmuş

Sipihrün çevresinde mün‘akis oldı seher deryâ (H 41^b, K. 15/23)

4.1.1.1.22. Felek-Zen

Feleğin kadına teşbihi ise aldatıcılığı, vefasızlığı iledir. Sözünde durmayan felekten vefa beklenmeyeceği belirtilir. Beyitte zikredilen felekle kastedilen dünyadır:

Zen-i gerdûna gönül virme sakın ey Ulvî

Görmedi mihr ü vefâ kimse bu dünyâdan bil (H 156^b, G. 356/7)

4.1.1.1.23. Felek-Zâl, Felek-Pîr, Felek-Pîrezen

Felek; çok eskiden yaratılışı ve kavisli şekli ile beli bükülmüş bir ihtiyar olarak düşünülür ve “kocakarı, ihtiyâr” anlamlarındaki “zâl, pîr, pîrezen” gibi kelimelerle ilgi içinde zikredilir. Bir beyitte İran mitolojisinde doğuştan beyaz saçlı oluşuyla ihtiyarlığın sembolü olan Zâl ile felek arasında ilgi kurulur. Güneş ışıklarının parlamaya başladığı bir şafak vakti tasavvurunda feleğin aldığı görünüm, kırmızı bir elbise içindeki bir ihtiyarı hatırlatır. Beyitte güneş-yüz, kirpik-ışık, şafak-elbise benzetmelerine başvurulur.

Zâl-ı gerdûna şafak câme-i sürh olmuşdur

Müjeler şa‘şa‘adur mihr-i cihân rûy-ı sefid (H 108^a, G. 82/4)

Feleğin ay ve güneşle görüntüsü, gözlüklü bir ihtiyara teşbih edilir (G.138/3). Pîrezen feleğin âşığın yakasındaki tüyleri yolması ona merhamet etmesi olarak ifade edilir. Ayrıca feleğin kar yağdırmasına işaret edilir:

Berf sanma yakanun mûy-ı sefidini yolar

Bu sipihr-i pîrezen rahm itdi bana ey nigâr (H 110^a, G. 94/3)

4.1.1.1.24. Felek-Ker (Sağır)

Bir savaş tasviri yapılan beyitte felek, savaş ortamındaki gürültülerle sağır olarak nitelendirilir. Bütün seslerin felekte toplanması, yankı bulması dolayısıyla bu benzetmeye başvurulur:

Hücûm u hayl u rahş u darb-ı tîg top ile oldı

Kevâkib kûr ü gerdûn ker zemîn muztar zamân muğber (H 32^a, K. 8/19)

4.1.1.1.25. Felek-Merdüm-hâr

Bir beyitte ise felek, “merdüm-hâr” olarak nitelendirilir. Felek; huzursuzluk, ölüm vermesi yönü ile insan yiyen yamyama teşbih edilir. Ondan sakınmak gerektiği ifade edilir:

Bir misâfir-hânedür insâna bu köhne ribât

Çarh-ı merdüm-hârdan itmek gerekdür ihtiyât (H 86^a, Msm. 38/2)

4.1.1.1.26. Felek-Pâsbân

Gece bekçisi anlamındaki pâsbân (bkz. İlgili Madde), feleğin ay’la görüntüsü itibariyle konu edilir. Ay’ın fener olarak tasavvurunda felek; gece vakti ay fenerini tutarak dolaşan bekçiye teşbih edilir:

Her gice subh olunca meh-i bedr ile felek

Fânûs ile gezer kapunı pâs-bân imiş (H 135^a, G. 253/3)

4.1.1.1.27. Felek-Cellat

Feleğin bir cellat olarak tasavvur edilmesi merhametsizliğiyledir. Cellatların işkence yöntemlerinden birine işaret edilen beyitte (bkz. Cellat) felekte beliren güneş, işkence için başa geçirilen tas olarak hayal edilir:

Örf idüp başına cellâd-ı felek geydürse tâs

Sanma şâhâ kapun içre girdüğünü der güneş (H 56^b, K. 26/27)

4.1.1.1.28. Felek-Gaddâr

Gaddarlık özelliği verilen felek, âşığın halini şikâyet etmek istediği yerdir (M.11/9). Güneşin felekte görünmemesi, feleğin gaddarlığını işaret eder (Msm.4/1). Güneş

ışıklarıyla feleğin parlaklık bulması, ısınması; gaddar bir insanın kalbinin yumuşaması, merhamet etmesi ile ilişkilendirilir:

Mihr-i lutfunla n'ola kalbüm olursa pür-nûr

Âfitâb ile bulur revnakı çarh-ı gaddâr (H 46^b, K. 18/39)

4.1.1.1.29. Felek-Nîl-fâm, Felek-Laciverdî

Felek, koyu mavi rengi dolayısıyla lâciverdî (K.26/20) ve nîl-fâm olarak nitelendirilir. Bu nitelendirme genellikle gündüz vaktini işaret eder. Beyitte ay, güneş gibi unsurlarıyla konu edilen feleğin, sabah vakti güneş ışıklarının etkisiyle lacivert renginde görüldüğü belirtilir:

Pençe-i hurşîde benzer çarh-ı nîl-fâmda

Subh-dem yudukça ol meh nâz ile her gâh elin (H 187^b, G. 498/4)

4.1.1.1.30. Felek-Gülzâr, Felek-Sebzezâr

Feleğin gül bahçesine benzetilmesi, güneşin ortaya çıkardığı manzara dolayısıyladır. Felek, bahar mevsimi yaşayıp hazana dönen bir gül bahçesine teşbih edilir:

Bahâristân-ı gülzâr-ı felek gâyet fenâ buldı

Güneş sanman hemân içinde bir berg-i hazân kalmış (H 134^b, G. 250/2)

Gökyüzünün yeşil rengine işaret edilen bir beyitte felek için sebzezâr teşbihi yapılır:

Câme-i sebz ile ey serv-i ser-efrâz-ı cihân

Sebzezâr-ı feleği tutdı yetiş efgânım (H 162^b, G. 383/5)

4.1.1.1.31. Felek-İşret-geh

Felek; hilâlin kadeh, şafağın şarap olduğu işret yeri olarak düşünülür. Güneşin doğmadan önceki halini tasvir eden şair; feleği arz ettiği görünüm itibariyle eğlence meclisine benzetir:

Şeh-i aşkam felek işretgehümdür mâh-ı nev sâgar

Şafak bezmümde dökilmiş şarâb-ı lâle-gûnumdur (H 109^a, G. 88/3)

4.1.1.1.32. Felek-Micmere-gerdân

Övülenin lütfunu hoş kokulara teşbih eden şair, bu lütfun dağılmasını sağlayan feleği de eğlence meclisinin micmere-gerdânı olarak düşünür (K.24/14). Hükümdarın eğlence

meclisinin övgüsünün yapıldığı bir beyitte felek; micmere-gerdân olup etrafa güzel kokular dağıtır. Beyitte geçen “gerdûn” kelimesi hem buhurdan taşıyıcısının dolaşmasını hem de feleği işaret eder:

Bezm-i sûrunda olup micmere-gerdân gerdûn

Cân meşâmın büridi râyiha-yı ûd u buhûr (H 44^b, K. 17/31)

4.1.1.1.33. Felek-Devlet

Devlet kelimesi, talih anlamıyla felekle benzerlik kurar. Âşık için sevgilinin ona merhamet edip ağlaması, talih çarkı olarak düşünülür:

Ağlasa za‘fûm görüp ol çeşm-i âfet üstüme

Çarh-ı devletdür yağar bârân-ı rahmet üstüme (H 208^b, G. 596/1)

4.1.1.1.34. Felek-Güzellik (Hüsn)

Güzellik; güneşi, yıldızı olan bir gökyüzü olarak düşünülür. Felek; ay, güneş, yıldızlar gibi cisimlerin parlaklık, aydınlık özellikleriyle güzelliğe benzetilir:

Melâhat âleminde âsumân-ı hüsne ey meh-rû

Güneşsin sen velî sâ’ir güzeller ser-te-ser kevkeb (H 98^b, G. 40/3)

4.1.1.1.35. Felek-Sîne

Âşığın sinesi; genişliği ve üzerine yaktığı iki yara ile güneş ve ay’ın bulunduğu feleğe benzetilir:

Yakdum sipihr-i sîneme şevkûnle iki dâğ

Anun yanunda günü nedür yâ ayı ne (H 212^a, G. 614/4)

4.1.1.1.36. Felek-Kebûter

“Çarh vurmak” ifadesi ile feleklerin güvercinlerin takla atması gibi döndüğüne işaret edilir. Felek; havada döne döne uçan bir güvercine teşbih edilir:

Çarh urur aşkun hevâsıyla kebûter-vâr çarh

Zâr u ser-gerdânun olmuş ey kamer-ruhsâr çarh (H 106^b, G. 76/1)

4.1.1.1.37. Felek-At

Felek meydanı, hızlı hareket etmesi ile ata teşbih edilir. Feleğin süratle koşan bir at gibi döndüğüne işaret edilir:

Semend-i akl gibi çarh-meydân

Hümâ-yı fikr gibi arş-cevlân

(H 2^a, M. 4/12)

4.1.1.1.38. Felek-Pîl

Felek; büyüklüğü, kudreti ile fil olarak tasavvur edilir. Hilâlin çengel, samanyolunun kement olduğu beyitte felek; pehlivan tarafından bağlanan bir file teşbih edilir:

Pehlevân-ı dehr idüp pîl-i sipihri kayd-bend

Mâh-ı nevle keh-keşândan kıldı çengâl u kemend (H 108^a, G. 83/1)

4.1.1.1.39. Felek-Tâvûs

Felekle ilgili yapılan tavus benzetmesi ise tüyleri hususuydur. Felek; tüylerini ay, güneş ve yıldızların oluşturduğu bir tavusa benzetilir. Tavus kuşunun hem dolaşması hem de renkleri itibariyle felekle ilgi kurulur:

Mihr ü meh encüm ile ana gül-i şeh-perdür

Kudretün gülşenine oldı felek bir tâvûs

(H 35^a, K. 10/26)

Bir beyitte ise tâvûs, “nîl-reng” tabiri ile gökyüzünün mavi rengini ifade için zikredilir:

Cilve-ger tâvûs olupdur âsumân-ı Nîl-reng

Yir yir izhâr eyledi anda gül-i şehper güneş

(H 55^b, K. 26/8)

4.1.2. Yıldızlar

4.1.2.1. Genel Olarak Yıldız (İldız)

Yıldız; beyitlerde “*kevkeb (kevâkib), necm (encüm, nücûm), ahter, sitâre, sevâkib, sevâbit*” gibi isimlerle anılır. Genellikle felekte bulunmaları, küçüklükleri, şekilleri, parlaklıkları, renkleri, çokluk, talih üzerinde etkileri gibi hususlarla konu edilir. Ayrıca Divan’da bir gazelin “kevkeb” redifli yazıldığı dikkati çeker (Bkz.G. 40).

Yıldız-Baht

Yıldızların insanların talihinde etkisi olduğuna dair inanıldığından beyitlerde bahtın kötülüğü “bî-sitâre, baht-ı siyâh”; uğurlu oluşu “sa’d-ahter, kevkeb-i baht, kevkeb-i kevkebe-i tâli’, tâli’-i kevkeb” gibi terkiplerle zikredilir. Bunlarla birlikte “yıldızı düşkün olmak, yıldızı düşük olmak, yıldızı düşmek” gibi sözler de aynı düşünceye

yöneliktir. Gözyaşı döken, âh eden âşık; yıldızının düşük, talihinin kötü olduğunu belirtir:

Dûd-ı âh-ı eşkle ben bî-sitâre tâli‘ün
Biri düşmüş yıldızdır birisi baht-ı siyâh (H 213^a, G. 618/2)

Yıldız-Felek

Yıldızlar; gökte bulunmaları (K.24/4), hareketli oluşları (G.40/1), gece vakti ortaya çıkmaları (G.40/7) ve ışıklarıyla feleği süslemeleriyle ele alınır. Yıldız, feleğin yükseklerinde olması ve parıldayışı dolayısıyla âşğın âhı ile ilgi kurulur. Feleğe ulaşan âşğın âh kıvılcımları şekil ve parlaklıklarıyla yıldızla teşbih edilir:

Yıldızlar ile kubbe-i eflâki zeyn idüp
Âhum şerârı yakdı gice âsumânı hep (H 99^a, G. 41/3)

Felekte burçlarda bulduklarından genellikle memduhun yüceliğini anlatmada kullanılır. Memduh, hidayet burcunun yıldızı olarak ifade edilir (K.20/34; K.22/14). İki yıldızın bir burçta birleşmesi anlamındaki “kırân” teriminin zikredildiği bir beyitte bu husus, iki şehzâdenin savaşması şeklinde tasavvur edilir (K.7/10).

Yıldız-Gece

Bir beyitte uyku tutmamak hususuyla ilgili olarak “yıldız saymak” ifadesi kullanılır. Âşğın gözbebeklerinin sabaha kadar yıldız saydığı belirtilirken “yıldız-gözyaşı” benzetmesi kurulur:

Merdüm-i dîdem n’ola yıldız sayarsa subha dek
Öpmedüm ol hâl-i anber-bûyı birkaç gicedür (H 110^b, G. 97/2)

Yıldız-Şihâb (Yıldız Kayması)

Divan’da zikredilen “akan yıldız” anlamındaki “şihâb”; şekil ve parlaklık bakımından âşğın âhı (G.38/3; G.58/3), hançer (K.6/31), kılıç (K.16/3) gibi benzetmelerle konu edilir. Bir beyitte kendisini hükümdar olarak niteleyen âşğın, feleğe ulaşan mızrağının aksi ile yıldız kayması arasında benzerlik kurulur. Nîze ile kastedilen âşğın âhıdır:

İrdi sipihre nîzemün aksi değil şihâb
Devr içre Ulvî milket-i gam pâdişâhıyın (H 183^a, G. 476/5)

Yıldız-Diğer Hususlar

Yıldızla ilgili ele alınan hususlardan biri de kıyametle ilgilidir (Bkz. Kıyâmet). Kıyamet koptuğunda yıldızların gökten düşmesi inancına telmih yapılır (G.40/5). Ayrıca yıldızla ilgili olarak “şeh-i necm” ve “sultân-ı kevâkib” gibi ifadelerle kastedilen, güneştir (Bkz.). Bir beyitte ise Hz. Yusuf’a ay ve yıldızların secde etmesi hadisesi telmih edilir (Msm.25/2).

4.1.2.2. Yıldızlarla İlgili Tasavvurlar

4.1.2.2.1. Yıldız-Asker (Leşger, Hayl, Sipâh)

Yıldızla ilgili teşbihlerden biri olan asker, yıldızların sayıca çokluğuna işaret etmek için benzetme yapılır. Yıldız, gece vakti felekte belirmesiyle hücum eden askerler olarak düşünülür (K.7/3). Bir beyitte şahın eyvanındaki askere teşbih edilir (G.216/3). Şafakta her tarafın yıldız askerleriyle dolduğu belirtilir (K.7/6). Güneşin kılıcını çekmesiyle yıldız askerlerinin dağıldığı benzetmesinde güneş görününce yıldızların kaybolduğuna işaret edilir:

Kevâkib askeri cümle tağıldı târumâr oldı
Şu‘â-ı şa‘şa‘a-i tîgın çekince mihr-i nûrânî (H 30^a, K. 7/12)

4.1.2.2.2. Yıldız-Zırh, Yıldız-Düşman

Hükümdar savaşırken onu korumak için yıldızların zırh olacağı ifade edilir (K.8/37). Savaş meydanında düşmanın dağıtılması, yıldızların serpilmiş halde bulunmalarıyla ilişkilendirilir. Kılıç-güneş ilgisi kurulan beyitte memduhun altın işlemeli kılıcıyla düşmanı yıldız gibi dağıttığı ifade edilir:

Tîg-ı zerrînün ile nitekim mihr-i rûşen
Encüm-âsâ siyeh düşmeni tağıtdun sen (H 65^b, Msm. 8/5)

4.1.2.2.3. Yıldız-Sitâm

Altın ve gümüşle işlemeli bir at başlığı olan sitâm (Bkz.), parlaklığı yönüyle yıldız olarak ifade edilir. Ayrıca benzetme, sitâm üzerinde yıldız şekilleri olduğunu da düşündürür:

Olupdur na‘l-i esbi mâh-pârem
Sitâm-ı sümm-i rahşidur sitârem (H 239^b, M.11/156)

4.1.2.2.4. Yıldız-Nakd, Yıldız-Dirhem

Yıldızın para ve dirhem olarak teşbihi; gümüş rengi, yuvarlak ve küçük şekli ve çokluğu ile yapılır. Yıldız, sarrafların saydığı para olarak düşünülür (K.26/16). Feleğin, hilâle altın elbise almaya dirhemle geldiği tasavvur edilir:

Almağa tıfl-ı hilâle yine zerrîn câme
Dirhem-i encüm ile geldi sipihr-i devrân (H 48^b, K .20/2)

4.1.2.2.5. Yıldız-Çiy Tanesi (Jâle), Yıldız-Gözyaşı

Yıldız için çiy tanesi ilgisi kurulması şekli ve parlaklığı dolayısıyla yapılır. Çimenlikte gülün üzerindeki çiy taneleri, felekteki yıldızlara benzer (G.40/2). Gözyaşı damlaları; yuvarlaklık, parlaklık, renklilik ve çokluk özellikleriyle yıldızla teşbih edilir (K.17/13; G.40/4). Âşıkların gözyaşlarıyla dolan dergâh ile felekte ışıldayan yıldızlar arasında ilgi kurulur. “Germ” kelimesi ile güneşe işaret edilir:

Dergâhı zeyn iken katarât-ı sirişk ile
Germ olmasın kevâkib ile çarh-ı bî-sebât (H 101^b, G. 54/4)

4.1.2.2.6. Yıldız-Cür’a, Yıldız-Habâb

Yıldız için bu benzetmelerin yapılması şekil ve renk dolayısıyladır. Kadehin dibinden dökülen son damla, yıldız olarak hayal edilir (K.11/4). Ay, kadeh; hilâl, sâkî, şarabın kabarcıkları da yıldızlar olarak ifade edilir. Kabarcık-yıldız benzetmesi şekil yönüyledir:

San kevâkibdür habâb-ı mey meh-i enver kadeh
Toğsa sâkî-i hilâl-ebrû elünden ger kadeh (H 105^a, G. 70/1)

4.1.2.2.7. Yıldız-Ben (Hâl), Yıldız-Dâne, Yıldız-Yara (Dâğ)

Yanaktaki ben, şekli dolayısıyla parlayan yıldız olarak tasvir edilir (G.164/5). Yıldız, şekil yönünden avcının tuzak olarak kullandığı dâne olarak düşünülür (G.23/1). Felekte görünen yıldızlar, çokluğuyla vücuttaki yaralara teşbih edilir. Şair, görünenin yıldız değil; dağların aşkla yaktığı yara olduğunu belirtir:

Sevâbit sanma yakdı dâğlar çarh
Yanup mihrünle eyler Müşterî çarh (H 2^b, M. 6/11)

4.1.2.2.8. Yıldız-Yumurta

Felekte bulunmaları ve güneş ışığında kaybolmaları dolayısıyla yıldızlar, bir hokkabazın kesesindeki yumurta olarak tasavvur edilir. Renk ve şekil ilgisiyle yumurtayla benzerlik kurulur:

Kîse-i çarh içre encüm beyzasın kıldı nihân
Devr içinde bir müşa'bid dilbere benzer güneş (H 55^b, K. 26/6)

4.1.2.2.9. Yıldız-Pervâne

Ay ve güneşle zikredilen yıldızlar, mumun etrafında dönen pervaneye teşbih edilir. Ay ve güneş, felekte dönmeleriyle pervane olarak düşünülür:

Mihr ü mâh ile nücûm oldu kamu pervânen
Tâli'ün şem'inün üstine dönerler her an (H 49^a, K. 20/24)

4.1.2.2.10. Yıldız-Kadeh

Felek meclisine şafak, şarap; yıldızlar da parlaklığıyla kadeh olarak düşünülür. Kadehlerin parlayarak mecliste dönmesi felekteki yıldızları hatırlatır:

Nitekim bâde-i gül-gûn gibi al ola şafak
Bezm-i çarha nitekim ola her ahter sâgar (H 36^b, K. 11/25)

4.1.2.2.11. Yıldız-Diş, Yıldız-Göz

Yıldızın parlaklık yönüyle teşbih edildiği bir husus da sevgilinin dişi dolayısıyladır (G.380/4). Âşığın uykusuz gözü ve yıldız arasında şekil, parlaklık hususlarıyla benzerlik kurulur. Gam gecesinde âşığın kavuşma sabahını bekleyen gözü, gece sabaha kadar gökte bulunan yıldızlar olarak hayal edilir:

Şeb-i gamda gözüm subh-ı visâli gözedür dâ'im
Belî bîdâr olur ey Ulvî her şeb tâ seher kevkeb (H 98^b, G. 40/8)

4.1.2.2.12. Yıldız-Şerer

Âşığın dünyayı kaplayan âh ateşinin şereri, yıldız olarak ifade edilir. Parlaklığı ve şekli ile ateşin kıvılcımları yıldızla benzetilir:

Âb-ı eşk âteş-i âhumla cihânı tutdı
Şerer ol âteşe encüm yaşum ol âba habâb (H 27^b, K. 6/3)

4.1.2.2.13. Yıldız-Çocuk (Tıfl)

Yıldızlar, dönme dolap izleyen çocuk olarak tasavvur edilir (K.20/30). Hilâl bir salıncak olduğunda yıldızlar ise orada sallanmaya gelen çocuklara teşbih edilir. Yıldız, küçüklüğü ve çokluğuyla çocuklarla ilişkilendirilir:

Meh-i nev kurdı salıncagını sahn-ı feleğe

Geldi salınmağa etfâl-i nücûm-ı devrân (H 49^b, K. 20/29)

4.1.2.2.14. Yıldız-Güzeller, Yıldız-Âşık

Güzellik âleminde güzellerin feleğe yıldız olduğu ifade edilir (G.40/3). Bir beyitte kevkeb, âşık için benzetme yapılır. Âşık, saadet burcuna erişemeyen bir yıldız olarak düşünülür:

Ulviyâ burc-ı sa'âdetde komaz kevkebünü

Cevr ider yâr gibi çarh-ı sitemkâr sana (H 93^b, G. 17/5)

4.1.2.2.15. Yıldız-Kör (Kûr)

Hükümdarın atlarının, askerlerinin hücumu; kılıç ve top çarpışması sonucu yıldızların kör olduğu ifade edilir. Çarpışma esnasında ortaya çıkan toz, ışık ve gürültüler, yıldızların ışığını kapatarak onları körleştirir:

Hücûm u hayl u rahş u darb-ı tîg top ile oldı

Kevâkib kûr ü gerdûn ker zemîn muztar zamân muğber (H 32^a, K. 8/19)

4.1.2.3. Bazı Yıldız ve Yıldız Kümeleri

4.1.2.3.1. Akyıldız (Sirius, Şirâ)

Kurân'da adı zikredilen tek yıldız olan şirâ yıldızı²¹⁰, bir beyitte Akyıldız ismiyle ifade edilir. Şairin tanıdığı şahıslardan biri olan Akyıldız, tevriyeli olarak ele alınır:

Birinün dahı nâmı Akyıldız

Ruh-ı meh-tâbına müştâk yıldız (H 239^a, M.11/114)

²¹⁰ Bkz. Necm, 53/49.

4.1.2.3.2. Samanyolu (Kehkeşân)

Beyitlerde Kehkeşan yani Samanyolu, genellikle şekil ve kelime anlamı bakımından benzetmelere konu olur ve felekle birlikte anılır. Felekte görülen Kehkeşan, âşığın sinesine çekilen elife benzer (G.532/2). Kudret denizinde feleğin gemisi olarak düşünülür (K.15/20). Âh baltasıyla feleğin parçalanması (G.88/5) veya âşığın halini gören feleğin yakasını parçalaması (M.11/11) olarak tasavvur edilir.

Şekil bakımından yola benzeyen Kehkeşan (G.592/4), beyitlerde genellikle ip, kement gibi unsurlar için benzetme yapılır. Felekte görülen Kehkeşan, âşığın âh canbazının (Bkz. Cân-bâz) felekte kurduğu iple benzerlik içinde zikredilir:

Görinen tâk-ı felekde sanma ey meh keh-keşân

Kurdı anda câ-be-câ cân-bâz-ı âhum rîsmân (H 190^a, G. 511/1)

Kehkeşan, bazı beyitlerde çimenlikteki akarsu (G.40/2), dünya kocakarısının beyaz saçı (G.82/1), ay'a gönderilen bir mektup (G.82/1), hükümdarın kemeri (K.16/3) gibi benzetmeler içinde ele alınır. Bazen felek filini bağlayacak çengel ve kement olur (G.83/1). Felek kubbesine uzanan minâreler, Kehkeşana benzetilir (M.9/15). Hükümdarın eğlence meclisinde kehkeşan, sofrasimât olarak tasavvur edilir:

Sımât u mutrib ü sâkî vü şem' olmağa bezmünde

Gelür her şeb sehâb u keh-keşân zühre meh-i enver (H 33^a, K. 8/36)

Bir beyitte Samanyolu, kelime anlamı ilgisiyle “hirmen-i mâh” şeklindeki terkiplerle zikredilir. Seher vakti gökte görülenin yıldız değil; âşığın âhı ile tutuşan ay samanı olduğu belirtilir (M.6/13).

4.1.2.3.3. Ülker Yıldızı (Pervîn, Süreyyâ)

Ülker yıldızı da denilen bu yıldız, yedi yıldızın birleşmesinden ibaret bir yıldız kümesidir. İnci dizisine benzediğinden bazı beyitlerde “ıkd-ı Süreyyâ”, “ıkd-ı Pervîn” şeklinde zikredilen Süreyyâ, hilâlin kulağına feleğin taktığı bir inci olarak hayal edilir (G.143/2). Sevgilinin güzellik unsurlarından biri olan dişi; şekli, parlaklığıyla Süreyyâ ile benzerlik gösterir (G.380/4). Bir beyitte gözyaşı damlaları parlaklığı ve şekli ile Süreyyâ ile ilişkilendirilir. Âşığın döktüğü gözyaşı, Süreyyâ ile karşılaştırılır ve üstün tutulur:

Kaşun gamı ile dökülen eşk-i çeşmümi
Mâh-ı nev ile ıkd-ı Süreyyâya virmezim (H 181^a, G. 467/3)

Düzgün sıralanışına işaretle Süreyyâ, çimenlikteki sümbül için benzetme unsuru olur (K.19/6). Yeryüzünde sevgilinin atının başlığının işleminin, gökyüzündeki Süreyyâ'yı kıskandıracak güzellikte olduğu belirtilir (G.5/2). Bir beyitte ayakkabı tabanlarına çakılan yıldız biçimindeki çiviler için kullanılan “kebbe” ifadesi, Süreyyâ yıldızı ile birlikte şekil ilgisi içinde zikredilir:

Şeb-i firkatde yitürdüñse reh-i maksûdı
Kebbe-i nakşına bak necm-i Süreyyâdan bil (H 156^b, G. 356/6)

4.1.2.3.4. Sühâ

Sühâ, benâtünnaş takımının en küçüğü ve en zor görünenidir. Süha, dolanarak guruba varan güneş olarak düşünülür. Bu dönüşüyle ayı söndürmüş olduğu sanılır:

Nâ-gehân vardı gurûba tolanup şems-i Sühâ
Münhasif oldu sanasun ki meh-i bedr-i dücâ (H 60^a, Msm. 3/1)

4.1.2.3.5. Süheyl

Süheyl, Yemen havalisi dışında başka yerde açıklıkla görünmeyen yıldızdır. Bir beyitte Süheyl, sevgilinin övgüsünde beni için benzetme unsuru yapılır (G.167/3). Süheyl isimli memduhun sünnet eğlencesinin gürültülerinin Süheyl yıldızına kadar ulaştığı zikredilirken kelime tevriyeli olarak ele alınır:

Gördi ol cem‘iyyeti Ulvî didi târîhini
Sûrınun çıkdı sâdası çak Süheyle subh-gâh (H 242^a, Trh. 20/7)

4.1.3. Burçlar

Eski yıldız bilgisine göre burçlar, hareket halindeki felek tabakalarından sonra yer alan “Felek-i Atlas”, “Felekü’l-eflâk” gibi adlarla anılan bölgede bulunur. Buradaki burçlar ve yıldızlar sabit bir şekilde görüldüğünden bunlara “sâbite” denilmiştir (Şentürk, 1994:173).

Aynı zamanda “kale” anlamını da içeren “burç” kelimesi, Divan’da felekteki yıldızların buldukları yerle ilgili olarak zikredilir. Genellikle “*kevkeb-i burc-ı hidâyet, kevkeb-i*

burc-ı kerem, mihr-i burc-ı izzet, burc-ı rif'at, burc-ı hüsn, burc-ı sa'âdet, saltanat burcu” şeklindeki ifadelerle sevgilinin, âşığın veya memduhun övgüsünde benzetme içinde ele alınır.

Bütün gezegenler gibi güneş ve ay da doğudan batıya olan dönüşlerinde burçları dolaşır. Ay'ın ve güneşin gece-gündüz ilgisi ile konu edildiği bir beyitte şair, felek burcunu dolaştıkları tasavvur edilir. Memduhun yüceliğini ifade etmek isteyen şair, yüksekteki burçlarda bulunan ay ve güneşin dönüşünü konu eder:

Burc-ı sûr-ı feleği dâ'ir olup mihr ile mâh
Nitekim rûz ile şeb sâl-be-sâl ide mürûr (H 45^a, K. 17/49)

Beyitlerde burçla ilgili olarak gezegenlerin ulaştığı en yüksek noktayı kasteden “burc-ı şeref”, “şeref burcu” şeklindeki ifadeler dikkati çeker. Yüceltilmek istenen şahıslar veya sevgilinin güzelliği gibi hususlar için bu ifade tarzı zikredilir. Şair, sevgilinin sarayının penceresinden görünmesini güneşin şeref burcundan doğmasına benzetir (G.520/2). Bir beyitte ise ay'a benzetilen sevgilinin menzili için burc-ı şeref” ifadesi kullanılır (Msm.21/1).

Âşık, sevgiliye kavuştuğu zaman yıldızının şeref burcuna ulaştığını düşünür. Ayrılığın son bularak vuslatın gerçekleşmesi, yıldızların şeref burcunda bulunması arasında ilgi kurulur:

Şeref burcına irdi kevkeb-i maksûd-ı tâli' kim
Şeb-i hicrânı mahv itdün bugün rûz-ı visâltünle (H 206^a, G.585/2)

4.1.3.1. Akrep Burcu (Burc-ı Akreb)

Akrep, olumsuz özellikleri ile rakip için benzetme yapılır. Rakibin bulunduğu yeri Akrep burcu olarak telakki eden şair, sevgilinin rakibi seyretmesi ile ay'ın Akrep burcunda gezmesi arasında ilgi kurar. Ayrıca beyitte ay'ın Akrep menziline geldiği zamanlarda sefere çıkılmaması inancına²¹¹ işaret edilir. Uğursuzluğu yönünden şair, ay'ın Akrep burcunda gezmesini doğru bulmaz:

Hâne-i ağıârı seyr eyler meded cânânumuz
Burc-ı akrebde gezer yine meh-i tâbânumuz (H 128^a, G.216/1)

²¹¹ Şentürk, 2016: 1/421. “Eski astroloji inancına göre ay, Akrep burcuna girdiğinde yolculuğa çıkmak veya bir işe başlamak uğursuz sayılır.”

4.1.3.2. Aslan (Esed) Burcu

Güneşin en etkili olduğu burç olan Esed burcu, bir beyitte güneşle birlikte konu edilir. Hz. İsa'nın dördüncü felekte bulunduğu inancına telmih edilen beyitte güneşin Esed burcunda olmasına işaret edilir:

Çarh-ı çârümde karâr itmiş Mesihâ seyrin it
Yâ Esed burcında şems-i târem-i devvâra bak (H 144^a, G.291/4)

4.1.3.3. Başak (Sünbüle) Burcu

Bir beyitte tesadüf edilen sünbüle burcu, sünbül için benzetme yapılır. Tabiat tasviri yapılan beyitte nergisle zikredilen sünbül, hem söyleyiş benzerliği hem de şekil benzerliği bulunan sünbüle burcuyla ilgi içinde ele alınır:

Döndi nergis mâha sünbül oldı burca sünbüle
Dehre saldı ra'dveş bâd-ı gülistân gulgule (H 81^b, Msm. 31/1)

4.1.3.4. Boğa (Sevr) Burcu

“Burc-ı Süreyyâ” veya “Burc-ı Gâv” da denilen Sevr burcu, ay'ın burcudur. Sabah görünmediğinden ay'ın kurban edildiğine inanılır. Güneş doğarken gökyüzünün kızıl olması ay'ın kanı olarak yorumlanır. Minyatürlerde çoğunlukla yarım sığır olarak gösterilir (And, 2015: 337). Bir beyitte Sevr burcu, âşğın âhının kuvvetiyle iki kat olmuş olarak tasavvur edilir:

Sevr-i sipihri kıldı dü-pâre değil şihâb
Çekmişdür âh-ı pür-şererüm tîg-ı zer-nişân (H 179^b, G.460/4)

Savaşçı özelliği bulunan ve elinde kılıç gibi silahlarla tasvir edilen Behrâm yıldızı ile ele alınan Sevr burcu, kurban ilgisi kurularak bayramla konu edilir. Behram yıldızının, bayram geldiğini düşünerek boğa kurban ettiği hayal edilir:

Iyd-ı adhâ-yı cemâlün sanup ey şeh Behrâm
Eyledi Sevr-i semâyı işğünde kurbân (H 49^b, K. 20/28)

4.1.3.5. Su Burcu (Burc-ı Âbî), Yengeç Burcu (Burc-ı Hilâl)

Divan'da zikredilen “burc-ı âbî” ifadesiyle su burcunu oluşturan Akrep, Yengeç ve Balık burçları kastedilir. Şair, memduhun hançerini tasvir ederken su burçlarından

“burc-ı hilâl” de denilen Yengeç burcunu ele alır. Hançer, eğri şekliyle Yengeç burcuna benzetilir:

Âb-gûn câmun ile hançer-i âteşnâkûn

Burc-ı âbîde hilâl oldu ya âteşle şihâb (H 28^b, K. 6/31)

4.1.3.6. Yay (Kavs) Burcu

“Burc-ı kemân” da denilen yay burcu, Müşterî gezegeni ve ok ile ilgi içinde ele alınır. Minyatürlerde yarısı insan, yarısı at, elinde ok ve yay tutan bir canlı ile gösterilir (And, 2015: 344).

Yıldız-göz ilgisinin kurulduğu bir beyitte yay, şeklinden dolayı kaş için benzetme yapılır. Şair, övgüsünü yaptığı şahsın kaşlarını yıldızların bulunduğu Yay burcu olarak tasavvur eder:

İki ahter durur ayn-ı lâmi’

Yanında burc-ı Kavs ki oldu tâli’ (H 239^a, M.11/115)

Bir beyitte zikredilen “kemân” kelimesiyle de kaş ilgisine işaret edilir ve “ok”la birlikte ele alınır. Hükümdarın ok ve yayının övgüsünü yapan şair, Yay burcunun bu üstünlük karşısında mahcup olacağını ifade eder:

Hâme-i tîre ider ta’ne o şâhun tîri

Burc-ı Kavsi hacil ider ise itmek o kemân (H 38^b, K. 13/13)

4.1.4. Gezegenler (Seyyâre)

4.1.4.1. Mirrîh (Behrâm)

Güneşe en yakın gezegenlerden olan ve Behrâm ismiyle de zikredilen Mirrîh, savaşçı özelliği ile konu edilir (K.26/11). Ayrıca İran kahramanlarından birinin adını kastedecek şekilde beyitlerde yer alır (Bkz. Mitolojik ve Efsânevî Şahsiyetler). “Tîg-ı Mirrîh” şeklinde zikredilen Mirrîh, hükümdarın kılıcı için söz konusu edilir:

Tîg-ı Mirrîh ü nücûm u kemer çarh oldu

Kemer ü tîgun ile şemse-i zerrîn yer yer (H 43^a, K.16/26)

4.1.4.2. Müşterî (Bercîs, Jüpiter)

Altıncı felekte bulunan Müşterî, saadet saçan bir gezegen olarak tanınır. Adaletli bir tabiata sahip olması sebebiyle ona en kutlu, en yüce anlamındaki “sa’d-ı ekber” adı verilir. Vasıfları arasında dil ve din bakımından gayretli olmak, ilim, cömertlik, alçakgönüllülük, kerem, akıllılık, güzel konuşma melekesine sahip olmak gibi vasıflar sayılır (Erzurumlu İbrahim Hakkı, t.yk.: 127-131).

Felekte görünen Müşterî’nin aşkla yanıp döndüğü belirtilir (M.6/11). Bir şahsın güzelliğinin övgüsünde Müşterî benzetme unsuru yapılır (M.11/51). Memduhun yüksek anlayış sahibi oluşu “Müşterî” kelimesiyle ifade edilir:

Müşterî-fitnat u gerdûn-‘azamet sadr-nişîn
Mîr-i Cemşîd-serîr ü meh-i hurşîd-‘izâr (H 46^a, K. 18/28)

4.1.4.3. Utârid (Tîr)

Beyitlerde “kâtib-i tîr” terkibi ile zikredilen Utârid, memduhun hizmetkârı olarak ele alınır. Felek rütbeli hükümdarın emir ve hükümlerini yazan bir kâiptir (K.17/4). Memduhun yüceliğinin karşısında dergâhının mahkumu olduğu zikredilir (Trh.18/9). Felekle zikredilen Utârid, memduhun vasıflarını övgüyle yazan bir hizmetkâr şeklinde tasavvur edilir:

Çarh evrâkına evsâfını tahrîr itdi
Kâtib-i tîr n’ola olsa sana hidmet-kâr (H 46^b, K. 18/35)

4.1.4.4. Zühre (Tan Yıldızı)

Tan yıldızının seher vakti felekte görünmesi, seher gözcüsünün (Bkz. Gözcü) kaleleri dolaşmasıyla ilişkilendirilir:

Sanma tan yıldızıdır burc-ı felekte Ulvî
Tolaşur kal‘a-i gerdûnı nîgeh-bân-ı seher (H 228^b, G. 164/7)

Zühre, beyitlerde çalgıcılığıyla konu edilir. Hükümdarın her gece kurduğu eğlence meclisinde bulut, sâkî; kehkeşan, sofrâ; ay, mum; Zühre ise çalgıcı olarak düşünülür (K.8/36). Minyatürlerde elinde kopuzuyla resmedilen Zühre, eğlence meclisleriyle konu edilir. Bu yıldıza mensup olanlarda musikî kabiliyeti olması dolayısıyla minyatürlerde bu tasvire rastlarız (Şentürk, 1994: 155-157). Bir beyitte bu özelliğiyle

ele alınan Zühre'nin, gün meclisinin bezenmesiyle yani güneşin doğmasıyla kopuzunu ortadan kaldırdığı ifade edilir:

Bezendi meclis-i rûz pîr gördi

Kopuzın Zühre ortadan götürdi

(H 238^a, M .11/36)

4.1.4.5. Ay (Mâh, Kamer)

Birinci gökte bulunan ay için “neyyir-i asgar veya peyk-i felek” ifadeleri de kullanılır. Gezegenlerin en küçüğü olup rengi beyazdır. İlgili kişilerin sebatsız, kararsız, hayalci, zayıf, dayanıksız olduklarına inanılır (And, 2015: 359)

Eski şiirde daha çok sevgili için benzetme yapılan ay; Divan'da parlaklığı, şekli, geceyi aydınlatması, ışığını güneşten alması, güneş doğduğunda batması, yüksekte bulunması, hareket etmesi, değişik şekillerde görünmesi, çeşitli inanışlarla ilgisi, tutulması gibi hususlarla konu edilir.

Ay-Nur

Beyitlerde “meh-i tâbân, meh-i nûr-ı Yezdân” gibi ifadelerle zikredildiği üzere ay; ışık kaynağı olması, nur özelliği ile ele alınır.

Parlaklığıyla karanlığı aydınlattığına değinilen ay (K.20/25), geceyi aydınlatmasıyla “mâh-ı şeb-efrûz” olarak nitelendirilir (K.7/6). Yeri felekte olan ay'ın gece karanlığını yok ederek etrafı sabah nuru gibi aydınlattığı ifade edilir. Memduhun yüceliği, ay'ın yüksekte bulunması özelliğiyle “mâh-ı gerdûn-menzilet” olarak zikredilir. Nur kaynağı olmasıyla karanlığı aydınlattığı belirtilir:

Şâm-ı zulmi ref idüp ol mâh-ı gerdûn-menzilet

Dehri kılmışdı münevver nûr-ı subh-ı ma'dilet

(H 64^a, Msm. 7/3)

Ay-Güneş

Ay'ın güneşten ışık alamaması neticesinde aydınlığını kaybetmesi ile gerçekleşen husûf hadisesine değinilir (Msm.1/1). (bkz. Ay Tutulması).

Ay-Burç

Ay'ın burçlarda bulunması hususu, övülen ve sevgili için konu edilir. Memduh için yapılan benzetmede “meh-i burc-ı şecâ'at” ifadesi kullanılır (K.7/36). Sevgili, güzellik burcunun ay'ı olarak telakki edilir (G.646/3). Başka bir beyitte ise sevgili için “burc-ı şeref” ifadesi zikredilir. Ay'ın ait olduğu yerde olmasına işaret eden şeref burcu, sevgilinin değerinin yüksek olduğunu kasteden bir ifadedir. Ay'ın yüksek bir burçta bulunması dolayısıyla alt burçlarda gezinmesi doğru olmadığı sevgili-rakip ilişkisi içinde zikredilir:

Ey efendi menzilün burc-ı şeref sen mâhsın

Yılduzı düşkin rakîb ile niçün hem-râhsın (H 74^b, Msm. 21/1)

Ay- Devr

Ay'ın güneşle peş peşe hareket etmesi dolayısıyla sabah vakti geldiğinde ortadan çekildiği konu edilir (K.7/13). Başka bir beyitte güneşin olmadığı bir meydanda ay'ın ortaya çıkması, kendisini güneşle bir görmesiyle açıklanır. Şair, meydana boş bulan ay'ın kendisini güneş gibi parlak görerek ortaya çıktığını düşünür. Güneş ve ay'ın bir arada bulunmamasına işaret edilen beyitte ay, güneş gibi ışık verme özelliğiyle ele alınır:

Mukâbil olmak istermiş meger hurşîd-i rahşâna

Kamer ortaya çıktı hâlî buldum sandı meydânı (H 29^b, K. 7/8)

Ay'ın güneşle birbirini takip ederek dönmesi, gece ve gündüzün oluşmasını sağlar. Şaire göre güneşin gündüzü aydınlattığı gibi ay da gece olduğunda tüm güzellikleri ışığıyla görmemizi sağlar:

Nitekim devr-i mihr ü meh şeb ü rûz ola âlemde

Nitekim bunca zîb ü ziynet ü arâyîş ü zîver (H 33^b, K. 8/51)

Ay-Eksiklik

Işığını güneşten alması dolayısıyla şekil değiştiren ay'ın sabit bir görüntüsü yoktur. Divan'da ay için zikredilen “eksük, eksüklü, eksüklük, noksân” şeklindeki ifadelerle de ay'ın dolunay halinden sonra küçülerek hilâl şeklini alması ve sonrasında kaybolması kastedilir. Güneşle kıyaslandığı bir beyitte ay, lekeli görünen yüzeyi dolayısıyla

eksikliği olan bir kişi olarak düşünülür. Güneş, yüceliği ile övülen hükümdar için benzetilen yapılıdır. Ay ise hükümdarın önünde eğilerek onun ayağının tozuna alını bulanmış eksik bir kul şeklinde hayal edilir:

N'ola ey şems-i âlem çihre-i meh pür-gubâr olsa
Bilüp eksikliğün izin tozına sürdi pîşâni (H 31^a, K. 7/43)

Güneş ışığının etkisiyle küçülüp kaybolmak gibi şekil değişiklikleri münasebetiyle “eksikli” olarak nitelendirilen ay, tutulma hadisesiyle konu edilir. Sevgili, ay’a teşbih edilen güzeller içinde eksik bir güzelliğe sahiptir:

Devr-i ruhunda hurşîd germ olduğu dutılmaz
Meh-pâreler içinde eksüklüdür ziyâde (H 198^a, G. 548/2)

Ay-Kamer Devri (Âhir Zaman)

Kamer devri “ay yuvarlağı (dolunay), ayın dolanması, ayın zamanı, müddeti” anlamlarındadır. Ayın devri ve hükmü, kıyamette tamamlanacaktır. Bundan dolayı “devr-i kamerî” yerine “devr-i Muhammedî” de denilir. Altı gezegenin devri tamamlanmıştır. Devam etmekte olan “Kamer Devri”, âhir zaman olduğu için bu devirde fitne ve fesatların artacağı belirtilir (Çelebioğlu 1998: 682).

Uğurlu, kutlu sayılan ay; uğursuzluk getiren Keyvân gezegeniyle birlikte hükümdarın övgüsünde ele alınır. Hükümdarın ay’a teşbih edilen yanağının parlaklığıyla Keyvân gezegeninin devrinin sona erdiği ifade edilir. Hükümdarın devrinde yaşayan halkın talihli olduğuna işaret edilir. Ayrıca “kamer devri” söz grubu ile ay’ın zamanı ve dönüşü kastedilir:

Zebûn itdi müjen hançerleri göklerde Behrâmı
Îzârun nâ-bedîd itdi kamer devrinde Keyvânı (H 31^a, K. 7/39)

Ay- Şakku'l-Kamer

Ay’la ilgili olarak Hz. Muhammed’in “şakku'l-kamer” mucizesine de işaret edilir.(bkz.) Beyitte Hz. Muhammed’in hilâl halinde ortaya çıkan ay’ı parmağıyla ikiye ayırması mucizesi telmih edilir:

Hilâl-âsâ göründükde benâmı
İki şakk itdi mâh-ı âsumânı (H 2^a, M. 5/1)

Ay-Hz. Yûsuf

Ayrıca bir beyitte Hz. Yusuf'a ay'la birlikte güneş ve yıldızların secde etmesi hadisesi telmih edilir (Msm.25/2) (bkz. Hz. Yûsuf).

Ay- İnanış

Ay'ın, Akrep burcunda iken sefere çıkılmaması gerektiği inancı bir beyitte konu edilir (G.216/1). (bkz. Akrep Burcu)

Ay-Hâle

Ay'ın etrafındaki ışık halkası olan hâle, beyitlerde renk ve şekil bakımından konu edilir. Eğlence meclisinin tasvirinde ay için kadeh; etrafındaki hâle için de o meclisin halkası benzetmesi yapılır (K.11/11). Kılıç-hilâl ilgisi kurulan bir beyitte ise belde kılıcın asıldığı kemer, parlaklığıyla ve şekliyle hâle olarak düşünülür (K.16/4).

Bir beyitte zikredilen “hirmen-i mâh” ifadesiyle ay'ın etrafındaki hâle kastedilir. Şair, seher vakti gökyüzünde gördüğünün yıldızlar olmadığını; âhının yanmasıyla gökte harman oluştuğunu belirtir. Hâle, ışıklı görüntüsü ile ele alınır:

Kevâkib sanmanız gökde sehergâh
Tutuşdı âhum ile hirmen-i mâh (H 2^b, M. 6/18)

Yüz-ay ilgisi kurulan bir beyitte ise pencereden yüzünü gösteren sevgili, hâle içindeki ay'a benzetilir. Pencere ve hâle arasında ilgi kurulur:

Arz-ı cemâl eylese revzenden ol nigâr
Mâh-ı münîre benzedürem anı hâlede (H 198^a, G. 549/3)

4.1.4.5.1. Ay İle İlgili Tasavvurlar

Ay-Hz. Muhammed

Hiz. Muhammed, karanlık geceyi yok eden bir ay olarak tasavvur edilir (M.5/16). Ay'ın parlaklığı ilgisiyle yüzü için “mâh-ı münevver” nitelmesi yapılır:

Ey Ahmed ü Mahmûd yüzün mâh-ı münevver
Ey maksad-ı maksûd sözün şâh-ı emâlât (H 25^b, K. 3/15)

Ay-Sevgili

Sevgili için “mâh” kelimesi dışında “meh-rû, kâmer-sîmâ, yüzi mâh, kamer-ruhsâr” gibi terkipler zikredilir. Ay’ın hâle içindeki görüntüsünün ele alındığı beyitte sevgili güzelliğiyle ay gibi ışıklı ve parlak olarak hayal edilir:

Nâz ile arz-ı cemâl itse kapusunda nigâr
Hâle içinde hemânâ meh-i tâbân görünür (H 117^a, G.127/2)

Ay-Yanak/Yüz (Hadd/Ruhsâr)

Ay’ın yüz/yanakla ilgisi şekil, renk, güzellik münasebetiyledir. Sihirle yapılan düzmece ay olarak bilinen mâh-ı Nahşeb (bkz. Sevgili-Yüz), yüz için benzetme yapılır (G.252/4). Yanak; parlaklığı, beyazlığı ve yuvarlak şekliyle geceyi aydınlatan ay’a teşbih edilir. Bayramın hilale bakılarak anlaşılmasına işaret edilen beyitte memduhun kavisli kaşı, bayram hilali olarak hayal edilir:

Benzeden ey kamer ebrûnı hilâl-i ıyda
Şeb-i kadr itdi hatun haddüni mâh-ı devrân (H 49^b, K. 20/32)

Ay-Hükümdar

Ay’ın hükümdar olarak hayal edilmesi feleğin kale, yıldızların asker tasavvuruna dayanır. Yıldızların arasında gece vakti parlayan ay, kale kuşatmasında askerleriyle hücum eden bir hükümdara benzetilir:

Meger ol şeb kamer hayl-ı nücûm ile hücûm itmiş
İhâta kılmağ için kal’a-i gerdûn-ı gerdânı (H 30^a, K. 7/3)

Ay-Miğfer

Ay’ın miğferle ilgisi, miğferin parlak, beyaz renkli ve yuvarlak şekli dolayısıyladır. Hükümdarın bulunduğu savaşlarda ona yardım için felekteki unsurlardan ay’ın miğfer olacağı hayal edilir:

Olur rezm eyledükde hükm-i hıfz u avn u nasr için
Felek cevşen zırh encüm siper şems ü kamer miğfer (H 33^a, K. 8/37)

Ay-Ekmek

Husûf hadisesiyle ele alındığı bir beyitte ay, görünmeyen yüzeyiyle yanmış bir ekmek gibi düşünülür. Benzetme, ay'ın yuvarlak şekli ve rengi münasebetiyle yapılır. Ayrıca “kurs” kelimesiyle de ekmeğin yuvarlaklığı kastedilir (G.654/3). (bkz. Ay Tutulması)

Ay-Yara

Ay-yara ilgisi şekil ve renk yönüyle kurulur. Kızılılık içindeki bir ay tasviri yapan şair, ay'ı göğsü yaralı olarak hayal eder. Ayrıca göğsü yaralı benzetmesinin yapılmasının bir sebebi de ay yüzeyindeki lekeler dolayısıyladır:

Kamer şevkünle yakdı göğsine dâğ
Güneş mihrünle saçdı başa toprağ (H 2^b, M. 6/21)

Ay-Mum

Ay'ın muma teşbihi gece görünmesi ve ışık özelliği dolayısıyladır. Şair, ay'ı memduhun eğlence meclisini aydınlatan mum olarak düşünür (K.8/36). Ay'ın şekil ve renk bakımından ele alındığı bir beyitte yaralar, aşamalı olarak mum ve ay'a teşbih edilir. Âşığın dağladığı vücudundaki yaraların muma; mumun da parlak bir ay'a dönüşeceği ifade edilir:

Meclisinde dâğlar yaksam ten-i uryânuma
Dâğ şem' ü şem' mâh u mâh pür-envâr olur (H 27^a, K. 5/12)

Ay-Pervâne

Güneş ve yıldızlarla birlikte zikredilen ay, dönüş hali ile pervâneye teşbih edilir. Talihin muma benzetildiği beyitte memduhun talih mumunun etrafında dönen pervâne olarak hayal edilir:

Mihr ü mâh ile nücûm oldı kamu pervânen
Tâli'ün şem'inün üstine dönerler her an (H 49^a, K. 20/24)

Ay-Davul (Kûs)

Genellikle cûlus törenlerinde yükseklerde çalınan ve mehterhaneye ait bir davul olan kôs, bir beyitte hem şekil hem yükseklik yönüyle ay için benzetme yapılır. Hükümdarın yüceliğini ifade etmek isteyen şair; ay'ı yuvarlak şekliyle sesi yükseklerle çıkan kôs'e

benzetir. Hükümdarın mertebesi felek olarak düşünülduğünde felekteki ay da onun mehterine ait bir kös olarak telakki edilir:

Sensin ol şâh-ı felek-mertebe ki her demde
Mihr ü meh mehterünün oldu önünde iki kûs (H 34^b, K. 10/15)

Ay-Kadeh

Eğlence meclisi tasviri yapılan bir beyitte etrafında halka oluşturulan kadeh, hâleyle çevrili ay'a benzetilir. Şafak kızılılığı içinde ay'ın görüntüsü ile döndürülerek içilen kadeh arasında ilgi kurulur. Kadeh, hem dönmesi hem de yukarıdan görünüşünün yuvarlak bir şekli andırması dolayısıyla ay ile ilişkilendirilir:

Âsumân süfre şafak bâde nücûm oldu cihân
Hâledür halka-i bezmün meh-i enver sâgar (H 36^a, K. 11/11)

Ay-Nergis, Ay-Gül

Gül bahçesinde nergis, yuvarlak şekli ve orta kısmındaki yapraklarının rengi münasebetiyle ay'a teşbih edilir (Msm.31/1). Gül ile ay ilgisi kurulması, çimenliğin felek tasavvuruna dayanır (K.25/4). Renk ve şekil bakımından gül, şafak kızılılığı içindeki ay'ı hatırlatır:

Şimdilik sahn-ı çemen tâk-ı zeberced gibidür
Gül kamer lâle şafak ıkd-ı Süreyyâ sünbül (H 47^a, K. 19/6)

Ay-Casus

Casuslar, dünyanın her tarafında farklı kılıklarda dolaşarak ülkeleri için gizlice haber alma görevini üstlenir. Doğudan doğarak geceyi aydınlatan ay, gizlice ortaya çıkan ve haber taşıyan bir casus olarak düşünülür. Güneş gibi doğudan doğup batıdan batan ay, ortaya çıkıp kaybolmasıyla hükümdarın sarayına haber taşıyan casusa benzetilir:

Şark ile garbun eyâ şeh sana viridi haberin
Mihr ile meh işiğünde bugün oldu câsûs (H 34^b, K. 10/23)

Ay-Gelin (Arûs)

Ay, parlaklığı ve beyaz rengi ile geline benzetilir. Feleğin bir eğlence meclisine teşbih edildiği beyitte gece ortaya çıkan ay'ın, yıldız şâhına gelin olduğu tasavvur edilir:

İşret-âbâd-ı felekde kurulıp bezm-i müdâm
Nitekim her gice meh ola şeh-i necme arûs (H 35^b, K. 10/33)

Ay-Özengi (Rikâb)

Ay'ın rikabla ilgisi halka şekli ve parlaklığı dolayısıyla kurulur. Hükümdarın yüceliğine işaret edilen beyitte üzengisi için ay benzetmesi yapılır ve “mâh-ı rikâb” ifadesi kullanılır:

Âb-ı tîgun n'ola âteş gibi pür-sûz olsa
Âteş ü âb ile perverdedür ey mâh rikâb (H 28^b, K. 6/32)

Ay-Gözlük

Feleği ihtiyar olarak telakki eden şair, ay'ın güneşle birlikte feleğe gözlük olduğunu belirtir. Ay, aydınlatma özelliği ve yuvarlak şekliyle gözlüğe benzetilir:

Mihr ü mehden gözine gözlük ider pîr-i felek
Ol civânı göre tâ kim ne sıfât ile yürür (H 119^a, G. 138/3)

Ay-Fânus

Ay ışığının denizdeki yansıması, altın fanusla ilişkilendirilir (K.15/13). Eskiden donanmalarda kaptân-ı deryâ gemisinin geceleri kolayca fark edilebilmesi için bunlara altın gibi parlayan bir fener astırılırdı (Şentürk, 2016: 1/246). Bu hususa işaret edilen beyitte ay, denizde sefere çıkanlara yol gösteren bir fanus olarak düşünülür. Işık ve renk itibariyle ele alınan ay ile geminin yüksekte bulunan altın renkli feneri arasında ilgi kurulur:

Pîş-vâr olsa donanmaya n'ola fânûsun
Mâh-ı tâbân olur ehl-i sefere râh-nümâ (H 65^a, Msm. 8/2)

Ay-Gül-i Şeh-per

Ay-tüy ilgisi kurulması, tavusun tüyelerinin şekli ve parlaklığı dolayısıyladır. Feleğin tavus olarak ele alındığı bir beyitte ay, tavusun tüyleri olarak düşünülür. Ay; güneş ve yıldızlarla birlikte felek tavusunun tüyelerini oluşturan bir unsurdur:

Mihr ü meh encüm ile ana gül-i şeh-perdür

Kudretün gülşenine oldı felek bir tâvûs (H 35^a, K. 10/26)

Ay-Tâc

Ay; şekli ve rengiyle taca benzetilir. Baş üzerinde bulunmasıyla yüksekte bulunan ay'la ilişkilendirilir. Beyitte zikredilen “mâhî tâc” ifadesiyle ay şeklindeki bir tac tasavvur edilir:

Mâhî bir tâc giyer başuna şeyh-i devrân

Değil ey meh görinen fitne-i çarh-ı mînâ (H 93^a, G. 15/3)

4.1.4.5.2. Hilâl/Mâh-ı Nev

Beyitlerde daha çok rengi ve şekli ile ele alınan hilâl; bayramın geldiğini belirlemedeki rolü, Hz. Muhammed'in hilâl halindeki ay'ı ikiye bölme hadisesi gibi hususlarla konu edilir.

Hilâl-Ramazân

Ramazân ayının bitmesi ve bayramın başlaması, hilâlin görünmesiyle olur²¹². Hilal-kaş benzetmesi yapılan beyitte hilâlin görünmesiyle bayramın başladığının düşünüldüğü ve dolayısıyla yüzdeki kaşlarla birlikte yüzün göründüğüne işaret edilir:

Benzeden ey kamer ebrûnı hilâl-i ıyda

Şeb-i kadr itdi hatun haddüni mâh-ı devrân (H 49^b, K. 20/32)

Hilâl-Eksiklik

Hilâl halindeki ay'ın ışığının azalması, eksiklik olarak nitelendirilir. Ay'ın eksiklik özelliği, suçlu bir kişinin yüzüne kara sürülerek teşhir edilmesi ile ilişkilendirilir.

²¹² Müslim, Sıyam 1 (1/762). “Hilâli görünce oruca başlayın ve onu görünce bayram yapın. Eğer ayı göremezseniz sayıyı otuza tamamlayın.”

Yüzeyindeki gölgelenme dolayısıyla hilâl halinde görünen ay; bir suç, kusur dolayısıyla yüzüne kara leke sürülerek teşhir edilen bir suçluya benzetilir. (bkz. Çeşitli İnanışlar):

Yüzine kara sürdiler felekde eyleyüp teşhîr

Meger var ise kurs-ı mâhı sanmışdur hilâl eksük (H 152^a, G. 333/2)

Hilâl-Delilik

Hilâlin görünmesinin deliler üzerindeki olumsuz etkisine işaret edilen beyitte sevgilinin yanağı için güneş tasavvuru yapılarak ondan ayrı kalan âşığın zayıf ve bükülmüş bedeni için hilâl teşbihi yapılır:

Aceb midür ola dîvânelerde fikr-i muhâl

Firâk-ı mihr-i izârunla kaddüm oldı hilâl (H 69^a, Msm. 13/4)

Hilâl-Eğrilik

Eğri şekliyle hilâl, başını öne eğen biri olarak düşünülür (Msm.9/1). Bir beyitte ise yine şekil bakımından öne doğru eğilerek yapılan secde hareketi ile ilişkilendirilir:

Güneş nûrunla bulmuşdur vücûdî

Hilâl-i çarh ider sana sücûd (H 1^a, M. 2/4)

4.1.4.5.2.1. Hilâl ile İlgili Tasavvurlar

Hilâl-Kadeh

Feleğin eğlence meclisi, şafağın da şarap olarak tasavvur edildiği beyitte hilâl; şekil ve rengeyle şafağın dolduğu bir kadehe benzetilir. Hilâl-kadeh ilgisinin bir sebebi de hilâlin görünmesinin şaraba kavuşma anlamına gelmesidir:

Şeh-i aşkam felek işret-gehümdür mâh-ı nev sâgar

Şafak bezmümde dökilmiş şarâb-ı lâle-gûnumdur (H 109^a G. 88/3)

Hilâl-Kemân

Gökyüzündeki eğri görüntüsüyle hilâl, yay asmış biri olarak hayal edilir. Yay asmak âdetine (bkz. Âdetler) işaret edilen beyitte şişelerin hedef yapıldığı bir ok talimi tasavvuru yapan şair, pehlivanın hedefini vurduktan sonra yayının asıldığını belirtir. Hilâl, gökte bulunması itibariyle asılı duran bir yayla ilişkilendirilir:

Şîşe-i çarhı delüp asdı kemânını hilâl
Nitekim tabla-i tîr-i şeh-i Dârâb-nişân (H 38^b, K. 13/10)

Şihâb-ok, kemân-hilâl ilgisi kurulan bir beyitte hükümdarın okunun ve yayının ustalığı karşısında hilâlin ortadan kaybolacağı ifade edilir:

Mahv olur tîr-i şihâb ile kemân-ı meh-i nev
Eline tîr ü kemân alsa şehinşâh-ı cihân (H 38^b, K. 13/11)

Hilâl-Kaş

Hilâl ile ilgili sıkça yapılan benzetmelerden biri de kaş ilgisidir. Övüleni yüceltmek isteyen şair, gökyüzünün yüksekte bulunan unsurlarını kullanır. Hilâlin eğri ve ince şekli, methedilen şahsın kaş için benzetme yapılıır:

Meh-i nev kaş güneş çeşmi müje şa‘şa‘adur
Âsumân-ı der-i kadründe kulundur devrân (H 48^b, K. 20/12)

Bir beyitte ise dünya, yaşlı bir kadın; hilâl ise onun beyaz kaşları olarak hayal edilir. Hilâlin kaşla şekil bakımından ilgisinin yanında beyitteki “ebrû-yı sefid” ifadesi ile rengine de işaret edilir:

Pîre-zen-i dehre olup mâh-ı nev ebrû-yı sefid
Keh-keşân ey kamer oldı ana gîsû-yı sefid (H 108^a, G. 82/1)

Hilâlin bu unsurlarla ilgisi âşığın zayıf, bükük ve sararmış bedeni dolayısıyladır. (Msm.13/4). Renk ve şekil itibariyle âşığın bedeni için benzetme yapıldığı beyitte âşık, bedeninin sararıp bükülerek hilâl olduğunu belirtir:

Ham olmuş cism-i zerdüm çarh-ı mihnetde hilâl oldı
Şafakdur hûn-ı dîdem dâne dâne eşk-i ter kevkeb (H 98^b, G .40/4)

Hilâl-Kılıç

Kılıç; eğik hali ve parlak görünümüyle hilâl için benzetme yapılıır. Övülenin altın kemerine asılı olan işlemeli kılıcı, hâleyle çevrili yeni ay’ı hatırlatır.

Kemer-i hâlede tîg-ı meh-i nev oldı hemân
Zer-nişân tîgun ile zer kemerün ey dilber (H 42^a, K. 16/4)

Hilâl-Kalem

Hilâlin kalem ve kılıçla ilgisi parlaklığı ve şekli dolayısıyladır. Hilâl, memduhun eline sunulan altın yaldızlı kalem ve işlemeli kılıç olarak hayal edilir:

Zer-nişân tîg u zer-endûd kalemündür ya hilâl
Kalem ü tîg sunar destüne ey mihr-i kerem (H 40^a, K. 14/16)

Feleğin divit tasavvurunda hilâl, yazı yazan bir kaleme benzetilir. Hilâl, gökyüzünde sürekli şekil değiştirmesi ve şekli dolayısıyla yazı yazan bir kalem olarak telakki edilir:

Âsumân oldu öninde sanasın çînî devât
Hâme alup ele nâmun meh-i nev kıldı beyân (H 49^b, K. 20/27)

Hilâl-Hükümdar

Gece ortaya çıkan hilâl; altın nakışlarla işlenmiş kılıcını kuşanan, miğferini giyen bir hükümdara teşbih edilir. Gece tasviri yapılan beyitte karanlıkta parlayışıyla hilâl, savaşı bir hükümdar olarak tasavvur edilir:

Meh-i nev tîg-ı zerrînin kuşandı miğferin giydi
Değil encüm zırh-pûş oldu devrân göricek anı (H 30^a, K.7/7)

Hilâl-Zer

Sarrafların mehek taşıyla değerli taşların ayarını yapmaları hususunun konu edildiği bir beyitte parlak ve sarı rengiyle hilâl, mehek taşında kalan altın parçası olarak düşünülür. Güneş-sarraf, felek-mehek ilgisi kuran şair; güneş sarrafının altının ayarını tespit etmek için felek mehekine sürerek hilâl altınını elde ettiğini ifade eder:

Bir mihekdür bu felek anda nişândur zer hilâl
Sayrefiler gibi encüm nakdini sayar güneş (H 56^a, K.26/16)

Hilâl-Çocuk (Tıfl)

Felek, yıldız gibi unsurlarla ele alınan hilâl; rengi ve gelişmemiş haliyle altın işlemeli elbise alınan bir çocuğa teşbih edilir:

Almağa tıfl-ı hilâle yine zerrîn câme
Dirhem-i encüm ile geldi sipihr-i devrân (H 48^b, K.20/2)

Hilâl-Salıncak

Feleğin meydan, yıldızların ise çocuk olarak tasavvur edildiği bir beyitte kavisli şekli ve hareket etmesiyle hilâl, felek meydanında kurulmuş bir salıncağa benzetilir. Aynı zamanda bayramda salıncak kurulması âdetine gönderme yapılan beyitte hilâl, bayramın geldiğini haber vermesi dolayısıyla konu edilir. Bayramda bütün sokaklarda salıncaklar kurulur; tüm kadınlar ve erkekler salıncaklarda sallanarak eğlenirdi. Bayramda akşam şenliğinde salıncaklarda sallanarak eğlendiğini belirten Pietro della Valle, salıncaklara dair gözlemlerini şöyle anlatır:

“... ağaç dalları, çiçekler, neşeli renklerle boyanmış tahta, gelin teli, diğer süsler... her salıncak iki adam tarafından itiliyordu. Eğer yıldızlara dokunmak istiyorsanız sekiz adama kadar kiralayabiliyordunuz. Bir sâzendeler grubu ile şarkıcılar da durmadan müzik yapıyordu. Bu delice bir eğlenceydi. Hem seyredenler hem de sallananlar için...”(Pietro della Valle'den aktaran Aybet, 2010: 392).

Meh-i nev kurdı salıncağını sahn-ı feleğe

Geldi salınmağa etfâl-i nücûm-ı devrân (H 49^b, K. 20/30)

Hilâl-Na'l

Feleğin dönmesi ile at arasındaki ilgi dolayısıyla hilâl, şekil bakımından ters çakılmış nala benzetilir. Hilâl için yapılan bu benzetmeyle ayrıca eskiden düşmanı şaşkırtmak için atın ayağına nalın ters çakılması geleneğine²¹³ de işaret edilir. Şairin ayrıca hilâli hükümdarın atına çakılan bir nal olarak düşünmesi, onu yüceltmek amacıyla:

Bâm-ı çarh üzre Süreyyâ ile sanma meh-i nev

Oldı na'l ile sitâr-ı süm-i esbün ma'kûs (H 35^a, K.10/25)

Hilâl-Tuzak (Dâm)

Hilâl; yıldız tanelerinin bulunduğu bir güvercin tuzağına teşbih edilir. Etrafında yıldızlar bulunmasıyla halkalar halindeki bir tuzak olarak düşünülür:

Nücûm ile meh-i nev sanma dâm u dânedür dünyâ

Nice âvâre sayd itmiş kebûter-hânedür dünyâ (H 94^b, G.23/1)

²¹³ “Eskiden hükümet kuvvetlerinin takibinden kurtulmak isteyen haydutlar, atlarının nallarını ters çaktırlarmış. Böylelikle izlerini takip eden kuvvetleri şaşkırtırlarmış. Bu hileyi takip müfrezeleri ve harplerde keşif kolları da yaparmış.” (Onay, 1992: 412.)

Hilâl-Kayık (Zevrâk), Hilâl-Gemi (Keştî)

Feleğin deniz tasavvurunda hilâl, eğri şekliyle kayığa teşbih edilir (K.15/20). Başka bir beyitte deniz üzerinde görünen altın renkli kayık, felekte hilâlin doğduğunu düşündürür. Hilâl; hem parlaklığı hem de eğri şekliyle kayık için benzetme yapılır. Zevrak kelimesinin kadeh anlamına işaret edildiğinde hilâlin görünmesiyle şarap yasağının kalktığı hatırlatılır. Beyitte hilâl, rengiyle altın işlemlerle süslü bir kadehe benzetilir:

Rûy-ı deryâda gören zevrak-ı zerrînüni dir

Meh-i nev mi ki tulû' itdi felekde âyâ (H 65^a, Msm.8/2)

Gemi-hilâl ilgisi şekil bakımından kurulur. Hilâl, gece karanlığında denizde kalmış bir gemiye teşbih edilir:

Bahr-i zulmetde kalup bir gice keştî-i cihân

Ya'ni kim ebr-i siyâh içre hilâl oldu nihân (H 56^b, K.27/1)

4.1.4.5.3. Dolunay (Bedr)

Ay'ın en parlak ve iri halini ifade eden dolunay; beyitlerde “*bedr-i münîr, bedr-i münevver, mâh-ı münevver, mâh-ı şeb-ârâ, mâh-ı tâbân*” gibi ifadelerle zikredilir. Daha çok parlaklığı, yuvarlaklığı, rengi gibi hususlarla konu edilir. Dolunay; gecedен sabah oluncaya kadar feleği parlaklığıyla aydınlatması dolayısıyla pâsbân tarafından taşınan bir fenere teşbih edilir:

Her gice subh olunca meh-i bedr ile felek

Fânûs ile gezer kapunı pâs-bân imiş (H 135^a, G. 253/3)

Bir beyitte ay'ın görünmeyen evresi hilâl ile birlikte zıtlık içinde ele alınır. Âşık, zayıf cisminin hilâle benzetilmesini doğru bulmaz. Dolunay oldukça bedeninin inceldiğini belirtir:

Aceb kimdür benüm mâh-ı neve teşbîh iden cismüm

O bedr olmakda dâ'im ben nizâr olmakda gitdükçe (H 196^a, G. 540/2)

Dolunay-Ay'ın On Dördü

Dolunayın diğer bir ismi de “ay'ın ondördü”dür. Safhalar halinde küçülüp tekrar büyüyen ay'ın bütün haline işaret eden bu ifade, noksan halini karşılayan hilâlle birlikte

zikredilir (G.340/2). Yükseklik ve parlaklık özelliğinin ele alındığı bir beyitte güzellik bir kasra benzetilir ve kasrın parlaklığı dolunayla ilişkilendirir:

Ayun on dördü gibi virdi kasr-ı hüsnüne revnak
Elünde çârdeh kıt‘a yüzünde çârdeh yaprak (H 146^a, G. 301/1)

Dolunay-Eksiklik

Eksiklik özelliği daha önce ay’la ilgili hususlarda belirtildiğinden tekrara düşmemek amacıyla aynı sözlerin zikredilmesine gerek görülmemiştir. Yüz-güneş ilgisi kurulan beyitte aydınlığı olmayan hilâlin, övülenin yüzünün güneşi karşısında eksikliğini tamamlayacağı ifade edilir. Hilâlin, sevgilinin yüzüne benzemek için ışığını artırıp dolunay haline geleceğine işaret edilir. Beyitteki “temam” kelimesi ile dolunay kastedilir:

Meh-i nev karşı turduysa cemâlün âfitâbına
Temâm eyler ne denlü var ise ey şâh noksânı (H 31^a, K.7/41)

Dolunay-Güzellik

Işıklı ve parlak hali ile sevgilinin kendisi, yüzü gibi unsurlar için benzetme yapılan dolunay; güzelliği temsil eder. Sevgili, kusursuz güzelliğiyle dolunaya benzer. Yanak-şafak ilgisi kurulan beyitte kenarları altın işlemeli bir üsküfle görünen güzel; şafak vakti ortaya çıkan dolunayı hatırlatır. Üsküf; ışıldayan, göz alıcı bir parlaklığa sahip olma özelliği dolayısıyla dolunayla ilişkilendirilir:

Altun üsküfle görindi bana ol ruhları al
Mâh-ı bedr itdi şafakdan sanasın arz-ı cemâl (H 158^a, G. 362/1)

Dolunay; parlaklığı, beyazlığı ile sevgilinin güzelliğini ifade etmede konu edilir. Sevgili, şarap kadehine yansıyan kusursuz güzelliğiyle dolunay olarak tasavvur edilir:

Gözüme şekl-i beşerde görünür bedr-i münîr
Aks-i hüsnün ki görem câm-ı mey-i sahbâda (H 198^b, G. 549/2)

Dolunay, gece etrafı aydınlatması ve gökte uzun süre kalmasıyla sevgilinin sinesi için benzetme yapılır. Mecliste sevgilinin açılan sinesi, ay’ın dolunay haline benzetilir:

Germ olup sînesin açdı o perî meclisde
Bedr idi subha değîn mâh-ı şeb-ârâ bu gice (H 196^b, G. 541/4)

Dolunay-Hz. Muhammed

Ay'ın en parlak ve ışıklı halini ifade eden dolunay, bazı beyitlerde Hz. Muhammed'le ilgili konu edilir. Cismi için “meh-i tâbân-ı kemâlât” (K.3/1), yanağı için Miraç gecesinin dolunayı (K.3/12) benzetmeleri yapılır. Alın, güzellik burcunun parlak dolunayı olarak telakki edilir. Beyitte zikredilen “kadir”, yıldızın parlaklığını ifade eden bir astronomi terimidir:

Cebîni burc-ı hüsnün bedr-i kadrün
O bedr-i kadr ile bil kadri bedrün (H 1^b, M. 3/21)

Dolunay-Ay Tutulması (Husûf)

Ay'ın dolunay haliyle husûf hadisesinin meydana gelmesine işaret edilir (Msm.3/1). (bkz. Ay Tutulması).

4.1.4.6. Güneş

Divan'da pek çok yerde zikredilen güneş; felekte bulunuşu, yüksekliği, doğup batması, tutulması, hareketi, dünyayı aydınlatması, şekli, rengi, parlaklığı, sıcaklığı, hararet ve ısı verişi, ışıkları, ay ve gölgeyle ilgisi, dördüncü felekte bulunması, zerre ilişkisi, Hz. Yûsuf ve Hz. İsâ ile ilgisi gibi hususlarıyla konu edilir. Daha çok “*mihr-i münevver, mihr-i rûşen, mihr-i nûrânı, mihr-i münîr, mihr-i rahşân, hurşîd-i rahşân, tâb-ı hurşîd-i dirahşân, hurşîd-i tâb-dâr, pertev-i şems, hurşîd-i cihân-ârâ, hurşîd-i cihân-tâb, şems-i cihân-tâb, şems-i tâbân-ı cihân, mihr-i âlem-ârâ, mihr-i âlem-sûz*” şeklindeki terkiplerle anılır. Ayrıca Divan'da “güneş” redifli bir de kaside bulunmaktadır²¹⁴.

Güneş-Doğuşu

Güneşin seher vakti doğudan yükselmesi (K.26/1) ve felekte parlayarak ortaya çıkması (K.26/2) çeşitli benzetmeler içinde ele alınır. Güneşin bir burçtan doğduğu (G.526/2), dördüncü felekte ve feleğin aslan burcunda (Bkz.) bulunduğu belirtilir (G.291/4). Seher vakti en yüksek burç olan şeref burcundan doğması, sevgilinin yüceliği ifade edilirken konu edilir:

Revzen-i kasrundan itsen bir seher ey meh tulû'
Her gören burc-ı şerefden toğdı dir şems-i cihân (H 192^a, G. 520/2)

²¹⁴ Bkz. K. 26

Güneşin doğması, ışık vermesi ile baht arasında ilgi kurulur. Sabah rüzgârının görünmesine rağmen güneşin ortaya çıkmaması, şairin bahtının uyanmamasına neden olur (G.299/3). Güneşin doğuşuyla gölgelerin kaybolmasına değinilir (Matla 77/1).

Güneş-Işık

Güneş; ışık kaynağı olması dolayısıyla daima “nûr, ziyâ, pertev” gibi kelimelerle vasıflandırılır. Ufuktan sabah vakti doğduğu (M.2/14), her tarafı aydınlattığı (K.17/50; G.279/2), ışıkları ve parlaklığıyla gecenin yıldızlarını dağıtıp yok ettiği (K.7/12) zikredilir. Seher vakti güneşin sarı renkli ışıklarının dünyayı baştan başa süslediği belirtilir (G.164/6). Feleğe ışıklarını yayarak âlemi ışıklandırması, bayrak dikilen bir kaleyi andırır:

Ol seher şems-i felek âleme gösterdi ziyâ

Dikdi hem şa‘şa‘adan kal‘a-i çarh üzre livâ (H 64^b, Msm. 8/1)

Güneşin ışıklarının görmeyenlere fayda etmeyeceği ifade edilir (G.560/2). Yarasanın ışığa bakamadığı için güneş ışığından kaçtığı zikredilir (G.109/3). Ayrıca güneşe doğrudan bakılmadığı (G.27/5); dikkatle bakılmaya çalışıldığında gözün kamaştığı ifade edilir (G. 176/5):

Gözler kamaşur tal‘at-i cânâna bakılmaz

Rûşen bu ki hurşîd-i dirâhşâna bakılmaz (H 124^b, G.200/1)

Güneşin teşbih edildiği bir unsur da yüz münasebetiyedir. Övülenin yüzü; dünyayı süsleyen güneş, külahı da güneşin ışıkları olarak tasavvur edilir (M.11/142). Bir beyitte ışıkları, parlaklığı yönüyle suya benzediğinden güneş; “çeşme-i hurşid” olarak ifade edilir (G.27/5). Işıklarının su üstündeki yansıması, titreyen bir suya benzer:

Kevser-i âb-ı hayât-ı la‘lüne dil-teşnedür

Gördüğü su üstüne küp küp düşer ditrer güneş (H 56^a, K. 26/24)

Güneşin parlaklığı, ışık saçması özelliğinin yanında ısı verme özelliği de işaret edilen hususlardandır. “Germ olmak” ile sıcaklığı ifade edilir (M.6/20). Mahşer güneşinin yakıcılığına telmih edilir (Trh.13/2).

Güneş-Ay

Beyitlerde zikredildiği bir husus da ay'la ilgilidir. Ay'ın ortaya çıkması, güneşin olmadığı yerde gerçekleşir (K.7/8). Ay ve güneşin devri, gece ve gündüzün oluşmasını sağlar (K.8/51). Felekte güneşin görünmemesi, karanlığı ortaya çıkarır (Msm.4/1). Sabah vakti güneşin belirmesi ile gece biter; yani ay'ın ortadan çekildiği görülür:

Cemâlün âfitâbın arz idüp bir subh-dem nâ-geh
Diyâr-ı garba dek şâhum kaçırdun mâh-ı tâbânı (H 30^a, K. 7/13)

Güneş-Nur

Güneşin Allah'ın nuruyla var olduğu (M.2/13), Allah'ın nurunun tecellisi olduğu düşünülür (M.11/28). Nurun tecellilerinden biri de Hz. Muhammed'dir. Hz. Muhammed, peygamberliğin parlak güneşi olarak tasavvur edilir (M.5/4). Yanağının güneşi, peygamberlik köşkünün şemsesi olarak düşünülür. Kasırları süsleyen şemse, parlaklığı dolayısıyla ele alınır:

Ey mertebesi küngüre-i arş ile hem-ser
Ey şems-i ruhi şemse-i evvân-ı risâlet (H 26^a, K. 4/2)

Güneş-Zerre

Güneşle ilgili değinilen hususlardan biri de zerre ve toz münasebetiyledir. Toz ve zerre, hakirlik anlatmak için konu edilir (Msm.41/2). Allah'ın haşmetinin göğünde güneş, zerre şeklinde düşünülür (M.2/5). Ay'ın güneşin karşısında eksik olduğu tozla ifade edilir. Işığını güneşten alan ay'ın üzerinde lekeler bulunmasına işaret edilir:

N'ola ey şems-i âlem çihre-i meh pür-gubâr olsa
Bilüp eksükliğin izün tozına sürdi pîşânî (H 31^a, K. 7/43)

Güneş-Terbiye

Güneşin bir özelliği de terbiye münasebetiyledir (G.86/2) (Bkz. Gül-be-şeker). Güneşin yeryüzüne altın renkli ışıklarını yaydığının ifade edildiği bir beyitte değerli madenlerin güneşin toprağı terbiye etmesi sonucunda oluştuğu inancı zikredilir:

Ne hikmetdür bu kim hurşîd-i gerdûn
Nazar kılsa ider toprağı altun (H 238^a, M. 11/45)

Güneş-Felek

Yüksekte bulunması dolayısıyla güneş, “başı göğe ermek” deyiimiyle ifade edilir (Msm.36/3). Memduhun yüceliği için ele alındığı bir beyitte güneş, onun ayağına yüz sürmüş olarak düşünülür. Ayrıca güneşin yüzünü yere vurması, ışıklarının yerde görülmesi ile ilgilidir:

Pâye-i kadrün olup tâk-ı felekden âlî
Yüz sürer ayağına mihr-i sipihr-i devvâr (H 46^b, K. 18/32)

Güneş-Hz. İsa

Hiz. İsa'nın makamının güneşte olduğu inancına birçok beyitte tesadüf edilir (Bkz. Hz. İsa) (K.20/7; G.103/2):

Gör ne yüzden hem-dem olmuş âfitâb ile Mesîh
Mülk-i hüsn-i yâr ile câm-ı hayât-efzâyâ bak (H 142^b, G. 287/4)

4.1.4.6.1. Güneş İle İlgili Tasavvurlar

Güneş-Yüz

Yüz beyazlığı ile güneş; kirpikler de şekil bakımından güneşin ışıkları olarak düşünülür (G.82/4). Sevgilinin saçıyla birlikte zıtlık içinde ele alınan yüz, parlaklığıyla güneşe teşbih edilir:

Halk-ı âlem yüzüne mihr-i dırâhşân didiler
Ehl-i diller saçuna şâm-ı garîbân didiler (H 121^a, G. 146/1)

Güneş-Sevgili (Cânân)

Kırmızı elbise ile şafağın kırmızılığı kastedilirken sevgili-güneş ilgisi kurulur. Sevgilinin kırmızı elbisesiyle görünmesi, şafaktan parlayarak beliren güneşi hatırlatır:

Her kaçan câme-i gül-gûn ile cânân görünür
Şafak içre sanurum şems-i dırâhşân görünür (H 117^a, G. 127/1)

Güneş-Sultân

Yıldızlara ışığını veren güneş, “sultân-ı kevâkib” terkibiyle zikredilir. Göründüğünde tüm yıldızları aydınlattığı belirtilir:

Yüzün gösterse sultân-ı kevâkib

Münevver olur ecrâm-ı sevâkib

(H 1^b, M. 2/16)

Güneş-Şeh-i Hâver

Doğudan doğmasıyla “şeh-i hâver” şeklinde ifade edilen güneşin seher vakti doğudan doğması asker çekmek olarak telakki edilir:

Azm-i feth-i mısır-ı Şâm idüp şeh-i hâver güneş

Bir seher maşrık diyârından çeker leşger güneş (H 55^b, K. 26/1)

Güneş-Sarık

Bir sarık çeşidi olan şemsî dülbend, güneşin parlaklığı için ele alınır (G.618/1). Güneşin destar, üsküf gibi sarıklarla ilişkilendirilmesi şekil ve renk bakımındandır (K.7/38; G.588/4).

Güneş-Dilâver

Güneş, parlaklığı ve sarı rengiyle ele alındığı bir beyitte elinde mızrağı ve başında altın teli olan bir dil-âvere benzetilir:

Bir dil-âverdür takınmış başına altunlu tel

Nîzesin almış eline dâ'ima tutar güneş (H 55^b, K. 26/4)

Güneş-Şehper, Güneş-Gül

Güneş, rengârenk oluşuyla felek tavusunun tüylerinden biri olarak düşünülür (K.10/26). Güneşin güle benzetilmesi, rengi, parlaklığı ve şekli dolayısıyladır. Felekteki parlak güneş, çimenlikteki gül-i ra'nâ gibi düşünülür:

Sahn-ı çemendeki gül-i ra'nâ değil midür

Gerdûn-ı bî-karâr ile hurşîd-i tâb-dâr (H 123^b, G. 158/3)

Güneş-Âyine, Güneş- Ayîne-dâr

Parlaklığı ve aydınlığı ile aynaya teşbih edilir (G.185/2). Elindeki aynaya bakan sevgili, felekteki güneşten nur alan ay'ı andırır. Ay'ın ışığını güneşten alması hadisesine işaret edilir:

Nûr alur şems-i felekde sanasın bedr-i münîr

Ele âyîne alup kılsa o meh-pâre nazar (H 123^a, G. 155/2)

Güneşin ayinedar olarak tasavvuru çimenlik, karanfil, su gibi unsurlar dolayısıyladır. Çimenlik gelinini süslemek için suya yansıyan güneş, ayinedar olarak düşünülür:

Nev-‘arûs-ı çemene oldı karanfil şâne

Aks-i hurşîd-i cihân-tâb ile su ayîne-dâr (H 45^b, K.18/7)

Güneş-İskender

Güneş-İskender benzetmesi, ışık-ayna münasebetiyle kurulur. Güneş, İskender’in dünyayı gösteren aynası gibi ışıklarıyla her tarafı aydınlatır:

Şu‘leden âyîne-i gîfî-nümâyı gösterür

Oldı devründe şehâ gûyâ ki İskender güneş (H 56^a, K. 26/23)

Güneş-Kadeh (Sâgar)

Güneş, parlaklığıyla kadehle ilişkilendirilir. Hükümdarın eğlencesine güneşin kadeh olacağı ifade edilir (K.11/9). Hükümdarın meclisinde güneş, rengi ve şekli ile kadehe benzetilir. Güneş; kadeh olarak hayal edildiği beyitte gökteki diğer unsurlarla bir eğlence meclisini oluşturmasıyla zikredilir:

Seher bezm itsen olur zevki ayş u nûş için hâzır

Felek süfre melek sâkî şafak bâde güneş sâgar (H 33^a, K. 8/35)

Güneş-Şemse

Güneş şeklinde yapılmış işleme olan “şemse”, güneşle ilgili olarak hükümdarın kemeri ve kılıcı için ele alınır (K.16/26). Güneş, parlaklığı ve altın rengiyle yaldızlı bir şemseye teşbih edilir ve feleğin tâkında bulunduğu belirtilir:

Şâh-ı aşkam şeh-nişînumdür felek ammâ güneş

Bir müzehheb şemsedür kim tâk-ı evvânumdadur (H 243^b, Matla 33/2)

Güneş-Pençe

Güneşle ilgili olarak zikredilen “pençe-i hurşîd, pençe-i âfitâb” şeklindeki ifadelerle ışıkları kastedilir. Güneş, yuvarlak şekli yönüyle avuç; ışıkları ile parmaklara benzetilir

(G.535/1). Sevgilinin yıkadığı eli, sabah vakti parlayan güneşin pençesi olarak tasavvur edilir:

Pençe-i hurşide benzer çarh-ı nîlî-fâmnda
Subh-dem yudukça ol meh nâz ile her gâh elin (H 187^b, G.498/4)

Güneş-Pervâne, Güneş-Hercâyî

Güneş; ay ve yıldızlarla birlikte memduhun bahtının yüksekliği için dönen pervane olarak düşünülür (K.20/24). Sevgilinin âşıklarının onun etrafını dolaşması, zerrelerin güneş etrafındaki hareketleri ile ilişkilendirilir. Güneş; zerrelerinin hareketi, dolaşması yönüyle “hercâyî” olarak vasıflandırılır:

Zerreves mihr ile ser-gerdânının pâyânı yok
Olmasun hercâyî şems-i cihân yâ neylesün (H 185^a, G. 486/4)

Güneş-Matla

Aynı zamanda bir gazelin ilk beyti olan matla, güneşin doğacağı yer için konu edilir. Seher vakti, güneşin parlayarak servinin başında doğduğu tasavvur edilir:

Âfitâbı ser-i serv üzre seher seyr idicek
Düşdi bir matla‘-ı garra-ı selis-i hem-vâr (H 45^b, K.18/18)

Güneş-Zer

Sarrafların altını ayarı için mihenk taşına sürmesinin konu edildiği bir beyitte güneş, sarı rengi ve değeriyle felek mihekine sürülen altına teşbih edilir:

Mâh-ı nevdür görinen sanma ki sarrâf-ı cihân
Mihek-i çarha zer-i mihr sürüp kıldı nişân (H 48^b, K. 20/1)

Güneş-Müşa‘bid (Hokkabaz)

Güneş, ışığının fazlalığıyla diğer cisimlerin görünmesini engeller. Bir hokkabâzın kesesindeki yumurtaları gizlemesi gibi doğuşu ile felekteki yıldızları gizler (K.26/6). (bkz. Hokkabâz).

Güneş-Ejder

Bulutla birlikte ele alındığı beyitte güneş; hem ısıtması hem de ışığıyla ateş dolu ejdere teşbih edilir:

Göklere zencîr-i ebr ile çekilmişdür bugün
Nûr-ı âteş-bâr ile oldı meger ejder güneş (H 55^b, K. 26/7)

Güneş-Şeh-bâz

Doğudan doğarak geceyi yok eden güneş, avlanmak için şark ülkesinden gelen bir şeh-bâza teşbih edilir:

Fi'l-mesel şeh-bâzdur geldi diyâr-ı şarkdan
Sayd için zâğ-ı şeb-i garbı açupdur per güneş (H 55^b, K. 26/9)

Güneş-Baş, Güneş-Top

Hem renk hem de şekil münasebetiyle ele alındığı bir beyitte kanlı bir başa teşbih edilir (K.26/11). Şekil olarak benzetildiği unsurlardan biri de çevgân oyunundaki topla ilgilidir. Güneşin felekte hareket etmesi, çevgânın topa vurarak onu yuvarlamasıyla ilişkilendirilir:

Zamâne top-ı mihre urmamışdur çarh çevgânın
Ser-i sad-çâkümi tîgunla galtân itdügüm demler (H 144^a, G. 142/5)

Güneş-Kûs

Feleğin unsurlarından ay'la birlikte ele alınan güneş, şekil bakımından mehter kûsuna (Bkz.) (K.10/15) (bkz. Mehter Çalgıları)

Güneş-Casus

Güneşin ay ile birlikte dönüşümlü devretmesi, doğup batması doğu ve batıdan haber getiren casus tasavvurunu oluşturur:

Şark ile garbun eyâ şeh sana virdi haberin
Mihir ile meh işigünde bugün oldı cäsûs (H 34^b, K. 10/23)

Güneş-Gözlük, Güneş-Damga

Güneş; ay'la birlikte benzetme yapıldığı bir beyitte hem yuvarlak şekli hem de aydınlatması yönüyle gözlük camına teşbih edilir:

Mihr ü mehden gözine gözlük ider pîr-i felek
Ol cevânı göre tâ kim ne sıfât ile yürür (H 119^a, G. 138/3)

Güneş; felekte gece ve gündüz birlikte görüldüğü ay'la iki sahte damga olarak tasavvur edilir:

Mihr ü mehden görinen sanman felekde rûz u şeb
Bir müzevvirdür kim yüzünde iki tamgâsı var (H 228^b, G.165/4)

Güneş-Siper (Kalkan)

Hükümdarın savaştığında ona yardımda bulunacak olan güneş, kalkan görevi görür. Güneş, şekil bakımından sipere teşbih edilir (K.8/37). (bkz. Kalkan).

Güneş-Çadır (Sâye-bân)

Memduhun övgüsünde güneş; yüksekliği, her yeri kaplaması gibi hususları dolayısıyla çadıra benzetilir:

Lâciverdî âfitâb-ı eflâk
Başun üstinde sâyebân olsun (H 171^b, G.423/2)

Güneş-Micmer

Etrafa koku yayan micmer, ısı verışı ve şekli ile güneş için ele alınır. Seher vakti güneşin bir micmer gibi tabiatı canlandığı ifade edilir:

Görinür micmer-i hurşîd fenâ bezminde
Subh-dem açılıcak bâd ile dâmân-ı seher (H 228^b, G. 164/3)

Güneş-Nergis

Çimenlikteki nergis, ortasındaki sarı yaprakları ve şekli ile güneşe benzetilir. Parlaklık özelliğiyle ele alınan güneş; ay, şafak gibi unsurlarla felek sahnını oluşturur:

Sahn-ı sahrâ-yı çemen tâk-ı zeberced gibidür
Gül kamer lâle şafak mihr-i münevver nergis (H 54^a, K.25/4)

4.1.5. Işık

Işık; rengi, parlaklığı, şekli dolayısıyla güneş, ay gibi gök cisimleri, ateş ve çeşitli aydınlatma araçları ile ele alınır.

Özellikle güneş ve ay'la ilgili bahislerde zikredilen ışık; âlemi canlandırması (K.26/10), her yere ulaşması (G.164/6), yükselmesi (G.83/2), ayna gibi dünyayı göstermesi (K.26/23), karanlık geceyi nurlandırması (K.7/14) gibi hususlarla konu edilir. Ayrıca Hz. Muhammed'le ilgili bir beyitte yanak-pertev ilgisi kurulduğu (M.3/3), hükümdarın hidayet nurunun ışığı olduğu (K.26/19), yarasanın ışıktan hoşlanmadığı (G.109/3) ifade edilen diğer hususlardır. Ancak bunların birçoğu ilgili maddelerin bahsinde ele alındığı için ayrıca üzerinde durulmamıştır.

Işık; parlaklık ve aydınlık yönüyle yanak-güneş ilgisi içinde zikredilir. Işığın hem güneşi hem de etrafındakileri göstermesine işaret edilen beyitte ışıkla ilgili olarak “pür-ziya, enver, pertev” gibi kelimeler kullanılır:

Pür-ziyâ oldı görüp mihr-i izârın diller

Nitekim enver olur pertev-i şems ile şümûs (H 34^b, K. 10/6)

Parlaklığıyla ışık-kadeh ilgisi kurulur. Âşığın içinde bulunduğu gam karanlığından şarabın ışığını verdiği kadehlerin parlaklığıyla kurtulacağı düşünülür. Beyitte “zulmet-nûr-şûle” tezatlık içinde zikredilir:

Zulmet-i gamdan halâs olmağa sâkî bir nefes

Nûr-ı meyden şu‘le-dâr olup alur her dem kadeh (H 105^a, G.70/6)

Işık unsuru, bir beyitte övülenin lütfü için konu edilir. Güneş ışığının karanlığı aydınlatması ve nur özelliği ilgi kurulur:

Almasa envâr-ı lutfun pertevinden fer güneş

Olmaz idi zulmet-i dehre ziyâ-güster güneş (H 56^a, K.26/26)

Güneş ışıkları; parlaklığı ve şekli ile kale üzerine dikilen bayrağa (Msm.8/1), kılıca (K.7/12) teşbih edilir. Işık-güzellik benzetmesi yapan şair, sevgilinin güzelliğinin artmasını güneşin yükseldikçe ışığını artırmasıyla ilişkilendirir:

Ser-firâz oldukça ol meh hüsni artarsa ne var
Kim ziyâsın artırur yükseldüğünce âfitâb (H 98^a, G. 37/4)

4.1.6. Karanlık

Beyitlerde ay, güneş, ışık gibi unsurlarla zikredilen karanlık; geceyle ilgisi, gözün görmesini engellemesi, sıkıntı vermesi gibi hususlarla ele alınır.

Karanlık-Gece

Rengi münasebetiyle ele alınan karanlık, genellikle gece ile beraber kullanılır. Servi ağacının gölgesinin koyuluğu (K.18/23) ve dalgalı bir deniz (K.7/1) için gece karanlığı tasavvuru yapılır. Gecenin karanlığını ifade eden “zulmet” kelimesi ile aynı zamanda “sıkıntı” anlamı kastedilir. Şair; bir gece vakti dünyayı kaplayan karanlığı, matem tutmak olarak telakki eder:

Bir gice tutup mâtem-i zulmetde idi dünyâ
Olmışdı o şeb âlem firkat gününe hem-tâ (H 57^b, Msm.1/1)

Dünya, sıkıntı içindeki âşığın gözüne gece karanlığı gibi görünür. Beyitte aynı anlam içeren “karanlık” ve “zulmet” kelimelerinin bir arada kullanılması “zulüm” anlamına işaretir:

Nâ-gehân garka varup fülk-i vücûdum oldı
Gözüme zulmet-i şeb gibi karanu devrân (H 57^a, K. 27/7)

Karanlık-Ay

Karanlığın aydınlanması ay’ın ışığıyla gerçekleşir (K.20/25). Bulutun arkasında gizlenen ay, gecenin karanlığa bürünmesine neden olur (K.27/1). Ayrılığın karanlığa teşbih edildiği bir beyitte sevgili, âşığın karanlığını aydınlatacak ay olarak tasavvur edilir. Ayrılık karanlığında kaybolan âşiğâ, ay yüzlü sevgilinin ışığı yol gösterecektir. Karanlık; ay tarafından aydınlatılması ve görmeyi engelleme özelliği ile konu edilir:

Zulmet-i firkatde kaldum yavı kıldum kendümi
Bulmadum ol dilber-i meh-rûyı birkaç gicedür (H 111^a, G. 97/3)

Karanlık-Güneş

Karanlığın aydınlanmasını sağlayan bir unsur da güneştir. Dünyanın karanlığını güneş, ışıklarını yayarak aydınlatır (K.26/26). Karanlıkla ilgili olarak “tarîk, şeb” kelimelerinin kullanıldığı beyitte gece karanlığı için küffâr benzetmesi yapar. Kâfire teşbih edilen gece karanlığını, güneş ışığının ortadan kaldırdığı tasavvur edilir:

Gâret-i küffâr için azm itdi gûyâ şâh-ı Rûm
Ger şeb-i târîke salsa bir seher asker güneş (H 55^b, K. 26/5)

Karanlık-Âşık

Âşıkla ilgili gam, ayrılık gibi hususlarda karanlık benzetmesi yapılır. Âşığı gam karanlığından kurtaracak olan kadehin ışığıdır (G.70/6). Gam gecesinin karanlığının, âşığın gününü karanlığa çevirdiği belirtilir:

Künc-i mihnetde geçirdük gam ile evkâtı
Rûzumuz eyledi tîre şeb-i gam zulmâtı (H 75^b, Msm.22/3)

Zulmet kelimesinin ayrılık için kullanıldığı bir beyitte ay ve gece unsuru zikredilir. Ayrılık karanlığı, ay ve güneşin bile ortadan kaldıramayacağı yoğunlukta tasvir edilir. Karanlık anlamındaki “zulmet” kelimesi sıkıntı, zulüm anlamlarına işaret edilerek kullanılır:

Zulmet-i firkatî ref^c eyleyemez şems ü kamer
Ne aceb âlem olur ne gice var ne seher (H 243^a, Matla 23/1)

Karanlık-Sevgili

Karanlık, rengi münasebetiyle sevgilinin saçı ile ilişkilendirilir (G.54/6). Sevgilinin siyah saçı, âşık için yokluk karanlığı gibidir (G.97/4). Karanlık için yapılan diğer bir benzetme de ayva tüyleri dolayısıyladır. Ayva tüyelerinin karanlık bir gece olarak düşünüldüğü beyitte ışıkla ilgili “mihr” ve “garrâ” kelimeleri kullanılır. Tevriyeli olarak zikredilen bu kelimeler, karanlıkla zıtlık içinde ele alınır:

Erişür rûz-ı cemâl zulmet-i şeb gibi hat
Âlemi mihrünle yakma hüsnine garrâ olup (H 99^b, G. 44/3)

Karanlık-Zulümat

Karanlık hususu, âb-ı hayatın karanlıklar ülkesinde olması dolayısıyla “zulümât” kelimesiyle konu edilir (G.54/6; G.55/1; G.138/1). (bkz. Âb-ı Hayât).

4.1.7. Gölge

Güneşle ilgisi bulunan gölge; beyitlerde rengi, yerde bulunması, güneş gibi hususlarla konu edilir. Ayrıca “koruma, himâye etme” gibi mecaz anlamı ile de kullanılır. Şiirde “köşk, ağaç, sümbül, arş, bulut, boy, hümâ, Allah, hükümdar gölgesi” gibi münasebetlerle zikredilir.

Gölge-Güneş

Gölge, güneş ışığının engellenmesiyle oluştuğundan bazı beyitlerde güneşle birlikte ele alınır. Gölge; gerek toprağa düşmesi gerek güneşle ilgisi münasebetiyle sevgili ve âşıklar için konu edilir. Sevgili için güneş tasavvuru yapılırken âşıklar gölgeye teşbih edilir. Sevgilinin gören âşıkların yerle bir olması, güneşin doğuşuyla gölgelerin görünmez oluşuyla ilişkilendirilir:

Ehl-i diller yâri görse hâk ile yeksân olur

Toğsa şems-i âlem-ârâ sâyeler pinhân olur (H 245^a, Matla 77/1)

Sevgilinin kibirli duruşuna “başı eflâke ermek” deyiimiyle işaret eden şair; yerde olması dolayısıyla gölge ile tevazu arasında ilgi kurar. Güneş etkisiyle oluşan gölge, aşağı düşme anlamını içeren “tenezzül” kelimesiyle birlikte zikredilir:

Gün gibi irse başun eflâke

Sâyeveş halka tenezzül yeğdür (H 115^a, G. 118/4)

Işık-gölge münasebetinin konu edildiği bir beyitte varlık için “hayâl-ı zıll” benzetmesi yapılır. Birbirinin zıddı olan gölge ve ışık, bir arada bulunmaz. Maddî âlemdeki varlığın sureti, gölge hayalidir ve nazar edildiğinde arkasında binlerce ışığın görüneceği düşünülür:

Hayâl-i zılla benzer sûret-i kevn

Nazar kılsan görünür niçe bin levn (H 1^b, M. 2/27)

Gölge-Renk

Siyah rengi dolayısıyla çeşitli benzetmelerle ele alınan gölge, daha çok gölgesinin yere düşmediği inancı bulunan hümâ ile çeşitli benzetmelerde konu edilir. Sevgilinin yüzündeki beni (G.618/6) ve saç (G.617/3) için hümâ gölgesi benzetmesi yapılır. Saç, hümânın sevgilinin üzerine düşürdüğü gölgesi olarak tasavvur edilir. Hümânın kanadının gölgesinin gölge, devlet ve ikbal getireceği inancına işaret edilen beyitte güzellik unsurlarının “sâye” olarak nitelendirilmesi aynı zamanda “lütuf” anlamına da göndermedir:

Kâkülün midür görinen didüm ol şâha didi

Sâye salmışdur hümâ-yı evc-i izzet başuma (H 209^a, G. 598/5)

Rengi itibarıyla gölge, gökyüzündeki kara bulutlar ile ilişkilendirilir. Hümanın uçarken göğe açtığı kanatları gölge salmış olarak tasavvur edilir. Gölge, hem büyüklüğü hem de siyah rengi ile konu edilir:

Sâye salmışdur fezâ-yı çarha yir yir hayrlar

Sanmanuz ebr-i siyehle oldı memlû âsumân (H 240^b, Trh .2/4)

Gölge, siyah rengeyle matemle ilişkilendirilir. Gölgenin siyahlığı, âşğın kara bahtını görüp yas tutmak için karalar giymesine bağlanır.

Görüp baht-ı siyâhum zıll-ı âlem

Karalar geydi tutdı bana mâtem (H 237^b, M.11/10)

Gölgenin rengi münasebetiyle ilgi kurulduğu bir unsur da rakiptir. Rakip, sevgilinin yanından hiç ayrılmayan ve onu takip eden bir gölge gibidir. Beyitlerdeki “kara yüzlü” ifadesiyle siyah renge işaret edilen gölge, aynı zamanda sahibini daima takip etmesi ile konu edilir (G.349/3):

Sâye gibi kara yüzlüler ile salınur âh

Hareketler görünür serv-i revânumda benüm (H 164^b, G. 396/2)

Gölge-Toprak

Gölgenin yerde olmasına “sâyeveş hâke düşmek, sâye-sıfat hâke düşmek, sâyeveş hâk olmak, sâyeveş ayağa düşmek, sâyeveş pâ-mâl olmak, hâk-i mezellekte yatmak” şeklindeki ifadelerle işaret edilir.

Gölgenin toprağa düşmesi hususu genellikle âşıkla ilgili hususlarda konu edilir (G.122/5; G.232/2). Sevgilinin servi olarak tasavvuru yapıldığında yerde bulunmasıyla gölge, sevgilinin ayağına yüz süren âşığı ifade eder. Beyitte gölgenin toprağa düşmesi ile birlikte servi gölgesine gönderme yapılır:

Ben senün sâye gibi ayağına yüz süreyin

Sen salın nâz ile ey serv-i revânum hürrem (H 164^b, G. 395/2)

Gölge-Padişah (Zıll-ı Yezdân)

Padişahın Allah'ın yeryüzündeki gölgesi olduğu hadisine (bkz. Hadisler) devrin padişahının övgüsünde zikredilen “hümâ-yı zıll-ı Yezdânî” terkibiyle işaret edilir (K.7/16).

Gölge-Hz. Muhammed

Bir beyitte Hz. Muhammed'in gölgesinin yere düşmemesi hususuna işaret edilir. Gölgesiz yaratılmış olduğu belirtilen beyitte boy-nihal ilgisi kurulur (bkz. Hz. Muhammed). (G.673/3).

4.1.8. Diğer Kozmik Unsurlar

4.1.8.1. Ay Tutulması (Hüsûf)

“Batmak, görünmez olmak” manasına gelen husûf, ay ile ilgili olarak kullanıldığında dünyanın ay ile güneş arasına girerek ayın yüzeyine güneş ışığının ulaşmasını engellemesi yani ay tutulması demektir.

Ay Tutulması-Yanmış Ekmek

Ay tutulmasında güneşin etkisine işaret edilen bir beyitte ay'ın yüzeyinin ışık almaması çeşitli benzetmelerle ele alınır. Beyitte âşığın yanan yaralarının güneş gibi ay'a parlaklık verdiği düşünülür. Parlaklığı artan ay'ın tutulmaya uğraması, gördüğü iyiliği unutan nankör bir insanın durumuna benzetilir. Bu hususa ay'ın yuvarlaklığını da kasteden “hakk-ı nân” ifadesiyle değinilir. Şair, yuvarlak şekli ve rengi münasebetiyle ay-yanmış ekmek ilgisi kurar. Ekmek yandığında yuvarlak şeklini kaybettiğinden ay'ın da tutulması ile tüm yüzeyi görülmez. Ayrıca beyitte zikredilen ve yuvarlak nesne anlamı bulunan “kurs” kelimesi, aynı zamanda ay'ın yüzeyini kasteder:

Kamer mihrünle yanmış kurs-ı dâğımdan olurken nûr
Gurûrundan husûf irdi anı ol hakk-ı nân tutdı (H 221^a, G. 654/3)

Ay Tutulması-Ölüm

Ay tutulması hadisesi, memduhun ölümüne duyulan üzüntüyü ifadede güneş tutulması ile birlikte zikredilir. Yaşamın son bulması olan ölüm, ay tutulmasına benzetilir. Yüz-ay ilgisi kuran şair, ölümü neticesinde memduhun görünmeyişini, ay tutulması olayı ile ilişkilendirir. Şair; güneşin zerreler arasında bulanıklaşması ve böylelikle ay'ın ışığının yok olması hadisesini memduhun ölümüne dayandırarak hüsn-i talil yapar:

Kalmışdı kûsûf içre hurşîd-i cihân-ârâ
Mahv idi hüsûf içre bir mâh-ı hümâ-sîmâ (H 57^b, Msm. 1/1)

Ay Tutulması -Yüz Karalığı

Ay, üzerindeki siyah lekeler dolayısıyla tutulmaya uğramış olarak hayal edilir. Bu hususa “yüzü kara olmak” deyimini ile işaret edilir. Şair; ay'ın tutulmasını suç işleyen bir suçlunun yüzüne kara sürerek ibret için teşhir edilmesi âdetiyle ilişkilendirir. (bkz. Âdetler, Gelenekler, Bazı Davranışlar). Aydınlığını yitiren ay, yüzüne kara sürülen bir suçlu olarak tasavvur edilir. “Tutulmak” kelimesiyle suçlunun tutuklanması kastedilir:

Yüzi kara olup âhir tutıldı varduğı yirde
Meh-i tâbân götürmüşdi aradan gerçi tâbânı (H 31^a, K.7/40)

4.1.8.2. Güneş Tutulması (Kûsûf)

Sözlükte “örtmek; kararmak” anlamlarına gelen kûsûf, güneş için kullanıldığında ay'ın güneşle dünya arasına girerek güneş ışığını engellemesi yani güneş tutulması olayını ifade eder.

Güneşin ışıklarının dünyadan bir süre görünmemesi olarak ifade edilen güneş tutulması, yüz-güneş ilgisi kurulan bir beyitte ele alınır. Şair, gökteki kararmanın sebebinin güneş tutulması olmadığını; yanak üzerine yakılan siyah yaralar olduğunu hayal eder. Beyitte zikredilen siyah yara, güneş tutulması ile ilgili benzetmedir. Ayrıca “münkesif” kelimesiyle de güneş tutulması kastedilir:

Meclisün devrinde şâhâ sanma oldı münkesif
Lâle haddün şevkine dâğ-ı siyeh yakar güneş (H 56^a, K. 26/21)

4.1.8.3. Gök Gürültüsü (Ra'd), Şimşek (Berk)

Gök gürültüsü ve şimşek, aynı anda ortaya çıkar. Güneşin yaydığı hararetle birleşen toprak ve ateş zerrelere duman halinde su buharıyla karışarak yükselip buluta dönüşür. Bulut içinde hapsolan dumanın oluşturduğu basınçla ortaya çıkan şiddetli sese gök gürültüsü adı verilir. Sıcaklığı çok olan dumanın, kısa bir süre parlamak suretiyle görünmesi ve sönmesine ise şimşek denilir (Erzurumlu İbrahim Hakkı, t.yk.: 1/191-192).

Beyitlerde gök gürültüsü ve şimşek, yüksek ses ve ışık özellikleriyle konu edilir. Gök gürültüsü, ürkütücü ve yüksek sesi dolayısıyla genellikle âşığın feryat ve figanı için benzetilen olur (Msm.1/1; G.18/4). Yüz-güneş ilgisi kurulan beyitte sevgilinin yüzünü göremeyen âşığın ağlayıp inlemesi, güneşin etkisiyle oluşan gök gürültüsünün çıkardığı şiddetli sese teşbih edilir:

Şems-i âlem gibi gün yüzünü pinhân itdün

Ra'dveş işümi feryâd ile efgân itdün (H 77^a, Msm. 24/4)

Hem ses hem de ışık özelliğiyle konu edildiği bir beyitte âşığın âh ateşi ve gözyaşı ile birlikte ele alınır. Âşığın âhının ve gözyaşının şiddeti büyüklüğüyle gökyüzüne çıkar. Bu durum sonucunda gök gürültüsünün koptuğu ve ardından yağmurun yağdığı belirtilir. Bulutlarda oluşan gök gürültüsü hadisesi, âşığın âhının şiddetini anlatmak için hüsn-i talil yoluyla ve mübalağalı bir anlatımla ifade edilir:

Gûş idüp âteş-i âhumla sirişküm âbın

Ağlayup bana yanar âteş-i ra'd âb-ı sehâb (H 27^b, K .6/4)

Şimşek; bir beyitte gök gürültüsü, güneş, bulut gibi unsurlar ile birlikte zikredilir. Gök gürültüsüyle ortaya çıkan şimşek, ısı ve ışık yayma özelliği münasebetiyle alev olarak tasavvur edilir. Güneşin yanarak kül olduğunu dile getiren şair, şimşeğin şiddetinin büyüklüğüne işaret eder:

Bir alevdür bu fenâ külhende berk-i ra'd-ı çarh

Ebr-i hâkisterdür anda sanasın ahker güneş (H 55^b, K. 26/12)

4.1.8.4. Gökkuşağı (Kavs-ı Kuzâh)

Kavs-ı kuzâh yani gökkuşağı, güneş ışınlarının kırılma ve yansımasıyla bir yay şeklini alır. Kavisli şekliyle âşığın boyu (K.9/1) ve dönme dolap (K.20/31) gibi unsurlar için benzetme yapılır. Başka bir beyitte memduhun kemeri, gökkuşağı; kılıcı da onun ışıkları olarak tasavvur edilir. Kemerin üzerine asılan kılıç, değerli taşlarla süslü olması dolayısıyla gökkuşağının rengârenk görüntüsünü hatırlatır:

Kemeri kavs-ı kuzah tîg hemân şa‘şa‘adur
Kemeründe idegör şemse-i tîgına nazar (H 43^a, K. 16/22)

Yağmurdan sonra ortaya çıkmasına işaret edilen bir beyitte gökkuşağı, feleğin ok atmak için hazırladığı bir yaya teşbih edilir. Gökkuşağı, sağanak yağmurdan sonra güneşle ortaya çıkan meteorolojik bir olay olduğundan okların atılacağı bir yay olarak telakki edilir:

Sanmanuz kavs-ı kuzâh kurdı kemânını yine
Feleğün kasdı bu kim yağdura tîr-i bârân (H 38^b, K. 13/9)

4.2. Zamân ve İlgili Mefhumlar

4.2.1. Zamân

Divan’da zamanla ilgili olarak memduhun devri, içinde bulunulan zaman ve daha çok âşığın şikâyet ettiği bir zaman konu edilir.

Zamân-Memduh

Memduhun zamanı ve şairin içinde bulunduğu zamanla ilgili “*Süleymân-ı zamân, kapudân-ı zamân, müftî-i devr-i zamân, müftî-i dehr, nakkâş-ı zamân, Rüstem-i dehr, sarrâf-ı dehr, şehne-i dehr, vezîr-i mîr-i dehr, zamâne şeyhi*” şeklindeki tabirler zikredilir. Hükümdarın zamanında tüm canlıların ona tabi olduğu (K.10/9), iyilik ve lutfunu gördüğü (K.17/31) belirtilir. Hükümdarın bulunduğu savaş tasvirinde durgun bir zamandan söz edilir. Tozlanmış anlamındaki “muğber” kelimesi hem incinmiş, küskün anlamını içerir hem de zamanın durgunluğunu kasteder. Savaş meydanında çarpışmanın şiddeti karşısında zamanın zayıf kaldığı belirtilirken hükümdarın kudretinin büyüklüğüne işaret edilir:

Hücûm u hayl u rahş u darb-ı tîg-ı top ile oldı
Kevâkib kûr u gerdûn ker zemîn muztar zamân muğber (H 32^a, K. 8/19)

Zamân-Âşık

Zamandan şikâyet eden âşık; zamanının gamla geçtiğini (G.497/2), dert ve beladan ayrı bir zamanının geçmediğini (Msm.32/1) belirtir. Çektiği eziyetlerin bir zaman sonra değerinin bilineceğini (G.625/2), sevgiliye kavuşmak için zaman gerektiğini (Matla72/1) düşünür. Sevgili zamanın sultanıdır (G.54/3; G.55/4). Devrinde kemal sahiplerinin rağbet görmesine rağmen âşığın felâketler yaşamasının doğru olmadığı ifade edilir:

Kemâl ehline rağbet var iken devründe sultânım
Revâ mı Ulvîye bu nice felâketler zamânunda (H 197^a, G. 544/5)

Âşık; şikâyet ettiği zamanın kendisine istediklerini vermediğini, gam zehri içirdiğini (K.24/23), elemelerinin kendisini yaraladığını (Msm.2/4) ifade eder. Zaman, âşığın gönlüne kanlar yutturması dolayısıyla çocuk doğurtan biri olarak düşünülür. Âşık, kendisine sıkıntılar veren zamandan şikâyetini feryat ederek göstermek ister:

Ne kanlar yutdurupdur ana rahminde dil-i zâra
Figân itsem aceb mi dehr elinden toğdugum demde (H 199^b, G. 555/4)

Âşık, zamaneyi vefâsız olarak nitelendirir (Msm.19/1). Bir beyitte ise zaman için âşığın muradı üzerine zar atarak ömrünü alan bir kumarbaz benzetmesi yapılır (G.180/3). Memduhun ölümüne üzülen şair; zamanenin aldatici olduğunu ve âşıkları bir oyun ederek toprağa döktüğünü, öldürdüğünü belirtir:

Zamâne lu‘betidür sana beglik virse aldanma
Niçe âşıkları bir lu‘b ile ol hâke serkitdi (H 227^a, G. 680/3)

Zamanla ilgili uyarıda bulunan şaire göre ömrün zamanının çabuk geçmesi dolayısıyla insanın vaktini boş yere geçirmemesi gerekir:

Yok yire zâyi‘ itme evkâtı
Tîz geçer ömrinün zamânı sakın (H 171^a, G. 421/4)

Zamân-Mevsimler

Şair, mevsimlerden bahsederken zaman kavramını kullanır. Bir beyitte meyvelerin her vakitte olgunlaşmadığına, bir zamanının olduğuna değinilir (G.226/1). Kış zamanının

geldiğini ve çimenlik vaktinin geçtiğini belirtir (G.650/1). Bahar mevsiminin zamanı güzelleştirdiği zikredilir (K.22/11). (bkz. Mevsimler).

Zamân-İşret

Bazı beyitlerde “ayş u işret vakti, işret zamânı” ifadeleri ile eğlence zamanı kastedilir (Msm.31/2; G.148/3). Hükümdarın düzenlediği bir eğlence meclisi için zamanla ilgili terimler kullanılır. Şair; saz, şarap gibi unsurlarla meclisteki zamanın güzel ve kutlu bir zaman olduğunu düşünür:

Ne hoş demdür ne kutlu gün ne zîbâ vakt ü sâ‘atdür
Ola meclisde saz u söz ü dilber bâde-i ahmer (H 31^b, K. 8/12)

4.2.2. Asr

Şair, şiir sanatı hususunda bir karşılaştırma yaparken kendi çağıyla ilgili olarak asır sözcüğünü kullanır (G.108/5). Bir beyitte ise zamanında eşi bulunmayan kimse anlamındaki “ferîd-i asr” ter kibini mizacının mimarı için kullanır (G.158/6). Kendisinin asrın bilgini olduğunu söyleyen vaizin halk tarafından kınandığını belirten beyitte asır sözcüğü ile içinde bulunulan zaman anlamı kastedilir:

Vâ‘izün allâme-i asrum didiğın işidüp
Halk-ı âlem seng-i ta’n ile birez akıtdılar (H 122^a, G. 149/4)

4.2.3. Yıl (Sene, Sâl)

Beyitlerde yıl kelimesi genellikle “yıl da bir kere, bunca yıl, bin yıl, niçe yıl, bin yıl” gibi kelimelerle zikredilir. Ay ve güneşle ilgisi zikredilen gece ve gündüzün yıldan yıla geçtiği belirtilir (K.17/49). Daha çok âşıkla ilgili olarak konu edilen yıl, uzun bir zamanı ifade eder (G.166/5; G.414/2; G.415/3). Âşık, sevgilinin eziyetine uzun yıllar katlandığını (G.211/5), sevgilinin derdini çektiğini (G.378/2) belirtir. Zamanla ilgili “vâde, hîn, yıl, gün” gibi terimlerin kullanıldığı bir beyitte âşık, bir günün kendisi için bin yıl kadar uzun olduğunu zikreder:

Ol hîn küymez ise va‘de-i ferdâna senün
Bana bin yilcadur ey ömr-i şitâbân bir gün (H 187^a, G. 497/4)

Sevgilinin saçıyla birlikte zikredilen yıl, âşığın geçen ömrü için zikredilir. Sevgilinin saçının derdiyle âşığın ömrünün aylar ve yıllar ile geçtiğini dile getirir:

Zülf-i ruhsârun gamından rûz u şeb kan ağlarum

Geçdi ömrüm gülmedüm hiç bunca mâh u sâl ile (H 207^a, G. 589/2)

Saç-sümbül ilgisiyle zikredilen yıl kelimesi, sümbülün yılda bir kez çiçek açması ifade edilirken kullanılır (K.19/28). Şair, bir beyitte ise sümbülün her sene tanesini artırdığını belirtir:

Dil ider zülfünü gördükçe ziyâde gamını

Arturur her senede dâneysi gûyâ sümbül (H 48^a, K.19/23)

Genellikle ay'la birlikte zikredilen yıl kelimesi, “mâh u sâl” şeklinde ifade edilir. Âşık, sevgiliye kavuşmak için aradan ay ve yıl geçmesi gerektiğini belirtir (Matla 72/1). Sevgilinin yüzünü görmeyen âşık, yılların geçtiğini söyler ve daha uzun ay ve yıl geçireceğini düşünür:

O mâhun yüzini görmez gözüm yıllar geçer ey dil

Benüm de dâr-ı dünyâda bu denlü mâh u sâlüm var (H 112^a, G.104/2)

4.2.4. Ay

Genellikle yıl, gün gibi kelimelerle zikredilen ay; âşığın sevgiliyle olan ilişkisinde uzun zaman ifadesi olarak kullanılır. Âşık; sevgiliyi görmediği zamanın çok olduğunu tarif ederken gün, hafta ve ay kelimelerini sıralar:

Şeb-i mihnetde hilâl olsa n'ola cism-i nizâr

Gün yüzün görmeyeli hafta değil ay oldı (H 219^a, G. 643/3)

kendisini hatırlamadığını belirtir (Msm.17/2). Bir beyitte ise sevgilinin güzelliğinin arttığını ifade etmek için ay'dan ay'a anlamındaki “mâh-be-mâh” tabiri zikredilir. Güzelliğin artışının belli bir aşamada ve zaman geçtikçe fazlaştığını anlatmak için zaman kavramları kullanılır:

Hüsn-i cânâna füzûn olmadadur mâh-be-mâh

Dilde günden güne olmakda mahabbet gâlib (H 100^b, G. 48/3)

Ay-Nisân

Nisan ayı, yağmuru ile beyitlerde ele alınır. Nisan yağmurlarının bereketli oluşu ve inci oluşması ilgisiyle alındaki ter için nisan yağmurunun damlası benzetmesi yapılır

(K.4/18). Şair, saçî âdetine işaret ettiği bir beyitte gül üzerindeki çiğ taneleri ile nisan bulutunun incisi arasında ilgi kurulur.

Dâne-i şebnemi dizmiş tabak-ı gül-gûna

Dürlerin sana nisâr itmege ebr-i nîsân

(H 51^b, K. 22/18)

Ay-Mâh-ı Muharrem

Muharrem ayı, Hz. Hüseyin ve Kerbelâ hadisesi ile telmih edilerek zikredilir (G.624/2). Beyitlerde Muharrem matemî dolayısıyla vücutta kesikler ve yaralar açılma âdetine işaret edilir (G.450/2). Muharrem ayı geldiğinde yas günü olduğunu belirten şair, sîne sıra kesikler açıldığını ifade eder:

Rûz-ı mâtem irişüp mâh-ı Muharrem geldi

Şerhalar sîne-i Ulvîde firâvân saf saf

(H 141^b, G. 282/5)

Ay-Mâh-ı Receb

Sancak sahibi memduhun adının ilgisiyle Receb ayı zikredilir. Sancağın veriliş tarihinin Receb ayı olduğunu belirten şair, üç aylardan bir diğeri olan “Şabân” ile birlikte kullanır:

Sana sancak virildüğün görüp Ulvî didi târîh

Livâ-yı mansıbı mâh-ı Recebde aldı Şa‘bân Beg

(H 242^a, Trh. 16/3)

Ay-Ramazân (Mâh-ı Sıyâm)

Bir beyitte zikredilen “mâh-ı sıyâm”, Ramazan ayı için kullanılır. Kutsal bir ay olan oruç ayında şarap yerine hoşaf içilmesi hususu ile söz konusu edilir (Matla 64/2). (bkz. Hoş-âb maddesi).

4.2.5. Hafta

Sevgilinin yüzünü göstermediğinden şikâyet eden âşık, haftada bir gün gibi kısa bir zaman içinde bile görmediğini belirtir:

Haftada bir gün bana arz-ı cemâl itmez o mâh

Ben gedâ-yı bî-nevâyum ol serîr-i hüsne şâh

(H 72^a, Msm.17/3)

4.2.6. Mevsimler (Fasl)

4.2.6.1. Bahâr

Divan'da adı en fazla zikredilen bir mevsim olan bahar, genellikle hazan mevsimiyle birlikte konu edilir. Özellikle “Hazân u Bahâr” başlıklı bir kasidede²¹⁵ zıtlık içinde ele alınır.

Bahar mevsiminde havaların ısınarak rüzgârın hafif estiği, goncaların açtığı (K.18/9), çimenliğin güllerle gelin gibi süslendiği (K.10/1), âlemi bezediği (G.602/3), güzelleştirdiği (K.12/28) tasvir edilir. Gül mevsimi de denilen bülbül, akarsu, ağaç gibi unsurları bulunan bu mevsimin âşıkta sabır bırakmadığı zikredilir (K.18/16). Nehirlerin coşarak (G.501/4) ve bulanık akması (G.632/6), etrafı duman basması (G.176/4), dikenin çıkması (K.12/3) baharın işaretlerinden olarak görülür. Yeşillik özelliğiyle zikredilen bahar mevsimi; yeşil vadilerle, akarsularla ele alınır:

Etrâf-ı cûy-bâr ile enhâr-ı kûhsâr

Sahrâ-yı sebzezâr ile hengâm-ı nev-bahâr (H 123^b, G. 158/1)

Bir beyitte zikredilen “evvel bahar” ifadesiyle baharın başlangıcına işaret edilir (G.153/4).

Bahâr-Gül

Gülün açıldığı bir mevsim olduğundan bahar mevsimi için “devr-i gül” terkibi kullanılır (G.69/5). Şair, gül zamanı olarak gördüğü bu mevsimde âşık olmak istediğini belirtir (M.8/5). Güzel zamanlar olarak ifade edilen baharın safâ verdiği ve zamanı gençleştirdiği, canlandırdığı düşünülür:

Ne safâ-bahş zamânlar ne güzel demlerdür

Pîr iken tâze civân ola bahâr ile zamân (H 51^b, K. 22/11)

Bahâr-Mutluluk

Baharın çağrıştırdığı şeylerden bir mutluluktur (K.12/3). Gül bahçesinin baharla güldüğü, hazan mevsiminde solan çiçeklerin açıldığı zikredilir (K.12/31). Hazan

²¹⁵ Bkz. K.12.

mevsimiyle karşılaştırılan bahara mutluluğun, gülmenin verildiği düşünülür. Hazan, ağlamanın; bahar, neşenin simgesi olarak ifade edilir:

Hazân melûl u hazîn ü bahâr hürrem ü sâl
Bahâra hande virilmiş hazâna girye vü zâr (H 36^b, K. 12/2)

Bahâr-Canlılık

Hazanla birlikte anıldığı beyitte hazan, âşığı; bahar ise sevgiliyi temsil eder. Sarı rengiyle zikredilen hazanın karşısında bahar, canlılığıyla lâle yanaklı olarak tasavvur edilir (K.12/1). Âşığın sarı yüzü ile sevgilinin kırmızı yanağı, hazanla bahar ilgisiyle ifade edilir. Bahar tazeliği ile sevgilinin yanağı için benzetme yapılır:

Hazânı tâze bahâr eyledi bahârî hazân
Hazân çihre-i âşık bahâr ârız-ı yâr (H 37^b, K. 12/26)

Baharın hazan mevsiminin tahtını hile ile ele geçirdiği düşünülür (K.12/18). Çimenliğin ve çiçeklenen ağaçlarının görüntüsüyle çadırlarını ve ordusunu meydana kurmuş bir şaha teşbih edilir (K.18/13). Şair, bahar mevsiminde çimenlikte lâlelerin ortaya çıktığını ve havaların açıldığını ifade eder:

Sahn-ı çemene lâle gibi kursak otağı
Eyyâm-ı bahâr irse hevâlar da açılrsa (H 202^b, G. 568/2)

Bahar mevsimi kavuşma zamanı olarak düşünülür (G.187/3). Âşık, gül mevsiminde gül yanaklı sevgiliden ayrı olmasına üzüldüğünü belirtir (G.20/3). Hazanla zikredildiği bir beyitte baharla sevgilinin yanağı arasında ilgi kurulur. Sevgilinin yanağının her zaman bahar olduğunu ifade eden şair; baharın tazeliğine, canlılığına işaret eder:

Bahâr-ı vuslata fasl-ı hazândur firkat
Hazân-ı firkata her dem-bahârdur ruh-ı yâr (H 36^b, K. 12/11)

Bahâr-Seyir

İlkbahar; meclisin kurulduğu, bağ seyrinin yapıldığı bir mevsim olarak tasavvur edilir (Msm.41/6). Bahar mevsiminde bağ köşesine gitmenin uygun olduğu düşünülür (K.12/32). Bahar geldiğinde güzellerin seyre çıktığı ve gül bahçesinin cennete döndüğü ifade edilir (G.281/5). Bahar geldiğini söyleyen âşık, çimenlikte dolaştığını belirtir:

Olmış idi meger ki fasl-ı bahâr
Kılmış idüm çemende geşt ü güzâr (H 89^b, Msm. 45/1)

Bahâr-Yağmur

Bahar, bulut ve yağmur ilgisiyle ele alınır. Bahar bulutunun yağmur yağdırması, ağlamak olarak ifade edilir (G.173/1). Rüzgârın buluta etkisiyle bahar yağmurunun yağdığı belirtilir (K.18/12). Bahar mevsiminin akarsu kenarında seyir yapmanın zamanı olduğunu belirten şair (K.12/9), yağmurun bunu engellediğini söyler. Beyitte ayrıca âşğın bahar mevsiminin huzurunu tatmasını gam oklarının engellediğine işaret edilir:

Bahâr eyyâmıdır seyr-i kenârun vaktidür ammâ
Hadeng-i gam gibi turmaz yağar bârânı neylersin (H 173^b, G. 433/4)

Bahâr-Koku

Baharla konu edilen bir husus da hoş kokular yayılmasıdır (M.2/19). Bahar, hazan çimenliğine konarak burayı güzel kokular dükkânına çeviren bir kervana teşbih edilir. Beyitte zikredilen “bu” kelimesi aynı zamanda koku anlamıyla kullanılır:

Hazân günü çemene kondı kâr-bân-ı bahâr
Hazânını bu bahâr itdi külbe-i attâr (H 37^b, K. 12/30)

Bahâr-Yaprak, Bahâr-Çiçek

Bahar kelimesiyle beyitlerde sadece mevsim anlamı değil; yaprak ve çiçek anlamları da kastedilir²¹⁶. Yaprak anlamıyla zikredildiği bir beyitte şair, ebedî hayat sahibi olan Allah’ın sevgilinin güzellik yaprağını her zaman yeşil tutmasını ister:

Ol tıfl-ı nev-resîdenün ey Hayy-ı lâ-yemût
Her dem-bahâr-ı hüsnini gül gibi tâze tut (H 102^b, G.58/4)

Çiçek anlamıyla ele alındığı bir beyitte bahar, yanak için benzetme yapılır. Bahar karşısında hazan mevsiminin bozulduğu, hazanın karşısında ise baharın açtığı zikredilir:

Bahâra karşı hazân itdi hâsılın ber-bâd
Hazâna karşı bahâr açdı var ise ruhsâr (H 36^b, K. 12/4)

²¹⁶ Bkz. Ozan Yılmaz, (2011), “Klasik Türk Edebiyatında Bir Başka Anlamıyla Bahâr”, AÜDTCF Türkoloji Dergisi, 181,s. 177-194.

Bahâr-Bülbül

Baharın canlandırıcı etkisi bülbüller için de geçerlidir. Baharla birlikte çimenliğin bülbül sesleriyle dolduğu zikredilir (G.256/4). Şair, hazanla suskun olan bülbüllerin baharın etkisiyle öttüğünü belirtir:

Bahâr bülbüli gûyâ ider hazân çün lâl
Bahâr-ı lutf ile mahv it hazânum ey dildâr (H 38^a, K. 12/41)

Bahâr-Geçicilik

Bir beyitte zikredilen “bahâr-ı hüsn” ifadesiyle gençlik zamanının tazeliği, güzelliği kastedilir (K.12/9). Kısa süreli oluşu, geçiciliğiyle ele alınan bahar; âşığın geçen ömrü için benzetme yapılır (G.161/2). Geçici olduğundan bahara aldanmamak gerektiği; sonunda hazan olacağı ifade edilir:

Hazân zamânını fikr it bahâra aldanma
Bahâr-ı âlemün olur hazân âhir-i kâr (H 37^a, K. 12/21)

Bahar mevsiminde aşk dolayısıyla deliliğin arttığına işaret edilir (K.12/13). Bir beyitte ise baharda gecelerin kısa olduğuna değinilir (Matla 19/1). Baharın gündüzle hazanın da geceyle ilgisi canlılık açısından kurulur. Baharın varlık, hazanın da yokluk özelliğine çağrışım yapılır:

Bahâr misl-i vücûd u hazân ayn-ı adem
Hazân şebîh-i leyâl ü bahâr ayn-ı nehâr (H 36^b, K. 12/12)

Bahar mevsiminin canlılık, hazanın ise ölüm ilgisiyle zikredildiği bir beyitte baharın canlandırıcı etkisiyle hazan ölümlerini canlandırdığı; bu durumun Allah’ın kudretini gösterdiği belirtilir:

Hazânun eyleyüp ihyâ bahâr mürdelerin
Hazân bahâr ile Hak sun‘ın itdiler izhâr (H 36^b, K. 12/5)

4.2.6.2. Hazan (Fasl-ı Hazân, Köhne Bahâr)

Bahar mevsiminin canlılık, dirilik, tazelik özellikleri ile tezatlık içinde zikredilen hazan; bir şeyin son bulması, bitişi, bozulması gibi olumsuz durumlarla konu edilir. Aynı zamanda baharla birlikte Divan’daki 12. kasidenin konusunu oluşturur.

Hazan-Renk

Daha çok sarı rengiyle ele alınan hazan, âşık için benzetme yapılır. Âşığın sararmış yüzü, hazan yaprağı olarak düşünülür (K.12/26; K.20/21; G.32/5; G.218/3). Baharın canlılığı sevgiliyi, hazanın sarı hali ise âşığı ifade eder. Hazan ve bahar, âşıkla sevgili olarak hayal edilir ve hazan mevsiminin âşık gibi sarardığı belirtilir:

Misâl-i âşık u ma‘şûk olup hazân u bahâr
Hazân sarardı vü oldı bahâr lâle-izâr (H 36^b, K. 12/1)

Sararmış yüz, âşıklık alâmeti olduğundan şair; sevgilinin yüzünün sararmasını âşık olmasıyla açıklar. Güle teşbih edilen sevgilinin güzelliğinin bozulduğuna işaret eden âşık, gül bahçesine hazan mevsiminin ulaştığını, gülü soldurduğunu belirtir:

Âşık olmuş benzi sararmış meded cânânımın
Bâğ-ı hüsnine hazân irmiş gül-i handânımın (H 149^b, G. 322/1)

Bahar; güzellik ve hoşluk vermesiyle, hazan ise âşığın sarı yüzü ile zikredilir. Âşık, lutf edilip yüzüne bakılırsa bahar ve hazanın bir arada görüleceğini düşünür:

Bahâr-ı lutf ile baksan hazân-ı çihreme ger
Hazân bahâr ile bir yirde eyler idi karâr (H 37^b, K. 12/39)

Bahar geçtikten sonra hazanın geleceği belirtilir (K.12/21). Âşık, bahar gelse de gamdan hazana döndüğünü, sarardığını belirtir. Sevgilinin olmadığı bahar ve gül bahçesi âşığa hazan olarak görüneceği zikredilir:

Bahâr irişdi gamundan hazâna döndüm ben
Hazân gelür bana sensüz bahâr ile gülzâr (H 37^b, K. 12/33)

Hazan, sarı rengiyle altınla ilişkilendirilir (K.12/17). Bir beyitte hazanın, hükümdâra altın hazine taşıdığı hayal edilir (K.12/20). Hazanın; baharın yeşilliğini altın gibi sararttığı, bahar bağına altın saçtığı zikredilir. (K.12/37). Bir beyitte hüznün mevsimi olmasıyla gamla ele alınan hazan için “köhne bahar” ifadesi kullanılır. Şair, hazan mevsiminin hoş ve güzel bir şekilde geçirilmesini istediğine işaret eder:

Hazân-ı gamda diler dil bahâr-ı sebz-i hatun
Nite ki fasl-ı hazânda safâ-yı köhne bahâr (H 36^b, K. 12/8)

Hazan-Bozulma

Hazan rüzgârının harap edici özelliğine değinen âşık, ömür baharını hazan rüzgârının sararttığını belirtir (G.368/2). Hazan rüzgârının gül bahçesini yele verdiği zikredilir (G.520/5). Baharın canlandırıcı özelliği karşısında hazan yok ediciliğiyle ele alınır. Âşık, taze baharını hazan rüzgârının çaresiz bıraktığını zikreder:

Bahâr-ı bâğ-ı vücûdum idüp hazân-ı adem
Tağıtdı tâze bahârum hazân yeli nâ-çâr (H 37^b, K. 12/34)

Baharla zıtlık içinde ele alınan hazan; perişanlığı (K.12/3), gam ve ayrılığı simgeler (K.12/23). Hazan mevsimi, mahzunluğu ifade eder; özelliğinin ağlayıp inlemek olduğu zikredilir (K.12/2). Baharda açan bahçenin çiçeklerinin sonbaharda solduğunu ifade eden şair, bahçenin ağladığını hayal eder (K.12/31). Hazan mevsiminin gelişi, hücum olarak düşünülür. Hazanın hücum ederek baharda değişiklik meydana getirdiği, dehre bozulma verdiği belirtilir:

Bahâra virdi tegayyür hücûm-ı fasl-ı hazân
Hazân bahâr ile oldı fenâ-yı dehre medâr (H 37^a, K. 12/22)

Hazan, bir şeyin son bulması anlamı itibariyle ölüm için kullanılır. (Msm.2/4). Şair, memduhun ölümünü, ömür bağına hazan mevsiminin gelmesi olarak hayal eder. Memduh için taze bahar benzetmesi yapılır ve şairin sararmış yüzü gibi memduhun da solduğu zikredilir. Hazan, beyitte ölümü simgeler:

Bâğ-ı ömrine hazân faslı irişdi nâ-çâr
Rûy-ı zerdüm gibi solsa meded ol tâze bahâr (H 61^b, Msm.4/1)

Baharda öten bülbüllerin hazan mevsiminde suskun olduğu, ötmediği ifade edilir (K.12/41). Hazan mevsiminde baharda olduğu gibi kenar seyri uygun olmadığından mekân olarak evin tercih edilmesi gerektiğine değinilir (K.12/32).

Hazan-Kış

“Bûy-ı fenâ” ile sararan yapraklar kastedilir. Âşık, her zaman bahar yaşanmasını; dehre hazan gelmemesini istediğini belirtir. Hazan kış mevsimine yaklaştığını gösterdiği için birlikte konu edilir:

Bâğ-ı âlemde meşâma gelmese bûy-ı fenâ
İrmese dehre hazân vakt-i zemistân olmasa (H 204^a, G. 575/2)

Hazan-Av

Beyitlerde hazan mevsiminde ava çıkıldığı zikredilir (K.12/9). Hazan mevsiminde yeşillik bulunmadığından âşık, sevgilinin yeşil ayva tüylerini görünce ava çıkmak gerektiğini düşünür. Hazan mevsiminin av ve eğlence zamanı olduğu belirtilir:

Nigârün hattı gelmiş turma ey dil sayda sa'y eyle
Hazân irdi şikâr eyyâmıdır işret zamânıdır (H 121^b, G.148/3)

Hazan-Cennet

Bir beyitte ise her zaman canlı olan cennet bahçelerinde hazan yaşanmadığı ifade edilir (G.226/6).

4.2.6.3. Kış

Baharla zıtlık içinde zikredilen kış; zor ve çetin oluşu ile ayrılık, pîr, firavun, sultân, asker gibi unsurlarla tasavvur edilir.

Hazan mevsiminin ardından gelen kış vakti, âşık tarafından istenmeyen bir mevsim olarak zikredilir (G.575/2). Şair, kış mevsiminde gül bahçesinin olmadığını ifade eder (G.221/4). Bahar mevsiminde yapılan kenar seyirinin yerini kış geldiğinde hamam sohbeti alır. Âşık, tercih edilecek şeyin sevgiliyle hamam sohbeti olduğunu belirtir (G.400/2). Baharın ardından kış mevsiminin geldiğini belirten âşık, bu durumu hoş karşılamak gerektiğini ifade eder. Kış mevsiminin sıkıcı ve zor olduğuna işaret eder:

İrişdi yine hengâm-ı şitâ vakt-i çemen geçdi
Ne çâre bu demi hoş görelüm ey dil geçen geçdi (H 220^a, G. 650/1)

Kış zamanı yağın yağmurun yeşillığe faydasının bulunmadığına değinen âşık, ayrılık-kış ilgisi kurar (G.560/9). Bahar, kavuşmayı; ardından gelen kış ise ayrılığı getirir. Âşık, bahar geçtiğinde kış geldiğini belirtir:

Vuslat deminde ayrılıcak firkat irişür
Gitse bahâr günleri lâ-büd şitâ gelür (H 233^b, G. 187/3)

Baharın gelmesiyle kışın etkilerinin ortadan kalkacağına gönderme yapılan bir beyitte baharın başlangıcı olan nevrûz, kış askerlerini dağıtan bir hükümdara teşbih edilir (K.23/1). Bir beyitte ise kış, tahta çıkmak için kar askerleri ile feleği kaplayan sultan

olarak düşünülür. Kışın yağan karın etrafı beyaza bürümesi, sultanın cülus etmesi ile hayal edilir:

Kasr-ı mînâda cülûs itmege sultân-ı şitâ

Hayl-ı berf ile pür itdi feleği ser-tâ-pâ (H 245^b, Matla 79)

Kışın yağan kar; beyazlığı, yumuşaklığı ve şekli ile hallâcın savurduğu pamukla benzetme yapılır (Matla 79/2). Beyazlık ilgisiyle tüy (G.94/3) ve saç (G.82/2) ile ilgi kurulur. Âşık, yaralarının üzerindeki pamukları gören sevgiliye kavuşmasını kar yağınca âhû avlamaya benzetir. Beyitte pamuk-kar ilgisi kurulur:

Penbeli güller görüp tende bana vasl oldu yâr

Ekseriyâ berf yağdukça olur âhû şikâr (H 110^a, G. 94/1)

4.2.6.4. Yaz

Yaz mevsimi iki beyitte zikredilir. Nergisin gözünün nazik mizacı gereği uykusunun yaz uykusu olduğuna değinen şair, yaz uykusu ifadesiyle hafif uykuyu kasteder (G.681/1). Gülün açılması, yaz başlarında görülür. Şair, sevgilinin yanağının şevkiyle gülün yazın görüldüğünü belirtilirken gül kelimesi cinaslı olarak zikredilir:

Hamdü'lilah şevk-i ruhsârunla çıkdı yaza gül

Vasf-ı haddün kırmızı evrâka tan mı yaza gül (H 155^b, G. 351/1)

4.2.7. Gün ve Gün İle İlgili Unsurlar

4.2.7.1. Gün

Yirmi dört saatlik bir zaman birimi olan gün; beyitlerde “bugün, ol gün, bir gün, bir iki gün, birkaç gün, nice gün, günde bîn kez, her gün, günden güne, gün başına, bahar günleri, kış günleri, kara gün, firkat günü, firâk günleri, rûz-ı penç ü şeş, rûz u şeb, rûz-ı ıyd, sâ'âdet günleri, rûz-ı visâl, rûz-ı vuslat, rûz-ı hicr, rûz-ı ezel, rûz-ı mahşer, rûz-ı kıyâmet, rûz-ı cemâl, rûz-ı rûşen, rûz-ı ıyd, rûz-ı mâtem, meclis-i rûz, eyyâm-ı bahâr, eyyâm-ı hilâlât, eyyâm-ı neşât, yevmü's-sû'âl” gibi ifadelerde yer alır. Ayrıca Divan'ın 453. gazeli “bugün” redifli, 497. ve 508. gazeli “bir gün” rediflidir.

Beyitlerde zikredilen “bugün, ol gün” gibi ifadelerle belirli zaman dilimi kastedilir. Şair, vefat eden kardeşi için yas tutma günü olarak içinde bulunulan zamana işaret eder:

Bugün ol gündür eyâ derdüme dermân-1 peder
Âh-1 mâderle çıka göklere efgân-1 peder (H 63^a, Msm .6/3)

Âşığın gönlünün her gün dert ve bela ile olduğu zikredilir (G.361/2). Sevgilinin âşığı özleyeceği gün olarak bugün ile birlikte yarın kelimesi ele alınır. Birlikte zikredilen bu zaman dilimleri geniş bir zaman anlamını içerir:

Bugün yâre bizi ferdâya salma didüm ey Ulvî
Didi kim görisersin sen beni bugün de yarın da (H 197^b, G. 545/8)

“Günde bin kez” ifadesi ile eziyetinin fazlalığı kastedilir (G.437/4). Bazı beyitlerde tesadüf edilen “bir iki gün” tâbiri, kısa bir zaman için kullanılır. Sevgilinin âşığa yakınlık gösterdiği süre için zikredilir (G.546/3). “Rûz-1 ıyd, eyyâm-1 şerîf” terkipleri ile bayram günü ifade edilir. Sevgilinin âşığı ziyaret etmesiyle bayram günü olduğu ve âşığın bayram gününü tebrik ettiği zikredilir:

Rûz-1 ıyd oldı o meh hânemi kıldı teşrîf
Merhabâ itdi benümle didi eyyâm-1 şerîf (H 139^b, G. 276/1)

Beyitlerde sıkça kullanılan “rûz u şeb” ifadesi ile günün tüm vakitlerine işaret edilir (K.18/43; G.405/8; G.423/6). Ayrıca bazı beyitlerde gün kelimesi “güneş” anlamını içerecek biçimde zikredilir.

Gündüz; genellikle “leyl ü nehâr, gıce gündüz” şeklindeki tâbirler içinde gece ile birlikte zikredilir. Divan’ın 233. gazelinin redifi olarak geceyle konu edilir.

Âşık, gamla sürekli âh ettiğini belirtirken “leyl ü nehâr” ifadesini kullanır (Msm.45/1). Âşığın sevgiliyi görmediği, gündüzün gece olduğu düşünülür (G.97/4). Sevinçli günlerin zevkinin çabuk geçtiğini belirten şair, bu durumu öğle vakti gelmeden akşam olmasına benzetir. Öğle vakti anlamındaki “nısf-1 nehâr” tâbiri ile neşe, sevinç arasında ilgi kurulur:

Ne aceb tîz geçer zevk-1 sürûr eyyâmı
Olmadın nısf-1 nehârı irişür ahşâmı (H 75^a, Msm. 22/1)

4.2.7.2. Sabah (Subh, Seher) ve İlgili Tasavvurlar

Sabah; “subh-dem, subha dek, subha degin, subh-gâh, sehergâh, vakt-ı seher, seher vakti, bir seher, her seher, çin-i seher, seherî” tâbirleri ile zaman anlamıyla ele alınır. Divan’ın 397. gazeli “subh u şâm” redifli, 164. gazeli ise “seher” rediflidir.

Sabah, gündüzün bir parçası olarak zikredilir (G.227/4). Karanlığın bitişiyle başlayan sabah vaktiyle tabiatta pek çok değişiklikler gerçekleşir. Sabah vaktinin güneşin doğuşuyla başlamasına işaret edilir (G.520/2). Güneşin sabah vakti doğarak tüm dünyayı aydınlattığı belirtilir (M.11/27). “Matla” kelimesinin zikredildiği bir beyitte seher vakti güneşin doğuşunun parlaklık ve düzgünlük verdiği zikredilir:

Âfitâbı ser-i serv üzre seher seyr idicek

Düşdi bir matla‘-ı garra-ı selis-i hem-vâr (H 45^a, K. 18/18)

Rüzgârın esmesiyle sabah etkisini göstermeye başlar (G.164/3). Sabahın başlangıcında gonca (G.116/1), sümbül (K.19/4) gibi çiçekler açılır. Nergisin (K.25/12), goncanın üzerine (G.438/2) çiğ taneleri düşer. Kuşlar öter (K.9/7; G.173/2). Bir beyitte seher vakti memdûh için günün başlamasında felek, şafak, güneş gibi unsurlarıyla hazır olan bir meclis olarak hayal edilir. Felek sofrasında kırmızı rengiyle şafağın şarap, parlaklığıyla güneşin kadeh olduğu bir eğlence meclisinin tasavvuru yapılır:

Seher bezm itsen olur zevk-i ayş u nûş için hâzır

Felek sofrâ melek sâkî şafak bâde güneş sâgar (H 33^a, K.8/35)

Genellikle sabah vakti, âşık için sevgiliye kavuşma zamanı olarak zikredilir. Âşık, gam gecesinden sonra kavuşma sabahına eriştiğini belirtir (G.9/5). Güneşin doğuşuyla gerçekleşen sabah vaktinin ayrılık karanlığını yok ettiği ifade edilir (G.651/3). Ayrılık gecesindeki âşığın kavuşma sabahını görmesi, dünyaya yeni gelmek olarak tasavvur edilir:

Seher-i vaslunı görse şeb-i hicründe kalan

Ey yüzi gün yeni gelmiş gibidür dünyâya (H 214^a, G. 622/2)

Kavuşma sabahının neşe verdiğine işaret eden âşık, seher vaktindeki uykunun hoş olduğunu zikreder:

Neşât-ı subh-ı visâl ile dil geçer cândan

Dem-i seherde olur gâyet ile hâb lezîz (H 107^b, G. 86/4)

Sabahla ilgili olarak zikredilen “subh-ı sâdik” ifadesi, gerçek sabah aydınlığı için kullanılır. Şair, âşıkların aşk yolunda sadık, doğru olduklarını belirtirken sabah ile ilgili kurar (M.9/57; M.11/137). Sabah vakti için yapılan yakasını parçalayan âşık benzetmesi, gerçek sabah aydınlığının doğduğunu ifade eder:

Yanup mihrünle oldı sana âşık

Yakasın çâk idüpdür subh-ı sâdik (H 3^a, M. 6/28)

Seher vakti, safa veren bir vakit olarak düşünülür (K.21/1). Gönül neşesi veren sabah vaktinin beyazlığıyla ortaya çıkması, gece elbisesini yırtarak parçalaması olarak hayal edilir:

Yine subh-ı safâ şevk ile bî-bâk

Libâs-ı şâmı itdi subh-dem çâk (H 238^a, M. 11/29)

Sabah vakti şarap içilir (G.72/4). Şarap içmek isteyen âşık, nergis gibi gözünün seher vakti açılmasını ister (G.201/2). Her sabah şarapla yüzünü yıkamanın âşığın uykudan uyanmasını sağlayacağı düşünülür:

Her seher câm-ı şarâb ile yumazsak yüzümüz

Hâb-ı gafletde kalur hergiz açılmaz gözümüz (H 125^a, G. 201/1)

Sevgili-rakip ilgisi kurulan bir beyitte sabah; zıtlık oluşturan akşamla zikredilir (G.397/2). Sevgilinin yanağı ve hattı, renk bakımından sabah-akşam ilgisiyle ele alınır (G.397/1). Gecenin son bulmasıyla sabaha ulaşacağını belirten âşık, kavuştuğu sevgilinin elini ve ayağını öpeceğini ifade eder. Güneş doğmasıyla sabahın aydınlığının başlamasına işaret edilir:

Ey şeb-i vasla irişsem başuma gün toğsa âh

Subh olunca yârün öpsem gâh ayağın gâh elin (H 187^b, G. 498/2)

4.2.7.3. Şafak ve İlgili Tasavvurlar

4.2.7.3.1. Şafak-Kan

Şafak, rengi dolayısıyla genellikle kan unsuruyla ilgili tasavvurlarda yer alır. Âşığın dökülen kanı (G.636/2), ciğer kanı (Msm.1/2), kanlı gözü (G.40/4), kanlı gözyaşı (M.5/30; Msm.3/3) şafakla ilişkilendirilir. Gece karanlığının güneşin aydınlığı ile son

bulmasıyla başlayan şafak vakti oluşan kızılılık, kanlı gözyaşları olarak hayal edilir. Şair, felekte beliren kızılığın şafak olmadığını; gözden akan kanlı yaşlar olduğunu tasavvur ederek hüsn-i talil yapar:

Mihr ü meh ile sanma şafakdur dile çarhun
Çeşminden akar yaş yirine kan gice gündüz (H 131^b, G.233/3)

Şafağın görüntüsü itibarıyla ele alındığı beyitte güneşin doğmasıyla oluşan şafağın görünümü, feleğin kana boğulması olarak düşünülür. Kırmızı rengi itibarıyla şafak-kan ilgisi kurulması ile birlikte yanak-güneş benzetmesi yapılır:

Görinen sanma şafakdur kana gark olur felek
Ârızunla âfitâb her gice itdükçe vedâ‘ (H 139^a, G.273/2)

4.2.7.3.2. Şafak-Lâle, Şafak-Lâlezâr

Şafağın bu unsurlarla ilgisi kırmızı rengi dolayısıyladır. Destar üzerine takılan lale, bulut üzerinde bir parçası görünen şafakla ilişkilendirilir (G.588/4). Çiçeklerle bezeli bir çimenlik tasviri yapıldığında rengi itibarıyla lale-şafak ilgisi kurulur (K.19/6; K.25/4). Yeri ve göğü kaplayacak kızılığın münasebetiyle şafak, lale bahçesine benzetilir. Âşığın etrafa saçılan kanı, ufku kırmızı rengiyle lale bahçesine çevirdiği düşünülen şafak için yapılan bir başka benzetmedir:

Lâlezâr itdi zemîn ü asumânı pür-şafak
Tîg-ı hûn-rîzünle tenden saçılan kan her taraf (H 141^a, G. 281/2)

4.2.7.3.3. Şafak-Şarap

Seher vakti feleğin sofrası, güneşin kadeh olduğu bir eğlence meclisi tasavvurunda şafak da şaraptır (K.8/35). Kırmızı rengi dolayısıyla mecliste dökülen lale renkli şarap olarak düşünülür (G.88/3). Başka bir beyitte yıldızların iştret meclisinin kadehi, şafağın da kırmızı şarap olduğu hayali kurulur:

Nitekim bâde-i gül-gûn gibi al ola şafak
Bezm-i çarha nitekim ola her ahter sâgar (H 36^b, K.11/25)

4.2.7.3.4. Şafak-Etek (Dâmen) Şafak-Elbise (Câme/Kabâ)

Şafağın bu unsurlarla ilgisi renginden kaynaklanır. Kırmızı rengine “kan ağlamak”, “kanlı yaş” “lâle-gûn” gibi ifadelerle işaret edilen şafak, kanlı gözyaşlarıyla kırmızıya

dönmüş bir etek olarak tasavvur edilir. Şafak için etek tasavvuru yapılması gerek kırmızılığı gerek ufukta oluşması münasebetiyledir:

Hicr-i haddünle felek kan ağladı sanma şafak

Dâmeni kanlu yaşından lâle-gün olmuşdurur (H 230^a, G. 171/4)

Şafak, rengi itibarıyla kırmızı elbise ile ilişkilendirilir (G.127/1). Felek-Zâl, güneş-yüz, kirpik-ışık benzetmesi yapılan beyitte güneşin doğduğu şafak vakti, kırmızı bir elbise olarak hayal edilir (G.82/4). Şafak vaktinde güneşin doğmasıyla oluşan kızılık, sevgilinin kırmızı bir elbise giydiği tasavvurunu oluşturur:

Ser-â-ser âlemi yaksan n'ola la'lîn kabâlarla

Şafaktan arz-ı ruhsâr eylemiş mihr-i cihânsın sen (H 170^b, G. 419/3)

4.2.7.3.5. Şafak-Ateş

Şafak, renk yönüyle ateşle ilişkilendirilir (K.6/34; G.477/3). Feleği kızılığıyla kaplayan şafak için alev benzetmesi yapılır. Şair; felekte görünen kızılığın şafak olmadığını aksine âşığın aşk ateşiyle yanıp parçalanan yakasından çıkan alev olduğunu düşünür:

Görünen sanma şafak âteş-i aşk ile yanup

Çıkdı eflâke alev çâk-ı girîbânımdan (H 180^b, G. 464/5)

4.2.7.3.6. Şafak-Livâ (Bayrak)

Yüksekte oluşu ve kırmızı rengiyle şafak için al bir bayrak tasavvuru yapılır. Yıldızlar, askere teşbih edildiğinde şafak da etrafında yıldız askerleri bulunan bir bayrak olarak hayal edilir. Kırmızı rengine ve felekte oluşuna “al” ve “âlâ” kelimeleri ile işaret edilir:

Livâdur al u âlâdan şafak mâh-ı şeb-efrûza

Aceb midür pür olsa leşger-i encümle her yanı (H 30^a, K. 7/6)

4.2.7.4. Gece (Şeb, Leyl, Mesâ, Şâm)

Divan'da çoğu beyitte gündüz ve sabahla zıtlık içinde ele alınan geceyle ilgili olarak 95. gazelde “birkaç gicedür”, 233. gazelde “gice gündüz”, 397. gazelde “subh u şâm”, 541. gazelde “bu gice” redifleri zikredilir. “Ecel, fenâ, elbise, hazan, baht, pas, makas, hat, saç, karga, hicâb” gibi unsurlarla çeşitli tasavvurlarda kullanılır.

Gece- Renk

Karanlığına, siyah rengine “sâye, tîre, sevdâ” gibi sıfatlarla işaret edilen gece; genellikle âşık, sevgili ve saç, ayva tüyü gibi güzellik unsurları ile benzetme içinde zikredilir. Yüz-gündüz ilgisiyle birlikte zikredilen ayva tüyleri, yüzü kararttığı için gece olarak düşünülür. Beyitte gece ve gündüzün bir arada bulunmadığına işaret edilir. Bu sebeple yüzdeki ayva tüylerinin kesilmesi gerektiğini düşünülür:

Ruhlarından hatt-ı hoş-bûyun terâş eyle meded

Çün bilürsün rûz u şeb bir yirde kılmaz ictimâ (H 139^a, G. 273/4)

Saç unsuru ile ele alındığı beyitlerde “sevdâ” kelimesi tevriyeli kullanılarak gecenin siyah rengi kastedilir (G.68/4; G.165/2; G.212/1). Bir beyitte etrafın karanlığa bürünmesinin, geceden kaynaklanmadığı belirtilir. Âh dumanı ve sevgilinin saçları, siyah renkle ilgisi dolayısıyla gece karanlığıyla ilişkilendirilir:

Şeb-i zulmet değıldür ey yüzi meh yâd-ı zülfünle

Karardı cümle âlem âhının dûd-ı siyâhından (H 191^b, G. 517/2)

Sevgilinin iki yanından salınan saçları, karalığı dolayısıyla gece için benzetme yapılır. Beyitte ortalığın ağarmaya başlaması gündüzün geceye, gecenin de karanlığa döndüğü şeklinde aşamalı olarak ifade edilir:

Gündüzüm şâm oldu şânum zulmet-âbâd-ı adem

Görmeyelden ol iki gîsûyı birkaç gicedür (H 111^a, G. 97/4)

Gece-Uzunluk

Gecenin siyah rengiyle birlikte uzunluğu da birçok beyitte zikredilen husustur. Saç, uzun bir gece olarak hayal edilir. Saç için zikredilen “belâ” kelimesiyle hem siyahlık hem de uzunluk kastedilir. Ayrıca beyitte hastalıkların gece şiddetlenmesine gönderme yapılır.

Belâsını saçumun pây-mâl olandan sor

Uzunluğun gicenün haste-hâl olandan sor (H 109^a, G. 89/1)

Gündüzü temsil eden yüz unsuru ile ele alınan ayva tüylerinin, yüze güzellik verdiği düşünülür. Tıraşlanması, yüzdeki güzelliği bozacağından âşık tarafından istenmeyen bir durumdur. Siyah ve uzun şekli dolayısıyla gece ile ilişkilendirilen ayva tüylerinin

kesilmesi, gecenin kısılması olarak ifade edilir. Aydınlık arttıkça gecenin karanlığının kaybolacağına; böylelikle uyku süresinin azalacağına işaret edilir:

Hâbdan bîdâr olur çeşmüm hadün olsa terâş
Gice eksildükçe olur âdemün az uyhusı (H 227^a, G. 681/4)

Bahar mevsiminde gecelerin kısılmasına değinilen bir beyitte sevgilinin saçını kesmesi, gece ilgisiyle konu edilir. Bahar, tazelik özelliği ile güzelliğe; saç, siyahlığı ve kısalığıyla geceye teşbih edilir:

Hüsni efzûn olduğunca kat' ider zülfini yâr
Giceler kûtâh olur geldükçe eyyâm-ı bahâr (H 243^a, Matla 19/1)

Gece-Şeb-i Yeldâ

En uzun gece olan “şeb-i yeldâ”, rengi ve uzunluğu ile birlikte saç ilgisi ile ele alınır. Siyah rengi ve özellikle uzunluğu ile beyitte çeşitli unsurlarla da ilişkilendirilen sevgilinin saç, şeb-i yeldâ olarak düşünülür:

Dâl-ı deycûr mı disem ya şeb-i yeldâ zülfe
Bend-i zünnâr mı yahûd anber-i sârâ mı disem (H 161^b, G. 380/2)

Gece-Firkat (Ayrılık), Gece-Gam

Gecenin bir özelliği de ayrılık, gam, üzüntü gibi hallerin yaşandığı vakit oluşudur. Âşığın sevgiliden ayrı kaldığı geceyi ifade eden “şâm-ı hicrân, şâm-ı firkat, şeb-i firkat, şeb-i gam, şeb-i mihnet” terkipleri kullanılır.

Ayrılık gecesi; âşığın gamla geçirdiği (Msm.22/3; G.497/2), âh ettiği (G.251/5) uyuyamadığı (G.40/8) vakittir. Ayrılık olarak tasavvur edilen gece, vuslat olduğu düşünülen sabah vaktiyle son bulacaktır (K.23/1). Güneşin doğmasıyla gecenin son bulacağı hususuna işaret eden şair, sevgilinin ilgi göstermesiyle ayrılığın son bulacağını belirtir:

Şâm-ı firkatde belâyile aceb geçdi günüm
Toğmadı mihr-i vefâ cânib-i cânânımdan (H 180^b, G. 464/2)

Gece-Uyku

Geceyle ilgili beyitlerde değinilen bir husus da uyku üzerinedir. Âşık, gece sabaha kadar sevgiliyi görmek için uykusuz kaldığını belirtir (G.636/4). Gece sevgiliyi rüyasında gören âşık, uyandığında deli haline geldiğini belirtir:

Vâkı‘amda dün gice bir dilber-i ra‘nâ gördüm

Hâbdan gözüm açup kendümi şeydâ gördüm (H 165^a, G. 398/1)

Rengi münasebetiyle sevgilinin iki kakülü, iki gece olarak tasavvur edilir. Gündüzü işaret eden yüz-güneş ilgisi ile zikredilen gece-kakül benzetmesi uyku hadisesi ile ele alınır:

Ol güneş yüzlü hilâl-ebrûnun iki kâküli

İki şebdür kim komaz bu çeşm-i giryânümde hâb (H 98^a, G. 38/5)

Gece-Gök Cisimleri

Gece vakti yıldız, hilal, ay gibi aydınlatıcı unsurların görünmeleri beyitte konu edilen husulardan biridir. Gece görünen ay (G.476/2), sabaha kadar etrafı aydınlatır (G.253/3). Gece vaktinin hilalin görünmesi ve uyku ilgisiyle ele alındığı bir beyitte kaş için hilal benzetmesi yapılır. Âşık, birkaç gecedir sevgiliyi göremediğinden uyuyamadığını belirtir:

Görmez oldum ol hilâl ebrûyı birkaç gicedür

Gözlerüm terk itdiler uyhuyı birkaç gicedür (H 110^b, G. 97/1)

Gece, karanlığı aydınlatan ay ile birlikte ayrılık için konu edilir. Âşığın sevgiliden ayrı kaldığı gecenin karanlığına ay'ın aydınlığının bile fayda etmediği belirtilir. Ayrılık gecesinin aydınlanmaması, vuslatın gerçekleşmediğini gösterdiği için güneşin doğuşunun bile görünmediği ifade edilir:

Mihr ü mâh ey şeb-i firkat seni rûşen kılımaz

Var ise şâm-ı ecelsin görünmez seherün (H 150^a, G. 324/4)

Gece-Bezm

Eğlence için kurulan meclislerin vakti, gece vaktidir. Bu mecliste gecenin karanlığını aydınlatmak için yıldızlar, meşâle (G.350/5); ay ise چراغ (G.347/3) olur. Güneşin mecliste yanan bir muma teşbih edildiği beyitte gece, mumun ışığını kesen bir makas olarak hayal edilir. Gecenin güneşin batışıyla başlayan bir vakit olmasına işaret edilir:

Kesdi mîkrâz-ı şeb ile başını söndürdi çarh

Bezm-i dehre olmuş iken şem‘a-i enver güneş (H 56^a, K. 26/15)

Gece ve gündüzün eşit olduğu Nevruz’da kurulan bir işret meclisi tasviri yapılır. Beyitte gece ve gündüzün birbiri ardınca ortaya çıkmasını kasteden ve ara vermeden, devamlı çalışmak anlamındaki “geceyi gündüze katmak” deyimini kullanılır:

Çemende ayş idicek demdür irdi çün nevrûz

Gıceyi gündüze katup gelen bahârı gör a (H 201^b, G. 564 /2)

Gece-Kutsal Geceler (Kadir Gecesi, Berât Gecesi)

Kurân-ı Kerim’in indirildiği gece olan Kadir gecesi, bin aydan daha hayırlı bir gecedir²¹⁷. Berât gecesi, Şâban ayının on beşinci gecesi için kullanılan bir tabirdir ve Müslümanlarca kutsal sayılan rahmet ve mağfiret gecesidir (Paçacı, 2010: 65).

Hz. Muhammed’le ilgili bir beyitte saç-Kadir gecesi ilgisi kurulur (K.3/16). Gece renkli olarak nitelendirilen kakül, Kadir gecesi ile ilişkilendirilir (G.223/3). “Leyl” kelimesi, gece anlamı ve siyah rengi ile benzetme unsuru olur. Sevgilinin yanağı ve kakülü sebebiyle âşığın gecesi Kadir, gündüzü de bayram olur. Kadir gecesinin bayramla birlikte ele alınması, bayramı haber verdiği içindir:

Dil virelden ruhlarunla kâkül-i şeb-gûnuna

Rûzımız ıyd oldı ey meh Kadr olupdur şâmumuz (H 129^b, G. 223/3)

Berât gecesi, gece gibi kara olan sevgilinin ayva tüyleri ile ilişkilendirilir (G.360/4). Kadir gecesi ile birlikte anıldığı beyitte kıymetli ve kutsal olması münasebetiyle memduh için yapılan duada zikredilir:

Günün nevrûz-ı ıyd olub gicen Kadr u Berât olsun

Hezârân ıyd-ı nevrûz ile geçsün zâtınun şânı (H 53^a, K. 23/26)

Gece-Bekçi (Pâsbân)

Gece bekçisi anlamındaki “pâsbân” geceleri fenerle sokakta dolaşmasıyla konu edilir (bkz. Pâsbân). (G.253/3).

²¹⁷ Bkz. Kadir, 97/1-3.

4.3. Dört Unsur

4.3.1. Su ve İlgili Unsurlar

Divan'da çeşitli sebeplerle sıklıkla zikredilen su; ayrıca “âteş ü âb” redifli bir kasidede²¹⁸ ve bir gazelde²¹⁹ de konu edilir.

Su-Dört Unsur

Dört unsurdan biri olan su; ateş, toprak, hava gibi diğer unsurlarla birlikte zikredilir. İnsanoğlunun yaratıldığı unsurlardan biri olmasına değinilir (G.678/2). Dört unsurla karıştığını belirten âşık, aşk ateşiyle gözünden su akıttığını belirtir. Su, gözyaşı kastedilerek kullanılır:

Dil yanup âteş-i aşkunla dökerdi gözüm âb
İmtizâc eylemedeyin âteş ü bâd âb u türâb (H 27^b, K. 6/1)

Su-Akıcılık

Suyla ilgili sıkça değinilen bir özellik de akıcı oluşu üzerinedir. Su, meyletmek özelliği ile gönülle benzetme yapılır ve âşğın gönlünün su gibi aktığı hayal edilir (G.663/3). Gönül-su ilgisi içinde aynı zamanda suyun bir yerde karar kılmamasına “bî-karâr” kelimesi ile işaret edilir. Suyun hızla akıp geçmesi “su gibi akadüşmek” şeklindeki deyimle ifade edilir:

Aşkun ile bî-karârüm sanma var ihtiyârüm
Dîdârını görüp dil su gibi akadüşdi (H 218^b, G. 641/4)

Suyun akışıyla ilgili olarak “yerden yere geçmek” (K.6/18), “tağ u taşı geşt itmek” şeklinde ifadeler kullanılır. Âşıklık halleriyle ilişkilendirilen suyun akışı, dağı taşı dolaşmakla açıklanır. Ayrıca “eşk zinciri” şeklindeki ifade ile suyun kesintisiz ve dalgalı oluşu kastedilir:

Tağ u taşı geşt iderdüm dem-be-dem sular gibi
Eşk zencîrin sürer dîvâne gördüm ben seni (H 225^a, G. 672/3)

²¹⁸ Bkz. K.6

²¹⁹ Bkz. G.533.

Bazı beyitlerde zikredilen “mâcera” “mâ-i cârî” şeklindeki ifadelerle de suyun akıcılığına işaret edilir (G.37/3). Âşığın gözyaşlarının macerasını sevgiliye anlatmak isteyen su, sevgilinin ayağına yüz sürüp ağlamış olarak tasavvur edilir. Suyun doğal akışı hüsn-i talil yoluyla anlatılır:

Mâcerâ-yı eşkini arz itmeğe dildâra su

Yüz sürüp pâyine ağlar derd ile bî-çâre su (H 195^a, G. 533 /1)

Suyun akıp geçmesinin konu edildiği bir unsur da ömürdür. Şair, düşmanın ömrünün su gibi aktığını belirtir (K.7/31). Genellikle ateşle zikredilen suyun akıcılığı “selîs” kelimesiyle ifade edilir. Şair, bir şiirin ismini oluşturması dolayısıyla şiirin su gibi akıcı olduğunu belirtir:

Âteş ü âb gibi oldu selîs ü pür-sûz

Nazmumun nâmı n’ola olsa şehâ âteş ü âb (H 29^b, K. 6/50)

Su, alçaklara akması dolayısıyla âşık için benzetilen olur. Servi-sevgili ilgisi kurulan beyitte âşığın gözünün servi gibi yükseklerde değil; su gibi alçalarda olması gerektiği belirtilir:

Gözlerimiz habâbveş ol boyı servi gözedür

Su gibi gerçi alçağuz yükseğedür nazâremüz (H 127^b, G. 213/4)

Suyun devamlı alçalarda olması hususunun dile getirildiği bir başka beyitte güzellerin alçak olarak nitelendirilen rakiplere meylettği ifade edilir. Sevgili, su gibi alçalarda meyleder. “Mâyil” kelimesi ile akıcılığına gönderme yapılır:

Mâ’il-i ağıâr olursa dil-rübâlar n’ola kim

Mâ tekaddemden berü meyl eyler alçalara su (H 195^a, G. 533/3)

“Su gibi akmak” deyimiyile suyun akıcılığına vurgu yapılan bir beyitte âşığın gönlü için zikredilen “yüz yumak” ifadesi gurursuz ve saygısız olduğuna işaret eder:

Bâd-ı nazarda su gibi akdı sana gönül

Yüz yumaz oldu ey boyı servüm bana gönül (H 156^b, G. 357/1)

Su-Saflık

Su; saflığı ve berraklığı dolayısıyla “âb-ı sâfi” şeklinde vasıflandırılır (K.6/47). Suyun saflığının ezelde kararlaştırıldığı belirtilen bir beyitte ateş unsuru da parlaklığıyla

zikredilir. Henüz alemde ateş ve su oluşmadan suya saflık özelliği verilmiştir. “Safvet” kelimesi ile suyun saflığı ve temizliği kastedilir:

Âba safvet virilüpdür ezeli âteşe tâb

Yoğ iken âlem-i fânîde dahı âteş ü âb (H 28^a, K. 6/10)

Saflığının konu edildiği beyitlerde su için genellikle yanak (G.380/5) ve gönül unsuru benzetme yapılır. Suyun temizleme ve çağlama özelliğine işaret edildiği bir beyitte şair, gönlünün su gibi saf olmasını ve sel gibi çağlamasını ister:

Habâb gibi sürüp seyl gibi çağla gönül

Su gibi sâf olalum gel bahâra azm idelüm (H 163^a, G. 384/6)

Su-Yansıtma

Bir beyitte ise saflığı ve aksettirme özelliği ile su için ayna ilgisi kurulur (G.335/2). Servinin sudaki aksi, sevgilinin ayağını öpmek için düşmüş bir âşığı hatırlatır. Su-âşık benzetmesi yapılırken servinin su kenarında bulunması ve suyun ayna gibi yansıtma özelliğine işaret edilir:

Nihâl-i serv-i bâlânun görenler aksini suda

Ayağın öpmege düşmüş sana üftâdedür dirler (H 109^b, G. 91/2)

Su-Tahrip Etme

Yıkma ve tahrip etme özelliği ile konu edilen su, beyitlerde mübalağalı bir şekilde ele alınır (K.6/40; K.6/51). Yanak-su benzetmesi yapılan bir beyitte su, kendisi gibi tahrip özelliği bulunan ateşle birlikte zikredilir. Saf suya teşbih edilen yanak ve “âteş-pâre” olarak hayal edilen dudağın, âşığın can ülkesini harap ettiği ifade edilir:

Ey ruhun âb-ı musaffâ lebün âteş-pâre

Kişver-i cânı ol âteşle ol âb itdi harâb (H 28^a, K. 6/16)

Âşığın sele dönüşen gözyaşının dünyayı suya boğduğu düşünülür (G.197/2). Etrafının gözyaşları ile çevrildiğini söyleyen âşık, sele kapılan bir şehir tasviri yapar:

Seyl-i bârân-ı fenâ dil şehrini gark itmede

Su gibi etrâfımı eşk-i firâvân almada (H 200^a, G. 557/5)

Su-Ateş

Su; tahripkârlığından dolayı kendisiyle zıtlık içindeki ateşle söndürme (K.6/26), teskinlik verme (G.341/3) gibi özellikleriyle konu edilir. Aşkın büyüklüğünü anlatmak isteyen şair; gözlerden akan yaşların yanan sineyi söndürdüğünü belirtilir (G.623/5). Suyun ateşi yatıştırması hususunun ele alındığı bir beyitte adalet, zulüm ateşini teskin edecek bir su olarak tasavvur edilir. Ayrıca “âb sepmek” ifadesiyle ferahlatmak anlamı kastedilir:

Âb-1 adlün çün ider âteş-i zulmi teskîn

Âb sep âteşüme ey şeh-i hurşîd-cenâb (H 28^b, K. 6/30)

Ateşle zikredildiği başka bir beyitte suyun; ateşte kuvvet bırakmama özelliğine değinilir. Beyitte geçen “âb” kelimesi aynı zamanda “parlaklık” anlamı kastedilerek tevriyeli kullanılır:

Âteş-i aşkumu âb-1 ruhun efzûn eyler

Gerçi âteşde komaz âb-1 revân kuvvet-i tâb (H 28^a, K. 6/17)

Su-Tevâzu

Su, alçalarda bulunmasıyla alçakgönüllülüğü ifade eder (G.213/4). Toprakla ele alındığı bir beyitte alçalara akan su, tevazuyu; yerdeki toprak ise miskinliği temsil eder:

Olup alçakgönüllü âb gibi

Meskenet ehli ol türâb gibi (H 216^b, G. 631/1)

Âşığın gönlü için su benzetmesi kurulduğunda “mâyil” kelimesi ile suyun akıcılığına, “alçakgönüllü” kelimesiyle alçalarda akması hususuna işaret edilir. Şair, sevgiliye meyleden gönlünün su gibi alçakgönüllü olduğunu belirtir:

Âlî-cenâba mâ'il olur gün gibi şehâ

Alçakgönüllüdür su gibi zâhirâ gönül (H 157^a, G. 357/2)

Su-Âb-1 Hayât

Hayat verici özelliği bulunan su, geçici hayattan ölümsüzlüğe kavuşma isteğini ifade eden “âb-1 hayât” mefhumuyla konu edilir. Ölümsüzlük suyu olan âb-1 hayât, şairin şiiri

(K.20/9), âşıkların canına can kattığı düşünölen sevgilinin dudağı (G.264/3, G.380/7, G.460/3) için benzetme yapılır. Dudak, susuz olan âşık için ölümsüzlük veren su olarak düşünöölür. Beyitte su ile birlikte “işte burada” anlamı da bulunan “mâ” sözcüğü kullanılır:

Ol leb-i âb-ı hayâtum Ulviyâ ben teşneye

Ger ölüsem hasret ile mâ dimez bir pâre su (H 157^a, G. 533/5)

Su-Lezzet

Suyun tatlılık özelliğine işaret etmek için “âb-ı zülâl” ifadesi kullanılır. Mütercim Asım’a göre âb-ı zülâl; yüksek dağlarda birikmiş olan kar kütleleri içinde oluşun ince, ak ve başı karamsı bir kar kurdudur. İçine konulduğı suyu lezzetli ve soğuk hale getirdiğinden bu suya ab-ı zülal denilir (Mütercim Asım, 2009: 849). Aynı zamanda duru ve saf anlamı da bulunan zülâl, dudak için benzetme yapılır. Hem tatlılığı hem de duruluğı kastedilen dudak için aynı zamanda “suya kanmış” anlamındaki “sîr-âb” terkibi kullanılır:

Bana âteş görünür gayra sunar âb-ı zülâl

Âb-ı hayvân mı yâhûd âteş ol la‘l-i sîr-âb (H 28^b, K. 6/21)

Suyun lezzetini ifade etmek Kevser suyu (G.501/2) ve zezem suyu benzetmeleri de yapılır. Yüzün Kâbe olarak tasavvurunda tatlılığıyla dudaklar, zezem suyu olarak tasavvur edilir (G.196/3). Bu hususlar hakkında ilgili maddelerde gerekli açıklamalar yapılmıştır.

Su-Kılıç

Su; çeliğın terkininde kullanılması dolayısıyla kılıç unsuruyla birlikte ele alınır. Beyitlerde kılıç-su ilgisine “âb-ı tîg, âb-ı şemşîr” gibi tabirlerle işaret edilir (K.6/56, G.533/2). Bu hususa kılıç maddesinde değinildiğinden ilgili açıklamaları tekrar etmeye gerek görmöyoruz. (bkz. Kılıç maddesi).

Su-Hasta

Bazı hastalıklarda ateşin yükselmesi su kaybına sebep olduğundan su isteğı artar. Bu sebeple hastaya sık sık su verilir. Bu hususa değinilen bir beyitte ayrıca kılıç-su ilgisi de ele alınır. Sevgilinin kılıç gibi yaralayıcı bakışlarını âşığa çevirmesi, aşk hastası âşığın

içinin ferahlamasını sağlayacaktır. Şair, bu durumu hastanın suya kanması ile ilişkilendirilir:

Yâr şemşîrini her dem bana karşı getirür
Ol tabîb-i dil ü cân hastesine su getirür (H 231^b, G. 179/1)

Su-Deyimler ve Atasözleri

Beyitlerde su ile ilgili olarak “âb-ı rûy dökmek (G.247/1), aralarından su sızmamak (G.435/2), gözüne kara su inmek (G.441/1), bir içim su (G.531/5), su gibi harcamak (G.299/5), suya vermek (K.10/3), suya iletip susuz getirmek (G.146/2), âbveş akmak” şeklindeki deyimler zikredilir. Bir beyitte kullanılan “âbveş akmak” ifadesi “hızla geçmek” anlamındaki “su gibi akmak” deyimine işaret eder. Âşığın gönlü için benzetme yapılan su; her yana hızlı akması ile konu edilir. Ayrıca beyitte zamanın çabuk geçmesine çağrışım yapan “âb-sıfat geçmek” ifadesi ile de suyun hızlı akışı kastedilir:

Âbveş her yana akmaz gönül âteş özler
Âteşüm söndi geçüp âb-sıfat vakt-i şitâb (H 28^a, K. 6/13)

Suyun bulanıklığına işaret edilen bir beyitte ise bir işteki aksaklığın baştan kaynaklandığını içeren “Su bulanur başından” atasözü konu edilir. Âşığın kanlı gözlerinden akan gözyaşlarının da kanlı aktığı belirtilirken gözyaşı-su ilgisi kurulur:

Âşıkun kanı akıcak dîde-i hûn-pâşından
Ehl-i diller didiler su bulanur başından (H 173^a, G. 431/1)

Divan’da suyla ilgili olarak ayrıca “su terâzisi (G.363/1), su kâsesi (G.99/2) şarap (K.6/14), bazı hayvanlarla ilgisi (K.6/29; K.10/32, bahçenin sulanması (K.18/4), suya gül koyulması (M.6/35)” gibi pek çok hususlar da konu edilir. İlgili maddelerde bu hususlar için gerekli açıklamalar yapıldığından tekrar açıklama gereği duyulmamıştır.

4.3.1.1. Deniz

Deniz; büyüklüğü, derinliği, batırması, dalgalanması, boğması, coşması, tadı, sahili, inci ve mercan gibi cevherlerin kaynağı olması, fırtına ve girdap gibi tehlikelerle dolu olması, üzerinde gemi gibi taşıma araçlarının bulunması, nehirlerin kavuşması, çerçöpü

taşıması, Akdeniz ve Hazar Denizi gibi hususlarla ele alınır. Ayrıca Divan'da “deryâ” redifli bir de kaside²²⁰ bulunmaktadır.

Deniz-Büyüklik

Denizin büyüklüğünün konu edildiği beyitler genellikle memduhun övgüsü dolayısıyladır. Övülen; lücce-i bahr-i kemâl (K.18/29), muhît-i cümle ulûm u dür-i yemm-i idrâk (K.21/3), dür-i yemm-i eltâf u atâ (K.24/11) şeklinde çeşitli sıfatlarla övülür. Şair, övülenin cömertliğinin bir deniz gibi dünyayı kaplamasını, yeryüzünü çevrelemesini ister:

Muhît olsun cihânı yemm-i cûdun ey kerem kânı
İhâtâ eyleye arzı nitekim ser-te-ser deryâ (H 42^a, K. 15/39)

Gözyaşları fazlalığıyla büyük bir denizdeki taşkınlığı, coşkunluğu hatırlatır. Beyitte “tuğyân” ifadesi taşkınlık anlamıyla deniz için kullanılır. Şairin gözyaşlarının ürperten görünümü, coşan bir denizin taşmasındaki tehlikeyle ilişkilendirilir:

Sîr-âb-ı sirişkümle gelür âdeme dehşet
Tûgyân idicek cûşîş-i ummâna bakılmaz (H 125^a, G. 200/3)

Âşığın akıttığı gözyaşlarının, bedenini büyük bir denize boğduğunu düşündürür (G.284/1). Âşık, sevgilinin yüzünün hasretiyle akıttığı gözyaşlarının giderek çoğalıp nehre, nehrin denize, denizin de dalgalı ve coşkun bir denize dönüştüğünü belirtir. Gözyaşı-deniz ilgisi kurulan beyitte denizin coşması aşamalı olarak tasavvur edilir. Ayrıca “telh” kelimesi ile deniz suyunun acılığına işaret edilir:

Hecr-i dîdâr acısıyla aksa gözden eşk-i telh
Eşk cûy u cûy yem ü yem kulzüm-i zehhâr olur (H 27^a, K. 5/3)

Deniz ile âşığın gözyaşı arasında ilgi kurulan beyitte aşırı derecede anlamını içeren “gömgök” nitelendirmesi, deniz için kullanılır. Denizin dalgalanıp coşması, delilerin ağzından köpükler saçarak konuşması ile ilişkilendirilir. Âşığın sel gibi akan gözyaşlarına özenen denizin, köpürerek çalkandığı ifade edilir. Ayrıca beyitteki “gömgök” kelimesi ile denizin mora yakın bir renkte oluşuna da çağrışım yapılır:

²²⁰ Bkz. K.15.

Dem-â dem öykünür seyl-âb-ı eşk-i çeşmüme her dem
Köpüklü bir aceb gömgök delidür ey kamer deryâ (H 41^b, K. 15/24)

Gözyaşı-deniz ilgisi kurulan bir beyitte âşğın akıttığı gözyaşlarının çokluğuyla deniz haline geldiği belirtilir. Beyitte aynı zamanda denizin akıcılığına işaret eden “mâcerâ” kelimesi tevriyeli olarak kullanılır:

Mâcerâ-yı eşkümi yâre diniz
Kim sirişk-i çeşmüm olupdur deniz (H 125^b, G. 204/1)

Deniz-Sonsuzluk

Deniz, sonsuzluğuna işaret eden “bî-pâyân” ifadesi ile âşğın gözyaşları için benzetme yapılır (G.190/1). Bir şehrin sınırsız büyüklükte oluşunu anlatmak isteyen şair, “bahr-i bî-kerân” terkiibini kullanır. Ucu bucağı görünmeyen sonsuz bir deniz tasavvuru yapılır:

Göz irmez ucına hergiz cihânda
Revâdur ana bahr-i bî-kerânda (H 236^a, M. 9/6)

Denizle ilgili bazı beyitlerde sıkça zikredilen “lücce” ifadesi ucu bucağı görünmeyen geniş ve sonsuz bir denizi işaret eder. Gözyaşlarının çokluğunu ifade etmek isteyen şair, yaralı bedenini bir gemiye teşbih eder. Engin bir denize yelken açmış giden bir gemi hayali kurar (G.105/2). Bir beyitte ise sözünün büyüklüğü için “lücce-i kulzüm-i güftâr” ifadesini kullanır:

Lücce-i kulzüm-i güftârı yeter geşt itdün
Keştî-i tab‘un iderse demidür azm-i kenâr (H 47^a, K. 18/46)

Deniz-Derinlik

Şairin sözleri, içerdiği anlam derinliği itibarıyla denize benzetilir (G.599/4). Denizin derinliğine “ka‘r” kelimesi ile işaret edilen bir beyitte ise ayrılık için deniz tasavvuru yapılır. Ayrılık içindeki âşğın bedeninin gözyaşları içinde kalmasıyla denizin dibine dalgıcın dalması arasında benzerlik kurulur:

Sulanup zevrak-ı çeşmüm gibi fülk-i cismüm
Taldı gavvâs-sıfat ka‘r-ı yem-i hicre hemân (H 57^a, K. 27/12)

Deniz-Durgunluk

Denizdeki dalgalanmalar, rüzgârın etkisinden kaynaklanır. Gözyaşı-deniz ilgisi kurulan beyitte uçsuz bucaksız bir denizin dalgasız, sakin hali konu edilir. Âh rüzgârı olmadan gözyaşlarının coşmadığını belirten şair, rüzgârın esmediği durgun bir deniz tasviri yapar:

Gözlerüm yaşı temevvüc eylemez âh itmesem
Rûzgâr oldukça sâkin bahr-i bî-pâyân uyur (H 232^b, G.183 /3)

Deniz-Tehlike

Denizin dalgalanarak hareket etmesinin sebebi rüzgârdır. Şiddetli rüzgârın oluşturduğu dalgaların hareketlenmesi, denizin tehlikeli olmasına yol açar. Rüzgârın etkisi, denizdeki gemilerin dolaşmasına imkân vermez (G.144/4). Bir beyitte ise rüzgârın şiddetiyle dalgaların çarpıştığı büyük bir deniz tasviri yapılır:

Şiddet-i bâd ile emvâc-ı telâtumda idi
Tağlar yirle bir olmuşdı fezâ-yı ummân (H 57^a, K. 27/2)

Denizin felaketlerle dolu oluşuna “bahr-i felâket” tabiri ile işaret edilir (G.634/5). Bir beyitte ise deniz için insan yutan yedi başlı ejder benzetmesi yapılır (K.27/6). Dünyanın gemi, karanlığın deniz tasavvurunda dünya gemisinin karanlık denizinde kalmış olduğu belirtilir:

Bahr-i zulmetde kalup bir gice keştî-i cihân
Ya‘ni kim ebr-i siyâh içre hilâl oldu nihân (H 56^b, K. 27/1)

Deniz-Yedi Derya İnanışı

Eski metinlerde “Heft Muhît” veya “Heft Deryâ” adlarıyla zikredilen yedi deniz görüşü hakimdir (Şentürk, 2009:171). Bir tarih kıt’asında felek ve dört unsurla birlikte zikredilen “bahr-i heft” ifadesi, yedi deniz olduğuna dair inanışa göndermedir:

Bu nüh eyvân u bahr-i heft ü çâr-erkâna zîverdür
Vücûd-ı pâkûn ile gevher-i elfâz u ruhsârûn (H 242^a, Trh. 18/12)

Deniz-Denizkızı

Divan'da bir beyitte sözü edilen “deniz mâliki” sözü ile denizkızı kastedilir. Şair; denizin, kenarına çektiği güzeller için deniz kızları benzetmesi yapar:

Semen-sîmâları diller döküp her dem kinâr eyler
Deniz mâliklerin gûyâ ki pehlûya çeker deryâ (H 41^a, K. 15/7)

Deniz-Yüzmek

Denizle ilgili olarak “yüzücü” anlamı bulunan “âşinâ” kelimesi kullanılır. Âşık için aşk, sevgiliye âşinâ olduğu bir denizdir (G.7/2). Denize aşına olması hem tanış olması hem de yüzmesini ifade eder (G.24/2). Ayrılık, âşığın hasretle daldığı bir deniz olarak düşünülür. Yüzmek anlamı bulunan âşinâ, âşiğa ait bir özellik olarak zikredilir:

Âşinâ olmadı gitdi bana ol tâze nihâl
Bahr-i hicrâna gönül hasret ile tala gibi (H 222^b, G. 661/6)

Deniz-Cevher

Denizin değerli cevherlerin kaynağı olduğu düşünülür. Dolayısıyla dalgıçların cevher çıkarmak için dalması hususuyla konu edilir (G.202/5). Diş-inci ilgisi kurulan bir beyitte aşk, inci çıkarılan büyük bir denize teşbih edilir. Âşığın gönlünün sevgilinin inci dişlerinin derdine düşmesi, dalgıcın büyük denizlere dalması olarak telakki edilir:

Dürr-i dendânun gamundan bahr-i aşka düşse dil
Lücce-i ummâna san kim kendüyi gavvâs atar (H 118^a, G. 131/3)

Denizin inci madeni oluşu inanişına işaret eden şair, şiiri için değerli inci bulunan deniz benzetmesi yapar (K.20/3). Bir beyitte ise şiir söyleme kabiliyeti dolayısıyla kendisini hüner denizinin incisi olarak ifade eder. Hüner için yapılan deniz benzetmesi, inciden kaynaklanır:

Hüner-verler aceb mi rağbet itse şi'rüne Ulvî
Bu nazm-ı âb-dâr ile dür-i bahr-i hünersin sen (H 174^b, G. 438/5)

Deniz-Tasavvuf

Tasavvufa göre deniz, vahdeti; katre ise kesreti temsil eder. Bir beyitte katre-deniz münasebeti zerre-güneş ilgisiyle birlikte zikredilir. Allah'ın heybeti deniz olarak teşbih edilir. Felek, O'nun büyüklüğü karşısında denizinde bir katre dir:

Bihâr-ı heybetünde çarh katre

Sipîhr-i haşmetünde şems zerre

(H 1^a, M. 2/5)

Tasavvufî anlamlar içeren bazı beyitlerde “bahr-i hayret” ifadesi ile karşımıza çıkan deniz benzetmesi, ilâhî varlığın büyüklüğüne işaret eder (G.448/3; Matla 22/3). Yokluğu bir denize benzeten şair, vücudu ise sahil olarak düşünür. Maddî varlığı, bedeni simgeleyen sahil, deniz kenarındadır ve dalgalara maruz kalır. Şair, maddî varlıktan kurtulmak gerektiğini belirtir:

Ulviyâ bahr-i adem sâhilidür mülk-i vücûd

Gaflet uyhusını terk it sakın emvâcından

(H 189^a, G. 507/7)

Deniz-Mecma‘ü‘l-Bahreyn

İki denizin kavuştuğu nokta anlamındaki “mecma‘ül-bahreyn” ifadesi, bir beyitte hükümdarın sarayının bulunduğu yer için kullanılır. Havasının ve suyunun güzelliği övülürken böyle bir benzetme yapılır:

Hem kenâr-ı mecma‘ü‘l-bahreyn hem bâd-ı şimâl

Cân virür âb u hevâna eyleyen sana nigâh

(H 241^a, Trh. 3/2)

Deniz-Kara

Deniz ve kara anlamındaki “bahr u ber” şeklindeki tabirle genişlik kastedilir. Genellikle övülenin/sevgilinin kudretini ifade etmek için kullanılır (K.15/11; G.563/3). Bu hususa “Kara” maddesinde değinildiğinden tekrar açıklanmasına gerek görülmemiştir.

Deniz-Hayvanlar

Denizle ilgili beyitlerde konu edilen bir husus da içinde timsah (G.384/5), balık gibi çeşitli deniz canlılarının yaşadığıdır. Gözyaşının büyük bir deniz tasavvurunda âşığın yaralarla pul pul olmuş teni balık olarak tasavvur edilir (G.646/5). (bkz. Hayvanlar).

Deniz-Kaptan

“Mîr-i bahr” ifadesi ile sefer sırasında görevli denizde gemiyi yöneten kişi olan kaptan kastedilir (bkz. Kapudân). (Msm.8/1). Kaptanın deniz üzerindeki seyrini, saygıyla karşılanmak anlamındaki “başı üstünde yer eylemek” deyimiyle ifade eder. Bu ifade hem denizin üzerinde sefer edildiğine hem de memduhu övmeye yöneliktir:

Mîr-i bahr itdi seni çünkü Süleymân-ı zamân
Başı üstünde yir eyler sana her dem deryâ (H 64^b, Msm. 8/2)

4.3.1.2. Girdâb

Girdâb-Dönme

Girdap, denizdeki suyun dönerek ve çukurlaşarak oluşturduğu çevrintidir. Aynı zamanda denizin tehlikeli bir unsurudur. Feleğin kendisini girdaba saldığını söyleyen âşık, can ve gönül mülkünün dönerek suya boğulacağından korkar. Beyitteki “döne döne” ikilemesi ile girdabın dönerek bir şeyi içine alıp batırmasına işaret edilir:

Saldı girdâba beni çarh-ı sitem-kâr-ı felek
Korkarın döne döne gark ola mülk-i dil ü cân (H 57^b, K. 27/18)

Girdâb-İçine Alma

Girdabın bir özelliği de dönerken üzerinde ne varsa içine çekerek alıp yok etmesidir. Beyitlerde bir geminin girdaba battığı (Msm.1/1), içine aldığı gemiyi girdabın yok ettiği ve kıyıya çıkarmadığı (G.565/3) gibi çeşitli tasavvurlar konu edilir. Ateş unsuruyla birlikte ele alındığı bir beyitte suya düştüğünü belirten âşık, düştüğü suyun tehlikeli oluşuna girdap nitelendirmesiyle işaret eder:

Yandığım âteşe bak düşdüğüm âbı seyr it
Âteşüm âteş-i cân-sûz durur âbum girdâb (H 28^a, K. 6/8)

Yüzmek anlamı da bulunan “âşinâ” kelimesiyle zikredildiği bir beyitte girdaba düştüğünü ifade eden âşık, tanıdık kimse olmadığını söyler:

Fırat ikliminde yârân-ı safâdan kimse yok
Bir aceb girdâba düşdüm âşinâdan kimse yok (H 145^a, G. 296/1)

Girdâb-Şekil

Girdap, çukur şekli dolayısıyla göze teşbih edilir (G.111/4). Âşığın gözü, gözyaşı selinde oluşan girdap olarak düşünülür (G.197/2). Girdapın ortası çukur şekline “sûrâh-ı girdâb” terkibi ile işaret edilir. Göz-girdap ilgisi kurulan beyitte denizin içinde görünenin girdap deliği olmadığı; denizin seyretmek için baktığı belirtilir:

Derûnunda olan sûrâh-ı girdâb oldu sanma kim
Açup cân gözünü cânâ sana eyler nazar deryâ (H 41^a, K. 15/15)

Gönlün deniz olarak tasavvurunda içinde bulunan elem, deniz ortasındaki girdapla ilişkilendirilir. Hem şekil hem de sıkıntı vermesi münasebetiyle girdap benzetmesine başvurulur:

Ulviyâ deldi elem bağrumı girdâb gibi
Yârsız kılmayayın bir dahı deryâ seferin (H 191^b, G. 518/5)

4.3.1.3. Dalga (Mevc)

Dalga- Deniz

Gözyaşı-dalga münasebeti kurulan bir beyitte âşığın taşkın bir şekilde akan gözyaşları ile coşkun bir denizin dalgalanması arasında ilgi kurulur. Gözyaşının aşktan, dalganın ise denizden kaynaklandığına değinilir. Beyte tasavvufî olarak bakıldığında deniz, vahdeti; dalgalar da kesreti simgeler. Dalgalanmaların, gönlün kesretten kurtulmaya çabalaması olduğu düşünülür:

Anla tuğyân-ı sirişki dil-i sevdâ-zededen
Bu temevvücleri hep cûşiş-i deryâdan bil (H 156^b, G. 356/5)

Dalga-Rüzgâr

Dalga, denizdeki hareketlenmedir. Bu hareketlenmeye sebep olan unsur, rüzgârdır. Dalgaların oluşmasında, birbirine çarpmasında rüzgârın şiddeti etkilidir (K.27/2; G.183/3). Âşığın âhı, rüzgâr; çok akıttığı gözyaşları ise denizin dalgası olarak hayal edilir. Rüzgâr estikçe denizin dalgalandığı ifade edilir:

Subh-dem âh-ı derûnum gibi esdükde sabâ
Gözlerüm yaşı gibi itdi temevvüc deryâ (H 64^b, Msm. 8/1)

Denizin dalgalı oluşunu ifade eden “mevc-zen” ifadesinin rûzgârın şiddeti ile konu edildiği bir beyitte dalganın tehlikeli oluşuna işaret edilir. Şair, denizde bulunan bir geminin rûzgârın şiddetine ve dalgalara dikkat etmesi gerektiğini belirtir:

Mevc-zendür aşk deryâsı gönül fülkin sakın

Rûzgârın şiddeti var rûzgârın şiddeti (H 224^b, G. 668/6)

Dalga-Sürükleme

Dalgalar; denizdeki çeşitli cisimleri, çerçöpü kıyıya sürükler. Bu hususun ele alındığı bir beyitte aşk denizindeki dalgaların girdap oluşturduğu belirtilir. Çerçöpün kıyıya sürüklenip atıldığı tasavvur edilir:

Girdâba saldı Ulvî emvâc-ı bahr-i aşk

Çıkmış kenâra seyr ider a‘dâ çü hâr u has (H 133^a, G . 240/6)

Dalga-Tehlike

Denizde dalganın oluşması, tehlikeli bir duruma işarettir. Gözyaşının deniz tasavvurunda kaşlar da hareketleriyle felaket dalgası olarak düşünülür (G.111/4). Dalgaların ortaya çıkması, çarpışması kıyametin başladığını düşündürür (K.27/15). Karanlık bir denizde oluşan dalgalar ile düşmanın akıp giden kanı arasında akıcılık ve coşkunluk gibi nedenlerle ilgi kurulur:

Meger bir şeb temevvüc eyledi deryâ-yı zulmânî

Havâdan kaynayup cûş itdi ya‘ni düşmenün kanı (H 29^b, K. 7/1)

4.3.1.4. Akarsu

Divan’da rengi, şekli, çağlaması, akıcılığı, parlaklığı ile çeşitli ilgilere konu olan akarsu; *gözyaşı, gönül, yanak, zırh, zincir, kehkeşan, kemer, vücut, melek, gümüş* gibi unsurlarla benzetme yapılır. Ayrıca akarsuyla ilgili olarak Selsebil ırmağı, Kızılırmak, Şat nehri gibi nehirler de konu edilmiştir.

Akarsu-Akıcılık

Suyun akıcılık özelliği dolayısıyla gözyaşı ile akarsu arasında ilgi kurulur (G.417/3). Âşığın sevgili uğruna sel gibi akıttığı gözyaşları, akarsu olarak tasavvur edilir:

Ruhı şevkiyle sînen dâğlar ile lâlezâr eyle

Akar seyl-âb-ı eşki her dem ana cûybâr eyle (H 206^a, G. 584/1)

Coşkun akışı itibarıyla akarsu ile ilişkilendirilen gözyaşı, sel halinde akar. Selin önüne çıkan her şeyi sürükleyip götürdüğü gibi gözyaşı da sevgilinin mahallesine âşığın bedenini sürükler. Beyitte akarsuyun hızlı akarken çalı çırpı gibi şeyleri sürüklemesine gönderme yapılır:

Kûy-ı yâre iletür cismümi seyl-âb-ı sirişk

Gülsitâna nitekim hâr u hâsı cû getirür (H 232^a, G. 179/4)

“Mâcerâ” kelimesi tevriyeli kullanıldığında akarsuyun akıcılığına işaret eder (G.572/1). Bir beyitte zikredilen “meyl” kelimesi ile de sürekli bir yöne doğru akması kastedilen akarsu, gönül için benzetme yapılır. Bu hususla birlikte akarsuyun bahçelerde akmasına gönderme yapılır:

Ehl-i diller meyl iderler kûy-ı cânân bâğına

Cûy-ı dil-cûlar akarlar sanki sultan bâğına (H 210^b, G. 606/1)

Akarsu-Çağlama

Akarsuların çağlayarak akması bahar mevsiminde olur (G.501/4). Suyun akarken taşlara çarparak akması, ağlamak olarak nitelendirilir (G.14/2). Akarsuyun servi kenarından geçerken taşlara çarparak yerden yere akması “şûrîde” oluşuna bağlanır. Taşlar arasından coşkulu bir şekilde çağlayıp akması, dövünmek şeklinde yorumlanır:

Serv-i dil-cûyun olup şûrîdesi âb-ı revân

Döğüüp taşlarla urur kendüyi yirden yire (H 201^b, G. 563/4)

Büyük nehir anlamındaki “nehr-i azîm” terkibi, bir beyitte melek tâifesi için benzetme yapılır. Meleklerin bölük bölük gelişi, rüzgârla coşarak akan büyük bir nehir tasavvurunu getirir:

Nehr-i azîm oldı o kudseyn-i mevc

Bâd-ı kerem birle gelür fevc fevc (H 1^a, M. 1/12)

Akarsu-Duruluk

Akarsuyun temiz ve saf oluşu beyitlerde “pâk” (G.512/4), “safâ” (Msm.31/3) gibi sıfatlarla ele alınır. Genellikle yatak; su gibi saf ve duru oluşuyla akarsuya teşbih edilir (K.3/10). Akarsuyun berraklaşmasının nedeni, sevgilinin yanağının parlaklığını

görmesine bağlanır. Suyun yansıtma özelliğine de değinilen beyitteki “safâ” kelimesi hem saflık, duruluk hem de neşe anlamı içerdiğinden tevriyeli olarak kullanılır:

Görmiş âyine-i ruh-ı yâri
Gülşenün cûyî pür-safâ olmuş (H 133^b, G. 244/3)

Akarsu-Bulanıklık

Akarsuyun yağışların etkisiyle coşup akarken çamur gibi maddeleri taşıması bulanıklaşmasına yol açar. Bu hususun ele alındığı beyitlerde âşığın gözyaşı akarsu için benzetme yapılır (K.18/22). Şair; sevgilinin yanağının karşısında akıttığı kanlı gözyaşlarının bahar mevsimindeki nehirler gibi bulanık aktığını belirtir. Kanlı gözyaşları bulanık akan nehirlerle teşbih edilir:

Ruh-ı yâre karşı çü nehr-i bahârî
Akar hûn-ı eşküm bulanık bulanık (H 217^a, G. 632/6)

Akarsu-Şekil ve Renk

Akarsu; uzun şekli ve parlaklığı bakımından zırh (K.7/20), zincir (M.9/25), keheşân (G.40/2) kemer (K.16/17) gibi unsurlara benzetilir. Gümüştan yapılmış bir kemer; uzun ve parlak bir akarsu olarak tasavvur edilir. Akarsuyun bahçelerin etrafını çevreler gibi akması sevgilinin gümüş renkli bir kemer takmasıyla ilişkilendirilir (G.158/2):

Cûy-bâr itdi yine gülşenün etrâfin devr
Sanki sîmîn kemerini kuşanupdur cânân (H 51^a, K. 22/2)

Akarsu-Gezinti

Akarsu; hem sesi hem de görüntüsüyle insan ruhunu ferahlatır. Ruhunu dinlendirmek, rahatlatmak isteyen âşık; çimenlikte akarsuyun akışını izlemenin kendisine iyi geldiğini belirtir. Duruluk bakımından yanak-akarsu ilgisi kurulan beyitte “seyr” kelimesi ile ırmağın akışı kastedilir. Sevgilinin yüzüne bakarak üzüntüsünün ortadan kalkacağını düşünen âşık, bu durumu akarsu seyrinin rahatlatıcı oluşuyla ilişkilendirilir:

Akarsu def^ç-i gamdur anuniçün şevk-i haddünle
Çemende seyr-i enhâr u uyûn eğlencem olmuşdur (H 228^a, G. 162/2)

Akarsu-Deniz

Akarsuyun ele alındığı bir husus da denize dökülme özelliğidir (G.105/6). Sevgilinin hayalinin âşğın ağlayan gözlerinde belirmesi, büyük denizlere karışan akarsuyu hatırlatır. Hançer ve ok; gerek çelik özelliği gerekse şekil yönünden akarsu ile benzetme yapılır:

Hayâl-i hançer ü tîrûn ki gelse çeşm-i giryâna
Akarsular gibidür karışur bahr-i firâvâna (H 209^b, G. 601/1)

Akarsu-Bağ

Gül bahçesinde akan su tasavvuru yapılan bir beyitte akarsu, hükümdarın teftiş için görevlendirdiği bir memur olarak hayal edilir. Akarsuyun bahçenin etrafını çevreleyerek akması, kontrol etmek şeklinde ifade edilir:

Şeh-i gül cûya didi gülşeni teftîş eyle
Lâciverd ile yazar hükmüne tuğrâ sünbül (H 47^b, K. 19/9)

Akarsu-Bitki

Bahçe unsuru kabul edilen akarsu; menekşe bahçesine akması (G.406/5), kenarında neyşeker olması (G.167/5), aktığı yerde gül (G.568/1), erguvan (G.516/1), sünbül gibi çiçeklerin bulunması gibi hususlarla konu edilir. Saç-sünbül ilgisi kurulan bir beyitte gözyaşı akarsuya teşbih edilir. Saçın hayali, sünbül bulunan yerde akarsu akması tasavvurunu oluşturur:

Ağladursa beni her demde hayâl-i zülfün
Cûy-ı eşk akduğı yirde biter zîbâ sünbül (H 47^b, K. 19/20)

Akarsu-Servi

Servilerin ırmak kenarlarında bulunmasından hareketle birçok beyitte akarsu ile servi birlikte kullanılır. Gözyaşı-akarsu ilgisi kurulduğunda sevgili için servi benzetmesi yapılır (G.20/1). Sevgilinin yolunda akıttığı gözyaşlarının akarsuya döndüğünü belirten âşık, fidan kenarından geçen akarsu hayali kurar. Beyitte “kenâr” kelimesinin “kucaklamak” anlamına da işaret edilir:

Gözlerüm yaşın yolunda cûy-bâr itmek nice
Sen nihâl-i tâzeyi her dem kinâr itmek nice (H 196^b, G. 542/1)

Âşığın bedeni için akarsu tasavvuru kurulan bir beyitte üzerine atılan kesikler de akarsu üzerine düşmüş bir servi hayalini oluşturur. Beden, gönlün bulunduğu yer olması dolayısıyla akarsuya benzetilir:

Şol elif kim sâkiyâ kesdün o pehlû üstine
Servidür düşmiş hevâdan cûy-ı dil-cû üstine (H 211^a, G. 608/1)

Akarsu-Cedvel

Divan'da akarsu ile ilgili olarak zikredilen ve su yolu, ırmak anlamı bulunan “cedvel” kelimesi aynı zamanda bir tezhîp terimidir. Bahçeleri çevreleyen akarsu, gül bahçesine çekilen gümüş cetvel olarak tasavvur edilir. Rengi ve parlaklığı dolayısıyla akarsu için gümüş cetvel benzetmesine başvurulur:

Kıl nazar levh-i gülistân u bahâristâna
Varak-ı sebze çeker cedvel-i sîm âb-ı revân (H 51^b, K. 22/8)

4.3.1.5. Bulut (Ebr, Sehâb)

Bulut, birçok yönden ele alınarak işlenen bir tabiat unsurudur. Genellikle “ayva tüyü, aşkın gözü, çadır, kefen, âh dumanı, karanlık, zülûf, güvercin, hümâ, deve, kül, yelken, fûta, destâr, rakip” gibi unsurlar için tasavvur edilir.

Bulut-Gökyüzü

Gökte bulunması itibarıyla konu edilen bulut için çeşitli benzetmeler yapılır. Şekli ve ara ara dizilmesi dolayısıyla göklere çekilmiş bir zincir gibi düşünülür (K.26/7). Yer seviyesinden yüksekte bulunduğu için meskeninin gökte olduğu ifade edilir (Msm.36/3). Rakipler tarafından sevgilinin mahallesinden uzaklaştırılan âşık, durumunu buluta benzetir. Bulut gibi yerde ve gökte yerinin kalmadığını belirtmesi, bulutun hareketiyle ilişkilendirilir. Bulutun hareketi rüzgâr, hava akımı gibi çeşitli etkenlerle yer değiştirmesi münasebetiyledir. Bu sebeple âşkın sevgilinin mahallesinden kovulması bulutların yer değiştirmesi, sabit olmaması ile açıklanır:

Şehrden sürdi bizi kûyına komadı adû
Yirde gökde yirimüz kalmadı mânend-i sehâb (H 99^b, G.45/4)

Duman; göğe doğru yükselmesi ve aynı zamanda şekil ve renk bakımından bulut için tasavvur edilen bir ögedir. Âşık, gönül ateşiyle çıkan dumanın göğe yükselerek buluta

dönüşeceğini ifade eder (K.5/4). Gökyüzünde yer yer görünenin siyah bulut olmadığını belirten âşık, âh dumanının yerden göğe yükseldiğini belirtir. Bulut gökte ara ara görünmesi ve siyah rengi ile bulutla ilgili benzetme yapılır:

Âsumân üstinde sanman câ-be-câ ebr-i siyâh
Dûd-ı âhumdur irişdi yiryüzünden göklere (H 201^b, G. 563/2)

Bulut-Renk

Bulutlar, genellikle beyazdır; ancak kalınlıkları dolayısıyla güneş ışığının geçmesine engel olduklarından siyah ve gri renkte de görünebilir.

Sevgili için ay benzetmesi yapılan bir beyitte sarındığı siyah renkli kumaşla ay'ın siyah buluttan görünmesi hayali kurulur (G.191/5), Ay-yanak benzetmesi yapılan bir beyitte ayva tüylerinin çevirdiği yüz, siyah bulutun arasındaki ay'ın hayalini düşündürür. Ayva tüyleri için bulut ilgisi kurulması siyah renk münasebetiyledir:

Yâre kim anı ihâta eylemiş hatt-ı ruhun
Gûyiyâ ebr-i siyehde mâh-ı nev oldı nihân (H 184^a, G. 481/3)

Beyaz rengeyle destar; beyaz bir bulut olarak düşünülür (G.588/4). Hem beyaz rengi hem hareketiyle ele alındığında felekteki görüntüsü ile mektup taşıyan güvercine teşbih edilir (G.190/2). Bir başka beyitte ise gökyüzüne gölge salan büyük çadırların, felekte görünen siyah bulutları hatırlattığı ifade edilir. Gökyüzünü kaplayan bulutların, güneşin aydınlığına engel olup serinlik vermesi dolayısıyla çadır benzetmesi yapılır:

Sâye salmışdur fezâ-yı çarha yir yir haymeler
Sanmanız sahn-ı felekde câ-be-câ ebr-i siyâh (H 242^a, Trh. 20/4)

Bulut-Güneş

Gökyüzünü kaplayarak güneş ışığını engellemesi özelliği dolayısıyla bulut, karanlık ile ilişkilendirilir (K.27/1). Güneşin ateş olarak düşünülmesi bulutun kül olarak tasavvur edilmesine neden olur (K.26/12). Yanak-güneş ilgisiyle birlikte ele alınan bulut, sevgilinin yüzünü kaplayan ayva tüyleri için benzetme yapılır (G.511/4). Ayva tüylerinin yüzdeki parlaklığı kapattığına işaret eden şair, siyah bulutta güneşin bulunmayacağını belirtir. Bulutun güneşi gizlemesi özelliğine çağrışım yapılır:

Revnağ komaz ruhunda hatun ey meh-i münîr
Ebr-i siyehde mihr-i dirahşân olur mı hiç (H 103^b, G. 63/4)

Bulut-Yağmur

Bulutun önemli özelliklerinden biri de yağmur yağdırmasıdır. Genellikle gözyaşı ile ilgili zikredilen bulut için kullanılan şefkat ifadesi taşıdığı yağmurların besleyici oluşuna işarettir. Şair, kendisine âh ateşiyle gözyaşının merhamet ettiğini belirterek gözyaşı için bulut benzetmesi yapar:

Âb-ı eşk âteş-i âhumla meger şefkat ider
Âteşüm oldu ser-â-ser bana âbum sehâb (H 29^a, K. 6/35)

Bazı beyitlerde dile getirilen bulutların ağlaması tasavvuru ile yağmur yağdırması kastedilir. Bulut, âşığın gözyaşını işiterek ağlayan bir insan olarak düşünülür (K.6/4; Msm.4/2). Yağmur ilgisiyle konu edildiği başka bir beyitte bulutların âşığın haline ağlamak istedikleri belirtilir. Bulutların yoğunlaşması, yağmurun yağacağına işarettir. Yağışa neden olan bulutların her yeri baştan başa kaplaması “ser-â-ser” terkihi ile ifade edilir:

Bulutlar âlemi tutdı ser-â-ser
Benüm ahvâlüme ağlamak ister (H 237^b, M. 11/12)

Bulut, yağmur taşınması özelliğiyle yük taşıyan deve (K.18/12) ve sâki (K.8/36) gibi unsurlara benzetilir. Bir beyitte yağmur ilgisine “buluttan nem kapmak” deyiimiyle işaret edilir (K.15/3). Âşıkla ilgili olarak zikredilen “yaka yırtmak” ifadesi bulutla özdeşleştirilir. Bulut için kastedilen bu ifade, yağmur yağdırma özelliği dolayısıyladır. Ayrıca beyitte güneşle birlikte kullanılması güneşi örtmesi özelliğine göndermedir:

Yakamı çâk eyler isem tan mı mânend-i sehâb
Zerreleş düşdüm o mihr-i âlem-ârâdan cüdâ (H 90^b, G.1/3)

Bahar mevsiminde bulut, daha çok yağmur yağdırır. Beyitlerde yağmur taşıyan bulutlara “ebr-i matar” (Msm.1/2), “ebr-i nisân” terkipleri işaret eder (K.22/18).

4.3.1.6. Yağmur

Yağmur, aralarındaki ilgi dolayısıyla genellikle bulutla birlikte zikredilir. Bolluk, rahmet, bereket gibi çeşitli hususlarla konu edilirken *gözyaşı, ok, kirpik, ecel, muhabbet* gibi unsurlar için benzetme yapılır.

Yağmur-Bolluk

Genellikle bahar mevsiminde yağan yağmur (G.433/4), çokça ve aralıksız yağmasıyla oka teşbih edilir (G.620/5). Bir savaş tasvirinde düşmanın sinesine atılan okların yağmur gibi yağdığı tasavvur edilir. Beyitte yağmur benzetmesiyle anlatılmak istenen ok yayılımının atılırken oluşturduğu durumdur. Bununla birlikte okun ucundaki peykanın su ile ilgisi yağmur benzetmesinde önemlidir:

Atıldı okların meydâna çıkdı ey kemân-ebürü
Zemîn-i sine-i â‘dâya yağdı feth-i bârânî (H 31^a, K. 7/42)

Yağmur için yapılan benzetmelerden biri de kirpik unsurudur. Çokluğu ve faydası ile kirpikler, âşığın gönlüne yağan rahmet yağmurudur (G.111/1). Âşığın canını almak için sevgilinin mahallesine atılan sevgilinin okları, gökten yağan rahmet yağmuru olarak telakki edilir. Yağmur için rahmet benzetmesi fayda özelliği dolayısıyladır. Ayrıca saldırmak, birikmek anlamındaki “üşmek” kelimesi yağmurun hızlı ve bolca yağışına göndermedir:

Oklarun cân almağa kûyunda üşdiler bana
Gûyiyâ gökden yağar bârân-ı rahmet başuma (H 209^b, G. 600/4)

Bazı beyitlerde ise çok gözyaşı döken âşığın gözyaşları için yağmur benzetmesi yapılır (Msm.24/4; G.295/5). Bir beyitte sevgilinin âşık için döneceği gözyaşları, rahmet yağmuru olarak ifade edilir. Beyitte yağmurun besleyici, bereketli oluşunu ifade eden “rahmet” kelimesi aynı zamanda “merhamet” anlamıyla da kullanılır. Sevgilinin âşığa merhamet etmesi, bereket getiren bir yağmurla ilişkilendirilir:

Ağlasa za‘fûm görüp ol çeşmi âfet üstüme
Çarh-ı devletdür yağar bârân-ı rahmet üstüme (H 208^b, G. 596/1)

Yağmur-Zarar

Yağmurun fazla yağması sel oluşumuna neden olacağından zarar vericidir. Ecel için yağmur benzetmesi yapan şair, ölen memduhun ecel yağmuruyla yeşilliğinin bozulduğunu dile getirir (Msm.2/3). Çokça yağarak sel haline gelen yağmurun vadilere dolduğu (G.14/3), şehirleri suya boğduğu (G.557/5) tasavvur edilir. Gözyaşı-yağmur ilgisi kurulan bir beyitte âşığın sevgiliye akıttığı gözyaşlarının göl haline gelerek etrafı ıslattığı belirtilir. Beyitte “bârân” kelimesinin kullanılması, yağmurun aşırı yağışını ifade etmek içindir. Servinin eteğiyle kastedilen dibidir. Şair, sevgilinin ıslanmaması için eteğini servi gibi beline dolmasını önerir. “Eteğini beline sokmak” ifadesi hem servinin şekline işaretler hem de kavgaya hazırlanmak anlamına gelir:

Oldı bârân-ı sirişkümle zemîn garka-i göl

Serv-i bâlâ gibi cânâ eteğün belüne sok (H 147^a, G. 306/2)

Yağmur-İslaklık

İslaklık özelliğinin ele alındığı bir beyitte yağmur, bulut unsuruyla birlikte kullanılır. Yağmur taşıyıcısı olan bulutla ilgili “en küçük bir şeyden alınmak, çok alıngan olmak” anlamındaki “buluttan nem kapmak” deyimini kullanılır. Rüzgârın etkisiyle ortaya çıkan yağmurun denize düştüğünü ifade eden şair, yağmurun gerek bulutla yağması gerekse ıslatması hususuna gönderme yapar:

Görüp bârân-ı ebr-i rûzgârı hiddete geldi

Katı nazûk-mizâc ancak buluttan nem kapar deryâ (H 40^b, K. 15/3)

Yağmur-Ses

Yağmurun damlalarının yeryüzüne inişleri bazen çok şiddetli bazen de hafif olur. Yağmur-gözyaşı ilgisi kurulan bir beyitte yağmurun sesinin şiddetine “çâk çâk” ifadesi ile değinilir. Fazlalığıyla âşığın yanağını aşındıran gözyaşı, düştüğü yerde ses çıkaran yağmur seli olarak hayal edilir:

Seyl-i bârân gibidür kılmış zemîni çâk çâk

Ruhlarum çâk eyleyen eşk-i firâvân her taraf (H 141^a, G. 281/3)

Gözyaşı-yağmur münasebeti kurulan bir beyitte âşığın gözyaşlarını anan yağmurun yağması, “üzerine su dökmek” ifadesiyle belirtilir ve feryat-gök gürültüsü ilgisi ile zikredilir (G.482/5). Gök gürültülü bir yağmur tasavvuru yapıldığında sâkînin mecliste

içki doldurması “yağmur gibi yağmak” ifadesi karşılar. Sarhoş bağırtıları için gök gürültüsü benzetmesi yapılan beyitte içki için kullanılan “tolu” kelimesi ile aynı zamanda yağmurun çokça yağdığı kastedilir:

Sohbete yağmur gibi yağurdu sâkî tolular

Ra‘dveş âlem pür oldı na‘ra-i mestân ile (H 207^a, G. 590/3)

Yağmurun hafif ve yumuşak bir şekilde yağmasına “letâfet” kelimesiyle işaret edilir. Gül bahçesine yağın yağmur, sevgilinin gamze okları gibi hissedilmeyecek hafiflikte ve güzellikte tasavvur edilir:

Gülşene şöyle letâfetle yağar bârân kim

Nâvek-i gamze-i dilber gibi olmaz mahsûs (H 34^a, K. 10/2)

Yağmur-Gökkuşağı

Yağmur yağdıktan sonra gökkuşağın ortaya çıkar. Bu hususun konu edildiği bir beyitte feleğin yağmur oklarını yağdırmak için gökkuşağı yayını kurduğu hayal edilir (K.13/9). Gözyaşı-yağmur ilgisi kurulan bir beyitte ise gözyaşı döken âşığın boyunun bükülmesi, yağmur yağmasıyla gökkuşağının belirmesini hatırlatır:

Ham olur kâmet-i âşık gözi giryân olıcak

Görinür kavs-i kuzah nite ki bârân olıcak (H 33^b, K. 9/1)

Yağmur-Bitkiler

Yağmur; bitkilerin canlanmasını ve su ihtiyacını karşılar. Âşığın sinesinin zemin olarak tasavvurunda sineye saplanan sevgilinin kirpikleri, ok; ayva tüyleri ise yeşillik şeklinde hayal edilir. Şair, bitkilerin yeşermesinin sebeplerinden birinin yağmur olduğuna işaret eder:

Hadengün sîneme geldükçe gönlüm fikr ider hattun

Zemînün sebzâr olmasına bârân olur bâ‘is (H 103^a, G. 60/4)

Gözyaşı-yağmur benzetmesinde ayva tüyleri de yeşilliktir. Sevgiliden ayrı olan âşığın ayva tüyleri için gözyaşı dökmesinin, kış vaktinde yeşilliğe yağın yağmur gibi faydasız olduğu belirtilir. Özellikle bahar mevsiminde bolca yağın yağmur bereketli ve faydalıdır. Dolayısıyla kış mevsiminde bitkilerden verim almayı beklememek gerekir:

Hicründe Ulvî hattun için dökmesün yaşın

Kış günlerinde sebzeye bârân ne fâ‘ide (H 201^a, G. 560/9)

Yağmur-İnci

Yağmurla ilgili olarak eski bir inanış olan nisan yağmuruyla inci oluştuğu hususuna değinilir (K.22/18). İncinin oluşması, sadefin içine düşen nisan yağmurları dolayısıyladır. Bir beyitte “dürr-i yektâ” olarak vasıflandırılan Hz. Muhammed’in, gönül sedefine yağın kelime-i tevhid yağmuruyla oluştuğu şeklinde bir tasavvur yapılır. Kelime-i tevhid için yapılan yağmur benzetmesi yağmurun bereket ve rahmet özelliği dolayısıyladır:

Sedef-i dilde dürr-i yektâdan

Matar-ı lâ ilahe illallah

(H 24^b, K. 1/6)

4.3.1.7. Jâle (Şebnem, Çiy)

Divan’da toprağa, yaprağa, yeşilliklere, çiçeklere düşmesi ve güneşte yok olması, bahar mevsiminde, sabah vakti görünmeye başlaması ile konu edilen jâle; meşşâta, sâki, inci, ter, şarap, taş, saç, yıldız, para, yumurta, gümüş çivi, diş için benzetme yapılır. Jâle; renk, çokluk, şekil ve parlaklık gibi hususiyetleriyle genellikle lâle, gül, nergis, sümbül, gonca gibi çiçeklerin üzerinde bulunmasıyla ele alınır.

Jâle-Gözyaşı

Seher vaktinde lâlenin üzerinde beliren çiğ taneleri, gözyaşı ilgisiyle ele alınır (M.5/27). Âşığın yanağındaki gözyaşları, hazan yaprağı üzerindeki çiğ tanelerine benzetilir (G.32/5). Kirpiklerde bulunmasıyla gözyaşı damlaları, yeşillikler üzerindeki çiğ taneleri olarak tasavvur edilir:

Sebzler üzre olan dâne-i şebnem gibidür

Gözyaşı katreleri kim görünür müjgânda

(H 197^b, G.547/6)

Jâle-Sabah

Goncayla zikredilen çiğ tanesi, seher vakti oluşmasıyla konu edilir (G.438/2). Âşık, sabah şarap içerek bahçe köşesine düşmesini, gül bahçesinin köşelerine çiğ tanelerinin düşmesiyle ilişkilendirir:

Gonçe-femlerle sabûhı idüp ey Ulvî seher

Şebnem-âsâ düşelüm gûşe-i gülzâra yine

(H 210^a, G. 602/5)

Jâle-Şekil

Ter-jâle ilgisi kurulan bir beyitte sevgilinin terleyen yanağı, gülün çiğ taneleriyle dolu görünümüne benzetilir (G.191/3). Gül bahçesinde gül yaprağındaki çiğ tanesi, meşşâtanın gelinin kulağına inci takmasıyla ilişkilendirilir. Çiğ taneleri, şekil ve parlaklığıyla inciye teşbih edilir:

Yine meşşâta-i jâle seherî gülşende

Takdı gül şâhidinün gûşına dürr-i şeh-vâr (H 45^b, K. 18/6)

Yuvarlak şekliyle çiğ taneleri, düğme ile benzetme yapılır. Gül üzerindeki çiğ taneleri, sevgilinin üzerindeki giysinın düğmeleri gibi düşünülür. Güneşin havaları ısıtmasıyla gülün çiğ tanelerinin kaybolması düğmeleri çözmek olarak ifade edilir

Mahv idüp jâleleri gün gibi aç verd-i terün

Ya'ni seyr eyleyelüm sîneni çözü düğmelerün (H 153^a, G. 338/1)

Nergis çiçeğinin üzerindeki çiğ taneleri; şekil ve renk bakımından hokkabazın gizlediği yumurta (K.25/16), gözyaşı (G.14/4), tesbih taneleri (K.25/2) olarak ifade edilir. Nergis-şarap ilgisi kurulan bir beyitte nergisin kadehe benzemesi ile üzerindeki çiğ taneleri şarap olarak düşünülür:

Mest olmasa mey-i şebnemle ger nergis

Dâ'imâ almaz idi destine sâgar nergis (H 55^a, K. 25/22)

Bağdaki çınar yaprağının üzerindeki çiğ taneleri, eldeki para gibi düşünülür (G.648/3). Çiğ tanelerinin taşa benzetildiği bir beyitte sümbülün üzerindeki jâle, taşla dövündüğünü hayal ettirir:

Zülfüne âşık-ı sevdâ-zede olmasa eger

Seng-i jâleyle döğünmez nigâr-ı sünbül (H 47^b, K. 19/15)

Goncayla ele alındığı beyitlerde çiğ tanesi için diş benzetmesi parlaklık dolayısıyla yapılır (G.380/4). Goncanın ağzında yer yer görünmesiyle yeni çıkan çocuk dişlerine benzer (G.583/1).

4.3.2. Toprak (Hâk, Tûrâb)

Divan'da toprak; rengi, kokusu, içinde değerli taşları ve hazineleri barındırması, gölgenin üzerine düşmesi, ölümlerin gömüldüğü yer olması, ayaklar altında olması, hakirlik ve alçakgönüllülük ifade etmesi, cür'a dökülmesi, üzerinde bitkilerin yetişmesi, insanın yaratılış maddesi olması, sulanması, altın elde edilmesi, çeşitli halk inanışları ve deyimlerle konu edilir.

Toprak-Zemin

Toprak; en aşağıda, zeminde bulunması ile değersiz ve kıymetsizdir. Bu husus, genellikle âşıkla ilgili beyitlerde “hâk-i zillet, hâk-i mezellet, hâk-i râh-ı zillet, kem-ter-i hâk” gibi ifadelerle ele alınır.

Kendisini sevgilinin yolunda toprakla eş tutan şair; ayak altında kalan bir hakir olduğunu ifade eder (G.235/1). Toprağın en aşağıda olma hususuna “mezellet” kelimesi ile işaret edilir. Şair; insanı düşkün insanı bırakan, alçak toprağa düşüren şeyin dünya olduğunu ifade eder:

Herkesün menzîli Ulvî bilürüz ukbâdur

Bizi bu hâk-i mezelletde koyan dünyâdur (H 63^b, Msm.6/6)

Toprağın zemin oluşu, sadece düşkünlüğü, hakirliği ifade etmez. Sevgilinin veya memduhun ayağının ve yolunun toprağı söz konusu olduğunda bu husus, övgü vesilesidir. Bazı beyitlerde “hâk-i pây, hâk-ı kadem, hâk-i râh, hâk-i âstân” ifadeleri ile zikredilen sevgilinin/memduhun ayağının veya yolunun toprağı; âşığın yüzünü sürdüğü, başına tâc ve gözüne sürme yaptığı, canını verdiği yücelikte olarak tasavvur edilir. (K.15/11; G.65/2; G.492/3; G.611/5). Şair, kendisini sevgilinin ayağının toprağının tozuna bile layık görmez; onun yüceliğinin karşısında değerinin “toprak” olduğunu düşünür:

Bunca yıldur ki ayağın tozına yüz süreyin

Dimedün hâlûmi sorup bana hâk-i râhum (H 169^b, G. 412/2)

Toprak-Gölge

Gölge, toprağa düşmesi dolayısıyla gönüle benzetilir. Şair, gönlünün gölge gibi toprağın üstünde yattığını belirtir. Beyitte geçen “hâk-i mezellet” ve “el irmemek” ifadeleri ile toprağın alçakta bulunmasına çağrışım yapılır:

Dil sâye-sıfat hâk-i mezelletde yatur âh
Bülbül geçer ol serv-i hırâmâna el irmez (H 131^b, G. 232/2)

Toprak-İnsan

Toprakla ilgili olarak insanın yaratılış maddesi olmasını çağrıştıran “ten-i hâkî” ifadesi kullanılır (G.58,2; G.449/3). Aslının su ve topraktan olduğu belirtilen insanın, alçakgönüllü olması gerektiği dile getirilir. Beyitte toprak, alçakta bulunmasıyla tevazuyu işaret eder:

Ol habîbüdür egerçi aslı âb u hâkden
Gönli alçakda velî pervâz urur eflâkden (H 182^b, G. 475 /1)

Âşığın ayak altına alınmış cismi, toprağa teşbih edilir (K.25/30). Topraktan yaratılmış olan insan ölünce yine toprak olacaktır. Bu hususun ele alındığı beyitte âşığın cisminin toprak olduğu belirtilir. Ayrıca sevgilinin âşığın yüzüne basması hayali, toprağın zeminle ilgisini ifade eder:

Basmağ için yüzüme ol dilber-i âlî-cenâb
Hattı sevdâsıyla kıldum dostlar cismüm türâb (H 98^a, G. 38/1)

Toprak-Ölüm

Öldükten sonra toprak haline döneceği inancı dolayısıyla beyitlerde zikredilen “hâk olmak, türâb olmak” ifadeleri ile ölmek kastedilir (G.544/1; G.650/5). Âşığın toprak olup sevgilinin de servi olarak onun toprağına gölge saldığı hayalinin işlendiği bir beyitte “toprağa salmak, hâk olmak” gibi ifadelerle ölüme işaret edilir. Ayrıca servinin mezarlıklarda bulunan bir ağaç olması değinilen diğer bir husustur:

Sâyen gibi hâk olduğumu var ise gördi
Başımı salar serv-i hırâmân mütehayyir (H 235^b, G. 197/6)

Toprak-Renk

Toprak, renginin karalığı münasebetiyle “kara yer” (K.7/27), “kara toprak” ifadeleriyle ele alınır (G.595/2). “Kara toprağa düşmek” ifadesiyle gerek rengi gerek hakir olmak gerekse ölerək toprağa gömülmek kastedilir. Ayrıca “hâk ile yeksân olmak” ifadesi, perişanlık anlamında kullanılır:

Dest-i mihnetle gelün çâk-ı girîbân olalum
Kara toprağa düşüp hâk ile yeksân olalum (H 61^a, Msm. 3/4)

Toprak-İnanışlar

Ayrıca toprakla ilgili olarak âşîğın çaresizliğini anlatan ve yas âdeti olan “başa toprak saçmak” (bkz. Âdetler) (M.6/21), “toprak döşenmek” (G.97/5) ifadeleri kullanılır. Beyitlerde genellikle “taş yasadnmak” deyimiyle birlikte kullanımı dikkati çeken “toprak döşenmek” ifadesi genellikle âşîğın çaresiz durumunu anlatmak için kullanılır:

Toprak döşenüp bir iki gün yasadanalum taş
Elden ne gelür lutf-ı şehinşâha tayanduk (H 143^b, G. 290/5)

Toprak- Cür’a

Kadehin dibinde kalan şarap tortusunun içilmeyip toprağa dökülmesi âdeti (bkz. Âdetler) toprakla ilgili değinilen hususlardandır. Beyitlerde şarap tortusu olan cür’anın toprağa dökülmesi gibi herkesin sonunun toprak olacağına işaret edilir (G.631/2):

Cür’aveş hâk olacağıın niçün anmazsun sen
Ulviyâ câm-ı tarab-sâz ile işret niçe bir (H 118^b, G. 136/5)

Toprak-Altın

Bazı beyitlerde eski bir inanış olan iksir yardımıyla toprağı altın yapma hususu ele alınır (bkz. Altın maddesi). Sevgilinin ayağının toprağının, elde eden için altın değeri taşıdığı belirtilir (G.246/4). Bir beyitte ise altın gibi değerli oluşuna işaret edilen toprağın, altına dönüşmesinde güneş ışığının etkisinin olduğu ifade edilir:

Ne hikmetdür bu kim hurşîd-i gerdûn
Nazar kılsa ider toprağı altun (H 238^a, M. 11/45)

4.3.2.1. Toz

Toprak ile benzer hususlarla ele alınan toz; genellikle sevgilinin veya memduhun vasfını anlatmak, değerini yüceltmek amacıyla zikredilir. Rüzgârda savrulması, tozu engellemek için su serpilmesi, memduhun atının savaş meydanında ortalığı toza bulması, aynaların tozlanması, bir yazı çeşidini ifade etmesi, esrar ve sürmenin toz halinde bulunması ile ilgili konu edilir.

Toz-Şekil

Tozun küçük ve değersiz oluşu genellikle âşıkla ilgili hususlarda ele alınır. Âşık, sevgilinin ayağının tozu olmaya kendisini layık görmez (G.512/2). Sevgilinin kapısından uzaklaşmasını toz olmak olarak görür (G.442/3). Bir beyitte ise aşk yolunda bir avuç tozdan başka hiçbir şeyi olmadığını belirtir. Tozun küçüklüğü dolayısıyla zikredilen “bir avuç toz” ifadesi kıymetsiz anlamına işaret eder:

Benüm rûh-ı revân-bahşum benüm nemdür senündür cân

Benüm ancak reh-i aşkunda bir avuç gubârum var (H 118^b, G. 150/3)

Sevgilinin mahallesinde kendisini değersizliğiyle toz olarak düşünen âşık, tozun savrulması sonunda feleğe tâc olacağını belirtir. Felek ile tezatlık içinde zikredilen toza değer kazandıran sevgilinin yoluna ait oluşudur. Bu nedenle orada bulunması ile âşığın değerinin yükseleceğine işaret edilir:

Ol sehî-kaddün ser-i kûyunda olursan gubâr

Ulviyâ tâc-ı ser-i eflâk olursun âkıbet (H 100^b, G. 50/5)

Toz şeklinde olması münasebetiyle sürme, macun, esrar gibi çeşitli maddelerin toz halinde bulunması çeşitli benzetmeler oluşturur. Bazen âşıkların toprak olduğu sevgilinin yolunun tozu (G.468/2) bazen de sevgilinin izinin tozu (G.297/3) göze sürme gibi çekilmek istenir. Sevgilinin ayağının tozu, göze kuvvet veren sürme gibi önem taşır. Âşık, gözüne sürme yapmak için sevgilinin ayağının tozunu ister. Sevgilinin ayağının tozuna âşığın küstah bir şekilde düştüğünün belirtilmesi ile sevgiliye övgü yapılır. “Düşmek” ifadesi aynı zamanda tozun ayağında bulunmasına göndermedir:

Çeşm-i gam-dîdesine kühl ü cilâ itmek için

Düşdi Ulvî ayağın tozına güstâhâne (H 210^a, G. 604/5)

Toz anlamındaki “gubâr” kelimesi bazı beyitlerde esrar, macun gibi anlamları taşır. İnce ve küçük oluşuyla sevgilinin ayva tüyleri için gubâr benzetmesi yapılır (G.553/2). Dudağı çeviren küçük ayva tüyelerinin toza benzetilmesi, ayva tüyelerinin âşıkları hayran bırakması dolayısıyladır. Tozun esrar anlamında kullanılması, aynı zamanda nokta gibi küçük şekline dayanır:

Gubâr-ı hatt görüp dilber lebinde olmuşum hayrân

Leb-i esrârın ey Ulvî anunçün halka fâş itdüm (H 164^a, G. 388/5)

Yüzdeki ayva tüyleri, şekil bakımından toza benzemeleri dolayısıyla ince bir yazı çeşidi olan gubârî hatla ilişkilendirilir (bkz. Yazı ve İlgili Unsurlar). (G.474/5). Eskiden kâtiplerin yazılarının çabuk kuruması için üzerine toz dökmeleri hususunun ele alındığı bir beyitte zikredilen “gubâr-ı müşg” terkihi ile ayva tüyleri kastedilir. Güzelliğin kâtip, yanağın sayfa olarak tasavvurunda ayva tüyleri; rengi, küçüklüğü ve kokusu münasebetiyle yazıya saçılan toza teşbih edilir:

Satırına hüsn kâtibi saçar gubâr-ı müşk

Haddün sahîfesinde kaçan kim yazar hat (H 137^b, G. 264/2)

Toz-Rüzgâr

Tozun rüzgâr tarafından kolayca sürüklenmesi bazı beyitlerde sevgili veya memduhun övgüsü dolayısıyla çeşitli tasavvurlarla konu edilir. Tozun rüzgârın kaldırmasıyla uçuşması, sevgilinin ayağına (G.603/3) dergâhına (G.220/4) yüz sürmesi olarak tasavvur edilir. Âşığın toza teşbih edilen cisminin sabah rüzgârıyla savrulması sevgilinin eşğine ulaştığı hayal edilir. Âşığın cisminin savrulması, öldüğünün bir işareti olarak görülür:

Her dem gubâr-ı cismümi iltür işiğüne

Hâk olduğumu bildürürin dir sabâ sana (H 91^a, G. 4/2)

Memduhun atının savaş meydanında düşmanın başına toz kaldırdığı belirtilir (K.7/30).

Bir beyitte ise hükümdarın atlı ordusunun geçişi ile rüzgârın savurduğu tozun ortalığı kapladığına değinilir. Bu hususun ele alınması övgü maksadıyladır:

Hazâna hayl-ı bahâr ile geldi hüsrev-i gül

Semend-i bâd-ı bahârı hazâna virdi gubâr (H 37^a, K. 12/16)

Toz-Su

Toz kalkmaması için yerlere su serpilir. Sevgilinin yolunun toprağından toz savrulmaması için âşık, mahallesinin başını gözyaşıyla suladığını belirtir:

Ser-i kûy-ı nigârı gözyaşıyla suladım tâ kim

Sabâ devr itmeye her dem gubârın hâk-i râhından (H 174^b, G. 517/3)

Başka bir beyitte âşık, sevgilinin ayağının tozuna akan suya benzetilir. Âşığın sevgilinin ayağının tozuna meyletmesi sevgiliyi övmek amacıylaadır:

Ser-keşlik eylese n'ola ol serv-kadd bana

Su gibi ayağı tozına ben mâ'ilin bilür (H 116^b, G. 124/4)

Toz-Leke

Tozun konu edildiği bir husus da leke, pas, bulanıklık özelliği dolayısıyladır. Ay'ın yüzeyinde lekeler, tozla dolu olduğu hayalini oluşturur (K.7/43). Bazı beyitlerde “zaman” (K.8/19), “saç” (G.75/1) ve “hamam” (M.11/160) gibi unsurlar için tozlanmış anlamındaki “mugber” kelimesi kullanılır.

“Bulanıklık” anlamına gelen “keder” kelimesi aynı zamanda üzüntü, gam, tasa gibi gönülle ilgili hallerdir. Gönül-ayna ilgisi kurulan bir beyitte gam, âşığın gönül aynasında bulunan toz olarak tasavvur edilir. Âşığın gönlünün dertlenmesi, aynanın tozlanması olarak düşünülür:

Gubâr-ı gam gönül âyînesine viridi keder

Safâ-yı hâtır ile idemem cihâna nazar (H 78^b, Msm. 27/2)

Beyitlerde tozla ilgili olarak ayrıca “gubâr tutmak”, “üstüne toz kondurmamak” şeklinde deyimler kullanılır. Âşık, teni toprak olsa da gönlünün tozlanmadığını belirtir. Âşığın, sevgilinin kusurlu olabileceğini kabullenmemesine “üstüne toz kondurmamak” deyimini ile işaret edilir:

Ten türâb olmağ ile gelmedi gönline gubâr

Ulviyâ ol gül-i ter üstüne toz kondurmaz (H 243^a, Matla 24/3)

Toz-Etek

Toz, yere yakın oluşu münasebetiyle etekle ilgi kurulur. Sevgilinin uzun eteğinin geçtiği yollarda tozlanmaması için âşık, kirpikleriyle yerleri süpürdüğünü söyler (G.663/2).

4.3.2.2. Dağ

Divan'da dağ; yüksekliği, büyüklüğü, sabitliği, ıssızlığı, yankı vermesi, etekleri, üzerinden sellerin ve nehirlerin akması, güneşin doğması, sanavber yetişmesi, bazı hayvanların bulunması, Mecnun ve Ferhad'la ilgisi, Bîsütûn dağı gibi hususlarla konu edilir.

Dağ-Büyüklik, Dağ-Yükseklik

Dağ, büyüklüğüyle ele alındığı beyitte memduhun övgüsü için karşılaştırma unsuru yapılır. Şair, memduhun değerinin büyüklüğü karşısında dağın küçük kaldığını; yücelik bakımından o yüksekliğe erişemeyecek derecede bulunduğunu belirtir:

Gördüğüm pây-e-i a'lâna irişmez başı
Ayağın dâmenine çekdi oturdı kühsâr (H 46^b, K. 18/34)

Dağ, âşığın çektiği gamın büyük oluşu münasebetiyle benzetme yapılır (G.241/1). Tevriyeli olarak kullanıldığında hem hasretin büyüklüğüne hem de yara anlamına işaret eder. Sel almış bir dağ hayali kurulan beyitte gözyaşlarının dağ ve çölü yerle bir etmiş olduğu tasavvur edilir:

Dâğ-ı hasret sine-i âşıkda yitmez mi diyü
Seyl-i eşküm kûh u deşti hâk ile yeksân ider (H 121^a, G. 145/2)

Dağ-Sabitlik

Dağların buldukları yere sabit olduklarına işaret eden “Dağ dağa kavuşmaz” atasözü zikredilir

Dâğ-ı hasretle yaşum pür-dil ü cân yâri görüp
Tağ tağ ile kavuşmaz velî yârân kavuşur (H 118^a, G. 133/2)

Dağ-Etek

Beyitlerde etekleri üzerinde suların aktığı, lâlelerin bulunduğu dağ hayali karşımıza çıkar. Yara-lâle bahçesi ilgisi kurulduğunda âşığın dağlanmış sinesi, bela dağı olarak

telakki edilir (G.156/1). Sineyi kaplayan yaralar, eteklerinde lâleler bulunan dağı hatırlatır:

Ser-be-ser sahrâ-yı sînem derd ile pür-dâğ idüp
Dâmen-i kühsâr gibi lâlezâr itsem gerek (H 154^a, G. 345/2)

Sevgilinin yüzünü görmek isteyen âşîğın eteklerine akıttığı yaşlarıyla dağın eteklerinden suların akması arasında ilgi kurulur:

Meger dîdâra tâlibdür sirişküm
Sevinür dâmen-i kühsâra düşdi (H 221^a, G. 653/2)

Dağ-Yankı

Dağların yankı vermesi hususu âşîğın feryadı dolayısıyla konu edilir. Âşîğın feryadı dağlara ulaştığında yankı yapar. Bu durum dağların göğüs geçirmesi hayaliyle karşılanır. Üzülen birinin derin bir soluk almasını ifade eden “göğüs geçirmek” deyimini, dağların yokuş haline ve aynı zamanda sevgiliden daha merhametli olduğuna işarettir. Dağla birlikte üzerinde bulunan taşlar ve akan sular, üzüntü halini yansıtır:

Tağer gögsin geçürdi gûş idüp feryâdumu
Taşlar ile döğünüp âb-ı revân ağlar bana (H 92^b, G. 14/2)

Dağ-Güneş

Dağın başı güneşin çıkış yeri kabul edilir. Seher vakti sevgilinin nazla seyre çıkması, güneşin dağın başından yavaşça doğuşunu hatırlatır:

Esb-i nâz ile seher seyrâna çıkmış yâre bak
Matla‘-ı mihr-i münîr olmış ser-i kühsâra bak (H 143^b, G. 291/1)

Dağ-Issızlık

Issızlığıyla dağlar; üzüntüsü olanların, özellikle âşîğın kaçtığı yerdir. Bu durum beyitte “dağlara düşmek” deyimiyile konu edilir. Bülbül gibi perişan bir halde feryat eden âşîğın kendisini dağlara attığı belirtilir:

Bülbül gibi bilürsin tağdup sabr u karârı
Tağlara düşüp bî-ser ü pâ neden oldun (H 148^b, G. 316/4)

Dağ-Masal Kahramanları (Mecnûn, Ferhâd)

Dağın konu edildiği hususlardan biri de Mecnun ve Ferhad gibi masal kahramanlarıdır. Dağlar, âşığın mekanıdır. Mecnun; yakasını yırtıp dağlara düşer (Msm.40/4), Ferhat; dağı parçalar (G.352/3; G.369/3). Âşığı temsil eden Ferhad, aşkının gücü ve feryadı ile dağı yıkar:

Kühsârı aceb yakmış imiş âh ile Ferhâd

Kılında dahı var eser-i nâle vü gulgul (H 156^a, G. 352/3)

Dağ-Hayvanlar

Beyitlerde dağ, bazı hayvanların yaşadığı yer olması dolayısıyla konu edilir. Dağ keklığı anlamındaki “kebg-i kühsâr” (M.2/19), kaplan için “peleng-i kühsâr” (G.94/4) ifadelerine tesadüf edilir. Bir deniz hayvanı olan timsahla ele alındığı kaplanın, mekânının dağ olduğuna işaret edilir:

Neheng-i lücce gibi gül-i bihârı seyr idelüm

Peleng-i mîşe gibi kühsâra azm idelüm (H 163^a, G. 384/5)

4.3.2.3. Taş (Seng)

Sertliği, ağırlığı, vurma, atma ve kırma özelliği, şekli, yapı unsuru olması gibi hususlarla zikredilen taş; genellikle âşık ve sevgili ile ilgili hususlarda konu edilir. “*Gam, sâye, baş, cefâ, fenâ, jâle, mezâr, zahmet, gönül, ta'n, gözbebeği*” gibi unsurlar için benzetme yapılır.

Taş-Sevgili

Taşa değer kazandıran, sevgiliyle ilgili olmasıdır. Bu sebeple âşığın yüzünü sürdüğü sevgilinin eşiğinin ve yolunun taşı çok değerlidir. Âşık için sevgilinin eşiğinin taşı; başını dayamayı tercih ettiği yastık (G.461/3), yolunun taşı ise saadet olarak tasavvur edilir. Âşık, kendisi için bir nimet olacak sevgilinin yolunun taşının değerini bilmeden elinden çıkardığından yakınır. Beyitte taş; değerli oluşu yanında atılma fiili için de kullanılır:

Atdum elden çıkarup seng-i reh-i cânânı

Devlet-i sermed imiş biley midüm başuma vay (H 218^b, G. 642 /3)

Taş-Sertlik

Taş, sertlik özelliği münasebetiyle sevgilinin yumuşamayan gönlü için benzetme yapılır. Sevgili için zikredilen “seng-dil” ifadesi ile merhametsizliği kastedilir. Taş, sert olduğundan kolayca tesir edilemez. Âşığın gözyaşları her ne kadar güçlü aksa da sevgilinin taş gibi katı gönlüne etki etmediği belirtilir:

Ey bağı katı seng-dil ü rahmeti yok
Yaşam eser itmez sana gerçi delinür taş (H 134^a, G.248/4)

“Seng-i hârâ” şeklindeki ifade, sert taş için kullanılır (G.405/4). Çekiştirmenin, kötülemenin taşla benzetildiği beyitte âşığın bedeni, sertliği ve dayanıklılığı ile taşın yapılmış bir hisarla ilişkilendirilir. Âşık; çekiştirilmekten vücudunun morardığını, böylelikle sert taşın yapılmış bir hisara döndüğünü düşünür:

Ta‘ne taşından göğerti ser-be-ser cânâ beden
Seng-i hârâdan yapılmış bir hisâr oldum yine (H 210^a, G. 603/2)

Taş, sert olduğu için âşığın çektiği mihnetle ilgili ele alınır. Birçok beyitte âşığın sıkıntı ve üzüntü yaşadığını, çaresizliğini ifade eden “taş yasadınmak” deyimini zikredilir (G.97/5; G.290/4). Gurbetin vadiye teşbih edildiği beyitte mihnet, âşıkların başını yaslayacağı tek dayanak olarak tasavvur edilir. Başına mihnet taşı dokunduğunu belirten âşık, kendisinin taşla yaslanmış olduğunu düşünür:

Ehl-i aşkun vâdi-i gurbetde taş yasadınmış
Bilmedüm tokınmayınca seng-i mihnet başuma (H 209^a, G. 600/2)

Taşın gönül için benzetme yapıldığı bir beyitte sıcaklığıyla güneş unsuru zikredilir. Sevgilinin güneş gibi yüzünün, taş kalbi yumuşattığı ifade edilir:

Ruhun mihriyle olmuşdur güneş germ
Dil-i sengi o mihr itmiş durur nerm (H 2^b, M. 6/20)

Taş-Vurma

Taş; sertliği sebebiyle vurduğu yeri zedeler hatta kırıp parçalar. “Taşa çalmak” ifadesi ile öfkeyle bir nesneyi vurup parçalamak kastedilir (G.471/4). Matemi ifade eden siyah giymek âdetiyle konu edildiği bir beyitte âşığın vücudunun taşlarla dövünmekten karardığına işaret edilir. Taşın darbeleriyle âşığın vücudunun kararması, yaşlı birinin siyahlar giymesine benzetilir:

Taşlar ile döğünüp cümle karardı cismüm

Beni sanman gam-ı hasret ile siyeh-pûş oldum (H 163^b, G. 386/3)

Bazı beyitlerde ise suyun/denizin taşlara çarpması, bir üzüntü hareketi olan dövünmek olarak tasavvur edilir (K.15/35). Suyun taşlara çarparak akması, aşkın etkisiyle kendisini yerden yere atıp taşlarla dövünmesi şeklinde düşünülür (K.22/13):

Serv-i dil-cûyun olup şûrîdesi âb-ı revân

Döğünüp taşlarla urur kendüyi yirden yire (H 201^a, G. 563/4)

Taş-Yaralama

Divan'da taşla ilgili olarak sıkça zikredilen bir husus da yaralama özelliğidir. Âşık, sevgilinin yolunun taşının dokunmasından rahatsızlık duymaz (G.431/5). Yaralı gönlüne değen taşın, kendisi için yol arkadaşı olduğunu belirtir. Taş, sevgiliye ait bir unsur olduğu için âşığın gönlüne isabet etmesinde bir mahsur yoktur. Ayrıca beyitte zikredilen “yoldaşı” kelimesiyle cinaslı bir anlatımla taş kelimesine işaret eder:

Seng-i râhun tokınup geçse dil-i mecrûha

Benzer ol haste-i bî-çâreye yoldaşı gider (H 229^b, G. 169/3)

Sevgilinin yumuşamayan gönlü için “sengîn” ifadesi kullanılır. Sevgiliden gelecek her şey âşık için değerlidir. Âşık, taş kalpli olarak nitelendirdiği sevgiliyi sevmesinin sebebi olarak başını yarmak için attığı taşı gösterir. Beyitte taş; hem sertliği hem de yaralayıcı özelliği ile konu edilir:

Yine sevdüm seni ben ey dil-i sengîn cândan

Başımı yarmağa şol atducağın taşın için (H 184^b, G. 489/3)

Taşın kendisi genellikle kırılmaz; ama atıldığı hedefi vurup parçalayabilir. Yaralayıcı özelliğine değinilen beyitlerde âşığın başındaki kanlı yaralarının sebebinin, mihnet taşı olduğu düşünülür (G.598/7). Bir beyitte ise eziyet, atıldığı yeri yaralayan bir taş olarak telakki edilir. Taş; aynı zamanda başa gelen olaylar anlamında da mecazlı anlatımla kullanılır:

Âşıkun başın yarar dirlerdi seng-i cevr ile

Geldi bir bir hep didikleri musîbet başuma (H 209^b, G. 600/6)

Taş; yaralama özelliği dolayısıyla “eleştirmek, iğnelemek” gibi mecaz anlamlarıyla kullanılır. Rakip-âşık ilişkisine değinilen bir beyitte kınama-taş ilgisi kurulur. Rakip,

âşîğın gönlünü attığı kınama taşı ile yıkmak ister (G.369/2). Rakibin âşîğa attığı taşlar, her defasında yerini bulduğu belirtilirken taşın atıldığı hedefi vurmasına ve yaralamasına işaret edilir:

Ta'n-ı ağıyâr ile başa tokınur her demde taş

Cevr-i yâr ile bitüpdür ser-be-ser bağrumda baş (H 79^b, Msm. 28/2)

Atılıp yaralaması dolayısıyla konu edilen taş, bir beyitte başa gelen olaylar anlamındaki “seng-i havâdis” ifadesi kullanılarak mecazlı bir söyleyişle ele alınır (G.59/2).

Taş-Mühür

Çeşitli taşlar üstüne kazınarak mühür yapılması hususu Hz. Muhammed’le ilgili bir beyitlerde konu edilir (M.6/33). Bir beyitte zikredilen acıya tahammül etmek anlamındaki “bağrına taş basmak” deyimiyile mühürlerin taşa vurulup kazınarak oluşturulmasına ve değerli taşlarla süslenmesine işaret edilir:

Olupdur enbiyâya hâtem ol şâh

Aceb mi bağrına taş bassa her gâh (H 2^b, M. 6/32).

Taş-Mezar Taşı

Beyitte taşla ilgili değinilen bir husus da mezar taşlarıdır. Bir beyitte mezar taşlarının üzerine yazı yazılmasına değinilir (Msm.22/5). Sevgilinin gönlü için taş benzetmesi yapıldığında âşîğın mezarındaki iki taşın, sevgilinin aşkı uğruna can verdiği şahitleri olduğu belirtilir:

Bir civân-ı seng-dil aşkına cân virdüğüme

Meşhedümde iki taş eyler şehâdet üstüme (H 208^b, G.596 /3)

Taş- Hâcerü'l-esved

Taşla ilgili olarak Kâbe’de bulunan “hâcerü'l-esved” adlı siyah renkli taş konu edilir. Değerli bir cevher ve yapıyı sağlamlaştıran bir taş olarak ifade edilir (K.4/7; K.4/8). (bkz. Kâbe ile İlgili Mefhumlar).

Taş-Yapı

Taşla ilgili konu edilen bir husus da bina yapımında kullanılan bir unsur olması üzerinedir. Kâbe'nin Hz. İbrahim tarafından inşa edilmesi hadisesiyle ele alınır (bkz. Hz. İbrahim). (G.562/4).

4.3.2.4. Mermer (Ruhâm)

Mermer; değişik renklerde bulunan, inşaat ve mezar taşı olarak yaygın kullanılan bir taştır (Sezgin, 2012: 232). Ölen memduh için yapılan duada çadır yaygısı olarak zikredilir ve değerli taşlardan yakutla birlikte anılır. Aslında burda işaret edilen memduhun mezar taşıdır:

Hak sâye-i arşını üstine hıyâm itsün

Hem-haymesi ferşini yâkût u ruhâm itsün (H 58^b, Msm .1/5)

Mermerin sert, dayanıklı bir taş olması münasebetiyle damga yapımında kullanılır. Damga anlamındaki sikkenin, mermer gibi sert bir taşta kazınmasına değinilen beyitte sine-mermer benzetmesi yapılır. Ayrıca aynı zamanda bir deyim olan “sikkeyi mermerde kazımak” ifadesi kullanılır:

Yâri pehlûya çeküp sînesin öpüp ısıtır

Eyle kim Ulvî hemân sikkeyi mermerde kazur (H 117^a, G. 128/5)

4.3.2.5. Balçık (Âb u Gil)

Su ve toprak anlamındaki “âb u gil” ifadesi ile kastedilen balçıktır. Bir kasrın duvarının yapıldığı malzeme olarak ifade edilen balçığın, dayanıklı olmamasına işaret edilir. Balçık; insan bedeninin hamuru olduğu için beden, maddî ve değersiz görülür. Şairin kasra benzettiği ten, geçici olduğu için duvarı da balçık gibi değersizdir:

Ten kasrına aldanma yıkık dâra tayanma

Âb u gil ile yapılan dîvâra tayanma (H 208^a, G. 595/1)

4.3.2.6. Kerpiç

Kurutulmuş balçık olan kerpiç, bir beyitte yapı malzemesi olarak ele alınır. Âşık, öldükten sonra toprağından meyhane tamirinde kullanılacak kerpiç yapılmasını ister. Beyitte aynı zamanda vücudun maddesinin toprak oluşuna çağrışım yapılır:

Cân virirsem heves-i câm-ı leb-i dilber ile
Hâkümi meykede ta‘mîrine eylen kerpiç

(H 103^b, G. 64/3)

4.3.2.7. Kara (Berr)

Divan’da kara unsuru genellikle “bahr ü berr”, “berr ü bahr” ifadeleri içinde zikredilir. Düşmanla yapılan savaşta galibiyet elde eden memduhun, kara ve denizi lutfuyla düzene koyduğu zikredilir (Msm.8/2). Bir beyitte sultana teşbih edilen sevgilinin kara ve denize hükmü geçtiği belirtilir. Hükümdarlıkla ilgili olarak karşımıza çıkan “bahr u berr” ifadesi ile “tüm dünya, her yer” kastedilir:

Gözlerümle mülk-i dil oldı hayâlün meskeni

Hüsn ili sultânısın hükmün geçer bahr u bere

(H 201^b, G. 563 /3)

II. Selim, ayağının tozuna şairin gözyaşlarının yüz sürdüğü kara ve denizin hükümdarı olarak tasavvur edilir. Tüm dünyanın kastedildiği beyitte kara ve toz kelimeleri arasında ilgi kurulur:

Selîm-i Sâni Hân kim berr ü bahrun pâdişâhidur

Ayağı tozına eşküm gibi yüzün sürer deryâ

(H 41^a, K. 15/11)

4.3.2.8. Çöl

Çöl-Genişlik

Çöl; genişliği ve yaşam şartlarının zorluğu hususlarıyla genellikle âşıkla ilgili benzetmelerde ele alınır. Âşığın şaşkın olarak dolaştığı bir yer olarak tasavvur edilir (Msm.40/4). Vuslata ulaşmak isteyen âşık, uçsuz bucaksız ayrılık çölünde şaşkın ve hayran bir şekilde kaldığını belirtir. Çöl, hem genişliği hem de koşullarının zorluğu ile ayrılıkla benzetme yapılır:

Menzil-i vasla irilmez çâre vü imkân olup

Kalmışam firkat beyâbânında ser-gerdân olup

(H 83^a, Msm. 33/1).

Çöl-Mecnûn

Mecnun’un yaşadığı yer olması, dert ve sıkıntı çekilmesi münasebetiyle âşıklarla ilgili konu edilen çöl; “Mecnûn-ı deşt” terkibi içinde kullanılır (Msm.23/1). Muhabbetin çöle teşbih edildiği beyitte âşık, çölde Mecnun gibi dolaştığını belirtir. Genişliği ile çöl-aşk

ilgisi kurulan beyitte Mecnun'un çöle düşmesine telmih yapılır ve çölde hayal görülmesi hususuna değinilir:

Yine ol mû-miyânun derd-i aşkıyla hayâl oldum
Beyâbân-ı mahabbetde gezüp Mecnûn-misâl oldum (H 70^a, Msm. 14/3)

Çöl-Su

Çölde sıcaklık fazla olduğundan su bulmada zorluk çekilir. Âşığın sinesi, gözyaşları tarafından yerle bir edilen bir çöle teşbih edilir (G.145/2). Çöl, genişliğiyle geçici dünya anlamındaki “fenâ” ile ilişkilendirilir. Âşık, çölde zor bulunan su gibi kendisinin de perişan bir halde olduğunu belirtir:

Su gibi deşt-i fenâda hâk ile yeksân olup
Kâinâtı ser-te-ser geşt eyledüm biryân olup (H 82^b, Msm. 33/1)

Çöl-Issızlık

Ucu bucağı görünmeyen çöller, genellikle sakın ve ıssız yerlerdir. Âşık, muhabbet çölünde yalnızlığına eşlik edecek tek şeyin gölgesi olduğunu belirtir:

Ayakdaşum bulunmazken beyâbân-ı mahabbetde
Reh-i aşk içre sâyem bana hem-pâ oldu gitdükçe (H 196^a, G. 539/4)

Çöl-Âhû

Çimenlik seyrindeki sevgili, Hoten çölünde dolaşan beyaz bir ceylanı andırır. Çimenlik-çöl ilgisi kurulan beyitte zikredilen “deşt-i Hoten” ifadesi misk ceylanlarının yaşadığı bir coğrafyadır:

Ak sâdeyle çemende gezer ol çeşm-i siyâh
Sanki deşt-i Hoteni geşt ider âhû-yı sefid (H 108^a, G. 82/3)

Çöl-Vâdî

Çöldeki yağışların etkisiyle ortaya çıkan vadiler, çölle ilgili değinilen hususlardan biridir. Âşığın sinesi; her yeri bela vadisi olan bir gam çölüne, kanlı gözyaşları ise vadinin sularına teşbih edilir:

Olupdur deşt-i gam sînem belâ vâdîsi her câ ki
O vâdînün akarsuyı sirişk-i hûn-feşânumdur (H 124^a, G. 161/3)

4.3.2.9. Vâdî

Gam, ayrılık, aşk, belâ, ümitsizlik, hayret, gurbet için benzetme yapılan vadi; genellikle âşıklık durumuyla ilgili konu edilir.

Vâdî-Tehlike

Coğrafi yapısı dolayısıyla tehlikeler barındıran vadi, âşıkla ilgili hususlarda ele alınır. Âşık, kendisini bela vadisinin Mecnun'u (Msm.39/1) ve aşk şâhı olarak niteler. Tahtının ise bela vadisi olduğunu belirtir (G.93/1). Bir beyitte ise aşk, âşığın geçmek için yol eziyetini çektiği bir vadiye teşbih edilir. Bu vadiden geçerken Mecnun gibi sıkıntı çekilmesi gerektiğine işaret edilir:

Aşk vâdisini tayy itmek ise maksûdun

Biz de Mecnûn gibi gel mihnet-i râhı çekelüm (H 168^a, G. 407/2)

Âşık; dünyada çok sıkıntılar çekip darlanmış, ama yine de aşk kadar dar bir vadi görmemiştir:

Dâr-ı dünyâ başuma dar olsa cânâ n'ola kim

Görmedüm hiç vâdî-i aşkun gibi bir dar yir (H 111^a, G. 95/4)

Vâdî-Su

Vadi, içinden nehir akması dolayısıyla su unsuruyla beraber konu edilir. Gözyaşlarının akarsuya teşbih edildiği bir beyitte akarsuyun vadiden akarak gül bahçesine ulaşması tasavvuru yapılır:

Bu vâdîyi ey eşk-i revân kat' ider isen

Şebnem gibi bir tâze gülistâna düşersin (H 176^a, G. 445/6)

Üzerinde yaralar bulunan âşığın sinesi, lâle bahçesi olan bir vadiye benzetilir. Akan kanını ise o vadinin akan suyu olarak tasavvur eder. Ayrıca yara anlamı da bulunan dağ kelimesi, vadinin dağ arasında bulunmasına işaret eder:

Dâğlar ile sîne bir vâdîye döndi lâlezâr

Suyı ol vâdînün akan kanıdur her çâkden (H 183^a, G. 477/4)

Vadi-Sel

Vadiler, sağanak yağışlar sonucu sel suyu altında kalır. Bir beyitte hüsn-i talil yapılarak konu edilen bu durum, âşîğın haline üzülen gökyüzünün ağlamasına bağlanır:

Seyl-i bârân garka virdi sanmanuz vâdîleri
Hâk idüp çâk-ı girîbân âsumân ağlar bana (H 92^b, G.14/3)

4.3.2.10. Kenâr (Yaka)

Kenar; bazı beyitlerde deniz kıyısı, sahil anlamında kullanılır. Bir beyitte ev, saray gibi yapıların deniz kenarında olduğu belirtilir (K.15/34). Güzelliğın bahar olarak tasavvurunda bahar mevsiminde kenar seyri yapıldığına işaret eden şair, “kenâr” kelimesi ile sahili/kıyıyı kasteder:

Bahâr-ı hüsne hazân olsa hatt ne gam yaraşur
Hazâna azm-i şikâr u bahâra seyr-i kenâr (H 36^b, K. 12/9)

Denizde dolaşan bir geminin “azm-ı kenâr” etmesi, kıyıya yanaşmasını ifade eder (K.18/46). Şair, denizde rüzgârın şiddetine dayanılırsa kıyıya çıkılacağını belirtir. Karaya ulaşmak anlamındaki “kenara çıkmak” ifadesi, sıkıntının sona ermesine de işaret eder:

Âhir bulur kenâr-ı ferah bahr-i gussadan
Her kim ki eyler ise gam-ı rûzgâra sabr (H 230^b, G. 174/4)

Akarsu kenarlarında servilerin bulunmasına değinilen bir beyitte şair, deniz kıyısında bulunan serviye kenara çekilmiş olarak tasavvur eder. Beyitteki “kenâra çekmek” ifadesi kıyıya ulaştırmak, yaklaştırmak gibi anlamlar içerir:

Kenâre çekdüm ol serviye cûy-âsâ diyü her dem
Döğünüp taşlar ile gözleri yaşın döker deryâ (H 42^a, K. 15/35)

Bir beyitte “eğik arazi” anlamında zikredilen “yaka” kelimesi, kar yağışı etkisiyle ortaya çıkan beyaz görünümüyle tasvir edilir. Yaka, hem arazi hem de elbisenin parçası anlamıyla tevriyeli olarak kullanılır:

Berf sanma yakanun mûy-ı sefidini yolar
Bu sipihr-i pîrezen rahm itdi bana ey nigâr (H 110^a, G. 94/3)

4.3.2.11. Uçurum (Yâr), Bel

Uçurum anlamındaki “yar”, sevgili anlamı bulunan “yâr” ile cinaslı olarak kullanılır. Sevgilinin, âşığı düşürdüğü sıkıntılı durumu anlatmak için kullanılır (G.369/3). Gözyaşının nehir olarak düşünüldüğü bir beyitte ise uçurumun akarsu tarafından oluştuğuna gönderme yapılır. “Yar” kelimesiyle cinas yapılan beyitte âşığın sinesi sahraya, üzerindeki yaralar da uçuruma teşbih edilir:

Melâmet nehridür eşküm ne yirde aksa yâr eyler

Belâ sahrâsıdur sînem olupdur yâreler yârı (H 225^a, G. 671/4)

Dağ sırtlarında alçalan çukur yerler için kullanılan “bel” kelimesi bir beyitte haramilerin beklediği yer olarak konu edilir. (bkz. Harâmî). Yol kesen haydutların, haramilerin insanlara zarar vermek için bekledikleri yer olan bel, aynı zamanda cinaslı bir anlatım içerir:

Tîr-i sahrâda tek ü pûda kemân belde durur

Oldı bir iki harâmî yine yollarda ayân (H 38^b, K. 13/21)

4.3.3. Hava İle İlgili Mefhumlar

4.3.3.1. Rüzgâr (Bâd, Nesîm, Yel, Esen)

Divan’da rüzgâr; “*bâd-ı sabâ, bâd-ı hazân, bâd-ı hazân-ı gam, bâd-ı leb, bâd-ı âh, bâd-ı âh-ı âşık, bâd-ı nazar, bâd-ı hatar, bâd-ı germ, bâd-ı ezel, bâd-ı ecel, bâd-ı gubâr, bâd-ı gülistân, bâd-ı seher, bâd-ı seher-gâh, bâd-ı şimâl, bâd-ı nevrûz, bâd-ı fenâ, bâd-ı muhâlif, bâd-ı âh, bâd-ı türâb-âmîz, gird-bâd, Dârâ-yı bâd, hâce-i bâd, semend-i bâd, şâh-ı rûzgâr, küştî-gîr-i rûzgâr, şiddet-i bâd, şedâyid-i elem-i rûzgâr, rûz-gâr-ı nâ-muvâfık, nesîm-i seher, nesîm-i sabâ, nesîm-i subh, nesîm-i gülistân, nesîm-i cân-fezâ, nesîm-i eshâr*” şeklindeki terkipler içinde kullanılır. Esmesi, hızı, koku dağıtması ve yayması, titremesi, ses çıkarması, şiddetli esmesi, tehlikeli oluşu, cisimleri sürüklemesi, tozu ve toprağı kaldırması, geminin hareketine yön vermesi, denizi dalgalandırması, çeşitli bitkilerin açılmasındaki etkisi, ateşi söndürmesi, bulutlara etkisi, dört unsurdan biri olması gibi hususlarla konu edilir.

Rüzgâr-Tabiat

Rüzgâr; tabiatla ilgili unsurlara özellikle bitkilere etki etmesiyle konu edilir. Sabah vakti eserek çimenlikteki lâle, gonca gibi çiçeklerin açılmasını sağlar. Etrafa dağılarak hafifçe esmesiyle rakkas olarak tasavvur edilir (K.23/5). Esintisiyle gülün defter gibi kat kat olan yapraklarını açar (G.189/2). Bir beyitte gönül ehli için benzetme yapılan rüzgâr, goncayı açmasıyla ele alınır. Âşığın gizli bir hazineye teşbih edilen gönlü, rüzgârın açtığı gonca gibi açılmıştır. “Açılmak” kelimesi ile aynı zamanda “ferahlamak” anlamı kastedilir:

Kalbimüz genc-i nihândur göricek ehl-i dili

Bâd ile gonçe-i nev-reste-sıfat açılırız (H 131^a, G. 231/4)

Dudak-gonca ilgisi kurulan bir beyitte rüzgârın goncanın yapraklarını açması, öpmek olarak ifade edilir (G.116/1). Bahar mevsiminde goncanın açılarak gül haline gelmesi rüzgârın etkisine bağlıdır. Beyitte hafif bir rüzgâr olan nesimin ılık estiğine “germ-â-germ” ifadesi ile işaret edilir:

Bezm-i gül fasl-ı bahâr ile olup germ-â-germ

Goncanun düğmelerin çözdü nesîm-i eshâr (H 45^b, K. 18/9)

Rüzgâr; servi, çınar, gül, lâle gibi bahçedeki bitkilerin sallanmalarına ve eğilmelerine sebep olur. Çınar ağacını yapraklarıyla sallayıp eğmesiyle bir pehlivan olarak düşünülür (G.53/1). Âhın sert esen rüzgâra teşbih edildiği bir beyitte rüzgârın esmesinin serviyi sallayıp ona zarar vereceği düşünülür:

Bâd-ı âhum gülşen-i kûyunda esdükçe benüm

İncünüp başını ol serv-i hırâmân salmasun (H 182^a, G. 471/3)

Rüzgâr-âh münasebeti kurulan beyitlerde şiddetli bir rüzgâr tasviri yapılır (G.112/4). Âşığın âhı, gül bahçesini dağıtan rüzgâr olarak düşünülür. “Harap, viran, darmadağın” anlamındaki “ber-bâd” kelimesi içinde geçen ve aynı zamanda rüzgâr anlamı bulunan “bâd” kelimesi ile rüzgârın perişan ediciliğine gönderme yapılır:

Ömrümün çün kim hazân irdi bahâristânına

Gülsitân-ı dehri ber-bâd eylesün âhum yeli (H 220^a, G. 649 /3)

Rüzgâr, çiçekler yanı sıra seher vaktinin açılmasındaki etkisiyle de konu edilir. Seher vaktinin esen rüzgârla birlikte başlayacağını belirten şair, hafif ve yumuşak esen ve

koku yayan bir rüzgâr benzetmesi yapar. Beyitteki “dem” kelimesi ve “micmer” kelimeleri ile rüzgârın koku yaymasına çağrışım yapılır. Seherin eteğinin açılması, sabah vaktinin başlamasını kasteder:

Görinür micmer-i hurşîd fenâ bezminde
Subh-dem açılıcak bâd ile dâmân-ı seher (H 228^b, G. 164/3)

Bitkilere hayat vermesi, tabiatı canlandırması dolayısıyla rüzgâr-İsrâfil münasebeti kurulur. “Gulgul” kelimesi ile rüzgârın sesinin yüksekliği ifade edilir:

Gulgul-i bâd-ı seher oldı dem-i İsrâfil
Cümle emvât-ı nebâtâta hayât irse ne var (H 45^a, K. 18/3)

Rüzgâr-Deniz

Rüzgârın şiddetli esmesi, denizdeki dalgaların coşarak tehlike oluşturmasına neden olur (G.668/6). Bir beyitte rüzgârın şiddeti dolayısıyla sütunları eğilen bir gemi tasavvuru yapılır. Şair, rüzgârın verdiği sıkıntılara katlanmanın zor olduğunu belirtirken denizin şiddetini de dolaylı olarak ifade eder:

Rûzgârun çü cefâsına tahammül idemez
Kâmetüm gibi sûtûnı iki kat oldı hemân (H 57^a, K. 27/4)

Bazı beyitlerde rüzgâr; denizcilikle ilgili olarak yön belirlemedeki yardımı ve rüzgârlı anda karaya çıkıp beklenmesi gibi hususlarla konu edilir. Şair, rüzgârın gönül gemisinin felâket denizinden kenara çıkmasına yardım etmediğini belirtirken rüzgârın kesilmesine işaret eder (G.634/5). Vücut-kayık benzetmesinde denizdeki kayığın rüzgârdan korunmak için karaya çıkıp beklemesi konu edilir. Beyitte zikredilen “fenâ” kelimesi ile rüzgârın kötü etkisine gönderme yapılır:

Çıkar deryâ-yı âlemden vücûdun zevrakın Ulvî
Fenâ-yı rûzgârı an mekânun ber-kenâr eyle (H 206^a, G. 584/5)

Rüzgâr-Sürükleme

Cisimleri sürüklemesi özelliğine değinilen rüzgârın yaprakları uçurarak sürüklemesi benzetme unsuru olarak kullanılır (M.4/14; G.442/1). Şair; taze, yeni açmış bir gül yaprağının havada uçuşunun atla koşan bir güzeli hatırlattığını belirtir:

Uçar hevâ ile bir tâze berg-i gül gördüm

Semend-i hüsn ile ol gül-izâra benzettüm (H 168^a, G. 406/2)

Rüzgârın önüne gelen şeyleri yerinden alarak savurması ile ilgili olarak birçok deyim kullanılır. Gönlünü âhıyla havaya verdiğini belirten âşık, gönlünün ortadan kalktığını anlatmak için “yeller esmek” deyimini zikreder (G.116/5). Beklenmeyen bir karşılaşmayı ifade eden “Ne yeller esti” (G.325/3) ve “boşa gitmek, hebâ olmak” gibi anlamları bulunan “yele vermek” deyimini de rüzgârın sürükleyicilik özelliğiyle ilgili kullanılan diğer deyimlerdir (G.254/2; G.520/5). Şair, ömür defterini rüzgârın heba ettiğini belirtirken “hevâ” kelimesini hem rüzgâr hem de aşk anlamını kastedecek şekilde kullanır.

Defter-i ömrüm hevâya virdi Ulvî rüzgâr

Nâmumı mahv eyledi aşk ile adum var iken (H 180^a, G. 461/5)

Rüzgâr-Koku

Rüzgâr; koku dağıtması yönüyle ele alındığı bir beyitte attardan güzel kokular alan bir tüccar olarak düşünülür (K.19/5). Âşık, gül bahçesinde koku yayan rüzgâr gibi dolaşıp durduğunu belirtir. Rüzgârın gezip dolaşması, koku taşınmasını ifade eder. Bunun yanı sıra “eser” kelimesi ile de rüzgârın esip durması, dağıtması özelliği kastedilir:

Nesîm-âsâ gezüp bûy-ı vefâdan yok eser gördüm

Gözüm nergis gibi yumdum bu gülşenden gülinden hem (H 164^a, G. 389/2)

Rüzgâr-Toz

Rüzgârın taşıyıcılık özelliğinden biri de toz münasebetiyledir. Âşık ve sevgili ile ilgili bir beyitte âşığın gözlerine sürme yapmak için seher rüzgârının sevgilinin ayağının toprağını getirdiğini belirtir. Beyitteki “esen” kelimesi, “esmek” fiilini hatırlatır:

Sağ esen ola ki kühl itmek için gözlerüme

Hâk-i pâyun getirür bâd-ı sehergâh bana (H 91^b, G. 6/4)

Rüzgâr-Haber Getirme

Rüzgârın devamlı esmesi, dolaşıp durmasıyla habercilik özelliğine işaret edilir. Âşıkla sevgili arasındaki haberleşmeyi sağlar. Âşık, rüzgârdan sevgilinin yolunda kendisinin toprak olduğu haberini götürmesini ister. Beyitte rüzgârın toz taşınması hususuna da

çağrışım yapılır (G.160/4). Rüzgâr; âşık ve sevgili arasında haber taşıyan bir “peyk” olarak düşünülür. Rüzgârın esintisiyle sümbülün kokusunu taşıdığı belirtilir:

Nâme göndermek için peyk-i nesîm ile sana

Bir seher eyledi bu matla‘ı inşâ sümbül (H 47^b, K. 19/17)

Mirâç hadisesi ile ilgili bir beyitte Cebrâil-rüzgâr ilgisi kurulur. Rüzgâr ilgisine hem hızı hem de haber taşıması dolayısıyla başvurulur (M.4/6). (bkz. Hz. Muhammed-Mirâç)

Rüzgâr-Zaman

Rüzgârın “zaman” anlamını da içererek tevriyeli kullanıldığı beyitlerde niteliği ile ilgili olarak “elverişsiz, uygun olmayan” anlamındaki “nâ-müsâid, nâ-muvâfık, muhâlif” ifadeleri zikredilir. Bir beyitte âşık, şikâyet ettiği sevgiliyi “rüzgâr-ı nâ-muvafık” olarak nitelendirir:

N’ola şekvâ idersem rüzgâr-ı nâ-muvâfıktan

Begümden sevdüğümden pâdişâhumdan efendümden (H 175^b, G. 444/3)

Âşığın gönlü için kuş, sevgili için servi benzetmesi yapıldığında rüzgârın ters eserek âşıkla sevgiliyi ayırdığı belirtilir (G.426/4). Âşık, gönül kuşunun serviden ayrılmasında uygun olmayan rüzgârın etkisi olduğunu belirterek şikâyette bulunur. Rüzgâr hem zaman hem de yel anlamı kastedilecek şekilde ele alınır:

N’ola şekvâ idersem rûzgâr-ı nâ-muvâfıktan

Ayırdı cebr ile dil murgını serv-i bülendümden (H 186^a, G. 490/4)

4.3.3.2. Rüzgâr Çeşitleri

4.3.3.2.1. Sabâ

Gün doğusundan hafif esen bir rüzgâr olan sabâ; rüzgâr maddesindeki benzer hususlarla konu edilir. Beyitlerde “peyk, sipeh-salar, süpürge, hoca, at, âşık, âh” gibi çeşitli tasavvurlarda ele alınır. Ayrıca Hz. Süleymân’la ilgisi ile söz konusu edilir.

Sabâ-Bitkiler

Sabâ, esmesiyle gülün açılmasını sağlar (K.4/3). Genellikle çimen, bağ gibi yerlerde dolaşır. Çimenlikte esmesi; çimenlere, güle ve bülbüle hocalık yapması olarak tasavvur edilir (Msm.31/4). Âşığın âhı için sabâ benzetmesi yapılan beyitte bahçeye gül saçan bir

rüzgâr hayali kurulur (G.298/2). Bir beyitte goncaya sille vurduğu belirtilirken açılmasını sağlaması kastedilir. Gonca için ifade edilen “kötü söz söylememek” anlamındaki “ağzını tutmak” deyimini sabâ rüzgârının hafif esmesine işaretir:

Dil öz tenden diyü la‘l-i leb-i cân-bahş-ı dil-dâra
Sabâ bir sille urdı gonçeye ağzın hemân tutdı (H 221^a, G. 654/2)

Sabâ rüzgârının gülü yerden yere vurması, şiddetiyle hırpalayıp dağıtmasına işaretir (G.638/4). Sevgilinin kendisine ilgi göstermesini isteyen âşık, sabâ rüzgârından serviyi kendisine doğru eğmesini ister:

Katı ser-keşlik ider var yüri ey bâd-ı sabâ
Ol boyı serv-i ser-efrâzımı benden yana eğ (H 149^a, G. 319/3)

Sabâ-Haber Taşıma

Âşıkla sevgili arasındaki haberleşmeyi sağlayan sabâ, bazen sevgiliden haber getirir bazen de âşıktan sevgiliye selam götürür. Âşığın selamını iletmek için esen rüzgâr, Hz. Süleymân’la ilgili bir beyitte konu edilir (Matla 13/1). Hasta olduğunu belirten âşık, sabâ rüzgârından derdinin çaresini öğrenip gelmesini bekler (G.353/4). Gül bahçesinde dolaşmasp esen sabâ rüzgârı, âşıkla sevgili arasındaki haberleşmeyi sağlaması açısından haberci olarak nitelendirilir:

Umaruz gülşen-i kûyunda iderse güzeri
Yârdan peyk-i sabâ irgüre peygâmı bize (H 202^a, G. 567/5)

Sabâ-Toz

Sabâ-toz münasebeti ele alındığında âşığın toz olan cisminin sevgilinin eşiğine ulaştırılmasını sabâ rüzgârının sağladığı belirtilir (G.4/2). Bir beyitte ise sevgilinin ayağının toprağını âşığın gözüne sürme yaptığına değinilir (G.492/3). “Hevâ” kelimesinin tevriyeli kullanıldığı beyitte sabâ rüzgârının eserek dolaştığı ifade edilir. Sabâ için zikredilen “yollara düşmek” şeklindeki ifade ile toz taşımak özelliği kastedilir:

Hevâ-yı hâk-i pâyünle bu çeşmüm
Yiler bâd-ı sabâ yollara düşdi (H 221^a, G. 653/3)

Sabâ-Koku

Koku ile ilgisi dolayısıyla rüzgârın yayma, dağıtma gibi özellikleri konu edilir. Sevgilinin saçlarından aldığı kokuyu sabâ rüzgârının yayması haber getirmek olarak düşünülür (G.484/7). Güzel kokuları ile bilinen Hoten ülkesinden kokular getirmesiyle ele alınır (G.609/3). Âşık, sevgilinin kokusunu getirdiği için sabâ rüzgârının her zaman esmesini ister. Beyitte zikredilen “esen” kelimesiyle “rahat, sağ salim” anlamları yanında “rüzgâr” anlamı da kastedilir:

Bûy-ı zülfünden meşâm-ı câna virmişdür eser
Göreyin kim dem-be-dem bâd-ı sabâ olsun esen (H 185^a, G. 485/4)

Sevgilinin mahallesinde uzun zamandır sabâ rüzgârı gibi dolaşmasına rağmen koku alamadığından yakınıdır. Rüzgârın koku yayması özelliğine işaret edilir:

Niçe gündür ki mahallende sabâveş yilerin
Görmedüm zerre kadar bûy-ı vefânun eserin (H 191^b, G./1)

Sabâ-Sürükleme

Cisimleri sürükleme özelliğiyle zikredilen sabâ için çeşitli benzetmeler yapılır. Bir kasrın övgüsünde süpürge (K.24/20), karı atıp savurmasıyla hallâc (Matla 79/2) olarak tasavvur edilir. Durmadan esip dolaşması dolayısıyla âşık, kendisini sabâ rüzgârına benzetir. Sabâ rüzgârı gibi dolaşsa da elindekilerinin boşa gittiğini belirtir:

Gerçi yeldüm yolunda hem çü sabâ
Hâsılı elde hep hebâ oldu (H 216^b, G. 629/4)

Sabâ-Hız

Sabâ rüzgârı hızı dolayısıyla at unsuru için benzetme yapılır. Gül yaprağının rüzgârda uçuşması hayaliyle ilgili olarak “rüzgâr gibi çabuk ve hafif giden at” anlamındaki “esb-i sabâ-refâtâr” terkibi kullanılır:

Berg-i güldür kim nesâm-i subhla bürrân olur
Ol şehün altındaki esb-i sabâ-refâtâra bak (H 144^a, G. 291/2)

4.3.3.2.2. Tanyeli

Hafif esen bir sabah rüzgârı olan tanyeli, bir beyitte sümbülün yapraklarını dağıtması ile konu edilir. Saç-sümbül münasebetinin ele alındığı beyitte tanyelinin kokuyu dağıtma özelliğine işaret edilir:

Sümbülün tağıdan ol şûh-ı dil-âvîz ancak
Yine tan yılleri hep gâliye-âmîz ancak (H 145^b, G.298/1)

4.3.3.2.3. Hazan Yeli (Bâd-ı Hazân)

Hazan yeli, sonbahar rüzgârıdır ve genellikle baharla birlikte zikredilir. Hazan yeliyle bahar mevsiminin sarardığı (G.368/2), dağıldığı (K.12/34) belirtilir. Şair, gül bahçesinin hazan yeliyle perişan olduğunu ifade eder. “Yele vermek” deyimini “hebâ etmek, mahvetmek” anlamıyla hazan rüzgârının niteliği için kullanılır:

La‘l-i yâre gonca nisbet itdügiyçün Ulviyâ
Yile virdi gülsitân-ı âlemi bâd-ı hazân (H 192^a, G. 520/5)

4.3.3.2.4. Şimâl

Şimâl rüzgârı; kuzeyden esen ve soğuk hava getiren bir rüzgârıdır. Beyitlerde bahar mevsiminde esmesiyle (G.384/7), hoş kokular taşımasıyla (K.3/10) konu edilir. Bir yerin havasının güzelliğinin ifadesinde şimâl rüzgârından bahsedilir (Trh.3/2). Sevgili, âşığı kapısından kovmasıyla tozu sürükleyen şimâl rüzgârı olarak tasavvur edilir. Âşık için toz benzetmesi yapılan beyitte rüzgârın toz gibi unsurları taşıması özelliğine işaret edilir (G.422/3):

Ben gubârı dergehinden sürdün ey bâd-ı şimâl
Olmayın şimden gerü hem-reh yemîn olsun sana (H 96^a, G. 29/7)

4.3.3.2.5. (Sarsâr, Gird-bâd)

Sert ve şiddetli bir rüzgâr olan sarsar, Âd kavmini helak eden Allah’ın gazabı için benzetme yapılır (K.21/14). Gürültüsü ve şiddetiyle âşığın âhı ile ilişkilendirilir (G.144/4). Âşığın âhı; etrafı dağıtarak darmadağın eden (K.27/16; (G.603/3), ağaçları sallayan, âlemi helak eden (G.400/7) bir sarsar olarak tasavvur edilir. Âh rüzgârının şiddetli oluşu, her yeri titretmesi dolayısıyla kıyametten haber verdiği düşünülür. Beyitte “sarsar” kelimesiyle hem rüzgâr cinsine hem de “zarar verici bir şekilde

etkilemek” anlamına çağrışım yapılır. Bunun yanı sıra rüzgârın haber verme özelliğine de işaret edilir:

Meger var ise eşrât-ı kıyâmetden alâmet vardır

Dem-â-dem âhumun bâdı vücûdum kişverin sarsar (H 114^a, G. 112/4)

Gam; feleği savuran, mahveden sarsar olarak düşünülür (Msm.1/3). Şairin içinde bulunduğu durumla ilgili konu edilen sarsarın, şiddetiyle etrafı sarstığına değinilir:

Sarsar-ı şiddet idi sarsar idi âfâkı

Lerzeye varmış idi zelzeleden kevn ü mekân (H 57^b, K. 27/17)

Gird-bâdın toz sürüklenme özelliğiyle konu edildiği bir beyitte âşık, kasırganın taşıyacağı toz gibi sevgilinin mahallesine ulaşmak istediğini belirtir:

Ola kim kûy-ı yâre gird-bâd ile irem diyü

Düşüp Mecnûn gibi sahrâlara çeşmüm gubâr itdüm (H 161^a, G.377/3)

4.3.4. Ateş ve İlgili Unsurlar

Dört unsurdan biri olan ateş; yakıcılığı, sıcaklığı, parlaklığı, kıvılcım saçması, kırmızı rengi, hararet vermesi gibi özellikleriyle “aşk, kahur, korku, gazab, fakr, hasret, hırs, ayrılık, gam, gayret, tecelli, şafak, yıldız” gibi unsurlar için benzetmelerde ele alınır. Dört unsurdan biri olması (K.6/1), Hz. İbrahim’in ateşe atılma hadisesi (G.521/3), ateşperestlerin ateşe tapınmaları (G.277/3; G.576/1), ateş-bâzlarla ilgisi (K.17/8), ejderhânın ateş saçması (K.6/13), altın maddesinin işlenmesindeki rolü (K.6/34), düşman topunun ateşi (K.6/54), tecelli ateşi (K.6/27), ud ve anberin ateşte yanması (G.524/5) gibi hususlar konu edilir. Divan’da ateşle ilgili olarak “Kaside-i Âteş ü Âb” başlıklı bir kaside²²¹ ve “oda yansun” redifli bir gazel²²² bulunmaktadır.

Ateş-Yakıcılık

Ateş, genellikle âşıkla ilgili hususlarla konu edilir. Sevgiliden ayrı olmasıyla âşığın çektiği derdi, hasreti, ızdırabı ifade etmek için zikredilir. Âşığın düştüğü ateş, can yakıcı bir ateş olarak ifade edilir (K.6/8). Sevgilinin aşkının ateşten bir gömlek (G.586/3),

²²¹ Bkz.K.6.

²²² Bkz.G. 524.

ayrılığın cehennem ateşi olduğu (G.74/1) belirtilir. Ateşin zarar verici oluşuna işaret eden beyitte âşığın âh ateşinin tüm kâinatı yakıp yok ettiği tasavvur edilir:

Firâkunla derûnumdan alev çıkdı cihân yandı

Bir âh itdüm ki âhum odına kevn ü mekân yandı (H 221^b, G. 656/1)

Ateş, yakıcı özelliğine “pür-sûz” sıfatıyla işaret edilir (K.6/50). Gönüldeki ateş için “sûz-ı nihân” ifadesi zikredilir. Âşığın gönlünde sakladığı bu ateş, âhla ortaya çıkar (G.377/4). Âh dumanı, âşığın gönlündeki ateşin dışarıya vuruşunu simgeler. Dumanı çıkan bir ateş tasavvuru yapılan bir beyitte âşığın vücudundaki yaraların gam ateşiyle yandığı belirtilir:

Od urdukda tenûr-ı tende kurs-ı dâğ-ı nâr-ı gam

Değil mûlar duhân-ı âteş-i sûz-ı derûnumdur (H 109^a, G. 88/2)

Âşık, bağında çok yanık bulunduğundan gam ateşinin kendisini yakmasını istemez (G.119//2). Ateş, oluşurken havayı ısıtarak onun genişleyip yükselmesini sağlar. Dolayısıyla soğuk hava akımı oluşur. Böylece yanmanın sürekliliği, etkisi devam eder. Bu duruma zıtlık içindeki “bürûdet-harâret” kelimeleri ile işaret eden şair; sevgiliyle aralarında soğukluk oldukça hasret ateşinin gönülde artacağını söyler. Beyitte ateşin hararet vericiliğine değinilir:

Yâr ile arada oldukça bürûdet gâlib

Nâr-ı hasretle olur dilde harâret gâlib (H 100^a, G. 48/1)

Ateşin harman haline gelmesi, birleşerek yığın şeklinde şiddetli yanmasını ifade eder. Kül edici şiddette bir yanmaya işaret eder (G.515/4). Hirmen-ateş ilgisi konu edilen bir başka beyitte rakiplerin kınamaları âşığın canını yaktığından ateş olarak tasavvur edilir. Âşık, sürekli devam eden bu duruma artık alıştığını belirtir. Beyitte kullanılan “ısınmak” fiili gerek “alışmak, benimsemek” anlamına gerekse ateşin sıcaklığına göndermedir. Ayrıca “harmân” kelimesiyle aynı zamanda âşığın talihsizliği, mahrum kalışı kastedilir:

Bir âteş imiş ta‘ne-i a‘dâ bana nisbet

Gurbetde olana âteş-i harmâna ısınduk (H 142^a, G.285/2)

Âşığın meskeninin yakıcı ateş olduğunun belirtilmesi, sürekli acı çekmesine işarettir. (G.195/5). Aşk ızdırabının gerçekleştiği yer olan gönül, dolayısıyla yakıcı bir ateş olan

aşk ateşiyle yanar (G.438/4). Ateşin su ile birlikte ele alındığı bir beyitte şiddetinin artışına ve zarar verici oluşuna “hücûm” kelimesi ile çağrışım yapılır. Gözyaşı ile birlikte gönül ateşinin âşıkta uyku bırakmadığı ifade edilir:

Bir yana âteş-i dil bir yanadan âb-ı sirişk

Âteş ü âb hücûmı komadı dîdede hâb (H 28^b, K. 6/36)

Bir beyitte ateşle ilgili olarak “başına ateş yakmak” deyimini kullanılır. Âşığın başında ateş yakmak istemesi, şikâyetini bildirmek istemesi dolayısıyladır. Beyitte zikredilen “âteş ü âb” şeklindeki ifadeyle birlikte kullanılan “işrâb” kelimesiyle şarap kastedilir. Ateş ve su bir arada bulunamayan, imtizaç edemeyen nesnelere olmasına rağmen şarap unsuru için bu kelimelerin zikredilmesi hem ateş renginde olması hem de sıvı halinde bulunması münasebetiyledir. Ayrıca “işrâb” tevriyeli olarak kullanıldığından bir maksadı kapalı olarak anlatmak anlamını da işaret eder:

Âbveş ağlayayın başuma âteş yakayın

Kılmağa âteş ü âbum şeh-i dehre işrâb (H 28^b, K. 6/25)

Ateş-Su

Bir arada bulunamayan iki zıt unsur olan ateş ve su, bazı beyitlerde çeşitli durumları anlatmak için kullanılır. Daha âlemde ateş ve su yokken ezelde ateşe parlaklık verildiği belirtilir (K.6/10). Âşığın gözyaşıyla sine ateşini görenlerin ateşin parlaklığını fark ettikleri belirtilir. Ateşin parlaklığına, sürekliliğine “tâb” kelimesiyle işaret edilir:

Âb-ı çeşmümle gören âteş-i sînem didi kim

Âteşe tâb virilmiş ezelf âba şitâb (H 28^a, K. 6/9)

Ateş beyitlerinde çoğunlukla suyla ilgisi olan gözyaşı ile birlikte ele alınır (K.6/35). Âşığın âhıyla oluşan gam ateşinin sönmeyen bir ateş olduğu zikredilir. Gam ateşinin hala yandığını âşığın âhı belli eder. Bu durum ateşin sürekliliğine, canlılığına çağrışım yapar:

Âhumun âteşi sönmez gözüm âbı dinmez

Âhuma âteş-i gam âbuma dirler sürh-âb (H 28^a, K. 6/5)

Su unsuruyla birlikte ateş, âşığın canına azap verecek güçte nitelendirilir. Ateşin “nûr” özelliğini kasteden “nâr” kelimesi yakma özelliği yanında aydınlatma özelliğini de içerir:

Âb geçkinci durur âteş ise bir yakıcı

Cânuma âteş ü âb oldı benüm nâr-ı azâb (H 29^a, K. 6/41)

Ateşin sönmesi veya şiddetinin azaltılması su unsuruyla gerçekleşir. Zıtlık içindeki iki unsur olan ateş ve su, adalet-zulüm tezatıyla birlikte ele alınır. Zulüm bir ateşe benzetilir ve adalet suyuyla teskin edileceği ifade edilir (K.6/30). Başka bir beyitte ateş, âşığın yandığı gam ateşidir. Şair, dertlerinin ateşine hükümdarın keremiyle su serpileceğini belirtir. Beyitteki “su sepmek” ifadesi “ferahlatmak” anlamına işaret eder:

Hân Selîm âb-ı keremle su seper âteşüne

Âteş-i gamla yanup dökmesün ey dil gözün âb (H 28^b, K. 6/26)

Âşık, gönül ateşinin çabuk söndüğünü ve bu yüzden ateşi özlediğini belirtir. Ateşinin su gibi her yana akmadığını ifade ederek ateşin yanmadığını, söndüğünü kasteder (K.6/13). Bir beyitte ise kanlı akan gözyaşları münasebetiyle gönlünün kanlı sularla dolduğunu söyleyen âşık; yanan gönlü için ateş denizi benzetmesi yapar. Ateş denizi benzetmesi ile ateşin hem değişken bir yapıda akması hem sürekliliği kastedilir. Su ve ateş birbirine zıt unsurlar olmasına rağmen beyitte bir uyum içinde ifade edilir. Beyitte zikredilen ateş denizi için zikredilen “söylenmek” fiili aynı zamanda ateşin verdiği ızdırabı anlatmak amacıyla “sızlanmak” mecâzî anlamıyla kullanılır:

Cûş ider eşküm dem-â-dem kanlu sudur var ise

Söylenür âteş denizi dilde budur var ise (H 203^a, G. 571/1)

Ateş-Renk

Kırmızı rengiyle ateş, yanakla ilişkilendirilir (K.6/27; K.6/52). Âşık, gönlünü sevgilinin yanağının ateşinin lâle gibi yaktığını belirtir (G.525/4). Sevgilinin yanağının ateşi âşığı ateş-perest yapar (G.478/6), pervane gibi yandırır (K.24/19). Yanağın parlaklığıyla âh ettiğini söyleyen âşık; âhının ateş, ateşin de güneş gibi bir nur oluşturacağını belirtir. “Nûr” kelimesi, ateşin aydınlatma özelliğine işaret eder. Beyitte ateşin yanma özelliği aşamalı bir şekilde ifade edilir:

Şevk-i haddünle şu dem kim işüm âh u zâr olur

Âh nâr u nâr nûr u nûr mihr-âsâr olur (H 27^a, K. 5/1)

Kırmızı rengi ve vücuda verdiği hararet dolayısıyla şarap için “âteş-i sûzân” nitelendirmesi yapılır (G.242/4). Ateş renginde olduğu ifade edilen şarabın, canı ateş bırakarak yaktığı ifade edilir. “Heyecanlandırmak, endişelendirmek” anlamı bulunan “cana ateş bırakmak” ifadesi ateş ve şarabın hararet vermesi yanında ateş renginde olmasına işarettir:

Câna âteş bıragur teşne dile âb sunar

Reng-i âteştede aceb âb değil mi mey-i nâb (H 28^a, K. 6/15)

Güneş de bir ateştir. Bu sebeple ateş dolu bir nura teşbih edilir (K.26/7). Kırmızı renkli dudak, âşîğın canını harap eden ateş parçası olarak tasavvur edilir (K.6/16). Dudak-ateş münasebetinin zikredildiği başka bir beyitte bahçenin güllerinin ateş renkli olduğu tasavvuru yapılır:

Âteş-i la'lün ile âb-ı ruhunsuz gözüme

Gülşenün gülleri âteş görünür âbı ser-âb (H 29^a, K. 6/45)

Ateşin kırmızı rengine işaret edilen bir beyitte su unsuru da alçakta akmasıyla konu edilir. Gönül ateşinin fazlalığını anlatmak isteyen şair, bu durum karşısında ateşin utanıp kızardığını belirterek hüsn-i talil yapar. Şairin ateşinin kırmızılığı ateşin renginden daha fazla olduğu mübalağalı bir şekilde anlatılır:

Âb yirden yire geçdi vü kızardı âteş

İtdiler âteş ile âbumı gördükde hicâb (H 28^a, K. 6/18)

Ateş-Mum

Ateş, eskiden mumla yakılması itibarıyla birlikte konu edilir. Mum, genellikle âşîğı temsil eder. Âşık, aşk ateşiyle gam gecesinin mumu olduğunu söyler (G.393/1). Mumun gam ateşiyle yanarak azaldığı belirtilir (G.168/6). Pervâne-mum-ateş üçlüsünün birlikte ele alındığı bir beyitte mumun en son özünü ateşte yaktığı ifade edilir:

En son özini âteş-i gayret yakar tamâm

Pervânesini yakmasun ey dil igende şem (H 139^a, G. 271/4)

Mum-pervâne ilgisiyle ele alınan ateş, sevgilinin yanağı için benzetme yapılır. Ateşin tehlikeli ve oluşuna “pek tehlikeli bir işle uğraşmak” anlamındaki “ateşle oynamak” deyimiyile gönderme yapılır:

Tolaşma ruhu şem‘ine pervâne değilsen
Âteşle sakın oynama dîvâne değilsen (H 152^a, G. 334/1)

Ateş-Kahr

Ateş, her şeyi yakıp yok etmesi dolayısıyla hem gücü hem de kötülüğü, zorbalığı temsil eder. Bazı beyitlerde birlikte kullanıldığı kahr kelimesi “zorlama, mahvetme, acı verme” anlamlarını taşır. Hükümdarın kahrının ateşi, karşısındakini korku ateşine düşürür. Gücü, kudreti ifade eden kahr; ateş gibi can alıcıdır (K.6/33). Ateş, yapımında kullanılması itibarıyla kılıç unsuruyla birlikte konu edildiği bir beyitte düşmana cehennem olacak şiddette tasavvur edilir. Hükümdarın kahrı, cehennem ateşi gibi yok edici, mahvedici kudrettedir:

Âb-1 şemşîrini sun âteş-i kahrın arz it
Âteşün düşmene dûzah ola âbun tîz-âb (H 29^b, K. 6/56)

Ateş-Kebâb

Ateşte pişirilen kebab çeşitli tasavvurlarda kullanılır (K.6/47). Âşığın gönlünün aşk ateşinde kebab gibi yandığı hayal edilir (G.361/4). Ateşle kan ağladığını söyleyen âşik, mihnet ateşle ciğerinin kebab gibi yandığını belirtir:

Serverâ âteş ü âbum bana kan ağladur âh
Dîde pür-âb u ciğer âteş-i mihnetle kebâb (H 28^b, K. 6/28)

4.3.4.1. Duman

Ateşin bir parçası olan duman; rengi ve şekli münasebetiyle “*tuğ, bayrak, elbise, çevgân, servi, zülf, ayva tüyü, asa, bulut, kement, baht, çadır, tüy, sümbül, ejder*” gibi unsurlar için benzetme yapılır.

Âşığın âh etmesiyle yer ve göğün siyah duman olduğu belirtir (Msm.24/5). Siyah rengeyle matem ilgisi kurulan duman, feleğe matem elbisesi giydirmiş olarak hayal edilir (Msm.4/5). Duman, göğe yükselmesi ve siyah rengeyle âh ile benzetme yapılır.

Âşığın âh alevi ile siyah dumanını gören yakıcı ateşin gece gündüz yanıp yakıldığı tasavvur edilir:

Dûd-ı siyehümle görelî şu‘le-i âhum

Yanup yakılır âteş-i sûzân gice gündüz (H 131^b, G.233 /2)

Dumanın siyah rengine işaret edilen beyitlerde âh dumanı ile âşığın içi ve dışının (G.405/4), âlemin (G.439/3) karardığı düşünülür. Siyah rengiyle bayrak-duman ilgisi kurulan bir beyitte âh dumanı için Abbâsî bayrağı benzetmesi yapılır (G.16/4). Bayrak unsurunun hem yukarıda bulunması hem de renk bakımından benzetme yapıldığı bir beyitte âh ateşinin dumanı, âşığın bayrak çektiğini hayal ettirir:

Şeh-i iklim-i gamsın leşger-i derd ü belâ ile

Duhân-ı nâr-ı âhunla fezâ-yı gamda râyet çek (H 151^b, G. 332/4)

Beyitlerde dumanla ilgili olarak “Duhan sûresi” (G.520/1) ve bahar gelince etrafın dumanla kaplandığı değinilen diğer hususlardandır. Ateş sonucu ortaya çıkan duman, yükselerek havaya karışır. Bahar olarak tasavvur edilen sevgilinin yüzü, âh dumanına sebep olur. Duman, hem göğe yükselme hem de görmeyi engellemesiyle ele alınır:

Âhum duhânı dehri bürür göricek yüzün

Ekser bahâr irişse cihânı tuman basar (H 231^a, G. 176/4)

4.3.4.2. Kül

Ateş sonucu oluşan külün yanarak bitmesi, yol olmak şeklinde düşünülür (G.656/5). Âşık, hasret ateşinin bir harmana dönerek bedenini tamamen yakacağını; sonunda kül haline geleceğini belirtir:

Şöyle yansun âteş-i hırmân ile cismüm benüm

Şöyle kül olsun vücûdum üstühânım kalmasun (H 191^a, G. 515/4)

Cismini ayrılık ateşinin yakarak kül ettiğini belirten âşık, ağlamaktan kanla dolan gözlerinin kor gibi olduğunu zikreder. Âşığın kanlı gözleri ile kor arasında ısı ve renk bakımından benzerlik kurulur:

Nâr-ı firkat yakdı cismüm itdi hâkister gibi

Ağlamaktan oldı pür-hûn gözlerüm ahker gibi (H 222^a, G. 659/1)

Âşıkla ilgili bazı beyitlerde kül, değersizliğiyle ele alınır (G.545/6). Şair, aşk ocağında yanıp yakılmayanların âşığın yanında kül kadar değerinin olmadığı belirtilir. “Kül” toz şeklindeki küçük parçacıklardan oluştuğu için değersizliği temsil eder:

Aşk ocağında yanıp yakılma itmezsen nigâh

Rağeti yok âşıkun yanında hâkister kadar (H 119^b, G.140/4)

4.4. Hayvanlar

4.4.1. Sürüngenler

4.4.1.1. Yılan (Ef'î, Mâr)

Yılan; yer altında bulunması, sokması, öldürmesi, yutması, tehlikeli oluşu, şekli ile beyitlerde konu edilir.

Yılan-Korkutuculuğu

Yılan, bazı beyitlerde aciz bir hayvan olan karıncayla zıtlık içinde konu edilir. Hz. Süleymân devrindeki bütün canlılar arasında adı zikredilir (K.17/31). Hükümdarın övgüsünde hışmı karşısında yılanın korkudan karınca gibi küçüleceği ifade edilir (K.5/15). Savaş sırasında hükümdarın emrine uyan karıncanın bile yılanı dönüşeceği belirtilir. Hükümdarın kudretinin övgüsü yapılırken acizliği ile bilinen karıncanın yılanı dönüşmesi aşamalarla ifade edilir:

Rezme yitsen düşmene emr eylesen mûra şehâ

Mûr mâr u mâr ejder ejder âteş-bâr olur (H 27^b, K .5/14)

Korku vermesi münasebetiyle adalet-kahr tezatiyle konu edilen yılan, hükümdarın kahrı için benzetme yapılır. Yılanın tehlikeli ve korkutucu oluşuna işaret edilen beyitte ürkek bir hayvan olan ceylan, adalet kavramıyla beraber ele alınır:

Dem-i kahrunda gelür mâra mukâbil her dem

Devr-i adlünde olur seyr ile âhû me'nûs (H 34^b, K. 10/10)

Yılan-Yutması

Engerek yılanı olan ef'î, bir beyitte deniz için yedi başlı olarak tasavvur edilir. Yedi deniz inanişına işaret edilen beyitte deniz; nicelerini boğduğu için insan yutan yedi başlı engerek yılanına benzetilir:

Ejder-i heft-ser ancak idi deryâ didüğün

Niçe merdümleri yutmuşdur ol ef'î-i zamân (H 57^a, K. 27/6)

Yılan-Yer Altı

Şairin olumsuz durumuna işaret edilen bir beyitte yer altında yılanlı kuyu tasviri yapılır (K.5/18). Yılan; uzun ve kıvrık şekliyle kâkülle ilgili ele alınır. Âşığın sinesinde duran sevgilinin kâkülünün fikri, yerin altında yer tutan yılanla ilişkilendirilir. Yılanın yer altında bulunmasına işaret edilir:

Kâkülün fikri mukîm oldu derûn-ı sînede

Çün bilürsün kim tutar zîr-i zemînde mâr yir (H 110^b, G.95 /2)

Yılan-Hazine

Hazinelerin içinde bulunmasıyla, tılsım özelliğiyle zikredilen yılan; yazı satırı ile ilişkilendirilir (G.94/5). Hükümdarın kemerindeki kılıcı, yılan ağızlı; kemeri iki başlı yılan şeklinde tasvir edilir. Kemer için iki başlı yılan benzetmesi yapılması uzun şekli dolayısıyladır. Ayrıca bu benzetmenin, kemer üzerindeki bir motifi de kastettiği söylenebilir:

Gencsin sana tılsım oldu kemer tîgunla

Tîgun ejder-dem olupdur kemerün mâr-ı dü-ser (H 42^a, K. 16/5)

Yılan-Şekil

Bazı beyitlerde yılanla ilgili olarak “ok yılanı” şeklinde bir ifade zikredilir. Hazineye teşbih edilen hükümdarın, okunun hızlı ve etkili oluşu dolayısıyla yılan-ok ilgisi kurulur. Yay, iki başlı ejder; atılan oku ise ok yılanı olarak tasavvur edilir (K.13/20). Başka bir beyitte de benzer bir kullanım göze çarpar. Kendisini düşmana ok gibi atması, sokması ve yaralaması dolayısıyla “ok yılanı” benzetmesi sevgilinin ok gibi kirpikleri için yapılır:

Ey kaşı yâ haddünini göster

Düşmeni ok yılanına sokdur (H 115^b, G. 121/4)

4.4.1.2. Timsâh (Neheng)

İki beyitte zikredilen timsah, denizlerde yaşaması ile konu edilir (G.384/5). Vahşi bir hayvan olan timsah, âşığa verdiği sıkıntılar dolayısıyla gam için benzetme yapılır. Gam timsahının aşk denizine dalan âşığın gönlünü gizlice avladığı tasavvur edilir:

Şöyle benzer kim neheng-i gam şikâr itdi nihân
Aşk deryâsına düşdi oldı gönlüm nâ-bedîd (H 106^b, G. 77/4)

4.4.1.3. Karınca (Mûr)

Divan'da karınca, Kurân'daki Neml suresinde (bkz. İlgili Madde) Hz. Süleymân ile konu edildiği kıssası ile sıkça telmih edilir (K.17/31). Hz. Süleymân vesilesiyle kul olarak zikredildiği beyitlerde acizliği ifade eder (G.652/1). Âşık için "mûr-ı kemter" sözü kullanılır (G.61/3). Sevgilinin kapısına giden âşıklar, Hz. Süleymân'ın tahtına sıra sıra dizilerek giden karıncalara benzetilir. Küçüklüğüyle acziyeti temsil eden karınca, sayıca çokluğu ile konu edilir ve âşıklarla ilgi kurulur:

Bir niçe âşıkı gördüm der-i cânâna gider
Mûrlardur çekilür taht-ı Süleymâna gider (H 123^b, G. 157/1)

Karınca, hükümdarın övgüsünde yılanla birlikte konu edilir ve küçüklüğüyle ele alınır (K.5/14). Gül bahçesinde yılanla öfkeyle bakan hükümdarın, bakışlarıyla onu karınca gibi değersiz ve küçük hale getireceği ifade edilir. Karınca, bahçede bulunması ve küçük oluşuyla benzetme yapılır:

Bezme insen gülşene hışm ile baksan mâra ger
Mâr mûr u mûr zerre zerre bî-mikdâr olur (H 27^b, K. 5/15)

Yılanla konu edildiği başka bir beyitte karınca, cesetlerde yer tutması dolayısıyla ele alınır. Âşık, can verdiğinde her kemiğinin karınca ve yılan için mekân olacağı düşünür:

Ulvî ki zülf ü hatt u leb-i yâre cân virür
Her üstühânı mûr ile mâra mekân ola (H 215^b, G. 625/5)

4.4.2. Böcekler

4.4.2.1. Örümcek

Bir beyitte bahsedilen örümcek, ağ örme özelliğiyle konu edilir. Âşığın sinesi, örümcek ağına benzetilir. Sineden gitmeyen sevgilinin beninin hayali, örümcek ağına yakalanan sineği hatırlatır:

Hâlün hayâli sîneme geldükçe gidemez
Örümcek ağına konıcak tutulur meges (H 132^b, G. 240/2)

4.4.2.2. Pervâne

Mum ışığı-sevgili tasavvurunda pervane de mumun çevresinde dönerek alev almasıyla âşığın sembolü olarak kullanılır. Genellikle mumla birlikte zikredilen pervane, âşığın yanıp yakıldığını ifade için benzetme yapılır (G.27/9). Gönlünü pervane olarak tasavvur eden âşık, pervanenin özelliğinin “yanmak” olduğuna işaret eder:

Dil-i pervânemi vardukda sana yakma didüm
Didi pervâne olan yana gelür yana gider (H 112^b, G. 105/5)

Savaş sırasında hükümdarın etrafına toplanan askerler için pervane benzetmesi yapılır (K.7/21). Ay, güneş ve yıldız; memduhun talih mumun üzerinde dönen pervaneler olarak tasavvur edilir (K.20/24).

4.4.2.3. Sinek (Meges)

Örümcek ağına tutulan bir sinek tasviri yapılan beyitte sevgilinin beni; küçük şekli ve siyah rengi bakımından sineğe benzetilir (G.240/2). Sevgilinin beninin hayali ile sineğin kanadının çıkardığı ses arasında ilgisi kurulur (G.240/3). Sevgilinin hasretiyle yalnız kaldığını belirten âşık, sineğin vızıltısının saz sesi olarak geldiğini; kendisini avuttuğunu belirtir:

Hasret-i la‘lün ile bî-kes ü tenhâ olalı
Bezm-i gamda meges âvâzı bana sâz gelür (H 115^b, G. 121/3)

4.4.3. Balıklar

Balık; denizde bulunması ve şekil ve renk bakımından beyitlerde ele alınır. *Kılıç*, *hançer*, *siper*, *zırh*, *ten* gibi unsurlarla benzerlik içinde tasavvur edilir.

Memduhun övgüsü yapıldığında denizdeki balığın, memduhun atının tırnağının esiri olduğu ifade edilir (K.21/5). Fırtınalı bir deniz tasviri yapılan beyitte balık-hançer ilgisi kurulur (K.15/26). Mavi elbise üzerindeki gümüş hançer, okyanustaki balığa benzetilir. Balık; gümüş rengi, eğri şekli ve pul pul olmasıyla hançerle ilişkilendirilir:

Mâ'i câmen üzerinde görinen hançer-i sîm
Sanasın mâhîdür ey mihr-i felek ummânda (H 198^a, G. 547/5)

Âşığın pul pul olmuş tenine akıttığı gözyaşları ile okyanustaki bir balık hayali çizilir. Vücut, üzerinin pul pul olmasıyla balığa teşbih edilir:

Ser-be-ser dâğ ile ten pul pul olupdur Ulvî
N'ola ummân-ı sirişkümle olursam mâhî (H 219^b, G. 646/5)

4.4.4. Dört Ayaklı Hayvanlar

4.4.4.1. Âhû (Gazâl)

Ahu; gözlerinin güzelliği, ürkekliği, sahra ve çöllerde dolaşması, Çin ve Hoten gibi yerlerde bulunması, avlanması, misk elde edilmesi ve dolayısıyla güzel kokuyla söz konusu edilir.

Ahu-Göz

Sevgili, güzel gözleri ile ahuya benzetilir (G.165/5; G.568/6). “Çeşm-i gazâl” olarak nitelendirilir ve göbeğine kan oturması hususu dolayısıyla nâfe ile konu edilir (G.628/3). Aynı zamanda vahşi bir hayvan olan ahû, âşığın bağrını kanatan sevgili için benzetme yapılır:

Nâfe gibi bağrumı hûn itmeğe her dem benüm
Ol gözi âhû gibi vahşî gazâl olmak gerek (H 153^b, G. 342/2)

Ahu-Su

Bir beyitte kurulan âhû-göz ilgisi ile su üzerinde iki ahû hayali kurulur. Âşığın sulanmış gözündeki sevgilinin gözlerinin hayali, su üstündeki iki ahuyu hatırlatır:

Şol iki çeşmün hayâli dîde-i pür-âbdan
İki âhûdur ki geldi ey perî su üstüne (H 211^a, G. 608/2)

Ahu-Sahra

Ahu, bulunduğu yer olması ile Hoten çölleriyle ele alınır (G.82/3). Çöl ve sahralarda dolaşmasına işaret edilen beyitte sevgili, gözleri ahu olarak telakki edilir. Yabancı gözlemesi ifadesi ile ahuların sahralarda gezinmesi kastedilir. Peri ile zikredilmesi ise halk hikâyelerinde görülen perilerin ahu suretinde bulunmaları inanışıyladır:

Deşt-i gamda bu dil-i miskînüme kılmaz nazar
Ey perî âhû gibi gözler yabânî gözlerün (H 150^b, G. 327/2)

Ahu-Ûrkeklîği

Ûrkek bir hayvan olan ahunun sevgili için benzetme yapıldığı beyitte sevgili, âşıktan kaçan bir ahu olarak tasavvur edilir (G.307/2). Vahşiliği ile konu edilen ahu, insandan kaçması ve yabanda dolaşması özelliğiyle zikredilir. Gözü ahu olan sevgilinin âşığa av olmadığı; yabancı gözlediği hayal edilir. “Yaban” kelimesi hem çöl hem de rakip anlamıyla kullanılır:

Figân u âhuma bakmaz kaçır her lahza âdemden
Gözün âhû-yı vahşîdür ki sayd olmaz yaban gözler (H 117^b, G. 129/4)

Ahu-Avlanması

Rakiplerin köpek tasavvurunda sevgili, avlanmak istenen ahuya benzetilir (Msm.25/4). Ahunun kementle avlanması ile konu edildiği beyitlerde göz için ahu benzetmesi yapılır (G.139/4). Sevgili, âşığın âh kemendi ile avlamak istediği “gözü âhû” olarak tasavvur edilir. Sevgiliye kavuşmak âşık için zor olduğundan şair, âh kemendiyle avlayabileceğini belirtir:

Ola ki ol gözi âhû nigârı sayd idevüz
Kemend-i âh ile Ulvî şikâra azm idelüm (H 168^b, G. 410/5)

4.4.4.2. Aslan, Panter

Aslan; kuvvetli, iri bir hayvan olması dolayısıyla memduh için benzetme yapılır (K.8/25). Bir beyitte Hz. Ali'nin azametinin sıfatı olarak zikredilir (K.8/30). (bkz. Hz. Ali).

Panter anlamındaki “peleng”, benekli postuyla elbise motifi olarak ele alınır ve âşığın tenindeki yaralar için benzetme yapılır (G.239/5). Aslanla birlikte ele alındığı bir beyitte zırh giymiş olarak hayal edilir. Âşık, sarı cismi ile sarı tüylü bir aslana; benekli zırh da dağ panterine teşbih edilir. Âhının şiddetini anlatmak isteyen âşık, kendisini aslan gibi kuvvetli bir hayvana benzetir ve kendisinin gücü karşısında panterin zırh giydiğini belirtir:

Cism-i zerdüm ile bir aslanum ki tîg-ı âhumı
Gördi havfindan zırh giydi peleng-i kûhsâr (H 110^a, G. 94/4)

4.4.4.3. At

Divan’da adı sıkça zikredilen at; yürüyüşü, koşması, ayağının tozu, ayak tırnakları, koşum takımları ile ele alınır. Genellikle binici anlamındaki “fâris, süvâr, şehsüvâr” kelimeleriyle anılır.

At-Ayak

At, bazı beyitlerde memduhun övgüsü yapılırken söz konusu edilir. Savaş meydanında hükümdarın atının ayağına düşmanın başının çevgân oyunu için top olduğu (K.7/28), atın ayağının tozunun düşmanın başını toza karıştırdığı (K.7/30), atların hücumu ile etrafın toz içinde kaldığı (K.8/19; K.12/16) tasvir edilir. Hükümdarın düğün eğlencesini anlatan bir kasidede fârislerin meydana çıkarak atlarını koşturduğu tasavvur edilir. Binek hayvanı olduğuna işaret eden “sütûr” kelimesi ile zikredildiği beyitte atlar, tırnaklarından kalkan tozlarla tasavvur edilir:

At bıraktı yine meydâna çıkup fârisler
Göresün bunda ne tozlar kopara süm-i sütûr (H 44^b, K. 17/28)

At-Nal

Atla ilgili unsurlardan biri olan nal, çeşitli benzetmelerle zikredilir. Şehsüvâr olarak nitelendirilen sevgilinin, atının âşığın yüzünde nal izi bıraktığı hayal edilir (G.633/4). Âşığın kaşının, atın nalından iz olduğu telakki edilir (G.405/7). Bir beyitte ise âşık, sinesine yaktığı nal şeklindeki yaraları, sevgilinin atının meydanda bıraktığı nal izleri olarak tasavvur eder:

Fezâ-yı sînemüz pürdür nişân-ı na‘l-i esbünle

Yolunda sâyeveş ey serv-kâmet pây-mâlüz biz (H 130^b, G. 228/5)

At-Koşum Takımları

Atın eşyalarından dizgin, üzengi, başlığı olan sitâm beyitlerde atla ilgili ele alınan diğer unsurlardır. At nalı, şekil bakımından ay’a; başlığındaki nakışlar da yıldıza teşbih edilir (M.11/156). Âşık, felek tarafından murat atının alınıp mihnet ve gamla arkadaş ettiğini belirtir. “Murâd”; ata teşbih edilir ve atbaşı, beraber yürümek anlamındaki hem-rikâb ve hem-inân kelimeleri ile zikredilir:

Esb-i murâdumı alup itdi felek meni

Hem hem-rikâb-ı mihnet ü gam hem hem-inân-ı gam (H 159^a, G. 368/3)

Süreyyâ yıldızı ve sitâm arasında şekil ve parlaklık yönünden benzetme yapılan bir beyitte sevgilinin atının başlığındaki işlemelerin, parlaklığıyla felekteki Süreyyâ yıldızını kıskandırdığı düşünülür:

Yırde göricek nakş-ı sitâm-ı süm-i esbün

Reşk eyledi bâm-ı felek üstünde Süreyyâ (H 91^a, G.5/2)

At-Yürüyüşü

Atın hafif yürüyüşüne işaret eden şair, sevgilinin atı için “esb-i sebâ-refîâr” benzetmesi yapar. Sabah rüzgârının hafif esintisi gibi atın da sarsılmadan, düzgün yürüdüğü ifade edilir (G.291/2). Bir beyitte güneşin doğuşu, naz atıyla sevgilinin seyre çıkması ile ilgili zikredilir (G.291/1). Sevgili, naz atı üzerindeki bir şahsüvâr olarak düşünülür. Âheste yürüyüşüyle sevgilinin naz atının âşıkları çiğneyerek ayak altına aldığı hayal edilir:

Esb-i nâza çiğnedüp âşıkları pâ-mâl ider

Gâfil olma Ulviyâ ol şeh-süvârumdan sakın (H 183^b, G. 479/5)

At-Koşması

Atın hızlı koştuğu, çevik olduğu “yügrük” kelimesi ile ifade edilir. Naz, meydanda iyi koşan bir ata teşbih edilir:

Yaraşur sana semend-i nâz ile seyr eylesin

Sensin ey şeh şimdi meydân-ı vefânun yüğrüği (H 222^a, G.658/2)

Şair, söz yolunda tabiatının atına kimsenin ulaşamayacağını belirtir. Kendisinin hızlı koşucu olduğunu ve eğlenmemesi gerektiğini düşünür:

Cihânun yüğrügüsün menzil al eğlenme ey Ulvî
Semend-i tab‘una râh-ı sühanda kimseler yitmez (H 126^a, G. 206/5)

At-Toprak

Atın ayağının toprağı çiğnemesinin konu edildiği bir beyitte âşığın kabrinin sevgilinin atıyla çiğnendiği belirtilir. Âşığa öldükten sonra bile sevgilinin eziyet etmesi âşığın nazarında nimet olarak görülür. Beyitte bu hususla zikredilen “başına devlet (kuşu) konmak” deyimini “beklemediği büyük bir nimeti ele geçirmek” anlamına işaretler:

Çiğnedürsin atun ile ser-be-ser kabrin şehâ
Ulvî-i âşüfte-hâlün başına devlet konar (H 122^b, G. 152/5)

Atların ota beslenmesine işaret eden şair, sevgilinin atının gıdasının âşığın mezarındaki otlar olduğunu belirtir (G.439/2). Hızı dolayısıyla rüzgâr-at ilgisi kurulan beyitte toprağın üzerine hafifçe esen rüzgârın canlandırıcı özelliğine değinilir:

Ten-i fersûdemi itmen ta‘accüb tâze cân bulsa
Semend-i bâd eylerse gidâ kabrüm giyâhından (H 191^b, G. 517/4)

At-Burâk

Atla ilgili olarak Mirâç gecesinde Hz. Muhammed’e refakat eden Burâk zikredilir ve rüzgârla benzerlik kurulur (M.4/14). (bkz. Burâk).

At-Hüsrev

Hüsrev’in atları olan “Şebdîz” ve “Gülgün”ün telmih edildiği beyitte kendisini süvâr olarak ifade eden şair, tabiatını da ata teşbih eder (G.603/5). (bkz. İlgili Maddeler).

4.4.4.4. Manda (Câmûs)

Bir beyitte suyla ilgisiyle konu edilen camus, âşığın gözyaşlarını isteyen rakip için benzetme yapılır. Camuslar, su kenarlarındaki bitkilerden beslenmeleri dolayısıyla suya girerler. Bu durum âşığın gözyaşını isteyen rakiplerle bağdaştırılır:

N’ola fakr ile gözüm yaşımı isterse adû
Meyl idüp suya bakar gitdüğü yirde câmûs (H 35^a, K. 10/32)

4.4.4.5. Kuzu

İki beyitte konu edilen kuzu, sevgili için zikredilir. Âşık, sevgili için “kuzucuğum” ifadesini kullanır (Msm.25/4). Bir beyitte ise sevgili; güzelliği ve tazeliğiyle körpe bir kuzu olarak nitelendirilir (Trh.1/12).

4.4.4.6. Kâkum

Derisi çok değerli bir hayvan olan kakum, bir beyitte sevgilinin sinesi için benzetilen olur. Sevgilinin sinesi; parlaklığı ve beyazlığıyla Rus kakumu olarak hayal edilir:

Sînene kâkum-ı Rûsî ya harîr-i beyzâ
Sîm-sîmâ mı disem ya semen-ârâ mı disem (H 161^b, G. 380/10)

4.4.4.7. Köpek

Divan’da köpek, çoğunlukla rakip için benzetme yapılır (G.210/2). Rakipler, kavga eden köpekler olarak hayal edilir (G.165/5). Sevgilinin mahallesinin köpeklerinden çekinen âşık, zararının dokunmayacağını belirtir:

Seg-i kûyun görüp Ulvî kulunı ihtirâz itmiş
Garîbem kimseye şâhum benüm hergiz ziyânüm yok (H 147^a, G. 305/5)

Köpek-rakip benzetmesi, bazı beyitlerde sadık olma özelliğiyle kurulur. Âşıklar, sevgilinin kûyunun çanağını başka bir şeye değişmezler (G.108/3). Sevgilinin mahallesini sabırla beklerler, o mahallenin köpekleriyle dost olurlar. Bu durum, dostların bir araya gelmesi olarak ifade edilir:

Uşşâka enîs oldı kilâb-ı ser-i kûyun
Cem’ oldı yine bir yire yârân-ı mahabbet (H 102^a, G.56/3)

Köpeğin zikredildiği bir unsur da av hususuylandır. Âşık, köpeğe teşbih ettiği rakiplerin ahu sevgiliyi avlamalarından korktuğunu belirtir (Msm.25/4). Âşığın kanlı gözü ile köpeklerin ahunun etrafını sarmaları arasında ilgi kurulur. Göz-ahu ilgisi kurulan beyitte kan-köpek benzetmesi yapılır:

Tan mı pür-hûn olsa çeşmüm nâfe-i Hindû gibi
Segler almış ol gazâlî araya âhû gibi (H 68^a, Msm. 12/4)

Bir beyitte köpeğin dayanaklı olduğuna işaret eden “it canlı” ifadesi rakip için zikredilir (Matla 10/1). Köpeklerin kemikle beslenmesi ele alınan başka bir husustur (G.496/2). Âşığın cismi, sevgilinin köpeklerine atılan kemik olarak telakki edilir. Beyitte geçen “İssın ağırlayan itine üstühân atar” şeklindeki atasözünde de belirtildiği gibi sahibine hürmetten köpeğe kemik atıldığı ifade edilir:

Cismüm kilâb-ı yâre dil-i nâ-tüvân atar

İssın ağırlayan itine üstühân atar (H 232^a, G. 180/1)

4.4.4.8. Fil (Pîl)

Felek-fil münasebeti ile zikredilen ve güçlü bir hayvan olan fil; pehlivan tarafından çengel ve kementle bağlanmasıyla konu edilir. Felek; büyüklüğüyle fille ilgi içinde ele alınır:

Pehlevân-ı dehr idüp pîl-i sipihri kayd-bend

Mâh-ı nevle keh-keşândan kıldı çengâl u kemend (H 108^a, G. 83/1)

4.4.4.9. Deve

Deve; yük çekmesi, binek hayvanı olması, sinirli hali gibi özellikleriyle söz konusu edilir.

Leylâ ve Mecnûn hikâyesine telmih yapılan beyitlerde çöl ilgisi dolayısıyla deve unsuruna tesadüf edilir. Bir beyitte Leylâ'nın deve ile Mecnûn'un mezarına geldiği ve mezarın üzerini devetabanı kumaşı ile örttüğü belirtilir. Beyitte devetabanı kumaşı ve dişi deve anlamındaki “nâka” kelimeleri birlikte kullanılır (G.462/3). Devenin salınarak yürüyüşü ve çöllerde bulunmasına işaret eden şair, bu özellikleri sevgilinin aşkına bağlar:

Nâka Mecnûnun olalı senün ey Leylî-hırâm

Düşdi sahrâlara bu zülf-i perîşânun için (H 184^b, G.484/ 3)

Develerin yük taşımakta kullanılması hususunun ele alındığı beyitte bahar bulutuyla deve arasında ilgi kurulur (K.12/14). Bahar bulutunun yüklediği yağmurlarını rüzgârın yardımıyla boşalttığı belirtilir. Bu hususa işaret eden şair, tüccarın mallarını yüklediği devenin iplerini çözerek satışa başladığı hayal eder:

Hâce-i bâd çözüb üstür-i ebrün yükünü

Dehre satmaktadur âlât-ı bahârı her bâr (H 45^a, K. 18/12)

Deve, salınarak yürümesi ve ağzından köpükler çıkarmasıyla deli ve sarhoş olarak ifade edilir. Devenin ağır yükten ağzı köpük köpük olduğu ve sarhoş gibi yürüdüğü hayal edilir:

Bir köpüklü delidür üstür-i ser-mest gibi
Şekl-i zencîr n'ola olsa niçe yirde ayân (H 57^a, K. 27/10)

4.4.5. Kuşlar

Divan'da özel isim olarak zikredilenler dışında kuşlar; uçmaları, güzel sesleri, bağ, bahçe gibi mekânlarda bulunmaları, yuva yapmaları, kafeste tutulmaları, tuzağa düşmeleri, avlanmaları, ateşte pişirilmeleri, serbest bırakılmaları, kanat gibi unsurları ile konu edilir. Bazı beyitlerde “vahş ile tayr”, vahş u tuyûr” şeklindeki ifadelerde hayvanlar ile birlikte söz konusu edilir.

Kuş-Ses

Kuşlar; güzel sesleriyle çimenlikte ötmeleriyle konu edilir (K.23/4). Şair, bahar mevsiminde kuş seslerinin meclisi doldurduğunu belirtir (G.256/4). Genellikle âşıkla ilgili olarak ele alınan kuş; kendisini fesâhat sahibi olarak ifade eden âşık için benzetme yapılır (K.23/18). Seher kuşlarının inlemeye başlamalarıyla cihânın canlandığı belirtilir (G.164/2). Sevgiliyi gören gönlünün inlemeye başlayacağını belirten âşık, seher vaktinde gül bahçesinde kuşların ötmeye başlamalarına işaret eder:

Gül yüzün görse gönül nâleye âgâz ider
Âh ider murg-ı seher tâze gülistân olıcak (H 33^b, K. 9/7)

Kuş-Uçmak

Kuşlar; kanat açıp gökte uçmalarıyla benzetme yapılır (G.658/3). Âşığın gönlü ile ilgili ele alınan kuş; kanat açıp gül bahçesine gitmesiyle konu edilir (G.105/1). Uçmalarını sağlayan kanatları, sevgilinin gamze okları ile ilişkilendirilir. Âşık, sevgilinin oklarının can kuşunun uçması için kanat olacağını düşünür:

Murg-ı cân uçmağ için her biri olup per ü bâl
Gamzen oklarını at kaşı kemânım hürrem (H 164^b, G.395/4)

Memduhun eğlence meclisinin kalabalık olduğuna işaret eden şair; insanların çokluğundan kuşların konacak yer bulamadığını, gökte uçamadığını ifade eder:

Kesret-i nâs ile toldı şu kadar âlem kim
Bulmaz bir konıcak yir uçmaz gökde tuyûr (H 44^b, K. 17/27)

Kuş-Av

Avlanmasıyla konu edilen kuş, âşğın gönlü için benzetme yapılır. Âşğın çaresiz gönlüne sevgilinin kast etmesi, zayıf kuşların yırtıcı kuşlar tarafından avlanmasıyla ilişkilendirilir (G.129/1). Sevgilinin zülfüne dolaşan âşğın gönlü, benlerinin tuzağına düşen vahşi bir kuş olarak hayal edilir (G.102/3). Bir beyitte ise tuzağa düşerek ayağı bağlanan bir kuş tasavvuru yapılır. Saç, halka halka kıvrımlarıyla âşğın gönlünün düştüğü tuzağa benzetilir:

Murg-ı pâ-beste gibi halka-i dâm içre yatur
Bağlanup kaldı dil ol zülf-i ham-ender-hamda (H 199^b, G. 556/3)

4.4.5.1. Bülbül (Andelîb, Hezâr)

Divan'da kuşlar arasında adı en fazla zikredilen bülbül, genellikle âşık için kullanılır. Sevgili-gül ilgisi içinde bülbül; ağlayıp feryat eden âşığı temsil eder. Divan'da 151. gazelin redifini oluşturan “gül midür bülbül midür” şeklindeki ifadede gülle birlikte ele alınır.

Bülbül-Âşık

Genellikle gül unsuru ile birlikte konu edilen bülbül; feryat ve figan etmesi (G.134/2; G.172/3), ağlamasıyla ele alınır (Msm.42/3; G.44/5). Bülbülün güle olan aşkından çığlıklarını arttırdığı düşünülür (Msm.26/1). Âşık-bülbül münasebeti kurulan beyitte âşğın kârının bülbül gibi her zaman ağlamak olduğu ifade edilir. Gülle zikredilen bülbül, sürekli ötmesiyle ağlamış olarak hayal edilir:

Ulvîyem bülbül-sıfat kârüm dem-â-dem giryedür
Kendü lutfundan habîbüm bâri bir kez gül bana (H 92^b, G. 12/5)

Bülbül-Ötmek

Bülbülün ötmesi, ağlamak olarak düşünülür. Bülbülün ağlayarak sakladığı aşk sırrını bütün kuşlara duyurmak istediği belirtilir (G.172/2). Hem “bin” hem de “bülbül” anlamındaki “hezâr” kelimesini kullanan şair, bülbüllerin figan ederek öttüklerini ifade eder:

Hezâr-ı derd ile bülbül öter figânlar idüp

Sen anı sanma ki her mübtelâ bilür ötesin (H 175^b, G. 443/4)

Şair, sevgilinin yanağını vafeden gönlünün, bülbülleri susturduğunu belirtir (G.206/2). Bülbülün ötüşü için “sıklık (ıslık)” nitelendirmesi yapılan bir beyitte gül bahçesine seyre çıkan âşığın inlemeleri karşısında bülbülün sesinin dindiği hayal edilir:

Seyre vardum gülsitâna nâle itdüm şol kadar

Bülbülün sıklığı dindi âh u efgânım görüp (H 97^b, G. 36/3)

Bülbül-Niyâz

Bülbülle ilgili konu edilen hususlardan biri de niyâz halinde olmasıdır (K.22/22). Şair, bülbülün gülden af, özür dilediğini belirtir (G.564/5). Bülbüllerin her zaman goncaya yalvardığını belirten şair, goncanın da naz ettiğini düşünür. “Hezâr” kelimesi “bülbül” anlamı işaret edilerek tevriyeli kullanılır:

Nitekim bülbül ide gonçeye her demde niyâz

Nitekim gonçe ide bülbüle nâzını hezâr (H 47^a, K. 18/49)

Bülbül-Bahar, Bülbül-Bezm

Bülbül; daha çok baharın gelişiyle konu edilir (K.18/6). Bahar mevsiminin, bülbülü söylettiği ifade edilir (K.12/41). Ötmesi ilgisiyle bülbülün çimenlikte “Bahâristân” adlı eseri okuduğu hayal edilir (Msm.31/4). Şair, eğlence meclisindeki çalgıcıları, seslerinin güzelliği dolayısıyla bahçenin bülbülü olarak düşünür (K.11/10). Bir beyitte ise saz ve sözle dolu olan mecliste şarkı söyleyenlerin, bülbüllerin ötmelerini istedikleri belirtilir:

Sâz u söz ile şeref buldı şu denlü bezmün

Nagamât ehli hezâra didiler kim öte tur (H 44^b, K. 17/32)

Eğlence meclisi tasavvuru yapılan bir beyitte ise kadeh anlamı bulunan “bülbüle” kelimesi cinaslı olarak kullanılır (Msm.31/1). (bkz. Bülbüle).

Bülbül-Gül, Bülbül-Gonca

Gülle birlikte zikredilen bülbülün mekânının gül bahçesinin köşesi olduğu belirtilir (G.17/4). Bülbülün gül bahçesinde “fenzûru” ayetini (bkz. Âyetler) okuduğu hayal edilir (K.18/1). Bir beyitte ise dünya; bülbül ve gülün süslediği bir bağ olarak tasavvur edilir:

Zeyn iden bâğ-ı cihânı gül midür bülbül midür
Diller ârâm-ı cihânı gül midür bülbül midür (H 122^a, G. 151/1)

Bülbülün inlemesine goncanın açılmasının sebep olduğu belirtilir (G.60/2). Bir beyitte bülbülün kanı, goncanın şarabı olarak zikredilir (G.70/2). Başka bir beyitte ise goncanın bülbüle zehir içirdiği ifade edilir:

Bezm-i gülşende olur hâr ile hem-dem gonçe
Niçe bir zehr içürür bülbüle bilsem gonçe (H 195^b, G. 537/1)

Bir beyitte ise bülbülün ağlayan gözlerine gülün dikenleri, şifa olarak telakki edilir (K.18/8).

Bülbül-Yuva

Bülbülün yuva unsuruyla ele alındığı beyitlerde çene çukuru mevzu bahis edilir. Sevgilinin çene çukurunu isteyen gönül, yuva gözleyen bir bülbüle benzetilir (G.129/2). Bülbül gülden ayrı düşünülemeyeceğinden can bülbülünün yuvası sevgilinin çene çukuru olarak ifade edilir:

Cemâlün ey saçı sünbül melâhat gülsitânıdır
Zenehdânun dil ü cân bülbülünün âşiyânıdır (H 121^b, G. 148/1)

4.4.5.2. Güvercin (Kebûter)

Güvercin-Haberleşme

Eski bir âdet olan güvercinle mektup göndererek haberleşme beyitlerde konu edilen bir husustur (bkz. Âdetler). Bulut, rengi ve hareketli oluşuyla beyaz bir güvercin olarak hayal edilir. Samanyolu ise mektuptur. Felek samanyolu mektubunu bulut güvercini aracılığıyla bir ay yüzlüye gönderir:

Kebûterdür sefid-i ebr-i zulmet keh-keşân mektûb
Felek anı seher-geh bir meh-i tâbâna salmışdur (H 234^a, G. 190/2)

Âşıkla sevgili arasındaki haberleşmeyi sağladığına değinilen bir beyitte güvercin, etinin lezzetli oluşuyla kebab çeşidi olarak konu edilir. Âşığın sevgiliye gönderdiği mektubun hararetinden güvercinin yanıp kebaba döneceği tasavvur edilir:

Kebûter ile sana sûz-ı dilden nâme göndersem
Hevâda uçamaz kuşlar kebâb olup kebûter hem (H 243^b, Matla 30/1)

Güvercin-Uçmak

Yüksekte uçamayan güvercin; hüma ile birlikte konu edilir ve gönül için benzetme yapılır (G.583/3). Bazı güvercinler takla atarak uçarlar. Güvercinlerin gökyüzünde dönerek uçmaları, felekle ilgi kurularak ifade edilir. Feleğin güvercin gibi çarh vurduğu, döndüğü tasavvur edilir:

Çarh urur aşkun hevâsıyla kebûter-vâr çarh
Zâr u ser-gerdânun olmuş ey kamer-ruhsâr çarh (H 106^b, G.76/1)

Gökyüzünde uçarken okla avlanan bir güvercin tasavvuru yapıldığı bir beyitte güvercinlerin döne döne uçmaları dolayısıyla “çarha girmek”, “çarh vurmak” ifadeleri kullanılır:

Çarha girmişdi kebûter gökde nâmun şevkine
Urdı tîrûn sînesine iricek tekrâr çarh (H 106^b, G.76/2)

Güvercin-Kebûterhâne

Bir beyitte güvercinlerin barındığı kebûterhânedeki söz edilir (bkz. İnşâat Unsurları). (G.23/1).

4.4.5.3. Tâvûs

Tavus; renkli tüyleri, cevelân etmesi, kuyruğunu açması ile *felek*, *güneş*, *sürâhi*, *destâr* gibi unsurlarla tasavvurlarda zikredilir.

Tâvûs-Tüy

Tüyleriyle birlikte konu edilen tavusun, gül bahçesinde bulunmasına işaret edilir (K.10/26). Güneşin mavi gökyüzünde yer yer belirmesi, tüyleriyle görünen tavusla ilişkilendirilir. Gökyüzü renkli tüyleri olan tavusa teşbih edilir:

Cilveger tâvûs olupdur âsumân-ı nîl-reng
Yir yir izhâr eyledi anda gül-i şeh-per güneş (H 55^b, K. 26/8)

Sevgilinin peçesini açması ile tavusun kuyruğundaki tüylerin açılması arasında benzerlik kurulur. Sevgilinin güzelliği ile benzetme yapıldığı beyitte tavusun kanatlarını gererek kuyruğundaki telekleri açması özelliğine değinilir:

Hüsni nikâbın ol şeh-i hûbân açar kapar

Tâvûs-ı şeh-perin düm-i cevlân açar kapar (H 233^b, G. 189/1)

Tüyleri ve yeşil rengiyle konu edildiği bir beyitte cennet tavusu şeklindeki benzetmeyle Cebrâil kastedilir (G.13/3). (bkz. Cebrâil).

Tâvûs-Cevelân

Cevelân etmesi ile konu edilen tavus, şekil bakımından sūrâhi için benzetme yapılır (K.11/12). Bayrak olarak tasavvur edilen güneş, seher vakti doğuşuyla meydanda dolaşan tavus olarak hayal edilir. Tavusun cevelân etmesi gibi güneş ışıkları da felekte gezer:

Tulu' itdi livâ-yı subh-ı devlet bir seher-nâgeh

Gelüp tâvûsveş sahn-ı semâda itdi cevlânı (H 30^a, K. 7/9)

4.4.5.4. Papağan (Tûfî)

Papağan; konuşması, ağırlıklı olarak yeşil rengi, ayna karşısında bulunması, şeker yemesi, kafeste beslenmesi, bağda bulunması gibi özellikleriyle konu edilir.

Papağan-Renk

Yeşile yakın renkteki tüyleri dolayısıyla papağan; servi üzerine konmuş olarak hayal edilir (G.13/1). Yeni çıkan ayva tüyelerinin yeşil rengi papağanın tüyleri ile ilişkilendirilir. Yanak-su ilgisi kurulan beyitte sevgilinin yüzündeki ayva tüyleri, suya konmuş bir papağana benzetilir:

Ârızun hattuna sebze ya benefşe mi disem

Suya konmuş ya ana tûfî-i gûyâ mı disem (H 161^b, G.380/6)

Papağan-Ayna

Papağana konuşma öğretmek için karşısına ayna konulması hususunun konu edildiği beyitlerde saflık yönüyle gönül-ayna benzetmesi yapılır (G.428/2). Başka bir beyitte sevgilinin yanağının aynasını vafeden âşığın gönlünün feryat etmesiyle bülbüllerin ötmediği, papağanın konuşmaz olduğu dile getirilir. Yanak-ayna tasavvuru yapılan beyitte papağanın ayna karşısında konuşmasına işaret edilir. Âşığın gönlünün feryadı karşısında papağanın bile suskun kaldığı belirtilir:

Ruhun mir'âtını vasf eyleyüp dil nâle kıldukça
Hezârân andelîbi lâl ider tûtîyi söyletmez (H 126^a, G. 206/2)

Papağan-Şeker

Papağanın şeker yiyerek konuşmasına işaret edilen beyitte sevgili, şeker sözlü papağan olarak telakki edilir (G.427/3). Sevgilinin dudağı tatlılığıyla şeker olarak düşünüldüğünde âşık, papağana teşbih edilir. Sevgilinin dudağını hatırlayıp şiir söyleyen şair için şekerle konuşan papağan benzetmesi yapılır:

N'ola yâd-ı lebünle şi'r disem
Söyledür tûtîyi şekker dirler (H 115^a, G. 116/3)

Sevgilinin güzelliğini şeker saçan mizacıyla vafeden şair, kendisini övmesi için konuşan tuti satan birine benzetilir:

Nazm idelden vasf-ı hüsnün tab'-ı sükker-bâr ile
Kendüyi medhünde Ulvî tûtî-i gûyâ satar (H 111^b, G. 101/7)

Papağan-Kafes

Bir beyitte sevgilinin oklarıyla çevrilen âşığın gönlü ve canı için kafeste bulunan tuti benzetmesi yapılır (G.331/3).

4.4.5.5. Horoz (Horûs)

Horoz, başının üzerindeki kırmızı ibiği ile ve uçamama özelliğiyle ele alınır. Memduhun başındaki kırmızı tâc ile horozun tepesindeki kırmızı ibiği mukayese edilir. Hüma olarak tasavvur edilen memduhun övgüsü yapılırken horoz, zayıf unsur olarak ele alınır:

Tâc-ı sürh ile sana benzeye mi şâh aceb
Uça mı tâk-ı mu'allâda hümâ gibi horûs (H 35^a, K. 10/22)

4.4.5.6. Karga (Gurâb, Zâg)

Karga sesi, siyah rengi, bazı inanışlar ile beyitlerde konu edilir. Genellikle rakip için benzetme yapılır (G.665/3). Rakibin karga gibi kara haber verdiği zikredilir. Ayva tüyü ve gece, kara kelimeleri ile kargayla ilgili inanışa ve siyah renkli oluşuna işaret edilir. Ayva tüylerinin sevgilinin güzelliğini yok ettiğini belirten rakip, kara haber vermiş olarak tasavvur edilir ve kargayla ilgi kurulur:

Murg-ı hüsnini şikâr itdi hatı diyü adû

Rûz u şeb kara haberler uçurur hem çü gurâb (H 99^b, G. 45/3)

Bazı kuşlarla birlikte zikredilen karganın bir beyitte papağanla nağmelerinin aynı olduğu belirtilir (Msm.42/2). Siyah rengiyle karga-gece ilgisi kurulur. Şehbâz tarafından avlanmasıyla konu edilir (K.26/9).

4.4.5.7. Akbaba (Kerkes)

Şair, kendisini övdüğü bir beyitte karga ile akbabanın yüksekten uçan şahbazla bir olmadığını ifade eder. Kendisini şahbaz olarak tasavvur eder:

Mânend olıma tab‘uma ashâb-ı tabâyi‘

Şeh-bâz ile pervâz ide mi zâg ile kerkes (H 54^a K. 24/28)

4.4.5.8. Çaylak (Zagan)

Zagan, beyitlerde diğer kuşlarla mukayesinde kargayla birlikte anılır (G.566/3). Sevgilinin şeker dudağından anlamayanlar karga ve zagan olarak ifade edilir. Papağanın şeker ilgisiyle ele alındığı beyitte karga ve zagan, çirkin sesleriyle konu edilir:

Bilür mi zâg u zagan kadrini şeker lebünün

Sen anı tûtî-i şîrîn-makâl olandan sor (H 109^a, G. 89/4)

4.4.5.9. Baykuş (Bûm)

Viranelerde yaşamasıyla ve uğursuz sayılmasıyla konu edilen baykuş, rakiple ilgili ele alınır. Âşıkların gönlünü boş bırakmayan rakibin kötü sözleri, uğursuz baykuşun harabelerde dolaşmasıyla ilişkilendirilir:

Hâtır-ı uşşâkdan hâlî değil ta‘n-ı hasûd

Bûm-ı nekbetdür konar vîrânedan vîrâneye (H 213^b, G. 621/4)

Rakibin sevgilinin misk kokulu saçına dolaşmasını istemeyen âşık, hüma ile baykuşun bir arada olamayacağını düşünür (G.466/4). Sevgilinin hüma olarak teşbih edildiği beyitte rakip için baykuş benzetmesi yapılır. Âşık, hüma sevgilinin baykuşun tuzağına takılmamasını, düşmemesini ister:

Kıl nazar bülbüllerün zârına bîzâr olma gel

Bir hümâsın dâm-ı her bûma giriftâr olma gel (H 74^b, Msm. 21/2)

Şair; hüma-baykuş, şahbaz-karga-çaylak karşılaştırması yapar. Yüksekten uçan hüma kuşunun baykuşun tuzağa düşmeyeceği, alıcı bir kuş olan şahbazın karga ve çaylakla uçmadığı ifade edilir. Sevgili, elde edilemediği için hüma; tuzakla anılan baykuş ise rakip olarak tasavvur edilir:

Hümâsın sen şikâr olma düşüp dâmına her bûmun
Düşer mi eylemek zâğ u zagan pervâzi şeh-bâza (H 202^a, G. 566/3)

4.4.5.10. Yarasa (Huffâş)

Yarasa, gün ışığından uzak durmasıyla konu edilir. Zâhidin sevgilinin yüzünü gördüğünde uzaklaşması, güneş ışığından kaçan yarasayla ilişkilendirilir. Beyitte zâhid-yarasa ilgisi kurulur:

Zâhid-i hod-bîn cemâl-i yâri görse dûr olur
Benzer ol huffâş kim mihrün ziyâsından kaçar (H 113^b, G. 109/3)

4.4.5.11. Ördek (Mürg-ı Âbî)

Bir beyitte âşğın su dolu ve zayıf olarak nitelendirilen cismi, ateşte yanan ördeğe teşbih edilir:

Ya semendür durur âteşde ya murg-ı âbî
Âteş ü âb ile bu cism-i nizâr u pür-âb (H 28^b, K. 5/29)

4.4.5.12. Şâhbâz

Avcılık özelliği, bakışlarının keskinliği, elde durması, yükseklerde uçması gibi hususlarla konu edilen şahbaz gibi alıcı kuşlar; sevgili, göz, gönül, güneş, kaş, kirpik gibi unsurlarla birlikte tasavvur edilir.

Şâhbâz -Av

Karga gibi zayıf kuşları avlamasıyla konu edilen şahbaz (K.26/9), gönülle benzetme yapılır (G.110/2; G.110/4). Şair, av için salınan bir şahbaza benzettiği gönlü için sevgilinin av olmayacağını düşünür. Güzellerin altın ve gümüşle ele geçirileceğini belirten şair, bir çeşit avlanma tekniği olan elde yem tutmaya işaret edilir:

Salma dil şeh-bâzını olmaz ana cânân şikâr
Var ise destünde sîm ü zer olur hûbân şikâr (H 113^b, G. 110/1)

Avcı olma özelliğiyle ve gözlerinin keskinliğiyle ele alınan şahbaz, pek çok beyitte sevgilinin gözleri için benzetme yapılır (G.226/5; G.448/5; G.681/3). Kuş avlama ve leş yememe özellikleriyle tasavvur edilir (G.349/2). Avını yakalamadan önce gözlemesine değinilen bir beyitte gözler, zayıf kuşları avlamak için kullanan iki şahbaza benzetilir:

Dil-i bî-çâremi gözlerine ol bî-amân gözler
İki şeh-bâzdur her biri murg-ı nâ-tüvân gözler (H 117^a, G. 129/1)

Avcılık yeteneğine işaret edilen bir beyitte avının üstüne kanat açmasıyla tasavvur edilir. (G.364/5). Sevgilinin kaşları tuzak, kirpikleri ise şahin olarak benzetme yapılır. Can kuşuna kaşlarıyla tuzak kuran sevgili, kirpikleriyle şahin gibi kanat açtığı hayal edilir:

Murg-ı câna o kemân bir kurulu dâm ancak
Bâl açar saydına şâhînveş o tîr-i müjgân (H 38^b, K. 13/18)

Şahin gibi alıcı kuşların gözlerini kapatmak için başına üsküf denen bir başlık geçirilir ve ava salınacağı zaman başlık çıkarılır. Bir beyitte şahinin avlanmak için bu çeşit bir tekniği uygulamasına değinilir (G.110/3). Başka bir beyitte ise can kuşunu avlamak için kanatlarını açmış üsküflü iki şahbazdan söz edilir:

İki şeh-bâzı bir üsküfle temâşâ eyledüm
Murg-ı cân saydına her birisi açmış per ü bâl (H 158^a, G. 362/2)

Av için elde taşınmasıyla ele alınan şahbaz, âşığın gönlü için benzetilen olur. Sevgilinin beyaz koluna konmak isteyen gönül, şâhin elini mekân eden doğanla ilişkilendirilir:

Sâ'id-i sîmînüne konmak diler şeh-bâz-ı dil
Dest-i şâhi cây-gâh eyler toğanun yüğrüği (H 222^a, G. 658/4)

Şâhbâz -Uçmak

Şahbaz; yükseklerde uçuşu dolayısıyla simurga uçmayı, ankâya istiğnayı öğreten Kâfdağı'nın sâkini olarak ifade edilir (G.3/3). Kendisini şahbaza benzeten şair; karga ve akbaba gibi kuşlarla karşılaştırır (K.24/28). Sevgilinin kaşları için yüksek bir kemer benzetmesi yapılan beyitte yükseğe konmuş bir şahbaz tasavvuru yapılır:

Ya bir tâk-ı mu'allâdur ki ebrûsuyla o meh-rûnun
Konupdur üstüne bir şâh-bâz-ı evc-i istiğnâ (H 90^b, G. 2/2)

4.4.5.13. Kartal (Karkuş) Çakır

Yırtıcı kuşlardan kartal ve çakırın zikredildiği bir beyitte av yasağı hususuna işaret edilir. Kahve, devrinde rağbet görmesiyle av avlayan bir karkuş olarak düşünülür:

Çakıra murg-ı safâ avlatmağ olaldan yasağ
Kahve gûyâ bir karkuşdur ider fincân şikâr (H 113^b, G. 110/5)

4.4.5.14. Keklik (Kebk)

Keklik-Yürüyüş

Beyitlerde daha çok avlanması hususuyla tasavvur edilen keklik, nazlı yürüyüşüyle sevgili için benzetme yapılır (G.573/1). “Kebg-i hırâm” olarak ifade edilen sevgili, gözyaşı ve âh tuzaklarıyla âşîğın avlamak istediği bir keklige benzetilir. Âşık, ağlayıp âh ederek sevgiliyi elde edeceğini düşünür:

Eşk ü âha nazar itsün diyü ol kebk-hırâm
Sayd içün anı birin dâne birin dâm itdük (H 150^b, G. 326/4)

Keklik-Avlanma

Bir beyitte keklik avlamaya herkesin gücünün yetmeyeceği belirtilir (G.110/6). Güzel yürüyüşüne ve uçan bir kuş oluşuna işaret edilen kekligin, bir beyitte çok yüksekten uçtuğu için her doğan tarafından avlanamayacağına işaret edilir:

Değme şeh-bâza şikâr olmaz uçar yüksekdür
Hergiz ol kebk-i hırâmân tutulup kapılamaz (H 130^a, G.225/2)

Keklik, avlanması zor bir kuştur. Sevgili için keklik benzetmesi yapan şair, canını sevgilinin gözünün almasını istediğini belirtir. Beyitte tevriyeli olarak kullanılan “ala” kelimesiyle kekligin gözünün kanlı olması kastedilir:

Gitdün ey kebk-hırâmım bana sayd olmadun
Cânumı hasret ile ala gözün ala gibi (H 222^b, G. 661/4)

Bir beyitte sözü edilen “kebg-i kûhsârî” ifadesi ile çeşidinden bahsedilir (M.2/19).

4.4.5.15. Çil Kuşu (Dürrâc)

Keklik türünden bir kuş olan çil kuşu, keklikle zikredildiği bir beyitte şahbazla mukayese edilir. Âşık, gözünü şahbaz olarak nitelendirdiği sevgilinin karşısında keklik ve çil kuşunun değersiz olduğuna işaret eder:

Çünkü yanumda değil ol gözi şeh-bâz benüm
Âlemün bana ne kebkinden ne dürrâcından (H 189^a, G.507/4)

4.4.5.16. Sülün (Tezerv)

Bir beyitte geçen “tezerv” kelimesi ile güzel bir kuş olan sülünün dişisi kastedilir. Can, sevgilinin çene çukurunu isteyen bir sülüne teşbih edilir. “Çimenlik, yuva, bülbül” unsurlarıyla birlikte konu edilir:

Tezerv-i cân zenahdânun diler dil bülbüli haddün
Biri seyr-i çemen özler birisi âşiyân gözler (H 118^a, G. 129/2)

4.5. Bitkiler

4.5.1. Ağaçlar

Divan’da genel olarak ağaç; şekli, rengi, çiçeklenmesi, gölge vermesi, yaprakları ile çeşitli benzetmelerde yer alır. Gölgesinin olması (K.1/5; Msm.31/3), yapraklarının rüzgârda sürüklenmesi (K.10/3), bağda bulunması gibi hususlarla ele alınır. Bağda seyre çıkan sevgiliyi görünce ağaçların canlandıkları düşünülür (G.606/3). Çimenlikte bulunan ağaçlarla ilgili bir hayal de çiçekleri ile ilgilidir. Baharda açan beyaz çiçekleriyle ağaç, şahın kurduğu bir çadır olarak tasavvur edilir:

Ak şükûfeyle dıraht oldı ser-â-ser hayme
Kurdı ordusını sahn-ı çemene şâh-ı bahâr (H 45^b, K. 18/13)

Ağaçla ilgili olarak bir beyitte zikredilen yeşil ağaç anlamındaki “şecerü'l-ahdar” ifadesiyle birbirine sürtmekle ateş çıkaran iki ağacı işaret eden Yâsin sûresi 80. âyeti (bkz. Âyet ve Hadisler) iktibâs edilir (K.18/19).

Ağaç gölgesi, bağda kurulan eğlence meclisinin unsurlarından biridir (Msm.31/3). Bir beyitte âşık, sevgilinin olmadığı gül bahçesinde ağaç gölgelerinin gönlünü

avutamadığını belirtir. Bahçedeki ağaçların gölgelerinin verdiği huzur ve rahatlık için “gökçek” kelimesi kullanılır:

Yârsuz eğleyemez gönlümü şimşâd-ı hayâl
Sahn-ı gülşende hemân gölgeleri gökçekdür (H 231^b, G. 177/2)

Ağaç-Fidan (Nihâl, Nahl)

Tazeliği, düzgünlüğü, çiçekleri, meyve verme özelliği, nazikliği, salınması, rüzgârla ve suyla ilgisi, akarsu kenarında çıkması gibi hususlarla beyitlerde konu edilen fidan; “*boy, kirpik, vücut, elif, ok*” gibi unsurlarla benzetme yapılır.

Düzgünlüğü dolayısıyla nihâl-boy ilgisi kurulur (G.13/4; G.336/2). Âşık, sevgilinin uzun boyu gibi bir boy görmediğini belirtir. Tazeliğine işaret edilen nihâl, dallarıyla gül bahçesinde sıra sıra dizilmiş olarak hayal edilir:

Görmedüm kadd-i bülendün gibi bir tâze nihâl
Şâhlar ile turalum toldı gülistân saf saf (H 141^a, G. 282/4)

Şekli ve düzgünlüğü münasebetiyle fidan için ok benzetmesi yapılır (G.30/3). Âşığın yaralı sinesine ok gibi saplanan kirpikler, bağa dikilen taze bir fidana benzetilir:

Sîne-i pür-dâğuma çekdüm hadeng-i yâri ben
Bir nihâl-i tâze dikedüm ey gönül cân bâğına (H 210^b, G. 606/2)

Nihâl olarak nitelendirilen sevgilinin ağzı, her zaman bulunmayan bir meyveye benzetilir (G.226/1). Bağ seyrine gelmeyen sevgili, âşığın murat ağacının meyvesidir. Âşığın tek isteği sevgiliye kavuşmaktır. Bir türlü kavuşamadığı sevgili bu sebeple meyve vermeyen bir ağaç şeklinde hayal edilir:

Nev-bahâr irdi benümle seyr-i bâğa gitmedün
Meyve-i nahl-ı murâdumsun ne çâre bitmedün (H 88^a, Msm. 41/6)

Fidan bir beyitte bağın bakımını üstlenen bahçıvan unsuruyla konu edilir (G.368/4). Başka bir beyitte ise “gül-i sûrî” ile birlikte konu edilen “nahl-ı murassa” ifadesi, saray meydanının değerli taşlarla süslenmiş fidanlarla dolu olduğunu ifade eder (K.17/21) (bkz. Gül).

Ağaç-Dal (Şâh)

Dal; uzun şekli, çiçeklenmesi, kuru hali ile şiirde çeşitli tasavvurlarda konu edilir. Ayrıca Divan'da “şâh şâh” redifli bir de gazel bulunmaktadır²²³.

Dal, genellikle gül unsuruyla birlikte ele alınır. Elif harfi için cennet gülünün dalı benzetmesi yapılır (M.1/20). Sâkinin kolu; ölçülü, güzel gül dalına benzetilir (G.287/1). Sâkinin kadeh tutan kolu; düzgün ve ölçülü bir gül dalı olarak hayal edilir:

Sâ'id-i sâkîye ziynet virdi câm-ı lâle-reng
Şâh-ı mevzûn üzre açılmış gül-i ahmer gibi (H 222^a, G. 659/4)

Uzun ve ince şekli ile sevgilinin boynu (G.380/9), kirpiği için benzetme yapılır. Âşığın kanlı kirpikleri ile erguvan ağacının dalı arasında ilgi kurulur (G.516/1). Sevgilinin âşığın bağrına saplanan ok kirpiklerinin dal, dalın büyüyerek ağaç, ağaçların da çiçekle dolu olacağı ifade edilir. Okun açtığı yaralarla, çiçekli dal benzetmesi yapılır:

Yârdan irse vücûdum bağrına peykân-ı tîr
Tîr şâh u şâh nahl u nahl pür-ezhâr olur (H 27^a, K. 5/9)

Âşığın ömrü; çiçek açmayan, yeşermeyen kuru bir dala teşbih edilir (G.368/2). Cansızlığıyla âşığın cismi için kuru dal benzetmesi yapılır (G.345/1). Kanlı yaraları ile âşığın vücudu, gülleri bulunan kuru bir dala teşbih edilir. Âşığın vücudu cansız ve zayıf görünümü ile kuru dal olarak tasavvur edilir:

Dâğ-ı hûn-âlûde kim cismümde yir yir görünür
Bir kurı şâh üzre gûyâ güller oldı âşikâr (H 110^a, G. 94/2)

Dal ile ilgili olarak bazı beyitlerde Tûba ağacı konu edilir. Hükümdarın bahçelerindeki fidanların büyüklüğü için Tûba ağacının dalı benzetmesi yapılır (K.17/35). Bir şehrin güzelliğini övmek isteyen şair, ağaçlarının her dalının Tûbâ ağacını hatırlattığını tasavvur eder:

Virür her şâhı Tûbâdan nişânı
Olupdur Selsebîl âb-ı revânı (H 237^a, M. 9/47)

²²³ Bkz. G.75.

Ağaç-Budak

Budak, bir beyitte gül ait olarak kullanılır Sevgilinin boyu, şekil bakımından gül budağı olarak düşünülür. Sevgili; başındaki destarıyla budaklanmış bir güle teşbih edilir:

Gül budağıdır nihâl-i kâmetün ey sîm-ten

Oldı destâr-ı perîşânun ana verd-i sefid (H 106^b, G. 77/2)

Ağaç-Gülbün

“Gül biten yer” anlamındaki gülbün, gül vasfı dolayısıyla Hz. Muhammed’le ilgili olarak konu edilir. Hz. Muhammed için “gülbün-i bustân-ı fa’sbır” (M.5/8), “gülbün-i gülzâr-ı devlet” şeklinde çeşitli sıfatlar kullanılır. Benzetmeye göre Hz. Muhammed, saadet gül bahçesinin kaynağıdır:

Didi ey gülbün-i gülzâr-ı devlet

Hemîşe rûşen olsun baht-ı izzet (H 2^a, M. 4/8)

4.5.1.1. Ar’ar

Ar’ar ağacı beyitlerde boyunun yüksekliği ile söz konusu edilir (K.8/1; G.75/4; G.304/1). Ar’arın dal dal olması dolayısıyla sevgilinin boyuna benzemediği belirtilir (G.75/2). Âşık, yüzüne basarak nazla yürüyen sevgiliden gölgesine bakıp yürümesini ister. Sevgili için boyu ar’ar benzetmesi yapılan beyitte ar’ar; yüksekliği ve gölgesiyle ele alınır:

Yüzüm üstine basup nâz ile dilber yürüsün

Sâyesine bakup ol kâmeti ar’ar yürüsün (H 189^b, G. 510/1)

4.5.1.2. Bîd (Söğüt)

Söğüt ağacı gölgesiyle ve su kenarında bulunmasıyla konu edildiği bir beyitte âşıklık halini anlatmak için ele alınır. Şair, bahar mevsiminde bülbül sesleri, akarsu kenarı ve söğüt gölgesinin âşıklarda sakinlik bırakmadığını ifade eder:

Fasl-ı gül nağme-i bülbül leb-i cû sâye-i bîd

Ehl-i dil âşık olanlarda komaz sabr u karâr (H 45^b, K. 18/16)

4.5.1.3. Çınâr

Divan'da çınar ağacı; ele benzeyen yaprakları, gölgesi, büyüklüğü ile konu edilir. Yaprakları ile ele benzeyen çınar; yardım isteyen (M.2/21), Allah'a duada bulunan kişiye benzetilir. Sonbahar mevsiminde çınarın ele benzeyen yaprakları dua için açılan el olarak düşünülür:

Bahâr-ı şâha hazân irmesün diyü yâ Rab

Bahârı gördi hazânsuz el açdı Hakka çenâr (H 38^a, K. 12/43)

İri gövdeli olan çınarın ele benzeyen yapraklarının kuvvetli bir rüzgârla yere düşmesi tasavvur edilir. El ilgisiyle “dest ber bâlâ-yı dest” atasözü ve “el arkası yerde” (G.53/1), “el vermemek” (G.634/4), “eli açık olmak” gibi deyimlerle konu edilir. Ele benzeyen yapraklarının üzerinde bulunan çiğ tanelerinin güneşle birlikte yok olmasına değinilir. Çınarın yaprakları dolayısıyla kullanılan “eli açık” deyimini, “cömert, çok para harcayan” anlamı kastedilerek kinayeli bir anlatımla kullanılır:

Jâle nakdin komaz ahşama görüp gün yüzünü

Bâğda şâh-ı çenârın katı açukdur eli (H 220^a, G. 648/3)

Gölgesiyle ele alınan çınar, hükümdar çadırı ile mukayese edilir. Âşık, çınar ağacının gölgesini padişah çadırına tercih ettiğini belirtir:

Bize ne çetr-i hümâyûn gerek ne nakş-ı bisât

Fezâ-yı sebzedeki sâye-i çenârı gör a (H 201^b, G. 564/4)

Çınar, yüksekliğiyle boy için benzetme yapılır (G.502/5). Uzun ve salınan bir ağaç olan serviyle kıyaslanır. Serviyle birlikte ele alınan çınar ağacının, servinin yanında fark edilmediği belirtilir:

Nergisün görünmez oldu gözine hergiz çenâr

Bâğda ol gonçe-leb-i serv-i hırâmânım görüp (H 97^b, G. 36/2)

Manisa şehrinin güzelliği övülürken, gezinti yerlerinin çok olduğu ve çınar ağaçlarının benzersiz olduğu belirtilir:

O şehrin içinde vardur çok mesîre

Velî olmaz çenârına nazîre (H 236^b, M. 9/41)

4.5.1.4. Narven (Karaağaç)

Narven, genellikle sevgilinin boyu için benzetme yapılıır (G.584/2). Bir beyitte uzun boyu dolayısıyla Tûba'ya teşbih edilen sevgiliyi narvene benzetmenin doğru olmadığı belirtilir (G.613/4). Fidanından bahsedildiği bir beyitte narven fidanının eğlence vaktinin geldiğini el sallayarak hatırlattığı ifade edilir. “El sallamak”, “davet” anlamı yanında fidanın salınmasını kasteder:

Gel diyü rindâna el sallar nihâl-i nârven
Ayş u işret vaktini fevt itme ey nâzük-beden (H 81^b, Msm. 31/2)

4.5.1.5. Pelîd (Meşe)

Narvenle birlikte bir beyitte tesadüf edilen pelîd, hem “alçaklık” anlamıyla hem de ağaç cinsi olarak zikredilir. Sevgili için narven, rakip için ise pelid benzetmesi yapılıır. Âşık, “hem-ser” ifadesiyle sevgili ve rakibin arkadaş olduğunu belirtirken aynı zamanda narven ve bodur bir ağaç olan pelid ağaçlarının boylarının eş olmadığına işaret eder. Beyitte pelid ağacıyla rekabet etmenin narven için doğru olmayacağını “rekabet etmek, bir işi başarmak için çalışmak” anlamlarındaki “baş koşmak” deyimini ifade eder:

Ulvîyi koyup rakîbe hem-ser olma dilberâ
Her pelîde baş koşmak mı düşer ey nârven (H 185^a, G. 485/5)

4.5.1.6. Sanavber (Çam)

Sanavber, sevgilinin boyu için benzetilen yapılıır (Msm.33/4). Nergisle birlikte ele alındığı bir beyitte sevgilinin boyu sanavber olarak tasavvur edilir. Sarhoş göz anlamındaki “nergis-i mest” ifadesiyle sanavber dalları üzerindeki kozalaklara işaret edilir. Kozalaklar renk ve şekil bakımından nergisle ilişkilendirilir:

Kaddün üstünde gören nergis-i mestün didi kim
Ne acebdür bitire şâh-ı sanevber nergis (H 55^a, K. 25/25)

Boy-sanavber münasebeti kuran şair, sanavberin sevgilinin boyuna benzemek istediğini belirtir. Sevgilinin uzun boyuna işaret edilen beyitte sanavberin dağda yetiştiği zikredilir. Ahmak olarak nitelendirilmesi ise orta boylu bir ağaç oluşuyadır:

Sanevber öykinürmiş kadd-i yâre
Ki tağda büyümüş durur ol ahmak (H 144^a, G. 292/3)

Sanavber, bazı beyitlerde servi cinsinden bir ağaç olması dolayısıyla “serv-i sanavber” tabiriyle zikredilir. Sevgilinin boyu için benzetme yapılan sanavber servisi ateşte yanması ile konu edilir:

Kaddünle hadün var iken ey ruhları gül-nâr
Gül bâda varup serv-i sanavber oda yansun (H 192^b, G. 524/2)

4.5.1.7. Servi

Servi; akarsu kenarında ve bağda bulunması, uzunluğu, gölgesi, salınması, üzerinde kuşların yuva yapması, güllerle sarılması, meyvesiz oluşu, her zaman yeşil oluşu ile konu edilir. *Sevgili, boy, mızrak, elif, ok, sancak, sütun, sarık, sürahi* gibi unsurlar için benzetme yapılır.

Servi-Uzunluk

Genellikle düzgün ve uzun şekliyle boyla benzerlik içinde ele alınır. Boy, “*serv-kadd u hoş-reftâr, serv-i ser-keş, serv-i ser-efrâz, serv-i bâlâ, serv-i sehî-kadd*” gibi terkiplerle vasıflandırılır. Sevgili, ince ve uzun boyuyla serviye benzetilir (G.75/5). Sabit oluşu ve rüzgârda yavaş salınması ile “serv-i ser-keş” olarak vasıflandırılır. Âşık, âhına tenezzül etmeyen sevgiliyi, rüzgârdan etkilenmeyen serviye benzetir:

Kulı oldum Ulviyâ bir boyı serv-i ser-keşün
Bâd-ı âh-ı âşıkâ meyl etmez istiğnâ satar (H 118^a, G. 131/5)

Hz. Muhammed; ululuğu ve azâmeti ile servi ile ilişkilendirilir (M.5/8). Sevgili ile servinin uzunluğunun mukayese edildiği bir beyitte âşık, sevgilinin boyuna servinin erişemeyeceğini (G.255/3); sevgilinin ölçülü, endamlı boyu karşısında servinin hayrette kaldığını (G.188/1) belirtir. Uzun ve dik duruşu ile ayakta hizmet için durduğu (G.71/3), üzerinden güneşin doğuşunun seyredildiği (K.18/18; G.483/2) gibi tasavvurlarda bulunulur. Yüz-güneş ilgisi ile birlikte ele alınan servi, sevgilinin boyu için benzetme yapılır. Servinin üzerinden bir parça güneş ışığının görünmesi, boyun uzunluğuna işaret eder:

Serv-kaddün üzre ey gül pertev-i rûyun senün
Mîhr-i âlem-tâba benzer oldu bir nebze bülend (H 108^a, G. 83/2)

Servi-Salınma

Servinin gül bahçesinde hafifçe sallanması nazla yürüyen sevgiliyle ilişkilendirilir (G.138/5). Âşık; yanında salınan servinin, sevgiliyle yürümesinin zor olacağını ifade eder. Servinin hafif salınışı sevgilinin yürüyüşüyle karşılaştırılır:

Bâğda bî-hûde salınmak gelür serve kolay
Kâmet-i dilber yanunda yâr ile reftâr güç (H 103^b, G .62/5)

Servi-Gölge

Servinin gölgesinin koyuluğu dolayısıyla karanlık gece benzetmesi yapılır (K.18/23). Salınarak yürüyen sevgili, başı yüksekte olan bir servi; âşıklar da toprağa düşen gölgesi olarak hayal edilir (G.122/5). Servi boylu sevgilinin mahallesinden ayrılmak istemeyen âşğın, gölgesinin ve eteğinin bir tarafa düştüğü tasavvur edilir. Beyitte servinin gölgesi ve eteğine/dibine işaret edilir:

Gitme kûyundan o serv-i kâmetün her gün diyü
Pâyuma sâyem düşer bir yana dâmen bir yana (H 95^a, G. 25/6)

Servi-Akarsu

Serviyle ilgili değinilen bir özellik de ırmak kenarlarında bulunması hususuydur (Msm.31/5). Servi boylu sevgilinin yoluna âşıkların canlarını su gibi akıttıkları benzetmesi yapılır (G.106/4). Gözyaşı-akarsu ilgisinin kurulduğu beyitte âşğın akıttığı gözyaşlarının sebebinin sevgili olduğu ifade edilir. Sevgili, akarsu kenarında bulunan servi olarak teşbih edilir:

Sen neden olmak bu çeşm-i eşk-bârumdan cüdâ
Servsin olma kenâr-ı cûy-bârumdan cüdâ (H 94^a, G. 20/1)

Servi-Meyve

Servinin meyvesiz bir ağaç olduğuna “serv-i âzâd” tamlamasıyla işaret edilir (Msm.29/1). Şair; yaprakları ve meyvesi olmayan servi gibi “âzâde”, özgür olduğunu belirtir. Servinin uzun boyu ve hafifçe salınması ile ilgili “istikâmet, istiğnâ, baş eğmek” gibi kelime ve ifadeler kullanılır:

İstikâmetle yolunda servveş âzâdeyin
Devletünde kimseye baş eğmem istiğnâdayın (H 83^b, Msm. 34/3)

Servi-Gül

Eskiden serviye sarmaşık gülü aşılır ve servinin etrafı bu güller tarafından sarmalanırdı. Servinin etrafını saran sarmaşık gülleri (G.231/2) ile ilgili olarak “serv-i semen” (Msm.14/5), “serv-i semen-bû” (G.494/3), “serv-i gül-endâm” şeklindeki terkipler kullanılır. Yapraklarını dökmeyen servi, etrafını saran güllerle gül boylu olarak tasavvur edilir (G.102/5). Servinin çevresinde yasemin çiçeklerinin çıktığına değinilen beyitte âşığın kesikler bulunan sinesi, serviye çevreleyen gülleri çağrıştırır. Güllerin serviye sarmasıyla hem güzellik hem de hoş koku verildiğine işaretler. Elif-servi ilgisi düzlük ve uzunluk yönüyle kurulur:

Çünkü yanunda o serv-i semenün münfekdür
Yâd idüp kaddüni sînende elifler çekdür (H 231^b, G. 177/1)

Servi-Yeşillik

Servi daima yeşilliğini muhafaza ettiğinden süs ağacı olarak görülür. Genellikle yeşil elbise giymiş olarak hayal edilir (G.383/5). Güle teşbih edilen sevgilinin yeşil elbisesinin üzerine taktığı yeşil destarı, üzerine papağan konmuş bir servi fidanı tasavvurunu oluşturur. Servinin yeşil rengi ile birlikte üzerine kuşların konması ve gül aşılması hususlarına da işaret edilir:

Yeşil destârun ile sebz câmen ey gül-i ra'nâ
Nihâl-i serv-i bâlâ üzre konmuş tûtîdür gûyâ (H 92^b, G. 13/1)

Servinin her mevsimde yeşil olduğuna işaret edilen beyitte servinin her zaman salındığı, hazan mevsimini güzelleştirdiği belirtilir:

Salın salın ki hazânsuz bahârsın ey serv
Bahâra döndi hazân âlemün güzelliği var (H 37^b, K. 12/28)

Servi-Tûbâ

Servi ağacı, boyunun büyüklüğü ile Tûba ağacıyla birlikte ele alınır ve genellikle kıyas unsuru yapılır (G.165/1). Nazla salınan servinin Tûba ağacına tenezzül etmediği belirtilir (G.101/5). Bağın ağaçlarıyla mukayese edilen servi, sevgili için benzetme yapılır. Seyre çıkan güzellerin yanında nazla salınarak yürüyen sevgili, çimenlikte

salınan servi ile benzetme yapılır. Servinin çimenlikteki diğer ağaçlar arasında uzunluğu ile dikkat çektiği belirtilir:

Ol boyı serv-i revân nâz ile reftâr idicek
Seyr olunmaz çemenün ar'ar u şimşâdı kalur (H 110^b, G. 96/4)

4.5.1.8. Şimşâd

Sevgilinin boyu için benzetme yapılan şimşâd (G.75/3); topraktan yetiştiği (G.196/2), yüksekliği dolayısıyla el ulaşmadığı (G.232/4), hallaç yayının şimşâd ağacından yapıldığı (Matla 79/2), gölgesinin güzelliği (G.177/2) gibi hususlarla zikredilir. Sevgilinin boyuyla ilişkilendirilen şimşâd, “gölgesi gökçek” olarak vasıflandırılır:

Benzerdi nigârün kad-i bâlâsına bî-şek
Şimşâd-ı çemen olmasa bir gölgesi gökçek (H 151^b, G. 331/1)

Şimşâd, servi ile benzerlik ilgisiyle zikredilir. Bağda şimşâd ağacını görmek için yeşil renkli servinin seyredilebileceği ifade edilir (G.513/3). Sevgilinin şimşâd gibi uzun boyunu anan âşık, gül bahçesindeki serviyi kucakladığını belirtir. Şimşâd, servi gibi uzun oluşuyla ele alınır:

Kadd-i şimşâdun senün yâd eyleyüp ey gonçe-leb
Gülşen içre kâmet-i servi der-agûş eyledüm (H 170^a, G. 416/3)

Bir beyitte ise servi ve çınar gibi ağaçlardan yeğ tutulur (G.468/4). Sevgilinin boyu ile ele alınan şimşâd, gamdan kurtulmuş olarak ifade edilir. Gamdan kurtulmakla meyvesinin olmamasına işaret edilir:

Kul oldı kâmetüne serv-i şimşâd
Anunçün oldı şâhum gamdan âzâd (H 108^b, G. 84/1)

4.6. Çiçekler

Çiçek; bağ, bahçe, bostan, çimen, bahar gibi unsurlarla güzelliği, tazeliği, renkleri ile konu edilir.

Çiçek-Renk

Çiçek, bahar mevsiminin bir parçasıdır. Baharda çimenlikteki ağaçlar, baştan başa beyaz çiçeklerle dolar. Ağaç üzerindeki çiçekler, beyaz bir çadır görünümünü verir

(K.18/13). Bahar mevsiminin çiçeği kırmızı renkteyken hazan mevsiminin çiçeğinin sarı renkli olduğu belirtilir (K.12/38). Şair; gül bahçesindeki çiçeklerin baharda açtığını, sonbaharda ise solduğunu ifade eder. Sararan çiçeklerin baharda gülmesi ve dolanması tasavvuru, açılarak her yeri kaplamasına işarettir:

Güler bahâr ile gülşen hazân ile ağlar

Solup hazânda tolanur bahâr ile ezhâr

(H 37^b, K. 12/31)

Çiçek-Güzellik

Çiçekler; renkleri ve hoş kokularıyla süsleyici, güzelleştirici özelliktedirler. Gül bahçesinin süsüdürler (G.423/11). Dünya, çiçeklerin açılmasıyla süslenen bir bostan olarak düşünülür (K.23/21). Çiçeklerin arasında sümbül için “çemen-ârâ” ifadesi kullanılır (K.19/34). Bayram günlerinde her tarafın süslendiği ifade edilirken gül bahçesine çiçeklerin canlılıklarıyla aydınlık, ışık verdiği konu edilir:

Rûz-ı ıyd oldu vü her âlem tonandı gül gibi

Nitekim nûrı ile ezhâr-ı sahn-ı gülşitân

(H 240^b, Trh. 2/7)

Çiçek çeşitleriyle dolu bir gül bahçesi tasavvuru yapılır (K.22/1). Çiçekler, gözleriyle dünyanın süslerine baktığında bülbüllerin “fenzurû” âyetini okuduğu belirtilir (bkz. Âyetler). Çiçekler; tabiatı süslemeleri, canlandırmalarıyla Allah’ın kudretinin eserlerinden olarak zikredilir. Çiçeklerin gözleriyle bakması ifadesiyle, açılması kastedilir:

Ziynet-i dehre n’ola baksa uyûn-ı ezhâr

Fenzurû âyetini okudu gülşende hezâr

(H 45^a, K. 18/1)

Çiçekle ilgili olarak ayrıca mezar toprağı üzerinde çiçek bulunması (G.516/4), süsleme motifi olması (K.24/8) gibi hususlar da konu edilir. Ölen memduh için bağ içindeki taze çiçek benzetmesi yapılan bir beyitte çiçek için kullanılan “tonanmak” ifadesi “süslenmek” anlamındadır:

Bâğ-ı hüsn içre açılmış gül-i nev-reste idi

Tonanup tâze çiçek gibi yatur haste idi

(H 62^b, Msm. 6/2)

4.6.1. Çiçek Çeşitleri

4.6.1.1. Gül

Gül, Divan'da adı en fazla zikredilen çiçektir. Rengi, şekli, kokusu, bahar ve yaz mevsiminde açılması, bahçe ve bağ gibi yeşilliklerde bulunması, bülbülle olan ilgisi gibi *hususlarla sevgili, yüz, yanak, güneş, ay, ateş, yara, pencere, tâc, sultân, defter, şarap, gömlek, kulak, kadeh, nazm, gazel, şehnişin, ömür, tavus kanadı, hırka* gibi tasavvurlarda zikredilir. Ayrıca Divan'da “gül” redifli bir gazel²²⁴, “gül gibi” redifli bir gazel²²⁵, “gülleri” redifli bir gazel²²⁶ bulunmaktadır.

Gül-Renk

Gül, rengi münasebetiyle genellikle sevgilinin yüzü ve yanağı için benzetme yapılır (K.8/1; K.18/25; G.56/5). Âşık, sevgilinin yanağının renginin güle benzetildiğini belirtir (G.477/2). Gam gülünden sarardığını belirten âşık, sevgilinin yüzü için gül benzetmesi yapar. Gül kelimesinin tevriyeli kullanıldığı beyitte gülün kırmızı rengine işaret edilir:

Ulvî sararup döndi gül-i asfer-i gamdan

Güldür anı bir kez güle bak ey yüzi gül gül (H 156^a, G. 352/5)

Gül; şekil ve renk bakımından şarap dolu kadehe benzetilir (G.351/6). Yanak-gül ilgisi kurulan bir başka beyitte yanak, gül renkli olarak vasıflandırılır. Şebnem şarabıyla kızaran yanağın gül renkli olduğu belirtilir. Gülün yakasını yırtması ile de açılması kastedilir:

Dest-i şevk ile n'ola çâk-ı girîbân olsa

Mey-i şebnemle kızarmış gül-i rengîn-ruhsâr (H 45^b, K. 18/10)

Şekil ve renk bakımından yara-gül ilgisi kurulur. Tendeki pamuk basılmış yaralar, pembe renkli güller olarak hayal edilir (G.94/1). Âşık, sinesinde yaktığı her taze yarayı, açılmış bir güle benzetir (G.195/3). Âşığın feryadı, kestiği elifleri ve yaraları ile bülbül,

²²⁴ Bkz. G.351.

²²⁵ Bkz. G.651.

²²⁶ Bkz. G.667.

fidan ve gül gibi unsurların olduğu bir gül bahçesi çağrıştırılır. Yaralar; pembe rengi ve şekliyle güle teşbih edilir:

Dâğlar verd-i mahabbet her elif Ulvî nihâl

Andelîb-i hoş-nevâ nâlem tenümdür gülsitân (H 191^a, G. 516/5)

Beyitlerde daha çok kırmızı renkli gülden bahsedilse de (K.11/10; G.537/3; G.545/1) sarı ve beyaz rengiyle de konu edilir. Şair; kırmızı rengi ile gül bahçesinin güllerinin ateş olarak görüldüğünü belirtir (K.6/45). Sevgilinin dağınık haldeki destârı beyaz renkli bir güle benzetilir (G.77/2). Sevgilinin harareten kırmızı ve sarı olan yanağı; kırmızı ve sarı renkli güllerin açıldığı bir gül bahçesi olarak düşünülür. Beyitte kullanılan “verd-i ra‘nâ” ifadesi iki renkli gülü işaret eder:

Tâb-ı tebden kim izâruñ oldı cânâ sürh ü zerd

Bir gülistândur açılmış verd-i ra‘nâ sürh ü zerd (H 108^b, G. 85/1)

Kırmızı rengi dolayısıyla gül, şermende özelliğiyle ele alınır. Âşık, sevgilinin güle benzeyen yanağına şermende olduğunu belirtir (G.265/4). Bir beyitte ise gülü sevgilinin gül renkli yanağının mahcup ettiğini belirtir. Mahcup anlamındaki “şermende” kelimesi gülün renginin kırmızılığına göndermedir:

Güli şermende iden ârız-ı gülgünundur

Servi hayretde koyan kâmet-i mevzûnundur (H 233^b G. 188/1)

Gül-Açılması

Sevgilinin “gül-i handân” olarak tasavvur edildiği beyitte gülün açılmasına aynı zamanda “hürrem olmak” ifadesiyle gönderme yapılır. Güle birlikte açılmadığını belirten âşık; sevgiliye kavuşmadığından yüzünün gülmediğini belirtir. Gülün açılması; sevincin ve mutluluğun başlayacağını işaret eder:

Geçdi ömrüm gülmedüm hiç vuslat-ı cânân ile

Hürrem olmadum dirîğâ ol gül-i handân ile (H 70^b, Msm. 15/3)

Gülün işinin açılmak olduğu (G.317/3), Gül, hafif rüzgârlarla açıldığı (K.4/3; G.189/2), açılmasıyla sırların keşfolunduğu (G.351/4) düşünülür. Âşık, mahzun gönlünün gül gibi açıldığını belirtir (G.144/5). Bağa giderek sevgilinin kûyunu hatırlayan âşık, sıkılmış gönlünü neşelendirdiğini “gül gibi açmak” olarak ifade eder:

Bâğa vardum kûy-ı yâri bir seher yâd eyledüm

Hâtır-ı dil-tengi açdum gül gibi şâd eyledüm (H 170^a, G. 417/1)

Gül-Rüzgâr

Gülün önemli bir hususiyeti de rüzgârla olan ilgisidir. Özellikle hazan rüzgârı, şiddetli eserek gülün yapraklarını savurup darmadağın eder. Şair, memduhun güle benzetilen ömrüne hazan rüzgârının ulaşmasını istemediğini belirtir. Ömür-gül benzetmesi gülün geçiciliği dolayısıyla yapılır:

Gonçe-i gülşen-i cennetsin eyâ hûr-likâ

İrmesün dünyede ömrün güline bâd-ı hazân (H 49^a, K. 20/15)

Yanak-gül ilgisi kurulan bir beyitte sabah rüzgârının şiddetli eserek gül yaprağını sürüklemesi, “yerden yere vurmak” deyimiyile ifade edilir. “Birine türlü yönlerden saldırarak onu çok aşağılayıcı bir duruma düşürmek” anlamındaki “yerden yere vurmak” deyimini, sevgilinin yanağına benzemek isteyen gül için kullanılır:

İşitdi sabâ haddüne öykündüğünü çün

Hışm eyledi berg-i güli yirden yire urdı (H 218^a, G. 638/4)

Gül-Bahâr

“Gül demi, devr-i gül” ifadeleri ile bahar mevsimine işaret edilir (G.69/5). Bahar geldiğinde güller, nevruz elbisesi giymiş olarak hayal edilir (K.10/1). Şair, gül mevsiminde âşık olup sesini duyurmak istediğini belirtir. Gül mevsimi, âşıkların sevgiliyi görmek için gezintiye çıktıkları mevsimdir:

Gül demidür âşık olalum yine

Âleme âvâze salalum yine (H 3^a, M. 8/5)

Gül, hazan mevsimine bahar ordusuyla gelen şâha benzetilir (K.12/16). Güllerin açılma mevsimi olan ilkbaharda âşık, eline bir gül alamadığından yakınır. Gül; sevincin, mutluluğun başlayacağını ifade ettiğinden âşık, ayrılık derdinden bir türlü kurtulamadığından yakınır. Beyitte renk bakımından gül-kadeh ilgisi kurulur:

Bahâr irdi dirîğâ kim elüme girmedi bir gül

Bana her dem sunar sâkî-i mihnet câm-ı hicrânı (H 52^a, K. 23/6)

Gül-Çiy Tanesi

Gül; üzerinde bulunan çiy taneleriyle çeşitli tasavvurlarda yer alır (G.338/1). Gülün yapraklarının üzerindeki çiy taneleri, kulağına takılan inci küpedir (K.18/6). Sevgilinin terleyen yanağı, çiy taneleriyle dolu bir güle benzetilir:

Lâle ruhsârı arak-rîz olduğunca fi'l-mesel
Jâleye müstağrak olmuş bir gül-i handân olur (H 234^a, G. 191/3)

Gül-Su

Gül; tüm bitkilerde olduğu gibi suya ihtiyaç duyar. Bir beyitte suya konmuş bir gül tasavvuru yapılır (M.9/35). Toprağa saçılan kan ve gözyaşı, akarsu kenarında çıkmış güllerle ilişkilendirilir. Gül; su kenarında olması ve kırmızı rengiyle benzetme yapılır:

Gözyaşı ile hûn-ı ciğer hâke saçılma
Akarsu kenârında kızıl güller açılma (H 202^b, G. 568/1)

Gül-Güzellik

Gül; bağı süsleyen bir unsurdur (K.10/8; G.151/1). Bir beyitte süsleme sanatlarında gül motifi kullanılması münasebetiyle konu edilir (K.24/2) Mezar toprağına güllerin konulması hususunun işlendiğı bir beyitte parlaklık ve güzellik bakımından yanak-gül münasebeti kurulur. Şair, sevgilinin yanağının parlaklığıyla can verdiğinde mezar toprağının güllerle süslenmesini ister:

Cân virür ise şevk-i ruh-ı yâr ile Ulvî
Güllerle müzeyyen idesin hâk-i mezârın (H 181^b, G. 468/5)

Gül-Koku

Gül; güzel kokusu itibarıyla gül suyu (G.447/5), gül yağı gibi hususlarla konu edilir. Bir beyitte zikredilen “gül-i sûrî” terkiibiyle gül yapraklarından yağı çıkarılan Edirne gülü kastedilir. Şair, hükümdarın saray meydanının değerli taşlarla süslenmiş fidanlarla ve gül-i sûrîlerle gül bahçesine benzediğini belirtir.

Gül-i sûrîler ile nahl-ı murassa'lar ile
Oldı sahn-ı haremün gülşen-i beytü'l-ma'mûr (H 44^a, K. 17/18)

Gülün kokusu ile ilgili bir beyitte yapılan “gömlek” benzetmesi gülün açılmış haline işarettir. Ayrıca “haber gelmek” ifadesiyle kokusu kastedilir:

Cân bezmini eyledi vefâ bûy-ı mu‘attar
Bir kerre haber gelse o gül-pîrehenümden (H 172^a, G. 426//3)

Gül-Bülbül

Edebiyatımızda gülün sevgiliyi, bülbülün de âşığı temsil etmesi hususuyla beyitlerde birlikte konu edilirler (G.579/3). Âşığı inleyen sevgili için gül tasavvuru yapılır (G.44/5). Yanak-gül ilgisi kurulan bir beyitte âşığın gönlü, sevgilinin yanağının şevkiyle inleyen bir kuşa benzetilir (G.143/4). Başka bir beyitte ise çimenlikte bülbüllerin güllere yalvardıkları, güllerin de işve ve naz ettikleri tasavvur edilir:

Andelbân-ı çemen güllere itdükçe niyâz
Güller itdükçe dahı işve vü nâzı her an (H 52^a, K. 22/22)

Gül-Sarık

Rengi dolayısıyla sevgilinin yanağı ilgisiyle ele alınan gülün başın üzerinde taşındığı belirtilir. Şair, sevgilinin yanağına benzetildiğinden değer verilerek baş üzerine takıldığını düşünür. Beyitte sarık üzerine çiçek takılması âdetine işaret edilir (bkz. Âdetler):

Gülün kim hadd-i yâre nisbeti var
Getirürler baş üzre izzeti var (H 115^b, G. 120/1)

Gül-Servi

Gülün hoş kokusu ve güzel görünümüyle güzellik katması için serviye sarmaşık gülü aşılmasına işaret eden “serv-i gül, serv-i gül-endâm” gibi terkipler kullanılır (G.102/5; G.570/1). (bkz. Servi).

Gül-Bahçıvan

Bazı beyitlerde ise bahçıvan tarafından en güzel gülün yetiştirilmesi ilgisiyle konu edilir. Güzeller için “gül-i ra‘nâ” benzetmesi yapan şair, gül bahçesi içinde sevgili kadar güzel bir gül görmediğini belirtir (G.131/4):

Görmedi gülzâr-ı hüsn içre sana benzer güzel
Bâğbân-ı dehr egerçi çok gül-i ra'nâ satar (H 111^b, G.101/6)

Gül-Hz. Muhammed

Gül, kokusu ve güzelliği dolayısıyla Hz. Muhammed'le ilgili konu edilir (Msm.31/1; M.4/14). (bkz. Hz. Muhammed)

Gül-Bahçe

Çiçekler arasında gül; çimenlikteki sultan, şâh olarak vasıflandırılır (K.25/1; K.19/9; G.577/5). Gül bahçesinin anne tasavvurunda gülün açılarak “tıfl” halinden kurtulduğu ve gül bahçesini tamamladığı belirtilir:

Tıfl iken dâhı gülistânı tamâm eyledi gül
Mâder-i gülşeni gör kim neler eyler izhâr (H 45^b, K. 18/5)

Gül-Diğer Hususlar

Gülle ilgili olarak yaprağı (G.13/5), dalı (M.1/20; K.14/23; G.287/1) ve dikenlerinin bulunması (Msm.9/3; Msm.25/1; G.186/3), cennet bahçelerindeki güllerin solmaması (G.215/2), gülden gül-şeker adlı bir tatlı çeşidinin yapılması (G.338/3), ayağa gül yaprağı saçmak âdeti (G.23/14) gibi hususlar konu edilir.

4.6.1.2. Gonca

Gonca; yapraklarının açılmamış ve kapalı hali, küçük kırmızı rengiyle “*gönül, dudak, ağız, çocuk, gilmân, destâr, süvâr, yara, ilm-i ledün, ayş, inci*” gibi unsurlarla ilgili benzetmelerde zikredilir. Gül (K.14/23), zambak (K.18/23) ve süsen (K.14/23) gibi çiçeklerle zikredilir.

Gonca-Şekil

Daha çok ağız, dudak gibi unsurlar için benzetme yapılır. Küçük, kırmızı rengi ve kapalı haliyle ele alınan gonca; “*gonçe-dehân, gonçe-fem, gonçe-leb, leb-i gönçe, dehen-i gönçe*” gibi ifadelerle zikredilir. Sevgili, gonca ağızlı olarak ifade edilir (G.141/4; G.151/4). Ağız-gonca ilgisi ile “*gonçe-i dem-beste*” tabiri kullanılır (G.286/4). Sevgilinin dudağına goncaların âşık olduğu (G.304/1), dudağın güzelliğiyle goncayı suskun bıraktığı (G.101/5) belirtilir. Şair, goncanın dilsiz olması dolayısıyla memduhun

dudağına benzetmeyi doğru bulmadığını söyler. Goncanın kapalı hali için “ebkem” ifadesini kullanır:

Gonçe dirdüm lebüne olmasa ebkem gonçe
Benzedürdüm gözüne olsa füsûnger nergis (H 54^b, K. 25/18)

Kendisini suskun olarak ifade eden âşık, gönlünü kapalı bir goncaya benzetir (G.210/5). Rüzgârın goncayı açması gibi gönlünün de açıldığını belirtir (G.231/4). Gül bahçesinde dolaşırken sevgilinin mahallesini hatırlayan âşık, dertli gönlünün neşelendiğini gonçanın açılması benzetmesi ile ifade eder:

Kûy-ı cânânı gülistâna varup yâd itdüm
Dil-i mahzûnı açup gonçe gibi şâd itdüm (H 160^b, G. 375/1)

Sabah vakti rüzgârın goncaya sille vurması (G.654/2), goncanın “çâk-ı girîbân” olması ile (K.23/5) açılması kastedilir. Bahar mevsiminde rüzgârın goncanın düğmelerini çözdüğü tasavvur edilir (K.18/9). Goncanın tazeliği ve dudak ilgisiyle ele alındığı beyitte rüzgârın hafif eserek goncayı açması, ağzından öpmekle ifade edilir:

Benzedi la‘lüne çü gonçe-i ter
Öper ağzında anı bâd-ı seher (H 115^a, G. 116/1)

Bülbüllerle zikredilen gonca, nâz; bülbül ise niyâz özelliğiyle konu edilir (K.18/49.) Aşk bir gül bahçesine benzeten âşık; bülbülün sustuğunu, goncanın konuştuğunu söyler (G.398/3). Goncanın kapalılık özelliğine “nâ-şükûfte” ifadesiyle değinilir. Şair, açılmamış goncalarla taze gül yaprağının görüldüğünü ve goncanın düğmelerinin çözmesiyle güle dönüşeceğini belirtir:

Nâ-şükûfte gonçelerle görünür gül-berg-i ter
Düğmesin çözsse eger ol verd-i handân sînelü (H 194^a, G. 528/3)

Gonca; açılmasıyla parçalanmış bir elbiseye (G.339/3), küçük ve taze haliyle gilmana (K.19/7), çocuğa teşbih edilir. Hükümdarın iki çocuğu için “nâ-şükûfte iki tâze gonçe” benzetmesi yapılır (Trh.20/2). Şair, bir beyitte kardeşi için babasının goncası ifadesini kullanır. Açılmış gonca anlamındaki “gonca-i handân” ile gül kastedilir. Kardeşinin vefatı üzerine babasının gül gibi “çâk-ı girîbân” etmesini ister. Beyitte goncanın bahar mevsiminde açılarak gül olmasına işaret edilir:

Ne aceb soldun eyâ gonçe-i handân-ı peder

Demidür gül gibi ide çâk-ı girîbân peder (H 63^a, Msm. 6/3)

Bazı beyitlerde goncanın açılmasına işaret eden “örtüyü çekmek” (M.4/3), “tebessüm eylemek” ifadeleri kullanılır. Gül-bülbül unsurlarıyla konu edilen gonca, küçüklüğüyle ağız için benzetme yapılır. Konuşup terennüm etmesi açılıp güle dönüşeceğine göndermedir. Ayrıca beyitte geçen “diller almak” ifadesi de açılmasıyla ilgili bir ifadedir:

Geh tebessüm geh terennüm eyleyüp diller alur

Bilsem ol söyleden gonçe-dehânı gül midür bülbül midür (H 122^a, G. 151/4)

Üzerindeki çiy taneleriyle konu edildiği bir beyitte goncanın açıldığı “gülmek” fiiliyle kastedilir. Goncanın seher vakti üzerindeki damlalardan kurtularak açıldığı; gül haline dönüştüğü tasavvur edilir:

Seher pür-şebnem olmuşdun açıldun şimdi ey gonçe

Görüp bülbüllerin hâlin geh ağlar geh gülersin sen (H 174^b, G. 438/2)

Gonca-Yaprak

Goncanın, etrafını saran yeşil yaprak içinde gizlendiği düşünülür (G.419/5). Yeşil yapraklarla sır gizlediği; açılıp gül olunca sırrın keşfolunduğu ifade edilir (G.351/4). Üzerindeki yeşil yapraklar, başına sarılmış sarık olarak hayal edilir (G.13/2; G.537/5). Yeşil sarıklı bir sultan tasavvuru yapılan beyitte dönemin seyidlerinin yeşil başlık takmalarına işaret edilir:

Bugün ol gonçeyi gördüm yeşil sarılmış ey Ulvî

Gelüp didi melâhat tahtına geçdüm emîr oldum (H 167^a, G. 403/5)

Gonca-Renk

Beyitlerde goncayla ilgili olarak içinin kırmızı rengine değinilir. Gonca için “bağrı her dem kan” (Msm.16/5), “kana girmiş” (G.671/7) benzetmeleri yapılır. Kırmızı goncanın üzerinde çiy damlalarının görüldüğü belirtilir (G.83/1). Hazan-bahar tezadıyla konu edilen gonca, bahar çiçeğidir. Hazan çiçeğinin rengi sarıyken bahar mevsiminde goncanın kırmızı renkli olduğu belirtilir:

Bahâr gonçesin hamrâ hazân şükûfesi zerd

Nukûş-ı ferşüne bakdum hazân bahâr ile yâr (H 37^b, K. 12/38)

4.6.1.3. Lâle

Lâle; kırmızı rengiyle *sevgilinin yanağı, dudağı, âşığın kanlı gözyaşı, yara, ateş, şafak, şarap, kan, kanlı kefen*; ortasındaki siyahlıkla *ben*; şekil bakımından *kadeh, kâse, tâc*; *çeşitli sebeplerle gelin, sarrâf, sâki, kirpik* gibi benzetmeler yapılır. Ayrıca çiçek motifi olması (K.24/8), sarığa takılması âdeti (G.588/4)²²⁷ gibi hususlarla da ele alınır. Divan'da "lâle" redifli bir de gazel bulunmaktadır²²⁸.

Lâle-Renk

Lâle; kırmızı rengiyle pek çok beyitte sevgilinin yanağı ile ilişkilendirilir (G.141/4; G.182/4; G.191/3; G.230/1). Sevgili, kırmızı elbise giyerek âşıklarının kanına giren lâle yanaklı olarak tasavvur edilir (G.239/3). Kırmızı rengine işaret edilen bir başka beyitte sevgilinin yanağı, kırmızı lâle satan bir satıcıya benzetilir:

Beste beste kara zülfün sünbül-i sevdâ satar

Deste deste al yanağun lâle-i hamrâ satar (H 234^b, G. 192/1)

Lâle, ortasındaki siyah rengiyle yaraya teşbih edilir. Şair, lâlenin âşığın bağrındaki hasret yarası gibi bağrına yara yaktığını belirtir (G.162/6). Yanak-lâle ilgisi kurulan bir beyitte âşığın göğsüne yara yakmasının sebebinin sevgilinin beni olduğu ifade edilir. Yanaktaki ben, siyahlığıyla lâlenin ortasındaki siyah leke için benzetme yapılır:

Göğsine yakdı hâl-i izârunla kara dâğ

Lâle ruhuna âşık-ı hûnîn-ciğer geçer (H 112^b, G. 107/2)

Lâlenin rengi münasebetiyle toprakta görünen şarap damlaları (G.556/4), gözyaşı (G.162/1; G.623/3) benzetmeleri yapılır. Kan-lâle benzetmesi yapılan beyitte kılıcın akıttığı kanlarla mezarda lâlenin çıkacağına işaret edilir (G.478/2). Lâlenin siyah lekesi ile içi kurumuş kan olan nâfe arasında benzerlik kurulur (G.173/3). Ayrıca beyitlerde "kana girmek (G.671/7), kana kana boyanık akmak (G.302/1), ciğer kanı yutmak (G.89/5, kanlar yutmak (G.33/2), kana boyanmak" gibi ifadelere tesadüf edilir. Âşığın kanlı gözyaşının lâle gibi kırmızı olduğunu belirten şair, gönlünde de ayrılık yarası olduğunu belirterek lâlenin kırmızı rengi ve ortasındaki siyahlığa gönderme yapar:

²²⁷ "Bugün Avrupa ülkelerinde 'lâle' için kullanılan 'tulip' veya 'tulipe' kelimesinin Türklerin başlarına sardıkları 'tülbent' ile ilgili olarak, "sarık biçimindeki çiçek" anlamına geldiği kaynaklarda ifade edilmiştir."(Baytop, 1992: 2).

²²⁸ Bkz.G.588.

Yaşun lâle gibi kana boyanmış
Derûnun dâğ-ı hicrân ile yanmış (H 237^a, M. 10/16)

Bir beyitte ayva tüyleriyle çevrelenen dudak, yeşillikler içindeki kırmızı lâle olarak tasavvur edilir. Dudak-kadeh ilgisi kurulan beyitte lâle rengi ve şekliyle ele alınır:

Hatt-ı reyhân arasında câm-ı la‘l-i yâri gör
Sebzezâr içinde bitmiş lâle-i hamrâya bak (H 142^a, G. 287/2)

Lâle-Şekil

Şekil bakımından beyitlerde genellikle kadeh benzetmesi yapılır (G.201/2; G.659/4). Gül bahçesindeki kırmızı lâleler, kadehle ilişkilendirilir (G.579/2). Şekil bakımından kadehe benzeyen lâle,eline kadeh almış biri olarak hayal edilir (G.588/5). Bir beyitte sevgilinin beninin kadehteki yansıması, lâlenin ortasındaki siyahlığa benzetilir:

Hâl-i ruhun ki mün‘akis oldu piyâlede
Dâğ-ı siyâh gibidür ey sâkî lâlede (H 198^a, G. 549/1)

Sevgilinin zülfünün iki kıvrımı ile ilgili zikredilen lâm ve elif harfî, aynı zamanda lâle kelimesinin yazımında kullanılan harfler olmasıyla konu edilir:

Kılmış iki şiken-i zülfün iki lâm elif
Salınur gördüm o beg-zâdeyi lâleler ile (H 205^a, G. 579/6)

Şekil bakımından tâc benzetmesi yapılan lâle, çimenlikte belirmesiyle Efrâsiyâb’ın tâcından işaret verdiği düşünülür (G.35/3).(bkz. Efrâsiyâb).

Lâle-Çiy Tanesi

Lâlenin konu edildiği bir husus da üzerindeki çiy taneleri ile ilgilidir. Gözyaşı-lâle ilgisi kuran şair, üzeri çiy taneleriyle dolu bir lâle benzetmesi yapar (G.196/1). Yaralı sinedeki gözyaşları ile çiy taneleri arasında renk ve şekil bakımından benzetme yapılır. Lâlenin bağrındaki yanık gibi âşığın da bağrının yaralı olduğu belirtilir:

Yolunda bağı başlu gözi yaşlu âşıkum şimdi
Anunçün lâle-i pür-jâle gibi sîne-çâkem ben (H 190^a, G. 512/3)

Lâle-Sahrâ

Lâle; bahçelerde, sahralarda bulunması ile konu edilir. Çimenlik sahrasının felek olarak düşünüldüğü beyitlerde lâle, rengiyle şafakla ilişkilendirilir (K.19/6; K.25/4). Ferhâd ve

Mecnûn, dâğ ve sahra ile ilgileriyle beyitlerde anılır (G.274/1; G.286/1). Güzellerin sinelerine yaktığı yaralar, sahra başında yer yer açılmış lâlelere benzetilir (G.453/4).

Sîne-i sîmînine yakmış güzeller tâze dâğ
Lâleler yir yir açılmış seyr-i sahrâdur bugün (H 177^b, G. 512/4)

Lâle-Lâle-i Nûmân

Ortası siyah, kırmızı renkli ince ve hassas çiçeğe lale-i numani denilir (Ayvazoğlu, 1992: 109). Âşığın kırmızı yanaklı sevgili için akıttığı kanlı yaşlarla gezdiği yerlerin lâle-i numan olduğunu belirtir (Msm.6/4). Bir beyitte ise kanlı yaralarla dolu olan sinesi için lâle-i numanla süslenmiş sahra benzetmesi yapılır. Beyitte sine-sahra, kan-lâle ilgisi kurulur:

Şöyle pürdür dâğ-ı hûnînüm ile sînem Ulviyâ
Lâle-i nu‘mân ile zeyn oldu san sahrâ yüzi (H 218^a, G. 639/5)

4.6.1.4. Menekşe (Benefşe)

Menekşe; yapraklarının yere eğik olması, kıvrımlı şekli, güzel kokulu olması, koyu rengi, şarabı, şifâ özelliği ile *sevgilinin hattı, saçı, kâkülü, beni, top ve çevgân* için benzetme yapılır. Divan’daki 577. gazel “benefşe” rediflidir.

Menekşe-Renk

Menekşe, siyaha yakın rengi dolayısıyla çeşitli benzetmelerde yer alır. Sevgilinin ayva tüyleri ile menekşe arasında ilgi kurulur (Msm.4/2). Sevgilinin yüzünde görünen ayva tüyleri için yapılan tasavvurlardan biri de suya konmuş menekşe hayalidir:

Ârızun hattuna sebze ya benefşe mi disem
Suya konmuş ya ana tûtî-i gûyâ mı disem (H 161^b, G. 380/6)

Menekşe, siyah rengiyle sevgilinin alnındaki siyah ben olarak düşünülür (G.577/3) ve destâra takılması âdetiyle konu edilir (G.577/8). (bkz. Âdetler).

Yine rengiyle miskle ilgili zikredilir ve kara yaslı olduğu hayal edilir (bkz. Âdetler) (G.484/7).

Menekşe-Şekil

Yapraklarının yere eğik şekli ile ele alınan menekşe; takkesini yere eğmiş birine benzetilir (G.577/2). Gül bahçesinde menekşenin başının eğmesinin sebebi, sevgilinin ayva tüyelerine âşık olması olarak düşünülür. Ayva tüyü renk ilgisi ile menekşeyle ilişkilendirilir:

Âşüfte geçer ol hat-ı ruhsâra benefşe
Baş eğgse n'ola sebze-i gülzâra benefşe (H 204^a, G. 577/1)

Menekşe; seher vakti gül şâhına çevgân sunmak için çimenlik meydanına girmiş olarak hayal edilir. Eğriliği ile çevgân ile benzetme yapılan menekşenin gül bahçesindeki görüntüsü tasvir edilir:

Gül şâhına sunmağa seher gûy ile çevgân
Girmiş yine meydân-ı çemenzâra benefşe (H 204^b, G. 577/5)

Menekşe-Şarap

Bazı beyitlerde şarap olarak konu edilen menekşe, kadehe teşbih edilen gülle birlikte ele alınır (K.22/9). Zâhidin başına kara sarması, menekşenin siyaha yakın koyu rengine işaret eder. Âşık, zâhidi ara sıra benefşe şarabı içmek için davet eder:

Sen kara sarup başına efsûn oku zâhid
Biz ara gül-efsûn içelüm ara benefşe (H 204^b, G. 577/4)

Menekşenin beyitlerde konu edilen bir özelliği de şifa yönüdür. Pek çok hastaya ilaç olduğu belirtilen menekşe; âşığın hasta gönlünün derdini artırdığı düşünülen ayva tüyleri ile ilişkilendirilir. Beyitte menekşe-ayva tüyü ilgisi hoş kokusu ve rengi dolayısıyla kurulur:

Ben haste-dilün derdini hattun ider efsûn
Gerçi ki devâdur niçe bîmâra benefşe (H 204^b, G. 577/6)

4.6.1.5. Sûsen

Beyitlerde susen çiçeği; mor rengiyle ve sivri, uzun keskin şekliyle *kılıç*, *hançer* ve *dil* unsuruyla benzetme yapılır.

Sûsen-Şekil

Hükümdarın kılıcı; uzunluğu ve keskinliği ile susen çiçeğine benzetilir (K.14/23; K.16/17). Hançer-susen benzetmesi yapıldığı beyitte âşğın mezar toprağından susen goncasının çıktığı hayali kurulur:

Hançerün cânımı alsa dil-i gamnâkünden
Gonçe-i sûsen ola cümle biten hâkünden (H 182^b, G. 474/1)

Susen, uzun şekliyle dille ilgi içinde ele alınır. Şair, sevgilinin olmadığı gül bahçesinde dikenlerle birlikte susen çiçeğinin dil uzattığını tasavvur eder. Susen çiçeğinin dil uzatması, yaprağının yukarı doğru uzanması dolayısıyla:

Ulviyâ seyr-i gülistân eylesem dil-dârsuz
Dil uzadur hârlar bir yana sûsen bir yana (H 95^a, G. 25/7)

Sûsen-Renk

Susen; renk bakımından konu edildiği bir beyitte mor renk anlamıyla kullanılır. Çiçekler, yeşillikler bulunan bir gül bahçesi tasavvuru yapan şair, sevgilinin giyeceği elbisenin rengini belirtirken “sûsenî” kelimesini kullanır:

N’ola geh sûsenî geh sebz ü geh gülgünîler giysen
Letâfet âleminde hâsıl olmuş bir gülistânsın sen (H 170^b, G. 419/4)

4.6.1.6. Sünbül

Divan’da sümbül; mor rengi, kokusu, dağınık ve kıvrımlı şekli ile ele alınır. *Saç, ayva tüyü, bahar, ejder, bahâr, attâr, tuğra, duman, hârâ, ikd-i Süreyyâ, hûri, besmele* gibi unsurlarla benzetme yapılır. Ayrıca Divan’da “sümbül” redifli bir de kaside²²⁹ bulunur.

Sümbül-Koku

Hoş kokulu oluşuna “müşk-bû, hoş-bûy, müşğîn” gibi sıfatlarla işaret edilir. Genellikle beyitlerde sevgilinin saçı için benzetme yapılır (G.75/2). Sevgilinin saçının cihan bağının sümbülü olduğu belirtilir (K.8/1). Âşık, dünya gül bahçesinde sevgilinin hoş kokulu saçı gibi bir sümbül görmediğini belirtir (G.608/5). Gül bahçesindeki hiçbir

²²⁹ Bkz. K.19.

sümbülün sevgilinin hoş kokulu sümbülüne eş olmadığı düşünülür. Sümbül; şekil, renk ve koku bakımından saç için benzetilen olur:

Gerçi gülşende olur niçe mutarrâ sümbül

Görmedüm sümbül-i hoş-bûyuna hem-tâ sümbül (H 48^a, K. 19/18)

Sümbül-Renk

Sümbül; koyu rengi ve şekli dolayısıyla saç unsuruyla ilişkilendirilir. Siyah renge işaret edilen bir beyitte sevgilinin saçını için “sümbül-i sevdâ” ifadesi kullanılır (G.192/1). Renk ve koku bakımından sümbül, misk kokulu olarak nitelendirilen sevgilinin ayva tüyü için benzetme yapılır (G.196/3). Âşık, mezar toprağında çıkan çimenlerin sevgilinin sümbülünü zikredeceğini düşünür. Siyaha yakın rengeyle ayva tüyü ve sümbül arasında ilgi kurulur:

Cân virürsem gam-ı hatta leb-i cânânım ile

Sümbülün zikr ide kabrümde dil olup çemenüm (H 164^b, G. 396/3)

Âşığın âh dumanı, kıvrımlı şekli ve siyah rengeyle sümbüle benzetilir. Şair, başından çıkan âh dumanını taş arasından beliren sümbülle ilişkilendirir:

Âhumun gördi duhânun ser-i sad-çâkümünden

Seng-i hârâda şu kim itdi temâşâ sümbül (H 48^a, K. 19/25)

Sümbül gibi çiçeklerin yapraklar arasına konulmasına işaret edilen bir beyitte renk bakımından ayva tüyü-sümbül benzetmesi yapılır (bkz. Âdetler, Gelenekler ve Bazı Davranışlar). (K.19/22). Sevgilinin saçını ile hem renk hem şekil bakımından ilişkilendirilen sümbül, eski bir âdet olan saçta takılması hususuyla ele alınır (bkz. Âdetler). Şair, sevgilinin saçına benzediği için sümbülün yerinin baş üstünde olduğunu belirtir. “Başlar üzre tutmak” ifadesi ile hem saçın başta olması hem de sümbüle verilen değer kastedilir:

Kâkül-i dilbere fi'l-cümle şebîh olduğün

Başlar üzre tutar mesken ü me'vâ sümbül (H 47^b, K. 19/10)

Sümbül-Çemen, Sümbül-Bâğ

Gül bahçesinin her tarafını süsleyen bir çiçek olan sümbülün (K.19/1), çimenlikte rüzgârın esmesiyle açıldığı (K.19/4), anber kokuları yaydığı (K.19/5) belirtilir. Çiçekler

arasında “çemen-ârâ” olarak ifade edilen sümbül ile sevgilinin yüzünü süsleyen saç arasında ilgi kurulur. Saçların kıvrımlı şekli ve misk kokulu olması münasebetiyle sümbül benzetmesi yapılır:

Lâle-hadlerde olan turra-i müşgîn mânend

Olup ezhâr arasında çemen-ârâ sümbül (H 48^a, K. 19/34)

Gül bahçesinin bir unsuru olarak zikredilen sümbül, bir beyitte Başak burcunun da adı olan “sümbüle” kelimesi olarak cinaslı kullanılır (Msm.31/1). (bkz. Burçlar). Gül bahçesi cennet olduğunda sümbül de güzelliğiyle huriye teşbih edilir (K.19/7). Şair; kasidesinin redifini oluşturduğu “sümbül”ü, bağ kenarında çıkan sümbülle ilişkilendirir. İçindeki güzellikleriyle ve büyüklüğüyle kasidesini bağa benzeten şair; beyitlerin sonundaki “sümbül” kelimesini de bağ kenarındaki sümbül olarak hayal eder:

Bunca sümbül ki redîf oldu kasîdemde benüm

Bâğdur bitdi kenârında ser-â-pâ sümbül (H 48^a, K. 19/31)

Sümbül-Şekil

Dağınık görünüşü ve kıvrımlı şekliyle saçla ilgili zikredilen sümbül, deste deste bağlanmasıyla “sümbül-i gül-beste” olarak ifade edilir (Msm.6/2). Sevgilinin kâkülüne gönlü bağlanan âşığın perişan halini gören sümbülün, saçını yolduğu hayal edilir. Sümbül-saç benzetmesi yapılan beyitte dağınık şekline “perişân” kelimesiyle işaret edilir:

Ulvîyem kâkülüne gönlümü bend eyleyeli

Yoldı sümbül saçını hâl-i perîşânım için (H 184^a, G. 482/7)

Yılda sadece bir defa çiçek açmasıyla konu edilen sümbül, saçla hem şekil hem de koku dolayısıyla benzetme yapılır. Sevgilinin saçlarını yılda bir kez görmek, sümbülün yılda bir kez çiçek açmasına benzetilir:

Yılda bir kerre görürsem n’ola gîsûlarını

Yılda bir kerre gelir âleme zîrâ sümbül (H 48^a, K. 19/28)

Bir beyitte dalgalı bir kumaş anlamı bulunan “hârâ” kelimesi (bkz. Kumaşlar), mermer gibi çok sert bir taş anlamıyla konu edilir. Dağ ve sahralara gezinen âşık, sevgilinin saçını andığında hârâ taşını sümbül olarak gördüğünü belirtir. Saç-sümbül-hârâ şeklinde üçlü bir benzetme kurulan beyitte hârâ, koyu renkli ve dalgalı şekliyle ele alınır:

Kûh u sahrâda kaçan zülf-i ruhun yâd itsem

Hârlar gül görünür gözüme hârâ sümbül

(H 47^b, K. 19/16)

Sümbül-Su

Gül bahçesinin bir unsuru olan sümbül, etrafında akarsu akması hususuyla konu edildiğinde rengi ve şekliyle Besmele ile ilişkilendirilir (K.18/4).

Başka bir husus da sümbülün tazeliğini korumak için su dolu kase içine konulmasıdır (K.19/26). Âşığın gözündeki sevgilinin kâküllerinin hayali, su kâsesine konulmuş taze sümbüllere benzetilir. Yanak-su ilgisi kurulan beyitte yanaklardan sarkan saçlar da su içindeki sümbüller olarak tasavvur edilir:

Hayâl-i kâkülün çeşm-i cihân-bînümde ey gül-ruh

Sanasın kâse-i âb içre konmuş tâze sümbüller

(H 111^a, G. 99/2)

4.6.1.7. Nergis (Abher)

Divan'daki 25. kasidenin de redifi olan nergis; şekil ve renk yönünden *göz, ay, yıldız, güneş, altın kadeh, varak, he harfi, füsûnger, hokkabâz, kâsebâz, dîdebân, çarşı esnafı* gibi unsurlar için benzetme yapılır.

Nergis-Şekil

Şekliyle genellikle göze benzetilen nergis; sarhoşluk, uyku hali, mahmurluk, hastalık, şehlâlık gibi özelliklerle ele alınır. Başının hafifçe öne eğik olması ile “mestân” vasfı verilen nergis çimenlikte “sâhib-nazar” olarak ifade edilir (G.107/3). “Nergis-i mestân” şeklindeki terkipler sarhoş gözler kastedilir. Âşık, sevgilinin sarhoş gözlerinin, canını hasta ettiğini belirtir:

Cânumı haste kılan nergis-i mestânundur

Kânumı yire döken gamze-i fettânundur

(H 118^b, G. 134/1)

Şekli bakımından uykusuzluk özelliği verilen nergisin çimenlikte gözlerini açamadığı hayal edilir (G.69/5). Sevgilinin kibirlenip âşıklarına bakmaması, sevgilinin nergis gözlerinin uykusuzluğuna bağlanır (G.47/3). Mahmur olarak nitelendirilen sevgilinin gözlerini naz uykusunun aldığını belirten âşık, gözün baygın haline ve nergis-narsist ilgisine işaret eder:

Nergis-i mahmûrunı almış yine nâz uyhusı

Merdüm-i nâzûk-mizâcı nitekim yaz uyhusı (H 227^a, G. 681/1)

Nergise benzetilen gözde her zaman sarhoşluk belirtilerinin bulunduğu ifade edilir (Msm.31/5). Nergis, sarı yaprakları ve şekli ile altın bir kadehe teşbih edilir (Msm.35/5). Yapraklarının daima açık bulunması ile uykusuzluk, sarhoşluk özelliği yüklenir. Âşık, seher vakti altın kadehten içtiği şarapla gözünün nergis gibi açılmasını ister. Göz-nergis münasebetine değinilen beyitte nergis, aynı zamanda altın kadehle şarap içen birine benzetilir:

Lâleveş toldura zerrîn kadehi sâkî müdâm

Nergis-âsâ açıla tâ ki seher-geh gözimüz (H 125^a, G. 201/2)

Bağda topraktan çıkmasıyla beşikten bakan küçük çocuk gözlerine benzetilir (K.18/2). Göz-nergis ilgisinin zikredildiği bir beyitte âşık, mezarında görünenin nergislerin aslında sevgiliyi gözleyen gözleri olduğunu belirtir (K.18/6). Nergisin altı yapraklı oluşunun ele alındığı beyitte âşık, nergisi anarak vücuduna altı yara yaktığını söyler:

Nergisün yâdına yakdum tenüme şeş dâğı

Çünkü şeş-bergi ledür bâğda ekser nergis (H 55^a, K. 25/28)

Göze oldukça benzediği düşünülen nergis, baş üzerinde tutulmasıyla ele alınır. Baş üzerinde tutmakla değer vermek ve başa çiçek takmak âdetine işaret edilir:

Çeşm-i fettânuna ger benzemese fi'l-cümle

Başlar üzre şehâ tutmaz idi yer nergis (H 55^a, K. 25/27)

Gözle şekil benzerliğiyle he harfi, “abher-i şehlâ” şeklinde ifade edilir (M.1/24). Çimenlikteki nergisler, seyre gelecek şâhı görmek için gözcü olarak düşünülür (K.25/11). Âşığın gözünde sevgilinin gözlerinin yansıması, kâse içinde iki nergis gibi hayal edilir (K.25/26). Şekil olarak göze benzeyen nergis, sürmeli olarak ifade edilir (M.3/7). Göz-nergis ilgisine değinilen beyitlerde nergisin üzerindeki çiy taneleri, hasta gözün ağlaması olarak düşünülür:

Dîde-i nergisde yir yir katre-i şebnem değil

Ol gözi bîmâr ucundan gülsitân ağlar bana (H 93^a, G. 14/4)

Nergisin, yapraklarının görüntüsüyle katmer şeklinde açıldığı (K.25/16), el açıp dua ettiği (K.25/33); uyuşturucu etkisi dolayısıyla sihirbaz olduğu (K.25/18; K.25/19) tasavvur edilir. Kadehe benzeyen yapraklarıyla nergis; elinden kadehi bırakmayan biri olarak düşünülür (K.25/14). Nergis-göz ilgisi kurulan beyitte gül bahçesindeki eğlencede rindlere şarap içmeleri için göz eden birine benzetilir:

Zevk vakti diyü rindâna sunar lâle kadeh

Bezm-i gülşende mey iç diyü göz eyler nergis (H 55^a, K. 25/23)

Nergis-Renk

Ortasındaki sarı rengiyle âşğın sararmış yüzüne benzetilen nergis, topraktan başını çıkarmış olarak tasavvur edilir (K.25/30). Nergis; üzerindeki çiylele benzi sararmış, esasına dayanmış ve eline tesbih almış riyâzet ehline benzer:

Benzi sarardı riyâzetle asâya tayanup

Jâleden aldı ele sübha-i gevher nergis (H 54^a, K. 25/2)

Üzerindeki çiy taneleriyle nergis, sarı rengiyle ve şekliyle şarap dolu altın bir kadeh olarak hayal edilir. Âşık, nergisin sarı renginin gamdan dolayı olduğunu düşünür. Nergis, sarı rengine işaret eden “asfer” kelimesiyle zikredilir:

Mey-i şebnemle pür itse n’ola zerrîn kadehin

Teb-i gamdan sararupdur değil asfer nergis (H 54^b, K. 25/7)

Sarı ve beyaz yapraklarıyla altın ve gümüş topladığı (K.25/5), ortasındaki sarı rengi ile altın benekli yeşil atlas giydiği (K.25/10), altın yapraklara yazı yazdığı (K.25/1), sarrafa altın bozdurduğu (K.25/8), ağzıyla goncalara altın gösterdiği (K.25/9), altın kalem tuttuğu (K.25/17), kâsesini altınla doldurduğu (K.25/32), elinde altın hokkası olan hokkabâz olarak (K.25/16) hayal edilir. Bir beyitte ise çiçek motifi olarak zikredilir (K.24/8).

4.6.1.8. Reyhân (Fesleğen)

Reyhan; renk, koku ve şekil bakımından saç ve ayva tüyü ile ilgili tasavvurlarda kullanılır. Bir beyitte reyhan, hoş kokusu ve şekil yönüyle kâkülle ilgi içinde zikredilir:

Ey kâkül-i dil-cûyma âlüfte reyâhîn

Ey sünbül-i hoş-bûyuna âşüfte gazâlât (H 25^b, K. 3/13)

Diğer beyitlerde ise reyhan, hem ayva tüyü hem de “hatt-ı reyhânî” adlı bir yazı çeşidi olarak konu edilir (Bkz. Yazı ve İlgili Unsurlar). Genellikle sevgilinin yüzündeki ayva tüyleri için benzetme yapılan reyhan (G.292/1; G.247/3), güzel kokusuyla ele alınır. Ayva tüylerinin âşığın gönlüne hoş kokular verdiği belirtilir:

Hatt-ı reyhânuna mâlik olalı ruhsârun
Oldı hoş-bûy-ı meşâm-ı dil ü cânım nev-hat (H 137^b, G. 265/3)

4.6.1.9. Nilüfer

Su üzerinde açan beyaz ve sarı bir çiçek olan nilüfer; sarı rengiyle âşığın yüzü (G.112/1) ve gözleri (G.542/3) için benzetme yapılır. Bir beyitte ise mavi elbise üzerindeki altın düğmeler, su üzerindeki nilüferler olarak düşünülür. Sarı renkli düğmelerle nilüfer arasında renk ve şekil bakımından ilgi kurulur:

Âsumânî câmeni zeyn eylemiş zer düğmeler
Câ-be-câ cûy-ı musaffâ üzre nîlüfer gibi (H 222^a, G. 659/3)

4.6.1.10. Ergavân/Erguvân

Erguvan; kırmızı rengiyle ve akarsu kenarlarında bulunmasıyla konu edilir. Renk bakımından *kan*, *gözyaşı*, *şarap*, *dudak*, *elbise* gibi unsurlarla ele alınır.

Kırmızı renkli olmasıyla “şarâb-ı ergavân” terkibi ile zikredilir (Msm.31/3; G.14/5; G.632/7). Sevgilinin gözünün kanlanması, erguvan şarabı içmesine bağlanır (G.654/1). Dudak-erguvan ilgisi dolayısıyla sevgilinin dudağını âşığa sunması, erguvan şarabı vermesi ile ifade edilir:

Şu âşık kim ana la'lün şarâb-ı erguvân virmiş
Ölümlü hasteye ömrüm hayât-ı câvîdân virmiş (H 135^a, G. 252/1)

Âşığın sinesindeki elifler (G.178/1), gönlünde kana bulanık sevgilinin okları, şekil ve renk bakımından erguvan fidanı ile ilişkilendirilir (G.30/3). Kırmızı elbise giyen sevgili, erguvan fidanına benzetilir (G.419/1). Sevgilinin kırmızı giyerek kendisini öldüreceğini düşünen âşık, mezarının üzerine erguvanların döküleceğini hayal eder. Erguvan, kırmızı rengiyle âşığın kanı için benzetme yapılır:

Alların gey beni öldür ola kim kabrümde
Erguvânlar dökile serv-i hırâmânım için (H 184^a, G. 482/4)

Sevgilinin yanağının âşığın gözündeki aksi, su kenarında biten erguvan fidanına benzetilir (G.545/5). Kan-erguvan ilgisi kuran şair, yeri kırmızıya çeviren kanlı gözyaşlarıyla erguvan yaprakları arasında benzetme kurar:

Zemîni gül gül iden kanlu yaşuma nazar it
Şu yollara dökilen erguvânı seyr eyle (H 205^b, G. 581/4)

4.6.1.11. Yâsemen/Semen

Beyaz ve sarı çiçekli ve güzel kokulu bir çiçek olan yasemen; *sevgilinin saçı, yüzü, göğsü, kulağı, âşığın gözyaşı, cismi* ile benzerlik ilgisi ile ele alınır. Beyitlerde “semen-çihre, semen-sîmâ, semen-bû, zülf-i semen-sâ, semen-ber, semen-ârâ” şeklindeki ifadelerle zikredilir.

Yâsemen-Koku

Semen, hoş kokulu olmasıyla saç için benzetme yapılır (K.29/8). Âşığın gönlünü perişân eden sevgilinin saçının kokusu için “semen-bû” özelliği yüklenir:

Sünbül-i gülşen-i cennet nice mânend ola kim
Dil perişân idici zülf-i semen-bûdur bu (H 194^b, G. 531/2)

Yâsemen-Renk

Semen, beyazlığıyla çeşitli benzetmelerde kullanılır. Sevgili, semen yüzlü olarak nitelendirilir (G.172/5). Saçıyla gölgelenen kulağı, sümbülün gölgelediği semene benzetilir (G.613/3). Semen göğüslü bir servi olarak tasavvur edilen sevgilinin benzerinin olmadığı belirtilir. Servinin hoş kokması ve güzel görünmesi için diplerine çiçeklerin aşılması hususuyla ele alınan semenin, tırmanıcı özelliğine işaret edilir:

Şehr içinde bir ser-âmed var imiş mânendi yok
Ol semen-ber serv-kâmet mâh-rûdur var ise (H 203^a, G. 571/4)

Semen, beyaz renkte olması dolayısıyla gömlek olarak tasavvur edilir (K.18/17). Âşığın zayıf cismi, ateşte duran yasemen olarak hayal edilir (K.6/29).

Semen-Yaprak

Âşığın gözyaşları, dökülen semen yaprağına benzetir (Msm.25/3). Bir beyitte ise sevgilinin yanağının semen yaprağına parlaklık verdiği ifade edilir:

Düşdi gönlüm yine bir gül-ruh u gonçe-dehene
Ârız-ı lutfi virür revnakı berg-i semene (H 211^a, G. 609/1)

4.6.1.12. Zanbak

Zanbak, bir beyitte rengi dolayısıyla konu edilir. Gonca haliyle zikredilen zambak, içindeki sarı tozlarıyla muma teşbih edilir. Şair, servi ağacının gece gibi karanlık olan gölgesini zambak goncasının aydınlatmasını ister:

Şem‘ler yaksa dilâ gonçe-i zanbak yir yir
Şeb-i zulmet gibidür sâye-i serv ü eşcâr (H 46^a, K. 18/23)

4.6.1.13. Horozibiği (Mîr-i Âşıkân, Tâc-ı Horos)

Horozibiği, sarı renkte açmasıyla âşığın sarı cismi için benzetme yapılıır. Âşık, sevgilinin ayva tüylerinin yüzünden toprak olan sararmış cisminin topraktan çiçek olarak çıkacağını tasavvur eder:

Cism-i zerdüm hâk iderse sebz-i hattun al ile
Her şükûfe kabrüm üzre ola mîr-i âşıkân (H 191^a, G. 516/4)

“Tâc-ı horos” şeklinde de ifade edilen horozibiği bir beyitte bağ unsuruyla birlikte konu edilir. Bismelenin “be” harfi için benzetme yapılıır:

Perr-i hümâdur İrem uçmagına
Tâc-ı horûs oldu kadem bâğına (H 1^a, M. 1/13)

4.6.1.14. Sarmaşık (Leblâbî)

Sarmaşık, servi ağacına aşılması hususuyla konu edilir. Sarmaşıklar, aşılandığı serviyi görünmeyecek şekilde tamamen sararlar. Gece rüyasında sarmaşık gören âşık, rüyasını servi ağacına sarılacağını ifade ederek yorumlar:

Vâkı‘amda gice leblâbî temâşa itdüm
Ol boyı serv-i ser-efrâza bugün sarılırız (H 131^a, G. 231/2)

4.6.1.15. Gülnâr

Gülnâr unsuru iki beyitte renk yönüyle ele alınır. Sevgilinin yanağı, kırmızı rengiyle gülnâr olarak düşünülür (G.524/2). Yanağın su ve ateşin imtizacı ile kızardığını belirten şair; yanağı parlaklığıyla su, rengiyle gülnârla ilişkilendirir:

Mecma‘-ı âteş ü âb oldu ruh-ı gül-nârun

Âteşin gülde nihândur nitekim âb-ı gül-âb (H 28^b, K. 6/27)

4.6.1.16. Karanfil

Bir beyitte yer alan karanfil, şekil benzerliğinden hareketle çimenlik gelinini süsleyen tarak olarak düşünülür:

Nev-‘arûs-ı çemene oldu karanfil şâne

Aks-i hurşîd-i cihân-tâb ile su âyine-dâr (H 45^b, K. 18/7)

4.6.1.17. Za‘ferân

“Sarı” anlamındaki zâferân, halk ağzında safran olarak kullanımı yaygındır. Sûsengillerden olan zâferânın sonbaharda açan mor çiçekleri vardır. Yaprakları uzun ve koyu yeşil renklidir (Ceylan, 2005:149-150)

Sonbaharda açması ve sarı rengiyle konu edilen safran, genellikle âşığın sararmış yüzü için konu edilir (G.408/2; G.592/2). Sararmış yüzü ile sonbahar yaprağı arasında benzerlik bulan zâhidi eleştiren şair; ot ve safranın bir tutulmayacağını belirtir:

Sararmış benzümi berg-i hazâna benzedür zâhid

Giyâh u za‘ferânı bir tutar hâr kıymetin bilmez (H 128^b, G. 218/3)

4.7. Diken

Diken; çıkması, takılması, batması, yaralaması, parçalaması, öldürmesi gibi özellikleri ve uzun, sivri şekliyle “aşk, sitem, gam, melâmet, cevr, âşık, rakip, ayva tüyü, neşter, mükhüle, dil” unsurları için benzetme yapılıır.

Diken-Gül

Diken, genellikle gülle birlikte ele alınır. Âşık, dikenlerin bulunduğu bir sahrada sevgilinin zülfünü hatırladığında dikenlerin gözüne gül gibi göründüğünü belirtir (K.19/16). Âşık için sevgili olmadığında goncanın bile diken olarak görüneceği ifade edilir. Gül-gonca-diken ilgisi kurulan beyitte diken, olumsuz özelliğiyle konu edilir:

Yârsuz gonçe diken gibi görünür gözüme

Ne aceb gülşen olur kimine gül kimine hâr (H 46^a, K. 18/20)

Gül-bülbül münasebetiyle daha çok ele alınan dikenler gülden ayrı düşünülmez. Gülün dikenle yâr olması bülbülü inletir (G.186/3). Bir beyitte gülün dikenli görünümü, eteğinin dikene düşmesi şeklinde hayal edilir:

Dirîğâ dâmen-i gül hâre düşdi

Zavâllı andelîb âvâre düşdi

(H 221^a, G. 653/1)

Dikenle kasıt, rakiptir. Âşık, gülün etrafındaki dikenlerle sevgilinin yakınındaki rakipleri benzer görür (Msm.21/2; G.172/3; G.216/6). Âşık, diken olarak düşündüğü rakibe her zaman kavuşmanın neşesinin; bülbül olarak gördüğü kendisine ise diken yarası elemninin nasip olduğunu düşünür. Dikenlerin rakip dışında benzetildiği bir unsur da kan almak için kullanılan bir hekim bıçağı olan “neşter”dir. Diken; keskinliği ve yaralayıcı özelliğiyle benzetme yapılır:

Hâra dâ'im ferah u zevk-i visâl-i gül-i ter

Bülbüle zahm-ı ser-i nîşter-i hâr elemi

(H 225^b, G. 674 /4)

Diken-Şekil

Diken; şekli münasebetiyle sürme kutusu (K.18/8), âşığın tenindeki tüyler (G.374/2; G.424/3), ayva tüyleri gibi unsurlarla benzetme yapılır (G.495/1). Yanak-gül bahçesi benzetmesi yapan şair, sevgilinin yüzünde yeni çıkan ayva tüylerini dikene benzetir. Nasıl ki cennet bahçelerinde diken ve hazan bir arada bulunmazsa yüzde de ayva tüyü bulunmasının doğru olmadığını ifade eder. Gül bahçesini dikenlerin sarmasının güzelliği bozduğu düşünülür:

Ruh-ı cânâna hattı gelmiş bahârına irmiş hazân

Egerçi gülşen-i cennetde hâr ile hazân olmaz

(H 130^a, G. 226/6)

Diken-Yaralama

Aşkın dikene teşbihi, yaralayıcı olmasıyla. Âşık; aşk dikeniyile cisminin yaralanmasını, kuru dal üzerinde güllerin ortaya çıkmasına benzetir (G.345/1). Dünya içinde dikensiz bir gül bulamadığını belirten âşık, gül bahçesinin içinin çerçöple dolu olduğunu dile getirir. Çerçöple kaplı olması ifadesiyle önemsiz ve değersiz şeyler kastedilir:

Bulmadum bir gül-i bî-hâr cihâmı aradum

Gülşen-i dehrün içi pür-has u hâşâk ancak

(H 145^b, G. 300/2)

Sevgilinin ayağının altına aldığı âşıklar için “hâr u hakîr” ifadesi kullanılır (G.235/1). Bir beyitte havuz içindeki eziyet çeken âşıkların görüntüsü, denizde yüzen dikenlere benzetilir (M.9/40). Sevgilinin âşığa ettiği eziyetler, gül bahçesindeki diken olarak düşünülür (Msm.38/4). Âşık, sitem dikeniyile gönlünün parçalandığını belirtir (Msm.16/5). Sevgilinin güle benzetildiği beyitte dikenlerin kahrından öldüğünü belirten âşık; mezarının üzerinin dikenlerle örtülmesini ister:

Ola kim hârlar kahrından öldüğüm bile ol gül

Mezârum üstini başdan başa örtün dikenlerle (H 206^b, G. 586/5)

Bir beyitte zikredilen dikenlerin dil uzatması ifadesiyle hem kötü söz söylemek hem de dikenlerin sivri şekline işaret edilir (G.25/7). Gül bahçesinde bulunan dikenlerin bülbülün konmasını engellediği belirtilir (Matla 24/2).

Diken-Mugaylân

Kurak bölgelerde rastlanan “mugaylân” adlı deve dikeninin yürümeyi engelleyici olduğuna değinilir. Âşık; dikenle sevgilinin kûyuna gitmeyi engelleyen rakip arasında ilgi kurar. Mugaylânın Kâbe yollarında olmasına işaret edilir:

Dâmenüm aldı tutup hâr-ı mugaylân-ı adû

Âh kim Ka‘be yüzinden yine mahrûm oldum (H 165^a, G. 393/4)

4.8. Meyveler

4.8.1. Genel Olarak Meyve (Mîve)

Meyve, “murâd, melâmet, nâz” gibi mefhumlarla benzetilen olarak kullanılır. Servinin meyvesiz bir ağaç olmasına işaret edilen bir beyitte şair; naz meyvesi fidanı ile servinin eş olmadığını belirtir (G.566/1). Âşık, çabalarının sonunda elde ettiği hasılı için “meyve” kelimesini kullanır. Fidana teşbih edilen sevgiliye kavuşma dalından melamet meyvesi elde etmiştir:

Melâmet meyvesidür hâsılum şâh-ı visâlünde

Dilâ bâğ-ı cihânda şimdi bir tâze nihâlüm var (H 112^a, G. 104/3)

Sevgilinin ağzı için diş izinin olduğu nazik bir meyve benzetmesi yapılır (G.184/5). Bir beyitte ise her zaman bulunmayan taze bir meyve olarak zikredilir. Ruha gıda olduğuna ve çok bulunmadığına değinilir:

Dehânı meyve-i terdür o nahl ki her zamân olmaz
Gıdâ-yı rûhdur ey dil bilürsin râygân olmaz (H 130^a, G. 226/1)

4.8.1.1. Elma (Sîb)

Elma; rengi, çukur ve yuvarlak şekliyle sevgilinin gabgabıyla ilişkilendirilir. Şair, sevgilinin elma gabgabının vasfıyla renkli şiirini gören gülün, renk almasını istemediğini belirtir:

Vasf-ı sîb-i gabgabıyla nazm-ı rengînün görüp
Ol gül-i ter sözlerinden Ulviyâ reng almasun (H 182^a, G. 471/5)

4.8.1.2. Ayva (Bîh), Şeftali (Şeftâlû)

Ayva, lezzetli olması ile sevgilinin dudağına teşbih edilir (G.380/7). Bir beyitte ise ayva ve şeftali, sevgilinin gabgabı ile ilgili zikredilir. Şeftali, sulu bir meyve olmasıyla ve üzerindeki tüylerle; ayva, rengi ve şekliyle gabgaba benzetilir. Beyitteki “ayva satmak” sözü “eyvah” anlamı da kastedilerek tevriyeli kullanılır:

Gabgab-ı sîmîn görüp âşıklarun cân nakdine
Kimisi şeftâlû almada kimi ayvâ satar (H 111^b, G. 101/4)

4.8.1.3. Limon

Limon, gabgab-şeftali ilgisi kurulan bir beyitte rengi bakımından âşığın yüzü için benzetme yapılır. “Ayva” kelimesi ise tevriyeli olarak kullanılır:

Gabgab-ı sîmînden almağa sulu şeftâlûlar
Döndi leymûna yüzüm geçdi günüm eyvâ ile (H 208^a, G. 593/4)

4.8.1.4. Rümmân

Şarap olarak zikredilen nar, kırmızı rengi renk ve şekli ile sevgilinin dudağına benzetilir. Beyitte “la‘l-i rümmânî” terkihiyle nar renkli kırmızı şarabı kastedilir:

Humlar olmuşdur mugânda la‘l-i rümmânî şârab
Ben de ey hâce anunçün tâlib-i humhâneyin (H 176^b, G. 448/2)

4.8.1.5. Turunç, Kavun (Şemmâme)

Şekil ve renk bakımından sevgilinin gabgabı, turunç olarak düşünülür (M.11/153). Gabgabla ilgili zikredilen bir meyve de şemmâme denilen kokulu bir kavundur. Şemmâme, şekliyle gabgabla ilgi kurulur:

Gûy-ı sîmîn mi disem gabgabuna yohsa turunc
Ya şemâme mi disem ya aceb eyvâ mı disem (H 161^b, G. 380/8)

4.8.1.6. Hünneb (Unnâb)

Hünneb, şekli ve rengiyle dudakla ilgili ele alınır. Şair, sevgilinin dudağının suyunun yansmasıyla damlasının hünneb olduğunu belirtir. Hünnebın tane şeklinde olmasına işaret edilir:

Aks-i âb-ı dehen ü âteş-i ruhsarun ile
Âteşüm deste-i gül katre-i âbum unnâb (H 29^b, K. 6/46)

4.8.1.7. Hurma

İki beyitte zikredilen hurma, sevgilinin dudağı ile ilgili ele alınır. Sevgilinin dudağı hurma, kenarındaki ben de onun satıcısı olarak hayal edilir (G.101/3):

Cânib-i la'lünde cânâ dâne-i hâl-i ruhun
Rûm ilinde bir Habeş oğlanıdır hurma satar (H 117^b, G. 131/2)

4.8.1.8. A'nâb (Yaş Üzüm)

Yaş ve taze üzüm anlamındaki a'nâb, suyla ilgili olarak ele alınır. Su ve ateşiyle ağlayıp yanmak için âşık; ateşinin mum, suyunun yaş üzüm olduğunu belirtir:

Ağlayup yanmağ için âteş ile âbumdan
Hem-demüm âteş-i şem' oldı vü âbum a'nâb (H 28^b, K. 6/24)

4.9. Bağ, Çemen, Çiçeklik Ve İlgili Mefhumlar

4.9.1. Bağ

Divan'da bağ unsuru; yeşilliği ve tazeliği ile “*sevgilinin yüzü, yanağı, âşığın yaralı vücudu, ömür, can, muhabbet, güzellik, sıhhat, kalp, dünya, adalet, yokluk, kaside, cennet*” için çeşitli tasavvurlarla ele alınır.

Bağ-Nebat

Bağ; nergis, lâle, gonca, gül gibi çeşit çeşit çiçeklerin bulunduğu bir yer şeklinde tasavvur edilir (Msm.42/2; G.185/1; G.572/2; G.635/4). Çiçekler, bağın süsüdür. Ay ve güneşin gül olarak teşbihinde dünya; güllerle süslenmiş bir bağa benzetilir. Dünya için bostan benzetmesi yapılması geçiciliğinden dolayıdır:

Gül-i ra'naları oldukça handân mihr ile mâhun
Şükûfeyle müzeyyen olduğün dehr bostânı (H 52^b, K. 23/21)

Dünya-bağ ilgisi kurulan başka bir beyitte şair; gül, bülbül gibi unsurların bağın süsleri olduğunu belirtir. Bağın yeşilliğine “râg” kelimesi ile işaret edilir:

Zeyn iden bâğ-ı cihânı gül midür bülbül midür
Diller ârâm-ı cihânı gül midür bülbül midür (H 122^a, G. 151/1)

Bağ için yapılan benzetmelerden biri de sine unsurudur. Âşığın sevgilinin oklarıyla yaralanmış sinesi, fidan dikilmiş bağ ile ilişkilendirilir (G.606/2). Gül-yara ilgisi kurulan bir beyitte çiçeklerin açıldığı bir bağ tasviri yapılır. Sinesine yara yakmış olan güzelin görüntüsü, bağda açılmış dikensiz bir gülü hatırlatır. Sine hem genişliği hem de yaralar münasebetiyle bağa benzetilir:

Bâğ-ı çemende açılmış san gül-i bî-hârdur
Dâğ yakmış sînesine ol semenber gül gibi (H 220^b, G. 651/2)

Bir beyitte zikredilen “bostân” kelimesi ile bahçe anlamı dışında Sâdî'nin eserine telmih yapılarak tevriyeli kullanılır (bkz. Eserler-Bostân). Gül, bülbül, rüzgâr, çimenlik gibi unsurlarla bir bostan tasavvuru yapılır (Msm.31/4).

Bağ-Servi

Bağda çiçeklerle birlikte sıkça zikredilen bir unsur da servidir. Uzun ve düzgün boylu sevgili için benzetme yapılan servi, bağı güzelleştiren unsurlardan biridir (G.513/3). Yeşil elbisesi uzun boyuyla sevgili, bağdaki yeşil servi olarak hayal edilir (G.249/4). Güzelliği bağa teşbih eden şair; serviyile birlikte gonca, lâle gibi tabiat unsurlarının bağı güzelleştirdiğini belirtir:

Bir serv-kadd ü lâle-ruh u gonçe-dehensin
Azm eyleyelüm gülşene gel ziyet-i bâğ ol (H 154^b, G. 347/2)

Bağ-Bezm

Bağ; eğlencenin, bezmin yapıldığı yerlerdendir. Eğlence meclisinin kurulduğu (K.19/14), bülbüllerin eğlence içinde söyledikleri (Msm.31/1) gül, bülbül, ney ve defin bulunduğu bir bağ tasviri yapılır. Âşıkların ve güzellerin bulunduğu meclis, bağdaki bezmi hatırlatır:

Toldı nây u def ile meclisimiz niteki bâğ
Gül-i ra'nâlar ile bülbül-i şeydâlar ile (H 205^a, G. 579/3)

Bağ-Gezinti

Özellikle ilkbahar mevsiminde gezinti için bağa gidilir. Bağ köşesini tercih etmenin uygun olduğu belirtilir (K.12/32). Bağ seyrine çıkmak âşıkları neşelendirir (G.151/5). Sevgilinin gezintiye çıkması, bağdaki ağaçlarda bile neşe oluşturur. Beyitte bağın neşe ve huzur verdiği "neşelenmek, ferahlamak" anlamındaki "gönlü gözü açılmak" deyiimiyle işaret edilir:

Açılır gönli gözi eşcâr-ı bâğun gonçeveş
Seyre çıksa gün gibi ol şâh-ı hubân bâğına (H 210^b, G. 606/3)

Güzelliğin bağa teşbih edildiği bir beyitte âşık, sevgilinin güzelliği gibi bir gezinti yeri bulamadığını belirtir (Msm.30/1). Üzüntüyü gidermek, sıkıntıları atmak için gidilen bağ; sevgilinin kûyuyla eş tutulur. Âşık, seher vakti gittiği bağda sıkıntısını atarak neşelendiğini belirtir. Bağda huzur, rahatlık ve gül gibi çiçeklerin bulunduğu değinilir:

Bâğa vardum kûy-ı yâri bir seher yâd eyledüm
Hâtır-ı dil-tengi açdum gül gibi şâd eyledüm (H 170^a, G. 417/1)

Bağ-Hazân

Bağın sonbahardaki halinin konu edilmesi, sarı renklerle kaplanması dolayısıyladır. Genellikle bostanla ilgili beyitlerde tesadüf edilen bu husus, âşığın sarı yüzü ile birlikte ele alınır (M.11/107). Âşığın sararmış yüzünü görerek sevgilinin üzülmesi, sonbaharın gelişiyile bostanın yeşilliğinin bozulmasıyla ilişkilendirilir:

Bozılır fasl-ı hazân ile hemân bûstân
Görüp ol gonçe ruh-ı zerdümi mahzûn olsa (H 202^b, G. 569/3)

Bağ-İrem

Çiçekleri, servi ağacı, toprağı ile bağın güzelliğini anlatmak isteyen şair; dünyadaki cennet olarak düşünülen İrem bağını söz konusu yapar (K.14/23; Msm.21/2; Msm.43/3). Ölen memduh için İrem bağının gülü nitelendirilmesi yapılır. İrem bağı; rengârenk ağaçları, yeşillikleri ile baharı temsil ettiğinden güllerin açıldığı, hazan mevsiminin görülmediği bir bağ tasviri yapılır:

Gül-i bâğ-ı İrem gibi açıl sun gülsün ol server
Hazân-ı gam gülistân-ı cemâlınden ırağ olsun (H 186^b, G. 494/2)

Bağ-Cennet

Bağla ilgili olarak değinilen bir husus da nehirleri, yeşilliği, ağaçlarının gölgesi ile cennet bahçeleridir (bkz. Cennet). Cennet bahçelerinin daima yeşil ve taze olduğu (K.18/50), suların coşarak aktığı (G.501/4) belirtilir. Boy-Tûbâ ilgisi dolayısıyla sevgilinin mahallesi Tûba ağacının olduğu cennet bağı olarak hayal edilir (G.337/1). Sevgilinin vuslatı, âşık için gül bahçesi seyriyle eş tutulur. Bu sebeple âşık için vuslat gerçekleşmediğinde cennet bağının bile önemi yoktur:

Vuslat-ı dil-dârsız seyr-i gülistân istemem
Sohbet-i dil-dârsız bâğ-ı cinânı n'eyleyeyin (H 192^b, G.522/3)

Bağ-Bahçıvan

Bağla ilgili olarak bakımıyla ilgilenen bahçıvan konu edilir (G.151/6). Bahçıvan tarafından bağda fidan dikilir (G.368/4). Servi gibi ağaçların suyla bakımı, beslenmesi yapılır. Boyunun düzgünlüğü dolayısıyla sevgili, bağda bahçıvan tarafından yetiştirilen bir servi ağacı olarak düşünülür:

Ne bâğun bâğbânı beslemiştir kadd-i şimşâdun
Ne sahn-ı dil-güşâda çekdi kâmet serv-i âzâdun (H 80^a, Msm. 29/1)

Bağ-Diğer Unsurlar

Bağ; ağaçların, yeşilliğin hâkim olduğu bir yerdir. Çınar ağaçlarının (G.648/3), taze fidanların ve meyvelerin bulunduğu (G.223/2), rüzgârın estiği (G.384/7), ağaç gölgelerinin huzur verdiği (K.17/35), akarsuyun aktığı (M.11/108) bir tabiat unsurudur.

Bir beyitte güneşin parlaklığından, ışığınan korunmak için gölgeliklerin kurulduğu bağ tasavvuru yapılır:

Dırahşân gülşenin kurardı bâğa sâyebân yir yir
Vücûdun görmeye tâ tâb-ı hurşîd-i dırahşânî (H 52^b, K. 23/13)

Bir beyitte zikredilen “ravza” kelimesi ile Hz. Muhammed’in kabrinin bahçesi kastedilir (K.21/16).

4.9.2. Çemen

Divan’da “çemenzâr-ı cûd, emîr-i çemen, enhâr-ı çemen, andelibân-ı çemen, çâr-sû-yı çemen, bezm-i çemen, çemenzâr-ı muhabbet, sa’âdet-i sebzêzâr, sahrâ-yı sebzêzâr, meydân-ı çemenzâr, çemenzâr-ı cinânüm, şimşâd-ı çemen, çemenzâr-ı tarâvet, sahn-ı çemen, serv-i çemen, fezâ-yı sebze, sebze-i gülzâr, seyr-i çemen, hengâm-ı çemen, nev-’arûs-ı çemen” şeklindeki terkipler içinde zikredilen çimenlik; “gelin, deniz, ayva tüyü, hülle, çarşı, halı, felek, kirpik, dil” gibi unsurlarla benzerlik içinde ele alınır.

Çemen-Tabiat Unsurları

Çimenlik; “meydân-ı çemenzâr, sahn-ı çemen, sahn-ı sahrâ-yı çemen, sahn-ı çemenzâr-ı cihân, sahn-ı çemenzâr” şeklindeki tabirlerle işaret edildiği gibi yeşil otlarla kaplı bir alan olarak düşünülür. Çimenlik meydanını gül, lâle, sümbül gibi çiçekler güzelleştirir (K.19/6). Lâlenin otağ kurduğu (G.568/2), nergisin baştan başa ipek halısını yaydığı (K.25/10), servinin hizmette bulunduğu (G.638/1) bir çimenlik sahnesi tasavvur edilir. Bülbül sesleri ve gül unsurunun da bulunduğu çimenliğe rengârenk unsurlar güzellik katar. Beyitte çimenlik için kullanılan “nakş-ı gûnâ-gûn” terkibi renk renk, çeşit çeşit güzelliklerin bulunmasına işaretir:

Nakş-ı gûn-â-gûn ile toldı yine sahn-ı çemen
Bülbülün savtın işidüp başladı şeh-nâza gül (H 155^b, G. 351/3)

Rüzgârın esmesiyle sümbüllerin açıldığı çimenlik, geniş bir meydan olması dolayısıyla denize teşbih edilir (K.19/4). Çimenliği süsleyen sümbül çiçeği “çemen-ârâ” olarak nitelendirilir (K.19/34). Gülün yeşil hali, çimenliğe yeşil kalemle yazı yazılmış gibi tasavvur edilir (K.22/7). Ağaç gölgeleri ve rüzgâr unsurunun da bulunduğu bir çimenlik hayali kuran âşık, çimenlikte sevgiliden ilgi bekler:

Çemen sahnında cânâ sâye-i kaddün durur yâhud

Düşürdi bâd-ı âhum ayağuna nahl-i bûstânı (H 221^b, G. 657/3)

Çimenlikte nehirler de coşarak akar (K.22/13). Muhabbetin çimenliğe tasavvurunda âşık için akarsu benzetmesi yapılır. Sevgilinin aşkının esiri olduğunu belirten âşık, kendisini çimenlikte akan duru bir akarsu olarak düşünür. Beyitte hem çimenliğin yeşil haline hem de bahar mevsimine işaret edilir:

N'ola bir pâk-dâmen-i ser-âzâda esîr oldum

Muhabbet sebzezârında akarsu gibi pâküm ben (H 190^a, G. 512/4)

Çemen-Yeşillik

Yeşil rengi dolayısıyla “sebzezâr” olarak zikredilen çimenlikle yeşile yakın renkteki felek arasında ilgi kurulur (G.383/5). Âşık ve sevgili ile ilgili bir beyitte ayva tüyleri, çimenlik olarak düşünülür (G.60/4). Taze ve yeşil çimenlerin gül bahçesine canlılık verdiğini ifade eden şair, yeşil rengi ve çokluğu itibarıyla ayva tüyleri-çemen ilgisi kurar:

Hâra benzetmek hatt-ı yâri gönül lâyık mıdur

Gülşene virmez mi revnak câ-be-câ tâze çemen (H 187^a, G. 95/2)

Çimenliğin ve içindeki ağaçların yeşilliğine işaret edilen bir beyitte güzellik, çemen olarak tasavvur edilir. Güle teşbih edilen sevgilinin yeşiller giymesini isteyen âşık, çimenliğin ve oradaki ağaçların yeşil rengine işaret eder:

Yeşiller gey yaraşur ey nihâl-i nâz-perverdüm

Güzellik sebzezârında gül-i gülzâr-ı cânsın sen (H 170^b, G. 419/2)

Mezarda çıkan yeşilliklerin ele alındığı beyitlerde çayır anlamıyla kullanılan çemenler, dile benzetilir. Öldükten sonra âşığın derdini mezarının üstündeki çayırların söyleyeceği tasavvur edilir (G.391/6):

Cân virürsem gam-ı hatta leb-i cânânım ile

Sünbülün zıkrı ide kabrümde dil olup çemenüm (H 164^b, G. 396/3)

Çemen-Gezinti

Çimenlik, seyir yeri oluşuyla pek çok beyitte konu edilir. Özellikle bahar mevsimi gezinti için idealdir. Bahar mevsimi gelince âşık, çimende dolaşır (Msm.45/1), bahar gezintisi yapmak ister (G.384/1). Çimenlikte bulunan lâle ve gonca gibi çiçekler, âşık

için gönül eğlencesi olarak düşünülür. Çiçekler için zikredilen “gönül eğlencesi” ifadesi “insanı oyalayan, eğlendiren şey” anlamındadır. Âşık, sevgiliyi andığında çimenlik seyri yaparak çiçeklerle oyalandığını dile getirir:

Lebün zikrin ruhun fikrin idüp seyr-i çemen kılsam

Gönül eğlencesi olur bana geh gonçe geh lâle (H 207^a, G. 588/2)

Başka bir beyitte âşığın, çimenlik seyrindense sevgilinin seyrini tercih ettiği ifade edilir (G.182/4). Âşık için servi boylu sevgilinin olmadığı bir çemen seyri öldürücüdür. Âşığın gözünde çimenlerin her biri öldürmeye kasteden birer hançer olarak hayal edilir:

Her taraftan katlüme hançer çekersün benüm

Seyre varsam sensiz ey servüm çemenden cânibe (H 195^b, G. 536/2)

Çimenlikteki ağaçların konu edildiği bir beyitte servinin salınmasının çimenlikteki ağaçların seyrini unutturduğu belirtilir (G.96/4). Şair, gül bahçesinde servinin seyir için bulunduğunu ve çimenlerin yere kapandığını söyler. “Yüzünü yere sürmek” ifadesi ile çimenlerin yerde olmasını ve saygıyla yere kapanmalarına hüsn-i talil yapılır:

Ey serv-i sehî seyr ide çün gülşene geldün

Şâd oldı çemenler yüzini yirlere sürdi (H 218^a, G. 638/2)

Çemen-Bahâr

Bahar mevsiminde çimenlik seyri yapıldığından “vakt-i çemen” ifadesi kullanılır (G.650/1). Nevruz ve bahar mevsimiyle birlikte eğlence zamanının başladığı belirtilir (G.564/2). Çimenlik zamanı olan bahar geldiğinde âşıkların aşk derdi artacağından delilikleri de artar. Sevgiliyi görme isteği ile çimenliğe çıkan âşıklar, bu nedenle deli gibi dolaşırlar:

İrdi hengâm-ı çemen geldi cünûn eyyâmı

Yüz tutam gibi gelür dâmen-i kûhsâra yine (H 209^b, G. 602/2)

Bahar mevsiminde kurulan çimenlik meclisinde nergis, içki sarhoşu olarak tasavvur edilir. Bahar mevsiminde eğlence meclisinin kurulduğuna ve lâle, nergis gibi çiçeklerin çimenlikte bulunmasına işaret edilir:

Açmaz gözlerini bezm-i çemende nergis

Devr-i gülde ideli lâle-i nu‘mânî kadeh (H 105^a, G. 69/5)

4.9.3. Gül Bahçesi (Gülistân, Gülşen)

Divan'da sıklıkla zikredilen gül bahçesi, bağla benzer kullanımlarla karşımıza çıkar. Kokusu, rengi, güzelliği, huzur verışı, geçiciliği gibi hususlarla “aşk, muhabbet, dehr, felek, adem, güzellik, letâfet, ilim, şecâat, devlet, taht, naz, sine, gönül, yüz, şeriat, deyr, fezâ, belâgat, fesâhat, saâdet, can, ömür, hayat, halı, visâl” vb. ile benzetme yapılır. Gül ilgisi ile birlikte nergis, sümbül, benefşe, lâle gibi çiçekler; servi, çınar, erguvan gibi ağaçlar; bülbül, papağan, tavus, karınca, yılan gibi hayvanlar ve akarsu, bulut, yağmur, rüzgâr gibi unsurların bulunduğu bir yer olarak ifade edilir.

Gülistân-Güzellik

Güzellik-gül bahçesi ilgisi kurulması, sevgilinin güzellik hususları dolayısıyladır. Sevgili; sümbüle benzeyen saçı ile (G.148/1), servi gibi boyuyla (G.138/5), lâleye benzeyen yanağı ve nergis gözü ile (G.277/4) güzellik gül bahçesi olarak tasavvur edilir. Sevgilinin yüzü için gül benzetmesi yapılan bir beyitte güllerin açıldığı bir gül bahçesi hayali kurulur. Şarabın hararetiyle kızaran ve canlanan sevgilinin yüzü, aşk bahçesinde açılmış gül şeklinde telakki edilir:

Rûy-ı yâri gül gül itmiş neşve-i câm-ı şarâb

Aşk gülzârında açılmış gül-i ra'nâyâ bak (H 142^a, G. 286/2)

Sümbül (K.19/1), nergis (K.25/34) gibi çiçeklerle süslenen gül bahçesinde her taraf renkli yapraklarla doludur (G.288/2). Gül, gül bahçesinin tamamlayıcı unsuru olarak düşünülür (K.18/5). Akarsular, etrafını çevreleyerek akar (K.22/2); Kılıç-süsen, kemer-akarsu ilgisi kurulan bir beyitte akarsu ve süsen çiçeği ile güzelleşen bir gül bahçesi tasavvuru yapılır:

Kemer ü tîg ile hûba dönüp her gülşen

Tîglar gonçe-i süsen kemer oldu cûlar (H 42^b, K. 16/17)

Sevgilinin yüzünde çıkan hoş kokulu ayva tüyelerinin güzelliği bozduğu düşünülür. Etrafı dikenlerle kaplanmış bir gül bahçesinin hoş görünmediği belirtilir:

Hüsnüni bozdı dirîğâ kim hat-ı anber-şiken

Ruhların gülzârının etrâfını almış diken (H 186^b, G. 495/1)

Kitapla ilgili bir benzetmede yer alan “Gülistan” tevriyeli kullanılarak aynı zamanda Sâdî'nin bir eserine işaret edilir (bkz. Eserler). (Msm.31/4). Bir beyitte ise İrem bahçesi, güllerinin güzelliği dolayısıyla konu edilir (K.24/2).

Gülistân-Renk

Gül bahçesi, gülden dolayı kırmızı rengiyle çeşitli benzetmelerde yer alır. Sevgilinin yüzü, kırmızı rengiyle gül bahçesine benzetilir (G.494/2). Âşık, sevgilinin gül bahçesine benzettiği yüzünü mutlu görmek istediğini belirtir. Beyitte zikredilen “gülşen” kelimesi ile aynı zamanda “neşe” kastedilir:

Yâre didüm seni gel ey yüzi gülşen göreyin
Hâr-ı gamda seni görüp didiğüm şen göreyin (H 181^b, G. 469/1)

Gül bahçesi, bazı beyitlerde âşığın yaralarla dolu sinesi için benzetme yapılır (Msm.39/2; G.181/3). Sine üzerindeki yaralar ve oklar, servi ve gonca bulunan bir gül bahçesini hatırlatır (G.168/7). Âşık için “gülistan sîneli” benzetmesi yapılan bir beyitte gonca ve güllerin bulunduğu gül bahçesine çağrışım yapılır:

Gerçi çokdur bâğ-ı âlemde gülistân sînelü
Bitmedi bir gonçe-leb ol verd-i handân sînelü (H 193^b, G. 526/1)

Zırhların akarsu, siperlerin gül olarak tasavvur edildiği bir savaş meydanı; akarsu ve güllerin olduğu bir gül bahçesi olarak düşünülür. Hükümdarın övgüsünde kullanılan bu benzetmeye göre savaş meydanı, kahramanlık gül bahçesidir. Beyitte gül bahçesinin genişliğine “meydân” kelimesiyle işaret edilir:

Şehâ meydân-ı rezmün kim şecâ'at gülsitânıdur
Zırhlar cûy-ı dil-cûdur siperler verd-i handânı (H 30^b, K. 7/20)

Gülistân-Eğlence

Gül bahçesinin bahar mevsimiyle güldüğü, sonbaharla ağladığı (K.12/31), kış mevsiminde ele geçmediği (G.221/4) ifade edilir. Bahar geldiğinde güzeller, gezintiye çıkarlar. Böylelikle dünyanın gül bahçesine dönüştüğü düşünülür:

Nev-bahâr irdi güzeller çıkdılar seyrâna hep
Cennete döndi cihân oldu gülistân her taraf (H 141^a, G. 281/5)

Sevgilinin mahallesi için gül bahçesi benzetmesi yapılması âşığın gönlüne huzur vermesi (G.375/1) ve âşığın bülbül olarak düşünülmesi (G.544/2) dolayısıyladır. Âşıkların feryatlarıyla inleyen sevgilinin mahallesi, bülbül ötüşleriyle dolu bir gül bahçesi gibidir (G.281/1). Gül ve bülbül unsurlarının bulunduğu gül bahçesi tasavvurunda muhabbet; güzellerin dolaştığı, âşıkların bulunduğu bir bahçe olarak telakki edilir:

Gül yüzlü güzeller ser-i kûyun tolaşurlar

Bülbüller ile toldı gülistân-ı muhabbet (H 102^a, G. 56/5)

Âşığın üzüntüsünü atmak için gittiği bir yer olan gül bahçesi (Msm.20/5); gül, gonca, bülbül gibi unsurlarla birlikte eğlence, yeme içme mekânı için benzetme yapılır (K.11/10). Dertlerden kurtulmak için şarap içildiği, sabâ rüzgârının estiği (K.25/23), kenarında servinin bulunduğu, bülbüllerin şakıdığı eğlence meclisi olarak hayal edilir:

Servi kılmış cûy-ı dil-cû bezm-i gülşende kinâr

Mutrib-âsâ nağme eyler murg-ı gûyâlar hezâr (H 82^a, Msm. 31/6)

Çimenliklerle birlikte gül bahçesi, yeşil halı serilmiş bir eğlence meclisine teşbih edilir. Gül bahçesinin unsurlarından gonca, gül, çimen birlikte tasavvur edilir. Beyitte kullanılan “kalıgör” ifadesiyle hem halı anlamına hem de “kalmak” fiiline işaret edilerek cinas yapılır:

Sebz kâlîsın döşetdi bezm-i gülzâra çemen

Kalıgör gülşende sen ey yüzi gül gonçe-dehen (H 81^b, Msm. 31/2)

Gülistân-Cennet

Gül bahçesiyle cennet ilgisi kurulması rüzgârının, çimen ve çiçeklerinin güzelliği (K.19/7) ve hoş kokuları (G.472/1) dolayısıyladır. Sevgilinin mahallesi âşık için cennet gül bahçesi gibi düşünülür:

Mesken itdünse kûy-ı dil-dârı

Heves-i gülşen-i cinândan geç (H 104^b, G. 67/2)

Gülistân-Geçicilik

Dünya geçici güzellikleriyle gül bahçesi olarak düşünülür (G.389/3). Âşığın âh yelinin yok ettiği bir gül bahçesidir (G.649/3).

Gülistân-Hz. İbrahim

Hz. İbrahim'in atıldığı ateşin gül bahçesine dönüşmesi hadisesi telmih edilir (K.23/11; M.5/28). (bkz. Hz. İbrahim).

Gülistân-Hz. Muhammed

Hz. Muhammed'in güle teşbihinde peygamberlik, yeşil bir gül bahçesi olarak düşünülür (K.4/6). (bkz. Hz. Muhammed).

4.9.4. Lâlezâr

Lâlezâr-Yara

Yara; renk ve görünüş bakımından lâleye teşbih edilir. Sevgilinin güzellik bahçesinin kolundaki yaralarla lâle bahçesine döndüğü belirtilir:

Lâlezâr olmuş letâfet gülsitâni ser-be-ser

Dâğlar gördüm kolunda dilber-i fettânumun (H 149^b, G. 322/4)

Âşığın yaralarla dolu sinesi, dağ üzerindeki lâle bahçesine teşbih edilir (G.156/1). Sine sahrasına dertle dâğ yaktığını belirten âşık, yaralı sinesini dağ eteğindeki lâle bahçesine benzeter. Beyitte lâle bahçesi için kullanılan “ser-be-ser” ifadesi lâlelerin zemini kaplaması dolayısıyladır:

Ser-be-ser sahrâ-yı sînem derd ile pür-dâğ idüp

Dâmen-i kûh-sâr gibi lâlezâr itsem gerek (H 154^a, G. 345/2)

Lâlezâr-Kan

Kırmızı rengi ve çokluğu itibarıyla kan ile lâle bahçesi ilgisi kurulur. Kılıçla yaralanan vücuttan saçılan kan, lâle bahçesini hatırlatır. Aynı beyitte kırmızı rengi ile şafak-lâle bahçesi tasavvuru yapılır (G.281/2). Âşığın çok akıttığı kanlı gözyaşları için lâle bahçesi benzetmesi yapılır (G.354/2). Toprağa akıttığı kanlı gözyaşlarının lâle bahçesine döndüğünü belirten âşık, sevgilinin buna rağmen ilgi göstermediğinden yakınır:

Lâlezâr itdi zemîni gözümün kanlu yaşı

Bakmadun hâke idüp dîde-i hûn-bâra nazar (H 123^a, G. 155/3)

4.9.5. Hâristân

Haristân, zorluklarla dolu olan dünya ile ilgili konu edilir (G.294/5). Memduhun ölümüyle dünya bağının diken bahçesi olduğu; dolayısıyla bahçedeki dikenlerin eteğine takılmaması için çıplak olduğu ifade edilir. Ölünen bu dünyadan çıplak olarak gitmesine işaret edilir:

Gördi kim bâğ-ı cihân oldı ana hâristân
Tutmasun dâmenümi diyü olupdur uryân (H 61^a, Msm. 3/4)

4.9.6. Bahâristân

İlkbahar, yeşil ve çiçekli yer anlamları bulunan baharistan, beyitlerde yeşillik anlamı ile konu edilir. Yeşilliği ve canlılığını hazan mevsimi bozar. Hazan mevsimiyle zıtlık içinde ele alınan baharistan, ömür için benzetme yapılıır. Âşığın ömür bahçesine hazan mevsiminin gelerek berbat hale getirdiği belirtilir (G.649/3). Genişliği ve yeşil rengi dolayısıyla bahçeye benzetilen felek, hazan mevsimiyle sarardığından güzelliği, yeşilliği bozulmuştur:

Bahâristân-ı gülzâr-ı felek gâyet fenâ buldı
Güneş sanman hemân içinde bir berg-i hazân kalmış (H 134^b, G. 250/2)

Baharistan, yeşillik anlamıyla birlikte Molla Câmî'nin eseri kastedilerek tevriyeli kullanılır (bkz. Eserler). (Msm.31/4). Tabiat manzarası çizen şair, gül bahçesi ve baharistanı akarsu ve yeşil yapraklarla yazılmış bir yazıya teşbih eder. Kitapların tezhip edilmesi ve "Gülistân, Bahâristân" kelimelerinin aynı zamanda eser ismi olmalarına gönderme yapılıır:

Kıl nazar levh-i gülistân u bahâristâna
Varak-ı sebze çeker cedvel-i sîm âb-ı revân (H 51^b, K. 22/8)

4.9.7. Sünbülzâr

Sümbül bahçesi, bir beyitte saç ile ilgili olarak konu edilir. Şair, saçın derdiyle akıttığı gözyaşlarının düştüğü yerin yeşil bir bağa döndüğünü; bağın da sümbüllerin yetiştiği bir bahçe olduğunu belirtir:

Uğrasa bir tağa ger zülfün gamıyla seyl-i eşk
Tağ râğ u râğ bâğ u bâğ sünbülzâr olur (H 27^a, K. 5/2)

4.9.8. Benefşezâr

Menekşe bahçesi anlamındaki benefşezâr; rengi, kokusu ve şekli ile sevgilinin yanağını çevreleyen ayva tüyleri için benzetme yapılır (G.153/3). Yüz-akarsu ilgisi kurulan beyitte sşevgilinin yüzündeki ayva tüyleri, akarsuyun aktığı bir menekşe bahçesi olarak hayal edilir:

Ruh-ı nigârı hatt-ı müşg-bâr ile Ulvî
Benefşezâra akan cûy-bâra benzettüm (H 168^a, G. 406/4)

4.9.9. Şekeristân

Divan'da şekeristan, Hz. Muhammed'le ilgili bir beyitte kullanılır. Hz. Muhammed'in sözleri dolayısıyla peygamberlik, şeker kamışı tarlası olarak tasavvur edilir. Peygamberliğin şeker tarlası gibi tatlı olan sözlerinin rahatlık verip ruhları beslediği ifade edilir:

Elfâza safâ-bahş ile ervâha gıdâdur
Ey cümle hadîsin şekeristân-ı risâlet (H 26^b, K. 4/17)

4.9.10. Neyistân

Sazlık anlamındaki neyistan, âşığın sinesiyile ilgili olarak ele alınır. Âşık, sevgilinin oklarının bulunduğu sinesini neyistan ovasına benzetir. Sine, hem genişliği hem de üzerindeki okların şekli dolayısıyla kamışlık olarak tasavvur edilir:

Sîne meydânını sahrâ-yı neyistân eyle
Ten-i hâkîye nazar kıl ki pür olsun okdan (H 177^a, G. 449/3)

4.9.11. Şâh-sâr

Ağaçlık anlamı bulunan şahsar, sine unsuruyla benzetme yapılır. Âşığın sevgilinin oklarıyla dolu olan sinesi, ağaçlığa dönüşen bir bahçe şeklinde hayal edilir:

Gülzâr-ı bâğ-ı sînemüzi şâh-sâr ider
Müjgânı okların kim o kaşı kemân atar (H 232^a, G. 180/2)

SONUÇ

Derzizâde Ulvî; divan edebiyatının en yüksek seviyesini bulduğu, birçok değerli şairin yetiştiği 16. yüzyılda yaşamış önemli bir şairdir. Gazel ve kasideleri hakkında devrinin pek çok tezkire yazarı tarafından övgü dolu değerlendirmeler yapılmıştır. Ancak bugüne kadar edebî şahsiyeti ve eserleri üzerinde yeterince durulmamış; ayrıntılı bir çalışma yapılmamıştır. Dolayısıyla devrinde dikkat çeken bir şairin Divan'ındaki unsurları tahlil ederek elde ettiğimiz tespitler doğrultusunda duygu, düşünce ve hayal dünyasını ortaya koymak faydalı olacaktır.

Ulvî'nin Divan'ını "Din-Tasavvuf, Cemiyet, İnsan, Tabiat" şeklinde dört ana bölüm altında inceleyip tahlil ettik. Tezin birinci bölümünü oluşturan "Din" bölümünde şairin dinî konulardaki telakkileri yansıtılmıştır. Bu bölüm, İslamî inanış ve düşünceler, ehli-sünnet anlayışı doğrultusunda işlenmiştir. Hz. Muhammed'le ilgili mirâciye ve na'tlar dışında bir de gazel bulunmaktadır. Peygamberler, ehl-i beyt, dört halife ve sahabe hakkında saygı ve övgü ifadeleri kullanılır. Şairin ayrıca Hz. Hüseyin için yazılmış "Hüseyün" redifli bir de gazeli bulunmaktadır.

Birinci bölümün ikinci ana başlığı olan "Tasavvuf", şiirlerde derinlemesine bir şekilde işlenmez. Şairin pek çok tasavvufî terimleri kullanması tasavvufa yatkın ve bilgi yönünden yeterli olduğunu gösterse de onun herhangi bir tasavvuf ekolüne dahil olduğunu söylemek mümkün değildir. Tasavvuf terimlerinin kullanıldığı beyitlerde dünyanın geçiciliği dolayısıyla dünya nimetlerine bağlanmamak gerektiği; faydasız olduğu gibi hususlar işlenir.

"Cemiyet" başlıklı ikinci bölümde şahıs kadrosu olarak devrin padişahı, devlet adamları ile birlikte çeşitli resmî görevliler, ilim adamları, şair ve sanatçılar da oldukça geniş yer tutmaktadır. Ayrıca saray dışındaki çeşitli meslek grupları da konu edilmiştir. Tarihi ve efsanevi şahıslar olarak Osmanlı dışındaki devlet adamları, şairler, kişilikler; Yunan filozofları ve özellikle İran tarihi ve mitolojisine ait şahıslar mevzu bahis edilir. Leyla, Mecnun, Ferhat, Şirin gibi hikâye kahramanları da çeşitli tasavvurlar içinde işlenir. Coğrafya olarak daha çok Türkistan, Hindistan, Çin gibi ülkeler ve Anadolu'yu kasteden Rum; Türk, Tatar, Habeş, Hind gibi kavimler konu edilir.

Sosyal hayat çevresinde savaş, eğlence, musiki meclisleri ve bunlarla ilgili unsurlar da genişçe yer tutar. Şairin yaşadığı devre ait mimarî, sanat, sağlık, giyim-kuşam, süslenme, gelenekler, inanışlar, yazı, eşya gibi günlük hayata ait çeşitli unsurların çokça konu edilmesi onun sosyal çevresiyle ne ölçüde yakın olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Ayrıca şairin II. Selim devrinde sarayda bulunması dolayısıyla saray şenlikleri, düğün ve cülus törenleri gibi aynı zamanda dönemin tarihine ışık tutacak önemli hususlara Divan’ında rastlanır. Özellikle sanat koruyucusu olan ve Ulvî’nin hamiliğini yapmış olan Turak Çelebi için yazılmış tarih ve mersiye dikkati çeker. Turak Çelebi’nin haksız yere idamıyla derinden etkilenerek yazdığı şiir, şairi uzun süre sıkıntıya düşürmüştür. Ulvî’nin bu tutumuna sebep olarak onun Turak Çelebi’ye duyduğu vefa ve bağlılığı gösterebiliriz.

Şairin hayata bakışını yansıtan şiirlerin ana merkezinde, tüm bölümlerle ilgisi bulunan “İnsan” bölümü önemli bir yer tutar. Bu maddeyi âşık-sevgili-rakip üçlüsü oluşturur; ancak daha çok âşık-sevgili ilişkisi ön plandadır. Bu ilişkiler, klasik divan şiiri geleneğine uygun olarak konu edilmiştir. Sevgili, âşığın nazarında padişahdır; hükmedicidir. Fizikî güzelliğine rağmen âşığa karşı acımasız, merhametsiz, zalim, vefasızdır. Rakiplerle gezerek onu üzer. Âşık ise sevgilinin karşısında kuldur, köledir veya toz kadar değersiz bir konumdadır. Sevgilinin tüm eziyetlerine rıza gösteren bir özelliktedir. Rakip unsuru; âşığın sevmediği, zarar verici bir düşman olarak tasavvur edilir. O da tıpkı sevgili gibi âşığı üzen bir yapıdadır. Gazellerde âşık-sevgili-rakip unsuru bu şekilde ifade edilirken özellikle kasidelerde memduh, sevgiliyle aynı özellikte vasıflandırılır. Âşık da kul gibi ona bağlıdır. Rakip unsuru ile kastedilen ise düşmandır. Ayrıca bazı beyitlerde çekişmesi ile zikredilen rind-zâhid tipi ile âşık-rakip tipleri kastedilir.

Dördüncü bölüm “Tabiat”, Ulvî’nin şiirlerinde insan unsurundan sonra en geniş yer alan kısımdır. Divan’da daha çok kozmik âlemi oluşturan felek, güneş ve ay unsurlarının kullanımına ağırlık verilmiştir. Dört unsur arasında özellikle en sık değinilen unsur sudur. Su; akarsu ve deniz şekliyle genellikle konu edilir. Ağaçlardan servi ağacı; çiçeklerden gül, lâle; hayvanlardan ise bülbül sıklıkla zikredilen unsurlardır. Bazı kasidelerin rediflerini “nergis, sümbül” gibi çiçeklerin oluşturduğu dikkati çeker. Mevsim olarak en sık değinilen ilkbahar ve ardından sonbahardır. Yaz mevsimine, kış

mevsimine nazaran daha az değinilmiştir. Yine zaman hususunda gece ve gündüz de şiirlerde önemli bir yer tutar. Şairin tabiat tasvirlerindeki başarısı, iyi bir gözlem gücüne sahip olduğunu gösterir.

Divan'da genellikle tenasüp, istiare, cinas, tevriye, mübalağa, tezat, hüsn-i talil, telmih, ihâm-ı tenasüp gibi sanatlar kullanılmıştır. Vezin konusunda teknik anlamda bazı kusurlar bulunur. Divan'da gazeller hacim bakımından oldukça fazladır. Ardından musammatlar ve kasideler gelir. Şairin kasidelerinde övdüğü kişiler, genellikle devrinin önemli şahsiyetleridir. Divan'daki bazı şiirleri Bâkî, II. Selim, Meşâmî gibi şahısların şiirlerine nazire olarak yazılmıştır. Divan şiirinin olgunluk devrinde yaşamış olan Ulvî; pek çok hususta Necâtî, Bâkî, Nedîm gibi büyük şairlerle benzerlik gösterse de söyleyiş tarzıyla, zengin hayalleriyle özgünlüğü yakalamıştır. Şiirlerinde sosyal hayat malzemesinin geniş yer tutması; atasözleri, deyim ve halk söyleyişlerine sıkça yer vermesi onun toplumla iç içe yaşadığını; topluma uzak olmayan bir şair olduğunu gösterir. Dinî, ilmî ve tasavvufî eğitim aldığı anlaşılan şair; her ne kadar yeterli bir İslamî bilgiye sahip olsa da onda mutaassıp bir anlayış görülmez; rind tabiatlı olduğu düşünülebilir. Ayrıca edebî muhitlerde bulunması dolayısıyla devrinde şöhret bulmuş, başarılı bir şair olduğunu söyleyebiliriz. Bir gazelinin Hammâmizâde İsmail Dede Efendi tarafından bestelenmesi şairin hem sonraki yüzyıllarda da tanındığını hem de şiirlerinin beğenildiğini göstermesi bakımından önemlidir. Nevâ makamında bestelenmiş olan gazelin bir beyti şöyledir:

Zeyn iden bâğ-ı cihânı gül midür bülbül midür

Diller ârâm-ı cihânı gül midür bülbül midür (H122^b, G.148/1)

Bu çalışmayla tespit edip ortaya çıkardığımız pek çok malzeme, şairle ilgili yapılacak yeni çalışmalara kaynaklık edecek; böylelikle farklı araştırmaları destekleyecektir.

KAYNAKÇA

Kitaplar ve Makaleler

- AÇIKGÖZ, Namık, (1999), *Kahvenâme*, Akçağ Yay., Ankara.
- AHMET CEVDET PAŞA (1994), *Kıyas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulefa*, Bedir Yayınları, İstanbul.
- AKÇİÇEK, Emre, (2002), “Dünden Bugüne Serbetçiliğimiz”, *Yemek Kitabı*, haz. M. Sabri Koz, Kitabevi, İstanbul, s. 745-769.
- AKKUŞ, Metin, (2000), *Divan Şiirinde İnsan I-Dini Kişilikler*, Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, Erzurum.
- ALTINTAŞ, Ramazan, (1995), *Kurân'da Hidayet ve Dalalet*, Pınar Yay., İstanbul.
- AND, Metin, (1982), *Osmanlı Şenliklerinde Türk Sanatları*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara.
- _____, (2000), *40 Gün 40 Gece Osmanlı Düğünleri, Şenlikleri ve Geçit Alayları*, Toprakbank, İstanbul.
- AREL, H.S. (1991), *Türk Musikisi Nazariyatı Dersleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- ARSEVEN Celal Esad (1983), “Futa”, *Sanat Ansiklopedisi*, C.2, İstanbul.
- AYBET, Üçel Gülgün, (2010), *Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- AYDEMİR, Abdullah, (2006), *İslâmi Kaynaklara Göre Peygamberler*, TDV Yayınları, Ankara.
- _____, (2000), *Tefsirde İsrâiliyyat*, Beyan Yay., İstanbul.
- AYDIN, Ömer (1999), “Haberî Sıfatları Anlama Yolları”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.1, s.133

- BAKIR, Abdulhalık, (2000), *Ortaçağ İslâm Dünyasında İtriyât, Gıda, İlaç Üretimim ve Tağşisi*, Bizim Büro Yay., Ankara.
- BATİSLAM, Hanife Dilek (2002). “Divan Şiirinin Mitolojik Kuşları: Hümâ, Anka ve Simur”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 1, s. 185-208
- BAYAT, A. Haydar, (2000), *Türk Kültüründe Lokman Hekim*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay., İstanbul.
- _____, (1992), “Anadolu Tıbbî Folklorunda Göz Hastalıkları”, 4. *Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri*, Kültür Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yayınları, C.4, Ankara.
- BAYAT, A. H., OKUMUŞ, N. (2004), *Muhammed Bin Mahmûd-ı Şirvânî, Mürşid (Göz Hastalıkları)*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara.
- BİRİŞİK, Abdülhamit (2002), Kur’an , TDV İslam Ansiklopedisi, C.26, Ankara.
- BOLAY, S. Hayri, (1988), “Âdem”, TDV İslam Ansiklopedisi, C.1, İstanbul
- BOSTAN, İdris, (2005), *Kürekli ve Yelkenli Osmanlı Gemileri*, Bilge Yayın Habercilik, İstanbul.
- BOZKURT, Nebi, (2002a), “Kavuk”, Ankara, TDV İslam Ansiklopedisi, C.25, Ankara
- _____, (2002b), “Kılıç”, TDV İslam Ansiklopedisi, C. 25, Ankara
- _____, (2010), “Şemse”, TDV İslam Ansiklopedisi, C. 38, İstanbul
- BULUT, Abdullah, (2001), “Rasih’in Okçulukla İlgili Bir Manzumesi”, *AÜ Türkiyat Enstitüsü Dergisi*, S.17, Erzurum, ss. 95-104.
- BURSALI M. TAHİR EFENDİ (1972), *Osmanlı Müellifleri*, (hızl. F. Yavuz ve İ. Özen), Meral Yayınevi, C.2, İstanbul.
- CEBECİ, Lütfullah, (2001), “İsrafil”, TDV İslam Ansiklopedisi, Ankara.
- _____, (1989a), *Kurân-ı Kerim’e Göre Melekler*, İstişare Yay., kayseri,
- _____, (1989b), *Kurân-ı Kerim’e Göre Cin-Şeytân*, İstişare Yay., Kayseri

- CELALÜDDÜN HIZIR, (1999), *Müntehâb-ı Şifâ*, C.2, hzl. Zafer Önler, Simurg Yayınları, Ankara.
- CEYLAN, Ömür, (2007a), *Tasavvufî Şiir Şerhleri*, Kapı yayınları, İstanbul.
- _____, (2007b), *Kuşlar Divanı- Osmanlı Şiir Kuşları*, Kapı Yay., İstanbul.
- _____, (2005), “Taşranın Altın Çiçeği: Safran”, *Osmanlı Araştırmaları*, C.26, ss. 147-162.
- CİLACI, Osman, (1994), “Dua”, TDV İslam Ansiklopedisi, C. 9, İstanbul.
- ÇORUHLU, Tülin, (2001), “Kalkan”, TDV İslam Ansiklopedisi ,C.14, İstanbul.
- COŞKUN, Vildan, (2010) “Tâk-ı Kisrâ”, TDV İslam Ansiklopedisi, C.39, İstanbul.
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmet, (1991), “Baki”, TDV İslam Ansiklopedisi, C.4, İstanbul.
- ÇELEBİOĞLU, Amil, (1998), “Kültür ve Edebiyatımızda Ay”, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, MEB Yay., İstanbul.
- ÇETİN, İsmail, (1993), *Derzizâde Ulvî Divanı: Hayatı, Edebî Şahsiyeti ve Divanının Tenkidli Metni*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi, Elazığ.
- ÇETİN, İsmet, (1997), *Türk Edebiyatında Hz. Alî Cenknâmeleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- DANIŞMEND, İ. Hami, (2011), *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, Doğu Kütüphanesi Yayınevi, C.1, İstanbul.
- _____, (1971), *Osmanlı Devlet Erkânı*, Türkiye Yayınevi, İstanbul.
- DAĞLI, Barış, (2007), *Kelime Kazanımı Üzerinde Bir Araştırma: Kıyafet ve Kumaş Adları Örneği*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi,) Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- DEMİR, M. (2004), *Büyük Selçuklular Tarihi*, Sakarya Kitabevi, Sakarya.
- DEMİRKAZIK, İ. (2011), “Divan Şiirinde Karga”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 24, Bahar, ss. 131-178.

- DERMAN, M. Uğur, (1994), “Devat”, TDV İslam Ansiklopedisi, C. 9, İstanbul
- DİMAŞKİ, M. S. (2006), *Peygamber Külliyyatı*, Ocak Yayıncılık, C. 1, İstanbul.
- EKİNCİ, Ramazan, (2013), *Vefeyât-ı Ayyansarâyî (İnceleme-Tenkitledir Metin)* Buhara Yay., İstanbul.
- EL-ASKALÂNÎ, (2008), “Seçkin Sahabeler”, terc. Seyfullah Erdoğan, Sağlam Yayınevi, İstanbul.
- ELMALI, Hüseyin, (1997), “Hassan B. Sabit”, TDV İslam Ansiklopedisi, C. 16, İstanbul
- ERBAŞ, Ali, (2004), “Melek”, TDV İslam Ansiklopedisi, C. 29, Ankara
- ERDEM, Sargon, (1989), “Akik”, TDV İslam Ansiklopedisi., C. 2, İstanbul
- ERDOĞAN, Muzaffer, (1955), “Mimar Davud Ağa'nın Hayatı ve Eserleri”, *Türkiyat Mecmuası*, C. 2, Osman Yalçın Matbaası, İstanbul.
- ERZURUMLU İBRAHİM HAKKI, (t.y.), *Marifetnâme*, sadeleştiren: Abdullah Aydın, Akpınar Yayınları, İstanbul.
- ESİN, Emel, (1992), “Börk”, TDV İslam Ansiklopedisi, C. 6, İstanbul
- FİĞLALİ, E. Ruhi, (1989). “Ali”, TDV İslam Ansiklopedisi, C. 2, İstanbul.
- GÖKYAY, Orhan Şaik, (1981), Halk Dilinde Ölçü Birimleri, *Türk Folkloru Araştırmaları Dergisi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, C.1, Ankara.
- GÜRGENDERELİ, Müberra, (2010), *Türkçe Mesnevilerde Besmele Şiirleri*, Acar Bilgi Merkezi Yayınları, İstanbul.
- GÜNDÜZ, Ş., ÜNAL, Y., SARIKÇIOĞLU, E. (1996), *Dinlerde Yükseliş Motifleri*, Vadi Yay., Ankara.
- HACI BEKTAŞ VELİ (2007), *Makalât*, (hızl. Ali Yılmaz- Mehmet Akkuş- Ali Öztürk), Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara.
- HALICI, Feyzi, (1993), “Çevgân”, TDV İslam Ansiklopedisi, C. 8, İstanbul

- HAMİDULLAH, Muhammed, (1972), *İslam Peygamberi, Hayatı ve Eseri*, İrfan Yayınevi, C.I, İstanbul.
- _____, (1986), Hz. Peygamber'in Büyük Düşmanlarının Psikolojisi, çev. İsmail Yakıt, *Atatürk Ü. İlahiyat Fak. Dergisi*, S.6.
- HAREKÂT, İbrahim, (1992), "Berîd" TDV İslam Ansiklopedisi, C. 5, İstanbul
- HARMAN, Ö. Faruk, (2007), "Nuh" TDV İslam Ansiklopedisi, C.33, İstanbul
- HARMAN, Ö. F. ve Bekir T. (1993), "Cehennem", TDV İslam Ansiklopedisi, C.7, İstanbul.
- HASOL, Doğan, (1979), *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*, YEM Yayınları, İstanbul.
- HIREVÎ, M. Muhammed Emin, (1978), *Mearicü'n Nubuvve-Peygamberler Tarihi*, çev. Muhammed b. Muhammed Efendi (Altıparmak), sadeleştiren: A. Faruk Meyan, Barekat Yay., İstanbul.
- IŞIN, Priscilla Mary, (2008), *Gülbeşeker: Türk Tatlıları Tarihi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- _____, (2010), *Osmanlı Mutfak Sözlüğü*, Kitap Yayınevi, İstanbul.
- İBN-İ KESİR, (1994), "El-Bidâye ve'n-Nihâye-Büyük İslam Tarihi", Çağrı Yayınları, C.2, İstanbul.
- _____, (1986), *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, Çağrı Yayınları, C.12, İstanbul.
- İBN SÎNÂ, (1995), "*El-Kânûn fi't-tıb*", çev. Esin Kahya, AKM Yayınları, Ankara.
- İLGÜREL, Mücteba, (1993), "Celâlî İsyanları", TDV İslam Ansiklopedisi, C.7, İstanbul
- İMAM-I GAZALÎ (2005), *Esmâ-i Hüsnâ Şerhi*, Feriât Yayınları, İstanbul.
- İMAM ZEHEBÎ, (1996) "Tarihü'l İslâm", çev. Muzaffer Can, Cantaş Yay., C.4, İstanbul.
- İNCE, Adnan (2005), *Tezkiretü'ş-Şuarâ Sâlim Efendi*, AKM Yay., Ankara.

- İPEKTEN, Haluk (1996), *Divan Edebiyatında Ebedî Muhitler*, MEB Yayınları, İstanbul.
- İPŞİRLİ, Mehmet, (1993),” Cellât”, TDV İslam Ansiklopedisi, C. 7, İstanbul.
- İSEN, Mustafa, (1994), *Gelibolulu Alî, Kühü'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısım*, AKM Yay., Ankara.
- _____, (1999), *Latîfî Tezkiresi*, Akçağ Yay., Ankara.
- _____, (1998), *Sehî Bey Tezkiresi*, Akçağ Yay., Ankara.
- _____, (2012), *Dile Duran Ölüm-Klasik Türk Edebiyatında Mersiyeler*, Kapı Yayınları, İstanbul.
- JEAN THEVENOT, (2009), *Thevenot Seyahatnamesi*, ed. Stefanos Yerasimos, çev. Ali Berktaş, Kitap Yayınevi, İstanbul.
- KAHRAMAN, S. A., DAĞLI, Y. (hızl.) (2011), *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, YKY, C. 2., İstanbul.
- KAHRAMAN, S.A., (hızl.)(2010), *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, YKY, C. 9., İstanbul.
- KAPLAN, Mahmut (2010), *Klasik Türk Şiirinde Hz. Muhammed*, Etkileşim Yayınları, İstanbul.
- KARA, Ömer, (2002), *Metafizik Bir Âlem: Cennet*, Rağbet Yayınları, İstanbul.
- KARABULUT, A. Rıza, (1994), *Tıbb-ı Nebevî Ansiklopedisi I-II*, Mektebe yayınları, Ankara.
- KARAGÖZ, İsmail, (2010), “Mihrâb”, Dini Kavramlar Sözlüğü, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara.
- _____, (2010), “Kâbe”, Dini Kavramlar Sözlüğü, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara.
- KARAKAYA, Fikret, (2007), “Rebâp”, TDV İslam Ansiklopedisi, C. 34, İstanbul
- KARAKAYA, Enis, (2001), “Kaplıca”, TDV İslam Ansiklopedisi, C.24, İstanbul

- KAYA, D. ve MESCİ, U. (2002), *Sivas'ta Bıçakçılık*, Sivas İli Sanat Kültür ve Araştırma Vakfı ., Sivas.
- KAYABAŞI, Bekir, (1997), *Kâf-zâde Fâ'izî'nin Zübdetü'l-Eş'âr'ı*, Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi, Malatya.
- KAZANCI, Lütfiye, (2005), "Klasik Türk Şiirinde Nazar: Göz Değmesi", *Millî Folklor Dergisi*, Yıl: 17, S. 68.
- KAZICI, Ziya, (2006), *Osmanlıda İhtisab Müessesesi (Yerel Yönetim)*, Bilge Yay., İstanbul.
- KEKLİK, Nihat (1990), *Muhyiddin İbnü'l Arabî El-Fütûhât El-Mekkiyye*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara.
- KESİK, Beyhan, (2004), *Fuzûlî'nin Türkçe Divanı'nda Din ve Toplum Telakkiler*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi, Elazığ.
- KESKİN, Halife, (1997), *İslam Düşüncesinde Kader ve Kaza*, Beyan Yayınları, İstanbul.
- KESKİN, Neslihan K. (2007), "Osmanlı Şiirinde İftihar ve İmtiyaz Simgeleri Çelenk, Otaga ve Sorguç", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 2/4.
- KILAVUZ, Saim, (1991), "Azrail", TDV İslam Ansiklopedisi, C.4, Ankara
- _____, (1993), *Anahatlarıyla İslam Akâidi ve Kelâm'a Giriş*, Ensar Neşriyat, İstanbul
- KILIÇ, Hulusi, (2003), "El-Makâmât" TDV İslam Ansiklopedisi, C. 27, Ankara
- KILIÇ, Filiz, (2010), *Âşık Çelebi, Meşâ'irü's-Şu'arâ*, C.3, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- KIRCA, Celal, (1988), "Âd", TDV İslam Ansiklopedisi, C. 1, İstanbul
- KOÇU, R. Ekrem, (1960), *İstanbul Ansiklopedisi*, C.3, İstanbul

- _____, (1969), *Türk Giyim, Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, Sümerbank Kültür Yayınları, Ankara.
- _____, (2002), *Tarihte İstanbul Esnafı*, Doğan Kitap, İstanbul
- KÖKSAL, M. Asım, (2004), *Peygamberler Tarihi*, TDV Yayınları, C. I, Ankara.
- KURNAZ, Cemal, (1987), *Hayali Bey Divanı'nın Tahlili*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara.
- KUTLAY, Halil İbrahim (terc.) (2012) *Aliyü'l-kârî, Uydurma Olduğunda İttifak Edilen Hadisler*, İnkılab Yayınları, İstanbul.
- KURTOĞLU, Orhan, (2009), "Klasik Türk Şiirinde Saçı Geleneği", *Milli Folklor*, Yıl: 21, S. 81, ss. 89-99.
- KUŞÇUOĞLU, M. Zeki, (1994), *Resimli Ansiklopedik Türk Kuyumculuk Terimleri Sözlüğü*, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- KUŞEYRİ, Abdülkerim, (2011), *Şerh-i Esmâilâhi'l-Hüsna-O'nun Güzel İsimleri*, İlk harf Yayınevi, İstanbul.
- KUTLAR, F. S. (2005), *Klasik Dönem Metinlerinde Değerli Taşlar ve Risale-i Cevâhir-Nâme*, Öncü Kitap, Ankara.
- KUTLUK, İbrahim, (1981), *Kınalı-zâde Hasan Çelebi, Tezkiretü'ş-Şuarâ*. TTK Yay. Ankara.
- KUTSAL KİTAP, (2001), *Eski ve Yeni Antlaşma*, Kitab-ı Mukaddes Şirketi, Yeni Yaşam Yayınları, İstanbul.
- LEVEND, Agah Sırrı, (1984), *Divan Edebiyatı-Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar*, Enderun Kitabevi, İstanbul.
- _____ (1959), *Arap, Fars ve Türk Edebiyatlarında Leylâ ile Mecnûn Hikâyesi*, Türkiye İş Bankası Yay., Ankara.

- MEHMED SÜREYYA, (1995), *Sicill-i Osmanî*, hzl. Mustafa Keskin, Ali Aktan ve Abdulkadir Yuvalı, C.1, Sebil Yayınevi, İstanbul.
- MERÇİL, Erdoğan, (2003), “Mahmûd-ı Gaznevî”, TDV İslam Ansiklopedisi, C. 27, Ankara
- MOLLA CÂMÎ (1990), *Baharistân*, çev. M. Nuri Gençosman, MEB, İstanbul.
- MUHAMMED EBU ZEHRA, (1993), *Son Peygamber*, Birleşik Yayıncılık, C.2, İstanbul.
- MÜTERCİM ASİM EFENDİ, (2009), *Burhân-ı Katı*, (hzl. Mürsel Öztürk-Derya Örs), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- NEDVÎ, (1985), “Asrı Saadet”, Şamil Yayınevi, C.I, İstanbul.
- NECMÜDDİN KÜBRA, (1980), *Tasavvufî Hayat*, (hzl. Mustafa Kara), Dergâh Yayınları, İstanbul.
- NUTKU, Ö. (1987), *IV. Mehmet'in Edirne Şenliği*, TTK, Ankara.
- OCAK, A. Yaşar, (2007), *İslam-Türk İnanışlarında Hızır Yahut Hızır-İlyas Kültü*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- _____, 1992, *Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sûflük: Kalenderîler (14-17.Yüzyıl)*, TTK, Ankara.
- ONAY, A. Talat, (1992), *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, TDV Yayınları, Ankara.
- ÖNGE, Yılmaz, “Anadolu'nun İlk Dört Selçuklu Kumandanı ve Yaptırdığı Yapıların Özellikleri”, *Vakıflar Dergisi*, S.12, 1978, Ankara, s. 132.
- ÖNKAL, A. ve Nebi B. (1993), “Cami”, TDV İslam Ansiklopedisi, C.7, İstanbul
- OKUMUŞ, Ömer, (1993), “Cami Abdurrahman”, TDV İslam Ansiklopedisi, C.7, İstanbul
- ÖZ, Mustafa, (2004), “Meşhed”, TDV İslam Ansiklopedisi, C.29, Ankara
- ÖZEN, Şükrü, (1996), “Habbe”, TDV İslam Ansiklopedisi, C.14, İstanbul

- ÖZEN, Mine ESİNER, (1980), “Türkçede Kumaş Adları”, *İÜEF Tarih Dergisi*, S. 33, Mart, İstanbul, ss. 291-340.
- ÖZKAN, Ömer, (2007), *Divan Şiirinin Penceresinden Osmanlı Toplum Hayatı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- ÖZÖNDER, Hasan, (2003), *Ansiklopedik Hat ve Tezhip Sanatları Deyimleri, Terimleri Sözlüğü*, Sebat Ofset Matbacılık, Konya.
- ÖZTUNA, Yılmaz, (1994), *Büyük Osmanlı Tarihi*, C.3, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- _____, (1983), *Büyük Türk Tarihi*, C.4, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- _____, (2000), *Türk Musikisi Kavram ve Terimleri Ansiklopedisi*, AKM Bşk. Yay., Ankara.
- ÖZTÜRK, Necdet, (2011), *Saray Penceresinden 14-15. Yüzyıl Osmanlı Sosyal Hayatı*, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul.
- PAKALIN, M. Zeki, (1983), *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.1-2-3, MEB, İstanbul.
- PALA, İskender, (1995), *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Akçağ Yay., Ankara.
- _____, (2012), “Tuz Ekmek Hakkını Gözeten Şairler”, Tuz Kitabı, Kitabevi, İstanbul.
- SALLÂBÎ, A. M. (2008), *IV. Halife Hz. Ali (Hayatı-Şahsiyeti ve Dönemi)*, Ravza Yay., İstanbul.
- REYHANLI, Tülay, (1983), *İngiliz Gezginlerine Göre XVI. Yüzyılda İstanbul'da Hayat*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- SARIKÇIOĞLU, Ekrem, (2004), *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, Fakülte Kitabevi, Isparta.
- SEFERCİOĞLU, M. Nejat, (1990), *Nev'î Divanı'nın Tahlili*, Kültür Bakanlığı, Ankara.
- SERDAROĞLU, Vildan, (2006), *Sosyal Hayat Işığında Zâtî Dîvânı*, İSAM Yayınları, İstanbul.

- SERİN, Muhittin, (2004), “Meşk”, TDV İslam Ansiklopedisi, C.29, Ankara
- SEZGİN, Fuat, (2012), *İslam Uygarlığında Mimari, Geometri, Fizik, Kimya, Tıp Saatler, Optik, Mineraller, Savaş Tekniği, Antik Objeler, Boyut Yayınları*, İstanbul.
- SOLMAZ, Süleyman, (2005), *Gülşen-i Şu‘arâ (Bağdatlı Ahdî)*. Kültür Bakanlığı Yay., Ankara.
- ŞAHİN, M. Süreyya, (1993), “Cin”, TDV İslam Ansiklopedisi, C.8, İstanbul.
- ŞAR, Selahaddin, (1991), *Tasavvufun Temel İlkeleri-İslam Tasavvufu*, Toker Yayınları, İstanbul.
- ŞARÂVÎ, Muhammed, (2012), *Aşere-i Mübeşşere*, çev. Dr. Mustafa Özcan, Özgü Yayınevi, İstanbul.
- ŞAVKAY, Tuğrul, (2000), Osmanlı Mutfağı, Şekerbank Yay., İstanbul.
- ŞEMSEDDİN SAMÎ, (2004), *Kâmûs-ı Türkî*, Kapı Yayınları, İstanbul.
- _____, (1996), *Kamusu’l A’lâm*, C.3, Kaşgar Neşriyat, Ankara.
- ŞENTÜRK, A. Atilla, (2009), *Osmanlı Şiir Antolojisi*, YKY, İstanbul.
- _____, (1994), “Osmanlı Edebiyatında Felekler, Seyyare ve Sâbiteler (Burçlar)”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 90, Haziran, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, s. 131-180.
- ŞENTÜRK, Şennur, (1997), *700 Yıllık Süreçte Kalem Medeniyeti Mürekkep Zamanlar*, YKY, İstanbul.
- ŞİŞMAN, B. ve KUZUBAŞ, M. (2012), *Şehname’nin Türk Kültür ve Edebiyatına Etkileri*, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- TABERİ, (1991), *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi*, MEB, C. 1, İstanbul.
- TARLAN, A. Nihat, (2004), *Şeyhî Divanı’nı Tetkik*, Akçağ Yay., Ankara.

- _____, (1948), *Şiir Mecmualarında XVI ve XVII. Asır Dîvan Şiiri: Ulvî-Me'âlî-Nihânî-Feyzî-Kâtibî*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- _____, (1992), *Hayâlî Bey Divanı*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- TOLASA, Harun, (2001), *Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- TÖKEL, Dursun Ali, (2000), *Divan Şiirinde Mitolojik Unsurlar*, Akçağ Yay., Ankara.
- TUMAN, Mehmet Nâil (2001), *Tuhfe-i Nâilî*, (hzl. Cemal Kurnaz ve M. Tatçı), Bizim Büro Yay., C.2, İstanbul.
- TÜRKMEN, M. Nuri, (2009), *Osmanlı'da Askerî Müzik: Mehter*, Kitaplık, İstanbul.
- ULUDAĞ, Süleyman, (2012), *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabalcı Yay., İstanbul.
- _____, (1991) *Tasavvuf İlimine Dair, Kuşeyri'nin Risalesi*, Dergâh Yay., İstanbul.
- _____, (1997), "Hallac-ı Mansur", TDV İslam Ansiklopedisi, C. 15, İstanbul.
- ULVÎ, *Dîvân*, İstanbul Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Halet Efendi-Ek Bölümü, No:150.
- USTA, Aydın (2013), "Zırh", TDV İslam Ansiklopedisi, C. 44, Ankara.
- UYŞAL, Muhittin, (2012), *Tasavvuf Kültüründe Hadis*, Ensar Yay., İstanbul.
- UZEL, İ. ve SÜVEREN, K. (1999), *Şerafeddin Sabuncuoğlu, Mücerreb-nâme (İlk Türkçe Deneysel Tıp Eseri-1468)*, AKM Yay., Ankara.
- UZUN, Mustafa, (2003), "Mecmua", TDV İslam Ansiklopedisi, C.28, Ankara.
- _____, (1992), "Burak", TDV İslam Ansiklopedisi, C. 6, İstanbul.
- _____, (1993), "Cedvel", TDV, İslam Ansiklopedisi, C. 7, İstanbul.
- UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı, (2014), *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, TTK Yay., Ankara.
- _____, (1983), *Osmanlı Tarihi*, TTK Yay., C.2, Ankara.

- _____, (1988), *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, TTK Yay., Ankara.
- ÜLKER, Muammer, (1987), *Başlangıçtan Günümüze Türk Hat Sanatı*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara.
- YAHYA K., Gülçin, (2012), *Türk Mûsikîsi Rehberi*, Maya Akademi Yay., Ankara
- YAMAN, Bahattin, (2008), *Osmanlı Saray Sanatkârları-18. Yüzyılda Ehl-i Hiref*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- YARDIM, Ali, (1999), *Şihâb 'ül-Ahbâr Tercümesi*, Damla Yayınevi, İstanbul.
- YILMAZ, Mehmet (1992), *Edebiyatımızda İslamî Kaynaklı Sözler*, Enderun Kitabevi, İstanbul.
- YAZIR, Mahmut Bedrettin, (1989), *Medeniyet Âleminde Yazı ve İslâm Medeniyetinde Kalem Güzeli*, Gaye Matbaacılık, C. 3, Ankara.
- YENİTERZİ, Emine (1993), *Divan Şiirinde Na't*, TDV Yayınları, Ankara.
- _____, "Klasik Türk Şiirinde Ülke ve Şehirlerin Meşhur Özellikleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl:3, S. 15.
- YERASİMOS, Stefanos, (2002), *Sultan Sofraları: 15. ve 16. Yüzyılda Osmanlı Saray Mutfağı*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- YERASİMOS, Marianna, (2005), *500 Yıllık Osmanlı Mutfağı*, Boyut Yayın Grubu, İstanbul.
- YILDIRIM, Nimet, (2008), *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- YILMAZ, Mehmet, (1992), *Edebiyatımızda İslami Kaynaklı Sözler*, Enderun Kitabevi, İstanbul.
- YILMAZ, Ozan, (2013), "Gelenekten Deyişe": Klasik Türk ve Fars Edebiyatlarının Ortak İfade Biçimlerinden "Başa Toprak Saçmak", *Türük*, S.2, ss. 336-350.
- _____, (2011) "Klasik Türk Edebiyatında Bir Başka Anlamıyla Bahâr", *AÜDTFC Türkoloji Dergisi*, C.181, ss. 177-194.

YİĞİT, İsmail, (2007), *Kur'an ve Hadis Kaynakları Işığında Peygamberler Tarihi*, Kayıhan Yayınları, İstanbul.

YURDAGÜR, Metin, (1996), *Ayet Ve Hadislerde Esmâ-i Hüsnâ*, Marifet Yayınları, İstanbul.

YÜCEL, Ünsal, (1999), *Türk Okçuluğu*, AKMB Yayınları, Ankara.

ZAVOTÇU, Gencay, (2006), *Divan Edebiyatı, Kişiler ve Kişilikler Sözlüğü*, Aydın Kitabevi, Ankara.

SİSTEMATİK İNDEKS²³⁰

BÖLÜM 1: DİN-TASAVVUF

1.1. DİN

1.1.1. Allah

K.18/17, Msm.32/2, G.6/3, G.52/1, G.290/1, G.390/4, G.394/5, G.414/1, G.498/5, G.567/6, G.627/2, Trh.13/4, Matla 4/1.

Abîr-âmîz-i enfâs-ı bahârî : M.2/19.

Bâkî: M.2/24.

Cân: M.5/17.

Cenâb-ı Hakk: G.222/1.

Cenâb-ı Kâdî'-yi hâcât: K.21/18.

Cihân-dâr-ı serîr-i Len-terânî: M.2/20.

Çerâg-efrûz-ı bezm-ârâ-yı dünyâ: M.2/18.

Dârâ-yı Dâdâr: M.3/1.

Dârâ-yı bâd u âteş: Msm.23/2.

Dâver-i hükm ü kazâ: G.534/4.

Dest-i kudret: K.13/1, K.14/1, G.600/7, G.678/2, M.6/33.

Delîl-i rehberân-ı râh-ı ukbâ: M.2/18.

Cenâb-ı Hakk: G.222/1.

Cenâb-ı Kâdî'-yi hâcât: K.21/18.

Fettâh: G.72/5, G.73/5, M.11/87, Matla 47/1.

²³⁰ Sistematik indeks, çalışmamızın planına göre hazırlanmıştır. Derzizâde Ulvî Divan'ına göre tertip edilen indekste gösterilen rakamlardan ilki şiir, ikincisi ise beyit veya bölüm numaralarını göstermektedir.

Hakk: M.5/13, K.4/23, K.8/24, K.8/44, K.7/49, K.7/50, K.12/43, K.13/37, K.17/48, K.18/50, K.19/35, K.20/10, K.21/11, K.23/22, K.25/34, Msm.2/3, Msm.2/5, Msm.3/1, Msm.7/4, Msm1/5, Msm.1/4, Msm.7/5, Msm.8/3, G.26/3, G.28/2, G.29/2, G.32/3, G.118/1, G.121/1, G.222/1, G.301/5, G.322/5, G.387/3, G.423/7, G.489/4, G.425/4, G.504/1, G.508/7, G.515/3, G.567/4, G.552/4, G.610/2, G.610/4, G.652/1, M.9/45, Trh.6/2, Trh.7/5, Trh.13/1, Trh.18/1, Matla 29/3.

Hak-te'âlâ: K.5/21, K.10/34, K.23/25.

Hallâk: M.2/24, K.10/18, K.22/39.

Hallâk-ı felek: K.22/23.

Hallâk-ı âb u hâk: Msm.23/2.

Hâlk: M.2/1, G.119/5, G.673/2.

Hâlk-i bî-çün: K.4/9.

Hâlk-i kevn ü mekân: M.1/25.

Hattât-ı ezel: Matl.76.

Hayy-ı lâ-yemût: G.58/4.

Hazret-i Yektâ-yı Bî-yâr: M.3/2.

Hû: Msm.1/4.

Hudâ: M.2/1, M.3/16, Msm.1/5, Msm.3/1, Msm.6/6, Msm.7/5, Msm.36/2, Msm.37/5, Msm.40/1, Msm.40/3, Msm.42/4, K.2/3, K.4/14, K.8/52, K.17/6, K.21/26, G.18/2, G.55/2, G.98/3, G.214/1, G.245/3, G.252/3, G.364/3, G.440/2, G.443/1, G.449/1, G.503/4, G.562/1, G.673/3, G.675/4, M.9/15, M.11/28, M.11/50, M.11/59, M.11/86, M.11/175, Trh.16/2.

Hudâvend-i rahîm ü zü'l-celâl: M.2/20.

Hudâvend-i cihân: K.22/21.

Hüsrev: M.5/20.

İlâh: M.2/1, Msm.4/5, K.1/8.

Kâdî'l-hâcât: G.214/1.

Kâhir ü Kahhâr: K.21/14.

Kâtib-i Kudret: K.15/28, G.245/4.

Kerem-i lâ-yezâl: Matla 26/1.

Kemâl-i dest-i sun'-ı Lem-yezel: Msm.41/1.

Kuddûs: K.10/18.

Kudretu'llah-i te'âlâ vü tekaddes: K.24/1.

Ma'bûd: Msm.43/2.

Mescûd: Msm.43/2.

Mevlâ: Msm.1/5, Msm.4/5, Msm.38/1, K.7/44, G.356/1, G.457/5, G.544/1.

Mücîb: M.1/2.

Nakkâş-ı ezel: Msm.41/1.

Pâdişâh: M.2/1.

Perver-digâr: M.2/1.

Rabb: Msm.2/5, Msm.17/3, K.12/43, G.16/1, G.258/1, G.309/3, G.368/5, G.421/5, G.500/1, G.675/3, M.10/7, M.10/8, M.11/54, M.11/95.

Rabb-ı Gafûr: K.17/43.

Rahmân: Msm.8/5.

Rahîm: Matl.26/2.

Rumûz-âmûz-ı kebg-i kuhsârî: M.2/19.

Sübhân: M.8/7, K.20/22.

Üstâd-ı Lem-yezel: G.153/3.

Sâni' ü Ekber: Msm.30/4.

Sâni'-i nakş-ı rüsum: G.466/2.

Sun'-ı Kird-gâr: G.153/4.

Sun'-ı ezel: G.252/2.

Şehin-şâh: M.2/1.

Yed-i kudret: K.4/9, K.4/16, Msm.29/1, G.301/3, G.495/4, M.11/59. **Yed-i takdir:** Msm.2/1, G.605/4.

Yezdân: K.7/16, K.20/34, K.22/14, K.23/23, K.27/14, Msm.2/2, G.190/4, G.283/1, Trh.1/10.

1.1.2. Melekler:

M.2/7, M.5/26, M.6/17, K.6/30, K.7/15, K.7/37, K.8/5, K.8/24, K.8/30, K.8/35, K.10/7, K.26/3, Msm.4/2, Msm.41/1, G.65/3, G.103/5, G.304/2, G.348/2, G.422/2, G. 446/3, G.453/3, G.517/5, G.618/6, G.673/2, M.9/63, M.11[G/4], M.11/169, Trh.13/4, Matla11.

1.1.2.1. Kerrûbiyân: Msm.7/5.

1.1.2.2. Cebrâîl (Cebre'îl/Cibrîl, Rûhü'l-Kudûs, Rûh-ı Mukaddes, Rûhu'l-Emin, Tâvir-i Kudsî, Ervâh-ı Kudsîyân): M.3/6, M.4/6, K.3/20, K.10/7, K.24/17, Msm.1/5, G.13/3, G.304/2, G348/2, G.454/3, G.657/5, G.658/3.

1.1.2.3. İsrâfil K.18/3.

1.1.2.4. Hârût: Trh.1/5.

1.1.3. Kitaplar

1.1.3.1. Tevrât, Zebûr: G.454/2.

1.1.3.2.İncîl: G.128/4, G.454/2.

1.1.3.3.Kur'ân/Mushaf: M.1/1, K.4/14, G.2/4, G.100/4, G.153/5, G.259/5, G.267/3, G.282/1, G.301/2, G.301/5, G.364/2, G.454/1, G.454/3, G.520/1, G.673/1, M.11/133.

1.1.4. Âyet ve Hadisler:

1.1.4.1. Âyetler: M.1/1, M.2/3, M.2/13, M.2/20, M.3/7, M.3/18, M.4/15, M.5/6, M.5/7, M.5/8, K.1, K.7/19, K.11/4, K.12/6, K.14/32, K.18/1, K.18/4, K.18/19, K.26/22, K.27/15, G.32/1, G.40/5, G.118/1, G.153/5, G.222/1, G.259/5, G.270/1, G.290/1, G.301/2, G.301/4, G.329/4, G. 336/4, G.364/3, G.376/3, G.385/1, G.398/1, G.498/5, G.520/1, G.549/2 M.11/133.

1.1.4.2. Hadisler:

M.5/6, M.5/11, K.7/16, G.32/4, G.425/4 G.589/4.

1.1.5. Peygamberler

1.1.5.1. Hz. Âdem: M.2/9, M.3/23, M.4/18, Msm.7/4, G.261/2, G.289/3, G.399/3, G.446/3, G.556/2, G.666/4, G.678/2, Trh.2/6.

1.1.5.2. Hz. Nûh: K.7/2, K.27/5, G.6/3, G.71/2, G.88/1, G.376/3, G.556/5, G.562/6, Matla 67.

1.1.5.3. Hz. İbrâhim (Halîl): M.5/16, M.5/28, K.23/11, K.23/24, Msm.21/1, G.57/2, G.348/3, G.360/1, G.521/3, G.562/4, M.10/144, M.10/147, M.10/148.

1.1.5.4. Hz. Ya'kûb: K.21/13, Msm.14/5, Msm.25/1, G.294/4, G.372/3, G.427/1, G.385/5, G.456/4, G.560/3, G.594/1, M.9/50, M.9/130, M.11/598, Trh.1/3.

1.1.5.6. Hz. Yûsuf: K.7/38, K.8/16, Msm.21/1, Msm.25/2, Msm.25/5, G.4/3, G.9/1, G.48/2, G.98/2, G.157/3, G.195/2, G.218/2, G.227/2, G.252/4, G.294/4, G.308/2, G.360/3 G.372, G.385/5, G.427/1, G.456/4, G.502/3, G.547/7, G.553/3, G.560/3, G.599/3, G.605/3, G.615/1, G.616/1, G.637/2, M.11/129, M.11/151, M.9/50, M.11/133, M.11/152, M.11/153, M.11/173, Trh.1/3.

1.1.5.7. Hz. Eyyûb: K.21/13, G.174/2.

1.1.5.8. Hz. Mûsa: K.17/27, K.19/3, 277/2.

1.1.5.9. Hz. Hızır: G.17/1, G.39/3, G.54/6, G.105/4, G.138/1, G.205/3, G.433/3, G.545/1, M.11/67.

1.1.5.10. Hz. Dâvûd: G.619/6.

1.1.5.11. Hz. Süleymân: K.9/13, K.9/17, K.10/9, K.17/26, G.100/3, G.157/1, G.181/2, G.232/4, G.652/1, Matla 13/1.

1.1.5.12. Hz. Zekeriya: K.21/13.

1.1.5.13. Hz. Lokman: Msm.2/2, G.113/1.

1.1.5.14. Hz. İsa (Mesîh, Mesîhâ, Âsî): K.10/7, K.8/10, K.20/7, K.26/10, G.126/5, G.77/3, G.103/2, G.144/2, G.283/4, G.287/4, G.291/4, G.312/3, G.323/1, G.437/3, G.446/2, G.448/4, G.457/1, G.472/3, G.541/3, G.554/4, G.622/3, G.645/3, G.662/1, G.673/1, M.10/12, M.11/164, M.11/167.

1.1.5.15. Hz. Muhammed (Ahmed, Ahmed-i Muhtâr, Âl-i Ahmed, Âl-i Nebî, Nebî, Resûl, Ebu'l Kâsım Muhammed, Muhammed Şâh, Mahmûd, Habîb, Habîb-i Hazret-i Yektâ-yî Biyâr, Hayrû'l-mürselîn, Nûr-ı Hudâ, Nûr, Cemâl-i Pâk-mâli Sun'ı Yezdân, Ömr-i Sermed, Server-i Sakaleyn, Sultân-ı Risâlet, Şeh-i Şâhân-ı Risâlet, Cemşîd-i Eyvân-ı Risâlet, Sultân-ı Eyvân-ı Risâlet, Hân-ı Risâlet, Zübde-i Erkân-ı Risâlet, Dirahşân-ı risâlet, mihr-i hurşîd-i gerdûn-ı risâlet, Cân-ı Risâlet, Hâtem-i Cumhûr-ı Rüsûl, Sahib-i Hâtem, Hayl-ı Nebî-yi Asker, Fahr-ı Cihân, Şâh, Sipîhr-i Hamd, Mefhar-ı Kevneyn, Mefhar-ı Mevcûdât, Emîr-i Bârgâh-ı Li-Ma'a'llah, Levlâke li-'amrûk Taht u Tâcı, Mahall-ı Feyz-i Nûr-ı Aşk-ı Sermed, Şeh-i Yesrüb ü Bathâ, Karîb-i Halvet-i Dârâ vü Dâdâr, Maksad-ı Maksûd, Server-i Âlem, Gülbîn ü Gülzâr-ı Devlet, Mihr, Meh-veş, âfet, Umde-i âlem, Sermâye-i İnsân, Tabîb-i Lutf, Tâlib, Matlûb, Sultân-ı Selâfîn-i Cihân, Ma'şûk, Zübde-i Lâlât, Nahl-ı Bâlâ, Kaşî Pür-çîn, Cihân-ı Feyz, Feyz-i Cihân, Mekân-ı Kân, Kân-ı Mekân, Dehr-i Fünûn, Derûn-ı Bahr, Bahr-ı Derûn, Dürr-i Deryâ, Deryâ-yı Dürr, Mu'ciz-nümâ, Pîrâne-i Devrân): M.3/1, M.3/2, M.3/8, M.3/9, M.4/2, M.4/7, M.4/8, M.4/14, M.5/2, M.5/4, M.5/5, M.5/11, M.5/13, M.5/14, M.5/16, M.6/32, K.3/7, K.3/15, K.4/1, K.4/4, K.4/14, K.4/19, K.4/20, K.4/21, K.4/22, K.4/23, K.21/15, K.21/16, Msm.1/4, Msm.2/5, Msm.7/5, Msm.31/1, G.16/4, G.55/2, G.55/3, G.138/4, G.291/5, G.318, G.336, G.673/1, G.673/4, G.506/4, G.562/1, G.673/2, G.673/3, M.11/85, M.11/154, M.11/180, M.11/174, M.11/180, Trh.2/6, Trh.18/1, Trh.20/2, Matla 35/1, Matla 35/2, Matla 36/2, Matla 37/2, Matla 45/1, Matla 45/7, Matla 45/8.

1.1.6. Dört Halife (Çâr-yâr):

1.1.6.1. Ebû Bekir: M.2/25, K.8/31.

1.1.6.2. Ömer: K.8/31.

1.1.6.3. Osmân: M.2/25, K.8/31.

1.1.6.4. Alî (Hayder, Haydar-ı Kerrâr, Sâkî-i Kevser): K.8/30, K.8/31, K.14/18, Msm.3/2, G.42/5, G.70/4, G.528/2, G.649/5.

1.1.7. Ehl-i Beyt (Âl-i Nebî, Âl-i Ahmed): Msm.31/1, G.318/3.

1.1.7.1. Hasan: K.8/30, G.378/5, G.525/5, Trh.2/1, Trh.4/1.

1.1.7.2. Hüseyin: M.1/2, Msm.3/2, G.2/5, G.314, G.525/5, G.624/2, Trh.4/1.

1.1.8. Sahâbeler:

1.1.8.1. Bilâl el-Habeşî: G.364/4, M.11/127, M.11/138.

1.1.8.2. Cafer bin Ebu Tâlib (Câfer-i Tayyâr): G.369/5, M.11/138.

1.1.8.3. Hassân Bin Sâbit: K.23/20, G.303/5, G.454/2, G.464/5.

1.1.8.4. Sa'd b. Ebû Vakkâs: K.13/32, K.13/25.

1.1.9. Kazâ ve Kader: K.13/7, K.14/7, K.14/9, K.14/32, Msm.2/1, Msm.22/3, Msm.25/4, Msm.37/4, Msm.38/5, Msm.42/4, Msm.45/4, G.8/4, G.30/1, G.31/5, G.59/2, G.116/6, G.224/2, G.245/3, G.445/3, G.462/4, G.534/4, G.600/7, G.620/5, G.670/5, G.677/2.

1.1.10. Âhiret ve İlgili Kavramlar

1.1.10.1. Âhiret (Ukbâ, Bekâ, Adem Mülkü, Adem İklîmi): Msm.1/3, Msm.2/5, Msm.3/4, Msm.4/1, Msm.4/3, Msm.6/6, Msm.7/3, Msm.22/4, G.16/1, G.67/3, G.261/3, G.522/5, G.589/4.

1.1.10.2. Kıyâmet (Mahşer, Haşr, Yevm-i Su'âl, Vakt-i Nüşûr, Eşrât): K.11/4, K.17/25, K.17/29, K.17/45, K.21/39, K.24/20, K.27/15, Msm.2/2, Msm.4/5, Msm.6/1, Msm.6/6, Msm.2/5; Msm.7/5 G.40/5, G.112/4, G.122/2, G.155/1, G.210/1, G.261/4, G.380/12, G.322/5, G.337/4, G.391/6, G.394/2, G.401/3, G.402/2, G.447/4, G.472/5, G.491/2, G.514/3, G.586/6, G.598/1, G.600/1, M.9/67, M.11[G/3], M.11/177, M.11/183, Trh.13/2.

1.1.10.3. Cennet (Cinân, Behişt, Firdevs-i berîn, Huld, İrem, Dârü's-selâm, Uçmag):

M.1/13, M.1/15, K.5/5, K.5/6, K.12/19, K.14/23, K.17/14, K.17/15, K.17/16, K.17/48, K.18/50, K.19/7, K.22/23, K.20/15, K.24/2, Msm.1/5, Msm.2/5; Msm.3/4; Msm.6/6; Msm.7/5, Msm.8/5, Msm.12/5, Msm.21/2, Msm.43/3, G.3/1, G.13/3, G.41/6, G.55/3, G.67/2, G.74/1, G.172/1, G.215/2, G.226/6, G.243/1, G.261/1, G.261/2, G.264/5, G.265/1, G.281/5, G.357/3, G.399/3, G.436/3, G.453/3, G.457/2, G.467/4, G.470/4, G.481/1, G.494/1, G.501/4, G.522/3, G.552/2, G.579/1, G.590/1, G.598/2, M.9/10, M.9/48, M.9/46; M.9/49, Trh.1/2, Trh.6/1.

Hûrî (Hûr, Havrâ, Hûrâ): K.17/14, K.19/7, Msm.2/5, Msm.4/5, G.165/1, G.348/1, G.481/1, G.579/1, G.481/1, M.9/46, M.9/49.

Gilmân (Gulâm): K.17/14, K.19/7, Msm.1/5, Msm.2/5, Msm.4/5, G.453/3, 590/1, M.11[G/4], Trh.1/2.

Vildân: Msm.1/5.

Cinân-ı Tâvûsî: G.12/3.

Kevser: M.6/36, K.1/8, K.11/15, K.17/15, K.17/17, K.26/24, Msm.1/5, Msm.2/5, Msm.6/6, Msm.7/5, Msm.38/3, G.70/4, G.140/1, G.261/3, G.336/4, G.348/1, G.453/3, G.501/2, Trh.1/2, Trh.2/2, Trh.13/2.

Selsebîl: G.348/1 G.481/1, M.9/47, Trh.13/5.

Tûbâ: K.17/35, G.3/1, G.13/3, G.13/4, G.101/5, G.165/1, G.171/1, G.206/1, G.337/1, G.380/12, G.613/4, G.644/2, M.11/57.

1.1.10.4. Cehennem (Dûzâh): K.6/56, Msm.8/5, G.74/1, G.174/5, G.434/6, G.598/2.

1.1.10.5. Âlem-i Berzah: G.74/1.

1.1.10.6. Âhir Zamân (Devr-i Kamer): Msm.12/2, G.266/4, G.311/2, G.327/5; M.11/179, Matla 36/1.

1.1.10.7. Rûz-ı Ezel: Msm.19/4, G.320/5.

1.1.11. Diğer İtikadi Mefhumlar:

1.1.11.1. Ölüm (Ecel, Rihlet, Merg, Memât, Mevt, Âkıbet): K. 8/47, Msm.1/2,

Msm.2/2, Msm.4/1, Msm.6/2, Msm.7/2, Msm.7/3, Msm.14/4, G.20/3, G.23/3, G.61/5, G.65/1, G.211/2, 224/1, G.258/2, G.305/1, G.324/4, G.359/3, G.385/3, G.396/1, G.415/3, G.430/5, G.433/3, G.490/1, G.525/3, G.560/1, G.568/5, G.572/3, Trh.11/5.

1.1.11.2. Rûh: M.3/19, K.4/17, K.7/22, K.20/14, K.24/17, Msm.1/4, Msm.2/4, Msm.2/5, Msm.3/1, Msm.3/4, Msm.4/5, Msm.6/4, Msm.7/5, Msm.20/3, Msm.37/1, Msm.40/3, Msm.42/5, G.25/3, G.68/5, G.71/1; G.73/1, G.123/4, G.133/5, G.134/2, G.142/8, G.150/3, G.151/5, G.175/5, G.211/2, G.221/3, G.226/1, G.230/3, G.261/3, G.265/2, G.276/2, G.305/1, G.329/4, G.357/3, G.359/3, G.367/5, G.394/2, G.402/3, G.446/1, G.446/2, G.446/3, G.460/2, G.474/3, G.491/1, G.500/3, G.521/5, G.522/5, G.554/4, G.500/3, G.534/5, G.554/4, G.607/5, G.612/5, G.647/3, G.658/3, G.673/3, G.681/2, M.11/49, M.11/136, Trh.12/3, Trh.13/5, Trh.14/5, Matla 47/2.

1.1.11.3. Şeytân (İblîs, Dîv, Ehrimen): G.38/3, G.65/3, G.399/3, G.609/4, M.11[G/4].

1.1.11.4. Cin: M.2/3, K.9/13, K.10/9, G.100/3.

1.1.11.5. Perî: M.2/3, K.5/6, K.8/5, K.8/10, Msm.45/1, G.37/1, G.52/4, G.65/3, G.84/3, G.109/2, G.139/6, G.181/2, G.185/2, G.191/1, G.209/3, G.226/5, G.232/4, G.252/3, G.262/3, G.304/3, G.319/1, G.327/2, G.336/7, G.373/4, G.392/2, G.424/4, G.446/3, G.454/1, G.504/4, G.538/1, G.541/4, G.555/3, G.571/5, G.608/2, G.609/4, G.624/2, 659/2, 684/2, M.9/32, M.10/11, M.11/60, M.11/70, M.11/169, Matla 49.

1.1.12. Din ve Din İle İlgili Diğer Mefhumlar

1.1.12.1. Din: G.10/5, G.278/3, G.423/8, G.514/2, G.551/4, Matla 35/2, Matla 36/2, Matla 37/2.

1.1.12.2. Şerî'at: M.6/34, K.4/6, K.17/9, K.18/30, G.553/1, G.559/3, Trh.2/6, Trh.20/2.

1.1.12.3. İslâm: K.1/13, K.17/9, Msm.37/5, G.460/1; **Müslümân (Müselmân):** K.8/42, G.233/1, G.278/3, G.403/1, G.487/5, G.488/3, G.676/4, M.11/166.

1.1.12.4. İmân: K.3/18, Msm.41/3, G.484/8, G.487/4, G.487/5, G.488/3, G.669/4, M.11/166, Trh.6/3, Matla 35/2, Matla 36/2, Matla 37/2 ; **Mü'min:** K.17/2, K.21/35, G.425/4.

1.1.12.5. Küfr, Kâfir: K.8/42, K.10/18, K.16/6, K.21/35, K.26/5, Msm.8/1, Msm.8/3, Msm.8/4, Msm.8/5, Msm.37/3, Msm.41/3, G.53/2, G.124/2, G.128/4, G.233/1, G.278/5, G.344/3, G.403/1, G.466/2, G.484/8, G.576/1, G.669/4, G.676/4, M.11/166, M.11/167.

1.1.12.6. Münkir, Münâfık: G.119/4, G.125/2, G.267/3, G.286/3, G.487/4

1.1.12.7. Put (Büt, Sanem): K.14/12, K.19/2, Msm.29/5, G.53/2, G.74/2, G.106/3; G.128/4, G.139/5, G.153/3, G.163/1, G.167/4, G.240/4, G.256/1, G.332/2, G.349/4, G.437/3, G.478/1, G.508/5, G.524/3, G.612/4, G.632/5, G.653/7.

Uzzâ, Lât: K.3/3.

1.1.12.8. Büt-hâne: G.256/1, G.524/3, G.605/4, M.11/144.

1.1.12.9. Âteş-perest, Âteş-gede: K.6/14, G.53/2, G.277/3, G.478/6, G.576/1.

1.1.12.10. Kilise (Deyr): K.10/7, K.19/2, G.277/3, G.466/2, G.478/5, G.634/2.

Tersâ: M.5/10, K.19/2, G.437/3, M.11/164.

Râhip: G.128/4, G.245/2, G.332/2, G.380/2, G.478/4, G.460/1.

Ceres: Msm.42/5, G.229/2, G.240/4, G.241/1, G.478/5, G.540/4.

Haç (Çelîpa): K.16/6.

1.1.12.11. Hidâyet: M.6/36, M.7/3, K.20/34, K.22/14, K.26/19, M.11/87, Trh.18/5.

1.1.12.12. Dalâlet: Msm.7/1, G.16/2.

1.1.13. İbâdet ve İbâdetle İlgili Mefhumlar

1.1.13.1. Namâz: G.58/1.

Mescid: K.21/16, G.25/2, G.58/2, G.457/2, G.470/3, G.593/2, M.11/79; **Câmi:** G.2/3, G.282/2, Trh.6/1, Trh.6/3.

Secde, M.2/13, M.3/20, M.6/12, K.3/18, Msm.25/2, G.282/2, G.245/2, G.447/2, G.576/1, M.9/14; **Secde-gâh:** Trh.12/1.

Mihrâb: G.2/3, G.66/2, G.282/2, G.270/5, G.282/1, G.364/4, G.447/2, G.457/2, M.11/79.

Minber: G.34/3, M.9/11.

Kible: Msm.21/1, G.348/3, G.365/1.

Ezân: G.308/1, G.364/4, M.6/126.

Duâ (Niyâz): M.7/1, K.7/46, K.18/49, K.20/16, K.22/21, K.22/22, K.25/33, Msm.2/5, Msm.3/3, Msm.6/6, Msm.44/2, G.122/6; G.170/3, G.283/1, G.489/4, G.612/5, M.9/45; Trh.6/2.

1.1.13.2. Oruç (Savm, Sıyâm) ve İlgili Mefhumlar: G.585/3, Matla 64/2.

1.1.13.3. Hac ve İlgili Mefhumlar

Hacı: Msm.4/1, G.562/5.

Tavâf: G.22/5, G.260/6, G.400/4, G.562/2.

İhrâm: G.400/4.

Safâ: G.212/2, G.562/2.

Merve: G.365/1.

Sa'y: G.212/2, G.562/2, G.626/5.

Zemzem: G.196/3, G.348/3.

1.1.13.4. Ka'be (Beytu'llah, Beytü'l-harâm) ve İlgili Mefhumlar:

K.4/7, K.10/18, K.21/31, K.23/24, Msm.4/1, Msm.12/1, Msm.21/1, Msm.34/2, Msm.41/5, Msm.43/2, G.2/3, G.22/5, G.74/4, G.80/5, G.196/3, G.212/2, G.260/6,

G.280/5, G.326/3, G.343/1, G.348/3, G.365/1, G.393/4, G.400/4, G.442/3, G.457/2, G.522/4, G.562, G.626/5, G.642/2, M.11/127, M.11/145.

Hâcerü'l-esved: K.4/7, K.4/8.

Beyt-i Ma'mûr: K.17/21.

1.1.13.5. Kurbân: K.20/28, Msm.44/1, Msm.41/3, G.31/5, G.57/5, G.142/6, G.154/5, G.336/3, G.453/1, G.607/5, G.647/2, G.676/5, Matla 4, Matla 59, Matla 71.

1.1.13.6. Harâm, Helâl: K.21/11, G.22/1, G.269/5, G.379/4, G.385/4, G.491/2, G.575/4.

1.1.13.7. Günâh: Msm.12/4, Msm.24/5, Msm.25/2, Msm.32/5, G.133/4, G.158/10, G.246/1, G.289/1, G.381/5, G.383/1, G.439/5, G.484/8, G.503/1, G.517/5, M.11/177.

1.1.13.8. Sevâb: K.6/42, G.535/5.

1.1.13.9. Tövbe (Tevbe, İstiğfâr): G.62/7, G.71/1, G.109/5, G.297/5, G.316/3, G.553/2, G.564/3, G.564/6, G.567/7.

1.1.13.10. Şehit: Msm.2/2, Msm.2/5, Msm.3/1, Msm.3/2, Msm.8/5, Msm.37/1, G.478/2, M.10[G/2], M.11/49.

1.1.13.11. Guzât: Msm.7/5.

1.2. TASAVVUF:

1.2.1. Aşk: M.5/25, M.6/1, M.6/2, M.6/3, M.6/4, M.6/9, M.6/12, M.6/19, Msm.9/4, G.56/4, G.98/5, G.248/5, G.249/5, G.284/3, G.376/5, G.376/6, G.382/1, G.379/1, G.411/5, G.447/3, G.448/1, G.487/2, G.488/5.

1.2.2. Âşık: Msm.39/1, Msm.44/4, Msm.9/2, G.205/1, G.357/7, G.424/1, G.635/2, G.666/5, G.668/3.

1.2.3. Tarîk: M.2/28, M.5/2, Msm.39/1, G.21/4, G.381/6, G.284/3, G.443/1; **Sülûk:** M.6/2, G.61/4, G.249/5, G.552/2.

1.3. Tarikatlar ve İlgili Mefhumlar:

1.3.1. Semâ': M.2/7, G.139/5, G.259/4, G.622/3.

1.3.2. Hayderî: G.346/2.

1.3.3. Kalenderî: G.312/5, G.354/5, G.581/5.

1.3.4. Işık: G.275/3.

1.3.5. Abdâl: G.275/3, G.314/3, G.387/1, G.589/3, G.592/3, G.618/4, M.11/81.

1.3.6. Hırka-pûş: G.589/3, G.618/4.

1.3.7. Dervîş: M.2/10, K.11/7, Msm.9/5, Msm.36/5, G.447/3, M.11/84.

1.3.8. Sâlik: M.2/28, K.9/4, Msm.7/2, Msm.14/3, Msm.16/2, G.221/3, G.592/3, G.675/4.

1.3.9. Tâlib: M.5/2, Msm.9/4, G.553/4, G.631/7, M.10/24, M.11/68.

1.3.10. Mürîd: G.332/2, G.478/6, G.624/4.

1.3.11. Pîr: M.6/6, K.3/7, Msm.2/1, Msm.23/4, G.147/2, G.199/1, G.249/5, G.333/3, G.350/2, G.359/2, G.381/7, G.459/5, G.540/5, G.554/3.

1.3.12. Pîr-i Mugân: G.53/3, G.74/2, G.109/5, G.210/3, G.297/5, G.309/1, G.429/3, G.492/4, G.501/1, G.522/4, G.612/4, G.616/2, G.624/4, G.668/7.

1.3.13. Mürşid: G.429/3, G.492/4.

1.3.14. Şeyh: G.15/3, G.125/2, G.381/4, G.429/3, G.459/5, G.478/6, G.624/4, G.668/7, M.9/13.

1.3.15. Dergâh: Msm.3/1, G.32/3, G.68/3, G.199/1, 205/1, G.290/2, G.315/1, G.392/5, G.442/3, G.492/4, G.610/2.

1.3.16. Hırka: Msm.26/5, K.11/27, G.85/5, G.589/3, G.618/4.

1.3.17. Asâ: K.25/2, G.138/4, G.178/3, G.290/5.

1.3.18. Tecellî: M.2/6, K.17/27, K.18/24, G.261/1, G.673/4, M.11/18, M.11/28, Trh.18/5.

1.3.19. Cezbe: Msm.2/3, Matla 54/1, G.325/5.

1.3.20. Hâlet: K.9/10, Msm.14/5, G.4/1, G.416/1, G.147/4, G.193/2.

1.3.21. Hayret: M.5/31, G.111/4, G.376/6, G.392/4, G.411/3, G.448/3, G.451/3, G.616/4, Matla 22/3.

1.3.22. Tecrîd: G.283/4, G.312/3, G.381/2.

1.3.23. Halvet: M.3/1, G.332/2, G.492/4, G.593/2.

1.3.24. Uzlet: Msm.7/3, Msm.9/4, Msm.9/5, Msm.16/3, G.32/2, G.205/1, G.407/5, G.493/5.

1.3.25. İrfân: K.4/13, K.3/18, K.9/10, K.22/16, K.23/20, Msm.34/2, G.63/1, G.92/2, G.159/2, G.282/2, G.375/6, G.430/4, G.454/5, G.470/1, M.9/43; **Ârif:** Msm.1/2, Msm.9/4, Msm.26/2, Msm.26/4, Msm.42/1, G.34/3, G.50/4, G.51/3, G.61/1, G.118/1, G.132/1, G.151/5, G.203/2, G.214/2, G.288/5, G.357/7, G.393/3, G.493/1, G.666/3, G.667/5; **Mârifet:** K.9/11, K.22/17, Msm.28/3, G.63/2, G.255/5, G.300/3, G.342/4, G.450/5, G.631/6

1.3.26. Fenâ: M.2/26, K.12/22, K.25/34, K.26/12, Msm.2/3, Msm.2/5, Msm.3/1, Msm.4/1, Msm.6/3, Msm.9/5, Msm.11/5, Msm.23/1, Msm.23/2, Msm.33/1, Msm.39/4, Msm.40/2, G.27/6, G.63/4, G.63/5, G.85/2, G.132/1, G.135/4, G.144/3, G.164/3, G.182/3, G.194/2, G.223/2, G.228/1, G.234/1, G.235/2, G.249/2, G.250/2, G.331/2, G.357/6, G.381/5, G.388/2, G.389/3, G.430/5, G.432/2, G.543/2, G.552/3, G.557/5, G.558/2, G.558/4, G.575/2, G.584/5, G.586/7, G.592/3, G.635/2, G.679/6, G.683/2; **Bekâ:** M.2/26, Msm.2/3, Msm.2/5, Msm.3/4, Msm.4/1, Msm.4/3, Msm.7/2, Msm.9/5, Msm.14/4, G.23/5, G.67/3, G.91/5, G.249/5, G.522/5, G.568/5.

1.3.27. Kesret: Msm.7/4, Msm.9/4, Msm.26/2, Msm.28/4, G.123/2, G.210/2, G.377/1, G.616/1, G.662/1, G.675/4 ; **Vahdet:** M.1/10, Msm.1/2, Msm.9/4, Msm.7/4, Msm.26/2, Msm.28/4, G.238/2, G.377/1, G.400/3, G.457/4, G.662/1.

1.3.28. Akil (Hired): M.1/7, M.1/9, M.1/10, M.4/12, M.5/25, M.6/15, K.7/17, K.18/15, K.22/17, Msm.29/4, G.193/3, G.211/3, G.229/1, G.247/4, G.310/5, G.399/1, G.400/3, G.411/3, G.457/3, G.543/5, G.592/3, G.610/3, G.616/4, G.650/3, G.661/7.

1.3.29. Âşina: Msm.11/1, Msm.14/4, Msm.18/5, G.4/4, G.7/2, G.21/2, G.24/2, G.79/4, G.84/2, G.109/2, G.132/3, G.204/5, G.244/4, G.258/5, G.296/1, G.296/2, G.357/5, **G.448/3**, G.473/2, G.509/3, G.582/1, G.599/4, G.661/6 ; **Biğâne:** G.4/4, G.7/2, G.11/5, G.24/2, G.109/2, G.132/3, G.357/5, G.448/3, G.473/2, G.509/3, G.582/1, G.599/4, G.669/5.

1.3.30. Zâhir: Msm.28/4, Msm.4/2, G.29/3, G.32/4, G.37/4, G.228/3, G.266/1, G.348/2, G.506/1, M.11/174; **Bâtin:** Msm.2/4, Msm.4/2, Msm.28/4, G.29/3, G.37/4, G.228/3, G.506/1, G.654/5.

1.3.31. Gayb: K.4/16, K.17/25, G.29/5, G.241/5, G.280/4, G.654/5.

1.3.32. Sır (Râz): M.4/15, K.3/8, K.18/19, K.20/20, Msm.1/4, Msm.2/4, Msm.7/4, Msm.8/3, Msm.9/2, Msm.16/1, Msm.20/3, Msm.21/3, Msm.28/1, Msm.28/2, Msm.28/4, Msm.30/1, Msm.30/2, Msm.39/2, G.44/4, G.52/5, G.54/2, G.73/3, G.73/4, G.91/6, G.106/5, G.130/4, G.160/3, G.172/2, G.197/1, G.207/4, G.241/5, G.247/1, G.248/5, G.254/1, G.263/5, G.271/3, G.273/3, G.280/5, G.283/2, G.343/3, G.349/5, G.351/4, G.366/3, G.376/6, G.380/13, G.388/5, G.399/4, G.435/3, G.436/4, G.452/1, G.457/1, G.487/2, G.488/5, G.499/1, G.538/4, G.589/1, G.599/2, G.616/5, G.644/5, G.636/1, G.678/5, M.10/24, Matla 21/2.

1.3.33. Keşf: M.1/8, M.1/10, M.5/13, K.4/16, K.10/29, K.18/19, K.20/20, K.20/22, Msm.21/3, Msm.28/1, Msm.28/4, G.52/5, G.280/5, G.301/2, G.351/4, M.10/24.

1.3.34. Fakr: K.6/42, K.10/29, K.10/30, K.10/32, K.15/32, Msm.11/5, G.64/2, G.135/4, G.203/5, G.283/4, G.589/4, G.633/2 ; **Kanaât:** Msm.9/4, G.3/3 G.441/4 ; **İstiğnâ, Ginâ:** Msm.9/3, Msm.12/3, Msm.34/3, G.2/2, G.3, G.187/1, G.101/5, G.131/5, G.165/1, G.216/3, G.311/1, G.550/4, G.576/5, G.583/3, G.593/5, G.622/5, M.11/2, M.11/3.

1.3.35. Ferâgât: Msm.16/1, Msm.18/3, Msm.45/2, G.162/7, G.170/5, G.212/3, G.347/5 G.389/1, G.633/2.

1.3.36. Gedâ: K.11/7, Msm.17/3, Msm.2/1, Msm.23/1, Msm.23/6, G.3/4, G.7/1, G.23/3, G.26/4, G.42/1, G.42/4, G.61/2; G.98/5, G.109/1, G.132/2, G.140/3, G.145/5, G.166/1, G.183/4, G.197/8, G.212/3, G.221/3, G.357/6, G.361/5, G.430/1, G.475/5, G.582/1, G.591/5, G.615/4, G.620/6, M.11/80.

1.3.37. Terk: K.10/29, Msm.33/3, G.37/2, G.118/2, G.212/3, G.238/5, G.261/2, G.278/3, G.283/2, G.310/5, G.311/1, G.347/5, G.384/3, G.424/1, 507/7, (G.508/1, G.538/3.

1.3.38. Himmet: G.27/2, G.39/3, G.291/5, G.668/7.

1.3.39. İnâyet: M.5/30; M.6/36, G.16/1.

1.3.40. Lutf: M.3/17, M.5/14, G.29/2, G.121/1, G.258/2, G.423/7.

1.3.41. Rızâ: G.108/1, G.221/2, G.297/7.

1.3.42. Kerâmet: M.3/17, G.555/3.

1.3.43. Melâmet: Msm.9/4, G.104/3, G.111/4, G.147/1, G.156/5, G.162/8, G.228/2, G.314/4, G.332/5, 374/2, G.403/2, G.429/3, G.668/3, G.671/4, G.684/2.

1.3.44. Mâsivâ: M.2/4, Msm.7/4, Msm.9/4, Msm.16/3, G.228/4, G.457/6.

1.3.45. Hicâb, Nikâb, Perde: K.4/16, K.17/25, G.21/3, G.37/4, G.38/2, G.185/2, G.558/2, Matla 32/1.

1.3.46. Nefs: K.17/44, G.16/3, G.16/5, G.554/4.

1.3.47. Riyâ, Zerk: K.10/3, G.37/2, G.72/2, G.169/4, G.624/4.

1.3.48. Sûfi: G.37/2, G.53/3, G.63/1, G.69/4, G.72/3, G.91/6, G.109/5, G.120/4, G.125/2, G.172/1, G.219/1, G.286/3, G.379/4, G.385/4, G.593/2, G.616/2.

1.3.49. Zâhid: K.10/3, G.43/5, G.66/4, G.72/2, G.109/3, G.162/3, G.169/4, G.178/3, G.203/3, G.218/3, G.267/2, G.331/5, G.381/6, G.465/2, G.508/6, G.552, G.553/1, G.577/4, G.560/2, G.669/4.

1.3.50. Vaiz: G.17/3, G.113/2, G.316/5, G.353/3, G.438/3, G.475/2, G.514/3.

1.3.51. Mutasavvıflar:

1.3.51.1. Hallâc-ı Mansûr: Msm.13/3, G.95/3, G.635/3.

1.3.51.2. Şems-i Tebrizî: G.181/4.

1.3.51.3. Şeyh-i San'ân: G.332/2.

BÖLÜM 2: CEMİYET

2.1. Şahıslar

2.1.1. Hükümdarlar ve Şehzadeler

2.1.1.1. Kanunî Sultan Süleyman: K.7/50, K.10/9, K.9/13, K.9/17, K.10/9, Msm.8/2, Msm.40/5, Trh.5/2.

2.1.1.2. II. Selim: K.5/11, K.6/26, K.7/17, K.8/30, K.9/12, K.10/9, K.10/, K.11/9, K.12/19, K.14/14, K.15/11, K.26/19, Msm.1/1, Msm.40/5, G.455/1.

2.1.1.3. III. Murad: K.16/20, K.17/4, Trh.3/1, Matla 53.

2.1.2. Devlet Adamları

2.1.2.1. Bursa Beyi Abdurrahman Bey: K.18/26.

2.1.2.2. Cevherizâde: K.24/11.

2.1.2.3. Haleb Defterdârı Halil Paşa: K.23/10, K.23/11.

2.1.2.4. İskender Paşa Oğlu Ahmed Paşa (Karaca Ahmed Paşa): K.25/15.

2.1.2.5. Kapudân-ı Deryâ Kılıç Ali Paşa: Msm.37/1, Trh.6/1.

2.1.2.6. Lala Kara Mustafa Paşa: Msm.7/1.

2.1.2.7. Manisa Müftüsü Muallimzâde Ahmed Efendi: K.20/18, G.559/1, G.559/3.

2.1.2.8. Molla Çelebi/Vusûlî Muhammed Efendi: K.19/12, K.21/3.

2.1.2.9. Piyâle Paşa: Msm.8/1, Trh.11/5.

2.1.2.10. Osman Paşa: G.351/7, G.453/7.

2.1.2.11. Sokullu Mehmed Paşa: Msm.3/1.

2.1.2.12. Turak Çelebi (Nihânî): G.494/1, Trh.7/1, Trh.7/5.

2.1.3. Osmanlı Haricinde Devlet Adamları

2.1.3.1. Bahâdır Hân, Cengîz, Hülâgü, Bâysungur: K.8/27.

2.1.3.2. Gazneli Mahmûd ve Ayâz: M.6/1.

2.1.3.3. Sâsân, Sâ mân, Hâkân, Sencer: K.8/32, K.10/14, G.140/3, G.398/2.

2.1.3.4. Şah İsmâil Hatâyî: G.360/1.

2.1.4 Şairler

2.1.4.1. Abdurrahman Câmî: K.20/5.

2.1.4.2. Bâkî: G.108/5.

2.1.4.3. Ferîdüddin-i Attâr: Msm.4/2.

2.1.4.4. Gınâyî Çelebi (Gınâyî Abdü'l-ganî Efendi): Trh.9/2.

2.1.4.5. Hâfız, Câhız, Zâhir-i Faryâbî, Enverî: K.8/49.

2.1.4.6. Manastırlı Celâl Bey: Msm.28/5.

2.1.4.7. Necâtî: Msm.36/5, G.359/5, G.574/5.

2.1.4.8. Sehbân (Sahbân): G.454/2.

2.1.4.9. Selmân-ı Sâvecî, Nizâmî: G.391/8.

2.1.5. Sanatkârlar

2.1.5.1. Davud Ağa: Trh.13/1.

2.1.5.2. Mânî: K.24/17, G.256/1, G.671/6.

2.1.5.3. Yâkût-i İbn-i Abdül-Musta'sımî: K.14/15, Trh.18/8.

2.1.6. Eserler

2.1.6.1. Bostân, Gülistân, Bahâristân: K.22/8, Msm.31/4, G.288/2, M.11/105, Trh.1/8.

2.1.6.2. el-Makamât, el-Makalât: K.3/5.

2.1.6.3. Keşşâf: G.73/4

2.1.6.4. Mantuku't Tayr: Msm.31/4.

2.1.7. Filozoflar ve Âlimler

2.1.7.1. Buhârî: K.20/23

2.1.7.2. Câlînûs, Eflâtûn: K.10/20.

2.1.8. Mitolojik ve Efsânevî Şahsiyetler

2.1.8.1. Âsaf: G.678/3

2.1.8.2. Behrâm: K.7/39, K.10/19, K.14/14, K.26/11.

2.1.8.3. Cem-Cemşid: M.2/22, M.5/5, M.7/6, K.7/14, K.8/34, K.10/14, K.11/2, K.11/5, K.16/24, K.18/28, K.21/30, K.25/14, Msm.1/3, Msm.6/5, Msm.7/2, G.3/2, G.69/6, G.108/3, G.112/2, G.159/2, G.175/3, G.183/4, G.381, G.370/4, G.405/6, G.429/2, G.436/2, G.450/4, G.508/6, G.556/4, G.576/4, G.579/5, G.

2.1.8.4. Dahhâk: K.16/24, K.21/30.

2.1.8.5. Dârâ: M.2/23, M.7/6, K.10/13, K.19/33, Msm.23/2, G.3/2, G.356/2, G.398/2, G.430/3, G.467/2, G.579/5; **Dârâb:** K.13/10.

2.1.8.6. Efrasiyâb: G.35/3.

2.1.8.7. Erdeşîr, Güstehem, Kâsım: K.8/33.

2.1.8.8. Fağfûr: K.17/8, Trh.14/1.

2.1.8.9. Ferîdûn (Efridûn): M.7/6, K.8/33, K.10/14, K.16/24.

2.1.8.10. Firavûn: K.19/3, G.277/2.

2.1.8.11. Hüsrev (Pervîz): K.5/16, K.5/18, K.12/16, K.13/12, Msm.5/2, G.37/5, G.42/4, G.54/3, G.70/5, G.132/2, G.178/4, G.183/4, G.205/2, G.140/3, G.158/10, G.223/5, G.291/3, G.320/3, G.356/2, G.362/5, G.376/7, G.398/2, G.427/2, G.532/1, G.579/5, G.613/2, G.650/5, G.668/2 ; **Şâpûr:** M.7/7.

2.1.8.12. İrec, Tûr, Selm: M.2/23, K.8/33, K.17/20, K.24/3 ; **Sührâb:** M.2/23, K.8/33, K.24/3; **Rûyîn-ten:** K.6/33.

2.1.8.13. İskender: M.2/22, K.8/25 K.11/2, K.24/16, K.25/14, K.26/23, G.3/2, G.81/4, G.112/2, G.146/2, G.147/3, G.433/3, G.450/4, G.544/4, M.11/33.

2.1.8.14. Kahramân: K.8/33, K.10/14, G.176/1, G.253/1, G.327/1, G.423/8, G.601/5.

2.1.8.15. Kârûn: Msm.36/2, G.283/4, G.553/4.

2.1.8.16. Kayser: K.8/34.

2.1.8.17. Kaytafâ: K.15/32.

2.1.8.18. Keyhüsrev: M.7/7, G.74/5, G.148/5, G.178/4, G.610/5.

2.1.8.19. Keykâvus: K.17/8.

2.1.8.20. Keykubâd: G.140/3, G.610/5.

2.1.8.21. Keyûmers, Siyâmek, Hûşeng, Tahmûres: K.8/26.

2.1.8.22. KISRÂ (Enûşirevân): M.3/11, M.7/7, K.8/25, Trh.3/5.

2.1.8.23. Mukavkıs: K.24/16.

2.1.8.24. Nemrûd: Msm.21/1, M.11/147.

2.1.8.25. Nerîmân: K.7/10, K.8/33.

2.1.8.26. Rüstem: K.7/24, K.8/33, K.13/5, K.13/32, K.24/3.

2.1.9. Diğer Şahıslar

2.1.9.1 Âzer: K.23/24, G.524/3, M.11/148.

2.1.9.2. Haccâc: K.21/31, Msm.12/1.

2.1.9.3. İbn Mülcem, Şimr b. Zilcevşen: Msm.3/2.

2.1.9.4. Mûsâ Rızâ (İmâm Ali Rızâ): G.297/7.

2.1.9.5. Yezîd: G.624/2, M.11/91.

2.1.10. Masal ve Hikâye Kahramanları ve Onlarla İle İlgili Unsurlar

2.1.10.1. Leylâ (Leylî) ve Mecnûn (Kays): K.3/4, K.8/16, K.10/27, Msm.9/3, Msm.9/5, Msm.23/1, Msm.39/1, Msm.40/4, G.16/6, G.24/5, G.59/1, G.103/3, G.165/2, G.188/3, G.199/5, G.230/3, G.249/2, G.250/3, G.256/3; G.262/1, G.286/1, G.307/1, G.315/4, G.316/1, G.322/3, G.356/4, G.361/3, G.366/5, G.377/3, G.407/2, G.451/3, G.462/3, G.484/3, G.485/3, G.544/3, G.599/1, G.641/3, G.674/5, G.684/2, M.9/52, M.9/69, Matla 62/2.

2.1.10.2. Ferhâd (Kûh-ken) ve Şîrîn: M.5/20, K.8/16, Msm.9/3, G.16/6, G.59/5, G.78/1, G.83/3, G.90/5, G.148/5, G.162/4, G.178/4, G.188/3, G.205/2, G.223/5, G.230/3; G.249/1, G.250/5, G.251/4, G.252/3, G.274/1, G.291/3, G.298/3, G.315/4, G.320/3, G.352/3, G.369/3, G.376/7, G.380/7, G.427/2, G.485/3, G.545/7, G.554/2, G.599/5, G.609/5, G.613/2, G.650/5, G.668/2, G.674/5, M.9/54, M.11[G.5], Matla 62.

2.1.10.3. Vâmık ve Azrâ: M.5/19, K.8/16, Msm.9/5, G.230/3, G.315/4, G.376/5, M.9/53.

2.1.10.4. Vîs ve Râmîn: M.5/19.

2.1.10.5. Âb-ı Hayât (Çeşme-i Hayvân, Çeşme-i Hayât): K.6/21, K.20/9, K.26/24, Msm.6/6, G.8/1, G.55/1, G.54/6, G.55/1, G.105/4, G.138/1, G.146/2, G.205/3, G.264/3, G.380/7, G.433/3, G.460/3, G.483/3, G.501/2, G.533/5, G.560/5, M.11/67.

2.1.10.6. Ankâ, Sîmurg: G.3/3, G.438/4.

2.1.10.7.Ejder: K.1/13, K.5/13, K.5/14, K.13/20, K.15/30, K.16/5, K.19/3, K.20/13, K.26/7, K.27/6, G.12/1, G.103/5, G.277/2, G.448/7, G.622/1, G.659/2, Trh.11/1.

2.1.10.8. Genc-i Bâdâverd: K.5/16.

2.1.10.9. Gülgûn, Şebdîz: G.291/3, G.510/3, G.603/5, G.658/1.

2.1.10.10. Hümâ: M.1/13, M.4/12, K.7/16, K.10/22, K.18/26, Msm.1/1, Msm.6/4, Msm.21/2, G.206/1, G.226/5, G.274/5, G.311/1, G.369/5, G.432/1, G.461/4, G.466/4, G.566/3, G.570/3, G.576/5, G.583/3, G.596/2, G.598/5, G.618/6, G.620/3, G.620/4, M.11/138, Trh.2/4, Trh.5/1

2.1.10.11. Kâfdağı: G.3/3.

2.1.10.12. Kaknüs: K.10/30.

2.1.10.13. Semender: G.95/5, G.174/5, G.653/5.

2.2. Kavimler

2.2.1. Acem: K.7/27, K.8/41, K.14/24, G.216/7.

2.2.2. Âd: K.21/14.

2.2.3. Arap: K.8/41, G.642/2.

2.2.4. Habeş: G.101/3; G.131/2, G.192/2, Matla 52/1.

2.2.5. Hindû: Msm.10/5, Msm.12/4, G.101/3, G.131/1, G.179/5, G.192/2, G.576/1.

2.2.6. Leh, Çeh: K.7/49, K.17/7.

2.2.7. Mecûs: K.10/16.

2.2.8. Osmânî, Türk: K.21/10, G.466/5.

2.2.9. Rûs: G.380/10.

2.2.10. Tâtâr: G.19/4, G.255/4, G.506/2, G.507/6.

2.2.11. Ye'cüc: G.81/4, G.544/4.

2.2.12. Zengi: K.7/34, K.7/44.

2.3. Ülkeler ve Şehirler

2.3.1. Aden: G.561/1, G.650/2.

2.3.2. Âmid: G.351/7, G.375/7.

2.3.3. Bağdat: K.14/24.

- 2.3.4. Bedahşân:** K.4/11, K.23/16, G.100/1, G.221/1, G.456/2.
- 2.3.5. Bursa:** M.9/28.
- 2.3.6. Çin, Maçin:** M.3/8, K.24/17, 277/1, G.328/2, G.422/4, G.492/1, G.609/3, G.632/5, Trh.14/1.
- 2.3.7. Edirne:** M.9/27.
- 2.3.8. Firengistân:** G.190/3, G.478/1; G.547/3, G.645/3.
- 2.3.9. Halep:** K.23/10.
- 2.3.10. Hamâ:** G.64/1.
- 2.3.11. Hitâ (Hitây, Hoten):** G.82/3, G.277/1, G.328/5, G.422/4, G.536/5, G.609/3, M.11[G./3], Trh.14/1.
- 2.3.12. Hicâz:** M.5/9, G.58/2.
- 2.3.13. Hind:** K.14/24, G.99/3, G.145/4.
- 2.3.14. Horâsân:** K.7/29.
- 2.3.15. Isfahân, Irâk:** M.5/12, K.23/3, G.58/2, G.456/5, G.607/2, Trh.7/4.
- 2.3.16. İstahr:** M.7/5.
- 2.3.17. İrân, Tûrân:** K.17/20.
- 2.3.18. İstanbul/Sitanbul:** G.346/1, M.9/26.
- Aksaray:** G.297/6.
- 2.3.19. Karamân:** K.7/14, K.7/27.
- 2.3.20. Ken'an:** Msm.25/5, G.456/4, G.547/7, G.560/3.
- 2.3.21. Kerbelâ:** G.2/5, G.378/5.
- 2.3.22. Kıbrıs, İspânya, Cerbe:** Msm.8/1, Trh.17/3.
- 2.3.23. Kudüs:** K.10/18, G.326/3.

2.3.24. Ma'nisa: M.9/2, Trh.1/16.

2.3.25. Medine (Yesrib), Mekke (Bathâ): K.4/19, K.21/16, G.297/7, G.673/5.

2.3.26. Meşhed: G.297/7.

2.3.27. Mısır: K.26/1, Msm.12/2, Msm.21/1, Msm.25/2, G.4/3, G.48/2, G.360/3, G.372/3, G.440/4, G.456/4, G.533/3, G.547/7, G.553/3, G.615/1, M.11/130, M.11/150.

2.3.28. Nahşeb: G.252/4.

2.3.29. Necef: G.321/1.

2.3.30. Rûm: K.26/5, K.7/45, K.8/10, K.8/41, K.20/11, K.23/3, K.26/5, G.48/2, G.99/3, G.101/3, G.131/2, G.192/2, G.216/7, G.393/5, G.466/5, G.472/1, G.472/2, G.561/4, G.632/5, G.645/3, G.667/3.

2.3.31. Şâm (Dımışk): K.8/10, K.14/24; K.16/31, K.20/11, K.26/1, G.472/2, M.11/31.

2.3.32. Şirvân: K.7/26.

2.3.33. Türkistân: G.145/4.

2.3.34. Yemen: G.284/5, G.561/4.

2.4. Nehirler, Dağlar, Denizler

2.4.1. Nehirler: G.54/3, G.55/3, G.64/4, G.105/6, G.351/7, G.375/7, G.497/3, G.545/5, G.553/3, G.622/4, M.11/150.

2.4.2. Dağlar

2.4.3. Denizler

2.4.3.1. Akdeniz (Bahr-ı Sefid), Karadeniz: Msm.13/2, G.572/1.

2.4.3.2. Bahr-ı Ummân: M.9/5.

2.4.3.3. Bahr-ı Ahdar:

2.5. İctimâî Hayat

2.5.1. Padişah ve Çevresi

2.5.1.1. Sultân: K.5/9, K.5/14, K.6/25, K.6/34, K.6/50, K.7/13, K.7/15, K.7/19, K.7/20, K.7/25, K.7/27, K.7/33, K.7/42, K.7/45, K.8/41, K.8/42, K.8/43, K.10/8, K.11/7, K.17/2, K.17/3, K.17/5, K.17/43, K.20/35, K.21/21, K.23/12, K.25/1, K.26/5, K.26/27, Msm.1/4, Msm.1/5, Msm.7/2, Msm.7/4, Msm.9/3, G. 492/1, G.661/1, Trh.4/2, Trh.1/15, Trh.11/2.

2.5.1.2. Vezîr: Msm.3/2, Msm.7/4, Msm.23/3, G.214/5, G.235/4, G.565/1, G.678/3, Trh.11/2, Trh.17/1..

2.5.1.3. Kapudân: Msm.8/4, Trh.5/2, Trh.6/1.

2.5.1.4. Mîr, Paşa, Bey, Beylerbeyi, Ümerâ, Efendi: K.8/43, K.10/17, Msm.8/4, G.227/1, G.548/3, M.11/140, Trh.4/3.

2.5.1.5. Kul (Abd, Bende, Çâker, Gulâm, Esîr): K.8/43, K.9/18, K.10/19, K.14/14, K.14/17, K.14/29, K.16/15, K.17/43, K.17/47, K.20/12, K.20/35, K.21/9, K.22/7, K.22/7, K.24/3, K.25/14, Msm.1/5, Msm.5/5, Msm.20/1,

2.5.2. Resmî ve Gayriresmî Vazifeler ve Meşguliyetler

2.5.2.1. Aşçı (Âş-pez): K.17/8.

2.5.2.2. Âteş-bâz: K.17/7.

2.5.2.3. Attâr: K.12/30, K.19/5, G.131/1, G.277/1.

2.5.2.4. Âyine-dâr: K.18/7.

2.5.2.5. Bahçivân (Bâğ-bân, Bostancı): Msm.29/1, G.101/6, G.131/4, G.151/6, G.368/4, G.520/4.

2.5.2.6. Bekçi (Pâsbân): G.253/3, G.300/5.

2.5.2.7. Büyücü (Füsûn-ger, Sâhir): K.6/22, K.25/18, K.25/19, G.487/3, G.519/4.

2.5.2.8. Cân-bâz: G.511/1, G.209/1.

2.5.2.9. Câsûs: K.10/23.

2.5.2.10. Cellâd: K.16/18, K.26/27, Msm.2/1, Msm.2/2, G.112/3, G.130/3, G.133/4, G.180/4, Matla 17/1.

- 2.5.2.11. Dalgıç (Gavvâs):** K.20/3, K.21/4, K.22/16, K.27/12, G.7/2, G.15/1, G.131/3, G.192/4, G.202/5, G.232/5, G.259/3, G.337/4, G.445/5, G.456/3, G.471/2, G.480/2, G.679/4.
- 2.5.2.12. Defter-dâr:** K.23/10, Trh.18/10.
- 2.5.2.13. Gemici (Keştî-bân, Mellâh):** K.27/5, G.72/1, G.73/2.
- 2.5.2.14. Göz Hekimi (Kehhâl):** K.18/8.
- 2.5.2.15. Gözcü (Dîde-bân):** K.25/11, G.27/4, G.129/3, G.164/7, G.423/6, G.511/2.
- 2.5.2.16. Gazzaz, Haffaf, Dellâl, Müezzîn:** G.583/2, M.11/124, M.11/128, M.11/159, M.11/73, M.11/97.
- 2.5.2.17. Haberci (Peyk):** K.19/17, Msm.22/1, Msm.32/2, G.190/5, G.567/5.
- 2.5.2.18. Hakkâk:** K.21/4, G.259/2.
- 2.5.2.19. Hallâc:** G.507/5, Matla 79/2.
- 2.5.2.20. Hatîb:** G.34/3.
- 2.5.2.21. Hattât:** Matla 76.
- 2.5.2.22. Hokka-bâz (Müşâbid/Şu‘bede-bâz):** K.17/25, K.25/16, K.26/6.
- 2.5.2.23. Kapıcı (Der-bân):** Msm.8/4, G.164/1, G.333/5.
- 2.5.2.24. Kâse-bâz:** K.25/5.
- 2.5.2.25. Kâtib (Münşî):** K.6/38, K.15/28, K.15/38, K.17/4, K.18/35, G.245/4, G.264/2, G.266/5, G.678/5, Trh.18/9.
- 2.5.2.26. Kuyumcu (Gevher-şinâs):** G.456/6.
- 2.5.2.27. Me’mûr:** K.17/5.
- 2.5.2.28. Meyhâneci:** Msm.9/2, G.381/7, G.459/5.
- 2.5.2.29. Muhâfız (Yasâvul), Gözcü (Karakul/Karavul):** K.20/1, K.8/26, M.11/121.
- 2.5.2.30. Muhtesib:** G.333/3.

- 2.5.2.31. Müftî:** K.20/18, Msm.9/1, G.124/5.
- 2.5.2.32. Müneccim, Kâhin:** G.289/5.
- 2.5.2.33. Meşşâta/Mâşta:** K.18/6, K.22/5, G.463/4.
- 2.5.2.34. Mimâr:** G.158/6, G.193/4, G.260/3, G.666/6, Trh.10/1.
- 2.5.2.35. Mutrib:** K.8/36, K.11/10, K.17/38, K.24/21, Msm.1/3, Msm.31/6, G.22/2, G.27/3, G.185/4, G.352/4, G.353/2, G.358/3, G.432/2, G.553/1, G.604/1, G.644/4.
- 2.5.2.36. Nakkâş:** M.6/29, K.24/2, Msm.41/1, G.363/5, G.684/4.
- 2.5.2.37. Neyzen:** G.471/4,
- 2.5.2.38. Okçu (Nâvek-endâz, Tîr-endâz, Kemân-keş):** K.13/3, G.170/1, G.209/4, G.246/2, G.306/4, G.628.
- 2.5.2.39. Pehlivân (Küşti-gîr):** K.13/14, K.19/1, Msm.19/1, G.53/1, G.83/1, G.106/1, G.139/2, G.148/2, G.176/1.
- 2.5.2.40. Perdedâr:** Msm.7/5, G.423/3.
- 2.5.2.41. Rakkâs (Kûçek):** K.23/5, G.259/4.
- 2.5.2.42. Sarrâf (Sayrefî):** K.20/1, K.25/8, K.26/16, G.66/3, G.100/1, G.189/4.
- 2.5.2.43. Serdâr, Sipeh-sâlâr:** K.12/17, Msm.7/1.
- 2.5.2.44. Silâh-dâr:** Msm.7/1, Msm.23/7, G.399/2, G.635/3, G.635/5.
- 2.5.2.45. Subaşı:** G.169/1.
- 2.5.2.46. Şahne:** Msm.12/3, G.176/6, G.225/3.
- 2.5.2.47. Seyis (Gâşiye-dâr):** G.665/2.
- 2.5.2.48. Tabîb/Etibbâ:** M.5/14, G.34/2, G.61/5, G.63/3, G.160/5, G.185/3; G.288/3, G.293/2, G.353/4, G.365/2, G.387/5, G.408/5, G.418/4; G.434/3; G.484/5.
- 2.5.2.49. Tellâk (Dellâk):** K.21/26.
- 2.5.2.50. Terzi (Derzi, Hayyât):** G.15/4, G.435/1, G.559/2.

2.5.2.51. Tüccâr (Hâce): Msm.23/4, G.64/1, G.101/2, G.121/3, G.328/2, G.566/1.

2.5.2.52. Zaîm: Trh.18/11.

2.5.2.53. Zernişânî: K.26/20.

2.5.3. Muhtelif İçtimâî Haller, Münâsebetler ve Bunlara Göre Bazı Tipler

2.5.3.1. Çocuk (Tıfl): K.5/21, K.18/5, K.20/2, K.20/22, K.20/30, K.20/31, Msm.29/4, Msm.25/2, G.16/3, G.79/4, G.83/4, G.130/2, G.163/2, G.168/2, 242/1, 280/6, G.306/1, 454/9, 556/2, G.559/4, G.583/1, G.620/2, G.637/2, M.11/105, Matla 52/1.

2.5.3.2. Ana (Mâder): M.5/13, K.18/5, G.82/2.

2.5.3.3. Baba (Peder): K.15/31, Msm.6/3, G.546/1.

2.5.3.4. Gelin (Arûs): K.10/1, K.10/33, K.18/7, G.101/2, G.370/1, G.434/5, G.672/5.

2.5.3.5. Pîre-zen: G.82/1, G.94/3, G.107/6, G.169/4.

2.5.3.6. Pîr: G.138/3, G.243/3, G.246/5, G.359/4, G.403/1, G.655/4.

2.5.3.7. Bîve, Evbâş: G.169/4.

2.5.3.8. Civân: M.7/2, K.13/3, K.22/3, K.22/11, Msm.2/2, Msm.4/3, Msm.4/5, Msm.12/1, Msm.14/1, G.30/5, G.54/1, G.138/3, G.151/2, G.176/1, G.210/5, G.221/4, G.234/5, G.246/5, G.248/2, G.265/1, G.297/6, G.378/2, G.403/1, G.450/2, G.460/1, G.479/1, G.499/2, G.515/7, G.539/1, G.551/1, G.560/8, G.561/2, G.596/3, G.632/2, G.656/2, M.9/39, M.11/16, M.11/118, M.11/172, M.11/179, Trh.1/10.

2.5.3.9. Yetîm: G.83/4, G.206/3, G.303/4, G.408/6, Matla 21/2.

2.5.3.10. Garîb, Bî-kes: K.8/20, K.8/46, K.21/36, K.23/8, K.23/9, K.24/24, Msm.3/3, Msm.13/3, Msm.14/2, Msm.16/4, Msm.24/1, Msm.25/5, Msm.27/4, Msm.33/3, Msm.34/3, Msm.39/4, G.22/4, G.27/11, G.34/5, G.44/1, G.114/2, G.146/1, G.150/1, G.166/5, G.189/2, G.240/3, G.284/4, G.295/4, G.302/5, G.303/3, G.305/5, G.358/2, G.403/4, G.425/1, G.427/5, G.444/4, G.490/3, G.508/3, G.511/5, 529/3, G.571/5, G.661/7, G.682/4.

2.5.3.11. Ayyâr (Dolandırıcı): Msm.29/5, G.54/5, G.291/3, G.293/3, G.369/1, G.531/3, G.671/7, G.666/4, G.653/7.

2.5.3.12. Celâfî: G.225/4, G.420/3.

2.5.3.13. Dilenci (Cerrâr, Sâ'il): Msm.9/2, G.268/7, G.277/3

2.5.3.14. Dilsiz (Bî-zebân, Lâl, Ebkem): K.12/41, K.14/26, K.21/18, K.25/18, Msm.1/3, Msm.6/2, Msm.30/3, G.206/2, G.398/3, G.537/3, G.645/5.

2.5.3.15. Harâmî: K.13/21, K.16/8. G.122/4, G.168/3, G.176/2, G.676/4.

2.5.3.16. Hırsız (Uğrı, Şeb-rev): G.169/1, G.250/6.

2.5.3.17. Hûnî, Hûnhâr: G.10/1, G.41/1, G.117/5, G.133/3, G.154/4, G.180/4, G.198/4, G.215/4, G.363/3, G.374/3, G.421/6, G.683/3, G.679/5, G.683/3, Matla 5/1.

2.5.3.18. Koltuk Veziri: G.565/1.

2.5.3.19. Merdüm-küş (Kâtil), Kattâl: G.314/2, G.520/3, G.680/4.

2.5.3.20. Reh-zen: G.405/3.

2.5.3.21. Sâkî: M.2//30, M.5/33, M.6/36, K.8/35, K.8/36, K.10/5, K.11/4, K.11/5, K.11/20, K.23/5, K.23/6, K.24/21, K.24/23, Msm.9/5, Msm.25/1, Msm.31/3, Msm.35/5, Msm.43/5, G.12/4, G.22/1, G.30/4, G.31/4, G.35/1, G.46/5, G.53/3, G.53/5, G.69/1, G.69/6, G.70/1, G.70/4, G.72/1, G.72/4, G.73/1, G.92/3, G.99/4, G.103/1, G.115/3, G.125/1, G.140/2, G.159/2, G.201/2, G.208/4, G.239/2, G.267/2, G.268/3, G.268/4, G.287/1, G.292/5, G.333/4; G.617/5 G.201/2, G.333/4, G.351/6, G.353/1, G.370/4, G.389/4, G.400/3, G.402/1, G.405/6, G.429/1, G.436/1, G.443/5, G.455/2, G.457/4, G.479/4, G.485/2, G.492/4, G.502/1, G.508/7, G.509/6, G.543/1, G.573/2, G.575/4, G.576/4, G.580/4, G.580/5, G.590/3, G.595/3, G.605/1, G.608/1, G.617/5, G.621/1, G.652/5, G.659/4, G.669/2, M.11/74, Trh.2/2, Matla 29/2.

2.5.3.22. Sarhoş (Mest, Mest-i lâ-ya'kıl, Ser-mest, Mey-hâre):

M.4/5, M.5/18, K.6/23, K.22/6, K.25/19, K.25/22, K.25/25, K.27/10, Msm.9/2, Msm.16/1, Msm.24/3, G.11/1, G.26/5, G.53/4, G.53/5, G.69/4, G.69/7, G.134/1, G.139/3, G.183/2, G.219/5, G.225/3, G.227/3, G.235/5, G.290/1, G.299/3, G.300/5,

G.320/2, G.327/3, G.345/3, G.369/4, G.386/1, G.395/3, G.416/7, G.448/1, G.457/4, G.487/2, G.502/1, G.523/1, G.530/3, G.541/3, G.547/4, G.579/7, G.590/3, G.596/4, G.616/4, M.11/74, M.11/135, Matla 43/1.

2.5.3.23. Tarrâr (Yankesici): Msm.10/1, G.10/5, G.188/2, G.277/4, G.495/5.

2.5.3.24. Şâhid-i Bâzâr: G.666/7.

2.5.3.25. Şâhid-bâz: G.270/3.

2.5.3.26. Tercümân: G.124/2.

2.5.4. Eğlence Hayatı

2.5.4.1. Bezm, Meclis, Encümen, Cemiyet, İşret-geh:

K.8/35, K.8/36, K.8/34, K.11/11, K.11/13, K.11/26, K.17/36, K.18/9, K.19/13, K.24/21, Msm.1/3, Msm.6/5, Msm.24/3, Msm.31/2, Msm.31/5, G.12/4, G.22/2, G.27/6, G.31/4, G.35/2, G.37/1, G.53/4, G.69/3, G.69/4, G.70/4, G.73/1, G.88/3, G.136/5, G.92/3, G.99/4, G.115/1, G.136/5, G.144/1, G.148/3, G.183/2, G.194/2, G.223/1, G.239/1, G.256/4, G.267/5, G.268/4, G.321/3, G.332/1, G.333/4, G.340/4, G.356/3, G.358/3, G.381/1, G.381/5, G.429/1, G.443/5, G.466/3, G.467/2, G.488/1, G.579/5, G.607/4, G.667/2, M.11/36, M.11/116, Trh.2/2, Trh.20/1, Trh.20/7.

2.5.4.2. Bayramlar

a. Nevrûz: K.10/1, K.12/23, K.12/40, K.23/1, K.23/2, K.23/3, K.23/26, Msm.38/4, G.503/3, G.555/5, G.564/2, G.583/2.

b. Kurbân Bayramı ve Ramazân Bayramı:

K.20/25, K.20/27, K.20/28, K.20/32, K.23/26, Msm.44/1, G.210/2, G.223/3, G.276/1, 306/3, G.318/5, G.326/1, G.336/3, G.453/1, G.498/1, G.523/4, G.541/2, G.567/4, G.585/1, G.585/3, G.607/5, G.647/2; G.676/5, Trh.2/7, Matla 4/1, Matla 57/1, Matla 71/1, Matla 72/1.

2.5.4.3. Musikî

2.5.4.3.1. Musikî Makâmları

Hicâz, Uşşâk: M.5/9, M.5/12, G.58/2, M.11/125.

Hüseyinî, Bûselik: M.11/125.

İsfahân, Irak, Nevrûz: K.23/3, G.58/2, Trh.7/4.

Büzürg, Kûçek: M.5/12.

Penc-gâh: M.5/10.

Şeh-nâz: G.351/3.

2.5.4.3.2. Musikî Terim ve Tabirleri

Âgâz etmek: G.352/4.

Âheng: G.353/2.

Evtâr: G.319/5.

Hevâ: G.144/3, G.620/2.

Nakş: G.256/4.

Nevâ: Msm.31/1, G.416/5, G.417/2, G.516/5.

Nağme, Nağam, Nağamât: K.17/37, G.375/2.

Terâne: G.199/2, G.384/2.

Zîr ü Bâm, Usûl: G.358/3, K.17/38)

2.5.4.3.3. Musikî Aletleri

Çâr-pâre, Ūd: G.58/3, G.188/4, G.636/5.

Çeng, Çegâne: G.58/3, G.199/2, G.319/5, G.432/2, G.553/1.

Def: K.17/38, Msm.16/1, G.22/2, G.279/4, G.358/3, G.361/1, M.11/116.

Erganûn (Org): G.478/4, G.632/7.

Kanun: G.188/4, G.553/1.

Kemân, Kemânçe, Târ, Rebâb: K.13/22, Msm.24/3.

Kopuz: M.11/36.

2.5.4.3.4. Mehter Enstrümanları

Nevbet: G.390/1, G.526/5, M.11/128, Trh.19/2.

Tabl (Davul), Kûs: K.7/11, K.17/29, K.10/15, Msm.1/3, Msm.16/2, G.216/3, G.510/4, G.526/5, G.586/7, Trh.4/5.

Nefir: K.17/29.

Nâl, Musikâr: G.185/4, M.9/74.

Ney/Nây: Msm.16/1, G.58/3, G.78/3, G.142/4, G.144/3, G.255/2, G.279/4, G.320/2, G.321/3, G.353/2, G.361/1, G.471/4, G.478/4, G.488/1, G.488/3, G.566/4, G.579/3, G.620/2, G.632/7, G.642/4.

Sâz: K.8/12; K.17/37, K.23/3, Msm.1/3, G.58/3, G.122/3, G.349/1, G.582/2, G.644/4.

Tanbûr: K.17/38, G.432/2.

2.5.5. Bazı Oyunlar

2.5.5.1. Gûy u Çevgân: M.6/1, K.7/28, Msm.12/2, Msm.37/4, G.43/4, G.82/5, G.87/3, G.122/7, G.142/5, G.195/1, G.451/2, G.577/5, G.670/5, G.676/2.

2.5.5.2. Tavla (Nerd, Şeş-der): Msm.2/4, G.180/3, G.256/5, G.440/1, G.462/4, G.584/3.

2.5.5.3. Okçuluk: K.8/20, K.13, G.30/2, G.53/6, G.105/7, G.110/3, G.110/5, G.116/4, G.121/4, G.142/6, G.170/1, G.178/3, G.180/5, G.258/3, G.306/4, G.321/2, G.325/3, G.336/3, G.486/1, G.536/3, G.548/4, G.572/4, G.607/6, G.619/7.

2.5.5.4. Nükte: K.20/23, G.91/4.

2.5.5.5. Hikâye, Kissa, Sergüzeşt, Macera: K.5/19, K.24/27, G.16/6, G.24/5, G.33/5, G.103/3, G.139/7, G.204/1, G.315/4, G.451/5, G.428/3, G.533/1, G.572/1, G.599/1, M.11/9.

2.5.5.6. Destân, Efsâne: G.23/5, G.24/5, G.199/5, G.223/5, G.361/3, G.428/3, G.534/2, G.599/5, G.667/1.

2.5.6. Rezm ve İlgili Unsurlar: K.7/10, K.7/20, K.7/21, K.7/25, K.7/26, K.7/28, K.8/37, K.8/43, K.13/12, K.13/22, K.13/29, K.15/1, K.16/20, K.26/11, Msm.37/2, Msm.37/3, G.66/1, G.165/5, G.178/3, G.188/2, G.293/5, G.323/4, G.333/3, G.551/4, G.679/5, M.11/65, Matla 83/2.

2.5.6.1. Âteş-i Bahrî: K.6/7.

2.5.6.2. Balta (Tîşe): G.88/5, G.162/4, G.250/5, G.613/2.

2.5.6.3. Hançer: K.6/51, K.8/22, K.8/29, K.13/28, K.15/26, Msm.16/5, Msm.37/3, G.55/1, G.66/5, G.79/3, G.87/4, G.154/1, G.213/2, G.241/3, G.334/5, G.409/1, G.483/5, G.503/2, G.520/3, G.543/3, G.619/3, G.623/4, G.676/5, Matla 5/1.

2.5.6.4. Kalkan/Siper: K.7/20, K.7/44, K.8/28, K.8/37, K.13/5, K.15/1, K.16/11, K.17/41, K.17/46, Msm.22/2, Msm.27/2, G.116/6, G.224/1, G.528/5, G.620/5, Matla 7.

2.5.6.5. Kılıç (Şemşîr, Tîg, Seyf, Gaddâre): M.5/31, K.6/32, K.6/56, K.7/19, K.7/22, K.8/22, K.7/23, K.14, K.13/12, K.15/18, K.16, K.26/2, Msm.2/1, Msm.8/4, Msm.29/5, G.32/2, G.33/4, G.39/1, G.41/2, G.58/5, G.64/6, G.71/4, G.76/4, G.94/4, G.105/6, G.110/4, G.121/2, G.124/1, G.137/2, G.142/5, G.157/6, G.176/3, G.178/5, G.179/1, G.186/4, G.196/4, G.217/1, G.220/5, G.221/2, G.235/3, G.240/1, G.252/5, G.246/1, G.253/1, G.254/4, G.270/2, G.279/4, G.281/2, G.288/1, G.297/7, G.298/4, G.309/5, G.312/2, G.314/2, G.346/3, G.348/4, G.359/3, G.379/2, G.383/2, G.388/1, G.413/3, G.459/3, G.460/5, G.476/4, G.478/2, G.533/2, G.563/5, G.589/1, G.600/1, G.600/5, G.611/1, G.619/3, G.622/1, G.622/4, G.635/1, G.635/5, G.639/2, G.659/5, G.670/3, G.677, G.678/3, G.682/5, M.11/49, M.11/65, M.11/136, Matla 5/2, Matla 5/3, Matla 10, Matla 56.

2.5.6.6. Mızrak (Nîze, Sinân): K.6/24, K.7/31, K.8/28, G.41/1, G.83/2, G.429/5, 528/5, G.592/5.

2.5.6.7. Miğfer: K.7/7, K.8/37, K.26/2.

2.5.6.8. Sâtûr: K.17/10.

2.5.6.9. Şeşper: K.8/29, G.367/3, G.659/5, G.669/3.

2.5.6.10. Top: M.6/1, K.6/54, K.7/28, K.8/19, Msm.8/5, Msm.37/1, G.56/6, G.87/3, G.122/7, G.142/5, G.225/5, G.313/5, G.391/1, G.499/3, G.670/5.

2.5.6.11. Zırh (Cevşen, Cebe): K.7/7, K.7/20, K.7/34, K.8/37, K.13/31, G.258/3, G.469/2, G.619.

2.5.7. Haberleşme

2.5.7.1. Mektûb (Nâme): K.4/5, K.4/9, K.19/17, G.80/3, G.184/3, G.190/2, G.250/3, G.264/4, G.268/2, G.284/2, G.323/3, G.411/1, G.411/2, G.411/4, G.518/4, G.524/1, G.602/4, Matla 13, Matl.14/1, Matla 30/1.

2.5.8. Medrese, Ders (Sebak), İlim, Fen: M.5/13, K.3/14, Msm.9/1, Msm.28/1, G.4/14, G.144/2, G.203/3, G.230/4, G.230/5, G.344/2, G.437/5, G.466/6, G.616/3, G.673/1, G.675/5, M.11/54, M.11/86.

2.5.9. Taşıma Araçları

2.5.9.1. Gemi:

K.7/4, K.15/5, K.15/20, K.16/23, K.16/36, K.18/46, K.27/1, K.27/3, K.27/5, K.27/12, K.27/13, Msm.1/1, Msm.8/1, Msm.8/3, Msm.15/3, Msm.33/2, Msm.37/2, G.20/2, G.72/1, G.105/2, G.144/4, G.149/3, G.177/4, G.190/1, G.386/1, G.405/5, G.412/4, G.510/5, G.523/3, G.565/3, G.584/5, G.634/5, G.658/5, G.668/6, G.670/3, Trh.5/2.

2.5.9.2. Kayık (Zevrak): K.15/20, K.27/12, Msm.8/2, G.386/1, G.584/5.

2.5.10. Hastalıklar

2.5.10.1. Baş Ağrısı (Humâr): K.25/12, G.588/5, G.678/1.

2.5.10.2. Göze Karasu İnmesi (Glokom): M.11/14, G.441/1.

2.5.10.3. Kan Tutması: Msm.1/2, G.654/1.

2.5.10.4. Remed: G.47/1.

2.5.10.5. Sebel: M.6/31.

2.5.10.6. Sitmâ (Teb): G.455/2, G.558/4, G.566/4, G.627/3, M.11/92.

2.5.10.7. Sivilce (Âbile): K.6/23.

2.5.10.8. Uçuk (Tebhâle): G.306/1, G.661/3, G.661/5.

2.5.11. Bazı Telakki ve İnanışlar

2.5.11.1. Bâzûbend/Hamâ'il: G.380/11, G.578/2.

2.5.11.2. Esmâ Çekmek: G.373/4.

2.5.11.3. Fal: Msm.20/5.

2.5.11.4. Hazinelele İlgili İnanışlar: K.15/30; K.20/13, Msm.1/4, G.56/4, G.94/5, G.103/5, G.277/7.

2.5.11.5. Kargaların Haber Getirmesi: G.45/3, G.665/3.

2.5.11.6. Nazar/Göz Değmesi: G.155/4, G.160/5, G.355/3, G.619/7.

2.5.11.7. Ölümle İlgili Âdet ve Uygulamalar: M.6/21, K.14/6, Msm.2/2, Msm.3/4, G.2/5, G.6/2, G.6/6, G.263/3, G.348/3, G.484/7, G.555/1, G.617/1.

2.5.11.8. Perilerle İlgili İnanışlar: G.191/1, G.336/7, G.538/1.

2.5.11.9. Sihar: K.26/13, G.181/2, G.209/3.

2.5.11.10. Şerha Kesmek: G.450/2.

2.5.12. Âdetler, Gelenekler, Bazı Davranışlar

2.5.12.1. Armağan Vermek (Pîş-keş Çekmek): K.19/14, Msm3/3, G.190/5, G.284/5, G.305/3, G.368/5, G.542/3.

2.5.12.2. Başta Gül, Sümbül, Lâle, Benefşe, Nergis, Misvâk Taşımak: K.19/10, K.21/27, K.25/27, G.351/2, G.577/8, G.588/4.

2.5.12.3. Bayramda El Öpmek: G.498/1, G.532/3, G.567/4.

2.5.12.4. Eşya Rehin Bırakma: G.532/3.

2.5.12.5. Evlilik Âdeti Olarak Ağırılık (Mehr-i Muaccel): G.343/2.

2.5.12.6. Gül Vermek: G.351/6.

2.5.12.7. Güvercinle Mektup Gönderme: G.80/3.

2.5.12.8. İçkinin Son Damlasının Yere Dökülmesi: Msm.6/5, Msm.7/2, G.631/2.

2.5.12.9. Kadeh Duası: G.554/3.

2.5.12.10. Saçı Saçmak: K.12/10, K.17/13, K.17/39, K.18/48, K.22/18, K.23/14.

2.5.12.11. Sayfalar Arasına Sümbül Koymak: K.19/22.

2.5.12.12. Yüze Kara Sürmek: G.333/2.

2.5.13. Giyim-Kuşam

2.5.13.1. Kumaş Çeşitleri

2.5.13.1.1. Kumâş/Kâlâ: G.15/4, G.263/3, G.354/3, G.388/4, G.639/3.

2.5.13.1.2. Atlas, Palâs, Perend: K.24/6, K.24/26, K.25/10, Msm.36/2, G.31/2, G.83/4, G.198/2, G.239/1, G.249/4, G.307/3, G.430/2, G.671/7.

2.5.13.1.3. Devetabanı: G.462/3.

2.5.13.1.4. Dîbâ, Çul: G.6/2, G.118/3, G.358/5, G.430/2, G.472/2, G.653/4, M.11/113.

2.5.13.1.5. Fûta: G.191/5, M.11/34.

2.5.13.1.6.Hârâ: M.6/13, K.19/11, G.461/3.

2.5.13.1.7.Harîr: G.303/2, G.380/10.

2.5.13.1.8.İbrişim: M.11/99.

2.5.13.1.9. Mermerşâhî: G.646/2.

2.5.13.1.10.Şâl: K.24/26, Msm.3/3, Msm.9/5, Msm.36/5.

2.5.13.1.11. Pelengî: G.94/4, G.239/5.

2.5.13.1.12. Sündüs: Msm.38/1.

2.5.13.1.13. Vâlâ: G.101/2.

2.5.13.1.14. Zer-beft: G.136/4.

2.5.13.2. Giyim Eşyaları ve İlgili Unsurlar

2.5.13.2.1. Cübbe: Msm.15/5, G.17/3, G.142/2, G.314/3, G.666/5, G.682/4

2.5.13.2.2. Elbise (Câme, Libâs, Ton): K.10/3, K.11/13, K.11/27, K.20/2, Msm.4/5, G.5/3, G.82/4, G.127/1, G.136/4, G.183/1, G.191/1, G.214/2, G.228/1, G.239/1, G.239/5, G.293/1, G.307/3, G.339/3, G.358/5, G.378/6, G.383/5, G.409/5, G.415/4, G.419/1, G.419/6, G.430/2, G.475/5, G.483/3, G.513/3, G.526/4, G.529/1, G.532/3, G.547/5, G.659/3, G.682/4, M.11/29, Trh.1/8.

2.5.13.2.3. Gömlek (Pîrehen): Msm.14/5, Msm.25/3, K.18/17, G.107/4, G.113/4, G.249/1, G.396/5, G.426/3, G.427/1, G.561/2, G.586/3, G.648/4, Matla 49/1.

2.5.13.2.4. Hil'at: K.10/1, K.12/27.

2.5.13.2.5. Hulle: K.1/2.

2.5.13.2.6. Kabâ, Hırka, Abâ: M.6/27, K.11/27, K.21/19, K.24/26, Msm.3/1, Msm.26/5, Msm.36/5, G.85/5, G.214/2, G.239/3, G.249/1, G.347/5, G.419/1, G.419/3, G.529/1, G.581/1, G.589/3, G.618/4.

2.5.13.2.7. Nemed (Keçe): G.416/4

2.5.13.2.8. Külâh: G.319/4, G.381/1, G.476/2, G.618/1, M.11/139, M.11/141, M.11/142, M.11/143.

2.5.13.2.9. Sarık/Destâr: K.19/2, G.13, G.17/3, G.77/2, G.293/1, G.314/3.

2.5.13.2.10. Örf: K.26/27, G.390/2.

2.5.13.2.11. Şemsî Dülbend: G.618/1.

2.5.13.2.12. Takke (Yelken): G.577/2.

2.5.13.2.13. Üsküf: K.7/38, Msm.2/3, G.110/3, G.362/1, G.362/2.

2.5.13.2.14. Kemer: K.1/2, K.16, K.22/2, G.107/4, G.158/2, G.198/2, G.338/4.

2.5.13.2.15. Nikâb: G.185/2, G.189/1, G.353/5, G.558/2, Matla 32/1.

2.5.13.2.16. Başmak: M.11/79.

2.5.13.2.17. Düğme: K.18/9, G.338/1, G.659/3, M.11/100.

2.5.13.2.18.Gözlük: G.138/3.

2.5.14. Yiyecek ve İçecek Maddeleri

2.5.14.1.Tatlılar

2.5.14.1.1. Devâ-yı Misk: G.328/1

2.5.14.1.2. Güllaç (Gülâc): G.387/2.

2.5.14.1.3. Gül-şeker: G.86/2, G.338/3.

2.5.14.1.4. Mürebbâ: G.579/9.

2.5.14.1.5. Nebât-ı Hamevî: G.64/1.

2.5.14.1.6. Neyşeker: K.14/22, K.15/27, G.167/5.

2.5.14.1.7. Senbûse: G.359/4.

2.5.14.1.8. Şekker (Sükker): M.2/14, K.8/5, K.1/10, G.73/2, G.101/7, G.116/3, G.418/4, G.427/3, G.434/3, G.484/5, G.579/9, G.609/5.

2.5.14.2. Diğer Yiyecekler

2.5.14.2.1. Ekmek (Nân): G.31/6, G.41/2, G.61/4, G.87/1, G.129/5, G.221/2, G.272/5, G.371/5, G.413/5, G.553/4, G.654/3.

2.5.14.2.2. Kebâb (Biryân): K.6/28, K.6/47, K.8/9, K.8/47, Msm.6/5, Msm.12/5, Msm.24/3, Msm.36/3, Msm.44/1, G.31/3, G.45/2, G.86/3, G.115/1, G.361/4, G.383/4, G.464/4, G.488/2, G.519/3, G.535/3, G.631/4, G.665/5, G.676/3, Matla 30/1.

2.5.14.3. İçecekler

2.5.14.3.1. Gül Suyu (Cüllâb/Gül-âb): K.6/11, K.6/27, K.6/44, G.208/4, G.447/5.

2.5.14.3.2. Hoşaf (Hoş-âb): K.6/48, Matla 64/2.

2.5.14.3.3. Kahve: G.110/5, G.534/2.

2.5.14.3.4. Şarap: M.6/36, K.2/4, K.6/14, K.6/15, K.6/47, K.8/11, K.8/12, K.8/35, K.11/11, K.11/14, K.11/17, K.11/21, K.11/24, K.11/25, K.11/26, K.18/10, K.22/6, K.23/5, K.24/21, K.25/7, K.25/12, K.25/22, K.25/23, Msm.6/5, Msm.9/5, Msm.13/5, Msm.15/5, Msm.23/5, Msm.24/3, Msm.24/6, Msm.26/4, Msm.27/3, Msm.36/1, Msm.38/3, Msm.39/3, Msm.45/2, G.11/1, G.12/3, G.14/5, G.22/2,23/3, G.27/2, G.27/4, G.30/4, G.33/2, G.37/1, G.38/7, G.43/5, G.46/4, G.46/5, G.53/4, G.53/5, G.69/1, G.69/4, G.70/1, G.70/2, G.70/4, G.70/6, G.70/7, G.72/4, G.73/1, G.86/1, G.91/1, G.92/4, G.99/5, G.102/1, G.103/1, G.109/4, G.109/5, G.112/2, G.115/1, G.115/2, G.115/3, G.119/3, G.120/4, G.124/1, G.139/2, G.139/3, G.142/4, G.143/3, G.144/1, G.144/5, G.147/2, G.156/4, G.158/4, G.175/2, G.175/3, G.175/5, G.179/2, G.182/1, G.184/4, G.193/2, G.199/1, G.201/1, G.201/5, G.208/2, G.208/3, G.208/3, G.212/5, G.213/2, G.217/2, G.219/5, G.219/6, G.220/2, G.223/1, G.242/4, G.245/4, G.248/5, G.252/1, G.257/4, G.259/4, G.286/2, G.286/3, G.287/3, G.300/5, G.316/5, G.317/2, G.324/1, G.327/3, G.331/5, G.333/4, G.338/3, G.340/4, G.343/2, G.351/6, G.373/2, G.381/5, G.387/2, G.395/3, G.408/3, G.416/1, G.416/6, G.420/4, G.429/1, G.429/2, G.430/5, G.436/5, G.445/1, G.447/1, G.448/1, G.448/2, G.449/4, G.450/4, G.455/2, G.463/1, G.467/2, G.475/3, G.481/2, G.501/2, G.519/5, G.532/3, G.534/2, G.535/3, G.541/3, G.549/1, G.549/2, G.553/2, G.555/1, G.564/3, G.567/1, G.578/3, G.579/5, G.579/7, G.580/4, G.582/2, G.612/4, G.631/2, G.631/5, G.632/7, G.639/1, G.651/4, G.668/1, G.654/1, G.667/2, G.667/3, G.668/1, G.671/2, G.678/1, M.9/72, M.10/14, M.11/135, Trh.11/5, Matla 8, Matla 16, Matla 22, Matla 29, Matla 34, Matla 64, Matla 66, Matla 73.

2.5.14.3.5. Şerbet: K.10/20, K.17/8, K.21/22, Msm.7/3, Msm.37/1, G.96/3, G.365/2, Trh.20/6.

2.5.14.4. Diğer Maddeler

2.5.14.4.1. Afyon (Berş, Habb): Msm16/1, G.197/1, G.283/2, G.376/6, G.387/4, G.475/3, G.539/5, G.592/2.

2.5.14.4.2. Arpa (Cev): G.532/4.

2.5.14.4.3. Buğday (Gendüm): G.261/2, G.532/4, M.11/95.

2.5.14.4.4. Habbetü's-sevdâ (Çörekotu): G.101/1, G.131/1.

2.5.14.4.5. Haşhaş: G.363/3.

2.5.14.4.6. Fülful: G.99/3, G.336/7, G.667/3, M.11/93.

2.5.14.4.7. Mâcûn: G.553/2.

2.5.15. Yazı ve İlgili Unsurlar

2.5.15.1. Kalem (Kilk, Hâme): K.3/4, K.13/12, K.14, K.15/31, K.15/32, K.15/33, K.15/38, K.18/37, K.18/47, K.20/27, K.22/7, K.24/17, K.25/17, K.26/18, K.26/25, Msm.30/4, G.80/4, G.162/5, G.256/2, G.277/5, G.363/5, G.518/4, M.11/42, Trh.18/8.

2.5.15.2. Defter: M.6/22, M.8/8, K.4/1, K.14/2, Msm.1/4, Msm.2/3, Msm.4/2, Msm.5/1, Msm.7/4, G.55/4, G.78/5, G.84/6, G.112/5, G.189/2, G.221/4, G.350/4, G.388/1, G.452/6, G.461/5, G.524/1, G.644/3, Trh.18/10.

2.5.15.3.Kitap (Kitâb): K.6/39, 263/2, G.353/3, G.364/2, G.601/2, G.631/6, M.11/88, M.11/89, M.11/105, Trh.1/11, Trh.1/12, Trh.1/13, Trh.1/14.

2.5.15.4. Cerîde: K.21/1.

2.5.15.5. Mecmua: G.189/5.

2.5.15.6. Kâğıt: Msm.30/4, G.80, G.158/7, M.11/43.

2.5.15.7.Varak: K.18/35, K.25/1, G.288/2, G.351/1, G.455/5, G.546/1, Matla 76/1.

2.5.15.8. Levha: K.14/32, K.18/47, K.22/8, K.24/2, G.32/1, G.125/5, G.245/3, G.335/2, G.363/5, G.411/5, G.518/4.

2.5.15.9. Serlevha: M.11/161.

2.5.15.10. Pergel (Pergâr): K.18/47, G.76/3, G.102/4.

2.5.15.11. Cedvel: K.6/19, K.18/4.

2.5.15.12. Şemse: K.4/2, K.16/22, K.16/25, K.18/11, K.24/5, K.24/16, M.11/181, Matla 33/2.

2.5.15.3. Şükûfe: K.24/8

2.5.15.14. Mîstâr: K.15/28

2.5.15.15. Meşk: G.162/5.

2.5.15.16. Devât: K.8/28, K.14/19, K.14/32, K.20/27, K.25/17, K.26/25, G.162/5, M.11/42.

2.5.15.17. Hokka: Msm.35/2, G.43/3.

2.5.15.18. Mürekkep (Midâd): K.8/28, K.26/20, G.518/4, G.602/4.

2.5.15.19. Hat

Celî Hat: G.649/1.

Gubârî Hat: G.474/5.

Jengârî Hat: G.277/5.

Kırma Hat: G.525/5.

Muhakkak Hat: G.266/5.

Müsennâ Hat: G.373/3.

Reyhanî Hat: G.292/1, G.247/3, G.282/1.

2.5.15.20. Minyatür (Hurde-nakş): G.671/6.

2.5.16.7 Süs Eşyaları

2.5.16.1. Kıymetli Taşlar ve Madenler

2.5.16.1.1. Cevher (Güher, Gevher, Cevâhir, Mücevher): M.6/1, M.6/27, K.1/4, K.3/19, K.4/7, K.11/1, K.15/10, K.16/1, K.17/12, K.20/6, K.24/11, K.25/2, Msm.5/1, Msm.6/4, Msm.15/2, Msm.35/1, Msm.35/3, Msm.35/5, G.10/2, 202/5, G.218/1, G.255/5, G.330/3, G.363/2, G.370/1, G.402/4, G.405/2, G.456/2, G.533/2, G.539/3 G.,563/5, G.565/5, G.644/5, Trh.18/12, Matla 22/2.

2.5.16.1.2. Akîk: Msm.35/4, G.284/5, G.561/4.

2.5.16.1.3. Altın (Altun, Zer, Zerrîn): M.2/21, M.4/11, M.6/27, K.6/19, K.6/34, K.7/38, K.8/18, K.11/6, K.12/17, K.12/20, K.12/37, K.14/16, K.15/3, K.16/1, K.16/3, K.16/4, K.16/25, K.16/26, K.16/29, K.17/7, K.17/12, K.18/11, K.18/47, K.20/1, K.20/2,

K.21/2, K.22/9, K.22/12, K.23/1, K.25/1, K.25/5, K.25/7, K.25/8, K.25/9, K.25/14, K.25/16, K.25/32, K.26/2, K.26/4, K.26/14, K.26/16, K.26/18, K.26/20, K.26/25, K.26/19, Msm.8/2, Msm.8/5, Msm.27/1, Msm.35/5, G.15/4, G.31/1, G.47/2, G.70/3, G.80/4, G.93/1, G.107/4, G.110/1, G.120/5, G.132/1, G.136/4, G.140/5, G.164/1, G.201/2, G.202/3, G.246/4, G.255/5, G.309/3, G.362/1, G.374/4, G.388/4, G.465/3, G.478/7, G.483/4, G.603/4, G.635/5, M.11/44, M.11/45.

2.5.16.1.4. Elmâs: K.4/11, K.26/2, G.259/2.

2.5.16.1.5. Fildişi (Âc): G.380/9.

2.5.16.1.6. Firûze (Pirûze): K.19/14.

2.5.16.1.7. Gümüş (Sîm, Sîmîn): K.17/12, K.17/13, K.18/4, K.18/11, K.22/2, K.22/7, K.22/8, K.22/12, K.25/5, Msm.4/4, Msm.27/1, Msm.35/4, Msm.37/4, G.46/2, G.47/2, G.70/3, G.107/4, G.110/1, G.120/5, G.140/5, G.158/2, G.172/5, G.191/2, G.241/4, G.280/3, G.235/5, G.255/5, G.309/3, G.338/2, G.346/2, G.347/4, 358/4, G.362/4, G.380/8, G.380/11, G.404/4, G.428/5, G.453/4, G.478/7, G.578/2, G.640/1, G.658/4, G.680/1, M.11/44, Matla 38/2.

2.5.16.1.8. İnci (Dürr, Lü'lü): M.3/15, K.4/10, K.5/11, K.6/48, K.15/6, K.15/12, K.18/6, K.18/29, K.18/48, K.20/3, K.21/6, K.22/5, K.22/18, K.24/7, K.24/11, Msm.13/2, G.10/2, G.15/2, G.60/3, G.131/3, G.173/6, G.192/4, G.192/5, G.218/4, G.221/1, G.279/5, G.321/1, G.337/4, G.363/2, G.380/4, G.405/2, G.415/4, G.445/5, G.465/5, G.467/1, G.480/2, G.493/3, G.561/1, G.569/2, G.679/3, Matla 22/3.

2.5.16.1.9. La'l: K.23/16, K.5/5, K.6/48, K.11/1, K.23/16, Msm.35/2, G.489/1, G.91/4, G.100/1, G.105/4, G.108/4, G.144/5, G.154/2, G.158/7, G.161/1, G.181/2, G.184/1, G.189/4, G.192/5, 1 G.93/2, G.207/1, G.221/1, G.226/2, G.239/2, G.252/1, G.263/5, G.265/2, G.287/2, G.333/4, G.369/4, G.373/2, G.380/3, G.456/2, G.460/3, G.474/2, G.489/1, G.506/5, G.513/1, G.516/2, G.541/3, G.553/2, G.605/5, G.617/5, G.632/3, G.644/1, G.649/1, G.654/2, M.9/71, M.9/75, M.11/135, Trh.8/8.

2.5.16.1.10. Mercân: K.15/8, Msm.15/5, Msm.35/1, G.15/1, G.100/1, G.183/2, G.380/3, G.380/7, G.502/4, G.607/4.

2.5.16.1.11. Sedef/Sadef: K.1/6, K.18/29, K.27/8, Msm.35/2, G.279/5, G.321/1, G.415/4, G.679/3,

2.5.16.1.12. Şeb-çerâğ: G.275/1.

2.5.16.1.13. Yâkût: K.4/11, K.11/14, K.14/15, Msm.1/5, Msm.35/1, G.81/2, G.108/4, G.125/5, G.154/2, G.184/1, G.189/4, G.221/1, G.263/5, G.265/2, G.456/2, G.460/3, G.649/1, Trh.18/8.

2.5.16.1.14. Zeberced: K.19/6, K.25/4, G.40/2, G.554/1.

2.5.16.1.15. Zümrüd: Msm.1/1, Msm.35/5, M.11/30.

2.5.16.2. Güzel Kokular

2.5.16.2.1. Anber: M.3/10, K.8/1, K.8/33, K.8/3, K.19/5, K.19/30, Msm.6/2, Msm.12/2, G.43/3, G.93/5, G.97/2, G.99/3, G.101/1, G.131/1, G.192/2, G.264/5, G.266/3, G.277/6, G.370/4, G.380/1, G.380/2, G.467/1, G.492/1, G.495/1, G.542/5, G.544/3, G.558/1 570/2, 622/1, 628/1, G.648/1, Matla 32/1, Matla 32/2.

2.5.16.2.2. Kâfûr: K.17/11, K.10/31, G.148/6, G.380/9.

2.5.16.2.3. Misk (Müşk): K.17/11, K.18/37, Msm.12/4, G.19/4, G.36/5, G.43/3, G.75/2, G.101/1, G.196/3, G.226/4, G.263/3, G.277/6, G.327/2, G.328, G.364/4, G.342/2, G.536/5, G.609/3, G.620/1, G.628/3, G.657/5, M.11[G./3], Trh.14/1.

2.5.16.2.4. Öd Ağacı (Ûd): K.17/36, K.24/14, G.188/4, G.524/5.

2.5.16.3. Diğer Süs Unsurları

2.5.16.3.1. Ayna (Âyîne, Mir'at): M.8/1, K.11/2, K.11/23, K.24/16, K.26/23, Msm.9/2, G.55/2, G.125/4, G.147/1, G.147/3, G.185/2, G.207/5, G.227/5, G.428/2, G.581/5, G.614/1,

2.5.16.3.2. Gerdânlık (Ikd, Tavk): K.19/6, G.346/2, G.380/4 G.467/3.

2.5.16.3.3. Hâme-i Müşgîn: K.18/37.

2.5.16.3.4. Kına: G.502/4.

2.5.16.3.5. Küpe (Mengûş, Gûş-vâr): M.1/5). G.493/3 (K.1/4).

2.5.16.3.6. Mühür (Hâtem, Tamga): M.6/10, M.6/32, M.6/33, K.4/4, K.9/13, Msm.3/2, 100/3, G.165/4, G.181/2, G.247/5, G.380/3, G.483/1, G.557/3, G.639/3, G.652/1.

2.5.16.3.7. Sürme (Kuhl, Tûtiyâ): M.3/7, K.18/8, K.25/15, Msm.43/3, G.6/4, G.62/3, G.105/8, G.113/3, G.182/2, G.157/2, G.224/3, G.297/3, G.367/3, G.456/5, G.468/2, G.469/3, G.492/3, G.512/2, G.604/5, G.607/2.

2.5.16.3.8. Tarak (Şâne): K.18/7, G.8/5, G.64/5, G.75/1, G.229/4, G.232/3; G.329/2, G.371/4, G.424/4, G.463/4, G.502.

2.5.17. İnşâi Unsurlar

2.5.17.1. Kasr : M.6/34, K.5/6, K.6/40, K.7/16, K.7/29, K.15/25, K.17/15, K.17/16, K.18/11, K.19/33, K.24/1, K.24/16, K.24/15, Msm.1/1, Msm.2/3, Msm.12/1, Msm.15/3, Msm.15/4, Msm.20/4, Msm.41/7, G.23/4, G.37/4, G.78/2, G.158/6, , G.200/5, G.211/4, G.212/3, G.264/4), G.275/2, G.281/6, G.290/5, G.298/5, G.301/1, G.334/4, G.374/4, G.429/5, G.467/5, G.520/2, G.543/4, G.575/1, G.595/1, G.621/2, G.642/1, G.656/3, Trh.3/1, Trh.3/6, Trh.3/7, Trh.7/2, Trh.10/1, Matla 79.

2.5.17.2. Ev (Beyt, Hâne): M.3/10), K.6/39, K.9/3, K.12/32, K.15/34, K.17/24, K.23/25, K.24/17, Msm.8/4, Msm.9/5, Msm.12/1, G.22/3, G.93/2, 129/7, 157/3, G.168/4, G.193/4, G.216/1, G.229/3, G.251/4, G.260/3, G.276/1, G.303/3, G.329/5, G.369/2, G.376/2, G.448/4, G.453/6, G.455/4, G.463/3, G.480/3, G.497/2, G.515/6, G.521/5, G.543/4, G.573/2, G.574/3, M.11/35, M.11/40.

2.5.17.3. Güvercinlik (Kebûter-hâne): G.23/1.

2.5.17.4. Kubbe (Künbed), Çatı (Tâk/Sakf/Bâm/ Târem/ Küngüre): M.3/11, K.10/22, K.10/25, K.17/15, K.17/16, K.19/6, K.24/1, K.24/2, K.24/9, K.24/10, K.25/4, K.24/10, G.5/2, G.47/2, G.13/4, G.41/3, G.52/1, G.232/4, G.274/4, G.287/3, G.356/3, G.414/4, G.467/2, G.467/5, G.554/1, G.608/3, M.9/13, M.9/15, M.9/16, M.11/162, M.11/181, Trh.3/3, Trh.3/6, Trh.7/2, Trh.14/3, Matla 7/2.

2.5.17.5. Kemer: G.363/1, M.9/14, Trh.6/2.

2.5.17.6. Sütûn: K.15/5, K.15/22, K.27/4, G.93/2, G.251/4, G.429/5, Trh.6/2.

2.5.17.7. Kapı: M.9/23, K.6/14, K.6/34, K.7/35, K.12/40, K.16/32, K.18/42, K.17/39, K.24/24, K.26/27, Msm.8/4, Msm.25/2, Msm.34/5, Msm.39/5, Msm.41/5, Msm.44/1, G.21/1, G.27/11, G.35/5, G.44/4, G.80/5, G.91/3, G.127/2, G.129/3, G.142/1, G.145/5, G.166/5, G.253/3, G.259/5, G.260/6, G.305/3, G.333/5, G.358/1, G.371/5, G.422/3, G.442/3, G.452/2, G.496/2, G.500/4, G.513/5, G.548/5, G.562/5, G.571/5, 594/3, 597/5, G.587/2, 607/5, G.610/2, 624/5, G.640/4, M.9/23, M.9/59, M.10/3, M.11/121, M.11/123, Trh.3/4, Trh.19/1.

2.5.17.8. Duvar (Dîvâr): Msm.7/5, Msm.20/4, G.135/5, G.155/6, G.184/2, G.587/2, G.595/1, G.615/3, G.680/4.

2.5.17.9. Pencere (Revzen, Manzara): Trh.3/3, K.24/10, G.78/2, Msm.41/7, G.25/5, G.22/3, G.70/7, G.78/2, G.298/5, G.434/2, G.434/5, G.520/2, G.536/1 G.549/3.

2.5.17.10. Balkon (Şeh-nişîn): K.7/37, K.18/11, K.24/16, G.29/1, G.422/2, Matla 33/1, Matla 33/2.

2.5.17.11. Merdiven (Nerdübân): Msm.15/4, G.23/4, G.374/4, G.620/7.

2.5.17.12. Çeşme (Sebîl, Selsebîl): K.17/15, K.17/17, K.20/9, K.20/21, Msm.6/6, G.363/1 G.538/1, G.348/1, G.363/1, G.405/1, G.538/1, G.405/1, Trh.3/4, Trh.3/5, Trh.13/1, Trh.13/5.

2.5.17.13. Musluk (Lûle): Trh.14/4.

2.5.17.14. Su Terâzisi: G.363/1.

2.5.17.15. Köprü (Cisr): G.568/5.

2.5.17.16. Hamam (Germâbe): G.85/2, G.102/2, G.191/1, G.191/4, G.400/2, M.11/160, M.11/162, M.11/169, M.11/171, Trh.14/1, Trh.14/5, Matla 18/1.

2.5.17.17. Kaplıca: Trh.14/2.

2.5.17.18. Kale (Kal'a, Hısn, Hisâr): K.7/3, K.17/20, K.17/23, K.20/8, Msm.8/1, Msm.8/2, Msm.8/3, Msm.32/1, G.29/8, G.56/6, 71/4, G.156/5, G.164/7, G.313/5, G.375/7, G.390/1, G.391/1, G.499/3, G.603/2, M.9/7, M.9/8.

2.5.17.19. Çadır: K.18/13, K.23/13, Msm.1/5, Msm.4/5, G.139/1, 423/1, G.423/4, G.423/5, 423/10, G.423/9, G.564/4, G.568/2, G.628/4, Trh.20/4.

2.5.17.20. Mutfak (Matbah): K.17/8, G.382/5.

2.5.17.21. Değirmen (Âsiyâb): G.74/5, G.76/6, G.299/2.

2.5.18. Eşyalar

2.5.18.1. Aydınlatma Araçları

Çerâğ: M.2/18, G.11/2, G.275, G.274/3, G.347/3, G.597/1, G.618/3, M.11/25, Matla 5/3, Trh.18/5.

Fanus (Fener): K.10/31, K.15/13, Msm.8/1, Msm.8/2, G.253/3, Trh.5/2.

Fitil: G.148/6, G.270/2, G.393/7.

Kandîl: M.9/16.

Meş'ale: K.17/1, G.6/5, G.9/5.

Mum (Şem): M.5/23, M.9/55, K.5/12, K.6/24, K.7/21, K.8/36, K.10/31, K.17/10, K.17/11, K.18/23, K.24/19, K.26/15, Msm.2/2, Msm.4/2, Msm.9/5, Msm.15/1, Msm.24/2, Msm.29/2, G.11/2, G.11/5, G.16/2, G.24/1, G.25/4, G.27/1, G.27/9, G.31/1, G.31/2, G.31/3, G.45/2, G.85/3, G.105/3, G.120/2, G.148/6, G.169/2, G.203/1, G.210/4, G.235/2, G.242/3, G.268, G.270, G.271, G.274/2, G.285/3, G.303/3, G.334/1, G.348/4, G.357/4, G.362/4, G.376/1, G.380/9, G.393/1, G.393/7, G.416/4, G.482/3, G.509/5, G.524/1, G.543/1, G.560/7, G.580/5, G.588/1, G.590/2, G.594/4, G.601/4, G.607/3, G.672/1, M.9/55, Trh.1/13, Trh.5/2.

Sirâc: G.65/4.

Zücâc, Mısbâh: G.73/3, Trh.1/9.

2.5.18.2. Halı (Kâli), Kilim (Bisât, Ferş): K.12/37, K.12/38, K.24/20, Msm.31/2, Msm.38/2, G.390/2, G.564/4.

2.5.18.3. Hasır (Bûriyâ): G.158/9, G.303/1, G.400/4, G.682/4.

2.5.18.4. Fincan: G.110/5.

2.5.18.5. Kadeh: K.8/11, K.8/35, K.11, K.19/14, 21/9, 22/9, 23/22, K.25/7, K.25/14, K.25/22, K.25/23, Msm.5/1, Msm.31/6, Msm.35/5, 38/7, G.46/4, G.69, G.70, G.72/1, G.107/1, G.112/2, G.140/2, G.156/4, G.185/1, G.194/2, G.198/4, G.201/2, G.220/2, G.267/2, G.287/1, G.389/4, G.326/2, G.407/4, G.483/4, G.510/5, G.519/5, G.534/4, G.541/2, G.557/3, G.579/7, G.607/4, G.651/1, G.661/2, G.662/5, G.671/1.

2.5.18.6. Kâse: K.11/5, K.17/8, K.19/26, K.22/18, K.24/23, K.25/3, K.25/5, K.25/6, K.25/12, K.25/26, K.25/32, K.26/27, Msm.4/2, G.29/6, G.33/2, G.69/6, G.99/2, G.108/3, G.239/2, G.418/2, G.420/2, G.465/3, G.518/4, G.603/4, Trh.20/6.

2.5.18.7. Şiše (Mînâ, Mînû): K.13/10, G.53/6, G.83/3, G.158/4, G.287/3, G.390/1, G.479/4, G.543/2, G.683/2, M.9/15, Matla 79.

2.5.18.8. Sürahi: K.11/12, G.12/4, G.352/4, 389/4, G.483/4, G.543/2.

2.5.18.9. Testi (Sebû), Bûlbûle: Msm.31/1, G.527/5, Matla 66/2.

2.5.18.10. Beşik (Mehd): K.18/2, G.413/4.

2.5.18.11. İplik (Rište, Rismân, Resen: K.1/4, K.4/10, K.16/16, K.21/15, G.32/2, G.211/6, G.218/4, G.250/6, G.373/3, G.481/2, G.650/2, G.G.650/4, M.11/76, M.11/102.

2.5.18.12. Kafes: Msm.6/2, G.20/4, G.241/3, G.331/3, G.375/2, G.474/3.

2.5.18.13. Kalbur (Gırbâl): G.253/5.

2.5.18.14. Kible-nümâ: G.343/1, G.562/3.

2.5.18.15. Kilit (Kıfl), Anahtar (Miftâh): G.73/4, M.11/87.

2.5.18.16. Makas (Mikrâz): M.1/26, K.24/19, K.26/15, G.357/4.

2.5.18.17. Micmer: K.1/11, G.164/3.

2.5.18.18. Mîl: M.6/26.

2.5.18.19. Orak (Dâs): G.239/4.

2.5.18.20. Saat: Msm.22/4.

2.5.18.21. Sandık: G.565/5.

2.5.18.22. Seccâde: G.559/4.

2.5.18.23. Süpürge (Cârûb): Msm.19/1, G.663/2.

2.5.18.24. Sürme Kutusu (Mükhüle): M.1/20, K.18/8.

2.5.18.25. Yastık (Bâliş, Bâlin): G.111/2, G.132/1, G.339/4, G.461/3 G.565/1, G.595/2.

2.5.18.26. Yatak (Bister): M.4/7, K.8/47, G.14/1, G.50/3, G.111/2, G.114/1, G.183/1, G.202/4, G.288/3, G.339/4, G.415/4.

2.5.19. Alışverişle ilgili Unsurlar

2.5.19.1. Çâr-sû, Bâzâr: K.19/5, K.25/3, K.26/14, G.62/3, G.66/3, G.101/2, 108/2, G.218/5, G.247/5, G.277/1, G.331/2, G.374/5, G.400/5, G.485/3, G.507/5, G.530/1, G.577/4, G.587/4, G.666/7, G.682/6.

2.5.19.2. Kesat (Kesâd): G.328/1.

2.5.19.3. Sermâye: G.279/3.

2.5.19.4. Vâde, Borç (Deyn): G.662/3, Trh.19/1.

2.5.19.5. Vergi (Harâc, Bâc): M.5/6, K.7/49, G.507/1.

2.5.19.6. Zeamet, Timar: Trh.18/13.

2.5.20. Para ve Para Birimleri

2.5.20.1. Para (Pâre, Nakd, Pul): K.10/24, 21/26, K.26/16, Msm.7/1, Msm.20/3, Msm.24/5, Msm.27/4, Msm.33/5, Msm.24/5, G.62/3, G.66/3, G.101/4, G.180/3, G.186/5, G.189/4, G.190/5, G.192/3, G.216/5, G.227/2, G.247/4, G.260/5, G.261/2, G.279/3, G.280/3, G.284/3, G.284/5, G.299/5, G.310/1, G.309/3, G.324/2, G.355/2, G.346/4, G.393/6, G.403/3, G.415/5, G.451/4, G.456/3, G.456/4, G.462/4, G.506/3, G.515/2, G.530/1, 557/4, G.572/4, 582/3, G.587/4, G.604/3, G.648/3, G.660/4, G.666/3, Matla 82.

2.5.20.2. Akçe: K.20/27, K.25/8.

2.5.20.3. Dirhem, Dînâr: K.20/2, Msm.26/3, G.17/2, G.303/2, G.530/1, G.635/4, G.682/6.

2.5.20.4. Kızıl Altın: K.26/14.

2.5.20.5. Mangır, Fels-i Ahmer: G.346/4, G.563/1.

2.5.20.6. Sikke: G.128/5, G.310/1.

BÖLÜM 3: İNSAN

3.1. Sevgili:

G.28/4, G.96/4, G.98/1, G.122/6, G.126/1, G.128/3, G.132/4, G.134/5, G.137/1, G.143/5, G.170/3, G.176/5, G.178/2, G.189/5, G.200/1, G.208/4, G.215/2, G.216/1, G.220/3, 233/1, G.234/4, G.240/1, G.260/5, G.268/1, G.284/3, G.294/1, G.322/5, G.329/2, G.336/2, G.341/5, G.358/4, G.360/2, G.358/4, G.361/5, G.366/1, G.380/1, G.394/6, G.395/2, G.397/3, G.399/1, G.399/5, G.401/5, G.404/4, G.414/3, G.422/1, G.433/1, G.436/5, G.444/2, G.446/2, G.456/1, G.463/5, G.464/2, G.482/1, G.482/6, G.484/6, G.487/1, G.510/1, G.523/4, G.537/4, G.548/1, G.560/1, G.572/5, G.576/2, G.582/3, G.584/7, G.587/5, G.593/1, G.596/1, G.603/2, G.604/7, G.606/1, G.623/1, G.637/1, G.642/3, G.642/3 G.625/2, G.655/3, G.655/5, G.657/4, G.668/5, G.677/4, G.681/1, Matla 6/1.

3.1.2. Sevgili İle İlgili Diğer Unsurlar

3.1.2.1. Bûse: Msm.13/1, G.38/6, G.38/7, G.41/5, G.47/5, G.62/2, G.178/2, G.192/3, G.227/1, G.247/4, G.284/3, G.359/4, G.367/5, G.385/3, G.409/2, G.416/6, G.449/5, G.460/3, G.484/5, G.525/3, G.532/5, G.587/3, G.605/1, G.628/2, G.647/3, M.11/74.

3.1.2.2. Kûy: G.17/4, G.20/5, G.38/3, G.34/5, G.45/4, G.50/5, G.108/3, G.163/5, G.165/5, G.166/1, G.281/1, G.304/5, G.341/4, G.439/4, G.470/4, G.480/1, G.500/4, G.525/1.

Kûy- Gülşen/Gülzâr/Gülistân/Bağ: G.56/5, G.179/4, G.261/1, G.298/2, G.281/1, G.375/1, G.384/2, G.417/1, G.471/3, G.542/5, G.567/5, G.582/2, G.606/1, Matla 24/2.

Kûy-Cennet/Cennet-i Mevâ/Behişt/Firdevs-i A'lâ: G.19/3, G.41/6, G.67/2, G.261/1, G.337/1, G.357/3, G.399/3, G.457/2.

Kûy-Kâbe/Beytü'l-Harem: G.22/5, G.212/2, 400/4, 457/6, G.562/1, G.562/2, G.562/6, G.626/5.

Kûy-Hicâz: G.56/2.

Kûy-İsfahân: G.105/8.

Kûy-Kân: G.456/6.

Kûy- Darü's-şifâ: G.194/5, G.297/2.

3.1.2.3. Eşik, Kapı, Âsitân: G.145/5, G.216/4, G.244/1, G.261/5, G.305/3, G.310/3, G.371/8, G.390/4, G.414/4, G.415/3, G.467/5, G.509/3, G.597/5, G.607/5, G.640/3

Eşik-Kâbe: G.80/5, G.260/6, G.442/3, G.562/5.

Eşik- Taht-ı Süleymân: G.157/1.

Eşik-Dergâh: G.290/2, G.392/5, G.442/3.

Eşik- Dârü's-şifâ: G.194/5.

Eşik-Âsumân: G.411/4, G.636/2.

Eşik-Bâliş: G.461/3.

3.1.2.4. Ayağı Toprağı (Hâk-i Pây): G.6/4, G.62/3, G.65/2, G.65/5, G.246/4, G.297/3, G.414/2, G.512/2, G.542/3, G.600/3, G.607/2, G.611/5.

3.1.3. Sevgili İle İlgili Tasavvurlar

3.1.3.1. Sevgili-Sultân: Msm.20/2, G.29/1, G.48/4, G.54/3, G.56/6, G.84/4, G.98/5, G.114/5, G.126/2, G.134/4, G.142/6, G.145/5, G.159/1, G.190/5, G.206/3, G.235/3, G.264/2, G.304/3, G.362/5, G.373/5, G.383/1, G.386/4, G.396/1, G.440/5, G.482/6, G.502/1, G.503/1, G.513/4, G.544/5, G.562/3, G.591/5, G.594/1, G.606/1, G.611/1, G.611/5, G.635/5, G.637/4, G.652/2, G.657/1, Matla 17/1.

3.1.3.2. Sevgili-Hz.Yûsuf: Msm.12/2, Msm.41/4, G.4/3, G.9/1, G.42/3, G.48/2, G.125/4, G.218/2, G.227/2, G.360/3, G.372, G.553/3, G.594/1, G.605/3.

3.1.3.3. Sevgili-Hz. İsa/Mesîhâ: G.77/33, G.103/2, G.144/2, G.323/1, G.437/1, G.437/3, G.446/2, G.448/4, G.541/1, G.621/3, G.622/3.

3.1.3.4. Sevgili-Hz. Süleymân: G.100/3, G.157/1, G.483/1, G.557/3.

3.1.3.5. Sevgili-Hz. İbrâhim: G.348/3, G.562/4.

3.1.3.6. Sevgili-Perî: G.37/1, G.52/4, G.65/3, G.84/3, G.109/2, G.139/6, G.191/1, G.209/3, G.226/5, G.232/4, G.252/3, G.262/3, G.304/3, G.319/1, G.347/4, G.373/4, G.392/2, G.424/4, G.504/4, G.528/2, G.541/4, G.538/1, G.555/3, G.609/2, M.11/70.

3.1.3.7. Sevgili-Melek: Msm.41/1, G.65/3, G.103/5, G.348/2, G.432/1, G.434/2, G.439/5, G.446/3, G.453/3, M.9/63, M.11/169.

1.3.8. Sevgili-Hûri: G.348/1, G.481/1, G.579/1.

3.1.3.9. Sevgili-Gilmân: 453/3, G.587/1, 590/1, Trh.1/2.

3.1.3.10. Sevgili-Gonca: Msm.25/2, G.216/6, G.537/1.

3.1.3.11. Sevgili-Gül: G.13/1, G.44/5, G.151/3, G.215/2, G.231/3, G.322/1, G.351/5, G.384/7, G.415/2, G.419/2, G.419/5, G.428/1, G.437/4, G.467/4, G.482/2, G.504/5, G.579/3, G.602/3, G.609/1, G.666/7.

3.1.3.12. Sevgili-Fidan: G.223/2, G.305/2, G.362/3, G.407/1, G.419/2, G.542/1, G.661/6, Matla 2/1.

3.1.3.13. Sevgili-Serv: Msm.43/4, G.1/2, G.5/3, G.20/1, G.27/10, G.36/2, G.51/2, G.58/1, G.81/1, G.96/4, G.102/5, G.106/4, G.122/5, G.131/5, G.138/5, G.139/3, G.213/4, G.231/2, G.232/2, G.249/4, G.252/2, G.299/4, G.302/2, G.307/4, G.316/2, G.330/5, G.343/5, G.349/3, G.377/2, G.396/2, G.400/7, G.444/4, G.486/5, G.490/4, G.491/2, G.499/4, G.510/2, G.513/3, G.523/1, G.539/1, G.550/4, G.550/5, G.570/1, G.571/2, G.582/5, G.596/2, G.636/3, G.638/1, G.638/2, G.649/2, G.682/1.

3.1.3.14. Sevgili-Şem': G.31/3, G.594/4.

3.1.3.15. Sevgili-Tabîb: Msm.25/5, G.63/3, G.79/2, G.84/7, G.160/5, G.179/1, G.196/4, G.270/2, G.288/3, G.293/2, G.365/2, G.387/5, G.392/3, G.459/2, G.484/5, G.587/1, G.655/1, G.682/2, Matla 30/2.

3.1.3.16. Sevgili-Âfet: Msm.12/2, Msm.33/4, G.62/2, G.199/3, G.307/2, G.311/2, G.322/2, G.322/4, G.341/1, G.419/6, G.472/1, G.498/3, G.502/5, G.514/2, G.551/4, G.596/1, G.598/3, G.600/5, G.627/4, M.10/11.

3.1.3.17. Sevgili-Hûnî (Kanlı): G.41/1, G.117/5, G.133/3, G.154/4, G.198/4, G.215/4, G.363/3, G.374/3, G.421/6, G.440/5, G.679/5.

3.1.3.18. Sevgili-Ay: Msm.17/3, Msm.21/1, Msm.24/1, G.2/4, G.6/5, G.7/4, G.19/3, G.28/3, G.28/5, G.32/1, G.38/4, G.40/1, G.40/3, G.63/4, G.78/2, G.32/1, G.40/1, G.40/3, G.45/5, G.63/4, G.76/1, G.78/2, , G.82/1, G.93/5, G.104/2, G.127/2, 129/5, 197/3, G.201/4, G.201/4, G.208/5, G.213/1, G.216/1, G.221/2, G.223/3, G.226/7, G.245/4, G.255/1, G.268/6, G.275/4, G.276/1, G.276/4, G.279/2, G.285/4, G.293/7, G.306/5, G.329/5, G.347/3, G.379/1, G.402/1, G.434/1, G.439/3, G.442/2, G.447/4, G.463/3, G.476/2, G.486/2, G.493/2, G.497/2, G.498/1, G.498/4, G.511/4, G.520/2, G.540/3, G.588/4, G.563/1, G.577/3, G.588/4, G.614/1, G.623/2, G.646/3, G.654/4, G.660/6, G.668/5, M.11/89.

3.1.3.19. Sevgili-Güneş:

Msm.41/2, G.38/4, G.38/5, G.40/3, G.43/2, G.90/4, G.115/5, G.126/3, G.127/1, G.141/3, 155/2, G.226/7, G.229/3, G.241/4, G.250/6, G.260/2, G.295/5, G.299/3, G.302/5, G.419/3, G.486/4, G.497/1, G.520/2, G.618/1, G.651/3, M.9/70, M.11/37, Matla 57,

3.1.3.20. Sevgili-Tıfl: Msm.25/2, Msm.29/4, G.58/4, G.454/9.

3.1.3.21. Sevgili-Civân: G.248/2, G.265/1, G.246/5, G.297/6, G.378/2, G.403/1, G.479/1, G.515/7, G.539/1, G.551/1, G.560/8, G.596/3, M.9/39, M.10/23.

3.1.3.22. Sevgili-Büt/Sanem: G.53/2, G.74/2, G.106/3, G.128/4, G.139/5, G.153/3, G.163/1, G.167/4, G.240/4, G.332/2, G.349/4, G.437/3, G.478/1, G.508/5, G.634/2, G.653/7.

3.1.3.23. Sevgili-Muğbeçe: G.334/4.

3.1.3.24. Sevgili-Âhû/Gazâl: Msm.12/4, Msm.25/4, G.165/5, G.292/2, G.307/2, G.327/2, G.342/2, G.392/2, G.410/5, G.568/6, G.628/3.

3.1.3.25. Sevgili-Kebg (Keklik): G.225/2, G.326/4, G.573/1, G.661/4.

3.1.3.26. Sevgili-Şehbâz: G.349/2, G.507/4, G.576/5, G.566/3.

3.1.4. Sevgilide Güzellik Unsurları

3.1.4.1. Saç: G.68/4, G.99/1, G.192/1, M.11/7, G.472/2, G.277/6, G.171/3, G.233/4, G.179/3, M.9/73, G.232/3, G.334/3, G.141/1, G.329/1, G.134/3, G.667/4, G.241/2, G.630/2

Saç ile İlgili Tasavvurlar

Saç-Resen/Rismân: G.130/5, G.180/4, G.188/3.

Saç-Zencîr/Silsile: G.11/4, G.258/4, G.262/2, G.357/8.

Saç-Kemend: Msm.13/3, G.161/1, G.241/6, G.330/2, G.444/5.

Saç-Fitrâk: G.246/3.

Saç-Bend: , G.24/4, G.552/5, G.547/3.

Saç-Kol: G.663/5.

Saç-Zünnâr: , G.95/3, G.478/6.

Saç-Çevgân Msm.12/2, G.122/7.

Saç-Karanlık (Zulmet, Deycûr): G.54/6, G.380/2.

Saç-Gece/Şeb, Akşâm: G.146/1, G.274/3 G.380/2, G.457/1, Matla 19/1.

Saç-Ebr (Bulut): G.71/2.

Saç-Küfr: Msm.41/3, G.53/2.

Saç-Duhân Sûresi: G.520/1.

Saç-Attâr: G.277/1.

Saç-Sümbül: G.148/1, G.406/1, G.531/2, G.608/5, G.613/3.

Saç-Benefşe G.577/7.

Saç-Dâm (Tuzak): G.102/3, G.556/3.

Saç-Mâr: G. 459/4, G.277/7, G.481/4, G.620/3, G.620/4.

Saç-Tuğra: G.138/2.

Saç-Lâm: G.15/5, G.579/6.

Saç-Kayd-ı Sah: G.71/3.

Saç-Ömür: K.19/35, G. 77/5.

Saç-Tûl-ı Emel: G. 372/4.

3.1.4.2. Kaş (Ebrû): G.145/4, G. 117/1, G.186/1, G. 207/3, G.244/5, G.251/1, G.306/4, G.422/4.

Kaş ile İlgili Tasavvurlar

Kaş-Hilâl/Meh-i Nev: Msm.32/4, G.38/5, G.97/1, G. 387/3, G.489/2, G.662/2.

Kaş-Yay/Kemân: G.105/7, G.133/3.

Kaş-Kemân-keş/Pehlivân, Kaş-Kemend-endâz: G. 139/4, G.148/2, G.170/1.

Kaş-Tuğrâ: G. 591/4.

Kaş-Mihrâb: G.2/3, G.270/5, G.282/2, G.457/2.

Kaş-Sefîne/Keştî: G. 1/1, G.149/3, G.276/4.

Kaş-Harf (Nûn, Râ, Yâ): Msm. 10/1, G.2/4, G.380/1.

Kaş-Perr-i Cebrâil, Kaş-Perr u Bâl: G. 348/2, G. 364/5.

Kaş-Serkeş: G. 117/4.

Kaş-Mekr ü Âl: G. 487/3.

Kaş-Râst-gû: G. 527/4.

3.1.4.3. Göz : G.41/5, G.59/4, G.82/3, G.111/3, G.245/1, G.304/1, G.465/4, G.514/5, G.660/3, Matla 43/1, Matla 58/1.

Göz İle İlgili Tasavvurlar

Göz-Sâhir, Göz-Pür-efsûn: G.188/2 G.487/3.

Göz-Mest (Sarhoş), Göz-Bed-mest: G.183/2, G.184/4, G. 398/5.

Göz-Mahmûr, Göz-Nergis: G.155/4, G.242/2, G.681/1.

Göz-Bîmâr (Hasta): G.10/1, G.534/3.

Göz-Şehlâ: G.165/3, G.683/5.

Göz-Bâdâm: G. 332/1.

Göz-Âfet: G.514/2, G. 596/1.

Göz- Fitne, Göz-Fettân: Msm. 13/3, G.36/4, G.618/7, Matla 36/1.

Göz-Âhû/Gazâl: G.129/4, G.531/1, G.608/2.

Göz-Şâhin, Göz-Şahbâz G.349/2, G.448/5, G. 465/4.

Göz- Harâmî :G.176/2, G.654/1.

Göz-Kâfir: G.676/4.

Göz-Uğru (Hırsız): G.169/1.

Göz-Kattâl: G. 520/3.

Göz-Hûnî/Hûn-hâr/Hûnrîz, Göz-Cellât: G.133/3; G. 180/4, G.252/5, G. 226/3.

Göz-Kahramân: G.198/1, G.253/1, G. 327/1.

Göz-Tâtâr: G.255/4, G. 507/6.

Göz-Tîr-endâz: G. 628/5.

3.1.4.4. Gamze: G.254/4, G.435/5, G.503/2, G.551/5, G.557/1, G.607/6, G.614/2, G. 652/4, G.676/1, G.684/1.

Gamze İle İlgili Tasavvurlar

Gamze-Ok/Tîr/Hadeng/Nâvek: G.105/7, G. 121/2, G.171/5, G.224/1, G.475/4.

Gamze-Kılıç (Tîg): G.253/1, G.413/3, G. 563/5.

Gamze-Hançer: G.198/6, G.369/1.

Gamze-Sinân (Süngü): G.592/5.

Gamze-Neşter: G. 413/2.

Gamze-Harâmî: G.176/2.

Gamze-Bî-dâd (Zâlim): Msm. 34/3.

Gamze-Hûn-rîz/Hunhâr: G. 286/5, G. 320/4, G.682/5.

Gamze-Kattâl: G.314/2.

Gamze-Cellat: Matla 17/3, Matla 65/2.

Gamze-Fitne, Gamze-Fettân: G. 215/4, G.487/3.

Gamze-Kıyâmet: G. 327/5.

3.1.4.5. Kirpik (Müje): G.276/4, G.327/1, G.660/3.

Kirpik İle İlgili Tasavvurlar

Kirpik-Ok (Tîr, Nâvek): G. 87/2, G.111/1, G. 128/2, G.170/1.

Kirpik-Tîg (Kılıç): G.64/6, G.137/2, G. 312/2, G.670/3.

Kirpik-Hançer: Msm.16/5, Msm.20/3, G.154/1, G.486/3.

Kirpik-Gaddâre: Msm. 29/5.

Kirpik-Şiş: G.665/5

Kirpik-Cellat: G.133/4.

Kirpik-Nakkâş: G.684/4.

3.1.4.6. Yüz ve Yanak

Yüz ve Yanak İle İlgili Tasavvurlar: G.153/3, G.272/1, G.275/4, G. 279/2, G.282/1, G.336/6, G.362/1.

Yüz-Güneş(Âfitâb/Şems/Mihr/Hurşîd): G.8/3, G.63/4, G.329/3, G.511/3, G.511/4, G.560/2, M.11/176.

Yüz-Ay (Meh/Mâh/Kamer): G.252/4, G.442/5, G.529/2, G. 617/4.

Yüz-Gün/Rûz: Msm. 21/4, G.22/3, G. 273/1, G.274/4.

Yüz-Mushaf, Yüz-Sâhife: G.71/3, G.160/1, G.264/2.

Yüz-Levha: G. 649/1.

Yüz-Kitâb: M. 11/89, Trh.1/13.

Yüz-Ayna (Âyîne/Mir'at): Msm. 23/6, G.55/2, G.147/4, G.206/2, G.244/3, G. 474/5.

Yüz-Su: G.380/5, Matla 21/3.

Yüz-Mum: G.105/3, G. 334/1, G.448/6, M.9/55.

Yüz-Şeb-çerâğ, Yüz-Ateş: G.275/1, G.525/4.

Yüz-Nûr Sûresi: G. 270/1, G.520/1.

Yüz-Rûm: G.131/2, G. 667/3.

Yüz-Perî, Yüz-Melek: G.103/5, G.181/2, G.618/6.

Yüz-Yûsuf, Yüz-Mısr: G.360/3.

Yüz-Gül: G.20/3, G. 85/1 G.351/1, G.351/2, G.406/2, G. 477/2, G.667/1.

Yüz-Lâle: G.75/3, G.156/3, G.192/1, G.191/ 230/1, G. 239/3.

Yüz-Kâbe: G. 280/5.

Yüz-Bahâr: G. 132/5.

Yüz-Gülistân/Gülşen: G.226/6, G. 495/1

Yüz-Bâzâr-ı Minâ: G. 101/2

3.1.4.7. Ben (Hâl): G.328/1, G. 466/5, G.529/5, G.530/5.

Ben İle İlgili Tasavvurlar

Ben-Füfül (Karabiber): G. 99/3.

Ben-Hubûb: G. 43/3.

Ben-Habbetü'ssevdâ (Çörekotu): G. 101/1.

Ben-Benefşe: G. 577/3.

Ben-Attâr: G. 131/1.

Ben-Hindû, Ben-Hind Seyyâhı: G.145/4, G. 576/1.

Ben-Habeş: G. 131/2.

Ben-Bilâl: G.364/4, M.11/127.

Ben-Firengistân: G.190/3, G. 547/3.

Ben-Misk: G.244/2.

Ben-Kevkeb: G.97/2, G. 364/1.

Ben-Dâne: G.102/3, G.274/5, G. 556/2.

Ben-Sübha (Tespîh Tanesi): G.622/4.

Ben-Merdüm (Göz Bebeği): G.10/4, G.676/4.

Ben-Şem':G.270/5.

Ben-Pervâne: G. 601/4.

Ben-Sinek (Meges): G.240/2, G.240/3.

Ben-Dâğ: G.107/2, G.549/1.

Ben-Baht: Matla 80/1.

Ben-Mansûr: G. 95/3

Ben-Padişâh: G.618/6.

Ben-Ney-şeker: G.167/5.

3.1.4.8. Hat (Ayva Tüyleri): G.15/2, G.17/1, G.263/3, G.263/4, G.311/2, G.495/3, G.529/2, Matla 24/1.

Hat İle İlgili Tasavvurlar

Hat-Sebze/Hızır: G.39/3, G.105/4, G.516/4.

Hat-Sebzezâr/Çemenzâr/Hadarlık/Çemen: G.265/1, G.384/1, G.545/1, G.648/1.

Hat-Giyâh (Nebât): G.289/4, G.617/5.

Hat-Benefşe, Hat-Benefşezâr: G. 406/5, G. 577/6.

Hat-Reyhân: G. 292/1.

Hat-Sünbül: G.196/3

Hat-Diken (Hâr): G.495/1.

Hat-Gubâr, Hat-Macûn, Hat-Esrâr: G.197/1, G.264/1, G.264/2, G.283/2, G.553/2,

Hat-Zerre: G.38/2.

Hat-Bulut: G.63/4, G.511/4.

Hat-Duman, Hat-Âh: Matla 80/1,

Hat-Gece, Hat-Akşam: G.269/1, G.273/4, G.573/4.

Hat-Şebdîz: G.291/3, G.510/3, G.603/5.

Hat-Tûtî: G.380/6.

Hat-Karga: G.665/3.

Hat-Hindû: G.131/1.

Hat-Kâşif: G.280/5.

Hat-Arap Leşgeri: G.642/2

Hat-Celâlî: G.225/4, G.420/3.

Hat-Ecel: G.65/1.

Hat-Kitâb: G.441/1.

Hat-Mushaf: G.598/3.

Hat-Âyet: G.282/1.

Hat-Seb'ü'l-mesânî, Hat-Bismillah Satırı: G.153/5, G.364/3.

Hat-Duhan Sûresi, Hat-Yûsuf Sûresi: G.397/1, M.11/133.

3.1.4.9. Ağız: G.62/7, G.104/5, G.165/3, G.178/2, G.220/3, G.379/3, G.625/4.

Ağız İle İlgili Tasavvurlar

Ağız-Gonca: Msm.45/1, G.286/4, G.404/3,

Ağız-Gayb, Ağız-Sır/Râz: G.399/4, G.525/2, M. 11/68.

Ağız-Zerre: G.43/2, G.511/3.

Ağız-Mim, Ağız-Mühür/Hatem: G.232/4, G.247/5, M.11/97.

Ağız-Hokka, Ağız-Mercân, Ağız-Nokta: Msm.35/2, G.100/1, G.380/3.

Ağız-Şeker, Ağız-Şîrîn: G.64/1, G.427/2.

Ağız-Meyve: G.184/5, G.226/1.

3.1.4.10. Dudak (Leb): G.91/4, G.160/3, G.214/3, G.513/1, G.531/5, G.535/4, G.654/5, M.9/75.

Dudak İle İlgili Tasavvurlar

Dudak-La'l: G.81/2, G.91/4, G.100/1, G.127/4, G.161/1, G.193/2, G.226/2, G.489/1, G.506/5, G.513/1, G.661/3, G.661/5, G.662/5.

Dudak-Yakût: G.189/4, G.221/1, G.265/2, G.456/2.

Dudak-Mercân, Dudak-Kadeh: G.11/1, G.183/2, G.239/2 G.373/2

Dudak-Mey/Şarap: G.583/4, G.647/3.

Dudak-Şeker: G.73/2, G.89/4, G.125/1, G.434/3, G.484/5, G.579/9, G.609/5, M.11/95.

Dudak-Şîrîn: G.152/4, G.148/5, G.152/4, G.178/4, G.188/3, G.223/5, G.380/7, M.9/54.

Dudak-Şerbet: G.96/3, G.365/2.

Dudak-Gülşeker: G.86/2, G. 338/3.

Dudak-Cüllâb: G.447/5.

Dudak-Şifâ: G.38/6.

Dudak-Dârü's-şifâ: G.418/4.

Dudak-Gonca: G.116/1, G.537/3, G.601/2.

Dudak-Cân: G.127/4, G.525/3.

Dudak-Zemzem: G.196/3, G.348/3

Dudak-Kevser, Dudak-Kevser Sûresi: G.140/1, G.336/4, G.501/2.

Dudak-Âb-ı Hayât (Çeşme-i Hayât/Çeşme-i Hayvân/Âb-ı Zülâl): G.54/6, G.89/3, G.105/4, G.146/2, G.560/5, M.11/67.

Dudak-Ayvâ, Dudak-Mercân: G.183/2, G.380/7.

Dudak-Hurma: G.101/3, G.131/2.

Dudak-İsâ: G.126/5, G.448/4, G.457/1, G.541/1, M.11/164.

Dudak-Râz/Sır: G.636/1.

Dudak-Nokta: G.241/5.

Dudak-Hokka, Dudak-Mühür: G.43/3, G.483/1.

Dudak-Metâ': G.587/4.

3.1.4.11. Diş (Dendân) ve İlgili Tasavvurlar

Diş-İnci (Dürr/Lûlû): Msm.35/4, G.192/4, G.221/1, G.279/5, G.363/2, G.465/5, G.480/2, G.493/3, G.650/2, G.679/3, Matla 22/3.

Diş-Jâle, Diş-Sitâre, Diş-Ikd-ı Süreyyâ: G.583/1, G.380/4.

3.1.4.12. Boy (Kad, Kâmet, Endâm): G.36/1, G.236/5, G.255/3, G.280/6, G.282/4, G.286/4, G.292/3, G.331/1, G.510/2, G.527/4, G.601/3, G.644/2, Matla 6/1.

Boy İle İlgili Tasavvurlar

Boy-Servi: Msm.34/1, Msm.35/4, Msm.43/4, G.1/2, G.5/3, G.27/10, G.36/2, G.51/2, G.58/1, G.62/5, G.96/4, G.101/5, G.138/5, G.139/3, G.198/5, G.211/5, G.231/2, G.232/2, G.249/4, G.252/2, G.299/4, G.302/2, G.313/3, G.319/3, G.330/5, G.343/5, G.349/3, G.377/2, G.375/3, G.377/2, G.395/2, G.396/2, G.398/4, G.410/2, G.417/3, G.419/1, G.426/4, G.444/4, G.496/3, G.510/2, G.513/3, G.516/3, G.523/1, G.539/1, G.539/2, G.550/4, G.550/5, G.570/1, G.581/1, G.596/2, G.636/3, G.638/2, G.649/2, G.657/2, G.679/2, G.682/1.

Boy-Fidan/Nahl/Nihâl: G.13/2, G.13/4, G.77/2, G.282/4, G.398/4, G.673/3, M.9/44, Matla 37/1.

Boy-Elif: G.15/5, G.177/1, G.500/3, G.611/2.

Boy-Ar'ar, Boy-Narven, Boy-Sanavber, Boy-Şimşâd: Msm.33/4, G.75/2, G.75/3, G.75/4, G.232/4, G.304/1, G.331/1, G.510/1, G.584/2.

Boy-Çınar: G.502/5, G.634/4.

Boy-Sidre, Boy-Tûbâ: G.206/1, G.337/1, G.348/1, G.380/12, G.613/4, G.644/2, G.657/5.

Boy-Kiyâmet: G.380/12, G.402/2, G.472/5, M.9/67, M.11/177.

3.1.4.13. Çene ve Çene Çukuru (Zekan) ile İlgili Tasavvurlar

Çene-Çâh/Çeh, Çene-Zindân: G.114/4, G.130/1, G.141/1, G.200/2, G.241/6, G.269/3, G.478/3, G.532/2, G.613/1, M.11/131.

Çene-Kadeh: K.11/6, G.69/4.

Çene-Âşiyân: G. 148/1.

3.1.4.14. Gabgab (Çene Altı) ve İlgili Tasavvurlar:

Gabgab-Top/Gûy: G.56/6, G.313/5.

Gabgab-Çâh: G.615/5, G.252/4.

Gabgab-Elma (Sîb), Gabgab-Turunç: G.471/5, M.11/153.

Gabgab-Şemmâme, Gabgab-Şeftâli, Gabgab-Ayvâ: G.101/4, G.380/8, G.593/4, G.643/1.

3.1.4.15. Alın (Cebîn): G.167/3, G.233/5, G.336/4.

3.1.4.16. Kulak (Gûş, Benâgûş): G.537/3, G.594/2, G.613/3.

3.1.4.17. Sîne (Ber), Gerdân ve İlgili Tasavvurlar

Sîne-Ay (Mâh): G.528/1, G.541/4

Sîne- Güneş (Mîhr): G.526/2

Sîne-Kâkum-ı Rûsî, Harîr, Semen, Âc-ı Ebyaz, Kâfûr: G.380/9, G.380/10.

Sîne-Şem‘:G.362/4.

Sîne-Merhem: G.370/3, G.530/3.

Sîne- Gül: G.338/1, G.528/3.

Sîne-Aslan, Sîne-Kebg-i Hırâmân: G.526/3, G.528/2.

3.1.18. Beden/Ten ve İlgili Tasavvurlar: G.107/4, G.191/5, G.347/4, G.485/1, M. 9/31, M. 9/34.

3.1.4.19. Bel (Miyân) ve İlgili Tasavvurlar: G.104/5, G.107/4, G.240/5, G.343/4, G.374/1, G.379/3, G.380/13, G.384/4, G. 468/3, G.543/3, G.663/4.

3.2. Âşık: M.5/9, M.5/12, M.7/9, K.7/18, Msm.12/3, Msm.14/3, Msm.15/4, Msm.21/1, Msm.39/1, Msm.44/4, G.3/5, G.28/5, G.42/1, G.43/1, G.44/1, G.47/3, G.55/4, G.56/3, G.77/3, G.68/2, G.90/3, G.96/3, G.98/1, G.106/4, G.107/2, G.112/5, G.122/5, G.122/7, G.134/3, G.137/1, G.160/2, G.165/3, G.175/4, G.177/5, G.178/3, G.188/5, G.198/1, G.204/4, G.207/5, G.219/1, G.224/5, G.227/1, G.229/1, G.247/2, G.272/4, G.281/1, G.302/3, G.304, G.307/5, G.309/5, G.311/3, G.314/1, G.316/2, G.320/1, G.322/1, G.323/1, G.334/4, G.340/5, G.341/4, G.342/1, G.344/1, G.357/7, G.363/3, 392/4, 397/2, G.398/5, G.400/4, G.424/1, G.431/1, G.437/3, G.438/3, G.439/1, G.445/5, G.451/4, G.451/6, G.452/6, G.456/1, G.456/4, G.465/2, G.468/2, G.470/2, G.473/3, G.473/4, G.474/4, G.475/3, G.479/5, G.486/1, G.488/2, G.494/1, G.495/3, G.499/2, G.500/3, G.500/4, G.508/4, G.510/3, G.512/3, G.517/1, G.533/4, G.538/2, G.538/3, G.539/2,

G.542/2, G.542/4, G.545/7, G.564/5, G.567/3, G.569/5, G.575/3, G.576/2, G.582/3, G.586/3, G.586/4, G.600/6, G.607/3, G.607/7, G.612/2, G.623/4, G.624/1, G.621/4, G.625/4, G.628/5, G.631/3, G.631/5, G.635/2, G.639/2, G.643/5, G.644/4, G.646/3, G.648/2, G.655/2, G.655/3, G.664/4, G.666/5, G.668/3, G.668/5, M.9/40, M.9/43, M.9/69, M.10/21, M.11/46, M.11/52, M.11/125, Matla 14.

3.2.1. Âşık İle İlgili Tasavvurlar

3.2.1.1. Âşık-Bülbül: Msm.26/1, Msm.40/2, Msm.45/1, G.44/5, G.99/1, G.172/3, G.253/4, G.281/1, G.352/1, G.428/1, G.564/5.

3.2.1.2. Âşık-Pervâne: G.11/2, G.27/9, G.448/6.

3.2.1.3. Âşık-Deli/Dîvâne: Msm.13/4, Msm.40/4, Msm.39/1, G.11/4, G.24/4, G.93/3, G.288/5, G.322/3, G.448/1, G.513/4, G.621/5, G.650/4, G.672/3, G.684/2.

3.2.1.4. Âşık-Bî-çâre: Msm.23/1, G.1/5, G.9/4, G.403/4, G.475/3, G.513/4, G.646/4, G.674/3, G.680/5 .

3.2.1.5. Âşık-Üftâde: Msm.9/3, Msm.34/3, G.91/3, G.122/5, G.337/5, G.343/5, G.468/2, G.477/5, G.513/4, 571/5, G.642/5.

3.2.1.6. Âşık-Hasta: Msm.13/3, Msm.17/3, Msm.25/5, G.61/5, G.68/5, G.111/2, G.162/8, G.194/3, G.207/3, G.252/1, G.263/3, G.353/4, G.378/7, G.415/3, G.446/1, G.456/1, G.459/2, G.522/1, G.557/6, G.560/1, G.572/3, G.587/1, G.655/2, G.655/4.

3.2.1.7. Âşık-Mest: G.53/5, G.290/1, G.300/5, G.395/3, G.448/1, G.457/4, G.502/1, G.509/6, G.541/3, G.579/7, G.616/4.

3.2.1.8. Âşık-Nâ-tüvân: Msm.18/5, G.250/4, G.408/2, G.366/1, G.496/5.

3.2.1.9. Âşık-Garib, Âşık-Fakir: Msm.39/4, G.34/5, G.166/5, G.403/4.

3.2.1.10. Âşık-Aşüfte: K.8/46, G.7/5, G.152/5, G.593/5, G.605/2, Trh.1/1, Trh.2/8.

3.2.1.11. Âşık-Derd-mend: G.83/5, G.512/5.

3.2.1.12. Âşık-Hâr u Hakîr: G.235/1.

3.2.1.13. Âşık-Âvâre: Msm.27/4, Msm.44/4, G.238/1, G.435/1, M.10/13.

3.2.1.14. Âşık-Mübtelâ: Msm.18/4, Msm.23/1, G.7/1, G.108/1, G.109/1, G.170/5, G.194/1, G.244/1, G.532/4.

3.2.1.15. Âşık-Sultân/Padişâh/Şâh: G.148/4, G.235/4, G.239/5, G.403/2, G.424/1, G.476/5, G.596/5, G.600/3, G.618/5, Matla 33/2.

3.2.1.16. Âşık-Kul: Msm.20/2, Msm.32/2, G.42/1, G.113/2, G.131/5, G.135/4, G.145/5, G.149/1, G.166/5, G.195/4, G.197/7, G.211/3, G.215/5, G.221/5, G.228/6, G.235/3, G.236/3, G.278/5, G.293/4, G.302/2, G.305/5, G.315/2, G.316/2, G.328/5, G.333/5, G.340/5, G.342/5, G.346/5, G.350/4, G.355/1, G.371/5, G.376/7, G.378/7, G.383/1, G.403/1, G.414/3, G.422/4, G.435/5, G.446/2, G.487/1, G.488/4, G.506/1, G.506/5, G.507/3, G.512/4, G.519/1, G.528/2, G.547/3, G.551/1, G.553/5, G.561/2, G.578/1, G.578/4, G.580/6, G.591/4, G.594/1, G.594/5, G.604/2, G.607/7, G.615/5, G.617/1, G.621/5, G.624/5, G.640/2, G.640/7, G.615/5, G.617/1, G.621/5, G.624/5, G.640/2, G.640/3, G.652/1, M.9/58, M.9/59, M.11/84, M.11/119, M.11/121, M.11/122, M.11/123.

3.2.1.17. Âşık-Kurbân: Msm.44/1, G.57/5, G.154/5, G.407/5, G.607/5, Matla 71.

3.2.1.18. Âşık-Zerre, Âşık-Gubâr: G.1/3, G.29/7, G.50/5, G.422/3, G.442/3, G.463/3, G.512/1, Matla 79/1.

3.2.1.19. Âşık-Karınca (Mûr): G.61/3, G.157/1.

3.2.1.20. Âşık-Köpek: G.341/4, G.413/1.

3.3. Gönül/Dil/Derûn/Hâtır: M.1/14, M.5/31, M.7/9, M.8/2, K.1/1, K.1/4, K.1/6, K.1/14, K.6/13, K.8/45, K.9/2, K.9/3, K.9/5, K.9/7, K.11/19, K.15/8, K.15/40, K.18/15, K.18/43, K.19/13, K.21/31, K.23/19, K.23/24, Msm.8/1, Msm.12/1, Msm.14/2, Msm.16/5, Msm.17/2, Msm.18/1, Msm.18/2, Msm.22/1, Msm.24/1, Msm.24/2, Msm.27/2, Msm.29/5, Msm.30/4, Msm.30/5, Msm.39/5, G.28/1, G.43/1, G.64/5, G.64/6, G.88/1, G.88/2, G.89/5, G.89/6, G.93/1, G.96/5, G.100/5, G.103/5, G.113/5, G.118/5, G.161/1, G.161/4, G.162/1, G.162/6, G.178/1, G.187/2, G.205/5, G.206/4, G.207/4, G.206/4, G.212/1, G.213/3, G.217/5, G.219/1, G.229/1, G.232/3, G.235/5, G.242/5, G.252/5, G.275/5, G.304/5, G.323/2, G.325/5, G.339/5, G.343/5, G.346/6, G.349/5, G.354/5, G.375/8, G.383/6, G.394/6, G.400/5, G.409/7, G.410/2, G.417/1,

G.425/2, G.425/5, G.428/2, G.436/4, G.443/5, G.451/6, G.463/1, G.482/3, G.491/2, G.494/5, G.500/1, G.500/4, G.519/1, G.525/4, G.530/3, G..533/4, G.535/3, G.552/5, G.555/5, G.575/3, G.602/4, G.621/4, G.623/5, G.641/2, G.654/5, G.656/1, M.9/66, M.10[G./1], 10[G./5] M.10/16, M.11/52, Trh.10/3, Matla 21/2.

3.3.1. Gönül İle İlgili Tasavvurlar

3.3.1.1. Gönül-Mülk/Şehr/Mısr: K.27/18, Msm.12/5, Msm.32/2, G.56/6, G.63/5, 138/2, 372/3, G.395/1, G.535/2, G.557/5, G.563/3, G.617/3, G.645/1, G. 652/2.

3.3.1.2. Gönül-Bağdat: G.375/7.

3.3.1.3. Gönül-Kâbe: K.21/31, K.23/24, Msm.12/1, Msm.21/1, G.562/4.

3.3.1.4. Gönül-Gülzâr/Gülistân: G.178/1, G.525/4

3.3.1.5. Gönül-Mezra: G.463/2.

3.3.1.6. Gönül-Bünyâd, Gönül-Kasr, Gönül-Serâçe, Gönül-Kale: G.156/5, G.158/6, G.368/1, G.666/6.

3.3.1.7. Gönül-Hâne/Ev: G.666/6, G. 480/3.

3.3.1.8. Gönül-Misafir (Mihmân): G.264/4, G. 361/2, G.369/2, G.455/4.

3.3.1.9. Gönül-Virâne/Yıkık: G. 329/5, G.325/2, G.621/4.

3.3.1.10. Gönül-Simât: G. 382/5.

3.3.1.11. Gönül-Sultân/Şâh: G.48/4, G.361/5.

3.3.1.12. Gönül-Gedâ: G.166/1, G. 357/6.

3.3.1.13. Gönül-Dîvâne/Deli/Mecnun: G.188/3, G.247/4, G.262/2, G.329/1, G.509/4, G.572/6.

3.3.1.14. Gönül-Perişân/Şûrîde: G.212/1, G.502/2, G.650/3.

3.3.1.15. Gönül-Hasta/Bîmâr: Msm.15/4, G.33/3, G.140/5, G.185/3, G.193/5, G.257/1, G.260/6, G.365/2, G.455/3, G.473/1, G.607/1, G.647/5.

3.3.1.16. Gönül-Mecrûh: G.169/3, G. 635/1.

- 3.3.1.17. Gönül-Nâtüvân:** G.174/2, G.180/1, G.181/1, G.288/3.
- 3.3.1.18. Gönül-Bî-çâre/Nâ-çâr:** G.184/1, G.190/4, G. 293/6, G.508/4.
- 3.3.1.19. Gönül-Gamnâk/Gam-gîn/Gam-güsâr:** Msm.14/2, G.474/1, G.579/9.
- 3.3.1.20. Gönül-Aşüfte, Gönül-Üftâde:** K.24/25, G.163/2, G.262/2, G.207/3, G.361/3, G.459/1, G.486/5, M.11/111.
- 3.3.1.21. Gönül-Mihnet-zede:** G.666/1.
- 3.3.1.22. Gönül-Levhâ, Gönül-Ayna/Mir'at:** G.224/3, G.227/5, G.325/1, G.411/5.
- 3.3.1.23. Gönül-Şîşe:** G.158/4, G. 479/4.
- 3.3.1.24. Gönül-Sebû:** G.527/5.
- 3.3.1.25. Gönül-Keştî/Fülk:** G.565/3, G.634/5, G.668/6.
- 3.3.1.26. Gönül-Su:** G.357/2, G.641/4.
- 3.3.1.27. Gönül-Tıfl, Gönül-Nev-heves:** G.163/2, G.242/1, G.556/2, G.637/2.
- 3.3.1.28. Gönül-Gonca:** G.210/5, G.441/3.
- 3.3.1.29. Gönül-Murg:** G.274/5, G.459/4, G.550/4, G.570/3.
- 3.3.1.30. Gönül-Bülbül:** G. 257/3, G.437/4.
- 3.3.1.31. Gönül-Tûtî:** G.331/3.
- 3.3.1.32. Gönül-Kebûter:** G.583/3.
- 3.3.1.33. Gönül-Pervâne:** G.157/5, G.203/1, G.445/7.
- 3.3.1.34. Gönül-Şeh-bâz:** G.3/3, G.110/1, G.110/2, G.110/4, G.658/4.
- 3.3.1.35. Gönül-Nahcîr, Gönül-Gazal:** G.245/1, G.246/3.
- 3.3.1.36. Gönül-Gavvâs:** G.259/3, G.471/2.
- 3.3.1.37. Gönül-Küşfî-gîr:** G.176/1.
- 3.3.1.38. Gönül-Mutrib:** G.644/4

3.4. Âşığa Ait Vücut Aksamı İle İlgili Unsurlar

3.4.1. Vücut ve İlgili Tasavvurlar

3.4.1.1. Vücut-İklîm/Kişver: Msm. 39/4, G.112/4, G.145/1, G.168/5.

3.4.1.2. Vücut-Şehir: G.129/7, G.377/5.

3.4.1.3. Vücut-Hisâr/ Hısn/Kal'a, Vücut-Beden: Msm.32/1, G.71/4, G.156/5, G.313/5, G.603/2.

3.4.1.4. Vücut-Duvar/Dîvâr: G.135/5.

3.4.1.5. Vücut-Hâne: G.93/2.

3.4.1.6. Vücut-Kasr: G.37/4, G.575/1, G.595/1.

3.4.1.7. Vücut-Köprü (Cisr): G.568/5.

3.4.1.8. Vücut-Siper: Msm.27/2.

3.4.1.9. Vücut-Gülzâr/Gülşen/Gülistân/Bağ: G.75/5, G.508/1, G.516/5, M.11/146.

3.4.1.10. Vücut-Hâr u Hâs: G.179/4.

3.4.1.11. Vücut-Gonca: G.424/3.

3.4.1.12. Vücut-Hâk/Türâb: K.6/2, Msm.4/4, G.38/1, G.449/3, G.484/4, G.603/1.

3.4.1.13. Vücut-Gubâr (Toz): G.4/2, G.388/2.

3.4.1.14. Vücut-Hâkister: G.659/1.

3.4.1.15. Vücut-Gemi/Fülk/Keşî, Vücut-Zevrâk: G.105/2, G.177/4, G.412/4, G.523/3, M.9/7.

3.4.1.16. Vücut-Hilâl/Mâh-ı Nev: G.40/4, G.228/2, G.233/4, G.643/3.

3.4.1.17. Vücut-Şem'/Mum: G.393/7, G.466/3.

3.4.1.18. Vücut-Rişte, Vücut-Mûy, Vücut-Nâl: G.137/3, G.650/2, M.9/74.

3.4.1.19. Vücut-Kafes: G.331/3, G.474/3.

3.4.1.20. Vücut-Çeng: G.319/5.

3.4.1.21. Vücut-Tennûr: G.88/2.

3.4.1.22. Vücut-Defter: G.388/1.

3.4.1.23. Vücut-İbrişim (Lâgar), Vücut-Hırka, Vücut-Hil'at, Vücut-Cübbe: G.85/5
G.142/2, M.11/99.

3.4.1.24. Vücut-Zerrîn Kumaş: G.388/4.

3.4.1.25. Vücut-Meta': G.382/3.

3.4.2. Cân: G.37/4, G.43/5, G.56/1, G.135/2, G.137/2, G.141/1, G.155/1, G.172/4,
G.199/4, G.202/4, G.211/1, G.221/3, G.243/5, G.248/2, G.265/5, G.268/7, G.279/1,
G.294/2, G.306/5, G.309/5, G.335/4.

3.4.2.1. Cân İle İlgili Tasavvurlar

3.4.2.1.1. Cân-Bezm: G.429/1.

3.4.2.1.2. Cân-Gülzâr/Bağ: Msm.2/4, G.264/5, G.606/2.

3.4.2.1.3. Cân-Mülket/Kişver: G.48/4, G.336/5.

3.4.2.1.4. Cân-Kal'a: G.56/6.

3.4.2.1.5. Cân-Kasr: Msm.15/3, Msm.15/4.

3.4.2.1.6. Cân-Murg: G.80/3, G.142/8, G.241/3, G.349/2, G.362/2, G.375/2, G.417/2.

3.4.2.1.7. Cân-Tûtî, Cân-Bülbül: G.148/1, G.250/1, G.331/3, G.544/2.

3.4.2.1.8. Cân-Lenger: G.670/3.

3.4.2.1.9. Cân-Nakd: K.10/24, G.66/3, G.101/4, G.186/5, G.190/5, G.192/3, G.216/5,
G.227/2, G.247/4, G.261/2, G.269/5, G.451/4, 456/4, 557/4, G.587/4, G.604/3,
G.666/3.

3.4.2.1.10. Cân-Tuhfe: G.190/5.

3.4.2.1.11. Cân-Kurbân : G.142/6, G.336/3, G. 647/2.

3.4.2.1.12. C n-Hasta: G.188/3, G.555/1.

3.4.2.1.13. C n- y ne, C n-Levha: G.160/1, G.411/5.

3.4.3. Gözyaşı: G.5/1, G.12/5, G.27/5, G.37/3, G.85/4, G.126/4, G.181/5.

3.4.3.1. Gözyaşı-B r n/Yağmur: G.281/3, G.295/5, G.306/2, G.557/5, G.560/9.

3.4.3.2. Gözyaşı-Akarsu/  b-ı Rev n/Nehir/C y/C y-b r: G.20/1, G.37/3, G.330/5, G.417/3, G.525/1, G.540/1, G.568/1, G.584/1, G.632/6.

3.4.3.3. Gözyaşı-Sel: G.46/2, G.54/3, G.145/2, G.179/4, G.181/5, G.197/2, G.258/5, G.293/4, G.350/3, G.479/3, G.525/1, Matla 67.

3.4.3.4. Gözyaşı-Bahr/Dery , Gözyaşı-Umm n: G.56/2, G.105/2, G.105/6, G.115/4, G.117/7, G.244/4, G.284/1, G.350/3, G.476/3.

3.4.3.5. Gözyaşı-T f n: G.6/3, G.562/6.

3.4.3.6. Gözyaşı-Akdeniz, Gözyaşı-Karadeniz: Msm.13/2.

3.4.3.7. Gözyaşı-Cevher: Msm.15/2, Msm.35/3, G.363/2, G.539/3.

3.4.3.8. Gözyaşı-Elmas, Gözyaşı- nci, Gözyaşı-Ak k: G.244/4, G.257/2, G.284/5, G.321/1.

3.4.3.9. Gözyaşı-Nakd: G.41/4, G.62/3, G.189/4, G.280/3, G.284/5, G.309/3, G.530/1.

3.4.3.10. Gözyaşı-Dirhem: G.530/1, Matla 43/1.

3.4.3.11. Gözyaşı-J le/Şebnem: G.32/5, G.216/6, G.445/6, G.545/4, G.547/6.

3.4.3.12. Gözyaşı-G y/Top: G.43/4, G.82/5.

3.4.3.13. Gözyaşı-Zenc r: G.93/3, G.448/1, G.672/3.

3.4.3.14. Gözyaşı-Şarap, Gözyaşı-Kan: Msm.6/5, Msm.24/3, G.14/5, G.22/2, G.33/2, G.115/1, G.607/4.

3.4.3.15. Gözyaşı-Kevkeb: G.39/4, G.40/4, G.40/5, G.511/5.

3.4.3.16. Gözyaşı-Subaşı: G.169/1.

3.4.3.17. Gözyaşı-Hayl, Gözyaşı-Asker: G.46/2, G.139/1, G.403/2, G.510/4, G.646/1.

3.4.3.18. Gözyaşı-Rişte: G.373/3.

3.4.4. Göz: Msm.6/1, Msm.43/3, G.6/4, G.10/4, G.40/8, G. 46/2, G.71/2, G.97/1, G.143/6, G.405/1, G.413/4, G.438/1, G.441/1, G.441/2, G.450/3, G.452/1, G.456/3, G.482/2, G.506/1, G.516/2, G.522/2, G.547/4, G.563/3, G.607/4, G.621/1, G.628/2, G.632/3, G.642/1, G.660/1, G.668/1,

3.4.4.1. Göz İle İlgili Tasavvurlar

3.4.4.1.1. Göz-Nergis: K.25/24, G.93/6, G.201/2, G.389/2, G.484/1.

3.4.4.1.2. Göz-Berg-i Nilüfer: G.542/3.

3.4.4.1.3. Göz-Kâse, Göz-Devât: G.162/5, G.518/4.

3.4.4.1.4. Göz-Habâb: G.14/5, G.115/4, G.213/4.

3.4.4.1.5. Göz-Girdâb: G.111/4, G.197/2.

3.4.4.1.6. Göz-Kadeh/Sâgar/Câm: G.69/7, G.115/1, G.662/5, G.672/4.

3.4.4.1.7. Göz-Su: G.168/2, G.431/1.

3.4.4.1.8. Göz-Güher-nisâr, Gevher-pâş: Msm.35/3, G.330/3, G.405/2

3.4.4.1.9. Göz-Gubâr: G.377/3.

3.4.4.1.10. Göz-Şafak: G.40/4

3.4.4.1.11. Göz-Saray: G.642/1.

3.4.4.1.12. Göz-Revzen/Câm: Msm.41/7, G.22/3.

3.4.4.1.13. Göz-Şeh-nîşîn (Balkon): G.29/1.

3.4.4.1.14. Göz- Şadırvân: G.191/4.

3.4.4.1.15. Göz- Halka-ı Der (Kapı Halkası): G.640/4

3.4.5. Yüz/Yanak

3.4.5.1. Yüz İle İlgili Tasavvurlar

3.4.5.1.1. Yüz- Berg-i Hazân: G.32/5, G.218/3, G.558/4.

3.4.5.1.2. Yüz- Berg-i Nilüfer: G.112/1.

3.4.5.1.3. Yüz-Limon, Yüz- Za'ferân: G.218/3, G.592/2, G.593/4.

3.4.5.1.4. Yüz- Zer/Altın: G.202/3, G.404/4; G.640/1.

3.4.5.1.5. Yüz-Sâz: G.566/4.

3.4.5.1.6. Yüz-Levha: G.125/5, G.518/4.

3.4.5.1.7. Yüz-Rikâb: G.665/2.

3.4.6. Boy

3.4.6.1. Boy İle İlgili Tasavvurlar

3.4.6.1.1. Boy-Kemân/Yâ(y): Msm.15/1, G.53/6, G.186/1, G.475/4, G.662/2, G.643/2.

3.4.6.1.2. Boy-Lâm, Boy-Dâl: Msm.9/1, G.246/5, G.573/5.

3.4.6.1.3. Boy-Çeng, Boy-Orak (Dâs): G.239/4, G.432/2.

3.4.6.1.4. Boy-Hilâl: G.462/5, G.585/3, M.9/61.

3.4.6.1.5. Boy-Çenber, Boy-Pergâr: G.102/4, G.112/3.

3.4.6.1.6. Boy-Rikâb: G.47/5.

3.4.6.1.7. Boy-Dâm: G.573/1.

3.4.7. Sîne/Bağır: Msm.35/1, Msm.44/4, G.14/1, G.41/2, G.52/2, G.56/4, G.60/4, G.60/5, G.75/3, G.79/3, G.119/2, G.164/4, G.170/2, G.220/1, G.230/1, G.282/5, G.373/1, G.377/4, G.378/4, G.413/2, G.452/3, G.464/1, G.486/3, G.526/4, G.536/1, G.558/3, G.572/2, G.572/7, G.576/3, G.584/1, G.617/3, G.645/1, G.648/4, G.656/4, G.664/2, G.665/4, G.676/2.

3.4.7.1. Sîne İle İlgili Tasavvurlar

3.4.7.1.1. Sîne-Yeryüzü (Zemîn, Ferş): G.29/1

3.4.7.1.2. Sîne-Gökyüzü (Sipihr, Fezâ): G.228/5, G.581/2, G.614/4.

- 3.4.7.1.3. Sîne-Duvar (Dîvâr):** G.615/3.
- 3.4.7.1.4. Sîne-Levha:** G.363/5.
- 3.4.7.1.5. Sîne-Dağ (Kuhsâr):** G.156/1.
- 3.4.7.1.6. Sîne-Vâdî/Sahra:** G.345/2, G.449/3, G.477/4, G.639/5, G.671/4 .
- 3.4.7.1.7. Sîne-Çöl (Deşt):** G. 116/4, G.216/2.
- 3.4.7.1.8. Sîne-Gülistân:** G.168/7, G.436/3, G.581/2.
- 3.4.7.1.9. Sîne-Menzil:** G.350/1.
- 3.4.7.1.10. Sîne-Hazine (Gencîne):** G.117/2, G.637/3
- 3.4.7.1.11. Sîne-Tekke (Er Ocağı):** G.65/4.
- 3.4.7.1.12. Sîne-Abdâl:** G.618/4.
- 3.4.7.1.13. Sîne-Yuva:** G.473/4.
- 3.4.7.1.14. Sîne-Kafes:** G.241/3, G.474/3.
- 3.4.7.1.15. Sîne-Yatak (Bister) :** G.50/3.
- 3.4.7.1.16. Sîne-Ağ:** G.240/2.
- 3.4.7.1.17. Sîne-Kılıf (Gılâf):** G.198/6.
- 3.4.7.1.18. Sîne-Kebâb/Büryân:** Msm.6/5, Msm.12/5, Msm.44/1, G.383/4, G.519/3.
- 3.4.7.1.19. Sîne-Tennûr:** G.61/6, G.129/5, G.387/3.
- 3.4.7.1.20. Sîne-Taht:** G.74/5
- 3.4.7.1.21. Sîne-Gırbâl (Kalbur):** G. 253/5.
- 3.4.7.1.22. Sîne-Siper/Kalkan:** G.116/6, G.528/5, G.620/5
- 3.4.7.1. 23. Sîne-Kös:** G.510/4, G.526/5.
- 3.4.7.1.24. Sîne-Def:** G.22/2, G.279/4.
- 3.5. Rakîp Üzerine Teşbih ve Mecazlar**

- 3.5.1. Rakip-Hayvân:** G.262/3, G.560/6.
- 3.5.2. Rakip- İt/Seg:** Msm.25/4, G. 27/11, G.113/5, G.157/7, G.165/5, G.180/1, G.183/5, G.187/5, G.261/5, 296/3, G.305/5, G.319/1, G.383/4, G. 413/5, G.465/3, G.467/4, G.480/2, G. 496/2, G.504/4, G.548/5, G.627/1, Matla 10.
- 3.5.3. Rakip-Akrep:** G. 216/1.
- 3.5.4. Rakip-Bûm (Baykuş):** Msm.21/2, G. 466/4, G.566/3, G.621/4.
- 3.5.5. Rakip-Gurâb/Zâg (Karga):** G.45/3, G.566/3, G. 665/3.
- 3.5.6. Rakip-Tonuz:** G. 292/2.
- 3.5.7. Rakip-Zagân:** G. 89/4, G.566/3, G. 665/3.
- 3.5.8. Rakip-Şeytân/Ehremîn/Dîv/İblîs:** G. 38/3, G.65/3 G.609/4, M.11[G./4].
- 3.5.9. Rakip-Sâye, Rakip-Kara Yüzlü:** G. 349/3, G.396/2.
- 3.5.10. Rakip-Ebr-i Siyeh:** G.251/3.
- 3.5.11. Rakip-Yıldızı Düşkün:** Msm. 21/1.
- 3.5.12. Rakip-Pelîd:** Msm.21/2, G.485/5.
- 3.5.13. Rakip-Denî, Rakip-Nâmerd:** Msm.21/4, G. 323/4.
- 3.5.14. Rakip-Düşmen/Adû/Hasûd:** Msm.25/3, G.9/3, G.45/4, G.190/4, G.399/3, G. 325/4, G. 432/4, G. 625/3.
- 3.5.15. Rakip-Ecel:** G. 385/3
- 3.5.16. Rakip-Leş:** G. 576/5.
- 3.5.17. Rakip-Diken:** G. 216/6, G.350/3, G. 393/4, G.412/5, G.653/1, Matla 24/2.
- 3.5.18. Rakip-Kazâ:** G. 31/5.
- 3.5.19. Rakip-Bîgâne:** G. 473/2.
- 3.5.20. Rakip-Münâfık:** G. 119/4.
- 3.5.21. Rakip-Kâfir, Münkir:** G.487/4, G. 487/5.9

3.5.22. Rakip-Ebû Cehl, Rakip-Ebû Leheb: G. 506/4, M. 11/182, Matla 45/1

3.5.23. Rakip-Yezid: G. 624/2.

3.5.24. Rakip-Nemrud: Msm. 21/1, M.11/147.

BÖLÜM 4: TABİAT

4.1. Kozmik Âlem

4.1.1. Felek: K. 4/2, K.17/4, K. 7/15, K. 8/24, K.10/15, K.15/20, K.15/37, K. 17/35, K.20/18, K.20/30, K. 22/10, K.26/10, K. 27/18, Msm.2/3, Msm.2/4, Msm.19/3, G. 5/1, G.40/4, G.76/4, G.114/2, G.118/4, G.135/3, G.147/5, G.158/9, G.211/7, G.222/5, G.283/4, G. 397/3, G.472/3, G.660/7, M.11/176.

4.1.1.1. Felek Üzerine Teşbih ve Mecazlar

4.1.1.1.1. Felek-Kubbe/Günbed/Tâk: M.4/22, K.18/32, K.21/2, K.21/17, K.23/19, K.24/15, K.24/9, K.27/8, Msm.1/2, Msm.1/3, Msm.2/4, Msm.4/2, G.41/3, G.78/2, G.76/4, G.41/3, G.52/3, G.162/4, G.220/5, G.274/4, G.287/3, G.356/3, G.411/4, G.414/4, G.423/2, G.452/4, G.464/5, G.467/5, G.475/1, G.477/1, G.511/1, G.554/1, G.591/3, G.608/3, G.643/1, M. 11/162, Trh.3/6.

4.1.1.1.2. Felek- Habâb: G. 665/4.

4.1.1.1.3. Felek- Bâm/Sakf/Küngüre: K.4/2, G.5/2, M. 9/20, Trh.15/2.

4.1.1.1.4. Felek-Tâc: M. 3/12, G.50/5, G.53/6.

4.1.1.1.5. Felek-Eyvân/Kasr K. 24/15, G. 275/2, G.350/5.

4.1.1.1.6. Felek-Şîşe: K.13/10, G. 53/6.

4.1.1.1.7. Felek-Kal'a: K. 7/3, Msm.8/1, G.164/7, G.390/1, G.499/3.

4.1.1.1.8. Felek-Çadır (Har-gâh, Çetr): G.346/2, G.390/2, G.423/5.

4.1.1.1.9. Felek-Taht: G.387/1.

4.1.1.1.10. Felek-Pergâr: G. 76/3.

4.1.1.1.11. Felek-Çarhî Kalkân: K. 7/44.

- 4.1.1.1.12. Felek-Cevşen: K.8/37 G. 258/3.
- 4.1.1.1.13. Felek- Sofra: K.11/11, K. 8/35.
- 4.1.1.1.14. Felek-Saat G. 76/5.
- 4.1.1.1.15. Felek-Atlas: K. 24/6, G.32/2, G.198/2, G.307/3.
- 4.1.1.1.16. Felek-Levha: K.18/47, K. 26/25, K.26/18.
- 4.1.1.1.17. Felek-Evrâk/Sahâyif: K.21/2, G.387/2, G.442/1.
- 4.1.1.1.18. Felek-Âyîne: Msm.2/2, M. 11/5.
- 4.1.1.1.19. Felek-Kîse: K. 26/6.
- 4.1.1.1.20. Felek-Çevgân, Felek-Top: M. 6/1, G.142/5.
- 4.1.1.1.21. Felek-Fülk: K.7/74, K.15/23, K.27/23, 144/4.
- 4.1.1.1.22. Felek-Zen: G. 356/7.
- 4.1.1.1.23. Felek-Zâl, Felek-Pîr, Felek-Pîrezen : G. 82/4, G. 94/3, G.138/3.
- 4.1.1.1.24. Felek-Ker (Sağır): K. 8/19.
- 4.1.1.1.25. Felek-Merdüm-hâr: Msm. 38/2.
- 4.1.1.1.26. Felek-Pâsbân: G. 253/3.
- 4.1.1.1.27. Felek-Cellat: K. 26/27.
- 4.1.1.1.28. Felek-Gaddâr: K.18/39, Msm.4/1, M.11/9.
- 4.1.1.1.29. Felek-Nîl-fâm, Felek-Laciverdî: K.26/20, G. 498/4.
- 4.1.1.1.30. Felek-Gülzâr, Felek-Sebzezâr G. 250/2, G. 383/5.
- 4.1.1.1.31. Felek-İşret-geh: K.11/23, G. 88/3.
- 4.1.1.1.32. Felek-Micmere-gerdân: K. 17/31, K.24/14.
- 4.1.1.1.33. Felek-Devlet: G. 596/1.
- 4.1.1.1.34. Felek-Güzellik (Hüsn): G.40/3.
- 4.1.1.1.35. Felek-Sîne: G.228/5, G. 614/4.

4.1.1.1.36. Felek-Kebûter: G. 76/1.

4.1.1.1.37. Felek-At: M. 4/12.

4.1.1.1.38. Felek-Pîl: G. 83/1.

4.1.1.1.39. Felek-Tâvûs: K. 10/26, K.26/8.

4.1.2. Yıldızlar

4.1.2.1. Genel Olarak Yıldız (İldız): M. 2/16, M.6/18, M.6/31, K.6/31, K.7/10, K.16/3, K.20/34; K.22/14, K.24/4, Msm.25/2, G.38/3, G.40, G.41/3, G.45/5, G.54/4, G.58/3, G.97/2, G.125/3, G.197/3, G.356/6, G.442/5, G.476/5, G.511/5, G.585/2, G.641/1, G.618/2, M.11/26, Trh.20/1,

4.1.2.2. Yıldızlarla İlgili Tasavvurlar

4.1.2.2.1. Yıldız-Asker (Leşger, Hayl, Sipâh): K.7/3, K.7/6, K.7/12, G.216/3.

4.1.2.2.2. Yıldız-Zırh, Yıldız-Düşman: K.8/37, Msm.8/5.

4.1.2.2.3. Yıldız-Sitâm: M.11/156.

4.1.2.2.4. Yıldız-Nakd, Yıldız-Dirhem: K.20/2, K.26/16.

4.1.2.2.5. Yıldız-Çiy Tanesi (Jâle), Yıldız-Gözyaşı: K.17/13, G.40/2, G.40/4, G.54/4.

4.1.2.2.6. Yıldız-Cür'a, Yıldız-Habâb: K.11/4, G. 70/1.

4.1.2.2.7. Yıldız-Ben (Hâl), Yıldız-Dâne, Yıldız-Yara (Dâğ): M.6/11, G.164/5, G.364/1, G.23/1.

4.1.2.2.8. Yıldız-Yumurta: K.26/6.

4.1.2.2.9. Yıldız-Pervâne: K.20/24.

4.1.2.2.10. Yıldız-Kadeh: K.11/25.

4.1.2.2.11. Yıldız-Diş, Yıldız-Göz: G. 40/8, G.380/4.

4.1.2.2.12. Yıldız-Şerer: K.6/3.

4.1.2.2.13. Yıldız-Çocuk (Tıfl): K.20/29, K.20/30.

4.1.2.2.14. Yıldız-Güzeller, Yıldız-Âşık: G.40/3, G.17/5

4.1.2.2.15. Yıldız-Kör (Kûr): K.8/19.

4.1.2.3. Bazı Yıldız ve Yıldız Kümeleri

4.1.2.3.1. Akyıldız (Sirius, Şirâ): M.11/114.

4.1.2.3.2. Samanyolu (Kehkeşân): M.6/13, K.7/44, K. 8/36, K.15/20, K.16/3, G.40/2, G.82/1, G.83/1, G.88/5, G.190/2, G.250/6, G.511/1, G.532/2, G.592/4, M.9/15, M.11/11.

4.1.2.3.3. Ülker Yıldızı (Pervîn, Süreyyâ): K.19/6, G.5/2, G.143/2, G.356/6, G.380/4, G.467/3.

4.1.2.3.4. Sühâ: Msm.3/1.

4.1.2.3.5. Süheyl: G.167/3, Trh.20/7.

4.1.3. Burçlar: K. 17/49, Msm.21/1, G.17/5, G.164/7, G.260/2, G.340/2, G.520/2, G.585/2, G.646/3, M.11/139, Trh.3/4.

4.1.3.1. Akrep Burcu (Burc-ı Akreb): G.216/1

4.1.3.2. Aslan (Esed) Burcu: G.291/4.

4.1.3.3. Başak (Sünbüle) Burcu: Msm.31/1.

4.1.3.4. Boğa (Sevr) Burcu: G.460/4, K.20/28.

4.1.3.5. Su Burcu (Burc-ı Âbî), Yengeç Burcu (Burc-ı Hilâl): K. 6/31

4.1.3.6. Yay (Kavs) Burcu: M.11/115, K.13/13

4.1.4. Gezegenler (Seyyâre)

4.1.4.1. Mirrîh (Behrâm): K.16/26, K.26/11.

4.1.4.2. Müşterî (Bercîs, Jüpiter): M.6/11, K.18/28, M.11/51.

4.1.4.3. Utârid (Tîr): K.18/35.

4.1.4.4. Zühre (Tan Yıldızı): K.8/36, G.164/7, M.11/36.

4.1.4.5. Ay (Mâh, Kamer): M.3/4, M.5/1, M.5/16, M. 6/18, M.6/21, M.6/31, K.3/1, K.3/15, K.5/11, K.6/32, K.7/3, K.7/8, K.7/13, K.7/36, K.7/39, K.7/43, K.8/51, K.11/11, K.16/4 K.17/49, K.20/25, Msm.1/1, Msm.21/1, Msm.7/3, Msm.25/2, G.216/1, G.353/5, G.379/1, G.548/2, G.549/3, G.623/2, G.646/3,

4.1.4.5.1. Ay İle İlgili Tasavvurlar

Ay-Hz. Muhammed: M.5/16, K. 3/15.

Ay-Sevgili: G.127/2.

Ay-Yanak/Yüz (Hadd/Ruhsâr): K.20/32, G.252/4).

Ay-Hükümdar: K.7/3

Ay-Miğfer: K.8/37.

Ay-Ekmek: G.654/3.

Ay-Yara: M.6/21.

Ay-Mum : K.8/36, K.5/12

Ay-Pervâne: K.20/24

Ay-Davul (Kûs): K. 10/15.

Ay-Kadeh: K. 11/11.

Ay-Nergis, Ay-Gül: Msm.31/1 K.25/4, K.19/6.

Ay-Casus: K.10/23.

Ay-Gelin (Arûs): K. 10/33.

Ay-Özengi (Rikâb): K.6/32.

Ay-Gözlük: G.138/3.

Ay-Fânus: K.15/13 Msm.8/2

Ay-Gül-i Şeh-per: K.10/26

Ay-Tâc: G.15/3

4.1.4.5.2. Hilâl/Mâh-ı Nev: M. 2/4, K.20/32, Msm.13/4, G.333/2,

4.1.4.5.2.1. Hilâl ile İlgili Tasavvurlar

Hilâl-Kadeh: G.88/3

Hilâl-Kemân: K.13/10, K.13/11.

Hilâl-Kaş: K. 20/12, Msm.13/4, G.40/4, G. 82/1, G.593/3

Hilâl-Kılıç: K.16/4

Hilâl-Kalem: K. 14/16, K.20/27.

Hilâl-Hükümdar: K.7/7

Hilâl-Zer: K.26/16,

Hilâl-Çocuk (Tıfl): K.20/2

Hilâl-Salıncak: K.20/30.

Hilâl-Na'l: K.10/25.

Hilâl-Tuzak (Dâm): G.23/1.

Hilâl-Kayık (Zevrâk), Hilâl-Gemi (Keştî): K.15/20, K.27/1, Msm.8/2.

4.1.4.5.3. Dolunay (Bedr): M.3/21, K.3/1, K.3/12, Msm.3/1, G.164/6, G.253/3. G. 540/2 G.340/2, G.301/1 K.7/41 G.362/1 G.549/2 G. 541/4

4.1.4.6. Güneş: M.2/5, M.2/13, M.2/14, M.5/4, M.6/20, K.4/2, K.7/8, K.7/12, K.7/13, K.7/43, K.8/51, K.17/49, K.17/50, K.18/32, K.20/7, K.26, Msm.4/1, Msm.8/1, Msm.36/3, Msm.41/2, G.27/5, G.86/2, G.103/2, G.109/3, G.118/4, G. 176/5, G.200/1, G.279/2, G.287/4, G.299/3, G.353/5, G.379/1, G.446/4, G.520/2, G.560/2, M.11/28, M.11/45, Trh.13/2, Matla77/1.

4.1.4.6.1. Güneş İle İlgili Tasavvurlar

Güneş-Yüz: K.9/15, K.10/6, G.82/4, G.146/1, G.380/5.

Güneş-Sevgili (Cânân): G.127/1.

Güneş-Sultân: M. 2/16.

Güneş-Şeh-i Hâver: K.26/1.

Güneş-Sarık: K.7/38, G.588/4, G.618/1.

Güneş-Dilâver: K.26/4.

Güneş-Şehper, Güneş-Gül: K.10/26, G.158/3

Güneş-Âyine, Güneş- Ayîne-dâr: K.18/7, G.155/2, G.185/2,

Güneş-İskender: K.24/16, K.26/23, G.112/2.

Güneş-Kadeh (Sâgar): K.8/35, K.11/9.

Güneş-Şemse: K.16/26, Matla 33/2.

Güneş-Pençe: G.498/4, G.535/1.

Güneş-Pervâne, Güneş-Hercâyî: K.20/24, G.486/4.

Güneş-Matla: K.18/18.

Güneş-Zer: K.20/1.

Güneş-Müşa‘bid (Hokkabaz): K.26/6.

Güneş-Ejder: K.26/7.

Güneş-Şeh-bâz: K.26/9.

Güneş-Baş, Güneş-Top: K.26/11, G. 142/5.

Güneş-Kûs: K.10/15.

Güneş-Casus: K. 10/23.

Güneş-Gözlük, Güneş-Damga: G.138/3, G.165/4.

Güneş-Siper (Kalkan): K.8/37.

Güneş-Çadır (Sâye-bân): G.423/2.

Güneş-Micmer: G.164/3.

Güneş-Nergis: K.25/4.

4.1.5. Işık: M.3/3, M.7/3, K.7/12, K.10/6, K.26/10, K.26/23, K.26/26, K.7/14, Msm.8/1, G.8/3, G.9/5, G.22/3, G.31/2, G. 37/4, G.38/2, G.38/4, G.70/6, G.83/2, G.95/5, G.105/1, G.109/3, G.164/6, G.226/7, G.261/1, G.275/4, G.301/2, G.302/5, G.303/3, G.360/5, G.596/4, G.621/2, G.635/4, G.644/1, M.10/4, M.11/40, M.11/176, Trh.1/9.

4.1.6. Karanlık: M.5/16, K.7/1, K.17/11, K.18/23, K.20/25, K.26/26, K.27/1, K.27/7, Msm.1/1, G.70/6 Msm.22/3, G.97/3 K.26/26 K.26/5 G.97/4 G.54/6). G.44/3 G.54/6; G.55/1; G.138/1, G.164/5). G.44/3, G.54/6, G.164/5, G.97/4, G.70/6, G.205/3, G.293/7, G.295/4, G.303/3, G.309/2, G.439/3, G.486/2, G.483/3, G.517/2, G.594/4, G.651/3, G.654/4, M.11/37, M.11/5, Matla 23.

4.1.7. Gölge: M.2/27, K.7/16, K.17/35, K.18/4, K.18/16, K.18/22, K.18/23, K.18/44, K.18/45, K.22/13, K.22/14, K.22/15, G.118/4, G.122/5, G.232/2, G.241/4, G.349/3, G.395/2, G.396/2, G.618/6, G.598/5, G.617/3, G.673/3, M.11/10, Trh.2/4, Matla77/1.

4.1.8. Diğer Kozmik Unsurlar

4.1.8.1. Ay Tutulması (Hüsûf): K.7/40, Msm.1/1, G.654/3.

4.1.8.2. Güneş Tutulması (Küsûf): K.26/21.

4.1.8.3. Gök Gürültüsü (Ra'd), Şimşek (Berk): Msm.1/1; G.18/4) Msm.24/4, K.6/4 K.26/12

4.1.8.4. Gökkuşağı (Kavs-ı Kuzâh): K.9/1, K.13/9, K.16/22, K.20/31.

4.2. Zamân ve İlgili Mefhumlar

4.2.1. Zamân: K. 8/12, K.8/19, K.22/11, K.24/23, Msm.2/4, Msm.19/1, Msm.31/2, Msm.32/1, G.54/3, G.55/4, G.148/3, G.180/3, G.226/1, G.421/4, G.497/2, G.555/4, G.544/5, G.625/2, G.650/1, G.680/3 Matla 72/1,

4.2.2. Asr: G.108/5, G.149/4, G.158/6.

4.2.3. Yıl (Sene, Sâl): K.17/49, K.19/23, K.19/28, G.166/5, G.378/2, G.211/5, G.414/2, G.415/3, G.497/4, G.589/2, Matla 72/1.

4.2.4. Ay: K.4/18 K.22/18, Msm.17/2, G.48/3, G.282/5, G.643/3, Trh.16/3, Matla 64/2.

4.2.5. Hafta: Msm.17/3.

4.2.6. Mevsimler (Fasl)

4.2.6.1. Bahâr: M.2/19, K.6/38, K.8/44, K.9/2, K.10/1, K.12, K.18/12, K.18/13, K.18/9, K.18/16, K.18/50, K.19/21, K.20/21, K.22/11, K.23/6, Msm.4/1, Msm.41/6, Msm.45/1, G.20/3, G.20/4, G.58/4, G.69/5, G.132/5, G.153/4, G.158/1, G.161/2, G.173/1, G.176/4, G.187/3, G.226/6, G.256/4, G.281/5, G.368/2, G.384/1, G.384/2, G.384/6, G.384/7, G.389/5, 406/3, 410/2, G.412/3, G.433/4, G.501/4, G.558/1, G.564/2, G.568/2, G.602/3, G.632/6, G.664/3, M.8/5, Matla 19/1.

4.2.6.2. Hazan (Fasl-ı Hazân, Köhne Bahâr): K.17/43, K.20/15, K.20/21, K.23/23, Msm.2/4, Msm.4/1, Msm.6/2, Msm.7/1, G.32/5, G.148/3, G.161/2, G.218/3, G.226/6, G.288/4, G. 322/1, G.368/2, G.389/5, G.494/2, G.520/5, G.558/1, G.558/4, G.569/3, G.575/2, G.649/3, M.11/107.

4.2.6.3. Kış: K.19/3, K.23/1, G.82/2, G.94/1, G.94/3, G.187/3, G.221/4, G.400/2, G.560/9, G.575/2, G.650/1, Matla 79.

4.2.6.4. Yaz: G.351/1, G.681/1.

4.2.7. Gün ve Gün İle İlgili Unsurlar

4.2.7.1. Gün: K.15/6, K.18/43, K.25/13, Msm.6/3, Msm.22/1, Msm.45/1, G.97/4, G.116/7, G.215/2, G.233, G.276/1, G.361/2, G.405/8, G.423/6, G.437/4, G.497, G.508, G.545/8, G.546/3, G.564/2, G.610/2, M.11/118.

4.2.7.2. Sabah (Subh, Seher) ve İlgili Tasavvurlar

M.6/28, K.8/35, K.9/7, K.18/18, K.18/40, K.19/4, K.21/1, K.25/12, K.26/5, K.26/13, K.26/14, G.9/5, G.72/4, G.116/1, G.164, G.173/2, G.201/1, G.201/2, G.227/4, G.397, G.438/2, G.498/2, G.520/2, G.622/2, G.651/3, M.9/57, M.11/27, M.11/29, M.11/137.

4.2.7.3. Şafak ve İlgili Tasavvurlar

4.2.7.3.1. Şafak-Kan: M.5/30, Msm.1/2, Msm.3/3, G.40/4, G.233/3, G.273/2, G.636/2.

4.2.7.3.2. Şafak-Lâle, Şafak-Lâlezâr: K.19/6, K.25/4, G.281/2, G.588/4.

4.2.7.3.3. Şafak-Şarap: K.8/35, K.11/25, G.88/3.

4.2.7.3.4. Şafak-Etek (Dâmen) Şafak-Elbise (Câme/Kabâ): G.82/4, G. 171/4, G.127/1, G.419/3.

4.2.7.3.5. Şafak-Ateş: K.6/34, G.464/5, G.477/3.

4.2.7.3.6. Şafak-Livâ (Bayrak): K.7/6

4.2.7.4. Gece (Şeb, Leyl, Mesâ, Şâm): K.3/16, K.23/1, K. 26/15, K. 23/26, Msm.22/3, G. 38/5, G.40/8, G.68/4, G. 89/1, G. 97/1, G. 97/4, G.165/2, G.212/1, G. 223/3, G.233, G.251/5, G.253/3, G. 273/4, G.324/4, G.347/3, G.350/5, G.360/4, G. 380/2, G.397, G. 398/1, G. 464/2, G.476/2, G.497/2, G. 517/2, G.541 G. 564/2, G.623/5, G.636/4, G. 681/4, Matla 19/1.

4.3. Dört Unsur

4.3.1. Su ve İlgili Unsurlar: M.6/35, K.6, K.7/31, K.10/32, K.18/4, G.91/2, G.37/3, G.99/2, G.146/2, G.179/1, G.196/3, G.197/2, G.213/4, G.247/1, G.264/3 G.299/5, G.335/2, G.341/3, G.357/1, G.357/2, G.363/1, G.380/5, G.380/7, G. 384/6, G. 431/1, G.435/2, G.441/1, G.460/3, G.501/2 G.533/2, G.533, G.557/5, G.631/1, G.641/4, G.663/3, G.672/3, G.678/2.

4.3.1.1. Deniz: M.2/5, K.7/1, K.15, K.18/29, K.18/46, K.20/13, K.18/46, K.21/3, K. 21/33, K. 24/11, M.9/15, Msm.1/1, Msm.8/1, Msm.8/2, G.7/2, G. 24/2, G.11/4, G.27/2, G.46/5, G.144/4, G.27/12, G.105/6, G.190/1, G.191/1, G.202/5, G.240/6, G.284/1, G.321/1, G.384/5, G.448/3, G.547/5, G.563/3, G.599/4, G.601/1, G.634/5, M.9/6, Trh. 3/2, Matla 22/3.

4.3.1.2. Girdâb: K.6/8, K.15/15, K. 27/18, Msm.1/1, G.111/4, G.197/2, G.296/1, G.518/5, G.565/3.

4.3.1.3. Dalga (Mevc): K. 7/1, K.27/2, K.27/15, Msm. 8/1, G.111/4 G.183/3, G 240/6, G. 356/5, G. 668/6.

4.3.1.4. Akarsu: M.5/8, K.3/10, K.16/17, K.18/22, K.19/9, K.19/20, K.22/13, Msm.31/3, G.20/1, G.40/2, G.105/6, G.158/2, G.167/5, G.179/4, G.351/7, G.406/4, G.417/3, G.443/3, G.481/1, G.516/1, G.568/1, G.608/1, M.9/25.

4.3.1.5. Bulut (Ebr, Sehâb): K.5/4, K.6/4, K.6/35, K.8/36, K.15/3, K.18/12, K.22/18, K.26/12, K.26/7, K.27/1, Msm.4/2, Msm.36/3, G.1/3, G.45/4, G. 63/4, G.190/2, G.191/5, G.481/3, G.563/2, M. 11/12, Trh. 20/4.

4.3.1.6. Yağmur: K.1/6, K.7/42, K.9/1, K.10/2, K.13/9, Msm.2/3, Msm.24/4, G.60/4, G.111/1, G.295/5, G.306/2, G.433/4, G.467/1, G.557/5, G. 596/1, G. 600/4, G.620/5.

4.3.1.7. Jâle (Şebnem, Çiy): M.5/27, K.18/6, K.19/15, K.25/2, K.25/16, K.25/22, Msm.35/5, G.14/4, G.32/5, G.191/3, G.438/2, G.583/1, G.648/3.

4.3.2. Toprak (Hâk, Tûrâb): M.6/21, K.7/27, K.15/11; K.25/30, Msm.3/4, Msm.6/6, G.38/1, G.50/5, G.58/2, G.65/2, G.97/5, G.136/5, G.150/3, G.197/6, G.232/2 , G.235/1, G.290/5, G.297/3, G.412/2, G.442/3, G.449/3, G.468/2, G.475/1, G.492/3; G.512/2, G.544/1, G.595/2, G.604/5, G.611/5, G.631/2, G.650/5, M. 11/45.

4.3.2.1. Toz: K.7/30, K.7/43, K.12/16, K.8/19, Msm. 27/2, G.517/3 G. 4/2, G. 50/5, G.75/1, G.150/3, G.124/4, G.220/4, G. 264/2, G.297/3, G. 388/5, G.442/3, G.468/2, G.474/5, G.512/2, G.553/2, G.603/2, G.603/3, G. 604/5, M.11/160, Matla 24/3.

4.3.2.2. Dağ: M.2/19, K.18/34, Msm.40/4, G.94/4, G.14/2, G.133/2, G. 145/2, G.156/1, G.241/1, G.291/1, G.316/4, G.345/2, G.352/3, G.369/3, G.384/5, G.405/4, G.461/3, G.653/2.

4.3.2.3. Taş (Seng): M. 6/20, M. 6/32, M.6/33, K.4/7, K.4/8, K.15/35, K.22/13, Msm.22/5, Msm.28/2, G.59/2, G.97/5, G. 169/3, G.248/4, G.290/4, G. 386/3, G.369/2, G.471/4, G.563/4. G.431/5, G.489/3, G.562/4, G.596/3, G.598/7, G.600/2, G.603/2, G.600/6, G.642/3.

4.3.2.4. Mermer (Ruhâm): Msm .1/5, G. 128/5.

4.3.2.5. Balçık (Âb u Gil): G. 595/1.

4.3.2.6. Kerpiç: G. 64/3.

4.3.2.7. Kara (Berr): K.15/11, Msm.8/2, G.563/3.

4.3.2.8. Çöl : Msm. 33/1 Msm.23/1, Msm.33/1, Msm.14/3, G.14/3, G. 82/3, G.145/2, G.161/3, G.539/4.

4.3.2.9. Vâdî: Msm.39/1, G.93/1, G. 407/2 G. 95/4 G. 445/6) G. 477/4) (K.18/46

4.3.2.10. Kenâr (Yaka) K. 15/34, K.15/35, K.12/9, G. 174/4 G. 94/3

4.3.2.11. Uçurum (Yâr), Bel : G.369/3, G. 671/4 K. 13/21

4.3.3. Hava İle İlgili Mefhumlar: M.4/6, M.4/14, K. 18/3, K. 18/9, K.19/5, K. 19/17, K.23/5, K.27/4, G.6/4, G.53/1, G.112/, G.116/5, G.160/4, G. 164/3, G.189/2, G.231/4, G.254/2, G.325/3, G.389/2, 406/2, G.426/4, G.442/1, G.444/3, G.461/5, G. 490/4, G.520/5, G.584/5, G.634/5, G.649/3, G.668/6.

4.3.3.1. Rüzgâr (Bâd, Nesîm, Yel, Esen)

4.3.3.2. Rüzgâr Çeşitleri

4.3.3.2.1. Sabâ: K.4/3, K.24/20, Msm.31/4, G.4/2, G.291/2, G.298/2, G.319/3, G.353/4, G.485/4, G.484/7, G.492/3, G.567/5, G.609/3, G.629/4, G.638/4, G.653/3, G.654/2 Matla13/1, Matla79/2.

4.3.3.2.2. Tanyeli: G.298/1.

4.3.3.2.3. Hazan Yeli (Bâd-ı Hazân): K.12/34, G.368/2, G.520/5.

4.3.3.2.4. Şimâl: K.3/10, G.29/7, G.384/7, G.422/3, Trh.3/2.

4.3.3.2.5. (Sarsâr, Gird-bâd): K.27/16, K.27/17, K.21/14, Msm.1/3, G.112/4, G.144/4, G.377/3, G.400/7, G.603/3.

4.3.4. Ateş ve İlgili Unsurlar: K.5/1, K.6, K.17/8, K.24/19, K.26/7, G.41/7, G.48/1, G.74/1, G.119/2, G.120/2, G.168/6, G.195/5, G.242/2, G.242/4, G.285/2, G.271/4, G.277/3, G.334/1, G.361/4, G.377/4, G.393/1, G.438/4, G.478/6, G.515/4, G.521/3, G.524/5, G.525/4, G. 571/1, G.576/1, G.586/3, G.656/1.

4.3.4.1. Duman : Msm.4/5, Msm.24/5, G.16/4, G.140/4, G.176/4, G.233/2, G.332/4, G.405/4, G.439/3, G.520/1.

4.3.4.2. Kül: G.515/4, G.545/6, G.656/5, G. 659/1.

4.4. Hayvanlar

4.4.1. Sürüngenler

4.4.1.1. Yılan (Ef'î, Mâr): K.5/14, K.5/15, K.5/18, K.10/10, K.13/20, K. 16/5, K.17/31, K.27/6, G.95/2, G.94/5, G.121/4.

4.4.1.2. Timsâh (Neheng): G. 77/4, G.384/5.

4.4.1.3. Karınca (Mûr): K.5/14, K.5/15, K.17/31, G.61/3, G. 157/1, 625/5, G.652/1.

4.4.2. Böcekler

4.4.2.1. Örümcek: G. 240/2.

4.4.2.2. Pervâne: K.7/21, K.20/24, G. 27/9, G. 105/5.

4.4.2.3. Sinek (Meges): G.121/3, G.240/2, G.240/3.

4.4.3. Balıklar: K.21/5, K.15/26, G. 547/5, G. 646/5.

4.4.4. Dört Ayaklı Hayvanlar

4.4.4.1. Âhû (Gazâl): G.82/3, G.94/1, G.123/3, G.129/4, G.139/4, G.165/5, G.307/2, G.327/2, G.342/2, G.392/2, G.410/5, G. 489/2, G.528/3, G.531/1, G.568/6, G.608/2, G628/3.

4.4.4.2. Aslan, Panter : K.8/25, K.8/30, G. 94/4, G.239/5, G.528/2.

4.4.4.3. At: M.4/14, K.7/28, K.7/30, K.8/19, K.12/16, K.17/28, G.5/2, G.152/5, G.206/5, G.228/5, G.291/1, G.291/2, G. 368/3, GG.405/7, G. 479/5, G.439/2, G.517/4, G.603/5, G.633/4, G.658/2, M.11/156.

4.4.4.4. Manda (Câmûs): K. 10/32.

4.4.4.5. Kuzu: Msm.25/4, Trh.1/12

4.4.4.6. Kâkum: G.380/10.

4.4.4.7. Köpek: Msm. 12/4, Msm.25/4, G.56/3, G.108/3, G.165/5, G.210/2, G. 305/5, G.496/2, Matla 10/1.

4.4.4.8. Fil (Pîl): G. 83/1.

4.4.4.9. Deve: K.12/14, K. 18/12, K. 27/10, G.462/3, G.484/ 3.

4.4.5. Kuşlar: K.9/7, K.17/27, K.23/4, G.256/4, G.658/3, G.102/3, G.105/1, G.129/1, G.164/2, G.395/4, G. 556/3.

4.4.5.1. Bülbül (Andelîb, Hezâr): K.17/32, K.11/10, K.12/41, K.18/1, K.18/6, K.18/8, K.22/22, Msm.26/1, Msm.31/1, Msm.31/4, Msm.42/3, .12/5, G.17/4, G. 36/3, G.44/5, G.60/2, G.70/2, G.129/2, G.148/1, G.151/1, G.134/2, G.172/3, G.172/2, G.206/2, G.443/4, G. 537/1). G.564/5.

4.4.5.2. Güvercin (Kebûter): G.23/1, G.76/1, G.76/2, G. 190/2, G.583/3, Matla 30/1.

4.4.5.3. Tâvûs: K. 7/9, K.10/26, K.11/12, K. 26/8, G.13/3, G. 189/1.

4.4.5.4. Papağan (Tûfî): G.13/1, G. 101/7, G. 116/3, G. 206/2, G.331/3, G.380/6, G.428/2, G.427/3.

4.4.5.5. Horoz (Horûs): K. 10/22.

4.4.5.6. Karga (Gurâb, Zâg): K.26/9, Msm.42/2, G. 45/3, G.665/3.

4.4.5.7. Akbaba (Kerkes): K.24/28.

4.4.5.8. Çaylak (Zagan): G.89/4, G.566/3.

4.4.5.9. Baykuş (Bûm): Msm. 21/2, G.466/4, G.566/3, 621/4,

4.4.5.10.Yarasa (Huffâş): G. 109/3.

4.4.5.11. Ördek (Mürg-ı Âbî): K. 5/29.

4.4.5.12. Şâhbâz: K.13/18, K.24/28, K.26/9, G.2/2, G.3/3, G.110/1, G.110/2, G.110/3, G.110/4, G.129/1, G.226/5, G.349/2, G. 362/2, G.364/5, G.448/5, G. 658/4, G.681/3.

4.4.5.13. Kartal (Karakuş) Çakır: G. 110/5.

4.4.5.14. Keklik (Kebk): M.2/19, G.110/6, G.225/2, G. 326/4, G.573/1, G. 661/4.

4.4.5.15. Çil Kuşu (Dürrâc): G.507/4.

4.4.5.16. Sülün (Tezerv): G. 129/2.

4.5. Bitkiler

4.5.1. Ağaçlar : M. 4/8, M.5/8, K.1/5, K. 5/9, K.17/21, K.17/35, K. 18/13, K.18/19, Msm.31/3, Msm. 41/6, K.10/3, G.13/4, G.30/3, G.75/2, G. 77/2, G. 282/4, G.287/1, G.336/2 G.380/9G. 177/2, G.226/1, G.368/4, G.516/1, G. 606/2, G.606/3, G. 659/4. G. 94/2, M. 9/47.

4.5.1.1. Ar'ar: K.8/1, G.75/4, G.75/2, G.304/1, G. 510/1.

4.5.1.2. Bîd (Söğüt): K. 18/16.

4.5.1.3. Çınâr: M.2/21, K. 12/43, G. 36/2, G.53/1, G.502/5, G.564/4, G.634/4, G. 648/3, M.9/41.

4.5.1.4. Narven (Karaağaç):G.584/2

4.5.1.5. Pelîd (Meşe): G.485/5.

4.5.1.6. Sanavber (Çam): K.25/25, Msm.33/4, G.292/3, G.524/2.

4.5.1.7. Servi: K. 12/28, K.18/18, K.18/23, Msm.14/5, Msm.29/1, Msm.31/5, Msm. 34/3, G. 13/1, G. 20/1, G. 25/6, G .62/5, G.71/3, G.75/5, G. 83/2, G. 96/4, G.101/5, G.102/5, G.106/4, G.122/5, G. 131/5, G.138/5, G.165/1, G. 177/1, G.177/2, G.188/1, G.231/2, G.255/3, G.383/5, G.483/2, G.494/3.

4.5.1.8. Şimşâd: G.75/3 G. 84/1, G.177/2, G.196/2, G.232/4, G. 331/1, G. 416/3, G.468/4, G.513/3, Matla 79/2.

4.6. Çiçekler: K.12/31, K.12/38, K. 18/1, K.18/13, K.19/34, K.22/1, K.23/21, K.24/8, Msm. 6/2, G.423/11, G.516/4, Trh. 2/7

4.6.1. Çiçek Çeşitleri

4.6.1.1. Gül: M.1/20, M.4/14, M.8/5, K.4/3, K.6/45, K.8/1, K.10/1, K.10/8, K.11/10, K.12/16, K.14/23, K.17/18, K.18/6, K.18/10, K.18/25, K.19/9, K. 20/15, K. 22/22, K.23/6, K.24/2, K.25/1, Msm.9/3, Msm.25/1, Msm.31/1, G.13/5, G.23/14, G.44/5, G.56/5, G.69/5, G.77/2, G. 85/1, G.94/1, G.101/6, G.102/5, G.120/1, G.131/4, G.143/4, G.144/5, G.151/1, G.186/3, G.188/1, G.189/2, G. 191/3, G.195/3, G.215/2, G.265/4, G.287/1 , G.317/3, G.338/3, G. 352/5, G.351/4, G.351/6, G. 352/5, G.338/1, G. 417/1, G.426//3, G.447/5, G. 468/5, G.477/2, G.516/5, G.537/3; G.545/1, G.568/1, G.570/1, G.577/5, G.579/3, G.638/4, G.651, G.667, M.9/35.

4.6.1.2. Gonca: M.4/3, K. 12/38, K.14/23, K.14/23, K.18/9, K.18/23, K.18/49, K.19/7, K.23/5, K.25/18, Msm.6/3, Msm.16/5, G.13/2, G.83/1, G.101/5, G. 116/1 , G.141/4, G.151/4 , G.210/5, G.231/4, G.286/4, G.304/1, G.339/3, G.351/4, G.375/1, G.398/3, G.403/5, G.419/5, G.438/2, G. 528/3, G.537/5, G.654/2, G.671/7, Trh.20/2.

4.6.1.3. Lâle: K.19/6, K.24/8, K.25/4, Msm.6/4, G.33/2, G.35/3, G.89/5, G. 107/2, G.141/4, G.162/1, G.162/6, G.173/3, G.182/4; G.191/3, G. 192/1, G.196/1, G.201/2, G.230/1, G.239/3, G.274/1; G.286/1, G. 287/2, G.302/1, G.453/4, G.478/2, G. 512/3, G. 549/1, G.556/4, G.579/2, G.588, G.623/3, G. 639/5, G.659/4, G.671/7, M. 10/16.

4.6.1.4. Menekşe (Benefşe): K.22/9, Msm.4/2, G.380/6, G.484/7 G.577.

4.6.1.5. Sûsen: K.14/23, K.16/17, G. 25/7, G. 419/4, G. 474/1.

4.6.1.6. Sünbül: K.8/1, K.18/4, K. 19, Msm.6/2, Msm.31/1, G.75/2, G. 99/2, G.192/1, G.196/3, G. 396/3, G. 482/7, G.608/5.

4.6.1.7. Nergis (Abher): M.1/24, M.3/7, K.18/2, K.18/6, K.25, Msm.31/5, Msm.35/5, G.14/4, G.47/3, G.69/5, G.107/3, G. 134/1, G. 201/2, G. 681/1.

4.6.1.8. Reyhân (Fesleğen): K. 3/13, G.292/1, G.247/3, G. 265/3.

4.6.1.9. Nilüfer: G.112/1, G.542/3, G. 659/3.

4.6.1.10. Ergavân/Erguvân: Msm.31/3, G.14/5, G.30/3, G.178/1, G. 252/1, G.419/1, G.482/4, G.545/5, G. 581/4, G.632/7, G.654/1.

4.6.1.11. Yâsemen/Semen: K.6/29, K.18/17, K.29/8, Msm.25/3, G.172/5, G. 571/4, G. 531/2, G.609/1, G.613/3.

4.6.1.12. Zanbak: K. 18/23.

4.6.1.13. Horozibiği (Mîr-i Âşıkân, Tâc-ı Horos): M. 1/13, G. 516/4.

4.6.1.14. Sarmaşık (Leblâbî): G. 231/2.

4.6.1.15. Gülnâr: K. 6/27, G.524/2.

4.6.1.16. Karanfil: K. 18/7.

4.6.1.16. Za‘ferân : G. 218/3, G.408/2, G.592/2.

4.7. Diken : K.18/8, K. 18/20, K.19/16, Msm.16/5, Msm.21/2, Msm.38/4, G.25/7, G.172/3; G.186/3, G.216/6, G.226/6, G.300/2, G.345/1, G.374/2, G. 393/4, G.424/3, G.495/1, G.586/5, G.653/1, G.674/4, M.9/40, Matla 24/2.

4.8. Meyveler

4.8.1. Genel Olarak Meyve (Mîve): G.104/3, G.184/5, G. 226/1, G.566/1.

4.8.1.1. Elma (Sîb): G. 471/5.

4.8.1.2. Ayva (Bîh), Şeftali (Şeftâlû): G.101/4, G.380/7, **G. 380/8**, G. 593/4.

4.8.1.3. Limon: G. 593/4.

4.8.1.4. Rûmmân: G.448/2.

4.8.1.5. Turunç, Kavun (Şemmâme): **G. 380/8**, M.11/153.

4.8.1.6. Hûnnâb (Unnâb): K. 6/46.

4.8.1.7. Hurma: G.101/3, G.131/2.

4.8.1.8. A‘nâb (Yaş Üzüm): K. 6/24.

4.9. Bağ, Çemen, Çiçeklik Ve İlgili Mefhumlar

4.9.1. Bağ : K.12/32, K.14/23, K.17/35, K.18/50, K.21/16, K. 23/21, K. 23/13, Msm.21/2, Msm. 29/1, Msm.30/1, Msm.31/1, Msm.31/4, Msm.42/2, Msm.43/3, G. 151/1, G.151/6, G.151/5, G.185/1, G.223/2, G.249/4, G.337/1, G. 347/2, G.384/7, G.368/4, G.417/1, G.494/2, G.501/4, G.513/3, G.522/3, G.572/2; G. 569/3, G. 579/3, G.606/2, G. 606/3, G.635/4, G.648/3, G. 651/2 M.11/107, M.11/108

4.9.2. Çemen: K.19/4, K.19/6, K.19/34, K.22/7, K.22/13, K.25/10, Msm.45/1, G.60/4, G. 69/5, G. 95/2, G.96/4, G.182/4, G.351/3, G.384/1, G.383/5, G.391/6, G.396/3, G.419/2, G. 512/4, G. 536/2, G.568/2, G. 588/2, G. 602/2, G.638/1, G. 638/2, G.650/1, G. 657/3.

4.9.3. Gül Bahçesi (Gülistân, Gülşen): M.5/28, K.4/6, K. 7/20 , K.11/10, K.12/31, K.16/17, K.18/5, K.19/1, K.19/7, K.22/2, K.23/11, K.24/2, K.25/23, K.25/34,

Msm.20/5, Msm.31/2, Msm. 31/4, Msm. 31/6, Msm.39/2 G. 67/2, G.138/5, G.148/1, G.168/7, G.181/3, G.221/4, G.277/4, G.281/1, G.281/5, G.286/2 G.288/2, G.375/1, G.472/1, G.469/1, G.494/2, G.495/1, G.544/2, G. 526/1, G.649/3.

4.9.4. Lâlezâr: G. 155/3, G.156/1, G.281/2, G. 322/4, G. 345/2, G.354/2.

4.9.5. Hâristân: Msm.3/4, G.294/5.

4.9.6. Bahâristân: K. 22/8. Msm.31/4, G. 250/2, G.649/3.

4.9.7. Sünbülzâr: K. 5/2.

4.9.8. Benefşezâr: G. 406/4

4.9.9. Şekeristân: , K. 4/17

4.9.10. Neyistân: G. 449/3.

4.9.11. Şâh-sâr: G. 180/2.

ÖZGEÇMİŞ

Vildan Özmen; 31.07.1976 tarihinde Muş'ta doğdu. İlk ve orta öğrenimini İzmit'te tamamladı. 1995 yılında girdiği Trakya Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümünden 1999 yılında mezun oldu. Kocaeli Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim dalı Eski Türk Edebiyatı bölümünde başladığı yüksek lisansını 2007 yılında “Abdurrahîm-i Tırsî; Hayatı, Edebî Kişiliği, Dîvânı'nın Tenkitli Metni ve Nesre Çevirisi” adlı tezle tamamladı. 2008 yılında Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim dalı Eski Türk Edebiyatı bilim dalında doktora öğrenimine başladı. Halen Kocaeli'de Türk Dili ve Edebiyatı öğretmeni olarak görev yapmaktadır.